CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE JESU

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

EDITIO RECENS

ANTUERPIENSI, OMNIUM CASTIGATISSIMÆ, COLLATA.

TOMUS IV

PARS II.

COMPLECTENS COMMENTARIA

IN LIBRUM SAPIENTIÆ.

MELITAE,

TYPIS SOCIETATIS BIBLIOGRAPHICÆ.

M.DCCC.XLVI.

COMMENTARIA

IN

LIBRUM SAPIENTIÆ.

ARGUMENTUM.

Tria hic de more præmittenda sunt: Primum, de auctoritate libri; secundum, de auctore; tertium, de argumento.

Quæritur ergo primo an Sapientia sit liber Canonicus S. Scripturæ? Negant Judæi et hæretici, imo nonnulli Catholici, ut Lyran. et Cajetan. Judæi, quia in hoc lib. c. 2. 20. prædicitur mors Christi, illi in cruce infligenda ab impiis Judæis. Hæretici, quia dum liber hic commendat castitatem, opera bona, martyria, merita et præmia, contrariis eorum hæresibus adversatur; unde eum rejicit Kemnitius in Examine Concilii Trid. sess. 4. imo Calvin. libro 1. Instit. c. 11. §. 8. scribit se in libro Sapientiæ invenisse mendacium, scilicet de inventore idololatriæ, qui c. 14. 15. dicitur fuisse pater lugens filium sibi morte ereptum; quæ Calvino Scriptura indigna est Bibliis, dignaque favillis: sed de hoc fusius agendum c. 14.

Verum respondeo et dico: De fide est librum Sapientiæ esse Canonicam Scripturam. Patet, quia ita definivit Concil. Florent. in unione Armen, et Trid. sess. 4. Carthag. III. cap. 47. Toletan. XI. in Profes. fidei, Sardicense apud Theodor. lib. 2. Histor. cap. 8. Triburiense cap. 34. Pistense c. 1. Nicænum II. act. 4.

Hinc Christus et Apostoli ex libro Sapientiæ testimonia, æque ac ex aliis libris Canonicis mutuati sunt. Nam ex Sap. 3. vers. 7. *Fulgebunt justi*, citat Christus illud Matth. 13. vers. 43. *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Rursum Matth. c. 27. vers. 43. refert id quod habetur Sap. 2. vers. 13. *Filium Dei se nominat.* Et vers. 18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit de manibus contrariorum.* Paulus quoque ad Rom. c. 11. 34. profert illud Sap. 9. 13. *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* Et ad Ephes. 6. 13. et 17. depromit id quod habetur Sap. 5. 18. et 19. *Accipiet armaturam zelus illius, et induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium certum, sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* Idem Hebr. c. 1. vers. 7. et 11. et alibi alludit ad dicta Sapientiæ c. 4. 6. 7. et 9.

Idem faciunt Patres Græci et Latini, qui Sapientiam citant, ut divinam Scripturam, imo ut librum Salomonis. Loca eorum citabo quæst. 2. nunc sufficiat unius S. Aug. sententia, qui l. 2. de Prædest. Sanctor. c. 14. et lib. 2. de Symbolo ita scribit: *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, et ab omnibus Christianis Episcopis usque ad extremos laicos fideles, pœnitentes catechumenos, cum veneratione divinæ auctoritatis audiri.*

Quare vana est Cajetani exceptio, dicentis librum Sapientiæ a Patribus vocari Canonicum, id est, regularem, quia valet ad ædificationem fidelium, at non ad stabilienda fidei dogmata: ad utramque enim valet divina Scriptura, qualem ajunt esse Patres librum Sapientiæ. Vide Melchiorem Canum lib. 2. de Locis, c. 11.

Porro S. Athanas. in Synopsi, S. Epiphan. lib. de Ponderib. et mensuris. S. Hieron. in Prolog. galeato, et ep. 115. et in c. 8. et 11. Zachariæ, et Damasc. 4. de Fide, c. 18. asserunt Sapientiam non esse in canone Hebræorum, et suo tempore necdum ab Ecclesia receptam ut librum Canonicum; legendum tamen in Ecclesia ad ædificationem plebis. Quare liber hic non est protocanonicus, id est primæ classis S. Script. quales sunt ii de quorum fide numquam est dubitatum; sed deuterocanonicus, idest, secundæ classis, quales sunt ii de quorum fide dubitatum fuit aliquando, ac postmodum tota Ecclesia, re examinata, eos in canonem admisit. Audi S. Aug. l. 2. de Doctr. Christ. c. 8. *Illi duo libri, unus, qui Sapientia; et alius, qui Ecclesiasticus inscribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Prophetas numerandi sunt.* Et l. de Prædest. Sanctorum, cap. 14. *Sed qui sententiis tractatorum*, ait, *instrui volunt, oportet ut istum librum Sapientiæ, ubi legitur: Raptus est, ne malitia immutaret cor ejus, omnibus tractatoribus anteponant; quem sibi anteposuerunt, etiam temporibus proximi Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi divinum testimonium crediderunt.* Addit S. Isidor. l. 1. Offic. c. 12. quem sequitur noster Lorinus, olim librum hunc hebraice exstitisse, fuisseque in canone Hebræorum, sed a posterioribus Judæis Christicidis abrasum ex eo, et abolitum, legique vetitum, eo quod nimis aperta de Christo, ac Judæorum contra Christum insidiis et machinationibus oracula contineret. Vide Bellarm. l. 1. de verbo Dei, c. 13. Sixtum Senensem libro 8. Biblioth. hæresi 9. Judocum Coccium in Thesauro Catholico, in Sapientia, et Gonsalvum Cervantes proœmio in Sapientiam.

Denique Joannes Picus Mirand. Præfat. in Heptapl. asserit ab Hebræis legi librum Sapientiæ, a Salomone rege ex medulla Mosaicæ legis hebraice conscriptum, sed alterum et diversum ab hoc nostro, cujus quoque meminit Theophilus Antiochenus l. 3. ad Autolycum.

Quæritur secundo quis sit auctor libri Sapientiæ? Prima sententia est multorum, qui censent, auctorem esse Salomonem, imo nonnulli putant id esse quasi de fide. Ita noster Christoph. a Castro hic, et Sixtus Senensis l. 8. Biblioth. hæresi 9. Rugerius l. de Libris Canon. c. 24. ac fuse Gonsalvus Cervantes, q. 1. Prol. in Sapientiam, qui censet Sapientiam hebraice exstitisse tempore Septuag. Interpretum, et ab eis in Græcum, æque ac cæteros S. Script. libros esse traductam.

Probant primo, quia hic liber Græcis Bibliis inscribitur: *Sapientia Salomonis.*

Secundo, quia multi Patres eum tribuunt Salomoni, vocantque Sapientiam Salomonis ut Tertull. l. de Præscript. c. 7. Cyprian. lib. 3. Testim. c. 15. 52. 58. et 59. S. Ambr. l. de Paradiso c. 7. S. Hilar. in Psal. 127. Clemens Alex. l. 6. Strom. post med. Origen. 1. Periarch. c. 2. Basil. lib. 5. contra Eunom. c. penult. Nazianz. orat. 49. S. Athanas. in Synopsi sacræ Script. S. Isidorus l. 1. de Officiis Eccl. c. 12. quin et Conc. Carthag. III. Innocent. I. epist. 3. Evaristus epist. 1. Felix I. epist. 3. Lactant. l. 4. c. 16. Epiphan. hæresi 76. Damascen. 4. de Fide c. 18. Melito Asianus apud Euseb. l. 4. histor. c. 25. vel 26. ubi quinque Salomonis numerat libros, scilicet Proverbia, Sapientiam (græco ἡ σοφία, perperam aliqui legunt, ἡ σοφία, id est, *sive Sapientia,* quasi Proverbia alio nomine vocet Sapientiam) Ecclesiasten, Canticum et Ecclesiasticum. Hinc Euseb. lib. 4. hist. c. 22. *Hegesippus,* inquit, *et Irenæus, et omnis antiquorum chorus, librum qui adtitulatur Sapientia, Salomonis esse dixerunt, sicut et Proverbia:* sic enim Eusebii verba ex Græco in Latinum traduxit Ruffinus.

Tertio, quia ipse auctor libri cap. 9. 7. vocat se regem et ædificatorem templi, qui alius esse nequit, quam Salomon: *Tu,* ait, *elegisti me regem populo tuo,* etc. *et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo.*

Verum longe verius est Salomonem non conscripsisse hunc librum. Primo, quia, si hic liber esset Salomonis, utique Hebræis fuisset cognitus, et in canone S. Scripturæ positus; jam autem nec in canone Hebr. est, nec hebraice ulli visus fuit: nullus enim est qui eum se hebraice vidisse asserat, ac nemo veterum (excepto uno Isidoro, qui posterior est) eum hebraice scriptum asseverat, uti de Evangelio S. Matthæi asseverat S. Hieron. et alii: cum ex adverso Ecclesiasticus hebraice visus fuerit Jesu Sirach juniori, utpote qui eum se ex Hebræo in Græcum transtulisse profiteatur in Prologo.

Secundo, quia liber hic primitus græce scriptus videtur; redolet enim Græcanicam eloquentiam, teste S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: sicut vice versa Ecclesiasticus, utpote ex Hebræo in Græcum traductus, magis Hebræam, quam Græcam phrasin et simplicitatem redolet. Confer hunc librum cum Proverbiis, et videbis quanta sit styli phrasisque distantia, ac præsertim hic esse elegantes discursus continuos et connexos, cum in Proverbiis sint sententiæ disparatæ, quæ nullum inter se habent ordinem, vel nexum, ut plane ab auctoribus diversis videantur conscripti hi duo libri. Adde Salomonem hujus libri non esse auctorem, inde certo colligi quod auctor c. 15. vers. 14. dicat hostes populi Dei, puta Ægyptios, imperare illi. Tempore autem Salomonis nemo imperabat Israeli, nisi Salomon, qui et gentibus vicinis vel dominabatur, vel amicitiæ fœdere devinctus erat. Scriptus est ergo hic liber sub tempus Ptolemæi Lagi: hic enim Judæam oppressit.

Tertio, quia veteres tres tantum numerant Salomonis libros, scilicet Proverbia, Ecclesiasten et Cantica. Ita Amphilochius Iconii Episcop. in car. de legendis S. Script. libris, Isidorus Pelus. l. 4. ep. 40. S. Hier. epist. ad Paulinum, quæ præfigitur Bibliis, et alii.

Quarto, quia ita censent plurimi et gravissimi auctores, ut Lyran. Hugo, Dionys. Abulens. Jansenius, Driedo, Melchior Canus, Michael Medina, Alphons. a Castro, Alphons. Curiel, Paulus a Palatio, Lorinus, Pamelius, Georgius Ederus, Didac. Covarruvias l. 4. Variar. resol. c. 14. Adrian. Finus, Genebrardus et alii, quos citat et sequitur noster Pineda præf. in Ecclesiasten, c. 2. n. 20. Imo S. Aug. asserit hunc constantem et communem esse fidelium sensum: ejus verba mox recitabo.

Denique auctor hujus libri alludit subinde ad fabulas poetarum, qui omnes Salomone longe fuere posteriores. Sic c. 1. 14. dicens: *Nec inferorum regnum in terra,* alludit ad fabulam Plutonis et Ditis, qui fingitur a poetis rex inferorum, atque ab inferis ditionis suæ jura in terram extendisse. Rursum alludit ad ritus Gentilium, ut cum ait c. 2. v. 8. ex sententia Epicureorum; *Coronemus nos rosis.* Nam coronas rosaceas apud Hebræos non fuisse tempore Salomonis, imo nec tempore Isaiæ et captivitatis Babylonicæ, censet Tertul. l. de Corona militis c. 9. Videntur ergo illæ posteriori tempore ex commercio cum Gentilibus ad Hebræos permanasse. Sic c. 17. 13. in Græco nominat Orcum, et alludit ad Lethen, qui a poetis inducitur velut fluvius inferni mortuis eo venientibus, inducens rerum omnium oblivionem, asseritque ex Orco promanasse tenebras Ægypti. Et c. ult. vers. ult. *manna* in Græco vocat *Ambrosiam,* quæ a poetis fingitur esse cibus Jovis et deorum. Hanc sententiam clare indicat versio Syriaca, dum hunc titulum libro præfigit: *Liber magnæ Sapientiæ ipsiusmet Salomonis filii David, de quo facta est dubitatio, quasi aliquis sapiens ex Hebræis scripserit illum spiritu prophetico, cum nomine Salomonis posuisset, sive condidisset illum: et receptus est.* Puta habitus Canonicus; Arabica sic habet: *Liber Sapientiæ Salomonis filii David, qui regnavit in filiis Israel.*

Ad primum respondet S. Hieron. in Prologo illam inscriptionem in Græcis codicibus esse falsam. *Alius,* inquit, ψευδεπίγραφος, *hoc est falso inscriptus, qui Sapientia Salomonis inscribitur.* Et mox: *Apud Hebræos nusquam exstat, et ipse stylus Græcam eloquentiam redolet, et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant.*

Ad secundum respondetur Patres hunc librum citare nomine Salomonis iisdem de causis, quibus Ecclesiasticum tribuunt Salomoni, quas recitavi procemio in Eccles. ac præsertim, quod auctor hujus libri eum scripserit nomine Salomonis, ejusque personam induat, ac illud loquentem et docentem inducat. Sicut Plato suos Dialogos inscribit nomine Socratis, Gorgiæ, Protagoræ, Timæi, etc. quia eos loquentes inducit: et Xenophon suum opus inscribit Cyrum,

sive Cyripædiam; et Cicero librum de Claris orat. inscribit Brutum, qui inter oratores excelluit. Sic ergo hic liber adscribitur Salomoni, quia Salomon hic loquens inducitur, qui omnium sententia fuit mortalium scientissimus, et ut ille ait, antistes sapientiæ, Minervæ corculum, prudentiæ ocellus. Themidis os, medulla consilii, Scripturæ anima.

Id diserte docet Euseb. lib. 11. Præp. c. 5. *Hac ratione commotus*, inquit, *qui librum Sapientiæ personæ suæ (ejus*, scilicet Salomonis) *inscripsit: ipse mihi dedit horum quæ sunt scientiam, ait, veram*, etc. pergitque citare verba quæ habentur Sapient. c. 7. v. 17. Sic et Origen. in Joan. tom. 20. *Sapientiæ liber*, inquit, *Salomoni inscriptus*. Ergo hic liber scriptus est, non a Salomone, sed ab alio in persona Salomonis; unde et S. Thom. in 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. ait In hoc libro sermonem esse ex persona Salomonis. Idem expresse docet Alphonsus Curiel controv. 2. in l. Sapientiæ. Quin et S. Aug. 2. de Doctrina Christ. c. 8. sic ait: *Illi duo libri, primus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur: Nam Jesus filius Sirach eos scripsisse constantissime perhibetur.* Et l. 17. de Civit. c. 20. de eisdem libris, inquit: *Alii vero duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo; non autem esse ipsius, non dubitant doctiores.*

Accedit quod auctor Sapientiæ imitatus sit Salomonem, ejusque sensa, forte etiam sententias et verba in libris Hebr. illius ævi sparsim repertss collegerit, ordinarit, Græcaque phrasi et stylo expresserit, ut patet conferenti c. 7. et 9. Sapient. cum iis quæ de Salomone dicuntur 3. Reg. 3. 1. Paral. 28. 2. Paral. 1. Prov. 8. etc. Salomon enim locutus est tria millia parabolarum, et carminum quinque millia, ut patet 3. Reg. 4. 32. quæ omnia, nec Proverbiis, nec Ecclesiast. nec Cantico contineri queunt: pars ergo eorum Sapientia contineri potest. Ita censent Bellarm. l. 1. de Verbo Dei, c. 13. Possevinus in Apparatu sacro, verbo *Salomon*, Adrian. Finus lib. 6. Flagelli Judæorum cap. 13. et alii.

Ad Eusebium Resp. ejus verba perperam traducta esse a Ruffino; græce enim sic habent: *Ου μονος και ουτος, αλλα και Ειρηναιος, και πας ο των αρχαιων χορος, πανάρετον σοφιαν τας Σαλομωνος παροιμιας εκαλουν*, quæ ad verbum latine sic sonant: *Non solus autem ipse, sed et Irenæus, et omnis veterum chorus, omni virtute refertam Sapientiam Salomonis Proverbia nuncuparunt*; itaque Euseb. non loquitur de libro Spientiæ, sed de Proverbiis Salomonis, eaque dicit a multis vocari Sapientiam *πανάρετον*, id est, de omni virtute tractantem; unde et Ecclesia in officio divino recitans Proverbia Salomonis, v. g. *Dominus possedit me*, ex cap. 8. *Mulierem fortem*, ex c. 32. præmittit: *Lectio libri Sapientiæ.*

Ad tertium jam dixi librum scriptum esse ab alio quidem, sed in persona Salomonis, ac ex multis Salomonis sententiis, quales sunt illæ in argumento propositæ.

Secunda sententia est S. Augustini, lib. 2. de Doctrina Christ. c. 8. et l. 17. de Civit. c. 20. ubi scribit constantem esse opinionem, auctorem libri Sapientiæ, æque ac Ecclesiastici, esse Jesum filium Sirach, ut patet ex verbis ejus jam recensitis. Unde uterque liber a multis vocatur Sapientia. Idem opinantur S. Isidorus et Theod. apud Lipoman. in Exod. c. 16. Verum hanc sententiam retractat ipse S. Aug. l. 2. Retract. c. 4. *De auctore libri*, ait, *quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quod etiam ipsum sicut Ecclesiasticum, Jesus filius Sirach scripserit, nec ita constare sicut a me dictum est, postea didici, et omnino probabilius comperi non esse ejus auctorem.*

Tertia sententia est auctorem hujus libri esse Philonem Hebræum, qui paulo post Christum vixit sub Cajo Caligula Imp. ad eumque legationem obiit pro Judæis, sed ab eo repulsus conversus ad socios dixit: *Bono simus animo; nam Deus nobis propitius erit, cum infensus est Cajus*, uti refert Joseph. l. 18. Antiq. c. 10. Hic enim Philo fuit vir doctus et disertus, ac plurimos in Script. edidit libros, totusque moralis est et pius qualis est et auctor Sapientiæ. Unde sanctus Hieron. in prologo ait: *Nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant.* Ita censent Lyran. Dion. Galatinus l. 1. de Arcan. fidei c. 4. Ludov. Vives in c. 20. l. 17. S. August. de Civit. Adduntque nonnulli Philonem scripsisse hunc librum ad consolationem Judæorum, quos affligebat Cajus Imp. Unde proponit eis exemplum liberationis Hebræorum a tyrannide Pharaonis, quem Deus tot plagis attrivit: ac justi regis regimen describit, injusti vero et tyranni culpam eique Dei vindictam comminatur.

Verum hæc sententia plane est improbabilis. Primo, quia hic Philo post Christum mansit Judæus, id est infidelis, et in judaismo pertinax, ideoque a Christo alienus, et Christianæ fidei adversarius. Quis credat infidelem scripsisse librum tam fidelem, in quo fidei priucipia traduntur, ac præsertim de Christo patiente et mortuo, ut patet c. 2. 20.

Secundo, quia Sapientia ab omnibus Orthodoxis totaque Ecclesia numeratur inter libros veteris Testamenti, qui ante Christum scripti sunt; prophetat enim de Christo c. 2. Ergo scribi non potuit a Philone, qui vixit post Christum. Adde stylum Philonis a stylo Sapientiæ longe distare.

Tertio, quia Philo hic valde addictus fuit Platoni; unde illud: *Aut Philo platonizat, aut Plato philonizat.* Hinc ex Platone suos bausit errores, ut cum lib. de Opificio sex dierum censet stellas esse animalia intelligentia; ac cœlum a Deo esse factum, ut deorum tam invisibilium (angelorum) quam visibilium (stellarum) sit domicilium: astruit sæpe planetarias divinationes ex Thalmudicis et Genethliacorum deliramentis: dubitat an mundus magis sit ad imaginem Dei factus, quam homo, et an paradisus terrestris revera exstiterit: libro *de congressu quærendæ eruditionis gratia*, insinuare videtur infernum non aliud esse, quam flagitiosi hominis conscientiam ejusque remorsum: l. *de profugis*, asserit animam rationalem dumtaxat Adæ creatam a Deo, sensitivam autem una cum angelis. Plures Philonis errores recenset Sixtus Senensis lib. 5. Biblioth. c. 17. et 93. nonnullos autem refellit auctor libri Sapientiæ.

Quarto, quia liber hic citatur a S. Clemente Pontif. epist. 1. et a S. Dionysio Areopag. c. 4. Divin. nom. ut sacer, divinus et priscus: sanctus Dionys. autem, æque ac S. Clemens, coævus Philoni fuit, imo

liber Sapientiæ citatur a Christo et Apostolis, qui Philonem antecessere, ut ostendi quæst. 1.

Quinto, quia S. Hier. lib. de Viris illustribus, et Euseb. l. 2. histor. c. 17. texentes catalogum librorum Philonis, nullam faciunt mentionem libri Sapientiæ.

Hisce rationibus convicti nonnulli censent hunc librum scriptum a Philone, non illo, qui vixit post Christum sub Cajo, sed seniore, qui vixit 160. annis ante Christum sub Onia prisco pontifice. Ita Alphons. Curiel controv. 2. Michael Medina l. 6. de recta in Deum fide c. 12. Driedo l. 1. de Eccles. dogm. c. 4. ad 5. diffic. Canus l. 2. de Locis c. 11. ad 5. Pamelius in notis ad S. Cypr. l. de Mortal. num. 43. Genebr. in Chronol. anno mundi 3860.

Verum Philonis hujus senioris nulla est mentio apud Josephum, Eusebium, aliosque antiquos scriptores; hi enim tantum meminerunt Philonis Hebræi, qui vixit sub Cajo: et Philonis Byblii, id est oriundi ex Byblo civitate Phœniciæ, qui non fuit Hebræus, sed Gentilis, ideoque ineptus ad scribendum res Judaicas, ac multo magis ad scribendum libros Canonicos. Id diserte docet Euseb. l. 1. Præpar. Evang. c. 6. *Philo*, ait, *non Hebræus, sed Byblius, Phœnicum historiam eorum lingua scriptam in Græcam linguam traduxit.* Eumdem, non alium, citat Josephus lib. 1. contra Apionem, cujus verba transcripsit Euseb. l. 9. Præp. in fine, ubi ait Demetrium Phalereum, Philonem seniorem (Byblium) et Eupolemum, Gentiles, scripsisse historias Chaldæorum, Syrorum et Phœnicum, ac obiter subinde tangere res Judaicas, sed in hisce, utpote sibi peregrinis, quandoque hallucinari: *Quibus*, inquit, *venia danda est, quoniam magnam nostrarum litterarum peritiam non habuere*, quod de Philone Hebræo dici nequit. Adde: auctores citati censent Philonem hunc fuisse unum ex 72. Interpretibus: hoc autem dici nequit; nam Aristæas in Historia 72. Interpretum singulorum nomina assignans, nullum inter eos Philonem nominat.

Causa erroris, cur scilicet nonnulli Sapientiam tribuunt Philoni, est quod Salomon a Deo 2. Reg. 12. 25. nuncupatus sit hebr. ידידיה *Iedidia*, id est *amabilis Domino*, qui græce dicitur φίλων: φιλέω enim est amo φιλία amor, φίλος amicus. Unde et Philo Judæus a Rabbinis (et nominatim a R. Azaria) hebr. vocatur *Iedidia*. Hebræi enim prisci Sapientiæ auctorem fecere Salomonem, ut patet ex R. Mose Bar-Nachmani, qui contracto *Rembam* vocatur, et ante 300. annos floruit. Hic enim in proœmio Pentateuchi, ex magna Sapientia Salomonis velut S. Scriptura, citat illud Sapient. 7. v. 7. *Optavi, et datus est mihi sensus*, ac cætera quæ sequuntur recitat accurate et prolixe. Recitat autem lingua Hierosolymitana, puta Syriaca, qua usi sunt Judæi post reditum ex Babylone: unde colligas libri hujus auctorem ita esse Salomonem, ut tamen a quopiam posteriore post excidium Jerusalem per Chaldæos, scriptus sit stylo proprio et patrio ideoque non pure hebraice, uti sua scripsit Salomon sed corrupto sive hierosolymitane, hoc est Syriace. Aut potius liber hic primitus ab auctore græce scriptus, deinde a quopiam Hebræo in linguam Hierosolymitanam translatus est æque ac liber tertius Machabæorum; sic enim et Josephus et Philo sua græce scripserunt, quia græce periti Græcis et Latinis scribebant. Stylus enim Sapientiæ plane græcam phrasim redolet, non hebræam. Recentiores ergo Latini nonnulli hunc librum tribuerunt Philoni Judæo, eo quod Hebræi tribuerunt eum Philoni, ignorantes ipsos per Philonem intelligere Salomonem, ob causam jam dictam, non Philonem Judæum.

Dico ergo: Certum est de fide auctorem primarium libri Sapientiæ esse Spiritum Sanctum; incertum vero est quis fuerit secundarius, scilicet Hebræus Scriba et Rabbinus, qui dictante Spiritu Sancto eum conscripserit.

Id satis insinuat S. Dionys. Areopag. c. 4. Divin. nom. ubi citans locum ex c. 8. Sapientiæ: *Imprimis*, inquit, *Scripturæ sanctæ institutionibus invenies quemdam hæc dicentem de divina sapientia: Amator factus sum pulchritudinis ejus:* ubi τὸ *quemdam* significat auctorem incertum. Eodem modo Sapientiæ auctorem citat Anast. Nicenus quæst. 35. in sacram Script. *Quidam*, inquit, *sapiens.* Et S. Gregor. l. 27. Mor. c. 18. *Bene*, inquit, *per quemdam sapientem dicitur*, Sap. 17. 20. *Cum sit timida nequitia*, et l. 23. Mor. c. 16. *Bene quidam sapiens* (Sap. 7. 15.) *mihi autem Deus dedit dicere ex sententia.* Simili modo eum citat S. Chrys. hom. 4. et 47. in Gen. et hom. 40. et 42. in Matth. et S. Cyril. Alex. dial. de Trinitate, et S. Hier. in Prologo in libros Salomonis: *Apud Hebræos*, inquit, *nusquam est, quin et ipse stylus græcam eloquentiam redolet.* Et Euseb. l. 11. Præp. c. 5. *Hac ratione commotus*, ait, *qui librum Sapientiæ suæ personæ inscripsit*, scilicet incognitus. Genebrardus quoque ait auctorem Sapientiæ esse anonymum et incertum. Sic et cæteri, quos citat et sequitur Pineda præfat. in Eccles. c. 2.

Porro, quia hic liber videtur scriptus græco stylo ab Hebræo quopiam, teste S. Hieron. conjicere licet eumdem scriptum esse paulo post regnum Alexandri Magni, qui Salomone sexcentis et amplius annis fuit posterior: Alexander enim cum imperio linguam Græcam invexit in Judæam, ita ut nobiliores Judæi tunc græce discere cœperint. Hinc paulo post Alexandrum Ptolemæus Philadelphus, secundus Ægypti rex, e Judæa evocavit 72. Interpretes, qui Biblia Hebræa in græcum idioma traducerent: quare tunc Hebræi didicere linguam græcam, ac græce scripsere libros: unde et Jesus Sirach nepos, librum Ecclesiastici ab avo hebraice conscriptum traduxit in linguam græcam, ut ipse fatetur in Prologo Ecclesiastici; illud enim sæculum fuit litteratorum: quare tunc apud Judæos floruit sapientia et eloquentia Græcanica. Igitur textus Græcus hic videtur originarius S. Script. textus. Nam stylus et facundia Græcam magis eloquentiam, quam Hebræam simplicitatem redolet, ut recte advertit S. Hier. et colligitur ex c. 15. 14.

Videtur ergo quod sub tempora Ptolemæi Philadelphi scriptus fuerit liber Sapientiæ græce, ab aliquo e 72. Interpretibus, vel simili Rabbino, forte in gratiam Ptolemæi Philadelphi: unde toto hoc libro regem instruit, quomodo sapienter et juste debeat administrare rempubl. Hac enim de re ipse Ptolemæus 72. Interpretibus totidem quæstiones, puta singulis singulas proposuit, ut ab iis disceret modum bene regendi, quas recenset Aristæas in Historia 72. Intepretum. Hæc Chronologia et ratio temporis facem præferet

huic libro, eumque mirifice illustrabit, ut patebit quæstione sequenti.

QUÆRITUR ergo tertio quod sit argumentum hujus libri? Respond. Liber hic argumentum prodit nomine suo; vocatur enim Sapientia, quia tractat de vera sapientia, ejusque origine, moribus, operibus, effectibus et præmiis. Porro sapientia hic non tam speculativa, quam practica accipitur, quæ scilicet est ratio agendorum secundum Deum, ac proinde non aliud est quam vera veri Dei cognitio conjuncta cum ejus timore, religione et cultu, qui hominem ad salutem et æternam felicitatem perducit. Hinc Isidor. l. 3. Etym. Sapientia, ait, est *sapida scientia*. Unde Noster sapientiam hanc vertit, εὐσέβειαν, id est, pietatem cap. 10. v. 12. ac sapientiam subinde nominat *justitiam*, quæ generalis est virtus, omnesque virtutes complectitur, illique cap. 7. vers. ultimo opponit malitiam, id est, vitium et peccatum. Id ita esse clare significat Sapiens c. 7. v. 18. *Initium*, inquit, *illius verissima est disciplinæ concupiscentia; cura ergo disciplinæ, dilectio est: et dilectio, custodia legum illius est; custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est, incorruptio autem facit esse proximum Deo. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.*

Unde et Moses Deut. 4. 5. *Scitis*, ait, *quod docuerim vos præcepta atque justitias, sicut mandavit mihi Dominus Deus meus, sic facietis ea in terra quam possessuri estis, et observabitis et implebitis opere; hæc est enim vestra sapientia, et intellectus coram populis, ut audientes universa præcepta hæc dicant: En populus sapiens et intelligens, gens magna.* Et Job. c. 28. v. 28. *Ecce timor Domini*, inquit, *ipsa est sapientia.* Unde Lactant. lib. 3. de Vera sapientia cap. 11. et lib. 4. c. 3. dixit sapientiam et religionem segregari non posse; quod sapere nihil aliud sit quam Deum verum justis ac piis cultibus honorare. Vide dicta Eccli. 1. 1. et Prov. 1. 1.

Apud Philosophos et Theologos Scholast. sapientia aliter varieque accipitur, ut pro rerum omnigena cognitione; pro ea quæ in quovis genere artis est; pro Metaphysica, pro Theologia, pro fide quæ in actionem etiam prodeat; adde, pro uno donorum Spiritus Sancti, et increata Sapientia, Verboque divino. Quas acceptiones fuse hic prosequitur noster Christoph. a Castro; sed illæ huc non pertinent, nisi quatenus sapientiæ jam explicatæ sunt asseclæ, effectus et præmia, uti patuit in Salomone, qui proinde de se ita scribit cap. 7. 17. *Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutes elementorum, initium et consummationem, et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum, anni cursus, et stellarum dispositiones, naturas animalium, et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum, et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia.*

Auctorem nostræ Sapientiæ imitati sunt Philosophi. Hinc Plato philosophiam nunc definit solutionem animi a corpore, seu mortis commentationem; interdum conversionem animi ad ea quæ vera sunt et divina. Stoici vero auctore Plutarcho lib. 1. de Placitis philosophorum cap. 1. definierunt philosophiam accommodate ad vitam artis meditationem, atque hanc esse unam eamdemque summam virtutem, quæ per Dei imitationem, ut ex Platone adducit Euseb. lib. 12. de Præp. cap. 20. quantum homini possibile est, transitum facit et fugam terrenorum; imitatur autem Deum justitia, sanctitate, prudentia. Est autem justitia, ut docet Clemens Strom. l. 4. concentus partium animæ; sanctitas vero Dei cultus.

Porro, Stoicorum axioma, imo paradoxum fuit, solum sapientem esse regem, legislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo amicum, solum divitem, liberum, honoratum, pulchrum. Ita ex Platone in Phædro docet Clemens Alexandrin. l. 1. Strom. quin et Cicero orat. pro Murena. Hinc et Ægyptii non nisi ex sapientibus creabant reges et judices, teste Clemente lib. 5. ex Magis Persæ, ex Gymnosophistis Indi. Ita noster a Castro.

Nota eamdem sapientiam hic et in Proverbiis, et aliis libris Sapientialibus pertractari; sed hic sublimius, divinius et quasi ex radice. Unde etiam agit de sapientia increata, tum essentiali, quæ communis est toti SS. Trinitati, tum genita et notionali, id est, Verbo æterno, ac de ejusdem incarnatione et passione prophetat. Qua de causa Sapientiæ nomen huic libro est appropriatum: licet enim tres libri S. Scripturæ vocentur Sapientia; nam Proverbia vocantur Sapientia Salomonis, Ecclesiasticus vocatur Sapientia Sirach, hic liber vocatur Sapientia Philonis, vel potius Anonymi; tamen hic liber præ cæteris nomen Sapientiæ absolute obtinuit; tum quia agit de Sapientia in genere, ejusque natura, origine, internisque proprietatibus; tum quia in Proverbiis et Ecclesiastico traduntur præcepta sapientiæ ethica, quæ quemvis privatum de moribus et virtutibus instruunt; unde hi duo libri vocantur σοφία πανάρετος, id est, *sapientia omnino virtuosa:* hic vero liber Sapientiæ tradit præcepta politica, quibus reges et magistratum ad bene regendam rempubl. informat, ut patet cap. 1. 1. cap. 6. 2. et seq. Summa enim sapientia, et *ars artium est regimen animarum*, ait S. Greg. initio sui Pastoralis. Adde Sapientiam de cæteris quoque virtutibus cuique propriis tractare, ideoque et ipsa πανάρετος, id est, *omni virtute referta*, a Damasceno lib. 4. de Fide cap. 18. nuncupatur; imo liber hic magis est pius et patheticus, quam sit Ecclesiastes vel Proverbia: passim enim Dei timorem piosque erga Deum affectus spirat, legentique aspirat; tum quia prophetat de Filio Dei, cui Sapientiæ nomen ex vi originis est proprium: unde nobile illud Constantinopolis templum Dei Filio dicatum, Sophiæ nomine fuit insignitum. Et Christus specie adolescentis speciosi apparens Beato Laurentio Justiniano adhuc adolescenti, rogatus quisnam esset, Dei sapientiam se esse respondit, uti habet ejus Vita. Hinc sanctus Athanasius in Synopsi Sacræ Scripturæ bonam hujus libri partem applicat Christo; hinc et liber hic a Patribus inter Prophetales refertur.

Quocirca idem dividi potest in tres partes, sive sectiones: prima, a cap. 1. usque ad cap. 7. elogium sapientiæ continet, et parænesin, vel adhortationem, ad ejus amorem, studium et zelum; secunda, a cap. 7. ad 10. originem sapientiæ, quod scilicet a Deo sit orta; tertia, a cap. 10. ad finem ejus effectus, et com-

moda per Patriarcharum Adæ, Noe, Abrahæ, Lot, Jacob, Joseph, Mosis, Hebræorum exempla enarrat.

Igitur hoc libro est continua et perpetua sapientiæ, id est, justitiæ et virtutis laus; ac insipientiæ, id est, injustitiæ et vitii vituperatio, cum intentatione gravissimorum, vel suppliciorum, vel præmiorum. Unde nullus fere liber veteris Testamenti clarius graviusque proponit justorum æterna in cœlis præmia et impiorum æterna in gehenna tormenta, quam liber Sapientiæ.

Jam ut proximius et penitius argumentum et materiam hujus libri inspiciamus, meminisse oportet, quod dixi quæst. præced. librum hunc scriptum sub tempora Alexandri Magni et Ptolemæi Philadelphi: Alexander enim pugnaturus contra Darium ultimum regem Persarum (uti paulo post eum vicit, ab eoque et Persis monarchiam ad se et Græcos transtulit) offensus fuit Judæis, eo quod ipsi Darii partes adjuverant; quare pergens Hierosolymam eis minabatur excidium, sed occurrit ipsi Jaddo pontifex pontificalibus amictus, ejusque iras et animos ad benevolentiam inflexit. Quocirca et ipse primus pontificem salutavit, et nomen Dei tetragrammaton, quod in fronte laminæ incisum gestabat, adoravit; cumque id omnes mirarentur, Parmenio Alexandrum rogavit, inquit Josephus lib. 11. Antiq. cap. 8. *quid ita cum ipse adoraretur ab omnibus, nunc adoraret Judæorum pontificem? At ille non hunc se adorasse respondit, sed Deo, cujus pontifex esset, honorem eum exhibuisse: Hunc enim, inquit, vidi et antea hoc ipso habitu, cum adhuc essem in Dio Macedoniæ, qui me deliberantem quomodo Asiam possem subigere, hortatus est forti esse animo et sine mora exercitum trajicere: nam suo ductu potiturum me Persarum Imperio. Quapropter, quia nunc primum talem habitum vidi, agnoscens hunc, et visionis memor, quæ me ad hanc expeditionem impulit, puto me non sine numine in Darium exercitum ducere, et brevi fors victoriæ compotem, et sublato Persarum imperio cessura mihi omnia ex sententia.*

Alexandro mortuo, quatuor duces primarii ejus divisere imperium. Antigonus occupavit Asiam, Antipater Macedoniam, Seleucus Syriam, Ptolemæus Lagi filius Ægyptum; quare media inter Syriam et Ægyptum Judæa utrique, et utriusque (puta Seleuci et Ptolemæi) posteris, fuit pomum discordiæ, imo prædæ, nunc Ptolemæis, nunc Antiochis eam sibi subjugantibus. Igitur Ptolemæus Lagi filius Hierosolymam dolo invadens cepit, ac ex Judæa in Ægyptum abduxit centum viginti captivorum millia; quare Judæos graviter afflixit, adeo ut nonnulli Judæorum in Ægypto a judaismo ad gentilismum, et idola Ægyptiorum deficerent.

Ptolemæo Lagi in regno Ægypti successit filius Ptolemæus Philadelphus; hic patris vestigiis insistens initio pressit Judæos, ac postmodum per 72. Interpretes eis reconciliatus, valde benevolus et beneficus exstitit, quæ omnia fuse narrat Joseph. lib. 12. Antiq. cap. 1. et 2.

Igitur auctor hujus libri videns Judæorum afflictiones, quas patiebantur a Ptolemæis, scripsit hunc librum ad consolationem et confirmationem Judæorum, ne a Deo rectaque fide ad idola Ægyptiorum deficerent. Quocirca fuse toto cap. 12. 13. et 14. unius Dei cultum stabilit ac idolorum inanitatem demonstrat, uti antea in simili tribulatione fecerat Jeremias, scribens epistolam ad Judæos ituros in Babylonicam captivitatem, qua eis idolorum vanitatem ostendit, hortaturque ne in Babylone idola mirentur et colant. Exstat hæc epistola Baruch. cap. 6. Hac de causa Sapiens hic cap. 3. et 5. hortatur Judæos et quoslibet fideles ad constantiam et martyrium pro fide unius Dei, si opus sit, obeundum, eo quod eos maneat in cœlis corona gloriæ sempiternæ, uti paulo post sub Antiocho Epiphane, ad idem hortati sunt se invicem cæterosque Judæos, Mathathias et Machabæi, 2. Machab. 7. etc.

Rursum, occasione persecutionis Ptolemæorum regum, reges instituit, quomodo sapienter, id est, recte, pieque, ex metu cultuque veri Dei subditos regere debeant, ac injustis et tyrannis minatur Dei, qui Rex est regum, horrenda supplicia, atque hac de causa, cap. 16. et seq. usque ad finem, per quatuor integra capita Pharaonis Hebræos persequentis historiam, plagas et exitium; Judæorum vero liberationem, victoriam et miracula fuse commemorat hoc fine. Primo, ut Ptolemæi, qui Pharaoni in regno Ægypti successerant, illum sibi in exemplum et speculum statuant, sciantque se pari modo a Deo castigandos, si Dei populum, puta Hebræos, vexent et persequantur. Ex adverso Ptolemæis cæterisque regibus imitandum proponit Salomonem regem sapientissimum, ditissimum, præstantissimum, qui filiam Pharaonis regis Ægypti duxit in uxorem, ac proinde cum Ægyptiis affinitate fuit conjunctus. Hinc cap. 7. 8. et 9. Salomonis sapientiæ studium et orationem, qua eam a Deo efflagitavit et impetravit, fuse enarrat; ac simul ejus scientiam, opes, honorem, magnificentiam et gloriam, quibus a Deo ob sapientiam, id est, justitiam virtutemque exaltatus et cumulatus est, recenset, ut sciant reges eadem sibi a Deo danda, si sapientiæ, id est, justitiæ et virtutis, sint studiosi. Secundo, ut Judæi a Ptolemæis oppressi in spem liberationis erigantur, dum legunt majores suos a Pharaone eodem loco oppressos, per tot gloriosa signa et prodigia a Deo mirabiliter fuisse liberatos. Consentit huic meæ opinioni vel suspicioni, quod Jesus Sirach auctor Ecclesiastici cap. ult. v. 7. gratias agat Deo, quod se liberarit *a verbo mendacii, et a rege iniquo,* utique Ptolemæo. Hic enim Jesus fuit coævus auctori Sapientiæ. Unde S. August. in Speculo Sapientiam jungit Ecclesiastico, et utrumque postponit Isaiæ cæterisque Prophetis.

Porro castitatem Sapiens impense commendat cap. 4. quia Ægyptii, et præsertim Ptolemæi, salaces erant et luxuriosi: unde sorores suas ducebant in uxores.

Memorabile est quod de S. Macrina sorore sua scribit Nyssenus in ejus Vita, scilicet ipsam a teneris didicisse Sapientiam Salomonis et Psalmos Davidis, eosque jugiter, sive oraret, sive comederet, sive studeret, sive cubitum iret, decantasse. Eumelia mater S. Macrinæ: *Illa,* inquit, *quæ ex divino spiritu dictata Scriptura, primæ illi ætatulæ faciliora aptioraque videbantur, discenda proponebat; cum primis Sapientiam Salomonis, idque ex ea potissimum, quod ad vitam et mores maxime conducebat.* Hinc tanta in sanctitate et sapientia evasit, ut ab Angelo matri ex ea gravidæ apparente, S. Theclæ fuerit comparata, Theclaque cognominata; quare et ipsa S. Basilii, Nysseni, Petri

et Nancratii fratrum suorum fuit pædagoga et magistra ad omnem virtutem.

Denique liber Sapientiæ, æque ac liber secundus Machabæorum, maxime videntur scripti ab aliquo Pharisæo contra Sadducæos, qui negabant numen et animæ immortalitatem, indeque futura bonorum præmia, et impiorum supplicia, quæ omnia concedebant et contra Sadducæos propugnabant Pharisæi, ut patet Act. 23. 8. Cum enim Ezras scriba collegium Scribarum, id est, sapientiæ studiosorum instituisset, ac tempore Machabæorum, imo tempore Ptolemæi Philadelphi, Judæi sub jugum Alexandri et Græcorum venissent, factum est ut multi Scribarum Platonis, Aristot. aliorumque Græcorum Sophistarum libros legerent, vel cum eorum posteris et asseclis sermones miscerent; ac, cum viderent hos negare numen et futuram vitam, illos vero utrumque asserere, ipsi quoque in duas sectas divisi sint, nimirum in Pharisæos qui utrumque asserebant; et in Sadducæos, qui utrumque negabant. Pharisæos sequebatur populus, Sadducæos vero optimates, utpote liberiori et licentiori vitæ dediti. Unde Joannes Hyrcanus, filius Simonis, fratris Judæ Machabæi, a Juda Machabæo (cujus fidei exemplum hac de re exstat 2. Mach. 12.) degenerans, in ultima sua senectute a Pharisæo quodam irritatus, et ab altero Sadducæo amico suo incitatus, ad Sadducæos defecit, teste Josepho lib. 13. Antiq. cap. 18. et acerrime Pharisæos est persecutus. Hyrcanum secutus est filius Alexander, et ex eo nepos Aristobulus; e quibus Alexander uno die octingentos Judæos coram se cum pellice epulante, crucifigi jussit, teste Josepho lib. 13. Antiq. cap. 22. Hos secutus videtur Herodes Ascalonita, qui proxime Aristobulo, ejusque fratri Hyrcano in principatu Judææ successit; nam et ipse plurimos Pharisæos occidit, eo quod in ipsum regem jurare nollent. Mox vero contentiones hæ Pharisæorum et Sadducæorum sedatæ sunt post exsilium Archelai, filii Herodis, cum ei suffecti fuere Præsides Romani; hi enim in neutram harum sectarum partem declinarunt; ac tum utraque pars, licet opinioni suæ inhærens, conspiravit contra Christum quasi communem suum, id est, judaismi et Synagogæ hostem. Ita Franc. Lucas in Matth. cap. 3. v. 7. Sapiens ergo optimates hac hæresi Sadducæorum (quibus similes sunt nostri Machiavellistæ) infectos, ad sanam numinis fidem metumque revocare satagens, eos compellat, dicens: *Diligite justitiam qui judicatis terram, sentite de Domino in bonitate*, id est, bene recte et digne; ac deinceps eis futura impiorum supplicia, et piorum præmia inculcat.

Igitur Sapiens hoc libro maxime celebrat opera sapientiæ, in tutandis protegendisque bonis et fidelibus Hebræis, ac perdendis impiis infidelibus, Deoque rebellibus, Chananæis et Ægyptiis, Pharaonis asseclis; qua de causa breviter hic multas Geneseos, Exodi et Numerorum historias perstringit, ac subinde nonnulla, quæ ibi tacentur supplet, ut de origine et auctore idololatriæ, cap. 14. 15. de vespis, quæ missæ a Deo debilitarunt Chananæos ante adventum filiorum Israel, cap. 12. 8. de manna justis omnem saporis suavitatem varietatemque quam desiderabant, exhibente, cap. 16. 20. de larvis spectrisque, ac igne sibilisque serpentum et bestiarum percellentibus Ægyptios in nona plaga Ægypti, quæ fuit densissimarum tenebrarum, cap. 17. v. 5. 6. 9. de visionibus terrificis primogenitorum, cum occiderentur transeunte Angelo, cap. 18. 19. Ubi adverte auctorem hujus libri sæpe salire subito ab uno Dei miraculo ad aliud, ac subito resilire et ad prius redire, idque facit maxime ultimis libri capitibus. Idem sæpe faciunt Prophetæ; hic enim liber scriptus est stylo prophetali, uti docent Patres.

Jam vero S. Hier. qui Auctor est Latinæ versionis Vulgatæ Bibliorum, exceptis Psalmis (in his enim Ecclesia retinuit versionem Septuag. utpote jam omnium ore tritam et decantatam) non videtur fuisse interpres hujus libri Sapientiæ et Ecclesiastici, quia eos non videtur habuisse Canonicos; unde nec prologum eis præfigit, uti in cæteris libris a se traductis facere solet; imo passim aliter Sapientiam citat, quam habeat nostra Vulgata, ut patet ex Comment. ejus in cap. 55. Isaiæ, et in Zachar. cap. 8. et 12. et alibi sæpius.

Denique a S. August. Cypr. Dionys. Areopag. et aliis S. Hieron. antiquioribus citantur sententiæ e libro Sapientiæ eodem plane modo, quo nunc habentur in Vulgata Latina; illa ergo ante S. Hier. exstiterit oportet. Quare plane verisimile est in Sapientia et Ecclesiastico retentam fuisse ab Ecclesia priscam versionem, qua ipsa usa fuit ante S. Hier.

Adverte, Græca hic æque ac in Ecclesiastico, sæpe incerta sunt et evariant; consulenda ergo est editio Græca Romana correcta a Cardinale Caraffa, et probata a Sixto V. ac multo magis Latina Vulgata, quæ hic purior est, quam sit Græca, ideoque Græcæ præferenda, ac habenda S. Script. authentica, uti sanxit Conc. Trid. sess. 4.

Commentati sunt in Sapientiam S. Bonav. Lyranus, Hugo, Dion. Carthus. Robertus Holcot ex Ordine S. Dominici, Petrus de Alliaco Cardinalis, Petrus Nannius, Hieron. Osorius, Vatabl. Isidorus, Clarius, Corn. Jansenius, nostri Joannes Lorinus, et Christoph. a Castro, Gonsalvus Cervantes ex Ordine S. August. Porro Bellator Presbyter, uti refert Robert. Holcot, scripsit in Sapientiam lib. 24. Matthæus Cantacuzenus brevia, sed insignia in Sapientiam edidit scholia quæ ex Græco in Latinum convertit noster Brunellus.

Brevior hic ero, ne opus Salomonicum nimis excrescat, præsertim quia multa, quæ hic commemorantur, et iterantur, jam a me in Pentateucho, Proverbiis et Ecclesiaste explicata sunt.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Invitat omnes, præsertim rectores, ad sapientiam, ad eam viam monstrat, scilicet justitiam et sincerum Dei sensum cultumque: Deum enim nosse et odisse simulationem, murmurationem, detractionem, mendacium, omnemque pravitatem cordis, oris et operis, quibus justitia læditur, ac mors provocatur, quam Deus non fecit, sed impii eam sibi ultro accersierunt.

1 Diligite justitiam qui judicatis terram· Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cor-
dis quærite illum: 2. Quoniam invenitur ab his, qui non tentant illum: apparet autem eis,
qui fidem habent in illum. 3. Perversæ enim cogitationes separant a Deo: probata autem vir-
tus corripit insipientes: 4. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit
in corpore subdito peccatis. 5. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a
cogitationibus, quæ sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate. 6. Benignus est
enim spiritus sapientiæ, et non liberabit maledicum a labiis suis: quoniam rerum illius testis est
Deus, et cordis illius scrutator est verus, et linguæ ejus auditor. 7. Quoniam spiritus Domini re-
plevit orbem terrarum: et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis. 8. Propter hoc qui
loquitur iniqua, non potest latere, nec præteriet illum corripiens judicium. 9. In cogitatio-
nibus enim impii interrogatio erit: sermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad corre-
ptionem iniquitatum illius. 10. Quoniam auris zeli audit omnia, et tumultus murmurationum non
abscondetur. 11. Custodite ergo vos a murmuratione quæ nihil prodest, et a detractione parcite
linguæ, quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit: os autem quod mentitur, occidit animam.
12. Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis perditionem in operibus ma-
nuum vestrarum. 13. Quoniam Deus mortem non fecit: nec lætatur in perditione vivorum. 14. Crea-
vit enim, ut essent omnia: et sanabiles fecit nationes orbis terrarum, et non est in illis medica-
mentum exterminii, nec inferorum regnum in terra. 15. Justitia enim perpetua est et immortalis.
16. impii autem manibus et verbis accersierunt illam: et æstimantes illam amicam, defluxerunt,
et sponsiones posuerunt ad illam: quoniam digni sunt qui sint ex parte illius.

1. Diligite justitiam, qui judicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum.] Vox *diligite* græce ἀγαπήσατε, hebr. אהבו *ahabu*, habet energiam et emphasim; significat enim ingentem et vehementem amorem, et quasi ardorem justitiæ, qui judicibus et principibus a natura quasi insitus et connaturalis videatur, sed gratia et exercitio acuendus et perficiendus sit, ut notat S. Basil. in Psalm. 44. ad illa: *Dilexisti justitiam.*

Nota: Sicut Ecclesiastes initio proposuit thema totius libri, dicens: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*, quod deinde toto libro prosequitur, probat et confirmat; sic hic Sapiens proponit thema et argumentum totius sapientiæ suæ; hæc enim non aliud tractat, non alium scopum spectat, quam ut doceat omnes homines præsertim principes, diligere justitiam, Deum cognoscere, amare et revereri, ac simplici corde illum quærere, colere et venerari. In hoc enim consistit vera, cœlestis et divina sapientia, unicum ergo medium ad sapientiam est justitia; unde Ecclesiast. c. 1. v. 33. *Fili*, ait, *concupiscens sapientiam, conserva justitiam, et Dominus præbebit illam tibi.*

Diligite justitiam, qui judicatis terram.] Syrus et Arabicus, *judices terræ*; Anton. in Melissa, p. 2. serm. 9. legit: *Qui judicia exercetis inter homines*, q. d. Vos, o reges, principes, gubernatores et judices, qui judicatis, id est, regitis terram in suas provincias et urbes distributam, puta regitis cives urbium, et incolas provinciarum, diligite justitiam. Nam, ut ait Salomon Proverb. 29. 4. *Rex justus erigit terram, vir avarus destruet eam.* Est synecdoche; ex parte enim præcipua intelligitur totum, puta ex judicio regimen. Judicare enim olim erat prima pars regiminis, pri-

mumque officium regum: illorum enim erat et est judicare, id est, dicere jus populis; unde id per se præstitere Julius Cæsar, Augustus, Vespasianus, Domitianus, Trajanus, Adrianus, Antoninus, Maximus, Commodus, Pertinax, Severus, Caracalla, Justinianus, Carolus Magnus, S. Ludovicus, aliique imperatores et reges, quos recenset Tiraquellus de nobilit. cap. 28. Rursum, *judicare*, est vindicare pauperes a potentibus oppressos, juxta illud de Salomone et Christo prædictum: *Deus judicium tuum regi da, etc. judicare pauperes in judicio*, Ps. 71. v. 2. *Cum altercantur homines, ad judicium confugiunt (ad judicem autem ire, est ire ad jus ipsum, quippe cum judex nihil aliud sit, quam jus quoddam animatum) et quærunt judicem quasi medium et mediatorem,* ait Arist. 5. Ethic. 4. Idem Arist. ibidem δίκαιον, ait, id est justum, sive jus dicitur, quia δίχα, id est bifarium, divisum est, quasi δίχαιον, id est bipartitum: et δικαστής; id est judex, dicitur quasi διχαστής, id est bipartitor; quia utrique litiganti suum jus partitur, dividit et distribuit. Hinc Salomon hic cap. 9. 7. *Tu*, ait, *elegisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum;* quasi regis proprium sit judicare, et jus suum cuique partiri.

Emphasim habet τὸ *terram*, q.d. O reges nolite alta sapere, sed fastum, dominatum et tyrannidem premite; non in cœlo, sed in vili terra regnatis: est rex cœli, qui vos aspicit et despicit, vosque judicabit. Incipit a regibus, quia qualis est rex, talis est et populus: nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic natura primum in embryone format cor, quia cor dat vitam cæteris membris; sic cœli regunt elementa orbesque subjectos; sic Angeli superiores dirigunt inferiores; pari modo reges regunt cæteros homines.

Justitia hic proprie accipitur pro virtute, quæ cuique reddit jus suum; hanc enim principes tueri debent, velut basim et columen reipublicæ, cujus tutelam si negligant, improbi oppriment probos, potentes imbecillos, divites egenos, etc. indeque orientur schismata, rixæ, bella, et totius reipublic. confusio, exitium et ruina. Quare judicum et principum prima cura esse debet, ut cuique jus suum servent, illudque ab injuria quorumcumque tueantur, nec sinant se flecti donis aut minis, ut a vero justoque vel hilum deflectant, uti fecerunt judices Areopagitæ, de quibus dixi Actor. 17. in S. Dionysio Areopagita; justitia enim inter virtutes elucet sicut Hesperus, sive lucifer, inter stellas, præsertim in principe, ait Aristot. 5. Ethic. 1. et Philo lib. de Creat. principis, quia, *remota justitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia et ipsa latrocinia quid sunt, nisi parva regna?* ait S. Aug. lib. 4. de Civit. cap. 4. Hinc Cant. 1. vers. 3. sponso dicitur: *Recti diligunt te.* Septuag. vertunt εὐθύτης, id est, *rectitudo diliget te*, q. d. *Rectitudo*, id est justitia, regia est virtus, ideoque regi Christo, sponso Ecclesiæ est familiaris, intima et perchara, ait Orig. Et Isaias cap. 11. 5. hoc Christo Regi regum cingulum assignat: *Et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus*: *quoniam*, ut dicitur Ps. 10. 8. *Justus Dominus et justitias dilexit. æquitatem vidit vultus ejus.* Idem per umbram videre Sapientes Gentilium. Plutarch. comment. ad indoctum principem ait, justitiam esse assessorem Jovis et deorum, adeoque sine ea, ne Jovem quidem recte dominari. Thebis judicum statuas spectari absque manibus, idem Plutarch. asserit, et eam quæ principem referret, aversis esse oculis, ut justitiam, et a donis alienam esse debere, et nulla mulceri facundia oportere significarent. Apud Simandium judex ita pingitur, ut e collo ejus suspensa veritas pendeat, oculi sint in sinum dejecti, octo legum libri circumstent; quo significatur judices integros esse debere, et solam inspicere veritatem. Ita Pierius Hierogl. 41. c. 4.

Alibi passim justitia pingitur ut virgo velatis oculis una manu libram tenens, altera gladium. Audi Pierium Hierogl. 55. c. 61. *Juniorum inventum est, justitiæ severitatem atque rigorem per exertum ensem, manu virginea prætentum significare, cui ad æquitatis judicium, trutinam etiam addidere. Sed enim apud veteres aliter traditum inveni, qui justitiam cum libratis omnino lancibus in læva figurabant, sed enim dextera non ensem, sed fasces cum adalligata securi statuebant: merita æquaque ex hujusmodi hieroglyphico præmia merentibus impendi atque distribui; hinc scelerum convictis castigationem impendere significantes.* Subdit deinde alias emblematis partes: *Sed enim species hæc duas secum mulieres captivas trahit, unam, quæ fractum ensem manu prætendit, alteram, quæ conto innititur; duo ex hoc figmento vitia domita indicantes, ut ex utriusque medio virtutem ipsam astruerunt, per fractum scilicet ensem, severitatem nimiam retusam cohibitamve intelligentes per contum lentitudinem ad ferulam revocatam, quia judicia plus æquo producebantur, inde enim contatio, quæ retardationem significat. Lenti vero sunt, qui nullo atroci quantumlibet scelere concitantur, neque publicis, neque privatis injuriis commoventur.* Hinc justitia ab antiquis nuncupata est Astræa virgo, quæ cum aureo sæculo descendisset in terras, vitiis in dies crescentibus indignata evolavit in cœlum, et in signum cœleste, cui nomen Libra est, conversa fuit, ut refert Mythologiæ l. 2. c. 2. Natalis Comes, de qua Seneca in Octavia :

Astræa virgo siderum decus .

Et Ovid. in 1. Metamorph.

Et virgo cæde madentes
Ultima cœlestum terras Astræa reliquit.

Et Hesiodus:

Ipsa autem justitia est virgo ex Jove nata,
Castaque venerandaque diis qui Olympum habitant:
Et quando quis eam læserit oblique damnans,
Statim apud Jovis patrem sedens Saturnum,
Dicit hominum injustitiam, donec
Solvat populus injustitias regum.

Secundo, *justitia* hic cum Christoph. a Castro et aliis, generatim accipi potest pro complexione virtutum, et sic quælibet virtus est pars, vel species justitiæ; omnis enim virtus spectat id, quod æquum, justum et dignum est fieri: præscribit enim ea, quæ ad officium hominis spectant, ut honeste secundum rationem, legem et voluntatem Dei vivat; hoc autem officium quoddam est jus, non justitiæ commutativæ et strictæ, sed generalis et amplæ, ad quod nos obligat virtus, ratio et lex. Unde Cantacuzenus censet Deum hic loqui hortarique ad justitiæ, id est virtutum

exercitationem, ut per eam ad sapientiæ cognitionem, id est ad Verbi divini mysteria cognoscenda, præparemur. Confirmat ex eo quod Deus Josue duci populi præcepit c. 1. 7. dicens: *Esto robustus valde, ut custodias omnem legem*; et ex eo quod ait Michæas c. 6. 8. *Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te. Utique facere judicium, et diligere misericordiam, et sollicitum ambulare cum Deo tuo.* Sic quoque S. Bern. qui per *justitiam* accipit pœnitentiam et patientiam in quavis tribulatione; sic enim ait in Sentent. *Quatuor gradibus*, ait, *distinguitur omnium electorum profectus. Primo enim sit quisque amicus suæ animæ, secundo sit amicus justitiæ, tertio sapientiæ, quarto sit sapiens.* Secundum deinde ita prosequitur: *Diligendo autem justitiam transit ad secundum gradum et audit illud Sapientiæ præceptum: Diligite justitiam, qui judicatis terram. Quam si perfecte dilexerit, debet pro ea patienter ferre omnem pœnam, et quamcumque illatam contumeliam. Duo quippe præstabit ei justitia, unum ut faciat quod debet; alterum ut patiatur quod debet, scilicet ut si bonum non fecerit quod debuit, malum quod meruit, patiatur. Sic miro modo, ne deserendo quidem justitiam ab ipsa deserimur, dum per ipsam quilibet prævaricationis reatus punitur. Neque enim est, qui se abscondat a calore ejus. Hanc autem pœnam non solum vir justus non horret, verum etiam libenter excipit, dum per eam præteritæ vitæ peccata purgari fideliter credit. Hinc enim scriptum est. Non contristabit justum quidquid ei acciderit.* Idem lib. 3. de Considerat. c. 2. *Diligite*, inquit, *justitiam, qui judicatis terram. Parum est justitiam tenere, nisi et diligas. Qui tenent, tenent: qui diligunt, zelantur. Amator justitiæ inquirit justitiam, et prosequitur eam; porro omnem injustitiam persequitur.*

Porro Sapiens hic monet principes, ut sicut potestate, sic et justitia, id est omni virtute, præcellant et præeant subditis. Sapienter Basilius imper. exhor. ad Leonem filium c. 10. *Cave*, ait, *ne regni malus custos, degeneris aliquid atque indigni committas: sed sicut cæteris prælatus es ut omnibus imperares, ita contende, ut virtute quoque cæteris antecellas: virtus enim omni principatu omnique auctoritate præstantior est. Si ergo dignitate quidem reliquis præstas omnibus, virtute autem ab alio præcelleris; imperator es in eo, quod minoris excellentiæ est: in eo vero, quod præclarius est, imperator non es, imo alterius imperio subes. Ne sis ergo veluti supposititius atque adulterinus dominus, cum te alius præstantior reperiatur; sed verus imperator cum cæteris omnibus virtute antecedas.* Princeps qui id præstat est sol orbis, ac vivum Dei simulacrum, cum ipse semetipsum ad effigiem Dei per virtutem componit, ait Plutarc. comment. ad principem indoctum.

Hunc quoque hujus loci appositum esse sensum, patet ex seq. quibus perversas cogitationes, detractiones, murmura, velut justitiæ, id est sapientiæ et virtuti contraria reprehendit, ut quasi idem hic dicat, quod c. 6. 10. ubi ait: *Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam* (prudentiam et virtutem) *et non excidatis.* Hinc et Vatabl. hoc loco pro *diligite justitiam*, vertit, *diligite sapientiam.* Unde Noster a Castro sic exponit, q. d. Vos o principes rectoresque hominum, a quibus prodit totius populi salus, diligite virtutem et sapientiam sectamini, de qua mihi sermo instituitur, atque actiones vestras juxta præcepta illius ad pietatem componite.

Sentite de Domino in bonitate.] Apte dilectioni justitiæ subjungit sensum bonitatis cultusque Dei velut causam; nil enim ita hominem, præsertim reges in justitia et officio continet, atque metus cultusque Dei. Unde Philo de Vita Mosis: *Religio una*, ait, *civium animos astringit, et contubernia societatesque confirmat.* Quod usque adeo verum est, ut falsas etiam religiones et sectas ad illigandos civium animos ab infidelibus principibus inventas affirmet S. August. l. 8. de Civ. c. 32. Adde reges esse quasi quosdam deos in terra; sunt enim Dei vicarii, officiales et ministri. Unde Plato et Philosophi docent, reges esse quasi viva Dei simulacra; quin et Psaltes Psalm. 81. *Deus*, ait, *stetit in medio deorum, in medio autem deos* (reges et judices) *dijudicat.* Sensus ergo est, q. d. Vos principes estis Dei vicarii, et quasi dii quidam terrestres; imitamini ergo Dei justitiam, virtutem et sanctimoniam: illam ergo sentite, id est usu et praxi gustate et sapite, uti legit S. Hieronym. in cap. 55. Isaiæ. Jam

Primo, *sentite de Domino in bonitate*, id est sentite de Deo bene et recte; sic enim Hebræi adverbia significant per nomina, ut *servite Domino in lætitia*, id est læte; *fac tua in fortitudine*, id est fortiter, *in amore*, id est amanter. *Primus discendi ardor, nobilitas est magistri*, ait S. Ambros. libro 2. de Virgin. Quid nobilius Deo, justitiæ et sapientiæ magistro? De eo ergo ait, bonitatem, id est bonam opinionem et existimationem, esse concipiendam. *In bonitate*, id est bene sentite de Domino Deo, q. d. Bonum sensum et sententiam de Deo in mente efformate, ut sensus vester de Deo sit ipsi congruus, ipsoque dignus, ut talem conceptum de Deo habeatis, qualem ipse meretur; ut talem vobis in animo fingatis Deum, qualis revera ipse est. Unde S. Cyrill. ep. ad Acac. in Concil. Ephesino legit, vel explicat potius paraphrastice: *Sentite de Domino, quæ vera sunt.* Et tres illi Episcopi Dalmat. in ep. ad Leonem Imper. pro concilio Chalced. *Ad omnem*, inquit, *perfectionem Catholicæ fidei, sufficit doctrina sapientissimi Salomonis; ait enim: Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite eum. Quid ergo pessima calliditate nequitia faciet, cui ultra bonitatem nequaquam licet excedere?*

Ita Dionys. Clarius, Jansenius et Vatabl. Sensus ergo est q. d. O reges curate ut de Deo Deique providentia, majestate, justitia, sapientia, potentia, vindicta, cæterisque attributis ita sentiatis et sapiatis, sicut revera ipsa se habent in Deo: bene ergo recte et pie de iis sentite, uti docet fides et Prophetæ, non male, prave et impie cum Epicureis, Politicis et atheis, qui Deo adimunt providentiam, vindictam aliaque attributa, ideoque ex Deo faciunt, vel truncum, vel cacodæmonem. Unde Arabicus vertit: *Percipite potentiam Domini perceptione recta.* Basis enim et fundamentum reipublic. justitiæ, regni felicitatis omnisque boni est religio verusque de Deo sensus; hic enim tam reges, quam subditos sacro metu percellit et continet in sapientia et virtute, ut juste, pure sancteque vivant, ne tantum numen offendant, cujus vindictam extimescunt: Deus enim uti bonorum est præmiator liberalissimus, ita malorum est ultor acerrimus. Unde

Josaphat rex Juda judices Dei metu urget ad juste judicandum, 2. Paral. 19. v. 6. dicens: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis judicium, sed Domini: et quodcumque judicaveritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Vidit hoc etiam Plato, qui proinde in Protagora et in Euthyphrone justitiam et religionem ita conjungit, ut unam eamdemque virtutem existimet: vel ita invicem similes, ut qualis justitia, talis sanctitas et religio futura sit; et qualis religio, talis administranda justitia. Nam, quemadmodum salus animæ, ut ait Ecclesiast. cap. 30. 15. est in sanctitate justitiæ, sic cæterarum rerum salus atque felicitas ex eadem justitiæ et religionis sanctitate, tamquam ex vero bonitatis fonte profluunt. Ex certa ergo et vera religione, certa et vera justitia; et ex variis religionibus incerta et falsa omnia, æqualitas, societas, benevolentia, fides id est rerum dictorumque constantia. Si enim magistratus suæ propagandæ hæresis causa, sibi fas esse credant subditos fallere, datam fidem abnegare, jusjurandum violare, fallaciis decipere, dolis illudere, omnia bellis permiscere, quæ inde in rempublicam scelera, quæ flagitia, quæ sacrilegia promanabunt et irrumpent? Quod jus ab iis reddi poterit, si fraudibus rempublicam gubernari, si dolosis artibus et imposturis populos irretiri posse non modo arbitrentur, sed etiam exsequantur? ita Josephus Stephanus l. de Unica religione c. 14.

Secundo, *sentite de Domino in bonitate*, id est in probitate, honestate, virtute, sanctitate: ἀγαθότης enim opponitur πονηρία, id est bonitas opponitur malitiæ et sceleri, q. d. Sentite et sapite de Deo, quod ipse sit probissimus, honestissimus, sanctissimus, justissimus, adeoque fons omnis justitiæ, probitatis, virtutis et sanctitatis quam habent omnes angeli et homines, ideoque justitiæ et virtutis tutor et vindex severissimus. Audi S. Bernard. l. 5. de Consid. Deum ita definientem, vel potius describentem: *Quid est Deus? voluntas omnipotens, benevolentissima virtus, lumen æternum, incommutabilis ratio, summa beatitudo, creans mentes ad se participandum, vivificans ad sentiendum, afficiens ad appetendum, dilatans ad capiendum, justificans ad promerendum, accendens ad zelum, fæcundans ad fructum, dirigens ad æquitatem, formans ad benevolentiam, moderans ad sapientiam, roborans ad virtutem, visitans ad consolationem, illuminans ad cognitionem, perpetuans ad immortalitatem, implens ad felicitatem, circumdans ad securitatem. Quid est Deus? Non minus pœna perversorum quam humilium gloria; est enim rationabilis quædam æquitatis directio inconvertibilis atque indeclinabilis, quippe attingens ubique, cui illisa omnis pravitas, conturbetur necesse est.* Et inferius: *Deus*, inquit, *est cujus longitudo est æternitas, latitudo charitas, altitudo majestas, profundum sapientia.*

Tertio, *sentite de Domino in bonitate*, id est in benignitate et beneficentia, q. d. Sentite et sapite de Deo, non quod ipse sit severus, maleficus, crudelis, tyrannus; sed quod sit benignissimus et beneficentissimus omnium, etiam pauperum, miserorum, pupillorum et orphanorum pater, imo mater, tutor, provisor, protector, ac proinde vos, o judices, Deum imitantes causas pauperum sincere judicate, nec eos patiamini a potentibus opprimi, aut eis ex metu vel spe causam contra justitiam adjudicetis, cogitantes Deum, qui pater est pauperum et pupillorum, acerrimum eorum fore vindicem. Sic ait Psaltes: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus*, Psal. 106. 1. *Bonitas Dei* ergo est ejus misericordia, clementia et beneficentia. Unde Syrus vertit: *Excogitate de Domino bonitatem.*

Hinc quidam sic exponit: *sentite de Domino in bonitate*, id est experientia discite Deum optimum, maximum, benignissimum esse, et exemplar, unde omnem in vobis exprimere bonitatem debeatis; discite jugum illius suave esse; non durum, sed blandum: et onus illius, non ponderosum, sed leve et jucundum; jugo enim si adsint suavitas et levitas, duobus præstat, quibus jure id appeti possit, non detrectari.

Porro reges maxime decet imitari Dei bonitatem, id est benignitatem et beneficentiam. Unde Curt. lib. 8. asserit *imperii majestatem salutis esse tutelam.* Et Plinius in Paneg. Trajani docet, principum esse bonitatem erga hominum genus, *ut benigni fungantur vice Dei.* Et Theodoricus rex apud Cassiodor. l. 20. Var. c. 20. *Inter gloriosas*, ait, *reipublicæ curas, quas perpeti cogitatione Deo auxiliante princeps suo revolvit corde, cordi quoque suo sit levamen humilium contra potentiam superborum.*

Quarto, *sentite de Domino in bonitate*, id est in omni bono quod triplex est, scilicet honestum, utile et delectabile, q. d. Sentite et sapite de Deo, quod ipse per essentiam sit summum, immensum et omne bonum, tam honestum, quam utile et delectabile, tam suum, quam hominis et creaturarum omnium. Ipse enim est fontalis, essentialis, formalis et causalis bonitas. Unde Nazianz. *Bonitas*, ait, *non aliud est quam deitas, juxta illud Christi: Quid me vocas bonum? Nemo bonus nisi solus Deus*, Luc. 10.

Ubi Nota hebraismum: Hebræi enim verba contactus, sive corporalis, sive mentalis, quale est sentire construunt cum ablativo, ut tangere in oculo, in pede, in manu, est tangere oculum, pedem, manum. Sentire ergo de Deo in bonitate, est sentire de Deo bonitatem, quod scilicet Deus sit ipsissima bonitas, et ipsissimum bonum, q. d. Vos, o principes, qui estis Dei imagines, æmulamini Deum quasi vestrum exemplar, sentite et sapite ejus bonitatem, ut sicut participatis ejus potestatem præ cæteris, sic et præ cæteris participetis ejus bonitatem; quemadmodum Dei bonitatem omnes creaturæ sentiunt, cum ab eo hauriunt suum esse omneque bonum; sic et subditi haurientes a vobis sua commoda, vestram ubique bonitatem sentiant.

Audi de bono et bonitate Dei divine disserentem Dion. cap. 4. de Divin. nom. initio: *Age ergo jam ad nomen boni nostra veniat oratio, quod præcipue Theologi ab omnibus secretum divinitati, quæ Deum superet, tribuunt: ipsam, ut opinor, divinam essentiam bonitatem appellantes, quod hoc ipso, quod bonum est, ut bonum per se et essentia sua, in ea quæ sunt omnia, bonitatem diffundat. Ut enim sol noster non cogitatione, aut voluntate, sed eo ipso, quod est omnia illustrat quæ ejus lumen pro modo suo capere possunt, sic etiam ipsum bonum, quod ita præstat soli, ut prima species*

tenui obscuræque imagini per se, ipsaque essentia sua iis, quæ sunt, omnibus pro eorum captu totius bonitatis radios emittit. Et inferius: *Ex ipso bono lumen est, et bonitatis imago, etc. estque eorum quæ sunt mensura, et æternitas, et numerus, et ordo, et complexus, et causa, et finis: sic etiam, qui clara expressaque divinæ bonitatis imago est, magnus hic sol totus lucens, ac semper splendidus, pro minima ipsius boni similitudine, omnibus etiam, quæ ejus lucem capere possunt, collucet habetque lumen per omnia diffusum, in omnem hunc mundum quem cernimus, radiorum suorum splendorem explicans, et sursum et deorsum, ac si quid est quod eos non participet, id ejus luminis diffusi tenuitati aut parvitati non est tribuendum, sed iis, quæ quia apta non sunt ad capiendum lumen, ad illud capiendum non explicantur.* Et pluribus interjectis ita concludit: *Omnis infinitas, termini omnes, ordines, præstantiæ, elementa, species, omnis essentia, vis omnis, omnis actio, habitus omnis, sensus omnis, omnis sermo, omnis mentis notitia, omnis tactus, omnis scientia, omnis conjunctio, et uno nomine quidquid est ex pulchro ac bono, et in pulchro bonoque est, atque ad pulchrum bonumque refertur: et quæ sunt ac fiunt, boni pulchrique causa et sunt et fiunt omnia, ipsumque omnia intuentur, et ab eo moventur ac continentur, etc. Quoniam ex ipso, per ipsum, et in ipso atque in ipsum sunt omnia, ut divina scripta tradunt. Est igitur id, quod pulchrum est et bonum, expetendum, amandum, diligendum omnibus.* Hinc disce quid sit bonitas Dei, de eaque bene digneque sentire.

Porro τὸ *sentite*, vel ut S. Hieron. legit, *sapite*, non tantum ad judicium, sed et affectum pertinet. Unde Apostolus: *sapere ea, quæ carnis vel spiritus sunt*, vocat concupiscere et toto affectu prosequi ea quæ carni vel spiritui commoda grataque sunt. Sensus ergo est, q. d. Sentite Dei bonitatem, non tantum eam mente concipiendo, vel credendo, sed et toto affectu eam prosequendo, ut omnes curas, cogitationes animique vires in eum intendatis, et expromatis. *Hinc fiet*, inquit noster a Castro, *ut qui bono animo sit erga Dominum sapientiæ largitorem, quæcumque excellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiamsi difficillimis, sustineat eum, etiamsi mala inferat: itaque sentiet de eo in bonitate, dum illi tamquam optimo parenti se credit, tamquam omnipotenti, qui possit ad summum sapientiæ fastigium evehere, et tamquam omniscienti, qui sciat ejus utilitati prospicere.*

Moraliter, hic disce verum sensum deitatis, sive de Deo, esse sensum bonitatis, scilicet sentire de eo quod ipse per essentiam sit summum, infinitum et omne bonum ac proinde summe benignus et beneficus in omnes, ideoque summe amandus.

Hac de causa Deus, ut bonitatem et amorem suum immensum creaturis patefaceret, non tantum creavit angelos, cœlos, animalia, homines, tantamque rerum varietatem et pulchritudinem, ut quoties intueris bonitatem et pulchritudinem floris gemmæ, auri, herbarum, fructuum, animalium, stellarum, cœlorum, totiusque mundi, toties in eis velut umbris, immensam Dei bonitatem et pulchritudinem intueri et contemplari valeas; sed et Filium suum unigenitum misit in carnem ut homines peccato perditos et gehennæ addictos, suis atrocissimis pœnis et infami crucis morte redimeret. Vis ergo scire quanta sit bonitas Dei? considera bonitatem Christi in cruce, quantam scilicet nuditatem sitim, tormenta, dolores, confusionem, infamiam, irrisiones, etc. pro te vilissimo terræ vermiculo, imo peccatore, patiatur, idque sine ullo suo commodo, sed tantum hoc fine et fructu ut tibi benefaciat, ut tu sis salvus, liber et beatus. Christus ergo tua maleficia, infirmitates et tormenta in se suscepit, ac eorum loco tibi sua beneficia, virtutes, præmia et gaudia contulit, ut tibi bene esset: *Crux* ergo *est academia divinæ bonitatis* et amoris purissimi æque ac immensi, ut in ea Christum contemplans cogaris ex stupore exclamare. O bonitas! o amor! quantum me amasti, quam caro pretio me redemisti? quanta bona tuis malis mihi contulisti? quid tibi, Domine Jesu, pro tantis bonis retribuam? omnia ossa mea dicent: *Domine, quis similis tibi?* Amasti me, Dominè, nimis amasti; etsi tibi mille animas, mille vitas impenderem, quid hæc sunt ad vitam tuam, quæ vita est Dei? misericordias tuas, Domine, in æternum cantabo. Imitabor tuam bonitatem, ut amore tui quibuscumque possim benefaciam, ad commodum non tuum, sed meum. Imitabor tuam humilitatem, amorem, sanctitatem, ac eam omnibus imitandam proponam, dicamque cum Apostolo: *Hoc enim sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit* (ex omni factus est quasi inane et nihil) *formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* Philip. 2. 5. Hoc ergo opus incarnationis Verbi, passionis et crucis non indignum, sed omnino dignum fuit Deo Deique bonitate; imo optimum fuit, ideoque divinissimum, et soli Deo proprium: nulla enim re Deus immensam suam bonitatem orbi patefacere potuit, nisi Verbi descensu in carnem et crucem: ut ex eo plane colligas, non Angeli, non hominis, sed Dei solius immensi immensam hanc bonitatem et philanthropiam exstitisse, hoc est quod canit Isaias cap. 55. 9. *Sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris.*

Symbolice: *Sentite de Domino in bonitate*, non tantum intellectu, sed et affectu, ut sensui intellectus consentiat sensus voluntatis, ut scilicet bonitatem Dei recte et mente concipiatis, et voluntate ametis, et moribus exprimatis, juxta illud Ps. 110. 10. *Intellectus bonus omnibus facientibus eum*; vel ut legit sanctus Hieronymus: *Doctrina bona his qui faciunt eam*, ita Cantacuzenus.

Mystice S. Bonav. *Sentit de Domino in bonitate*, inquit, *qui S. Scripturam, quæ Dei est verbum, pie legit ac intelligit, non redarguendo, sed approbando et exsequendo.*

Et in simplicitate cordis quærite illum.] S. Hieron. lib. 1. contra Pelag. addit: *In sapientia et simplicitate cordis quærite Deum:* quasi simplicitas sit sapientia. Jam primo, simplicitas hæc opponitur duplicitati, calliditati, hypocrisi, dolo et fictioni; *caret enim merito simplicitatis omni arte elicitum, et fraude compositum*, ait S. Ambr. 3. offic. cap. 9. Unde sequitur v. 5. *Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum*, q. d. Quærite Deum corde simplici et sincero non

duplici, ficto et simulato; ne de vobis dicatur illud Isaiæ 29. 13. et Matth. 15. 8. *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Nam *væ duplici corde* (qui, ut acute ait Persius satyra 5.

Astutam vapido servant sub pectore vulpem.)

Eccli. cap. 2. vers. 14. et: *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis*, Jacob. 1. vers. 8. Porro B. Dorotheus doctrina 4. præmium assignat: *si enim*, inquit, *quis quærat Deum Deique voluntatem simpliciter, dabit illi Deus etiam puerum qui eum doceat, si doctor desit, ne ille labatur: sin simulate quis quærat Deum, Deus vicissim dabit ei simulatum doctorem, qui eum in errorem et laqueum inducat.* Audi S. Gregor. in Psal. 5. pœnit. vers. 3. *Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum; cordis enim simplicitas dies est, quam fraus non obnubilat, non obfuscat dolus; quam lux veritatis illuminat, præsentiæ divinæ claritas illustrat: scriptum est enim: Cum simplicibus sermocinatio ejus. Deo autem sermocinari est, per suæ præsentiæ illuminationem humanis mentibus, voluntatis suæ arcana revelare. Cum simplicibus igitur Deus sermocinari dicitur, quia illorum mentes de arcanis cœlestibus suæ inspirationis claritate illuminat, quos nulla caligo duplicitatis obumbrat. Quod contra de non simplicibus dicitur: Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus. Et Salamon ait: Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum et auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu. Constat ergo quia istos inhabitando illuminat, illos recedendo excæcat.*

Secundo, *simplicitas* hæc opponitur curiositati, q. d. Nolite curiose scrutari Dei majestatem, providentiam, essentiam, cæteraque ejus arcana, v. g. quomodo sit trinus in personis, et unus in essentia, sed simpliciter credite, quod fides et Ecclesia de eo credendum docet. Ita explicat S. Cypr. l. 3. Testim. c. 53. citatque illud Eccles. 7. 17. *Noli esse justus multum, et noli argumentari plusquam oportet.* Huc accedit Glossa, Holcot et Hugo, qui sic explicat, qua si moneatur homo Scripturam sacram, per quam Deus agnoscitur, pie, humiliter et studiose legere et intelligere, neque reprehendere, quæ non clare percipit, imo fide certa tenere. Nam juxta Isaiæ 7. 9. *Si non credideritis, non permanebitis*: Septuag. *non intelligemus*; neve in adversos solis radios noctuæ intueamur, caventes ne *scrutatores facti majestatis, opprimamur a gloria.* Et quia fidei luce illuminatæ mentes flammam concipere debent charitatis, ideo subjungi ajunt *quærite*, quod fulgore ardentis amoris fit.

Tertio, S. August. l. 1. de Serm. Domini in monte c. 7. *simplicitatem* accipi pro puritate, ut opponitur mistioni; simplicia enim sunt pura, mista sunt impura, utpote ex variis conflata, q. d. Simplici, id est, puro corde quærite Deum. Scriptum est enim: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*, Matth. 5. *Hoc est mundum cor*, ait S. Aug. *quod simplex cor, et quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculis mundis: ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud, quo videri potest.* Hunc quoque esse sensum liquet ex eo quod subdit v. 3. *Perversæ enim cogitationes separant a Deo*: et v. 4. *Nec habitabit in corpore subdito peccatis.*

Quarto, plane et plene, Hebr. תום *tom* et תם *tam*, quod Noster vertere solet, *simplicitas* et *simplex*, significat integritatem et perfectionem, atque integrum et perfectum; sic Job c. 1. 1. dicitur *vir simplex*, id est, integer et perfectus. Ex adverso de idololatris et impiis, ait Osee c. 10. 2. *Divisum est cor eorum, nunc interibunt.*

Jubet ergo Sapiens, ut homines, præsertim principes, non dimidiato, imperfecto, languido, sed integro, perfecto, constanti fortique corde quærant Deum, ut dimidium cor non dent mundo, dimidium Deo, sed totum quantum quantum est Deo; quod fit per plenam charitatem. Unde Robert. Holcot. per *simplicitatem* accipit charitatem, q. d. Sentite de Domino in bonitate, id est, bene per fidem, et quærite eum in simplicitate cordis per charitatem. S. Hieron. vero in c. 55. Isaiæ: *Quærite Dominum*, ait, *dum inveniri potest*: *quærite non loco, sed fide et pœnitentia.*

Hinc rursum *simplicitas* a nonnullis accipitur pro candida liberalitate, juxta illud Rom. 12. v. 8. *Qui tribuit in simplicitate*, et 2. Corinth. 8. 2. *Altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis* (id est beneficentiæ et liberalitatis) *eorum*, et c. 9. v. 11. *Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem*, id est, candidam liberalitatem, uti ibidem explicat S. Chrys. Theodor. et alii. Sic sensus erit hoc loco, q. d. Quærite Deum largo et liberali corde, non arcto et stricto: ipse enim uti liberalissimus est, ita liberale cor requirit, id est latum, amplum, ad omnia paratum, magna desiderans et moliens, ut in illud velut vas capax divitias suæ gratiæ et liberalitatis effundat.

Symbol. Dionys. Carthus. *Quærere Deum in simplicitate*, inquit, *est Deum per abstractionem et simplicitatem intellectus cognoscere, quod ipse sit summe simplex.*

2. Quoniam invenitur ab his, qui non tentant (Arabicus, *non contristant*) illum: apparet autem eis qui fidem habent in illum.] Græce τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ id est, *non incredulis ipsi*. Vatabl. *Et iis qui non diffidunt ipsi, exhibet se*; Syrus, *revelatur iis qui credunt, in illum*; Arabicus, *qui illum mendacem non efficiunt:* S. Hier. in c. 8. Zachar. legit, *Appropinquat Dominus his, qui non tentant eum: et ostendit faciem suam his, qui non sunt increduli*, id est, his qui credunt in eum. Est miosis: dicitur enim minus, et significatur majus, scilicet per negationem incredulitatis significatur credulitas et fides, uti Noster solerter advertit.

Confirmat quod dixit: *Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum.* Confirmat autem ex fructu et præmio, quod scilicet inveniatur ab his, qui non tentant eum, sed in simplicitate cordis quærunt eum, et appareat his, qui in bonitate de eo sentiunt, hoc est, qui fidem habent in illum. Est enim conversio, quia prius hemistichium respondet posteriori hemistichio versus præcedentis, posterius vero priori: simplicitati enim opponit tentationem, bonitati incredulitatem et diffidentiam. Sensus ergo est, q. d. Simplici et sincero corde, non dubio et tentativo quærite Deum, sic eum invenietis; a talibus enim invenitur: atque recte de eo ejusque bonitate sentite, illi credite, illi fidite; sic enim vobis apparebit. Huc accedit Noster a Castro: Rationem reddit, inquit, ejus quod dictum est, Dominum sim-

plici corde et sincero animo quærendum, ac maxime fideli credendo, absque dubitatione ulla, quod possit, sciat velitque largiri, quod postulatur. Namque accedunt ad eum diffisi, potius exploraturi ejus potentiam, sapientiam et bonitatem, quod de ea dubitent vel non habeant illam compertam: hi tentant Deum, et gravissime delinquunt: et non solum non invenient quod quærunt, sed tamquam Deo contumeliosi longius repellentur. Addit a Castro: Unde idem est, sentire de Domino in bonitate, et simplici corde quærere illum, quod non tentare, ac fidem habere in illum. Intellige hæc quatuor idem esse, non proprie et præcise, sed ample et finaliter, quia scilicet eodem omnia tendunt.

Tentant Deum primo, infideles, qui cum Deo, quasi cum idolo lapideo, mortuo et sensus experte agunt; quod proinde externis tantum ritibus et gestibus colunt. Secundo, qui Deo negant scientiam, potentiam, providentiam rerum humanarum, ac injustitiæ scelerumque vindictam, aut ejus periculum facere volunt. Tertio, qui suo ingenio, opibus, viribus confidunt, non Deo. Sic diabolus tentavit Christi divinitatem, Matth. 4. 2. Judæi ejusdem potentiam, dum ab eo poposcerunt miraculum, Matth. 12. 38. Item justitiam, dum ab eo postularunt vectigal, Matth. 17. 23. Item sapientiam, dum modum resurrectionis ab eo vestigarunt, Matth. 22. v. 24. Item clementiam, dum ei obtulerunt adulteram ad condemnandum, Joan. 8. 5. Item obedientiam, dum quærunt: *licet censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. 17.

Porro, credunt in Deum, primo, qui de eo rectam habent fidem, et orthodoxe sentiunt; secundo, qui in eum confidunt: tertio, qui illi fideles sunt, ejusque mandatis fideliter obediunt, juxta illud Psal. 77. 7. *Ut ponant in Deo spem suam, et mandata ejus exquirant.* Sic dicitur Eccl. 1. 36. *Ne sis incredibilis timori Domini,* id est, religioni et cultui Dei fideliter pareto: *Et ne accesseris ad eum duplici,* id est, dubio fictoque *corde.* Hinc S. Gaudentius tract. de Dedicat. probare contendit S. Thomam, antequam Christus post resurrectionem illi appareret non fuisse incredulum. Nam hic dicitur: *Apparet autem eis, qui non sunt increduli.* Igitur quod a Christo culpetur ut incredulus non tam ad Thomam, quam ad posteros spectare, qui credere debeant quod non viderunt, uti Thomas credidit Christum resurrexisse, etiamsi eum non viderat, quia Apostolis dicentibus se eum vidisse credidit. Hæc propria est ejus opinio. Nam alii censent Thomam vere fuisse incredulum: hoc enim plane significat reprehensio Christi. Fuit ergo Thomas, partim credulus, partim incredulus. Credulus, quia credidit Christum fuisse Prophetam verum, ac virum sanctum et Messiam: incredulus, quia non credidit eum resurrexisse. Christus ergo apparuit ei quasi credulo, ut reliquum incredulitatis ab eo abstergeret, uti de facto abstersit, cum Thomas tangens ejus cicatrices exclamavit: *Dominus meus, et Deus meus.* Adde, etiamsi Deus ordinarie appareat his qui credunt in eum, non tamen solis his; nam sæpe apparet his, qui non credunt in eum: tanta enim est Dei bonitas, ut sua luce et gratia præveniat infideles, ut credant, et impios, ut convertantur ad Deum. De fide enim est, gratiam Dei prævenire nostrum arbitrium, adeo ut sine illa nil quod ad salutem conducat, efficere queat, ut passim contra Pelagianos docet sanctus Augustinus et ex eo Concil. Trident. sess. 6. Sic Deus prævenit Gentiles, idola colentes, dum ad eos misit Apostolos, qui eos ad Deum verum traduxerunt, juxta illud Isaiæ cap. 65. vers. 1. *Quæsierunt me, qui ante non interrogabant, invenerunt, qui non quæsierunt me*; vel ut Paulus ex Septuaginta citat Rom. c. 10. v. 20. *Inventus sum a non quærentibus me, palam apparui iis qui me non interrogabant:* ubi enim quis gratiæ prævenienti consentiens Deum quærere pergit, tunc utique plenius et perfectius apparet ei Deus per lucem et gratiam majorem, quæ eum ad justitiam, sanctitatem, perfectionem et tandem ad gloriam æternam perducit et provehit.

Deus autem quæsitus apparet variis modis. Primo in creaturis omnibus et singulis: in his enim velut suis operibus et effectis relucet ipse creator, juxta illud Psal. 18. *Cœli enarrant gloriam Dei*, et Rom. 1. *Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Vide S. Aug. in Soliloquiis c. 31. ubi singulos sensus et singulas creaturas interrogat de Deo, et singulæ respondent: Non sum ego Deus, sed qui creavit me, ipse est Deus meus.

Secundo, et proprie, in S. Scriptura. Ibi enim Deus se, suasque virtutes manifestat, ac præsertim in hoc libro Sapientiæ, q. d. Vos, o sapientiæ studiosi, præsertim rectores hominum, quærite Deum, sapientiæ fontem in S. Script. ac in hoc Sapientiæ libro: si enim hunc sincere et studiose legeritis, utique quis, qualis et quantus sit Deus, invenietis.

Tertio, in Ecclesia. Si enim Ecclesiæ præsides et doctores quis consulat, utique de omni re, quæ ad Deum Deique cultum pertinet, eum instruent. Hac enim de causa Deus in Ecclesia posuit Apostolos, Prophetas, pastores et doctores, scilicet *ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi*, Ephes. 4. 11.

Quarto, quæritur et invenitur Deus in oratione et exercitio virtutum, præsertim eleemosynæ. Orationi enim vacantes Deus interius illuminat, ut se et ea quæ sunt salutis cognoscant. Sic invenit Deum Cornelius centurio, cum oranti apparuit Angelus jubens vocari sanctum Petrum, qui eum in fide Christi instrueret, Actor. cap. 10. Simili modo ait sanctus Thomas q. 14. de Veritate, art. 11. ad 1. si quis Gentilis plene servaret legem naturæ, Deumque invocaret, Deus prædicatorem, etiam Angelum, si opus foret mitteret, qui eum de rebus Dei et salutis informaret. In litteris Indicis exstant varia raraque hujus rei exempla. Quocirca vere dixit Sixtus, non Pontifex, uti falso censuit Ruffinus, sed philosophus, in Sententiis: *Bona mens chorus est Dei, mala mens chorus est dæmonum. Templum sanctum Deo est mens pii, et altare optimum ei cor mundum et sine peccato.*

Perversæ (Arabicus, *difficiles et perversæ*) enim cogitationes separant (Syrus, *elongant*; Vatab. *alienationem faciunt*) a Deo: probata autem virtus corripit insipientes.] Pro *perversæ cogitationes*, græce est σκολιοὶ λογισμοί, id est, tortuosi, perplexi, flexuosi, incurvi, distorti, iniqui, pravi, versuti, maligni, discursus,

cogitationes, ratiocinationes, sensus, vel etiam machinationes; opponit enim *sentire de Deo in bonitate*, perversas de Deo cogitationes et sensus, q. d. Sicut boni rectique de Deo sensus hominem conjungunt Deo, sic pravi et distorti de eo ejusque providentia sensus, cogitationes et opiniones hominem ab eodem avellunt et separant, ac consequenter separant a vera religione, justitia et virtute. Idem faciunt cogitationes et machinationes rectorum impiorum, quibus contra jus et fas mira calliditate excogitant modos congerendi opes, suosque status augendi, cum damno subditorum, imo cum jactura fidei et religionis, quales sunt cogitationes politicorum, qui religionem faciunt subservire politiæ et regno. Unde S. Julius Pontif. epistola increpatoria ad Episcopos Orientales, quæ habetur tom. 1. Concil. *Recordamini*, inquit, *Sapientiam, quæ ait, Perversæ enim cogitationes separant (homines) a Deo (quanto magis opera iniqua?) probata autem virtus portat, protegit et consolatur oppressos, et docet insipientes.* Succidi verba Julii, quia proliziora.

Rursum, quævis aliæ pravæ cogitationes, v. g. de rapiendo, fornicando, calumniando, occidendo, separant hominem a bonitate, virtute et lege, ac consequenter ab earum auctore et tutore Deo. Unde S. Bern. ser. 3. de Spiritu Sancto: *Quia*, inquit, *perversæ et immundæ cogitationes separant a Deo, orandum est ut cor mundum creetur in nobis; quod utique fiet, si Spiritus divinus fuerit in visceribus nostris, in nobis et erga nos sanctus, erga proximos rectus, erga Deum principalis*, Psalm. 50. 12. 13. 14. Præclare sanctus Augustinus, in Psal. 63. ad illa: *Defecerunt scrutantes scrutinio*: *Vide*, ait, *quid contingat animæ malæ: Recedit a luce veritatis, et quia ipse non videt Deum, putat se non videri a Deo; sic et isti recedendo ierunt in tenebras, ut ipsi non viderent Deum, et dixerunt: Quis non videt?*

Sub cogitationibus intellige volitiones; nuda enim cogitatio prava, si non sit volita, non separat a Deo; sed si voluntas ei acquiescat vel expresse vel tacite, separat a Deo. Certum enim est cogitationes, quæ rationis advertentiam et volentis consensum præveniunt, quales sunt motus primo primi, non esse peccata; nil autem separat a Deo, nisi peccatum. Porro cogitationes, nisi illico, cum earum inhonestas et turpitudo a ratione advertitur, abigantur, incipiunt placere voluntati, eamque deducunt ad delectationem morosam, quæ si in materia graviter vetita versetur, est peccatum mortale. Cogitationes pravæ ergo sunt quasi scintillæ, quæ nisi statim extinguantur, cupiditatis ignem, et tandem ingens incendium excitant. Adhæc, cogitationes eædem sunt velut gemmæ, sive baccæ arborum primo germinantium, quæ dum aperiuntur, pariunt flores pravarum voluntatum, qui tandem vertuntur in fructus pravorum operum. Sicut vice versa bonæ cogitationes sunt gemmæ, ex quibus prodeunt flores bonorum desideriorum, et fructus bonorum operum, uti docet S. Chrys. homil. 39. in illud Matth. c. 21. 19. *Videns arborem fici, nihil invenit in ea nisi folia tantum.* Summe ergo invigilandum est cogitationibus, eæque, si pravæ deprehendantur, illico ad petram legis divinæ allidendæ et elidendæ sunt, juxta illud:

Principiis obsta, sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.

Hinc de fide est, non solum opus externum, v. g. fornicationem, calumniam, homicidium, sed et internam eorum cogitationem ac volitionem esse peccatum mortiferum, uti contra Judæorum sensum docet Ecclesia, et satis insinuat Christus Matth. 5. v. 22. et 28.

Hinc infert S. Chrysost. peccatum secum afferre summam pœnam, scilicet separationem a Deo. Audi eum homil. 6. ad Popul. *Magnum supplicium est peccare, etiamsi non puniamur: peccata enim nos a Deo separant, Sapient. 1. Pœnæ vero nos ad Deum perducunt. Si quis vulnus habeat, quid timere dignum est, saniem, an medici sectionem? ferrum, an ulceris populationem? peccatum, sanies est; pœna, ferrum medicinale; sicut enim saniem habens, etsi non secatur, male habet, et cum non secatur, tunc est in majoribus malis; ita peccans; etiamsi non puniatur, omnium est miserrimus, et tunc maxime miser, cum non punitur, et grave nihil patitur.*

PROBATA (Arabicus, *exquisita*) AUTEM VIRTUS CORRIPIT INSIPIENTES.] Syrus, *redarguit contemnentes. Virtus* hic non moralis, sed physica intelligitur, puta potentia, robur et vis agendi: hanc enim significat Græcum δύναμις, quod multos Interpretes græce ignorantes fefellit, qui per virtutem accipiunt honestatem et probitatem: unde sic exponunt, q. d. Virtus hanc habet vim in eo, qui illa præditus est, ut eum faciat aptum ad corripiendum insipientes, qui per ignorantiam, vel infirmitatem peccant. Ita Lyran. et Dionys. Aut q. d. Fides est, quæ a mente aufert insipientiam. Ita Holcot et Hugo. Verum græce est δύναμις, id est potentia, non virtus ethica, ut dixi.

Sensus ergo est, q. d. Virtus, id est potentia Dei per multos suos actus et effectus probata corripit et castigat insipientes, qui prave de Deo sentiebant, perversasque de eo cogitationes conceperant, q. d. Rectores, judices et quivis qui insipienter de Deo sentiebant, ejusque providentiam et vindictam negabant, dum vident, vel considerant præteritos vel præsentes effectus divinæ potentiæ et providentiæ, quibus injustos et impios castigavit vel castigat; hoc argumento et hac experientia adeo probata convicti, possunt debentque agnoscere et corrigere suum sensum et errorem: ac reipsa sæpe vel inviti, vel sponte cedentes, eumdem agnoscunt et corrigunt. Ita Bonavent. Vatabl. Clarius, Janseu. et alii. Alludit Sapiens ad illud Psal. 32. 10. *Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum*, etc. *consilium autem Domini in æternum manet, cogitationes cordis ejus in generatione et generationem.*

Accedit Osorius, qui explicat de virtute et potentia, non Dei, sed rectorum et Judicum, q. d. Dum ipsa potentia rectorum a Deo probatur, imminuitur, aufertur; tunc reipsa ipsi corripiuntur et convincuntur, ut negare non possint se insipientes de Deo habuisse opiniones, ac perversas cogitationes et sensus. Unde Vatabl. et Guarinus vertuut: *Potentia dum tentatur, arguit insipientes.*

Verum melius accipias de virtute, id est potentia, non judicum, sed Dei; hæc enim castigat et corripit insipientes. Igitur sicut puer protervus non timet

matris minas, nec servus heri, nec discipulus magistri: cogitat enim minas esse minas, hoc est esse verba quæ aerem, non verbera quæ carnem feriant; cogitat enim matrem esse matrem, ideoque vel non velle, vel non posse, castigare filium adeo dilectum et validum; at dum mater verba vertit in verbera, et virga pulsat pueri dorsum, tunc probat illi suam virtutem, ac puer cogitationem et sensum, quem habebat de matris minis, deponit corrigitque suum errorem et insipientiam. Eodem prorsus modo rectores, judices et quivis impii, dum audiunt doctorum et concionatorum minas de Dei vindicta, non curant, imo rident: cogitant enim Deum, vel non scire, vel non curare res humanas; aut se suos status ita stabilivisse, ut ab iis, ne a Deo quidem dejici possint; at dum de facto iis excidunt, aut similem Dei vindictam in se vel aliis probant et sentiunt; tunc priores suos perversos λογισμοὺς, id est discursus, cogitationes et sensus corrigunt, ac vel inviti de Deo Deique providentia et vindicta recte sentire incipiunt. Dei ergo potentia potensque vindicta corrigit insipientes, id est impios, a suis pravis opinionibus, quibus vel impotentiam, vel incuriam rerum humanarum, Deo ascribunt, cum scilicet contrariam ejus potentiam et curam vindictamque cum suo dolore et damno experiuntur. Hoc est quod vulgo dicitur: Stulti non credunt Sanctis, donec faciant miracula; hinc præ cæteris credunt S. Antonio, quia crebro potentem ejus manum, ignemque sacrum ab eo incredulis immissum persentiscunt.

Paulo aliter explicat Cantacuzenus, q. d. Curiosæ quæstiones deviant a Deo: quare dum curiosi temere Dei potentiam tentant et scrutantur, hac curiositate lædunt aciem mentis, produntque suam dementiam: *Scrutator* enim *majestatis opprimetur a gloria*, Prov. 25. 27.

4. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.] Pro *malevolam* nervosius Complut. et Pagninus legunt, *malivolam*: græce enim, est κακοτέχνον, id est mala fabricantem, mala machinantem, dolos et fraudes versantem, maleficam, quæ res bonas et sinceras adulterat, vitiat et corrumpit. Unde S. Hieron. legit: *malitiosam*; Syrus: *malis involutam*; Arabicus: *in malevolæ animæ artificium, sive machinationem nullo modo introibit sapientia*; S. Bernard. *malignam;* Vatabl. et Guarin. *contradicentem vero et invidam*; Jansen. *malitiosam et maleficam, quæque mala arte callida nectit:* Hugo, Lyran. et Dionys. *complacentem sibi in malitia*; Clarius: *quæ omni studio et arte studet malo*, præsertim quæ justitiam per vim vel dolum violat, fraudibus alios circumvenit, per fas et nefas se suaque adauget, uti faciunt tyranni.

Probat quod dixit v. præced. perversas cogitationes separare a Deo, ex eo quod in malevolam animam non introibit sapientia, quæ individua est comes, imo sedes et thronus Dei. Unde S. Hier. in c. 63. Isaiæ sic legit, aut potius paraphrastice explicat: *afflixerunt Spiritum sancti ejus, quia Spiritus Sanctus recedit a corpore subdito peccatis, et in perversam animam non ingreditur sapientia.* Sic sapientia non introiit in parricidalem animam Absalonis, ait S. Paulinus ep. 4. ad Severum.

Quæres, quænam sit hæc sapientia? Primo, Cyrill. Alexand. lib. 1. in Joannem cap. 4. *Sapientiam hanc, quæ in malevolam animam non ingreditur, esse* ait *cognitionem mysteriorum, et malignam animam esse cujusvis hæretici, hypocritæ, infidelis, etiam ad perspicua nictantis.* Sic et Chrysost. t. 2. in id Matth. 8. 9. *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus.* agens contra hæreticos: *Vide,* inquit, *quomodo homo Gentilis, rusticus et miles veritatis mysteria agnovit, videlicet supremæ potentiæ Christi; et homines Christiani denegant veritatem, qui scripturas portant in ore. Non quia obscura sunt aut profunda mysteria veritatis, nam omnes ea cognoscunt: sed quia perversa sunt corda eorum, et ubi non quiescit spiritus veritatis, veritas fugit ab eis; scriptum est enim. In malevolam animam non introibit sapientia.* Sic et S. Basil. epist. 141. S. Hier. in Jerem. cap. 8. et Anastas. Nicen. in quæst. S. Script. quæst. 18.

Secundo et genuine, per *sapientiam* accipe non speculativam, sed practicam, quæ non aliud est, quam prudentia, virtus, probitas, Dei timor et cultus, ut dixi initio; hæc enim non intrat in malevolam animam, cum tamen subinde intret sapientia speculativa. Unde S. August. in Retract. lib. 1. c. 4. retractat id quod in Soliloquiis dixerat: *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti.* Hinc ex diametro sibi adversantur, sapientia et voluptas, puta gula et libido. Unde Plato lib. 12. de Legibus: *Venus,* inquit, dicitur quasi οὐαὶ et νοῦς, q. d. *Væ menti*, aut *ve*, id est, *sine mente.* Sic *vesanus* dicitur *sine*, sive carens, *sanitate*, *vecors sine*, sive carens, *corde*, puta excors. Et Cicero, teste Plutarcho in ejus vita, negabat se posse philosophari, et simul uxori vacare.

Anagog. per *sapientiam* accipe dulcedinem divinæ contemplationis; hanc enim non degustant animæ malevolæ, sed bonæ et puræ. Ita S. Bernard. in Scala claustralium et alii. Quocirca S. Greg. Nyssen. tract. de Forma perfecti Christiani, hanc formam in eo sitam esse docet: *Si quis,* inquit, *vere sit templum Dei, nullumque malitiæ simulacrum contineat, is a mediatore admittetur, cum purus sit, et ad puritatem ipsam suscipiendam idoneus: neque enim in malevolam animam, ut scriptum est, introibit sapientia.* Idem de Virgin. c. 15. *Animus*, inquit, *qui Deo vivit, non ullis rebus se oblectaverit, quæ sibi ex errore quodam non veram honesti speciem præbent, sin ex aliqua affectione vitii maculam cordi contraxerit, specialis ipse matrimonii jura rescidit, atque ut in divinis litteris scriptum exstat: In malevolam animam non intrabit sapientia.* Quocirca Guarinus Abbas qui floruit anno Domini 1170. serm. 4. de Adventu: *Qui igitur,* inquit, *viam Domini parare festinas, primo omnium bona sit voluntas; quoniam in malevolam animam non introibit sapientia.*

Nec habitabit in corpore subdito peccatis.] Græce κατάχρεω ἁμαρτίας, id est, peccato obnoxio, oppignorato, ac velut ære peccati obærato et obstricto, atque, ut Syrus vertit, *reo et condemnato.* Est metaphora a debitore ære alieno oppresso: *qui* enim *facit peccatum, servus est peccati*, ait Christus Joan. 8. 34. ac proinde diabolo, quia auctor est peccati, obligatus et obstrictus. Unde Apost. Rom. 7. ait se venumdatum sub peccato. Per *corpus*, synecdochice hominem accipe: corpus enim est peccati æque ac supplicii, puta

tam culpæ, quam pœnæ, officina. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 19. n. 4. exemplum dat Salomonem; spiritus enim sapientiæ recessit a Salomonis anima, et corpore voluptatibus inquinato, et libidinibus subdito. Unde S. Aug. lib. 17. Civit. c. 8. *Rex ille*, inquit, *aliquando sapiens sapientiam, quam amore spirituali adeptus fuit, amore carnali amisit:* hi enim duo amores sunt contrarii, et antagonistæ, ut unus alium expellat. Sic et a Davide, ait S. Basil. in Psal. 37. idem spiritus recessit, cum is animam et corpus polluit adulterio et homicidio: unde pœnitens orat Psal. 50. *Et Spiritum Sanctum tuum ne auferas a me*, etc. *et spiritu principali confirma me*: libido enim et zelus obcœcat mentem milleque errorum tenebras menti offundit, quas dissipat sapientia, id est pœnitentia, castitas, sanctitas. Noster a Castro per *peccatum* accipit peccatum diffidentiæ, qua quis diffidit Deo, et callide tentat Dei potentiam et providentiam. Alii accipiunt peccata injustitiæ, tyrannidis, rapinæ, fraudum, etc. Plane et plene accipias quælibet peccata mortalia: hæc enim omnia et singula fugant sapientiam, id est Dei gratiam et charitatem. Unde S. Thom. 2. 2. qu. 45. art. 4. ex hoc loco docet sapientiam practicam, quæ est donum Spiritus Sancti, præsupponere charitatem, ideoque non posse consistere cum peccato mortali.

Præclare S. Aug. lib. de Agone Christiano c. 13. *Errat*, inquit, *quisquis putat veritatem se posse cognoscere, cum odhuc nequiter vivat: nequitia est autem mundum istum diligere, et ea, quæ nascuntur et transeunt, pro magno habere, et ea concupiscere, et pro his laborare ut acquirantur, et lætari cum abundaverint, et timere ne pereant, et contristari cum pereunt. Talis vita non potest puram illam et sinceram et incommutabilem videre veritatem, et inhærere illi, et in æternum non moveri.*

Denique S. Thom. 3. p. q. 27. art. 4. ex hoc loco probat, in B. Virgine nullum fuisse peccatum actuale, ne veniale quidem, quia in ejus utero Sapientia Dei corporaliter habitavit. Idem dicas de peccato originali. Qui enim aliquando huic subjacuit, necesse est ut aliquando peccet, saltem venialiter; unde, qui ab omni veniali per totam vitam immunis est, immunis est quoque ab originali. Hanc regulam tradit S. Aug. lib. 5. contra Julianum cap. 9. Idem libro de Natura et gratia cap. 36. ait: *Excepta itaque sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorsus, cum de peccatis agitur, volo habere quæstionem. Unde enim scimus, quod ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem constat nullum habuisse peccatum.* Pro *unde* nonnulli legunt *inde*.

Porro ex eo, quod ait, *Spiritus Sanctus*, etc. *non habitabit in corpore subdito peccatis*, a contrario collige: ergo habitabit in anima et corpore subdito charitati et virtutibus, hoc est enim palatium, imo thronus et templum Spiritus Sancti.

5. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate.] Syrus: *Spiritus enim Sanctus et correptio fugit a fraude* (Arabicus, *a dolo) et elongatur* (Arabicus, *avolat) a cogitationibus eorum, qui sine scientia intelligentiæ sunt.* Græca habent, *Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum*, sive fictionem. Unde primo, *sanctus Spiritus disciplinæ*, potest accipi ipsa sancta disciplina, quam v. præced. vocavit *sapientiam:* hæc enim est spiritus, id est spiritualis dos et qualitas, ut probet id quod dixit, sapientiam non intrare in malevolam animam, ex eo quod sapientia sit *spiritus disciplinæ*, id est, aspiret menti disciplinam, id est, vitiorum castigationem, morumque compositionem et candorem, qui contrarius est dolo, fictioni et malitiæ.

Secundo, *Sanctus Spiritus* potest accipi ipse Deus Pater, Filius et Spiritus Sanctus: Deus enim per essentiam est spiritus, isque sanctus. Unde Seraphini singulis personis acclamant: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus sabaoth*, Isaiæ 6. Probat ergo sapientiam non introire in malevolam animam, ex eo quod Deus, a quo manat omnis sapientia, cum sit spiritus sanctissimus et purissimus, fugiat omnem dolum, fictionem et malitiam.

Tertio, per *Spiritus Sanctus* accipi potest tertia persona SS. Trinitatis, puta Spiritus Sanctus: huic enim appropriatur disciplina, id est morum reformatio, puritas, sanctitas; qui proinde fugit, imo fugat omnem impuritatem, hypocrisin et malignitatem: ita sanctus Hieronymus lib. 7. in cap. 63. Isaiæ et Idacius contra Varimadum, Hugo, Lyranus, Glossa, et alii.

Disciplinæ.] Osorius refert ad τὸ *fictum*, q. d. Spiritus Sanctus enim fugit hæreticos et hypocritas, qui simulant et fingunt se studere disciplinæ, cum sint indisciplinati, vacentque suis concupiscentiis. Vere S. Aug. in Psal. 39. initio: *Persecutio*, inquit, *sive a leone, sive a dracone numquam cessat Ecclesiæ, et magis metuendus est cum fallit, quam cum sævit.* Melius alii τὸ *disciplinæ* referunt ad τὸ *Spiritus Sanctus:* hic enim est auctor, amator, tutor et doctor omnis disciplinæ, qua nostros mores ad omnem honestatem confirmat, uti dixi. Ita Hugo, Jansen. et alii.

Fictum.] Græce δόλον (forte Noster legit δόλιον, id est dolosum, fraudulentum, fictum, versipellem masculine) id est fictionem, fraudem, dolum, item res fucatas et fictas. (Unde Vatabl. vertit: *Id quod fictum est)* omnesque fictos, hypocritas et dolosos, qui vel per fraudes aliena compilant, vel errores spargunt, vel quid aliud mali perpetrant. Opponit fictionem hanc simplicitati cordis, qua quærendum esse Deum dixit v. 1. Unde S. Aug. ser. 11. de Verbis Domini, per fictos accipit hypocritas. Idem l. 1. de Baptismo contra Donat. c. 12. accipit eos, qui ficte accedunt ad baptismum, uti accessit Simon Magus Actor. 8. de quo hunc locum accipit Urbanus II. 1. q. 3. c. *Salvator.* Hi enim si plane fingant se velle suscipere baptismum lucri causa, cum revera nolint fieri Christiani, uti subinde eum suscipiunt Judæi, irritus is est et nullus: sin serio velint suscipere baptismum et christianismum, sed fingant se pœnitere de peccatis, quæ dimittere nolunt, recipiunt quidem Sacramentum baptismi, sed non ejus vim et gratiam, nisi postquam per pœnitentiam sublata fuerit fictio, uti passim docent Theologi.

S. Athanas. serm. de passione et cruce, per fictos accipit mendaces et perjuros; S. Bernardus ser. 1. in Cant. incontinentes; Hesychius lib. 2. in c. 10. Levit.

simulantes pœnitentiam. Rursum S. Aug. lib. 2. contra Parmen. c. 10. et 11. per fictos accipit hæreticos, a quibus collatum baptisma docet esse verum, et sanctificare baptizatos: *Spiritus quidem Sanctus*, inquit, *daturis fingentibus deerat justificandis; sed accepturis credentibus aderat abluendis, per ineffabilem efficaciam potentiæ suæ utrumque valens facere, illos fugere, istos fovere: illos culpare, istos mundare.* Et mox: *Omnia Sacramenta cum obsint indigne tractantibus, prosunt tamen per eos digne sumentibus.*

Tandem fictio proprie significat dolum, versutiam, fraudem, qua homines, præsertim judices, vel rectores ob munera, vel respectus humanos justitiam pervertunt. Potest tamen fictio accipi quævis iniquitas, ut sequitur: hæc enim simulat et fingit æquitatem et honestatem; verecundatur enim videri et vocari iniquitas et inhonestas.

Unde ad hanc gnomen alludens, imo eam paraphrastice explicans Tertull. lib. de Orat. c. 10. docens eam debere esse liberam ab omni animi perturbatione, ait: *Neque enim agnosci poterit a Spiritu Sancto spiritus inquinatus, aut tristis a læto, aut impeditus a libero, nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

Porro, Spiritus Sanctus maxime fugit fictionem et fictos, qui virtutes nomine vitiorum et vitia nomine virtutum palliant; itaque multos seducunt, dum virtutes in vitia, et vitia in virtutes transformant. Nam ut vere ait Cassiodor. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus salve dicit, prodigos vocat liberales, avaros parcos et sapientes, lascivos curiales, garrulos affabiles, obstinatos constantes, pigros maturos et graves: hæc sagitta leviter volat, cito infigitur.* Et Seneca epist. 21. *Per adulationem vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignavia, pro cauto timidus accipitur: in his certe magno periculo erramus.*

Denique, sicut spiritus fugit fictionem et dolum, sic amat et ambit simplicitatem, candorem et amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: ubi enim dolus: charitas nulla est.*

Jam vero dolus, fictio et mendacium omnes dedecet, sed maxime principes et rectores; hi enim fingendo et fallendo perdunt omnem fidem et auctoritatem apud subditos, vicinos et exteros. Unde Leo imp Exhort. ad filium c. 29. *Maximi*, inquit, *pendito veracem te esse, et veraces homines in familiaritatem tuam admittere: ita enim firmus et constans in omnibus dictis et factis existimaberis, ac veram et non suspectam tuorum erga te benevolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis et mendacii suspicionem veneris indigne agere imperatoria majestate, qua auctus es, convinceris, efficiesque ut subditi semper formidolosi, rerumque omnium incerti et titubantes vacillent.* Et cap. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ plane scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit; de cæteris omnibus silere satius erit, quam loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, et magni momenti verba proloqui decet.*

Rursum, fictio plane indigna est in sacerdote, rebus sacris et Sacramentis; estque peccatum sacrilegii. Unde Hesychius in c. 10. Levit. et habetur de Pœnit. dist. 3. c. 35. *Inter hæc sicut vera pœnitentia*, inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum et blasphemiam in Spiritum Sanctum dixerunt.* Nam ut ait Clemens Alex. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar nivis, et hypocrita est quasi sterquilinium nive contectum, utpote qui vitia omnia candore simulatæ virtutis, velut nive obtegit.* Talis hypocrita fuit Julianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazianz. orat. 3. contra eumdem, recte comparat chamæleonti: *Sicut*, inquit, *chamæleontem ajunt in quemvis facile mutari, atque omnes colores, candore uno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo) sic etiam ille Christianus, præter clementiam, in quidvis se vertebat, et perquam crudelis erat ejus lenitas.*

Et aufferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu. Græce ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exsurget, excitabit, eriget se, ut ascendat et avolet a cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque injustorum et impiorum. Nannius vertit: *resiliet*; alii: *commigrabit, amovebitur, procul absistet:* juxta illud Ps. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus*, q. d. Homines versuti alto, id est profundo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longe est altior et profundior; unde ejus technas detegit, dissipat, punit vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. et Theod. pro ירם *iarum*, id est *exaltabitur*, aliis punctis legentes ירם *iorem*, id est *sagittabit*, vertunt: *Mentem et cor profundum hominis sagittobit et configet.* Ex adverso sapientia, ejusque auctor Spiritus Sanctus, ait Prov. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus*, vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, et quomodo utræque formentur et crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei longiuscule ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam ut ait Plinius l. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, et inimica ignibus, fugiens eos, et omnia erodens; corpora vero astringens, siccans, alligans; defuncta autem et putrescentia ita vindicans, ut durent ita per sæcula. In medendo vero mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissolvens.* Sapientia autem ignea est, a calore Spiritus Sancti generata, sed igni concupiscentiæ valde inimica, quæ in malevolam animam non introibit, disciplinæ fugit fictum, et aufert se a cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est et effrænatum, detrahit. Corda justorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore pravi amoris tabescant; alligat, ne in peccata perefluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, et sibi ipsis præ humilitate et contemptu proprio putrescentes conservat, et vitam aliam supra captum humanum, et incorruptionis claritatem communicat.

Et corripietur a superveniente iniquitate] Græce, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀνομίας, id est, corripiet, vel

corripietur superveniente peccato, inquiunt nonnulli, adduntque ἐλέγχεσθαι verbum esse medium: unde tam active verti potest, *corripiet*, quam passive, *corripietur*: Active accipit Cantacuzenus, q. d. Spiritus Sanctus corripiet, arguet, convincet iniquitatem quæ specie æquitatis simulata se velabat et occultabat, eamque deteget et damnabit, juxta illud Christi Joan. 16. 8. *Ille* (Spiritus Sanctus) *arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio*: Spiritus Sanctus enim ostendit eos, qui fraudes et technas nectunt, tunc maxime desipere; cum sibi summe sapere videntur. Unde Syrus vertit: *Corripit omnem tyrannidem quæ evenit:* proprie enim in tyrannos et oppressores hæc dicuntur. Verum ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medii, sed passivi. Passive ergo accipit Noster et cæteri, vertuntque *corripietur*; quod S. Augustinus lib. contra Adimantum, c. 7. refert ad hominem fictum, q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superveniente sibi iniquitate sua, cum ab eo abscesserit Spiritus Sanctus; hæc enim iniquitas ipsi ostendet quod deviarit ab æquitate, sapientia et virtute: unde conscientia eum remordebit, castigabit et puniet. Addit Lyran. in peccata graviora sinetur labi; sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia majora et turpiora. Denique fictus, inquit Hugo, cum retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Melius alii attribuunt Spiritui Sancto, idque liquet ex textu Græco, q. d. Spiritus Sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Jansen. ac velut vituperatur et dehonestatur, ait Vatabl. indigne tractatur, ait Nannius (hæc enim omnia significat ἐλέγχεσθαι) ac proinde velut confusus ac probro affectus fugit et discedit. Hinc Arabicus vertit: *reprehenditur cum præsens fuerit iniquitas.* Unde nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (græce ἀνομίαν, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) et Spiritum Sanctum, ut iniquitas abigat Spiritum Sanctum: sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium et odium inter Spiritum Sanctum et peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, et quasi noxium omne scelus, ut, si ipse posset per impossibile gladio aliquo jugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio jugularetur, vel perimeretur, quam peccato: peccatum enim directe violat sanctitatem Spiritus Sancti, ejusque angelorum. Unde S. Basil. in Psal. 33. ad illa: *Immittet* (se, hoc est inseret) *Angelus Domini in circuitu timentium eum. Velut fumus*, inquit, *fugat apes, et fœdus odor columbas expellit, sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multa lacrymarum aspergine dignum, et graveolens peccatum.*

Noster Pineda in Job c. 35. v. 6. et 7. τὸ *corripitur* exponit *contristatur*, q. d. Contristatur Spiritus Sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit et discedit: juxta illud: *Nolite contristare Spiritum Sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum Sanctum.

Hæc omnia antropopathωs dicuntur de Spiritu Sancto: ipse enim proprie corripi, probro affici et contristari nequit, cum sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus et inviolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri et tristitiæ, ita ut, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, utique peccatum ipsum dolore, probro et tristitia afficeret: tum quia ipse peccatum odit, et a peccatore abit et discedit, perinde ac si probro et tristitia affectus fuisset. Est catachresis et metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio et tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minus recte aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est convincetur, Spiritus Sanctus ex iniquitate hominis, quod in eo convertendo et sanctificando frustra laborarit. Et alii, qui sic transferunt: Spiritus Sanctus investigabitur, deprehendetur et agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur, et resplendet. Et noster a Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere, juxta illud Virgilii:

> Arcumque manu, celeresque sagittas
> Corripit.

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus Sanctus disciplinæ institutor fugit, quod videt fictum in discipulo, et abscedit a cogitationibus ejusmodi dolosis, et celeriter corripit sese ab animo ejus, mox ut advertit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc a Castro. Verum Græcum ἐλέγχεσθαι, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, convincere.

6. Benignus est enim spiritus sapientiæ (Græca habent, σοφία, id est *sapientia*, sed eodem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, sive creata, sive increata, quæ est ipse Deus et Spiritus Sanctus, uti dixi v. præced. Quare idem est dicere: *Sapientia est spiritus benignus*, cum eo quod dicit Noster: *Benignus est spiritus sapientiæ*) et non liberabit maledicum (ita Romana. Minus recte Glossa, Lyran. Dionysius et alii legunt, *maledictum*) a labiis suis.

Quoad nexum hujus sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primo, pro *enimvero, quidem, quamvis enim.* Respondet enim Hebræo, כי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantum continuat, imo subinde orditur, estque particula expletiva, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enimvero benignus est spiritus sapientiæ, vel, Quamvis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledicum a labiis suis, id est a culpa et pœna suæ maledicentiæ debita, sed eum acriter puniet. Ita Nazianz. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus Sanctus) inquit, *et lenitatis spiritus est et tamen in eos qui peccant incitatur: proinde si eum lenem et clementem, et non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur caveamusque, ne quid in illum convicii blasphemiæque dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundo τὸ *enim* magis proprie et nervose accipi potest, ut nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus et Spiritus Sanctus, fugiat fictos ac puniat blasphemos et maledicos, qui Deo, vel hominibus contumeliosi, et injurii sunt, q. d. Ideo eos punit, quia benignus et φιλάνθρωπος, id est amator homi-

num est, ut enim eos a petulantia, maledicentia et injuria tueatur et vindicet, maledicos severe castigat. Vera enim benignitas et clementia est si ad tutelam piorum castigentur impii in pios contumeliosi et injurii. Nam ut ait S. Gregorius in Reg. 1. c. ult. disciplina et misericordia multum destituitur, si una sine alia teneatur. Non enim solum piis, sed et impiis bene fit si per pœnas a malo coerceantur.

Pro *benignus* græce est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem et crucem descendens, de quo S. Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas et humanitas* (græce φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Salvatoris nostri Dei*, ad Titum 3. 4. S. August l. de Mendacio c. 16. legit: *Humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus: *amans est enim filios hominum*, qui scilicet se, suam sapientiam et gratiam hominibus communicare impense cupit et optat. Φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui justos et injustos beneficiis afficit*. Audi Nazianzen. orat. 44. in S. Pent. *Hic Spiritus*, ait, *utpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit pravos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Davidem et Amos cogita. Si adolescentem pulchræ indolis acceperit, presbyterorum judicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superavit. Si piscatores invenerit Christo irretit, orbem universum sermonis retibus complectentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruique filios, qui spiritualia intonuerunt. Si publicanos, ad discipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Testis Matthæus heri publicanus, hodie Evangelista. Si feroces persecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minus pios reddit, quam impios ostenderat.*

Et non liberabit (Græce, οὐκ ἀθωώσει, id est non habebit innocentem, id est non sinet impunitum, sed gravibus pœnis et suppliciis onerabit, est miosis) maledicum] græce βλάσφημον, id est blasphemum et contumeliosum, sive in homines, sive in Deum qui scilicet non sentit de Deo in bonitate, nec in simplicitate, sed in dolo quærit eum, ut dixit v. 1. Deus enim discipulos et auditores sapientiæ suæ quærit simpliciter sibi credentes, fidentes et obedientes, qui de ipso dicant, αὐτὸς ἔφα, id est, *Ipse dixit*, uti dicebant discipuli Pythagoræ. Unde Syrus: *Non justificat populum blasphemantem*; Arabic. *insultantem*.

A labiis suis,] id est a culpa, petulantia et maledicentia labiorum suorum. Triplex est malitia opposita bonitati et simplicitati Dei, de qua dixit vers. 2. *Sentite de Domino in bonitate, etc.* quæ proinde nos separat a Deo, ideoque summe detestanda et cavenda, scilicet malitia cordis, oris et operis, puta perversæ cogitationes, sermones et actiones: de cogitationibus egit v. 3. hucusque; hic agit de sermonibus, puta murmurationibus, detractionibus, mendaciis usque ad v. 12. ubi aget de operibus, sicque omne genus malitiæ culpat et resecat.

Quoniam renum illius testis (græce μάρτυρ, id est martyr, puta testis) est Deus et cordis illius scrutator est verus (Syrus, *operator veritatis*) et linguæ ejus auditor.] *Renes* notant intimas cogitationes et appetitiones (concupiscentiæ enim, libidinis, et seminis origo est in renibus) secretas et occultas. Unde sensus est, q. d. Ne putes secreta tua peccata et maledicta esse occulta: Deus enim intuetur secretissima quæque non solum locorum, sed et mentium: unde vocatur Θεός, id est Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est ab intuendo et contemplando. Hinc explicans subdit: *Et cordis illius scrutator* (græce ἐπίσκοπος, id est speculator, inspector) *est verus*, puta Deus, qui est ipsa veritas, ac proinde nec falli ulla in re, nec fallere potest (unde Arabicus vertit:*explorator scrutator cordis illius:) et linguæ ejus*, etiam submisse intra labia mussitantis, murmurantis et maledicentis *est auditor*. Tria enim sunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maxime latere, videlicet delectationem suæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis locutionem communicatæ perversitatis: et tamen omnia ista Deus nude videt. Ista autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor et linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, et in lingua perversitas. Et respectu istorum trium tres actus Deo attribuit. Nam respectu voluptatis, ipse est testis: respectu vanitatis, ipse est scrutator, scrutari enim est ad interiora et latentia penetrare, juxta illud Psalm. 7. *Scrutans corda et renes Deus:* sed respectu perversitatis, falsitatis ipse est auditor. Et inferius: Notandum, inquit, quod hic tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum est regere ratione, renes cor et linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falsitas dominatur. Et ideo difficillimum etiam Sanctis, quod se regant perfecte in delectationibus, quæ per renes significantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguam notantur. Dicit Aristoteles l. 13. de Animal. Infirmitas renum in homine est difficilis curationis. Moraliter, quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat concupiscentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri solet, unde illud Psal. 25. 2. *Proba me, Domine, et tenta me ure renes et cor meum*, id est ait Glossa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me, et cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca sapienter David moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, sibi in regnum successuro: *Tu autem, Salomon fili mi, scito Deum patris tui, et servito ei corde perfecto, et animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, et universas hominum cogitationes intelligit*, 1. Par. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis patere et placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod scis patere et displicere Deo.

Hinc S. Bernar. l. de Interiori domo c. 39. docet summa cura advigilandum ad cogitationes nostras: *Ibi namque*, ait, *est cogitatio tua, ubi est affectio tua: ibi cor tuum, ubi est desiderium tuum: quoniam illud sæpius in cogitatione volvimus, cujus amore plus affecti sumus.* Vis ergo nosse quid ames, adverte quid sæpe cogites. Subdit S. Bernard. *Si mala cogitas, Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus sine intellectu, eritque templum Dei spelunca diaboli, quoniam, quem Deus deserit, diabolus arripit.*

Et ideo quacumque hora mala cogitatio cor tuum tangit, non consentias illi, nec sinas eam in corde tuo manere, sed illico repelle. In initio cogitationis iniquæ resiste, et fugiet a te. Cogitatio prava delectationem parit, delectatio consensum, consensus actionem, actio consuetudinem, consuetudo necessitatem, necessitas mortem. Sicut vipera a filiis suis in utero positis lacerata perimitur: ita nos cogitationes nostræ intra nos nutritæ occidunt. Audi S. Augustin. Præfat. in Psalm. 148. *Non potest fieri ut habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes: facta enim de cogitatione procedunt. Nec quisquam potest facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra movere, nisi primo præcesserit jussio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid jusserit imperator, per imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per provincias: quantus motus fit ad unam jussionem imperatoris intus sedentis? movet solum ille labia cum loquitur, et movetur omnis provincia, cum fit, quod loquitur. Sic et in unoquoque nostrum intus est imperator, intus in corde sedet. Si bonus bona jubet, bona sunt, et si malus mala jubet, mala fiunt. Cum ibi sedet Christus, quid potest jubere, nisi bona? Cum possidet diabolus, quid potest jubere, nisi mala? In tuo autem arbitrio Deus te esse voluit, cui pares locum; Deo an diabolo? Cum paraveris, qui possidebit, ipse imperabit.*

Denique S. Gregor. Nazianz. orat 34. quæ est 2. de Theologia, per Sanctum Spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita esse immensum, ut omnia circumscribat, et a nullo circumscribatur. Concinit ei Theophilus Patriarch. Alex. patruus et antecessor magni Cyrilli, ac æmulus et judex S. Chrysostomi. Sic enim ait Theoph. ep. 1. Paschali: *Cur David canit: Quo ibo a spiritu tuo? Quod dicens ostendit a Sancto Spiritu omnia contineri, et illius majestate circumdari: si omnia in omnibus, utique et irrationabilia et inanima. Et alibi legimus; Spiritus Domini replevit orbem terrarum, quod numquam Scriptur. memoraret, nisi irrationabilia quæque inanima illius numine complerentur.* Theophilum patruum sequens S. Cyrillus tract. *Quod Spiritus Sanctus sit Deus,* ex hoc loco idipsum probat; tum quia replet omnia, ergo est immensus, ergo Deus: tum quia continet omnia sua vi et potestate: tum quia est super omnia: *Situs est ergo,* inquit, *super omnes creaturas, et naturam eorum, quæ ab ipso implentur ac continentur, transilit: at Deus est id, quod est super creaturam.*

7. Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum: et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.] Probat quod Deus intima et occultissima, tum cordium, tum sermonum, et præsertim occultas blasphemias in Deum, et maledicta in homines prolata, perspiciat, judicet et vindicet; ex eo quod ejus spiritus repleat totum orbem, ut ubique sit præsens, ac consequenter omnia cominus intueatur et videat, imo omnia manu sua contineat, ac proinde voces quaslibet et verba, etiam mentalia sciat et cognoscat; quia eum non impedit ulla loci distantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini accipi potest dupliciter. Primo, cum S. Aug. ep. 57. ad Dardanum c. 5. B. Petro Damiani lib. 4. ep. 6. et aliis essentialiter, ut sit idem quod ipsa spiritalis Dei natura, vis, efficacia, scientia, providentia, operatio, conservatio: hæc enim ubique est per essentiam, præsentiam et potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conservat, vivificat. Nam ut ait Athenagoras orat. de resurrectione: *Nihil neque terrestrium, neque cælestium rerum cura et providentia destitutum est: sed in omnia æque, tum quæ in aperto sunt, tum quæ latent, in magna item et parva penetrat creatoris sollicitudo.* Nam Deus, ut ait Philo l. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens seipso vacuum; et quem locum occupabis, in quo non sit Deus? Itaque nemo potest se ab eo abscondere.

Huic similis est gnome Ps. 93. 9. *Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Ita S. August. in Psal. 57. qui ex hoc loco probat Deum esse ubique, juxta illud Psal. 138. *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam?* Porro spiritus Domini sua subtilitate replet et continet omnia, sicut replet et continet aer, dum omnia subintrat et penetrat: sicut enim voces formantur in aere, et per eum vehuntur ad aures; sic nil potest quisquam loqui, quod non perveniat ad spiritum Domini, utpote in quo vivimus, movemur et sumus, Actor. 17.

Secundo, Spiritus Domini accipi potest notionaliter, ut sit idem quod Spiritus Sanctus, tertia in S. Trinitate persona. Hic enim est spiritus Domini, quia productus per spirationem activam Patris et Filii, qui pariter replet orbem, et continet omnia.

Unde ex hoc loco Spiritus Sancti immensitatem, ac consequenter divinitatem probant S. Athanas. epist. ad Serapionem, S. Basil hom. de Spiritu Sancto, et lib. 5. contra Eunom. c. ult S. Ambros. lib. 1. de Spiritu Sancto cap. 8. S. August. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Orig. l. 7. in c. 9. ep. ad Rom. Cyrillus Alexand. lib. 8. contra Julianum, et lib. 7. de Trinit. qui addit idem sensisse Platonem et Platonicos, qui dixere Deum esse animam mundi, juxta illud:

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Porro Richardus de S. Victore serm. de missione Spiritus Sancti, censet per hoc indicari Trinitatem personarum, cum identitate essentiæ. Nam spiritus Domini est spiritus distinctæ personæ; sed tamen est hoc, quod continet, id est illud ipsum, quod est ille, a quo sunt omnia: est illud per quem est, id est id, quod Pater et Filius est, a quibus procedit. Verum hoc subtilius est quam solidius. Prior sensus planior et germanior est.

Et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.] Græcizat Interpres: quia enim πνεῦμα, id est, *spiritus,* Græcis est generis neutri, hinc tribuitur ei pronomen demonstrativum pariter neutrum, puta τὸ συνέχον, id est *Hoc continens omnia: hoc* ergo idem est, quod *hic* spiritus, uti legit S. Aug. in speculo c. 2. et in Symbolo ad Cathechum. c. 4. Unde et Syrus vertit: *Ille qui tenet omnia in scientia, est ei vox ejus;* Arabicus: *Qui ambit omnes creaturas, cognoscit loquelam.*

Sensus ergo est, q. d. Et hic spiritus Domini replens omnia, et continens omnia, id est manu suæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conservans ne in suum nihil recidant, movens, agitans, *scientiam* græce γνῶσιν, id est *cognitionem,* habet vocis, hoc est, cognoscit omnes voces, etiam occultissimas maledi-

corum, non tantum ore prolatas, sed et in corde conceptas: omnes enim hasce ipse in se continet, utpote qui omnia, ac consequenter ipsam animam et vitam cujusque, in se continet: omnes ergo voces fiunt quasi in ipso spiritu, id est in loco, quem Spiritus Sanctus ambit et continet. Hinc ajunt Patres omnia creata esse in Spiritu Sancto, sicut omnia dicuntur esse a Patre et per Filium. Præpositio enim *a* tribuitur Patri, quasi primo SS. Trinitatis principio: *per* vero Filio tamquam medio, item verbo et exemplari, per quod facta sunt omnia: *in* vero Spiritui Sancto. Sensus enim est, q. d. Voces et verba, tam mentis, quam linguæ, intra ambitum complexumque S. Sancti fiunt, non extra sive foris: quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum maledici murmur, sed omnium vocum et dictorum exactam habet scientiam et cognitionem.

Nota. τὸ *omnia continet* solide et profunde explicat S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 10. dicens: *Omnipotens*, vel potius *omnitenens* (hoc enim est παντοκράτωρ) *dicitur, quod sit omnium sedes, omnia continens et complectens, et cuncta stabiliens, fundans atque constringens, et universum in se insolubile præstans: et ex se veluti ex omnitenente radice cuncta producens, atque ad se, ut ad omnitenens fundum universa convertens, et continens, ut omnium sedes omnicapax: omnia contenta una præcellenti connexione communiens, neque sinens ea sibi excidere, ne tamquam exactissimo domicilio mota dispereant.* Et Greg. l. 2. Moral. cap. 12. *Cœlum*, inquit, *palmo metiens, et terram pugillo concludens ostenditur, quod ipse sit circumquaque rebus cunctis, quas creavit, exterior. Per sedem ergo cui præsidet, intelligitur esse interius supraque per pugillum, quo continet, exterius subterque signatur. Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipsa supra omnia, ipse infra omnia, et superior per potentiam, et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem: sursum regens, deorsum continens, extra circumdans, interius penetrans. Nec alia parte superior, alia inferior: aut alia parte exterior atque alia manet interior, sed unus idemque totus ubique præsidendo sustinens, sustinendo præsidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.* Denique Job c. 11. 8. de Deo: *Excelsior cœlo est*, ait, *et quid facies? profundior inferno, et unde cognosces? longior terra mensura ejus* (hebr. *statura ejus*) *et latior mari*. Hinc illud Virg. ecloga 3.

Jovis omnia plena.

Et Lucanus lib. 9.

Jupiter est quodcumque vides, quocumque moveris.

Porro sicut spiritus, id est ventus favonius flans suo halitu aperit ver, terramque germinare facit, ac omnia fœcundat; imo, ut ait Plinius lib. 16. c. 25. et l. 18. c. 34. *Afflatu suo nutritium exercet*: sic pariter Spiritus Dei ita continet repletque omnia, ut ea gravidet, fœcundet, fœtuque impleat.

Porro minus genuine aliqui, ut Martinus Cantapetrensis lib. 2. Hypotyp. c. 2. col. 116. per *hoc quod continet omnia*, intelligunt mundum, q. d. Spiritus Domini replevit orbem sui cognitione: quia mundus, qui omnes rerum species in se continet, muta voce prædicat Dei creatoris magnificentiam, ejusque cognitionem omnibus ingerit, juxta illud Psal. 18. 1. *Cœli enarrant gloriam Dei, etc. non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. Mundus*, ait Pompon. Mela lib. 1. cap. 1. *Uno ambitu se cunctaque complectitur*. Unde *ejus circumplexu degunt omnia*, ait Plinius lib. 2. c. 1. Verum Græce non est ὁ συνέχων masculine, ut referat κόσμον, id est mundum, sed τὸ συνέχων neutre, quod non nisi πνεῦμα, id est spiritum respicit: si tamen τὸ συνέχον, accipias quasi substantive, posset notare mundum, idque huic loco satis apposite.

Mystice, Ecclesia in officio Pentecostes, hanc gnomen applicat missioni Spiritus Sancti: ipse enim in Pentecoste descendens in Apostolos, replevit eos omnibus virtutibus, donis et gratiis, tum gratum facientibus, tum gratis datis, deditque eis cognitionem omnium linguarum et vocum, ut per eam possent prædicare Evangelium Christi omnibus et singulis gentibus, Actor. 2. Addit Richard. Victor. loco jam citato, Spiritum Sanctum omnium non tantum vocum, sed et rerum quæ vocibus significantur, scientiam Apostolis indidisse. Præclare S. Basil. hom. de fide, Spiritum Sanctum comparat Soli totum orbem illustranti, fœcundanti, vivificanti: *Quemadmodum sol*, inquit, *corporibus lucens varie a quolibet sumitur, nec tamen propterea diminuitur; sic et Spiritus Sanctus omnibus quidem gratiam præbens, infractus remanet ac indivisus. Omnes ad agnitionem Dei illuminat: Prophetas inspirat, legislatores sapientes reddit, sacerdotes sacris instituit, regibus fortitudinem addit, perficit justos, ornat modestos, gratiam sanitatum operatur, mortuos vivificat, solvit compeditos, alienos in filios per regenerationem adoptat. Si telonarium deprehendat, credentem Evangelistam constituit. Si piscatorem inveniat, theologum reddit; si persecutorem, pœnitentem: Gentium Apostolum, præconem fidei, vas electionis declarat. Per hunc etiam Spiritum debiles redduntur robusti, pauperes in divitias veniunt, idiotæ ingenio et eloquentia cæteris sapientibus sapientiores evadunt.* Vide dicta Act. 2. et Genes. 1. 2. ad illa: *Spiritus Dei ferebatur super aquas.*

Hinc rursum S. Bonav. Hugo, Glossa et alii per *hoc quod continet omnia*, intelligunt hominem: homo enim in se continet omnes rerum gradus et species; habet enim esse cum lapididibus, vegetari cum plantis, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Homo enim afflatus Spiritu Sancto cognoscit quaslibet voces et linguas, uti patet in Apostolis. Rursum Spiritus Sanctus in eo replet orbem terrarum, id est circuitum potentiarum animæ. Intellectus enim ornatur scientia et prudentia, imaginatio circumspectione et requie, voluntas et appetitus virtute multiplici, corpus sanitate, pulchritudine et robore. Et sicut homo velut centrum circuli est, in quod omnes naturæ rerum, et omnes vires earum tamquam lineæ concurrunt; ita donis multiplicibus decoratur, quibus suo liberalissimo creatori placita obsequia reddat et non beneficiorum oblitus, sed memor et gratus existat. Tunc vero ex omnibus suis viribus Deum diligit, cum omnes creaturarum vires sibi concessas et cuncta dona atque talenta, ex vero et puro Dei amore in ejus obsequium et famulatum impendit. Sic de S. Gertrude in ejus Vita legimus: *Ipsa non loquitur, sed S. Sanctus in ea videtur loqui, et operari: quare venienti quopiam ad illam consilii vel opis petendæ causa, illico Spiritus Sanctus suggerit ei, quid consulere et respondere debeat.*

8. PROPTER HOC, QUI LOQUITUR INIQUA, NON (græce, οὐδεὶς, id est *nullus*, quantumvis astutus, parvus, potens vel excelsus sit) POTEST LATERE, NEC PRÆTERIET ILLUM (qui loquitur iniqua) CORRIPIENS JUDICIUM,] q. d. Spiritus Domini penetrat, imo implet omnia, totumque universum: hinc nulla iniqua locutio, vel actio, ubivis locorum fiat, eum latere potest: quin omnia perspiciat, ac suo tempore judicet, vindicet et puniat, uti dixi vers. præced. Syrus: *Neque est qui loquatur oppressionem* (tyrannidem) *et abscondatur: neque fugit a judicio reprehensionis.*

CORRIPIENS JUDICIUM.] Vocat *judicium*, quod Deus sæpe peragit in hoc mundo, quodque plane et universaliter peraget in fine mundi, quo omnes omnino homines, omniaque eorum dicta et facta, etiam occultissima, in lucem proferet, ac coram omnibus hominibus et angelis ea examinabit et dijudicabit, atque iniqua acriter corripiet, id est castigabit, tum verbis, tum suppliciis, præsertim condemnando ea eorumque auctores ad æterna gehennæ incendia, cum dicet: *Ite, moledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*, Matth. 25. Hinc Daniel cap. 7. describens Dei judicium: *Fluvius igneus*, ait, *rapidusque egrediebatur a facie ejus.* Ignis enim notat judicium Dei esse purum, sincerum, clarum, penetrans, acre et efficax: quod impios ad ignem æternum damnabit. Vide ibi dicta. *Judicium* tria significat: Primo, actionem judiciariam injuriarum, quæ apud judicem agitur actore accusante, reo se defendente, testibus testimonium ferentibus; secundo, sententiam judicis qua reum jam convictum damnat; tertio, pœnam et supplicium, ad quod eum judex condemnat. Hæc tria enim significat græcum δίκη. Unde δίκη fingitur a Poetis esse dea judiciorum, inde dicta, quod lites et contentiones dirimat. Hinc eam asserunt virginem, eo quod judicium debeat esse purum et intactum. Unde Hesiodus in Ergis: δίκη, inquit, a Διὸς, id est, virgo justitia est a Jove prognata. Et Aristot. vel quisquis est auctor, lib. de Mundo: *Deus*, ait, *e vestigio comitem habet justitiæ præsidem, quam δίκην nominant, divinæ legis vindicem, simul ut quidquam sanctionum ejus prætermissum est.*

9. IN (Syrus, *de)* COGITATIONIBUS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT; SERMONUM AUTEM ILLIUS AUDITIO AD DEUM VENIET, AD CORREPTIONEM INIQUITATUM ILLIUS.] Arab. *Dominus erit reprehensio impietatis ejus.* Pro *cogitationibus*, græce est διαβουλίαις, id est, perplexis et improbis impii cogitationibus. Pro *interrogatio*, græce est ἐξέτασις id est, *inquisitio*, quæ a judice humano fieri solet interrogando, tum reum, tum testes. Unde Noster hic et alibi apte vertit, *interrogatio*, id est, quæstio, vel inquisitio judicialis. *Auditio* est fama, rumor, relatio, accusatio. Inducit enim hic Deum ut judicem et vindicem iniquorum, non solum sermonum, sed et cogitationum, si scilicet cogitata sint volita, ac voluntati liberæ, vel expresse, vel tacite placeant, q. d. Deus utpote judex universi, in omnia omnium facta dictaque exacte inquirit, ut ea cognoscat, ac suo tempore judicet et præmiet, vel puniat. Inquirit autem, non ut judex humanus, qui cum multa non viderit, imo nesciat eadem ab aliis interrogando vestigat, sed ut oculus per se omnia videns, et auris omnia audiens, ut ait v. seq. quare Dei interrogatio et inquisitio est ipsa facti visio, dictique auditio; quo fit ut falli nequeat; ideoque ipse simul testis est et judex. Nam ut ait Job cap. 42. v. 2. *Nulla* Deum *latet cogitatio.* Sensus ergo est, q. d. Interrogat, id est intuetur et audit, ac intuendo et audiendo inquirit (atque inquirendo intuetur et audit) in omnes cogitationes hominum, multo magis in sermones, ut iniquos corripiat et castiget. Rursum proprie Deus in judicio interrogabit impium: Nonne murmurasti? nonne detraxisti? nonne iniqua dixisti? qua de causa, qua conscientia id fecisti?

Symbolice, Auctor imperfecti apud S. Chrys. hom. 21. in Matth, et Hugo: In hac vita Deus, inquiunt, in nobis posuit spiritum quemdam scientiæ boni et mali ut quotiescumque mali quidpiam dicimus, agimus, aut volumus, ille in silentio id ipsum accuset. Spiritus hic est synderesis, sive conscientia ejusque remorsus; hæc enim, dum peccamus, muta voce occlamat: Quare hoc nefas agis? cur Deum offendis? cur ejus iram et vindictam in caput tuum accersis? Hæc pariter nos accusabit in die judicii, juxta illud Apostoli: *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cum judicabit Deus occulta hominum.*

10. QUONIAM AURIS ZELI AUDIT OMNIA, ET TUMULTUS MURMURATIONUM NON ABSCONDETUR.] Syrus, *auris invidi*; refert enim hæc et sequentia non ad Deum, sed ad suspicacem et invidum, qui omnia secreto auscultat curiose, ut audiat quid quisque de se dicat et murmuret. Verum cæteri referunt ad Deum, de quo sermo præcessit. Unde Arabicus vertit, *nemo.* Deus non habet corpus, nec membra, ac consequenter nec aures, nec oculos, etc. cum sit merus purusque spiritus; sed anthropopathῶς ea dicitur habere, quia acie suæ mentis videt et audit omnia, perinde ac si oculos et aures haberet instar hominis: Dei ergo intellectus, sive mens et vis cognoscendi, vocatur *auris* et *oculus*, quia præstat illa Deo, quæ auris et oculus homini, adeoque eminenter continet aurem, oculum omnemque sensum, imaginationem, intellectum et cognitionem omnium angelorum et hominum. *Deus*, ait Plin. lib. 2. cap. 7. *totus est sensus, totus visus totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui.* Vide S. August. tract. de Essentia divinitatis tom. 4.

Sensus ergo est, q. d. Nihil potest latere Deum, quia ejus mens sciendi avidissima et penetrantissima velut auris zelosa Dei zelantis, omnia audit; ac propterea nullum murmur, vel levissimum ab eo abscondi potest; quia auris Dei, qui tanta cura et sollicitudine zelatur veritatem et justitiam, æque ac hominum salutem, omnia observat et audit, ideoque indignatur auditis sceleratis impiorum sermonibus, singulaque studiose auscultat, et ponderat instar hominis suspiciosi, qui in angulis et tenebris auscultat quid de se dicatur. Dum ergo Deum auditis, aut cogitatis, zelum ipsum putate: ipse enim est zelantissimus justitiæ, et acerrimus vindex omnium iniquitatum et tyrannidum. Unde Vatablus hunc versum et duos præcedentes ita convertit et connectit: *Etenim Spiritus Domini replet orbem, et continens universa notitiam vocis habet; quapropter injusta loquens nequaquam latuerit, nec prætererit eum castigans judicium. Nam in consilia impii inquiretur, famaque sermonum ipsius ad Dominum per-*

veniet, ad nefaria ejus facinora coarguenda; quoniam acris auris et indignabunda audit omnia, et rumor frementium minime clam fuerit.

Quæres cur mens Dei vocetur *auris zeli?* Respondetur, primo, quia ipsa, utpote vivacissima, cupidissima est sciendi, cognoscendi et audiendi omnia. Zelus enim notat aviditatem et cupiditatem, vehemensque et acre rei alicujus desiderium.

Secundo, quia acerrima est, et acutissima ad omnia penetrandum, intimeque cognoscendum; zelus enim acuit aciem mentis, attentionis et cognitionis: ideoque omnia pervadit et penetrat. Hinc Dei mens nihil per incuriam vel ignorantiam dissimulat, aut prætermittit: sed omnia ad vivum resecat, permeat et penetrat.

Tertio, quia zelotypa est, nec patitur rivalem. Pro *zeli* enim græce est ζηλώσεως, idest, æmulationis, ardentis, amoris, zelotypiæ. Quare sicut maritus zelotypus curiose et secrete stans post fenestram vel parietem, omnia sponsæ suæ verba, gestus et nutus audit, considerat et ponderat ne illa quem alium amet, aut de alio rivali suo cogitet, vel loquatur; sic Deus animæ a se creatæ, præsertim justæ et sanctæ, per gratiam sibi desponsatæ, studiose omnia cogitata, dicta et facta audit et considerat, ne illa dæmonem, carnem, vel mundum sibi anteferat, quia solus ac totus ab ea amari cupit; quare non patitur æmulum, nec fert ut illa aliquod contra se suaque jussa murmur concipiat aut sibi ingrata loquatur; sed si id faciat, graviter succenset, indignatur et ulciscitur. Ita S. August. lib. de Essentia divinitatis: *Zelare, ait, dicitur Deus, cum creaturam suam, quam non vult perire sæpe castigat, corripit atque flagellat, et flagellando ad se reducit. Vel certe zelare Deus dicitur, cum nullum peccatum impunitum vult relinquere. Justus enim est, et ideo omnis injustitia exsecrabilis est illi, quam, ut dictum est, impunitam nullo modo relinquere patitur.* Dum ergo, o homo, o sacerdos, o religiose, quid mente concipis, lingua dicis, manu operaris; cogita autem aurem zeli id est, Deum zelantem, te audire et intueri magno affectu et ardore, ut nil nisi ipsi gratum placitumque concipias, dicas, facias. Id cogitabat sponsa, dicens Cant. 2. 9. *En ipse* (sponsus) *stat post parietem nostrum respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos.*

Huc facit gnome prisci Rabbini in *Pirke avoth* id est, in Apophth. patrum Hebr. cap. 2. *Tria tibi servanda sunt, ut numquam in peccatum labaris. Primo, ut attendas oculum omnia videntem; secundo, ut aurem, cui nec ipsum tacet silentium, in omni loco reverearis: tertio, ut cogites omnia et singula opera tua in libro scientiæ illius esse exarata.*

Tropol. Dionys. Carthus. Deus, inquit, non tantum est zelotes, sed et ipse zelus in abstracto, ob fervidum et eximium zelum animarum, quo pollet juxta illud: *Zelatus sum zelo magno.* Quare simili zelo erga illum ferri et fervere debemus, ut magno studio et sollicitudine illi per omnia placere satagamus, nec quid dicamus, vel agamus, quod zelotypos tantæ majestatis, sanctitatis et bonitatis oculos offendat; imo quidquid tale est non tantum in nobis, sed et in aliis quibuslibet, totis viribus amoliri, præsertim cum verba blasphema, maledica, spurca, etc. audimus, laboremus. Ita faciebat Elias, Baal et Baalitas persequens, imo occidens: *Zelo zelatus sum*, inquit, *pro Domino Deo exercituum*, 3. Reg. 19. 10. David. dicens, *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei*, Ps. 118. 139. Et Mathathias: *Omnis*, ait, *qui zelum habet legis statuens testamentum, exeat post me*, 1. Machab. 2, v. 27. ubi vide plura zeli exempla, quæ ipse suis filiis imitanda proponit v. 54. et seq.

Et tumultus murmurationum non abscondetur.] Pro *tumultus* græce est θροῦς, id est fremitus et strepitus tumultuarius, qualis est gruunitus porcorum, a θροεῖν et θροεῖσθαι, sive θορυβεῖσθαι, id est turbare et turbari, ac tumultuari. Arabicus: *Et minæ non abscondentur ab eo.* S. August. lib. de Mendacio, c. 16. accipit tumultum internarum cogitationum, murmurantium contra Deum, vel proximum: hæ enim æque patent Deo, ac si in externum strepitum et tumultum erumperent. Magis ad litteram alii *tumultum* proprie accipiunt, pro voce et gestu tumultuante. Sensus ergo est, q. d. Tumultus murmurationum, etiam illarum quibus impii secreto inter se mussitant contra Deum, vel proximum, non latent Deum, sed ejus aures feriunt, et offendunt instar gruunituum porcorum; quare ab eo severe castigabuntur uti Deus semper castigavit murmura Hebræorum in deserto, cum alia peccata dissimularet, et impunita in hac vita relinqueret, uti patet Exodi 16. vers. 2. et Numer. cap. 11. vers. 1. et seqq. et cap. 12. vers. 8.

11. Custodite ergo vos a murmuratione, quæ nihil prodest, et a detractione parcite linguæ, quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit; os autem quod mentitur, occidit animam.] Probat cavendum a murmuratione et detractione, tribus rationibus. Prima est, quod illa nihil prosit, sitque ἀνωφελής, id est inutilis, ut habent Græca, imo vehementer obsit, graviaque damna accersat; est enim miosis. Sic Job cap. 15. v. 16. et Salomon Proverb. cap. 6. vers. 12. apostatam, qui nihil boni facit, sed plurimum mali vocat *inutilem*; inutilis ergo, id est plane impius, noxius, scelestus, et ad omne opus bonum reprobus, ut ait Paulus, 2. Timoth. cap. 2. vers. 21. Secunda est, quod sermo obscurus; id est obscure, latenter et secreto dictus, in vacuum non ibit, sed regeretur in os dicentis, illudque verberabit et feriet. Tertia, quod os maledicendo mentiens occidat animam. Murmur intellige, tum contra Deum Deique providentiam, v. g. eo quod immittat sterilitatem frugibus, vitibus, arboribus, aut pestem, vel bellum, similesve calamitates; tum contra proximum per detractionem, vel susurrationem, quæ clancularis susurris dissuit amicitiam inter amicos.

A detractione.] Græce est ἀπὸ καταλαλιᾶς, id est, *a contralocutione*, qua contra aliquem secreto loqueris, eumque vel falso, vel injuste criminaris. Hæc enim comes, imo filia est murmurationis, uti docet B. Antioch. ser. 29. Prudenter detractionem cavendam monet Sapiens, quia ut ait S. Hieron. epist. 14. ad Celantiam: *Pauci admodum sunt, qui huic vitio renuntient: raroque invenies qui ita vitam suam irreprehensibilem exhibere velint, ut non libenter reprehendant alienam; tantaque hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam, qui procul ab aliis vitiis recesserunt in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant.* Vide dicta Jacobi 4. v. 11. et seq. Syrus vertit:

A detractore (vel *propter detractorem*) *parcite linguæ*, q. d. Nolite sermonem miscere cum detractore.

Parcite linguæ.] Hebr. חמל *chamal* id est parcere, significat etiam misereri, et commiseratione duci; unde aliqui vertunt: *Miseratione tangimini linguæ*, ne eam temerari patiamini detractione, et obligari flammis suppliciorum, uti contigit diviti Epuloni, Lucæ 16. qui forte a vino temulentus, laxabat linguæ maledicæ fræna in Lazarum et Deum; in utrumque dure, sed durius in seipsum desæviens, unde positus in gehenna, linguæ suæ ardenti petiit guttam aquæ, nec impetravit, quia Lazaro negavit micam panis, ait S. August. Hinc Lyran. Hugo et Dionys. exponunt, q. d. Nolite hanc injuriam linguæ vestræ inferre, quæ illi tam noxia erit et damnosa; linguæ enim jus et officium est laudare Deum et proximum: quare ingens fit ei injuria, si quis ea abutatur ad vituperandum Deum, vel proximum. Accedit Bonav. Detractor, inquit, primo lædit seipsum, suamque linguam et animam. Verum græce est φείσασθε γλώσσης, idest, abstinete lingua, ne scilicet per eam maledica loquamini: *parcite* ergo, id est, cohibete et coercete prurientem linguam, ne garrulitate sua in murmura et maledicta erumpat. Unde Guarinus vertit: *Linguam ab obtrectatione continete*; alii ad verbum: *A contradictione abstinete*. Sic Virgil. 1. Æneid. *Parce metu, Cytherea*, id est, depone metum. Et Seneca epistol. 115. *Parcere gladio*, id est, abstinere a cædibus. Et Cicero lib. 2. ad Atticum: *Dolori et iracundiæ parcere*. Et Lucret. lib. 6. *Lamentis parcere*, id est, abstinere. Sic passim dicimus: labori, impensæ, periculo, injuriis parcere, id est, cohibere se a labore, impensa, periculo, injuriis.

Quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit.] Arabicus, *non justificabitur*. Pro *obscurus*, græce est λαθραῖον, id est, occultus, latens, secretus, qualis est clancularia detractio et susurratio. Unde Vatablus vertit: *Sermo clandestinus non abibit impune*; Lyranus et Hugo vertunt: *Sermo palliatus, dubius, æquivocus*; S. Bonav. *sophisticus et fallax, licet aureo veritatis colore coopertus*. Non ergo redibit vacuus, sed plenus et onustus pœna et supplicio sibi congruente et debito.

Minus recte Osorius explicat, q. d. Sermo impurus, licet clanculum inter sodales pronuntiatus, non frustra effertur; sed animos audientium impuritate sua inficit et sauciat, purosque et castos facit impuros et incestos. Pro *sermo* græce est φθέγμα, quod inter alia significat ingeniosam locutionem, sententiosum et breve pronuntiatum, qualia sunt lepida, sed acuta et mordacia detrahentium dicteria et scommata, quæ pariter obscura sunt, id est tecta, amphibologica, dissimulanter et argute vitium ejus, cui detrahitur, significantia. Hinc Cicero Offic. lib. 3. virum obscurum vocat astutum et fallacem, cujus consilia obscura sunt et ignota.

Sapienter S. Ephrem tract. de Timore Dei: *Sicut*, inquit, *qui bonum aliquod sibi in thesaurum recondit; ita vir, qui celebrat ac laudat proximum in absentia sua*. Ita prorsus sese habet rei veritas per experientiam frequentem comprobata; sed multis obscura, imo paradoxa videtur, eo quod aliorum vituperia suas æstiment laudes, qua in re graviter falluntur. Vis ergo laudari? lauda alios, etiam absentes: imo adversantes, teque vituperantes. Hoc enim te, ut magnanimum et magnificum, omnibus laudabilem et admirabilem efficit.

Os autem quod mentitur (Syrus *os mendax*) occidit animam.] quod scilicet mentitur murmurando, detrahendo, maledicendo, uti paulo ante dixit. Et hoc significat vox græca καταψευδόμενον, q. d. Os quod contra aliquem mentitur, puta vel contra Deum, blaspheme negando providentiam aliave ejus attributa, aut affirmando et attribuendo illi ignorantiam, incuriam, aliave vitia: aut errores et hæreses fingendo et docendo, uti faciunt hæretici; vel contra proximum falsum crimen ei affingendo, vel verum nimis et mendaciter exaggerando: ita S. Aug. l. de Mendacio c. 16. Unde ex hoc loco non colligas omne mendacium esse peccatum mortale, sed tantum perniciosum, quod scilicet gravo damnum vel perniciem famæ, bonis vel vitæ proximi infert: hoc ergo occidit animam dicentis æque ac audientis, præsertim ejus qui dicenti consentit, ejusque criminationes cum voluptate audit. Hoc autem contra naturam est, scilicet ut os per quod vitalem halitum attrahimus, lethale detractionis virus in animam transmittat, quod illam occidat. Ergo mendacium officiosum, æque ac jocosum, tantum est peccatum veniale, uti communiter docent Theologi. Quare quod nonnulli, ut S. Aug. l. de Mendacio c. 6. ait: *Si quis ad te confugiat, qui mendacio tuo possit a morte liberari, tibi non est mentiendum; quia os quod mentitur, occidit animam, et cum mentiendo vita æterna amittatur, numquid pro cujusquam vita temporali mentiendum est?* Hoc, inquam, intellige de mendacio pernicioso, quo injuste vel fidei et Deo, vel proximo nocetur, v. g. si quis ut alium a morte liberet, juret falsum, vel neget fidem, aut dicat cum negasse fidem coram tyranno, qui ob fidem eum ad necem persequitur. Ita enim explicat se S. Aug. sub finem c. 16. dicens: *Sicut autem quæritur quo ore dixerit: Os autem quod mentitur, occidit animam; ita quæri potest de quo mendacio: videtur enim de illo proprie dicere, quo cuidam detrahitur. Ait enim: Abstinete ergo vos a murmuratione, quæ nihil prodest, et a detractione linguæ parcite. Fit autem ista detractio per malevolentiam.* Et Chromatius in cap. 5. Matth. (exstat tom. 7. Biblioth. SS. Patrum) *Perjurium*, inquit, *et mendacium divini judicii pœna damnatur, dicente Scriptura: Os quod mentitur, occidit animam*, quæ verba citantur in jure Canonico 22. quæst. 5. c. *Juramentum*. Unde hac gnome refelluntur Basilides et Helseceitæ, docentes licere in persecutione fidem ore negare, dummodo eam in corde retineas. Vide Alphons. a Castro l. 10. contra hæres. de martyrio.

Occidit animam.] Græce ἀναιρεῖ, id est tollit, aufert animam, hoc est animæ vitam, puta Dei gratiam et amicitiam. Sicut enim vita corporis est anima sic vita animæ est Deus, Deique gratia, ait S. August. Quocirca conciliat ei mortem et interitum in gehenna. Nonnulli exponunt, *occidit animam*, id est, sæpe aufert vitam corporalem illi cui detrahit. Ita S. Athanas. Apolog. ad Constantium Imper. ait Arianos se persequentes et calumniantes, quantum in ipsis est, cædem facere, quoniam *os, quod mentitur, occidit animam*. Ariani enim petebant vitam Athanasii. Huc ac-

cedit noster a Castro, qui sic exponit, q. d. Os mentiens in Deum, ejusque detrahens potentiæ, bonitati aut providentiæ, animam, id est vitam, tum præsentem, tum æternam, interimit. Itaque non evadet pœnam, quantumvis occulte mentiatur, sed gravi scelere irretit animam ad interitum utriusque vitæ. Blasphemus enim et maledicens Deo lege veteri jubebatur lapidari et occidi, Levit. 24. 11. Et Deus ipse ærumnis ingentibus et calamitatibus eumdem affligebat. Minus apposite Arabicus vertit: *Os, quod mentitur, trahit* vel *ducit animam,* q. d. Fabulones suis fabulis alliciunt ad se aures mentesque audientium.

Porro mendacium materiale est omnis error omneque falsum, quod profertur; formale et proprie est illud dumtaxat, quod contra mentem mentisque conscientiam profertur, cum scilicet ore quis loquitur quod corde scit esse falsum. Unde *mendacium* dicitur quasi *menda,* id est, error vel erratum *mentis,* puta dictum contra mentem. Hoc proprie est mentiri, prius vero est mendacium dicere, ait P. Nigidius apud Nonium: *Qui mentitur,* inquit, *ipse non falsus, alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur quantum in se est. Vir bonus præstare debet ut non mentiatur: prudens, ne mendacium dicat: alterum judicet in homine, alterum non.* Hinc S. Isidorus, lib. 10. Origin. litt. M. *Mendax,* inquit, *dicitur, quod mentem alterius fallat.*

Hanc gnomen citans Clemens Rom. epist. 1. *Præcipiebat,* inquit, *S. Petrus os suum a multo et pravo colloquio custodire, et verba vana et mendacia non loqui: quia os, quod mentitur, occidit animam.* Omnibus quidem cavendum est mendacium, sed præcipue Prælatis et Principibus, quos maxime hic compellat Sapiens, ut patet ex v. 1. Unde S. Thom. opusc. de Principum eruditione, multis probat principi amandam esse veritatem, abominandum vero mendacium: *Cavendum,* ait, *est principi mendacium ut venenum. Caveant ergo principes sibi a corporali veneno, amplius vero cavendum est eis a veneno mendacii, quod adeo mortiferum est, ut adhuc in ore hominum existens occidat, secundum illud Sap. 1. Os quod mentitur, occidit animam. Hoc venenum habuit in ore serpens, qui Evam matrem nostram decepit, imo hoc venenum occasio dicitur fuisse quod serpens venenum corporale habeat in ore.*

Symbolice Cæsarius Arelat. ser. 33. de Energum. *Os,* inquit, *quod mentitur, occidit animam, quia in se admittit diabolum, qui animæ est interfector.*

Rursus S. August. lib. de Mendacio c. 16. per *os, quod mentitur,* non accipit os corporis, sed os cordis, puta signaculum mentis: *Cum os dicit,* inquit, *conceptaculum ipsum cordis significat, ubi placet et decernitur quidquid etiam per vocem, cum verum loquimur, enuntiatur, ut corde mentiatur, cui placet mendacium.* Probat id ex simili phrasi Ps. 14. *Qui loquitur veritatem in corde suo.* Et Matth. 15. *De corde enim exeunt cogitationes malæ, etc. falsa testimonia, blasphemiæ, hæc sunt quæ coinquinant hominem.* Verum hic sensus symbolicus est: nam ad litteram os corporis hic intelligitur.

12. Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis (græce ἐπισπᾶσθε id est *attrahatis*) perditionem in operibus manuum vestrarum.] Syrus: *Ne invideatis mortem in seductione habitationis vestræ, et ne attrahamini jactura* (perditione) *operationum manuum vestrarum.* Lyranus putat hoc dici contra eos qui censent animam esse mortalem, ideoque in rebus adversis ex desperatione sibi necem consciscunt. Verum nulla eorum hic facta est mentio. Spectat ergo hæc gnome ad id quod præcessit: *Os quod mentitur, occidit animam,* q. d. Cum mendacium omnisque iniquitas occidat animam, nolite hæc ipsa zelare et ambire, *in errore,* id est per errorem et insipientiam pravæ vitæ vestræ, suis concupiscentiis, invidiis et passionibus erranter et stulte indulgenti, ideoque a lege, virtute, Deo et salute aberranti. *Errorem* ergo *vitæ* vocat illum, quo quis, ut res, famam et opes vitæ suæ adaugeat, proximo detrahit, eumque calumniatur, ut ejus opes statumque invadat. Error enim est, velle vitæ suæ commoda procurare per aliena damna: quia, ut hic ait Sapiens, per hoc non vitam, sed mortem sibi accersit. Verbis suis addit opera manuum; quia ex maledictis venitur ad malefacta et ex verbis prosilitur ad verbera acriora. Nolite ergo *zelare* id est vehementer appetere et studiose affectare, neque accersere vobis perditionem per opera linguæ et manuum vestrarum. To *zelare* sumitur in actu exercito, non signato: nemo enim tam stolidus est, ut signate zelet mortem. Nam, sicut ait Comicus: *Nolens beatus nemo est, nec miser volens.* Miser autem est moriens. Dicitur tamen eam zelare, qui zelat, id est avide ambit, calumnias, detractiones, cupiditates et scelera, quæ mortem animæ afferunt. Sic gulosus et luxuriosus zelando, id avide inhiando epulis, vinis et veneri, implicite ambit et zelat mortem præsentem et æternam; quia utramque epulæ, vina et veneres adducunt. Sic de homine petulante, qui potentem, vel principem conviciis et injuriis lacessit, vulgo dicimus: Hic homo sibi verbera quærit, suam necem ambit. Sic peccator zelando suas cupiditates zelat et ambit gehennam, juxta illud Psal. 48. 15. *Sicut oves in inferno positi sunt* (Symmachus, *constituerunt seipsos*) *mors depascet eos:* S. August. *pastor erit eis,* S. Hieron. *Merito,* ait, *pascuntur a morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum:* Theodor. *Supplicia sibi asciverunt, et mortem magis voluerunt quam vitam.*

To *attrahatis* notat Deum elongasse a nobis mortem et perditionem, eamque quasi religasse in orco et inferno, sed impios magna vi inde eam, solutis ejus vinculis, sibi attrahere, imo majori vi, quam sancti sibi e cœlo quasi attrahant felicitatem et gloriam cœlestem, quæ ingens est impiorum amentia, imo furor. Græcum ἐπισπᾶσθε verti potest, *sugatis et attrahatis lac,* q. d. Ne interitum velut lac sugatis, et attrahendo voluptatem maledicendi, vel inique agendi absconsum in ea virus lethiferum peccati et mortis eliciatis: perinde ac insipientes infantes dulcedine lactis illecti, avide capessunt papillas matris clausis oculis, ore hiante, ut se alant et pascant, ac cum lacte sugunt, sibique attrahunt morbos et vitia matris. Ita Gonsal. Cervantes, qui decem alias τοῦ ἐπισπᾶσθε, significationes affert, et huic loco adaptat.

13. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur (Syrus, *nec vult*) in perditione vivorum.] Arabicus, *neque percutit percussione vivos,* q. d. Ideo impii zelant et attrahunt sibi mortem, quia Deus eam primitus non fecit, sed potius vitam, quia creavit hominem ad vitam et immortalitatem. Verum homo pec-

cando, mortem sibi accersiit: per peccatum enim Deum Deique justitiam offendit, quæ proinde justum mortis supplicium homini peccanti inflixit. Nam ut ait Apost. Rom. 5. 12. *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Peccatum ergo a Deo quasi invito mortem extorsit: Deus enim sicut gaudet de hominum vita et felicitate, ita dolet de eorum morte et miseria. Id significant ejus voces Isaiæ 1. 24. *Heu! consolabor super hostibus meis. Heu* enim est vox et nota dolentis et gementis. Et cum immissurus orbi scelerato diluvium, *tactus dolore cordis intrinsecus: Delebo, inquit, hominem, quem creavi a facie terræ,* Genes. 6. 6. Et Christus videns Jerusalem, prævidensque ejus excidium, flevit super eam, Lucæ 19. 41. Quod ergo subinde Deus dicitur gaudere de pœna impiorum, intellige eum gaudere non de malo pœnæ, sed de bono justitiæ justæque vindictæ. Unde Ezech. 5. v. 13. ait ipse: *Complebo furorem meum, et requiescere faciam indignationem meam in eis, et consolabor.* Similia sunt Deuter. 28. v. 63. Isaiæ 1. 24. et alibi. *Mortem* intellige, tum corporis, tum animæ, quæ duplex est: prima, qua anima moritur Deo per peccatum; secunda, qua semper morietur, id est pœnas mortis sustinebit, et tamen numquam erit mortua in gehenna.

Deus ergo non fecit mortem per se, sed per accidens, non volens, sed nolens. Fecit enim eam non ut creaturam, v. g. hominem et angelum, sed ut creaturæ recalcitrantis supplicium. Nam ut ait S. Fulgent. l. 1. ad Monimum c. 19. *Illius rei Deus ultor est, cujus non est auctor.* Igitur mortem non fecit: *Quia Deus corruptione carentem hominem creavit, et ad æternitatis suæ produxit imaginem,* ait S. Epiphan. lib. 2. contra hæres. c. 19. et c. 22. *Bona igitur mors, cum plagarum instar ad coercendos pueros reperta sit.* Et c. 18. *Artifices,* ait, *cupiunt facere opus immortale: ergo multo magis id cupiet Deus.* Dat exemplum Phidiæ: *Hic enim,* ait, *cum Olympici Jovis simulacrum finxisset ex ebore, oleum ad pedes ante statuam jussit effundi, quo immortalem illam quantum posset, efficeret.* Et S. Aug. in sentent. sent. 303. *Justum Dei judicium est, ut peccato suo quisque pereat, cum Deus peccatum non faciat, sicut mortem non fecit, et tamen quem morte dignum sensit, occidit. Unde legitur: Mors et vita a Deo est,* Eccli. 11. *Quæ duo inter se non esse contraria videt profecto, quisquis ab operibus divinis judicia divina discernit: quia aliud est creando non instituisse mortalem, aliud judicando plectere peccatorem. Deus quidem mundum fecit, et corpora prorsus omnia, sed ut corpus corruptibile aggravet animam, et caro concupiscat adversus spiritum, non est præcedens natura hominis instituti, sed consequens pœna peccati.* Aliqui pro *peccati* legunt *damnati.* Quin et Faustus Rhegiensis de Gratia Dei, c. 1. tom. 4. Biblioth. SS. Patrum: *Deus,* inquit, *mortem non fecit: mors itaque peregrinum et adventitium malum, non est ordo naturæ, sed pœna sententiæ.* Vide dicta Genes. 2. v. 17. Ita hanc gnomen quoque exponit S. Chrysost. l. 1. de Providentia, tom. 5. et S. Aug. de Prædest. Sanctor. c. 4. et 5. et S. Thom. part. 1. q. 49. art. 2. et 2. 2. q. 19. art. 1. et q. 164. art. 1.

Rursum Deus mortem non fecit, quia non fecit peccatum, per quod solum mors introduci potuit: mors enim non est aliud quam peccati pœna, uti docet Conc. Trid. sess. 5. et Conc. Arausican. II. can. 2. *Injustitiam,* inquit, *Deo dare convincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato, quod est meritum mortis, ad nos transisse docet.* Unde S. Aug. passim contra Pelagian. ex morte omnium hominum, etiam infantium, probat peccatum originale ex Adamo transfusum in omnes posteros. Hinc

Symbolice S. Bonav. Dionys. et Holcot per *mortem* accipiunt peccatum. Analogias utriusque perplures recenset hic Holcot.

Denique S. August. in Soliloq. c. 24. ex hac gnome sapienter et pie ita Deum precatur: *Quod salus nostra ex Deo est, audivimus,* ait, *de tua misericordia Domine, quod tu mortem non facis, neque lætaris in perditione morientium; propter hoc, Domine, oramus te, ne permittas dominari, quod non fecisti, creaturæ tuæ, quam fecisti: si enim doles de perditione, quid te prohibet, Domine, qui omnia potes, ne semper læteris de nostra salvatione?*

Dices: Deus creavit hominem constantem quatuor elementis; hæc autem inter se sunt contraria, et se mutuo agendo et reagendo conficiunt et interimunt; ergo creavit in eo causas et principia mortis. Resp. Verum id est si puram hominis naturam consideres: at Deus non creavit hominem in puris naturalibus, sed in creatione naturam ejus vestivit justitia originali, quæ tum animæ, tum corporis actiones et motus ita inter se componebat, et adæquabat, ut homo pacificus, lætus, sanus, sanctusque victurus fuisset per multa sæcula, scilicet donec Deus eum in cœlum ad beatam plenamque immortalitatem transtulisset. Adde corruptionis originalem causam in homine cæterisque corporibus, non Deo auctori naturæ, sed naturali rerum ipsarum conditioni et imperfectioni tribuendam esse, scilicet tum ipsis elementis, quæ contrarias habent naturas et qualitates, ideoque se mutuo interimunt, tum ipsi materiæ primæ, quæ novarum semper formarum est capax et avida.

Anagog. S. Ambr. l. de fide resurrectionis: *Deus mortem non fecit; quia,* ait, *Deus mortem non instituit sed pro remedio dedit,* ut scilicet ipsa mederetur, daretque finem miseriis, æque ac peccatis hujus vitæ, ac panderet introitum ad vitam beatam et æternam.

14. Creavit enim ut essent omnia.] S. Antonius Magnus ep. 2. *Vocavit ex nihilo, ut essent cuncta,* q. d. Deus creavit res ad esse, hoc est ut essent, et in suo esse conservarentur; non autem ad non esse, ut scilicet moriantur et pereant. Probat Deum non fecisse mortem, ex eo quod sit creator omnium. Creatoris enim officium et opus est res ex nihilo educere et ex non esse transferre ad esse: huic autem adversatur easdem transferre ex esse ad non esse: ergo Deus non creavit mortem, mors enim transfert res ab esse ad non esse, quia esse rerum perimit. Rursum creatio est rei positivæ, puta boni cujuspiam; mors autem non est quid positivum, sed privativum est enim privatio vitæ, ideoque ipsa est malum quod Deus per se et primitus non fecit. Verum, quia creatura, puta homo abusus est suo esse, ac peccando Deum privavit honore et cultu sibi debito, hinc vicissim congrua talionis pœna Deus, ut justus judex

et scelerum vindex, privavit hominem suo esse, eumque morte mulctavit. Mors ergo non est conditio naturæ, sed punitio culpæ.

Porro S. Thom. 1. p. q. 65. art. 2. ad 1. *In hoc ipso*, ait, *quod creatura aliqua habet esse, repræsentat divinum esse, et bonitatem ejus. Et ideo per hoc quod Deus creavit omnia ut essent, non excluditur* (sed potius includitur) *quin creavit omnia ad suam bonitatem* creaturis communicandam, manifestandam, amandam, et cum gratiarum actione venerandam.

ET SANABILES FECIT NATIONES ORBIS TERRARUM.] *Sanabiles*, id est salubres, sanativas, quæ possent sanare, non sanari. Hoc enim significat græcum σωτήριοι. Sic *sanare* pro salvare sumitur. Psalm. 40. 5. *Sana*, id est salva, *animam meam, quia peccavi tibi*, Job 34. 17. Prov. 28. 25. Jerem. 17. 14. et alibi.

Pro *nationes* græce est γενέσεις, id est, *generationes*, uti vertit S. Hieron. in cap. 12. Zachar. hoc est, vires genitales mundi, puta virtutes quas Deus plantis, herbis, animalibus, gemmis, etc. in earum creatione inseruit ad se propagandum, et generandum sibi simile. Item res ipsæ initio a Deo creatæ et genitæ: hæ enim vocantur *nationes*, id est res natæ et productæ, q. d. Deus fecit ut res primitus a se creatæ essent salutiferæ, non mortiferæ. Quæcumque in mundo a Deo creata sunt, ea sunt salutifera. Sic Festus: *In pecoribus*, inquit, *bonus proventus, bona natio dicitur.* Et Plinius lib. 22. c. 24. et lib. 24. c. 6. nationes mellis et resinæ vocat earumdem generationes et proventus. Alludit enim *natio* ad nasci, sicut γένεσις ad γίνεσθαι, et γέννησις ad γεννᾶσθαι. Simile est cap. ult. vers. 10. *Nationes* ergo *orbis* sunt omnia quæ nascuntur in orbe.

Aut *nationes*, sive *generationes*, vocat natales, origines et ortus mundi, q. d. Deus primordia et natalitia mundi, puta opus creationis hexameron, sive sex dierum, initio mundi fecit salutiferum, non lethiferum. Deus fecit ut, initio mundi, nil ei a se creato inesset noxii, sed omnia salubria; quia *vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, Gen. 1. 31. Sic dicitur Gen. 2. 4. *Istæ sunt generationes cœli et terræ*, id est, hi sunt natales et origines, quibus geniti, et in lucem a Deo per creationem educti sunt cœli et terra. Hinc Vatabl. hoc loco vertit: *Initia mundi salutifera sunt*; Syrus: *In generatione mundi vita*; Arabicus: *Et generationes mundi habentes salutem*, supple, *fecit Deus.*

Rursum, S. Hieron. per *nationes*, sive *generationes*, præcise intelligit primos homines a Deo genitos et in mundo natos, scilicet Adam et Evam, ex quibus generationes mundi, omnesque homines nasciturі erant, quos Deus sanos creavit et immortales, ita ut mori non possent, quamdiu in Dei obedientia et justitia persisterent; adeoque ipsi hanc sanitatem et immortalitatem generatione sua in posteros omnes transfudissent. Hoc verum, sed hoc loco duriusculum.

Porro Lyranus sic explicat, q. d. Deus fecit primos homines sanabiles, id est medicabiles, sive remediabiles; quia scilicet contra mortem animæ per peccatum contractæ, suggessit eis remedium pœnitentiæ, quæ animam peccato mortuam per gratiam ad vitam spiritualem resuscitat: contra infirmitates vero et mortem corporis suggessit eis, tum varia pharmaca, quæ infirmitates ejus sanarent, tum spem resurrectionis ad vitam æternam et beatam. Secus fuit in Angelis: hos enim creavit Deus insanabiles. Unde Lucifer et socii ejus in peccatum prolapsi pœnitere, sanari et salvari nequiverunt. *Creavit ergo homines*, ait S. Bonav. *in spirituali sanitate per innocentiam, ad sanitatem reducibiles per pœnitentiam.* Sic et Hugo ac Dion. Unde S. Chrysost. hom. 8. et 22. ad Popul. quæ est de pœnitentia, et hom. 24. in Matth. et hom. 24. in Acta, docet multa corporis vulnera esse insanabilia, nullum vero animæ; sed omnia facile, puta per contritionem et pœnitentiam sanari et curari posse. Verum hic sensus non est genuinus, sed symbolicus, aut potius accommodatitius.

ET NON EST IN ILLIS MEDICAMENTUM EXTERMINII.] Primo, *exterminii*, hoc est contra exterminium, puta contra mortem, ait Dion. q. d. Nullum est medicamentum, quod hominem liberet a morte, quam Deus ob peccatum illi inflixit; nulla medicina, quæ hominem a morte in perpetuum præservet.

Secundo, Idem Dion. et Lyran. q. d. Homo per peccatum multas infirmitates et calamitates incurrit; ac non potest ab eis se eximere sese interimendo et occidendo: hoc enim a Deo vetitum est. Verum hæc aliena sunt et detorta.

Tertio, S. Bonav. Glossa et Hugo per *exterminium* accipiunt peccatum, quod hominem a gratia, Deo, cœlo et mundo, ac vita exterminat, q. d. In natura nationum, sive hominum, Deus non insevit poculum sive venenum peccati, quod est causa exterminii in præsenti morte; dicitur peccatum *exterminium*, quia ponit extra terminum gratiæ; sic et dicitur mors temporalis, quia ponit extra terminum vitæ; et gehennalis, quia ponit extra terminum gloriæ: hæc illi. Verum hoc mysticum est et symbolicum, non litterale et germanum.

Quarto ergo et genuine, pro *medicamentum* græce est φάρμακον, quæ vox media est, et nunc in bonum capitur pro medicamento, q. d. φέρων ἄκος, id est, ferens medelam; nunc in malum pro veneno, q. d. φέρων ἄχος, id est, afferens tristitiam. Unde illud:

Pharmaca non vendes pharmacopola mihi.

Pharmacum ergo *exterminii*, græce ὀλέθρου, id est, *perditionis*, est pharmacum e vita exterminans, perdens, interimens, puta venenum mortiferum. Unde Syrus vertit, *venenum mortis*; Arabicus, *venenum perditionis.*

Sensus ergo est, q. d. Deus in genesi, sive in mundi natalibus vel originibus, omnia creavit salutaria, ac proinde nihil in ea est venenatum, nihil quod exterminet, occidat et perimat. Unde Guarinus vertit: *In illis nationibus*, sive *initiis mundi non est venenum perimens*; Jansen. *Non est in generationibus mundi creatum a Deo venenum exterminans*, sive *perdens*, hoc est non est inter creaturas a Deo creatas, creata perditio corrumpens, aut corruptio vel malum perditionis. Vatabl. *Initia mundi salutifera sunt, nec inest in eis medicamentum perniciosum*; S. Hieron. in cap. 12. Zachar. *Creavit ut essent omnia, et salutares generationes mundi, et non erat in eis venenum mortiferum.*

Quæritur hic an nulla fuerint venena a Deo creata in genesi mundi, v. g. venenatæ herbæ aut ani-

malia? D. Augus. l. 1. de Genes. contra Manich. c. 13. censet in genesi non fuisse creatas herbas venenatas, sed post peccatum tantum, idque in pœnam peccati, atque hoc omne videtur hic dicere Sapiens. Et favet Scriptur. Genes. 1. v. 12. et c. 3. v. 17. et 18. Huic affine est, quod docent S. Basil. homil. 3. Hexam. et Ambros. lib. 3. Hexam. 9. Damasc. l. 2. de fide cap. 10. Beda et Raban. in Genes. primum rosam ante peccatum productam fuisse sine spinis, post peccatum vero spinis armatam.

Verum contrarium, ut probabilius, passim sentiunt alii. Dico ergo: primo, probabilius est venenatas, herbas et animalia, item rosam cum spinis initio mundi cum aliis herbis et animalibus a Deo creata esse. Ita S. Aug. qui quod l. 1. de Genesi contra Manichæos dixerat, retractat. l. 3. de Genesi ad litt. c. 18. Basil. hom. 5. Hexam. et Ambros. l. 3. Hexam. c. 9. Idem censent de herbis, excepta rosa, D. Thom. 1. p. q. 69. art. 2. ad 2. et ibi Schol. ac passim recent. scribentes in Genesin, vel in opus sex dierum, uti Perer. Molina, Valentia, etc.

Probatur, primo, quia id plane videtur dici Genes. 2. 2. et 5. ubi Deus dicitur creasse omnem herbam; ergo etiam venenatam. Secundo, quia animalia homini noxia, tum creata sunt, scilicet cete et serpens; idem ergo de lupis, ursis et herbis venenatis dicendum. Tertio, quia hoc exigebat universi perfectio, ut omnes perfectæ rerum species tum crearentur: maxime quia quæ hominibus venenosa sunt, aliis animalibus sæpe non sunt; ut patet de cicuta, imo quæ uno tempore homini sunt venenata, altero sunt eidem salutaria. Ita cicuta sturnis est pabulum, elleborus coturnicibus, mandragora somnum conciliat: opium, sive papaver sedat dolores corporis, ait S. Basil. hom. 5. Hexamer. ex eo S. Ambr. l. 3. Hexam. c. 9. et l. 6. c. 6. et quia illæ res, licet secundum se noxiæ sint, tamen in medicamentis cum aliis commixtæ, medicinæ sunt hominum et animalium; ac saltem earum scientia homini tum prodesse poterat. Rursum rosa tum nata est cum spinis, quia hæc est rosæ natura, hoc ejus bonum et perfectio.

Dico secundo: Hæc tamen venena et venenata ante peccatum hominum, homini non erant noxia, saltem in actu secundo, sive potentia propinqua. Ut enim Sapiens hic dicit, et c. seq. v. 23. Deus creavit hominem immortalem; licet ergo venena in se homini noxia essent; tamen partim, quia homo dominium habebat omnium animalium, partim per scientiam, qua norat omnia venena: et per prudentiam ac dexteritatem, qua facile omnia cavere poterat, præsertim per assistentiam et protectionem Dei homini innocentiam servanti, uti nec gladius, nec ignis, nec saxa, ita nec venenatæ herbæ aut animalia, adeoque nihil nocere poterat. Unde cum serpente innoxie et intrepide loquebatur Eva; Deus enim cohibebat serpentem, ne Evam tangeret et morderet, eique venenum mortiferum infunderet; atque Adam omnibus animalibus, etiam ursis, lupis et pardis, eorum nomina imposuit. At postquam homo peccavit in Deum, sublata illa singulari Dei protectione, omnia libera relicta sunt, et naturæ suæ reddita, ut in hominem tamquam in hostem insurgerent, eique insidiarentur, et nocere conarentur; ac si ex eo tempore bellum indictum fuerit, et publicatum inter animalia noxia et res alias veneficas, et hominem, contra quem armavit se orbis terrarum, atque hoc est quod post peccatum Deus dicitur posuisse inimicitias inter mulierem et serpentem.

Respondetur ergo hic non negari venena simplicia, sed tantum pharmaca (ut habent Græca) venenata esse composita a Deo; quia hæc inventa sunt a diabolo et pravis hominibus. Rursum Deus nulli naturæ vel creaturæ particulari indidit venenum, aut quid noxium, quod illam interimeret et mortem afferret.

Resp. secundo, et melius, nullum, neque simplex, neque compositum fuisse venenum, quod homini vel propinarit, vel incauto objecerit Deus; quin vero diligentissime cavit (ut jam dixi) ne quid tale homini obveniret, ac consequenter, ut nihil in actu secundo homini esset pharmacum mortis; atque hoc proprie intendit hic Sapiens. Tantum enim vult probare mortem non Deo procurante, sed a peccato in orbem invectam. Sic Gen. 1. 13. omnia dicitur fecisse Deus bona, in se scilicet, et respectu totius universi; non autem respectu alicujus particularis, cui mala et contraria esse possunt, ut patet experientia. Sic Gen. 3. maledicta dicitur terra, et spinas productura; quia terra eadem, quæ ante fuerat a Deo benedicta, felix et fertilis, homini ex paradiso expulso, et ad eam excolendam damnato, cœpit esse maledicta et molesta: imo terra nativa bonitate et fertilitate, ob peccatum hominis privata est, et degener facta scatens sentibus et spinis.

Nec inferorum regnum in terra.] Pro *regnum* græce est βασίλειον, id est, regia, palatium, aula regis; item signum regale, regium insigne, diadema. Græca ergo ad verbum habent: *Neque regia*, vel *regium insigne Orci super terram*. Orcus a Poetis fingitur rex inferorum. Unde Syrus: *Neque inferno est regnum super terram*, q. d. Deus non fecit ut inferi et dæmones haberent in terram, et in homines potestatem; sed id fecit culpa hominum et injustitia, qui credendo tentationibus diaboli ultro ei consensere, et ejus potestati se subjecere. Rursum, *inferorum*, id est, mortis et interitus regnum, sive mortis palatium et arx regia, primitus non erat in terra, sed ex inferis ad nos evocata est arte diaboli, impellentis Adamum in peccatum; hujus enim pœna est mors, q. d. Mortis regnum et regia non erat in terra, sed in imis terræ visceribus apud inferos, *ubi umbra mortis, et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat*, ut ait Job cap. 10. v. 22.

Igitur Adamo et hominibus in statu innocentiæ constitutis dominabatur gratia, vita, cœlum et cœlites, puta Angeli ac Deus ipse; at postquam peccarunt, eisdem dominati sunt peccatum, mors, infernus, dæmones et Lucifer. Unde omnes, qui ante Christum moriebantur, etiam justi, descendebant ad inferos. Hinc S. Joannes Apocal. cap. 6. vers. 8. invitatur ut videat: *Et ecce*, ait, *equus pallidus, et qui sedebat super eum, nomen illi mors, et infernus sequebatur eum, et data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame et morte, et bestiis terræ.*

Nota: Pro *inferorum* græce est ᾅδου ; ᾅδης autem est Orcus, Pluto, Tartarus, inferi: dictus ᾅδης quasi ἀειδής, ab α privativo, et ἰδεῖν, id est, videre, q. d. Lo-

cus privatus visu, id est, obscurus, profundus, tenebrosus, solis expers, qui ab Hebr. vocatur צל מות *tsal maveth*, id est, umbra mortis, Isaiæ. 9. 2. Unde Plutarch. tract. in illud λαθε βιωσας id est, latenter vive: *Qui solem*, inquit, *Apollinem esse credunt ex majorum et priscorum mysteriis, Delium et Pythium eumdem cognominant. Cæterum qui diversæ partis est dominus, sive Deus is est, sive dæmon, Haden, id est Orcum, appellant, quod mortui in locum tenebrosum et obscurum demigremus; ac densæ noctis somnique inertis regem.*

Αδης ergo est inferorum rex, et quasi Deus, qui reipsa non est alius quam Lucifer, cujus regia est in gehenna. Hunc post peccatum Adæ in homines exercuisse potestatem ostendit nomen Orcus, quod Festus ab urgendo derivat, eo quod omnes homines ad mortem urgeat. Idem vocatur Pluto a divitiis, quod dives sit, tum opum, tum animarum peccantium et damnatarum: πλουτος enim sunt divitiæ, puta aurum, argentum, gemmæ, quæ in imis terræ visceribus sunt reconditæ. Hinc Poetæ Jovem cœli, Neptunum maris, Plutonem inferni Deum constituunt, eique uxorem dant Proserpinam, de quo Statius ita canit:

> Sorte sedens media, regni infelicis in arce
> Dux Erebi, populos poscebat crimina vitæ.

Idem dicitur Tartarus, et in plurali Tartara, a ταρασσειν, id est, turbare, quod omnia turbet, ac sursum deorsumque misceat, aut a ταρταριζειν, id est, a tremore frigoris, quod sit locus profundissimus et frigidissimus, unde Virgil. 5. Æneid. vocat *intima lethi tartara;* alibi *tristia, funesta, nigra, opaca, profunda tartara.* Hinc idem 6. Æneidos ita canit:

> At læva malorum
> Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.

Et rursum:

> Bis patet in præceps tantum tenditque sub umbras:
> Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.

Ergo Orcus, Pluto et Inferus, puta Lucifer, regnum mortis, quod habebat in gehenna, post peccatum Adæ extendit super terram in omnes homines ex Adam nascentes, quos telo mortis transfigit. Nam ut dicet c. seq. v. 23. *Deus creavit hominem inexterminabilem, etc. invidia autem diaboli mors introivit in orbem.*

Alludit ad Poetas (unde colligas auctorem hujus libri non esse Salomonem, utpote, qui Orpheo, Homero, Hesiodo, omnibusque Poetis et Philosophis longe fuit anterior et antiquior) qui Aden, sive Orcum, et Plutonem, asserunt esse inferorum regem, in tenebrosa et horrida regione sub terra dominantem, qui animas defunctorum omnium inevitabilibus vinculis constringat, habeatque pro stemmate regali claves, eo quod infernus ingredientibus adamantinis quasi claustris obseretur, ac nulli in illum ingresso detur egressus, de quo plura Natalis Comes lib. 10. Mythol. cap. 9. Sic auctor l. Judith. cap. 16. 8. alludit ad fabulam Titanum, id est, Gigantum cum Jove pugnantium: *Nec filii Titan,* inquit, *percusserunt eum,* scilicet Holophernem.

Mystice Glossa interlin. cujus auctor est Anselmus Laodunensis: *Nihil,* ait, *homini nocuisset diabolus, nisi acquievisset homo.* Et Holcot: *Hominibus,* ait, *in terra existentibus non ita dominantur dæmones, ut eos invitos ad malum impellant.* Rabanus quoque et Hugo: *In natura,* inquiunt, *non est conditum a Deo peccatum, propter quod in hominibus inferi, id est, dæmones regnent.*

Rursum, Lyranus et Dionys. *In præsenti vita,* inquiunt, *non est lex infernalis,* ut scilicet lapsi nequeant pœnitere, resurgere, justificari et salvari, uti nequeunt damnati in inferno.

Denique alii, q. d. Infernus, sive gehenna, ac impiorum in eo ardor et cruciatus, non est per se primitus institutus a Deo, sed post, et propter peccata hominum, ad ea punienda. Aut, q. d. Peccatum, ob quod infernus et dæmon dominantur homini, non est a Deo, sed a libera et mala hominis voluntate. Aut, q. d. Dæmon non ita pleno, jure dominatur peccatoribus in terra, quin ab ejus manibus et tyrannide liberari possint, si pœnitere velint.

15. Justitia enim (Græca habent δε, id est, *autem,*) perpetua est et immortalis.] Addunt aliqui codices, ut Complut. *Injustitia autem mortis acquisitio:* quæ verba non sunt authentica textus, sed ejus per antithesin exaggeratio et explicatio. Nam ea non habent codices Vaticani, Græci, et cæteri melioris notæ. Probat mortem non esse factam a Deo, ac consequenter nec medicamentum externum, ex eo quod Deus homini primitus indiderit justitiam, quæ est pharmacum immortalitatis. Justitia enim ex Dei decreto, dono et præmio est immortalis, facietque hominem immortalem. Quare quamdiu Adam in justitia originali perstitit, mori non potuit: et si semper in ea perstitisset, numquam mori potuisset. *Justitiam* hic non specialem, uti videtur velle S. Aug. lib. 14. de Trinit. cap. 9. sed generalem et originalem intellige, quæ erat chorus sive complexio omnium virtutum: hæc enim Adæ dabat vitam et immortalitatem; qua eversa peccatum eidem et posteris omnibus inflixit debitum mortalitatis, ipsamque mortem. Justitia ergo velut sol dat lucem, vitam, lætitiam, felicitatem, felicemque æternitatem. Quis ergo eam non amet et ambiat? Ipsa est αθανατος, facit ergo athanasios, gloriosos et immortales.

Porro Cantacuzenus *justitiam* non hominum, sed Dei intelligit, q. d. Justitia, id est, justa, benefica et suavis Dei optimi providentia, et beneficentia, quantum est ex se esse, quod semel creaturis dedit, non revocat, sed stabilit, facitque ut sit perpetuum. Et noster a Castro: *Justitia,* ait, *quam servat Deus, dum tribuit rebus juxta insitam naturam quod illis proprium est, ad earum perpetuitatem, facit illas esse perpetuas.* Et Didymus in epist. 2. S. Joannis. cap. 2. (exstat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum) *Dei,* ait, *cum sanctis voluntas permanens virtus est, de qua scriptum est Sapient. 1. Justitia est immortalis.* Verum prior sensus est genuinus.

Quærit S. Aug. lib. 14. de Trinit. cap. 9. an virtutes hujus vitæ maneant in altera, puta in cœlo? *Quibusdam enim,* ait, *visum est desituras; et de tribus quidem prudentia, fortitudine, temperantia, cum hoc dicitur, nonnihil dici videtur; justitia vero immortalis est, et magis tunc perficietur in nobis, quam esse cessabit.* Citat deinde Ciceronem, qui in Hortensio asserit omnes desituras, etiam justitiam; ac rationem affert: *Nec enim,* ait, *fortitudine egeremus, nullo proposito aut*

labore et periculo: nec justitia, cum esset nihil quod appeteretur alieni: nec temperantia, quæ regeret eas quæ nullæ essent libidines; nec prudentia quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum et malorum. Una igitur essemus beati cognitione naturæ, et scientia, qua sola etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest, cætera necessitatis esse, unum hoc voluntatis.

Verum corrigit hoc Ciceronis dictum S. Aug. ac docet certum esse justitiam mansuram, idemque de cæteris probabiliter esse censendum. Sic enim ait: *Cui* (Deo) *regenti esse subditum, si justitia est, immortalis omnino est justitia, nec in illa esse beatitudine desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior et major esse non possit. Fortassis et aliæ tres virtutes, prudentia sine ullo jam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione libidinum, erunt in illa felicitate, ut prudentiæ sit nullum bonum Deo præponere, vel æquare; fortitudinis, ei firmissime cohærere: temperantiæ, nullo defectu noxio delectari.* Sanctum Aug. sequitur S. Thom. 1. 2. q. 57. art. 1. ubi resolute docet omnes quatuor virtutes cardinales mansuras in cœlo, velut ornamenta animæ rationalis, ac velut luctæ quam anima cum concupiscentiis in hac vita generose obiit, puta victoriæ ejus, præmia et trophæa.

16. IMPII AUTEM MANIBUS ET VERBIS ACCERSIERUNT ILLAM; ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM, DEFLUXERUNT, ET SPONSIONES POSUERUNT AD ILLAM: QUONIAM DIGNI SUNT QUI SINT EX PARTE ILLIUS.] *Impii*, græce ἀσεβεῖς, id est irreligiosi, nefarii, scelesti, qui Numen non cognoscunt, vel non timent, non venerantur, non colunt, ideoque in omnia scelera se effundunt. *Illam*, scilicet mortem, græce enim est αὐτὸν masculinum, quod non potest referre δικαιοσύνην, id est justitiam, nec ἀδικίαν, id est injustitiam, quam nonnulli addunt vers. 15. ut vult S. Bonavent. cum utraque sit fœminini generis, sed masculinum θάνατον, id est mortem; *æstimantes illam amicam*, non in actu signato, sed exercito, quasi dicat: Perinde se gerentes erga mortem, uti se gerit amicus ad amicum, dum quæ grata et annexa sunt morti, quæque mortem procurant, puta concupiscentias et scelera sua adamarunt. Simili schemate dixit v. 12. *Nolite zelare mortem.* Pro *defluxerunt*, græce est ἐτάκησαν, id est, *contabuerunt. Sponsiones*, id est, fœdus inierunt cum morte. Alludit ad Isaiæ 28. 15. *Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum.* Vide ibi dicta: *Quoniam digni sunt*, nonnulli codices addunt, *morte*, sed τὸ *morte* delent Rom. et Græci; satis enim illa intelligitur ex eo quod sequitur: *Qui sint ex parte illius*, scilicet mortis, cum qua fœdus inierunt.

Dixit Deum non fecisse mortem, sed creasse hominem justum, sanum, sanctum, immortalem; jam veram mortis causam assignat, primorum parentum cæterorumque impiorum vesaniam, qui mortiferas suas cupiditates adeo ardenter adamarunt, ut mortem, quam in eis repositam sciebant, non exhorruerint; sed ultro illam sibi *manibus* iniqua agendo, cædesque et rapinas exercendo; ac *verbis* murmurando blasphemias in Deum, contumelias in proximos jactando (uti faciunt tyranni, et insolentes principes ac judices, quos maxime hic taxat, ut patet ex versu 1.) accersierint, quasi illam sibi amicam æstimarint, cum ipsa revera esset eis hostis acerrimus; hinc *defluxerunt* ad suas voluptates, ac ad mortem et interitum in iis repositum, ibique contabuerunt, id est tabem et corruptionem, tam animæ quam corpori induxerunt; quare ita se reipsa gesserunt cum morte, ac si cum illa amicitiam et fœdus iniissent, idque stolide, sed jure, digne et merito, *quoniam digni sunt*, qui partem et societatem habeant cum morte, ejusque ærumnarum et dolorum sint participes, eo quod cum ipsa sponte fœdus inierint. Mortem intellige, primo corporis, ut patet ex versu 14. deinde animæ per peccatum et damnationem in gehenna.

Nota: Singula verba habent emphasim, notantque in impiis singularem æstum vel furorem cupiditatis, qua cæci, velut effrœnes et amore insanientes equi, sese præcipitant in mortem præsentem et æternam. Ait ergo: *Manibus et verbis accersierunt illam*, scilicet mortem, hoc est omni conatu et studio, quod vulgo dicitur, *velis remisque*, vel *manibus pedibusque*. Solent enim ardentes amantes manuum jactatione, extensione et gesticulatione advocare remotos et procul dissitos. Rursum primi parentes manus extendendo ad pomum vetitum, verbaque miscendo cum serpente, mortem sibi et posteris accersiverunt. Glossa explicat: *Factis et dictis*; S. Bonavent. *Manibus defensionis, et dictis gloriationis*; suas enim cupiditates et scelera manibus propugnant, eademque verbis magnificant et celebrant. Id fecit Eva, cum pomum vetitum porrexit Adæ, eumque ad comedendum allexit; quod ille fecit etiamsi sciret sibi dictum a Deo: *In quocumque die comederis, morte morieris*, Gen. 2. 17. Huic proverbio antistropha sunt illa veterum: *Mala ad se trahentes velut Cæcias nubem. His qui quærunt bona vix accedunt, mala vero etiam non quærentibus.* Apologus exstat apud Æsopum de bajulo sub onere gemente, ideoque invocante mortem. Stitit se illa. Tum bajulus: *Te*, inquit, *invocavi non ut occidas, sed ut onus mecum in humeros leves.*

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM,] non directe sed indirecte et comitanter. Adam enim, et quivis peccator, æstimat amicam non ipsam mortem, sed suam gulam et voluptatem, quam ardenter et perdite adamat, etiamsi sciat illam sibi a Deo vetitam sub pœna mortis. Dum ergo eam cœcus et amore ebrius haurit, mortem ipsam haurit. Rursum proprie mortem amicam æstimant voluptuarii, quia toti suis cupidinibus hujus vitæ inhiantes, tandem æstimant omnia in morte finiri, omniaque cum corpore interire, ut dicet initio cap. seq. ideoque libere omnibus voluptatibus in vita indulgent, ac in omnia vitia defluunt. Aliam expositionem addit noster a Castro, q. d. Arbitrati non sibi nocituram accersitam mortem, propter illam serpentis promissionem: *Nequaquam moriemini*, aliter accidisse experti sunt, quam putarent: nam continuo mortis stimulo puncti tabescere, atque in modum labentis undæ ad mortem defluere ac properare cœperunt, atque sic tandem perierunt.

DEFLUXERUNT,] ἐτάκησαν, id est, instar ceræ paulatim liquati sunt, colliquati sunt, perierunt consumpti et in tabem resoluti sunt; Arabicus, *liquefacti sunt;* Syrus, *corrupti sunt. Defluxerunt* ergo, id est, instar ceræ colliquati a soliditate justitiæ ori-

ginalis, sanctitatis, gratiæ, lætitiæ et immortalitatis, ad fluxam voluptatem, intemperantiam, peccatum, mœrorem, mortem et gehennam se transtulerunt; fluere cœperunt in mortem, primo culpæ, ait S. Bonaventura, deinde pœnæ et gehennæ puta in omnes ærumnas hujus vitæ et futuræ, quas sibi omnibusque suis posteris accersiverunt.

Sponsiones posuerunt ad illam,] id est, ad illius comitem, imo matrem, puta ad voluptatem vetitam a Deo sub pœna mortis; illi enim tanto ardore copulati sunt, ac si cum ea fœdus arctissimum sanxissent, ideoque dicuntur pariter cum morte, quæ voluptati inseparabiliter annexa est fœdus sanxisse. Unde Arabicus vertit: *Et posuerunt cum ea pactum*; Syrus: *Juraverunt et fœdus constituerunt cum ea.* Rursum proprie cum ipsa morte quasi fœdus inierunt, dum ita secure libidini et tyrannidi se totos tradiderunt, perinde ac si non essent morituri, aut potius ac si non nisi post multa sæcula essent morituri, et in ipsa morte amice et pacifice conquieturi, nullum post eam exspectantes judicium, nullam vitam, nullum supplicium, eo quod æstimarent omnia in morte consummari, nec aliam superesse vitam; quare læte se morituros putarunt, juxta illud Job 21. 13. *Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt.* Sic Augustus Cæsar optabat sibi εὐθανασίαν, id est, facilem hilaremque mortem, illaque ipsi obtigit, teste Suetonio. Fœdus ergo impiorum cum morte est, quasi ei dixerint: Ne noceas nobis, o mors, nos vicissim non nocebimus tibi, sed erimus amici. Verum erraront. Nam ut eis minatur Deus Isaiæ 28. vers. 18. *Delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum cum transierit, eritis ei in conculcationem.*

Quoniam digni sunt qui sint ex parte illius,] qui scilicet mortis *sint sors*, ut vertit Syrus, pars et hæreditas, qui ut unici filii ex asse sint possessio mortis, eaque tam activa, ut scilicet ipsi possideant non vitam, sed mortem; quam passiva, quos nimirum ipsa mors hæreditet, ac ut hæreditatem suam possideat, puta in quos ipsa desæviat exerceatque suum imperium, ac mori cogat, ait Anastasius Nicen. q. 16. in S. Scripturam.

Notat S. Bonavent. hic gradus iniquitatis, per quos impii descendunt in profundum malorum, ipsumque gehennæ barathrum: *Nam primus gradus*, ait, *est impietas in corde per consensum internum mentis; secundus eadem est impietas in manu per consummationem operis, dum scelus quod mente designarunt opere perpetrant; tertius, eadem est in ore per verbum defensionis et gloriationis, dum scelus excusant, imo de eo gloriantur; quartus, dum impii cum impietate pangunt amicitiam et fœdus, per spem impunitatis; quintus, dum toti in illam defluunt per frequentem peccati iterationem, peccandi consuetudinem et mentis obdurationem; sextus dum ruunt in ipsam mortem, tum impœnitentiæ finalis, tum gehennæ.*

Symbolice, vita impiorum non est vita, sed continua mors; unde recte cum ea amicitiam et fœdus iniisse dicuntur; tum quia vita eorum plena est intemperantiis, excessibus, iris, rixis, invidiis, cæterisque animi passionibus et perturbationibus, quæ homini mille afflictiones et dolores mortis afferunt; tum quia vivunt in perpetuis crapulis, luxuriis, odiis, inimicitiis, contumeliis, rapinis, cæterisque peccatis, quæ mortem animæ conciliant; tum quia horum scelerum pœnas, puta luem veneream, catarrhos, nauseam, fastidia, febres, dolores capitis, stomachi, aliosque plurimos, item paupertatem, infamiam, persecutiones, omneque genus malorum sibi accersunt. Unde S. Gregor. de vita hominum quorumlibet post peccatum, sic ait hom. 37. in Evang. *Temporalis vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda, quam vita. Ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud, quam quædam prolixitas mortis?* Vide ebriosos, qui quotidie potant et se inebriant, advertes eos numquam fere mentis esse compotes, nec ratione uti, sed vivere ut bruta ratione carentia, imo brutis esse deteriores et miseriores; nam noctem vertunt in diem, noctem potando traducunt in ebrietate, ac proinde rationis usu se privant: per diem dormiunt, ut crapulam digerant; unde tam die, quam noctu rationis usu ut bruta carent. Vide et contemplare invidos, superbos, ambitiosos, qui nil nisi vindictam, honores, prælaturas somniant, quot curis, æmulationibus, invidiis, suspicionibus, mortificationibus, doloribus, angoribus cruciantur? An non vita eorum mors est potius, quam vita, imo agonia mortis perpetua? Atque hanc ipsi ultro sibi accersunt, amicam æstimant, et cum ea fœdus inviolabile pangunt. O stolidos, o miseros, o vecordes!

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT IMPIORUM QUI SAPIENTIÆ, VIRTUTISQUE ET VERÆ VITÆ EXPERTES, CUM INSIPIENTIA, VITIIS ET MORTE FOEDUS INIERUNT, SENSA ET MORES DESCRIBERE, SCILICET QUOD SENTIANT OMNIA CUM MORTE FINIRI, IDEOQUE VOLUPTATI, DUM VITA SUPPETIT, INDULGENDUM, ET JUSTUM QUEMLIBET EIS ADVERSANTEM, AC IMPRIMIS CHRISTUM ESSE OCCIDENDUM ET CRUCIFIGENDUM. INDE V. 22. OSTENDIT EORUM CÆCITATEM, QUOD IGNORENT FUTURA PRÆMIA JUSTIS, ET SUPPLICIA INJUSTIS A DEO PRÆPARATA: DEUM ENIM CREASSE HOMINEM IMMORTALEM, MORTEM VERO INVIDIA DIABOLI PER PECCATUM IN ORBEM INVECTAM, QUAM EJUS SECTATORES IMPII EXPERIUNTUR, ACRESQUE EJUS ACULEOS GEMENTES SENTIUNT.

1 DIXERUNT enim cogitantes apud se non recte: Exiguum, et cum tædio est tempus vitæ no-
stræ, et non est refrigerium in fine hominis, et non est qui agnitus sit reversus ab inferis:
2. quia ex nihilo nati sumus, et post hoc erimus tamquam non fuerimus; quoniam fumus fla-
tus est in naribus nostris, et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum: 3. qua exstincta, cinis
erit corpus nostrum, et spiritus diffundetur tamquam mollis aer, et transibit vita nostra tamquam
vestigium nubis, et sicut nebula dissolvetur, quæ fugata est a radiis solis, et a calore illius ag-
gravata. 4. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, et nemo memoriam habebit operum
nostrorum. 5. Umbræ enim transitus est tempus nostrum, et non est reversio finis nostri: quo-
niam consignata est, et nemo revertitur. 6. Venite ergo, et fruamur bonis quæ sunt, et utamur
creatura tamquam in juventute celeriter. 7. Vino pretioso et unguentis nos impleamus; et non præ-
tereat nos flos temporis. 8. Coronemus nos rosis, antequam marcescant, nullum pratum sit, quod
non pertranseat luxuria nostra. 9. Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ: ubique relinquamus
signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors. 10. Opprimamus pauperem justum,
et non parcamus viduæ, nec veterani revereamur canos multi temporis. 11. Sit autem fortitudo
nostra lex justitiæ: quod enim infirmum est, inutile invenitur. 12. Circumveniamus ergo justum,
quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et
diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ. 13. Promittit se scientiam Dei habere, et filium Dei se
nominat. 14. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. 15. Gravis est nobis etiam
ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, et immutatæ sunt viæ ejus. 16. Tamquam
nugaces æstimati sumus ab illo, et abstinet se a viis nostris tamquam ab immunditiis, et præfert
novissima justorum, et gloriatur patrem se habere Deum. 17. Videamus ergo si sermones illius veri
sint, et tentemus quæ ventura sunt illi, et sciemus quæ erunt novissima illius. 18. Si enim est
verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manibus contrariorum. 19. Contumelia et
tormento interrogemus eum: ut sciamus reverentiam ejus, et probemus patientiam illius. 20. Morte
turpissima condemnemus eum: erit enim ei respectus ex sermonibus illius. 21. Hæc cogitaverunt,
et erraverunt: excæcavit enim illos malitia eorum. 22. Et nescierunt sacramenta Dei, neque mer-
cedem speraverunt justitiæ: nec judicaverunt honorem animarum sanctarum. 23. Quoniam Deus
creavit hominem inexterminabilem, et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. 24. Invidia au-
tem diaboli mors introivit in orbem terrarum: 25 Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.

1. Dixerunt enim cogitantes apud se non recte,] sed prave, insipienter et impie; το *enim* notat hic dari rationem præcedentium, cur scilicet impii mortem accersierint, cum eaque fœdus inierint, ideoque digni sint, qui in mortis sorte et societate statuantur. Ratio eorum hæc est: vita nostra, omniaque ejus bona et mala in morte finiuntur, ac post mortem nihil erit, quod nos exhilaret vel affligat; ergo dum vivimus, vivamus læte, omnique cupiditati indulgeamus, ideoque aliorum opes et bona diripiamus, ut iis epulemur et voluptuemur. Radix hujus eorum paralogismi est cupiditas et voluptas, cui toti inhiant; hanc enim ut impune sectentur et expleant, sibi persuadent animam esse mortalem, ac proinde post mortem nullam timendam esse Numinis vindictam et pœnam. Hujus erroris et hæresis auctor fuit Cain, parricida Abelis fratris sui, qui negavit Numen Numinisque vindictam, ideoque fratrem occidit, teste Josepho 1. Antiq. 3. ac Philone lib. *quod deterius potiori insidietur*, et S. Ambros. l. de Cain et Abel c. 9. Hunc secuti sunt posteri ejus omnes, ob quos Deus orbem totum mersit diluvio. Post diluvium perfidiam hanc et scelus renovavit Nemrod, tyrannus, auctor turris Babylonicæ, quasi per eam in cœlum conscensurus, Deoque bellum indicturus, Genes. 11. Deinde Samaritæ, scilicet Assyrii, qui a Salmansar ex Assyria traducti sunt in Samariam; hi enim censebant omnia cum morte interire, nec ullam fore resurrectionem, teste Epiphan. hæresi 9. Philastrio hæresi 7. et aliis. Denique Sadoc, ejusque asseclæ Sadducæi, qui vixit sub Juda Machabæo, teste Josepho l. 13. Antiq. c. 9. Eamdem hæresim ex Gentilibus docuerunt Democritus, teste Plutarcho, l. 4. de Placitis philos. c. 7. et post eum Epicurus, ejusque sectatores Epicurei, quorum hoc axioma:

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.

teste Plutarcho ibidem. Horum sensa et voces recenset Seneca epist. 124. *Inde*, inquit, *ad hæc pervenitur verba: Virtus, et philosophia, et justitia verborum inanium crepitus est, una felicitas est bonæ vitæ, facere omnia libere* (alii codices legunt, *facere, esse, bibere*) *frui patrimonio: hoc est vivere, hoc est se mortalem esse meminisse. Fluunt dies, et irreparabilis vita decurrit; dubitamus quod juvat facere, et ætati non semper voluptates decerpturæ, interim dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem, ultro mortem præcurrere et quidquid illa ablatura est, jam sibi interdicere.*

Verum hæc eorum ratio est irrationalis et stolida: hic eorum syllogismus est paralogismus. Nam primo falsissimum est animam rationalem cum corpore mori, cum ipsa ad imaginem Dei creata, ab eo participet immortalitatem. Secundo, esto anima foret mortalis, ac vita omnis finienda esset in morte, tamen illam virtuti, non voluptati, totam impendere oporteret. Voluptas enim est bonum bestiarum, virtus vero sive vivere juxta doctrinam rationis, est bonum hominum, uti loco jam citato docet Seneca. Adde, virtutem, unicam veramque esse hominis voluptatem, sed spiritualem, quæ hominem Deo gratum, lætum, sanum, sanctumque efficit; cum voluptas omnis carnalis hominem bestialem, Deo et Angelis invisum, tristem, morbidum et sceleratum efficiat. Unde prudenter ille juvenis in Vitis Patrum, dæmoni, qui falso suggerebat ipsum esse a Deo reprobatum, ut eum ad vitam in omni carnis voluptate transigendam impelleret, sapienter respondit: *Si in futura vita mihi non detur servire placereque Deo, serviam saltem placeboque in hac præsenti. Quid enim sanctius, quid melius, quid jucundius, quam placere Deo? servire enim Deo regnare est. Fruar ergo Deo meo in hac vita, si non liceat in altera.*

Exiguum, et cum tædio est tempus vitæ nostræ] Græce, *exigua et molesta est vita nostra*. Nam pro *cum tædio* græce est λυπηρος, id est tristis, anxia, gravis, molesta, acerba, misera, cui opponitur τερπνος, id est, læta, jucunda, suavis, delectabilis. Sententia hæc expositione non eget, quia clare eam nobis exponit, imo oculis eam cernendam proponit quotidiana cujuslibet experientia. Vita enim nostra mille affert labores, mille ærumnas, mille tædia et fastidia. Numera labores et dolores, quos subis uno die, ac invenies plures esse, quam sint horæ vel actiones, adeoque quamlibet actionem iisdem undique esse inspersam et refertam. Hoc est quod ait Jacob Pharaoni, quot annorum esset interroganti: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali*, id est, miseri, Genes. 47. 9. et David Psalm. 38. 6. *Mensurabiles* (Hebr. טפחות *tepachot*, Septuag. παλαιστας, id est *palmares*, hoc est, exiguos instar palmi, qui est mensura continens tantum, quantum extensione digitorum manus comprehendi potest, quæ vulgo *spithama* dicitur. Unde Symmach. vertit, σπιθαμας) *posuisti dies meos, et substantia mea tamquam nihilum ante te.* Consule Job c. 14. v. 1. et seq.

Vidit idipsum Seneca, qui epist. 100. *Hoc*, ait, *quod inter primum diem et ultimum jacet, varium et incertum est. Si molestias æstimas, etiam puero longum; si velocitatem, etiam seni angustum. Nil non lubricum et fallax, et omni tempestate mobilius. Jactantur cuncta, et in contrarium transeunt, et in tanta volutatione rerum humanarum nil quiquam nisi mors certum.* Et paulo post: *Propone profundi temporis vastitatem, et universum complectere, deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara; universe videbis quam exiguum sit, quod optamus, quod extendimus: ex hoc quantum lacrymæ, quantum sollicitudines occupant, quantum mors antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes, aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adjice labores, pericula, et intelliges, etiam in longissima vita, minimum esse quod vivitur.* Et Menander: *Congenita sunt dolor et vita, illeque consenescit vitæ.* Zeno Imper. *Ludibrium Dei est homo.* Alius: *Quid est homo? mancipium mortis, viator transiens.* Arist. *Quid est homo? imbecillitatis exemplum, temporis spolium, fortunæ lusus, inconstantiæ imago, invidiæ et calamitatis trutina: reliquum vero pituita et bilis.* Ita refert Stobæus serm. 89. qui totus est de hac re.

Et non est refrigerium in fine hominis.] S. Bonavent. Lyran. Hugo et Dionys. exponunt, q. d. Impii post hanc vitam pergunt, non ad refrigerium cœli, sed ad supplicium gehennæ. Verum græce est: Ουκ εστιν ιασις εν τελευτη ανθρωπου, id est, *non est medicatio*, vel *curatio in obitu hominis.* Vatabl. *Nec est remedium*

contra obitum, q. d. Non est medicina, nec remedium ad evadendam mortem, juxta illud: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Vere Seneca in Consolat. ad Martiam c. 11. *Quid*, ait, *est homo? quodlibet quassum vas, et quodlibet fragile; jactatum, non tempestate ut dissiperis, est opus: ubicumque arietaveris, solveris. Quid est homo? imbecillum corpus et fragile, nudum, suopte natura inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ contumeliam projectum: cum bene lacertos exercuit, cujuslibet feræ pabulum, cujuslibet victima: ex infirmis fluidisque contextum, et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, æstus et laboris impatiens; ipso rursus situ et otio iturum in tabem, et semper alimenta metuens sua, quorum modo inopia laborat, modo copia rumpitur.* Et paucis interjectis: *Odor illi saporque et lassitudo, et vigilia, et humor, et cibus, et sine quibus vivere non potest, mortifera sunt. Quocumque se movet, infirmitatis suæ statim conscium, non omne cœlum ferens, aquarum novitatibus, flatuque non familiaris auræ, et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, cassum, a fletu vitam auspicatum. Cæterum, quantos tumultus hoc contemptum animal movet? In quantas cogitationes oblitum suæ conditionis venit? Immortalia, æterna volutat animo, et in nepotes pronepotesque disponit: cum interim longa conantem eum mors opprimit: et hoc, quod senectus vocatur, pauci sunt circuitus annorum.*

Mystice: *Non est refrigerium homini in fine*; quia cum febri quadam hectica, ex cruda illa comestione pomi vetiti, semper æstuemus, non est refrigerium, id est, non est remedium vel pharmacum, quo ardor excitatæ febris restinguatur; ac proinde non est remedium contra obitum hominis: febris hæc est insita homini elementorum contrariorum commixtio, quæ eum lacessendo assidue corrumpunt et interimunt. Item febris hæc est concupiscentia, quæ hominem ad excessum gulæ et luxuriæ impellit, quo plerique occiduntur.

Et non est qui agnitus sit reversus ab inferis] Clarius: *Non est qui post mortem iterum vitæ sit restitutus*, qui scilicet ostenderit se vivere, et aliam post mortem superesse vitam, in qua liceat miserias hujus vitæ effugere, et in voluptates commutare, q. d. Incerta et fabulosa sunt, quæ a poetis cæterisque de inferis eorumque pœnis, ac rebus aliis post hanc vitam narrantur; hæc enim omnia sunt aniles fabulæ, et terriculamenta puerorum. Talis est descensus Æneæ ad inferos, indeque reditus duce Sibylla, quam describit Virgil. 6. Æneid. et ille Thespesii Soleusis apud Plutarc. lib. de Sera numinis vindicta. Tacite indicant impii animam cum corpore interire, ideoque illi daudas suas cupiditates in hac vita, ut læta vivat, cum post hanc vitam nil amplius illi sit exspectandum. Ita nimirum sicut animæ immortalitas impellit hominem ad metum cultumque Numinis per modestam puramque vitam; sic mortalitas animæ homini persuasa, inducit eum ad negandum Numen, omnemque religionem, ut homo libere vivat, sequaturque suas libidines.

Porro hæc impiorum gnome falsa est: quia multi redierunt ab inferis, qui suscitati sunt ad vitam ab Elia, Eliseo, aliisque Prophetis, Apostolis et Sanctis. Vera tamen est hoc sensu, quod illo ipsorum ævo pauci, et forte nulli a morte et inferis ad vitam redierint. Simili modo ait Homerus Iliad. 9.

> Obnoxii prædæ sunt boves, et pinguia pecora,
> Et tripodes acquiri possunt, et equorum flavicoma capita,
> At hominis anima, ut redeat neque per prædam,
> Nec aliter capi potest, ubi semel emigraverit e vallo dentium.

Et Philetas:

> Iter feci ad inferos,
> Per quod nullus retrorsum viator rediit.

Et Virgil. 6. Æneid.

> Facilis descensus averni;
> Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
> Hoc opus, hic labor est.

Nota: Animæ beatorum in cœlis sæpius in terram redierunt, et apparuerunt mortalibus, ut cum B. Virgo apparuit Joanni Patricio et Liberio Pontif. jussitque basilicam sibi in Esquiliis exstrui eo loco qui nive tectus erat die 5. Augusti: unde festum B. Mariæ ad nives. Cum eadem apparuit B. Joanni Damasceno, eique manum, quam Leo Isaurus præscindi jusserat, rogata restituit, in brachio relicta ex vulnere lineola, ut in ejus Vita narrat Joannes Patriarcha Hierosol. Cum SS. Philippus et Joannes apparuerunt Theodosio Imper. teste Theodor. l. 5. Histor. c. 34. SS. Petrus et Paulus Constantino Imper. remedium lepræ suggerentes baptismum, teste VII. Synodo act. 2.

Animæ etiam e limbo redierunt ut anima Mosis apparens cum Elia in transfiguratione Christi: anima Samuelis apparens Sauli, eique mortem prædicens, 1. Reg. 28. S. Jeremias et Onias apparuerunt Judæ Machabæo, victoriam contra Nicanorem prænuntiantes, 2. Mach. 15.

Animæ quoque e Purgatorio redierunt; nam Paschasius, Apostolicæ Curiæ Diaconus, post mortem in Angulanis thermis, a Germano Capuano inventus est luere delictorum pœnas, uti narrat S. Greg. 4. Dialog. c. 40. Justus quidam ob retentas pecunias grave supplicium pertulit: qui tandem Commodo fratri apparens se ab illo sanctis sacrificiis liberatum esse exposuit, teste S. Gregor. 4. Dialog. c. 35. Fuit et presbyter, qui Centumcellis in balneis frequentissime apparuit, qui sibi operam gratuitam, si quando lavaret, præstabat. Pro quo ubi, quemadmodum rogarat, Deo sacrificia obtulisset, spiritum fuisse cognovit, cui divina miseratione hoc modo pro peccatis satisfacere et juvari contigit, ut ibidem narrat sanctus Gregorius.

Animæ vero ex inferno subinde, sed rarius redeunt et apparent, idque non tam per seipsas, quam per dæmones; ipsæ enim ad carcerem igneumque gehennæ damnatæ, inde exire non sinuntur: unde earum loco apparent dæmones, qui in hoc aere usque ad diem judicii ad hominum tentationem et exercitationem agere a Deo permittuntur, ut inferni pœnas hominibus repræsentent, earumque metu homines a vitiis coerceant, et ad Deum colendum cogant. Sic visus est sancto cuidam Eremitæ Theodoricus Italiæ rex Arianus, inter Joannem Pontificem et Symmachum Patricium vinctis deduci manibus, et detrudi in ollam Vulcani, uti narrat S. Gregor. l. 4. Dialog. cap. 30. Visa est Monialis in Ecclesia S. Laurentii

Romæ ante altare per medium secari, teste S. Greg. eodem l. c. 51. Idem c. 36. narrat Petrum quemdam defunctum vidisse tormenta damnatorum in igne gehennæ, cumque et ipse in eumdem projicieudus foret, angelum vetuisse, dixisseque: *Regredere, et qualiter tibi posthac vivendum sit cautissime attende.* Similia narrat ibidem de Stephano quodam, alioque milite. Curma quidam municipii Tulliensis, cum aliquot dies quasi mortuus jacuisset, rediens ad se mirabilia de mortuorum pœnis et præmiis narrans, eadem certis argumentis confirmavit, uti refert S. Aug. l. de Cura pro mortuis c. 11. ubi et plura similium apparitionum exempla recenset. Sic Josaphat, conversus a Barlaam, in raptu vidit inferorum supplicis, eoque visu tentationem carnis superavit, uti narrat Damascen. in histor. c. 30. Vide nostrum Petrum Thyræum, l. 1. de Spirituum apparit. cap. 11. Alexandrum ab Alexand. lib. 5. Genial. cap. 23. et l. 2. cap. 9. Marsilium Ficinum lib. 16. de Immortalitate animæ. Trajani Imper. animam a pœnis inferni liberatam precibus S. Gregorii ex Joanne Diacono censet Clacconus et alii: verum Baron. Bellarm. et alii emunctioris naris censent hanc meram esse fabulam.

Sed esto nemo ab inferis rediisset, non ideo negandi sunt inferi, animarumque vita et cruciatus in inferno. Nam idipsum S. Scriptura clare docet et comminatur. Unde impiis responderi posset id quod Abraham respondit diviti Epuloni, poscenti Lazarum mitti ad fratres suos, qui illis sua et inferorum supplicia denuntiaret: *Habent Moysen et Prophetas: audiant illos.* Nam *si Moysen et Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent,* Lucæ 16. 31.

2. QUIA EX NIHILO NATI SUMUS, ET POST HOC ERIMUS TAMQUAM NON FUERIMUS,] id est ac si *non fuissemus,* ut vertit Syrus; Clarius, *quasi non fuerimus.* Pro *ex nihilo* græce est αὐτοσχεδίως, id est ultro, temere, fortuito, ex tempore, subito, ex improviso, sine Dei consilio, cura, imperio et providentia nati, et in orbem lucemque effusi sumus: Syrus, *extemplo facti sumus:* Reg. *per nos nati sumus,* sicut culices, pulices, fungus, etc. per se nascuntur ex terra sine satione. Probant impii non esse inferos, nec vitam apud eos, q. d. Casus nos genuit, casus nos velut fungos et culices interimet et annihilabit: ergo non sunt inferi, nec inferorum pœnæ, a certa justaque Dei providentia impiis decretæ: Deus enim uti nos non creavit, sic nec curat, gubernat, judicat, præmiat aut punit quemque pro meritis vel demeritis. Sic Democritus, Chrysippus, Epicurus docuere orbem et homines in eo factos natosque esse ex fortuito atomorum concursu, similive casu, non certa Dei provisione et creatione. Sic Aristot. 2. Polit. cap. 6. ex vulgi sententia loquens ait veteres legislatores, quos carpit, ex pravo semine, vel ex terra esse natos. Similia habet Diodorus Siculus lib. 1. cap. 1. et 2. Sic et Ovidius ac Poetæ fabulantur homines ortos ex lapidibus a Deucalione projectis.

Verum hos omnes refutat historia creationis hominum et mundi in Genesi a Mose descripta, imo ratio naturalis, quæ docet hominem, anima rationali constantem, esse nobilissimum perfectissimumque animal, ac proinde non fortunæ, sed Dei sapientissimi et potentissimi esse opus: uti ostendit Philo lib. de Creatione mundi, Euseb. l. 7. de Præpar. c. 7. Justinus in Paræn. Lactant. l. 2. cap. 12. Vide Perer. in Physica lib. 8. cap. 16. et Conimbr. lib. 3. de Cœlo, q. 6. art. 3.

Tropol. B. Petrus Damiani epist. 4. cap. 4. ostendit impium, etiam dum existit, videri potius non esse quam esse, magisque pertinere ad nihilum, quam ad ens, eo quod longissime ab eo, qui vere est, et per quem omnia sunt, puta a Deo, recedat et distet. Magis enim distat peccator a Deo, quam non ens ab ente: hujus enim finita, illius infinita est intercapedo et distantia.

Accedit S. Gregor. qui de homine in peccatum prolapso ita loquitur l. 11. Moral. c. 26. ad illa S. Job c. 14. *Qui quasi flos egreditur, et conteritur: quasi flos enim egreditur, quia nitet in carne; sed conteritur, quia redigitur in putredinem. Quid enim sunt nati homines in mundo nisi quidam flores in campo? Tendamus oculos cordis in hanc latitudinem mundi præsentis: et ecce quasi tot floribus, quot hominibus plenus est. Vita itaque in carne, flos in fœno est. Unde bene per Psalmistam dicitur: Homo sicut fœnum dies ejus, et sicut flos agri ita florebit. Isaias* cap. 40. v. 6. *quoque ait: Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus sicut flos agri. Homo etenim more floris procedit ex occulto, et subito apparet in publico: qui statim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viriditas ostendit: sed ariditas pulveris ab aspectibus retrahit. Quasi flos apparuimus, qui non eramus: quasi flos arescimus, qui temporaliter apparebamus. Et quia per momenta quotidie homo compellitur ad mortem, recte adjungit: Et fugit velut umbra, et numquam in eodem statu permanet.* Hoc est quod lugubri voce canit David Psalm. 89. v. 9. *Anni nostri sicut aranea meditabuntur, dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta anni, et amplius eorum labor et dolor: quoniam supervenit mansuetudo, et corripiemur;* Hebr. *quia tonsio est velox, et avolabimus;* Arias, *resecatur cito, et avolabimus:* Vatabl. *velociter transit, et avolamus.* Unde sanctus Ambros. epist. 42. *tantis malis* asserit *hanc vitam esse repletam, ut comparatione ejus mors remedium esse putetur, non pœna. Nam et ideo,* inquit, *Deus illam brevem effecit, ut molestiæ ejus, quia prosperitate non poterant, temporis brevitate finirentur.* Huc facit illud Petronii de larva argentea:

> Heu, heu nos miseros, quam totus homuncio nil est!
> Sic erimus cuncti, postquam nos auferet orcus.

QUONIAM FUMUS FLATUS EST IN NARIBUS NOSTRIS.] Ita legendum cum Romanis. Perperam aliqui legunt *fumus et flatus.* Minus recte quoque alii, ut Franc. Lucas et Complut. legunt, *afflatus:* licet hoc quasi idem sit quod *flatus.* Pejus alii pro *in naribus* legunt, *in auribus.* Unde Herodotus censuit animam habitare in auribus, eo quod bonis auditis corpus recreetur, malis vero auditis ad iram stimuletur. Syrus, *quia tamquam fumus est spiritus in naribus nostris;* Arabic. *quia flatus fumus in oribus nostris.*

Sensus est, q. d. Anima et vita nostra non est aliud quam flatus, id est, anhelitus, quo per nares aerem attrahimus et respiramus. Hic autem anhelitus, mox ut fit, subsidit et deficit, ac instar fumi dissipa-

tur, et tenues vanescit in auras: in easdem ergo abit nostra anima in morte, ac proinde post ea nulla nobis superest vita. Sic Heraclitus censuit animam non esse aliud, quam humorum respirationem, sive vaporem et exhalationem, teste Aristot. l. 1. de Anima textu 32. Quin et rude vulgus anhelitum vocat *animam*, nec aliam animam novit. Porro quia communiter respiramus per nares, hinc flatum vel anhelitum narium *animam* appellat. Quo pariter alludens Isaias cap. 2. 22. *Cavete*, ait, *ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est.*

Verum errant impii: anima enim nostra est spiritalis, imo purus merusque spiritus instar angeli, ac proinde nequit esse flatus vel anhelitus, utpote qui corporeus est, sed ipsa anhelitum hunc operatur, ut calorem cordis in quo habitat, refrigeret. Porro apte anhelitus comparatur fumo. Sicut enim ignis causat fumum; sic calor naturalis causat anhelitum et respirationem. Hinc vita nostra, quæ respiratione fovetur, vocatur *vapor ad modicum parens*, Jacobi 4. 15. Hinc et Psaltes: *Defecerunt*, inquit, *sicut fumus dies mei*, Psal. 101. 4.

Et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum] Ita legendum cum Romanis et Græcis, non *scintillæ* uti legunt aliqui. Vide Franc. Lucam notat. 200. Græca enim habent, ο λογος σπινθηρ, id est, *sermo scintilla*; licet Budæus in Pandec. et Petrus Nannius hic præferant aliam lectionem, quæ rarior invenitur, scilicet ολιγος σπινθηρ, id est, *exigua scintilla*, q. d. Flatus sive anhelitus, quo respiramus et vivimus, est quasi scintilla quædam, id est exiguus calor et vapor, qui tamdiu durat, quamdiu durat motus cordis, vel motus quo movetur et vivit cor nostrum. Vita enim consistit in calore naturali motuque cordis, qui anhelitum velut sui scintillam emittit in altum: imo Stoici censuerunt animam non esse aliud quam calidum spiritum, vel ut Heraclitus, calidam exhalationem, quam asserebat semper fluere ex corde, velut ex caloris naturalis officina, in qua proinde generentur spiritus vitales, per quos fit motus, omnisque sensuum actio. Ita Plutarch. lib. 4. de Placit. philosoph. cap. 3. Hinc sensus commodus est et facilis.

Verum codices plures et melioris notæ legunt, non ολιγος, sed ο λογος, id est, *sermo scintilla*. Porro λογος verti potest, *ratio*, q. d. Ratio et mens, qua homo præ cæteris animalibus pollet, est quasi scintilla quæ movet cor et voluntatem ad omnia quæ agit. Ita Osorius. Verum melius Noster et alii λογος vertunt, *sermo.*

Significant ergo impii vitam nostram non esse aliud quam vivacem ignem in corde existentem, qui ad motionem, vel, ut græce est, εν κινησει, id est, in motione cordis nostri, emittit de se scintillas, scilicet sermonem et verba, quæ loquimur: ac fumum, scilicet respirationem et anhelitum: sicut ignis, cum movetur, scintillas ejaculatur et fumum.

Rursum, sicut deficiente igne deficit scintilla, abitque in favillam et cinerem; sic deficiente loquela, et consequenter anima, corpus abit in cineres. Quid brevius, quid inanius, quid vanius, quid fugacius sermone et scintilla? quid pariter brevius, quid vanius, quid fugacius vita? Adhæc, sermo movet cor, quia illud nunc commovet ad iram, si asper sit; nunc ad lenitatem, si blandus sit: nunc ad amorem, nunc ad odium, etc. idque leviter, subito et varie: sicut præcipitanter et tumultuarie scintillæ excitantur et evolant e fornace. Ita Jansen. a Castro et alii. Unde Syrus vertit: *Et sermo tamquam scintilla minima e flamma exsiliens, movet cor nostrum*; Arabicus: *Et sermo scintilla in vapore* (evaporatione) *cordis nostri.*

Addit noster Lorinus quod formatur sermo scintillæ similis, dum movetur cor nostrum: et sicut spiritus, qui est in naribus, et quo spiramus, est tamquam fumus, qui evanescit; ita spiritus idem, qui est instrumentum quo loquimur, et cujus virtute movetur cor, est veluti scintilla, quæ exstinguitur: linguam Jacobus cap. 3. vers. 5. propter sermonem vocat *parvum ignem*. Item dici posset, quod, quemadmodum candela, quando exstinguitur, mittit in fine scintillam, sic accidat homini morienti in extremo spiritu. Verum hic sensus obscurior et alienior videtur.

Alii, ut Dionys. per *sermonem* accipiunt calorem naturalem; Hugo, animam, quæ sermonis est effectrix, sed obscurius et alienius. Accedit Cervantes: Sermo scintilla, ait, est anima, quæ declaratur sermone: hæc enim vegetat corpus, et flatum e naribus, quasi fumum e fornace, exhalat et efflat, cordis ac pulmonum, quasi follium, motu; est quasi scintilla fragilis, et cito deficiens, anhelo semper spiritu ex periclitatione: unde timor et trepidatio, et creber anhelitus. Verum et hoc improprie dicitur.

Porro sanctus Bonaven. et noster Salmeron tom. 11. tr. 2. censent in voce *sermo* alludi ad opinionem Diogenis, qui censuit animam esse aerem; in aere enim, et per verberationem aeris in ore, fit sermo; in voce *scintilla*, alludi ad opinionem Democriti, dicentis animam esse ignem; in voce *ad commovendum cor*, ad opinionem Melissi, vel, ut alii, Thaloti, qui dixit animam esse vim moventem corpus. Verum hoc quoque obscurum est, anceps et dubium, nec impiis tantæ doctrinæ subtilitas in mentem venisse videtur.

Sensus ergo, primo loco assignatus, est planus et genuinus; ubi nota sermonem apte comparari scintillæ, halitum fumo, cor igni, sive fornaci: primo, quia sicut fornax ejaculatur fumum et scintillas: sic cor ejaculatur halitum et sermonem: secundo, sicut fornax tumultuarie et vage evomit fumum et scintillas, eodem modo et cor evomit verba; tertio, sicut fornax illa effundit pro motu ignis et lignorum; sic et cor effundit sermonem ex motu affectus amoris, iræ vel odii, quo agitatur. Unde si moveatur amore, verba promit amica et blanda; si ira, iracunda et minacia; si odio, tetrica et funesta; si timore, timida et anxia, etc. quarto, sicut fumus et scintillæ certi sunt indices, æque ac effectus ignis; sic et halitus ac verba certa sunt indicia et effectus vitæ, æque ac effectus dominantis in corde; quinto, sicut cessante fumo et scintilla cessat ardor fornacis, sic cessante respiratione et loquela cessat vita, vitalisque affectus in corde. Hinc *silere* in Scriptura est mori, ipsaque *mors* vocatur דומה *duma*, id est, *silentium*. Quare quantum minuitur vis respirandi et loquendi, tantum decrescit et minuitur vita. Unde senes et moribundi graciliter, tenuiter et submisse loquuntur, ut vix intelligi queant, juxta illud Eccles. 12. v. 4. *Et claudent ostia*

in platea, in humilitate vocis molentis. Adde scintilla, licet splendeat et cum stridore emicet, omniumque oculos ad se convertat, illico tamen dissipatur; sic sermo licet elegans et magnificus sit, ut omnes ad se rapiat; tamen illico abit ac dissipatur. Hinc contra prefidentes, suique nimium amantes profertur hic apologus: Candens scintilla, flammæ vi in sublime levata, sibi placebat impensius, ac mox inter sidera se relatum iri existimabat. Verum ut ad mediam camini gulam ascendit, exstincta et cinis facta decidit. Igitur sicut cito evanescit fumus et scintilla; sic et halitus, sermo et vita. Si ergo quis quærat: Quid est vita hominis? quid est homo? respondeas: Homo est sermo, homo est halitus, homo est fumus, homo est scintilla. Ita Joannes Baptista rogatus: Tu quis es? respondit: *Ego vox clamantis in deserto,* Isaiæ 40. 3. Vide ibi dicta. Rursum sicut parva sæpe scintilla, neglecta magnum excitat incendium: sic sermo exiguus, v. g. convicium in aliquem jactum, magnas sæpe suscitat lites, rixas et cædes. Unde S. Jacobus c. 3. 6. *Lingua,* ait, *ignis est universitas iniquitatis, etc. et inflammat rotam nativitatis nostræ inflammata a gehenna.*

Denique cum S. Bern. tract. de interiore domo cap. 58. per sermonem accipias fabulosum, puta fabulam: *Sicut fabula,* ait, *sic est vita mea, timeo ego ne egomet sic fabulando fabula efficiar, si sine bonis operibus inveniar.* Qui enim multum utuntur ore sermocinando, parum utuntur manu laborando. Anima enim eorum tota est in ore et lingua. Hinc loquaces et garruli solent esse desides et otiosi. Unde Apost. 2. Thess. 3. 11. *Audivimus,* ait, *inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes;* in scrutandis et narrandis aliorum dictis et factis.

Porro flatui, sive respirationi, recte annectitur sermo, velut effectus suæ causæ; sicut enim flatus in tibiis et organis suavem efficit melodiam; sic anhelitus in ore ad dentes, labra et palatum, lingua repercussus, efficit sermonem et vocem articulatam. Unde S. Gregorius Nyssen. libr. de Opificio hominis, c. 9. *Mens,* ait, *humana velut industrius artifex animata organa pulsat, etc.* Et Theod. lib. 3. de Providentia, agens de organo humanæ vocis, ait: *Organo musico, quod æneis fistulis constat, et follium flatu, vel aura inspiratum, artificisque digitis motum soni consonam vocem edit, plane id simillimum est. Unde ansam accipiens ars tibias fecit, lyras citharasque composuit.*

Porro sicut folles in organo flatum, qui melodiam efficit, producunt; sic quoque pulmones faciunt anhelitum, qui sermonem efformat. Unde pulmones velut folles organi flantes, a Galeno l. 9. de Usu partium, *aeris promptuaria* appellantur. Iidem velut folles vitalem ignem, id est, calorem naturalem, acuunt et accendunt. Unde Nyss. lib. de Opific. hom. c. 30. cum dixisset, *cor esse a quo spiritus ignei per corpus diffunduntur, atque id sine intermissione moveri, ac proinde esse igni natura simile:* subjungit: *Instar follium, quibus in officinis suis utuntur fabri, aera semper attrahit a vicino pulmone, aeris receptaculo, et quod igneum est in ipso efflat.*

3. Qua exstincta cinis erit (græce *ἀποβήσεται,* id est, *evadet*) corpus nostrum.] Ita legendum cum Rom. et Græcis; perperam ergo nonnulli, ut Complut. et Regia, pro *qua* legunt, *quia.* Vide Franc. Lucam notat. 201. ubi notat alios legere: *Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum:* aut, *post corpus nostrum;* aut, *extinctum;* vel, *exstincta cinis erit corpus nostrum:* alii apud Budæum in Pandect. legunt: *Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum;* ipse vero Budæus legendum censet, *qua exstincta,* puta scintilla. Sensus est, q. d. Cum scintilla sermonis nostri in morte exstinguetur ut amplius loqui non possimus, tunc corpus resolvetur in cineres. Sicut enim dum ignis scintillæ deficiunt, deficit pariter ignis, abitque in cineres; sic pariter ubi desierit in nobis sermo, et motus cordis, qui eum efficit, ut amplius loqui non possimus, tunc caro nostra diffluet, redibitque in pulverem, ex quo primitus a Deo producta est. Rursum, sicut fieri nequit ut ignis exstinctus ex cinere excitetur, sic extinta in corde vitali scintilla, hoc est calore naturali, ille ipse redire, ac per eum corpus reviviscere nequit, inquit Cantacuzenus; nihil enim tam mortuum, et terrestre, quam cinis.

Nota: Multi philosophi censuerunt animam esse ignem, vel igneum quid, teste Lactantio, lib. 2. Instit. cap. 13. et Nyssen. lib. de Anima cap. 1. et Cicerone Tuscul. 1. Unde et nonnulli Hebræum איש *isch,* id est, *vir,* derivant ab אש *esch,* id est, *igne.* Significant ergo impii exstinctionem vitalis ignis, quo vivens hominis corpus, instar facis accensæ resplendet, ut testantur lumina ex oculis emicantia, scintillæ ex ore salientes, fumus efflatus e naribus, unde totus homo qui quasi flos enitet, ac φῶς dicitur græce, hoc est lux ignis per mortem talis efficitur, ut cadaver ejus sit quasi cinis ex busto relictus.

Hinc dicunt impii animam cum corpore, dum homo moritur, in cinerem abire; in eum enim ignis abit. Rursum in fine mundi omnia corpora exurentur igne conflagrationis, ibuntque in cinerem. Audi S. Clementem lib. 5. Constit. Apost. cap. 8. quod est de resurrect. *Quod si Græci,* ait, *derident nos non credentes nostris Scripturis, saltem fidem habeant vati suæ Sibyllæ, quæ ad verbum ita inquit:*

> Atque ubi cuncta cinis fuerint, tenuisque favilla,
> Atque idem Deus exstinguet, quem incenderat ignem,
> Ossaque restituet rursum, cineresque sepultos,
> Et genus omne hominum, ut fuerant, Deus ipse reponet.

Denique Romani aliique populi, teste Alexand. ab Alexand. lib. 3. Genial. cap. 7. corpora defunctorum cremabant vertebantque in cineres, ne fœda tabe diffluerent et putrescerent; alioquin corpus per se non abit in cinerem, sed in pulverem; per cinerem ergo hic pulverem quoque intellige: Hebræis enim vicina sunt עפר *epher* et אפר *aphar,* id est, cinis et pulvis.

Et spiritus diffundetur tamquam mollis aer.] *Spiritus,* id est, flatus et halitus, quo respiramus, vegetamur, calescimus, loquimur, de quo dixi v. præced. qui ut ex aere fit, sic in aerem abit, dum homo moritur. Philosophi per spiritum intelligunt animam hominis, quam censent esse corpus quoddam tenue et subtile, quale est spiritus et ventus. Hinc Democritus censuit animam, uti et cætera omnia, ex fortuito atomorum concursu conflatam qui cum perenni motu agitentur, etiam corpus agitent et commoveant. Stoici dixerunt animam esse spiritum cali-

dum; alii perplures, animam esse aerem censuerunt. Hinc illud Lucretii l. 5.

Aurarumque leves animæ, calidique vapores.

Et Varro in Cosmotoryne: *Detis habenas animæ levi, dum ventus nos flamine sudo suavem ad patriam perducit.* Heraclitus animam putavit esse igneum quid, alii esse lumen quoddam, Diogenes esse aerem, Thales humorem, Critias sanguinem, Empedocles harmoniam quamdam et temperaturam elementorum. Hippocrates dixit, animam esse spiritum tenuem per corpus omne dispersum, qui cum ætate et corpore crescat et decrescat, augeatur et minuatur, consumatur et intereat. Ita Plutarch. de Plac. Philos. l. 4. c. 2. et 3. Vide S. Justinum in Parænesi, S. Nemesium l. de Nat. hom. c. 2. et Abul. paradox. 5. c. 51. Verum errant. Anima enim rationalis non est corporea, sed purus spiritus, instar Angeli a Deo ad sui similitudinem creatus. *Spiritus* ergo hic non anima, sed anhelitus intelligitur, qui corporeus est, puta aer quem respirando attrahimus, qui in morte dispergitur.

Videntur ergo impii partim ex sententia philosophorum, partim ex sermone et sensu vulgi censere animam non esse aliud quam spiritum, sive flatum, quo respiramus, et quem in morte exspiramus, qui tum instar aeris et vaporis evanescit, ac proinde post mortem non superesse animam, quæ cognitionis, sensus, dolorum et suppliciorum sit capax: eo quod, sicut in morte corpus abit in cineres, sic spiritus et anima abeat et diffluat in auram et aerem ex quo venit. Sic Comicus animam vocat halitum, dicens: *An anima fætet uxori tuæ?*

Qua in re graviter errant: primo, quia ne in brutis quidem anima est halitus, sed nobilius et spiritualius quid, quo imaginantur, recordantur, concupiscunt res sibi commodas et secundas: secundo quia in homine manifestum est ex ejus operibus animam esse quid sublime cœleste et angelicum, instructum potentiis et dotibus divinis, scilicet intellectu, quo cognoscit non solum corporalia, sed et Angelos ac Deum ipsum; memoria, qua eadem licet absentia et diu præterita reminiscatur; voluntate qua eadem amat et cæteris potentiis, sensibus, membrisque omnibus, vel politice, vel dispotice imperat.

Audi Lactant. l. de Opificio Dei, c. 17. *Quid autem sit anima, nondum inter philosophos convenit, nec umquam fortasse conveniet. Etenim alii sanguinem esse dixerunt, alii ignem, alii ventum, unde anima vel animus nomen accepit; quod græce ventus ανεμος dicitur: nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid videtur.* Et pluribus interjectis: *Unde apparet animam nescio quid esse Deo simile. At illi qui ventum putant esse hoc falluntur, quod ex aere spiritum ducentes, vivere videamur. Varro itaque definit: Anima est aer conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis hujusmodi rerum dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid verum esse non possit.* Et post nonnulla: *Anima ergo non est aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quam concipi aer ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis videtur, sed post conceptum protinus, cum fœtum in utero necessitas divina formavit; quia adeo vivit intra viscera genitricis, ut et incremento augeatur, et crebris pulsibus gestiat emicare.* Audi et S. Isid. l. 11. Orig. c. 1. *Anima a ventis nomen accepit, eo quod ventus sit. Unde et ventus græce ανεμος, dicitur quod ore trahentes aerem vivere videamur; sed apertissime falsum est, quia multo prius gignitur anima, quam concipiatur aer; quia jam in genitricis utero vivit. Non est ergo aer anima, quod quidam putaverunt qui non potuerunt incorpoream ejus cogitare naturam.*

TAMQUAM MOLLIS AER.] Græce χαυνος, id est mollis, laxus, fluxus, solutus, remissus, cedens, inanis, fungosus, vagua, fugax. Alludit ad etymon aeris. Nam ut ait Plato in Cratylo: *Aer unde dicitur? an quoniam αιρει id est tollit sursum ea, quæ sunt in terra? an quoniam αει ρει, id est semper fluit? an quoniam ex seipso semper fluente existit spiritus sive flatus. Sic æther dicitur, quasi αει θει id est semper currens circa aerem.* Aliis magis placet, ut aer derivetur ab αημι, id est spiro; aer enim ventum exspirat, et vento perflatur. Rursum respiratio in homine fit per aerem, inspiratione et exspiratione attractum. Halitus ergo noster est quasi mollis fluxusque aer. Hinc epitheton aeris est quod sit fusus et extenuatus, id est, sparsus, extensus et tenuis. Unde Cicero l. 2. de Nat. Deor. *Exin mari finitimus, aer, ait, die et nocte distinguitur, isque tum fusus et extenuatus sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur.*

ET TRANSIBIT VITA NOSTRA TAMQUAM VESTIGIUM (*græce ιχνη, id est vestigia)* NUBIS. Vestigium proprie est similitudo pedis, puta a pede impressa arenæ vel luto. Inde tamen transfertur ad quodlibet signum. Vestigium ergo nubis sunt reliquiæ, signa et effectus nubis, quales sunt stillæ, pluvia, nigredo vel fuscedo in aere apparens, ac præsertim nebula, ut sequitur, quam nubes post se relinquere solet. Unde explicans subdit: ET SICUT NEBULA DISSOLVETUR, QUÆ FUGATA EST A RADIIS SOLIS.] Nubes enim crassior, vel a vento vel raptu cœlorum, vel a sole dissipata, desinit in nebulam subtiliorem, quæ proinde statim a radiis solis disjicitur, ideoque nubes jam prorsus dissipata serenitatis est index: atque cum ex se sit frigida aerem, in quem disjicitur, infrigidat: qua de causa aurora solet esse frigida, quia oriens sol nebulas, vaporesque frigidos noctu collectos per aerem dispergens, eum frigidiorem efficit. Hinc Poetæ dicunt, auroram esse matrem ventorum. Paulo aliter Hugo et Holcot: *Vestigium nubis*, inquiunt, *est exigua nubis particula, quanta est extrema pars pedis, cujus solent in terra vestigia impressa relinqui.* Sic enim 3. Reg. 18. 44. orante Elia: *Nubecula parva, quasi vestigium hominis*; Hebr. *Sicut planta pedis, ascendebat de mari.* Comparant impii vitam suam brevem et fugacem: primo, fumo, v. 2. secundo scintillæ extinctæ et cineri, ibidem; tertio, molli aeri, v. 3. quarto, nubi et nebulæ, ibidem; quinto, umbræ v. 5.

Symbolice, S. Bonav. in fumo censet notari offuscationem intellectus: in vento sive flatu irascibilis perturbationem: in scintilla, concupiscibilis inflammationem: in aere, intentionis vacuitatem: in cinere operum infructuositatem: in nube densiore, oppositionem contra gratiam: in nebula leviore, mentis elationem: in umbra, exteriorem simulationem.

ET A CALORE ILLIUS AGGRAVATA.] Cantacuzenus a-

liam a præcedenti hic ponit similitudinem, q. d. Vita nostra mutatur et moritur; sicut mutatur nebula cum in hieme radios solis, sed debiliores sentiens, contra eorum calorem per antiperistasin se constringit, aggravat et condensat ut nebula esse desinat et transeat in rorem vel nubem crassiorem.

Melius alii passim censent eamdem esse similitudinem, q. d. Vita nostra disjicitur, sicut nebula a calore solis aggravatur, id est degravatur, premitur, opprimitur et dissipatur, ut vel per aerem dispergatur, vel in stillas et pluviam resolvatur.

Porro apte vita nostra comparatur nubi et nebulæ, quæ non est aliud, quam vapor humidus calore solis e terra extractus, rarefactus et in altum elevatus, qui raritate sua per aerem expansus, sua magnitudine videtur solem obnubrare, itaque oculos hominum fallit: sed tandem vi solis aut ventorum dispellitur, in nihilum abit et evanescit. Simili enim modo dissipatur et evanescit vita nostra, omnesque ejus pompæ, opes et voluptates, juxta illud Job c. 7. 9. *Sicut consumitur nubes, et pertransit: sic qui descenderit ad inferos, non ascendet.* Et Osee 13. 3. *Erunt quasi nubes matutina, et sicut ros matutinus præteriens, sicut pulvis turbine raptus ex area, et sicut fumus de fumario.* Hinc

Symbolice, nubes sunt gubernatores et principes, qui a rege ex humili terræ loco in altum elevantur: hi enim mox ab æmulis aliove casu, vel a morte dejiciuntur. Hinc Hebr. נשיאים *nesiim*, id est elevati, vocantur tam vapores et nubes, quam principes. Ratio analogiæ, inquit Cervantes, est quia, ut vapores illi de terra elevantur a sole, et ab eodem plerumque dispelluntur; ita terreni principes de terræ pulvere, ac ab extremis terræ suscitantur a rege, qui est veluti jubar, ex quo illi divitiarum, honorum, nobilium stemmatum splendores mutuantur; et ab eodem dejiciuntur ac disperguntur. Sic mundus suos elevat, ut deprimat. Quare Hercules græce dictus ἡρακλῆς, hoc est aeris gloria et illuminatio, qui ex Macrob. 1. Saturn. cap. 24. sol est Antæum gigantem illum terræ filium procero corpore, hoc est vaporem elevare in sublime dictus est, ut inter radiorum suorum brachia constrictum interimeret. Probat id Macrob. ex nomine. Nam Hercules, sive ἡρακλῆς, idem est quod ἠρας, id est aeris κλέος, id est laus vel gloria: quæ est autem aeris gloria, nisi solis illuminatio, ait Macrobius l. 1. Saturn. c. 24. male enim alii notant c. 20. Idem dictus est duodecim labores confecisse, quia sol anno cursu duodecim signa Zodiaci lustrat et conficit. Ad *nesiim* et nubes hasce facit, quod ait Salomon Prov. 25. 14. *Nubes, et ventus, et pluviæ non sequentes vir gloriosus et promissa non complens.*

4. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, græce *in tempore*, id est progressu, lapsuque temporis sive labentibus annis, aut suo tempore, eoque brevi affuturo, scilicet in morte et post mortem, tempus enim omnia obliterat et abolet: unde, nemo memoriam habebit operum nostrorum.] Quare non est quod aucupemur famam et gloriam, quæ nobiscum fere interibit, nec quod studeamus augendæ et exaltandæ familiæ, utpote quæ nostri cito obliviscitur; nec quod posteritati consulamus, utpote cujus nullum habebimus sensum; nec quod virtutibus vitæque austeræ incumbamus, utpote cujus nulla erit merces, imo nec memoria. Utere ergo et fruere præsentibus, frustra futura expectaturus. Hæc impii.

5. Umbræ enim transitus est tempus nostrum.] Syrus: *Umbra quæ transit est incolatus noster.* Arabicus; *Quia tempus nostrum est umbra adveniens.* q. d. Tempus vitæ nostræ transit ut umbra, quæ cum sole vel alio corpore, cujus est umbra transeunte pari passu pergit et pertransit. Sic Pindarus dixit: Non umbra, sed *Umbræ somnium est homo.* Quod perurgens Plutarch. Consol. ad Apollon. *Quid*, inquit, *umbra debilius? At hujus somnium ne alius quidem explicare dilucide queat: totum umbræ robur corporis objectus est: ita vita tota ex alio pendens quasi illius umbra existit.*

Audi Philonem l. de Joseph. *Sicut in somniorum visionibus videntes non videmus; audientes, gustantes aut tangentes, nec audimus, nec gustamus, nec tangimus: loquentes non loquimur, deambulantes non deambulamus; sed cum videamur, uti mollibus et habitibus, nullo prorsus utimur, mente inaniter sine ullis veris objectis, pingente sibi simulacra rerum non existentium, tamquam existentium. Eodem modo etiam in hoc mundo corruptibili vigilantium imaginationes somniis sunt simillimæ: veniunt, abeunt, occurrunt, refugiunt, et priusquam comprehendantur, avolant.* Idem ibidem: *Cuncta*, inquit, *quæ sub mundo sunt, umbris, spectrisque sunt similia: et sicut cum pompæ traducuntur prima quæque conspectum prætereunt: item in torrentibus fallente visum celeritate, undæ præterfluunt: sic vitæ totius negotia currentia præterlabentiaque, videntur manere, cum ne momentum quidem maneant, numquam non subterfluentia.* Et S. Chrysost. hom. 21. ad Theodorum Monachum: *Omnia umbra, somnia, cursus. Cursor est vita. Ut si quispiam rupis excelsæ verticem tenens, pelagus omne prospiciat, multosque, inde navigantium crebris fluctibus freti unda submergi, alios in prærupti montis saxo collidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, alios tabulæ unius auxilio ex fragmentis navis inventæ a morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigiis manibus tantummodo suis uti, alios autem videat turbidos fluctus, multiformi genere cadavera ferre. Ita est qui militat Deo, eum se a tempestatibus atque turbinibus vitæ istius separarit: consistit in arduo semper ac tuto securus loco. Quid enim celsius potest esse, quid tutius, quam unam tandem nos sollicitudinem gerere, quomodo Deo placere possimus? Vidisti naufragia hujusmodi: pelagus undasque declina et excelsum hujuscemodi pelago quære navigantem: et excelsum locum occupa, a periculo captivitatis immunem.* Idem dixere Poetæ. Sophocles hominem vocat simulacrum et umbram. Horatius:

Pulvis et umbra sumus.

Plures umbræ et vitæ analogias recensui Eccles. 7. vers. 1.

Et non est reversio finis nostri] Græce ἀναποδισμός, id est repedatio, regressus, reditus, reversio: πόδες enim sunt pedes. Complut. vertunt, *impedimentum*: cui enim pedes sunt impediti, huic non licet regredi, nec progredi, q. d. Nullus est, qui possit impedire et arcere finem, sive mortem nobis imminen-

tem. Verum ἐμπόδισμος proprie significat impedimentum, non ἀναποδισμός, uti hic est. Pro *finis* græce est, τελευτή, id est obitus, mors et finis vitæ. Sensus est, q. d. Ubi mortui fuerimus non licebit nobis repedare, sive pedem revocare, ac a morte et interitu regredi ad vitam: ita Vatabl. Idem dixerunt v. 1. *Et non est refrigerium in fine.* Inculcant enim hominis animæque interitum, ut hujus vitæ voluptatibus libere, sine metu numinis et vindictæ, indulgeant. Syrus vertit: *Et non est sanitas in exitu nostro*; Arabicus: *Non est morti nostræ mora*, vel *remora et impedimentum.*

Quoniam consignata est, et nemo revertitur.] *Consignata est*, scilicet *reversio*, ne fiat fierive possit, aut clarius *finis*. Finis est tam fœminini quam masculini generis. Unde Virgil. 2. Æneid. *Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum Sorte tulit.* Livius: *Et quænam finis futura tantis cladibus esset.* Cicero l. de Legib. *Neque necesse est edisseri a nobis, quæ finis funestæ familiæ.* Hinc Compl. et S. Paulin. epist. 31. ad Alethium, legunt masculine: *Non est reversio finis nostri, quia consignatus est*, scilicet finis et dies obitus nostri, idque S. Paulinus refert ad solatium desperatorum. Syrus: *quia determinatum est, et non est qui revertatur*; Arabicus: *quoniam præceptum* (moriendi cuique) *signatum est, et nemo avertet illud.* Sensus est, q. d. Finis est mors nostra certo definita, et inevitabilis est, nec ab ea ad vitam reverti licet. Solent enim, quæ certa sunt obsignari. Sigillum enim rei sigillatæ dat certitudinem, imo subinde perpetuitatem et æternitatem. Sic enim Apocal. cap. 20. v. 3. diabolus in inferno obsignatus, id est in longissimum tempus conclusus dicitur: *Misit eum*, inquit, *in abyssum et clausit, et signavit super illum, ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni.*

Porro sigillum, quo obsignata est mors cujusque, diesque et hora moriendi, est partim naturæ defectus, indeque naturalis necessitas moriendi, partim Dei decretum, quo cuique homini, tam diem nascendi, quam moriendi præfinivit, juxta illud Job cap. 14. vers. 5. *Constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt.* Utrumque Gentiles vocavere fatum: utroque velut duabus seris et claustris adamantinis, obsignata et obserata est mors cujusque ejusque fores occlusæ, ut ex ea ad vitam hanc resurgere sit impossibile. Minus recte Cantacuzenus consignationem hanc accipit illam, quæ fit per lapidem vel tumulum sepulcralem, quo mortui corpus concluditur, juxta illud: *Sepulcra eorum domus illorum in æternum.* Psalm. 48. 12. Sic fere et Hugo ac Lyran.

6. Venite ergo, et fruamur bonis quæ sunt.] q. d. Post mortem nulla erit vita, nulla voluptas, nullus dolor. Ergo fruamur bonis, id est voluptatibus præsentis vitæ, quia post eam nulla erunt. Hæc Epicuri et Epicureorum est ratiocinatio et paralogismus. Longe secus, imo contrarium, ex vanitate et brevitate vitæ concludit Apostolus 1. Corinth. 7. 29. *Tempus*, ait, *breve est, reliquum est, ut et qui habent uxores, tamquam non habentes sint, et qui flent tamquam non flentes, et qui gaudent tamquam non gaudentes.* etc. *præterit enim figura hujus mundi.* Imo vitæ brevitas, acer est stimulus fidelibus ad omnem virtutem, etiam heroicam, eo quod credant et sperent per illam tam brevem et modicam assequi gloriam sempiternam: cum vice versa infidelibus sit stimulus ad omnem voluptatem, eo quod post hanc vitam non credant, nec sperent aliam.

Venite.] Invitant impii se invicem ad convivandum et compotandum, etc. quia nullius rei sine socio jucunda est possessio, ait S. Bonav. Idem locum habet in virtute, religione et gloria cœlesti.

Fruamur bonis quæ sunt.] Quia nulla credimus, nec speramus futura; ergo fruamur præsentibus.

Et utamur creatura (legit Interpres κτίσει, id est *creatura*, jam legunt κτήσει, id est *possessione*, id est rebus possessis, sive bonis, quæ possidemus) tamquam in juventute celeriter.] τὸ *tamquam* Primo, accipi potest, ut nota veritatis, juxta illud Joan. 1. *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti*, id est gloriam, quæ decebat eum, qui vere erat unigenitus. Sic sensus erit: Fruamur voluptatibus creatis ad nostrum usum gustumque, dum et quamdiu juvenes sumus, quantum et quamdiu permittit juventus, in qua reipsa degimus, cum adhuc viget et nos recreare potest tam juventus quam voluptas: senes enim utramque fastidiunt, uti ait Berzellai ad Davidem 2. Reg. 19. 35. Causam dant: per τὸ *celeriter*, q. d. Brevi cum juventute voluptas gustusque voluptatis transibit et avolabit; ergo utamur ea celeriter, græce σπουδαίως, id est festine, studiose, diligenter, alacriter, serio, attente, accurate, ut nullas recreandi occasiones prælabi sinamus, nec ulla temporis momenta, utpote adeo fluxi et brevis. Hinc Vatabl. vertit: *Rebus creatis simul ac juventute utamur*; alius: *Creatura quasi adolescentia utamur*; Vatican. *utamur creatura tamquam juventute*, id est hilariter et valenter, uti juvenes solent propter corpus vegetum, et animi alacritatem. Juventus enim vegeta et hilaris apta est captandæ cuilibet voluptati ejusque avida.

Tacite ergo significant impii brevitatem et vanitatem, tam juventutis suæ, quam voluptatis creatæ, quod scilicet utraque illico abeat et pertranseat, ac proinde indicant suam insipientiam, quod res quarum esse non consistit, sed situm est in transitu, adeoque potius non est, quam est, ambiant; res vero consistentes, solidas, durantes, æternas non curent et negligant. Ideo enim bona hujus vitæ sibi celeriter arripienda dicunt, quod fugacia sint, avolantia et extemplo non futura. Igitur voluptatis umbras dumtaxat, et inania deliciarum simulacra captant: nam res ipsa nullibi reperitur. Adeo enim fluxa et lubrica sunt bona, quibus mortales tam avide inhiant, ut antequam manibus apprehendantur et teneantur, elabantur et effluant, imo antequam homo ea vix primis labris degustarit, vix oculis, vix auribus acceperit, evanescant, itaque non modo gustum gustantis, sed et oculos attentissime contemplantis celerrimeque intuentis aspectum, ac aures avidissime auscultantis prætervolent, et velut ludiones deludant. Si ad honorem respicias, quod idolum mortales maxime colunt, teneri manibus non potest, quin effugiat. Vidit Regius Psaltes illum alterum superexaltatum et elevatum super cedros Libani: *Psal. 36. 35.* Et transivit, et ecce non erat: vidit hominem, cum in honore esset, comparatum jumentis, et similem factum illis. *Psal. 48. 21.* Vidit Daniel leænam grandibus alis, aspexit donec evulsæ sunt alæ

ejus, et super pedes stetit. Dan. 6. 4. Vidit arborem cum in summa viriditate et proceritate esset, excisam, regem detracto diademate et purpura, de regno ad pastum inter bestias abjectum etc. Daniel. 4. Quid moror? Si ad vitam spectes, ea nihil citius evanescit: vestigio nubis aut fumi et undarum comparatur, ut verum sit illud Job 15. *Antequam dies ejus impleantur peribit.* Ita noster Mart. de Roa lib. 2. Singul. cap. 1.

Totum ergo malum hominis est, frui utendis, et uti fruendis: hoc faciunt impii, qui rebus caducis fruuntur, veris et solidis utuntur, ut se caducis pascant et expleant. Frui est potiri fine, quasi summo bono, in quo beate conquiescas, uti est adhibere media ad finem jam dictum assequendum. Audi S. Aug. l. 8. quæst. q. 330. *Omnis itaque humana perversio est, quod etiam vitium vocatur fruendis uti velle atque utendis frui; et rursus omnis ordinatio, quæ virtus etiam nominatur, fruendis frui, et utendis uti. Fruendum est autem honestis, utendum vero utilibus.* Idem lib. 11. de Civit. c. 25. *Temporalibus,* inquit, *magis utendum est, quam fruendum, ut frui mereamur æternis. Non sicut perversi qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt.*

Secundo, noster a Castro *tamquam* accipit proprie ut notam similitudinis. Unde τὸ *tamquam in Juventute* refert ad τὸ *creatura,* quasi ejus juventus et flos capiendus sit, q. d. *Utamur creatura* uti *in juventute,* videlicet est, vel tamquam in adolescentia existente, ne sinamus præterire creaturam dum viget, floret, dum in sua est adolescentia, antequam senio confecta marcescat, quin ea fruamur. Adverbium autem σπουδαίως idem est, quod gnaviter, studiose, nempe ut in eam perfruitionem toto studio ac cupiditate incumbatur. Et hic sensus potior est, tum quia impii, non tantum adolescentiam suam, sed et vitam universam, senio quoque misere confectam, voluptati capiendæ dicavere, antequam morte repellantur: tum quia ex sequentibus constabit, impios sese excitare ac invitare, ut omni studio et cupiditate præripiant creaturam omnem, dum viget floretque, ne per negligentiam quidpiam voluptatis, quod capi possit, eorum aviditatem effugiat, prætereat, aut insciis elabatur.

Aliter τὸ *tamquam in juventute* explicat Cervantius, refertque ad senes; qui volunt videri juvenes, ac ut juvenes luxuriari. Hinc annos vitæ suæ juveniles simulant miseri, atque canos, monumenta cineris, in quem paulatim abeunt, plumbeis instrumentis, obscurisque pigmentis infuscant, quasi præsagientes carituros se æternitate vitæ felicis et atra inferorum caligine involvendos, qui quamvis annosi et decrepiti senes, numquam senescunt, sed semper pueriliter, imo puellariter, vivunt, atque puellascunt in dies. Quas tres explicationes capit Græca sententia; hanc tertiam, ut planiorem, reliquis antepono, q. d. Ne sinamus nos senescere voluptatum medicamine, juxta illud Ovid. in Fastis:

Nequitia est, quæ te non sinit esse senem, hæc ipse.

Verum hic sensus subtilior est, quam solidior; ac alienior est, quam germanior. Hæc enim vel utrorumque, vel juvenum potius, quam senum sunt verba; unde subdunt: *Non prætereat nos flos temporis.* Melius alii exponunt, q. d. impii. Sic nos exhilaremus, ut maneamus semper hilares sicut juvenes. Non dedamus nos mœrori et vitæ severæ, ne cito fiamus senes; imo ut numquam senescamus, sed potius ante senium molestum et tetricum, vita ejusque jucunditate defungamur.

Insipiens est hæc impiorum illatio; unde idipsum illi sero agnoscentes, tandem dicent illud cap. 5. 6. *Ergo erravimus a via veritatis.* Sapiens enim est illa Apost. collectio: *Dum tempus habemus, operemur bonum,* Galat. 6. 10. Et illa Davidis Ps. 36. 1. *Noli æmulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem quoniam tamquam fœnum velociter arescent.* Unde S. Aug. in Psal. 70. *Cum dixisses,* ait, *Manducemus et bibamus, adjunxisti: Cras enim moriemur,* Isaiæ 22. 13. *Audi contra a me: Imo jejunemus et oremus, cras enim moriemur.* Hinc sapiens ille rogatus, cur adeo parce et sobrie viveret? respondit: *Morituro hoc sufficit.* Viatori enim modicum viaticum sufficit, si via sit modica.

7. Vino pretioso et unguentis nos impleamus.] *Vino* interius bibendo, *unguentis* exterius ungendo. Rursum utrisque interius. Solebant enim deliciarum causa, vino miscere unguenta quædam sapida et odorata, itaque illa cum vino ebibere, uti alibi ostendi. Sic erit hendiadys. *Vino et unguentis,* id est vino unguentoso, juxta illud Virg. 2. Georg. *Pateris libamus et auro,* id est, pateris aureis. Porro solebant veteres in conviviis prius aqua calida ablui, deinde unguentis inuncti cœnitare, tum deliciarum, tum fragrantiæ, tum sanitatis causa, uti docent Athen. lib. 5. Plutarchus l. 3. Sympos. Clemens Alex. lib. 2. Pædag. cæterique, qui de priscis conviviorum ritibus scripsere. Vinum autem pretiosum est vinum *Cos,* quod scilicet egregie est coloratum, odoratum, sapidum.

Et non prætereat nos flos temporis.] Primo, *flos temporis,* inquit Holcot, est flos juventutis, q. d. Utamur flore juventutis ad omnes voluptates, quas ipsa concupiscit: in adolescentia enim est longe vividior aviditas voluptatis, quam in ætate virili vel senili. Unde Guarin. vertit: *Neque florem vitæ prætereamus.* Verum græce est, ἄνθος ἀέρος, id est *flos aeris.* Unde

Secundo, Cervantius sic exponit, quasi dicat: Loti inunctique in mollibus culcitris accumbamus mensæ, ut caveamus ne lædi possimus flore aeris, vel aura delicata perflante penetrari, et contrahere catarrhum aliumve morbum, utpote poris corporis per lotionem et unctionem jam apertis. Verum græce et latine est: *Et non prætereat,* non autem, *et non penetret nos flos aeris.*

Tertio ergo, et genuine, flos ἀέρος, id est *aeris,* vel ut alii per metathesin legunt, ἔαρος, id est *veris:* est vernum tempus, quod est quasi flos omnium anni temporum: illo enim cuncta virent et florent, ac grato halitu et odore, quem exspirant, aerem imbuunt, per eumque nares totumque corpus recreant et restaurant; unde aer vernus saluberrimus æque ac jucundissimus est, juxta illud:

Nunc formosissimus annus.

Et illud:

Omne ver anni decus et venustas.

Et Ovid. 1. Metamorph.

Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.

Idem 1. Fastorum.

Omnia tunc florent, tunc est nova temporis ætas,
Et nova de gravido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbos,
Prodit et in summum seminis herba solum.
Tunc blandi soles, ignotaque prodit hirundo,
Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
Tunc patitur cultus ager et renovatur aratro.
Hæc anni novitas jure vocanda fuit.

Denique Plinius lib. 21. cap. 1. *In hortis*, inquit, *coronamenta seri jussit Cato, inenarrabili florum maxime subtilitate; quando nulli potest facilius esse loqui, quam rerum natura pingere, lascivienti præsertim, et in magno gaudio fertilitatis tam varie ludenti.*

Porro, veri apte respondet juventus: ipsa enim est quasi ver ætatum. Unde Ovid. 10. Metamorph.

Citraque juventam,
Ætatis breve ver, et primos carpere flores.

Quarto, plenius, generalius, magisque adæquate ad Vulgatam, flos aeris est flos temporis et vitæ, quo aere et aura hac fruimur. Unde Vatabl. vertit: *Nec florem auræ prætereamus.* Hinc noster a Castro per *florem temporis* aut vitæ, accipit quidquid in tempore deliciosum floridumque reperitur, ne scilicet ulla occasio labi sinatur, nulla oportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur. *Flos temporis* ergo est communis voluptas cujuslibet temporis, in hieme ignes, in vere flores, in æstate viridaria, in autumno fructus, etc. ut *flos temporis* dicatur, quidquid jucundum ac delectabile singula ferunt tempora, ad quorum voluptates sese impii hortantur. Tales autem, ait Bonav. *Nihil curant de fructu animæ cœlestis, sed de flore veris præsentis.*

Porro, vide hic insipientiam impiorum, qui res vanissimas et celerrime evanescentes, puta flores, ambiunt: fructus vero solidos respuunt. Quare eos merito S. Aug. in titulo Ps. 53. vocat *Ziphæos*, id est, *florentes, qui florent in sæculo, et arescunt in judicio, et post ariditatem in ignem æternum mittentur.* De quibus Isaiæ 40. dicitur: *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri.* Sept. et D. Pet. 1. 1. 24. *Et omnis gloria hominis tamquam flos fœni.* S. August. in id Psal. 102. *Homo tamquam flos agri sic efflorebit. Totus*, inquit, *splendor generis humani, honores, potestates, divitiæ flos fœni est: et sicut vix annua est pulchritudo agri, et perexiguo tempore transeunt flores, qui sunt pulchritudo herbarum: sic et humana prosperitas.* Sed de hoc mox plura.

8. Coronemus nos rosis antequam marcescant.] Græce, *Coronemur calycibus rosarum.* Rosæ enim plane apertæ illico flaccescunt et marcescunt: calyculi vero, sive baccæ clausæ rosarum dum sensim sese aperiunt, et folia explicant, diutius durant; et quia conclusi stipatique sunt, hinc densiorem suavioremque odorem exspirant; sed et iidem mox marcescunt. Rosa enim, quia excitatissimi est odoris, hinc citissime marcescit, ait Plutarch. 2. Sympos. quæst. 1. Et Plin. lib. 21. c. 1. *Flores*, ait, *odoresque in diem gignit* (terra) *magna, ut palam est, admonitione hominum, quæ spectatissime floreant, celerrime marcescere.* Idem c. 11. *Novissima*, inquit, *rosa, eadem prima deficit* inter flores.

Porro rosæ et coronæ ex rosis a temperantibus adhibentur conviviis, tum odoris causa, tum ut sua frigiditate resistant ebrietati, præsertim dum suo halitu suavi poros aperiunt, per quos vapores vini exspirent, ne cerebrum gravent. Audi Athenæum l. 5. *Vinciebant primum capita fasciis ac vittis ex lino et lana: tum ornatus causa frondes additæ floresque: nam adversus incommodum vini præsidio sunt exhalationes florum: si calidi sint, molliter poros aperiendo efficiunt ut perspiret vinum; si leviter frigidi, vapores mediocri suo contactu repellunt.*

Hinc corona rosea sacra erat Musis, teste Plutarcho lib. 2. Sympos. quæst. 1. Idem lib. 3. docet rosas mirifice cor cerebrumque recreare, habereque vim astringendi, ac ea quæ caput gravant, odore suo reprimendi. Hinc Ovid. 5. Fastor.

Tempora sutilibus pinguntur tecta coronis,
Et latet injecta splendida mensa rosa.

Et paulo post:

Annuit, et motis flores cecidere capillis:
Decidere in mensas ut rosa missa solet.

Et Horatius:

Non desint epulis rosæ,
Non vivax apium, non breve lilium.

Est enim rosa regina florum. Unde Leucippe apud Achillem Tatium libr. 2. *Si regem*, inquit, *floribus constituere Jupiter voluisset, non alium certe quam rosam tali honore dignatus fuisset.* Hæc est terræ ornamentum, plantarum splendor, oculus florum, prati purpura, pulchritudo coruscans. Hæc amorem spirat, decorem conciliat, speciosis foliis luxuriat, tremulisque delectat, ejus frondes Zephyri afflatu rident; atque adeo usque eo verum est, rosis tribui regnum florum, ut corona e rosis præter cætera designet potentiam, regnum, imperium. Hinc et Virgil. rosam auroræ comparat, imo æquat:

Ambigere, inquit, raperetne rosis aurora ruborem,
An daret, et flores tingeret orta dies.
Ros unus, color unus, et unum mane duorum,
Sideris et floris est domina una Venus.
Forsan et unus odor: sed celsior ille per auras
Difflatur; spirat proximus ille magis.

Denique Dracontius de Opif. sex dierum, omnes flores vocat roseos, et ex rosa Deum opificem ita celebrat:

Qui roseis stillare nemus vel floribus agros
Imperat, autumni qui dulcia poma saporat.

Impii vero non hoc fine, sed alio ajunt: *Coronemus nos rosis*, scilicet ut pleno earum odore et colore nares oculosque pascant et impleant incitentque ad omnem voluptatem, præsertim veneream. Hinc subdunt: *Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra.* Rosæ enim amorem gratiamque conciliant, qua de causa olim Veneri dicabantur. Unde ex Pausania in Eliacis Natalis Comes l. 4. Mythol. c. 13. *Venus*, ait, *rosea corona solebat insigniri*, et Valerius

scribens Ruffino ne uxorem ducat, epist. 44. tom. 9. operum D. Hieronymi: *Placet*, ait, *delectatio, sed pungit dilectum; flos Veneris rosa est, quia sub ejus purpura multi latent aculei.*

Quocirca aliqui, inter quos est Josephus Stephanus lib. de Rosario B. Virg. c. 3. sic exponunt: Coronemus nos rosarum calyculis, sed vasculis, hoc est, virginum amplexu foveamur, antequam decorem ætatis floremque deponant. Nam pudoris ac virginitatis symbolum rosam esse, præter profanos qui id insinuant, affirmat S. Hieron. in epist. 8. ad Demetriadem c. 1. et Joel. 3. in illa verba. *Et fons de domo Domini* in verbis extremis.

Verum, hic sensus symbolicus est, non litteralis: *Rosæ,* ait Fulgent. l. 2. Mythol. in Vener. *et rubent, et pungunt, ut etiam libido: rubet enim hæc verecundiæ opprobrio; pungit etiam peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed celeri motu temporis tollitur, ita et libido libet momentaliter, et fugit perenniter.*

Hinc et Cleopatra in luxuriosissimo suo convivio, in rosas expendit talentum, hoc est sex millia coronatorum Francicorum, cum per omnia discumbentium triclinia foliorum passim acervi, cubiti mensura pavimentis undequaque exstarent. Hinc Martianus Capella l. 1. Veneri plectit coronam e rosis. *Hanc,* inquit, *rosis decussatim vinculatis sertata contextio.* Et solent meretrices amasios data vel injecta rosa ad se pellicere. Lucretius lib. 2. de Idæa matre, denso rosarum jactu ab omnibus petita, ita canit:

Ninguntque rosarum
Floribus umbrantes matrum comitumque catervas.

Scripsit Anacreon vetus poeta græcus encomium rosæ, in quo ita canit:

Cum vere patre florum,
Socianda laus rosarum.
Rosa flos odorque divum,
Hominum rosa est voluptas:
Decus illa gratiarum,
Florente amoris hora.

Porro Tertull. lib. de Corona militis c. 9. et ex eo Martin. de Roa lib. 2. Singul. c. 1. negant apud Hebræos fuisse usum coronarum in festis et conviviis, eo quod illarum non meminerit Script. Verum contrarium insinuat Clemens Alex. l. 2. c. 8. idque patet ex hoc loco. Impii enim Hebræi hic dicunt: *Coronemus nos rosis.* Sic iidem hedera coronabantur in honorem Bacchi, ut patet 2. Machab. 6. 7. Nec id mirum, cum illi ipsi declinantes in idola ritusque Gentilium, Venerem ejusque amasium Adonidem adorarint, et sacro planctu coluerint, ut patet Ezech. 8. 14. Quod ergo ait Tertull. Hebræis non fuisse in usu convivales rosarum florumque coronas, intellige ex more proprio, non ab Ethnicis sumpto.

Moraliter rosa symbolum est voluptatis evanidæ, et spinosæ, id est multis amaritudinum dolorumque spinis commistæ. Impii ergo florem, imo floris inchoationem dumtaxat, puta calyculos rosarum captant; ac pii fructum flori anteferunt, juxta illud sapientiæ: *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris; et flores mei fructus honoris et honestatis.* Eccl. 24. 23. Nullius enim arboris fructus melior, quam vitis: hæc enim profert uvas et vina. Hinc S. Ludovicus rex Franciæ vetuit gestari rosas feria sexta, in honorem coronæ spineæ Christi Domini. Unde S. Basil. hom. 11. Hexam. *Transitoria,* inquit, *ac brevis momenti vernorum florum gratia, adhuc desiderantes destituit.* Et S. Ambr. lib 3. Hexam. c. 11. *Irrutiles,* inquit, *homo, licet splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est, semper inferiora tua respice, super spinas germinas, nec prolixa manet gratia: brevi unusquisque decurso ætatis flore marcescit.* Et huc id Virgil. de rosa pertinet:

Quam longa una dies ætas tam longa rosarum:
Quas pubescentes juncta senecta premit.
Quam modo nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Et Hieron. Angerian. in Epigram.

Pulchra brevi durat rosa tempore, forma brevique
Tempore, sic formæ par, rosa tempus habes.

Et Horat. l. 2. Carm. ode 3.

Huc vina et unguenta, et nimium breves
Flores amœnæ ferre jube rosæ.

Quocirca Clemens Alex. l. 2. Pædag. cap. 8. asserit usum florum esse noxium, et celeriter præterire supplicio affectum. Additque hinc probari vitæ eorum brevitatem, quod ambo flaccescunt, nempe flos et pulchritudo. Ea re Artemidorus monet, etsi coronæ e rosis per quietem visæ omnibus bonæ sint, id est faustæ, hinc tamen ægrotantes excipi. *Hos enim,* inquit, *occidunt,* id est morituros prædicunt, quod facile marcescant. Ipsa rosa non tantum Locrensis sed quælibet, cum sit specimen omnium florum; tamen eodem prope momento, quo nascitur senescit. Virgil. de hoc flore.

Mirabar celerem fugitiva ætate rapinam,
Et dum nascuntur consenuisse rosas.

Hoc ipsum Latinus Callimachus:

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti,
Sub matutino cocta jacere Noto.

Hanc ob causam Ausonius in Epigram. virginem admonens mortalitatis ait:

Collige virgo rosas, dum flos novus et nova pubes,
Et memor esto ævum sic properare tuum.

Scite a Domitiano dictum est, nec gratius esse quidquam decore, nec brevius. Hinc est, quod Paulus nominans coronas hasce floreas, eas vocat *corruptibiles. Qui in agone,* inquit, *contendit ab omnibus se abstinet. Et illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam,* 1. Cor. 13.

Denique Statius l. 3. Sylvar. omnem florum hilaritatem funere terminari asserit, dum ita canit:

Qualia pallentes declinant lilia culmos,
Pubentesque rosæ primos moriuntur ad Austros,
Aut ubi verna novis exspirat purpura pratis,
Illa sagittiferi circum volitastis amores
Funera maternoque rogos unxistis amomo.

Quæ omnia confirmant id, quod ab Isidoro traditur, nempe *flores* dici quasi *fluores*, quod cito decidant, et cito solvantur: ita ipse lib. 17. Orig. cap. 6. Sic et

Græce ῥόδον, id est rosa, dicitur a ῥοῆ, id est fluxu, q. d. fluens odor: eo quod odoris prodiga, ut ait Plutarch. lib. 3. Sympos. quæst. 1. ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, id est, ingentem odoris fluxum emittit: hoc ergo suo fluxu ipsa effluit, diffluit, marcescit; sicut planta nimio fluxu humoris, homo sanguinis, diffluit et emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c. 8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus ex familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui*. Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit et floruit, et illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suavem aspiravit.

Denique Clemens Alex. loco jam citato docet Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusius inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, ubi et docet Christianos, ut Christum sequerentur, exhorruisse coronas e rosis et floribus. Idem fuit sensus S. Ludovici, uti paulo ante dixi. Sic et Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1090. ipso die Parasceves, quo Christus in eadem passus fuerat, dum a proceribus communi consensu crearetur et inauguraretur primus e Christianis Hierosolymorum rex, aurea regum corona noluit coronari, eo quod in eadem urbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imo nec rex Hierosolymæ, aut Judææ, sed protector S. Sepulcri nuncupari voluit, eo quod Christi crucifixi titulus proprius fuerit: *Rex Judæorum*. Ita refert Guilielmus Tyrius in historia Belli sacri, Joannes Molanus Doctor Lovan. in Militia sacra, et alii. Disce, o Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Unde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu vivax apium, neu breve lilium.

Sensus ergo est, q. d. Ubique luxuriemur, ubique voluptuemur, ubique in pratis, florum odore, herbarum virore, fontium rivulorumque crystallino decore, nemorum arborumque umbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri et veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemvis luxum epularum, deliciarum et voluptatum significat. Hoc est, quod Judæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potius spiritualiter, puta idololatrantibus, improperat Jerem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso tu prosternebaris, meretrix*. Hic impii indicant radicem sui mali et malitiæ, scilicet impotentem veneris et voluptatis aviditatem et cupidinem usque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam et effusionem significat. Unde Cicero act. 1. in Verrem: *Quas res*, inquit, *luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis*, etc. *Luxuria*, inquit Festus, *est morum solutio*. Et Ovid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc cum lætissima rerum
Ut seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerumque secundis.

Sic vocatur lætitia luxuriosa, id est nimia et profusa. Vites quoque segetes et arbores luxuriantur, cum nimis redundant ramis et germinibus

9. Nemo nostrum exsors sit luxuriæ nostræ.] Græce: *Nemo nostrum expers sit* ἀγερωχίας, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ: Vatabl. *petulantiæ*; Complut. *strenuitatis*; alii, *ferociæ nostræ*, q. d. Quisque nostrum expromat suam cupiditatem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus et passionibus; valenter et potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo ut quidquid illi lubet, et libet, idem liceat, ac licenter, petulanter et strenue id ipsum expleamus. Nam ut ait Eustach. in Iliad. 2. *Infusio et diffusio facilis in id quod lubet, et quo quis glorietur, insolescat*. Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates expiendas, qui duos maxime affectus et passiones continet, scilicet amorem ardoremque voluptatis, ac superbiam, iram et insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem objiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quia vult, ut habeat unde suo ventri et veneri, aut pompæ et fastui satisfaciat; quare cupido sæva est, et quo magis gliscit cupido, eo magis et quasi pari passu crescit ira et sævitia.

Ubique relinquamus signa lætitiæ.] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, etc. Pro *signa* græce est σύμβολα, quod et signa et collationem significat, qua scilicet convivæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q. d. Ubique epulemur, ubique epuli nostri pars existat, quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, ut omnia nostris deliciis, et gaudiis compleamus. Adeo enim effusi simus in voluptates, ut iis non tantum ventrem et nos ipsos, sed et alios quosque, quin et prata et locum quemlibet implere satagamus.

Quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors.] Vatabl. *Hic est fructus noster*, q. d. Post mortem non expectamus, aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hæc vita terminabitur. Ergo dum vivimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hæreditas.

Secus plane dicunt pii, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cœlestia, ideoque canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei, tu es qui restitues hæreditatem meam mihi*.

10. Opprimamus pauperem justum, et non parcamus viduæ, neque veterani revereamur canos multi temporis.] Voluptatis comes, imo filia, est sævitia et tyrannis. Hinc voluptas est crudelis; qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam et libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imo fame rabidi, sæviunt in pauperes, viduas et senes, ut eorum velut infirmorum et impotentium bona invadant et diripiant. Hinc aliqui vertunt: *tyrannidem exerceamus in pauperem, vel per tyrannidem subjiciamus nobis inopem, nec*

parcamus viduæ, neque canitiem senis longævam revereamur. Jansen. *nec senis canos annosos revereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subjicere. Vide hic, ut rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. Augustinum in Psal. 52. in explicat. tituli, ubi ait: *Post illam descriptam latius luxuriam, coronemus nos rosis,* etc. quid sequitur? *Occidamus justum,* etc. *lenes jam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces et gladios? Noli mirari, lenes sunt et radices spinarum: si quis eas contrectet, non pungitur; sed quo pungeris, inde nascitur.*

Idem fuit sensus et syllogismus Epicuri et Epicureorum, quem graphice depingit et refellit Lactant. lib. 3. cap. 17. *Verum ille,* inquit, *impunitatem vitiis suis spopondit: fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cujus cupiendæ causa nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitiis et sceleribus abstineat? Nam si peritura sint animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur, ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus pereat. Hoc ille, licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* Rationem claram subjicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad utilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam; nec a scelere abstinendum, quia maleficio præda conjuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quam ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum, nullam esse humanam societatem, sibi quemque consulere: neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

11. SIT AUTEM FORTITUDO NOSTRA LEX JUSTITIÆ.] Ita Roman. et Græca. Perperam ergo Compl. et alii legunt: *Lex injustitiæ,* q. d. Fortitudo nostra nobis sit lex et norma, non justitiæ, sed injustitiæ, ut scilicet juxta eam non justa, sed injusta perpetremus, spoliando et opprimendo pauperes, viduas et senes. Verum legendum est, *lex justitiæ,* uti dixit Arab. *Sit autem fortitudo nostra velox ad justitiam.* Sensus est, q. d. Nobis justum et legitimum habeatur, et quasi lex justitiæ, non quod ipsa justitia et recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis et fortitudo nostra efficere et rapere potest; quod vulgo dicitur, justitia ipsi est gladius, jus suum portat in armis; uti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imo leonum et ferarum, qui non aliam habent justitiam quam ungues, dentes, vim et rapinam, ac proinde injustitia ipsis est pro justitia, et norma vitæ, juxta illud Juven. satyra 6.

Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quam hominum, Gen. 10. 8. Causam subdunt.

QUOD ENIM INFIRMUM EST, INUTILE INVENITUR.] Arabicus: *Quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *invenitur* græce est ἐλέγχεται, id est, arguitur; convincitur, dum infirmitas omnium patet injuriis, q. d. Qui viribus prævalet, hic validus, potens et dives est; qui infirmus et impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil utilis est, nisi ut alterius sit spolium et præda, uti sunt pauperes, viduæ, senes, idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est naturaliter dominatur invalido, uti in bestiis est videre. Hinc pisces majores devorant minores; lupi rapiunt oves; leones, lupi, tigrides venantur quævis animalia. Ergo et id in hominibus habeat locum oportet, ut opes infirmorum cedant validis et potentibus. Hoc est principium tyrannorum et atheorum, quod hoc sæculo renovavit Machiavellus, qui religionem, virtutem, justitiam censuit subservire debere potentiæ et libidini dominandi, ut iis utaris quantum juvant ad ditiones tuas propagandas, non utaris quantum id impediunt. Hinc olim Christianis objecere Pagani, quod ipsi utpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent et inutiles ad rempublicam armis propugnandam, teste Tertulliano Apologo pro Christianis.

Verum hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non divinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino; at homo agitur ratione et humana æquitate, quæ ei a Deo data est velut lux et dux vitæ: illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habac. cap. 1. v. 3. et 4. *Factum est,* ait, *judicium et contradictio potentior, quia impius prævalet adversus justum.* Vide Job cap. 20. et 21.

12. CIRCUMVENIAMUS ERGO JUSTUM, QUONIAM INUTILIS EST NOBIS, ET CONTRARIUS EST OPERIBUS NOSTRIS, ET IMPROPERAT NOBIS PECCATA LEGIS, ET DIFFAMAT IN NOS PECCATA DISCIPLINÆ NOSTRÆ.] Arabicus τὸ *justum* accipit in genere neutro, unde vertit: *Condamus, fingamus, fabricemus justum,* q. d. Lex justitiæ veræ nobis nostræque cupiditati adversatur; formemus ergo aliam legem justitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, ut justum sit quidquid nobis libet. Verum Hebræa, Septuag. Vulgata, Chald. Syrus, cæterique omnes accipiunt *justum* in genere masculino idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo et subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter justum et pium, qui eorum impietatem verbis et vita redarguat, quem proinde ipsi ut sibi invisum, persequantur ad necem, uti factum est omni ævo. Sic enim Cain persecutus est justum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Jacobum, fratres Josephum, Pharao Mosem et Hebræos, Saul Davidem, Jezabel Eliam, Manasses Isaiam, etc. Qui enim plene et perfecte est justus, non sibi soli est justus, sed et toti reipublicæ; ac proinde justitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator et vindex, quem proinde impii pessime oderunt, et ad necem persequuntur. Ita censent Hugo, Lyranus, Osorius, Jansen. hic, ac S. Chrysostom. homil. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum,* et S. Ambr. l. 2. Offic. 6. et 7. Hinc Simeon Metaphrastes in Vita S. Auxentii, in ipso impletum ait illud Sap. 2. *Exterminemus justum, quoniam inutilis est nobis.*

Verum, secundo, hic esse prophetiam de Christo, ejusque passione, quem impii pontifices et Judæi, utpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt usque ad crucem, liquet: Primo, ex ipsis verbis quæ hic plane sunt eadem cum iis, quibus Judæi Christum in cruce pendentem subsannaverunt, ut patet utraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc si vult eum; dixit enim: Quia filius Dei sum:* Matthæus 27. vers. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; et illa v. 16. *Gloriatur patrem se habere Deum*; et illa v. 18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum*; Rursum illa v. 20. *Morte turpissima* (puta crucis) *condemnemus eum*; quæ omnia proprie soli Christo competunt. Adde, Christus per antonomasiam vocatur justus, quia justissimus, imo non tantum caput, sed et pater auctorque omnium justorum, ut patet Jerem. 23. 6. Isaiæ 51. 5. et cap. 41. 2. et 10. et cap. 45. 8. et cap. 62. 2. et Zachar. 9. 9.

Secundo, idem docent passim Patres, S. Aug. 17. de Civ. cap. 20. et lib. 12. contra Faustum cap. 44. asserit hoc loco passionem Christi aptissime prophetari. Sic et S. Cyrill. in Isaiæ cap. 59. S. Cyprian. tract. de Sion et Sina. S. Ambros. 2. Offic. cap. 6. et 7. Auctor imperf. in S. Matthæum, hom. 43. Clemens Alex. 5. Strom. cap. 6. Tert. lib. 3. contra Marcion. cap. 22. S. Athanas. in Synopsi. Lactant. lib. 4. cap. 16. ex hoc loco convincit Judæos, ac demonstrat Christum ab eis occisum fuisse justum et filium Dei: *Salomon*, inquit, *in libris Sapientiæ his verbis usus est; Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, et exprobrat nobis peccata legis; promittit se scientiam Dei habere, et filium Dei se nominat, etc. Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, ut plane interfuisse videatur. Atqui a Salomone, qui hæc cecinit, usque ad id tempus quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus.*

Causam dat S. Chrys. puta Auctor imperfecti apud S. Chrysost. hom. 43. in Matth. *Ex superbiæ vitio nascitur*, inquit, *ne quis velit ante se meliorem habere, sicut Judæi Christum; non enim nescientes filium Dei esse occiderunt, sed habere eum talem non sustinentes, sicut et prophetat de illis Salomon: Venite, circumveniamus, etc.*

Sensus est ergo, q. d. Impii persequuntur justos insignes, a quibus eorum impietas culpatur, et arguitur, sed maxime impii Judæi persequentur Christum, qui est justus justorum, et Sanctus sanctorum, utpote qui acerrime eorum, et præsertim Pontificum et Scribarum vitia taxavit, ut passim ea taxat in Evangeliis.

Simili modo Moses prophetat de Christo, Deut. 18. 18. dicens ex ore Dei: *Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tui. Prophetam*, idest, Prophetas varios, sed unum ex eis eximium, et cæterorum principem, puta Messiam, sive Christum, hic enim similis fuit Mosi, imo longe eo superior. Ita S. Ambr. in tit. Ps. 35. *Dominus*, ait, *exprobrat Judæis. Ego propter vos pauper, ego pro vobis dolens, et vos mihi manus impias intulistis, dicentes: Tollamus justum, quia inutilis est nobis; injiciamus lignum in panem ejus. Bene panem dixit, pro carne ejus. Ille alimentum detulit, isti pro beneficio retulere supplicium. Non mirum ergo si esuriunt, qui sibi vitæ æternæ alimoniam denegarunt.*

Porro alludit auctor Sapientiæ ad Isaiæ cap. 3. vers. 10. ubi Sept. pro אמרו *imru*, id est, *Dicite justo quoniam bene*, legentes אסרו *isru*, id est, *ligate*, sic vertunt: *Consiliati sunt consilium malum contra semetipsos dicentes; Ligemus justum, quoniam inutilis* (S. Hieron. ibidem vertit, *injucundus*; utrumque enim significat δυσχρηστος;) *est nobis. Ita fructus operum suorum comedent.* Quæ verba plane competunt Judæis, capientibus et ligantibus Christum orantem in horto. Hinc et S. Justinus Dialog. contra Tryphonem legit: *Vinciamus justum, quoniam inutilis est nobis.* Syrus: *retardemus*, vel *impediamus justum*; Tertull. lib. 3. contra Marc. c. 22. *Auferamus justum*, scilicet Christum: Clemens Alex. lib. 5. Strom. *tollamus justum a nobis.* Græce est ἐνεδρεύωμεν, id est, *insidiemur justo*, per insidias eum capiamus, ligemus, necemus, opprimamus. Sic Judæi insidiosas quæstiones proposuerunt Christo, ut eum caperent in sermone, sicut cum quæsierunt ab eo: *Licetne censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. v. 15. et 16. Rursum per insidiosam proditionem Judæ eum comprehenderunt in horto. *Justum* vocant, non tam ex suo sensu, quam ex communi æstimatione et nuncupatione vulgi.

Porro impius persequendo pium magis sibi nocet, quam pio. Nam, ut ait S. Augustinus in Psal. 36. *Tuum corpus premit adversitas, illius animum putrefacit iniquitas. Nam quidquid in te profert, in illum redit. Ejus enim purgatio te facit purgatum, illum reum; cui ergo plus nocet?* Imo impius persecutione sua pio prodest, non obest. Audi S. Aug. in Psal. 128. *Exercuerunt me, non oppresserunt. Valuerunt mihi sicut ignis ad aurum, non sicut ignis ad fœnum. Ignis enim accedens ad aurum sordem tollit, accedens ad fœnum, in cinerem vertit.* Transit flamma et remanet aurum purum; transit persecutio ut somnium, et manet anima patientiæ merito nitida et splendida. Scriptum est enim: *Velut somnium surgentium, Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges*, Psalm. 72. 20. *Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel*, id est, contra Ecclesiam ejusque fideles, quæ dicitur *Ariel*, id est, leo Dei, a fortitudine, Isaiæ 29. 7.

QUONIAM INUTILIS EST NOBIS.] Est miosis, *inutilis* enim, id est, noxius, Græce δυσχρηστος, id est, primo, inutilis; secundo, difficilis, incommodus, morosus, intractabilis, qui nescit se nobis accommodare, et ad vitia nostra conuivere, eaque dissimulare. Unde Syrus: *Quoniam non est benignus nobis.* Talis Judæis videbatur Christus, utpote qui eorum avaritiam, rapinas, libidines, superstitiones assidue verbo et vita castigabat. Alludunt ad nomen Christi per antiphrasin, q. d. χριστος non est χρηστος, id est, comis, benignus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens sed αχρηστος, id est inutilis, imo δυσχρηστος; id est, difficilis, offensus, durus, inflexilis, rebellis, perniciosus, abhorrens a nostra conversatione et vita, imo eam assidue culpans et mordens; ergo tollamus eum e medio. Verum ex parte dicunt, quia Christus Scribis et Pharisæis, utpote sceleratis, impœnitentibus et in malo obstinatis, perpetuus erat hostis, censor et reprehensor; idque ex officio; ad hoc enim a Patre missus erat ad Judæos, ut eos a Patriarchis degenerantes ad avitam fidem et probitatem reduceret. Cæteris vero probis, imo peccatoribus suam fidem et pœnitentiam non aspernantibus, erat dulcis-

simus et clementissimus, uti fuit S. Magd. S. Paulo, S. Matthæo, Zachæo, S. Petro et aliis plurimis, adeo ut Scribæ hoc calumniæ loco objecerint Christo, quod cum meretricibus et peccatoribus versaretur. Unde ipse eos ad se blande invitans: *Venite*, inquit, *ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Matth. 11. 18. Sic Christum ab humanitate et suavitate laudant Isaias c. 42. 2. et cap. 61. 1. Zachar. cap. 9. 9. et cæteri Prophetæ, æque ac Apostoli, ut S. Petrus Actor. 10. 38. *Qui*, inquit, *pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo, quoniam Deus erat cum illo*, Dei enim est benefacere omnibus et suam bonitatem omnibus communicare, imo effundere. Sic Christus ægros sanabat, mortuos suscitabat, dæmones pellebat, turbas pascebat, procellas sedabat, imo corpus, vitam, animam, deitatem suam dedit pro nobis, iisque inimicis et peccatoribus, ac in dies eadem dat cuilibet in Eucharistia. Idem in dies sua gratia peccatores prævenit vocatque ad salutem. Quid ergo Christo utilius, suavius, benignius? Hinc hebraice dicitur Messias, græce χριστος, latine Christus, id est unctus, scilicet a Deo in Regem, Prophetam, Legislatorem, Redemptorem et Pontificem novæ legis; a Gentilibus vocabatur χρηστος per η, id est utilis, suavis, benignus, beneficus; unde et Christiani vocabantur Chrestiani, id est, blandi, suaves, commodi; quia sicut in Christo nihil fuit, quod non esset utile, suave, commodum hominum saluti; sic et in Christianis esse debet, de quo plura alibi dixi. Vere S. Thom. canit de Christo: *Se nascens dedit socium, convescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Et S. Bernard. *Jesus mel in ore, melos in aure, jubilus in corde. Gustate ergo et videte, quoniam suavis est Dominus*, Psal. 33. 9.

Et contrarius est (Syrus, *adversatur, obstat*) operibus nostris.] Nostra enim opera sunt impia, injusta, scelerata, noxia; ipsius justi vero, ac præsertim Christi, opera sunt pia, justa, sancta, salutaria. Ecce hic explicant cur Christus eis videatur δυχρηστος, id est, inutilis, molestus, et perniciosus, quod scilicet taxaret improbos Scribarum mores, eisque *væ*, id est, fulmen æternæ damnationis intentaret, ut patet Matth. toto c. 23. Sic hodie viri Religiosi, quod improborum mores vel verbo vel exemplo castigent, eis sunt odio. Unde Apost. 1. Timoth. 3. *Omnes*, ait, *qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.* Causam unam inter varias dat S. Aug. in Ps. 127. *Si mortuus est diabolus*, ait, *mortuæ sunt persecutiones: si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? non minas aut scandala procurat?*

Et improperat nobis peccata legis.] Puta peccata contra legem, a Deo per Mosen datam, a nobis commissa.

Et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ] Græce επιφημιζει, id est cum infamia nostra propalat, evulgat, celebrat. Unde S. Aug. 17. Civit. 20. legit *infamat*, exprobrat, occlamat nobis peccata, quæ contra disciplinam legemque nobis a Deo datam committimus, ac præsertim, quod eam prava interpretatione per Pharisaicas traditiones corrumpamus, ut quod filios doceamus non honorare, nec alere parentes, sed suas opes offerre templo ad sacerdotum lucrum; quod doceamus inimicos esse odio habendos; quod peccantes excusemus, dum nobis dant munera, etc. quæ Christus recenset et carpit Matth. 5. quodque calices et paropsides mundemus, cum intus pleni simus rapina et immunditia, Matth. 23. 25. Rursum Joan. 7. 19. *Nonne*, ait, *Moses dedit vobis legem, et nemo ex vobis facit legem?* Vide Luc. 11. v. 39. et seq. Unde v. 45. ait illi quidam ex legisperitis: *Magister hæc dicens contumeliam nobis facis.* Porro, id juste et sancte fecit Christus. Ipsius enim, velut legati ad hoc a Deo, erat publica Scribarum et Pharisæorum scelera libere carpere, ne populus ea ut licita et sancta æstimaret, ac sequeretur et imitaretur, etiamsi sciret se illos per hoc concitaturum ad necem crucemque sibi inferendam, uti reipsa contigit. Idem fecere Isaias, Jeremias cæterique Prophetæ ad unum omnes, utpote Christi prodromi et antitypi.

Hæc ergo est vera causa odii impiorum in pios, quod eorum impietas horum pietate coarguatur et infametur. Hanc causam assignat et exaggerat Lactant. l. 5. c. 9. *Hujus tanti*, inquit, *et tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? utrumne veritas odium parit, ut ait poeta, quasi divino spiritu instinctus: an erubescunt coram justis et bonis esse nequam? an potius utrumque? Nam et veritas ideo semper invisa est, quod is, qui peccat vult habere liberum peccandi locum, nec aliter se putat malefactorum voluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tamquam scelerum et malitiæ suæ testes exstirpare funditus nituntur et tollere gravesque sibi putant, tamquam vitæ eorum coarguatur.* Subdit deinde impiorum ratiocinium: *Cur enim sint aliqui intempestive boni, qui corruptis moribus publicis convicium bene vivendo faciunt? cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos coram male vivere pudet, qui peccantium frontem etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere distincti feriunt et verberant. Castigare enim videtur quicumque dissentit. Nec est magnopere mirandum, si adversus homines ista fiunt, cum adversus ipsum Deum propter eamdem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequiturque justos eadem necessitas, quæ ipsum justitiæ violavit auctorem.*

13. Promittit se scientiam (Vatabl. *notionem*) Dei habere.] Græce επαγγέλλεται, id est annuntiat, prædicat, evulgat publice et solemniter, velut cum quid per præconem edicitur, et promulgatur: Christus enim fuit præco Evangelii, qui illud e cœlo in terram detulit. S. Bonaventur. ex Glossa explicat, q. d. *Firmiter asseverat se scire omnia, tamquam Deum.* Verum sensus genuinus est, q. d. Christus publice et passim prædicat et præconizat se Deum veramque Dei fidem ac religionem, id est modum recte pieque Deum colendi, illique serviendi et placendi nosse, docere et prædicare, ac proinde improbat nostros Judaicos ritus et traditiones, quasi parergos et Deo ingratos. Hoc est quod ait Christus: *A me ipso non veni, sed est verus, qui misit me quem nescitis: ego scio eum;* Joan. c. 7. 28. Et: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me;* ibidem v. 16. *Et nemo novit Filium nisi Pater,*

neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare: Matth. 12. 27. Et: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum et quem misisti Jesum Christum:* Joan. 17. 3. Et: *Si non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccato vestro:* Joan 8. 24.

Et filium Dei se nominat.] Græce παῖδα κυρίου, id est *puerum Domini: puerum,* id est filium vel servum: hic autem filium accipi patet ex eo, quod sequitur v. 16. *Et gloriatur se patrem habere Deum.* Tota enim contentio Christi cum Judæis fuit, quod ipse se diceret verum Dei filium, idque miraculis et Scriptur. probaret: ipsi vero id ipsum denegarent, ut patet Joan. c. 5. et seq. ubi continua est Christi cum Scribis hac de re disputatio. Hinc liquet, hæc, licet ad quemlibet justum pertineant, qui filius est Dei adoptivus per gratiam; tamen proprie spectare ad Christum qui filius est Dei naturalis per essentiam. Porro hæc fuit potissima causa odii impiorum Judæorum in Christum, quod diceret se Dei filium; tum quia ipsi erant superbi, ideoque indigne ferebant Christum se Scribis et Pontificibus, imo et Mosi anteferre, uti superius dixi ex S. Chrysost. tum quia eo gravior eis accidebat reprehensio Christi, quo a grandiore persona, puta a filio Dei, proficiscebatur: tum quia ex hoc, quod ipse erat filius Dei, sequebatur ejus adversarios Judæos esse filios diaboli, juxta illud Christi : *Vos ex patre diabolo estis,* Joan. 8. 44. atque hæc etiamnum est causa pertinacis odii Judæorum omnium in Christum, quod scilicet audire et concoquere nequeant se esse filios et hæredes eorum, qui suum Messiam filium Dei occiderunt; hanc enim infamiam tanti sacrilegii, imo deicidii, sibi aspergi, ferre nequeunt.

14. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum.] Græce, εἰς ἔλεγχον, id est in redargutionem et reprehensionem, q. d. Christus traducit, id est in publicum ducit, propalat, et omnibus carpendas proponit nostras cogitationes, id est nostras intentiones, nostra studia, nostros conatus. Unde alii vertunt: *Hic cogitationum nostrarum judex exstitit;* S. Bonavent. *Cogitationes nostras in lucem traducit;* alius: *Factus est nobis ad redarguendas cogitationes nostras.* Christus enim cognoscebat, et revelabat arguebatque pravas Scribarum cogitationes, etiam secretas de ipso redarguendo, capiendo, occidendo, ut patet Matth. 9. 4. *Quid cogitatis,* inquit, *mala in cordibus vestris?* Et Lucæ 6. 7. *Observabant autem Scribæ et Pharisæi, si in sabbato curaret, ut invenirent unde accusarent eum. Ipse vero sciebat cogitationes eorum etc.* Atque ex hac revelatione secretarum cogitationum ostendebat Judæis se esse Deum, Deique filium. Nam ut ait Tertull. Apolog. c. 20. *Testimonium divinitatis est veritas divinationis.*

15. Gravis (onerosus, molestus, infestus, intolerabilis) est nobis etiam ad videndum.] Græce, βλεπόμενος id est *visus,* q. d. Adeo justus, præsertim Christus, nobis est exosus, ut non solum ejus concio et reprehensio, sed et sola præsentia nobis sit gravis et molesta, ut eum intueri et videre sine tædio et offensa nequeamus. Odium enim et invidia faciunt, ut eum quem quis odit, aspicere non sustineat. Nimirum: *Qui male agit, odit lucem.* Joan. 3. 20. Tenebris adversatur clara lux solis, ideoque cæcutientes offendit. *Oculis ægris odiosa lux,* ait S. Aug. l. 7. Confess. cap. 6. *Sic non rectis oculis Saul aspiciebat David:* 1. Reg. 18. 9. Ita Tertull. l. de Patientia c. 5. *Quomodo Prophetis,* inquit, *manus intulerunt, nisi per impatientiam audiendi: Domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi;* unde ibidem docet: *Omne peccatum impatientiæ esse ascribendum;* Et S. Chrysost. homil. 5. de verb. Isaiæ: *Vidi Dominum. Neminem,* inquit, *mortalium sic aversantur, oderuntque hi qui peccant, atque eum qui parat redarguere, captantque occasiones ut elabantur, cupientes effugere reprehensionem. Objurgator enim non solum cum promit vocem, verum etiam cum videtur gravis est peccatori: Gravis est, inquiunt, nobis etiam aspectus;* cui lectioni Vatablus adhæsit legens: *Aspectui quoque nostro gravis est;* Hinc illæ voces: *Tolle, tolle,* Matth.27.

Accedit, quod Christi modestia, castitas, sanctitas verberabat oculos immodestos, incestos, impuros Judæorum. Denique fulgor divinitatis ex vultu Christi emicabat, ait S. Hieron. qui percellebat impiorum aspectum; pios vero rapiebat in sui amorem, reverentiam et admirationem. Sic Nero Thraseæ senatoris optimi venerabilem speciem ferre non poterat ideo eum necavit, ait Tacitus l. 16. Annal. Nam ut sapienter ait S. Chrys. hom. 3. ad Pop. Antioch. tom. 5. *Sanctorum non tantum verba, sed etiam aspectus spirituali gratia pleni sunt, ut vel suo aspectu solo aliorum iram extinguere valeant, et emollire corda.*

Nota. Impii hic congerunt duodecim rationes, ob quas se odisse Christum et persequi asseverant. Prima est v. 12. quoniam ipsis inutilis, id est molestus et noxius est. Secunda, quia contrarius est operibus ipsorum. Tertia quod, improperet eis peccata in legem admissa. Quarta v. 13. quod se dicat esse filium Dei ac divinam scientiam doctrinamque docere, quasi major sit Mose ejusque lege et religione aliam sanctiorem afferat. Quinta v. 14. quod secretas eorum cogitationes iniquas propalet et carpat. Sexta v. 15. quod ejus præsentia, gravitas, modestia, sanctitas ipsorum oculos offendat. Septima, quod dissimilis aliis sit vita ipsius. Octava, quod immutatæ sint viæ, id est actiones ejus. Nona v. 16. quod ab eo habeantur velut viles, fabulosi et nugaces. Decima, quod abstineat se a viis eorum, quasi immunditiis. Undecima, quod præferat novissima justorum. Duodecima, quod glorietur se patrem habere Deum. Hæc sunt duodecim capita accusationis, quam impii intentant justo præsertim Christo, quibus se mutuo ad necem illi inferendam exhortantur et exacuunt. Improbi enim pravos quosque diligunt, laudant, et ad scelera excitant, quia similes sibi animos et mores habent: et dum improbitas plures sibi sectatores numerat, auctoritatem inde sumit, atque infamiam sibi congenitam quodammodo eluit ac purgat. Unde sequitur.

Quoniam dissimilis est aliis vita illius.] Christus enim prædicabat beatos pauperes, humiles, mites, lugentes, patientes persecutionem, cum Judæi cæterique mundani beatos prædicent divites, arrogantes, imperiosos, gaudentes et dominantes cæteris. Christus prædicabat mortificationem carnis, refrænationem concupiscentiæ, castitatem, abstinentiam, crucem, amorem inimicorum, odium animæ, quæ Judæis videbantur paradoxa, utpote qui carnales, non nisi carnes, opes et dapes, æque ac honores atque vindictam de inimicis quærebant.

Hæc ergo est radix totius odii et invidiæ impiorum in justum, præsertim Christum, scilicet dissonantia morum et vitæ. Nam, ut docet Aristotel. cæterique Ethici, sicut amoris et amicitiæ causa est morum similitudo et consonantia; sic odii causa est morum dissimilitudo et dissonantia. Hinc Seneca epistol. 7. *Qui vivit*, inquit, *in multitudine, vel similis multis, vel iis exosus est*. Et Pythagoræ præceptum fuit: *Per viam publicam ne incesseris*, id est vulgi mores ne sequaris, esto ea de causa in ejus odium incurras: *Argumentum enim recti est, malis displicere*, ait Seneca.

Hanc odii radicem assignat Christus Joan. 15. dicens et prædicens Apostolis: *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret; quia vero de mundo non estis, propterea odit vos mundus:* ideoque *si me persecuti sunt*, inquit, *et vos persequentur. Magnum piorum hominum solatium*, ait quidam Doctor, *video in hac esse ratione constitutum. De medio enim electos mundo, et a perditorum universitate discretos, morum dissimilitudo invisos reddit: hoc etenim oderunt illi, quod esse nolunt; atque ex ejus rei, quam vehementer improbant, odio, fremunt premuntque persequendo. Habere iniquitas non potest cum justitia pacem, temperantiam odit ebrietas, falsitati nulla est cum veritate concordia, non amat superbia mansuetudinem, non petulantia verecundiam, non avaritia largitatem. Si caput ipsum ob hanc morum adversitatem persecutus est mundus; profecto et pios omnes qui eodem spiritu vivunt, persequetur.* Ferre ergo Christum impii Judæi minime potuerunt, quod affectus dissimilis studia vitæ contraria faciebat, alteraque vita alterius erat manifesta damnatio, ideoque fratribus quoque suis, cum in eum nec ipsi crederent, ajebat: *Non potest mundus odisse vos*, cultores videlicet suos atque amatores; *me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quod opera ejus mala sunt.* Inde est quod boni improbis semper fuere graves. Hoc est quod S. Prosper canit epigram. 32.

> Impia pars mundi parti est infesta piorum,
> Nec tolerare potest dissimiles animos.
> Ridens nolentes opibus præsentibus uti,
> Sperantesque sibi credita posse dari.

Ut igitur pax esse inter Christum et Belial non potest, ita nec civitates illæ duæ, quarum est altera piorum, altera impiorum, vera jungi concordia possunt. Sanctæ civitatis Christus est conditor, civitatis impiæ diabolus fundator et rector est: illam constituit amor Dei usque ad contemptum sui: hanc e diverso amor sui usque ad contemptum Dei. Sibi enim placens ac tumens, et omnia quæ prosecutione digna sint, in se una posita existimans, loquitur apud Prophetam et dicit: *Ego sum et præter me non est altera.* Isaiæ 47. Utitur illa mundo, ut fruatur Deo. Hæc contra Deo utitur, ut mundo perfruatur. Peregrinatur illa hic et manentem fixamque in terris non habens civitatem, futuram inquirit, quemadmodum sanctissimi cujusdam civis ea declarat oratio, qua dicit: *Advena ego sum in terra et peregrinus, sicut omnes patres mei;* Ps. 33. Hæc vero mundi hujus inescata deliciis, in terrena felicitate penitus acquiescit. Eo fit, ut quidquid huic adversum senserit, removere conetur, et propter hanc suam cupiditatem, etiam odio prosequatur et persequatur veritatem: *Omnia*, inquit ille, *mandata tua veritas: idcirco iniqui persecuti sunt me: adjuva me.*

Porro, odium hoc cum tantum sit, necesse est ut illico in bellum et persecutionem erumpat. Ut enim ignis et aqua simul esse, nisi pugnent inter se, non possunt, ita necesse est, ut duæ illæ civitates assidua inter se adversitate confligant. Atque ut in eodem homine contra spiritum caro, et contra carnem spiritus concupiscit; ita in eadem republ. cum bonis mali pacem habere non possunt. Oderunt igitur boni non homines, sed hominum vitia, et si qua umquam ab illis movetur persecutio, ea non ex odio, sed ex charitate proficisci credenda est, qua vel malis consulitur ad correctionem, vel certe bonis et integris ad tutelam. Unde illa sunt in Psalmo 100. *Non proponebam ante oculos meos rem injustam, facientes prævaricationes odivi. Non adhæsit mihi cor pravum, declinantem a me malignum non cognoscebam; detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar.* Ecce persecutor bonus non hominis, sed peccati. *Est enim*, inquit S. Ambr. ser. 11. in Psalm. 118. *etiam justa persecutio, si oderimus obscœnos, si infesti simus injustis, si iniquos velimus opprimere, ne pluribus noceant, si avarum fraudis suæ compendiis exuamus, si execremur insolentiam superborum.* Nam ut est apud Sapientem in Prov. 29. *Abominantur justi virum impium, et abominantur impii eos, qui in recta sunt via.* At horum terrena civitas non corrigere cupit, sed perdere; nec ei vitia tollere cordi est, sed ingratam sibi et exosam demoliri, atque opprimere veritatem: *Hoc enim est judicium quia lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem; erant enim eorum mala opera*; Joan. 3. 19. *Invidentiæ enim diabolicæ*, inquit S. Aug. Lib. 15. de Civit. Dei c. 5. *Qua invident bonis mali, nulla alia causa est, quam quia illi boni sunt, isti mali. Semper enim inimica virtutibus sunt vitia, et optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur:* Recteque illud Cicero lib. de Amicitia: *Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias.* Nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima esse potest morum studiorumque distantia.

Et immutatæ sunt viæ ejus.] Hugo et alii addunt, *in veritate*. Sed nil tale habent Græca et Romana. Vatabl. *Suisque differt institutis*; Guarinus: *Differentesque sunt semitæ ejus*; Glossa et S. Bonavent. *Dissimilia sunt dogmata ipsius et facta*, puta doctrina et vita; alius: *Peregrinæ, insolentes, inusitatæ, inauditæ et a communi norma formaque abhorrentes sunt semitæ, per quas graditur*, id est verba et opera ipsius.

Sensus ergo est, q. d. *Viæ*, id est actiones justi, præsertim Christi, ejusque modus agendi et vivendi, puta ejus doctrina, conversatio, religio, secta plane a nostra discrepat, immutata est et diversa. Nostra enim sive Pharisaica, justitia et religio sita est in externa specie, purificatione, nitore, pompa, ostentatione eleemosynarum: at Christi justitia Evangelica sita est in interna puritate, pietate, charitate, etc. uti docet Christus Matth. 5.

Rursum, per hypallagen: *Immutatæ sunt viæ ejus*, id est viæ nostræ per vias ejus, q. d. Christus per suum Evangelium immutat et abolet nostram legem,

nostra Sacramenta, nostrasque cæremonias et ritus, dum pro circumcisione substituit Baptismum, pro manna Eucharistiam, pro lavacris Pœnitentiam, etc. Denique ipse judaismum nostrum vult destruere, et convertere in Christianismum. Hæc enim fuit causa summi odii Judæorum in Christum et Paulum. Unde Judæi S. Stephanum lapidaturi hoc ei crimini dederunt: *Audivimus*, inquiunt, *eum dicentem: Quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, et mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moses:* Actor. 6. 14. Et S. Paolo cum eum caperent in templo: *Viri Israelitæ*, inquiunt, *adjuvate; hic est homo, qui adversus populum et legem, et locum hunc, omnes ubique docens insuper et Gentiles induxit in templum, et violavit sanctum locum istum*: Actor. 21. 28.

Simili modo hoc tempore, imo omni ævo, viri religiosi et zelosi, qui voluerunt reformare lapsos Religiosorum, Sacerdotum, Christianorum mores, et avitæ puritati restituere, multorum in se odia concitarunt: sed solati sunt scipsos exemplo Christi, eoque confirmati constanter egerunt, ac sua constantia peregerunt, quod moliebantur. Idem sentiunt, qui a sociis se subducunt, ut vacent severiori vitæ, orationi, studio: mox enim socii in eos linguis et cachinnis involant, hypocritas, Jesuitas, sanctos nuncupant: quia ægre ferunt se ab eis deseri, superari, taciteque carpi et redargui: sed et hi audiant solamen a Christo: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum*; Matth. 5. hi dicant: *Amici socii, sed magis amicus Christus, magis amica sanctitas, animæque salus*; Plato ajebat: *Amicus Socrates, sed magis amica veritas*,

16. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, et abstinet se a viis nostris tamquam ab immunditiis.] Pro *tamquam nugaces*, græce est, εἰς κίβδηλον, id est, *in spurium* vel *scoriam*, aut *æruginem* æstimati sumus ab eo, puta quasi spurii, aut quasi quisquiliæ, nugæ et res nihili; κίβδηλος enim proprie significat aurum, argentum, vel æs non purum, et sincerum, sed cui scoria admixta est, ideoque fucatum, vitiatum et adulterinum. Ita Christus taxavit Judæos, quod legem suis traditionibus humanis et supertitiosis adulterarent et corrumperent. Unde eos vocavit *Generationem malam et adulteram*, Matth. 12. 39. *mendaces, sepulcra dealbata*, serpentes et *genimina viperarum*, Joan. 8. 55. Suas enim nugas, et nugaces manuum corporisque lotiones præferebant legi Dei, et Christi. Hinc sanct. Bonavent. explicat, q. d. *Æstimati sumus ab illo tamquam inania facientes ac dicentes:* Dionys. *Perinde ac fatui et mendaces*, Clarius: *Tamquam adulterini*; Vatabl. *Pro adulterinis habemur;* Compl. *In spurium reputati sumus.* Alludunt ad Joan. 8. 39. ubi Judæis jactantibus: *Pater noster Abraham est*, respondit Christus*: Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite: nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi a Deo: hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaque ei: Nos ex fornicatione non sumus nati: unum patrem habemus Deum,* q. d. Tu, o Christe, negas nos esse filios Abrahæ legitimos, ac proinde spurios et adulterinos ex fornicatione natos videris asserere: qua in re nobis insignem injuriam et notam inuris, quia nobis alium patrem ab Abraham objicis, scilicet diabolum, utpote cujus opera sequamur; at nos falso calumniaris, quia non alius adulter, sed verus pater nobis in terra est Abraham, in cœlo Deus, nosque unicum Deum Patrem colimus, æque ut Abraham: falso ergo crimiuaris nos Deum, ac pietatem et opera Abrahæ non sequi, quasi spurios. Respondit Christus: *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me: ego enim ex Deo processi, et veni, neque enim a meipso veni, sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit.* Quibus verbis ostendit, et confirmat illos non esse filios Abrahæ, sed spurios diaboli.

Et abstinet se a viis nostris tamqum ab immunditiis.] quasi a sordibus, inquinamentis, spurcitiis, q. d. Nostrum vivendi modum refugit et detestatur, velut immundum, pravum, scelestum. Sic Christus Lucæ 12. 1. *Attendite* (cavete) inquit, *a fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis, etc.* Sensus est, q. d. Christus sectarius est: a nostra enim religione, tamquam immunda, homines ad suam sectam, velut mundam adducit. Dicunt partim verum, quia Christus Pharisæorum superstitiones et pravos mores confutabat: partim falsum, quia Christus statis diebus frequentabat templum, ibique orabat et docebat, ac legem servabat, servandamque docebat. Sapienter S. Gregor. Nazianz. orat. in laudem S. Basilii, monet cavenda malorum consortia: *Ne*, ait, *cum flagitiosissimis sodalium consuetudinem habeamus, sed cum optimis et honestissimis, nec cum pugnacissimis, sed cum tranquillissimis, iisque quorum consuetudo magnos fructus afferat: illud exploratum habentes multo facilius vitium contrahi, quam virtutem communicari: quemadmodum facilius quoque morbus contrahitur quam sanitas impertitur.*

Et præfert novissima justorum.] In S. August. 17. Civit. 20. legitur *nobilissima*, sed perperam, ut videtur. Primo Hugo exponit, q. d. Novissimos justorum præfert nobis, dicens: *Erunt novissimi primi, et primi novissimi:* Matth. 20. 16. Et: *Væ vobis divitibus, beati pauperes spiritu*; Lucæ 9. Matth. 5. Et: *Viri Ninivitæ surgent in judicio, et condemnabunt generationem istam*; Matth. cap. 12. 41.

Verum græce est μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων, id est, *beatificat extrema justorum*, id est beatum prædicat exitum justorum; Complut. et Vatabl. *Extrema justorum beata prædicat;* Gloss. et Bonav. *Vitam æternam præponit voluptati*, q. d. Christus paupertatem, compunctionem, humilitatem, lacrymas, mortificationem, crucem justorum beatam prædicat ex fine, quod scilicet ducat eos ad felicitatem et gloriam cœlestem: atque hoc ipso condemnat nos, qui in opibus, gaudiis, risu, epulis, libidinibus, fastu, cæterisque hujus vitæ voluptatibus omnem felicitatem collocamus: nam iis ipse væ et fulmen æternæ damnationis intentat. Id patet ex historia divitis Epulonis et Lazari, Lucæ 16. Sic et Ecclesiasticus viros gloriosos celebrans cap. 44. vers. 14. ait: *Quorum corpora in pace sepulta sunt et nomen eorum vivit in generationem et generationem:* Et Psal. 115. 15. *Pretiosa dicitur in conspectu Domini mors sanctorum ejus*; Et Apoc. cap. 14. 13. *Audivi vocem de cœlo dicentem*; *Scribe*: *Beati mortui qui in Domino moriuntur*; Rationem affert Nazianz. orat. in

funere patris: *Quia mors, quæ non solum nos a præsentibus malis vindicat, verum ad supernam quoque vitam sæpe traducit, nescio, ait, an proprie mors appellari queat, utpote nomine magis quam re formidabilis: una vita est, oculos ad vitam conjectos habere; una mors, peccatum: animæ enim est interitus.*

Et gloriatur patrem se habere Deum,] ac consequenter nos sibi contrarios diabolo, ceu filios patri assignat. Pro *gloriatur* græce est ἀλαζονεύεται, id est, cum fastu, gloriatione et ostentatione jactat. Alius, q. d. Sibi falso fingit, mentitur, arrogat, ac velut impostor jactabundus, insolens, et ultra modum elatus ostentat patrem Deum. Dixerat enim Christus: *Est Pater qui glorificat me quem vos dicitis, quia Deus vester est, et non cognovistis eum*, Joan. 8. 54. Quare vos, o Judæi, qui negatis me Filium, negatis et Patrem, ac consequenter negatis Deum vestrum. Hoc stimulo Christi acriter se pungi sensere Scribæ et Pontifices, ideoque ei necem machinati sunt: quantum enim decus et gloria est Deum habere patrem, et in eo omnia bona; tantum dedecus et infamia est patrem habere diabolum, et in eo omnia mala, tam culpæ, quam pœnæ.

17. Videamus ergo si sermones illius veri sunt.] Scilicet, quibus jactat se filium esse Dei, Deumque habere patrem, ac veram Dei fidem, legem, cultum docere. Si enim est filius Dei, Deus utique eum proteget, et liberabit e manibus nostris; aut certe occisum a nobis resuscitabit, uti ipse asserit et jactat.

Et tentemus quæ ventura sunt illi.] Videamus quonam res illius evadant; græce: *Et experiamur quæ in exitu ejus*, scilicet erunt; S. Prosper parte 1. de Prædict. cap. 26. legit: *An succedant quæ ventura sunt illi*, an scilicet Deus quem patrem suum gloriatur, liberet eum e manibus nostris aut a morte resuscitet. Unde explicantes subdunt: *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manibus contrariorum*, alii vertunt: *Periculum faciamus eventum ejus*, quid scilicet illi tandem eventurum sit, quem finem habiturus sit, in quem terminum et catastrophen tragœdia vitæ et sectæ ejus desitura sit: abibit enim in fumum, imo in infamiam.

Et sciemus quæ erunt novissima illius.] Hæc desunt in Græco, Lactant. et S. Cypr. l. 2. Test. c. 14. legunt tamen Rom. et S. Aug. 17. Civ. 20. Videtur esse epanalepsis, idemque dici aliis verbis. Nam τὸ *tentemus quæ ventura sunt illi*, videtur explicari per id, quod subditur: *Et sciemus quæ erunt novissima illius*, q. d. Christus nobis, nostræque voluptati et felicitati præsenti præfert novissima justorum, quorum ipse dicit se esse caput et principem. Videamus ergo quæ sint novissima ipsius, ac inde colligemus qualia sint futura justorum ejus novissima. Occidamus eum, et videamus, an ipse a morte resurgat: et sic apparebit inania esse novissima, puta vitæ æternæ gaudia, quæ ipsæ justis suis frustra promittit. Ita impii et athei.

18. Si enim est verus filius Dei suscipiet illum.] Græce et Syriace, *Si enim justus est filius Dei: justus*, tum quilibet, tum per excellentiam, puta Christus, q. d. Si Christus, qui *justum* se nominat per eminentiam, est vere filius Dei utique; Deus velut pater illum *suscipiet*, id est ruentem in mortem porrecta manu apprehendet, fulciet, roborabit, proteget ne cadat. *Suscipere* enim in Script. significat labenti succurrere, opem ferre, conservare, protegere. Petita sunt hæc verba ex Psal. 21. 9. *Speravit in Domino, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam vult eum:* quibus impii Judæi Christo in cruce exprobrarunt, quod filium Dei se dixisset, ut patet Matth. 27. 40.

Et liberabit eum de manibus contrariorum.] Puta de manibus Scribarum et Pontificum illi adversantium, eumque ad crucem et necem adigentium.

19. Contumelia (græce, ὕβρει, id est, injuria, dedecore, contumelia, sævitia, ferocia, vi illata) et tormento (Lactantius lib. 4. c. 16. legit in plurali, *contumeliis et tormentis ;* S. Bonav. *contumelia verborum*, inquit, *et tormento*, sive *cruciatu verborum)* interrogemus eum, græce, ἐξετάσωμεν, id est, probemus, exerceamus, exquiramus ab eo veritatem: sic enim judex a reo per interrogationes et tormenta exquirit crimen, quæ vocantur quæstiones judiciariæ. Arabicus: *Investigemus eum calumnia et tormento.* Tormenta quæ Judæi intulerunt Christo, fuerunt plurima, maxima, ignominiosissima: hæc Judæi dicunt, hic se irrogare Christo, ut sciamus, inquiunt, reverentiam ejus.] Græce, ἐπιείκειαν, id est, æquanimitatem, modestiam, mansuetudinem, tranquillitatem, compositionem animi, qua justus, præsertim Christus, injuste verberatus veretur et horret, non tantum se ulcisci, sed et indignationis, vel doloris, vel impatientiæ minimum signum edere. Probemus ergo ejus justitiam per probra et tormenta, quia si vera sit ejus justitia, ostendet se per patientiam: sin fucata sit et simulata, prodet se per impatientiam. Impossibile enim est, ut superbus, hypocrita et fictus, si vexetur et verberetur, non prorumpat in verba maledica, minas, gestusque impatientes. Unde S. Gregorius 1. Dial. cap. 5. *Qualis*, inquit, *quisque apud se latet, contumelia illata probat.* Hinc et Græcum βάσανος, id est tormentum, tortura, quæstio, significat quoque lapidem indicem, sive Lydium et Herculeum, de quo Plinius lib. 33. cap. 8. quod ejusmodi cruciatus tamquam ille lapis manifestet, ut auri præstantiam, excellentiam virtutis: hinc et tormento examinare, est interrogare, quia sicut examinatus a judice in quæstione respondet, neque celat veritatem, quam extorquent supplicia; similiter illud examen ab iniquis judicibus contumelia et tormento factum, ostendit veritatem divinitatis, atque doctrinæ Christi, et etiam sanctitatis dignæ vero Deo.

Confer hæc cum passione Christi descripta in Evangeliis, ac dices sapientem hic æque ac Isaiam capite 53. passionis Christi, non tam esse Prophetam, quam historicum et Evangelistam.

Hæc ergo *reverentia* justi, præsertim Christi, tum activa erat tum passiva. Activa erat sacer quidam pudor et sancta verecundia, qua Christus etiam in atrocissima passione et cruce ex respectu et reverentia, tum suæ personæ, tum ipsius virtutis patientiæ et modestiæ, tum Dei, Angelorum et hominum, in quorum præsentia versabatur et patiebatur, verebatur quid agere vel dicere, non dico impatienter, sed minus digne vel decore, quod scilicet minus deceret virum patientem, modestum, constantem,

perfectum, cœlestem, divinum: unde nullum gemitum, nullum doloris, infirmitatis, vel timoris signum dedit. Quod considerans Gentilis quidam scriptor exclamavit: *O virum infractum animo, qui nec precem, nec lacrymam fudit!* Hinc Syrus vertit: *Ut agnoscamus diligentiam*, vel *sollicitudinem humilitatis ejus, et probemus eum*; Arabicus: *Ut sciamus obedientiam*, vel *subjectionem ejus, et probemus vere patientiam ejus.*

Passiva erat affectus activæ, qua scilicet activa reverentia, quæ in Christi vultu composito, pio, reverenti et reverendo, omnibusque ejus dictis, factis et gestibus elucebat, faciebat eum omnibus venerabilem et reverendum, atque in spectantibus sui reverentiam, amorem et admirationem excitabat, uti fecit in Centurione, qui videns eum tanta constantia, resignatione et pietate mori, dum clamaret: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*; exclamavit: *Vere filius Dei erat iste*. Matth. 27. Quin et latro unus in ipsa cruce, Christi sancta patientia commotus compunctusque increpavit socium blasphemantem, et ad Christum conversus coram Judæis et Scribis: *Memento mei*, inquit, *Domine, cum veneris in regnum tuum*. Idem fecere Judæi, cæterique, de quibus ait Lucas cap. 23. 48. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud* (quo in Christi morte sol obscuratus est, terra tota contremuit, petræ scissæ sunt, etc. quasi sanctam creatoris sui necem lugentes et indignantes) *et videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua revertebantur*. Hinc et Christus Deo Patri tanta obedientia et patientia, quasi sui reverentiam injecit, ut ab eo obtineret quidquid postularet. Nam *cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia*, Hebr. 5. 7.

Simili modo Martyres in martyriis suis, tantam præ se tulere in vultu et verbis æquitatem, constantiam, pietatem, sanctitatem, et hilaritatem, ut suos tortores ad sui reverentiam compulerint, eosque Christianos, imo Martyres effecerint, uti S. Laurentius tormentorum suorum lætitia et alacritate convertit S. Romanum, et Hippolitum cum tota familia, ita ut ad unum omnes martyrium generose obierint. Sic S. Cæcilia sua patiendi hilaritate convertit Maximum, aliosque quadringentos. Sic S. Polycarpus sua veneranda canitie, comitate, promptitudine et sanctitate, militibus ad eum comprehendendum missis, tantum pudorem et timorem injecit, ut vix auderent eum contingere; teste Eusebio lib. 4. Hist. cap. 15.

Sic S. Thecla leonibus objecta, virgineo pudore et reverentia eisdem reverenda, illæsa permansit, de qua S. Ambros. libro 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. *Quo munere*, ait, *venerabilis Thecla etiam leonibus fuit ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ, sacro deferrent jejunio, nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero: quoniam et ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.* Idem plenius et elegantius lib. 2. de Virg. post initium: *Thecla*, inquit, *naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit. Namque parata ad feras, cum aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.* Gestus deinde leonum reverentes graphice depingens, subdit: *Cernere erat lingentem pedes bestiam, cubitare humi, muto testificantem sono, quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia et propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines omiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ, bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines facere deberent.* Unde per epiphonema exaggerando concludit: *Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit assuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant Martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virginis nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.*

Disce hic, quam modestia, mansuetudo, pietas et patientia sit reverenda, quamque sui asseclas faciat venerabiles et reverendos: qui ergo sibi auctoritatem et reverentiam quærit, quærat eam non gravitatis ostentatione, non pompa rhedarum et asseclarum sed mansuetudine, beneficentia et virtute.

Et probemus patientiam illius.] Sic quoque legit sanctus Cyprianus, Lactant. et S. Augustinus. Aliqui codices pro δοκιμάσωμεν, id est, *probemus*, legunt δικάσωμεν, id est, *judicemus*.

Recte impii ad explorandam justi, præsertim Christi, justitiam, probant ejus patientiam: patientia enim est Lydius lapis, quo probatur vera justitia et sanctitas. Nam *tange montes*, id est, superbos et impatientes, *et fumigabunt*; exhalabunt enim fumum iræ, jurgiorum, maledicentiæ et vindictæ. Hoc est quod ait Paulus Rom. 5. v. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem.* Et S. Jacobus c. 1. v. 4. *Patientia autem opus perfectum habet*, ut ostendat virtutem patientis ad culmen sanctitatis et perfectionis evasisse. Porro in Christo præ cæteris Sanctis et Martyribus, tanta tamque divina in tot blasphemiis, injuriis, tormentis atrocissimis et immensis, utpote quæ in ipsum Deum jaciebantur, emicuit patientia, constantia, charitas, qua pro ipsis etiam Judæis se occidentibus Deum oravit, eisque veniam et salutem impetravit, ut hæc sola sufficeret ad probandum ipsum esse Messiam et Prophetam, imo Deum, et Dei filium, præsertim quia ad hoc ostendendum ipsa a Christo adhibebatur et exhibebatur: virtus enim veritatis est soror, ideoque ab omni fuco aliena: quare testis esse nequit falsitatis, sed solius veritatis index sit oportet.

20. Morte turpissima (græce ἀσχήμονι, id est, indecora, fœda, deformi, ut non sit ei species, neque decor, Isaiæ 53. contumeliosa, infami, ideoque turpi per excellentiam, id est *turpissima*, puta crucis) condemnemus eum.] Syrus, *Morti publicæ et infami deputemus eum*. Crucis enim supplicium, præsertim clavis illi affixorum, erat atrox et longa mors: unde a cruce dictus est cruciatus: idemque erat ignominiosissimum tum Judæis, tum Gentibus. Judæis ex lege Deuteron. 21. 23. *maledictus*, inquit, *a Deo est, qui pendet in ligno.* Quocirca crucifixus ibidem jubetur eadem die ante vesperam sepeliri, ne contaminet terram. Unde Apostolus Galat. 3. 13. *Christus*, ait, *nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scri-*

ptum est: *Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Similiter apud Romanos et Gentes crux erat infame et horrendum supplicium latronum et scelestorum. Vide Lipsium et Gretserum de Cruce.

Causa ergo cur Christus crucifixus sit, ex parte Judæorum eum crucifigentium, fuit immane eorum odium in Christum, quo eum ad crucem, velut ad summe infamem et atrocem mortem adegerunt. Ex parte vero Adæ et hominum fuit, quod Adam peccavit in ligno, comedendo scilicet pomum arboris vetitæ: quare in ligno Crucis, hoc ejus inobedientiæ scelus a Christo expiari decuit et debuit, ut diabolus, *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur* a Christo. Ex parte vero Dei offensi causa fuit amor justitiæ, ut per crucem ostenderetur gravitas offensæ Adæ et hominum in Deum, quod scilicet per eam maledictionis æternæ reos se fecerint, adeoque facti sint maledictum: Christus ergo hoc Adæ et nostrum maledictum in se luendum et piandum suscepit, ideoque cruci suffixus est; quia pendens in cruce apud Judæos ex lege jam citata, censebatur maledictus et maledictum. Atrocitas ergo culpæ, quasi ex æqua justitia poscebat atrocitatem pœnæ, ut illi condigne satisfieret. Talis autem est pœna crucis. Ex parte Christi, causa fuit immensitas amoris ut per crucem Christus ostenderet quantum nos amarit, utpote pro quibus tam dira et dura passus sit, utque exemplum daret nobis mortificationis, ad assidue crucifigendos concupiscentiæ motus: ac martyrii, ad quamlibet mortem, quantumvis horridam et probrosam, pro ipso et virtute libenter subeundam, uti subiere Martyres, ut Christo crucifixo quoad possent par pari, scilicet dolorem dolori, et amorem amori, redderent. Unde sanctus Augustin. in Psal. 140. *Crucem*, ait, *qua nihil videbatur exsecrabilius, ipse Dominus suscepit, ne discipuli ejus mortem quidem, non modo non timerent, sed nec mortis genus horrescerent.* Idem hom. 32. de Sanctis: *Tota vita Christiani hominis, si secundum Evangelium vivatur, crux est atque martyrium.* Plura vide apud Gretserum l. 1. de Cruce c. 41. 42. et seq. et l. 4. 1. et seq. ac D. Thomam, Suarez et Scholast. 3. part. quæst. 48. articulo 4. et Cassianum l. 4. de Inst. renunc. cap. 34. et 35.

Erit enim ei respectus et sermonibus illius.] Pro *respectus*, græce est ἐπισκοπή, id est, observatio, visitatio, consideratio, inspectio. Triplex hic potest esse sensus. Primus Clarii, qui vertit: *Ex ejus enim verbis et factis inspiciamus quid sit*, et Syri: *Sit autem adversus eum interrogatio ex verbis illius*, q. d. Dum affligetur a nobis, considerabimus, et conspiciemus ex verbis ejus qualis sit, ait Jansen. Aut q. d. Si in cruce potuerimus eum exstinguere, cognoscemus mentitum, quando se Dei filium, qui immortalis est, nuncupavit. Ita S. Bonav. Dionys. Lyran. et alii. Aut, ut Osorius et Lorinus, q. d. Crucifigamus eum, ut ex verbis illius, quæ dolor vehemens expresserit, de hominis mente statuamus. Volebant enim Judæi atrocitate crucis et tormentorum, elicere veritatem ex ore Christi, quasi territus aut cruciatus aliquid locuturus fuerit, quod adhuc noluisset; vel aperte dicturus, quod simulasset, aut dissimulasset. Hic sensus satis græco ἐπισκοπή, respondet, non æque latino *respectus*.

Secundus est Vatabli, qui vertit: *Tractabitur autem secundum dicta sua*, q. d. Quia blasphemavit dicendo Deum suum esse patrem, seque ejus esse filium, condignas hujus blasphemiæ pœnas luet in cruce; et Hugo: *Erit*, inquit, *noster respectus, id est, defensio et excusatio, ut si rogemur cur eum occiderimus, respondeamus. Quia filium Dei se fecit.*

Tertius et magis genuinus est, ut sit ironia, q. d. Deus respiciet eum et liberabit a cruce, vel suscitabit a morte: hoc enim ipse crebris sermonibus jactavit. Unde Guarinus vertit: *Ejus enim ratio juxta ipsius sermones habebitur.* Hinc et Scribæ obsignaverunt sepulcrum Christi, eique custodes apposuerunt, ne quis corpus furaretur, fingeretque eum resurrexisse: quæ omnia ipsosmet Judæos condemnaverunt, et Christum verum esse Messiam ac Dei filium demonstraverunt, dum ipse per clausum sepulcrum, præsentibus custodibus, resurrexit, Matth. 27.

Aliter noster a Castro, q. d. Visitabitur et explorabitur a nobis per crucem et tormenta, ut videamus an patientia et constantia ipsius respondeat sermoni. Ipse enim prædicat amorem crucis, patientiæ, constantiæ; experiamur, an ipse in cruce eamdem opere præstet; multi enim prædicant jejunium bene pasti, continentiam adulteri, humilitatem superbi, mansuetudinem iracundi, crucem lauti et delicati; hoc est ore prædicare, sed opere contradicere.

21. Hæc cogitaverunt, et erraverunt: excæcavit enim illos malitia eorum.] S. Gaudentius serm. 19 legit: *Nequitia cordis eorum.* Lactantius libro 4. cap. 16. *Stultitia ipsorum.* Hucusque verba impiorum, quæ nunc Sapiens acri reprehensione castigat. *Erraverunt*, inquit, et a malitia sua excœcati sunt; malus enim affectus in voluntate trahit ad se rationem et judicium intellectus, illudque vitiat et corrumpit: facit enim ut ratio ob speciem boni delectabilis apparentem, judicet id esse eligendum velut melius, quod detestandum est velut pejus.

Porro, error hic et cæcitas impiorum multiplex est. Primus, quod voluptatem rationi, vitium veritati, bona caduca æternis præferant. Secundus, quod per hæc mortem et gehennam sibi accersant. Tertius, quod credant hominem instar bestiæ in morte plane interire, nec superesse aliam vitam, eo quod anima hominum sit mortalis, et pereat cum corpore. Quartus, quod justum, puta Christum, quem ex vitæ sanctitate, prophetiis et miraculis esse filium Dei agnoscere poterant et debebant, velut castigatorem suorum scelerum oderint et crucifixerint. Hi sero in gehenna agnoscunt suum errorem. Unde dicunt cap. 5. v. 6. *Ergo erravimus a via veritatis.*

Hinc patet primo, cæcitatem hanc esse gravem, non tantum pœnam, sed et culpam, utpote ex voluntaria malitia promanantem, uti docet D. Thom. 2. 2. q. 15. art. 1.

Secundo, peccatorem proprie et directe seipsum excæcare et obdurare; Deum vero improprie et indirecte. Deus enim, quantum est ex se, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed peccatores hoc lumen recipere nolunt, illique oculos claudunt, eosque aperiunt suis voluptatibus et cupidinibus, quare seipsos vero lumine privant et excæcant: sicut sol radios spargit ubique, sed qui illi fenestram occludit, causa est tenebrarum in domo,

non autem ipse sol. Ita D. Thom. 1. 2. quæst. 79. art. 3. Hoc est quod Judæis improperat Christus, Joan. 3. 19. *Lux*, ait, *venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem: erant enim eorum mala opera*. Vide dicta Exodi 7. 3. ubi fuse egi de causa excæcationis et obdurationis.

22. Et nescierunt sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt justitiæ, nec judicaverunt honorem animarum sanctarum.] Ecce hic est impiorum error et cæcitas, isque duplex: Primus, quod *nescierunt sacramenta Dei*; secundus, qui ex primo consequitur, est, quod *non speraverunt mercedem justitiæ*, nec honorem *animarum sanctarum*. Primum hoc loco prosequitur, secundum cap. sequenti.

Igitur *sacramenta*, vel, ut græce est, mysteria, *Dei*, hoc loco sunt, quæ subjicit, scilicet quod Deus creavit hominem immortalem et ad similitudinem suam; sed homo invidia diaboli deceptus per peccatum illi adhæserit, seque fecerit mortalem et miserum: quodque justos, quos Deus sinit occidi vexarique ab impiis, præmiet æterna gloria, ut dicet c. sequenti. In cruce ergo latet gloria, et in morte immortalitas. Unde Apostolus: *Mihi*, ait, *absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi*; quia in ea *est salus, vita et resurrectio nostra*, ut canit Ecclesia; sed hæc crucis sacramenta ignorant impii, ideoque crucem et Christum crucifixum aspernantur.

Secundo, alii per *sacramenta* accipiunt res quaslibet sanctiores; alii, prophetias et oracula Dei; alii, sacrificia, q. d. Impii nesciunt justos a se occisos esse Dei sacramenta, id est sacrificia et holocausta. Alii aptius accipiunt consilia, judicia et opera Dei, quibus mundum gubernat, ac præsertim, quibus hominem creavit, ac lapsum per Christi incarnationem et passionem redimere decrevit. Hoc enim operum Dei est summum et maximum; ita Cantacuzenus. De Christi enim nativitate et passione sermo longus præcessit, ac rursum sequitur cap. 18. vers. 14. Magna enim mysteria in passione et cruce Christi sunt recondita, ut Christi resurrectio et exaltatio, Ecclesiæ institutio et sanctificatio, fidelium consolatio, virtus, gratia, gloria, felicitas et omne bonum, quæ ignorarunt impii Judæi.

Mystice, per *sacramenta* accipias Sacramenta legis novæ, instituta a Christo, præsertim Eucharistiam, cujus typus fuit manna, uti patebit c. 16. 20. Eucharistia enim antonomastice vocatur Venerabile Sacramentum, imo Sacramenta, quia multa eaque mira Dei arcana continet. Unde a Patribus vocatur Sacramentum, mysterium, typus, antitypa; quia sub speciebus panis et vini velat et continet reale corpus, animam, sanguinem, Deitatem et personam Christi, adeoque ipsa est viva repræsentatio, imo exhibitio incarnationis et passionis Christi, de qua hucusque actum est; sicut enim cætera Sacramenta gratiam, quam significant, puta ablutionem a peccatis, reipsa exhibent et conferunt; sic et Eucharistia Christi corpus, quod significat, reipsa exhibet. Sed hæretici nesciunt et non intelligunt hæc Sacramenta Dei, qui volunt ea dumtaxat esse nuda symbola panis, quæ non contineant, sed tantum repræsentent corpus Christi; sed sic longe melius imago pictoris repræsentat Christum, quam aridus modicusque panis et vinum. Et quod, quæso, ibi esset mysterium profundum, divinum et inexplicabile, quod adeo celebrant Patres; repræsentare enim unum per aliud Deo, imo homini, est facillimum. Quare vere Ecclesia et Patres censent hoc Sacramentum esse symbolum rei, puta carnis Christi olim crucifixæ, sed præsentis, non absentis et existentis in cœlo. Hoc enim est mirabile, ineffabile, Deoque dignum opus et Sacramentum. Audi Tertul. libro 4. contra Marcionem, sub finem: *Acceptum panem corpus suum illum fecit: Hoc est corpus meum, dicendo, id est figura corporis mei; figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus*, quem locum explicui Jerem. 11. v. 19. Et Theod. Dial. 3. qui inscribitur Ἀπαθὴς, id est, *Impassibilis*: *Quod si caro in Deitatis naturam*, inquit, *mutata est, quod hæretici* (Eutichiani) *dixere, quamobrem participant antitypa corporis? supervacaneus est enim typus veritate negata*. Pari modo supervacaneus est typus, imo falsus, veritate realis præsentiæ corporis Christi negata. Et Hilarius Papa de consec. dist. 2. *Corpus Christi, quod sumitur de altari, figura est, dum panis et vinum videtur; veritas autem, dum corpus et sanguis Christi in veritate interius creditur*. S. Chrysost. homil. 83. in Matth. hoc Sacramentum explicans: *Nos secum*, ait, *in unam, ut ita dicam, massam reducit, neque in fide solum, sed reipsa nos corpus suum efficit*. Et S. Cyrillus in illud: *Ego sum vitis. Salvator ait: Qui manducat carnem meam in me manet, et ego in eo. Unde considerandum est, non habitudine solum, quod per charitatem intelligitur, Christum in nobis esse, verum etiam participatione ejus naturali*. Sanctus Ambros. lib. de Mysteriis, et citatur de consecr. dist. 2. *In illo Sacramento Christus est, quia corpus est Christi, non ergo corporalis esca, sed spiritualis. Unde et Apostolus de ejus typo ait: Quia patres nostri eamdem escam spiritalem manducaverunt. Corpus enim Dei est corpus spirituale: corpus Christi corpus divini spiritus est*. S. Epiphan. contra Melchisedecianos: *Melchisedec*, ait, *proposuit panes et vinum mysteriorum ænigmata, præfigurans et exemplaria*. Nam, ut ait S. Hier. ad Marcellam: *Dum panem et vinum obtulit, mysterium Christianum in Salvatoris corpore et sanguine dedicavit*. Idem in c. 26. Matth. *Post typicum Pascha ad verum Paschæ transgreditur Sacramentum, ut quomodo in præfiguratione ejus Melchisedec summi Dei sacerdos, panem et vinum offerens fecerat; ipse quoque veritatem sui corporis et sanguinis repræsentaret*. Et S. Machar. hom. 27. ait, *Quod in Ecclesia operatur panis et vinum, antitypus* (id est, repræsentans præsentem, non absentem) *carnis et sanguinis Domini; et quod qui participant eum, qui apparet, panem, spiritualiter carnem Domini edant*. Eucharistia ergo est mysterium mysteriorum, quia Christum, quem sensibiliter specie panis, ceu cibum animæ repræsentat; spiritaliter, id est insensibiliter, quasi Angelum sub specie panis latentem, exhibet vere, realiter et substantialiter.

Neque mercedem speraverunt justitiæ.] Græce ὁσιότητος, id est, *sanctitatis*. *Justitia* enim est complexio omnium virtutum, ipsaque sanctitas.

Nec judicaverunt honorem animarum sanctarum.] Græce ἀμώμων, id est, *irreprehensibilium: sanctæ* enim *animæ sunt*, quæ in nullo reprehendi possunt. Pro *honorem* græce est γέρας, id est decus, dignitas, præ-

mium, honor, munus, donum, remuneratio. Sensus est, q. d. Impii non secum reputarunt, æstimarunt, uti par erat; quanti honores, quæ coronæ, quæ dignitates, quanta præmia a Deo præparata sint animabus sanctis, quæ in hac vita ipsi servierunt in continentia, puritate, patientia, persecutione, ac proinde ipsarum sortem miseram et infelicem judicantes, tradiderunt se voluptatibus et libidinibus, adeoque ipsas persecuti sunt, bonisque et vita spoliarunt; sed sero experientur agnoscentque suum errorem, quando animæ sanctæ assidentes Christo in judicio, illorum judices erunt, illosque condemnabunt ad æternæ gehennæ supplicia, uti explicabit cap. 3. vers. 4. et 5. Aliter explicat Angelus de Paz exposit. in Symb. cap. 23. scilicet, ut per *honorem animarum sanctarum* intelligantur Sancti omnes, quos impii in Christo a se judicato et damnato tacite judicarunt et damnarunt.

23. Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem.] Græce ἐν ἀφθαρσίᾳ, id est, *in incorruptione*, id est *in incorruptionem*, immortalem, inexterminabillem, qui scilicet mori et e vita exterminari non posset, quamdiu in Dei obedientia et gratia persisteret: Syrus, *sine corruptione*, id est incorruptibilem; sic et Arabicus; Complut. vertunt, *in integritate* id est, integrum quoad corpus et animam, vel potius *ad integritatem*, hoc est, ad immortalitatem, et ad statum numquam interiturum. Verti quoque potest: *Deus creavit hominem incorruptioni*, vel *immortalitati*, vel *ad immortalitatem*, si videlicet vellet Deo obedire. Unde S. Athanas. tract. de incarnatione Verbi legit: *Deus hominem condidit ad immortalitatem et imaginem æternitatis suæ, verum invidia diaboli factum est ut mors intraret.*

Post longam de justi Christique persecutione digressionem redit ad id quod dixit c. 1. v. 13. *Quoniam Deus mortem non fecit*, etc. *et non est in illis medicamentum exterminii; impii autem manibus et verbis accersierunt illam*, scilicet mortem. Idipsum deinde longa digressione explicuit, ostendendo quod impii nimia cupiditate voluptatis illecti sævierunt in justos, præsertim Christum: hac enim ratione accersierunt sibi mortem præsentem et æternam. Eo ergo hic redit. Rursum significat animas non interire cum corpore, quasi illis post hanc vitam nulla restet pro meritis pœna, vel gloria, uti volunt impii et athei, eo quod Deus crearit hominem immortalem, hoc sensu, ut mori non posset, si in sua rectitudine perstaret; quod ergo nunc moriatur, id non ex Deo, sed ex invidia diaboli processit.

Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum.] Legit ὁμοιότητος, id est, *similitudinis*, pro quo Cantacuzenus et Clemens Alex. 6. Strom. legunt, ἰδιότητος, id est, *proprietatis*, q. d. Homo est imago divinæ naturæ, quæ Deo est propria; vel homo est imago divinarum proprietatum, attributorum et dotum, quæ Deo sunt propriæ. Unde Guarin. vertit, *et imaginem propriæ similitudinis fecit illum*; Vatabl. *et eum ad imaginem propriam fabricavit*; alii legunt ἰσότητος, id est, *æqualitatis*; alii, ἀϊδιότητος, id est, *æternitatis*, q.d. Homo factus ad exemplar Dei immortalis et æterni, pariter immortalis est et æternus. Unde Nicetas in orat. 42. Nazianz. legit: *Et imaginem æternitatis suæ fecit illum.* Sic quoque legit S. Epiphan. et S. Athan. lib. de Incarnatione Verbi. Distinguunt nonnulli *imaginem* a *similitudine*, quod imago sit naturæ, similitudo gratiæ et sanctitatis: ut homo sit ad imaginem Dei, quia pollet naturali intellectu, voluntate et libertate, sicut pollet Deus: idem sit ad similitudinem Dei, quia conditus est in sapientia, gratia et sanctitate, quæ sunt dotes propriæ Deo. Verum melius sanctus Augustinus in Deuteronom. quæst. 4. et alii censent similitudinem esse eamdem, cum imagine, sed illi addidere auxesin, q. d. Deus creavit hominem ad imaginem similitudinis suæ, id est, ad imaginem sibi valde similem. Hæc imago incohoate sita est in natura, sed plene perficitur in gratia: in natura, quia anima rationalis in usu rationis, voluntatis, liberi arbitrii, item in incorruptione et immortalitate, similis est naturæ divinæ; in gratia, quia Adam conditus in gratia et justitia originali, repræsentabat Dei justitiam et sanctitatem.

Igitur imago Dei in homine invenitur, primo, in ratione et intellectu; deinde in arbitrii libertate, quæ ex ratione velut radice manat, propter quæ duo homo capax est omnis dominii. Ita passim Patres, qui proinde contra Origenem docent hanc Dei imaginem in homine etiam post peccatum mansisse et manere. Verum, quia hæc imago primitus a Deo exornata fuit, et simillima facta Deo per gratiam, sapientiam, justitiam et alias virtutes, quæ peccato deperditæ sunt, hinc subinde sanctus Augustinus, sanctus Basilius et Cyrillus dicunt imaginem hanc, aut potius similitudinem Dei in homine per peccatum periisse; imaginem non quamvis, sed apprime planeque similem intelligentes. Vide dicta Genes. cap. 1. vers. 26. et cap. 5. vers. 1.

24. Invidia autem diaboli (Luciferi, qui tentavit Evam et Adamum) mors introivit in orbem terrarum.] Hic assignatur causa peccati, et mortis ex eo consequentis, scilicet invidia diaboli; quia enim cœlo et beata immortalitate diabolus ob superbiam depulsus, vidit sibi suisque in cœlo thronis a Deo surrogari hominem, illi, æque ac Deo hanc gloriam invidit, adeoque illum ad comestionem pomi vetiti tentando induxit, et in mortem, tum corporis, tum animæ præcipitavit: ita S. Ambrosius lib. de Paradiso, c. 12. et alii. Igitur invidia diaboli fuit, quod ipse lapsus in peccatum et mortem gehennæ, ideoque homini ad lapsum locumque suum reparandum creato, invidens gratiam, vitam et gloriam, eum ad peccatum, indeque ad mortem sollicitavit et impulit. Invidia ergo diaboli facta est malitia hominum. Unde S. Ambrosius libr. de Fide resurrect. legit: *Malitia hominum mors introivit in orbem terrarum.* Additque: *Etsi bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ. Manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit, atque utinam, ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris*, etc. *Resurget enim natura eadem jam stipendiis mortis honoratior.* Mors enim et miseriæ hujus vitæ patienter a Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem et vitam gloriæ sempiternæ.

Hinc Patres invidiam vocant *peccatum diabolicum*, ut S. Aug. epist. 28. S. Greg. 31. Moral. c. 34. Cassianus collat. 18. c. 17. et alii. Porro Patres non-

nulli censent primum Luciferi peccatum fuisse invidiam, qua invidit homini imaginem Dei. Ita S. Cypr. tract. de Zelo et livore, S. Basil. h. 11. de Invidia, Tertull. l. de Patientia c. 5. Irenæus l. 4. c. 78. Verum melius alii censent primum Luciferi peccatum fuisse superbiam, qua sibi nimis complacens, voluit plus esse quam erat, ac quasi quidam Deus cæteris creaturis eminere et dominari; ex qua secuta est invidia: nisi dicas superbiam Luciferi in eo constitisse, quod humanitati Christi unionem hypostaticam cum Verbo inviderit, eamque sibi appetierit. Aliam enim nullam proprie dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bern. ser. 17. in Cant. Rupert. lib. 8. in Joan. ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alensis 3. p. q. 2. n. 13. idemque censent hoc tempore nonnulli Doct. Scholiastici, ut Catharinus, Viguerius, Naclantus, Ruardus, Dionys. Molina, Martinengus et alii, quos citat Gabr. Vasq. 1. p. q. 63. disp. 233. c. 1. et Franc. Suarez, l. 7. de Angelis, c. 13. ubi hanc sententiam valde probabilem asserit, multisque confirmat.

Denique Cæsarius Arelat. hom. 23. asserit *tot dæmonibus esse occupatum hominem, quot vitiis. Qui superbus est*, inquit, *diabolo plenus est; quod autem, qui invidus est, sine dæmone esse non potest, dicit Scriptura: Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum; imitantur autem illum qui sunt ex parte illius*. S. Chrysost. vero hom. 22. et 47. in Gen. *Invidiam* dicit *diaboli inventum, pestem perniciosissimam, vitiorum teterrimam; malam bestiam super omnia vastantem salutem nostram.*

Unde sapienter concludit S. Basil. hom. de Invidia: *Fugiamus ergo, fratres, intolerabile malum; serpentis est præceptum, diaboli inventum, inimici satio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentum, via ad gehennam, regni cælorum privatio. Nam et ipso fatentur ore hoc vitium invidi; aspectus illis est aridus et obscurus, gena subtristis, etc. anima ipso morbo suffusa, providentiam indignoscenda veritate, ac rebus gerendis minime habens.* Et S. Chrysost. homil. 45. ad Pop. *Hujus, quæso, vitii pestem fugiamus; omnium enim vitiorum hoc est perniciosissimum, et ipsam salutem nostram super omnia vastat: improbi namque diaboli est inventum; et propterea Sapiens dicebat: Invidia diaboli introivit mors in orbem terrarum.* Et Nyssen. supra: *Invidia malorum princeps, mortis mater, prima peccati janua, vitiorum radix*, etc. Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum est, fratres, quo Angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et præclara sublimitas potuit, quo deceptus est is qui decipit?*

Denique S. Aug. serm. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *observemus, fratres, vitii hujus incursum, ne forte participes operis diaboli inveniamur, et pari cum illo sententia condemnemur, sicut scriptum est: Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum: imitantur autem eum qui sunt ex parte ejus. Quod malum lædit parum aliquid etiam eos, in quos intenditur; gravius tamen et perniciosius eos prius a quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum, ita invidia illam ipsam animam, in qua est, interimit et consumit. Et sicut ajunt viperas dilacerato et dirupto illo ipso materno utero, in quo conceptæ sunt, nasci; ita et invidiæ natura illam ipsam animam, a qua concepta est, et consumit, et perdit. Qualis hæc animæ tinea est? quæ cogitationum tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, et in malo opprobrio bona aliena convertere, aliorum gloriam facere pœnam suam; velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerant?*

25. Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius,] q. d. Impii imitantur diabolum, quasi suum parentem, ut mortem, quam ipse sua invidia in orbem invexit, in se aliosque peccando et invidendo propagent, dum ejus pravis suggestionibus consentiunt, uti consensit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor est mortis, instinctus sequuntur: justi vero, quia Deum Deique inspirationes sectantur, ab eo donantur vita et felicitate æterna. Unde sequitur: *Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis.*

Pro *imitantur* græce est πειράζουσι, id est, *tentant:* qui enim imitatur, tentat et experitur eam rem, quam vult imitari, ait Jansen. Hinc secundo valde opposite sic cum S. Basilio hom. de Invidia, S. Aug. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. et Christ. a Castro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt a parte ejus; hoc est, diabolus invidia motus mortem invexit in mundum, et protoparentes nostros interemit, et omnes quotquot ejus sequuntur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam Deo filium charissimum; sed frustra id tentabunt aut conabuntur, quia *justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum.* Placuit hic sensus Patribus: Tertull. l. de Bono pacis, c. 5. *Quod enim*, inquit, *ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere*; Cypriano in ep. de Zelo et livore, dum ait: *Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, sicut scriptum est: Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum: imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel justum Cain zelat injustus; et quod Esau fratri suo Jacob inimicus extitit, zelus fuit; et quod Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Saul quoque rex ut David odisset, quid aliud, quam zeli stimulus provocavit? Et ne longum faciam singulos recensendo, Judæi nonne inde perierunt, dum Christo malunt invidere, quam credere?*

Hoc est quod Judæis ait Christus, Joan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis perficere: ille homicida erat ab initio*, q. d. Sicut diabolus occidit Adam, sic vos ejus filii me vultis occidere.

Alii græcum πειράζουσι vertunt proprie, *experiuntur*, quasi dicat: Impii experiuntur mortem (θάνατος (id est mors) enim græce est masculini generis) qui sunt ex parte et sorte ejus, scilicet diaboli, qui nimirum diaboli, a quo mors est introducta, superbiam, invidiam et scelera imitantur. Et sic fere eodem redit sensus: ita Osorius, Jansen. Vatabl. Unde apte finis capitis connectitur initio sequentis. Sequitur enim per antithesin: *Justorum autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus] *Nemo namque magis,*

inquit, *mortis malitiam participat, quam qui se prorsus dignum reddidit, qui esset in illius partibus.* Hic auctor, uti et alii *τὸ ex parte illius* referunt ad mortem: eo enim ex Græco referri potest; melius tamen refertur ad diabolum. Utrumque verum. Impii enim, tam sunt partis sortisque diaboli, quam mortis. In regno enim mortis rex est et principatur diabolus. Hinc S. Bonav. explicat, q. d. *Imitantur diabolum, qui sunt ex parte mortis,* id est morti destinati, puta qui sunt mortis pars et pabulum.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUSTORUM QUOS IMPII PERSEQUUNTUR, PRÆSERTIM MARTYRUM, DESCRIBITUR FELICITAS ET GLORIA: IMPIORUM VERO INFELICITAS, AC NOMINATIM IN GENERANDA PROLE STERILITAS, VEL NEQUITIA, QUOD SCILICET UXORES HABEANT INSENSATAS ET ADULTERAS, IDEOQUE FILIOS ADULTERINOS ET NEQUISSIMOS CUM CONTRA PII, CASTI, CASTAS PROBASQUE HABEANT CONJUGES AC PROLES.

1 JUSTORUM autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis. 2. Visi sunt
oculis insipientium mori: et æstimata est afflictio exitus illorum. 3. Et quod a nobis est iter,
exterminium: illi autem sunt in pace. 4. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes
illorum immortalitate plena est. 5. In paucis vexati, in multis bene disponentur: quoniam Deus
tentavit eos, et invenit illos dignos se. 6. Tamquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holo-
causti hostiam accepit illos, et in tempore erit respectus illorum. 7. Fulgebunt justi, et tamquam
scintillæ in arundineto discurrent. 8. Judicabunt nationes, et dominabuntur populis, et regnabit
Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem; et fideles in dile-
ctione acquiescent illi, quoniam donum et pax est electis ejus. 10. Impii autem secundum quæ co-
gitaverunt, correptionem habebunt; qui neglexerunt justum et a Domino recesserunt. 11. Sapien-
tiam enim et disciplinam qui abjicit, infelix est: et vacua est spes illorum, et labores sine fructu,
et inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum insensatæ sunt, et nequissimi filii eorum. 13. Ma-
ledicta creatura eorum, quoniam felix est sterilis: et incoinquinata quæ nescivit thorum in delicto,
habebit fructum in respectione animarum sanctarum. 14. Et spado qui non operatus est per ma-
nus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Deum nequissima; dabitur enim illi fidei donum ele-
ctum, et sors in templo Dei acceptissima. 15. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, et quæ
non concidat radix sapientiæ. 16. Filii autem adulterorum in consummatione erunt, et ab iniquo
thoro semen exterminabitur. 17. Et si quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, et
sine honore erit novissima senectus illorum. 18. Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem,
nec in die agnitionis allocutionem. 19. Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes.

1. JUSTORUM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANU DEI SUNT, ET (id est, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTUM MORTIS.] Nexus hujus capitis cum præcedenti est facilis et obvius. Ibi enim descripsit acerba odia, quibus impii persequuntur justos usque ad necem et mortem etiam turpissimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; justos vero utpote ab eis oppressos, infelices existimet: idcirco hic contrarium ostendit, ex eo quod justorum animæ post mortem transeant ad vitam beatam, ubi degunt in domo, imo in manu Dei, cum ex adverso impiorum animæ post mortem primam corporis transeant ad secundam gehennæ, eamque æternam, ubi sunt in domo, imo in manu diaboli. Per *justos* hic quoslibet, sed maxime pro justitia patientes, puta Martyres, intellige. Unde Ecclesia hæc legens in officio Ecclesiastico applicat Martyribus. Sensus ergo est, q. d. Mors, a Martyribus obita pro Christo, non eos affligit, sed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in transitu, nec pudefiunt in conspectu et judicio Domini, quod est mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco

probat S. Epiphan. lib. 2. contra hæreses c. 36. animam hominis esse immortalem, æque ac resurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit sed superest, vivit degitque in manu Dei, ut illam in fine mundi corpori rursus uniat, resuscitet et beet. Rursum Theophylact. in c. 8. S. Matth. Anima, inquit, e corpore egressa in mundo non errat, neque vagatur, uti Gentiles putavere: *Justorum enim animæ in manu Dei sunt*, peccatorum vero animæ et ipsæ hinc abducuntur in gehennam, ut anima divitis Epulonis. Sumpsit hoc more suo Theophyl. ex S. Chrysostomo hom. 29. in Matth.

In manu Dei sunt.] S. Aug. in Psal. 118. ait plures legere, *in manibus tuis*, scilicet, o Deus. *In manu*, id est in peculiari cura, providentia, tutela, protectione, conservatione, corroboratione, directione, remuneratione, beatificatione et glorificatione *Dei sunt*, q.d. Deus justorum Martyrumque animas in hac vita, et in ipsis tormentis protegit, conservat, corroborat, ut illa superent, fidemque Deo datam servent, ac multo magis post mortem easdem æterna gloria donat et coronat. Hoc posterius magis huic loco est proprium et genuinum.

Moraliter portatur justus manu Dei. Primo sicut puer manu matris vel nutricis, juxta illud Osee 11. 3. *Et ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, et nescierunt quod curarem eos.*

Secundo, sicut charta est in manu scriptoris, ut in ea scribat et pingat quidquid velit, juxta illud Isaiæ 49. 16. *Ecce in manibus meis descripsi te.* Sic Christus crucifixus in manibus suis inscripsit dilectos suos, non calamis, sed clavis, non atramento, sed sanguine, ut amorem suum eximium in eos testaretur, utque eos in gratia confirmaret, et solidaret, juxta illud Joan. 10. 28. *Ego vitam æternam do eis, et non peribunt in æternum, et non rapiet eas* (oves meas) *quisquam de manu mea.* Unde sicut Spiritus Sanctus dicitur *digitus Dei Patris*, Lucæ 11. 20. sic consequenter Filius dicendus est *manus Dei Patris*; quia mediat inter Patrem et Spiritum Sanctum, sicut manus media est inter brachium et digitum.

Tertio, sicut annulus est in manu regis, æque enim pretiosa est anima justi in manu et oculis Dei. Vide Jerem. c. 22. 24. Eccli. 49. v. 13. Aggæi 2. 24, et quæ illis locis annotavi. Unde Isaias cap. 62. 3. *Eris*, ait, *corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.*

Quarto, sicut æger vel debilis est in manu confortantis, juxta illud Ezech. 3. 14. *Manus enim Domini erat mecum, confortans me.*

Quinto, sicut lilia, rosæ et flores sunt in manu odorantis: sic etiam animæ sanctæ fragrantem odorem exhalant in nares Dei, Deoque placent in odorem suavitatis: *Christi* enim *bonus odor sumus Deo*, 2. Corinth. 2. 15.

Sexto, justorum animæ in manu Dei sunt, sicut materia, vel instrumentum est in manu artificis, ut eas tunsionibus, pressuris, patientia, omnique virtute et gratia expoliat; et sicut gladius est in manu militis ad occidendum hostem. Unde S. Chrysost. hom. in hæc Sapientis verba: *Justorum animæ*, etc. quæ exstat in fine t. 1. *In tua pugna*, inquit, *Dominus congreditur, Dominus dimicat, Dominus præliatur et victoria tibi adscribitur. Certamen tuum Dei certamen est, prælium tuum Christi est prælium. Quid trepidas, quid formidas, quasi tua virtute devincas? prehende arma, procede in bellum, fortiter dimica, ut dimicanti adsit ille qui vinci non novit.* Et post nonnulla: *Alios enim post unum certamen ad alias victorias Dominus servat, alios consummato martyrio jam coronat, alios victores retinet in exemplum, alios jam perfectos transmittit ad cœlum, alios frequenter desiderat videre certantes, alios passione jam meritos imponit regnis cœlestibus triumphantes, ut imperatoris Christi ab omnibus dignatio collaudetur, qui in suis et semel et frequenter hostem devincit, et quem quomodo pugnare viderit, munerabit; tantum contra hostem excitetur animus, exeratur virtus et devotio præparetur, ut procedens miles ad bellum vel primo prælio coronetur, vel frequentibus trophæis palmarum numero honoretur.*

Septimo, justorum animæ sunt in manu Dei, quæ scilicet eis coronas imponit, ac lucem, vitam et gloriam aspirat. Unde Theodorus Patriarcha Alexand. in Conc. Nicæno II. act. 3. *Sancti*, ait, *sunt promptuaria Dei, et pura Christi habitacula, Spiritusque Sancti immaculata specula: quin etiam animæ eorum in manu Dei sunt, ut scriptum est Sapientiæ 3. Deus enim est vita existens, cum ergo Sancti in manu Dei sint, in vita et lumine necessarium est ut existant.* Et Damascen. l. 4. de Fide c. 16. *Quod justorum animæ in manu Dei sint, et non tangat illos mors, dicit divina Scriptura Sapient. 3. Nam mors sanctorum dormitio magis est quam mors: laboraverunt etiam in præsenti sæculo, et vivunt in æternum, Psal. 115. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus; at quid pretiosius, quam in manu Dei esse? vita enim est Deus et lux; et qui in manu Dei sunt, in vita et luce existunt.*

Animæ ergo justæ, ait Damascen. in manu Dei sunt, *dulci somno, mente vigilante dormientes*, sicut puer secure dormit in sinu matris, juxta illud Isaiæ 51. 16. *In umbra manus meæ protexi te;* et Deut. 33. 3. *Dilexit populos, omnes sancti in manu illius sunt.* Præclare S. Ambros. in Psal. 118. Octon. 3. expendens illud Thren. 4. *In umbra tua vivemus: Christus*, inquit, *vita est, et qui in umbra Christi vivit, in umbra vitæ est. Nobis expandit manus suas Jesus, ut totum mundum obumbraret, quomodo non sumus in umbra, qui crucis ejus protegimur velamento? quomodo non sumus in umbra, quos crucifixus a malignitate sæculi et corporis ardore defendit?* Sancti ergo in periculis, in tormentis, in morte et martyriis non pavent, sed hilarescunt ac velut leones impavidi dicunt cum Psalte Psal. 26. 1. *Dominus illuminatio mea, et salus mea* (ex Hebræo vertas: *Dominus lux mea*, puta sol meus, *et Jesus meus*) *quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo?*

Et non tanget illos tormentum mortis.] Pro *mortis* aliqui legunt, *malitiæ:* neutra vox est in Græco, qui sic habet: *Et non attinget eos cruciatus.* Sic et Syrus et Arabicus. Noster ergo voci *tormentum* adjecit τὸ *mortis*, quia tormenta ducunt ad mortem, et Martyres occidunt; alludit enim ad illam impiorum vocem c. 2. v. 19. *Contumelia et tormento interrogemus eum*, hoc est, ut mox explicant, *morte turpissima condemnemus eum.* Summum enim tormentum est mors ignominiosa. Sensus est q. d. Quia justorum animæ

in potenti Dei manu et tutela sunt; hinc etiamsi ab impiis affligantur et torqueantur, tamen tormenta hæc vel non sentiunt, uti multi Martyres non sensere suos cruciatus et dolores; vel certe ea forti excelsoque animo superant et transcendunt, ut in iis gaudeant et exsultent, nec dolores, sed favores Dei æstiment. In ipsa vero morte non sentiunt ejus agoniam et tormentum, quia jam anima eorum a corpore per desiderium quo ad cœlum Deumque anhelant, quasi est separata, ut cupiant optentque dissolvi, et esse cum Christo: multo minus tangit illos tormentum mortis secundæ in gehenna. Abest ergo a justo angor moriendi, periculosus cum diabolo conflictus, æterna damnatio, neque confunditur cum loquitur inimicis in porta, ait S. Hieron. epist. 34.

Rursum, *tormentum mortis* est, quo impii torquent justos adiguntque ad mortem, quasi ad plenum interitum summumque malum: censent enim animam interire cum corpore, q. d. Torquebimus justos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; ut in morte doleant, quod vitam exegerint in doloribus, pœnis et pœnitentiis, simulque quod in morte omnis eorum vita, spes et voluptas finienda sint, sine ulla alterius vitæ spe vel recompensa: quod sane, si verum esset, esset ingens tormentum adeoque tormentum mortis. Nam si *in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*, ait Apostolus 1. Cor. 15. 19.

Verum hoc tormentum non tangit justos, quia credunt certoque sperant alteram vitam et gloriam æternam. Quare potiori jure dicunt id quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cum ejus jussu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, uti refert Cicero Tuscul. 2. Unde explicans subdit: *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.*

Tormentum ergo *mortis* quinque significat: Primo, tormenta acria et mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere justis: sed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc est non eos penetrarunt, non cruciarunt: sed potius hilares, fortes et gloriosos effecerunt. Sic Christus resurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id est noli hic desidere me tangendo; sed vade, nuntia Apostolis mœstis, me resurrexisse, Joan. 20. 17. Secundo, ipsam agoniam mortis, quando anima separatur a corpore: hæc enim ingens est tormentum impiis, non vero justis ob spem et transitum ad meliorem vitam. Tertio, ipsam animæ mortem et interitum, quam justo se inferre censent impii, sed errant. Quarto, tormentum gehennæ quæ est mors secunda et æterna. Quinto, tormentum malæ conscientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, et quia in morte ob instans judicium et gehennam maxime moribundum torquet et torquebit in æternum. Audi S. Bern. lib. 5. de Consider. *Hic est*, ait, *vermis, qui non moritur, memoria præteritorum semel injectus, vel potius innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequaquam deinceps avellendus; nec cessat rodere conscientiam, eaque pastus, esca utique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermen mordacem, et mortem minacem. Horreo incidere in manus mortis viventis, et vitæ morientis. Hæc est secunda mors, quæ numquam peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori ut non moriantur in æternum? Quid nisi mortem beneficio mortis, aut finire, aut evadere volunt? Denique invocabunt mortem, et non veniet*, Apoc. capite 9. vers. 6.

Præclare idem Bern. ser. 41. inter parvos: *Mors*, ait, *peccatorum pessima, mala in amissione mundi, quia non possunt sine dolore separari ab eo quem diligunt. Pejor in dissolutione carnis, a qua evelluntur eorum animæ a spiritibus malignis. Pessima in tormentis inferni quando corpus et anima perpetuis simul addicuntur ignibus. E contrario bonorum mors optima, quoniam quidem fit ibi quies a labore, fit jucunditas de novitate, fit securitas de æternitate.* Idem alibi: *Est*, ait, *in morte malorum dolor in exitu, horror in transitu, pudor in Dei conspectu. Sed certe*, inquit Holcot, *ista non erunt in morte justorum, imo pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus. Unde dicit quidam Sanctus: Mors nihil aliud est quam exitus animæ de carcere, finis exilii, laboris consummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris gravissimi depositio, de equo furioso descensio, de domo ruinosa liberatio, omnium ægritudinum terminatio, omnium periculorum evasio, omnium malorum consumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ solutio, reditus in patriam, ingressus in gloriam.*

2. Visi sunt oculis insipientium mori (interire, tam anima, quam corpore) et æstimata est afflictio exitus illorum.] Pro *afflictio* græce est κάκωσις id est *malitia*, id est miseria, ærumna, afflictio. Syrus et Arabicus, *æstimata sunt illis* (impiis) *damna* vel *læsiones*, q. d. Sicut miser fuit piorum ingressus in vitam, sic et miser fuit exitus. Misere nati sunt, misere vixerunt, miseri mortui sunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit quam continua miseria, totum esse et existere eorum fuit miserum, ut non nisi ad miserias nati factique videantur. Ita ratiocinantur insipientes sed insipienter. Audi S. Bern. serm. 2. de Petro et Paulo: *Quantos, dum putarentur Apostoli, credimus affuisse, qui nequaquam pretiosis mortibus illorum inciderent; visi sunt enim oculis insipientium mori et æstimata est afflictio exitus eorum. Et sic quidem visi sunt oculis insipientium. Mihi autem* (ait *Propheta*) *nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum.* Psal. 138. *Fratres, amici Dei mori videntur oculis insipientium sed in oculis sapientum judicantur potius obdormire. Denique et Lazarus dormiebat, quia amicus erat: et cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini*, Ps. 126. *Studeamus, fratres, vivere vita justorum, sed morte eorum mori multo magis desideremus.*

3. Et ab itinere justo abierunt in exterminium] Ita legunt passim codices; quin et Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. sed hæc delent Rom. et Græc. ac Missalia antiqua et codex manuscriptus Montis Amiati.

Et quod a nobis est iter, exterminium: illi autem sunt in pace.] Ita lege cum Romanis et Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur, *exterminii*, licet eodem redeat sensus, quasi dicat: Exitus justorum ex hac vita, quod est quasi iter, quo justi exierunt *a nobis*, id est a societate hominum, *exterminium* scilicet æstimatum est ab impiis, puta plenus interitus et exitium, quo plane exterminarentur et extinguerentur;

cum tamen hic exitus justis sit ingressus in pacem, id est in requiem et vitam æternam. Nam ut ait S. Augustinus, 13. Civit. 4. tantam Deus præstitit gratiam fidei, ut mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum sit, per quod transitur ad vitam. Vide hic paradoxum: *Mors justis est principium et janua vitæ.* Unde pro *iter* græce est πορεια, id est profectio, migratio, quasi dicat: Mors non est aliud quam profectio ad vitam beatam. Hinc Themistius apud Stobæum ser. 120. θανατον, id est mortem dictam censet, quod hominem e vita migrantem ανω εις θεον, id est sursum ad Deum, et ad divinam sedem transferat. Et Cicero Tusculan. 1. *A malis,* inquit, *mors abducit, non a bonis, et mors non est interitus omnia tollens atque delens, sed quædam quasi migratio commutatioque vitæ, quæ in claris viris et fœminis dux in cœlum solet esse.* Hinc Syrus vertit: *Et tamquam contritus est exitus eorum a nobis*; Guarinus: *Eorumque exitus ærumna est existimatus*; Vatablus: *Calamitosus existimatur exitus eorum, et discessus eorum a nobis exitialis, cum illi fruantur felicitate.*

Sensus ergo est, q. d. Justorum exitus ex hac vita tribulationibus et cruciatibus plenus, perinde ab insipientibus æstimatur malus et calamitosus, ac si ob admissum facinus e patria in exilium inviti pellerentur. Sed revera est longe secus; nam a molestissimo exilio in optatissimam patriam placidissime revocantur. Vere enim usurpare possunt illam Apostoli vocem, 2. Cor. 6. 9. *Quasi morientes et ecce vivimus*: et luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate: *Ad immortalitatem morte transgredimur. Nec potest vita æterna succedere nisi hinc contigerit emigrare; non est exitus iste, sed transitus.*

Pro *exterminium* græce est συντριμμα, id est contritio, confractio, ducta videlicet metaphora a vasis testaceis, quæ ubi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rursus refici nequeunt, juxta illud Jer. 19. 11. *Sic conteram civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari.* Sic justorum obitus mundanis, qui præsentia tantum norunt, æterna ignorant, apparet miserrima contritio, funestissimus exitus, et quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quam longissime: *sciemus enim quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam æternam in cœlis,* 2. Cor. 5. 1. Hinc in Martyrolog. dies mortis Sanctorum vocatur dies eorum natalis, quo scilicet mortui vitæ huic, imo morti, renati sunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tamquam ex utero obscuro, in vivorum regionem evolant, ait Orig. lib. 3. in Job. Quin et Brachmanes apud Strabon. l. 15. dixerunt mortem esse nativitatem ad veram felicemque vitam. Vide quam dispar, imo contrarium sit judicium sapientum, etiam Gentilium et insipientium, sive impiorum, de vita et morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis: *Quis novit utrum vivere mori sit, mori autem vivere?* Et Maximus Tyrius Platonicus, serm. 25. ait: *Hoc quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, et futuræ vitæ procreatio.* Et Naz. orat. de vita humana: *Haud scio, ait, an hæc vita nostra mors potius dicenda sit et mors e contra vitæ nomine nuncupanda, tametsi aliter vulgo videatur.*

ILLI AUTEM SUNT IN PACE.] Hebræi *pacis* nomine omne bonum omnemque felicitatem significant. Vita æterna ergo est pax, in qua plene requiescunt justi liberi ab omni miseria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, securitate; unde dicunt jubilantque perenniter: *In pace in idipsum, dormiam et requiescam,* Psal. 4. Sic Isaias beatitudinem justorum describit per pacem et commoda pacis, cap. 32. 17. *Et erit,* ait, *opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum; et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta.*

Adde, ante Christum, quando scriptus est hic liber, necdum justis patuisse aditum in cœlum ad videndum Deum; sed animas eorum descendisse in limbum patrum, puta in sinum Abrahæ, ibique quiete exspectasse Christum, qui cœlum reseraret. Hic ergo locus quietis recte vocatur *pax*; tum quia justi a bello quod in hac vita gesserunt cum concupiscentia, cumque impietate de impiis, transeunt ad pacem: tum quia mors omnibus hujus vitæ laboribus, miseriis, passionibus finem imponit, itaque homines constituit in quieta tranquillitate; tum quia justos deducit ad sinum Abrahæ, in quo erat magna sanctorum patrum pax, lætitia et gaudium, præsertim ob spem futuræ beatitudinis dandæ per Christum. Hinc nomen regni cœlorum non invenitur in veteri Testamento, ait S. Chrysost. homil. 4. in Marcum; sed primus illud nominavit et prædicavit S. Joannes Baptista, dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum,* Matth. 3. Aliis tamen nominibus idipsum priscis fuit agnitum. Crediderunt enim et speraront ipsi resurrectionem mortuorum sanctam et beatam, ut patet Job 19. 25. Isaiæ 26. 19. Dan. 12. 2. 2. Mach. 7. 9. et alibi.

4. ET SI CORAM HOMINIBUS TORMENTA PASSI SUNT (Græce κολασθωσιν, id est, puniti, animadversi, castigati, malis affecti sint) SPES ILLORUM IMMORTALITATE PLENA EST.] Vatab. *Etenim dum cruciantur in conspectu hominum, spem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de justis qui tribulationes et persecutiones patiuntur, sed maxime de Martyribus: hos enim in tormentis, sustentat et roborat spes gloriæ, quæ postea mox vertitur in rem ipsam. Tormenta ergo Martyres consecrant, et in ipsa passionis probatione sanctificant, ait sanctus Cyprianus de Exhort. Martyr. cap. 12. qualia passi sunt Machabæi ab Antiocho, ac Judæi sub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno successit in regno Ægypti, ac vicinos Judæos oppressit, teste Josepho, sub cujus tempora hic liber scriptus videtur. Ad illorum ergo passiones et martyria hic alludit.

SPES ILLORUM IMMORTALITATE PLENA EST.] Primo, *spes* accipi potest metonymice pro re sperata, puta pro mercede et præmio, q. d. Merces justorum afflictorum et Martyrum, quam in hac vita sperarunt, et jam possident in cœlo, est plenitudo immortalitatis, divitiæ non perituræ, copia bonorum non deficientium, ait Joan. Alba Electorum, c. 83. Audi S. Cypr. de Exhort. Martyrum, c. 12. *Quæ spes et merces maneat Martyres, post conflictationes hujus temporis et passiones per Salomonem Spiritus Sanctus ostendit et prædicavit, dicens: Et si coram hominibus tormenta*

passi sunt, spes illorum immortalitate plena est. Hoc est quod ait Job c. 11. 17. *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, et cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer.* Et Apost. Hebr. cap. 11. vers. 35. *Distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem, invenirent resurrectionem; lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt,* etc.

Secundo, *spes* proprie accipi potest, q. d. Martyres et in vita et in morte, ac multo magis post mortem, parta jam victoria, sperant plenam immortalitatem. Hanc enim sperabant justi illius ævi vita functi, se brevi adepturos per adventum Christi. Hinc patet in animabus patrum in Limbo, æque ac iis quæ sunt in Purgatorio, manere spem, etiamsi ipsæ certæ sint de sua salute. Probat id Franc. Suarez tr. de spe disp. 1. sect. 8. dicto 3. Primo, quia in eis manet fides et charitas: ergo et spes, quæ media est inter fidem et charitatem. Secundo, quia nondum obtinent beatitudinem: ergo eam sperant. Tertio, quia nulla est in eis causa corruptionis spei, neque sunt in tali statu, in quo spei sint incapaces. Dices: Illis non est ardua consecutio beatitudinis; nam potius judicant esse necessariam, et impossibile judicant eam amittere, neque hoc proprie timent. Respondetur non esse necessarium ad spem, ut consecutio boni sperati apprehendatur ut difficilis, id est dubia, vel quæ possit impediri, sed satis est si apprehendatur ut excedens naturæ perfectionem, et hoc etiam modo animabus Purgatorii offertur uti ardua, consecutio beatitudinis. Unde non est de ratione spei, ut possit semper habere conjunctum timorem servilem proprie dictum cum anxietate: quare si etiam in hac vita Deus revelaret alicui suam gratiam et perseverantiam in illa, nihilominus posset vere et proprie sperare, quamvis non posset illo modo timere. Hinc sequitur in patribus veteris testamenti mansisse veram spem usque ad Christi adventum. Patet ex ratione dicta, et quia peculiariter sperabant adventum Messiæ; unde de illis dicitur vers. 4. *Spes illorum immortalitate plena est.* Et hæc ita sunt certa, ut non sit dissensio ulla. Hucusque Suarez, qui et addit in animabus quoque jam in cœlo beatis manere habitum spei, imo et actum secundarium, quia actu sperant resurrectionem et gloriam corporis.

Hæc spes excitavit Martyres, ut non tantum tormentis se offerrent, sed et ambirent, ac majora exposcerent. Audi S. Ephrem Encomio in omnes sanctos Martyres, sub initium: *Sic quippe sancti Martyres toto se corde et animo tradiderunt Deo, ut deinceps et ipsam mortem, et cunctas inimicas tyrannorum insidias contemnerent, parati ad perferenda verbera, et tormentorum necessitates, diversosque totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt sectiones, et in varias fibrarum atque medullarum concisiones.* Et post nonnulla: *Quin et ossa ipsorum immaniter confringebant; atque ideo virtutem a Deo accipiebant, ut cunctas fortiter passiones sustinerent, et quasi sensus doloris expertes, sese ad quascumque insidias gerebant, et tamquam in alienis corporibus paterentur; imo et principibus ipsis atque judicibus audacter insultabant, et ad majorem eos iram excitabant, dicentes: Si graviora habetis tormenta, admovete nobis; hæc enim nullius momenti sunt. Quare etiam illi magis incensi, iraque effervescentes, velut immanissimæ feræ adversus ipsos rugiebant, vocatisque lictoribus vehementius sancta fortium pugilum corpora cædenda dilacerandaque curabant. Illi vero vicissim ad præfectos ac judices; Ubi sunt, inquiebant, suppliciorum vestrorum minæ? nam ignis vester frigidus apparet, ac tormenta inefficacia, percussores imbecilles, et gladii vestri ligna marcida; nihil quod nostræ respondeat promptitudini atque alacritati, habetis; ad plura et majora toleranda parati consistimus.*

Vis exempla? accipe. Hac spe animatus sanctus Quirinus Martyr, pater sanctæ Balbinæ virginis et Martyris, sub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitem intrepide dixit: *Si vis occidere, si fustibus cædere, si ignibus concremare, fac quod libet; omnes enim ad mortem pro Christo subeundam, non secus ac famelici ad panem, parati sumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præsidi S. Seraphiam vexanti constanter exprobravit: *Canis rabide Asiatice, noli in tuam perniciem sanctam Dei virginem, et dominam tuam injuriis afficere.*

S. Hesteria virgo et Martyr Bergomas ad præsidem: *En,* inquit, *cervix mea præsto est, in hanc sævito; hanc pro Christi Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Sylverius Pont. et Martyr sub Justiniano Imp. relegatus in Pontiam insulam, ad Amatorem Episcopum scribens: *Sustentor,* inquit, *pane tribulationis et aqua angustiæ, nec tamen dimisi aut dimitto officium meum.*

S. Genesius ex mimo Martyr sub Dioclet. dum in eculeo suspenderetur, ungulis laceraretur, lampadibus ureretur, dicebat: *Non est Deus præter Christum, pro quo si millies occidar, ipsum mihi de ore, ipsum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Eusebius, Pontianus, Vincentius et Peregrinus Martyres Romani sub Commodo Imper. cum in eculeo torquerentur, nervis et fustibus cæderentur, asserebant tortoribus: *Nolite remittere; ante enim vobis tempus, quam nobis animus pro Christo patiendi, deficiet.* Cumque Vitellius præses constantiam eorum admiratus, eos magia præditos, in tormentis lætari diceret, Vincentius respondit: *Non gaudemus nisi in Domino Jesu Christo.*

Sanctus Achatius centurio et Martyr sub Dioclet. ad præsidem: *En corpus,* ait, *ad flagella paratissimum; utere illo ut libet, animi certe propositum neque tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitia, ut impuris, id est dæmonibus, sacrificem, evertere poterunt.*

Inter septem fratres Machabæos, qui sub Antiocho gloriosum martyrii agonem obierunt, ordine tertius *linguam postulatus cito protulit, et manus constanter extendit, et cum fiducia ait: E cœlo ista possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* Eadem spe se cæteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apost. Hebr. 11. 1. *Fides,* inquit, *est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium,* ubi deinceps toto capite priscos fidei heroes profert, qui hac spe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac se suumque nomen immortalitati consecrarunt.

5. In paucis vexati, in multis bene disponentur.] Græce eleganter, ολιγα παιδευθεντες, μεγαλα ευεργετηθησονται, id est in exiguis castigati, multis beneficiis vel felicitatibus afficientur, ut vertit interpres Clementis Alex. l. 4. Strom. Noster videtur legisse ευτεθησονται, id est bene componentur, vel *bene disponentur:* quia congrua et æqua merces est, ut qui hic vexati et male habiti sunt, in cœlo optime habeant, optimeque disponantur. Syrus: *Exiguum probavit eos, et multum hæreditabunt*; Arabicus: *Et quia probati sunt paucis conversationibus, benefaciet illis beneficiis multis;* Vatabl. *Leviter vexati ampla beneficia consequentur*; Pagnin. et Arias: *In multis bona afficientur*; alii: *Modice disciplinati*, sive, *parum disciplinæ subeuntes, magnis beneficiis cumulabuntur.* Disciplinam intellige morum castigationem, quam irrogat Deus, vel superior, vel etiam hostis. Cantacuzenus: *Non sunt*, inquit, *tormenta proprie, sed castigatio; nec ea gravis, sed levis; in paucis vexati, non quidem respectu sævitiæ tortorum, sed spei et præmii eorum qui torquebantur*; Jansen. *Correcti ut filii vel discipuli a parente vel magistra.* Proprie ex Græco vertas, *eruditi et edocti*; nam effectus tribulationis justorum est eorum institutio, juxta illam exhortationem Pauli ad Hebræos 12. 5. ex Prov. 3. et Job. 5. *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini; neque fatigeris, dum ab eo argueris.*

Hinc 2. Machab. 7. 32. ait martyr. *Nos enim pro peccatis nostris hæc patimur; et si nobis, propter increpationem et correptionem, Dominus Deus noster modicum iratus est, sed iterum reconciliabitur servis suis*; et vers. 36. *Nam fratres mei, modico nunc dolore sustentato, sub testamento æternæ vitæ effecti sunt*; et vers. 38. *In me vero et fratribus meis desinet Omnipotentis ira, quæ super omne genus nostrum juste superducta est.* Hinc S. Hieron. epist. 4. ad Marcellam, exhortans eam ad laborum et tribulationum tolerantiam: *Dominus*, inquit, *te in laboribus hominum posuit, et salutifero paternæ pietatis verbere visitavit, ut in paucis vexatam in multis bene disponeret.*

Loquitur Sapiens proprie de Martyribus; consequenter tamen de quibuslibet justis, qui gravia tolerant et superant per patientiam, fortitudinem, continentiam aliamve virtutem. Quælibet enim virtus suum habet agonem suumque martyrium. Unde S. Nazianz. orat. 20. in laudem S. Basilii: *Citra sanguinem*, ait, *martyr, et citra plagas victricem coronam assecutus.* D. Hieron. in Epitaph. Paulæ ad Eustochium: *Mater tua*, ait, *longo martyrio coronata est; non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur, sed devotæ quoque mentis servitus immaculata, quotidianum martyrium est:* S. Gregor. in fine hom. 3. in Evang. *Quamvis occasio persecutionis desit*, inquit, *habet tamen et pax martyrium suum; quia etsi carnis colla ferro non subdimus, spiritali tamen gladio carnalia desideria in mente trucidamus*; S. Bernard. serm. 30. in Cantic. *Genus martyrii est spiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra cæduntur ferro, horrore quidem mitius, sed diuturnitate molestius*; idem serm. 1. in festo omnium Sanctorum: *Quid sibi vult, quod eadem promissio facta est pauperibus et Martyribus, nisi quia vere martyrii genus paupertas voluntaria est? etc.* idem in Sententiis: *Martyrium sine sanguine triplex est: parcitas in ubertate, quam habuit David et Job; largitas in paupertate, quam exercuit Tobias et vidua; castitas in juventute, qua usus est Joseph in Ægypto*; S. Hier. ep. ad Demitriad. *Habet et pudicitia servata martyrium suum*; S. Ambr. l. 1. de Virgin. de Beata Agnete: *Habetis in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis*; B. Petrus Damiani de S. Alexio: *Novum martyrii genus novum præbet in admiratione spectaculum; Martyribus enim carcer erat pœna, catena pressura: isti vero propria domus auratis decorata tricliniis, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum; istum gravius puniebat conspecta quotidie pietas genitorum, etc.* idem in fine serm. de S. Apollinari: *Vis aperte discere qualiter in pace S. Ecclesiæ valeas martyrium invenire? etc. ascende tribunal mentis, et temetipsum pertrahe ad judicium quæstionis. Cogitatio accuset, animus judicet, pœnitens conscientia velut carnifex feriat; lacrymarum rivus velut vulnus erumpat; sic per martyrii similitudinem ad veram pervenies Martyrum dignitatem.*

S. Laurent. Justin. serm. de S. Martino: *Sanctorum*, inquit, *collega exstitit, et Martyrum consors cujus animam etsi gladius persecutoris non abstulit, palmam tamen martyrii non amisit*, etc. *Magnum est hoc martyrii genus, ultro se pro Christi honore dare periculis*; et post pauca: *Toties martyrii promeruit palmam, quoties se inimicis fidei disputando opposuit*; deinde: *Erat plane et hoc singulare martyrium, ut cum infirmantibus pariter infirmaretur, etc. Audi sine ferro Martyrem, ex sola charitate morientem. Quotidie morior* (inquit Paulus) *propter gloriam vestram*; ac extremum: *Merito Sancto huic martyrii non est deneganda corona, qui Ecclesiarum curam gerens, ac proximorum salutem zelans, nec mori timuit, nec vivere recusavit.*

Illustre martyrii exemplum dedit Martinianus cum sociis Martyribus, qui ob heroica fidei et Apostolatus opera, a Genserico rege Ariano dire excruciati, fortes ac spe coronæ in tormentis perstitere. Audi Victorem Uticensem lib. 1. Persec. Wandal. *Jubet* (Gensericus) *famulos Dei ligatis pedibus post terga currentium quadrigarum, inter spinosa loca silvarum pariter interire, ut ducta atque reducta dumosis lignorum aculeis innocentium corpora carperentur; ita deligans, ut exitum suum invicem perviderent. Qui cum e vicino currentibus Mauris sese mutuo conspicerent, vale sibi in angusto fugæ unusquisque ita dicebant: Frater, ora pro me. Implevit Deus desiderium nostrum, taliter pervenitur ad regnum cœlorum. Itaque oranda atque psallendo, gaudentibus Angelis, pias animas emisere, ubi usque in hodiernum diem non desinit ingentia mirabilia Jesus Christus Dominus noster operari.*

Quoniam Deus tentavit eos, et invenit illos dignos se.] Deus non tentat, id est, non sollicitat aliquem ad peccatum; hoc enim diaboli est opus: *Deus enim intentator malorum est*, ait S. Jacob. cap. 1. dicitur tamen tentare, id est probare et explorare hominum fidem et virtutem, cum eis paupertatem, morbum, infamiam, persecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit: etsi enim ipse præsciat eorum fidem et virtutem, tamen vult ut ipsi eam exerceant, aliisque testatam faciant, uti ostendi Jacob. 1. Ita S. Gregor. 23. Moral. c. 18. *Ecce*, inquit, *inter adversa validius fidei robur emicuit; ecce concisa est integritas carnium, sed patefacta sunt ossa virtutum. Hinc*

de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentavit illos, et invenit illos dignos se. Tentati sunt quippe adversitate plagarum, sed digni inventi sunt nudatione ossium. Nam quia hæc eorum illa tentatio est, quæ ex flagellis adhibetur, illic aperte declaratur, dum sequitur: Tamquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holocausti hostiam accepit illos.

Accipe hujus rei elegantia symbola: Anthracites lapis ignitus et carbo, si jaciatur in ignem, velut inter mortuos exstinguitur; at contra aquis perfusus exardescit, inquit S. Isid. lib. 16. Orig. cap. 13. Gagates lapis accenditur aqua, oleo restinguitur, ait Plin. l. 36. 19. Ita justi oleo voluptatis peruncti torpescunt; at aqua tribulationis aspersi, in virtute exardescunt, Deoque fiunt gratiores et digniores. Dionysias lapis fuscus est, rubentibus notis sparsus. Idem si aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, et quod in illo odore mirificum est, ebrietati resistit, ait Solin. in Polyhist.

Sic prorsus virtus inter adversa exerit vires suas; nam ut vulgato fertur proverbio, παθήματα solent esse μαθήματα, juxta illud Ovid. Trist. lib. 4. eleg. 3.

Materiamque tuis tristem virtutibus imple;
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troja fuisset?
Publica virtutis per mala facta via est.

Ita noster Causin. l. 11. Parab. Hist. c. 32. et seq.

Et invenit eos dignos se,] sua gratia, amicitia, hæreditate, regno et gloria cœlesti. Hinc patet justos non tantum ex congruo, sed et ex condigno mereri gloriam cœlestem; licet enim opera in se nude spectata, v. g. dare eleemosynam pauperi, non mereantur tantam gloriam, juxta illud: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam*, Rom. 8. 18. tamen quatenus illa manant a gratia Dei homineque Deo grato, eatenus condigna sunt tantæ gloriæ. Gratia enim commensuratur gloriæ, ejusque est quasi semen et inchoatio. Assignat hic finem, ob quem Deus tribulationes et martyria justis immittit, aut permittit, ut scilicet eos probet, exerceat, dignosque suo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tract. *Moriendum esse pro filio Dei: Tormentis namque Martyres confortari*, inquit, *et ipsa probationis passione coronari, aperiunt ita S. Script. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est; in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, et invenit eos dignos se*

Audi et Euseb. Emissen. hom. de sanctis Martyr. Epiphodio et Alexandro, ubi pathetice sic Martyres loquentes et exhortantes inducit: *Num nobis ad cor nostrum clamat cognati viva vox sanguinis? Discite*, inquit, *ex nobis fidem quærendo acquirere, vivendo excolere, moriendo servare: discite plus peccatum timere, quam gladium; discite propter vitam magis justitiam amare, quam vitam, fidemque et timorem Dei. Quem nos in media belli tribulatione servavimus, observate, ne vos in pace vel pacis securitate perdatis. Cavete ne anchoram spei ac religionis, quam nos custodivimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cavete ne vitam bonam, si quando afflictionibus subditam videritis, miseram judicetis. Cavete ne in arena mundi, in qua ad subeundos agones missi sumus, aliquam felicitatem exspectandam putetis. Beatitudo hic parari potest, non potest acquiri. Non hic quæras quod hic nullus Sanctorum consummatus vel consummato labore nullus Confessor obtinuit. Non hic quæras quod hic nec Christus invenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent: si examinatio non præcederet, tribulationis periret occasio.*

Audi et S. Paulinum epistol. 4. ubi citans illud Cant. 5. 11. *Caput ejus aurum optimum: Hoc aurum*, ait, *forma sanctorum est, qui in capite corporis ut lumina micant, et sunt aurum ignitum Deo; quia videlicet eos per examina passionum, in hujus mundi fornace conflatos invenit* (*ut scriptum est*) *dignos se, et in his sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus et linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdemque ipsos statuens nummularios, ut secundum suam formam probabiles Domino cuderent nummos et abolita de nobis figura Cæsaris Matth. 22. vivum regis æterni numisma signarent, et spiritu redemptionis inscripti, cervice jam jugo libera, et salutis titulo præmunita fronte caneremus, Psalm. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Summa itaque ope enitamur, ita nos comparare, ut divini capitis* (*quod nobis per gratiam Dei Christus est*) *crines et aurum esse mereamur.*

6. Tamquam aurum in fornace probavit illos,] q. d. Sicut aurum in fornace expurgatur a scoria, et fulgidius resplendet; sic Deus justos per tribulationes et martyria, a fæce vitiorum venialium purgat, ac patientia et virtute fortiores clarioresque efficit. Unde Hugo Victor. tract. de filia Jephte: *Hunc imitata*, ait, *multa Martyrum millia usque ad mortem pro veritate, certarunt, et ab inimicis sævientibus immolata sunt: de quibus dicit Script: Tamquam aurum in fornace probavit eos.* Primus hac gnome usus est S. Job cap. 23. 10. dicens: *Ipse* (Deus) *scit viam meam, et probavit me quasi aurum, quod per ignem transit:* deinde David Psalm. 65. 10. *Probasti*, inquit, *nos Deus; igne nos examinasti, sicut examinatur argentum, etc. Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium:* tertio, Salomon Prov. 17. 3. *Sicut igne*, inquit, *probatur argentum, et aurum camino, ita corda probat Dominus*; quarto, Isaias cap. 48. 10. *Ecce*, inquit, *excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis*; quinto, Daniel cap. 11. 35. *Et de eruditis ruent* (in persecutione Antiochi et Antichristi) *ut conflentur, et eligantur et dealbentur*; sexto, Zachar. cap. 13. vers. 9. *Ducam tertiam partem per ignem, et uram eos sicut uritur argentum, et probabo eos sicut probatur aurum:* septimo, Malachias cap. 3. 2. de Christo ait: *Ipse enim quasi ignis conflans et quasi herba fullonum; et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum et argentum.* Unde fiet id quod sequitur; *Et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia*, utpote jam plene purificati et justificati; octavo, Ecclesiast. cap. 2. 5. *Quoniam*, inquit, *in igne probatur aurum et argentum; homines vero receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

En tibi tot Prophetarum testimonia, quibus hanc gnomen Deus omni ævo per oracula, æquæ ac exempla confirmavit. Æterna est lex a Deo sancita, ut justi omnes tribulatione, velut igne probentur, purgentur, perficiantur; nemo ab ea excipitur, uti multis

ostendit Judith cap. 8. 21. et Mathathias 1. Machab. 2. 52. Noli ergo et tu excipi, ne pariter excidas a justitia. Præclare Tertull. in Scorpiaco c. 7. *Audi enim*, inquit, *et alibi dicentem Deum: Uram illos sicut uritur argentum, et probabo illos sicut probatur aurum, utique per tormenta ignium et suppliciorum; per martyria fidei examinatoria*; et S. Aug. in illud Ps. 61. *Verumtamen Deo subjecta esto, anima mea, quoniam ab ipso patientia mea: Venit*, inquit, *tribulatio mea, venit et patientia mea, et purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in monili lucebit, in ornamento lucebit: patiatur tamen fornacem, ut purgatum a sordibus veniat ad lucem, fornax ista, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc flat aurifex: in fornace ardet palea, et purgatur aurum: illa in cineres vertitur, a sordibus illud exuritur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum justi, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio: ibi me ponit artifex, tolero; jubeor ego tolerare, novit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, et quasi consumendum me; illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subjicietur anima mea, quoniam ab ipso patientia mea.*

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat; sic in eadem tribulatione pius sua patientia fulget, impius murmurat, suaque impatientia turpatur; ignis aurum probat, miseria fortes viros. Unde Ennodius Ticinensis:

Mundior excocti fulgescat luce metalli,
Munera disponit qui dare digna Deo.

S. Aug. in Psal. 21. *Fornax aurificis*, inquit, *magni Sacramenti res est; ibi ignis non diversis diversa agit, paleam in cineres vertit, auri sordes tollit.* Sic S. Savinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, ut resudet in me, si quid est æruginis. Nam thus magis flagrat injectum ignibus.* Rursum S. Aug. ser. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur venenis rehementissimis, sicut rosa suavius olet juxta allia*; Synesius l. de Providentia: *Liquatur cera*, inquit, *et induratur lutum, et tamen non est caloris diversa natura.* Hercules, ut hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Rursum, ut ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit; sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute gravem illustrant. Sicut uno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem:

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum et sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es, simul ardes: si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris et fumus*, ait S. August. ser. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri cap. 5. *Terra plane gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imo Sappho poetria aurum vocat *filium solis*, quod noctu ut ignis coruscet et velut ardeat; aurum vero non cremari igne sed purgari propter argenti vivi et sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus l. 3. t. 2. c. 5. de Min. et l. 4. c. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, quia constat ex sicco et humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, uti docet S. Thomas, 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. l. 1. cap. 6. ait propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, et per viscosum humorem liquescere ad ignem; et quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri a specie et idea solari; atque quo sæpius arserit, et apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines; fortes enim et sancti in ea constantes egrediuntur splendentes ut aurum; pusillanimes vero remanent ut scoria. Memorabile est quod scribit Victor. Uticens. l. 1. Persecut. Wandal. Gensericum Arianum regem, cum insignem fidei heroem, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secreto jussisse, ut, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt*; audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cum fortis atque invictus maneret, jubet eum subire sententiam capitalem; ita tamen callidus occulte præcipiens, ut, si in illa hora vibrantis gladii pertimesceret ictum, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset; si autem fortem in confessione conspiceret, a gladio temperaret. Sed ille, ut columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, revertitur gloriosus. Et si martyrem invidus hostis noluit facere, Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quam insipiens et infelix fuisset Masculan, si in morte a fide defecisset! perdidisset enim corpus et animam, et a morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, utrumque ad utramque vitam conservavit, et gloriam æternam in cœlo et in terra peperit.

Subjicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis qui cum et a regiis ministris et ab uxore acerrime tentaretur ad negandam fidem, intrepide respondit: *Tamquam una ex insipientibus mulieribus loqueris; formidarem, mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo; artificio, conjux diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit uxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid ultra? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen Baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem l. 3. narrat Hunericum dolose hoc juramentum Catholicis obtulisse: Jurate, inquit, vos desiderare ut filius meus Hildericus mihi in regno succedat, et vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, jurare noluerunt, dicentes in Evangelio prohibitum sibi esse juramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores jurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Evangelium jurastis. Similiter non jurantibus ait: Quia regnum filii mei non optatis, idcirco jurare noluistis; quam ob causam jubeo vos in Cor-

aicam relegari. Anguinum ergo et vulpinum fuit hoc ejus juramenti postulatum; atque utrimque cornutum, ut certo omnes orthodoxos configeret et perderet.

Mystice, per *aurum* gloriam divinitatis et felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum, p. 664. *Tamquam aurum in fornace probavit eos, etc. Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem; et ærumnarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim et singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis divinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando refocillent, ac requiescant.*

Et quasi holocausti hostiam accepit illos.] Græce quasi *holocaustum hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. et Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt: *Quasi holocaustam hostiam*: Vatablus: *ut solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus quæst. 9. in S. Script. legit: *Et tamquam oblationem sacrificii.* Omnes justi patientes adversa ex amore Dei sunt ejus holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Judæorum hostia, sive victima, uti dixi Lev. 1. 2. et 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace et salute cujuspiam, et holocaustum quod totum cremabatur Deo; hoc enim significat græce ὁλοκαυστον, cum ex cæteris hostiis solus fere adeps et sanguis cederet Deo; reliqua vero cederent sacerdoti, et laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt; innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant. Martyres vero sunt quasi holocaustum, quia et carnis macerationem, et mentis puritatem, et vitam et omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Unde Themisthius apud Stobæum ser. 120. ait vicina et cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, et τελεται id est victimæ, et τελεισθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrii sibi ambiebat S. Ignatius. Unde epistola ad Tarsenses palam ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum ut Christum videam Salvatorem meum et Deum, qui pro me mortuus est:* et in ep. ad Rom. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego urgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem. S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus*, ait, *est Dominus, pro quo dulces et injuriæ sunt, et grata mors! Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petr. Damiani ser. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui cum necesse fuerit, pro Salvatoris fide corpus et animam tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis, etc.*

Simili modo mystici Martyres, æque ac holocausta sunt Religiosi, qui totos se Deo devovent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam et mortem per votum obedientiæ, uti pulchre ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hier. Platus lib. 2. de Bono status Relig. cap. 13. et 15.

Porro fideles omnes sunt sacrificia et holocausta Dei, si omnia ad ejus legem et honorem referant. Nam ut ait S. Aug. 10. de Civit. c. 6. *Corpus nostrum cum per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, ut non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma justitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento utitur anima; cum ejus bonus et rectus usus ad Deum refertur, sacrificium est; quanto magis anima ipsa cum se refert ad Deum, ut igne amoris ejus accensa formam concupiscentiæ sæcularis amittat eique tamquam incommutabili formæ subdita reformetur: hinc ei placens quod ex ejus pulchritudine acceperit fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adjungens: Et nolite conformari*, inquit, *huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezech. ubi docet fidelem esse templum Dei, mentem et cor esse altare, hostiam vero esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per jejunium offert corpus, per orationem et devotionem offert animam et voluntatem. Ita sanctus Thom. 2. 2. quæst. 85. artic. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, ut tamen et quædam sæculi non relinquant, hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait sanctus Gregorius homil. 12. in Ezech.

Nota. Pro *holocausti* græce est ὁλοκαρπωμα, quod noster a Castro censet significare oblationem frugum ut dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda paschatis, cum holocaustum sit animalium, puta boum, ovium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, sive holocaustum a Septuag. vocatur ὁλοκαρπωμα, ut patet Lev. 1. et seq. Quare ὁλοκαρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem et fumum cederet in καρπον, id est fructum, usum, cultumque Dei, uti dixi Lev. 1.

Et in tempore erit respectus eorum.] *Et*, id est *idcirco*, q. d. Quia justi, præsertim martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probavere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græce ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus, hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Unde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis suæ fulgebunt*, q. d. In die judicii, cum Deus visitabit et examinabit singulorum facta, tunc patientes et Martyres mira gloria donabit, ut fulgeant velut stellæ in cœlo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos tunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgine vel cœlibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. v. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, præmium, quod intuitu et respe-

ctu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur justis et Martyribus. Unde nonnulli vertunt: *In tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc et explicans subdit: *Judicabunt nationes, et dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc et respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent et deprimuntur justi; sed ἐν καιρῷ, id est, cum tempus opportunum fuerit, Deus faciet ut palam inspiciantur et celebrentur. Ita fecit, ut Martyrum fortitudo et sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin et ab ipsis Gentilibus et tortoribus celebraretur. Unde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ et martyrii sui, Deus faciet ut patientes et constantes magna virtute, laude et gloria fortitudinis fulgeant.

7. FULGEBUNT JUSTI, ET TAMQUAM SCINTILLÆ IN ARUNDINETO DISCURRENT.] *Fulgebunt* sicut stellæ, imo *sicut sol in regno patris eorum*, uti huc alludens explicat et testatur Christus, Matth. 13. 43. Stellæ enim in cœlo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Unde illud Poetæ: *Vos æterni ignes*, id est, vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. et 1. Corinth. 15. 41.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorum fulgebunt.* Unde S. Athan. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita non futura, refertque ad justos persecutionem fugientes; qui hac fuga magis, ut scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt et insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, uti obtinuit ipse, velut eorum primipilus, per continuam 46. annorum fugam. Quem secutus noster a Castro, hæc et sequentia sic explicat, q. d. *In tempore*, quo erit *respectus*, seu visitatio *eorum*, hoc est, cum tribulatione probabuntur, ut aurum in igne, fulgebunt clariores evadentes, ut aurum ex igne erutum refulget. Nam virtus eorum summaque constantia elucescit, et celebris et admirabilis omnibus fit. Et sicut scintillæ prehendunt paleas, et facile discurrunt inter arundines; ita illi inter improbos, leves et inconstantes attollunt caput, et tangunt invidia sui excellentia eorum, et silentium injiciunt illis: sic condemnabunt sua virtute infirmitatem nationum, et sua constantia levitatem cruciantium eos, et efferent caput super omnes populos, quantum effert civitas supra montem posita et lucerna super candelabrum collocata. Erunt igitur reges populorum, et Dominus rex illorum erit. Hunc sensum verum esse experimento comprobat subjectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent*, experienturque hanc veritatem. Hæc ipse.

Verum alii magis apposite et genuine, hæc et seq. referunt ad futuram vitam et gloriam cœlestem, non ad præsentem. Id enim verba plane significant. Id etiam omnino exigit quod ait v. 2. *Visi sunt oculis insipientium mori, et æstimata est afflictio exitus illorum, et quod a nobis est iter, exterminium; illi autem sunt in pace:* quæ verba non possunt accipi, nisi de mortuis et beatis. Ita censent Clemens Alex. l. 4. Strom. c. 6. S. Cyprian. Exhort. ad Martyr. c. 12. S. Bonav. Lyranus, Dionys. Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 48. sect. 1. et seq. et alii passim, qui voce *fulgebunt* censent notari dotem claritatis, voce *discurrent* dotem agilitatis, quæ erit in corporibus Beatorum, præsertim Martyrum, qui obscuritate carcerum claritatem hanc, et suis vinculis agilitatem hanc meruerunt. Porro S. Bonav. in 4. dist. 49. p. 2. art. 2. q. 1. censet quatuor dotes corporis gloriosi significari hisce verbis, cum dicitur: *Fulgebunt justi, et tamquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nam *in fulgore*, inquit, *significatur claritas: in justitia impassibilitas, quia justitia est perpetua et immortalis, in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter quod numerus harum quatuor dotum deduci possit ex duplici causa, scilicet formali et materiali. Primo, ex formali, quia cum in corpore nostro, inquit, sit natura et forma duplex, scilicet elementaris, quæ modo dominatur; et cœlestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis et completiva corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. Igitur quia lux habet istas quatuor proprietates, sicut patet in radio, scilicet claritatem, quia illuminat: impassibilitatem, quia nihil ipsum corrumpit; agilitatem, quia subito vadit: penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit: sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis quatuor habet dotes; secundo modo accipitur secundum causam materialem sic: Corpus nostrum est compositum ex quatuor elementis, et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua, quæ est elementum humidum et passibile, habet passibilitatem et corruptionem; unde humidum aqueum corpus corrumpit. A terra vero habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continue: ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aere vero habet infirmitatem: aer enim facillime immutatur et cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita removeri ad hoc, quod corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes. Contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas id est agilitas; contra infirmitatem virtus sive penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc ultima sumptio convenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati et rationi: auctoritati Apostoli, ita enim sumit Apostolus 1. Corinth. 15. *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione*; ecce impassibilitas: *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria*: ecce claritas: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute;* ecce penetrabilitas, id est subtilitas: *Seminatur animale, surget spiritale:* ecce agilitas. Unde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos removent. Similiter S. Aug. de Civit. Dei, l. 22. c. 19. Aberit a corporibus nostris, ait, omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem. Hucusque S. Bonav.

Potest quoque τὸ *fulgebunt* referri ad famam posthumam Martyrum, qua gloria, miraculis, festis, templis, imaginibus, cultu, invocatione refulgent in terra æque ac in cœlo: *Magna*, enim, ait S. Cyprian.

de Laude martyrii, *est claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas, ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta non horrere, sed contemnere. Sic Daniel minas regis, leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit.*

Denique pro *fulgebunt*, græce est ἀναλάμψουσι, id est *desuper resplendebunt*, de supernis miro fulgore illustrabuntur, e cœlo recepto splendore inflammabuntur, atque instar fulgentissimarum lampadum irradiabunt; quia scilicet a Christo Christique gloria velut sole desuper illuminante, Martyres suæ claritatis radios et fulgores haurient et rapient: ἀνὰ enim in compositione significat *re*, vel *sursum*.

Tamquam scintillæ in arundineto discurrent.] Arabicus: *Fulgebunt justi tamquam cursus scintillarum in arundineto*; græce ἐν καλάμῃ, id est, *in stipula*; hæc enim crebriores jacit scintillas, quam arundo. Unde illud Ovidii 4. Fastor.

> Moxque per ardentes stipulæ regnantis acervos,
> Trajicias celeri strenua membra pede.

Sensus est, q. d. Sicut stipulæ, vel arundines siccæ ab igne correptæ, illico in scintillas abeuntes celerrime evolant, et emicant quaquaversum; sic pariter corpora justorum et Martyrum fulgida, velut quædam fulgetra huc illuc ad libitum agillime discurrent ac velut scintillæ emicabunt et volabunt.

Tropol. S. Hieron. (vel quisquis est auctor: stylus enim dissidet a stylo S. Hieron.) Epist. 7. de viro perfecto, tom. 9. *Arundinetum*, ait, *sunt infideles, inter quos justi in hoc mundo non sistunt, nec pedem mentemque figunt, sed quasi peregrini anhelantes ad cælum discurrunt. Quid est*, ait, *quod astris per arundineta comparati volitabunt, et in siderei forma fulgoris stirpes terrarum miserrimas permeabunt, cum longe incongrue miscеantur, vel fulgores arundinetis, vel arundineta fulgoribus?* ac respondet: *Intellige per arundineti imagines infideles homines et incredulos demonstrari, eorumque corpora superficie grata, et interius cassa virtutibus; quæ ubi primum spiritus vanitatis inflarit sibila serpentis imitentur, et sanos partus, viperarum progenies obsequantur. Scintillæ, ait, in arundineto: Sancti ergo inter peccatores, quoniam non omnis caro eadem caro. In arundineto, ait, id est, vacua luce corpora, et alienis arsura fulgoribus, quibus Sanctorum claritas futura pro pœna est; quoniam Deus ignis consumens est: et justi in imaginem Deitatis advenient.* Et S. Gregor. 33. Moral. c. 3. *Arundinetum*, ait, *vitam sæcularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris quasi ad alta proficiunt, sed intus a soliditate veritatis inanescunt.* Rursum S. Bonav. Hugo et Isidor. Pelus. l. 1. Epist. 5. Impius, inquiunt, est arundo, quia crescit arundo in luto, cedit vento, inanis est, instabilis, sonora, levis, vilis, infirma et igni apta; talis prorsus est impius; inter impios ergo discurrunt justi similes scintillis ob subtilitatem, parvitatem, agilitatem, processionem de igne magno, et magnam aliarum rerum (puta proximorum) inflammationem, sive per charitatem eos convertendo, sive per zelum justitiæ eos pudore confusionis (et dolore gehennæ succendendo, fulminata una cum Christo sententia damnationis, quæ eos velut paleas et arundines instar jacti fulminis afflabit, et siderabit. Sic Apostoli quasi scintillæ discurrentes in arundinetis, imo spinetis cunctarum gentium, omnes igne amoris divini inflammarunt.

8. Judicabunt nationes, et dominabuntur populis.] Justi omnes in judicio universali judicabunt gentes infideles, et populos impios judicio, non proprie dicto, sed metaphorico et comparativo; quia scilicet suæ vitæ et virtutum exemplo, tacite condemnabunt sceleratam vitam impiorum, quam proinde etiam viva voce redarguent, et dignam gehenna asserent. Sic Christus ait Lucæ 11. 31. *Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, et condemnabit illos: quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis; et ecce plusquam Salomon hic. Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac et condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Jonæ: et ecce plus quam Jonas hic.* Hac ratione multi ex Patribus acceperunt judicium Sanctorum, ut S. Hieron. in 50. Isaiæ: *Judicat*, ait, *quis cum Domino non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum, quomodo et Apostoli judicant duodecim tribus Israel, et Ninivitæ et regina Saba populum Judæorum.*

Unde pie et pathetice S. August. in Medit. c. 4. *Tot*, inquit, *judicibus inops astabo, quot me præcesserunt in opere bono; tot arguentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene vivendi exempla; tot convincar testibus, quot me monuerunt proficuis sermonibus, seque imitandos justis dederunt actionibus.*

Apostoli vero ac viri Apostolici et Religiosi, præsertim Martyres, qui omnia pro Christo reliquerunt, quin et vitam pro illo in holocaustum obtulerunt, in judicio proprie judicabunt tamquam Assessores Christi, ejus sententiam approbantes et confirmantes. Hoc est enim quod eis promittit Christus, dicens Matth. 19. 28. *Amen*, inquit, *dico vobis quod vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.*

Quare in judicio Martyres judicabunt et damnabunt suos olim reges et judices, a quibus inique judicati et occisi sunt, puta Machabæi judicabunt Antiochum, S. Petrus et Paulus Neronem, S. Laurentius Decium et Valerianum, S. Sebastianus Diocletianum, etc. Unde S. Cyprianus Exhort. Martyr. cap. 12. *Quando ergo*, ait, *judicaturos vos, et regnaturos cum Christo cogitatis, exsultetis necesse est, et futurorum gaudio præsentia judicia calcetis.* Et Tertull. ad Martyres cap. 2. *Judex exspectatur*, ait, *sed vos estis de judicibus ipsis judicaturi.*

Et regnabit Dominus illorum in perpetuum.] Pronomen *illorum* non refertur ad τὸ *Dominus*, sed ad τὸ *regnabit*, q. d. Dominus Deus *regnabit illorum*, id est, regnabit super eos, vel *in eis*, ut vertit Vatablus. Est græcismus. Græce enim est βασιλεύσει αὐτῶν, id est quasi rex dominabitur eorum. Significat ergo quod rex justorum et Martyrum non erit Antiochus, Nero vel Decius, uti fuit olim in hac vita; sed ipse Deus qui in eis regnabit per amorem, et per gloriam, aspirando et communicando eis omne suum gaudium, omnes opes, omne regnum, omnem felicitatem, faciendo eos reges totius universi, juxta illud: *Regnum*

et potestas dabitur populo sanctorum Altissimi, Daniel. cap. 7. v. 27. Quare tunc Deus erit omnia in omnibus, 1. Cor. 15. 28.

9. QUI CONFIDUNT IN ILLO, INTELLIGENT VERITATEM: ET FIDELES IN DILECTIONE ACQUIESCENT ILLI, QUONIAM DONUM ET PAX EST ELECTIS EJUS.] Græce πεποιθότες, quod est participium præteritum, q. d. Antea confisi in Deo.

Celebravit hucusque justorum in adversis fortitudinem, et Martyrum in tormentis constantiam; nunc, qui et quales illi sint ostendit: nimirum qui confidunt in Deo, et fideles sunt in dilectione: quo simul declarat qua via, quibusque mediis ad illam fortitudinem et constantiam perveniatur; nimirum confidentia in Deum, et amore fideli erga Deum. Sensus ergo est, q. d. Hi sunt justi patientes, qui ob patientiam fulgebunt, et velut scintillæ discurrent, judicabunt nationes, et in æternum regnabunt cum Deo, qui scilicet jam ante toti confisi Deo, omnem suam spem in eo locarant. Ex hac enim spe roborati a Deo (Deus enim in se sperantes, seque in adversis invocantes exaudit, solatur et roborat) fortiter adversa et tormenta quælibet sustinuerunt. Hi ergo illuminati a Deo intelligent veritatem eorum quæ dixi, scilicet justorum animas non interire cum corpore, sed esse in manu Dei, ab eoque confortari, curari et beari in æternum, ut in gloria cœlesti velut soles refulgeant, ac velut reges dominentur populis, infidelibus et impiis. Rursum, justi constantes, patientes quasvis tribulationes, sunt illi qui fideles sunt in dilectione et amore Dei. Hi enim acquiescent illi, græce προσμενοῦσιν αὐτῷ, id est, permanebunt apud eum, id est, et in hac vita firmiter adhærebunt, ejusque cultui legique obedient. Unde unus ex illis dicebat: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? etc. Certus sum quia neque mors, neque vita, neque Angeli, etc.* Causam subdit: *Quoniam donum et pax est electis Dei.* Sic quoque legit S. August. in Speculo et codex Vaticanus, q. d. Justi adeo sunt confidentes in Deum, Deique amantes, ideoque adeo in adversis constantes, quia sciunt Deum amicos suos electos numquam deserere, sed iis adesse et opitulari, ideoque suum donum multiplicis gratiæ et virtutis, suamque pacem, id est, omne bonum, ac præsertim requiem æternam in cœlo, eis communicare, juxta illud Rom. 8. 29. *Nam quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui; ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos et glorificavit. Quid ergo dicemus ad hæc: Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Porro Græca jam aliter habent et nonnulla addunt: *Quoniam*, inquiunt, *gratia et misericordia sanctis ejus et visitatio*, vel *respectus, in electis ejus*. Quæ verba clarius sensum jam datum exprimunt, q. d. Deus sanctis suis dat gratiam patientiæ et constantiæ in hac vita, ac gloriam electis suis in futura. Porro hæc verba habentur in Vulgata, cap. seq. v. 15. et inde videntur huc in Græcum translata, uti solerter advertit Jansen.

10. IMPII AUTEM SECUNDUM QUÆ COGITAVERUNT, CORREPTIONEM HABEBUNT: QUI NEGLEXERUNT JUSTUM, ET A DOMINO RECESSERUNT.] Transit a justis ad impios, horumque sortem cum illorum sorte per antithesin componit, opponit et postponit; quod sicut illorum sors est felicissima, sic horum sit infelicissima, etiam in hac vita. Sensus ergo est, q. d. Sicut pii recipient gloriam secundum suas patientiæ cogitationes et passiones; sic impii recipient correptionem; græce ἐπιτιμίαν, id est, mulctam et pœnam; Vatablus, *mulctabuntur;* alii, *punientur*, secundum suas injuriæ et scelerum cogitationes et persecutiones, quibus pios spoliarunt, vexarunt, occiderunt. Unde explicans subdit: *Qui neglexerunt justum*, id est, eum velut vilem et neglectum omnibus probris malisque affecerunt. Est miosis. Vel *neglexerunt justum*, in neutro genere, id est, justitiam violarunt, omne jus fasque conculcarunt, idque magis respondet illi, quod explicans subdit: *Sapientiam enim et disciplinam qui abjicit infelix est.*

SECUNDUM QUÆ COGITAVERUNT,] id est, pro merito pravarum cogitationum et volitionum: ex hisce enim procedunt pravi sermones et pravæ operationes, inquit S. Bonav. Lyran. et Dionys. Aut secundo, quasi dicat: Corripientur et punientur, prout ipsi conscientia dictante dum peccarent, cogitaverunt, id est, augurati et ominati sunt; supplicia quæ timuerunt, reipsa eis obvenient; incident in mala, quæ expaverunt, juxta illud Job. 3. 25. *Quia timor, quem timebam, evenit mihi.* Magna enim supplicii pars est, præsagitio, angor, pavor, jugisque formido illius velut capiti imminentis. Nam ut dicitur Prov. 10. 24. *Quod timet impius, veniet super eum: desiderium* (quoque) *suum justis dabitur.*

ET A DOMINO RECESSERUNT.] Ad diabolum velut apostatæ perfidique et sacrilegi proditores: unde græce est, καὶ τοῦ κυρίου ἀποστάντες, q. d. Apostatantes a Domino, illique rebellantes, quia spreta justitia dederunt se totos injustitiæ et sceleribus. Agit maxime hic et toto libro de tyrannis et injustis judicibus, qui ut suæ ambitioni, avaritiæ, libidini et tyrannidi plane indulgeant, tandem apostatant a fide et Deo, fiuntque hæretici vel athei, quales multos hoc ævo vidimus. Unde Cantacuzenus legit: *Qui neglexerunt Dominum, et a justitia recesserunt. Primum enim*, ait, *illud est ut negligatur Dominus, et ab ejus gloria simul et cultu recedatur; deinde ut illius quoque præcepta contemnantur.*

11. SAPIENTIAM ENIM ET DISCIPLINAM QUI ABJICIT, INFELIX EST: ET VACUA EST SPES ILLORUM, ET LABORES SINE FRUCTU, ET INUTILIA OPERA EORUM.] *Disciplinam* græce παιδείαν, id est institutionem, eruditionem, castigationem puerorum, qua scilicet puerilis hominum levitas, petulantia et cupiditas corripitur et castigatur. Hinc et ipsa virga, sive flagellum, ipsaque flagellatio, vulgo vocatur *disciplina*. Rursum omnia adversa quibus Deus justum erudit, purgat et perficit, sunt disciplinæ Dei. Audi Apost. Hebr. 12. 5. *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem recipit; quis enim filius, quem non corripit pater? Omnis autem disciplina, in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ.* Nam ut ait S. Cyprian. initio libri de Disciplina et habitu Virgin. *Disciplina est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis.*

Facit in Christo manere semper, ac jugiter Deo vivere, et ad promissa cœlestia, et divina præmia pervenire. Hanc et sectari salubre est, et aversari et negligere lethale.

Disciplina ergo est instructio et formatio morum ad omnem honestatem et virtutem. Hanc *qui abjicit* græce ἐξουθενῶν, id est contemnens, vilipendens, nihili faciens; qui scilicet ea, quæ agere debet, discere negligit; aut si scit, opere non exsequitur, *infelix est;* græce ταλαίπωρος, id est, ærumnosus, miser, calamitosus; quia in multas ærumnas Deo vel homine vindice incidet, juxta illud Psalm. 2. 10. *Et nunc, reges, intelligite; erudimini, qui judicatis terram. Servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.* Ex adverso; *Beatus homo, qui invenit sapientiam;* ut ait et fuse describit Salomon Proverb. 3. 13. et seq. et Eccli. cap. 1. 19. et seq. Sapienter S. Leo serm. 7. de Epiphan. *Tota,* ait, *sapientiæ Christianæ disciplina non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, nec in appetitu laudis et gloriæ, sed in vera et voluntaria humilitate consistit.* Paulo aliter legit et explicat S. August. (vel quisquis est auctor, stylus enim dissonat a stylo S. August.) tract. de Bono disciplinæ, cap. 5. ubi sic ait; *Ecce dicit Propheta: Qui spernit disciplinam, odit animam suam. Et vere ut dixit, ita est; nam hostis est et inimicus animæ suæ, qui spretis disciplinæ monitis, diabolicis occupatur officiis. Dicunt aliquanti disciplinam satis duris legibus constitutam. Loquantur ista satis miseri, quos ad omne facinus ille diabolus auctor mortis invitat, quorum mentes insatiabilis gula possidet, super quos regnat ebrietas, quos turpis luxuria captivos tenet, et a quibus numquam superbia ingrata discedit. Illis autem quibus est studium honestæ fidem servare continentiæ, humilitati pietatique servire, dulce disciplinæ onus est, et leve jugum Domini, quod non gravat, nisi aut perditos, aut perituros.*

Vacua est spes illorum,] insipientium, id est impiorum, cum sapientum et justorum *spes immortalitate plena sit,* ut dixit vers. 4. Ratio a priori est, quod impius careat gratia et charitate, quæ est principium et fons omnis meriti de condigno: quare esto impius oret, jejunet, det eleemosynas, etc. tamen per ea non meretur vitam æternam et gloriam cœlestem: opera ergo ejus, etiam alias bona et meritoria, in ipso quasi inania, et mercede vacua sunt. Rursum *vacua est spes illorum,* quia opes, gloriam et felicitatem, quam sperant, non assequuntur. Hinc *labores sine fructu,* græce ἀνόνητοι, id est sine utilitate et pretio sunt, imo vero noxii et exitiales; quia laborant serviuntque peccato et dæmoni, ad æternam suam damnationem. Aliqui legunt ἀνόητοι, id est fatui, stulti, insensati sunt labores impiorum, quia ipsi sunt insensati et stulti. Hinc et *inutilia opera,* imo perniciosa, quia impia. Perperam Hugo, Holcot, Dionys. et Glossa legunt, *inhabitabilia opera,* sicque exponunt, q. d. In quibus Deus non inhabitat, vel quæ habitationi, convictui et societati hominum repugnant; vel quæ eos ab habitatione Ecclesiæ, tum militantis, tum triumphantis, puta a cœlo, excludunt. Verum parerga sunt hæc omnia: græce enim est ἄχρηστα, id est inutilia.

Laborant ergo pii et impii, sed pii parvi laboris magnam referunt mercedem, scilicet æternum gloriæ pondus, ut ait Apost. 2. Corinth. 4. impii vero magni laboris nullam referunt mercedem, sed ingentem pœnam, tum præsentem, tum futuram, puta incendia gehennæ. Quam ergo pii sapientes sunt, impii vero amentes et insipientes!

12. Mulieres (uxores) eorum insensatæ (ἄφρονες, id est amentes, stultæ) sunt et nequissimi (græce, πονηρὰ, id est pravi, nequam per antonomasiam, id est nequissimi) filii eorum,] q. d. Insipientium, id est impiorum, inter alias hæc sors et pœna est, quod uxores et filios habeant sibi similes, puta insipientes, id est pravos, sceleratos et impios. Maritus enim velut paterfamilias toti familiæ suam insipientiam, id est sua vitia, verbo et exemplo affricat et instillat, juxta illud: *Mali corvi malum ovum.* Et illud Senecæ in Hippolyt.

Redit ad auctores genus,
Stirpemque primam degener sanguis refert.

Et illud lib. 4. Esdræ c. 9. v. 17. *Qualis ager, talia et semina: et quales flores, tales et tincturæ; et qualis operator, talis et creatio: et qualis agricola, talis et cultura.*

Secundo, proprie per *insensatas* intelligit adulteras, et consequenter per filios *nequissimos* accipit spurios et adulterinos, q. d. Hæc est pœna impiorum, ut, cum ipsi sint infideles Deo, uxores pariter experiantur sibi infideles et adulteras, quæ proles ex alio viro, puta adultero, susceptas marito quasi proprias arrogent et substituant. De adulteris enim et adulterina sobole in seqq. agitur: ita Jansen. Hinc disce viros, qui fidem Deo datam violant, impieque vivunt, Deo vindice id consequi, ut nec ab uxoribus eis fides præstetur, nec a filiis honor. Docet hoc Apost. Rom. 1. 21. *Qui,* inquit, *cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt: propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ: nam fœminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam.* Hinc apud hæreticos eorumque prædicantes tot sunt adulteria, fornicationes et incestus, sed occulti: qui enim fidem Deo non servat, quomodo servabit homini? qui credit vel docet castitatem servatu impossibilem, quomodo eam servabit, imo quomodo credet eam sibi possibilem?

Moraliter discant hic mariti, si probas et castas velint habere uxores et proles, ipsi eis probitatis et castitatis exemplo præeant; hoc enim sequentur ipsæ, ac Deus mariti probitatem, hoc congruo suorum præmio remunerari solet; si enim maritus sit improbus et incestus, improbam et incestam habebit uxorem ac liberos. Rursum, si mater sit impudica, impudicitiam ab ea discet filia. Ita communiter fieri videmus, etsi subinde contrarium per extraordinariam Dei providentiam contingat. Hinc D. Ambros. lib. 3. de Virgin. loquens de Herodiade: *Quid,* ait, *potuit filia de adultera Matre discere, nisi damnum pudoris?* Ideoque Ezechiel Propheta cap. 16. 44. *Sicut,* ait, *mater, ita et filia ejus.* Et in hanc sententiam Gloss. in cap. *Si quis cum militibus,* 6. quæst. 1. adducit versum vulgarem.

Insequitur leviter filia matris iter.

Unde et Virgilius in Bucolicis ecloga 1.

Si canibus catulos similes, sic matribus hœdos
Noram.

Cujus auctoritate Columella lib. 3. Rei rusticæ: *Nihil,* inquit, *dubium quin ipsa natura sobolem matri similem esse voluerit.* In idque alia quædam scribit, trahitque etiam ad vineta. Diogenes Cynicus, teste Laertio, cum ebrium in foro vidisset: *Illius,* inquit, *pater ebrius fuit.* Horat. lib. 4. Carm. ode 24. sic canit: *Dos est magna, parentum Virtus.*

Porro adulterorum uxores sæpe esse adulteras liquet, tum experientia, tum ratione. Adulterium enim viri facit uxorem impudicam; tum quia dat illi exemplum libidinis: viri enim mores uxori sunt speculum, quod ipsa imitetur. Tum quia illi suggerit modum se vindicandi: uxor enim videns fidem sibi a marito datam non servari, fidem pariter ei non servat, utque injuriam per adulterium ab eo illatam vindicet, similem illi injuriam per adulterium irrogat. Ovidius libro de Art. exemplum dat Agamemnonem et Clytemnestram:

Dum fuit Atrides, *inquit,* una contentus, et illa
Casta fuit: vitio est improba facta viri.

Et mox:

Et male peccantem Tyndaris ulta virum est:

Quocirca Arist. lib. 1. Oeconom. c. 4. *Primum,* inquit, *leges sint viro ad uxorem, ut injuria cesset, sic nec ipse injuriam patietur. Est autem (*ut illo paucis interjectis scribit*) viri injuria externarum mulierum congressio.* Et ut scribit Seneca ad Lucil. epist. 95. *Gravissimum est in uxorem injuriæ genus, habere pellicem.* Quocirca sapienter maritum admonet Lactant. lib. 6. *Exemplo,* ait, *continentiæ docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod ipse præstare non possis.* Et paulo post scribit uxorem ejus, qui circa corrumpendas alienas uxores occupatur, exemplo incitatam aut imitari se putare, aut vindicare. Idque est, quod ipse S. Augustinus similiter in cap. *Si dicturi,* 32. q. 6. monebat, ut, quales volumus uxores nostras invenire, et ipsæ nos inveniant, et si intactas quærimus, intacti simus. Hac de causa Job ille vir rectus et timens Deum cap. 31. 9. *Si deceptum est,* ait, *cor meum super muliere, et si ad ostium amici mei insidiatus sum: scortum alterius sit uxor mea, et super illam incurventur alii.* Sed et Æsopus apud Planudem, ita Ennum filium monet: *Semper uxori tuæ adhære, ne alterius viri periculum velit facere.* Huc quoque pertinet illud Osee 4. 14. *Non visitabo super sponsas vestras cum adulteraverint, quoniam ipsi cum meretricibus conversabantur.* Tamquam scilicet quodammodo excusentur mulieres adulteræ, ob virorum suorum adulteria. Hinc Seneca epist. 94. ad Lucilium: *Improbus est,* inquit, *qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum.* Denique S. August. tract. de Decem chordis: *Si caput,* inquit, *est vir, melius debet vivere, et præcedere in omnibus factis suis uxorem, ut illa imitetur virum.* Nam ut ait Pacatus in Panegyr. ad Theodos. imperat. *Imperata correctio exasperat, blandissime autem jubetur exemplo.*

13. MALEDICTA CREATURA EORUM, QUONIAM FELIX EST STERILIS: ET INCOINQUINATA, QUÆ NESCIVIT THORUM IN DELICTO, HABEBIT FRUCTUM IN RESPECTIONE ANIMARUM SANCTARUM.] Syrus: *Maledicta est progenies eorum, quoniam melius est sterilis quæ non est coinquinata, quæ ignoravit lectum casus,* vel *ruinæ;* Arabicus: *maledicta conditio eorum, quoniam sterilis quæ non habet maculam, in se beata, quæ nescivit lectum in ruina.*

Opponit piorum prolem proli impiorum, q. d. *Creatura,* græce γένεσις, id est generatio et progenies, puta filii et filiæ sunt maledicti, id est impii et scelerati; tum quia parentes vitia uti corporis, sic et animæ, in proles generando trajiciunt: utrimque enim infectum est semen parentum. Unde videmus, si parentes sint calculosi, podagrici, epileptici, ebriosi, libidinosi, adulteri, filios quoque iisdem morbis et vitiis obnoxios: tum quia parentes impii impie educant suas proles, ac vitiorum, quibus obnoxii sunt, exempla, quotidie filiis suis præbent. Quid enim discat filius a parente, quem quotidie rixari, jurare, inebriari videt, nisi ut et ipse rixetur, juret, seseque inebriet? Paternum enim et domesticum exemplum potens est et efficax in animis filiorum; quare eos suorum vitiorum hæredes relinquit. Ex adverso *felix est* mulier *sterilis et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto,* id est quæ cubile et lectum adulterii et fornicationis ignorat, id est, quæ immunis est ab adulterio et fornicatione: licet enim sit sterilis, tamen non carebit suo fructu et prole in judicio, quo Deus visitabit, judicabit, respiciet et præmiabit animas castas et sanctas. Præfert ergo mulierem probam et castam, licet sterilem, impiæ et incestæ, licet fœcundæ et prolibus abundanti: quod hæc proles impias generet, educet et formet; illa vero præmium illustre suæ castitatis consequatur a Deo. Unde Budæus in Pandectas vertit: *Exsecrabilis eorum genitura, quando beata sterilis non inquinata.* Non enim omnem sterilem beatificat, ait Jansen. sed non inquinatam; sicut nec vers. seq. omnem spadonem, sed eum, qui non est operatus iniquitatem, et non cogitavit prava contra Deum. Unde et S. Hieron. in cap. 56. Isaiæ et 9. Osee legit: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognovit stratum in delicto,* vel *cubile in peccato,* puta in adulterio; hoc enim ob enormitatem antonomastice dicitur delictum, vel peccatum. Vatabl. *Sane beata est sterilis incontaminata, quæ concubitum flagitio non novit, fructum in cognoscenda animorum causa capiet.* Per *sterilem* nonnulli accipiunt conjugatam, quæ servat castitatem conjugalem, et thorum immaculatum in matrimonio. Ita Hugo et D. Thom. et Noster a Castro, qui apposite et contraposite sic exponit: Maledicta creatura, id est proles impiorum, utpote ex adulterio habita, q. d. Infelix illa uxor, quæ, quod non generet ex viro suo, et ipsa flagitium committit maculando thorum viri sui, et filios generat exsecrandos. Sane multo felicior est infœcunda, quæ contenta orbitate filiorum, non est passa maculare aut coinquinare lectum suum delicto: nempe quod non cognovit thorum seu lectum in delicto, pro non cognovit delictum in thoro per hysteron proteron, hoc est, concubitum flagitiosum: Deum enim prætulit filiis.

Melius tamen, plenius et perfectius alii per *sterilem incoinquinatam* accipiunt virginem: hæc enim sola est *incoinquinata,* id est incorrupta, non marcida, quæ florem virginitatis illibatum servat: mox enim c. 4. 1. in virginitatis laudes excurrit. Nam conjugata

in veteri testamento si esset sterilis, non tam benedicta, quam maledicta censebatur, utpote carens communi dono illius ævi, scilicet fœcunditate. Ita de virgine hunc locum accipit Ecclesia in officio Ecclesiastico de Communi Virginum, et S. Hieron. loco jam citato, ac S. Ambros. lib. 1. de Virgin. ubi legit: *Melior sterilitas cum virtute*. Sic et Holcot, Dionys. et noster Gabriel Vasquez, quem audi: Nescire thorum in delicto, non est, non violare thorum per adulterium, sed idem quod esse sine uxore, cum qua quis in eodem thoro cubare posset, eo quod eunuchus vel sterilis sit, et tamen esse plenum bonis operibus: sicut e contra fœcundus, et qui filios habet, etiam ex legitimo thoro, tamen legem Dei non servat, dicitur scire thorum in delicto, id est scire thorum et habere fructum matrimonii, et simul contra legem Dei peccare. Ita Vasquez 3. pag. tom. 2. disp. 124. num. 47.

Idem patet ex versu seq. ubi quod hic dixit de fœmina, dicit de viro, eumque vocat *spadonem*, id est eunuchum, qui nequit aliud esse, quam virgo. Idem exigit præmium eminens utrique promissum vers. 14. *Dabitur enim illi fidei donum electum, et sors in templo Dei acceptissima*, quod utique non conjugatis, sed virginibus datur.

Igitur *quæ nescivit thorum in delicto*, idem est quod *quæ nescivit delictum* (puta adulterium, fornicationem) *in thoro*, id est lecto, qualis tum est conjugata per castitatem conjugalem, tum potius virgo per castitatem virginalem, ideoque dicit, non *quæ nescivit delictum in thoro*, sed *quæ nescivit thorum in delicto*, q. d. Virgo adeo abest et abhorret a delicto adulterii et fornicationis, ut ipsum thorum sive lectum concubitus, quo delinqui potest, et quo delinqui solet, ignoret, q. d. Virgo omnem concubitum, omnem copulam ignorat.

Sensus ergo planus et plenus est, q. d. Maledicta est generatio, id est tam parentes, quam proles adulterinæ et sceleratæ impiorum, quia ex adverso benedicta et felix est generatio et stirps piorum. Nam felix est uxor incoinquinata, ideoque quoad prolem corporalem sterilis, quæ omnem omnino thorum et concubitum, quo delinqui solet, ignorat; habebit enim fructum copiosum in respectione animarum sanctarum.

Excurrit hic Sapiens in vituperium libidinis, et encomium castitatis et virginitatis, quia sapientiæ comes, imo soror, est castitas et virginitas. Unde S. Gregorio Nazianz. teste Ruffino, per visum utraque specie fœminea et virginea apparuit, illoque fœminas aversante, vultumque avertente, ab eis audivit: *Ne ægre feras, o juvenis, nostrum conspectum: sorores enim sumus, tibique familiares; uni nomen est sapientia, alteri castitas. Visitare te venimus, quia jucundum nobis in anima tua habitaculum præparasti.*

Quocirca amor sapientiæ tuetur castitatem, castitas vicissim incitat ad studium sapientiæ. Olim multis Religiosis hoc dedi consilium, et etiamnum do, ut, si veliut puritati animæ, et bono Religionis suæ consultum, in eam inducant cum pietate studium litterarum præsertim Theologiæ et sacræ Scripturæ: per hoc enim tollitur otium, quod est causa omnis mali, ac mens a carne carneisque voluptatibus elevatur ad cognitionem, et gustum rerum divinarum: tertio, homo fit doctus, ut et alios docere, et ad perfectionem erudire possit: quare experientia constat, nil ita reformare Religionem et disciplinam monasticam, ac studia litterarum pietati juncta. Sane in Societate nostra multi mirantur hæc tria ita contraria conjungi, scilicet tantam humilitatem cum tanta scientia, tantam obedientiam cum tanta prudentia, tantam castitatem cum tanta juventute; sed causa post Dei vocationem et gratiam, est assiduum studium sapientiæ. Semper enim discimus et docemus, quo fit, ut casti simus, et tentationes carnis vel non sentiamus, vel per Dei gratiam superemus, juxta illud S. Hieronym. *Ama scientiam Scripturarum, et vitia carnis non amabis.* Tantum curent studiosi sapientiæ, ante omnia studere cognitioni Dei et sui ipsius, ut Deum summe revereantur, seipsos summe despiciant; nam alioqui *Scientia inflat, charitas ædificat*, ait Apostol.

Hujus sententiæ veritatem insigni phœnicis et viperæ apologo aureis guomis ceu gemmis insperso, repræsentat Cyrillus l. 4. Apolog. moral. c. 7. *Vipera*, inquit, *phœnicem solitariam recumbentem reperiens, salutavit, et dixit, ut quid tu sola sedes, ubi est tui generis amica societas: cui illa: quippe sola sum in genere meo, nec ullius in me est sexus discretio: una tantum sum et singularis in mundo. Quo audito, mirata valde vipera dixit: Numquid tibi soli fuit illiberalis natura, cum cæteris animalibus tam sit in generationis suavissimo gaudio, et gratissimo prolis bono? Ad quid tibi pulchritudo hæc postquam privata es vitæ conjugalis dulcedine, et coeundi delectatione? Nempe si moritura es, tota deficies: sin immortalis, in æternum es tristis. Quid plura? In hac tua castitate, tibi oculis clausis et obturatis, quid malum bonumque sit numquam senties, neque nosti. Ad hæc illi phœnix, venereorum non ignara fastidii, et puritatis non inscia gaudii, minime turbata respondit: Ibi est summa et gaudiosa societas, ubi totius speciei intima est unitas. Igitur quia singularis specie sum assimilata cœlestibus, gaudeo intentissime, totam et non partiulem me esse exsulto. Tota enim res, tota vis in me una; et omnis bonitas mei, speciei est clara. Quod si generationis lepore non fruor, etiam aurum, sapphirus, stella, orbis et animus non generant, nec minus inde pretiosa se putant. Indignior enim a primo bonitatis fonte per dissimilitudinem elongata natura, semper in sua unitate esse non potuit: sed ex divisione successive generationis pensatur solatium, cur non etiam ejus desudationis tormentum? Quamquam enim fœtus una instantanea delectatione concipitur, tamen abominatione fovetur labore portatur, timore servatur, dolore parturitur, periclitatione gignitur, fœtore nutritur, servitute augetur, anxietate diligitur, et in puncto cum maxima tribulatione amittitur. An forte tu sola gaudeas de generatione, experientia disces, concipies enim delectabiliter, et lethaliter paries; cum prolem nutriveris, tunc propter eam te perdendo ipsam amittes. Atque ita paras tibi, charissima, cibum mortis. Dic amabo, quænam gratia gallinæ est, quæ pullos genitos tanto amoris impetu fovet? Nonne ab eis cum creverint, ignoratur?* Ex quibus castitatem sibi suique similibus gratulans, concludit: *Hoc ergo meum gaudium est generare meipsam; meum solatium est, fovere meipsam, dum sine divisione et maculatione, igne purificante, meipsam genero; et cum senio gravis deficio, tunc innovata resurgo, et sic verius semper vivo. Cinis enim*

meæ resolutionis, semen est vivificum novæ vitæ. Ne dicas certe in vacuum me depravasse, vel depurasse naturam, cum sim gemmatæ et floridæ castitatis exemplum; et hoc non solum delectationem veneream me nescivisse non tribulor, sed inviolabili puritate ligata eam numquam me nosciturum delector. Tua ergo scientia, imo concupiscentia sit boni et mali, quo momentanea dulcedine coitus, furore libidinis insanis, et perdis in æternum vitam et caput. Quo dicto, ab invicem sunt divisi.

HABEBIT FRUCTUM IN RESPECTIONE (græce rursum est, ἐν ἐπισκοπῇ, id est in visitatione, inquisitione, examine, respectu) ANIMARUM SANCTARUM] id est, cum singularum merita visitabuntur, dijudicabuntur et præmiabuntur, uti legit et explicat S. Hieronym. in cap. 56. Isaiæ. Τὸ *sanctarum* non est in Græco, sed subintelligitur; non enim præmiabuntur animæ, nisi sanctæ. Hoc ergo addidit Vulgatus ad contrahendum nomen respectionis, ut significet remunerationem sanctitatis. Sensus ergo est, q. d. Castæ et virgines esto sint steriles, id est careant prole; suum tamen habebunt fructum, id est mercedem, in futuro sæculo, puta in die judicii, quo Christus omnium dicta factaque visitabit, id est examinabit, judicabit et coronabit. Potest Secundo, cum Petro Naunio per *fructum* accipi proles: hæc enim merces apte respondet sterilitati, q. d. Virgo licet sit sterilis, nec corporales generet filios; non tamen carebit sua prole spirituali, prole, inquam, virtutum ex castitate manantium, quomodo proles castitatis, est oratio, meditatio, abstinentia, eleemosyna, etc. ac gloria et aureola iis respondens in cœlo. Rursum proles virginum sunt alii Sancti, quos virgines suo verbo et exemplo ad sanctitatem et virginitatem impulerunt: hi enim sunt filii spiritus, non carnis. Qua phrasi S. Ambros. libr. de Arca et Noe cap. 4. *Probati viri genus*, ait, *prosapia virtutis est: et sicut hominum genus homines sunt, ita animarum genus virtutes sunt.*

Alludit ad Isaiæ cap. 56. 3. *Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum, etc. Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.* Ubi fuse hac de re egi. Quare hic plura non addam.

Nota hic ante Christum in veteri testamento exstitisse laudem et consilium Evangelicum cœlibatus et virginitatis; licet enim hæc prophetice accipi possint de novo testamento, ubi hæc verissima esse conspiciuntur; Sapiens tamen in genere loquitur de omnibus castis, etiam sui ævi, ut patet. Unde S. Ignatius epist. ad Philadelph. tradit in veteri testamento virgines fuisse Eliam, Eliseum, Josue, Jeremiam, Melchisedech et Joannem Baptistam: virgines quoque fuere filii Prophetarum, de quibus in libris Regum crebra fit mentio.

Præclare S. Gregor. Nazianz. in Carm. de Virginitate, hæc ei dat elogia:

> Virginitas res est omni mirabilis ævo.
> Virginitatis amor mentes ad sidera tollit.

Prima Trias virgo est, hoc est, prima virgo est SS. Trinitas.

> Virginitas magni pars inclyta Christi
> Virginitas promptissima cœli
> Semita, consiliisque Dei sapientibus hærens.
> Virginitas (*Danielis*) fulvos potuit sopire leones.
> Virginitas Angelorum vita.
> Virginitas decoratur conjuge Christo.

14. ET SPADO (græce eunuchus) QUI NON OPERATUS EST PER MANUS SUAS INIQUITATEM, NEC COGITAVIT ADVERSUM DEUM NEQUISSIMA (repete ex v. præcedenti, *Felix est*. Rationem subdit) DABITUR ENIM ILLI FIDEI DONUM ELECTUM.] Laudavit virginem fœminam, hic a pari laudat virginem virum, illumque virgini fœminæ combinat et adæquat, q. d. Sicut dixi felicem esse fœminam sterilem et incoinquinatam, idest virginem, sic pariter felicem esse prædico virum virginem: qui scilicet per propositum vel votum castitatis, quasi spado vel eunuchus, se castravit propter regnum cœlorum, juxta consilium Christi Matth. 19. 12. puta, qui ex amore puritatis omnem libidinis usum sibi interdixit, ideoque *Non operatus est per manus suas iniquitatem*, puta pollutionem, tactus impudicos, aliaque scelera, tum libidinis, tum aliorum vitiorum: *Nec cogitavit adversus Deum nequissima*, græce πονηρὰ, id est mala et prava, q. d. Qui nec per actus manuum, nec per pravas cogitationes mentis in Deum peccavit; qui manus ab opere vetito, et mentem a mala cogitatione, præsertim venerea (hac enim sæpe peccatur etiam a continentibus, per internam libidinis delectationem morosam, etiamsi actus externus absit, imo horrori sit) cohibuit, imo manibus multa bona operatus est, et mente multa pia cogitavit et destinavit. Est miosis. Virgines enim liberæ ab oneribus conjugii totæ vacant Deo piisque cogitationibus et operationibus, ideoque merentur tantum præmium, quantum subdit.

Minus apposite Dionys. *spadonem* accipit per naturam, qui scilicet natus est eunuchus, vel castratus ab hominibus: *Hic enim*, inquit, *cogitare potest contra Deum, ac murmurando dicere: Cur me creasti eunuchum et impotentem ad generandum?* Ab hoc enim murmure abstinere est præceptum, ideoque laus exigua, quæ tamen magna huic spadoni datur, cum subditur: *Dabitur enim illi fidei donum electum, etc.* Ergo spado hic non per naturam, sed per voluntatem et virtutem intelligitur, puta cælebs et virgo. Magis apposite Noster a Castro spadonem accipit virum conjugatum, sed orbum liberis, propter uxoris fortasse sterilitatem, qui ita fidelis est legi Dei, ut superet filiorum cupidinem, quæ adeo populum illum occupabat, ut multi non vererentur ex alienis uxoribus filios sibi procreare contra Dei præceptum. Ille ergo eunuchi nomine hic commendatur, qui ita adhærebat divino præcepto, ut, ne illud transgrederetur, sua fidelitate vinceret amorem filiorum, et opprobrium quod sterilibus eo tempore oriebatur. Nam id ostendit quod dicit: *Felix sterilis immaculata, quæ nescivit thorum in delicto*; et felix eunuchus, *qui non est operatus iniquitatem*: at infelices impii, qui ex adulterio filios procreant. Nam ejusmodi filii profani erunt, et delebuntur tamquam ex iniquo thoro nati. De ejusmodi ergo eunuchis loquitur hæc ipse. Licet enim spado significet proprie eunuchum, qui nequit esse maritus, utpote impotens ad copulam conjugalem, tamen ad orbum, qui filios alia de causa procreare nequit, extendi potest. Omnia hæc eo spectant, ut præferant carentiam filiorum cum

virtute, copiæ filiorum cum vitio: unde c. sequent. v. 1. Græcus habet: *Melius est esse sine filiis cum virtute.*

Dabitur enim illi fidei donum electum, et sors in templo Dei acceptissima.] Græce: *Dabitur enim fidei gratia electa, et sors in templo Domini acceptior, jucundior* vel *gratior*; vel ut S. Hieronym. in 56. Isaiæ, *delectabilis*. Græce est, θυμηρέστερος, id est animo placentior a θυμῷ ἀρέσκω, id est, *anima placeo*; aliqui legunt: θυμηδέστερος, id est *animo delectabilior*, a θυμὸν ἥδω, id est *animum oblecto*; sed eodem redit sensus.

Quæres, quodnam *fidei donum electum* hic promittatur spadoni voluntario, puta virgini? Primo, Lyran. accipit fidei donum omnibus electis commune. Secundo, S. Bonavent. et Vatabl. accipiunt fidem, non quamlibet, sed efficacem et eminentem, quæ in spe beatificat, esto necdum in re, atque ex Dei electione datur, ac homines efficit perfectos. Tertio, Cantacuzenus accipit collocationem ad dexteram Christi in die judicii: hoc enim est proprium et eximium electorum donum. Quarto, Dionys. accipit donum puritatis internæ et interioris profectus. Quinto, magis plane et genuine Noster a Castro explicat, q. d. Ut fides, id est fidelitas ejus in Deum, qua contra tentationes carnis, quæ creberrimæ et vehementissimæ sunt, constanter dimicavit, coronetur insigni et exquisita gratia Dei, quam explicat, dum subdit: *Et sors in templo Dei acceptissima*; græce, *Gratior et jucundior.* Hæc ergo sors et gratia electa, promissa virginibus, est peculiaris sensus et gustus rerum spiritualium, cœlestium et divinarum, quem Deus eis impertitur. Congruum enim est, ut qui amore Dei privant se voluptatibus carnis, spiritus consolationes persentiscant; ut qui hominem sponsum renuunt, sponsum accipiant Deum et Christum: ut qui liberos a se abdicant, Angelorum et Sanctorum consortio fruantur: sic enim fruuntur virgines, quæ in templis et oratoriis vacant orationi, lectioni, concioni, meditationi rerum cœlestium, ac piis operibus. Hæc est beata sors Magdalenæ, quam ei attribuit Christus, dicens: *Optimam* (id est sanctissimam, perfectissimam summe meritoriam æque ac jucundissimam) *partem sibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10. 42. Gratia ergo electa virginum est, vita et conversatio angelica, qua liberi et vacui cura conjugum, filiorum, ancillarum, quietam agunt vitam in Dei obsequio et cultu, ubi crebro sentiunt, multitudinem dulcedinis Domini, delicias charitatis, gloriam conscientiæ, pacem et gaudium spiritus: quæ est unctio docens de omnibus, et manna absconditum, quod nemo novit, nisi qui accipit, juxta illud Apostoli 1. Cor. 7. v. 34. *Virgo cogitat, quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.* Et mox virginitatis fructum et mercedem affert. *Quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi*, vel ut alii legunt *observandi*, quod sane est donum electum, imo angelicum, quod summam in cœlis laudem et gloriam promeretur. Unde Holcot et Lorinus per *donum electum* accipiunt peculiarem coronam virginum, quæ aureola dicitur: hæc enim dabitur fidei, id est, fidelitati eorum, qua respuentes omnes maritos terrenos, uni Christo, ceu sponso, fidem castitatis dederunt et servarunt, juxta illud 2. Cor. 11. *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Hinc rursum *fides* hic proprie accipi potest. Virgines enim, quæ tota vita se continent, et assiduos carnis insultus mortificando strenue pro castitate decertant, merentur fidei donum electum, id est eximiam rerum cœlestium, quas fide credimus, cognitionem, amorem, sensum et gustum, ut jam explicui.

Denique *fidei donum electum* posse tribui, non solis virginibus, sed et conjugibus illiberis; utrosque enim opponit et anteponit adulteris, prole adulterina abundantibus. Conjugii enim et conjugum donum electum est triplex, scilicet fides, proles, et Sacramentum. Fides est fidelitas et conjugalis amor, qui supplet defectum prolium. Unde Elcana dicebat Annæ uxori sterili: *Numquid non ego melior tibi sum, quam decem filii?* 1. Reg. 1. Sacramentum, quia conjugium in nova lege et Sacramentum, et gratiam confert. Verum *donum electum* magis proprie et plene competit virginibus.

Et sors in templo Dei acceptissima.] Quænam hæc sors virginibus promissa? Aliqui hanc sortem interpretantur peculiarem curam, et singulare Dei patrocinium. Verum hæc mystica est sors. Litteralis ergo est illa, quam dixi, scilicet peculiaris gratia, quæ datur virginibus, ut aveant et gustent totæ servire Deo, ideoque ire de virtute in virtutem, ut animas suas perficiant, quo plene placeant sponso suo Deo et Christo, quæ est sanctissima, æque ac quietissima et jucundissima sors et vita Magdalenæ, uti jam exposui.

Alludit ad eunuchos per naturam: hi enim velut exsecti, mutili et semiviri, Ecclesia Mosaica arcebantur, Deuteron. 23. v. 1. uti etiamnum Jure Canonico arcentur Sacerdotio. Sensus est, q. d. Eunuchi per naturam arcentur templo Dei: at ego eunuchos per virtutem et gratiam in meo templo, id est in mea Ecclesia, tum militante, tum triumphante, velut primos, primo optimoque loco collocabo.

In Ecclesia enim militante a Christo, Apostolis et Patribus, virgines præferuntur viduis et conjugatis. Unde a Tertull. lib. de Pudicitia, S. Cypriano, S. Athanasio, S. Basilio, ac S. Chrysost. tract. de Virgin. status virginum vocatur *Flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis, flos Ecclesiastici germinis, gaudium Prophetarum, gloria Apostolorum, Angelorum vita, corona Sanctorum; beata species Deoque digna, cui nihil comparandum, angelica corona, super hominem perfectio.* De Constantino Magno refert Eusebius lib. 4. Vitæ ejus, ipsum virgineum chorum tantum non adorasse; istic se habere Deum, cui puellæ se devoverunt, arbitratum.

Alludit ad Isaiæ 56. 5. *Dabo eis* (eunuchis, id est virginibus) *in domo mea, et in muris meis locum*; Hebr. יד *iad*, id est, *manum*, hoc est separatam et selectam sortem, gradum, locum; *et nomen melius a filiis et filiabus.* Quod S. Hieron. et Cyril. ac S. Basil. lib. de S. Virgin. interpretantur, ut casti non solum in domo Dei habitent, sed ea etiam gloria et dignitatis excellentia illustrentur, quæ omnem splendorem, quem liberorum procreatio et successio afferre potuissent, longe superet: imo ut docet S. August. de S. Virgin. cap. 25. gloria quadam propria et excellenti præ aliis Sanctis potiantur, quæ a Scholasticis Aureola nuncupatur. Addit Noster a Castro, olim spadones

et castos in templo præcipuis quibusdam ministeriis fuisse deputatos, uti de Rechabitis ob similem sanctimoniam asserit Jerem. c. 35. v. ult. Videntur ergo cœlibes inter Levitas et Sacerdotes honore et dignitate excelluisse, ac præsertim inter cantores: sicut hodie videmus eunuchos et exsectos in templis, cæteris voce et cantu eminere, idque innuitur v. 16. ut ibi ostendam. Rursum apud Judæos in templo erat gynæceum, id est locus honoratus virginum, inter quas præsentata et educata fuit B. Virgo. Unde illæ dicuntur excubare ad ostium tabernaculi, Exod. c. 38. v. 8. 1. Reg. 2. v. 22. 2. Machab. 3. v. 19. ibi enim vacabant orationi, jejunio, mortificandis passionibus, sanctitati, perfectioni, æque ac operi manuali, texendo, sarciendo, ornando vestes et res templi.

Sic pariter apud Christianos nemo admittitur ad ministerium templi, ut sit Episcopus, Sacerdos, Diaconus, nisi virgo aut cœlebs profiteatur castitatem. In monasteriis vero, quæ sunt semnæa et templa Dei solemne ab omnibus fit castitatis votum: quibus proinde mirus honos a regibus et principibus omni ævo tributus legitur. Ut taceam alios, S. Helena Imperatrix, Constantini Magni mater, teste Ruffin. l. 2. Histor. c. 8. virgines, quas Hierosolymis reperit Deo sacratas, ad prandium invitatas tanta devotione curavit, ut indignum crederet si famularum uterentur officiis, sed ipsa manibus suis habitu succincta eis cibum apposuit, poculum porrexit, aquam manibus infudit.

Audi S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. *Quid castitate magis decorum, quæ mundum de immundo conceptum semine, de hoste domesticum, angelum denique de homine facit? Differunt quidem inter se homo pudicus et angelus, sed felicitate non virtute; sed etsi illius castitas felicior, hujus tamen fortior esse cognoscitur. Sola est castitas, quæ in hoc mortalitatis et loco et tempore, statum quemdam immortalis gloriæ repræsentat. Sola inter nuptiarum solemnia morem beatæ illius vindicat regionis, in qua neque nubunt neque nubuntur, præbens quodammodo terris cœlestis jam illius conversationis experientiam;* Et mox: *Hoc itaque tantæ pulchritudinis ornamentum, digne dixerim sacerdotium honorare, quod dilectum Deo et hominibus faciat sacerdotem; cujus quippe memoria, non in carnis successione, sed in spiritali benedictione sit, reddatque similem in gloria Sanctorum, in hac licet adhuc regione dissimilitudinis constitutum.*

Rursum in templis olim (uti etiamnum Romæ, et per totam Italiam fit) separatus a viris erat locus fœminarum, in eoque primo loco degebant virgines. Testis est S. Clemens libr. 2. Constitut. Apost. c. 61. *Adolescentulæ*, ait, *si sit locus, seorsum maneant, etc. Virgines, et viduæ, et anus primæ omnium, vel stent, vel sedeant*; S. Gregor. Nazianz. in somnio Anastasiæ: *Sanctæ virgines*, ait, *una cum gravibus matronis e sublimi tecto castissimas sermonibus meis aures inclinabant.* Clarius et nervosius S. Ambros. ad Virginem lapsam: *Nonne*, ait, *vel istum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ et nobiles certatim currebant tua oscula petentes, quæ sanctiores et meliores te erant? nonne vel illa præcepta, quæ oculis tuis ipse inscriptus paries ingerebat recordari debuisti? Divisa est mulier, et virgo, quæ non est nupta: cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore et spiritu. Tu autem in contrarium vertens dictum, etc.*

Præclare Tertull. de Cultu fœminarum c. 1. *Cum omnes*, ait, *templum simus Dei, illato in nos et consecrato Spiritu Sancto, ejus templi antistes et æditua pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.*

Virginum ergo, præsertim Religiosorum et Religiosarum, *Donum electum*, et *sors in templo Dei acceptissima*, est occupatio nobilissima ac dignissima, puta Deum et sponsum suum Christum assidue contemplari, Deum perfecte amare, cupiditates resecare, animam omni virtute et sanctitate imbuere et roborare, ut tentationibus, dæmonibus, totique mundo superiores existant, iisque dominentur: quia *Judicabunt nationes, et dominabuntur populis*. Hi ergo sunt electi et dilecti, quos Deus, ut perfectos, ideoque charissimos filios singulariter amat: B. Virgo, ut proles pulcherrimas, diligit; sancta Ecclesia, ut pretiosissimas gemmas, quibus illustris et splendida ac decora procedit, cordi habet.

Ipsi denique sunt aliis Ecclesiæ filiis meliores et pulchriores, quia curiam Dei ornant, palatium æterni regis ædificant, et nobilitatem Ecclesiæ constituunt. Vide quo pacto perfectio est arctissima cognatio cum Deo, quæ perfectos viros, non utcumque filios Dei facit, sed filios charissimos Dei, et patri simillimos et conjunctissimos efficit. Qui ut filii Dei, et hæredes regni cœlestis, omnibus virtutibus, tamquam regalibus indumentis vestiuntur, cibis delicatissimis sanctorum desideriorum et piarum cogitationum reficiuntur, et angelis velut regiis ministris cinguntur, et patris sui occupatione, scilicet divina contemplatione, delectantur, et nihil aliud quærunt, nisi Dei similes esse, et in omnibus Dei filios et servos ob divinum honorem sese exhibere. Ita noster Alvarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfectionis p. 1. c. 8. et 9. Ita et S. Hier. in c. 56. Isaiæ, et interpretes hoc loco.

In Ecclesia vero triumphantes virgines proxime sequuntur Agnum quocumque ierit, et cantant canticum novum, quod nemo potest dicere nisi virgo, Apoc. 14. v. 3. Unde de iis subdit: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno.* Vide ibi dicta.

Denique per *fidei donum electum*, et per *sortem in templo Dei acceptissimam*, possent accipi filii parentum sterilium, quos ob castitatis et sanctitatis meritum Deus parentibus dedit, fecitque gloriosos atque eximios, suos quasi in templo administros, uti fecit Samuelem, Joannem Baptistam, et Jesum Christum, aliosque de quibus dicam vers. 16.

Audi S. Gregor. 3. part. Past. c. 29. *Eunuchi quippe sunt, qui, compressis motibus carnis, affectum in se pravi operis abscindunt. Quo autem apud Patrem loco habeantur ostenditur, quia in domo Patris, videlicet in æterna mansione, filiis præferuntur. Audiant quod per Joannem dicitur: Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt, et sequuntur Agnum quocumque ierit.* Apoc. 14. 4.

Porro, quia *vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum*, ut ait S. Hieron. disce ex vita S. Emerici (quam ex Bonfinio et aliis descripsit Surius 5. Nov.) quam castitas in templo Dei sit clara et pulchra quæ

non solum illam possidentes, sed et per illos etiam alios atros et spurcos efficiat Deo speciosos et fulgidos. Nam S. Emericus, filius S. Stephani primi Hungarorum regis, cum nocte orans in Ecclesia S. Georgii, cogitaret quodnam posset gratissimum Deo munus offerre, ecce tibi cum cœlesti fulgore vox de cœlo: *Præclara,* ait, *res est virginitas. Itaque mentis et corporis virgineam integritatem a te exigo. Hanc offeras Deo, et in ea constanti animi proposito perseveres.* Obsecutus est ille, statuitque virgo permanere. Verum cum pater juberet ut uxorem forma, genere et moribus spectatissimam duceret, quæ filios regni hæredes pareret: paruit ipse, sed cum uxore quasi cum sorore vixit in perpetua virginitate. Rarum hoc in juventutis flore et regiis deliciis puritatis exemplum: sed ipse carnem, ne lasciviret, jejuniis edomabat. Contigit ut Conradus quidam, qui spurcissima et enormia scelera perpetrarat, illorum pœnitens, Pontificis jussu loricam ferream ad nudum corpus astringeret, cum charta, in qua ejus crimina scripta erant ac varia Sanctorum sepulcra viseret, donec lorica solveretur, et scriptura obliteraretur. Cum varia visisset incassum, venit tandem ad sepulcrum sancti Stephani, ubi orans ab eo audiit: *Surge amice, et Emerici filii mei monumentum, quod juxta est, adito. Ille quod carnis servanda integritate præcipuam apud Deum gratiam promeruerit, facinorum tuorum veniam tibi impetrabit. Ex eorum enim numero est, qui non inquinaverunt vestimenta sua sequunturque Agnum quocumque ierit, et ante thronum Dei cantant canticum novum.* Evigilat homo illico, ad B. Emerici sacellum se confert, fundit preces, atque opinione celerius dissiliunt ferrei nexus, charta resignata nullum habet litteræ vestigium. Id audiens Ladislaus Hungariæ rex, honorifice elevari curavit corpus S. Emerici, eumque Sanctorum catalogo ascribi ad diem 5. Novem.

15. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, et quæ non concidat radix sapientiæ.] *Gloriosus,* qui scilicet non tantum ad præsens tempus, sed et in æternum coram Deo et Angelis duraturam gloriam conciliat. Virginum labores gloriosi, ideoque gloriosos præmiorum fructus producentes (cujus rei symbolo apud Romanos olim, ad templum honoris non patebat aditus, nisi per templum virtutis, teste Plutarch. in Moral.) sunt assiduæ luctæ cum carne, orationes, jejunia, eleemosynæ, studium, doctrina, prædicatio, zelus animarum, quibus vacant virgines, quia rebus terrenis non occupantur, etc. Hinc virginibus a Christo assignatur fructus centesimus, viduis sexagesimus, conjugibus trigesimus, Matth. 13. 23. Hinc et Christus noluit virginitatem, utpote rem adeo arduam, præcipere, sed tantum consulere: *Qui potest,* inquit, *capere, capiat,* Matth. 19. 12. Nam ut ait S. Augustinus serm. 250. de Tempore: *Sola duriora sunt prælia castitatis, ubi quotidiana est pugna, et rara victora.* Hinc lectulum castum Salomonis ambiunt sexaginta ex fortissimis Israel, Cantic. 3. 7. Quin et veteres Palladem virginitatis et sapientiæ deam, armatam pingebant. Et Astrologi signum Virginis in cœlo medium collocant inter Libram et Leonem, ut indicent virginitatem indigere leonina fortitudine, et librata temperantia. Vide S. Gregor. l. 6. in lib. Reg. cap. 1. et 2.

Porro fructus virginitatis sunt ejus præmia et aureola, quæ recensui v. præced.

Et quæ non concidat radix sapientiæ.] Græce, *et quæ cadere nequit* (id est firma et stabilis est) *radix sapientiæ.* Dat causam, cur bonorum laborum gloriosus perennisque sit fructus, quia scilicet eorumdem radix est sapientia, quæ numquam concidit, nec marcescit, sed semper viva, virens et vegeta fructus hosce progerminat. Per *sapientiam* intellige non speculativam, sed practicam, puta prudentiam et virtutem præsertim castitatem et cælibatum. Hæc enim juges profert orationis, mortificationis, eleemosynæ aliorumque bonorum operum fructus. Hunc fructum opponit et præponit fructui, id est proli, impiorum et luxuriosorum, qui ex alienis uxoribus, vel ex alienigenis (quod lege veteri vetitum erat) proles suscitabant. Unde de iis subdit: *Filii autem adulterorum in inconsummatione erunt.* Porro *radix sapientiæ* accipi potest ipsa sapientia, uti jam dixi, sicut virtus castitatis est ipsa castitas: vel præcise radix sapientiæ, id est virtutis, est timor Dei, juxta illud: *Initium sapientiæ timor Domini,* Eccli. 1. 16. Vide ibi dicta. Hic enim timor non decidit, nec deperit, sed manet in æternum. Aliter noster Lorinus, qui per *radicem sapientiæ* accipit cognitionem Dei et sui ipsius: scilicet scire se nihil esse, nec posse esse castum suis viribus, sed hoc esse donum Dei, ut et cætera omnia. Hoc enim practice nosse est radix et causa castitatis, uti docet Sapiens c. 8. v. ult. Additque apposite: Recte autem de castitate prius locutus, quæ est σωφροσύνη, radicem ejus dixit esse φρόνησιν. Maxima enim requiritur ad castitatem prudentia et sapientia, eaque est ceu radix illius: rursus vero prudentiam atque sapientiam σώσει, id est conservat et custodit, castitas atque temperantia. Unde illud Apostoli, quod legimus: *Sapere ad sobrietatem,* εἰς τὸ σωφρονεῖν, S. Hieronymus lib. 2. contra Jovin. vertit, *ad pudicitiam;* licet S. August. epist. 47. legat, *ad temperantiam;* Irenæus l. 5. c. 20. *ad prudentiam.*

Posset secundo per *fructum bonorum laborum* accipi proles sterilium; hæc enim directe opponitur proli adulterorum, q. d. Proles quas Deus subinde dat parentibus sterilibus, sed castis et piis, eo quod noluerunt quærere proles ex alienis vel alienigenis uxoribus, quia hoc lege erat vetitum, sunt gloriosus castitatis et pietatis eorum fructus, ideoque Deus eas solet evehere, facereque Prophetas, pontifices vel Sanctos eximios et gloriosos: uti Abrahæ et Saræ sterilibus dedit filium Isaac Patriarcham, ex quo prognati sunt Jacob omnesque Patriarchæ et Israelitæ, ipseque Christus: qui proinde recte a Deo vocatus est Isaac, id est risus et gaudium parentum, æque ac posterorum omnium. Sic Deus Manue et uxori sterilibus filium dedit Samsonem, qui fuit robur et vindex Israelis, Jud. 13. Sic Annæ sterili dedit filium Samuelem, qui fuit judex Israelis, ac sub Heli Deo in templo ministravit, 1. Regum 2. Zachariæ et Elisabeth sterilibus dedit filium Joannem Baptistam, qui fuit præcursor et index Christi, ideoque in eremo, velut in templo quasi Angelus inter Angelos vixit. Sic denique B. Virgini non ex natura, sed ex voto virginitatis sterili filium dedit Christum Jesum, qui fuit salvator et redemptor totius orbis. Vide ergo ut Deus sterilitatem

castam et sanctam remuneretur fructu, id est prole sancta et gloriosa, quæ Deo velut in templo jugiter assistat, famuletur et obsequatur, uti fecere omnes jam nominati. Ubi nota, omnes qui ex parentibus sterilibus nati fuere, evasisse in viros eximios et gloriosos, utpote dono Dei datos parentibus et mundo, ad ejus salutem: ideoque Deus singulis nomen proprium imposuit, quod officium et gloriam eorum præsignificaret. Et hoc est *donum fidei electum, et sors in templo Dei acceptissima*, de qua dixit v. 14. Hisce jam opponit fructum, id est prolem, impiorum, qui cum ex suis uxoribus proles non habeant; vel deformes habeant, quærunt contra jus et fas alias pulchras, ut ex iis filios pulchros suscitent. De his ergo ait:

16. Filii autem adulterorum in inconsummatione (ita legendum cum Græcis et Roman. non *in consummatione*, uti legunt multi, nec inepte. Sensus est enim, q. d. *cito consummabuntur*, id est, consumentur et morientur) erunt.] Græce est ἀτέλεστα ἔσται, quod duo significat: Primo, *inconsummati* vel *imperfecti erunt*, ad consummationem vel perfectionem, sive corporis, sive ætatis, sive prosperitatis, non pervenient. Secundo, *non initiati, nec sacri erunt*, sed profani. Unde Tigur. vertit: *Filii adulterorum vero sacris acerbuntur*. Sic et Osorius. Sensus est, q. d. Filii parentum fidelium et castorum solent esse consummati et perfecti, tum in natura, tum in gratia, ideoque sacri et quasi sacerdotes Dei: filii vero parentum adulterorum non semper, sed crebro sunt imperfecti, tum in natura, ut ad plenam perfectamque ætatem non perveniant, ideoque imbecilles, languidi vel manci misere vivunt, ac parum vivaces cito moriuntur; tum in gratia et virtute, ideoque profani et exosi Deo, quasi adulterorum parentum adulterini et impii filii. Sic filius Davidi natus ex adulterio cum Bethsabee, a Deo cita morte percussus est. 2. Reg. 12. 18. Her et Onan filii Judæ luxuriosi nullos genuerunt filios, sed et ipsi celeri nece a Deo mulctati sunt, Genes. 38. v. 7. et seq. Abimelech filius spurius Gedeonis occidit 70. fratres suos, seque fecit tyrannum Israelis; ideoque paulo post a muliere interfectus est, Judic. 9.

Causa duplex est: Prima divina, quod scilicet Deus hac pœna congrue puniat adulteros, ut in quo peccaverunt, puta in filiorum generatione, in eodem puniantur. Secunda naturalis, quod adulteri cæterique libidinosi crebro veneris usu spiritus viresque exhauriant, itaque vim generandi debilitent: quo fit ut languidos et debiles, æque ac vitiosos sibique similes generent filios.

Hunc esse sensum liquet, quia sic se explicat Sapiens, cum subdit: *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur*, q. d. Filii nati ex adulterio, vel ex conjugio cum alienigenis lege vetito, ad plenam et perfectam ætatem non excrescent, non pervenient ad statum et gradum honoratum et stabilem, sed præmature et dedecorose morientur. Causam dat Theognis:

Non etenim, *inquit*, e squilla rosa nascitur aut hyacinthus.
Sed neque ab ancilla filius ingenuus.

Rursum, exterminabuntur ab Ecclesia Domini, juxta legem Deut. 23. 2. *Non ingreditur manzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem*, ita a Castro.

Sic ut alios taceam, hoc sæculo Henricus VIII. Angliæ rex; cum ex Catharina uxore sua non posset habere prolem masculam, eam repudiavit, et duxit Annam Bolenam, ex eaque Elisabetham genuit, sed in ea omnis ejus stirps et progenies defecit, etiamsi successive sex duxisset uxores. Sic et principes mystice adulteri, id est apostatæ, puta qui a fide et Ecclesia deficientes fiunt hæretici vel idololatræ, sæpe non habent proles, vel non longævas, quæ in secunda vel tertia generatione deficiant, uti contigit Zamri Osee, Jehu et aliis regibus Israel idololatris. Lege lib. 3. et 4. Regum. Idem hoc sæculo fieri vidimus in nobilissimis familiis. Quocirca Optatus Milevitan. l. 4. contra Parmen. *Filii adulterorum inconsummati. Hoc*, inquit, *de hæreticis dictum est, apud quos sunt Sacramentorum falsa connubia, et in quorum thoris iniquitas invenitur, ubi in exterminium fidei corrupta sunt semina. Dum Valentinus filium Dei in phantasmate, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorumque corrupit. Nativitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de Virgine Maria, et passum in carne.*

Porro Gratian. dist. 58. can. 12. *Cenomanensem*, sic legit, sicque explicat, q. d. Filios adulterorum, utpote vitiosos, juxta canones, non esse sacris initiandos. Sic enim ait: *Quod autem vitium originis semini imputari negatur, videtur esse contrarium illi sententiæ: Adulterorum filii abominatio sunt Domino; sed, sicut supradictum est de presbyterorum filiis, ita et hoc de filiis adulterorum intelligendum videtur, ut illi dicantur esse abominatio Domino, ad quos paterna flagitia hæreditaria successione descendunt.*

Unde ibidem c. 9. scribit S. Bonifacius Martyr Anglorum regi, vitia adulterorum in proles proseminari. *Si gens Angelorum*, inquit, *spretis legalibus connubiis, adulterando et luxuriando, ad instar Sodomiticæ gentis fœdam vitam duxerit; de tali commistione meretricum æstimandum est degeneres populos, et ignobiles, et furentes libidine fore procreandos, et ad extremum universam plebem ad deteriora et ignobiliora vergentem, et novissime nec bello sæculari fortem, nec in fide stabilem nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem esse venturam, sicut aliis gentibus Hispaniæ, et Provinciæ, et Burgundiorum populis contigit; quæ sic a Deo recedentes fornicatæ sunt, donec vindex talium criminum ultrices pœnas per ignorantes legem Dei, id est per Saracenos, venire et sævire permisit.*

Objicit S. Justinus q. 78. ad Orthodox. qua ratione vera sit hæc sententia, cum genealogia Christi ducatur ex David adultero? Respondet David pœnituisse, atque Uriæ defuncti relictam viduam, quam prius, vivento viro violaverat, uxorem duxisse, Deumque pœnitentiam David eo quoque modo honorare voluisse, ut mentio nominatim fieret uxoris quondam Uriæ.

S. Ambr. vero ser. 9. de Joanne Baptista t. 5. adulterorum filios non initiatos, uti ipse pariter legit, interpretatur viles, spurios et infames. Agens enim contra concubinarios sic scribit: *Sed dicet aliquis: Uxorem non habeo, et ideo ancillam mihi sociavi. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham: Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Si igitur ancillæ filius hæres non est, ergo nec filius est. Cur ergo quæritur tale conjugium, de quo susceptus filius, nec successionis possit hæres esse, nec*

sanguinis? Nec enim habere potest hæreditatis consortium, qui non habet originis privilegium. Cur, inquam, quæritur tale contubernium, de quo nati filii non matrimonii, sed testes sint adulterii? cur hujusmodi suscipiuntur adulterini, qui patri pudori sint, non honori? Dicit Scriptura: Adulterorum filii non initiati erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur: Mulier igitur quæ si talibus moribus prædita est ut mereatur consortium, mereatur et nomen uxoris: præsta concubinæ tuæ libertatem et nomen uxoris, ne tu adulter sis potius quam maritus.

Et ab iniquo thoro semen exterminabitur.] *Iniquo*, id est injusto, puta adulterino. Adulterium enim est contra justitiam; adulter enim corpus ex justitia debitum addictumque uxori, illi subtrahit, datque adulteræ: quare uxori gravem facit injuriam. Rursum *iniquo*, græce παρανόμου, id est illicito et lege vetito, qualis est copula soluti cum meretrice vel alienigena et idololatra: quæ licet non sit contra justitiam, lege tamen Dei est prohibita, utpote nocens educationi prolis ac bono reipub. Unde S. Hier. in c. 9. Oseæ legit: *Ex iniquo concubitu semen peribit:* Vatabl. *Ex illegitimo concubitu semen abolebitur:* Osorius et Carthus. *Conjugati adulteri privabuntur prolis fœcunditate*, aut si quæ proles eis nascatur, infelix vivet, et interibit immatura. Ita sæpe fiebat olim et etiamnum fit, at non semper, ob alia secreta Dei judicia.

Porro hæc sententia vera est, non tantum in adulterinis filiis, sed et in legitimis. Sæpe enim ex hac lege sterilitas a Deo lata contra adulteros fit, ut qui ex alieno thoro filios quærit, neque ex suo quidem suscipiat. *Sic concluserat Dominus omnem vulvam domus Abimelech, propter Saram uxorem Abrahæ*, quam sibi vindicarat Abimelech, Genes. 20. 18. Quare si adulter fuerit rex, regno dejicietur posteritas; si castus, proles in regno firmabuntur. Ita non raro fit.

17. Et si quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur,] q. d. Impii et adulterini impiorum adulterorum filii, si quando diutius vivant, sintque longævi; nullius tamen erunt pretii, viles et abjecti; et sine honore erit novissima senectus illorum,] q. d. Quo diutius vivent, eo magis erunt inhonorati et dedecorosi: tum quia cum ætate crescit eorum impietas et infamia: tum quia, cum juxta legem Deut. 23. 1. velut infames repellantur ab Ecclesia et societate cæterorum Israelitarum; hinc quo diutius vivent diutius majusque erit eorum dedecus, infamia et probrum, præsertim quia senectus ipsa tot miseriis onusta, per se solet esse despicabilis et contemptibilis; cui si accedat ignominia natalium æque ac morum et vitæ, duplex, imo triplex et quadruplex consurget turpitudo et infamia. Candorem enim argenteæ quasi canitiei plumbo, imo cœno, inspergunt turpitudinis. Hinc S. Hier. in cap. 9. Oseæ sic legit: *Cum longi fuerint temporis, reputabuntur in nihilum, et ignobilis in novissimis erit senectus eorum.* Vere Ecclesiast. cap. 25. v. 3. *Tres*, inquit, *species odivit anima mea et aggravor* (nauseo et indignor) *valde animæ illorum; pauperem superbum, divitem mendacem, senem fatuum et insensatum;* græce senem *adulterum et imminutum intellectu*, quales fuere senes illi, quos increpat Jerem. cap. 29. 22 et illi insidiantes Susannæ, Daniel. 13.

Egregie hanc gnomen pertractat S. Fulgent. epist. 2. cap. 3. et 4. ubi Gallam de morte mariti juvenis consolatur: *Tales*, inquit, *quantumlibet longævi moriantur, acerbo funere demerguntur, et quamvis ætas eorum matura videatur in corpore, mortifera tamen mundi dilectio, immaturæ mentis acerbitatem retentat in corde: Christianus autem, qui in timore Dei vixerit, quacumque fuerit defunctus ætate corporis, non acerbo funere mergitur, sed placita Deo subnixus maturitate transfertur: legimus namque in eodem Sapientiæ libro: Quia senectus honorabilis est non diuturna, neque numero annorum computata; cani sunt autem sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Et inferius: *Sicut enim vita mala, quanto magis fuerit temporaliter prolongata tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam; sic vita bona, quamvis hic brevi tempore terminata, magnam sempiternamque conquirit bene viventibus gloriam. Vita igitur mala immaturos acerbosque senes demerget in tartarum; vita vero bona defunctos juvenes maturos perducit ad regnum.*

18. Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem,] melioris, honoratioris et felicioris vitæ, quia cum in vita vixerint impie et infamiter, nullam post mortem sperare possunt aliam mercedem, nisi supplicium et opprobrium sempiternum in gehenna, juxta illud Isaiæ c. 66. v. ult. *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur; et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.*

Nec in die agnitionis (græce διαγνώσεως, id est dijudicationis, discretionis, examinis, animadversionis, condemnationis, puta in die judicii, quo causa cujusque cognoscetur et dijudicabitur, ac pro meritis condemnabitur) allocutionem.] Græce, παραμύθιον, id est consolationem, q. d. Non habebunt impii in die judicii ullam allocutionem, qua vel sua scelera excusent, vel eorum supplicium deprecentur, vel suas miserias consolentur; nec enim ipsi loqui pro se poterunt nec quis alius pro eis loqui audebit; sed omnes obmutescent et obstupescent. Erunt enim ab omnibus omnino hominibus et creaturis deserti, imo omnibus invisi et exosi, ideoque in summa rerum desperatione; omnis enim creatura consurget contra impios ad vindicandam injuriam sui creatoris, juxta illud c. 5. 21. *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Magna hæc erit damnatorum afflictio, cum nec a Christo, nec a B. Virgine, nec ab angelis, nec ab amicis, nec a parentibus, nec ab ullo mortalium vel verbulum unicum blandæ allocutionis, aut consolationis accipient. Sic *allocutio* pro consolatione, ac doloris lenimine, vel medicamento accipitur a Seneca in Troade:

Alios parentes alloqui in luctu decet.

Ubi vide nostrum Delrio, qui plura hujus significationis affert testimonia. Et a Catull. in Hendec. ad Cornific.

Qua solatus es allocutione.

Porro S. Fulgent. epist. 2. c. 3. pro *agnitionis* legit, *magnitudinis* (nescio unde) sicque pie et pathetice explicat: *Non habebunt spem, nec in die magnitudinis allocutionem. Quæ est autem dies magnitudinis, nisi dies, in qua non judicandus, sed judicaturus veniet Dominus? Nunc enim, cum venit ut pro nobis judicaretur, non fuit dies magnitudinis; sed minorationis, in qua minoratus est paulo minus ab angelis: tunc autem erit dies magnitudinis, quando secundum Joannis attestatio-*

nem, omnes mali abscondi cupient in cavernis montium, dicentes montibus et petris: Cadite super nos, et abscondite nos a conspectu Patris sedentis super thronum, et ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ illorum, et quis poterit stare? Apoc. 6. *In hac die magnitudinis, mali non habebunt allocutionem, sed increpationem. Non enim audient: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est a constitutione mundi; sed dicetur eis: Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.*

19. Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes,] id est, diri fines, diri exitus, q. d. Impiorum fines et exitus sunt acerbissimi, tristissimi, funestissimi, quia fulminante Christo sententiam damnationis, ibunt in mortem præsentem et æternam, puta in gehennam et ignem æternum. Minus recte nonnulli codices legunt: *Nationes enim iniquæ diræ sunt consummationis,* licet eodem redeat sensus.

Adde adulterium a plerisque gentibus, etiam hæreticis, quin et ab infidelibus, morte puniri, uti ostendit Tiraq. leg. 13. connub. num. 6. et seqq.

Porro harum omnium minarum et pœnarum, quæ hic impiis et adulteris intentantur, exemplum illustre est in filiis Heli, quos propter incestas libidines, adulteria, sacrilegia Deus cum patre Heli hisce pœnis mulctavit: *Ecce dies veniunt,* inquit, *et præcidam brachium tuum, et brachium domus patris tui; ut non sit senex in domo tua. Et videbis æmulum tuum in templo, in universis prosperis Israel; et non erit senex in domo tua omnibus diebus. Verumtamen non auferam penitus virum ex te ab altari meo; sed ut deficiant oculi tui, et tabescat anima tua; et pars magna domus tuæ morietur, cum ad virilem ætatem venerit. Hoc autem erit tibi signum, quod venturum est duobus filiis tuis, Ophni et Phinees: In die uno morientur ambo,* 1. Reg. 2. v. 32.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit castam piamque sobolem præferre incestæ et impiæ, quod illa sæpe longæva sit, honorata et prospera; hæc brevis ævi, infamis et infausta. Esto enim casti justique subinde morte cita præoccupentur, ac velut flos purpureus aratro succidantur; tamen excipit eos melior vita, ac major fama et gloria. Quare ætas senectutis est vita immaculata; et justus consummatus in brevi explevit tempora multa.

1 O quam pulchra est casta generatio cum claritate! immortalis est enim memoria illius: quoniam et apud Deum nota est, et apud homines. 2. Cum præsens est, imitantur illam: et desiderant eam, cum se eduxerit, et in perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium vincens. 3. Multigena autem impiorum multitudo non erit utilis, et spuria vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt. 4. Et si in ramis in tempore germinaverint, infirmiter posita, a vento commovebuntur, et a nimietate ventorum eradicabuntur. 5. Confringentur enim rami inconsummati, et fructus illorum inutiles, et acerbi ad manducandum, et ad nihilum apti. 6. Ex iniquis enim somnis filii qui nascuntur, testes sunt nequitiæ adversus parentes in interrogatione sua. 7. Justus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. 8. Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, 9. et ætas senectutis vita immaculuta. 10. Placens Deo factus est dilectus, et vivens inter peccatores translatus est. 11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam illius. 12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, et inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia. 13. Consummatus in brevi explevit tempora multa: 14. placita enim erat Deo anima illius; propter hoc properavit educere illum de medio iniquitatum. Populi autem videntes, et non intelligentes, nec ponentes in præcordiis talia: 15. quoniam gratia Dei et misericordia est in sanctos ejus, et respectus in electos illius. 16. Condemnat autem justus mortuus vivos impios, et juventus celerius consummata, longam vitam injusti. 17. Videbunt enim finem sapientis, et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus, et quare munierit illum Dominus. 18. Videbunt et contemnent eum: illos autem Dominus irridebit. 19. Et erunt post hæc decidentes sine honore, et in contumelia inter mortuos in perpetuum: quoniam disrumpet

illos inflatos sine voce, et commovebit illos a fundamentis, et usque ad supremum desolabuntur: et erunt gementes, et memoria illorum peribit. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, et traducent illos ex adverso iniquitates ipsorum.

1. O QUAM PULCHRA EST CASTA GENERATIO (id est casta natio, puta casti homines; hos enim opponit nationi pravæ, de qua c. præcedenti v. ult. generatio ergo significat omnes genitos, sive natos (CUM CLARITATE!) Græce, κρεισσων ατεκνια μετα αρετης, hoc est: *melior est orbitas*, sive carentia, *filiorum cum virtute*; melius est esse illiberem, id est sine liberis, et virtute præditum, scilicet quam habere liberos ex adulterio adulterinos et improbos, uti præcessit. Unde S. Ambr. lib. 1. de Virgin. legit, *Melior est sterilitas cum virtute*; S. Hieron. in cap. 9. Osee, *Melius est filios non habere cum virtute*; S. Cyprian. lib. de Singular. Cleric. *Melius est esse sine filiis cum claritate*; Syrus, *Melius est esse sine filiis cum gloria*; Arabicus, *Res præclara privatio filiorum cum virtute. Integritas*, ait B. Petrus Chrysol. ser. 146. *est cœleste consortium; virginitas juncta Christo copula est virtutis*. Virgines ergo sunt angeli terrestres et homines cœlestes, ideoque sponsæ Christi.

Noster pro ατεκνια videtur legisse αγνογονια, id est *casta generatio*, vel castitatis, aut castorum generatio; licet enim hæc vox composita Græcis non sit in usu, simplicia tamen, ex quibus componitur, sunt usitata. Auctor enim libri hujus multas voces novat, noveque componit. Sane videtur Noster aliud habuisse Græcum exemplar, diversum a modernis. Nam moderna non habent exclamationem *o*, nec το *quam pulchra*

Aut potius Noster solerter per orbitatem filiorum intellexit, non nudam orbitatem et sterilitatem; hæc enim non est pulchra, sed potius deformis: prudenter ergo adverte sterilitatem ex virtute, puta ex pulchra castitate, manantem. Unde vertit: o *quam pulchra est generatio casta*, id est natio, q. d. O quam pulchri sunt homines casti, o quam pulchra est castitas et castorum cœtus, sive ii sint conjuges, sive cœlibes et virgines. Sapiens enim per antithesin hic opponit et anteponit castos steriles adulteris prole abundantibus; casti enim *cum virtute*, id est ex virtute, puta ex amore castitatis, vel conjugalis, vel virginalis, malunt orbari filiis, quam perdere virginitatem, aut se polluere adulterio, esto ex eo liberos sperare possent. Horum enim virtus, puta castitas et virginitas, clarior et illustrior est omni laude et gloria, quam sperare possent ex filiis. Sensus ergo est, q. d. Melius, id est, præclarius, laudabilius et gloriosius est carere filiis, si iis careas ex virtute, puta ob amorem castitatis, qua non vis adulterari aut perdere virginitatem, quam prolem habere copiosam adulterinam et improbam. Ita S. Ambr. lib. 1. de Virgin. ubi hanc gnomen applicans virginibus, sic videtur explicare, q. d. *Melior est sterilitas*, id est, melior est virginitas. Quia enim illo legis veteris ævo ob exspectationem Messiæ, quem singuli ex sua stirpe nasci optabant, sterilitas erat probrum, censebaturque maledictio et infamia; fœcunditas vero æstimabatur benedictio et gloria; hinc multi, qui uxores habebant steriles, ut ex eis suscitare filios non possent, divertebant ad alias, etiam alienigenas et idololatras, ut ex iis proles procrearent. Horum insipientiam et perversitatem redarguit hic Sapiens, docetque longe præstantiorem esse castitatem quamlibet, etiam illiberem et orbam, quavis fœcunditate et prolibus, præsertim spuriis, adulterinis et improbis; eo quod castitas sit virtus illaque eximia, fœcunditas vero adulterina ingens sit vitium et scelus; unde pudicitiam et puritatem Ægyptii hieroglyphice denotabant per ignem et aquam, quod his elementis omnis lustratio fiat et expiatio, ait Horus Apollo lib. 2. Hierogl. cap. 41. Jam quantum castitas illustrat et quasi inargentat hominem, tantum libido conspurcat et deturpat; quam enim gloriosa est puritas, tam probrosa est impuritas, quæ ex hominibus facit sues et porcos, uti docet S. Basil. in Psal. 1. Sensus ergo est, q. d. Filius vel filia est pulcher facie; at castus et virgo pulchrior est virtute: filia decora est vultu, at sæpe indecora et impudica mente; virgo vero et vultu speciosa est, et mentis virginitate longe speciosior. Pulcher pater pulchrum sibique similem sæpe generat filium, juxta illud Virgilii 6. Æneid.

Teucri pulcherrima proles.

Et libro 7.

Satus Hercule pulchro.

Et libr. 4.

Quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum.

At hanc pulchritudinem corporis sæpe deturpat deformitas libidinis: nam *lis est cum forma magna pudicitiæ*, uti deturpavit filias Augusti Imp. de quo Sueton. in ejus Vita: *Cujus felicitatem*, inquit, *infelicem fecerunt filia, neptis et nepotes, adeo ut ipse ad eorum mentionem proclamare soleret, utile esse sine nuptiis manere, et absque liberis interire; appellare quoque illos vomicas et carcinomata sua*: qua ratione Euripides dixit, ατεκνον, id est *carentem liberis, infortunio esse felicem*. Ruben, Genes. cap. 49. 3. dicitur *principium*, seu *præcipuum et caput doloris patris*; quia paterni thori violator fuit.

Audi Tertull. lib. de Bono pudicitiæ, cap. 1. *Pudicitia*, ait, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina præsuaserit, si censura compresserit*. Tertullianum ceu magistrum secutus more suo S. Cyprianus lib. de Bono pudic. *Pudicitia*, ait, *est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput, etc. Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, et beatos efficiens*. Et paulo post impudicitiæ hæc dat epitheta: *Cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris*

ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis et familiæ fidem, alienis affectibus suos inferens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti et corrupti generis inducens. S. Gregor. Turon. lib. de Gloria Confess. cap. 106. narrat se vocatum ad exsequias S. Radegundis tum defunctæ, atque de ea: *Sancta facies Radegundis de feretro ita fulgebat, ut liliorum rosarumque sperneret pulchritudinem.* Et c. 51. narrat de S. Severo presbytero lilium ab eo templo oblatum, cum per totum annum jam esset aridum; tamen recurrente ejus transitus anniversaria die in vere, quotannis revirescere et reflorere solere.

Porro cum triplex sit castitas, scilicet conjugalis, vidualis, virginalis, quælibet præstat fœcunditate et filiis adulterinis ac infamibus. Castitas enim conjugalis pulchra est, vidualis pulchrior, virginalis pulcherrima. De conjugali hanc gnomen accipit Lyranus et Holcot, cæteri de virginali, ut sanctus Cyprianus (vel potius Origenes, ut censet Pamel.) tract. de Singular. Cleric. sanctus Ambrosius libro 1. de Virgin. sanctus Bernardus epist. 42. Petrus Blesensis, epist. 36. imo Ecclesia in Officio Ecclesiast. SS. Virginum. Sic et Cantacuzenus aliique interpretes hic.

Hinc S. Aldhelmus lib. 1. de Virg. narrat angelum triplicem castitatem, scilicet virginalem, vidualem et conjugalem, hisce gradibus discriminasse, *ut sit virginitas aurum, castitas argentum, jugalitas* (conjugium) *æramentum; ut sit virginitas divitiæ, castitas mediocritas, jugalitas paupertas; ut sit virginitas pax, castitas redemptio, jugalitas captivitas; ut sit virginitas sol, castitas lucerna, jugalitas tenebræ; ut sit virginitas dies, castitas aurora, jugalitas nox; ut sit virginitas regina, castitas domina, jugalitas ancilla; ut sit virginitas patria, castitas portus, jugalitas pelagus; ut sit virginitas homo, castitas semiviva, jugalitas corpus; ut sit virginitas purpura, castitas rediviva, jugalitas lana.*

Hanc gnomen insigni rosæ, lilii et ficus apologo graphice repræsentat Cyrill. lib. 4. Apolog. moral. cap. 8. *Rosa*, inquit, *et lilium juxta ficulneam sunt exortæ; quæ cum expandissent floribunda folia, nitore splendentia, et rorem suavitatis manantia, aromaticique odoris fragrantiam effudissent, et illa floris luce orbata acerbum in fructum pariter pullulasset, invidentiæ lacte pruriens mox invectivam proposuit, dicens: Post tam amœnam rutilantiam floridam, ubi fructus vestri? Vanum quippe est florere sine fructu. Siquidem ligat natura sagax fructum in flore, et ob ipsum vernantem florem germinat. At illæ, mox radicem eloquii subodorantes, pacifica ratione dixerunt: Bene scimus quod propter pruritum generationis perdidisti gloriam floris, et idcirco jam exspoliata es foliis, dum sic loqueris. Nempe fructum paris dulcissimum, sed tamen pateris in radice pruritum, quo florem amisisti. Nobis autem ex plena puritate et suavitate substantiæ, flos ipse fructus est. Unde in nobis flos et fructus minime distinguuntur, quoniam redundante puritatis flore, et odoriferæ sublimitatis humore in nobis idipsum factum est flos et fructus. Nonne vapor terræ purissimus, totus floridum in aurum concrescit, et ros dulcissimus cœli virginitate vernante in margaritam congemmascit? Igitur rosa, et lilium, et flores fructiferi, et fructus floridi sunt.* Deinde plura in laudem virginitatis subjiciens, eamdem comparat lilio, rosæ, magneti, sapphiro, smaragdo: *Fructus*, inquit, *est dulcissimus, decor præstantissimus, odor suavissimus, valor totus. Nimirum ipsa est naturæ ac virtutis clarissima gemma, summa temperantia, perfecta victoria, spiritus supra germen, gloria tota. Ut rosa igitur fragrans, et lilium rutilans est sancta virginitas, flos et fructus; ad cujus quidem fragrantiam unicornis attractus suaviter currit, cujus dulcedine ferocitas ejus mansuescit, cujus puritate validissima ejus potestas delectata, quasi victa in nitido gremio virginali, reverentialiter prostrata recumbit. O virtus magnetica virginitatis, ad se trahens naturam! o sapphirus mirabilis castitatis, omnem fugans et destruens famam venenosam! o smaragdus rutilans perpetuæ viriditatis, puritas inviolatæ integritatis amatrix, fœtidam Veneris nullatenus patiens corruptelam! Ad hæc ficulnea stupefacta conticuit.*

Vis pulchritudinis sanctæ virginitatis specimen et speculum? S. Pulcheria Augusta filia Arcadii Imp. virgo fuit perpetua et gloriosa, utpote quæ Theodosium Imp. fratrem suum juniorem, in pietate omnique virtute ad regimen educavit, eoque mortuo ipsi succedens in imperium, nupsit Marciano, eumque creavit Augustum, ut majori auctoritate regnum administraret; sed virginitatem, quam antea Deo voverat, in matrimonio conservavit, ac totam se fidei tuendæ, et hæresi Eutychetis exstirpandæ impendit. Quapropter tota Synodus Chalcedonensis ei acclamavit: *Nova Helena, munimen Orthodoxorum, et gloria Ecclesiarum.* Denique quod in Imperatoribus rarum est, sua castitate, justitia et sanctitate meruit catalogo Sanctorum adscribi die 10. Septembris.

Talis quoque fuit S. Cunegundis, quæ castitatem pariter cum Henrico Imp. marito suo conservavit, atque in ejus testimonium nudis pedibus illæsa super candens ferrum ambulavit, ac mortuo marito monasterium a se fundatum ingressa, monachamque professa, quindecim annos mira humilitate, abstinentia et pœnitentia traduxit. Unde Sanctorum fastis adscripta legitur die 3. Martii. Nimirum in tanto Imperii fastigio castitas, quasi sol toti orbi clarius effulget.

S. Elzearius, comes Arriani, cum conjuge Delphina intactam servavit virginitatem. Quocirca D. Mablina nobilitate et pietate illustris vidit in Spiritu sanctum juvenem splendide indutum; per amplam planitiem manibus ferentem vexillum candidum et illustre, cujus elegantia et splendor totum aerem et planitiem illam illuminaret. Sequebatur autem eum innumera multitudo hominum cujusvis ætatis, sexus et ordinis. Cumque illa visionis explicationem a Deo posceret, audivit: *Hæc est virginitas et sanctitas Elzearii, quem totus orbis venerabitur, et multi eum sequentur.* Ita habet ejus Vita apud Surium cap. 16. ad diem 27. Septembris.

Præclare S. Ignatius epist. 13. ad Heronem: *Virgines*, ait, *serva, ut pretiosa Christi monilia.* Et S. Cyprianus lib. de Habitu virginum: *Flos*, inquit, *est illa Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles laudis et honoris, opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctitatem Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret, Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas, quantoque plus copiosa virginitas numero suo*

addit, tanto plus gaudium matris augescit. Sic Vestalium virginitas Romanis erat admirationi, cum tamen illa esset emptitia, temporaria, ac fastu plena, ait S. Ambrosius in Symmachum. Nam ut ait Naumachius illustris poeta, sed gentilis:

Pulchrum est corpus castum habere, intactamque manere
Virginem, et puris semper cogitationibus delectari, etc.
Permanere quasi reginam imbecillium mulierum,
Oculum splendidum ad eam vitam erigendo,
In qua gloriosæ veræque sunt nuptiæ, ubi commixta
Divinis verbis, luminæ plenas meditationes parit.

His virginitatis elogiis accensus S. Casimirus, regis Poloniæ filius, eam ita adamavit, ut, etiamsi medici assererent eum morbo, quo laborabat, liberari non posse, nisi uxorem duceret, ad idque pater et regni proceres eum urgerent, ipse tamen constanter responderit: *Malo mori virgo, quam vivere non virgo.* Dixit, et fecit, ideoque velut virginitatis hostia, in sanctorum virginum album ab Ecclesia inscriptus est die 4. Martii. Fuit ergo ipse velut armelinus, qui a venatoribus luteo aggere circumdatus, mavult capi et mori, quam egredi et fœdari. Unde cives ejus Lithuani hoc ei anagramma dederunt: *Casimirus, sum ac iris,* in quam scilicet irradians Sol justitiæ suum ei castitatis fulgorem afflavit. Et hoc epitaphium:

Sponte cadis, sed amore cadis, Casimire, pudoris.
Mirus, te Christo mirificante, cadis.

Fuit e primis Societatis nostræ Patribus P. Jacobus Ledesma, insignis theologus, ac religiosa morum sanctitate conspicuus. Huic sub initium vocationis de perpetuanda castitate formidanti, Brixiæ apparuit B. Virgo sole pulchrior, comitata S. Maria Magdalena, S. Catharina Alexandrina, et S. Catharina Senensi, eique donum castitatis per omnem vitam promisit: quæ dum in cœlum rediret, tres ejus comites jam recensitæ hoc carmen suaviter modulabantur: *O quantum est donum castitatis, quod Deus confert pietatis!* Ita refert noster P. Franc. Sacchinus parte 2. Histor. Societatis Jesu, lib. 1. num. 65. Lege vitam S. Juliani et Basilissæ conjugum, sed virginum, ac mira hac de re invenies. Exstat apud Surium die 9. Januarii.

Vide S. Athanas. Tertull. Cyprian. August. Basilium de laudibus virginitatis, ac Climachum gradu 15. et Cassianum collat. 12.

Audi unicum S. Athanas. hac exclamatione tract. de Virg. concludentem: *Magna virtus continentia, magna gloria castitas, magna sunt virginitatis præconia. O virginitatis divitiæ incomprehensibiles! O virginitas corona immarcescibilis! O virginitas templum Dei et Sancti Spiritus domicilium! O virginitas margarita pretiosa apud multos latens! a paucis vero vix invenitur. O continentia amica Dei, et apud Sanctos laudata! O continentia vulgo invisa, sed iis, qui te digni sunt, nota! O continentia mortem et inferos effugiens, et immortalitati adhærens! O continentia gaudium Prophetarum, Apostolorum gloria! O continentia Angelorum vita, et sanctorum hominum corona! Beatus qui te tenet, beatus qui per patientiam tibi constanter adhæret; quoniam postquam paululum laboraverit, multa recipiet munera in te. Beatus qui per totum hoc tempus jejunarit, quia in æterna Hierosolyma habitabit, cumque Angelis choreas ducet, cumque sanctis Prophetis et Apostolis requiem habebit.*

Symbolice, quam pulchra est generatio Christi, tum æterna et divina, tum temporalis et humana! utraque enim est casta et virginea, quia æterna facta est sine matre, humana sine patre ex Spiritu Sancto. Unde Christus in cœlis est αμητωρ, id est, carens matre: in terris vero απατωρ, id est, carens patre. Utraque pariter est clara, imo clarissima. Unde de priori dicitur Psalm. 109. *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te.* Ita Angelus de Paz, Expos. in Symbol. cap. 14.

Cum claritate.] Græce *cum virtute*, inter quas quia eminet charitas, hinc S. Bernard. et Petrus Blesensis epist. 36. legunt, *cum charitate.* Audi S. Bernard. epist. 42. ad Henricum: *Castitas sine charitate lampas est sine oleo; subtrahe oleum, lampas non lucet; tolle charitatem, castitas non placet. Sed, o quam pulchra est (ut Sapiens clamat) casta generatio cum charitate! cum illa, inquam, charitate, quam describit Apostolus de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.*

Noster vertit, *cum claritate,* quia græcum αρετη, et latinum *virtus*, sæpe significat vires, robur, excellentiam, præstantiam, celebritatem, gloriam. Unde illud Virgilii:

Tunc pudor incendit vires, et conscia virtus.

Igitur τὸ *cum claritate,* primo accipi potest, ut sit idem quod græcum *cum virtute*; virtus enim sola parit laudem et claritatem: unde a Poëtis *virtus* sæpe vocatur laus, uti alibi ostendi. Secundo et genuine, τὸ *cum claritate* idem est quod *clara*, ac jungendum est cum τῷ *quam pulchra*, q. d. O quam pulchra et clara est casta generatio, sive natio! Castitas enim solet sibi sociare cæteras virtutes; habet ergo laudem, decorem, claritatem et gloriam aliarum virtutum, eo quod sit αρετη, id est robur et fortitudo Martis, quæ omnia superat, ac victrix de omnibus cupiditatibus triumphat: quæ sane ingens est ejus claritas et gloria.

Mystice, Lyranus accipit *claritatem* conscientiæ, quæ justis datur, præsertim castis; quocirca experientia constat castitatem esse matrem sapientiæ, facereque ut conscientia æque ac ingenium et mens mira claritate polleat et resplendeat.

Porro græcum αρετη, id est virtus, indicat castitatem egere magna fortitudine et robore militari, et quasi Martio; Αρετη enim dicta est ab Αρης, id est Mars. Virgines ergo sunt quasi Martes, qui assidue pro castitate duro ac difficili prælio confligunt. Sic et virtus dicta est a vi, et a viro, quasi virilis: castitas enim facit viragines viriles, et quasi viros, ac virili vi omnibus tentationibus mundi, carnis et dæmonis resistit. Sensus ergo est, q. d. Filii, stipantes suos parentes, illis sunt pulchritudini et robori, indeque claritati et gloriæ; at major est castitatis et virginitatis pulchritudo, robur et claritas, quam ipsa castis communicat, ut ob hasce tres dotes celebria et gloriosa sit, castosque gloriosos faciat apud Deum, æque ac apud Angelos et homines universos.

Denique S. Cyprianus (sive Origenes, ut volunt nonnulli) tract. de Singul. Clericorum, paulo ante finem, totum hunc locum citat, et ex eo probat Clericos et castitatis studiosos non posse habitare cum

fœminis. Sic enim ait: *Melius est esse sine filiis cum claritate: non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones suspectæ parilitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum et fœminam pariter in virginitate conservet; non habet claritatem, quia communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus et exerta, ut cunctis splendore sui candoris pura manifestetur et lucida.*

Immortalis est enim memoria illius: quoniam et apud Deum nota est, et apud homines,] quam proinde nulla temporum, nulla vicissitudinum, nulla sæculorum delebit oblivio; sed ejus memoria et gloria perennis florebit tamdiu, quamdiu Dei et Angelorum hominumque omnium durabit æternitas.

Probat castæ generationis, sive nationis et gentis pulchritudinem et claritatem, ex eo quod immortalis sit memoria, et æterna gloria illius apud Deum et homines: quam proinde opponit et anteponit fluxæ et caducæ filiorum propagationi, cujus memoria et fama ad modicum tempus durat, et cum filiis interit. Errant, ergo qui per filios quærunt immortalitatem, ac suum nomen et stirpem æternare satagunt, cum vera immortalitas quærenda sit ex virtute et castitate: hæc enim apud Deum et homines æternam habet laudem et gloriam. Generatione perpetuatur corruptibilium species, cum individua perpetuari nequeant, teste Arist. de Generat. at justi castique memoria, quin et anima, ejusque felicitas et gloria, perpetuatur in ipso ejus individuo.

Græca significantius habent: Αθανασια γαρ ἐστιν εν μνημη αυτης, id est *immortalitas enim est in memoria illius*, scilicet virtutis, quæ præcessit; virtutis inquam, qua quis sterilis esse mavult et illiberis, ex amore virginitatis vel castitatis conjugalis, quam ex alienis vel alienigenis filios procreare.

Hoc est quod ait Ecclesiast. c. 44. 14. *Nomen eorum* (justorum, præsertim heroum, quales sunt virgines et Martyres) *vivit in generationem et generationem. Sapientiam ipsorum narrent populi, et laudem eorum nuntiet Ecclesia* etc. c. 49. *Memoria Josiæ in compositionem odoris facta opus pigmentarii; in omni ore, quasi mel indulcabitur ejus memoria, et ut musica in convivio vini.* Et Psaltes Psal. 111. 7. *In memoria æterna erit justus.*

Et apud homines,] tum probos castosque, tum improbos et incestos, qui virgines et castam vitam suspiciunt et admirantur, ut angelicam et divinam quæ ipsorum omnisque naturæ vires superet et transcendat ut docet S. Ambr. l. 2. de Virg. et S. Basil. de Virg.

Symbolice noster Alvarez de Paz. l. 4. de Dignitate perfect. parte 3. cap. 37. totum hunc locum de justis et sanctis sic exponit: Casta generatio, inquit, non est alia quam multitudo justorum, quæ mente pulchra est, quia gratiæ decore nitet; et corpore casta, quia honestatis nitore emicat; et luce sapientiæ clara, quoniam rerum cœlestium cognitione resplendet: cujus memoria, nec apud Deum, nec apud homines perit. Non apud Deum, quia Sanctos semper secum habet, et numquam a proposito eos clarificandi discedit. Non apud homines, quia hi celebrem eorum memoriam non deserunt, quos sibi semper patronos apud Deum et mediatores agnoscunt. Adeo ut, quia non potest Ecclesia omnium Sanctorum festa sigillatim celebrare (sunt enim illi innumerabiles) neque potest omnes perfectos et justos ex nomine cognoscere, aut eorum specialem memoriam habere, dies festos celeberrimos quotannis instituerit, in quibus (jubente Deo) Sanctorum omnium choros honoraret, et eos ad memoriam fidelium adduceret. Omnes etiam illos frequenter invocat, dum in supplicationibus publicis canit: *Omnes Sancti et Sanctæ Dei, intercedite pro nobis.*

2. Cum præsens est imitantur illam: et desiderant eam, cum se eduxerit.] S. Cyprianus legit, *cum se abduxerit*, cum scilicet per martyrium aut mortem castorum vel virginum, castitas vel virginitas cum eis se in cœlum subduxerit. Græce est, *desiderant recedentem*, ideoque absentem. Sensus est q. d. Castitas adeo speciosa est, ut cum se præsentem in castis exhibet, multos trahat ad sui amorem et imitationem; cum vero absens est, sui acuat desiderium; præsentia bona enim sæpe fastidimus, absentia desideramus et studiose requirimus, juxta illud Horatii l. 3. Carm. Ode 24.

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus invidi.

Et illud: *Minuit præsentia famam.* Verum viris probis castitas cum adest, mirabilis et imitabilis est; cum vero abest, desiderabilis. Exemplum est in S. Aug. qui concubinæ astrictus, ab ea se expedivit per exempla sanctarum virginum. Audi eum l. 8. Confess. 11. *Aperiebatur*, inquit, *ab ea parte, qua intenderam faciem, et quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena et non dissolute hilaris, honeste blandiens, ut venirem, neque dubitarem, et extendens, ad me suscipiendum et amplectendum, pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri et puellæ; ibi juventus multa, et omnis ætas, et graves viduæ, et virgines anus, et in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me irrisione exhortatoria quasi diceret: Tu non poteris, quod isti et istæ? an vero isti et istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, et non stas? Projice te in eum, noli metuere, non se subtrahet ut cadas. Projice te, securus excipiet te, et salvabit te. Et erubescebam nimis.* Quocirca S. Basil. hom. de S. Gordio Martyre ait: *Cum in sanctis voluminibus Mosis vitam, morum lenitatem, nostræ naturæ magnopere optatam audimus, statim æmulamur. Joseph dum audimus, aut legimus vitam illius, assequi castitatem magnopere cupimus. Si vero Samsonis narratur historia, ad illius imitandam fortitudinem accendimur.*

Et in perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium vincens.] Græce est, αμιαντων αθλων αγωνα νικησουσα, id est, *immarcescibilium* vel *incorruptibilium certaminum*, vel *præmiorum* (αθλων enim, si ab αθλος masculino derives, idem est quod *certaminum*; sin a neutro αθλον, idem est quod præmiorum, quæ certamina merentur) *agonem vincens*, q. d. Castitas, ac præsertim virginitas, quia durum agonem certaminum et tentationum libidinis, quibus ingentia et immarcescibilia a Deo præmia proposita sunt, generose vincit, hinc corona gloriæ, et laurea

sive aureola virginitatis coronata in cœlis triumphat. Hinc S. Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum prælium vincens*. Ubi nota: *Incoinquinata certamina* accipi possunt *impolluta*, quæ scilicet cum tentationibus libidinis, multorum corpora et mentes polluentibus, ita ut vix quis eas evadat illibatus et impollutus, a castis ita suscipiuntur et superantur, ut ipsi prorsus maneant ab iis intacti et incoinquinati. Sin vertas, *incoinquinatorum præmiorum*, per ea intellige, *immarcescibilem gloriæ coronam* castis a Deo propositam quæ numquam marcescit, nullo mœrore, dolore aut timore inquinatur, polluitur vel maculatur. Addit Petrus Faber l. 2. Agonist. c. 12. et l. 3. c. 4. *incontaminatos* dici agones sanctarum virginum, qui Deo dicantur, ut distinguat eos a contaminatis agonibus, qui in honorem deorum id est dæmonum, a Gentilibus celebrantur.

Noster pro ἀγῶνα, id est *prælium* vertit *præmium*, metonymice, quia in agone agonotheta vincenti certamen, sive prælium, bravii loco proponebat præmium, q. d. Castus et virgo in tam periculoso tentationum carnis agone prælium vincens, præmium reportat, scilicet coronam gloriæ, cum qua in æternum triumphat. Posset quoque per hypallagen sic exponi: *Incoinquinatorum certaminum* vel *præliorum præmium vincens*, id est incoinquinatorum præmiorum certamen vel prælium vincens. Sic Psalm. 18. 6. dicitur: *In sole posuit tabernaculum suum*, pro: *In tabernaculo suo posuit solem*. Et Psalm. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos*, pro: *Ponens in abyssis thesauros*. Sic alibi dicitur: *Misit civitatem in ignem*, pro: *Misit ignem in civitatem*. Et: *Calceamenta habebitis in pedibus*, pro: *Habebitis pedes in calceamentis*, sive *calceatos*, Exodi 12. Quomodocumque vertas et exponas, eodem semper redibit sensus. De corona sive aureola virginitatis vide D. Thomam, S. Bonav. cæterosque Scholast. in 4. dist. 33.

Audi virginum, ideoque Martyrum, gloriosas coronas et triumphos celebrantem S. Ambros. l. 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. sub finem: *Apud nos*, inquit, *et puellæ de mortis appetentia sublimes, usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnetem, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia vitulamina pullulantes, ad mortem, quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rudentes bestias exspectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit, ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant, alii cum exurerentur, non rogabant ut parceretur, sed invehebantur ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.* Subjicit deinde raram S. Pelagiæ fortitudinem: *Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, ajebat: Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem. Mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam; nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ: Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum.* Dixit et fecit: nam antequam a satellitibus comprehenderetur, ex alto se præcipitans, virgo et Martyr evolavit in cœlum, uti refert idem S. Ambr. l. 3. de Virg. S. Chrysostomus et alii.

Audi et triumphos S. Victoriæ virginis et Martyris. Hanc enim hisce verbis ad virginitatem servandam impulit S. Anatolia: *O Victoria vince diabolum, et esto vera victoria! Ego die qua explicui pretium ornamentorum meorum in pauperes Christi, vidi per visum juvenem auro diadematum splendidum, in vestibus purpureis atque gemmatis, qui grata facie et læto vultu me inspiciens ait: O virginitas, quæ morte non vinceris, quæ a morte perpetua liberas! O virginitas, quæ non in operibus tenebrarum, sed semper in lumine versaris! Virginitas purpura regalis est, quam qui induit, reliquis fit eminentior. Virginitas gemma est pretiosa. Virginitas thesaurus est regis immensus. Huic fures insidias tendunt. Hanc tu evigilans sollicite custodi: quantumque te plus habere cognoscis, instantius custodi ne perdas.* His et similibus verbis et factis incitata Victoria, omne pretium ornamentorum suorum et ipsa distraxit pauperibus: sicque factum est ut, agentibus sponsis earum Aurelio et Eugenio, quia nubere illis virgines Christi noluerunt a Decio Imper. urbe Roma pulsæ, ad prædia sponsorum ducerentur, ubi famæ et inedia ita afflictæ sunt ut vix ad vesperum modicus panis cibarius eis daretur: nulloque pacto efficere sponsi potuerunt, ut vel ad nubendum, vel sacrificandum animi illarum inclinarentur. Beata igitur Victoria in virginitatis proposito invincibiliter persistens post multa miracula facta, inter quæ plurimas virgines Domino aggregaverat, percussa est gladio in corde a carnifice Taliarcho, qui leprosus factus intra sex dies vermibus consumptus exspiravit. Hæc omnia ad verbum habet Ado in Martyrol. die 29. Dec. Huc facit illud S. Hieron. in Epitaph. Paulæ, de duabus coronis, martyrii scilicet et puritatis: *Illa*, ait, *corona de rosis et violis plectitur, ista de liliis*. Et illud Prudentii Peri Stephanon hymno 14.

Duplex corona est præstita Martyri,
Intactum ab omni crimine virgini,
Mortis deinde gloria liberæ.

Hinc et Gentiles in agone certaturi vino et venere abstinebant, ut fortiores evaderent, et victoriæ coronam reportarent: experientia enim constabat fortiores, si veneri vacarent, a debilioribus, si ea abstinerent, superari. Audi S. Paulinum, epist. ad Severum: *Confirmemus*, inquit, *animam castitate, quam Apostolus docet, quam etiam carnales athletæ diligenter tuentur, quo nobis impensiore studio servanda est pro immarcescibili corona illa luctantibus, cum etiam pro temporali et fragili corona decernentibus excolatur*; et S. Ephrem de Virgin. *Fac sis continens animo, vigil spiritu, abstinens cibo, abstinens risu, cogitationum quoque continentiam servans, ut per omnia veluti perfectus athleta innotescas:* et de luctamine spirituali: *Continentiam habeto*, inquit, *in habitu, continentiam habeto in cibo, continentiam habeto in lingua: abstinentiam in aspectu, in cogitatu, in risu, ut athleta pietatis perfectissimus in omnibus demonstreris.* Similia habet S. Basil. de Sacr. virg. Porro virgines a Gentilibus florea corona, vel ramis

pini (pinus enim est symbolum virginitatis) coronari solitas docet Carolus Paschalius l. 2. de Coronis c. 15. et l. 6. c. 28.

Denique virginibus triplex debetur corona: prima, virginitatis; secunda, nuptialis, quia nubunt Deo; olim enim virgines, dum nubebant, coronabantur: tertia, athletica, quia instar athletarum difficilem et durum cum luxuria agonem subeunt et superant. Hinc omnes pene gentes virgines, dum moriuntur, rosis et floribus coronant. Virgo enim est libidinis domitor, dæmonum profligator, passionum et sensuum victor. Cui per omnia quadrat illa Machabæi præclara laudatio: *Similis factus est leoni in operibus suis et sicut catulus leonis rugiens in venatione. Et persecutus est iniquos, perscrutans eos; et qui conturbabant populum suum, eos succendit flammis; et repulsi sunt inimici ejus præ timore ejus, et omnes operarii iniquitatis conturbati sunt; et directa est salus in manu ejus.* 1. Machab. 3. 4.

3. Multigena (græce, πολύγονον, id est multiplex, multiplicata, multa) autem impiorum multitudo non erit utilis.) Est antithesis, q. d. Pii et casti sua virtute et castitate pariunt sibi coronas et triumphos æternos; at turba impiorum, esto plurima, inutilis est, imo sua impietate sibi et proximis noxia: sibi enim accersit ignes et tormenta gehennæ.

Dices: Cur ergo Deus creat homines, quos scit fore impios, et cur eos tolerat? Resp. primo, ut in eis ostendat suam justitiam vindicativam, sicut in piis suam ostendit misericordiam per gratiam et gloriam, quam eis elargitur, uti docet Apost. Rom. 9. utque per justitiam exercitam in impios, pii magis agnoscant misericordiam sibi præstitam, Deoque majores gratias agant.

Secundo, ut per impios exerceantur, purgentur et perficiantur pii. Sic Cain exercuit Abelem, Ismael Isaacum, Esau Jacobum, Pharao Mosen, Saul Davidem, Aman Mardochæum, etc. Audi S. August. ser. 52. in Evang. S. Joannis: *Præclare*, inquit, *videtis ergo quia et mali necessarii sunt bonis. In fornace quodammodo aurificis sumus, hoc est in hoc mundo. Si aurum non es, simul ardes; si autem es, palea tua est malus, si et tu palea es, simul eritis fumus.* Et in illa verba Psal. 51. *Sicut novacula acuta fecisti dolum*: *Ecce*, ait, *quid faciunt bonis mali, capillos radunt*, hoc est, ut mox explicat, *oblaturus est malus bona temporalia.*

Tertio, impii piis multa exhibent ministeria circa artes mechanicas, mercimonia, aliasque res temporales, quibus excellunt, utpote toti intenti lucris, fabricis, politiæ, etc.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas nec stabile firmamentum collocabunt,] q. d. Sicut spuriæ plantæ non agunt altas radices, ideoque cito exarescunt et pereunt: sic adulterorum et impiorum adulterini et impii filii cito deficiunt, nec stirpem aut familiam propagant: spuriæ plantæ enim sunt filii nothi et illegitimi. Unde Syrus vertit: *Et qui sunt ex alieno semine, non dabunt radices in profunditate*; Arabicus: *Non fundabunt radices altas germina eorum. Spuria vitulamina* ergo sunt *adulterinæ plantationes*, uti legunt hic S. Bonav. Lyran. Hugo, Holcot et Dionys. has enim significat græcum νοθα μοσχεύματα, id est nothæ, vel spuriæ et adulterinæ plantæ. Nam vox *vitulamina* in nullis lexicis, vel auctoribus classicis modo reperitur. Unde S. Aug. lib. 2. de Doctrina Christ. cap. 12. *Quia*; inquit, μοσχος *græce vitulus dicitur* μοσχευματα *quidam non intellexerunt esse plantationes, et vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multus codices præoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum: et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, convenientius dicitur, quam vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, et non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt.* S. Augustinum sequitur Jansen. qui lectionem Vulgatam, quæ habet *vitulamina*, velut vitiatam, aut minus congruam rejicit, uti et S. Bonav. Hugo, Vatabl. Clarius et Polydorus Virgil. in Adagiis Sacris, libro 2. adagio 379.

Verum *spuria vitulamina* legunt hic omnes codices Vulgatæ editionis, quam, quia authenticam probavit Conc. Trident. sess. 4. nulli Catholico jam rejicere fas est. Sic quoque Optatus Milevit. l. 4. contra Parmen. legit: *Spuria vitulamina, et filios adulterarum*, et explicat de hæreticis: *Apud quos*, inquit, *sunt Sacramentorum falsa connubia, et in quorum thoris iniquitas invenitur, ubi in exterminium fidei corrupta sunt semina.* Videtur ergo vox *vitulamina* illo ævo fuisse usu recepta.

Porro *spurius* vocatur, qui ex matre nota, patre ignoto vel ignobili nascitur. Unde veteres denotabant spurium per S. P. quasi dicas, *sine patre*: *Spurius* autem dicitur a σπορος, id est semen, quod nil habeat a patre nisi semen: nec enim in patris familiam, statum et hæreditatem succedit. Ita S. Isidor. l. 9. Orig. 5. Plutarch. in Quæst. Sigonius de Nomin. Roman. et alii. Addit S. Isidor. *spurium* dici quasi *extra puritatem*, id est immundum; alii *spurium* dici censent *spurcum*. Verum prius etymon est genuinum.

Dico ergo apte nostrum Interpretem vertisse, *vitulamina*: primo, quia græcizat ac imitatur Græcum, qui a μοσχος vocat μοχευματα, id est a vitulo vitulamina; μοσχευμαθα, id est, *vitulamina*, Græcis sunt surculi, qui ex arbore dempti seruntur sive plantantur, ut in fruticem arboremve excrescant; item rami tenelli, qui ex arbore in humum deferuntur, ut talea sive clavola ex olea, malleolus ex vite: μοσχευω enim idem est quod surculis ex arbore demptis sero, ramos tenerrimos ex arbore avulsos planto, plantaria seu viviradices instituo. Sic S. Bonav. ait S. Ambros. in quadam epistola scripsisse: *Vos estis nobilia vitulamina;* dici autem a vite, quæ est generosa plantatio. Adde: *Radix* arboris vocatur taurus, cur non et vitulus, vel vitulamen? Audi Quintilianum lib. 8. cap. 2. *Sicut in his, quæ homonyma dicuntur, ut taurus animal ne sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur.* Sic μοσχος græce et vitulum, et pampinum, et viviradicem, id est plantam, quæ cum viva radice seritur, quasi vivam radicem habens, significat: unde μοσχευμα vocatur stolo, planta tenera, novellus ramus, malleolus vitium, viviradix.

Secundo, quia *vitulamen* est vox latina, et apposite significat vagam, petulantem et instar vituli vitulantem et lascivientem luxuriam spuriarum, plantarum, æque ac adulterorum. *Vitulari* enim Latinis idem est quod

lætari, exsultare, lascivire instar vituli: unde vitulamen est ipsa lascivia. Ita Festus, Nonius et alii. Jam sicut homines dicuntur lascivire et vitulari metaphorice, sic et plantæ cum ramis luxuriant. Est enim analogia et similitudo inter propagationem plantarum, bestiarum et hominum: unde sicut vitulari dicuntur homines, cum more vitulorum saltant et lasciviunt, sic et plantæ. Quare apposite Interpres noster a stolida et petulca vituli vitulatione, stolidas et lascive luxuriantes plantas, sive stolones vocavit *vitulamina.*

Paulo aliter Cervantius: Vox *vitulamina*, inquit, significat degenerantes, infructuosas, stultas, luxuriantesque plantas, quæ ad truncum vitis, a qua nomen accipiunt, nasci solent, et vitibus officiunt, et in pabulum vitulorum a terra proferuntur, a vitulis seu bobus arata: sic impii ignobiles, degeneres, steriles, stulti et molles in adversis sunt, ut eis succumbant facile: et Christo Domino, *viti veræ*, Joan. 15. *et palmitibus* ejus, sive Ecclesiæ, vineæ Deo jucundissimæ, speciosissimæ et pretiosissimæ, pro viribus detrimentum afferre amant et ardent; sed non diu vigebunt, non maturescent, ut ingenio respondeant; certa manent supplicia plantas istas, Isaiæ 5. Jeremiæ 12. Ezec. 15.

Sic et alii *vitulamina* non a vitulo, sed a vite deducunt; sed sic potius dicenda essent *vitulamina*, sicut dicitur *vitiligo*, non *vitulamina*, nisi dicas τὸ *vitulamina* ad vitulum, æque ac ad vitem alludere.

Sed cur *vitulamina*, id est plantæ, vel rami, vocantur *spurii*, qui altas radices non agant?

Resp. primo: Spuriæ herbæ et plantæ sunt, quæ a genuinis degenerant, item falsæ, quæ genuinarum speciem habent, at non vim et indolem. Sic olea in terra sterili sylvescit, et degenerat in oleastrum: spurius ergo ramus oleastri, si inseratur in oleam, vel non coalescit cum ea, nec crescit, vel certe indolem et bonitatem oleæ non capit, nec imbibit. Unde Theophrast. l. 1. de Causis plantarum, c. 7. urbanas arbores ait inserendas esse per inoculationem sylvestribus, non vero sylvestres urbanis, puta oleam inserendam esse oleastro, non vero oleastrum oleæ: *Quamobrem*, ait, *satis oleastris inserere postmodum, vel inoculare præcipiunt; coeunt enim et apprehendunt validius, et radix plus attrahens nutrimenti probe fructificare arborem facit. Nam si e contrario sylvestre in urbano severis, tametsi differentia quædam erit, tamen bonæ frugis arbor numquam profecto reddetur.*

Secundo, per *spuria vitulamina*, id est spurias plantas et surculos, accipi possunt rami multiplices et densi, quos arbor vel vitis humore luxurians ad radices suas progignit, sed deinde deficiente humore et succo alere nequit: unde eosdem sua umbra enecat. Audi Plinium lib. 17. cap. 10. *Natura et plantaria demonstravit, multarum radicibus pullulante sobole densa, et pariente matre, quas enecet; ejus quippe umbra turba indigesta premitur, ut in lauris, punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli, ut ulmorum palmarumque. Nullis vero tales pulli proveniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris, in summa tellure spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam sylvestres: sive arborum quoque, ut hominum natura novitatis et peregrinationis avida est; sive discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu (ceu feræ) dum radici avellitur planta. Pullos* Plinius vocat ramos teneros, qui molles sunt et delicati, instar pullorum et puellorum. Simili modo luxuriosi et adulteri magnam spuriorum sobolem progenerant, sed ob exhaustus libidine vires debilem et infirmam, quam deinde ægre et neglectim alunt: unde omnis illa facile deficit et emoritur, vixque sobolem longævam post se relinquit.

Tertio, plantæ a nativa sua bonitate et indole degenerant, fiuntque spuriæ, si in alium locum priori dissimilem, vel minus sibi commodum transferantur et transplantentur, tuncque facile exarescunt. Audi Columellam lib. 3. cap. 5. *Depositæ stirpes valido solo, quamvis celeriter comprehendant atque prosiliant: tamen cum sint vivi radices factæ antequam transferantur, retorrescunt, nec adolescere queunt*; et clarius c. 9. *Tantum retulerit, ut in transferendis seminibus similem statum cœli locique, et ipsius vitis habitum observemus; quoniam plerumque degenerat surculus, si aut situs agri aut aeris qualitas repugnent, aut etiam si ex arbore in jugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de vineis in vineas transferemus.*

Quarto, spuriæ plantæ sunt, quæ a vermibus erosæ aut carie exesæ, aut aurugine aliove vitio percussæ, vigorem suum perdidere, ideoque marcescunt et tabescunt. Tales rami sunt stolidi stolones, qualis est talea, sive clavola ex olea; malleolus e vite, qui proinde plantari nequit, ut radices agat et pullulet.

Quinto et optime, spuriæ plantæ et rami sunt, qui alterius speciei ramis semine injecto innascuntur, qui quia in iis altas radices agere nequeunt, hinc crescere non possunt, sed cito exarescunt. Sic Theophrastus lib. de Causis plantarum cap. 23. narrat visam esse terebinthum nasci in olea, et polypodium in arboribus, et laurum in platano et quercu, causamque subdit: *Cum enim*, inquit, *in partem arboris putredine pene in terram conversam, semen deciderit, pullulat vivitque, alimentum capiens ex subjecta arbore:* sed quia id modicum est, hinc modice pariter vivit, et crescit. Rursum sunt quædam plantæ, quæ natura sua non nisi ramis alienæ arboris innascuntur, quas si ab iis avellas et plantes, ut fiant vivi radices, arescunt et moriuntur. Talis est viscus, qui est frutex, ex quo fit viscus, sive gluten. Hic enim frutex arborum nonnullarum ramis adhærens, per hiemem virens, baccas autumnō ferens, quibus vescuntur turdi, merulæ, palumbes. Nascitur in quercu, pomis, piris, tiliis, betulis, salicibus, mespilis, cotoneis et aliis arboribus. Si in terra seratur, non prodit: solius arboris comes est, nec nascitur nisi semine per avis alicujus alvum reddito. Fertur, inquit Athenæus lib. 9. si avis visci semen comederit, super quacumque arbore ventrem exoneraverit, viscum nasci. Unde Virgil. 6. Æneid.

> Quale solet sylvis brumali frigore viscum
> Fronde virere nova (quod non sua seminat arbos)
> Et croceo fœtu teretes circumdare ramos.

Idem docet Theophrastus lib. 2. de Causis plantarum, cap. 23. et 24. *Hyphear*, inquit, *et stelis in abiete pinoque nascuntur, viscum in quercu, terebintho, etc.* Et c. 25. docet quasdam plantas indigere aliis,

quibus incumbant, ac proinde iis adnasci, quales sunt smilax, serpillum, hedera, quæ proinde si separentur, per se consistere nequeunt, sed exarescunt. Et Plinius lib. 16. cap. 44. *Quædam*, inquit, *in terra gigni non possunt, et in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.* Tales proprie sunt adulteri, qui ex aliena uxore adulterinos filios progignunt, quasi spuria vitulamina, quæ proinde in terra hac generationis et prosapiæ radices non agunt. Subdit Plinius: *Est et in Syria herba, quæ vocatur cadytas, non tantum arboribus, sed ipsis etiam spinis circumvolvens sese. Item circa Tempe Thessalica, qua polypodion vocatur, et quæ dolichos ac serpillum. Oleastro quoque deputato* (amputato, resecto) *quod gignitur vocant phaunos; quod vero in spina fullonia, hypophæston, calyculis inanibus, foliis parvis, radice alba, cujus succus ad detractiones in comitiali morbo utilissimus habetur. Visci tria genera. Namque in abiete, ac larice stelin dicit Eubœa nasci, hyphear Arcadia. Viscum autem in quercu, robore, ilice, pruno silvestri, terebintho, nec aliis arboribus adnasci, plerique. Copiosissimum in quercu, quod dryos hyphear vocant. In omni arbore, quercu et ilice excepta, differentiam facit odor virusque; et folium non jucundi odoris in utroque, visco amarum et lentum.*

Atque hi sunt fructus amari, quos hic subdit Sapiens dicens: *Et fructus illorum inutiles, et acerbi ad manducandum.*

Concludit Plinius de visco: *Omnino autem satum nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum; maxime palumbis et turdi. Hæc est natura, ut nisi maturatum in ventre avium non proveniat.* Sicut ergo fungi et viscus innascuntur alienæ arbori, nec ab ea se avelli sinunt; sed si eos avellas et plantes, radices non agunt, quinimo emoriuntur et exarescunt, fructus vero eorum sunt insipidi et amari; sic prorsus impiorum et adulterorum impia et adulterina proles non nisi in adulterio, quasi in alieno solo nascitur; hinc per se vitalis non est, nec per se consistere, aut stirpem propagare, et familiam propriam fundare prævalet, sed exarescit et deperit; fructus quoque eorum amarus et acerbus est, uti mox ostendam.

Exemplo sit Augustus Cæsar, qui libidinibus et stupris vacans, proles non nisi similes sibi, nempe duas Julias, filiam scilicet, et ex ea neptem, utramque luxuriosam ad suum probrum reliquit, in eisque ejus soboles extincta est. Idem contigit Julio Cæsari, C. Caligulæ, Neroni, cæterisque imp. adulteriis et luxuriæ deditis, qui nullam prolem tanti imperii hæredem reliquere. Lege Sueton. aliosque, qui vitas Cæsarum scripsere.

S. Augustinus unum ex concubina filium sustulit, nomine Adeodatum; sed et hunc puerum mors sustulit, ita providente Deo, ne tanto Ecclesiæ Doctori futuro infamiam, vel remoram aliquam crearet, de quo ipse ita scribit lib. 9. Confess. c. 6. *Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, creator omnium, et multum potens reformare nostra deformia; nam et ego in illo puero præter delictum nihil habebam, etc. cito de terra abstulisti vitam ejus, et securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini.* Sic Deus occidit parvulum natum Davidi ex adulterio cum Bethsabee. Causam quærit Theodor. in lib. 2. Regum quæst. 16. ac respondet: *Vivus erat futurus argumentum sceleris paterni; pii ergo regis qui erat etiam Propheta, curam gerens Deus, non sivit eum vivere.*

4. Et si in ramis in tempore (id est, ad tempus; græce enim est πρὸς καιρὸν) germinaverint, infirmiter posita (græce βεβηκότα, id est ascendentia, succrescentia) a vento commovebuntur, et a nimietate ventorum eradicabuntur,] q. d. Esto spuriæ plantæ, id est spurii et adulterini filii, ad modicum tempus succrescant et prosperentur; tamen mox vento quopiam adversitatis concutientur et convellentur, eoque crescente eradicabuntur, præsertim dum vident cogitantque se ab infami parentum luxuria progenitos, ab iisdem negligi, et ab aliis contemni; quo fit, ut et ipsi vicissim parentes parvipendant, nec ab iis corrigi se sinant, sed libere, æque ac ipsi, suæ concupiscentiæ et luxuriæ indulgeant; itaque vitam sibi abbrevient, opesque, famam, vitam et animam perdant, idque justa Dei vindicta, qui impios cum suo semine et propagine funditus exstirpat, sæpe in hac vita, et semper in futura, juxta illud Isaiæ cap. 64. 6. *Cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos.*

Sapientem de more secutus Siracides de adulterinis filiis, ita ex Deo ominatur: *Non tradent filii ejus radices, et rami ejus non dabunt fructum; derelinquet in maledictum memoriam ejus, et dedecus illius non delebitur, etc.* Ecclesiast. 23. 35. Vide ibi dicta.

5. Confringentur enim rami inconsummati, et fructus illorum inutiles, et acerbi (græce ἄωρος, id est fructus intempestivus, immaturus, crudus, necdum calore solis percoctus, ideoque acerbus) ad manducandum, et ad nihilum apti.] Idem dicit, aliisque et aliis verbis exaggerat. A cap. enim præcedenti vers. 16. huc usque iterando urget et inculcat adulterinorum filiorum vilitatem, infamiam, sterilitatem et vitæ brevitatem; unde eos vocat ramos inconsummatos, id est, qui non perveniunt ad perfectionem et consummationem; et fructus illorum acerbos, id est proles eorum pravas et malignas; imitantur enim suos parentes, quæ proinde ante maturitatem quasi fructus crudi decerpuntur et avelluntur. Rursum fructus, id est opera, consilia et machinationes eorum aliis sunt acerba, id est noxia et exitialia, τὸ *confringentur*, significat eos mori violenta morte, utpote immatura, et subinde per vim illata. Huc facit illud Job. 22. 16. de impiis: *Qui sublati sunt ante tempus suum, et fluvius subvertit fundamentum eorum.* Ad hanc Sapientis gnomen alludens S. Paulinus epist. 35. ad Desiderium, ita pie precatur: *Deinde ego ad vigilantiam sollicitudinis excitatus, omni hora paratus assistam et Domino absente, sim trepidus ut adveniente, securus sim; omni tempore, omni die, me fertilem sibi Christus inveniat, ut numquam cuiquam operi voluntatis illius immaturus appaream; sed si forte in tempore iracundiæ desideraverit a me pacem suam, non sit mens mea per iracundiæ acerbitatem cruda concordiæ, nec expectem ut sol occidat super iram meam, ne occidat vita mea, si ante clauserit vesper diem, quam extinxerit pax furorem.* Causamque subdit: *Et hoc est, quod voluit intelligi per Evangelistam nobis indicando, non suo tem-*

pore fructum ab arbore se petiisse, ut omni tempore homo se fructum Deo debere cognoscat; quia bonus Dominus, qui hominem mortalem immortalitati præparat, jam et in hoc sæculo vult eum speciem perpetuitatis induere, ut fructum non accipiat de tempore, sed omni tempore sit maturus illi, cum quo vel in quo mansurus est sine tempore.

6. EX INIQUIS ENIM SOMNIS (perperam multi pro *somnis* legunt, *omnes*; græce enim est ὕπνοις, id est *somnis)* FILII QUI NASCUNTUR, TESTES SUNT NEQUITIÆ ADVERSUS PARENTES IN INTERROGATIONE SUA.] q. d. Filii nati ex iniquo concubitu (qui fieri solet noctu, tempore somni. Sic cap. 7. 2. ait Auctor se conceptum *delectamento somni conveniente*; ubi plura hac de re. Est honesta periphrasis rei turpis; per *somnum* enim recte notat concubitum) *testes* et indices sunt *nequitiæ*, puta luxuriæ et adulterii parentum, de iisque tacite, sed reipsa illos accusant *in interrogatione sua*, id est in inquisitione seu examine, q. d. Si quis inquirat, examinet, aut interroget filios spurios; Quis tuus est pater, quæ mater? intelliget eos fuisse fornicarios, vel adulteros, ideoque sceleratos et infames. Filii ergo spurii *testes* sunt *nequitiæ*, id est luxuriæ et illiciti concubitus parentum; quare parentes, qui suæ famæ consultum volunt, filios spurios celant, et à se ablegant, ac secreto educari curant; qui enim in iis gloriantur, de sua turpitudine et infamia gloriantur. Rursum spurii sunt *testes nequitiæ* parentum, quia sæpe per semen vitiatum parentum, luxuriam, levitatem, iracundiam, aliaque vitia contrahunt, eaque palam ostendunt. Fructus enim mali sunt indices arboris malæ. Hinc videmus non raro spurios esse salaces, versutos, fallaces et vitiosos; qua de causa, æque ac ob infames natales, arcentur sacerdotio et sacris. Adulterina ergo proles est infausta, et laborat infamia, quæ numquam eluitur. Quare de adulterio recte dixit Job c. 31. 12. *Ignis est usque ad perditionem devorans, et omnia eradicans genimina.* Legitimi ergo filii probiores sunt spuriis, quia illi virtutem, hi vitium parentum participant. Hanc causam dat Arist. 3. Polit. c. 6. Idem apud Stobæum serm. 88. *Causas*, ait, *jam diximus, quoniam videlicet nobilitas virtus est generis: virtus autem res laudabilis studioque digna est. Item genus in quo multi studiosi bonique fuerunt, laudem studiumque meretur. Fit autem tale genus cum principium ejus laudabile fuerit. Principium enim hanc facultatem habet, ut multa efficiat quale ipsum est. Hoc opus, hæc vis est principii, ut plurima sibi reddat similia. Cum igitur unus talis in aliquo genere fuerit, adeoque bonus, ut virtus ab ipso in multas ætates transfundatur, hoc certe genus omni laude studioque dignissimum erit: sic enim permulti fient studiosi homines, si genus humanum sit; nam in equis etiam et canibus, aliisque animalibus eadem ratio est.* Plura hac de re dixi Proverb. 30. vers. 16.

7. JUSTUS AUTEM SI MORTE PRÆOCCUPATUS FUERIT, IN REFRIGERIO ERIT.] Occurrit tacitæ objectioni. Dixit enim impios et adulteros, eorumque filios, quasi acerbos fructus præmatura morte abripi; objiciet quis etiam justos, eorumque filios, subinde præmature mori. Occurrit, et respondet mortem eorum, licet respectu naturæ et ætatis præmatura videatur, ipsis tamen esse maturam, tum quia transfert eos ad quietem et gloriam æternam, tum quia ab ipsis prævisa est, imo expectata et optata; quare mors eos paratos invenit et expectantes eam, quasi transitum ad meliorem vitam. *In refrigerio*, græce *in requie erit*. In Purgatorio enim etiam est requies, ait Dionys. propter certitudinem de salute, suffragia vivorum, et consolationem angelorum. Mors ergo justo est requies, somnus, cessatio a labore et dolore recreatio; ideoque non immatura, sed ipsa maturitas. Unde ex Græco verti potest: *Justus si præverterit* vel *præoccuparit finire*, scilicet vitam vitæquo labores; vel *justus si assequatur quod contendit*, si voti compos fiat, si perveniat quo cupit, scilicet ut finiat vitæ labores, *in requie erit*.

Justus ergo hoc sensu non præoccupatur morte, quia ipse mente præconcipit, antevertit et præoccupat mortem. Dum enim mane surgit, præmeditatum habet illud S. Antonii: *Cogita hunc diem tibi fore ultimum.* Sic ergo age, sic vive, quasi opera et merita cum vita finiturus hodie. Et illud S. Hier. *Sic vive, tamquam quotidie moriturus; sic stude, tamquam semper victurus.* Quare justus et sapiens bona quæ destinat, non differt in crastinum, sed eodem die, si potest, exsequitur; si non potest, bonam voluntatem et exsequendi, cum licebit, propositum Deo offert. Memor enim est illius dicti Eccles. cap. 9. *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare; quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas.* Faciebat id noster P. Joannes Maldonatus, suo ævo Franciæ oraculum, qui quotidie quater faciebat examen mortis. Examinabat enim conscientiam, num quid in ea esset, quod illi augorem aut molestiam creare posset in hora mortis, et si quid tale inveniebat, illico amovebat. Quare componebat se suasque rationes quotidie, quasi eo die moriturus. Nam ut ait Climacus gradu 6. *Non est præsentem diem pie pertransire, nisi hunc esse ultimum totius vitæ nostræ existimemus.*

Transit ab hypothesi ad thesin, a specie ad genus, puta a casto ad justum; qui enim castus est, facile est et justus; qui vero incestus, injustus. Ratio est: prima, quod inter cæteras justitiæ Christianæ partes et virtutes castitas sit difficillima; unde ipsa ut se tueatur et conservet, cæterarum virtutum præsidio indiget. Quare qui eam habet, cæteras quoque habeat oportet; qui vero illas non habet ac proinde injustus est, difficile, imo impossibile est, ut diu castitatem conservet.

Secunda, quia sapientiæ (de qua toto hoc libro agit Sapiens) hoc est prudentiæ et virtutis, individua comes est castitas, sicut insipientiæ comes est libido.

Tertia, quia omnis probus castus est, omnis improbus adulter coram Deo; violat enim per inobedientiam et peccatum, fidem Deo in circumcisione vel baptismo datam, aut dari debitam, juxta illud: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Corinth. 11. Quocirca Salomon in Proverbiis, maxime c. 4. 5. 6. et 7. operose filium sive discipulum, quem ad sapientiam instruit, dehortatur a libidine, utpote summo sapientiæ impedimento.

Audi nunc S. Bernard. epist. 105. ad Romanum: *Justus quippe mortem etsi non cavet, tamen non pavet. Denique si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.*

Moritur quidem et justus, sed secure, quippe cujus mors ut præsentis est exitus vitæ, ita introitus melioris. Bona mors si peccato moriaris, ut justitiæ vivas. Hæc mors necesse est ut præcurrat ut sequatur illa secura. In hac vita quamdiu durat, compara tibi illam, quæ semper durat. Dum vivis in carne, morere mundo, ut post mortem carnis Deo vivere incipias. Quid enim si conciderit soccum corporis tui, dum te subinde circumdet lætitia? O quam beati mortui, qui in Domino moriuntur, audientes a Spiritu, ut requiescant jam a laboribus suis! Non solum autem, sed et succedit jucunditas de novitate, ac de æternitate securitas. Bona proinde mors justi propter requiem, melior propter novitatem, optima propter securitatem. E contra mors peccatorum pessima. Et audi unde pessima. Mala siquidem est in mundi amissione, pejor in carnis separatione, pessima in vermis ignisque duplici contritione. Eja ergo festina, exi, recede, moriatur anima tua morte justorum, quo fiant et novissima tua horum similia. O quam pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus! Fuge quæso, in via peccatorum ne steteris. Quomodo vivere potes, ubi mori non audes?

Audi et S. Aug. (vel quisquis est auctor) l. de Vita Christiana c. 5. tom. 9. *Sed dicet aliquis: Quid est, quod videmus bonos etiam perire cum malis? Illi non pereunt, sed evadunt, quasi de malorum consortio et persecutionibus liberantur, et ad requiem transferuntur. Illi et plane moriuntur et pereunt, quos de hoc mundo recedentes, majoris adhuc judicii supplicium exspectat et pœna. Vocantur enim ante tempus boni, ne diutius vexentur a noxiis; mali vero vel impii tolluntur, ne bonos diutius persequantur. Justi de pressuris, tribulationibus et angustiis vocantur ad requiem, iniqui vero de luxuriis, opibus et deliciis rapiuntur ad pœnam. Illi vero vadunt, ut judicent; isti, ut judicentur. Illi, ut vindicentur, isti, ut in eos vindicta celebretur, ut scriptum est: Justus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Et iterum: Vivens inter peccatores translatus est. Et iterum: Placita enim erat Deo anima ejus, et ideo properavit de medio iniquitatis eripere eum. Et iterum: Cum impii eunt ad mortem, illi autem sunt in pace.*

Vis exempla? accipe. Robertus Holcot hoc loco narrat quemdam bene doctum probumque inter libros repertum esse mortuum, cumque adventantes hoc casu perculsi curiosius in eum intuerentur, viderunt ejus digitum intentum in hanc sententiam: *Justus si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* B. Jordanus, proximus a sancto Dominico Ordinis Prædicator. Generalis, cum navigans Hierosolymam, tempestate navi fracta, fluctibus haustus suffocatusque foret, anno Domini 1236. multique mirarentur et dolerent tam subitum tristemque tanti viri casum, apparuit ipse magna luce æque ac cruce insignitus, dixitque: *Exivi ex hoc sæculo ad gloriam Beatorum, et inter Apostolorum choros et Prophetarum evectus sum:* et rursum: *Hoc firmiter teneas, nec dubites, quia salvus erit omnis, qui usque in finem Domino nostro Jesu Christo servierit,* qualicumque morte obierit. Ita habet Leander in ejus Vita, quæ exstat apud Surium tom. 2. die 13. Februarii. Simeon Stylites (non ille celebris, de quo Theodoret. et alii, sed alius de quo Joannes Moschus in Prato Spirit. c. 57.) fulgure percussus interiit, cujus animam Julianus Stylita vidit cum tripudio et exsultatione ascendere in cœlum. Sic S. Fulgent. epist. 2. c. 4. hac sententia: *Justus si morte etc.* consolatur Gallam de morte mariti in ætate florenti, additque: *His nempe verbis S. Scriptura nos docet, in hoc sæculo Christianis fidelibus non vitam longam prodesse, sed bonam. Et ad cognoscendum quantum possibile est cujuslibet defuncti meritum, non quantum vixerit, sed qualiter quisque vixerit, intuendum. Sicut enim vita mala quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: sic vita bona, quamvis hic brevi tempore terminata, magnam sempiternamque conquirit bene viventibus gloriam.*

Adde, justos subinde cita et violenta morte abripi ut per eam ceu Purgatorium, expientur nonnulla levia eorum delicta. Sic Nadab et Abiu repentino incendio deflagrarunt, ut eorum leviores defectus hoc igne consumerentur, Levit. 10. Idem de Anania et Sapphira a S. Petro subitanea morte percussis, Actor. 5. multi pie opinantur. Exemplum memorabile est, quod narrat Anastasius Nicenus quæst. 17. in S. Script. Contigit, inquit, ut Anachoretæ cujusdam discipulus ingrediens in urbem, videret principem ejus jam mortuum efferri ad sepulcrum cum magna pompa, unguentis et suffitibus. Cum autem rediisset in desertum invenit suum præceptorem ab hyæna devoratum. Cœpit itaque angi animo, et propemodum judicio cum Deo contendere, et dicere: Ubi est, o Domine, justum tuum judicium? Quomodo sceleratus iste princeps, qui te sæpe ad iram provocavit, mortuus est adeo gloriose? hic autem sanctus, qui tibi multum servivit, a fera captus mortem obiit? Cum his ergo et hujusmodi verbis ipse cum Deo disceptaret, adstitit ei Angelus Domini et dixit: *Ille princeps cum esset omnino sceleratus, habuit unum opus bonum; et per honorem illum quem assecutus est dum efferretur, accepit mercedem hujus unius boni, et illuc abiit absolute ac perfecte condemnatus; tuus autem præceptor cum omnia fecisset quæ Deo erant grata, habebat ipse quoque ut homo parvum aliquod delictum, et per hanc mortem hoc amisit, et abiit illuc plene purgatus et expiatus.*

8. SENECTUS ENIM VENERABILIS (græce τίμιον, id est pretiosa, digna, honorata, reverenda, veneranda; S. Hieron. in c. 4. Zachar. vertit, *honorabilis*) EST NON DIUTURNA (græce πολυχρόνιον, id est *longæva*; S. Hier. *multi temporis*) NEQUE ANNORUM NUMERO COMPUTATA; CANI AUTEM SUNT SENSUS HOMINIS, ET ÆTAS SENECTUTIS VITA IMMACULATA.] Vatabl. *neque enim honorifica senectus est ea quæ longo tempore constat, aut quam annorum numero metiaris, sed canos hominibus sapientia conciliat, et ætas senectutis sine labe vita est*; Syrus, *Canities et intelligentia hominis; status autem senectutis, habitaculum quietum*; Arabicus, *Veneratio senectutis non est in multitudine annorum, quia canities sapientia hominis, et ætas senectutis semen in quo non est macula.*

Est hoc alterum discrimen justi ab impio, quod justus, etiamsi in ætate juvenili morte præoccupetur, tamen jam prudentia et virtute sit senex, quia senectus non annis, sed virtutibus et meritis æstimatur; impius vero, etiamsi sit ætate senex tamen ob insipientiam et vitia puerilia vere sit puer, et inter pueros computandus, juxta illud Isaiæ 65. v. 20. *Puer cen-*

tum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.

Ratio a priori est, quod senectus venerabilis sit duas ob causas; prior est, ob multi temporis experientiam, indeque comparatam prudentiam; posterior ob humorum indeque morum compositionem: in senibus enim fervor sanguinis et caloris deficit, ejusque loco succedit frigus, per quod restinguitur æstus libidinis, iræ, cæterarumque passionum. Quare si cui seni hæc duo desint, scilicet prudentia et mores compositi, hic nil habet e senio quod pretio, æstimatione et veneratione sit dignum; si cui vero juveni hæc duo adsint, is habet omne id, quod in senio est pretiosum, æstimandum et honorandum. Unde sequitur: *Cani autem sunt sensus hominis*, q.d. Cani capilli puta canities hominis æstimatur et censetur esse non coma cana, sed ipse sensus et prudentia. Nam græce est, πολια δε εστι φρονησις ανθρωποις, id est *canities autem est prudentia hominibus*. Et ita legit S. Epiphan. hæresi 67. S. Hieron. in c. 8. Zachar. vertit: *Cani* (capilli) *autem sunt hominum prudentia*; Idem in c. 24. Isaiæ legit: *Cani hominis sapientia ejus*; alii: *sensata mens hominibus est canities*, id est facit eos venerabiles, perinde ac si senes et cani essent. Hoc est, quod ait Salomon Prov. 16. 31. *Corona dignitatis senectus, quæ in viis justitiæ reperietur*: et Siracides Eccli. 25. 8. *Corona senum multa peritia, et gloria illorum timor Dei*. Vide utrobique dicta.

Porro physice aliquos pueros canescere, imo canos nasci tradunt. Historici. Unde Cassiod. Senecam putat dici a senis canis, quod cui primum cognomen hoc impositum fuit, canus sit natus; quod et de Numa Pompilio traditur. Tyrrhenum autem, a quo Tyrrhenia, ab ineunte pueritia incanuisse Strabo et alii fabulosum putant. Ego facile crediderim esse verum; etenim patri meo unius noctis lucubratione, adolescenti adhuc idipsum contigisse scio, ait noster Delrio in Herculem Furentem Senecæ, sub initium actus primi. Idem diserte tradit S. Isidorus et Nonius Marcellus, ac Lipsius in Vita Senecæ c. 1. qui omnes dicunt Senecam idem esse, quod senem vel senecionem.

Hæc sententia est axioma, ab omnibus fidelibus æque ac Ethnicis receptum et probatum. Audi fideles. S. Ambr. epist. 12. ad Valentin. imper. *Erubescat*, ait, *senectus, quæ emendare se non potest: non annorum canities laudanda est, sed morum*; idem l. 1. Hexamer. c. 8. *Laudanda est senectus in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines firmior*; lib. 3. epist. 21. ad Anysium: *Vere*, ait, *senectus ista venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit. Ea enim est reverenda canities animæ, in canis cogitationibus et operationibus effulgens. Quæ est enim vera vita senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus sed sæculis propogatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? quo enim diuturnior, eo fortior: et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit*; idem ser. 55. in Domini resurrect. *Ætates*, inquit, *quædam sunt meritorum. Nam et senectus morum invenitur in pueris, et innocentia infantium reperitur in senibus. Denique quod in junioribus senectus quædam sit honestatis, dicit Propheta: Senectus enim venerabilis, non diuturna, neque annorum numero computatur: canities enim est sapientia in hominibus*; idem l. 10. in c. 24. Lucæ sub finem: *Bona senectus*, inquit, *non vitæ longævitate imbecilla ad usum, sed maturitate virtutis ad martyrium præparata, quæ lasciviam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, speciosa non appetat. Caro enim concupiscit adversum spiritum et transversarios tramites gradiendi qua velit, diversarum sibi invenit voluptatum. Bona vero mentis senectus quæ non id quod suave corpori, sed quod menti utile putat, eligit, nec voluptuario corporis rapitur appetitu, sed repugnandi moderamine, quasi in vita, revocatur*: idem l. 1. de Cain et Abel c. 3. Abel juniorem præferens Cain seniori: *Seniori*, inquit, *junior antefertur; quia etsi tempore junior, virtute præstantior est. Innocentia enim tempore posterior est quam malitia, et quadam suppar ætate; sed meritorum nobilitate antiquior: senectus enim venerabilis est, non annis cana sed moribus. Et ætas*, inquit, *senectutis vita immaculata. Ubi ergo generatio exprimitur, perveniat Cain: ubi disciplinarum fit prædicatio, præcurrat Abel.*

S. Anacletus, tertius a S. Petro Roman. Pontifex, ex hac gnome, æque ac ex simili Proverb. 20. v. 29. ac ex facto Mosis Num. 11. probat in presbyteros eligendos esse seniores, non tam ætate, quam sapientia. Sic enim ait distinct. 84. cap. finali: *Porro Mosi præcipitur, ut eligat presbyteros, id est seniores. Unde et in Proverbiis dicitur: Gloria senum est canities. Hic vero canities sapientiam designat, de qua scriptum est: Canities hominum prudentia est. Cumque nongentis et amplius annis ab Adam usque ad Abraham vixisse homines legamus, nullus alius prius appellatus est presbyter, id est senior, nisi Abraham, qui multo paucioribus vixisse annis convincitur. Non ergo propter decrepitam ætatem vel senectutem, sed propter sapientiam presbyteri nominantur.*

S. Gregor. l. 2. Dialog. c. 1. laudans S. Benedictum: *Fuit*, inquit, *vir vitæ venerabilis, gratia Benedictus et nomine, ab ipso suæ pueritiæ tempore cor gerens senile. Ætatem quippe moribus transiens, nulli voluptati animum dedit: sed dum in hac terra adhuc esset, quo temporaliter libere uti potuisset, despexit jam quasi aridum mundum cum flore.*

S. Hieronymus epist. 13. ad sanctum Paulinum postea Nolæ Episcopum: *Noli*, inquit, *frater charissime, annorum nos existimare numero, nec sapientiam, canos reputes, sed canos sapientiam, Salomone testante: Cani hominis prudentia ejus. Nam et Moyses septuaginta presbyteros jubetur eligere, quos ipse sciret esse presbyteros, utique non ævo, sed prudentia judicandos. Et Daniel adhuc puer longævos judicat, atque impudicos senes ætas lasciva condemnat. Noli, inquam, fidem pensare temporibus: ne me idcirco meliorem putes quod prior in Christi exercitu cœperim militare. Paulus Apostolus et vas electionis de persecutore mutatus, novissimus in ordine, primus in meritis est: quia extremus licet, plus omnibus laboravit. Judas, qui quondam audierat: Tu autem homo, qui simul mecum dulces capiebas cibos, dux meus et notus meus, in domo Dei ambulavimus cum consensu; proditor amici et magistri, Salvatoris arguitur voce et nodum informis lethi trabe nectit ab alta. E contrario latro crucem mutat paradiso et facit homicidii pœnam martyrium. Quanti hodie diu vi-*

vendo portant funera sua, et quasi sepulcra dealbata plena sunt ossibus mortuorum! Tu, audita sententia Salvatoris: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes et da pauperibus, et veni sequere me; verba vertis in opera, et nudam crucem nudus sequens, expeditior et levior scandis scalam Jacob.

Cassianus collat. 2. c. 13. *Divitiæ senum*, inquit, *non sunt canitie capitis, sed industria juventutis, ac præteritorum laborum stipendiis metiendæ. Quæ enim non congregasti, inquit, in juventute, quomodo invenies in senectute tua? Senectus enim honorabilis est, non diuturna, neque numero annorum computata. Cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Unde post pauca subjicit: *Sunt enim nonnulli, quorum etiam, quod est lugubrius, major est multitudo, qui in tempore suo quem ab adolescentia conceperunt, atque ignavia senescentes, auctoritatem sibi, non maturitate morum, sed annorum numerositate conquirunt: de quibus exprobratio illa Domini proprie satis dicitur per Prophetam: Et comederunt alieni robur ejus, et ipse nescivit; sed et cani effusi sunt in eo, et ipse ignoravit. Hos, inquam, in exemplum junioribus non vitæ probitas, nec ulla propositi hujus laudabilis, atque imitanda districtio, sed annositas sola provexit. Quorum canitiem callidissimus inimicus ad deceptionem juniorum in præjudicata auctoritate proponens, etiam illos, qui ad viam perfectionis vel suis vel aliorum potuerunt monitis incitari, subvertere, ac decipere exemplis eorum fraudulenta subtilitate festinat, vel in teporem eos noxium, vel in lethalem desperationem doctrinis eorum institutisque perducens.*

Cassiodorus in Psalm. I. 24. et lib. 9. variar. ep. *Quidam senes*, ait, *morum levitate maculantur, cum vice versa multi juvenes morum gravitate maturi, eadem decorentur.*

S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonens. *Multos juniorum*, inquit, *videmus super senes intelligere, et moribus antiquare dies, prævenire tempora meritis, et quod ætati deest compensare virtutibus.*

Audisti gnomas patrum Latinorum, accipe nunc antistrophas Græcorum, quas citat Antonius in Meliss. p. 2. cap. 18.

S. Basilius: *Nihil interest inter ætatem puerilem et mentem pueros imitantem. Novi quosdam, qui cum in juventute in carnis vitia prolapsi essent, in eis propter consuetudinem ad canos usque perseverarunt.*

S. Gregor. Nazianz. *Turpe est ætatis vigorem deferbuisse, libidinem autem non deferbuisse. Discit aliquid etiam canities, nec cujusvis senectus prudentiæ satis nacta esse videri debet.*

S. Chrysostomus: *Ergo cum senex iisdem, quibus juventus morbis laborat, maximum vitium est, ac ne de juventute quidem excusationem habet, neque enim illa potest dicere: Peccata juventutis meæ, et ignorantias meas ne memineris. Vide igitur, ne propter senilia facta juvenilium peccatorum venia te prives.*

Philo: *Qui multum ævi in vita corporis contriverint sine ulla virtute et probitate, eos longi temporis pueros appellare licet, ut qui nullis disciplinis eruditi sint senectute dignis. Quousque tandem nos senes adhuc pueri erimus? corporibus quidem propter temporis longinquitatem veteres; animis autem propter ignorationem et hebetudinem adhuc pueri.*

Salomonem secuti sunt non tantum Patres, sed et Philosophi. Plato in Timæo Græcos vocat pueros ob ignorantiam antiquitatis, juxta illud: *Bis pueri senes.* Zeno turpe esse ajebat seni ex Commentario sapere, uti refert Seneca ep. 33.

Cicero lib. de Senectute: *Non cani*, ait, *non rugæ repente auctoritatem afferre possunt, sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.* Alexander Magnus apud Curtium l. 9. *Ego*, ait, *me metior non ætatis spatio, sed gloriæ*, quia ætatis arctæ spatium extendit gloria. Cœpit enim ipse regnare anno ætatis XX. ac anno XXXII. totum pene orbem subjugavit.

Seneca lib. de Brevit. vitæ cap. 8. *Non est*, inquit, *quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse. Non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim illum multum putas navigasse, quem sæva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso furentium per eadem vestigia in orbem egit? Non ille multum navigavit, sed multum jactatus est.* Idem epistol. 36. *Turpis*, ait, *et ridicula res est elementarius senex: juveni parandum, seni utendum est*, juxta illud: *Juvenis congrega, senex eroga.*

Vis exempla: Accipe o veteri testamento Salomonem, qui duodennis, ut vult S. Ignatius, vel vicenuis puta cum esset circiter viginti annorum, uti verius censent Pineda, Salianus et alii, judicium meretricum stupenda, et plusquam senili maturitate ac sagacitate peregit. 3. Regum 3. 16.

Accipe et Samuelem, Jeremiam et Danielem, qui pueri prophetarunt, et senes iniquos condemnarunt, de quibus audi S. Bernard. epist. 42. *Meliores bonæ indolis adolescentes inveteratis dierum malorum. Puer centum annorum maledictus est, et est e regione senectus venerabilis, non diuturna, neque numero annorum computanda. Bonus puer Samuel, qui loquenti Deo promptus aderat auditor, dicens: Loquere, Domine, quia audit servus tuus. Ac si diceret: Paratus sum, et non sum turbatus, ut custodiam mandata tua. Bonus et Jeremias, qui ante sanctificatus quam natus, cum se excusare de pueritia, nihilominus constitutus est super gentes et regna. Bonus quoque Daniel, cujus spiritum suscitavit Deus, ut convinceret iniqua judicia, et sanguinem innoxium liberaret. Denique cani sunt sensus hominis: et ætas senectutis vita immaculata.*

Tobias albescebat, non canis, sed meritis, ait S. Ambrosius lib. 3. epist. 21.

S. Agnes anno ætatis 13. agonem martyrii obiit incredibili sapientia, æquo ac fortitudine, de qua proinde ex S. Ambrosio, canit Ecclesia in ejus Officio Ecclesiast. *Infantia quidem computabatur in annis, sed erat senectus mentis immensa.* In ea ergo erat canities, id est candities, non annorum, sed morum: *Canities enim*, inquit S. Isidor. libr. 11. Origen. cap. 2. *Vocata est a candore, quasi candities, unde illud: Florida juventus, lactea (id est candida) canities.*

S. Alexander puer et Martyr, sextus S. Felicitatis filius, judici objicienti teneram ætatem, respondit sibi canam esse mentem, uti habet martyrium S. Felicitatis et septem filiorum ejus.

Macarius Alexandrinus vocatus est παιδαριογέρων, id est puer senex (puta Seneca, sive senex canus) quod in puerili ætate senex videretur, ac supra ætatem sapientia et virtutibus præstaret, teste Palladio in Lausiaca cap. 17.

S. Dorotheus narrat, Dositheum discipulum suum, pauco tempore æquasse sanctitatem Seniorum, idque se ex Dei revelatione accepisse.

S. Bernardinus Senensis puer ita erat moribus gravis et compositus, ut senex videretur, adeo ut eo viso, condiscipuli ejus omnes ad modestiam et gravitatem se componerent, dicentes: *Tacete, Bernardinus adest*, uti habet ejus Vita.

Ex Ethnicis: *Demophilus*, ait Pindarus ode 4. Pyth. *Inter pueros erat juvenis, in consiliis vero senex, consecutus centenale ævum.*

10. Placens Deo factus est dilectus, et vivens inter peccatores translatus est.] Clarior erit sensus, si cum Vaticanis ponas comma post *dilectus*, et post *peccatores*: Unde Vatabl. vertit: *Quia Deo placuit ille, charus est habitus, cum inter peccatores viveret, de medio sublatus.*

Sensus est, q. d. Justus cum placeret Deo, vel quia per justitiam placuit Deo, hinc ab eo dilectus est, ideoque dum viveret inter peccatores, ab iis translatus est ad cœtum Patriarcharum in limbo, et post Christum ad cœtum Sanctorum in cœlo, ne, si diutius inter peccatores degeret, pravis eorum verbis et exemplis, velut contagio afflaretur, corrumperetur, macularetur, et in eorum sortem transiret. Hinc esse sensum liquet ex Græco. Ita quoque se explicat Sapiens dum subdit: *Raptus est ne malitia* (peccatorum, inter quos vivit) *mutaret intellectum ejus.* Alludit ad Henoch, qui, ut ait Moses Gen. 5. 21. *Cum trecentis sexaginta quinque annis vixisset, ambulavit cum Deo, et non apparuit, quia tulit eum Deus.* Quæ verba Septuag. sic transtulerunt: *Et placuit Henoch Deo, et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus.* Quam lectionem secutus Ecclesiasticus, dicit c. 44. 16. *Henoch placuit Deo, et translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam.* Et Paulus ad Hebræos 11. 5. *Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Tertul. libr. 3. Carmel. contra Marcionem cap. 2. Scribit Henoch zelo Dei accensum, scelestissimæ illo ævo gentis, ac præsertim gigantum facinora lugentem, eosque a sceleribus revocare conautem, cum se frustra laborare videret, a Deo tandem cum gemitu et lacrymis petiisse et impetrasse, ut a consortio pessimorum hominum abriperetur in paradisum. Ad Henoch alludi censet S. Ambrosius orat. de obitu fratris Satyri, et scribens in Psal. 40. et 45. Ac eum secutus Jansen. Dixi *alludit*, nam ex præcedent. et sequent. liquet proprie et rigide agi hic non de Henoch vivente, sed de justo per mortem abrepto. Sensus ergo est, q. d. Sicut Henoch inter peccatores vivens, ne eorum contagio pollueretur præmature, si vitam cæterorum illius ævi hominum spectes, a Deo raptus et translatus est in paradisum: sic quilibet justus et electus, ne sociorum vitiis et colluvie maculetur, a Deo cito abripitur, et in limbum ante Christum, post Christum vero in cœlum transfertur.

Est tertium discrimen inter citam mortem justi et impii, quod justus rapiatur e colluvie impiorum ad cœtum Sanctorum; impius vero ex colluvie peccatorum rapiatur ad tartara damnatorum.

11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus (græce συνεσιν, id est mentem, intelligentiam, prudentiam ejus; S. Ambrosius legit, *cor ejus*) aut ne fictio (græce δόλος, id est dolus) deciperet animam illius.] Syrus, *raptus est ne transmutaret malitia conceptum ejus*: Arabicus, *Translatus et raptus est antequam mutaret contemptio intelligentiam ejus, aut operiret fraus animam ejus*; Vatabl. *abreptus est ne malitia immutaretur sensus ejus, neve anima ejus fraude circumveniretur*, q. d. Justus a Deo dilectus raptus est, ne hominum sui ævi pravitas pravis opinionibus, mentem ejus imbueret et depravaret, aut ne illa pravis pravæ generationis consiliis consentiret, aut ne ullius dolo deciperetur, sed ut in sua justitia et gratia Dei persistens usque ad finem vitæ, mereretur et salvaretur. Sic ergo justus cito raptus antequam mutaretur, est prædestinatus, ait S. August. de Corrept. et gratia c. 8. et sequent.

Nota τὸ *fictio*, vel ut græce est *dolus*. Solent enim impii, ut pium pervertant, dolos et fraudes illi nectere, subornando viros in speciem probos; item mulieres quæ eum in sui amorem et peccatum illiciant: *Porro simulata æquitas duplex est iniquitas*, ait S. Aug. in Ps. 63. est enim iniquitas, est et simulatio. Hac simulatione et fictione plenus est mundus pravæ opiniones mundi sunt, ambiendos esse honores, voluptati indulgendum, si quis te læserit esse vindicandum, etc.

Audi S. Cyprian. de Mortal. *Sed et Spiritus Sanctus*, ait, *per Salomonem docet, eos qui Deo placeant, maturius istinc eximi, et citius liberari, ne, dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius.*

Per *malitiam*, proprie dictam, puta nequitiam accipe cum S. Ambrosio in Psal. 45. juxta illud Isaiæ 57. 1. *A facie malitiæ collectus est justus.* Nonnulli tamen per *malitiam* accipiunt afflictionem, laborem, molestias hujus vitæ, quæ sæpe ad peccatum incitant. Sic Judas Machabæus exhortans suos ad pugnam ait: *Melius est nos mori in bello, quam videre mala gentis nostræ.* Sic Possidius ereptum tradit S. Augustinum ex hac vita, tædio malorum patriæ suæ, præsertim Hipponensis civitatis cum dimissionem de hoc sæculo poposcisset a Deo. Anastasium Papam scribit S. Hieronymus epist. 16. idcirco raptum atque translatum esse, ne orbis caput (Roma) sub tali Episcopo truncaretur, et ne semel latam sententiam precibus suis flectere conaretur.

Hac gnome S. Hier. consolatur S. Paulam mœrentem de obitu Blæsillæ filiæ epistol. 25. *Abraham*, inquit, *Moses, Isaias, Petrus, Jacobus, Joannes, Paulus electionis vas, et super omnia Filius Dei moritur, et nos indignamur aliquem exire de corpore: qui ad hoc forsan raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus: placita enim erat Deo anima ejus, propter hoc properavit eam educere de media iniquitate, ne longo vitæ itinere deviis aberraret anfractibus. Lugeatur mortuus, sed ille quem gehenna suscipit, quem tartarus devorat, in cujus pœnam æternus ignis æstuat. Nos, quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obviam Christus occurrit, gravemur magis, si in tabernaculo isto mortis diutius habitemus. Quia quamdiu hic moramur, peregrinamur a Domino. Illa, illa nos cupido teneat: Hei mihi, quia peregrinatio mea prolongata est a me, habitavi cum ha-*

bitantibus Cedar, multum peregrinata est anima mea. Si Cedar tenebræ sunt, et mundus iste sunt tenebræ; quia lux lucet in tenebris, et tenebræ eam non comprehenderunt. Deinde hæc accommodans Blæsillæ, ista subjicit: *Faveamus Blæsillæ nostræ, quæ de tenebris migravit ad lucem, et inter fidei incipientis ardorem consummati operis percepit coronam. Revera si sæculare desiderium, et quod Deus avertat, delicias vitæ hujus cogitantem mors immatura rapuisset, plangenda erat, et omni lacrymarum fonte ploranda. Nunc vero cum propitio Christo ante quatuor ferme menses, secundo quodammodo propositi se Baptismo laverit, et ita deinceps vixerit, ut calcato mundo semper monasterium cogitarit; non vereris, ne tibi Salvator dicat: Irasceris, Paula, quia tua filia facta est mea filia? indignaris de judicio meo, et rebellibus lacrymis facis injuriam possidenti? Scis enim quid de te, quid de cæteris tuis cogitem.*

Porro Commentatores acutiores, inter quos est, Alphonsus Curiel. scribens in hunc Sapientiæ locum, eum sic interpretantur, ut dicant Deum cognoscere futura, non tantum absolute, sed etiam sub conditione, v. g. Quid facturus esset Petrus, si tali loco et tempore tanta carnis tentatione pulsaretur, illine consentiret an non ? Scit enim, ajunt, quid in re futurum esset, si conditio tentationis poneretur, etiamsi ipsa numquam reipsa ponatur. Ideo enim justumsibi dilectum et electum e vita rapit, ne, si vivat, tentatione captus cadat et pereat. Si dicas: Rapit eum ob periculum casus, ut illo eum eximat; Respondent, id verum esse, at non sufficere: non enim dicitur hic quod rapiat Deus justum, ut eum periculo lapsus subducat, sed ut lapsui revera futuro eum subtrahat, ait enim: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam illius.* Sciebat ergo certo Deus, quod justus hic nisi raperetur, malitia de facto mutaret intellectum illius, et fictio deciperet animam illius, etiamsi communia et ordinaria gratiæ auxilia, quæ cæteri habent, ipsi non deessent. Alioqui enim si non fuisset mutandus, nec decipiendus, Deus hic contrarium judicans et dicens, in hoc suo judicio falsus fuisset et errasset, quod absit: Dei enim cognitio est scientifica, ideoque certa et infallibilis, cum hominum sæpe sit conjecturalis, probabilis et incerta, ideoque fallibilis et erronea. Rursum certa Dei circa justos æque ac improbos providentia, inquiunt, quam hic Sapiens describit, exigit certam futurorum, etiam sub conditione dumtaxat, præscientiam: illi enim velut fundamento incumbit, et innititur, v. g. Decernit Deus rapere justum e tentatione, aut tantam gratiam illi dare, qua scit fore ut de facto tentationi resistat, eamque vincat: prius ergo hanc conditionatam sciat oportet: Si Petro taliter tentato tantam dedero gratiam, fiet omnino ut resistat; dabo ergo illi tantam: alioqui enim aliam majorem illi dare decrevisset. Volebat Deus ostendere suam potentiam et vires in Pharaonem et Ægyptios, cogendo eum ut dimitteret Hebræos, ideoque volebat multiplicare in eos sua prodigia, ac plagis minoribus majores addere usque ad decem. Sciebat ergo antequam decerneret immittere primas plagas ranarum, sciniphum, muscarum, locustarum, quod, si eas immitteret, Pharao eis non flecteretur ad dimittendum Hebræos, itaque ipse occasionem haberet majores plagas grandinum, pestis, fulminum, et necis primogenitorum in eum immittendi; ac potentiam suam toti mundo ostendendi. Si enim Pharao primis plagis cessisset, et dimisisset Hebræos, Deus juste non potuisset in eum posteriores et majores immittere, quod tamen facere destinarat, ut sui terrorem mortalibus incuteret. Præsciebat ergo, antequam primas plagas immitteret, Pharaonis cor iis non flectendum, itaque sibi copiam fore cæteras infligendi. Hoc est quod Mosi prædixit Deus ante omnes plagas: *Ego indurabo*, id est indurari permittam, *cor ejus* (Pharaonis) *et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Ægypti, et non audiet vos, etc.* Et c. 9. 16. ait Deus ad ipsum Pharaonem: *Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam, et narretur nomen meum in omni terra.* Et c. 10. v. 1. ait ad Mosen: *Ingredere ad Pharaonem: ego enim induravi cor ejus, et servorum illius ut faciam signa mea hæc in eo, et narres in auribus filii tui, et nepotum tuorum, quoties contriverim Ægyptios, etc. et sciatis quia ego Dominus.* Deus enim scit omne verum: e contradictoriis autem propositionibus de futuro, sive eæ absolutæ sint, sive conditionatæ, necessario alterutra est vera. Scit ergo determinate Deus utra pars erit vera, quia scit omne verum. Sicut ergo in absolute futuris scit id, quod absolute futurum erit, ut quod antichristus peccabit, etiamsi nullum hujus rei vestigium exstet, nec exstabit nisi post multa sæcula: ita pariter scit id, quod conditionate futurum erit, ut si antichristo talis vel talis tentatio objiciatur, scit quod illi succumbet, vel non succumbet, prout verum erit: par enim et similis utrorumque videtur ratio. In futuris enim sive absolute, sive conditionate necessario altera pars contradictionis est vera, v. g. Si ponatur talis tentatio, erit in Petro consensus, vel non erit: alterutrum enim necessario accidat oportet, ut sit, vel non sit: nullum enim inter hæc duo contradictoria datur medium. Deus ergo, qui scit omne verum, scit determinate quod erit, vel non erit. Ratio a priori est, inquiunt, immensitas mentis et aciei divinæ. Ipsius enim vis penetrandi, cernendi, cognoscendi quaquaversum est infinita, quare plene usque ad fundum penetrat, perspicit et comprehendit omnes res et causas, etiam contingentes et liberas. Scit ergo quid liberum arbitrium cujusque hominis vel angeli sit facturum, si hæc illave tentatio aut conditio ponatur; quia propensiones, nutus, actus etiam abditos, latentes et occultissimos, plane et plene pervidet, et comprehendit: perinde ut homo acutissimi visus perspicit omnia, quæ in vitrea pyxide conclusa sunt. Hinc Davide interrogante: *Si tradent me viri Ceilæ, et viros qui sunt mecum, in manus Saul? dixit Dominus: Tradent*, 1. Reg. 23. 12. et tamen de facto non tradiderunt, quia David id a Deo audiens profugit ex Ceila, uti ibidem subditur. Sic Christus ait: *Si in Tyro et Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio et cinere pænitentiam egissent*, Matth. 11. 21. *Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro, sed propter electos breviabuntur dies illi*, Matth. 24. 22. Hæc Alphonsus Curiel et Commentatores jam citati. Verum quæstionis jam dictæ pertractatio proprie pertinet ad Scholasticos. Vide Suarez, Vasquez. Molinam, Gregorium de Valentia, etc. 1. part. quæst. 14. art. 13.

et Curiel hic. Mihi enim magnum mare restat arandum, ideoque ad ulteriora pergendum.

Denique S. Aug. l. 1. de Prædest. Sanctorum c. 14. recte valideque ex hoc loco confutat Semipelagianos, docentes quemque a Deo prædestinari et gratia donari, vel reprobari et gratia privari ex cujusque merito vel demerito, non absolute, sed conditionate præviso, v. g. Deum hunc parvulum in infantia moriturum prædestinasse, quia præsciebat eum bene operaturum, recteque sua gratia usurum, si supervixisset; illum vero reprobasse, quia præsciebat eum male operaturum, maleque sua gratia usurum, si ei vita superstes fuisset. Directe enim contrarium docet hic Sapiens, scilicet ideo rapi e vita justum a Deo, ne malitia eum mutet: mutandum ergo prævidebat, Deus, ni prius eum raperet. Rapuit ergo ne mutaretur, sed perstaret in justitia, itaque eligeretur ad gloriam, et salvaretur; alioqui sic raptus reprobandus erat et damnandus, non prædestinandus et eligendus, juxta sententiam Semipelagianorum. Audi S. Augustinum: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus. Dictum est enim secundum pericula vitæ hujus, non secundum præscientiam Dei, qui hoc præscivit, quod futurum erat, non quod futurum non erat, id est quod ei mortem immaturam fuerat largiturus, ne tentationum traheretur incerto, non quod peccaturus esset, qui mansurus in tentatione non esset. De hac quippe vita legitur in libro Job: Numquid non tentatio est vita humana super terram? sed quare aliis concedatur, ut ex hujus vitæ periculis, dum justi sunt, auferantur: alii vero justi, donec a justitia cadant, in eisdem periculis vita productiore teneantur, quis cognovit sensum Domini? Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis justis, qui bonos piosque mores usque ad senectutis maturitatem, et diem vitæ hujus ultimum servant, non in suis meritis, sed in Domino esse gloriandum: quoniam qui vitæ brevitate rapuit justum, ne malitia mutaret intellectum ejus, ipse in quantacumque vitæ longitudine custodit justum, ne malitia mutet intellectum ejus. Cur autem hic tenuerit casurum justum, quem priusquam caderet hinc posset auferre, justissima omnino, sed inscrutabilia sunt judicia ejus.* Et inferius id probat exemplo parvulorum, *quorum cum alii baptizati, alii non baptizati, vitæ hujus terminum sumunt, satis indicant misericordiam et judicium: misericordiam quidem gratuitam, judicium debitum. Si enim judicarentur homines pro meritis suæ vitæ, quæ non haberent, morte præveniente, sed habituri essent si viverent; nihil prodesset ei qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus; nihil prodesset eis qui lapsi moriuntur, si ante morerentur, quod nullus dicere Christianus audebit.* Per præscientiam initio nominatam S. August. accipit absolutam, ut patet ex ratione quam subjungit, non conditionatam; hanc enim eum agnovisse liquet libr. de Bono persever. cap. 3. et Enchir. cap. 94. et de Corrept. et gratia cap. 8. et seq. Tantum ergo vult dicere S. August. merita sub conditione futura, non esse vere merita, ac proinde non esse absolute a Deo prævisa, ut propter ea præmium pœnamve decernat.

Tropol. ex hoc loco S. Cyprianus lib. de Mortalitate, quem citat S. Aug. de Prædest. Sanctor. cap. 14. docet mortem justis esse utilem et appetendam, quia eos eximit periculis et tentationibus hujus vitæ, facitque securos et impeccabiles. *Cur non,* inquit ex S. Cypriano S. Aug. *cum Christo futurus, et de Domini pollicitatione securus, qui ad Christum vocaris, amplecteris, et quod diabolo careas gratularis?* Et alio loco: *Pueri,* inquit, *periculum lubricæ ætatis evadunt.* Idemque alio loco: *Quid non,* inquit, *properamus et currimus, ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum, frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita.*

Proprie vero hac gnome docemur petere a Deo, ut nos rapiat e vita cum sumus in justitia, id est in statu gratiæ, atque ingruunt tentationes, quæ nobis periculum peccandi et a gratia excidendi creant. In hoc enim raptu opportuno consistit nostra prædestinatio, electio et salus æterna, uti docet S. August. de Correpl. et gratia cap. 8. Quem enim Deus ita rapit, is habet magnum illud perseverantiæ donum, cum eoque moritur et salvatur, quod proinde sub meritum non cadit, sed humili prece assidue a Deo flagitandum est, uti ex S. August. docet Concil. Trident. sess. 6. Quot sunt in cœlo, qui nisi cito e vita et tentatione rapti fuissent, nunc essent in inferno? et quot sunt in inferno, qui si cito rapti fuissent, modo essent in cœlo? Mors ergo tempestiva et congrua non odii, sed summi amoris, imo prædestinationis, et electionis divinæ certum est signum, imo proprius effectus.

Vidit id ipsum per umbram Seneca, qui in Consol. ad Martiam cap. 23. *Facilius,* inquit, *ad superos iter est, animis cito ab humana conversatione dimissis; minus enim fæcis ponderisque traxerunt: antequam obducerentur, et altius terrena conciperent, liberati, leviores ad originem suam revolant, et facilius quidquid est illud absoluti transfluunt. Nec unquam magnis ingeniis chara in corpore mora est. Exire atque erumpere gestiunt, ægre has angustias ferunt, vagi per omne sublime, et ex alto assueti humana despicere. Inde est, quod Plato clamat, sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem.*

Porro S. Gregor. Nyssen. tract. de infantibus qui præmature abripiuntur, pulchram dat similitudinem. Sicut, inquit, pædagogus sapiens puerum cito abducit e convivio longiore, in quo multæ sunt epulæ et vina delicata, quæ gulam insidiose ad excessum sollicitant, indeque vomitum et crapulam creant: sic Deus infantes ex hoc vitæ convivio cito abducit, ne ejus voluptatibus inebrientur et dementenlur.

Aliud simile ignis affert Plutarch. Consol. ad uxorem. *Nam sicut ignis, ait, si eum exstinxeris, mox accendas, excitatur, et concipit flammam ocius: ita animus, si quam citissime hinc avolet,*

pervolat extemplo fera limina Ditis,

prius quam ingenti rerum humanarum amore sit imbutus et delinitus, atque quasi ex veneno contabescat.

12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, et inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.] Græce ἄκακον, id est malitiæ expertem, insontem, innocentem; Vatab. *Fascinum enim vanitatis, quæ honesta sunt obscurat; et concupiscentia vaga since-*

ram mentem pervertit. Pro *nugacitatis* græce est φαυλότητος id est malitiæ, improbitatis, nequitiæ, vel vilitatis, vanitatis, levitatis, ineptiæ: nugacitas ergo est malitia nugax, hoc est nugis suis illiciens, fascinans, et in perniciem deducens hominem. Unde Syrus vertit: *Zelotypia mali corrumpit bona*; Arabicus: *Quoniam corpus malitiæ obnigrat bona.*

Fascinum est genus incantationis, quo homines ita ligantur, ut liberi non sint nec mentis compotes, sæpe ad extremam maciem deveniant; item quo magi perstringunt oculos et sensus, ut videantur sibi videre, audire, sapere res pulcherrimas, quas revera non vident, nec audiunt, nec sapiunt. Unde græcum βασκαίνω, id est, fascino, dicitur quasi φασκαίνω, id est, φάεσσι καίνω, hoc est oculis (aspectu) occido, juxta illud Virgilii, Ecloga 3.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinet agnos.

Hinc contra fascinum a Gentilibus colebatur et invocabatur deus Fascinus, de quo Plinius l. 28. cap. 4. *Religione*, ait, *mutatur et Fascinus, imperatorum quoque non solum infantium custos, qui deus inter sacra Romana a Vestalibus colitur, et currus triumphantium sub his pendens defendit medicus invidiæ, jubetque eosdem recipere.* Jam

Primo, Franc. Valesius Sacr. Philosoph. c. 68. censet fascinum nihil esse, nisi falsam vulgi existimationem, et superstitiosum timorem, quo ex recepta apud rudes falsa opinione, multi timent infici ab oculis vetularum, vel lipporum, vel invidorum, cum a parte rei oculi hi intuentem lædere nequeant. Sapientem igitur hic a vulgi credulitate, licet falsa, mutuaro phrasin et metaphoram. *Fascinatio* igitur *nugacitatis*, inquit, vocatur concupiscentia oculorum, hoc est avaritia et cupiditas rerum alienarum; quia enim is morbus concipitur oculis, vocatur per allegoriam *fascinatio*, dicitur vero *nugacitatis*, quia bonorum fallacium: juxta illud Psalmi 4. *Filii hominum, usquequo gravi corde? utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* hoc est vana et mendacia bona. Itaque concupiscentia oculorum est fascinatio nugacitatis. Hæc obscurat bona, quia ut dicitur 1. ad Timothæum 6. cupiditas radix est omnium malorum, et ut ibidem Sapient. dicitur, inconstantia cupiditatis transvertit sensum sine malitia. Itaque locutio illa Sapientiæ de fascinatione allegorica est: allegoria vero accipitur a vulgari opinione. Hucusque Valesius.

Idem docet S. Hier. in c. 3. ad Galat. v. 1. ac S. Chrys. ibidem, et S. Basil. hom. 11. de Invidia, et noster Delrio in Magicis l. 1. c. 3. qu. 4. et seq. Hinc aliqui fascinum derivant a φασκαίνω, id est *invideo*; hoc autem idem est quod *nimium video*, qui enim invidet a videndo et invidendo nequit oculos, avertere.

Verum hæc vera sunt, si naturam spectes; nullum enim est naturæ fascinum; non autem si magiam, per eam enim dæmon perstringit et fascinat oculos, aures omnesque sensus et membra, eosque inficit, morboque et morte non raro afficit, ut patet quotidiana sagarum experientia. Vide Delrio in Magicis, l. 3. parte 1. q. 3. sect. 1. ubi fuse ostendit fascinum non fieri per naturam, sed per magiam et dæmonem, ejusque esse præstigias. Hinc

Secundo, aptius Noster a Castro *fascinationem* hanc tribuit suasioni et consilio impiorum sociorum, vel doctorum, vel consiliariorum, qui mala velut bona suadent et consulunt, q. d. Malitiæ, seu improbitatis fascinum obscurat bona, hoc est lædit et corrumpit, quemadmodum fascinator oculis aspectuque faciem infantis, quem aspicit, ita inficit, ut quandoque enecet: sic pravitas, vel potius improbus homo, lædit ac corrumpit pravis suis opinionibus, quæ bona sunt, ut simplex vir mala putet: et contra bona putet quæ vere mala sunt.

Huc accedit noster Delrio loco jam citato: *Fascinum nugacitatis*, inquit, est fascinum vile, nugax et nihili, phrasi Hebræa. Sic enim significat a vilissimis et a minimi prætii quisquiliis terrenis, maxime a nugatoria et adulatoria laudatione, ita nos præstringi et ludificari, ut ad vera bona prorsus cæcutiamus, ut bona pro malis, mala pro bonis habeamus; terrena cœlestibus, sempiternis interitura præferamus: fascinationis vero nomen usurpat, quia vulgus Judæorum falsam illam fascinationem credebat contingere adeo ut hujusmodi fascinatorem oculum Saræ impii recutiti tribuere non vereantur, quos Abulens. in 21. c. Genes. refellit. D. Bonav. Comment. in v. illum 12. vidit alludi ad fascinationem, et ideo dicit: Secundum quod homines maligni dicuntur laudando pueros fascinare satis indicans quanti illa faceret. Hæc Delrio.

Huc facit illud Festi Pompei: *Fascinum et fas a fando nominantur*, quia fascinum fiebat per verba loquendo, ac præsertim laudando. Credebant enim Ethnici laudatione fieri fascinum puerorum, vel formosorum. Sic pariter laus fascinat et dementat multos, ut plus se esse æstiment, quam sint, planeque alios et eximios præ cæteris sese autument, quæ magna est nugacitas, tum laudantis, et lepore jocisque suis adulatoriis audientem dementantis; tum ejus qui laudibus suis pascitur, et ultro dementari se sinit. Hi ergo laudatores sunt nugivendi, quia nugosas suas laudes vendunt. Sic olim *nugivendus* dicebatur, qui aliquid mulieribus venderet, ait Nonius. Nam omnia quibus mulieres utuntur, pro rebus vanis et inanibus habentur.

Rursum ex adverso βασκανία, id est fascinatio, significat invidentiam, criminationem et obtrectationem; hæc enim sæpe fascinat, tam invidum, quam eum cui invidet, dum ejus obscurat et evertit bona opera; dum enim ea criminantur impii, ab iis sæpe cessant pii ex metu humano, ne impiorum maledicentiam in se provocent.

Posset, tertio, quælibet concupiscentia et illecebra peccati vocari *fascinatio nugacitatis*; quia ipsa rationem, virtutem, honestatem obvelat, tegit et obscurat sua nugaci illecebrosaque pulchritudinis et vanitatis specie ac fuco. Species enim voluptatis, qua se obtegit malitia et vanitas peccati, ita fascinat rapitque mentem, ut peccati turpitudinem sub ea latentem non videat, non consideret, multo minus virtutis decorem et honestatem. Voluptates ergo sunt quasi Sirenes, quæ hominem illecebrosa sua specie et cantu fascinant, ligant et negant.

Rursum *fascinatio nugacitatis* sunt phantasmata innumera et vivacia, quæ menti suggerit ira, libido, invidia, superbia, cæteræque passiones: hæ enim interius in capite tanta vi, turba, et tumultu perstrepunt,

ut animam obnubilent, fascinent, et sæpe a vero rectoque abducant.

Quod ergo dicit Paulus Galatis c. 3. 1. *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos Jesus Christus præscriptus est in vobis crucifixus?* q. d. Quis vos incantavit, et oculis aspectu maleficis, veluti præstigio imposuit, ut quod coram cernitis non videatis, et quod non est, id vos cernere putetis? Idem dicas guloso, luxurioso, acedo, iracundo, superbo, avaro: Quis te fascinavit stolide, ut ob fictam et fallacem speciem voluptatis, gulæ, luxuriæ, acediæ, iræ, superbiæ, avaritiæ reliuquas et contemnas rationem, virtutem, legem, cœlum ipsumque Deum? quis te suis præstigiis ita dementavit, ut per modicum mellis æternum fel tibi coemas? ut per guttam dulcedinis, mare amaritudinis et dolorum tibi accersas? ut ob gustus tactusque exilem titillationem, velis ardere jugiter in æternis gehennæ incendiis? o stupor, o fascinum, o amentia, o vesania! Quis error, quod fascinum, quis furor te cogit nugas pueriles, viles, exiles rebus veracibus, solidis, pretiosis; terrena cœlestibus, momentum æternitati, gehennam paradiso, creaturam Creatori anteferre? Vide quæ de nugis et nugacitate dixi Sophoniæ 3. v. 18.

Et inconstantia (S. Fulgent. epist. 2. c. 4. legit, *instantia*; concupiscentia enim instat, sollicitat urgetque hominem, ut rem concupitam prosequatur) concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.] Pro *inconstantia* græce est ῥεμβασμὸς, id est evagatio, error (unde gallicum *rêver* et *rêverie*) agitatio, turbo, vertigo, circuitio, gyratio, circumrotatio: hinc ῥεμβον est funda, quæ lapidem rotando jacit. Huic voci pariter affinis est ῥομβος, idest turbo, rhombus, quod est instrumentum, cui fœminæ fila, quæ neverunt, circumvolvunt: quo pariter pharmaceutriæ, sive veneficæ, utebantur ad fascinum, puta ad lunam tortis filis deducendam. Unde illud Martialis l. 9.

> Quæ nunc Thessalico lunam deducere rhombo.

Et illud Propertii l. 2. eleg. 21.

> Deficiunt magico torti sub carmine rhombi.

Hinc Cervantius vertit: *Et rhombus* (circumrotans) *cupiditatis mentem simplicem labefactat*. Hæc igitur vagatio et rotatio concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia, græce ἄκακον, id est innocentem, sinceram, simplicem, puram. Concupiscentia ergo est turbo, et instar turbinis hominem in orbem gyrat et rotat, ut nunc ad hoc, nunc ad illud, nunc ad aliud concupiscendum, instar turbinis volvatur et rotetur.

Causa est primo, quod concupiscentia sit pruriens et petulans: unde petulanter ab una voluptate ad aliam transcurrit et transilit, ut curiose exploret ubinam sit voluptas major.

Secundo, quod animum eadem non satiet, utpote vilis et exilis, ideoque illico sui fastidium in eo creet: quare animus, ut se hac satie et tædio levet, aliud et aliud voluptatis objectum quærit dicens: *Affer, affer*, Proverb. 30. 15.

Tertio, quod voluptates æque ac vitia inter se connexa sint. Acedia enim trahit et incitat ad gulam, gula ad luxuriam, luxuria ad iram, ira ad superbiam. Vide dicta Thren. 1. 8. Audi Cassiodor. tract. de Amicitia: *Dum post rei desideratæ obtentum majori se sentit indigentia laborare, præoptata incipit fastidire, et denuo in alterius rei succenditur appetitus; non tamen satianda, sed alterius falsæ felicitatis imaginatione fallenda. Hic est circuitus impiorum. Hæc est vituperatio multorum commorantium in circuitu. Hæc est mola Samsonis, quam decisis virtutum crinibus, et effossis prudentiæ oculis circumvolvit, sequens cupiditatum circuitum, etiam relicto compendio charitatis. Caput, inquit, circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos.* Hoc est quod ait Psaltes Psal. 82. 14. *Deus meus, pone illos ut rotam*, q. d. ait Origen. *Sic illos versa et circumvolve, ut nulla sit quies, sicut rotæ hæc est natura, versari et circumvolvi.* Et Euthym. *Fac*, inquit, *eos continue instabiles et crebris mutationibus circumactos. Sic enim rotæ poterunt comparari.* Addit S. August. *Pone illos ut rotam, quod rota ex his quæ retro sunt extollitur, ex his quæ ante sunt dejicitur, sic fiunt omnes inimici populi Dei.* Et S. Greg. 16. Mor. 25. *Ut rota ponuntur iniqui, quia in circuitu laboris missi, dum ea quæ ante sunt negligunt, et ea quæ deseranda sunt sequuntur, et posterioribus elevantur, et in anterioribus cadunt.* Et Procopius in Isaiæ 54. *Est*, ait, *errantium cor instabile, ebriorumque more cupiditatibus agitatur et vacillat; quolibet enim spiritu circumagitur, et quod est in proverbio, rapiuntur cupiditatum* ῥεμβασμῷ, *id est, turbine.* Vide dicta Isaiæ 57. 20.

Quocirca S. Chrysost. hom. 7. in Acta: Πονηρὸς, inquit, *id est malus dicitur* παρὰ τὸ πονεῖν, *id est a laborando; sic videlicet Scriptura malitiam semper vocat laborem, ut quando dicit: Sub lingua eorum fatigatio et dolor*, Ps. 10. 7. Quin et Seneca de Vita beata c. 28. *Nonne*, ait, *nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat et involvit, fugientes petentesque eadem: et nunc in sublime alligatos, nunc in infima allisos rapit?* Deluduntur ergo ab infido mundo, et a fallaci dæmone, sicut parasiti ab Heliogabalo Imp. De quo ita scribit Lamprid. in ejus Vita: *Parasitos ad rotam aquarum ligabat, et cum vertigine sub aquas mittebat, rursusque in summum revolvebat, eosque Ixionios amicos vocavit.* Adulatio ergo, æque ac cupiditas, est Ixionis rota.

Duas ergo mali et peccati radices hic notat Sapiens, scilicet pravitatem opinionum et consiliorum in intellectu, quæ est fascinatio nugacitatis, et vagam cupiditatum intemperantiam in appetitu et voluntate quæ est inconstantia concupiscentiæ. Utraque plenus est hic mundus; quare Deus provida sua benignitate justum ex eo cito per mortem educit, ne in hosce ejus laqueos incidat, capiatur et pereat.

Transvertit,] id est invertit, pervertit, ut vertit Vatabl. transmutat ex bono in malum, itaque in aliam (hoc enim est ἄλλος) speciem transformat et transfigurat, ut vertit Noster c. 16. 25. Græce μεταλλεύει, id est quasi metalla effodit, cavat et eruit, ut Noster vertit Deut. 8. 9. q. d. Sicut fossores fodiendo e terræ visceribus eruunt aurum, argentum cæteraque metalla; sic concupiscentia e visceribus mentis effodit, eruit et exhaurit omnem sensum, omnem prudentiam, omnem sinceritatem, omnem innocentiam et virtutem, eamque per vitium invertit et pervertit; hæc enim est pretiosa ut aurum, imo auro et argento pre-

tiosior: quæ proinde si cum cupiditate et vitio commutetur, plane depravatur, vitiatur et pervertitur; perindo ac si aurum in æs, argentum in plumbum verteretur, et perverteretur, juxta illud Jerem. cap. 6. vers. 30. *Argentum reprobum vocate eos.* Vide ibi dicta.

13. Consummatus in brevi explevit (S. Fulgentius legit, *replevit)* tempora multa.] Græce μακρούς, id est *longa*, q. d. Justus, qui brevi tempore per gratiam Dei, suamque cum illa studiosam cooperationem, evasit in prudentia et virtute perfectus, hic censendus est diu et per multa tempora vixisse. Græce est τελειωθείς, id est, quia ad complementum et consummationem pervenit, virtutis scilicet, et vitæ justæ; in hunc enim ceu unicum finem a Deo vitæ spatium mortalibus datum et dimensum est: consummatus ergo in virtute, censetur ad suam mensuram perfectæ ætatis (puta virtutis) pervenisse, licet ætate et annis sit juvenis. Nam quæ alii per multos annos egissent, hic paucis absolvit, eamque sanctitatem brevi adeptus est, quam alius longo tempore sibi non comparasset, ait Clarius. Unde S. Bonav. explicat, q. d. *Perfectus in gratia modico tempore explevit meritum, quod alii acquirunt per multa tempora.* Pertinet enim hæc gnome ad illam v. 8. *Cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Eo enim redit. Ex adverso de impio dicitur: *Puer centum annorum morietur*, Isaiæ 65. 20.

Consummatus ergo non est idem quod consumptus, mortuus, defunctus, ut vertit Vatabl. et Guarinus: *Exiguo*, inquit, *vitæ spatio perfunctus vel defunctus paucis longa tempora explevit*; sed perfectus in virtute, qui scilicet per crebros, intensos et heroicos virtutum actus, parvo tempore ad culmen sanctitatis evasit. Unde sanctus Ambrosius in funere Theodosii Imper. *Perfecta*, ait, *est ætas, ubi perfecta est virtus.* Tempora ergo multa vocantur, quæ plena sunt bonis operibus; pauca vero aliorum, quæ iis sunt vacua, juxta illud Job. 7. 3. *Sic et ego habui menses vacuos.* Ubi S. Gregor. lib. 8. Mor. cap. 5. *In hac vita*, inquit, *quædam laboriosa sunt, quædam vacua, quædam vero vacua simul et laboriosa. Amore quippe conditoris præsentis vitæ tribulationibus exerceri laboriosum quidem est, sed vacuum non est. Amore autem sæculi voluptatibus solvi, vacuum quidem est, sed non laboriosum. Amore vero ejusdem sæculi adversa aliqua perpeti, et vacuum est et laboriosum: quia et ex adversitate mens afficitur, et remunerationis præmio non repletur. In his itaque sancta Ecclesia, qui in ea jam positi adhuc voluptatibus defluunt, et proinde fructu boni operis non ditantur, menses vacuos ducit; quia vitæ tempora sine retributionis munere expendit.* Qui ergo sapis, annos vacuos virtutibus imple.

Sic Christus Dominus vixit tantum 33. annis, totidem fere S. Joannes Baptista, iisque paucis ad quantum meritorum cumulum pervenit? Sanctus Antonius de Padua, ardens et Apostolicus prædicator, vixit annis dumtaxat 36. S. Casimirus 25. Tres fuere filiæ S. Sophiæ, omnes gloriosæ virgines et Martyres, scilicet, S. Fides duodennis, S. Spes decennis, S. Charitas novennis martyrium fortiter obiit: Ecclesia earum triumphum celebrat die 1. Aug. Sic P. Gaspar Barzeus Zelandus, S. Francisci Xaverii socius, imo vicarius, vir Apostolicus, septem annis quibus in Soc. Jesu vixit, e quibus quinque exegit in India, puta Goæ et Armuziæ, tanta vel multitudine quasi infinita, vel rei magnitudine admiranda perpetravit, vere ut dixerit quidam de eo ex India scribens, quod in brevi consummatus expleverit tempora multa, ait noster Trigaultius in ejus Vita, cap. 14. Lege Vitam ejusdem, et obstupesces. Is autem quem citat, fuit P. Antonius Quadrius Indiæ Præpositus Provincialis Societatis Jesu, ut patet ex fine Vitæ.

Atque ut alios taceam, B. Aloysius Gonzaga, Societatis nostræ Religiosus, consummatus est anno ætatis 24. Quocirca ipse ad raptum hunc et transitum ab hac vita ad cœlestem assidue suspirabat. Cum enim Cardinalis Bellarminus, ejus tum confessarius, eum hortaretur ut a Deo vitam longiorem postularet, quo ejus exemplo cæteri instruerentur, venia petita, negavit id exsequi se posse: *Quia non potest*, inquit, *a Deo major homini conferri gratia, quam ad se illum evocare, dum in gratia reperitur*, in cujus gratia se tunc esse sperabat. Idem in quadam epist. quam recitat B. Virgilius Ceparius in ejus Vita, lib. 2. c. 8. in fine: *Dies*, inquit, *lætos transigo, sperans intra paucos dies futurum, ut evocer a Deo e terra morientium ad patriam viventium*; *ab hominum consortio, ad angelorum sanctorumque societatem.* Fuit enim ipse puritate et sanctitate Angelus. Unde merito Auditores Rotæ, Romæ examinato canonizationis ejus processu, eidem titulum *Angelici* dedere. Septennis enim cœpit Deo servire, totumque ei se addicere: novennis virginitatem Deo et B. Virgini dicavit et vovit. Numquam per omnem vitam peccavit lethaliter, numquam stimulos carnis expertus est, numqam distractionem in oratione sensit, uti iidem ex testimonio confessariorum ejus, ac nominatim Cardinalis Bellarmini, aliorumque virorum gravium affirmant.

Vidit idipsum per umbram Seneca epist. 69. *Portus petendus*, inquit, *numquam recusandus: in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quam qui cito navigavit.*

Sic Homerus Diomedem inter Græcos nuncupat ætate minimum, prudentia maximum. Demophilum vocat Pindarus annis juvenem, consiliis senem. Appium Claudium natu minimum, senatoribus natu maximis Livius anteponit. Puer Ascanius a Marone commendatur 9. Æneid.

Ante annos animumque gerens, curamque virilem.

Audi S. Ambr. in Ps. 118. serm. 18. *Liquet igitur*, inquit, *quod non senectutis longævitas eligatur, sed custodia verborum Dei. Denique ipse Moyses Jesum Nave et Caleb juvenes præ cæteris approbabat, quorum consilium in terra electione magis quam multorum seniorum et ipse secutus est, et Deus prætulit.*

Posset rursum τελειωθείς verti, primo, *immolatus*; secundo, *consecratus;* tertio, *gloria et honore coronatus*, q. d. Justus omnes suas actiones et passiones offerens, immolans et consecrans Deo, per eas, licet modicas et breves, æterna gloria coronatur instar Christi, de quo ait Paulus: *Decebat enim eum propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis*

eorum per passionem consummare, Heb. 2. 10. Vide ibi dicta.

Aliter hanc sententiam explicat S. Bernard. serm. 253. ad Guarinum; nimirum, q. d. Justus licet parvo tempore vivat, tamen consummat et implet tempora multa; quia animo amplectitur totam æternitatem, ita ut, si in æternum viveret, vellet semper Deo servire, et ire de virtute in virtutem. Audi S. Bernard. *Quomodo enim non explevit omnia tempora, qui transivit ad æternitatem? Quanta sane tempora, non longævitate, sed longanimitate, hoc est, non annorum serie, vel dierum numero, sed devotione et inextinguibili semper proficiendi desiderio percurrere potuit, tanta sibi in meritis non immerito vindicavit. Retinet quippe virtute, quod amisit in tempore. Porro vera virtus finem nescit, tempore non clauditur.* Et paucis interjectis: *Justus numquam dicit: Satis est; sed semper esurit sititque justitiam, ita ut, si semper viveret, semper quantum in se est, justior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum vel ad tempus instar mercenarii, sed in æternum divino se mancipat famulatui.* Unde concludit: *Sempiterna itaque justi esuries sempiternam meretur refectionem, et licet in brevi consummetur pro tempore, judicatur tamen explesse tempora multa pro virtutis perpetuitate.*

14. Placita enim erat Deo anima illius, per justitiam inhærentem, et gratiam illi infusam a Deo ob merita Christi: propter hoc properavit (Dominus, qui præcessit) educere illum de medio iniquitatum.] S. Fulgent. *de media iniquitate.* Græca habent duntaxat: *Propter hoc festinavit de medio iniquitatum*, scilicet egredi justus, uti Abraham ex Ur Chaldæorum, Lot e Sodomis, Moses et Hebræi ex Ægypto. Verum melius Noster τὸ *properavit* refert ad Deum, ideoque subaudit τὸ *educere illum.* Deus enim rapuit justum, uti dixit vers. 11. Non ergo justus eripuit seipsum; Deus enim omnis gratiæ, liberationis, perseverantiæ, bonæ mortis et salutis nobis est origo, fons et causa prima et præcipua.

Populi autem videntes, et non intelligentes, nec ponentes in præcordiis talia,] subaudi, mirati sunt et murmurarunt, vel contra justum, quasi ipse suis sceleribus meritus sit citam mortem; vel contra Deum, quod justum innocentem subita morte mulctarit. Simplicius et germanius per hebraismum exponas, q. d. Populi infideles, vel imperiti et rudes *videntes*, id est viderunt, citam justi mortem, et causas jam dictas *non intelligentes*, id est, non intellexerunt, nec eas cordi habuerunt. Hebræi enim sæpe usurpant *benoni*, id est participium, præsertim præteritum (nam in Græco hic sunt aoristi ἰδόντες et νοήσαντες, qui habent significationem præteriti, q. d. Cum vidissent, non intellexerunt) pro ipso præterito. Similis enallage est Rom. cap. 12. vers. 11. *Spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes*, etc. hoc est, spiritu fervete, Domino servite, spe gaudete, in tribulatione patientes estote, orationi instate. Et 2. Cor. 10. 12. *Sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes et comparantes* (id est metimur et comparamus) *nosmetipsos nobis*, etc. Hunc esse sensum liquet, quia ita Sapiens se mox explicat vers. 17. dicens: *Videbunt enim finem sapientis, et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus*, etc.

15. Nec ponentes in præcordiis (græce, ἐν διανοίᾳ, id est in mente, intellectu, cogitatione, q. d. Non cogitant) talia; græce, *tale*, nimirum id quod sequitur, quoniam gratia Dei, et misericordia est in sanctos ejus, et respectus in electos illius,] q. d. Populi infideles, vel rudes non intelligunt, nec cogitant quod cita mors Sanctorum est insignis Dei gratia et misericordia, qua Sanctos hujus mundi periculis eripit, ac respicit visitatque electos suos, transferendo eos a laboribus vitæ præsentis ad præmia æterna, quæ sua continentia, mortificatione et virtute commeruerunt. Unde Vatablus, totum hunc versum connectens, clare vertit: *Vulgus autem videns hoc non intelligit, nec animadvertit hoc ipsum* (quod cito e vita rapiantur justi) *beneficium ac misericordiam in sanctos ejus esse, electorumque ipsius habitam rationem.* Putat enim vulgus mortem præmaturam juveni pulchro, diviti et nobili summum esse malum et maleficium; quia ignorat vitam futuram et gloriosam, in quam transcribitur. Sic hodie mundani, qui vident adolescentes nobiles cito in religione, quam amplexi sunt, mori æstimant eos infelices et miseros; quia nesciunt, nec cogitant hac morte assecurari eis Dei gratiam et gloriam æternam. Unde Cervantes sic per amplificationem exponit: *Hoc illos latuit, nempe quod gratia, beneficium et favor, ac misericordia, seu affectus tenerrimus atque suavissimus, gratia misericordiosissima, et misericordia gratiosissima Dei sit erga Sanctos suos, et erga electos suos providentia singularis, inspectio, observatio, et visitatio, et illorum ratio maxima habeatur ab eo.*

Minus recte Hugo et alii per *gratiam* accipiunt gratiam justificantem, per *misericordiam* gratiam comitantem, vel subsequentem.

Et respectus (græce, ἐπισκοπή, id est inspectio, observatio, respectus, ratio, cura, visitatio ad præmiandum justi labores et dolores pro Deo et pietate susceptos, uti dixi cap. 3. 6.) in electos illius,] quos sibi Deus ab æterno ante omnem prævisionem operum per gratiam prædestinationis elegit, ut per eam toto vitæ tempore perseverantes in justitia, ab eodem eligerentur et destinarentur ad gloriam æternam. q. d. Deus peculiarem electorum suorum habet respectum, id est rationem, curam et providentiam, ideoque eos rapit antequam in tentationes incidant et peccent, ut eorum juventutem in pietate exactam præmiet gloria cœlesti.

16. Condemnat autem justus mortuus (græce, θανὼν pro quo Vatican. legit καμὼν, id est *laborans*) vivos impios, et juventus celerius consummata longam vitam (Lucifer pro S. Athanasio legit, *longævitatem*: græce est, πολυετὲς γῆρας, id est *multorum annorum senectutem*; Vatican. *longævam senectutem*) injusti.] Est hæc condemnatio non verbalis, sed realis per vitæ comparationem et exemplum: *Justi enim vita redarguit peccatorem, quem tacite auctoritate majore condemnat, quam si voce loqueretur*, ait S. Ambrosius in Psal. 36. q. d. Justus mortuus non verbis, sed factis condemnat vivos impios, quia maluit ipse pie mori, quam impie vivere: quod faciunt impii. Pia ergo eorum mors in juventute obita, reipsa condemnat

impiam vitam senis injusti, qui senium vitiis et sceleribus deturpat et commaculat: quo enim quis diutius et pejus vivit, eo magis est vituperandus et damnandus. Loquitur in genere de quolibet justo, licet Glossa arctet ad Martyrem, Cantacuzenus vero ad Christum a Judæis occisum: quia juvenis Christus quamvis interfectus, vitalis tamen mors ejus, inquit, in ipsum credentes ab interitu vindicabit, ac immortalitate donabit: illos vero qui non crediderunt, et præsertim qui desævire in ipsum sunt ausi, aperte redarguet atque damnabit; redemptionis quoque mysterium, quod ipse florenti absolvit ætate, peccati legem, quæ consenuerat, de medio tollet. Hæc ipse vere, sed arcte. Loquitur enim Sapiens de quolibet justo, sed maxime de Christo, qui justorum est Princeps, et Sanctus sanctorum. Hinc Barlaam septuagenarius, rogatus a Josaphat quot esset annorum, respondit: Quadraginta quinque: *Quia tot*, inquit, *dumtaxat servivi Deo, reliquos vero quibus servivi mundo, annos non vitæ, sed mortis computo*, juxta illud: *Vixit dum vixit bene*. Ita Damasc. in ejus Vita.

Rursus *condemnat*, id est, in die judicii condemnabit mortuus iniquos senes, qui diu vixerunt, dum approbabit sententiam Christi eos ob vitia, in quibus consenuerunt, gehenna dignos judicantis.

17. Videbunt enim finem sapientis, et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus, et quare munierit illum Dominus.] Hæc gnome pertinet non ad id quod immediate præcessit: *Condemnat autem justus mortuus vivos impios*; sed more Hebræo paulo remotius ad τὸ vers. 14. *Populi autem videntes, et non intelligentes*; hæc enim verba illis ex æquo respondent explicantque quid videbunt et non intelligent, scilicet quod populi videbunt finem, id est exitum et mortem præmaturam sapientis, hoc est justi, et non intelligent ejus causam; quare scilicet illum tam cito e medio vitæ cursu et flore rapuerit Deus, quidque de eo facere cogitarit: quia præsentis vitæ amore ebrii, futuræ vitæ gloriam non capiunt: unde mortem citam reputant summam esse infelicitatem.

Et quare munierit illum Dominus.] Triplex est hic lectio. Prima, Complut. et Regia: *Quare minuerit illum* (vitæ illius annos et dies, ait Rabanus, et ex eo Holcot) *Dominus*. Verum Græca et Latina cætera constanter legunt, *munierit*, non *minuerit*. Secunda est Græcorum jam codicum: *Et quare munierit* ἑαυτοῦ, id est *seipsum Dominus*, q. d. Quare suum decretum de justo cita morte rapiendo, tutum firmumque fecerit Dominus. Tertia et genuina est Vulgatæ et aliorum, qui pro ἑαυτον legentes αὐτον vertunt, *et quare munierit illum Dominus*, id est, quare Deus justum cito rapiens, eum a peccato, lapsu et damnatione tutum rectumque conservarit; cur ejus saluti caverit omneque ab ea periculum propulsarit. Hoc enim significat græcum ἠσφαλίσατο, id est securitate donarit, caverit, tutatus sit. Hinc Vatabl. vertit, *et quorsum eum Dominus tuto conservarit*; Clemens Alex. lib. 6. Strom. *Vibebunt*, inquit, *mortem sapientis, et non intelligent quid de eo decreverit, et ad quid eum stabilierit Dominus*. Justus enim, Deo dante, ut palma omnibus renitentibus obluctatur, et quo magis cæditur, eo altius se erigit, magisque efflorescit, juxta illud Psal. 131. *Inimicos ejus induam confusione; super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea*. Ubi Arnobius: *Christus*, inquit, *comparatur ipsi palmæ semper florenti, qui ad dexteram Dei sedes, victoribus suos ramos porrigit, de floribus suis coronam tribuens, et de fructibus perpetua refectione saginam impertiens*.

18. Videbunt (inquam finem, id est citam mortem justi) et contemnent (græce, ἐξουθενήσουσιν, id est *nihili facient*) eum: illos autem Dominus irridebit.] Qui enim justum contemnit, tacite Deum contemnit. Sicut qui servum vel legatum contemnit, ejus herum vel dominum contemnit. Deus autem sicut se suosque honorantes honorat: ita vicissim se spernentes spernit, juxta illud Dei ad Heli: *Quicumque glorificaverit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me erunt ignobiles*, 1. Reg. 2. 30. et illud Isaiæ 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis nonne et ipse sperneris?* Alludit ad illud Davidis Psal. 2. 4. *Qui habitat in cœlis, irridebit eos, et Dominus subsannabit eos;* et Psal 36. 16. *Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies ejus*.

19. Et erunt post hæc decidentes sine honore] Vatabl. *turpiter corruent*; græce, ἔσονται εἰς πτῶμα; quod primo, cum Nostro vertas: *Erunt in ruinam* vel *casum* vel *lapsum inhonorum*, id est honoris expertem, turpem et ignominiosum, q. d. Impii esto ad tempus hic opibus et honoribus exaltentur; tamen tandem ex apice hoc mundanæ felicitatis et gloriæ decident, ruentque in inopiam, miseriam, vilitatem et infamiam, velut in abyssum, præsertim in morte, et post mortem in gehenna.

Secundo, vertas: *Erunt in vile cadaver*. Mors enim ex vivis, lautis et splendidis faciet turpia et fœda cadavera; quo enim delicatius nutrita sunt corpora in vita, eo magis putrescunt et fœtent post mortem. Græcum enim πτῶμα derivatur a πίπτω, sicut cadaver a cado. Ita Jansen.

Tertio vertas: *Erunt sicut oleæ deciduæ*, vel sicut pomo ab arbore excussa, et in terram cadentia, vel sicut arbor evulsis radicibus in humum projecta et abjecta ingloria. Sic superius v. 3. et 4. comparavit impios arboribus vento agitatis et evulsis. Hæc omnia enim significat græcum πτῶμα. Ita Petrus Nannius hic.

Nonnulli hæc omnia, ut superius dixi, accipiunt de tyrannis occidentibus Martyres: Cantacuzenus vero accipit de Judæis Christum crucifigentibus: hi enim ob infame hoc Christicidium a Tito excisi, venditi, ad bestias damnati, exsules et vagi, toti orbi ludibrium facti sunt. Verum plene et adæquate hæc accipias de impiis quemlibet justum persequentibus.

Et in contumelia inter mortuos in perpetuum.] Lucifer Calarit. Apolog. pro S. Athanasio legit: *Erunt in contumelia mortis in perpetuo*; Vatabl. *Et ignominia inter mortuos perpetua laborabunt*, tum apud homines, tum apud superos, tum apud inferos: ibunt enim in gehennam, ubi erunt ludibrium dæmonum, juxta illud: *Evigilabunt alii in vitam æternam, alii in opprobrium, ut videant semper*, Daniel 12. 3. Et: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur; et erunt usque ad satietatem visionis omni carni*, Isaiæ 66. v. ult. τὸ *inter mortuos* idem est quod inter

damnatos: cadavera enim impiorum putrescent in sepulcro, animæ vero cruciabuntur perpetim in gehenna dum damnatis, juxta illud Psal. 48. *Sicut oves in inferno positi sunt* (Theodoretus, *constituerunt seipsos*; unde extricari non valeant) *mors depascet eos*; S. Hieronym. *mors pastor erit eorum*; et subdit: *Merito pascuntur a morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum*, Joan. 10. Et illud S. Gregor. lib. 15. Moral. cap. 12. ubi expendit illud Job 10. 18. *Lues quæ fecit omnia, nec tamen consumetur. Non morte consumitur*, inquit, *quia si consumeretur vita morientis, etiam pœna finiretur; sed ut sine fine crucietur, vivere in pœna compellitur, ut cujus vita mortua hic fuit in culpa, illic ejus mors vivat in pœna.*

Quoniam disrumpet illos inflatos sine voce,] q. d. Sicut uter inflatus et vento turgidus, magno fragore diffringitur et rumpitur; sic Deus impios fastu tumidos, in morte magno fragore et dolore disrumpet, facietque ἀφώνους, id est sine voce (aliqui legunt ἀφρόνους, vel potius ἄφρονας, id est amentes, ut scilicet mente, id est consilio et judicio, carere, et omni ratione destituti videantur;) porro *sine voce*, id est elingues et mutos, instar piscium, ut nec loqui possint, nec si possent, mutire vel hiscere audeant, præ confusione et conscientia scelerum. Hinc ille non habens vestem nuptialem in nuptiis cœlestibus Agni, obmutuit; unde ligatis manibus et pedibus projectus est in tenebras exteriores, Matth. 22. 12.

Porro Græca, verba transponunt: sic enim habent: *Quoniam rumpet illos sine voce inflatos*, vel, ut nonnulli legunt, *inflammatos*. Unde Cervantes τὸ *sine voce* refert ad *inflammatos*, sicque explicat: *Sine voce*, hoc est, quasi flamma, blando pariter et acri silentio absumente ac degluttiente impios, emissa cœlitus, et absque ulla resistentia, sine hujus vel illius rami sese frangentis ac veluti conquerentis fragore, integros illos penitus perdet, profligabit, dimovebit, et igne iræ divinæ sic devorabit, ut transferat quoque de loco suo in infernum.

Interpres noster pro πρηνεῖς videtur legisse πρησθεὶς, a πρήθω, id est *inflo*, vel *inflammo*: unde vertit, *inflatos*, idque apte cohæret cum verbo *disrumpet*. Alii vertunt, *inflammatos*, imo nonnulli pro *inflatos* censent legendum, *inflammatos*: unde πρηστὴρ est prester, hoc est igneus turbo. Vatabl. vero et alii legentes πρηνεῖς, a πρηνίζω, id est præcipito, aut in caput propendeo, vertunt, *pronos*, demissos, vel præcipites. Unde Vatablus vertit: *Quoniam conquassabit illos interclusa voce præcipitatos*. Præcipitabit enim eos in tartara. Porro disrumpet Deus impios, primo, in morte, cum animam avellet et abrumpet a corpore: quæ avulsio ob summam animæ cum corpore unionem, est amarissima. Secundo, in judicio abrumpet, dividet et separabit eos a societate Angelorum et Beatorum. Tertio, in gehenna disrumpet eos tormentis, verberibus, plagis et doloribus acerrimis, ut membratim dilaniari et disrumpi videantur. Alludit ad tormentum rotarum, in quibus latronibus brachia et membra confringuntur; et ad rotas, quibus Martyres circumacti, per suppositos cultros et gladios laniabantur et rumpebantur. Similes enim rotas, sed longe atrociores in gehenna viderunt Sancti, qui eo in spiritu a Deo rapti fuere, quibus damnatorum corpora distorquebantur et discerpebantur, sed ita ut semper rediviva ad nova tormenta persisterent. Vide auctores, qui de tormentis inferni scripsere, ac præsertim Dionys. Carthus. de pœnis inferni, art. 47. et seq. et de judicio animæ, cap. 21. et seq. Quarto et genuine, græcum ῥήγνυμι significat cum vehementia et fragore elidere, et superne decidere, uti procellosa pluvia et grando solet. Item divelli et abripi, uti terræ hiatu absorbentur arbores, domus, magnæque moles. Simili enim modo corpora damnatorum inflata, crassa et ponderosa instar plumbi ex valle Josaphat, ubi a Christo judicabuntur et damnabuntur, dehiscente terra magno impetu et fragore elidentur, divellentur, abripientur et corruent in imum tartari, quæ omnia Noster innuit voce *disrumpet*, id est, abrumpet.

Et commovebit illos a fundamentis,] id est, ut Vatabl. *funditus eos commovebit*, sicut commoventur et conquassantur arbores, domus, vel ostia, cum a fundamentis et cardinibus evelluntur. Alludit ad illud Job 22. 16. *Fluvius subvertit fundamentum eorum qui dicebant Deo: Recede a nobis*. Hebr. est, *fluvius effusus* Septuag. (*fluens*) *fundamentum eorum*. Alludit ad aquas diluvii. Fluvius hic significat impetum iræ Dei in improbos, et citam eorum consumptionem, ac inundantium in eos calamitatum immensam vim et molem.

Et usque ad supremum desolabuntur,] id est, *extreme desolabuntur*, ait Vatabl. ut nihil eorum salvum remaneat: par enim est ut impii, qui in hac vita summas habuere delicias, consolationes et gaudia, in futura pariter summas habeant mœstitias, desolationes et tormenta.

Et erunt gementes.] Græce, *et erunt in dolore multiplici et maximo*, qualis est parturientium: hunc enim significat ὀδύνη. Cruciabuntur enim igne et tormentis gehennæ.

Et memoria illorum peribit] eo sensu, quem superius dedi.

20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi.] Græce, *venient* ἐν συλλογισμῷ, id est in syllogismo, puta in ratiocinatione, supputatione, collectione, q. d. Impii in mente et memoria sua, dictante conscientia, in unum quasi cumulum colligent omnia sua scelera vitæ anteactæ, quo fiet ut summo timore percellantur, et extremo pudore consternentur. Hinc Vatabl. vertit: *Prodibunt pavidi peccatorum suorum reputatione*, prodibunt scilicet, ut rationem singulorum factorum, dictorum et cogitatorum Christo judici exactam reddant. Unde pavidi secum reputabunt quid Christo sint responsuri, et nihil appositum invenient.

Et traducent (græce ἐλέγξει, id est palam coarguent et convincent, omnibusque ut reos convictos spectandos proponent,) illos ex adverso iniquitates ipsorum,] ut eas negare, palliare, vel excusare nequeant: conscientia, quæ est mille testes, in die judicii ostendet, non solum ipsismet impiis, sed omnibus hominibus et angelis omnia eorum crimina, juxta illud:

Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Hinc Vatablus vertit: *Suisque sceleribus coram convin-*

centur. Sic cap. 2. vers. 14. *Factus est nobis*, inquit, *in traductionem*, id est in publicam reprehensionem.

Minus recte Cantacuzenus: Traducent, inquit, hoc est, seorsum ducent, et abducent impios a societate Sanctorum; græcum enim ἐλέγξει idem est quod redarguent. Hoc est quod impio improperat Jerem. c. 2. 19. *Arguet te malitia tua, et aversio tua increpabit te*, q. d. Non opus erit accusatore vel teste, quia ipsa conscientia tua scelera toti orbi pandet, accusabit et testabitur. Et Job cap. 15. 24. *Terrebit eum tribulatio, et angustia vallabit eum, sicut regem qui præparatur ad prælium*.

Expende singula Sapientis verba a v. 18. huc usque, et totidem impiorum ac damnatorum in gehenna pœnas reperies: singula enim novum intentant supplicium. Porro Holcot singulas pœnas culpis congrue sibi respondentibus ita apposite adaptat et adæquat. Decidentium impiorum, præsertim tyrannorum, dejectio, inquit, sumet pœnam de ambitiosa eorum superbia: contumelia respondebit contumeliæ qua Sanctos affecerunt, irrisio pariter irrisioni, perpetuitas irrogabitur obstinationi, qua vitam in peccatis perpetuarunt usque ad mortem; disrumpentur, sicut pios disruperunt: erunt sine voce et muti, quia Sanctos inauditos condemnarunt; nec eis spatium se defendendi, aut facultatem loquendi dederunt; commovebuntur a fundamentis, quia funditus pios exstirpare conati sunt; desolatio succedet consolationi carnali, gemitus risui, voluptatibus et deliciis; memoria eorum peribit, quia ipsi obliti sunt Dei legis, virtutis et salutis suæ.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRAPHICE DESCRIBIT IMPIORUM IN INFERNO VERAM, SED SERAM POENITENTIAM ET COMPLORATIONEM, QUOD SCILICET VIDENTES PIORUM, QUOS PERSECUTI SUNT, GLORIAM, ET SUA SUPPLICIA, PRÆTERITA HUJUS VITÆ GAUDIA VANITATIS ET FUGACITATIS ACCUSABUNT. EX ADVERSO, VERS. 16. DESCRIBIT JUSTORUM GLORIAM ET REGNUM ÆTERNUM, QUODQUE DEUS IN DIE JUDICII PRO IIS CONTRA IMPIOS DEPUGNABIT, IN EOSQUE OMNIA IRÆ SUÆ TELA ET FULMINA EJACULABITUR.

1 TUNC stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt, et qui abstule-
runt labores eorum. 2. Videntes turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subita-
tione insperatæ salutis, 3. dicentes intra se, pœnitentiam agentes, et præ angustia spi-
ritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem improperii.
4. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore. 5. Ecce
quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors illorum est. 6. Ergo erravimus
a via veritatis, et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol intelligentiæ non est ortus nobis.
7. Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis, et ambulavimus vias difficiles, viam autem Do-
mini ignoravimus. 8. Quid nobis profuit superbia? aut divitiarum jactantia quid contulit nobis?
9. Transierunt omnia illa tamquam umbra, et tamquam nuntius percurrens; 10. et tamquam navis,
quæ pertransit fluctuantem aquam: cujus, cum præterierit, non est vestigium invenire, neque se-
mitam carinæ illius in fluctibus: 11. aut tamquam avis, quæ transvolat in aere, cujus nullum in-
venitur argumentum itineris, sed tantum sonitus alarum verberans levem ventum, et scindens per
vim itineris aerem; commotis alis transvolavit, et post hoc nullum signum invenietur itineris illius:
12. aut tamquam sagitta emissa in locum destinatum, divisus aer continuo in se reclusus est, ut
ignoretur transitus illius: 13. sic et nos nati continuo desivimus esse, et virtutis quidem nullum
signum valuimus ostendere; in malignitate autem nostra consumpti sumus. 14. Talia dixerunt in
inferno hi qui peccaverunt: 15. Quoniam spes impii tamquam lanugo est, quæ a vento tollitur; et
tamquam spuma gracilis, quæ a procella dispergitur; et tamquam fumus, qui a vento diffusus est;
et tamquam memoria hospitis unius diei prætereuntis. 16. Justi autem in perpetuum vivent, et apud
Dominum est merces eorum, et cogitatio illorum apud Altissimum. 17. Ideo accipient regnum de-
coris, et diadema speciei de manu Domini: quoniam dextera sua teget eos, et brachio sancto suo
defendet illos. 18. Accipiet armaturam zelus illius, et armabit creaturam ad ultionem inimicorum.

19. Induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium certum, 20. sumet scutum inexpugnabile æquitatem; 21. acuet autem duram iram in lanceam, et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. 22. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tamquam a bene curvato arcu nubium exterminabuntur, et ad certum locum insilient. 23. Et a petrosa ira plene mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, et flumina concurrent duriter. 24. Contra illos stabit spiritus virtutis, et tamquam turbo venti dividet illos: et ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, et malignitas evertet sedes potentium.

1. Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt.] *Tunc*, scilicet in die judicii, cum desolabuntur et damnabuntur impii, uti dixit in fine cap. præcedentis.

Stabunt justi in magna constantia,] hoc est, *cum immobili securitate et insuperabili fortitudine*, ait Dionys. Græca habent in singulari: *Tunc stabit justus* (scilicet quilibet, hoc est omnes justi. Est synecdoche) *in multa* παρρησίᾳ, *id est loquendi libertate, confidentia, audacia, contra faciem eorum qui afflixerunt eum*, puta contra faciem impiorum qui tunc erunt timidi et pavidi, uti dixit cap. præced. versu ult. ideoque non stabunt recti; sed tremuli et curvi, hoc est, non levabunt caput, nec cervices erigent, sed veluti pondere scelerum oppressi procumbent, juxta illud Psal. 1. *Non resurgent impii in judicio*. Unde sanctus August. lib. 2. contra Gaudent. cap. 37. Donatistis, qui se jactabant justos, hoc loco abutentibus respondet: *Absit, absit*, inquit, *ut stent cum magna constantia, cum stabunt cum tam mala conscientia*. Hinc Syrus vertit: *Stabunt justi cum magna fiducia ante eos qui angustiaverunt eum*, scilicet Deum, de quo sermo præcessit: Arabicus: *Tunc stabit justus cum magna fiducia adversus faciem eorum qui eum contristaverunt*.

Et qui abstulerunt labores eorum,] id est, bona labore eorum parta, vel labori eorum debita fraudarunt, vel expilarunt. Ita S. Bonavent. Lyranus, Dionys. et S. Augustinus epist. 50. ad Bonifacium.

Minus apte Hugo exponit, q. d. Qui exemerunt illos vita laboriosa, inferendo eis mortem.

Pro *abstulerunt*, græce est ἀθετούντων, quod secundo verti potest: *qui reprobarunt*, vel *vituperarunt*. Tertio, *qui irritarunt*, id est, cassos et irritos fecerunt labores eorum, ut suo carerent fructu, de quo mox plura. Porro Arabicus vertit: *qui negaverunt laborem* (mercedem laboris) *ejus*.

Porro confidentiam et constantiam hanc, ait S. Bonav. justis afferet justitia causæ, parata probatio; advocatus Christus, Spiritus Sanctus, Beata Virgo, adversariorum impotentia; amicitia affinitasque cum judice, benevolentia assessorum Apostolorum, familiaritas cum Angelis judicis officialibus.

Nota, primo, τὸ *stabunt justi*, scilicet tamquam milites victores et triumphatores impiorum. Esto enim in judicio primarii justi, uti Apostoli et Religiosi, virique Apostolici cum Christo sedebunt judicantes duodecim tribus Israel, id est, omnes gentes, Matth. 19. tamen cæteri communes justi adstabunt Christo judici, tum quia ab eo erunt judicandi et adjudicandi cœlo; tum quia vincentium est stare, victorum jacere. *Imperatorem stantem mori decet*, ajebat Vespasianus Imper. teste Suetonio; multo magis milites Christi, puta justos et beatos, stare decet. Sic S. Stephanus vidit Christum stantem a dextris virtutis Dei, Actor. 7. Beati enim in cœlo stant tamquam gloriosi triumphatores, uti ibidem dixi. Lazarus inter cætera jacebat ad mensam divitis, cupiens satiari de ejus micis, velut canis, Luc. 16. at in cœlo stabit, et dives jacebit.

Nota, secundo, τὸ *adversus eos*, vel, ut græce est, *contra faciem eorum*. Primo, idem est quod *coram eis*. Justi suam gloriam spectandam objicient impiis qui eos afflixerunt et occiderunt, ut videant quam dispar sit vitæ ipsorum, ac suæ exitus et terminus, nec ipsos interiisse, se vitam miseram commutasse in beatam et gloriosam, quod valde impios cruciabit, sicut divitem Epulonem cruciabat gloria Lazari, ad quam ex inferno non poterat emergere, Lucæ 16. Secundo, proprie, τὸ *contra faciem eorum* significat; quod in die judicii Sancti, præsertim Martyres, insurgent contra tyrannos, qui se cruciarunt et necarunt, eosque coram Christo accusabunt, et cum eo condemnabunt. Unde S. Bonav. et Glossa: *Accusabunt*, inquiunt, *justi persecutores suos, et sancti Martyres tyrannos qui eos adduxerunt in angustias*. S. Petrus et Paulus ergo in die judicii impietatis arguent et condemnabunt Neronem, S. Sebastianus Diocletianum, S. Laurentius Valerianum, S. Cæcilia Almachium (unde S. Valerianus S. Cæciliæ sponsus, Almachio totum hunc Sapientis locum recitavit, et minando objecit) S. Vincentius Dacianum, etc. Unde noster Edmundus Campianus, vere Campianus, hoc est athleta Christi, cum in Anglia hæreticorum Ministros ad disputationem provocaret, invictis decem rationibus armatus, illas ita concludit. Reginam enim modeste, sed libere alloquens: *Veniet*, ait, *Elisabetha, dies ille, qui tibi liquide commonstrabit utri te dilexerint, Societas Jesu, an Lutheri progenies*. Acerbius septem Machabæi fratres excruciati ab Antiocho tyranno, eidem Dei judicium et tormenta gehennæ comminati sunt, 2. Machab. 7.

Nota tertio: Pro *et qui abstulerunt labores eorum*, græce est, *qui spreverunt, vituperarunt, irritarunt labores eorum*: quod non tantum de bonis et opibus, sed et de laboribus proprie accipias, q. d. Justi in judicio redarguent impios, quod labores suos salutares, quibus ipsos aliosque ad Dei cultum et salutem æternam provehere satagebant, spreverint, obscurarint, impedierint, cassos et irritos fecerint, itaque Deo honorem, aliis exemplum, sibi salutem inviderint et eripuerint, dum pia justorum monita, æque ac mores deriserunt et exploserunt. Quæ omnia tunc magna libertate et fortitudine, justi exprobrabunt impiis in os et faciem, dicentque: Meministi, o Nero, o Deci, o Diocletiane, cum coram tuo tribunali vinctus adstarem, me hæc tibi prædixisse; at non credidisti mihi, nunc

ergo invitus crede et experire, tum nostram felicitatem et gloriam, tum tuam infelicitatem et gehennam. Hæc est illa dies, quam expectavimus, tibique intentavimus fore, ut passioni et martyrio nostro merces perpetua, tuæ vero tyrannidi incendia sempiterna decernerentur. Nonne veri Prophetæ fuimus? cerne et crede, at sero, ad tuam majorem confusionem et condemnationem. Recordaris nos ad hunc diem provocasse, nos ad hoc tribunal appellasse, appellationem nostram audire noluisti, sed irrisisti. Audivit et exaudivit eam Christus: tunc nos rei fuimus, tu judex: nunc vice versa tu reus es, nos judices. Audi ergo nostram, imo Christi de te sententiam, eamquo irrevocabilem, sed justissimam, ideoque ex zelo justitiæ non vindictæ in te dictatam. Quia Christi hostis fuisti, Sanctos ejus occidisti, Ecclesiam oppugnasti, fidem evertisti; ito, impie, ito, sceleste, ito, maledicte, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.

2. VIDENTES (Cantac. addit *eum*, scilicet justum) TURBABUNTUR TIMORE HORRIBILI.] *Videntes* scilicet, non justi, sed impii qui justos afflixerunt. A justis enim transit ad impios. Græce est aoristus ἰδόντες, q. d. Cum viderint, vel postquam viderint impii tantam justorum gloriam et constantiam percellentur extremo pavore et angore; videbunt enim jam de se suaque salute esse conclamatum et desperatum: videbunt suos esse judices, qui olim ipsorum fuere rei, damnati ab ipsis ad mortem atrocem: quare jam simile, imo atrocius judicium et damnationem ab eis exspectantes, pavebunt extreme. *Spectabitur illic tortor a Martyribus semper, qui Martyres in suppliciis spectavit ad tempus,* ait S. Cyprianus ad Demetr.

Adde, videbunt majestatem iramque judicis, deformitatem corporum suorum, et horridas spectrorum formas a dæmonibus assumptas: unde consternati dicent *Montibus et petris : cadite super nos et abscondite nos a facie sedentis super thronum et ab ira Agni,* Apoc. 6. 16.

ET MIRABUNTUR IN SUBITATIONE (id est in subita adeptione, ait S. Bonav. Hugo, Dionys. et Glossa) INSPERATÆ SALUTIS.] Græce, ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est stupebunt, et quasi extra se in exstasin rapientur in paradoxo, id est in inopinatione salutis, id est propter admirabilem et inopinatam salutem, gloriamque justorum, quos ipsi perditos, et in morte plane quoad animam et corpus interiisse existimabant. Παράδοξον enim est quid novum, admirabile, inexspectatum, insolens, præter opinionem hominum, incredibile, qualia sunt paradoxa Ciceronis et Philosophorum. Sic gloria justorum impiis inexpectata accidet, videbiturque esse aliquod paradoxum, et quasi miraculum; quare eis admirationem, stuporem, pavorem, et quasi exstasin injiciet. Sic fratres Joseph, eum a se venditum reputantes mortuum, cum jam vivum et principem Ægypti viderent: *Non poterant respondere nimio timore perterriti,* Genes. 45. v. 3. Nihil enim ita affligit quam subita commutatio ex summa felicitate et gloria in summam infelicitatem et vilitatem. Rursum nihil ita pungit, oculos inimici quam si ex alto in imum se cadere, inimicum vero ex imo in altum erigi suspiciat, uti contigit Mardochæo cum Aman. Unde S. Bonav. Hugo et Dionys. hanc *subitationem* salutis interpretantur, quod subito, ex improviso et repente justi assequantur tantam salutem et gloriam.

3. DICENTES INTRA SE.] S. Cyprianus et Lucifer pro S. Athanasio legunt, *inter se*. Utrumque significat Græcum ἐν ἑαυτοῖς, et utrumque erit verum. Primo enim *dicent*, id est cogitabunt intra se, deinde ex vehementia doloris in vocem et complorationem erumpent, dicentque imo clamabunt inter se, ita ut justi eminus positi facile audire queant. Unde codex Vaticanus legit: *Dicent sibi invicem pœnitentes, et propter angorem spiritus gementes*. Lucifer: *Dicent inter se pœnitentiam habentes*. Vatabl. *Pœnitentia tacti*, sed sero. Antonius in Melissa p. 2. c. 74. legit: *Tunc dicent in seipsos*, idest contra semetipsos invehentes et debacchantes acri et vehementi increpatione et objurgatione.

PŒNITENTIAM AGENTES.] Talis fuit Antiochi pœnitentia, 2. Machab. 9. 13. et Esau, Hebr. 12. 17. et Judæ proditoris, Matth. 27. 3. Horum enim pœnitentia ex odio et timore non culpæ, sed pœnæ manavit.

ET PRÆ ANGUSTIA SPIRITUS GEMENTES.] Quia, ut ait Cantacuz. gemitus et suspirii causa est spiritus angustia, et respirandi difficultas: cum enim præcordia dolore comprimuntur, indeque major spiritus, sive anhelitus vis intercipitur, qui deinde simul totus erumpere satagit, in gemitum et suspirium erumpit. Hinc facit illud Isaiæ 65. 14. *Vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis.*

HI SUNT QUOS HABUIMUS ALIQUANDO IN DERISUM.] S. Cyprianus et Lucifer, *in risu*. Græca, S. Cyprianus Lucifer et alii hæc omnia nervosius legunt in singulari de quolibet justo, hoc modo: *Hic erat, quem habuimus aliquando in derisum, et in parabolam improperii*, id est in parabolam probrosam, in fabulam ignominiosam, in proverbium contumeliosum, quo utuntur homines, cum volunt cuipiam improperare, vel conviciari. Dicent enim: Fias infamis, deridearis, sisque fabula, ludibrium et probrum hominum, sicut factus est talis, qui simulabat se justum. Sic Psalm. 43. v. 16 dicitur: *Posuisti nos in similitudinem*, (græce *in parabolam*) *in Gentibus, commotionem capitis in populis.* Et paulo ante: *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et derisum his, qui sunt in circuitu nostro.* Sic Job queritur capite 17. vers. 6. *Posuit me*, inquit, *quasi in proverbium vulgi, et exemplum sum coram eis.* Et c. 30. 9. *Nunc in eorum canticum versus sum, et factus sum eis in proverbium*, in fabulam. Similia sunt Jerem. 48. 39. Deut. 28. 37. Ezechiel. 16. 44. et alibi. Cantacuzenus hæc omnia refert ad Christum; de quo scriptum est Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt; et plangent se super eum omnes tribus terræ.* Verum de quolibet justo loquitur Sapiens, ut dixi, sed maxime de Christo, qui est justus antonomastice, utpote Sanctus Sanctorum.

4. NOS INSENSATI VITAM ILLORUM ÆSTIMABAMUS INSANIAM, ET FINEM ILLORUM SINE HONORE.] Ita principes Jehu regis de Propheta ad eum misso ab Eliseo, ajunt: *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. 11. Et Festus ad Paulum: *Insanis, Paule: multæ te litteræ ad insaniam convertunt,* Actor. 26. 24. Et ipse Paulus: *tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc.* Et: *Nos stulti propter Christum*, 1. Cor. 4. v. 10. et 13. Quin et Christus ipse ob crucem

suam Gentibus fuit stultitia, Judæis vero scandalum, ut idem ait 1. Corinth. 1. 23. Adeoque cognati Christi ipsum æstimantes furiosum, ligare voluerunt, Marci 3. 21. Denique Sancti nonnulli humilitatis, et mortificationis studio stultos se simularunt, uti fecit Simon cognomento Salus, id est stultus.

Mundani ergo vitam sanctorum æstimant insaniam: quia mundanis insanum videtur carnem domare jejuniis, ciliciis, disciplinis affligere, mortificare sensus, appetitus coercere. Audi S. Gregor. Nazianz. in laudem S. Gorgoniæ; *O animam corpus propemodum etiam sine cibo, velut exspers materiæ retinentem! Vel, ut rectius loquar, o corpus sibi ipsi moriendi necessitatem etiam ante mortem imponens, ut libertatem consequeretur anima, nec a sensibus impedimenti quidquam acciperet!* Et post pauca: *O tenera membra in terram provoluta, seque aspere præter naturam exercentia! O lacrymarum fontes præ tribulatione profusarum, ut in exsultatione messem faciant! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum pervadentem!* Et S. Paulin. ep. 10. ad Severum de Melania: *Cui refectio in jejunio, requies in oratione, et panis in verbo, habitus in panno, lectus in sagulo et centone, durus in terra, etc. et sanctæ animæ in Domino vigilare requiescere est.* Et S. Hieron. ep. 1. ad Heliodorum: *Super nudam metuis humum exesa jejuniis membra collidere? Sed Dominus tecum jacet: Squalidi capitis horret inculta cæsaries? sed caput tuum Christus est. Infinita eremi vastitas te terret? sed tu paradisum mente deambula.* Huc etiam facit quod de B. Epiphanio Ticinensi Episcopo scribit Ennodius in ejus Vita: *Talem bellatrix dexteræ animæ suæ certaminibus reddebat carnem, ut illi opus esset postea pro necessitate succurri.* B. Petrus Damian. ser. 39. de SS. Donat. et Hilar. Mart. *Mollioris vitæ latitudinem sprevit* (B. Donatus) *abstinentiæ rigore illecebrosa carnis incentiva calcavit: et antequam per dignitatem sacerdotalis officii ejus prædicaret lingua, prædicabat jam efficaciter sub honestis et disciplinatis moribus vitæ.* Et paulo post: *Sulcabat terram suam vomere disciplinæ, ut uber segetum proventus erumperet, et illucescente cœlestis gratiæ radio fertilius germinaret, etc.*

5. ECCE QUOMODO COMPUTATI SUNT INTER FILIOS DEI, ET INTER SANCTOS SORS ILLORUM EST.] Græca non habent τὸ *ecce:* et cætera habent in singulari hoc modo: *Quomodo computatus*, vel *annumeratus est* (justus) *in filiis Dei, et in sanctis sors illius est? filios Dei* vocant, non per gratiam solum, sed per gloriam, qui scilicet velut hæredes Christi hæreditatem felicitatis æternæ possident; hæc enim est sors hæreditaria, æque ac beata et felix Sanctorum et Beatorum. Quanta dignitas sit esse filium Dei, multis ostendi Osee 1. v. 10. in fine. Vere *nimis honorificati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum,* Psalm. 138. 17.

6. ERGO ERRAVIMUS A VIA VERITATIS, ET JUSTITIÆ LUMEN NON LUXIT NOBIS, ET SOL INTELLIGENTIÆ (ita Roman. sed Regii habent, *sol justitiæ*; alii, *sol* dumtaxat) NON EST ORTUS NOBIS.] Vere S. Hier. ad Lætam: *Venena,* ait, *non dantur, nisi melle circumlita, et vitia non decipiunt, nisi sub specie umbraque virtutum.* Impii ergo hic damnant seipsos erroris et stultitiæ triplicis: primo, quod erraverunt a via veritatis, id est veræ virtutis, vel etiam veræ fidei, uti a fide aberrant hæretici, Ethnici et athei; secundo, quod justitiæ lumen puta lumen rationis et prudentiæ iis non luxerit, eo quod illud spreverint, volentes degere in tenebris voluptatis et concupiscentiæ; tertio, quod sol intelligentiæ, id est Deus et Christus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, iis non sit ortus, eo quod ipsi fenestras cordis clauserint, itaque ejus radios ad intelligendum ea quæ sunt Dei et salutis, excluserint. De hoc sole ait Malach. c. 4. 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus.* Ubi plura hac de re dixi. Audi S. Ambr. in Psal. 21. *Solem hic justitiæ arbitror designari, hoc est Christum Dominum, qui nobis ignorantiæ tenebris et peccatorum cæcitate submersis cœlestis doctrinæ suæ lumen infudit, et quos non habebamus oculos cordis inseruit; et velut radios quosdam Apostolos suos misit, qui nos de nocte teterrima delinquentiæ liberarent, et paulatim resolutis in nobis tenebris peccatorum matutina susceptione consuescerent, ut perfecti facilius possemus tolerare solis ardorem, hoc est, primum nos præceptis simplicioribus erudirent, quo capaciores efficerent cœlestium secretorum.* Idem ser. 10. de Nativit. Christi: *Hic,* ait, *est sol novus, qui claustra penetrat, inferna reserat, corda rimatur. Hic novus est sol, qui spiritu suo vivificat mortua, corrupta reparat, suscitat jam defuncta, vel qui calore suo purgat sordida, exurit florida, decoquit vitiosa. Ipse, inquam, est, qui in cunctis actibus nostris perspicit omnia opera nostra, et non tam condemnat crimina, quam emendat. Hic plane est sol justus et sapiens, qui non sine discretione, sicut istius sol mundi, bonis ac malis similiter circumfertur, sed quodam judicio veritatis sancto lucet, occidit peccatori.* Audi et S. Greg. l. 34. Moral. c. 12. *Omnes impii in extremi die judicii, cognita sua damnatione, dicturi sunt: Erravimus a via veritatis, et lumen justitiæ non luxit nobis, et sol non est ortus nobis, ac si aperte dicant: Interni nobis luminis radius non refulsit. Unde et Joannes ait: Mulier amicta sole, et luna sub pedibus ejus. In sole enim illustratio veritatis, in luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore protegitur, quasi sole vestitur; quia vero cuncta temporalia despicit, lunam sub pedibus premit.* Hoc est quod ait Isaias c. 6. 9. et ex eo Paulus Rom. 11. 8. *Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, ut non videant; et aures, ut non audiant.* Vide ibi dicta.

Hunc damnatorum serum et inconsolabilem gemitum graphice exprimit S. Cyrill. orat. de exitu animi, et secundo, adventu: *Non posset,* ait, *ullum hominis os metum illum terroremque declarare; nulla hominis labia satis magnam vim habent, ad dicendum illorum statum atque ploratum: Gemunt continenter et sine intermissione, sed nullus est qui misereatur; vociferantur ex profundo, sed nullus est qui exaudiat; lamentantur, sed nullus est qui liberet; exclamant et plangunt, sed nullus est qui commoveatur. Tunc ubi hujus mundi jactantia? ubi inanis gloria? ubi deliciæ? ubi voluptas? ubi petulantia? ubi apparatus? ubi requies? ubi ornatus? ubi pecuniæ? ubi nobilitas? ubi tunc delectatio? ubi corporis virilitas? ubi falsa illa et inutilis mulierum pulchritudo? ubi tunc impudens et effrænata audacia? ubi tunc vestimentorum comptus? ubi peccandi*

impura et frivola delectatio? Vide totam ejus orationem.

Similia habet S. Ephrem, qui plenus spiritu compunctionis instar turturis ubique gemit. Audi eum tract. de Variis tormentis inferni: *Tunc amarissime illacrymantes, ejulantesque dicent: O quo pacto in negligentia atque torpore tempus nostrum transegimus? O quomodo illusi sumus? O quomodo divinam Scripturam audientes irridentesque nos ipsos irrisimus? Ibi Deus loquebatur nobis per Scripturas, et non attendebamus, hic jam clamamus, et ipse suam a nobis faciem avertit. Quid nobis proderunt fines mundi? Ubinam qui nos genuit pater, ubi quæ nos peperit mater? ubi filii? ubi amici? ubi divitiæ? ubi substantiæ atque possessiones? ubi turbæ? ubi convivia? ubi varii et intempestivi cursus? ubi reges atque potentes? Quomodo a nullo eorum salvari modo possumus, neque vero nobis ipsis opem ferre? At penitus derelicti sumus, et a Deo et a Sanctis ejus.* Prosequitur deinde ulteriora eorum lamenta: *Quid faciemus? non est amplius pœnitentiæ locus, non valet amplius deprecatio atque intercessio. Nulla amplius lacrymarum utilitas. Non amplius qui oleum nobis vendant, apparent pauperes atque mendici: soluta est enim omnis celebritas. Dum nobis erat tempus, suppeterentque facultates, ipsique venditores olei clamitarent: Emite, obturatis nostris auribus, nec audire nec emere oleum voluimus; modo autem quærimus, et non invenimus. Nulla amplius nobis miserabilibus reliqua est redemptio, nulla amplius misericordia, neque enim sumus digni. Justum est Dei judicium. Non jam amplius Sanctorum adspiciemus ordines. Non amplius lucem illam veram contuebimur, orbati sequestratique sumus ab omnibus.* Denique ultimum eorum vale ita pathetice describit: *Dicendum quid restabit? Valete, justi universi, Valete, Apostoli, Prophetæ, Martyres. Vale, cœtus Patriarcharum. Vale, Monachorum agmen. Vale, crux speciosa atque vivifica. Vale, cœlorum regnum, omni fine carens. Vale, superna Jerusalem, primitivorum mater. Vale, paradise voluptatis. Vale etiam tu domina Dei genitrix, mater amatoris hominum Dei. Valete, patres ac matres; filii atque filiæ, nullum siquidem vestrum visuri sumus ultra. Postea vero abiturus est unusquisque in præparatum sibi ob prava sua opera tormentorum locum, ubi vermis eorum non moritur, neque ignis extinguitur.*

7. Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis.] Græce, *repleti* vel *satiati sumus viis iniquitatis*, id est, ambulavimus per vias iniquas usque ad satiem, puta ad lassitudinem. Saties enim in ambulando est corporis lassitudo, sicut saties in comedendo est ventris plenitudo. Uude Noster solerter vertit: *lassati sumus.* Hinc græci *πονηριαν*, id est, malitiam et iniquitatem, derivant a *πονος*, id est, labor et a *πονειν*, id est laborare, eo quod omnis iniquitas plena sit laboris et molestiæ. Unde et in Scriptura ipsa vocatur *labor* et *dolor*, uti docet S. Chrysost. in Psalm. 130. et hom. 7. in Acta. Hinc et amor ipse vocatur labor et dolor, quia eum parit. Nam sine dolore non vivitur in amore, præsertim mundano et carnali. Unde illud de senibus Susannæ castitati insidiantibus, Daniel. 13. 10. *Erant ergo ambo vulnerati amore ejus, nec indicaverunt sibi vicissim dolorem suum: erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam.* Amor ergo est dolor. Huc facit illud Virgil. de Didone, amore Æneæ saucia:

Vulnus alit venis, et cœco carpitur igne.

Idem locum habet in amore casto et sancto. Unde Cant. 5. ait sponsa: *Quia amore langueo.* Symmach. *Quia vulnerata amore ego sum.*

Et ambulavimus vias difficiles.] Græce *διωδευσαμεν ερεμους αβατους*, id est *pervasimus eremos* (Lucifer pro S. Athanas. legit *eremias*) *invias*, puta solitudines inaccessas, et deserta impermeabilia, nimirum mille periculis, mille molestiis obsita; Syrus: *Ambulavimus in deserto sine duce*; Arabicus: *Ambulavimus vias inambulabiles*, vel in *desertis inextricabilibus.* Ita vocant viam iniquitatis, voluptatis et concupiscentiæ, tum quia meatu est difficillima; tum quia deserta a Deo omnique bono; tum quia per eam via nulla est ad felicitatem; tum quia ducit ad desolationem æternam. Vide sanctum Gregorium Nazianz. tractat. de Vitæ itineribus. Considera, an non avaro sit difficile maria et terras obire, ut opes congreget? guluso ventrem infarcire, ut capite doleat, stomacho nauseet, membris torpeat, febribus æstuet, crapula milleque morbis crucietur? luxurioso veneri vacare, ut luem veneream, sordes, vomicas et carcinomata patiatur? superbo, irato, invido, ut mille animi æstibus, timoribus et doloribus agitetur, dum se despici, æmulum suspici sibique anteferri videt? Hic verum est illud Psal. 13. 3. *Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt.* Nam ut recte ait noster Lorinus, aut fœdantur luto intemperantes aut lapidibus læduntur avari, aut arduo lassantur ascensu ambitiosi, aut spinis cruentantur iracundi, aut tenebris invidi cæcantur, aut turba adulatores comprimuntur malisve exemplis, aut inæqualitate et confragositate acediosi retardantur. Ex adverso de via justorum dicitur Prov. c. 4. v. 18. *Justorum autem semita, quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectam diem.* Et Prov. 15. v. 19. *Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via justorum absque offendiculo.* Porro impii difficultatem hanc, quasi amore ebrii et stupidi, sæpe non sentiunt, aut non advertunt. Causam dat Auctor imperfecti apud S. Chrysost. hom. 28. in Matth. citato enim hoc Sapientiæ loco, subdit: *Ergo laborant multum, et conteruntur in sæculo, sed laborem non sentiunt; spiritus enim qui seducit eos, ipsos delectat in malo. Sicut enim qui suscipiunt jugum Christi, Christus eos delectat in spiritu, ne fatigentur in bonis operibus: sic et qui jugum suscipiunt diaboli, diabolus eos delectat et decipit, ne discedant a malo impii usque ad mortem suam. Ideo dicit Christus: Jugum enim meum suave est, et onus meum leve. Nam etsi corpore non gravantur peccatores, nec laborant; animæ tamen eorum gravatæ sunt et laborant, dicente Propheta de onere peccatorum: Quoniam iniquitates meæ superposuerunt caput meum, sicut onus grave gravatæ sunt super me. Et iterum Zacharias, iniquitatem super talentum plumbi sedere conscribit*, c. 5. 8.

Viam autem Domini ignoravimus.] Hæc est via regia virtutis, amanti plana et facilis, quæ recta ducit ad felicitatem et cœlum.

8. Quid nobis profuit (imo vero quantum obfuit) superbia? aut divitiarum jactantia quid contulit

NOBIS?] Nil nisi mille curas, animi ægritudines, scelera, lera, mordacia conscientiæ tormina, ac corporis mentisque supplicia præsentia et æterna. S. Cyprianus et Augustinus legunt: *Divitiarum jactatio*; Lucifer: *Divitiæ cum exultatione*; Græca: *Divitiæ cum jactantia quid contulerunt?* Nam divitiæ sine jactantia multum conferunt ad virtutem, puta ad eleemosynam, per quam divites sibi emunt cœlum; verum jactatio vel jactantia opum non prodest, sed obest, quia excitat superbiam, iram, invidiam, etc. quæ recta ducunt ad tartara. Pro *jactantia* græce est ἀλαζονεία, id est superbia, fastus, insolentia, ostentatio, arrogantia: hæc omnia pariunt divitiæ, ni virtute regantur; unde multos tales videmus divites. Syrus, *Quam utilitatem attulit elatio, aut quam utilitatem attulit nobis habitatio superbiæ nostræ?* Arabicus: *Et quid attulerunt nobis divitiæ cum magnificentia?*

9. TRANSIERUNT OMNIA ILLA TAMQUAM UMBRA (cujus cum vita analogias recensui Eccles cap. 7. 1. et c. 8. 13.) ET TAMQUAM NUNTIUS PERCURRENS.] Ita Rom. et hoc significat Græcum παρατρέχουσα. Quare minus recte alii legunt: *Præcurrens nuntius:* Hic non intelligitur masculine, ut sit idem, quod vir nuntians, sive cursor, sed neutre, ut sit idem quod *nuntium*; græce enim est ἀγγελία, id est annunciatio, nuntium, rumor, fama; nuntium enim cum affertur, tamdiu dumtaxat consistit, quamdiu ab ore dicentis ad aures audientis perfertur. Rumores sæpe falsi sunt, et sive veri, sive falsi sint, cito pertranseunt et evanescunt instar somnii. Cum essem Lovanii, quotidie per urbem rumores miri, sed ficti spargebantur, multosque commovebant, sed illico evanescebant. Inquisitum est in auctores, et deprehensi sunt duo, qui quod noctu somniarant, mane in vulgus spargebant. Tales sunt opes et voluptates omnes hujus vitæ. Id clare vident singuli in morte. Unde nuper Philippus III. pius Hispaniarum Rex moriturus ajebat: *Nihil prodest regem esse, nisi ut in morte cruciet fuisse.*

Nota: Primo, Impii hic rerum evidentia suaque jactura et damno convicti serio, sed sero, agnoscunt vanitatem suarum opum, honorum et voluptatum, quod scilicet cito abeant et evanescant, nullo relicto sui vestigio. Unde eas comparant rebus summe fugacibus, scilicet primo umbræ; secundo rumori; tertio navi aquam sulcanti; quarto avi per aerem transvolanti; quinto sagittæ emissæ. Quid umbra inanius? quid rumore vanius? quid navi fugacius? quid ave volante velocius? quid sagittæ jactu ocius et pernicius?

Nota secundo, hic esse mimesin, sive imitationem, non tam verborum, quam sensus impiorum. Imitatur enim Sapiens refertque non tam dicta vel dicenda, quam ipsa sensa eorum; nil enim cogit nos dicere, quod impii in die judicii complorantes, iisdem hisce similitudinibus omnibus sint usuri; sufficit, quod hisce vel similibus utantur, perinde ac facit S. Gregor. Nazianz. orat. 10. *Ejusmodi*, ait, *vita nostra est, fratres, qui fluxam vitam ducimus; ejusmodi in terra ludus, ut cum non simus, nascamur; cum nati simus, rursus dissolvamur. In somnium sumus minime consistens, spectrum quoddam quod teneri non potest, avis prætereuntis volatus, navis in mari vestigium non habens, pulvis, vapor, ros matutinus, flos suo tempore nascens, et suo tempore marcescens. Homo sicut fœnum dies ejus, tamquam flos agri sic efflorebit. Pulchre S. David his verbis de nostra imbecillitate philosophatus est, quemadmodum et in illis: Paucitatem dierum meorum nuntia mihi. Quin etiam dies humanos palmi mensuram esse definit. Nam quid de Jeremia quispiam dixerit? qui cap. 20. etiam matri succenset se in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata.*

10. ET TAMQUAM NAVIS, QUÆ PERTRANSIT FLUCTUANTEM AQUAM: CUJUS, CUM PRÆTERIERIT, NON EST VESTIGIUM INVENIRE, NEQUE SEMITAM CARINÆ ILLIUS IN FLUCTIBUS.] Pro *carinæ* græce est πορείας; id est, *itineris* (aliqui perperam, legunt τρίβων, id est, semitarum) vel ingressus, aut meatus ejus inter fluctus: hunc enim illico ubi navis pertransiit, fluctus obruunt. Verum exemplaria correcta pro πορείας habent τρόπιος, id est carinæ, uti vertit Noster. *Carina* proprie est ima pars navis, ejusque fundus et quasi venter, qui aquam subintrat et sulcat, non relicta semita, sive non terendo viam.

Vox *fluctuantem* et *fluctus* notant pericula navis et navigantium, ut nunc fluctibus in cœlum attolli, nunc in abyssum deprimi videantur, juxta illud Psalm. 106. 26. *Ascendunt usque ad cœlos, et descendunt usque ad abyssos: anima eorum in malis tabescebat.* Et illud Ovidii:

> Tollimur in cœlum, nunc imas radimus undas.

Longe majora sunt pericula hujus vitæ, præsertim voluptuariæ impiorum.

Apposite voluptas et vita comparatur navi et navigationi ob æquam utriusque brevitatem, fugacitatem, pericula et naufragia. Navis enim est currus marinus, quo multi merguntur. Nota est historia Jonæ natantis et navigantis in ventre ceti, et ad Deum suspirantis, c. 2. 6. *Circumdederunt me aquæ*, inquit, *usque ad animam, abyssus vallavit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium descendi, terræ vectes concluserunt me in æternum.* Hinc Sodalis apud Stobæum serm. 121. *Mors*, inquit, *omnium mortalium portus est.* Hinc et priscorum sepulcra erant ad mare et portus, unde ibidem sepulti sunt Ajax et Cato, teste Plutarch. in eorum Vita, ac Mathathias cum filiis Machabæis, ut patet 1. Machab. 13. 29. Hinc illud Propertii lib. 3. eleg. 5.

> Ite, rates curvæ, et leti contexite causas:
> Terra parum fuerat, fatis adjecimus undas.

Et illud Alexidis apud Stobæum serm. 59. *Quisquis*, ait, *mare navigat, is aut insanit, aut mendicus est, aut mori cupit; ex his tribus non fieri potest, quin unum saltem verum sit.* Quibus congruit Plinius lib. 2. cap. 47. dicens: *Nec tamen sævitia tempestatum concludit mare; piratæ primum coegerunt mortis periculo in mortem ruere, etc. nunc idem hoc avaritia cogit.* Addit Stobæus ex Sophocle:

> Mare navigantes plane sunt homines miseri,
> Quibus neque dæmon, neque deorum aliquis umquam
> Divitiarum dignam tribuerit gratiam;
> Similes autem urinantibus mergis.
> Sæpenumero de navibus mare circumspectantes
> Sedemus ad littora conversi, illa vero adhuc eminus
> Alluuntur, modicum auletu lignum mortem prohibet.

Addit Plin. in Prooem. lib. 19. *Quot velis navigatur, tot modis provocari mortem.*

Porro recte per hanc vitam navigandi methodum docet S. Gregor. Nazianz. orat. 3. de pace: *Ne æmulemini*, inquit, *mercatores, qui partim nimis mercibus onerata navi ventrem potius disruperint, navimque aquis demerserint, quam ut ex inexplebili aviditate fructum capiant, et dum pauca lucra captant, gravissimis damnis afficiuntur; cavendum ergo ne graventur corda, etc.* ut Luc. 21. 34. cavetur. Et S. Chrysogonus Martyr scribens S. Anastasiæ, Christi gratia in vincula conjectæ, sic ait: *Idem omnes mare navigamus, et corpora nostra ejus fluctus sulcant, veluti navigia, quæ animæ perinde ac naucleri gubernant; ex his autem navigiis aliqua tam fortia, tam bene compacta sunt, ut perfacile scindant impetu maris undas, et per medios fluctus absque detrimento pertranseant ad portum exoptatum; tam alta fragilia, ut passim de salute periclitentur, gaude ergo, Anastasia; etsi enim tua ista navigatio non sine maximis tempestatibus et periculis agitur, brevi atque feliciter cursus navigationis tuæ finietur, atque in portum exoptatum, Christo fruitura cum martyrii palma pervenies.*

Vide B. Petrum Chrysolog. ser. 8. de Jejunio, et S. Chrysost. orat. de S. Philogonio, et S. Maximum hom. 2. de S. Eusebio. Porro Plinius lib. 32. cap. 4. ait: *Licet incredibile dictu, aliqui tradunt tardius ire navigia testudinis dextrum pedem vehentia.* Sed hoc fabulosum et superstitiosum videtur, si litteram spectes; verum tamen est, si tropologice intelligas; pes enim testudinis est affectus acedi, tardi et pigri, qui navim et navigationem suam in portum felicitatis sua inertia multum remoratur et retardat. Ergo vitam humanam navigationi esse persimilem liquet, et ex humani corporis fabrica universim ac sigillatim per partes inspecta, et primo, ex loco ubi ea ædificata est a Deo: pene enim ad hujus normam generationes cæteræ; secundo, varietate rerum, quibus constat; tertio, ventorum flabris, quibus movetur: quarto, ex spina, capite, lingua, umbilico, et id genus aliis, quæ singularem cum carina, puppi, clavo et anchora habent analogiam. Solet navis construi atque compingi ad sinus et ripas aquarum, in quas proximas facile jam perfecta conjici possit; sed ita ut machinis opus sit, ut de navibus propter intermissam navigationem in littus subductis, et transacta hieme in mare deducendis, a parte totum nominans, canit Lyricus l. 1 ode 4.

> Solvitur acris hiems grata vice veris et Favoni,
> Trahuntque siccas machinæ carinas.

Sic et corpus Adæ propter, sive juxta aquas Genes. 2. 7. *Formavit Dominus Deus.* Audi S. Greg. lib. 6. Epist. 26. *Vita nostra naviganti similis est, is qui navigat stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis ducitur: ita et nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, per momenta temporum quotidie ad finem tendimus.*

11. AUT TAMQUAM AVIS, QUÆ TRANSVOLAT IN AERE CUJUS NULLUM INVENITUR ARGUMENTUM ITINERIS, SED TANTUM SONITUS ALARUM VERBERANS LEVEM VENTUM, ET SCINDENS PER VIM ITINERIS AEREM, COMMOTIS ALIS TRANSVOLAVIT, ET POST HOC NULLUM SIGNUM INVENITUR ITINERIS ILLIUS.] Græca pro *sed tantum sonitus*, clarius habent, *percussio vero*, seu *ictus turbans verberatum aerem levem, et scissum vi striduris motis alis pertransiit, et post hoc non est signum inventum meatus in eo.* Πλη̃γη, in dandi casu habent multi codices cum Vaticano, quod vertitur *ictu* aut *percussione*, ut *avis* sit suppositum verbi *pertransiit;* at ut in Complutensi et Regio legitur, in recto πληγη, *ictus* vel *percussio.* Vulgatus sensum recte explicuit. Idem pro πληγη, id est percussio, vertit *sonitum*, quia avis percutiens alis aerem, volando excitat sonitum; est metonymia: *Scindens per vim itineris aerem*, id est, scindens per vim, sive violentiam aerem, quem secat iter faciendo; sive scindens aerem per vim, quam facit itinerando, puta volando. Perinde igitur omnia hujus mundi gaudia illico transeunt, imo transvolant, instar avis per aerem transvolantis.

12. AUT TAMQUAM SAGITTA EMISSA IN LOCUM DESTINATUM (græce *in scopum*, qui sagittariis tangendus præfigitur) DIVISUS AER CONTINUO IN SE RECLUSUS EST, UT IGNORETUR TRANSITUS ILLIUS.] Το *sagitta emissa* non est nominativi, sed ablativi casus, ut patet ex Græco. Noster videtur legisse ανεκλείσθη, id est, *reclusus est*; aer enim dum in se redit, in se quasi clauditur, unitur et coit, jam legunt ανελύθη, id est, *resolutus est*; aer enim sagitta divisus stringitur et condensatur: at post eam solvitur, laxatur, et in se quasi solutus redit. Sensus est, q. d. Sicut postquam sagitta in scopum destinatum emissa est, illico aer per eam divisus in seipsum revolvitur ac redit, ita ut ignoretur ejus trajectus vel transitus: sic prorsus vita nostra, ubi ad mortis metam devenit, nullum sui relinquit vestigium, sed res omnes in sese redeunt, ac opes ad hæredes transeunt, domus ab aliis habitantur, agri et vineæ ab aliis coluntur, perinde ac si herus eorum jam defunctus numquam eas possedisset, sed tantum eas instar sagittæ celerrime pertransisset, vel potius pervolasset. Rursum sicut aer sagitta divisus, post eam illico coit in sese: sic sublato factioso qui remp. in schismata dividit et secat, illico illa coit in sese, reconciliatur et tranquillatur. S. Gregorius lib. 16. Moral. cap. 5. iisdem fere similitudinibus inanitatem rerum temporalium repræsentat: *Carnalis gloria*, inquit, *dum nitet, cadit: dum apud se extollitur, repentino intercepta fine terminatur. Sic namque aurarum flatu in altum stipula rapitur, sed casu concito ad ima revocatur. Sic ad nubila fumus attollitur, sed repente in nihilum tumescendo dissipatur. Sic ab infimis nebula densescendo se erigit, sed exortus hanc solis radius, ac si non fuerit, abstergit. Sic in herbarum superficie nocturni roris humor aspergitur, sed diurni luminis subito calore siccatur. Sic spumosæ aquarum bullæ inchoantibus pluviis excitatæ ab intimis certatim prodeunt, sed eo celerius diruptæ depereunt, quo inflatæ citius extenduntur. Cumque excrescunt ut appareant, excrescendo peragunt ne subsistant.*

Nota hic gradationem: primo, enim comparant impii fugacitatem suarum voluptatum umbræ, quæ fugit, sed pedetentim et lente; sequitur enim pari passu suum corpus: secundo, nuntio, quod velocius est umbra: nuntium enim perferunt cursores. Unde nuntium sive famam ita pingit Virgil. 4. Æneid.

> Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
> Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
> Parva metu primo, mox sese attollit in auras,

Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit,
Illam terra parens ira irritata deorum,
Progenuit pedibus celerem et pernicibus alis.

Tertio, comparant eam navi, quæ ventis acta velocior est cursore et nuntio. Navis enim est quasi currus marinus ventis alatus et impulsus, juxta illud Tibulli:

Ipsa levi feci volitantem flumine currum.

Quarto, avi, quæ volatu suo superat cursum tam navis, quam cursoris; quinto, sagittæ, quæ omnium est velocissima; maximo enim fertur impetu. Simili gradatione utitur Job c. 9. v. 25. et 26. *Dies mei*, inquit, *velociores fuerunt cursore*; *fugerunt, et non viderunt bonum, pertransierunt quasi naves poma portantes* (quæ celerius cæteris navigant, ne poma marcescant) *sicut aquila volans ad escam.*

Ergo re profundius perpensa non est sagitta, quæ tam cito ex arcu in scopum insiliat: non est avis quæ ocius transvolet: non est navis quæ Aquilone impulsa ita raptim per mare decurrat: non est umbra, tam subito apparens et disparens : non est ventus, tam rapide per terram fluitans; non est fulmen ita velociter e cœlis in terras delapsum, quam velociter ab ortu rapimur ad occasum, a vita ad mortem, a cunis ad tumulum; nec prius ad vivendum, quam ad moriendum in orbem ingredimur, par est progressus vitæ et mortis: nascendo morimur, pulvis sumus et in pulverem statim reversuri. Quicumque ergo mortalis es, et morte damnatus, assidue de morte cogita, et ad mortem te compara.

Tempus itaque velocibus omnibus velocius est, quo decurrit vita nostra, omnisque ejus voluptas. Tum quia tempus est mensura motus primi mobilis, qui est velocissimus; quævis enim stella octavi cœli, sive firmamenti in æquinoctiali posita, singulis horis conficit 42. miliones milliarium; longe plus spatii conficit nonum cœlum, ac magis decimum, multoque magis undecimum, si quod sit; nam nonnulli Mathematici neoterici plures quam decem cœlos se invenisse asserunt. Cogita ergo quam velox sit tempus. Vide dicta Genes. 1. v. 14. Tum quia ex tempore nihil est præsens, nisi nunc, id est, instans vel momentum temporis, tempus enim præteritum non est, sed fuit: futurum non est, sed erit; nunc autem per instans unicum dumtaxat durat; quare in instanti est, et in instanti esse desinit; in instanti ergo, id est celerrime, transit et avolat. Unde sequitur.

13. Sic et nos nati continuo desivimus esse (Vatabl. *defecimus)* et virtutis quidem nullum signum valuimus ostendere: in malignitate autem nostra consumpti sumus.] τὸ *continuo* non est in Græco, sed subintelligitur, uti patet ex jam dictis, et ex similitudinibus allatis; nam motus umbræ, nuntii, navis, avis et sagittæ continuo transeunt et desinunt: ergo et vita nostra, quæ illis simillima est, continuo transit et desinit. *Quotidie morimur*, ait Seneca epist. 24. *quotidie enim demitur aliqua pars vitæ: et tunc quoque cum crescimus, vita decrescit, infantiam amisimus; deinde pueritiam, deinde adolescentiam; usque ad hesternum quidquid transiit temporis periit; hunc ipsum, quem agimus diem, cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid ante defluxit; sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. Tunc ad illam pervenimus, sed diu venimus: Mors non una venit, sed quæ rapit ultima, mors est.* Hinc S. Augustinus lib. 13. de Civit. c. 10. et 11. docet vitam nostram non esse aliud quam continuum cursum ad mortem.

Et virtutis quidem nullum signum valuimus ostendere. Non *valuimus*, quia non voluimus; voluntatem enim nostram ita occupavimus voluptatibus ut virtuti vacare non vellet, nec valeret; vires enim ejus omnes exhausimus in gustu sensuque voluptatum, quare plenæ et perfectæ virtutis, præsertim eminentis et heroicæ, ac imprimis gratiæ et charitatis divinæ, nullum actum edere potuimus; etsi virtutis humanæ, ut eleemosynæ, aliquos actus ediderimus: sed in malignitate (græce ἐν κακίᾳ, id est in malitia) nostra, hoc est primo, propter malignitatem nostram; secundo, nostromet vitio in interitum corruimus; tertio, cum omni astutia et prudentia nostra nescivimus consulere nobismetipsis; sed consumpti sumus,] græce κατεδαπανήθημεν, id est sumptu et impensa exhausti sumus, quasi dicat: Omnem sumptum, omnem expensam, omne pretium, omne impendium, tum temporis, tum opum, tum sanitatis, tum virium sive corporis sive animæ, impendimus et expendimus in nostras, malas et pravas voluptates: quare in iis quoad omnia exhausti et consumpti sumus; o nos dementes! Si enim hæc in Dei obsequium, uti debebamus, impendissemus, non fuissemus consumpti; sed in vita, gratia et gloria consummati. Jam autem opes, famam, corpus, animam, omniaque nostra impendimus, fecimusque pretia nostri exitii; iis enim quasi pretio carissimo emimus et comparavimus nobis tormenta gehennæ, o stoliditatem, o vesaniam nostram, æternis ardentibusque lacrymis deplorandam!

14. Talia dixerunt in inferno hi qui peccaverunt.] Hæc verba non exstant in Græco, sed subintelliguntur. Ex dictis enim liquet huc usque locutos esse impios. Per *infernum* accipe non gehennam, sed locum inferiorem in valle Josaphat, in quem conjiciendi sunt impii velut rei in die judicii, ut excipiant sententiam damnationis a Christo, indeque deturbentur in infernum gehennæ. Hæc enim impiorum cum piis disceptatio instituenda est in die judicii, non in gehenna, ut patet ex dictis; licet eorum comploratio duratura sit in gehenna per omnem æternitatem. Ita Dion. et Noster a Castro. Unde secundo, infernus hic accipi potest pro gehenna, ut impii in die judicii damnandi, dicantur esse in inferno, quia adjudicati inferno mox in infernum ibunt, ut jam alterum pedem habere videantur in inferno, etsi reipsa in eo necdum sint, nec ejus tormenta sentiant, unde nec eorum meminerint; sed ubi in eo illa senserint, continuabunt, et mille ejulatibus augebunt sua hæc lamenta; sicut ergo reus ob scelera suspendendus concionatur e patibulo, ut suo exemplo cæteros a furtis et sceleribus absterreat; sic hic concionantur impii ex inferno, ac sua comploratione omnibus inclamant illud Virgil. 6. Æneid.

Discite justitiam moniti, et non temnere divos.

15. Quoniam spes impii tamquam lanugo est, quæ a vento tollitur; et tamquam spuma gracilis, quæ

A PROCELLA DISPERGITUR; ET TANQUAM FUMUS, QUI A VENTO DIFFUSUS EST ET TANQUAM MEMORIA HOSPITIS UNIUS DIEI PRÆTEREUNTIS.] Confirmat Sapiens dicta impiorum, quod scilicet voluptates transeant illico instar umbræ, nuntii, navis, avis et sagittæ, aliis quatuor similitudinibus, scilicet lanuginis, spumæ, fumi et hospitis. Legit Noster χνοῦς, id est lanugo, jam legunt χοῦς, id est pulvis. Lanugo est mollis lana; item primi genarum barbæque pili, item plumæ, pappi, villi, qui lanæ habent similitudinem. Unde Plinius lib. 25. cap. 13. Senecio herba dicitur, quasi senis lanugine, inquit, et canis pilis vestita, eo quod in pappos abeat, et lanuginem carduorum floribus similem habeat; sic villi et flocci arborum, herbarum et plantarum vocantur earum lanugo, quæ per aerem volitat, et vento levissimo impellitur, præsertim in autumno, cum a tenui aura difflatur. Spuma fit ex fluctibus maris vel fluminis inter se collisis, cui simile est illud, *homo bulla*; unde notat hominem opibus, viribus, scientia, honore inflatum et turgidum, cujus inflatio et fastus instar spumæ lævi adversitatis procella dissipatur. Fumus ex igne assurgit, notatque ambitionem vel iræ impetum, qui instar fumi quo altius attollitur, eo citius evanescit, juxta illud: *Dejecisti eos dum allevarentur*, Psalm. 72. 18. et: *Deficientes quemadmodum fumus deficient*, Psalm. 36. v. 20. *Memoria hospitis diei unius prætereuntis*, cum ipsa die desinit; sic et vita nostra cum ipsis ejus diebus, adeoque ultimo ejus die desinit. Hospites ergo hic sumus, peregrini et advenæ unius diei, sicut et omnes patres nostri.

Simili modo et schemate Patres voluptates vitæ hujus comparant ventis, mari, procellis, somnis ob similem inconstantiam et fugacitatem. Audi Gregor. Nazianz. orat. de Pauperibus amandis: *Nihil est in rebus humanis natura stabile, nihil æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu permanens; sed omnia quadam veluti rota circumvolvuntur, diversas sæpe diebus singulis, etiam horis, vicissitudines afferente: ut instabilibus ventis, et navigii mare secantis vestigiis, et fallacibus noctis insomniis, quorum brevis est gratia, et his quæ per ludum in arena fingunt pueri, magis fidendum sit, quam præsenti hominum prosperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea quod non fidunt rebus præsentibus, rationibus suis consulunt in futurum; et propter instabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem et misericordiam, quæ numquam deficit, complectuntur.*

Audi Nazianzeno perfamiliarem S. Basilium in princ. Proverb. *Sicut mare in eodem statu consistere non diu potest; sed quod vides tranquillum, paulo post ventorum impetu turbatum aspicies : quodque horridum et undis fervens ac tumidum, mox multa quiete consistere videbis: sic humanæ res facile utrimque convertuntur.*

Audi et Orig. hom. 5. in Psalm. 36. *Si naviges, in navi positus vides terras, ac promontoria, ac montes transeuntia, non quod illa continuo moveantur, sed quia tu, vento prospere flante, transis, illa se subducere videntur ac ferri; ita et in hoc sæculo, si Sancto Spiritu mentem tuam perflante et spirante, secundo ac prospero naviges cursu, pertransibis sensu tuo omnia hæc quæ videntur, quia temporalia sunt, et intuens illa quæ æterna sunt, sine dubio dices; quia hæc omnia, quæ videntur, jam non sunt, quia nec futura sunt.*

16. JUSTI AUTEM IN PERPETUUM VIVENT, ET APUD DOMINUM (græce in *Domino*, id est apud Dominum, vel proprie q. d. In Domini Dei visione et possessione, sita est beatitudo justorum) EST MERCES EORUM, ET COGITATIO ILLORUM APUD ALTISSIMUM.] Redit ad antithesin, docetque quam justorum sors felix antecellat sorti infelici impiorum. Justi ergo in perpetuum vivent vitam felicem et beatam; impii vero, esto victuri sint in gehenna, tamen quia vivent in perpetuis cruciatibus, hinc vita eorum potius mors dicenda est, quam vita. *Apud Dominum est merces eorum*, scilicet eorum labori et patientiæ decreta et reposita, ut illam eis post mortem tribuat. Rursum *apud Dominum*, q. d. Non homo, sed Deus hanc mercedem tribuet, qui cum sit liberalissimus et magnificentissimus, dignam se mercedem justis largietur, puta divinam, cœlestem, immensam, perpetuam, imo seipsum, juxta illud Dei ad Abraham: *Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis*, Genes. 15. 1.

Vox *merces* arguit justos bonis operibus mereri gloriam æternam. Merces enim correlativa est meriti. Merces enim meriti est merces, et vicissim meritum mercedis est meritum. Hinc facit illud Christi Apocal. 22. 12. *Merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua.*

ET COGITATIO ILLORUM APUD ALTISSIMUM.] Græce, φροντίσις, id est cogitatio, cura, tam active, quam passive accipi potest. Active, q. d. Deus est merces justorum, quia ipsi omnes suas cogitationes et curas dirigunt ad Deum; non enim aliud cogitant, quam qua ratione ei magis placere queant, eumque magis ament et colant. Rursum justi non cogitant, nec curant, aut sunt solliciti de seipsis, sed omnem suam sollicitudinem projiciunt in Deum, ut ait S. Petrus; sciunt enim se Deo esse curæ, dicuntque cum Psalte: *Dominus regit me* (hebr. *Dominus pastor meus*, qui me quasi ovem suam pascit et regit) *et* (idcirco) *nihil mihi deerit; in loco pascuæ ibi me collocavit*, Psalm. 22. vers. 1. Ita sanctus Bonaventura, Hugo, Dionysius, et Holcot.

Passive, q. d. *Cogitatio illorum*, scilicet justorum, id est sollicitudo et cura de justis, est apud Altissimum, non enim rex, non pontifex, sed ipse Deus, curat res justorum, cogitatque quomodo eos gratia et gloria exornet, ac contra omnes hostes omniaque mala tueatur et protegat, atque mercedem laboribus et afflictionibus eorum tribuat condignam, imo supereminentem. Ita Cantacuzen. Osorius, Lyranus et alii. Hic sensus magis respondet ei quod præcessit: *Et apud Dominum est merces eorum.* Uterque tamen connexus est ; ideo enim Deus cogitat de justis, eosque curat, quia justi omnes suas cogitationes, spes et curas a se abdicarunt, easque conjecerunt in Deum, juxta illud Christi ad S. Catharinam Senensem: *Filia, assidue cogita de me, et ego cogitabo de te.* Notat securitatem et perpetuitatem mercedis justorum, quod Deus ejus in se cogitationem et curam susceperit, juxta illud Christi: *Oves meæ vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, et ego vitam æternam do eis, et non peribunt in æternum, et non rapiet eas quisquam de manu mea.* Joan. 10. 27. Mercedem hanc

explicat dum subdit: *Ideo accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Domini.* Cogitationem vero sive curam Altissimi de eis explicat, dum addit: *Quoniam dextera sua teget eos.*

Tropolog. noster Alvarez de Paz tract. de natura contempl. libr. 5. pag. 2. cap. 3. hæc adaptat viris perfectis, et contemplativis. Alii enim imperfecti cum operibus interdum infructuosis intendant, partim moraliter moriuntur, et partim vivunt. His autem, qui vitam perfectam et in Deo suspensam habent, et omnia quæ agunt ad illum dirigunt, bene dicitur, quod semper vivunt: *Apud Dominum est merces eorum*; quia pro suis laboribus nihil ex mundo quæruut: *Et cogitatio illorum apud Altissimum*; quoniam ex illa simplicissima et purissima inspectione Dei, ita divinis merguntur, ut diebus et noctibus aliud, quam Deum cogitare non libeat.

17. Ideo accipient regnum decoris (Vatabl. *regnum præclarum)* et diadema speciei (græce, κάλλους, id est *pulchritudinis*; quare perperam aliqui legunt *spei* pro *speciei)* de manu Domini: quoniam dextera sua teget eos, et brachio sancto suo defendet illos.] Syrus: *Propterea recipient regnum gloriosum, et coronam pulchritudinum de manu Domini;* Arab. *Propterea accingentur regno decoris de manu Dei, et corona pulchritudinis gloriæ*, q. d. Quia merces justorum est apud Dominum; hinc ab eo accipient *regnum*, non tale quale, sed *decoris*, id est decentissimum, opulentissimum et ornatissimum; *et diadema speciei*, id est speciosissimum, pulcherrimum, elegantissimum. *Diadema* est redimiculum regium et regum insigne, puta fascia candida, qua reges caput circumligabant, cui Romani addebant lauream, id est coronam contextam ex foliis lauri; utriusque loco postea labente Imperio Romano, et Constantinopolitano florente, successit corona textilis ex auro et gemmis, qua reges et imperatores caput redimire solebant, teste Curopalata lib. de Officialibus. *Diadema* est Græca vox, dicta a διαδέω, id est circumligo, cingo, corono. Hæc fascia laurea et corona aurea non erit Beatis in cœlo, sed aliud eis dabitur regni insigne longe nobilius. Igitur *diadema* notat justos fore reges in cœlo; quia scilicet regnum Christi cœleste, omnemque ejus gloriam obtinebunt velut victores mundi, carnis et diaboli. Diadema enim insigne est tum regis, tum victoris. Beati autem et victores et reges sunt gloriosissimi; dominantur enim toti cœlo, totique terræ. *Diadema* ergo hic gloriam regalem capitis, totiusque corporis et animæ Sanctorum significat. Alludit ad Isaiæ 62. 3. *Et eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei.* Vide ibi dicta, et Apoc. 2. v. 10. et c. 4. v. 10. et c. 5. v. 10.

Porro regnum hoc et gloriam Beatorum graphice describit S. Aug. serm. 1. de Verbis Apostoli: *Qualis*, inquit, *sit gloria futura, et quibus divitiis floreat, laudare possumus, explicare non possumus, quia legimus: Nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Dominus diligentibus se. Quis est igitur ipse Deus, qui talia et tanta præparavit? quid nisi inæstimabilis, ineffabilis, incomprehensibilis ultra omnia, extra omnia, præter omnia. Si quæras magnitudinem, major est: si pulchritudinem, pulchrior: si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si justitiam, justior; si fortitudinem, fortior, si pietatem, clementior.* In cœlo ergo, ut ait Isaias cap. 60. 19. *Erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam;* et ut ait Psaltes Psalm. 144. 11. *Gloriam regni tui dicent, etc. et gloriam magnificentiæ regni tui*; et Psalm. 29. 4. *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso*; huc facit illud Cant. cap. 3. 11. *In diademate quo coronavit eum mater sua*; et Cant. 4. 8. *Veni, coronaberis.* Beati ergo possident regnum decoris et speciei, hoc est pulcherrimum, opulentissimum, splendidissimum, quietissimum, felicissimum; cum reges in terra regnum possideant molestissimum, miserrimum, infelicissimum, in quo continuis curis, molestiis, periculis torquentur et æstuant. Unde Antigonus rex cernens filium ob regnum insolentem: *An non*, inquit, *novisti, fili, nostrum regnum esse nobilem servitutem?* Testis est Ælianus lib. 2. Variar. histor. Simile fuit dictum Cardinalis Bellarmini: *Nescitis*, inquit, *quantæ sub hac purpura lateant spinæ.* Quocirca Antiochus magnus, cum a L. Scipione ultra Taurum montem submotis imperii finibus, Asiam vicinasque ei gentes amisisset, *gratias egit populo Romano, quod magna parte curarum per eos liberatus esset.* Quam ergo desipiunt, qui regnandi jus semper extendere satagunt; quid enim aliud, nisi curas intolerabiles menti, et pericula immensa conscientiæ accersunt? nec enim unius hominis animus esto vigilantissimus, tot negotiis par esse potest. Adrianus ajebat: *Miseram esse imperatorum conditionem, quibus de affectu tyrannidis, nisi occisis, non credatur.* Ita Volcatius in Avidio. Otho Imp. dicere solebat ad suos: *Nescitis, amici, quid sit Romanorum gubernare imperium; mihi credite jam experto, qui jam mori malo quam imperare.* Saturninus hortantibus militibus, ut imperium susciperet, ait: *Nescitis, o milites, quantum mali sit imperare; gladii ut appendentes cervicibus immineant, hastæ undique, spicula, ipsi custodes timentur, ipsi comites formidantur, non cibus pro voluntate, non iter pro auctoritate, non bella pro judicio, non arma pro studio.* Ita Annal. Imp. Denique diuturniora videmus parva imperia et regna, quam magna; hæc enim mole sua ruunt, seque obruunt. Unde Paulus Paruta in Discurs. Politicis, causam cur respubl. Veneta tamdiu steterit, assignat, quod ditioni suæ conservandæ magis studuerit quam ampliandæ.

Quoniam dextera sua teget eos, et brachio sancto suo defendet illos.] τὸ *sancto suo* jam non est in Græco. Vox *quoniam* est causalis; dat enim causam primo, cur regnum justis dandum a Deo sit decorum et speciosum, quia scilicet Deus eos ad dexteram suam in die judicii collocans, eos teget, ne quis hostis, vel quod malum eis ingruere queat; imo Deus hostes eorum, puta impios oppugnabit, omnibusque iræ suæ telis appetet et prosternet, ut sequitur, quo fiet, ut justi suo gloriæ regno sine ullo hostium vel malorum metu pacifice et jucunde perfruantur in æternum, imo de justa hostium vindicta gaudeant et exsultent, juxta illud: *Lætabitur justus cum viderit vindictam, manus suas lavabit in sanguine peccatoris*, Ps. 57. 11.

Secundo, τὸ *quoniam* pertinet ad τὸ *et cogitatio illorum apud Altissimum*, ac per effectum explicat causam, q. d. Justi omnes suas cogitationes defixerunt in Deo; hinc Deus vicissim eos in suam providentiæ

cogitationem et curam recipit. Quocirca, ut curam hanc ostendat, dextera sua teget eos contra omnes hostium et adversitatum incursus, perinde ut gallina vel aquila alis suis tegit pullos, juxta illud Deut. 32. 11. *Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos* (ubi Sept. habent idem verbum, quod hic est scilicet σκεπάσει. *Sicut aquila,* inquiunt, *tegit nidum suum) et super eos volitans, expandit alas suas, et assumpsit eum atque portavit in humeris suis.* Et sicut columna nubis obumbrans castra Hebræorum in deserto, eos ab æstu solis omnique aeris injuria protegebat, Exodi 13. et Num. 9.

Pro *defendet* græce est ὑπερασπιεῖ, id est valide, objecto quasi clypeo defendet, proteget, propugnabit; unde subdit: *Accipiet armaturam zelus illius, etc. sumet scutum inexpugnabile æquitatem,* ἀσπὶς enim est parma, scutum, clypeus; ἀσπιστὴς est bellator, scutatus ὑπερασπιστὴς, qui scuto suo alium tegit et defendit, velut satelles, stipator, latro, propugnator. Sic Deus ait Abrahæ Gen. 15. 1. *Ego protector tuus sum;* græco ἐγὼ ὑπερασπίζω σου. Et David ait Deo Psal. 30. 5. *Quoniam tu es protector* (græce ὑπερασπιστὴς) *meus,* et Psal. 83. 10. *Protector* (græco, ὑπερασπιστὰ) *noster aspice Deus;* et Psal. 17. 3. *Protector* (hebr. מָגֵן *magen,* id est scutum; Septuaginta ὑπερασπιστὴς) *meus et cornu salutis meæ.* Sic passim in Psalmis David Deum vocat et invocat, quasi suum *magen,* id est clypeum et scutum; ubi Septuag. semper vertunt ὑπερασπιστὴς. Noster vero vertit, *Protector,* ut Psal. 27. 9. et 32. 20. et 58. 12. et 113. v. 17. 18. 19. et 143. v. 2. vel juxta alios, 3. Vox ergo *defendet* bellum Dei in impios non tantum defensivum, sed et offensivum significat, ut patet ex seq. *Defendet* ergo, id est vindicabit, sternet, acriterque puniet. Sic Nabuchodonosor *juravit quod defenderet,* id est vindicaret, *se de omnibus regionibus his,* Judith 1. 12. Sic Apostolus ait: *Non nosmetipsos defendentes,* id est vindicantes, Rom. 12. 19. Vide ibi dicta.

18. Accipiet armaturam zelus illius, et armabit creaturam ad ultionem inimicorum.] Declarat quomodo Deus egregio armatus, in die judicii futurus sit justorum defensor et hyperaspistes; acri enim impiorum offensione et justis illata ab illis injuria irritatus, ultionis armabitur zelo, omneque genus armorum induet, imo omnem creaturam ad vindictam de impiis sumendam incitabit et exstimulabit. Græco est, λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ, id est *accipiet armaturam omnem zelum suum;* Vatabl. *pro omni armatura proferet indignationem suam;* hæc enim erit illi pro omni armorum genere, eademque armabit omnes creaturas. Juxta hanc lectionem panoplia, sive omnis armatura Dei est ipse ejus zelus, id est indignatio et cupido justæ de eis vindictæ: hæc enim eadem est cum justitia, judicio certo et æquitate, in quibus omnis Dei panoplia consistit, uti sequitur; atque hæc ipsa Dei mentem et potentiam exstimulat, ut omnia tormentorum genera excogitet, eaque in impios potenter effundat, juxta illud: *Zelus et furor viri non parcet in die vindictæ,* Prover. 6. 34. et: *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi. Effunde frameam, etc.* Psal. 34. v. 2. et: *Gladium suum vibravit, arcum suum tetendit, et paravit illum,* Ps. 7. 13.

Verum melius Noster pro ζῆλον in accusativo legit ζῆλος, id est zelus in nominativo. Nam zelus justitiæ justæque vindictæ pro piis de impiis sumendæ, non est panoplia Dei, sed Deum excitat ut panopliam induat, eaque se armet ad sumendam de impiis vindictam. Panoplia Dei enim in sequenti enarratur, cum ait: *Induet pro thorace justitiam, etc.* q. d. Deus pro thorace ferreo, sive lorica induet justitiam, pro galea judicium certum, pro scuto æquitatem, pro lancea iram, pro arcu emissiones fulgurum, pro catapulta vibrationem grandinum. Porro *zelus* notat summam Dei indignationem. Tres enim sunt gradus iræ scilicet ira, furor et zelus, uti ostendi Prov. 27. v. 4.

Describit hic Deum anthropopathῶς, id est humano more, velut regem potentissimum omni armorum genere instructum, qui cum exercitu pergit ad ulciscendum se de hostibus, a quibus magna est affectus injuria.

Armabit creaturam.] Non ipse Deus armatus ad prælium prodibit, ait Cantacuz. id enim Deo foret indignum, si armis ad hostes profligandos indigeret; pro armis ergo utetur creaturis. Interius igitur, puta in mente sua, Deus induet panopliam virtutum ad vindictam exstimulantium quales sunt justitia, æquitas, judicium certum, etc. exterius vero omni genere creaturæ utetur, ad vindictam hanc opere exercendam.

Ratio est, quam dat S. Hier. in cap. 8. S. Matth. *Quod omnes creaturæ,* inquit, *sentiant creatorem non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed majestate conditoris, quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt.*

Omnis ergo res creata naturali sensu sentit suum creatorem; quare eodem ejus injuriam vindicare exoptat, idem factura appetitu rationali si eum haberet. Unde ad id faciendum omnes suas vires Deo permittente, imo inoperante et incitante, in die judicii in impios expromet.

Similem panopliam Deo dat Isaias c. 59. 17. *Indutus est,* inquit, *justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus; indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli.* Pleniorem panopliam militi Christiano dat S. Paulus Ephes. 6. v. 14. et seq. ut ea a capite ad talos obarmatus omnibus dæmonum phalangibus resistat; nimirum in capite pro galea dat ei spem; in pectore pro thorace, vel lorica, dat ei justitiam: in lumbis pro baltheo, sive cingulo, dat veritatem, id est integritatem; in pedibus pro ocreis, dat alacritatem ad viam Evangelii ineundam et propagandam: in dextra pro gladio dat ei verbum Dei; in sinistra pro scuto fidem assignat. Vide ibi dicta.

Tropolog. sapienter S. Bernard. ser. 1. in festo omnium Sanctorum: *Anima,* inquit, *si regnare desiderat super membra sua, necesse est ut sit ipsa superiori suo subjecta, quoniam talem inveniet inferius suum, qualem se exhibuerit superiori. Armatur enim creatura ad ulciscendam sui injuriam creatoris. Et ideo noverit anima, quæ rebellem sibi invenit carnem suam, se quoque minus quam oporteat superioribus potestatibus esse subjectam.*

19. Induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium certum.] Pro *certum* perperam aliqui legunt, *rectum;* græce enim est ἀνυπόκριτον, id est sincerum, non fucatum, non hypocriticum, carens

omni simulatione et dissimulatione, æque ac personarum acceptione, ut nullius prece vel pretio se corrumpi sinat, nullius etiam favore, metu vel respectu a justo judicio declinet. Græca ergo habent: *Induet thoracem justitiam; et circumponet galeam, judicium sincerum*: S. Chrysost. in Psal. 44. legit: *Induet thoracem justitiæ:* additque: *Non aliunde operationem suscipit* (Deus) *sed ipse sibi sufficit.*

Thorax, sive lorica Dei recte ponitur *justitia*, qua Deus injurias justis ab impiis illatas juste vindicabit, eorumque scelera pro meritis castigabit et puniet, ut sic justitiæ suus decor reddatur, Deique justitia, justaque vindicta toto orbe ab omnibus Angelis et hominibus timeatur, colatur et adoretur. Ratio est quod lorica tegat pectus et ventrem; ibi autem est cor et viscera, in quibus est sedes compassionis et misericordiæ. Ergo ne Deus aliqua flectatur compassione, videns tam horrenda impiis supplicia irrogari, pectus, cor et viscera obarmat lorica justitiæ, quæ nullum misericordiæ sensum admittat, et nil nisi justum decerni fierique sinat. In hac vita Deus justitiam misericordia temperat; unde de eo dicitur: *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis*: Habacuc cap. 3. vers. 2. et Psalm. 76. 10. *Numquid obliviscetur misereri Deus? aut continebit in ira sua misericordias suas?* In futura vero arguet impios in furore et judicio, Psal. 6. 2. ibi enim erit judicium sine misericordia, Jacob 2. v. 13.

Capiti vero congrue pro galea datur *judicium certum*, id est simplex, sincerum, integrum: quia enim facile judicium capitis corrumpitur per munera, per favores, per amicitias, per metus, per respectus humanos; hinc ut illos excludat, obarmatur sinceritate, integritate, incorruptione, ut in ferenda contra impios supplicii sententia nil respiciat, nisi demeritorum quantitatem, illique juste supplicium adæquet. *Certum* enim, teste Sipontino, dicitur a cerno, id est video, idemque est quod clarum et indubitatum, ita ut ipsa rei veritas sit manifesta, oculisque quasi cerni videatur sine ullo fuco, velo aut tegmine; quia ea quæ cernimus, clara et indubitata sunt, nihilque habent fictionis aut fuci. Hinc *certum* opponitur simulationi et hypocrisi, ut certus amor vocatur non simulatus; certa fides ea quæ non est ficta; certus amicus is qui non simulat, sed vere amicum se præstat.

20. Sumet scutum inexpugnabile, æquitatem.] Græce, οσιοτητα, id est primo, sanctitatem; secundo, æquitatem, jus, fas; tertio, religionem et numinis observationem cultumque; quarto, expiationem: Deus enim in die judicii expiabit terram et mundum, ideoque impios, qui eam suis sceleribus contaminarunt, quasi sordes ex ea everret, eosque quasi catharmata et piacula, terra hiante absorbebit et retrudet in tartara, in imam fœdamque cloacam.

Sanctitas ergo, id est plena innocentia et puritas, armat hic sinistram Dei, quasi scutum inexpugnabile ut ea indutus a nullo possit sævitiæ vel crudelitatis in impios accusari: impii enim et damnati jaculabuntur ex desperatione et furore quasi rabidi canes maledicta in Deum, eumque vocabunt crudelem, tortorem et tyrannum, quod ipsos tam dire excruciet: at Deus omnes has criminationes et maledicta, scuto sanctitatis excipiet et repellet: ostendet enim se non passione, sed sanctitate moveri ad hanc tam atrocem in impios vindictam, seque sancte, æque ac religiose agere causam singulorum: adeo ut qui recto rationis oculo vindictam hanc Dei intuentur, clare videant illam sanctam esse, et a sanctitate sanctoque Deo proficisci. Sic Christi sanctitas in corripiendis et castigandis peccatoribus, præsertim Scribis et Pharisæis tanta erat, ut ipse se suaque facta hostibus judicanda offerret: *Quis*, inquit, *ex vobis arguet me de peccato?* Joan. 8. 46. Magnum sane et impenetrabile est scutum, quod petitur ab innocentia et vitæ sanctitate. Minus recte Dionys. Carth. per *æquitatem* accipit επιεικειαν sive moderationem, qua Deus moderatur supplicia, et citra condignum reprobos puniet: omnia enim hic spirant severitatem iram et vindictam acrem Dei in impios.

21. Acuet autem duram iram in lanceam.] Græce, *in romphæam*, id est in gladium, vel in lanceam acute ferientem, et vehementer vulnerantem. Ita ergo erit Deo loco lanceæ et gladii, qua feriat, lædat pungat et penetret impios usque ad ossa. *Dura ira* est dura vindicta, dura pœna a Deo immissa. In Deum enim non cadit ipsa passio iræ, sed ejus effectus; scilicet vindicta. Dicitur ergo irasci Deus, cum vindicat et punit, ait S. August. idque facit ex tranquillissimo amore justitiæ, non ex perturbatione iracundiæ. Huc usque assignavit arma defensiva Dei scilicet loricam galeam et scutum: jam offensiva depromit, scilicet lanceam, arcum, catapultam, etc. Pro *duram*, uti legunt Rom. alii legunt *diram*. Utrumque significat Græcum αποτομος. *Dirus* dicitur, quasi *Dei ira natus*, ait Festus. Et Sipontinus: *Sunt*, inquit *qui a Deo dirum deductum existiment*, hoc est crudele, infestum, et quasi deorum ira immissum. Hinc illud Livii l. 10. *Diris funeribus iras deorum contraxit.* Hinc et dira lues, dirus mœror, dirus furor, dira pugna. Diræ quoque vocantur furiæ. Dira ergo Dei ira exagitabit impios, ut diris devoti, ac dirarum omnium, hoc est dæmonum, crudelibus agitationibus et exsecrationibus traditi esse videantur.

Tropolog. hæc omnia facile est adaptare justis generose certantibus contra vitia amentia et insensata pro quibus Deus omni armorum genere depugnat, ut eis victoriam et triumphum conciliet.

Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.] Quando *in pœnam delinquentium et elementorum adversitas militabit*, ait Gregor. l. 6. Moralium c. 6. Syrus: *Faciet* (Deus) *cum ipso mundo bellum cum contemptoribus*; Arabicus: *Et mundus pugnabit cum illo et lampades fulgurum ostendet adversus insensatos;* Pertinent hæc ad illud v. 18. *Et armabit creaturam ad ultionem inimicorum.* Illud enim hic explicat ostenditque omnia et singula elementa in impios insurrectura, et contra eos pugnatura: eo quod omnibus et singulis impii sint abusi in creatoris offensam et injuriam ideoque tunc pro eo militabit omnis creatura. Hanc rationem dat S. Gregorius hom. 35. in Evang. *Quia ergo*, inquit, *omnia consummanda sunt, ante consummationem omnia perturbantur: et quia in cunctis delinquimus, in cunctis ferimur, ut impleatur quod dicitur: Et pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos. Omnia namque quæ ad usum vitæ accepimus, ad usum*

convertimus culpæ: sed cuncta, quæ ad usum pravitatis inflEximus, ad usum nobis vertuntur ultionis. Tranquillitatem quippe humanæ pacis ad usum vertimus humanæ securitatis: peregrinationem terræ pro habitatione dileximus patriæ: salutem corporum redegimus in usum vitiorum: ubertatis abundantiam, non ad necessitatem carnis, sed ad perversitatem intorsimus voluptatis: ipsa serena blandimenta aeris, ad amorem nobis servire coegimus terrenæ delectationis. Jure ergo restat, ut simul nos omnia feriant, quæ simul omnia vitiis nostris male subacta serviebant, ut quot prius in mundo incolumes habuimus gaudia, tot de ipso postmodum cogamur sentire tormenta. Annon ergo impii fuere amentes et insensati, qui ob modicam voluptatem, pecuniam, honorem, iram vindictamque tantam Dei et creaturarum omnium sibi accersiverunt? qui momentum æternitati, gehennam cœlo, dæmonem Deo prætulerunt.

Producit igitur hîc Sapiens exercitum instructum multiplici acie creaturarum omnium, quem Deus in impios immittet sub diem judicii, idque partim paulo ante judicium, partim in ipso judicio, vel paulo post judicium. Ante judicium enim omnes creaturæ affligent impios antichristi asseclas et præcursores, ut patet Apocal. toto cap. 8. et cap. 16. et cap. 9. vers. 4. Ubi describuntur plagæ mundi novissimæ, eæque gravissimæ, et ex omnibus elementis manantes.

In judicio vero, scilicet mox ubi illud peractum fuerit (de hoc enim tempore hic agi patet ex v. 1. et ex proxime præcedent. v. 16. et 17. Non enim impii visuri sunt gloriam justorum, illisque eam invisuri, nisi in die judicii) Deus in impios per omnes creaturas horrende detonabit. Data ergo a Christo damnationis sententia in reprobos, illico, ut ex hoc loco colligitur, omnia elementa et cœli in eorum vindictam assurgent, quasi lictores et administri Christi Domini et creatoris sui, nimirum cœli, ignis et aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos et grandines: mare, effervescendo et exundando, ut eos cum terra obruat: terra, sub pedibus eorum se aperiendo, et hiando in infernum. Porro exercitum hunc creaturarum depugnantium contra impios, Sapiens dividit in quatuor turmas, sive acies. Prima est cœlorum et angelorum, qui fulmina torquebunt in reprobos. Secunda est aeris, qui grandines instar lapidum vibrabit in impios. Tertia maris et fluminum, quæ aquarum diluvio mergent, obruentque sceleratos. Quarta terræ, quæ ventos, turbines et procellas in eosdem immittet.

Rationem a priori dat S. Anselm. lib. de Similitud. c. 101. *Etenim si servus*, inquit, *alicujus a domino suo recederet, et inimico domini sui adhæreret, non solum ipsum dominum exacerbaret, sed et totam ejus familiam justissime irritaret. Cum igitur Dominum creatorem cunctorum offenderimus, adversus nos omnem creaturam, quantum spectat ad meritum nostrum, in iram commovimus. Potest ergo justa consideratione nobis terra dicere: Non debeo vos sustinere, sed potius absorbere; quoniam a creatore meo non timuistis peccando recedere, et inimico ejus diabolo servire et adhærere. Potest etiam cibus dicere et potus: Non meruistis, ut vos pascere debeamus, imo potius, ut confusionem et necem vobis præparemus: ab illo enim peccando recessistis, per quem nec ales esurit. Sol quoque: Vobis ad salutem non debeo lucere, sed ad vindictam Domini mei, qui est lux lucis et fons luminis, penitus coercere. Sic et singulæ quoque creaturæ contra nos possunt surgere irrefragabili ratione.* Aliam dat S. Cyrill. l. 2. in Isaiam c. 13. *Semper*, ait, *irato Deo, simul etiam ad iram exacuitur serva creatura, perpetuo eam huc excitante eo qui omnibus imperat. Succensuit enim ille Ægyptiis: creatura autem nihil agere non potuit. Transivit quippe in sanguinem aqua, scaturivit terra ranas, cœlum demisit grandinem, profundæ tenebræ trium dierum spatio per totam eorum regionem dissipatæ sunt, sicut scriptum est. Itaque inquit: Irascetur etiam ipsum cœlum; et velut a fundamentis terra concutietur propter furorem iræ Domini. Pugnabit etiam una adversus stultos ipsa creatura, et commoto Domino, etiam ipsa ad hoc propemodum instructa est. Omnia siquidem cum suprema voluntate conspirant atque concurrunt, et nihil est in rerum natura, quod non divino nutu et consilio cadat.*

Sic in passione Christi cœli et elementa, quasi indignantia creatorem suum occidi, commota et concussa sunt, ac, nisi Deus illa continuisset, suis telis et fulminibus afflassent deicidas Judæos. Unde S. Dionys. uti ipse refert epistol. ad Demophil. visa miraculosa solis eclipsi, exclamavit: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissolvetur.* Sic rursum Deus per Mosen decem plagas Pharaoni et Ægypto immittendo, in eis omnem creaturam contra Ægyptios armavit. Unde S. August. (vel quisquis est auctor: multa enim arguunt non esse S. Augustini) libr. 1. de Mirab. Scrip. c. 9. *Istarum*, ait, *plagarum modus ex terra, aquis, animantibus, aere, igne, nubibus, cœlo, angelis convenerat, ut ostenderetur quod contra Deo rebelles et contumaces sese pariter universus orbis armabat.*

22. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tamquam a bene (perperam Hugo legit, *habenæ*, explicatque, q. d. Tamquam si habenis regerentur) curvato arcu nubium exterminabuntur, et ad certum locum insilient.] Græce, *ferentur directa* (Vatabl. *probe collimata*) *jacula fulminum, et tamquam ab intentissimo arcu nubium ad scopum desilient. Directa*, inquit a Castro, vocat directe contorta et collimata, quæ non aberrent., *Jacula* βολίδες hastæ sunt missiles, vel jacula missilia, quæ quod emittantur a Deo. Vulgatus vocavit *emissiones*. Intensissimum arcum, vocat adductum et vehementer inflexum, ut remissus postea majore torqueat et feriat vi. Hujusmodi ergo jacula desilient in insensatos, ut perdant eos, tamquam in scopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe jacula, cum verbum illud non legatur in Græco ad vim significandam jaculorum, quæ extra nubium terminos ejicientur ex arcu nubium contra impios.

Bene curvato arcu.] q. d. Sicut dum sagittarius arcum profunde incurvat, ut magno impetu ad suum statum rediens, magna vi jaciat sagittam, fortiusque scopum configat: sic Deus arcum iræ et vindictæ suæ vehementer curvabit et intendet, ut vehementes fulgurum sagittas in impios ejaculetur. Alludit ad arcum cœlestem, sive Iridem: hæc enim pluviarum, et comitanter tonitruorum fulminumque, est mater et causa. Unde Seneca libr. 1. Natur. quæst. cap. 6. *Arcus*, inquit, *a meridie ortus magnam vim aquarum vehit; si circa occasum refulsit, rorabit.* Plinius lib.

18. c. 35. *Arcus*, ait, *cum sunt duplices, pluvias nuntiant*; Virg. 1. Georg. *Aut bibit ingens arcus*. Ovid. 1. Metamorph.

Nuntia Junonis varios induta colores,
Concipit Iris aquas, alimentaque nubibus affert.

Porro Plin. lib. 2. c. 50 et 55. ait quædam esse bruta fulmina et vana quæque nulla veniant ratione naturæ: iis percuti montes, iis maria, omnesque irritos jactus. Alia esse fatidica, ex alto statisque de causis, et ex suis venire sideribus. Hæc tamen partitio superstitionem magis, quam philosophiam olet. Omnia enim fulmina causam habent physicam, et tam ea quæ montes, quam quæ cætera loca hominesve percutiunt, ad influxum siderum exhalationes evocantium, ut ad causam referri debent: ac nullum ex iis fatidicum est, si fatum sumatur prout significat contextum et seriem rerum humanarum, indeflexa et inevitabili necessitate succedentium, velut Stoici putabant: alioqui certum est fulmina prodire ex certa et directa, ut hic ait Sapiens, providentia Dei; vide nostros Conimbric. in Meteora tract. 2. c. 5. et 6.

Hæc est prima acies et phalanx exercitus Dei, conflati ex omnibus creaturis. Acies, inquam, cœlorum et angelorum, qui ex alto tonitrua et fulmina, quasi bombardas horrisonas et igneas explodent et jaculabuntur in impios et reprobos ante diem, et in ipso die judicii, quibus eos a Christo damnatos adigent in tartara, perinde ac iisdem fulminarunt Sodomitas. Gen. 19. Hæc ergo erit legio fulminatrix, similis illi Christianorum, quæ sub M. Antonino Imper. suis precibus exercitui siti afflicto pluviam, ac simul saxa et fulmina vibrata in hostes a Deo impetravit, teste Eusebio l. 5. Hist. c. 5. et Tertull. Apolog. c. 5.

Hanc Dei aciem graphice depingit Psaltes Ps. 17. 9. *Ascendit*, ait, *fumus in ira ejus, et ignis a facie ejus exarsit, carbones succensi sunt ab eo*. Et v. 14. *Et intonuit de cœlo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam, grando, et carbones ignis: et misit sagittas suas, et dissipavit eos, fulgura multiplicavit, et conturbavit eos*. Et Job. c. 37. 5. *Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna et inscrutabilia*. Noster Lorinus probabiliter censet hisce fulminibus excitandum ignem conflagrationis, quo deflagrabit totus mundus, qui reprobos tum viventes magno cruciatu et dolore comburet, occidetque, ac mox resuscitatos ac judicatos, damnatosque a Christo convolvet in tartara. Porro mira et inscrutabilis est fulminum velocitas, impetus, efficacia, adeo ut Gentiles censuerint Deum iratum tonare ac fulminare, ut impios, præsertim perjuros vel sacrilegos, ulciscatur, ac proinde, quæ fulmine tangerentur, esse nefasta ac mali ominis, teste Plinio l. 14. c. 19. Livio lib. 2. decade 3. Julio Obsequente l. de prodigiis c. 71. 83. 87. Sic Anastasius Imp. hæreticus fulmine ictus interiit. Hinc fulgura vocantur *sagittæ* Dei, Ps. 7. 14. et 17. 15. et 119. 4. ac fulgurans hasta Dei, Habacuc 3. 11. Huc facit illud in epinicio Deboræ ob victoriam de Sisara: *De cœlo dimicatum est contra eos: stellæ manentes in ordine et cursu suo, adversus Sisaram pugnaverunt*, Judic. 5. 20.

Et ad certum locum insilient] quem scilicet Deus ictui sui fulminis destinarit. Hinc fulmen, quasi animatum foret, et unum ab alio discerneret, hunc tangit, non illum, licet vicinum; ensem afflat, illæsa vagina; æs liquat, intacta crumena; embryonem necat, salva matre; vinum absumit, dolio integro, ovum sorbet, intacto cortice. Sic fulmina et plagæ immissæ a Mose tangebant Pharaonem et Ægyptios, illæsis Hebræis, Exodi 9. 26. Sic in die judicii fulmina Dei insilient in reprobos, non in electos, licet eis vicinos. Hanc plagam sub finem mundi fore docet S. Joannes Apoc. cap. 16. 17. *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, et exivit vox magna de templo a throno, dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura, et voces, et tonitrua, et terræ motus factus est magnus, qualis numquam fuit ex quo homines fuerunt super terram: talis terræ motus, sic magnus. Et facta est civitas magna in tres partes; et civitates Gentium ceciderunt, et Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ ejus. Et omnis insula fugit, et montes non sunt inventi.*

23. Et a petrosa ira plenæ mittentur grandines.] Græce εκ πετροβολου θυμου πληρεις ριφησονται χαλαζαι, id est, ab ira petrarum, sive saxorum jaculatrice, puta ab ira Dei petras jaciente, plenæ grandines vibrabuntur, id est densæ, confertæ, graves, ponderosæ, non cavæ, vacuæ, et leves, ut fit cum in grandinatione depluunt saxa. Unde Vatabl. vertit: *Grandinesque confertim et furore lapidante vibrabuntur*. Alludit ad balistas et catapultas, quibus olim saxa in mœnia urbis, vel in hostes vibrabant, de quibus vide Vegetium, Valtrinum et Lipsium in Poliorceticis.

Secunda est hæc Dei acies aerea, quæ grandines numerosas et ingentes, velut petras et saxa, torquebit in reprobos, sicut easdem contorsit in Ægyptios, Exodi 9. v. 18. et seq. et in Chananæos sub Josue c. 10. 11. et Eccli. 46. 6. Unde S. Joannes Apoc. 16. 21. hanc grandinem sub finem mundi a Deo jaculandam in impios, ita describit: *Et grando magna sicut talentum* (talentaris) *descendit de cœlo in homines; et blasphemaverunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer*. Vide ibi dicta. Hoc est quod ait Job c. 38. 22. *Numquid ingressus es thesauros nivis, aut thesauros grandinis aspexisti: quæ præparavi in tempus hostis, in diem pugnæ et belli?*

Excandescet in illos aqua maris et flumina concurrent duriter.] Perperam aliqui legunt, *candescet*, explicantque, q. d. Candidam spumam ejiciet vel stridebit instar candentis ferri. To *excandescet* significat, quod magno æstu, impetu et furore mare in impios æstuabit, perstrepet et exundabit.

Tertia est hæc Dei acies marina, quæ horrendas in mari et fluminibus tempestates, fluctuum collisiones, fragores, aquarum elationes, procellas, fremitus et inundationes excitabit, tum ut impios percellat, tum ut eos mergat et sorbeat, de quibus Christus ait Lucæ 21. 25. quod erit *in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris et fluctuum, arescentibus hominibus præ timore et exspectatione, quæ supervenient universo orbi*. Et S. Joannes in Apoc. c. 8. 8. *Et secundus Angelus*, inquit, *tuba cecinit: et tamquam mons magnus igne ardens missus est in mare, et facta est tertia pars maris sanguis, et mortua est tertia pars creaturæ eorum, quæ habebant animas in mari, et tertia pars navium interiit. Et tertius angelus tuba cecinit: et cecidit de cœlo stella magna, ardens tamquam facula, et cecidit in tertiam partem fluminum, et in fontes*

aquarum: et nomen stellæ dicitur Absinthium, et facta est tertia pars aquarum in absinthium: et multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt: Et c. 16. 3. *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare; et factus est sanguis, tamquam mortui, et omnis anima vivens mortua est in mari;* Et v. 12. *Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem: et siccavit aquam ejus, ut præparetur via regibus ab ortu solis.* Inter quindecim signa prævia judicio, quæ ex S. Hier. (sed in eo id non reperitur) recitant S. Bonavent. Holcot et alii, primum est, quod mare quindecim cubitis supra omnes montes se attollet. Idem ex Judæorum traditione (penes quos sit fides) confirmat Euseb. Emissenus (vel potius S. Eucherius, ut vult Baronius; aut Faustus Regiensis; ut vult Bellarm. aut, ut censent alii, S. Maximus, vel Cæsarius: constat enim ex ipsis homiliis auctorem earum non fuisse Græcum vel Syrum, qualis fuit Eusebius Emiss. sed Latinum, imo Gallum e monasterio Lirinensi promotum ad Episcopatum) hom. 2. de Adventu: *His autem, ait, convenire videntur quædam, quæ in Annalibus Judæorum scripta referuntur, in quibus mare super omnes montes quindecim cubitos altius exaltari narratur stantibus aquis, et in nullam partem fluentibus. Et deinde tantum in abyssum demergetur, ut vix ab inspicientibus videri valeat. Postmodum vero revertetur in locum suum, et tunc fortasse illa confusio sonitus maris et fluctuum fiet, de qua hic modo loquitur. Neque enim tanta maris fluctuumque commotio, sine magna confusione et sonitu, fieri poterit.*

Congrue fervor hic furorque maris puniet fervorem et furorem impiorum, quo ipsi æstuarunt ad explendas suas concupiscentias et libidines, juxta illud Isaiæ 57. 20. *Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum.*

Flumina concurrent (græce, συγκλύσουσιν, id est inundabunt, mergent, obruent: unde κατακλυσις et κατακλυσμος, est inundatio et diluvium, uti fuit cataclysmus universalis tempore Noe) duriter.] Græce ἀποτόμως, id est rigide, sæve, præfracte, præcipitanter. Unde Vatabl. vertit: *Et flumina prærupta concurrent,* scilicet sordes terræ, puta impios, qui terram suis sceleribus macularunt, evertent et abradent ab ea.

24. Contra illos stabit spiritus virtutis, et tamquam turbo venti dividet illos: et ad eremum perducet omnem terram iniquitas (ita Rom. et Græca; perperam ergo aliqui legunt, *iniquitatis*) illorum et malignitas evertet sedes potentium] *Spiritus virtutis* est ventus potentiæ, hoc est, potens, validus et vehemens, qualis est turbo, qui omnia in orbem agit, et rotat, procella, typho et prester: qui adeo validi sunt ut naves, domos et montes evellant, et in alium locum transferant. Pro *dividet* græce est, ἐκλικμήσει, id est, eventilabit, jactabit. Sicut enim vanno eventilantur paleæ, ut sola maneant tritici grana: sic Deus vento hoc eventilabit reprobos, ut soli remaneant justi.

Pro *ad eremum deducet*, grece est, ἐρημώσει, id est, desolabit, desertam et desolatam faciet terram. De his ventis ait Eccles. c. 39. 33. *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt, et in furore suo confirmaverunt tormenta sua.*

Est hæc quarta acies Dei, ventorum et procellarum, tum super terram, tum sub terra grassantium; super terram enim sternent homines, segetes, arbores, domos, etc. Sub terra excitabunt terræ motus adeoque ut nonnulli censent, totam terram in die judicii e suo centro convellent, ut impios percellant et obruant. Notum est ex historiis, quantas strages terræ motus ediderint Constantinopoli, in Asia, Bithinia, cæterisque provinciis: at iidem longe majores edent sub diem judicii, adeo ut omnes domos, arces, mœnia, urbes, etc. Concutiant, dejiciant, et sternant ut totam terram videantur desolare, et in eremum sive solitudinem redigere, juxta illud Nahum c. 1. v. 3. *Dominus in tempestate et turbine viæ ejus*: Et Jer. 23. 18. *Ecce turbo Dominicæ indignationis egredietur, et tempestas erumpens super caput impiorum veniet.* Omnes hosce turbines et procellas procurabunt angeli: hi enim sunt administri divinæ providentiæ et vindictæ.

Ad eremum (id est, ad extremam solitudinem et desolationem,) perducet omnem terram.] Hoc enim est ἐρημώσει, juxta illud Isaiæ 13. 9. *Ecce dies Domini veniet crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de ea.* Quare impertinens est multorum expositio, qui per *eremum* intelligunt infernum, q. d. Iniquitas terram, id est, incolas terræ perducet ad infernum, ubi summa erit desolatio.

Et malignitas, id est, peccatum, non tantum factum ex malitia ut vult Holcot, sed quodlibet: græce enim est κακοπραγία, id est, mala operatio, peccatum, scelus, malitia, ut vertit Vatabl. præsertim fraus et dolus, evertet sedes potentium.] Puta palatia, arces regias, urbes splendidas et magnificas regum et principum. Est Epiphonema, q. d. Peccatum est noxa et pernicies hominum, totiusque orbis: ipsum enim evertet in die judicii omnes terræ arces et urbes, quia propter peccatum omnia hæc diruent angeli.

Porro urbis cujusque et regni, æque ac orbis, ruina et excidium, a Deo fieri solet ob duo maxime peccata, scilicet injustitiæ, et religionis violatæ, præsertim per dolum et hypocrisin. Ob utrumque mundus periit diluvio tempore Noe, ac peribit igne sub diem judicii.

Huc facit, quod scribit Eusebius Emiss. hom. 2. de Adventu: *Terra quoque sua signa dabit, quia terræ motus tam magni fient, ut pene omnia manu facta ruant, omnesque lapides etiam parvi conscindantur. Et feræ de montibus descendentes inter homines manebunt, nullique nocebunt. Ipsi quoque homines quasi amentes et præ timore arescentes, huc illuc discurrentes tabescent: et his quidem Evangelii verba convenire videntur, quibus Dominus ait: Arescentibus hominibus præ timore et exspectatione, quæ supervenient universo orbi.*

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Reges et principes sui officii serio admonet, quod, si male illud obeant a Deo judicandi et graviter plectendi sint: potentes enim potenter tormenta patientur. Unde vers. 10. adhortatur eos ad studium sapientiæ legisque Dei, cujus proinde vers. 19. elogia, dotes, et effectus (ac præsertim pulchritudinem et comitatem, qua omnes sui cupidos præoccupat, seseque prior iis offert) recenset, quod scilicet præstet incorruptionem, proximum Deo efficiat, et deducat ad regnum perpetuum.

1 Melior est sapientia quam vires: et vir prudens quam fortis. 2. Audite ergo reges, et intelligite, discite judices finium terræ. 3. Præbete aures vos, qui continetis multitudines, et placetis vobis in turbis nationum: 4. quoniam data est a Domino potestas vobis, et virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra, et cogitationes scrutabitur: 5. quoniam cum essetis ministri regni illius, non recte judicastis, nec custodistis legem justitiæ, neque secundum voluntatem Dei ambulastis. 6. Horrende et cito apparebit vobis: quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet. 7. Exiguo enim conceditur misericordia: potentes autem potenter tormenta patientur. 8. Non enim subtrahet personam cujusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cujusquam: quoniam pusillum et magnum ipse fecit et æqualiter cura est illi de omnibus. 9. Fortioribus autem fortior instat cruciatio. 10. Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam; et non excidatis. 11. Qui enim custodierint justa, juste justificabuntur: et qui didicerint ista, invenient quid respondeant. 12. Concupiscite ergo sermones meos: diligite illos, et habebitis disciplinam. 13. Clara est, et quæ numquam marcescit sapientia, et facile videtur ab his qui diligunt eam et invenitur ab his qui quærunt illam. 14. Præoccupat qui se concupiscunt, ut illi se prior ostendat. 15. Qui de luce vigilaverit ad illam, non laborabit: assidentem enim illam foribus suis inveniet. 16. Cogitare ergo de illa sensus est consummatus: et qui vigilaverit propter illam, cito securus erit. 17. Quoniam dignos seipsa circuit quærens, et in viis ostendit se illis hilariter, et in omni providentia occurrit illis. 18. Initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia. 19. Cura ergo disciplinæ dilectio est: et dilectio, custodia legum illius est: custoditio autem legum consummatio incorruptionis est: 20. incorruptio autem facit esse proximum Deo. 21. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum. 22. Si ergo delectamini sedibus et sceptris, o reges populi, diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis. 23. Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis. 24. Quid est autem sapientia et quemadmodum facta sit referam: et non abscondam a vobis sacramenta Dei, sed ab initio nativitatis investigabo et ponam in lucem scientiam illius, et non præteribo veritatem: 25. neque cum invidia tabescente iter habebo: quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ. 26. Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum: et rex sapiens stabilimentum populi est. 27. Ergo accipite disciplinam per sermones meos, et proderit vobis.

1. Melior est sapientia, quam vires; et vir prudens, quam fortis.] Hæc Gnome jam deest in Græco, ipsa autem initio capitis ponitur quasi thema et argumentum, quod toto capite pertractatur; quia enim reges suum robur et splendorem collocant in viribus et fortitudine suorum militum, urbium et opum, uti fecit primus orbis rex et tyrannus Nemrod, sed imprudenter et frustra; hinc illud elidit, docetque regni firmamentum magis esse sapientiam quam vires, ac proinde eos ad studium sapientiæ incitat.

Huic gnomæ similis est illa Proverb. cap. 16. vers. 32. *Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnatore urbium*; et illa Eccles. 9. 16. *Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine*. Unde putant nonnulli hanc gnomen ex illis esse desumptam. Vide ibi dicta.

Est ergo hic conclusio, educta ex principiis assignatis cap. præced. Ibi enim descripsit impiorum in die judicii gemitus, quod in vita studuerint vanitati opum, deliciarum et honorum, neglecta veritate sapientiæ, quare sibi iram et vindictam Dei, omniumque creaturarum accersiverunt. Ex quibus hic concludit. Ergo, o reges et principes, si sapitis, si acrem Dei vindictam vitare cupitis, studete veritati, non vanitati; vacate sapientiæ, non cupiditati. Hic enim est scopus totius libri. Unde subdit

2. Audite ergo, reges, et intelligite, discite, judices finium terræ.] *Audite* meam adhortationem ad studium sapientiæ. Alludit ad illud Psalm. 2. *Et nunc, reges, intelligite, erudimini, qui judicatis terram.* Reges enim et principes, qui rempub. regunt, totius populi sunt ductores et doctores. Docent enim eum civiliter, id est juste, probe et concorditer vivere: unde rex Hebr. et magis Chald. vocatur מלך *melech*, id est, consultor. Radix enim מלך *malach*, id est regnare, significat regnum consilio, prudentia, legibus administrare, ac legitime gubernare; hinc chaldaice מלכי *milki*, est consilium meum. Vide dicta Daniel. cap. 4. vers. 24. Latine quoque *Magistratus* dicitur, quasi magister populi, ait Varro lib. 4. de Lingua Latina. Sicut enim magister docet regitque pueros, sic princeps populum. Rursum sicut anima est auriga corporis, sic princeps populi; ipse enim in eo est id, quod mens, sensus, ratio est in corpore, ac quod sol est in orbe. Instar solis enim subditos omnes lustrat et illustrat, celerique motu et influxu in singulos diffusus cunctis suam lucem, id est, sapientiam, providentiam, vigilantiam et beneficentiam impertit; quare magna sapientia polleat oportet. *Discite* ergo eam, *o judices*, id est, principes, *finium terræ*. Olim enim præcipuum munus regum et principum erat judicare, et lites populi decidere; inde hæc vox per ampliationem ad quodvis regis officium extenditur, ut judicare sit idem, quod juste regere et gubernare, uti dixi cap. 1. vers. 1. puta præcipere, prohibere, permittere, punire, et præmiare, hi enim sunt quinque dominii et jurisdictionis actus sive officia. Porro, quia nemo nascitur sapiens, hinc sapientia magno studio etiam a regibus discenda est; nemo enim recte docet, nisi qui prius recte didicit. Rursum quia sapientia est vasta et quasi immensa, hinc semper discenda est, etiam a senibus, uti Cato ajebat se discere quotidie, etiam in senio, usque ad mortem, ac senescendo discere et discendo senescere. To ergo *discite* significat reges debere esse dociles, ut libenter doctiores rerumque peritos audiant, ab iisque ea quæ ignorant discant. Multi enim dignitate, quam habent inflati nolunt a quoquam doceri, sed volunt omnes docere, etiam illa quæ nesciunt, quæ magna est superbia, æque ac imprudentia. Quocirca Salomon postulans sapientiam a Deo poscit pariter *cor docile*; hebr. *cor audiens;* Septuag. *cor sapiens*, (nam ut ait Plato: *Sapiens est docilis)* 3. Reg. 3. 9. Et S. Paulus 2. Tim. 2. 24. vult servum Dei esse docibilem, ut sana prudentum consilia audiat, iisque obediat. Multi enim non audent principes monere et docere, quia experiuntur illos monita ægre accipere, et bene monentes aversari. Quocirca Demetrius Phalereus suadebat Ptolemæo regi, legere libros ethicos et politicos; illos enim ideo scribi, quod nemo principibus veritatem dicere audeat. Ita Plutarch. in Apophtheg. Alii suasere regibus, ut secretos fidosque habeant syndicos, qui quæ de ipsis ipsorumque regimine a populo dici audiunt, iisdem referant. Hæc enim est miseria principum, ut sæpe ea, æque ac publicas populi necessitates ac calamitates ignorent, eo quod aulici, ut principi adulentur, ea celent vel extenuent. Hac de causa Franc. Valesius Franciæ rex, mutato habitu, solebat vespere obire hospitia, ac audire quid de se ibidem diceretur, qua in re magnam se colligere regendi industriam asserebat.

3. Præbete aures vos, qui continetis multitudines.] *Continetis*, scilicet vestro imperio et gubernatione, ceu fræno. Græce enim est, κρατοῦντες πλήθους, id est, qui imperatis et dominamini multitudini, eamque manu quasi injecta apprehenditis, tenetis, occupatis, vincitis, domatis, ac vestris legibus, edictis, imperiis, quasi vinculis, colligatis, vestroque jussu et nutu, quasi pugno constringitis, ut eam versetis in omnem partem, ac de ea faciatis quidquid vobis lubet et libet, idque non raro imperiose et tyrannice; quibus S. Petrus intonat: *Non dominantes in cleris*, epist. 1. cap. 5. 2. Unde sequitur:

Et placetis vobis (græce γεγαυρωμένοι, id est, superbientes, insolescentes, gloriantes, exsultantes, instar equi superbe subsultantis, aut leonis ferocientis) in turbis nationum,] quod scilicet multis imperetis, idque sæpe pro libito et ex fastu. Quos proinde sapienter monet Ecclesiast. cap. 32. 1. *Rectorem*, inquit, *te posuerunt? noli extolli; esto in illis quasi unus ex ipsis.* Ubi fuse hac de re egi.

Præclare S. Bernard. loquens in persona Dei: *O homo*, ait, *si te videres, tibi displiceres, et mihi placeres, sed quia te non vides, tibi places, et mihi displices.* Unde subjicit pœnam condignam: *Veniet tempus, cum nec mihi, nec tibi placebis; mihi, quia peccasti; tibi, quia in æternum ardebis.*

Egregie hoc argumentum tractat S. Gregor. parte 2. Pastor. cap. 6. ubi inter multa hæc de illo dat documenta vel axiomata: *Apostatæ Angelo similis efficitur, dum homo hominibus similis esse dedignatur. Plerumque ergo, dum ex subditorum affluentia animus inflatur, in luxum superbiæ, ipso potentiæ fastigio lenocinante corrumpitur, etc. Quam tamen potestatem ille recte dispensat, qui sollicite noverit et sumere ex illa quod adjuvat, et expugnare quod tentat, et æqualem se cum illa cæteris cernere, et tamen se peccantibus zelo ultionis anteferre:* et post nonnulla: *Cum delinquentes subditos præpositi corrigunt, restat necesse est ut sollicite attendant, quatenus per disciplinæ debitum culpas quidem jure potestatis feriant, sed per humilitatis custodiam æquales se ipsis fratribus qui corriguntur agnoscant; quamvis plerumque etiam dignum est, ut eosdem quos corrigimus tacita nobis cogitatione præferamus.*

Huc facit vetus emblema. Lacedæmonii enim pingebant Apollinem sapientiæ præsidem præditum qua-

tuor auribus et totidem manibus, quo significabant sapientiam multarum rerum auscultatione, ac multarum virtutum operatione comparari. Nam, ut ait Horatius:

> Res gerere, et captos ostendere civibus hostes,
> Attingit solium Jovis.

Ita Pierius Hierogl. 33. cap. 25.

4. QUONIAM DATA EST A DOMINO POTESTAS (judicandi, præcipiendi, regendi, imperandi) VOBIS, ET VIRTUS (græce, δυναστεία, id est principatus, dominatus, dynastia; virtus ergo non moralis, quæ opponitur vitio, sed politica, puta potestas regendi hic intelligitur) AB ALTISSIMO, QUI INTERROGABIT (ἐξετάσει, id est examinabit, scrutabitur, inquiret; item ventilabit, discutiet, judicabit, puniet, cruciabit, et tormenta infliget, uti vertit Noster vers. 7. et 9.) OPERA VESTRA, ET COGITATIONES (græce, βουλάς, id est, consilia, cogitata, volita) SCRUTABITUR.] Nam, ut ait Apost. Rom. 13. 1. *Non est potestas nisi a Deo.* In Deo enim est eminentissimum et summum in res omnes, tam rationales, quam irrationales, utpote creaturas suas (quæ ab eo omne suum esse per creationem acceperunt, idemque singulis momentis per influxum conservationis accipiunt) jus et dominium, ut omnibus et singulis possit præcipere, quidquid ei libuerit, de eisque disponere pro suo arbitrio. Ipse ergo summus est legislator, a quo omnis lex justa descendit; ipse potentissimus omnium Angelorum et hominum judex et vindex; ipse supremus omnium dominus, a quo omne dominium, omnis potestas, omnis jurisdictio in angelos et homines, etiam reges et Pontifices derivatur. Ipse enim est *Rex regum, et Dominus dominantium*, 1. Timoth. 6. Unde Esther cap. 13. vers. 9. orat. et profitetur: *Domine rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, et non est qui possit tuæ resistere voluntati si decreveris salvare Israel. Tu fecisti cœlum et terram, et quidquid cœli ambitu continetur. Dominus omnium es.*

5. QUONIAM CUM ESSETIS MINISTRI REGNI ILLIUS, NON RECTE JUDICASTIS, NEC CUSTODISTIS LEGEM JUSTITIÆ; NEQUE SECUNDUM VOLUNTATEM DEI AMBULASTIS.] τὸ *justitiæ* non est in Græco, sed intelligitur. Sensus est, q. d. Putastis, o reges superbi, vos summos et absolutos esse principes, nec cuipiam esse subjectos, cum tamen Dei, qui est Rex regum, essetis vicarii et ministri, imo instrumenta dumtaxat; hinc *non recte judicastis*, id est iniquas sententias in judicando, et iniquas leges in imperando tulistis: *Neque custodistis legem justitiæ*, sed ex avaritia et cupiditate justitiam pervertistis, ac iniqua tributa et onera subditis imposuistis: *Neque secundum voluntatem Dei*, sed secundum vestram ambitionem, *ambulastis*, immemores illius moniti Josaphat regis: *Videte quid faciatis; non enim hominis exercetis judicium, sed Domini: et quodcumque judicaveritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite; non est enim apud Dominum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum*, 2. Paral. 19. 6. Hæc cogitent judices et principes. Hic enim acer eis est stimulus ad omnem justitiam et modestiam, quod scilicet Christi tribunali velut rei astabunt, ut ipsi rationem judicii vel regiminis sui reposcenti exactam reddant.

Igitur tribus hisce sententiæ partibus tria videntur notari vitia judicum et principum, scilicet corruptum judicium, iniquum regimen, et neglectus religionis sive cultus Dei: si quis tamen omnia ad unum et idem, scilicet ad corruptum judicium spectare contendat, contentiosum cum eo funem non traham. Unde S. Bonaventura ex tribus hisce sententiis: *Non recte judicastis, neque custodistis legem justitiæ, neque secundum voluntatem Dei ambulastis*; primam esse ait, cum non subest causa justa; secundam, cum non servatur ordo; tertiam, cum prava intentione quid a judice fit. Cantacuzenus vero: Prima, ait, significatur ex corruptela munerum acceptorum devians a regula et præscripto rationis lata sententia; secunda, personarum acceptio, dum non æque omnes judicis negligentia aut indulgentia, sive spe, sive timore, observant legem; tertia, cum offenditur religio et cultus Dei. Quæ sententia valde apposita et genuina videtur. Minus apte Cervantes primam refert ad officium debitum proximis; secundam ad debitum sibi ipsi; tertiam ad debitum Deo. Porro tales avaros et injustos principes, necesse est esse hominibus æque ac Deo exosos, ideoque miserrimos. Audi Platonem l. 9. de Republ. *Animum*, inquit, *tyrannicum, mendicum semper atque inexplebilem esse necesse est.* Et mox: *Longe cunctorum dico hunc esse miserrimum.* Et nonnullis interjectis: *Est autem reipsa, quamvis alicui non videatur, vere tyrannus, vere servus extremæ servituti adstrictus, qui appetitus suos explet numquam, sed plurimis indiget semper, atque inops revera esse apparet, si quis penetralia animi ejus inspexerit.* Quocirca Basil. Imp. exhort. ad Leonem filium cap. 27. inculcat ei pecuniæ contemptum, et justam vectigalium moderationem: *Rempublicam*, inquit, *optime administrabis, si pecuniæ publicæ curam habebis, eique justis rationibus colligendæ studebis non ex oppressione, vel lacrymis subditorum corradendæ: pecunia enim si juste colligitur, possidenti multum affert emolumenti, et nervos imperio addit; quæ vero ex lacrymis subditorum, atque ex iniquitate corrasa fuerit, etiam juste collectam dissipabit. Attrahet enim Deum, qui justitiæ leges condidit, ad vindicandam injuriam, ignisque non ita celeriter paleam consumit, ut male et injuste congestæ opes, etiam jure partas in perniciem secum abducunt.*

6. HORRENDE ET CITO APPAREBIT VOBIS.] Græce, ἐπιστήσεται, id est, instabit, ingruet, imminebit super vos, scilicet summus judex Deus, sicut judex instat reo, exactor tributario, creditor debitori, rigidum contra vos instituens examen, rigidius judicium, et rigidissimum supplicium. Unde explicans subdit.

QUONIAM JUDICIUM DURISSIMUM HIS QUI PRÆSUNT FIET.] Vatab. *Quoniam judicium rigidissimum in proceres exercebitur.* Pro *durissimum* græce est, ἀπότομος, id est *durum*, sed antonomastice et per excellentiam, hoc est *durissimum*. Ratio est, quod graviora sint peccata judicum et principum, quam sint subditorum et privatorum. Primo, quia sunt personarum sublimium, quarum status et eminentia majorem virtutem et perfectionem exigit. Unde Psalm. 81. 1. dicitur: *Deus stetit in synagoga deorum* (id est judicum) *in medio autem deos dijudicat.* Secundo, quia toti populo dant scandalum, suntque peccati illecebra. Nam *regis ad exemplum totus componitur orbis.* Tertio, quia eorum

injusta judicia æque ac leges et edicta gravia damna tum facultatibus, tum corpori, tum animæ inferunt: non uni subdito, sed pluribus, imo toti reipublicæ. Quocirca Deus jussit Mosi, ut principes tribuum Israel fornicantes cum filiabus Moab, et earum idola colentes, suspenderet contra solem in patibulis, Num 25. 4. Addit Origenes ibidem homil. 20. eos suspensos fuisse, eo quod populum non docuissent, non monuissent, non sollicite arguissent. Unde concludit: *Hæc si cogitarent homines, principatus non ambirent.* Hinc iniqui reges et tyranni horrende metuunt omnia, pleni sunt pavore, ac omnia tuta timent. Graphice hunc eorum horrorem et pavorem depingit Xenophon in Heroue: *Jam vero,* inquit, *metuere turbam, metuere solitudinem, metuere satellitis absentiam, metuere ipsos etiam custodes, ac nec inermes illos velle habere apud se, nec armatos videre libenter, an non res est misera? Postremo huc compelli, ut pro liberis habere cupias servos, et ex servis cogaris facere liberos? an non hæc tibi videntur argumenta animi terroribus attoniti perculsique? Porro non solum ipse metus, tunc cum insedit animo, molesta res est; sed dum nusquam non adest ac circumfertur, fit omnium rerum jucundarum corruptela.* Exempla sunt in Pharaone, Exodi 1. et seq. in Athalia, 4. Reg. 11. in Herode infanticida, Matth. 2.

Hisce de causis viri sancti fugerunt regimen, tum Ecclesiasticum, tum civile. Sic Episcopatus fugere S. Clemens, S. Gregorius Thaumaturgus, S. Athanasius, S. Basilius, S. Chrysostomus, S. Nazianzenus, S. Gregorius Magnus, S. Ephrem, S. Augustinus, S. Ambrosius, S. Fulgentius, et plurimi alii: qui tamen Episcopatu fuere dignissimi, eumque præclarissime gesserunt. Unde Leo Imp. anno Domini 469. l. 31. C. de Episc. et Cler. *Profecto,* ait, *non est dignus sacerdotio, nisi fuerit ordinatus invitus*; inviti enim apprehendunt Episcopalia oneris magis quam honoris periculum, ideoque in ejus officio sunt solliciti et strenui. Certe Canonicus ille S. Victoris, quem memorat Thomas Cantip. l. 1. exempl. c. 20. post mortem apparuit amico, eique dixit: *Si de numero Episcoporum fuissem, in damnationis periculum incidissem, et de numero electorum non essem.* Similia dixere plures alii.

S. Thomas Aquinas tria in votis habebat: Primo, cognoscere quid animæ fratris sui Landulfi in bello occisi contigisset, an salus, an pœna; secundo, puritatem mentis primævam; tertio, ad nullos honores, vel prælaturas promoveri. Unde Archiepiscopatum Neapolit. sibi a Clemente IV. oblatum recusavit, atque in morte sibi gratulatus est, Deoque gratias egit quod trium votorum horum se compotem fecisset.

Denique audi S. Greg. epist. 6. l. 6. et l. 7. epist. 110. *Sicut,* inquit, *is qui invitatus renuit, quæsitus refugit, sacris est altaribus admovendus; sic qui ultro ambit, vel importune se ingerit, est procul dubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora conscendere quid agit, nisi ut crescendo decrescat, et ascendendo descendat?*

Regnum vero et principatum civilem abdicarunt, ac vitæ quietæ, sanctæ et religiosæ se dederunt S. Josaphat rex conversus a S. Barlaam, teste S. Damasceno in Histor. S. Carlomannus Caroli Magni patruus, Pipinus Caroli Magni filius primogenitus, Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludovico patre nepos, a quo Lotharingia nomen accepit, cum prius Austrasia diceretur: Rachisius Italiæ rex anno Domini 741. Bamba rex Hispaniæ anno Domini 674. Veremundus rex Castellæ anno Domini 786. Ramirus rex Aragoniæ anno Dom. 1150. Sigebertus rex Northumbriæ in Anglia anno Domini 640. Ethelredus ibidem rex Merciorum anno Domini 704. ejusque frater et in regno successor Coenredus, Offa item rex Orientalium Saxonum, æque ac Inus anno 740. Trebellius rex Bulgarorum anno 862. Joannes Brena Imper. Constant. Henricus rex Cypri, Joannes rex Armeniæ, S. Ludovicus Caroli II. Siciliæ regis filius anno Domini 1297. ac hoc nostro in sæculo Carolus V. Imp. Plures recenset noster Hier. Platus lib. 2. de Bono status relig. cap. 26. et seq. Nimirum *vita privata, vita beata*. Quam ergo desipiunt, qui principatus et prælaturas ambiunt! cum enim vix animæ suæ rationem Deo reddere queant, onerant insuper eam obligatione tot animarum salvandarum, quot curam suscipiunt, quæ sane stupenda est insania, uti fuse ostendit S. Bernardus epist. 42. ad Henricum Senonens. Archiepiscopum.

7. Exiguo enim conceditur misericordia: potentes autem potenter tormenta patientur.] Syrus: *Potentes potenter interrogabuntur:* Arabicus: *De potentibus autem investigabitur scrutatione potenti*; græce, *minimus enim* συγγνωστός, id est, *ignoscibilis* vel *veniabilis*, id est, *dignus est venia* et misericordia; validi *autem valide examinabuntur*; item *judicabuntur et punientur.* Græce enim est ἐτασθήσονται, quod est futurum primum ab ἐτάζω, cujus verbi significata recensui vers. 4. *Exiguo*, id est pauperi, plebejo, privato; hunc enim sæpe necessitas adigit ad peccatum, vel certe hic peccato suo minus alios lædit, ideoque venia dignus videtur. Unde *exiguo* opponit *potentes*, id est reges et principes, qui sua potentia ad fastum abutuntur, ut alios opprimant. Hinc Vatablus vertit: *Nam plebejus homo venia dignus sit, in potentes autem inquiretur acriter*, id est, severa et rigida ab eis reposcetur ratio, quomodo potestate sibi commissa usi vel abusi sint. Nam *cui plus datum est, plus requiretur ab eo.* Causas recensui v. præced. Ita sanctus Cyprianus lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum n. 112. *Gravius*, inquit, *judicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis, apud Salomonem docetur: Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Et in Psal. 2. Et nunc reges, intelligite emendamini* (sic enim ipse legit, pro quo nos legimus, *erudimini*) *qui judicatis terram.* Theodor. quæst. 43. in Deut. in exemplum statuit Mosen. Quærit enim cur Moses ob leve dubitationis delictum a Deo exclusus sit e terra sancta; populus vero gravius peccans in eam sit inductus? ac respondet: *Per hæc docet nos Dominus se summam virtutem a perfectis exigere, et, cum erga alios homines graviter peccantes sit longanimis, sanctis tamen hanc veniam non concedere: quod quidem sapiens dixit aliquis; Tenuissimus venia et misericordia dignus, potentes autem potenter torquebuntur. Et Dominus in Evangelio. Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo.* Eadem ad verbum habet, et ex Theod. transcripsit Anastasius Nicenus q. 35. in Script. Horribilius est exemplum in Pharaone, quem sibi reluctantem nolentemque Hebræos dimittere ex Ægypto, Deus decem atrocibus

plagis afflixit, ac tandem cum omnibus copiis mersit in mari rubro, Exod. 7. et seq. et in Nabuchodonosor quem ob fastum Deus transformavit in bestiam, Daniel. 4. et in Antiocho, quem vermibus et diris cruciatibus consumpsit, 2. Mach. 9.

Recentius exemplum præbet Mauricius imp. de quo ita ex Cedreno scribit Baronius tom. 8. anno Christi 602. pag. 158. in fine. Plane accidit secundum illud Sapientiæ: *Audite, reges, et intelligite*; *Horrende et cito apparebit vobis, quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet.* Ita quidem patefactum est horrendum Dei judicium adversus Mauricium imperatorem, dum de facinore haud pridem perpetrato persolvit pœnam (uti licuit) talionis; dum enim passus esset tot millia innocentium Christianorum a diro barbaro immanissime cædi, quos minimo potuisset redimere pretio, reus factus innoxii effusi sanguinis, ipse a tyranno una cum insontibus filiis crudelissime necatus est, nullo adjuvante, eripiente nemine. Sentiens vero ipse manum esse hanc Domini porrectam ad ulciscendum, specimen edidit probatissimi Christiani, conficiens sibi ex calice iræ Dei, poculum medicinæ, quod prodesset ad peccatorum suorum purgationem et perfectam salutem animæ consequendam. Sed age jam cuncta eodem, quo se habuerunt, ordine recenseamus. Hæc Baronius qui pergit enarrare quomodo Mauricius a Phoca invasore imperii, filiis, regno et vita privatus ait, dicens: *Justus es, Domine, et rectum judicium tuum*,

Apposite hanc gnomen sacerdotibus applicat S. Isidorus lib. 2. Offic. cap. 5. *Quapropter*, inquit, *quia lex peccatores a servitio removet, consideret se unusquisque, sciens quia potentes potenter patientur tormenta*: *retrahat se ab hoc non tam honore, quam onere, et aliorum locum, qui digni sunt, non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis atque instituendis ad virtutem populis præerit, necesse est ut in omnibus sanctus sit: et in nullo reprehensibilis habeatur. Qui enim alium de peccatis arguit, ipse a peccato debet esse alienus. Nam qua fronte subjectus arguere poterit, cum illi statim possit correptus ingerere. Ante doce te quæ recta sunt: quapropter qui negligit recta facere, negligat recta docere.* Et S. Hieron. in cap. 1. epist. ad Titum, cujus verba citantur 8. q. 1. can. 19. *Illud inferendum est*, inquit, *adversus eos qui de Episcopatu intumescunt, et putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sunt quicumque Episcopi non fuerint ordinati: et ex eo quod Episcopi electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos: sed intelligant propterea quosdam a sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum justum ab Episcopatu prohibent*; *quanto magis se unusquisque considerans, et sciens quia potentes potenter tormenta patientur, retrahit se ab hoc, non tam honore, quam onere, et aliorum locum, qui magis digni sunt, non ambit occupare?*

Denique Glossa in illud Malach. 1. *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino*: Aliquando, inquit, homo bene creatus a Deo habet ingenium aptum sacris disciplinis, sed tradit luxuriæ et inertiæ: habens masculum offert debile, id est, orationem aliqua animi perturbatione corruptam: hic sentiet in se esse completum, quod scriptum est. *Potentes potenter tormenta patientur.*

Non enim subtrahet personam cujusquam Deus, qui est omnium dominator, nec verebitur magnitudinem cujusquam: quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et æqualiter cura est illi de omnibus.] Ita habent Græca et multi codices Latini. Sed τὸ *qui est omnium dominator*, delent Romani, ac S. August. in Speculo, et Lucifer pro S. Athanasio.

8. Non enim subtrahet,] scilicet judicio suo et vindictæ. Ex Græco nonnulli vertunt cum Jansenio: *Non formidabit vultum alicujus non se metu illius demittet* vel *contrahet*, ut illi cedat, vel illum libere judicare et damnare non audeat. Hoc enim est ὑποστέλλομαι. Hinc Romani in Addit. ad edit. Septuag. vertunt: *Non subtrahet vultum* (quasi ex pudore vel timore potentis) *omnium Dominus*, q. d. Deus non ducitur gratia vel metu: non enim formidabit, verebitur, aut dissimulabit peccatum alicujus, eo quod vultum habet augustum, magnificum, regium; ipse enim est omnium Dominus: quare nullam vultus vel personæ rationem habebit, ut quem rigido suo judicio eximat: sed æque juste et rigide de rege, ac de plebejo judicabit, quia *æqualiter est illi cura de omnibus.* Sic Plato dixit Deum in judicio, nec Achillis, nec Thersitis habiturum rationem, nec summi, nec infimi. Ubi nota: To *cujusquam* non est in Græco, sed tantum *non subtrahet personam* vel *vultum*, sive alienum, uti intellexit noster Interpres; sive etiam suum, ut scilicet Deum ipse ex metu vel pudore cum potentibus personam mutet, et vultum contrahat demittatque (uti nautæ contrahunt vela ingruente tempestate) sicut faciunt timidi judices, qui cum pauperibus personam leonum induunt, cum divitibus et potentibus personam muris, ut hiscere non audeant; hoc enim est proprie ὑποστέλλομαι. Deus ergo eadem persona et eodem vultu justo et constanti judicabit potentes, quo plebejos.

Æqualiter cura est illi de omnibus.] Græce, ὁμοίως, id est *similiter, pariter*, προνοεῖται id est *providet, curam gerit de omnibus*; S. August. in Speculo legit, *pro omnibus.* Sensus est, q. d. Deus æqualiter curam habet omnium, scilicet tam vulgarium, quam potentum: non enim ita curat potentes et principes, ut pauperes et plebejos negligat; sed tam horum, quam istorum, adeoque rerum omnium, communem et æqualem habet providentiam, ita tamen ut cuique provideat pro cujusque statu, conditione et exigentia. Unde non ait: *Æqualis*, sed *æqualiter est illi cura de omnibus.* Sic rex æqualiter curat totum regnum et unam regni urbem, sed inæquali et dispari cura: mavult enim perdere unam urbem, quam totum regnum. Hinc Arabicus omittit τὸ *æqualiter*, sicque vertit: *Propterea providet omnibus, et gubernat omnia.* Sic et Syrus.

Errat ergo, primo, Averroes in 12. Metaph. com. 51. et 52. docens Deum tantum curare res incorruptibiles, quæ sunt supra lunam; non corruptibiles, quæ sunt sub luna. Idem sensisse Aristotelem censet sanctus Ambrosius 1. Offic. cap. 13. Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens Alex. 5. Strom. Euseb. Epiphan. Theod. et ex iis noster Gabr. Vasquez 1. part. q. 22. disp. 87. c. 1. sed alii, ut Suarez in Metaph. disp. 50. sect. 15. ab hoc errore liberant Aristotelem. Certe multorum olim fuit hic error, ut indicat Job c. 22. 14. dicens ex eorum sensu: *Nubes latibu-*

lum ejus, nec nostra considerat, et circa cardines cœli perambulat.

Errat secundo, Cicero l. 2. de Divin. docens Deum non cognoscere futura contingentia, v. g. actiones liberas quas facturi sumus; alioqui, inquit, illæ jam determinatæ forent et necessariæ, non contingentes et liberæ. Nam, ut ait S. Dionys. de Divin. nomin. c. 7. si in rebus est aliquid non cognitum a Deo, oportet ut illud divina providentia vacet. Unde S. Aug. l. 5. de Civit. c. 9. Cicero, inquit, *dum homines vult facere liberos, facit sacrilegos,* imo atheos, qui enim negat in Deo numen, sive providentiam futurorum, negat Deitatem et Deum: hæc enim duo ita connexa sunt, ut qui astruit vel negat unum, astruere vel negare cogatur et alterum. Neque enim præscientia Dei inducit rebus futuris necessitatem, quia præsupponit res ipsas libere futuras: hæ enim sunt ejus objectum. Ideo enim præscit Deus libere futuras, quia libere ab homine futuræ sunt: non vero ideo futuræ sunt, quia Deus eas prævidet futuras.

Errat tertio R. Moses l. 3. Doctoris dubiorum c. 18. censens Deum tantum habere curam hominum singulorum, cæterorum vero habere curam quoad speciem, non quoad individua singula, non curare ergo singulos culices, muscas, pulices, etc. Idem videtur dicere S. Hier. in c. 1. Habacuc, sed ibidem ipsum ab hoc errore purgavi. Sapienter S. Ambrosius l. 1. Offic. cap. 13. *Quis operator,* inquit, *negligat operis sui curam? quis deserat et destituat, quod ipse condendum putavit: Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse? cum aliquid non fecisse, nulla injustitia sit; non curare quod feceris, summa inclementia.*

Errant quarto Pelagiani et Semipelagiani, ut Cassianus et Faustus Rhegiensis Episcopus, qui ex hac gnome colligunt, æque in omnium hominum arbitrio esse habere gratiam Dei, ut quilibet sit sanctus, qui voluerit esse sanctus: quia Deus, inquiunt æqualiter se habet ad omnes, omnibusque suam gratiam offert si per liberum arbitrium eam velint petere et excipere. Verum hos refellit S. Aug. epist. 106. et 107. et alibi sæpe, ac Hilarius et Prosper ep. ad S. Aug. Sensus ergo genuinus hujus sententiæ: *Æqualiter cura est illi de omnibus,* q. d. Deus non magis amat, nec magis curat magnum quam parvum, divitem quam pauperem, nobilem quam ignobilem, uti homines faciunt; sed æqualem (proportionaliter tamen, secundum cujusque gradum, officium et meritum. Unde græce est ὁμοίως, id est *similiter*: æqualitas ergo hæc sita est in similitudine) tam horum, quam istorum providentiam habet, ut omnibus per omnia de necessariis provideat: nihil enim subtrahitur a providentia Dei, quia illa res omnes nulla excepta, quantumvis infima et vili, gubernat. Unde aliqui τὸ *æqualiter* exponunt *communiter.* Hinc et Antonius in Melissa, p. 2. c. 2 legit: *Æqualiter omnium commodis prospicit et consulit*; Clemens Alexand. 6. Strom. *Similiter omnibus providet, et omnium curam gerit,* uti sol similiter quantum est ex se, omnia illuminat. Maxime vero Sapiens loquitur de æquali providentia in judicio, et justa retributione pœnarum et præmiorum, ut patet ex præced. ubi opponit hanc Dei curam acceptioni personarum, quæ tantum locum habet, cum aliqua qualitas impertinens spectatur, ac propter eam alter alteri præfertur in officio, beneficio, præmio, judicio: non autem opponit eam liberali Dei prædestinationi, ac liberæ dilectioni et electioni ad bona tum naturalia, tum supernaturalia. Nam secundum hanc Deus alios aliis magis amat et curat, ut justos quam injustos, electos quam reprobos, B. Virginem quam communem Sanctum, ut patet Roman. 9. et seq. Deut. c. 4. vers. 8. Sapient c. 4. v. 11. Matth. c. 13. v. 11. Actor. c. 14. v. 15. Ita S. August. toto lib. de Prædest. Sanctor. et totum Concil. Arausicanum. Sapiens ergo non loquitur de beneficio gratiæ sed de retributione beneficiorum atque pœnarum. Præcedit enim illud: *Horrende et cito apparebit vobis, quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet. Itaque sententia hujus loci est, in extremo judicio Deum non accepturum personas regum et principum, sed ex æqualitate justitiæ sententiam esse laturum,* ait Bellar. l. 2. de gratia et libero arb. c. 3.

Porro S. Cyprianus lib. 3. epist. 8. ad Fidum, docet Deum æqualiter curam habere infantium ac adultorum: quare infantes statim esse admittendos ad gratiam Baptismi, nec exspectandum octavum diem, uti exspectabant Judæi, ut eos circumciderent; eo quod *Spiritus Sanctus,* inquit, *non de mensura* (ætatis et staturæ) *sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus ut personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem: librata,* id est expensa, considerata, et admensa pro cujusque statu, exigentia et conditione.

Denique S. Thom. 1. p. q. 20. articul. 3. docet Deum æqualiter diligere omnia, quia omnia amat uno et simplici actu voluntatis, et semper eodem modo se habente; licet ex parte objecti voliti magis bonum velit uni, quam alteri, sive quia ex æquali sapientia et bonitate omnia administrat, licet æquali hac cura sua, inæqualia variis bona dispenset. Nam uno actu simplici his majora, illis minora distribuit. Idem docet 1. 2. q. 112. art. 4. ad 1. et S. Aug. tract. 110. in Joan. *Omnia,* inquit, *diligit Deus quæ fecit, et inter ea magis diligit creaturas rationales; et illis eas amplius quæ sunt membra unigeniti sui, et multo magis ipsum unigenitum suum.*

Moraliter, disce hic a Sapientia divina minimos et minima non spernere, sed illa æque ac magna et magnos curare; Deus enim creans omnia non dixit: Omittamus culicem, quia vilis et parvus est, sed eum æque ut elephantem creavit, et creatum gubernat. Similiter fac et tu.

9. Fortioribus autem fortior instat cruciatio.] Græce, *fortibus* (vel potentibus) *vero valida incumbit scrutatio,* vel *perquisitio,* vel *examinatio*; Vatabl. *Potentes autem vehemens manet inquisitio.* Noster vertit, *cruciatio,* tum quia judicialis reorum inquisitio fit per cruciatus et tormenta, quæ proinde Quæstiones vocantur; tum quia ejus finis est cruciatus, qui reis pro pœna a judice decernitur et infligitur. Est metonymia et metalepsis: ponitur enim causa pro effectu, et antecedens pro consequentibus: ex examine enim judiciali sequitur confessio reorum, ex confessione cognitio scelerum, ex cognitione fertur sententia, ex sententia infligitur supplicium et cruciatus.

Noster vertit, *fortioribus et fortior*, pro *fortibus* et *fortis*, quia sub positivo intelligitur comparativus et superlativus: si enim forti fortis instat cruciatio; ergo ex justa proportione, fortiori instat fortior, et fortissimo fortissima, idem dicit aliis verbis per exaggerationem, cum eo quod paulo ante dixit: *Potentes potenter tormenta patientur*, q. d. Reges et principes, qui alios sua potentia oppresserunt, potenter pariter a Deo opprimentur et cruciabuntur.

10. Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam, et non excidatis,] id est, ne cadatis in peccatum, indeque in iram et vindictam Dei, ne delinquatis, ne offendatis, ne excidatis statu justitiæ, indeque regno et vita; hoc enim est græcum μη παραπεσητε, unde παραπτωμα est delictum, offensa, peccatum.

Rursum reges compellat, ut eos acrius exstimulet ad monita hæc sapientiæ de modestia et justitia capessenda. Raros enim hac de re habent monitores, ac ob potentiam magnas habent ad fastum et injuriam illecebras et impulsus. Unde pro *reges* græce est τυραννοι, id est tyranni; Lucifer pro S. Athanasio legit: *o mali tyranni*; S. Augustinus in Speculo, *mali reges*. Tyrannus enim olim vocabatur rex, princeps, dominus, omnem habens in subditos potestatem. Unde illud:

> Ad generum Cereris (*ad Plutonem*) sine cæde et sanguine pauci
> Descendunt reges, et sicca morte tyranni.

Multi enim reges fuere occisi. Sic Aristoph. Jovem vocat Deorum tyrannum, id est regem; ille enim est late tyrannus, id est late regnans et dominans. Reges ergo vocabantur tyranni ob fortitudinem: *Fortes enim reges tyranni vocabantur; nam tyro fortis*, ait Isidor. l. 9. Etym. c. 9. Hinc Athen. l. 13. *O amor*, inquit, *tyranne* (id est rex et imperator) *deorum et hominum:* nihil enim fortius est amore. Stephanus vero l. de Urbibus in voce τυρρηνια, tyrannum dictum putat a Tyrrhenia, quæ olim fuit urbs et provincia juxta Hadriam, cujus cives vocabantur Tyrrheni: unde tyranni. Porro Tyrrhenia nunc vocatur Hetruria, et Tyrrheni sunt Hetrusci sive Tusci, quorum caput est Florentia, uti fuse demonstrat Philip. Cluverius in descript. Italiæ l. 2. c. 1. Hetruscorum enim colonia fuit Hadria urbs, juxta Venetias, a qua vicinum mare dictum est Hadriaticum. Olim enim Tusci fuere potentes, et ditiones suæ fines extenderunt a mari Infero sive Hetrusco, usque ad mare Superum sive Hadriaticum, teste Livio l. 5. Verisimilius alii censent vocem *tyrannus* derivari ab Hebræis et Palæstinis: Hebræi enim vocant principes שרים *sarim*, Philisthini vero סרנים *seranim*. Unde quinque satrapæ Philisthiim, puta satrapæ Gazæ, Azoti, Ascalonis, Geth et Accaron, passim in Hebræo vocantur *seranim*. *Seranim* ergo est vox Phœnicia, vel potius Philisthæa: pro qua Chaldæi, qui de more *sameck* Hebr. et Syrorum mutant in *tet* vel *tau* dicunt טרנים *turanim*, ut patet Josue 13. 3. unde *tyranni*. Rursum *seranim* hebr. et syriace significat axes in rotis, quibus rotæ fulciuntur et volvuntur, ut patet 3. Reg. 7. v. 30. hinc principes vocantur *seranim*, quod sint velut axes in rota, idest fulcra populi, et cardines rerum agendarum, sicut græce βασιλευς dicitur quasi βασις λαου, id est basis populi: et hebr. אדון *adon*, id est dominus, quasi אדן *eden*, id est fulcrum, sustentaculum, eo quod dominus sit columen et sustentator familiæ vel reipubl. cui præest. Verum crescente fastu, cum superbi reges sua potestate abuti cœperunt, tyranni nomen ad illos solum restrictum est, qui per insolentiam imperii viribus abutebantur, ac posthabita ratione et æquitatis moderatione, vi et quadam animi libidine dominabantur; libido ergo et crudelitas fecit ut nomen tyranni male audierit. Quocirca reges hic serio monet Sapiens, ne in tyrannos degenerent; sed sapienter, id est modeste et juste, subditos regant, et rempubl. administrent; sic enim latissime, quietissime et diutissime regnaturos, uti fecere Romani, de quibus Poeta cecinit:

> Romanæ spatium est urbis et orbis idem.

Mystice reges sunt, qui suis affectibus imperant, et mundi vanitates calcant, quales sunt Religiosi. Hi ergo ex instituto et professione sua toti vacent sapientiæ, id est contemplationi, virtuti et perfectioni; cætera enim sunt nugæ et vanitas vanitatum.

Ut discatis sapientiam.] *Sapientia* hic prudentiam et virtutem omnem ethicam, ac politicam præsertim, scilicet scientiam recte regendi, complectitur; hæc enim regi et principi est propria et summe necessaria. Idem suasit Mæcenas Augusto Cæsari, cujus sapientem orationem recitat Dio lib. 52. ubi inter alia ait: *Vives velut in quodam orbis terrarum theatro, nec fieri poterit ut vel minimum peccatum tuum lateat; nihil enim sine arbitris, sed semper in magna hominum multitudine ages; et perscrutari acta principum omnes homines lubentissime solent. Qui si semel compererint te alia aliis præcipere, alia ipsum agere, non jam minas tuas metuent, sed facta imitabuntur.* Unde pluribus interjectis infert: *Ideo splendorem tu tibi præclaris facinoribus para: statuas tibi, neque aureas, neque argenteas fieri umquam sine; nam non modo magnis sumptibus eæ constant, sed insidiis etiam opportunæ, ac parum diuturnæ sunt; benefaciendo autem alias tibi statuas in ipsis hominum animis, nulli interitui obnoxias effice. Templum quoque nullum tibi patere ædificari, quippe in hujusmodi res incassum multæ pecuniæ insumuntur, quas necessariis rebus impendere præstat. Etenim divitiæ magnæ, non tam multa accipiendo, quam non multos sumptus faciendo colliguntur; et id genus res nullam gloriam adferunt.* Causam et rationem a priori subjicit: *Virtus enim multos quidem diis æquat, sed nemo tamen umquam mortalium suffragiis Deus effectus est. Itaque tibi si bonus sis ac recte imperes, universa terra templum erit, pro delubris omnes urbes, omnes homines pro statuis, quorum in animis semper cum gloria insidebis: qui vero imperium summum male gerunt, eos ista ornamenta, quamquam in omnibus urbibus posita, tantum abest ut decorent, ut etiam reprehensionibus hominum exponant, quum sint trophæa quædam malitiæ eorum, ac injustitiæ monumenta: quæ quo diutius perduraverint, eo longius quoque infamia istorum permanet. Itaque si revera immortalis fieri cupis, ita ut dixi agendum tibi est.* Denique summatim omnia unico sapientiæ monito concludens: *Unum*, inquit, *dicam quod caput est et summa omnium eorum quæ vel dicta sunt, vel dicenda restant. Si hæc tua sponte omnia egeris, quæ velles alium in te imperium*

habentem agere; nulla in re peccabis, omnia prospere conficies, vitamque exinde et suavissimam et tutissimam duces. Qui etiam non patris ac servatoris loco te omnes et suscipiant et diligant, quum viderint te modestum, vitæ integræ, bello ac pace præstantem?

Huc facit disceptatio septem Græciæ sapientum de gloria principis, qua in re illa consistat; plerique enim eorum asseruere illam consistere in humilitate et modestia. Audi Plutarch. eorum sententias recitantem in Convivio septem sapientum: *Cæterum Solon paululum moratus: Mihi, ait, videtur hac ratione maxime gloriam consecutus, sive rex, sive tyrannus, si unius imperium in popularem reipub. statum civibus convertat. Subjecit Bias: Si primus pareat legibus patriæ. Post hos Thales pronuntiavit: eum sibi principem videri beatum, qui naturæ ordine senex moriatur. Quartus Anacharsis: Si solus sit prudens. Quintus Cleobulus: Si familiarium nemini fidat. Sextus Pittacus: Si subditos princeps ita condocefaciat, ut non ipsum, sed ipsius causa metuant. Ultimus Chilo: Principem nihil meditari debere mortale, sed omnia immortalia.*

QUI ENIM CUSTODIERINT JUSTA (S. Augustinus in Speculo legit, *justitiam*) JUSTE, JUSTIFICABUNTUR (ita Romana et Græca: male ergo quidam legunt, *judicabuntur*) ET QUI DIDICERINT ISTA (ita Rom. et Græca: male ergo nonnulli pro *ista* legunt, *justa*; licet idem sit sensus) INVENIENT QUID RESPONDEANT,] q. d. Vos, o reges et principes, audite hæc mea de sapientia, id est de justitia, puta de virtute et sanctitate, monita; quia qui ea custodierit juste et sancte, hic in tribunali Christi, ubi, ut præcessit, durissimum judicium, his qui præsunt fiet, et fortioribus fortior rigidiorque instabit examinatio et cruciatio, justificabitur, id est justus et sanctus a Christo pronuntiabitur, ac gloria æterna præmiabitur: *et qui didicerint ista*, jam dicta *invenient quid* judici, ipsos de vita et regimine reipubl. examinanti, *respondeant:* græce, *invenient apologiam*, qua se contra omnes objectiones, ac hominum dæmonumque criminationes tueantur et defendant: *invenire* enim est consilii, *reperire* fortunæ, ait Valla. Unde græce est: Οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται, id est *qui custodiunt sancte sancta, sanctificabuntur*, id est per exercitium operum sanctorum fient sancti, et sanctiores, ac in die judicii sancti a Christo coram toto mundo declarabuntur, laudabuntur et coronabuntur. Unde Vatablus vertit: *Qui sanctitates sancte coluerint, ii sancti censebuntur.*

Nota, non sufficere ad sanctitatem, ut quis faciat opus justum et sanctum, sed requiri insuper ut id juste et sancte fiat, v. g. non sufficit dare eleemosynam, sed oportet ut illa fiat ex proprio, non ex rapto, vel alieno; item ut fiat recta intentione, non prava, qualis est, cum illam das ut pauperem pertrahas ad hæresin vel luxuriam: sic enim eleemosyna contaminatur, fitque actus imperatus ab hæresi, vel luxuria. Nam ut ait S. Dionys. Bonum constat ex integra causa, malum autem ex singulis defectibus. Unde si operi bono aliqua desit conditio requisita, jam non bonum est, sed mancum et defectuosum, uti docet S. Thomas et Scholast. imo Arist. in Ethicis: *Justum, inquit, juste fieri debet.* S. Cyprian. (vel quisquis est auctor, certe priscus est et gravis) de Singul. Cleric. *Sanctum, ait, non est, quod geritur sancte, nisi sancte peragatur, sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodierint juste justa, justificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa servanda est, et omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commendent, et aliud actus insinuent.* Probat ex illo Pauli 2. Timoth. 2. 5. *Qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit.* Idem significatur Cant. 5. 14. *Manus ejus* (sponsi, puta Christi) *tornatiles, aureæ, plenæ hyacinthis.* In quæ verba commentans Guilielmus cognomento Parvus, sed sensu et sapientia magnus, qui floruit anno Dom. 1200. *Manus,* inquit, *sponsi sunt, qui piis actionibus insistunt. In manibus autem sponsi tria notantur, tornatiles,* id est, *recte et probe concinnatæ sine tortuositate, asperitate aut angulis, id est non tantum pie, sed juste ac pure agentes. Ita enim circa indigentium necessitates relevandas desudant, ne, dum illis prospiciunt, per vim aut dolum aliis noceant: si alios defraudant, ut aliis consulatur; si fœnerantur vel furantur, quod in usus pauperum expendant, tortæ et angulosæ manus sunt: propterea debent esse aureæ,* hoc est, *apud Dominum in cunctis actionibus auro charitatis præfulgidæ.* Tertio, *debent esse plenæ hyacinthis, hoc est decenti, et quasi gemmea quadam actionis specie, etiam foris coloratæ. Duo enim sunt, quæ maxime actionem commendant, animus agentis, et exterior species actionis. Bona intentio commendat opus apud Deum, honesta operis superficies commendat illud apud homines: quando nihil a pietate charitatis alienum in radice intentionis, et nihil indecens in superficie actionis, tunc manus est, non tantum aurea, sed plena hyacinthis,* etc.

INVENIENT QUID RESPONDEANT.] *Contemplabor,* ait Habacuc c. 2. 1. *ut videam quid dicatur mihi, et quid respondeam ad arguentem me.* Qui ergo sapit, sic opera singula faciat, tam sancte et perfecte, ut possit eorum rationem reddere Christo in die judicii, ne ipse quid in iis carpere possit: *Quia, quod dici sine gemitu non potest, in illa districtione ultimæ increpationis omne argumentum cessat excusationis; quippe quia ille foris increpat, qui testis conscientiæ intus animum accusat,* ait S. Gregor. homil. 38. in Evang. Unde tunc impii obmutescentes non habebunt excusationem, qua se defendant, et sua scelera extenuent.

12. CONCUPISCITE ERGO SERMONES MEOS, DILIGITE (græce, ποθήσατε, id est optate et desiderate) ILLOS, ET HABEBITIS DISCIPLINAM.] Græce, παιδευθήσεσθε, id est *erudiemini*, fietis eruditi, acquiretis παιδείαν, id est disciplinam, hoc est morum castigationem et compositionem; sicut pueri per increpationes, verbera et flagella discunt mores suos ad honestatem, tum internam, tum externam componere. Caro enim et concupiscentia nostra est cæca et cupida, instar pueri; unde flagellis castiganda et ad virtutem conformanda est. Hinc flagellum et flagellatio vocatur *disciplina*, de qua prudenter dixit Petrus Blesensis (qui coævus S. Bernardi floruit anno Domini 1160. teste Trithemio) serm. 6. *Duo sunt, quæ hominem mirabiliter a peccato præservant, frequens confessio, et frequentior disciplina,* idemque crebro alibi inculcat, ut epist. 16. 27. 46. 57. etc. Sicut enim caro sine sale putrescit, sic corpus sine mortificatione corrumpitur et ad vitia diffluit, uti alibi pluribus ostendi. Sapienter S. Chrys. homil. 34. ad Popul. *Pœnitentiæ*

pharmacum, inquit, *maximum est nostrorum vulnerum remedium, sic animarum ulcera curans et abolens, ut neque cicatrix, neque verruca apparitura sit, quod in corporis vulneribus non est possibile.*

Porro disciplina, tam exterius corpori, quam interius menti ad castigandos ejus inordinatos affectus, assidue adhibenda est. Unde Richard. de S. Vict. in c. 2. Cant. c. 2. *Ille*, ait, *perfectæ virtutis est, qui virtute spiritus, et voluntates carnis, et voluntatem cordis potenter comprimit.* Nam ut idem ait l. de Præp. ad contemp. cap. 32. *Disciplina corporis absque disciplina cordis inutilis est.* Vide Cassian. lib. 5. de Instit. renunc. cap. 21. et 22. Sicut ergo studium est via et methodus ad scientiam: sic disciplina et morum affectuumque juxta legem Dei castigatio et reformatio est via et methodus ad sapientiam divinam. Causam dat S. Bern. serm. 58. in Cant. *Quis enim ita ad unguem*, inquit, *omnia a se superflua resecavit, ut nihil se habere putet putatione dignum? Credite mihi, et putata repullulant, et effugata redeunt, et reaccenduntur exstincta, et sopita denuo excitantur. Parum est ergo semel putasse. Sæpe putandum est, imo, si fieri possit, semper: quia semper quod putari oporteat, si non dissimulas, invenis. Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris, erras, si vitia putas emortua, et non magis suppressa. Velis nolis, intra tuos fines habitat Jebusæus, subjugari potest, sed non exterminari.* Et infra: *Scrutemur*, inquit, *juxta Prophetam vias nostras, studia nostra, et in eo judicet se quisque profecisse, non cum non invenerit quod reprehendat, sed cum quod invenerit reprehendet. Tunc te non frustra scrutatus es, si rursum opus esse scrutinio advertisti.*

Hinc S. Cyprianus serm. de Jejunio: *Quotquot*, inquit, *viros virtutum vidimus, sine jejunio non legimus ascendisse; nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quoties aliquid a Deo obtinere conati sunt, jejuniis incubuere et lacrymis, et pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus, supplices beneficia postularunt.* Pinufius Abbas apud Cassian. lib. 4. de Instit. renunc. cap. 34. et 35. hanc perfectam Christiani, imo Religiosi, ideam proponit: *Mortificatas et crucifixas cum Christo habere concupiscentias et affectus carnales universos. Sicut ergo crucifixus quis, jam non pro animi sui motu membra sua quoquam movendi habet potestatem, ita et nos voluntates nostras ac desideria non secundum id quod nobis suave est ac delectat ad præsens, sed secundum legem Domini, quo nos illa constrinxerit, applicari debemus.*

Mortificatione magis indigent, qui in assiduis deliciis, libertate, dominio versantur, quales sunt reges, principes, prælati, divites et opulenti. Theodoretus in Philotheo, cap. 28. narrat Thalilæum per decem annos rotæ se inclusisse, ut se erigere non posset, sed semper sederet incurvatus faciem habens genibus affixam. Cumque ab eo percunctaretur Theodoretus cur se adeo affligeret, respondit: *Mortificatio carnis est fuga pœnæ infernalis.* Crebra ergo cogitatio instantis mortis metusque gehennæ docent veram mortificationem et disciplinam, quæ fuit communis vox SS. Anachoretarum.

13. CLARA (Vatabl. *præclara*) EST, ET QUÆ NUMQUAM MARCESCIT SAPIENTIA, ET FACILE VIDETUR AB HIS QUI DILIGUNT EAM, ET INVENITUR AB HIS QUI QUÆRUNT ILLAM.] Græce: λαμπρὰ καὶ ἀμάραντός ἐστιν ἡ σοφία, id est, *splendida et immarcescibilis est sapientia*, puta ipsa prudentia, virtus et sanctitas: tum quia ipsa in se est qualitas nobilissima, et instar amaranti incorruptibilis et æterna; tum quia sui studiosos nobilitat, claros facit et æternos. Comparat sapientiam amaranto flori vel spicæ: de quo ita scribit Plinius lib. 21. cap. 8. *Amaranto non dubie vincimur. Est autem spica purpurea verius, quam flos aliquis, et ipse sine odore, mirumque in eo gaudere decerpi, et lætius renasci. Provenit Augusto mense: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus asservatur. Mirumque postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reviviscit, et hibernas coronas facit. Summa ejus natura in nomine est appellato, quoniam non marcescat.*

Talis prorsus est sapientia, quæ numquam marcescit, sed semper reviviscit, estque purpurea, id est ignea: purpura enim et colore et nomine est πυρ πυρ, id est *ignis ignis*. Huic affine est illud Ps. 11. 7. *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Sapientia enim est ipsa lex, sive eloquia et dicta Dei, quæ excipit, amat et opere exsequitur ipsa virtus. Et Ps. 18. 8. *Lex Domini immaculata convertens animas; testimonium* (id est ipsa lex, quæ testatur quid Deus a nobis fieri velit) *Domini fidele sapientiam præstans parvulis. Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini Sanctus, permanens in sæculum sæculi.* Hinc sapientia *facile videtur ab his qui diligunt eam.* Ipsa enim velut fax in Pharo, omnes in hoc sæculo navigantes illuminat, iisque viam ad portum salutis prælucet; qui ergo eam diligit, luci illius aperiat oculos, et eam conspiciat. Nam ut ait S. August. lib. de Moribus Ecclesiæ cap. 1. *Scientiam veritatis neque omnes a quibus quæritur, docere possunt, neque omnes, qui quærunt, discere digni sunt. Et diligentia igitur et pietas abhibenda est; altero fit ut scientes inveniamus; altero, ut scire mereamur.* Philosophia ergo est via ad sophiam, hoc est, amor sapientiæ est via ad sapientiam. Amor enim vires mentis exacuit, et omnes difficultates superat.

Commendat sapientiam a tribus: Primo, a necessitate; secundo, a pulchritudine, splendore et excellentia, æque ac a facilitate et comitate; tertio, ab utilitate. A necessitate commendavit illam ab initio capitis hucusque, quod sine sapientia reges subituri sint terribile Dei judicium et tormenta. A pulchritudine hic eam commendat, æque ac a facilitate eam assequendi: ab utilitate eam commendabit vers. 19. et seq. Hic ergo eam laudat a specie et benignitate singulari, qua prior sese offert sui cupidis, eosque ad se suique studium allicit et invitat: cujus contrarium faciunt speciosæ fœminæ, quæ sua forma superbiunt et quæri volunt, non quærere, juxta illud:

Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.

Sic et scientia sæcularis inflat.

14. PRÆOCCUPAT QUI SE CONCUPISCUNT, UT ILLIS SE PRIOR OSTENDAT.] Vatabl. *Utro se cupidis offert cognoscendam*; Pagnin. *Præoccupat cupientes, ut prænoscatur*; Clemens Alexandrinus 9. Strom. *Prævenit eos qui cupiunt, ut prænoscant.* Sic de Sapientia ait Ecclesiast. cap. 15. vers. 1. et seqq. quod quærentibus justitiam

obviabit quasi mater honorificata, et quasi mulier a virginitate suscipiet illum. Vide ibi dicta. Dupliciter hæc gnome accipi potest: Primo, ut τὸ *ut* referatur ad *præoccupat*, et τὸ *qui concupiscunt*, accipiatur materialiter, quasi dicat: Sapientia, puta Deus Deique gratia, prævenit eos qui se concupiscunt, ita ut illis se prior ostendat, in eisque sui concupiscentiam et desiderium excitet. In hoc enim consistit præventio gratiæ, et præoccupatio Dei, quod ipse omne nostrum desiderium præveniat, imo illud suscitet, uti docet Concil. Trident. sess. 6. item Arausican. et Milevit. et S. August. passim contra Pelag. Pelagianorum enim error erat, initium virtutis et salutis non esse a Deo, sed ex nobis; hominem enim per liberum arbitrium se disponere ad gratiam, eamque a Deo poscere, itaque impetrare: quod plane falsum et erroneum est. Deus enim et Christus est quasi sol, qui sua luce et gratia omnes prævenit, nec ab ullo præveniri potest.

Secundo, ut τὸ *qui concupiscunt* accipiatur in sensu formali, ac τὸ *ut* referatur ad *qui se concupiscunt*, q. q. Sapientia præoccupat eos qui eam concupiscunt, et petunt ut illa se præoccupet, et prior se illis ostendat. Præoccupet, inquam, ad ipsam sapientiam confuse jam cognitam, particulatim et distincte cognoscendam; ignoti enim nulla cupido: quare prius est hominem in confuso cognoscere et concupiscere sapientiam, quam ab illa particulatim præoccupari et edoceri; sed illud ipsum confuse cognoscere et concupiscere sapientiam manat ab alia priore præoccupatione sapientiæ, scilicet prima et generali. Primo enim Deus in anima excitat generalem et confusam cognitionem, et concupiscentiam sapientiæ, virtutis et salutis, ut anima illam postulet a Deo. Cum ergo anima illam postulat, Deus illam ei particulatim, sed sensim et per gradus infundit. Primo enim per fidem illam illuminat; secundo, spem salutis ingerit; tertio, dolorem peccatorum immittit; quarto, actum amoris et contritionis excitat: quæ est ultima et proxima dispositio ad gratiam et justitiam, uti docet Trident. sess. 6. Sic Ecclesia, et fidelis quisque ac justus, assidue orat ut nova Dei gratia præveniatur ad nova et heroica sapientiæ, id est virtutum, opera edenda. Sed hæc ejus oratio manat ab alia priore gratia præveniente, quæ eum ad orandum excitavit. Hæc enim est oratio Ecclesiæ in Dominica XVI. post Pentecosten: *Tua nos, quæsumus Domine, gratia semper et præveniat et sequatur, ac bonis operibus jugiter præstet esse intentos.* Uterque sensus verus est, uterque congruus, uterque demonstrat insignem humanitatem, benevolentiam, liberalitatem, sollicitudinem et philanthropiam Dei nostri; qua ipse suo amore, vocatione et gratia nos indignos, imo peccatores et hostes suos prævenit, ut suos amicos, imo filios et hæredes efficiat. Utrobique ergo Deus nos præoccupat; utrobique sapientia, id est Dei illuminatio et gratia, nos prævenit, utrobique primas in studio sapientiæ occupat et anticipat: nam et primitus animæ sese confuse cognoscendam offert, suique generalem cupidinem excitat: deinde ab ea confuse cognita et concupita, in ea specialem, eamque ardentiorem sui concupiscentiam suscitat, idque in dies magis et magis, ut ejus munere gliscat animo exorta cupido, donec illa sui fiat cupidissima, totaque ejus amore inflammetur. Hinc Christus Joan. 4. 14. sic de sapientia loquitur Samaritanæ sub aquæ nomine: *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Joan. 7. 38. clamans in templo: *Si quis sitit*, ait, *veniat ad me; et qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Et Apoc. 3. 20. *Ego sto ad ostium et pulso, si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo, et ipse mecum.* Et S. Aug. 11. Confess. 2. *Per Christum*, ait, *quæsisti nos, non quærentes te; quæsisti autem, ut quæreremus te.*

Mystice, Beata Virgo, velut æternæ Sapientiæ mater, præoccupare dicitur eos qui se desiderant, et obviare illis qui se inquirunt. Quia nemo tanta celeritate ad implorandam Virginem currit; quin ipsa Virgo ad imploratorem suum audiendum velocior præcurrat. Unde Cant. 4. v. 5. hinnulis comparatur; quia, ut hi, interprete Richardo Victorino, veloces sunt ad currendum; ita B. Virgo ad succurrendum. Imo et a D. Epiphanio serm. de ejus laudibus, currus Cherubicus appellatur; quia ut hic decem millibus multiplex citatissimus volat: ita et illa innumeris misericordiæ alis elata festinat, ut patrocinetur. Nec mirum, cum matris, non judicis munere fungatur. Quo nomine velocior aliquando ad auxilium ferendum Virgo mater, quam ejus filius Christus Dominus videtur, ut D. Anselmus lib. de Excellentia Virginis, c. 6. asserit: *Velocior, est*, inquit, *nonnumquam salus memorato nomine ejus* (id est Mariæ) *quam invocato nomine Domini Jesu*; et rationem reddit, *quia ad Christum, tamquam ad Judicem pertinet etiam punire: ad Virginem, tamquam ad patronam, non nisi misereri.*

Moraliter disce hic, Christiane, imitari æternam Sapientiam, puta Christum ejusque matrem, ut tam inimicos, quam amicos amore et honore prævenias, juxta illud Apost. Rom. 12. *Honore invicem prævenientes.* Hoc enim exigit perfecta charitas et beneficentia. Si ergo vis amari, ama: magnes enim amoris est amor, hinc Christus prius homines prævenit, factus homo, ut eos ad se redamandum cogeret. Hinc facit illud Luciani:

> Gratia quæ tarda est, ingrata est gratia: namque
> Cum fieri properat, gratia grata magis.

Audi Senec. l. 2. de Benef. c. 1. *Gratissima sunt beneficia parata, facile occurrentia, ubi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est antecedere desiderium, cujusque proximum sequi, illud melius, occupare antequam rogemur: quia cum homini probo ad rogandum os concurrat* (alii aptius legunt, *corruat*) *et suffundatur rubore; qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui, cum rogasset, accepit. Quandoquidem ut majoribus nostris gravissimis visum est: Nulla res carius constat, quam quæ precibus empta est*; et inferius: *Ideo divinanda cujusque voluntas, et cum intellecta est, necessitate gravissima liberanda est. Illud beneficium jucundum victurumque in animo scias, quod obviam venit. Si non contingit prævenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur; sed certiores facti statim promittamus, facturosque nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus.*

15. QUI DE LUCE VIGILAVERIT AD ILLAM NON LABORABIT: ASSIDENTEM ENIM ILLAM FORIBUS SUIS INVENIET.]

q. d. Qui manicaverit, qui mane primo diluculo illam quæsierit orando, invocando, meditando, studendo, non laborabit, ut eam inveniat, quia ipsa mane ad se vigilanti assistit et assidet. Notat matutinum tempus, velut primum et aptissimum, dandum esse sapientiæ, id est orationi, studio et rebus divinis, juxta illud Ps. 62. vers. 2. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et Proverb. 8. 34. *Beatus homo qui audit me, et qui vigilat ad fores meas quotidie, et observat ad postes ostii mei.* Vide ibi dicta. Sed vigilantissimos quosque superat et prævertit vigilantia sapientiæ. Sic S. Magdalena ante auroram ivit ad sepulcrum Christi, ut eum quæreret, ideoque prima et ante Apostolos eum resurgentem videre meruit.

Pro *assidentem*, græco est πάρεδρον, quo nomine Philosophi vocabant suos deos et genios familiares. Sicut Socrates genium habuit paredrum, id est assessorem. Sic hæresiarchæ habuerunt dæmones parodros. Tales quoque habent magi in annulis; at justorum paredrus est Deus, Deique sapientia et gratia, qua de re rursum dicetur c. 9. 4.

Narrat Suetonius in Galba c. 4. et 18. illi hoc omen, tam adepti, quam adempti imperii fuisse datum: *Somniavit*, ait, *fortunam dicentem stare se ante fores defessam, et nisi ocius reciperetur, cuicumque obvio prædæ futuram. Evigilans aperto atrio simulacrum æneum deæ, cubitali majus, juxta limen invenit, et in larario collocatum coluit. Longe post monile pretiosissimum fortunæ destinatum, Veneri Capitolinæ imposuit. Proxima nocte somniavit speciem fortunæ, quærentis fraudatam se dono destinato, minantisque erepturam et ipsam, quæ dedisset*; ac paulo post imperio et vita privatus est. Vera sapientia, et fortuna fortunans est Deus, a quo omnis nostra salus et beatitudo proficiscitur: illum ergo se nobis offerentem cupide excipiamus, exceptum constanter teneamus et colamus, ut ille sua bona et dona in nobis conservet, adaugeat et perpetuet in æternum.

16. COGITARE ERGO DE ILLA, SENSUS EST CONSUMMATUS: ET QUI VIGILAVERIT PROPTER ILLAM, CITO SECURUS ERIT.] Pro *cogitare*, græce est ἐνθυμηθῆναι in aoristo, id est, cogitasse, in animo versasse et volutasse, intellexisse et menti impressisse, ut scilicet illa menti jugiter obversetur, ac de ea assidue cogites. Unde Noster apte vertit, *cogitare* in præsenti. Adde sæpe præteritum sumi pro præsenti, præsertim apud Hebræos, qui carent præsenti. Pro *sensus consummatus*, græce est φρονήσεως τελειότης, id est, *sapientiæ perfectio est*; vel *prudentiæ et intelligentiæ consummatio est;* vel *prudentia perfecta est*; quare perperam Holcot per *sensus*, corporis sensus hic accipit, q. d. Sapientia corrigit et perficit vitia et defectus sensuum corporeorum, puta visus, auditus, gustus, etc.

Sensus ergo primo esse potest, q. d. Qui assidue sensum, id est, sapientiam et prudentiam, ejusque dogmata et dictamina mente versat, ut ea semper ob oculos habeat, et juxta ea actiones suas instituat et dirigat, hic perfecte sapiens et prudens est: *Et qui vigilaverit propter illam*, ut sapientiam ejusque præcepta cognoscat mentique imprimat, hic *cito securus erit*, græce ἀμέριμνος ἔσται, id est, sine cura (*securus* enim idem est quod *semotus a cura*) sine sollicitudine erit, puta quietus et tranquillus erit, indeque hilaris et lætus; nam *secura mens quasi juge convivium: quia* talis sapienter, juxta dictamen sapientiæ vitam instituet; unde securus erit, tum a peccato et lapsu, tum a periculis, quæ actiones difficiles comitari et subsequi solent; hæc enim sapientia prævidet et providet; unde ea vel fugit, vel abigit et propulsat, vel tolerat et fortiter superat. Securitatem ergo et tranquillitatem animo præstat sapientia, cum insipientia et imprudentia mille ei curas, angores, pericula, infelices actionum successus et damna afferat, ait Cantacuzenus.

Posset, secundo, planius sic exponi, q. d. Perfecte prudens est, qui non de rebus mundi vanis, caducis, curiosis et futilibus, sed de vera sapientia, quæ eum ad virtutem et felicitatem perducat, cogitat et sollicitus est, quomodo scilicet illam adipisci queat. Porro securus erit, quod eam adipiscetur, qui ad eam mane *vigilaverit*, id est, qui eam studioso quæsierit et vestigarit: inveniet enim eam sibi ultro occurrentem et assistentem, imo præoccupantem, uti paulo ante dixit: ita a Castro. Unde. Vatabl. vertit: *Nempe de illa cogitare ad sapientiæ perfectionem pertinet, et qui vigilaverit propter eam, cito securus fuerit.* Hinc Cicero, teste S. Augustino lib. 1. contra Academ. c. 3. beatum asserit eum qui studet veritati indagandæ, etiamsi eam non assequatur. Multo magis beatus in spe dicendus est, qui in hac vita incipit studere sapientiæ et veritati, quæ Deus est, cognoscendæ, ut in cœlo eum perfecte videre mereatur, fiatque beatus in re.

Tertio, Cantacuzenus sic exponit, q. d. Perfecta prudentia et intelligentia est cogitare de vera sapientia discenda et comparanda. Sicut enim finis domus est tectum, hoc est, ea tegi contra cœli hominumque injurias; urbis finis est civium salus; medicinæ finis est sanitas; sic omnis scientiæ et intelligentiæ finis est vera sapientia, quæ hominem recte vivere docet et ad beatitudinem recta ducit.

Quarto, noster Lorinus: Post acquirendæ facilitatem sapientiæ, inquit, felicitatem persequitur in ejus acquisitione. Hæc autem est duplex, perfectio intellectus et mentis securitas; sive tum erroris, tum mali exclusio; ita ut falsas evellat opiniones, inflammando mentes veritatis cognitione, ac demat sollicitudines, et curas inanes expellat.

Ex hisce quatuor sensibus secundus planior et accommodatior videtur, eumque exigit vox illativa *ergo* (licet in Græco sit γάρ, id est, *enim* sed γάρ subinde significat *certe, utique, nimirum, igitur*) quæ hanc guomen cum præcedenti colligat, ex eaque educit et colligit, q. d. Sapientia adeo prompta et prona est ad se communicandum, ut præoccupet sui cupidos, seseque prior illis ostendat. Ergo cogitare de illa est sensus consummatus, id est perfecta prudentia et sapientia; nam sapientia ex sua promptitudine ultro et illico de se cogitanti occurret, eumque plenam et perfectam sapientiam edocebit: quare qui vigilaverit ad eam, cito securus de sapientia adipiscenda, deque omni alia cura, et re feliciter conficienda evadet. Hunc esse sensum liquet ex causa, quam Sapiens subdit: *Quoniam dignos se ipsa circuit quærens*, etc. *et in omni providentia occurrit illis.* Est metonymia; cogitatio enim est studium sapientiæ vocatur *sapientiæ perfectio*, non consummate, sed inchoative, quia ad

eam est via, ad eamque sensim studiosum perducit. Verba enim et nomina Hebræorum sæpe actum non perfectum, sed inchoatum significant, uti jam sæpius monui. Porro cogitatio sapientiæ inducit sapientiam; quia qui sæpe de aliqua re cogitat, illam deamat: sapientia autem amata ultro occurrit amanti, seseque illi communicat.

Mystice, consummatio sapientiæ et securitas mentis est divinas diligenter cogitare, meditari, concupiscere, amare. Hanc autem sapientiam a Spiritu Sancto progenitam, hanc securitatem a bona conscientia manantem nemo habent, nisi qui charitate erga Deum et proximum pollet.

17. QUONIAM DIGNOS SE IPSA CIRCUIT QUÆRENS, ET IN VIIS OSTENDIT SE ILLIS HILARITER, ET IN OMNI PROVIDENTIA OCCURRIT ILLIS.] Dat causam, cur cogitare de sapientia sit sensus consummatus, et cur vigilans ad illam securus sit futurus, quia scilicet illa dignos se, id est, de se cogitantes, seque studiose vestigantes, circuit et quærit, ut ultro *in viis*, id est in omnibus vitæ actionibus, institutis, officiis, tum privatis, tum publicis, ac præsertim in gubernanda republica, hilariter se suaque omnia iis ostendat, et communicet; imo illis occurrit *in omni providentia*; græce επινοια, id est, consilio, ingenio, solertia, consideratione, excogitatione, inventione, prudentia; quasi dicat: Sapientia mille modos et rationes solerter excogitat et adinvenit, quibus sui cupidis summa cura et providentia occurrat et succurrat. Deus (qui est ipsa sapientia) inquit Nazianz. amat amari, quærit quæri, sitit sitiri, hinc mille modos adinvenit, quibus animas ad se trahat et convertat. Unde Vatabl. vertit: *Summo studio occurrit illis*; Noster vertit, *providentia*, quia sapientiæ et prudentiæ potior pars est prospicere futura, eaque si bona sint, accersere, si mala, avertere. Simili modo, sed contrario fine meretrix luxuriæ et voluptatis occurrit juveni incauto, illumque suis deliciis inescat, dementat, perdit et necat, uti describitur Prov. 7. 14. et seq.

Posset secundo, επινοια referri, non ad sapientiam, sed ad studiosum sapientiæ; huic enim in omni επινοια id est cogitatione et deliberatione occurrit, seseque sistit sapientia, q. d. Quandocumque animus prudens aliquid prudenter et provide cogitat et meditatur, ibi statim occurrit sapientia, ipseque Deus; quare saluberrimum est de sapientia, deque Deo et rebus divinis cogitare et loqui: ibi enim illico inserit se Deus, sicut Christus inseruit se discipulis euntibus in Emaus, cum de se loquerentur. Ita Cantacuz. et Jansen.

Hic sensus appositus quoque videtur, satisque respondet Græco: *To enim in omni providentia*, vel ut nonnulli legunt, *prudentia occurrit* : respondet τω *in viis ostendit* : prudentiæ enim et providentiæ humanæ munus est, ut homini prudenter vias, id est actiones suas naturales, instituere volenti, seseque consulenti, suggerat in omnibus rationes et media opportuna, quibus idipsum efficiat. Prudentia vero et sapientia divina, multo magis id præstat in actionibus supernaturalibus et divinis. Omnes hæ metaphoræ significant Deum suam sapientiam (puta sua præcepta et consilia, sua divina lumina) libentissime communicare his qui eam cupiunt, imo ad hoc gestire, ut ultronea voluntate, et benignissima liberalitate beneficia sua in cupidos profundat: quarep par est ut homines simili voto respondeant et occurrant Deo, ut eam ab illo ardenter postulent et exquirant, uti sponsa quæsivit sponsum, dicens: *Surgam et circuibo civitatem, per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea*, Cant. 3. 2. Ita Christum quæsivit S. Magdalena, ideoque invenit magno suo bono et felicitate.

Uterque sensus jam datus, congruus est et connexus. Eadem enim est prudentia et provideotia, quæ ab homine quæritur consuliturque, et quæ homini quærenti consulentique occurrit, rationesque prudenter operandi in omnibus rebus, præsertim gravioribus et magis arduis, suggerit. Sapientiam matrem suam imitentur viri sapientes, ut zelum ejus induentes circumeant quærentes dignos et dispositos, quibus sapientiam suam communicent, illisque eam ostendant, non tarde, tetrice, morose, sed celeriter, hilariter, jucunde (*hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Cor. 9.) atque in omni providentia illis occurrant et succurrant, uti fecit Christus Dominus, S. Petrus, S. Paulus, cæterique Apostoli et viri Apostolici ac Religiosi, qui animas ad Dei cognitionem et amorem traducere satagunt.

Symbolice, S. Greg. 26. Mor. c. 8. per *vias* accipit creaturas, quibus ascendimus ad creatorem. *In viis*, inquit, *ostendit se illis hilariter, et omni providentia occurrit illis. Viæ quippe ad creatorem sunt opera considerata creatoris. Quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. In istis viis a sapientia omni nobis providentia occurritur; quia factoris nobis virtus inquirenda proponitur in omne, quod mirabiliter factum videtur; et quocumque se verterit anima, si vigilanter intendit, in iisdem ipsis Deum invenit, per quæ reliquit ejusque potentiam ex eorum rursus consideratione cognoscit, quorum amore deseruit; et per quæ perversa cecidit, per hæc conversa revocatur.*

Huic expositioni favet Græcum φαντάζεται, quod Noster vertit, *ostendit*, scilicet quasi per visum et phantasma: per phantasmata enim rerum creatarum mens assurgit ad pure contemplandum earum creatorem, ibique quietem, hilaritatem et omne bonum invenit, ut dicat cum S. Francisco: *Deus meus et omnia*. Nam ut sapienter ait S. August. l. 4. Confess. 10. *Quaquaversum se verterit anima hominis, ad dolores figitur alibi præterquam in te.*

18. INITIUM ENIM ILLIUS VERISSIMA EST DISCIPLINÆ CONCUPISCENTIA.] Græce αρχη γαρ αυτης η αληθεστατη παιδειας επιθυμια ubi το αληθεστατη tam referri potest ad αρχη, id est *initium*, hucque inclinat articulus η quam ad επιθυμια, id est *concupiscentia*. Ad αρχη refert Cantacuzenus, Jansenius et Osorius; unde vertunt: *Initium enim illius verissimum est, disciplinæ concupiscentia*, q. d. Varia assignari solent initia sapientiæ, sed verissimum ejus initium est concupiscentia disciplinæ, sive, ut ait Osorius, verissimum sapientiæ fundamentum, illius cupiditate et inflammato desiderio continetur.

Noster vero, Vatabl. et alii το αληθεστατη referunt ad επιθυμια, unde vertunt: *Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia*. Probat enim id quod dixit sapientiam occurrere, imo præoccupare eos qui se concupiscunt, ex eo, quod concupiscentia disciplinæ sit initium sapientiæ: disciplina est enim comes et soror sapientiæ. Sensus ergo est, q. d. Dixi sa-

pientiam occurrere non omnibus, sed sui cupidis; quia concupiscentia, sive desiderium disciplinæ (quæ parit sapientiam) non quale quale, sed verissimum, id est purissimum, ac plane remotum ab omni simulatione, fuco et cupiditate; item verissimum, id est integrum, quod totum sapientiæ incumbat, nec ad alia desideranda se distrahat (postulat enim totum hominem) est verum et proprium sapientiæ practicæ, salutiferæ et divinæ initium. Multi enim concupiscunt disciplinam, ut per eam ad honores, opes et status promoveantur; hi non habent concupiscentiam ejus veram et sinceram, ideoque non habent initium sapientiæ. Porro disciplina, ut dixi v. 12. est castigatio pravarum affectionum et cupiditatum; per hanc enim datur initium sapientiæ et virtuti, si nimirum disciplina concupiscatur verissime, id est non ambitiose, non curiose, non torpide, non quæstuose, non partite; sed humiliter, candide, ferventer, pie et pure, totaliter et integre. Sicut enim desiderium sanitatis, scientiæ, artis, est initium sanitatis, scientiæ et artis; sic philosophia est initium sophiæ, id est, sic amor et desiderium sapientiæ, sive virtutis, magnum est sapientiæ et virtutis principium, juxta illud:

Dimidium facti, qui bene cœpit, habet.

tum quia, qui, vehementer aliquid desiderat, totus in illud incumbit, omnes vires explicat, omnes difficultates subit et superat; tum quia virtus consistit in voluntate, cujus actus est desiderium. Quid enim est humilitas, nisi amor et desiderium se dimittendi? Quid est patientia, nisi amor patiendi? Quid charitas, nisi desiderium amandi? Quare quantum, quamque ardens et efficax est in voluntate desiderium virtutis, tanta implicite in ea, tamque ardens et efficax est ipsa virtus. Qui ergo in virtute quapiam crescere satagit, ejus desideria in se ardentia et efficacia crebro excitet: sic mirifice in ea proficiet. Tantus igitur in virtute es, quantus in ea efficaciter esse vis. Hoc desiderium sapientiæ habebat S. August. libr. 11. Confess. cap. 2. *Sint*, inquit, *castæ deliciæ meæ Scripturæ tuæ, nec fallar in eis, nec fallam in eis.* Hinc et justificationis initium, et ad illam dispositio est, ut peccator gratia Dei præventus justitiam concupiscat, illamque a Deo postulet, utque Christum velut justitiæ fontem diligere incipiat, ait Concil. Trident. sess. 6.

Objicies: *Initium sapientiæ* est *timor Domini.* Psal. 110. vers. 10. quomodo ergo hic dicitur, quod initium sapientiæ sit disciplinæ concupiscentia; respondetur: Timor Domini est disciplinæ concupiscentia, quia timor hic est amor Dei, qui secum affert concupiscentiam et amorem disciplinæ. Vide dicta Eccli. cap. 1. vers. 16.

Moraliter, hic disce initium et viam ad sapientiam, id est virtutem et perfectionem, esse ingens ejus desiderium. Audi nostrum Alvarez de Paz de Perfect. in prooem. Sicut summa humani cordis perversitas a desiderio mali sumit exordium, quo desiderio animus excitatus et victus malum semel patrat et ex uno peccato in aliud ruit, quousque ad consuetudinem veniat, et ex consuetudine in cordis duritiem, ac in extremam miseriam cadat; ita ejusdem cordis summa perfectio a desiderio boni incipiat necesse est, quod desiderium vires accumulans, et mentem hominis sæpe sollicitans in opus prodeat, et ex bonorum operum iteratione virtutis consuetudinem pariat et ex bona consuetudine in amorem boni propter seipsum, atque adeo in ipsam perfectionem ascendat. Hoc desiderium est janua, per quam humana mens in sanctuarium, sive in ipsam sanctitatem, ingreditur. Est ventus, quo navigium cordis impulsum, a seipso, et a rebus terrenis discedit, et felici cursu in puritatem enavigat. Est primus gradus, quo quis a malo desciscit, et sensim paulatimque progrediens, tandem in perfectæ virtutis possessione collocatur.

19. CURA ERGO DISCIPLINÆ, DILECTIO EST; ET DILECTIO, CUSTODIA LEGUM ILLIUS EST; CUSTODITIO AUTEM LEGUM, CONSUMMATIO INCORRUPTIONIS EST.] Ex eo quod dixit sapientiam occurrere iis qui se cupiunt commendat cupiditatem sapientiæ, et in ejus laudes excurrit, atque per gradationem et soritem, id est acervalem syllogismum, ejus dotes et fructus eximios enumerat. Pro *ergo* græce est δε, id est *autem vero* ut gradatio incipiat v. præced. q. d. Initium sapientiæ est disciplinæ concupiscentia; concupiscentia autem disciplinæ, ejusdem parit curam et sollicitudinem: cura parit dilectionem, dilectio custodiam legum, hæc incorruptionem, quæ facit proximum esse Deo per regnum æternum quod disciplinæ, sive sapientiæ, cupido affert. Aut ut Noster a Castro, q. d. Verissimum initium sapientiæ est ejus cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad observantiam legis animum accendit: porro observantia divinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione: incorruptio vero ad Deo fruendum perducit; cupiditas ergo sapientiæ deducit ad Dei regnum.

Verum, quia non dicit Sapiens: *Concupiscentia disciplinæ est cura disciplinæ*, sicut dicit: *Cura disciplinæ dilectio est, et dilectio custodia legum illius est*, etc. hinc Noster aptius censuit hic inchoandam esse gradationem, atque concupiscentiam disciplinæ esse eamdem cum cura disciplinæ: qui enim aliquid concupiscit, curat et sollicitus est, ut idipsum assequatur. Unde pro δε, id est, *vero*, vertit, *ergo*, quæ sæpe est particula non illativa, sed sermonis inchoativa, idemque valet, quod *itaque*. Idem valet subinde Græcum δε et Latinum *vero*, ut scilicet sit particula non adversativa, sed expletiva vel ornativa. Unde Terent. in Eunucho:

Id vero, *inquit*, quod ego puto mihi palmarium
Me reperisse.

Ubi Donatus: Nisi, inquit, ornativum esset *vero*, nihil significaret. Sensus ergo est, q. d. *Initium sapientiæ*, et consequenter felicitatis, omnisque boni, est concupiscentia sive cura disciplinæ. Ostendit deinde idipsum per partes gradatim scandendo usque ad regnum æternum, aitque: *Cura ergo disciplinæ*, etc. q.d. Itaque concupiscentia sive cura disciplinæ est dilectio, id est conciliat dilectionem, sive charitatem; quantum enim per disciplinam et castigationem reprimitur et decrescit cupiditas, tantum dilatatur et accrescit charitas, adeoque plena charitas est nulla cupiditas, ait S. Augustinus. *Dilectio vero custodia legum illius est*, id est, charitas impellit, suadet et ef-

ficit custodiam legum; qui enim Deum amat, utique ejus mandata custodit: sicut qui amat regem, ejus jussa exsequitur; et qui diligit amicum ejus voluntatem explet.

Custoditio (græce, προσοχη, id est attentio, diligens auditio, et accurata diligentia ad leges Dei, quas audivimus et cognovimus, custodiendas et observandas) autem legum consummatio (græce, βεβαίωσις, id est confirmatio) incorruptionis est.] S. Athanas. de Incarnat. Verbi: *Attentio et observatio legum, constabilitio est immortalitatis*; Vatabl. *Observatio legum, integritatis*, vel *immortalitatis, constitutio est*, id est statumen, basis et firmamentum est. Incorruptio hæc vel integritas, tum generatim pro virtute et puritate accipi potest, q. d. Custodia legum facit, ut homo sit integer et perfectus secundum omnes virtutes, omniumque virtutum leges et præscripta. Ita Hugo, tum proprie pro castitate, q. d. Custodia legum affert castitatem (hæc enim una est ex legibus a Deo sancitis et cæterarum legum decus et complementum) quæ facit, ut homo sit integer et incorruptus, tam mente, quam corpore. Unde Climacus gradu 15. et S. Basil. l. de Virginit. docent castitatem esse virtutem, quæ homines faciat angelos, illamque esse, tum semen, tum typum futuræ incorruptionis in gloria cœlesti, imo illam homini indere similitudinem Dei integri et incorruptibilis, quantum fas est mortali, mente æque ac corpore Deo assimilari. Unde sequitur: *Incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Hinc et multorum multarumque virginum corpora post mortem incorrupta manserunt, et etiamnum manent. Hinc rursum ex Græco vertas: *Custodia legum est firmamentum immortalitatis*: quia sicut violatio legis, de non comedendo pomo vetito facta ab Adamo, fuit causa corruptionis et mortis, tam ejus quam posterorum omnium; sic custodia legum est causa incorruptionis et immortalitatis, quia illam meretur consequi in futura resurrectione. Ita Lyranus et Dionysius.

Nota. Omnes hæ gradationes et gnomæ in sensu, non formali, sed causali explicandæ sunt. Non enim custodia legum est consummatio incorruptionis et immortalitatis formaliter, ut patet; sed causaliter, quia scilicet eam causabit, ac plenam et consummatam immortalitatem Beatis afferet in cœlo. Hinc Clemens Alex. l. 6. Strom. paraphrastice sic vertit, vel potius explicat: *Ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, et eum qui est regalis prope Deum extollit.* Pro quo Noster vertit.

20. Incorruptio autem facit esse proximum Deo.] Græce: *incorruptio autem facit esse prope Deum*, id est proxime Deo. Sæpe enim positiva pro superlativis usurpantur. Syrus: *Veritas, quæ non corrumpitur, et opus quod est sine corruptione, approximant ad Deum*; Arabicus: *Et privatio tentationis ponit hominem proximum Deo*; Arabes tentationem vocant omne malum, omnem corruptionem. Pergit in gradatione, q. d. Integritas mentis, quam affert custodia legum, facit ut homo sit similis Deo per gratiam et sanctitatem, eademque faciet ut homo sit Deo similis in cœlo per immortalitatem et gloriam, juxta illud: *Cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*, 1. Joan. 32. Visio enim Dei nos beabit, facietque ei similes. Unde S. Iren. l. 4. contra hæres. cap. 75. *Visio Dei*, inquit, *efficax, est incorruptelæ; incoruptela vero proximum facit esse Deo*, qui et paulo ante: *Subjectio Dei*, inquit, *incorruptelæ perseverantia est; incorruptela autem gloria infecti*, q. d. Incorruptio est dos et gloria propria Deo, qui non est factus sed per se semper exstitit; a quo eamdem participant justi et beati, illi plane subjecti et uniti. Esto enim damnati sint futuri quoque immortales; tamen erunt in perpetuis tormentis; unde erunt corruptibiliter incorruptibiles, et mortaliter immortales. S. Bonavent. per *incorruptionem* accipit virginitatem: hæc enim facit integros mente et corpore, ac proximos Deo, imo castas animas facit sponsas Dei. Unde virgines proxime sequuntur Agnum quocumque ierit, Apoc. 14. 4. Verum hæc partialis est incorruptio; totalis vero est custodia legum, quæ competit omnibus justis. Huc facit illud Plinii in Panegyr. Trajani. Nil præstabilius aut pulchrius deorum, quam castus et sanctus, et diis simillimus princeps. Et illud, quod scribit Plutarch. l. Quod cum principe philosophandum sit, Minoem esse Jovis discipulum: *Non enim*, inquit, *privatos homines, vel otiosos deorum voluerunt esse discipulos, sed reges, qui sapientiam et virtutes animi consecuti, ea essent ad utilitatem omnium conversuri.*

Huc quoque facit illud Arist. 10. Ethic c. 8. *Qui mente operatur, et eam colit, disponitur optime, is et amicissimus diis immortalibus esse videtur. Nam si dii curam humanarum rerum, ut existimatur, aliquam habent; rationi sane consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeque sibi cognatum, hoc autem fuerit ipsa mens; et in eos, qui maxime hoc amant atque honorant, beneficia vicissim conferre, tamquam curam habentes eorum, quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, et recte beneque agentes. At constat hæc omnia maxime sapienti inesse; amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est; eumdem autem conveniens est et felicissimum esse; quare sapiens hoc quoque modo maxime fuerit felix.*

21. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.] Hæc est clausula et culmen gradationis, atque soritis, q. d. Concupiscentia disciplinæ, et illi connexæ sapientiæ, facit incorruptos et proximos, imo similes Deo per gratiam et gloriam, itaque tribuit eis regnum Dei perpetuum, eosque facit reges cœlestes et æternos; hoc enim regnum debetur, ac paratum et promissum est sapientibus, id est justis, qui custodiunt legem, ac per integritatem vitæ proximi sunt Deo: hoc enim ut notum Sapiens hic subaudiendum relinquit. Quis ergo non concupiscat, quis non ambiat sapientiam, id est virtutem et sanctitatem, quæ sui studiosos adeo beat, exaltat, glorificat? Noster a Castro censet, hic agi de regno terreno, non cœlesti, idque probat ex v. sequenti. Verum esto superficie tenus hæc gnome accipi possit de regno terreno, quod longævum et per multa sæcula propagatum præstat sapientia, uti præstitit Davidi; tamen plene et perfecte accipienda est de regno cœlesti; hoc enim solum est perpetuum, facitque Beatos, incorruptos, immortales et proximos Deo; licet enim To *perpetuum* non sit in Græco; tamen satis ex sequenti versu intelligitur. Unde illud legit S. Aug. in speculo, Cantacuzenus et alii. Nam regnum, non

tantum terrenum, ut vult a Castro, sed etiam cœleste promitti Judæis in veteri testamento liquet ex c. 5. 17. *Ideo accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Domini.* Et Clarius Daniel 7. 27. *Regnum autem et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum, detur populo sanctorum Altissimi, cujus regnum, regnum sempiternum,* etc.

Similem gradationem et soritem per similes gnomarum et præmiorum, velut annulos connexum et concatenatum videre est in Codice legum Visigothorum l. 1. tit. 2. cap. 6. qui annexus est Cassiodoro: *Sicut modestia principum,* inquit, *temperatio est legum, ita concordia civium, victoria est hostium. Ex mansuetudine etenim principum oboritur dispositio legum; ex dispositione legum, institutio morum; ex institutione morum, concordia civium; ex concordia civium, triumphus hostium; sicque bonus princeps interna regens, et externa conquirens, dum suam pacem possidet, et alienam litem abrumpit, celebratur et in civibus rector, et in hostibus victor; habiturus post labentia tempora requiem sempiternam; post luteum aurum, cœleste regnum; post diadema et purpuram, gloriæ coronam. Quin potius nec deficiet esse rex; quoniam dum regnum terrenum relinquit, et cœleste conquirit, non erit amisisse regni gloriam, sed auxisse.*

Hoc enim omnibus votis optandum et orandum est regibus, ut cum S. Ludovico de regno isto terreno et caduco ad cœleste et æternum transferantur. Omnis enim gloria regni terreni instar umbræ pertransit, et instar fumi statim evanescit.

22. Si ergo delectamini sedibus (thronis regalibus) et sceptris, o reges! (græce, *o tyranni!*) populi diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis.] Pro *diligite*, græce est τιμήσατε id est honorate, in pretio habete, raram et charam ducite. Pro *sceptris* S. August. in Speculo legit, *stemmatibus*: S. Bonavent. *schematibus*, sed perperam. Sensus est, q. d. O reges, si regnum et regnare vos delectat, diligite sapientiam, ut sapienter, id est æque, juste et probe regnum administretis; sic enim regnabitis in sæculum, ut habent Græca, id est longævum et diuturnum vobis durabit regnum in terris, atque ex eo ad regnum in cœlia æternum transferemini. Quid enim vobis proderit, ait Cantacuzenus, si a solio non ad cœlum, sed ad cœnum gehennæ, si a purpura ad ignem, a sceptro ad vincula, a corona ad ergastula inferorum traducamini? Quid profuit Salomoni tanta regni opulentia, majestas et gloria? imo quid non obfuit, cum ei sapientiam excusserit, eumque fœminarum et idolorum mancipium fecerit, ut jure de ejus salute dubitetur? Audiant ergo omnes sanctum Greg. hom 15. in Evang. *Si ergo, fratres carissimi, vere esse divites cupitis, veras divitias amate; si culmen veri honoris quæritis, ad cœleste regnum tendite; si gloriam dignitatum diligitis, in illa superna angelorum curia ascribi festinate.*

Iterum compellat et adhortatur reges et principes, ad studium sapientiæ, id est prudentiæ et virtutis, ex eo quod sapientia regnum stabiliat et perpetuet. Hinc liquet librum hunc maxime ad principes spectare, eisque scriptum et dicatum esse. Assignat ergo hic veram rationem et modum regni acquirendi, administrandi, conservandi et propagandi, nimirum sapientiam, id est justitiam et probitatem; cujus reges admonet solium judiciarium et sceptrum, quod justitiæ est typus et symbolum. Sceptrum enim primitus erat baculus, vel virga recta. Unde Hebr. vocatur שבט, id est virga, baculus, vel pedum pastorum, ut significetur regem esse pastorem populorum, ut ait Homerus, ac proinde eadem æquitate, benignitate, cura et vigilantia debere regere populum, qua pastor regit oves. Porro baculus hic olim ære, deinde auro ornabatur, non ad severitatem, sed ad firmitatem et durationem, uti ostendit noster Martinus de Roa l. 2. Singul. c. 5. Idem significat pedum pastorale, quo utuntur omnes Episcopi, excepto Pontifice, qui universalis est omnium pastor. Pedum, inquit Paulus Juriscons. est pastoralis baculus incurvus, ita dictus quia illo oves pedibus comprehenduntur. Baculum habet Episcopus, ait Beda, in Collect. ut subditos regat, infirmos sustineat. Consecrans Episcopum tradit ei pedum, dicitque ut habet Ordo Rom. *Accipe baculum pastoralis officii, potestatem ligandi atque solvendi, et sis in corrigendis vitiis perseverans, judicium sine ira tenens, in fovendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate severitatis censuram non deserens;* vel ut in eodem libro: *Accipe baculum sacri regiminis signum, ut imbecilles consolides, titubantes confirmes, pravos corrigas, rectos dirigas in viam salutis æternæ, habeasque potestatem erigendi dignos, et corrigendi indignos cooperante Domino nostro.* Hinc carmen de pedo, ejus tres partes, triaque officia significans:

Curva trahit, quos recta regit, pars ultima pungit.

Vide Joannem Stephanum Durantum l. 2. de Ritibus Ecclesiæ cap. 9. n. 38. et seq. et Josephum Stephanum l. de Potest. Pontif. c. 8. n. 5.

Huc facit sapientiæ emblema. Sapientia enim pingitur ut heroina, dextra librum tenens, sinistra sceptrum; liber notat studium quo acquiritur sapientia: sceptrum notat honores et imperium, quos ipsa confert. Unde Cicero l. 1. de Or. et in Tusc. exclamat: *O vitæ Philosophia dux o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti.* Aristoteles l. 1. Rhetor. *Sapere*, inquit, *est quiddam aptum ad imperandum.* Vespasiani Imperat. teste Philostr. l. 5. cap. 10. et 11. hoc erat votum: *O Jupiter da, ut sapientibus imperem, et mihi sapientes. Quocirca sapientibus viris fores patere volo.* Senec. epist. 108. scribit de Attalo præceptore suo: *Ipse se regem esse dicebat, sed plusquam regnare mihi videbantur, cui liceret censuram agere regnantium.* Plutarch. l. de Iside tradit, Ægyptios solere regem eligere ex sacerdotibus ob sapientiam, vel militibus ob fortitudinem; sed hos sacerdotibus operam navasse, ut discerent sapientiam. Platonis nota vox est: *Florerent et felices forent civitates, si aut philosophi imperarent, aut imperatores philosopharentur,* uti fecit Antonin. Imper. idcirco cognominatus Philosophus, cujus etiamnum scripta philosophica exstant. Theodosius Imp. Arcadium et Honorium filios suos in disciplinam dedit Arsenio, sapientia et sanctitate celebri; quin et Philippus rex Alexandrum Magnum filium suum erudiendum tradidit Aristoteli.

Denique ipsa sapientia palam proclamat Prov. 8. *Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt. Philosophia*, ait Cicero, *omnia quæ cadere in hominem possunt, subter se habet, eaque casus contemnit humanos.* Unde Diogenes rogatus: *Quid ei Philosophia boni contulisset?* respondit: *Hoc, ut comparatus sim ad omnem fortunam.* Et Dionysius tyrannus regno Siciliæ pulsus rogatus: *Quid boni e Platone ejusque philosophia hausisset? ut æquo animo*, ait, *hanc fortunæ commutationem feram; ipsa enim docet animo et passionibus imperare et dominari.* Quocirca Zeno dicebat sapientes philosophos, non tantum esse liberos, sed et reges. Cum Cyrus filium Cambysen designaret imperii successorem: *Te, mi Cambyses*, dixit, *scire volo, non aureum hoc sceptrum esse, quod regnum tibi conservet; sed amici fideles regibus et verissimum et tutissimum sceptrum sunt. Id negari non potest; at multo melius ab ipsa sapientia præsidium est, per quam reges regnant.* Ita Xenophon lib. 8. Cyripædiæ.

Porro, quantum sapientia, id est, probitas, pietas, piaque parentum educatio, regales familias prolesque illustret, ac honoribus, opibusque et regnis æque ac sanctitate et meritis adaugeat, in iisque stabiliat et confirmet, liquet ex familia Caroli Magni, quæ continuos per multa sæcula duces, regesque protulit, rerum gestarum gloria in cœlo æque ac in terra conspicuos, idque ex pia institutione S. Modoaldi Archiepiscopi Trevirensis, et S. Arnulphi Episcopi Metensis, a quibus prognata descendit. Nam Itta S. Modoaldi soror, pietate præstans, nupsit Beato Pipino primo Brabantiæ Duci, qui Dagobertum regem Francorum, cujus domui præerat, in luxuriam effusum, reprehendit, refrænavit, ac ad vitam castam probamque reduxit. Unde hæc Pipino dantur elogia in Vita S. Modoaldi: *Pipinus probatissimæ vitæ fuit, ac purissimæ famæ, sapientiæ domicilium, consiliorum thesaurus, defensio legum, controversiarum finis, munimentum patriæ, decus curiæ, via ducum, et disciplina regum.* Eo vita functo uxor ejus B. Itta, a sancto Amando sacrum velum, sanctæque religionis habitum suscepit, in eoque sancte vitam finivit. Horum proles fuere duæ filiæ, S. Gertrudis monasticen æque ac mater professa Nivellis in Brabantia, ubi etiamnum religiose colitur, ac beata Begga, quæ nupta Ansigiso, S. Arnulphi Metensis Episcopi filio, ex eo genuit Pipinum secundum, qui Theodoricum regem Francorum prælio superavit B. Begga, mortuo marito, monasterium Andanæ construxit, in eoque monasticen professa, meruit in catalogum Sanctorum referri; unde dies ejus natalis in Martyrologio recolitur die 17. Decembris. Pipini secundi filius fuit Carolus cognomento Martellus, eo quod Saracenos instar mallei contuderit; unde ejus elogium celebratur: *Nolo regnare sed volo regibus imperare.* Martelli filii fuere B. Carlomannus, qui, relicto Ducatu, monasticam vitam amplexus in Monte Cassino, humilitatis Religiosæ exemplo præfulsit; et Pipinus tertius cognomento Brevis, qui merito prudentiæ suæ et virtutis, acclamantibus ducibus et populis, a Stephano Papa creatus et coronatus est Francorum rex anno Domini 753. Pipinus hic Romam et Italiam ab Aistulphi regis incursibus liberavit. Pipini hujus filius fuit Carolus rerum gestarum gloria Magnus, cui proinde Leo III. Pont. Imperii coronam imposuit. Carolo successit filius Ludovicus, cognomento Pius. Ludovico successit filius Lotharius (a quo Lotharingia, illi subjecta nomen accepit) qui Augustus Imperator, ac paternæ religionis hæres, post plurima tam sapienter, quam fortiter gesta, regnum filiis suis divisit, relictoque sæculo, ac sanctæ conversationis habitu in monasterio Prumiensi suscepto, in eodem cursum vitæ feliciter consummavit. Hæc omnia habent Francorum Annales, ac Vita S. Modoaldi, a Stephano Abbate Leodiensi viro gravi graviter conscripta, quæ exstat apud Surium die 12. Maii. Hosce velut avos et atavos imitentur Galliæ reges et principes, cæterique omnes, si regnum perpetuare, ac justitia et probitate rempubl. efflorere peroptant; erudiantur horum exemplo potentes, qui judicant terram. Fusius hæc narravi, quia, ut ait S. Hieron. *Vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum.*

23. Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis.] Hæc gnome non est in Græcis codicibus, sed Latinis omnibus. Hinc veteres clypeum rotundum dicabant Palladi, quo significabant orbem totum regi a sapientia; sapientiæ enim præses erat Pallas. Unde Martianus Capella de Pallade canit:

> Hinc tibi dat clypeum sapientia, quod regat orbem.

Ita Pierius Hierogl. 42. cap. 42. Dictum est vetus: *Romanorum clypeus fuit Fabius Maximus: gladius vero Marcellus.* Porro principes sunt doctores et ductores populi; quanta ergo eos luce sapientiæ pollere oportet, ut omnes sua doctrina, sanctaque vita illuminent. Unde ab Isaia cap. 29. 10. vocantur oculi: *Miscuit*, inquit, *vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, Prophetas et principes vestros.* Quocirca principes orationi se addicant, ac cum Salomone a Deo sapientiam postulent, ac in dubiis ad Deum recurrant. In oratione enim Moses luce Dei afflatus cornua, id est radios lucis faciei affixos, accepit, Exodi 34. 30. Quin et Augustus Cæsar, inquit Sueton. cap. 79. Vitæ ejus: *Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris; gaudebatque si quis sibi acrius contuenti, quasi ad fulgorem solis vultum submitteret.* Tiberius quoque Augusti successor, ut ait Suetonius cap. 68. Vitæ ejus: *Prægrandibus fuit oculis, et qui (quod mirum esset) noctu etiam et in tenebris viderent, et cum primum a somno patuissent.* Hæc est claritas oculorum corporis, sed illi præstat fulgor oculorum mentis.

Sapienter S. Thomas lib. 3. de Regimine principum cap. 3. regem comparans angelo primo, qui proxime a Deo illuminatur, et cæteros illuminat: *Irradiationis jam dictæ*, inquit, *ad bonum regimen necessariæ et in principe et in subditis, motum circularem cognoscimus, rectum et obliquum. Motus rectus ideo dicitur, quia fit per divinam illuminationem super principe ad bene regendum, et a principe in populum meritis principis. Sed obliquus est, quando per divinam illuminationem sic subditos regit, quod virtuose ipsi vivunt et insurgit in eis divina laus et gratiarum actio, ut sit quasi quædam arcualis figura ex chorda recta et arcu obliquo. Sed circularis motus divinorum radiorum dicitur, quando divina illuminatio irradiat principem, et a principe subditum, ex qua quidem elevatur ad Deum contemplandum et diligendum; qui ideo circularis motus vocatur, quia est ab*

eodem in idem. Nam a Deo in principem, ab hoc in subditos, ab his ad Deum reditur.

Denique, quam sapientia necessaria sit principi, præclare docet Plato lib. 5. de Republica, Stobæus serm. 46. qui est de regno, Lipsius 1. Polit. c. 10. Tiraquel. lib. de Nobilit. cap. 5. et noster Pineda lib. 7. de Rebus Salomon. c. 9.

24. QUID EST AUTEM SAPIENTIA, ET QUEMADMODUM FACTA SIT REFERAM: ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI, SED AB INITIO NATIVITATIS INVESTIGABO, ET PONAM IN LUCEM SCIENTIAM ILLIUS, ET NON PRÆTERIBO VERITATEM.] Hucusque fuit parænesis sive adhortatio ad sapientiam, nunc ejus originem, naturam et dignitatem, modumque eam assequendi describit, quasi dicat. Hactenus omnes adhortatus sum ad sapientiam; nunc ut efficacior sit mea exhortatio, explicabo ejus naturam, originem et definitionem; quidnam scilicet sit sapientia, quomodo facta, græce ἐγένετο, id est, orta sit; tum in se ex Deo, idque præcipue; tum in me, id est, quomodo ego eam adeptus sim per orationem. Loquitur auctor in persona Salomonis, ut patet capite seq. vers. 5.

ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI.] Græce *mysteria*, et τὸ *Dei* non est in Græco, sed intelligitur. Mysteria enim propria sunt Dei, præsertim origo sapientiæ; hæc enim ab æterno in Deo abscondita, ab eo in tempore hominibus revelata fuit, juxta illud Job 28. 20. *Unde ergo sapientia venit? et quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viventium, etc. Deus intelligit viam ejus, et ipse novit locum illius*, Idem videre Philosophi. Nam Plutarch. libro de Iside narrat templo Minervæ, quæ dea credebatur sapientiæ (in cujus capite et galea sphinx visebatur, teste Pausan. in Attic. sphinx autem implicatarum et abstrusarum rerum erat symbolum) hoc emblema fuisse inscriptum: *Ego sum omne quod existit, est, et erit, meumque velum nemo adhuc mortalium revelavit.* Additque Deum ab Ægyptiis nuncupatum Amum, vel Amonem, id est occultum, eoque nomine ab eis invocatum, ut se revelare dignaretur.

SED AB INITIO NATIVITATIS; græce γενέσεως, id est generationis et originis, tum meæ, ut vult Hugo et Lorinus; tum potius ipsius sapientiæ, ipsam INVESTIGABO.] Unde Vatabl. *Sed a prima origine cognitionem ejus investigabo.* Id facit cap. sequenti, ubi narrat originem sapientiæ, tum in se, quod scilicet orta sit ex Deo vers. 25. tum in Salomone, qui ibidem v. 1. et seq. operose narrat exordio nativitatis suæ, atque ex ejus ignorantia, tenebris et ærumnis, ascendisse se ad invocandam obtinendamque sapientiam commemorat.

ET PONAM IN LUCEM; græce, εἰς τὸ ἐμφανές, id est in perspicuum, SCIENTIAM ILLIUS (Vatab. *palam faciam cognitionem ejus*) ET NON PRÆTERIBO VERITATEM,] non parcam veritati, nec eam celabo ex invidia aliove pravo affectu, ut sequitur, sed candide et liberaliter omnibus communicabo.

Mystice, de nativitate Christi hæc accipit Phœbadius in Gallia Episcopus lib. contra Arianos tom. 5. Biblioth. ubi cum docuisset a Spiritu Sancto nobis revelari Filium, omnemque veritatem, adjecit: *Est enim Spiritus notitiæ et veritatis, per quem Salomon de Dominica nativitate Sap. 6. Quid sit, inquit, sapientia et quemadmodum facta sit referam, et ab initio nativitati investigabo eam*; unde ipse infert: *Ergo per eumdem Spiritum possumus invenire, quod quærimus.*

25. NEQUE CUM INVIDIA TABESCENTE ITER HABEBO: QUONIAM TALIS HOMO (invidus) NON ERIT PARTICEPS SAPIENTIÆ.] Unde liquet τὸ *tabescente* non referri ad τὸ *invidia*, sed ad hominem invidum, q. d. Nulla mihi sit communicatio, nullum consortium cum invido, qui ex invidia sapientiam celat eamque aliis invidet: hic enim nequit particeps vel capax esse sapientiæ, quia invidiæ livor eum excæcat et obnubilat, ut sapientiam, quæ benevola est suique communicativa cernere non possit; qua de causa ipsa sapientia fugit invidum et malevolum, juxta illud cap. 1. *In malevolam animam non introibit sapientia:* quia sapientia hæc est ipsa sanctitas, bonitas et charitas, cui ex diametro adversatur invidia. Unde Vatabl. vertit: *Neque vero tabido invidia concessero, qui non potest sanum habere de sapientia judicium:* hoc est, ut ait Noster a Castro: *Non imitabor invidia tactum, ne communicem sapientiam*; non versabor, nihil commune habebo, nec cum eo agam qui invidia tabescit; quo verbo natura livoris et invidiæ significatur, nam

> Livor tabificum malis venenum,
> Intactis vorat ossibus medullas,

sapientia enim se omnibus communicat, quia *sapientia absconsa et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque?* Eccl. 20. 32. et veteres apertas dixerunt Musarum fores, quoniam dona Dei candide ac liberaliter sunt communicanda.

Hinc et Plato asseruit invidentiam procul esse a Deo, et a choro divino. Atque eum de more secutus Philo lib. *Quod omnis probus sit liber*; Sapientia, inquit, cum nihil ea sit divinius, et magis expositum, numquam claudit suum auditorium, sed patentibus januis admittit sitientes. Id secutus Salomon cap. seq vers. 13. ait*: Quam sine fictione didici, et sine invidia communico*, instar solis, qui omnibus lucis suæ radios impertit.

26. MULTITUDO AUTEM SAPIENTIUM, SANITAS (græce σωτηρία, id est salus) EST ORBIS TERRARUM: ET REX SAPIENS, STABILIMENTUM POPULI EST,] hoc est, firmus et stabilis populi status consistit in prudentia regis. Dat causam, cur nolit rem habere cum invidis, nec eos imitari, qui sibi soli volunt sapere, caventque ne multi eis in sapientia, evadant similes, quia scilicet optandum est multos esse sapientes: horum enim multitudo est sanitas, id est salus, orbis terrarum, quia sapientes sua doctrina sanctaque vita, omnes ad virtutem et salutem perducere satagunt; quare rex sapiens est stabilimentum, id est basis et columen populi, quia eum in omni virtute et bono erudire, conservare et promovere satagit: *Non ait Scriptura*, inquit S. August. lib. 4. de Doctrina Christiana cap. 5. *multitudo eloquentium, sed sapientium, sanitas est orbis terrarum*; addit tamen S. August. *Sed salubri suavitate, vel suavi salubritate quid melius? quanto enim magis illic appetitur suavitas, tanto facilius salubritas prodest.* Quocirca Carolus Magnus instaurans per totum regnum suum studia litterarum, exclamavit: *O utinam haberem duodecim Clericos ita doctos et omni sapientia instructos, uti fuere Hieronymus et Augustinus!* Cui subindignans Albinus Flaccus Caroli

magister: *Creator cœli et terræ*, inquit, *similes illis plures non habuit, et tu vis habere duodecim?* Ita refert Sangallensis lib. 1. de Gestis Caroli Magni.

Porro vox *sanitas* et *salus* significat sapientem esse medicum, qui curet aliorum infirmitates. Unde S. Basil. regul. 30. inter fusius disputatas, cum quæsisset, qua animi affectione superior aliorum curam suscipere debet? respondet: *Ut qui sauciis multis ministrat, et saniem de singulis illorum vulneribus abstergit, et pro natura uniuscujusque mali remedia ei adhibet accommodata; munere illo neutiquam ad animarum elationem uti consuevit, sed ad demissionem potius et sollicitudinem et majorem quamdam curam; itidem, ac multo etiam magis, is, cujus totius fratrum societatis sanandæ provincia est delegata, perinde ut qui omnium minister sit, et rationem de unoquoque illorum redditurus, sic secum agitare animo, et contendere anxie debet.* Cantacuzenus exemplum dat Mosen, qui stetit in confractione, et Deo volenti ob adoratum vitulum perdere populum restitit, eique veniam et salutem impetravit, Exodi 32. et Zorobabel, qui populum e captivitate Babylonica in patriam et libertatem reduxit.

Audi S. Gregor. 9. Moral. cap. 10. *Sub quo curvantur, qui portant orbem. Ipsi enim orbem portant, qui curam præsentis sæculi tolerant. Tantorum quippe pondera unusquisque sustinere compellitur, quantis in hoc mundo principatur. Unde et terræ princeps, non incongrue Græco eloquio βασιλεὺς dicitur: λαὸς enim populus interpretatur: βασιλεὺς igitur βάσις λαοῦ vocatur, quod Latina videlicet lingua basis populi dicitur: quia videlicet ipse super se populum sustinet, qui motus illius potestatis pondere fixus regit. Quo enim subjectorum suorum onera tolerat, eo quasi superpositam columnam basis portat.*

Talis fuit Amalasventha (quæ vox gothice et belgice *cœli filium* significat) Theodorici regis Gothorum Ariani et impii Catholica et pia filia, patri, deficiente prole mascula, in regno Italiæ succedens, quæ mira sapientia et probitate illud administravit, ac Symmachi et Boetii (quos pater injuste occiderat) liberis, bona restituit, Athalaricum filium suum bonis ac doctis magistris instituendum tradidit; sed obstitere Gothi, qui Gothica barbarie jactabant litteraria cultura effœminari animum, ad timorem traduci, abduci ab armis et bellandi audacia, quod rex, qui ferulam magistri timere didicisset, multo magis gladios et tela hostium expavesceret. Quibus illa licet invita cessit, sed magno filii et Gothorum malo, uti exitus declaravit. Ita Procopius libr. 1. Belli Gothici, et Baron. ad annum Domini 526. sub Justiniano Imper. huic enim coæva et confœderata fuit Amalasventha.

Ludovicus XI. Galliæ rex, Carolum filium omnium expertem artium voluit, ne esset in capiendis consiliis refractior, tenaciorque sensus sui, et sane id accidit; nam jam regem vilissimi duo tresve homuli, huc illuc magna cum subditorum indignatione damnoque circumegerunt. Erravit ergo. Vera enim Philosophia, teste Platone, docilis est et sanis consiliis obsequens, adeoque acute inter consilia et consiliarios, discernere novit, ut sciat quæ proba sint, quæ improba, quæ sana, quæ noxia; qui privatum commodum spectent, qui publicum.

Rursum hujus sententiæ clarissimum est exemplum in Sodomis, quibus pepercisset Deus, si in eis invenisset decem justos, Genes. 18. 32. Vide S. Ambros. lib. 1. de Abraham c. 5. *Propter paucorum justitiam*, inquit, *impunitatem toti populo promittit. Unde discimus quantus murus sit patriæ vir justus, quemadmodum non debeamus invidere viris sanctis, nec temere derogare. Illorum etenim nos fides servat, illorum justitia ab excidio defendit: Sodoma quoque si habuisset viros decem, potuit non perire.*

Ratio a priori est, quod justi sint membra reipublicæ, eaque nobilissima, quæ totam rempubl. sua justitia quasi velant, imo ei suam justitiam communicant, juxta illud Psalm. 118. *Particeps ego sum omnium timentium te.* Quare Deus toti reipubl. parcit, quia videt in ea plures exstare justos; sicut enim membrum particeps est totius corporis, sic vicissim corpus participat membri bonitatem et sanctitatem. Adde quod ait S. Ambrosius in Psal. 118. Octon. 10. ad illa: *Qui timent te videbunt me, et lætabuntur: plerisque justi aspectus admonitio correctionis est, perfectioribus vero lætitiæ est. Quam pulchrum ergo, ut videaris et prosis? Bonum ergo vir justus. Propterea denique Paulus Apostolus ascendit Hierosolymam, ut justos videret; et cum Petro mansit diebus quindecim, ut ex ejus aliquid cohabitatione proficeret.*

Probat idipsum similitudine avis quæ dicitur icterus, eo quod ictericos sanet, de qua Plinius lib. 30. cap. 11. *Avis icterus*, ait, *vocatur a colore, quæ si spectetur, sanari id malum tradunt, et avem mori.* Huc alludens S. Ambrosius ait: *Nam si est tanta vis in naturalibus, ut animal visum prosit ictericis, ita ut mortui quoque corpus ejus animantis prodesse dicatur, si fuerit demonstratum iis, qui in hujusmodi inciderint passionem; dubitare possumus, quod justi sanet aspectus? Ergo vile animal irrationabile tantam virtutem habet, ut sanare possit hominem momento exiguo quo videtur; homo justus, si tamen cum fide ab eo conspiciatur, qui utilitatem ab eo percipere desiderat, nihil conferet? Nonne vel ipsi oculorum radii virtutem quamdam videntur infundere iis, qui fideliter eum videre desiderant? Sed quemadmodum justus lætificat cor innocentium cum videtur, ita et improbi justorum cognitione torquentur, quia vel tacitis Sanctorum moribus arguuntur. Torquet castitas incontinentiam, avaritiam liberalitas, impietatem fides*; et nonnullis interjectis: *Ipse quoque serpens mori dicitur, si fuerit hominis præventus aspectu. Ergo si tanta virtus, vel in oculis serpentis, vel in oculis est hominis, ut si alter alterum prior viderit, possit occidere; non est virtus in oculis justi, qui repletus virtutis est gratia, cum præsertim tantum operetur fides, ut et illa quæ fimbriam Domini tetigit, sanaretur, et ille, cui intendit Dominus Jesus, statim ex ejus oculis gratiam sanitatis hauriret? Sed qui videt justum, debet scire quid videat, non illum videt in corpore, non in vestimento, non in patrimonio, non in vultu, sed intus videt. Non, inquam, illum videt nisi ejus viderit mentem, nisi ejus sermonem intenderit, nisi sensum illius potuerit comprehendere, sapientiam de tractatu ejus assumere. Tunc igitur lætabitur, cum ista perspexerit, cum ista cognoverit. Ita ergo et nos sicubi audiverimus justum, festinemus videre, sicut illa mulier quæ audivit in domo Pharisæi discumbere Dominum Jesum, et ingressa est, et ejus pedes per-*

fudit unguento. Illius imitatores simus; quia Ecclesiæ in illa muliere figuram esse quis dubitet? Sicubi ergo justus sedeat, sicubi accumbat, festinemus videre eum. Pretiosum est videre virum justum, ut videas eum secundum imaginem Dei. Quod foris est, nihil prodest; quod intus est, sanat. Sane et in eo qui foris est, illum qui intus est frequenter aspicimus; unde tandem concludit: *Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant: sed invisibilis Dei imago non in eo est quod videtur, sed in eo quod non videtur. Vides ergo, quia inter multas Christi imagines ambulamus? Caveamus ne coronam imagini detrahere videamur, quam unicuique Christus imposuit.* Qui ergo justum videt, amat, honorat, imitatur, in eo velut in imagine Christum videt, amat, honorat, imitatur, ideoque ab eo in mente, et sæpe in corpore, sanatur ab infirmitate, qua detinetur.

Multitudo igitur sapientum, id est justorum virtute præditorum, præsertim eminentium, qui doctrina vel consilio pollent, ut alios doceant, et regant, vel dirigant, est salus totius orbis.

27. Ergo accipite disciplinam per sermones meos, et proderit vobis,] imo multa et maxima dona, quæ recenset cap. sequent. conciliabit. Est miosis. Carneades philosophus ita se mirifice doctrinæ operibus addixerat, ut cum cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens, manum ad mensam porrigere oblivisceretur, et Melissa uxor inediæ succurrendi officio, dexteram ejus necessariis usibus adaptaret. Cato junior ne in curia quidem dum senatus cogitur, temperare sibi voluit, quo minus Græcos libros lectitaret; qua quidem industria ostendit aliis tempora deesse, alios temporibus superesse. De Varrone scribitur, quod in eodem lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus extinctus est. Cleanthis philosophi tam pertinax fuit discendi studium, ut ne diurno tempore a Chrysippi lectionibus abesset, nocturnum extrahendæ aquæ ad inopiam suam sustentandam impenderet. Hæc horum hominum circa humanas disciplinas assequendas industria et diligentia, nostram circa res divinas et animæ salutem procurandam, supinam negligentiam et ignaviam, si non vehementer nunc excitat, postea graviter condemnabit.

SECUNDA PARS LIBRI

IN QUA

POST ELOGIA ET PARÆNESIM SAPIENTIÆ, EJUS ORIGINEM OSTENDIT ESSE DEUM.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AUCTOR IN PERSONA SALOMONIS DOCET ID QUOD PROMISIT IN FINE CAP. PRÆCED. SCILICET ORIGINEM SAPIENTIÆ, MODUMQUE EAM ASSEQUENDI PER SUUM IPSIUS EXEMPLUM: QUI LICET REX FUERIT, TAMEN QUOAD NATURAM, VITAM ET MORTEM PLANE ALIIS HOMINIBUS SIT SIMILIS, UT PROINDE, SICUT IPSE ASSECUTUS EST SAPIENTIAM, SIC CUILIBET HOMINI EAM ASSEQUI LICEAT. IGITUR PRIMO NARRAT SE EDITUM IN LUCEM VITAM ADEPTUM FRAGILEM, MISERAM, ABJECTAM, ET MORTI OBNOXIAM, IDEOQUE A DEO ENIXE POSTULASSE ET IMPETRASSE CULMEN SAPIENTIÆ, UT PER EAM VITÆ ÆRUMNIS MEDERETUR. INDE SECUNDO, V. 11. ASSERIT SE PER EAM ADEPTUM OMNIA BONA, QUIN ET SCIENTIAM ELEMENTORUM, COELORUM, STELLARUM, VENTORUM, PLANTARUM, OMNIUMQUE RERUM NATURALIUM, QUÆ SUNT IN ORBE. MOX V. 22. SAPIENTIÆ DOTES MULTIPLICES ENUMERAT, EJUSQUE ORIGINEM ASSIGNAT. DENIQUE V. 28. DOCET NEMINEM A DEO DILIGI, NISI PRÆDITUM SAPIENTIA, UTPOTE QUÆ SOLE SIT SPECIOSIOR. EX HISCE OMNIBUS COLLIGENDUM RELINQUIT QUID SIT HOMO PER ORIGINEM ET NATURAM, QUID VERO PER SAPIENTIAM ET GRATIAM.

1 SUM quidem et ego mortalis homo, similis omnibus, et ex genere terreni illius, qui prior fa-
ctus est, et in ventre matris figuratus sum caro, 2. decem mensium tempore coagulatus sum
in sanguine, ex semine hominis, et delectamento somni conveniente. 3. Et ego natus accepi
communem aerem, et in similiter factam decidi terram, et primam vocem similem omnibus emisi
plorans. 4. In involumentis nutritus sum, et curis magnis. 5. Nemo enim ex regibus aliud habuit
nativitatis initium. 6. Unus ergo introitus est omnibus ad vitam, et similis exitus. 7. Propter hoc
optavi, et datus est mihi sensus; et invocavi, et venit in me spiritus sapientiæ: 8. et præposui
illam regnis et sedibus, et divitias nihil esse duxi in comparatione illius. 9. Nec comparavi illi la-
pidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, et tamquam lu-
tum æstimabitur argentum in conspectu illius. 10. Super salutem et speciem dilexi illam, et pro-
posui pro luce habere illam: quoniam inexstinguibile est lumen illius. 11. Venerunt autem mihi
omnia bona pariter cum illa, et innumerabilis honestas per manus illius, 12. et lætatus sum in
omnibus; quoniam antecedebat me ista sapientia, et ignorabam quoniam horum omnium mater
est. 13. Quam sine fictione didici, et sine invidia communico, et honestatem illius non abscondo.
14. Infinitus enim thesaurus est hominibus: quo qui usi sunt, participes facti sunt amicitiæ Dei,
propter disciplinæ dona commendati. 15. Mihi autem dedit Deus dicere ex sententia, et præsu-
mere digna horum quæ mihi dantur: quoniam ipse sapientiæ dux est, et sapientium emendator:
16. in manu enim illius, et nos, et sermones nostri, et omnis sapientia, et operum scientia et di-
sciplina. 17. Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram: ut sciam dispositionem

orbis terrarum, et virtutes elementorum, 18. initium et consummationem, et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum, 19. anni cursus, et stellarum dispositiones, 20. naturas animalium, et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum. 21. Et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici; omnium enim artifex docuit me sapientia. 22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus quem nihil vetat, benefaciens: 23. humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis. 24. Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem ubique propter suam munditiam. 25. Vapor est enim virtutis Dei, et emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera: et ideo nihil inquinatum in eam incurrit. 26. Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei, majestatis, et imago bonitatis illius. 27. Et cum sit una, omnia potest: et in se permanens omnia innovat, et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit. 28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum qui cum sapientia inhabitat. 29. Est enim hæc speciosior sole, et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata invenitur prior. 30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit malitia.

1. Sum quidem et ego mortalis homo, similis omnibus et ex genere terreni illius (hominis) qui prior factus est, et in ventre matris figuratus sum caro.] Arabicus: *Filius sum genitus ex homine terreno, primo creato*; Syrus: *Filius sum primogeniti terræ.* Sub carne, utpote potiori hominis parte, intellige sanguinem, ossa totumque hominem. Est synecdoche. Caro monet hominem suæ infirmitatis; quid enim hominis carne infirmius, vilius, spurcius? Vis nosse teipsum, o homo? considera ærumnas, sordes, labores, et dolores innumeros et assiduos carnis tuæ, et scies quis et qualis sis. Hinc S. Joannes 1. ut ostenderet summam in Verbi incarnatione dignationem et demissionem, non dixit: *Verbum homo:* sed, *Verbum caro factum est*, id est, homo carneus. Sensus est, q. d. Ego Salomon licet sim rex, tamen sum mortalis, et *similis*, græce, ἴσος, id est *æqualis*, cæteris hominibus. Sum enim filius Adæ et Evæ peccatorum, ad mortem cum tota progenie damnatorum, ideoque et ego in peccato originali conceptus, prius ad mortem damnatus, quam natus sum; atque perinde ut Adam sum adam formatus ex adama, id est homo ex humo, terrenus ex terra. Denique in ventre matris *figuratus sum*; græce, ἐγλύφην, id est *sculptus sum*, caro, q. d. Mater nec potuit, nec scivit modum me formandi in utero, sed Deus velut artifex et sculptor ex informi vilique semine figuravit, imo sculpsit me carnem, id est hominem carneum, suis membris, ossibus, nervis, musculis, venis, etc. mira arte distinctum, et instar imaginis suæ expictum, figuratum et exsculptum. Unde Ps. 138. v. 15. *Et substantia mea in inferioribus terræ:* hebr. est רקמתי *ruckamti* (unde Italicum, *recamato,)* id est acu picta sum in utero matris meæ: רקם *rokem* enim est phrygio, qui varie acu pingit arte et opere phrygionico. Pro *qui prior factus est*, græce est, πρωτοπλάστου, id est, qui primus ex luto fictus formatusque est: πλάττω enim est, instar figuli lutea vasa formo et fingo. Videtur ergo Deus, primo, ex limo finxisse hominis statuam in omnia hominis membra distinctam, deinde eam in carnem humanam convertisse, ac denique in eam animam infudisse, itaque fecisse hominem in animam viventem ut scilicet esset animal vivens, uti dixi Genes 2. v. 7. Unde Esdræ lib. 4. c. 3. v. 5. dicitur: *Dedisti Adam corpus mortuum; sed et ipsum figmentum manuum tuarum erat, et insufflasti in eum spiritum vitæ, et factus est vivens coram te.*

Docet hic Salomon reges et quoslibet homines, ne se ob regiam dignitatem, opes, scientiam, ingenium, artes aliasve dotes extollant, ac dii quidam videri velint, uti voluit Alexander Magnus, Nabuchodonosor, Antiochus, et alii; sed memores suæ originis et naturæ ad ærumnas et mortem damnatæ cristas demittant, ac instar pavonis, non ocellatam suam caudam contemplantes intumescant, sed fœdos suos pedes intuentes fastum ponant, ac similes se cæteris mortalibus agnoscant, Deoque opifici suo humiliter se submittant, eumque colant et invocent. Hæc enim est vera sapientia, scilicet nosse seipsum, et nosse Deum, ac dicere cum S. Francisco: Quis tu, Domine? quis ego? Tu abyssus sapientiæ, potentiæ, virtutis, omnisque boni; ego abyssus nihili, ignorantiæ, infirmitatis, peccatorum, omnisque mali.

Idem hoc monitum, teste S. Athanasio, dedit S. Antonius Constantino Magno ejusque filiis Constanti et Constantio litteras suas exposcentibus: *Reges sæculi,* inquit, *ad nos miserunt epistolas; quæ hic Christianis adhibenda miratio est? Licet enim diversa sit dignitas, attamen eadem nascendi moriendique conditio est. Illa sunt veneratione omni percolenda, illa toto animi affectu retinenda sunt, quod hominibus Deus legem scripserit, quod per filium suum propriis Ecclesias dictaverit eloquiis*; et post nonnulla: *Laudavit primum quod Christum colerent, deinde salutaria persuasit, ne magnam putarent regiam potestatem, ne præsentis carnis imperio tumentes, se homines esse nescirent, et judicandos a Christo oblivviscerentur. Ad postremum clementiæ circa subjectos et justitiæ, curæ quoque inopum admonuit, atque unum sempiternum esse regem omnium sæculorum, Jesum Christum epistolis testatus est. His principes susceptis vehementissime lætabantur.* Idem scripsit B. Petrus Damiani Agneti Augustæ lib. 2.

epist. 5. ac citans totum hunc Salomonis locum, ex eo ita concludit: *Erubescant ergo cordis elata supercilia, et qui se considerat inter ortum et exitum communi eum cæteris naturæ lege constringi, desinat de sublimiori gloriæ singularitate jactari.* Deinde Agnetem laudans, quod perspecta hac regum misera conditione, relictis Imperii pompis post mortem Henrici II. Imper. mariti sui, appetita a viris principibus ad secundas nuptias, eas refutasset, atque ex Augusta facta esset Sanctimonialis, eam hortatur ut in sancto instituto perseveret, et perseverantiæ pedem immobiliter figat: *Nam quæ dudum,* inquit, *terreni fueras uxor Imperatoris, nunc per sanctæ professionis dotem sponsa facta es Redemptoris. Sic igitur ei te in vera cordis humilitate substerne; sic illi glutino fervidæ charitatis unire, ut cum mystica illa sponsa congruenti valeas voce cantare: Inveni quem diligit anima mea; tenui eum, nec dimittam.*

Quin et Alexander Magnus, qui Jovis Hammoni filius, Deusque credi volebat, vulneratus, ex vulnere se mortalem cognovit: *Omnes,* inquit, *jurant me Jovis esse filium, sed vulnus hoc hominem me esse clamat.* Ita Plutarch. in Apophtheg.

2. Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine (materno; matris enim semen rubeum est, ac potius sanguis videtur, quam semen, ut patet ex ejus residuo sanguine menstruo) ex semine hominis (græce ἀνδρος, id est viri) et delectamento somni convenien-te.] To *decem mensium tempore* magis pertinet ad τὸ *figuratus sum caro,* quam ad *coagulatus sum.* Nam hæc coagulatio breviori fit tempore; figuratio vero et plena organizatio fit decem mensibus. Sub sanguine non tantum semen fœminæ sanguineum, quod cum semine viri potius habet rationem agentis, quam materiæ elaborandæ; sed et verum sanguinem ab utroque semine attractum, et in prolem elaborandum accipe. Sanguis ergo maternus materiam formando prolis corpori, ac deinde alendo subministrat. Ita Galenus lib. 2. de Natur. facult. cap. 3. Idem lib. 1 de Semine c. 9. quatuor formationis fœtus tempora recenset: Primum, *cum semen nihil aliud quam genitura est*; secundum, *cum substantia factus, carnea jam et non amplius seminalis apparet, quem Hippocrates vocat fœtum;* tertium, *cum jam trium principiorum, cordis, cerebri, jecoris distinctio et formatio evidentior conspici potest, reliquorum autem membrorum obscurior quædam delineatio*; quartum, *cum brachia et crura distincte absoluta cernuntur, neque amplius fœtum, sed infantem appellat Hippocrates*; *cum eum palpitare et moveri, ut animal jam perfectum incipiat.* Plura vide apud Galenum et Hippocratem, libro de Formatione fœtus.

Communis sententia est fœtum utero matris gestari novem dumtaxat mensibus, illudque assignatur 2. Machab. 7. 27. Sapiens tamen hic decem menses assignat. Idem faciunt multi auctores classici, ut Virg. in Pollione:

> Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Et illud Plautinum in Amphitrione: *Decimo post mense nascitur puer.* Quibus conciuit Ovidius 1. Fastorum, ubi locutus de Romulo, qui annum decem tantum mensibus complebat, subdit rationem qua ducebatur.

> Quod satis est utero matris, dum prodeat infans,
> Hoc anno statuit temporis esse satis.

Accedit jus civile. Nam in 6. tit. 29. de posthumis hæred. institut. legitimi hæredes censentur filii posthumi, qui decimo mense a patris interitu nascuntur. Tertull. l. de Anima c. 37. *Legitima,* inquit, *nativitas ferme decimi mensis ingressus est*; et rationem addit moralem: *Ut decem,* inquit, *menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascimur.* Consentit D. Ambrosius ser. 15. in Psal. 111. ubi locutus de naturali amore erga parentes: *Non possum,* inquit, *salvo pietatis jure odisse patrem, cui debeo quod creatus sum, nec matrem, longo decem mensium fastidio pii fœtus onera portantem.* Idem censet S. Aug. l. 3. de Trin. c. 5. et ep. 3. ad Volusian. Denique B. Petrus Damiani, l. 2. ep. 21. est in ordine 42. refert, *plerosque Ecclesiæ Doctores* in ea esse sententia, ut asserant *decem mensibus hominem in materno utero coalescere, nec intra novem mensium spatium fateantur exire.* Quod tamen ipse interpretatur de decem mensibus triginta tantum dierum, iisque non impletis, sed tantum inchoatis. Sic enim et Christus Dominus, qui conceptus 25. Martii, et natus 25. Decembris, novem tantum menses implevisse videbatur; in decimum nihilominus dicendus est excurrisse, cum ex illis novem mensibus quinque unum et triginta dies sortiantur, atque ideo ultra novem menses quinque dies, qui decimum inchoant, supersint. Si igitur decimestre est spatium, quo uterus gestatur, seu fœtus maturescit, recte 1. Reg. 1. 20. in nativitate Samuelis vocatur *circulus dierum*; nam denarius a Mathematicis appellatur numerus spheralis seu circularis, ut Georgius Venetus de Harmonia mundi, Cautic 1. tom. 8. et c. 3. testatur. Ita noster Alphons. Mendoza in l. 1. Reg. cap. 1. vers. 20.

Adde ex Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 4. cæteris animalibus certum et determinatum esse conceptionis et pariendi tempus, homini vero incertum et varium. Nam et septimo mense, inquit, et octavo, et nono, mater parere potest, et quod plurimum occidit, decimo; nonnullæ etiam undecimum attingunt, aliquæ etiam decimum tertium, ait Plinius libro 7. capite 5. quin et subinde decimum quartum, ait Avicenna l. de Anima. Verum hi partus sunt monstruosi, ideoque eos jura non admittunt. Optimi ergo et perfectissimi nascendi fines novem vel decem mensibus terminantur. Adjungit Rabanus, quem citat Holcot, natos decimo mense esse perfectiores, magisque vitales vel ut perfectissimo tempore genitos. Sic et Hippocrates l. de Septimestri partu, et l. de Natura fœtus, præfert cæteris natos mense decimo, non completo, sed inchoato. Unde Theocritus idyllio 24. Herculem virorum fortissimum asserit mense decimo prognatum. Idem de cæteris heroibus docet Pineda lib. 1. de rebus Salomonis, c. 7. Hinc et S. August. l. 83. quæst. q. 36. et l. 4. de Trin. c. 5. ait Christum natum post 276. a conceptione dies, id est post novem menses exactos, et decimum inchoatum per sex dies si cuilibet mensi 30. dies assignes. Idem asserit S.

Chrysost. serm. de sancto Joanne Baptista, etsi dies præcise non numeret. Si tamen omnes dies anni in duodecim menses æqualiter partiaris, cuilibet mensi obvenient 30. dies et decem horæ cum dimidia; quo posito, decimus mensis Christi in utero matris, erit inchoatus tantum per unum diem et sesquihoram circiter. Imo noster Pineda loco jam citato, num. 20. naturalissimum et perfectissimum partum requirere a conceptione decem menses integros, probat ex partu Christi Domini, qui fuit perfectissimus; ipse enim primo conceptionis suæ instanti fuit a Spiritu Sancto perfecte formatus, organizatus et animatus, quod in cæteris fœminis tantum contingit die quadragesimo a conceptu; quod si novem mensibus, quibus Christus fuit in utero, hosce 40. dies addas, utique decem menses integros invenias, quos partus perfectissimus exigere videtur. Addit Petrus Bongus in Myster. n. c. 45. primogenitos decem mensibus saltem inchoatis utero gestari. Ergo dum decem menses sibi attribuit Salomon, significat accidisse sibi, quod et primogenitis ut quinque diebus supra novem menses gestatus fuerit, atque adeo, ut in ipsa gestatione jam prænuntiaret fore ut primogeniti jure in regnum paternum successurus esset quamvis minime esset primogenitus.

Aliter hæc conciliat Franc. Valesius S. Philosoph. c. 83. ubi asserit maxime naturalem et communem nascendi periodum esse novem a conceptu menses. Sapientem ergo, cum hic decem menses assignat, non solares intelligere, sed lunares, quibus Hebræi utebantur, eosque non integros, sed novem integros, et decimum currentem; novem vero menses communes, sive solares, quos assignat auctor Mach. l. 2. c. 2. v. 27. faciunt novem menses lunares, et totidem fere dies, qui decimum mensem inchoant. Quare idem in re hic præscribit nascendi tempus, quod 2. Machab. 7. v. 27. Hæc ipse. Porro hæc omnia ærumnosam hominis nativitatem vitamque significant. Nonne enim ærumnosum est latuisse per decem menses in tenebroso et fœdo matris utero, velut in carcere, vel sepulcro.

Audi B. Petr. Damiani l. 7. epist. 5. ad Agnetem Augustam: *Decem mensium tempore coagulatus sum ex sanguine et semine hominis, et delectamento somnii convenientis: si non pigeat vigilanter advertere quæ mens hæc audiens typho valeat arrogantiæ superbire, et quis continuo non compellatur sese nosse putredinem, dum tam obscœnam ortus sui considerat fœditatem, dicens intra se: Quid superbis, terra et cinis?*

Audi S. Bernard. in Medit. cap. 2. *Quid ego sum? Homo de humore liquido. Fui enim in momento conceptionis de humano semine conceptus, deinde spuma illa coagulata modicum crescendo caro facta est.* Porro materiæ huic humanæ multis nominibus arborum et plantarum semina præferuntur. Primo, quod hæc munda sunt, et sine ullo horrore in sinum mittuntur oculis videntur et manibus atteruntur; illa vero materia adeo impura est et fœtida, ut nec manu tangi, nec oculis sine rubore aspici possit; secundo, arborum semina purissima quadam emanatione procedunt; sed materia hæc emanat, non sine pruritu carnis, fervore libidinis, et fœtore luxuriæ. Ideo conceptio hominis tenebras amat, et tamquam res obscœna et quæ genitori ignominiæ est, lucem fugit, et aliorum etiam familiarissimorum aspectum exhorret; tertio, semina arborum atque etiam animalium nullo peccato, nullaque iniquitate inficiuntur; at hæc materia ejusque emanatio sæpissime aliquo peccato, saltem levi fœdatur, quod parentes ex nimia delectatione solent contrahere; quarto, illa semina durabiliora sunt, ac multis diebus, et mensibus, et annis incorrupta servantur: nam et vidimus aliqua post tres aut plures annos germinasse; hoc vero semen quasi momentaneum, post modicum temporis corruptionem subit, et in corruptelam pertransit; quinto, tandem arborum semina semel putrefacta, et in arbusculam vel plantulam versa, purissimo terræ humore concrescunt; at semen hominis in corpus humanum coagulatum, cibo spurcissimo augetur. Sed attende, inquit Innoc. l. 1. de Contemptu mundi c. 4. quo cibo conceptus nutriatur in utero. Profecto sanguine menstruo, qui cessat in fœmina post conceptum, ut ex eo conceptus nutriatur in fœmina: qui fertur esse tam detestabilis et immundus, ut ab ejus contactu fruges non germinent, arescant arbusta, moriantur herbæ, et amittant arbores fœtus, et, si canes inde comederint, in rabiem efferentur. Ecce, homo, parentes tuos, ex quorum dignitate glorieris, duo hæc semina viri et fœminæ libidinose commixta, in quibus nominandis jam modestiæ et pudicitiæ metas transilimus. Ita noster Alvarez de Paz l. 4. de Cognitione sui, p. 2. c. 5.

Et delectamento somni (græce ὕπνῳ, id est *somno*) convenientе.] Ita Rom. et Græca; minus recte ergo S. Ambros. ser. 8. in Psal. 118. et S. Bonavent. hic legunt, *somni* (alii *somnii*) *convenientis*. Græce est, ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est, *ex voluptate* vel *delectatione, quæ venit cum somno*, sive quæ concurrit cum tempore somni, id est quæ noctu peragitur. Honesta periphrasi circumscribit actum generationis. Addit S. Bonavent. et Carthus. actum hunc vocari *somnum*, quia rationem ligat, et illico transit, sicut delectatio somni. Verum prius dumtaxat significat græcum συνελθούσης ὕπνῳ, id est *convenientis somno*, id est venientis cum somno, comitantis somnum. Somnus enim post conceptionem, eam adjuvat et promovet, uti docent philosophi et medici. Unde Job cap. 3. v. 3. *Pereat*, inquit, *dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: Conceptus est homo.* Perperam ergo Lyranus, Clarius et Holcot hæc accipiunt de dulci infantium somno, quo jugiter absorpti in utero matris decem transigunt menses. Minus quoque genuine Jansen. delectationem somno convenientem exponit eam quæ decet somnum, quæque congruit nocti ob actus fœditatem et verecundiam. Positus est enim, inquit, genitivus pro dativo, puta *somni* pro *somno*: hæc ipse. Porro quia Noster vertit *somni* in genitivo, qui referri debet ad τὸ *delectamento*, non ad *conveniente*, id est simul veniente, ut patet ex syntaxi; hinc Salomon ait se coagulatum ex sanguine fœminæ et semine viri, *et delectamento*: *et* significat, *id est* (est appositio) q. d. Quod est delectamentum somni, id est noctis, *conveniens*, id est simul in unum veniens et conveniens ad generandam et formandam prolem. Τὸ ergo *conveniens* significat confluxum et concursum seminis virilis et fœminei, qui fit per congressum viri et fœminæ ad generandam prolem. Sic dicitur Matth. 1. 18. *Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent*; sic enim honeste vocatur congressus conju-

gum. Honesta ergo peripharsi circumscribit delectationem actus maritalis quo fit ut delectabiliter concurrat semen tam maris, quam fœminæ ad formandum embryonem, illamque vocat *somni*; tum quia noctu fit, cum soleut homines somnum capere; tum quia somnus multum juvat conceptionem; somnus enim præcedens conceptionem in utroque parente semen concoquit, elaborat et maturat; subsequens vero in fœmina facit ad concepti seminis retentionem, digestionem et perfectionem, uti docent Galenus et medici. Sic cap. 4. 6. ait: *Ex iniquis enim somnis filii qui nascuntur.*

Salomon fœditati materiæ, puta sanguinis et seminis, ex quo formatus est, addit fœditatem actus, quo conceptus est, ut originis suæ vilitatem et fœditatem ostendat: hic enim actus adeo fœdus est, ut lucem fugiat, ac somnum et noctem, id est tenebras et latebras, quibus se occultet, quærat. Ipse enim homini eripit usum rationis (unde philosophus eum definivit esse modici temporis epilepsiam) eumque quasi in brutum et bestiam transformet. Nullus enim actus magis brutus et bestialis est, quam venereus. Unde Alexander Magnus duabus potissimum rebus, quum Deus a multis prædicaretur, se quod mortalis esset deprehendere dicebat, somno et coitu, quod hæc præcipue proderent humani corporis imbecillitatem; ad cætera invictus erat. Somnus enim mortis imago est, et coitus species est morbi comitialis. Ita Plutarch. in Alexandro.

Porro singula pene verba hujus versus et præcedentis habent emphasim, novasque et singulas hominis nascentis ærumnas continent, ut patet sigillatim ea expendenti.

3. ET EGO NATUS ACCEPI (græce, *ἀσπασα*, *attraxi*. S. Ambrosius ser. 8. in Psalm. 118. *hausi*) COMMUNEM non tantum cum cæteris hominibus, sed etiam cum bestiis omnibus, AEREM, ET IN SIMILITER FACTAM DECIDI TERRAM, ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBUS EMISI PLORANS.] Syrus: *Sicut quilibet homo cœpi plorare;* Arabicus, *et veni plorans.* Salomon tres hic nativitatis suæ ærumnas recenset; primam, quod attraxerit aerem communem omnibus, etiam brutis, quasi ab aere tenuissimo penderet ejus vita, ac fugientem animam cogeretur respirando fovere et conservare. Vide ergo quam caduca et occidua sit vita, quæ a re tenuissima et fugacissima, qualis est aer, dependet: pendet ergo ex aere et flatu, quasi ex filo, qui si desit, animam efflari necesse est. Nam ut ait Galenus l. de Utilitate respirationis, cap. 1. *Cum ne momentum temporis sine respiratione sufficere possimus, manifestum est eam ad nullam particularem actionem, sed ad ipsam vitam pertinere.* Secunda quod in similem cæteris terram deciderit, quasi terræ filius ab ea alendus, et in eam ceu matrem post mortem rediturus. Tertia, quod prima ejus vox fuerit ploratus, quo vitæ ærumnas, quas naturæ instinctu sibi imminere augurabatur, deplorabat.

Rursum hisce tribus innuit se compositum e quatuor elementis; ideo enim aerem attrahit, quia eo constat; iisdem enim rebus res alitur, quibus constat, ait Aristot. Rursum sub aere intellige ignem; ideo enim homo aerem frigidum attrahit, ut ignem, id est calorem cordis et sanguinis refrigeret. Terra intelligitur in eo quod terrestris suo pondere in terram decidit: aqua in ploratu et imbre lacrymarum. Ex quibus colligendum reliquit hominem habere corpus, non cœleste, lucidum, simplex et incorruptibile, sed elementarium, opacum, mixtum, corruptibile, quod defectus et vitia omnia quæ elementis insunt ex iis sugat et hauriat. Unde fit ut homo ex igne trahat levitatem, bilem et superbiam; ex aere, inconstantiam et ostentationem; ex aqua, fluxum et defluxum; ex terra, crassitiem et hebetudinem.

Porro infans in utero matris post formatum pulmonem respirat, aeremque internum attrahit, ait ex Hippocrate Galenus lib. *An animal sit id quod in utero est*, c. 3. sed id negat Aristot. lib. de Spiritu, cap. 3. ubi docet fœtum in utero mox formato corde habere pulsum, ac deinde ali et nutriri, ultimo respirare: *Nam tum primum respirat*, inquit, *ubi in lucem editus fuerit partus.* Idem docent alii, quibus hic favet Salomon. Rursum Aristot. lib. 2. de Generat. animal. cap. 4. et ejus asseclæ tradunt puerum in utero per umbilicum attrahere alimentum et nutriri, licet aliqui censeant per os nutriri, ideoque mox ut natus est, os mammæ matris admovere, ut lac sugat. Ita Galenus loco citato, et Fortunius Lycetus lib. 1. de Ortu animæ humanæ c. 44. Omittit hic Salomon puerperæ fastidia, partus dolores, infantis pericula, infirmitatem, spurcitiem, de quibus Plutarch. l. de Amore prolis: *Nihil*, inquit, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe, spurcum, ut homo a partu statim conspectus, cui soli fere ne exitum quidem in lucem mundum natura concessit, sed sanguine inquinatus taboque oppletus, et occiso magis, quam nato similis, a nemine tangi, tolli, suaviari et amplexu foveri potest, nisi natura insitum gerente amorem.*

ET IN SIMILITER FACTAM (græce *ὁμοιοπαθῆ*, id est *similiter* vel *similia passam*, ut vertit Pagnin. Arias et Lorinus) hoc est, similibus passionibus, qualitatibus, incommodis, miseriis et ærumnis obnoxiam, quales sunt calor, frigus, æstus, siccitas, fames, sitis, morbi, etc. DECIDI TERRAM.] Vatab. *Et in ejusdem ingenii terram excidi*, q. d. Licet nascerer filius regis Davidis, tamen nascendo effusus sum in terram, non molliorem, neque meliorem, sed similem cæteris, more aliorum hominum et animantium: sicut enim cœlum unum est omnibus, sic et una omnes excipit terra, juxta illud Prudentii: *Una omnes gradiuntur humo*, æque ac unius aeris haustu vivunt. Hinc in terra calorem, frigus, siccitatem, humiditatem, cæterasque qualitates, mutationes et perturbationes sensi et passus sum, æque ac reliqui homines et animalia.

Porro ne infans dum nascitur allisu ad terram lædatur, excipitur ab obstetricibus. Unde S. Ambros. epist. 64. quæ est ad Syagrium: *Obstetrices dicuntur, eo quod obstant ne fœtus laxatis uteri genitalibus in terram defluat.* Et Claud. lib. 10.

> Quem prima meo de matre cadentem
> Excepi gremio.

Et Job c. 3.

> Cur exceptus genibus?

Censet noster Pineda lib. 1. de Rebus Salom. c. 12. n. 4. hic respici ad priscorum Romanorum ritum,

qui pueros recens natos deponebant in terra, ac Opem deam, ut ei opitularetur, invocabant, teste Festo. Idque primo, inquit Varro lib. 2. de Vita pop. Rom. ut Infans auspicaretur vitalis ac rectus esse; secundo, ut velut filius terræ ac piæ matris opem et alimenta imploraret, ait Macrobius lib. 1. in somn. Scipionis, et S. Aug. lib. 4. de Civitate c. 11. quem audi: *Ipse* (Jupiter sive Deus) *opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, et vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat, et vocetur Deus Vagitanus. Ipse levet de terra, et vocetur dea Levana. Ipse cunas tueatur, et vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, et vocantur Carmentes. Præsit fortuitis, voceturque Fortuna. In dea Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In dea Potina potionem ministret. In dea Edulica escam præbeat. De pavore infantium Paventia nuncupetur.* Tertio, ut terram omnium mortalium matrem esse profiteretur, de quo Philo l. de Mundi opificio. Quarto, ut se in terram rediturum præsignificaret, juxta illud Lucretii l. 5.

Omniparens eadem rerum commune sepulcrum.

Hic Romanorum fuit ritus, verum an idem fuerit Hebræorum, præsertim tempore Salomonis, difficile est credere, difficilius probare.

Porro homo nascens, primo, caput emittit, ultimo pedes. Audi Plinium lib. 7. cap. 8. *In pedes,* inquit, *procedere nascentem contra naturam est, quo argumento eos appellavere Agrippas, ut ægri partos, qualiter M. Agrippam ferunt genitum, unico prope felicitatis exemplo in omnibus ad hunc modum genitis.* Et infra: *Neronem quoque paulo ante principem, et toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum parens ejus scribit Agrippina: Ritu naturæ capite hominem gigni mos est, pedibus efferri.*

Audi et Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 8. *Situs in utero quadrupedum omnium extensus est; expedum autem obliquus, ut piscium; bipedum vero inflexus contractusque, ut avium: homo etiam in semet conglobatus sic gestatur, ut nasum inter genua, oculos super genua, aures extra genua habeat. Omnibus æque animalibus caput primum superius est: sed cum creverint et jam exitum appetant, deorsum deducitur. Ita fit ut omnibus partus secundum naturam in caput; contra naturam in pedes, aut inflexo, circumactoque corpore agatur.* Et cap. 10. *Nascuntur secundum naturam cætera etiam animalia versa in caput, sed pueri manus quoque ad costas porrectas extensasque habent. Qui cum exierint, vocem statim emittunt, et manus in os admovent. Excrementum etiam reddunt, alii statim, alii brevi, sed omnes intra diem; quod excrementum pluris quam pro infantis magnitudine est. Papaverculum hoc mulieres vocant, colore cruentum, atque admodum nigrum et piceum est, mox lacteum jam et albidum redditur; sugit etiam confestim ubera infans. Vocem, antequam egrediatur, numquam emittit; etiamsi cum difficulter egreditur, caput exstet, corpus intus sit totum.*

Et primam vocem similem omnibus emisi (legit cum Complut. et S. Ambrosio πᾶσα, id est, *emisi;* jam Vatican. et cæteri legunt ἴσα, id est *æque)* plorans.] Græce κλαίων, id est, *vagiens,* (quasi κλῶν, id est *frangens,* inquit Eustach. in Odys. 4. quia vagitus fit per quamdam membrorum violentam quasi effractionem, seu compressionem) et ut ait Tertull. lib. de Anima, c. 9. *Vagitu vitam salutans.* Nam infantes primis ab ortu quadraginta diebus vigilantes non vident, nec lacrymantur, sed vagiunt: exactis vero 40. diebus lacrymas fundunt, ut docet Arist. l. 7. Hist. anim. c. 10. Idem 7. Polit. c. 17. quem sequitur Avicenna, causam physicam assignat, quod vagitus hic et ploratus faciat ad vocis exercitium, et ad corpus roborandum. Verum causa propria moralis est, scilicet peccatum originale, in quo nascuntur, cujus hic vagitus est index et pœna. Nam cætera animalia in ortu non vagiunt, imo nullam vocem emittunt.

Unde notant Lyran. Holcot, Lorinus, Pineda cælerique interpretes, masculos dum nascuntur vagiendo vagitum auspicari ab A, quæ est prima littera nominis Adæ protoplasti: fœminas ab E, quæ est prima nominis Evæ, quasi de eorum lapsu queritentur. Hinc et Christus, ut per omnia nobis assimilaretur, nostramque culpam lueret et expiaret, vagiendo natus est, juxta illud Fortunati: *Vagit infans inter arcta conditus præsepia.*

Causa physica est, quod infantes nascendo magnam sentiant mutationem; transeunt enim nudi ab utero molli et calido ad terram duram et aerem frigidum, rursum a tenebris et somno ad insolentem lucem et vigiliam, etc. quibus omnibus percelluntur, ac dolentes vagiunt. Ita Alexand. in Problem.

Causa symbolica est, quod infans præsentiat, præsagiat, et quasi *nesciens prophetet,* ait S. Aug. 21. Civit. cap. 14. mille vitæ ærumnas sibi subeundas, quas deplorat. Unde Lucretius lib. 6. ait:

Vagituque locum lugubri complet, ut æquum est;
Cui tantum in vita restat transire malorum.

Hac de dausa Thraces, Gadenses, Trausi et Causiani nascentes lacrymis, morientes gaudio et risu prosequebantur, teste Alex. ab Alex. l. 2. Genial. c. 25.

Si cui homini Deus revelaret omnes afflictiones corporis et animæ, illi subeundas per reliquum vitæ, horreret, ploraret, et pene desperaret, quidni ergo eas omnes præsentiens infans ejulet? Audi S. Aug. lib. 21. de Civit. c. 14. *Quis non exhorreat et mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? quæ quidem non a risu, sed a fletu orditur hanc lucem quod quid malorum ingressa sit nesciens prophetat quodam modo.* Unde Plinius ignorans veram vagitus causam, scilicet peccatum originale, et naturæ per illud corruptionem, naturam ipsam velut novercam accusans, in prœmio l. 7. queritur: *Hominem tantum nudum, ait, et in nuda humo, natali die abjicit ad vagitus statim et ploratum nullumque tot animalium aliud ad lacrymas, et has protinus vitæ principio,* etc. *flens, animal omnibus imperaturum.* Additque *non fari, non ingredi, non vesci, breviterque hominem scire nihil sine doctrina, non aliud naturæ sponte, quam flere.*

Priscis Latinis infantes vagiendo *va* sonare videbantur: unde per onomatopœiam *vagire* dicti sunt, ac Vagitanus (qui et levi nominis flexu Vaticanus dictus est) Deus, ut iis auxilio esset, implorabatur, inquit Varro. Audi Gellium lib. 16. cap. 17. *Vaticanus Deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia, quod pueri simul atque parti sunt eam*

primam vocem edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis. Romæ Deus hic colebatur in monte, qui ex eo etiamnum Vaticanus nuncupatur, quem nunc occupat corpus, sepulcrum et basilica S. Petri, qui omnes Christianos, quasi modo genitos infantes lacte suæ doctrinæ aluit et pavit, verus utique eorum Vagitanus. Unus hic excipitur Zoroastres, qui in ortu suo non vagiit, sed risit, ut refert Solinus l. 1. de Mirab. mundi, c. 3. et hoc fuit portentum malumque omen; nam postea fuit artis magicæ inventor. Cardanus lib. de Rerum varietate, cum de hominis natura agit, eum non nisi post aliquot dies ridere tradit, primumque risum, quem edit, non nisi in somnis existere, quo significare ait nullum, nisi confecto hujus vitæ curriculo, verum ac certum gaudium esse. Nam ut ait S. Augustinus, omnino nihil aliud est tempus vitæ hujus, quam cursus ad mortem. Unde Seneca l. 4. epist. 24. vitam comparat clepsydræ, ex qua aqua vel arena sensim citoque tota defluit et deficit: simili enim modo defluunt dies vitæ, quibus mors succedit.

Denique infantes nati deponuntur in terrram quasi matrem, ut eam velut mox futurum sibi sepulcrum salutent, et inter infantiles vagitus funebres monodias ac nænias modulentur, juxta illud S. Bern. ser. de S. Martino: *In terra,* inquit, *orimur, in terra morimur,* q. d. Prima vivendi sedes est ultima moriendi; nec majori discrimine ortus et interitus ab invicem separantur, quam hæc duo verba: *Orimur* et *Morimur*, quæ una tantum litterula distinguuntur.

4. In involumentis nutritus sum, et curis magnis.] Græce, εν σπαργανοις, id est in fasciis et involucris infantilibus. Unde et Christum, qui est verus Salomon, ut nobis esset similis, εσπαργανωσε, id est *pannis involvit*, id est fasciavit, Virgo Deipara, Lucæ 2. 7. idque primo, quia cum cætera animalia pilis vestita nascantur, solus homo plane nudus nascitur, ideoque fasciis, quasi vestibus involvendus est. Audi Plinium de natura quasi noverca hominis queritantem in procemio l. 7. *Ante omnia unum animantium cunctorum alienis velat, cæteris varie tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumas, pennas, squamas, vellera; truncos etiam arboresque cortice, interdum gemino, a frigoribus et calore tutata est; hominem tantum nudum, et in nuda humo natali abjicit die* etc. et Plut. l. de Amore prolis: *Nihil,* ait, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe et spurcum, ut homo a partu statim conspectus, sanguine inquinatus, taboque oppletus, occiso magis quam nato similis.* Hæc sola purpura indutus prodit in lucem princeps æque ac plebeius homo; ex eadem quisque tela conspicitur vestitus.

Secundo, fasciis eget infans, ut iis mollia ejus membra stringantur, confirmentur et solidentur, ne ex vagitu et ineptis pueri motibus luxentur, labefactentur, aut distorqueantur. Molestæ ergo sunt infanti fasciæ ac quasi compedes ejus et vincula, quibus constringitur, sed necessariæ ad salutem. Unde Galenus l. 1. de Sanitate tuenda, c. 7. et 2. de motu musc. c. 7. et de caus. morb. c. 7. docet, *conducere plurimum tuendæ valetudini infantili, ut fasciis deligetur infans, sed corpori prius toti sale modice insperso, ut membra melius consolidentur atque firmentur, et, nisi commode fascientur infantes quorum sunt mollia peneque fluxibilia corpora, facile inverti et corrumpi membri cujusque figuram.* Catoni propterea Censorino tantæ curæ fuit apud Plutarch. *ut nisi se spectante liberos fasciari permiserit.*

Tertio, fasciæ juvant ut infans, qui quasi quadrupes nascitur, ac manibus pedibusque repit ut rana, cito consolidatis membris et pedibus, iis incedere valeat bipes ut homo. Quam vero hoc sit miserum describit Plinius loco jam citato: *Ab hoc,* inquit, *lucis rudimento, quæ ne feras quidem inter nos genitas, vincula excipiunt, et omnium membrorum nexus; itaque feliciter natus jacet manibus pedibusque revinctus: flens animal cæteris imperaturum, et a suppliciis vitam auspicatur, unam tantum ob culpam, quia natum est: heu dementiam, ab his initiis existimantium ad superbiam se genitos!* Hæc ille.

Unde hæ fasciæ repræsentant institas, ligamina, sindones et lintea, quibus puer post mortem involvendus est, ut inferatur in sepulcrum. Puer ergo, in cunis fasciatus, speciem habet defuncti jacentis in sarcophago; quia nascitur moriturus, gignitur ut sepeliatur. Sub fasciis cunas cæteraque similia intellige. Accedunt varii dolores, quos ex nimia vel inconcinna fascinatione, multisque aliis incommodis patitur puer et explicare nequit, sed vagiendo et plorando eos prodit: ad quos leniendos tria remedia suggessit natura. Audi Galenum, l. 1. de Sanitate tuenda, c. 7. *Tria hæc doloris infantium remedia nutricibus ipso usu edoctis inventa videamus, scilicet nutricis papillam ori inditam, motum mediocrem, vocis modulationem. Rursusque triplicem excogitatam dimotionem infantium, in cunis, in lectulis pendentibus, in suis ipsarum nutricum ulnis.*

Et curis magnis.] To *magnis* jam non est in Græco. Perperam P. Nannius pro *curis* legit, *cunis,* forte in aliquo exemplari pro φροντισι, id est *curis,* scriptum legit φορτισι. id est *naviculis onerariis,* quæ cunarum speciem referunt; aut φορμοισι: φορμος enim est sporta, vas, corbis, quibus similes sunt cunæ. Porro in cunis magnis curis et sollicitudinibus parentum, obstetricum, nutricum, prædagogorum alitur et educatur infans: unde varios morbos, ac non raro mortem subit: quocirca illi servando Gentiles Cuninam deam præficiebant, ait Varro, et ex eo S. Aug. 4. de Civit. 11.

Porro Gentiles heroum filios recens natos ponebant in clypeo, ut ad bellum eos erudirent. Unde positus est in scuto apud Theocritum Hercules, itidemque Iphiclus ab Alcmena parente:

> Cum ambos lavisset, et lacte replevisset,
> Posuit super scutum æreum quod Pterelæ
> Amphitryon, pulchram armaturam ademerat, interfecto.

Quin et Lacenæ in clypeo pariebant auctore Nonno Dionys. 41. Denique curas has exstimulat amor, præsertim matris erga prolem; quia enim impense eam amat, hinc impense eam curat. Mensura enim curæ est amor. Unde Anacharsis, rogatus *cur conjugio abstineret?* respondit: *Quia nimis amarem prolem ex eo natam.*

5. Nemo enim ex regibus aliud habuit nativitatis (græce γενεσεως, id est ortus) initium.] Sub ortu accipe conceptionem, nativitatem, educationem: quæ

omnia mille periculis et incommodis, ideoque mille curis et anxietatibus sunt obnoxia in homine, non autem in cæteris animalibus, quibus proinde longe infelicior et ærumnosior est homo: dicit hoc Salomon, non tam ut cæteris regibus, quam ut reliquis hominibus plebeis sese assimilet et adæquet.

6. Unus ergo introitus est omnibus ad vitam, et similis (græce, ἴση id est æqualis) exitus.] Idem ergo est hominis principium, idem finis, solis vero mediis vitæ itineribus discrepant; qui ergo sapit, ea præclare obeat. Pro *ergo* græce est δὲ, id est autem; sed δὲ subinde est illativum, et æquipollet *ergo*, ut superius monui. Pro *introitus* græce est εἴσοδος, quæ vox est theatralis, et adaptatur personis scenicis in theatrum prodeuntibus, ut in comœdia agant personam, hic regis, ille servi, iste militis. Unde ἐξόδιον vocabatur carmen, quod in fine comœdiæ canebatur, teste Polluce lib. 4. Similis *est introitus ad vitam*; per eam enim ingredimur in theatrum hujus mundi, ut personam comicam agamus, hic sacerdotis, ille principis, iste plebei. Unde August. Cæsar, teste Sueton. moriturus ad amicos ait: *Satisne belle personam nostram egimus?* Illis respondentibus, *belle*, attrahens claudensque lectuli cortinas: *Valete ergo*, inquit, *et plaudite*, uti dicunt scenici finita jam comœdia. Homo ergo in hac vita est mimus et histrio in tragœdia, quæ coram Deo, angelis et hominibus exhibetur, juxta illud Pauli: *Spectaculum* (græce θέατρον, id est *theatrum*) *facti sumus mundo, et angelis, et hominibus*, 1. Corinth. 4. 9. Quisque ergo videat ut decore personam suam agat, ut Deo illius bene actæ rationem exposcenti exactam reddat.

Secundo, εἴσοδος convenit navigantibus, qui navim ingrediuntur, ut in portum a se prætensum enavigent: sic ingredientes in vitam, ingredimur in mare mille tempestatibus et periculis piratarum obnoxium, ut per illud duce Deo, et afflante Spiritu Sancto in portum salutis enavigemus.

Tertio, εἴσοδος convenit ingredientibus nundinas et forum, ut in eo merces emant aut vendant. Sic vita nostra est mercatus et nundinæ, ait sanctus Gregorius Naz. in quem nascendo ingredimur, ut in eo merces virtutum, meritorum et bonorum operum, quibus mereamur salutem et vitam æternam comparemus.

Quarto, εἴσοδος et ἔξοδος, id est ingressus et egressus, competit soli orienti et occidenti, æque ac lunæ et stellis. Mane enim sol oriens ingreditur in nostrum hemisphærium, vespere occidens egreditur. Sic homo celerrime per vitam et mundum hunc pertransit, ut in nativitate quasi mane oriri, in morte quasi vespere occidere videatur. Sicut ergo sol velocissime eodem die transit ab ortu ad occasum; sic homo a vita celerrime decurrit ad mortem, adeoque vita ejus non est aliud quam transitus continuus ab ortu ad occasum et mortem.

Quinto, εἴσοδος convenit athletis, cursoribus et curribus in stadium pro præmio ingredientibus, in eoque ad metam celerrime decurrentibus. Sic enim vita nostra est stadium, in quo certamus et decurrimus ad metam et palmam cœlestem. Quare mors sapientibus et sanctis non tam est finis vitæ, quam mortis, ac veræ vitæ initium, et æternitatis janua, uti passim docent SS. Patres, quin et Philosophi. Audi paucos e multis. Maximus Tyrius Platonicus serm. 25. *Hoc*, ait, *quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, et futuræ vitæ procreatio.*

Indi Brachmanes apud Strabonem l. 25. affirmant *mortem esse nativitatem ad illam veram atque felicem vitam*. Pallad. l. 1. Florileg. *Anima e corpore tamquam e carceribus mortis fugit ad Deum immortalem*. Apoll. Tyaneus apud Phil. l. 7. *Nos*, inquit, *homines in carcere sumus omni tempore, quod nos vitam appellamus, et qui primi domos invenerunt, non animadvertisse videntur, quod alio carcere seipsos circumdarent.* Cicero in Caton. Major. *Dum sumus in his conclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi opere perfungimur; est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium.* Idem in Somnio Scipionis, agens de Heroibus Roman. *Qui*, inquit, *e corpore tamquam e carcere evolarunt.* Themistius apud Stob. serm. 121. *Videtur*, inquit, *ipsum* του θανατου, id est mortis, *nomen, hominem e vita migrantem, non ad locum aliquem sub terram referre, sed extollere* ανω εις θεον, *hoc est sursum ad divinam sedem. Sic enim probabile est animam veluti a vinculo corporis quod exspiravit, solutam, tum demum vere respirantem, seque recreantem, Deo sociari, et ab eo pendere.* Idem Themistius ibid. *Mortis*, ait, *affectum subire, simile est initiationi in magnis aliquibus sacris; quocirca ut ipsa vocabula sic etiam res inter se consimiles sunt*: τελευτᾶν *enim mori est*, τελεται, *sacra*; τελεισθαι, *initiari. Nam post mortem mirabilis quædam lux occurrit, aut loci puri, aut amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, choreæ, et venerabiles de rebus sacris narrationes resonant; illic homo jam perfectus initiatus, sui juris factus et liber, coronatus obambulans sacra celebrat, et conversatur cum viris sanctis purisque, profanam in terra et impuram turbam inspiciens, quæ in profundo cœno et caligine a seipsa conculcatur et compellitur.*

Ex quibus omnibus recte concludit S. Maximus Episcopus Taurin. in Cent. 5. c. 76. *Non puto finem vitæ hujus justum esse mortem appellare, sed recessum a morte, seperationem a corruptione, tenebrarum subductionem, ut in summa dicam omnium consummationem malorum.*

7. Propter hoc optavi, et datus est mihi sensus: et invocavi, et venit in me spiritus sapientiæ.] Subdifficilis est hoc loco nexus: non satis enim liquet quid referat τὸ *propter hoc*. Respondet primo Noster a Castro, sicque explicat, q. d. *Propter hoc*, id est propter ærumnas meas jam recensitas, quia scilicet vidi me natum in summa miseria, nec posse meis viribus ac industria sapientiam comparare, in hoc volui præferri aliis, quod confugi ad sapientiæ auctorem et largitorem: cognita ergo infirmitate mea, et Dei summam potentiam et liberalitatem optavi.

Secundo, magis genuine noster Lorinus: Humanæ, inquit, imbecillitatis consideratio impulit eum ad concupiscendam et poscendam a Deo sapientiam, responditque voto ac precibus eventus, ut animæ, quam sciebat esse immortalem, accommodatam perfectionem adeptus est: philosophia enim mortalitatis meditatione gignitur.

Tertio, Jansen. quia commune est omnibus initium

nativitatis, et quia vidi me sicut reliquos homines natum in ignorantia, ideo optavi sensum et sapientiam, quæ hanc ignorantiam dirigeret, imo depelleret.

Quarto, noster Pineda l. 1. de Rebus Salomonis capite 12. *Propter hoc*, inquit, quod scilicet viderem me ex naturæ primordiis cæteris nihilo meliorem, *optavi* (votum concepi, qua me ratione excellentiorem efficerem) *et datus est mihi sensus* (intelligentia, scientia, prudentia.) Nam ea nomina, quæ discrimen aliquod inter homines efficiunt, non sunt naturæ, sed vel fortunæ, ut liberi et servi, regis et subditi, divitis et pauperis; vel virtutis, laboris et industriæ, ut probi vel improbi, sapientis vel stulti, digni indignive laude.

Vivere commune est, sed non commune mereri,

inquit Prudentius disputans adversus Symmachum. Et Felix Minutius: *Generosus es? Parentes tuos laudas: Omnes enim pari sorte nascimur, virtute distinguimur.* Idem Pineda l. 6. c. 9. Hinc illa, inquit, Salomonis in eam quæ vera ex virtute laus et gloria est, animi accensio et incitatio, vere regio et excelso animo digna; nam cum eadem essent omnibus vitæ primordia, et similes progressiones et exitus: *Propter hoc* (ut aliis excelleret) *optavit, et datus est illi sensus; invocavit, et venit in illum spiritus sapientiæ, et præposuit illam regnis et sedibus.* Sap. 7. 7. atque hæc est illa famæ et nominis immortalitas, quam sibi proponebat et expetebat Sap. 8. 13. *Habebo immortalitatem, et memoriam æternam his, qui post me venturi sunt, relinquam.*

Omnia hæc vera, et huic loco apposita sunt et congrua. Salomon enim, quia duplicem personam sustinebat, duplicem hic postulat sapientiam, scilicet unam, quæ eum ut personam privatam instrueret, alteram quæ eum ut personam publicam dirigeret. Sensus ergo est, q. d. Quia vidi me natum in tanta miseria et ignorantia, optavi et postulavi sensum et prudentiam, quæ me doceret in vita tam misera et cæca recte sapienterque vivere, ac miserias vitæ vel prudenter curare, vel fortiter sustinere: ejus vero concupiscentias inordinatas et noxias generose cohibere et frænare; denique a voluptate hujus vitæ, utpote brevis et caducæ, mentem avocare, eamque ad futuram vitam in cœlis beatam et æternam ambiendam, totisque viribus prosequendam traducere.

Rursum, quia rex sum (hæc enim oratio videtur esse illa, qua initio regni postulavit a Deo sapientiam ad regendum, 3. Reg. 3.) postulavi sapientiam non plebeis communem, sed regalem, omnibus superiorem et excellentiorem, qua subditis antecellerem, eosque sapienter regerem et dirigerem ad pacem et felicitatem tum præsentem, tum æternam. Rex enim æmulari debet Dei sapientiam et sanctitatem. Nam ut ait Polybius apud Stobæum ser. 6. *Honestum deorum est, aut eorum qui diis proximi censentur.* Et Jamblichus epist. ad Agrippam: *Oportet*, inquit, *legibus præfectum summe purgatum esse, juxta summam legum rectitudinem, ac neque seductione, neque fraude falli per ignorantiam, neque vim inferioribus inferre, nec ulla occasione injusta allici; nam servatorem et custodem legum, tam incorruptum oportet esse, quam summe fieri potest in humana natura.*

Optavi,] græce ηὐξάμην, id est, optavi, oravi, supplicavi, votum concepi. Optare enim facit orare et postulare; imo desiderium suum patefacere Superiori, præsertim Deo, est orare; juxta illud Ps. 10. 17. *Desiderium pauperum exaudivit Dominus, præparationem cordis eorum audivit auris tua.* Hinc solerter Noster vertit, *optavi* potius quam *oravi*, ut orationis fontem indicaret, scilicet optationem et vehemens sapientiæ desiderium; præsertim quia orationem mox exprimit, dum subdit: *Et invocavi.*

Moraliter docet hic, initium sapientiæ et sanctitatis esse ingens ejus votum et desiderium, juxta illud Christi: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat*, Joan. 7. 37. Hinc Christus a Jacob Patriarcha vocatur *desiderium collium æternorum*, Genes. 49. et Apostoli in Pentecoste per decem dies desiderantes, et invocantes receperunt Spiritum Sanctum. Idem fac et tu, ac cum Ecclesia ardenti affectu, magnaque obtinendi fiducia suspira et supplica. *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Ita S. Thomas Aquinas profitebatur se sapientiam suam magis oratione, quam studio impetrasse. Nam *omnis sapientia a Domino Deo est*, Eccli. cap. 1. v. 1.

Sensus,] græce, φρόνησις, id est, prudentia, scientia, intelligentia; Noster vertere solet, *sensus*, ut scilicet in omnibus sensate, sapienter et honeste me gererem.

8. Et præposui illam regnis et sedibus (græce, *sceptris et thronis*, quæ regis et regni sunt insignia) et divitias nihil esse duxi in comparatione illius,] græce ἐν συγκρίσει, id est, *in dijudicatione illius*, si cum sapientia dijudicentur et in judicio certent utra alteri præstet. Rationem a priori dat ipsa sapientia Prover. 8. 14. dicens: *Meum est consilium, et æquitas; mea est prudentia, mea est fortitudo; per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt.* Et v. 18. *Mecum sunt divitiæ et gloria, opes superbæ et justitia. Melior est enim fructus meus auro et lapide pretioso, et genimina mea argento electo.* Vide ibi dicta.

Hinc multi fideles, quin et philosophi (ut Crates, Democritus, Anaxagoras) abjecerunt opes, et abdicarunt regna, ut vacarent sapientiæ et sanctitati, quorum nonnullos superius recensui. Nam opes et regna sæpe invitis eripiuntur, sapientia et sanctitas invito eripi nequit. Sic Apostoli dixerunt Christo, qui est dux sapientiæ: *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te.* Matth. 19.

9. Nec comparavi illi lapidem pretiosum; quoniam omne aurum in comparatione illius, arena est exigua; et tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius,] q. d. Sapientia longe præstantior est omni auro et gemmis; sapientiæ aspectu obscuratur auri fulgor, infuscatur argenti candor, hebescit margaritarum nitor, et quidquid illustre et pretiosum est, sordescit et vilescit, adeoque ipse Plutus (græce enim est πλοῦτον) quem gentiles ut opum Deum adorant. Quid enim est argentum et aurum, nisi terra alba et rubra, ait S. Bern. ser. 4. de Adventu. Pro *in comparatione* græce est, ἐν ὄψει, id est in visione, in conspectu. Hinc Plato libr. 3. de Republ. sapientes et virtute eximia præditos ait conflatos ex auro et argento, sed cœlesti, quod terreno præstet, cæteros ex ære et ferro. Audi eum: *Deus effector hominum principibus reipublicæ, qui cæteros præcedebant, miscuit pectori aurum cœleste, id est virtutes divinas,*

ut alta quadam et excelsa mente essent: illis autem, qui hos adjuvarent in gubernando rempubl. cœleste pectoribus indidit argentum, id est præclarum virtutum ornamentum, etiamsi substiterint infra dignitatem priorum; ut et ferrum et æs miscuit agricolis et aliis opificibus, qui reipublicæ serviunt. Addit tamen: *Eos quibus Dominus aurum et argentum cœleste pectoribus miscuit, contemnere debere terrenum aurum et argentum, neque loculos habere oportere, neque sequi opes.*

Alludit ad Job 28. 15. *Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione ejus,* nec sapphirus, nec topazius, nec Indiæ colores cæteraque, quæ subdit. Quare stultorum vox est illa apud Horatium lib. 1. epist. 1.

O cives, cives, quærenda pecunia primum,
Virtus post nummos,

Pro *pretiosum*, græce est, τιμιον, nonnulli legunt, τιμητον, id est *honorarium*. Sunt qui legunt ατιμητον, id est vilem, inhonorabilem, despectum, quo velit significare quemvis lapidem pretiosum sine honore, ac sine pretio esse, si cum sapientia comparetur. Unde sic legunt: *Non comparavi ei lapidem, tamquam despectui habitum præ sapientia*; sed communis lectio habet, τιμιον, id est, *pretiosum*. Huc faciunt duæ Christi parabolæ, prior de thesauro abscondito in agro Matth. 13. 44. *quem qui invenit homo, abscondit, et præ gaudio illius vadit et vendit universa quæ habet, et emit agrum illum.* Et de pretiosa margarita inventa ibidem v. 46. quam ut compararet industrius negotiator, *abiit et vendidit omnia quæ habuit, et emit eam.* Nam sapientia thesaurus est et margarita unica. Quod si *in Christo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi.* Coloss. 2. 3. jure optimo Apost. ad Philip. 3. 8. *Existimo,* ait, *omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei; propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.*

10. SUPER SALUTEM ET SPECIEM (græce, *super sanitatem et formam*, sive *pulchritudinem)* DILEXI ILLAM, ET PROPOSUI PRO LUCE HABERE ILLAM; QUONIAM INEXTINGUIBILE EST LUMEN ILLIUS.] *Proposui pro luce habere illam,* alii vertunt, *præ luce*, q. d. Anteposui illam luci. Hinc græce est προειλαμην, id est *elegi*. Unde Vatabl. *usumque ejus luci præoptavi*, vel *prælegi, ut cujus splendor supprimi non possit.*

Noster aptius vertit: *Proposui pro luce*: græcum enim αντι φωτος. Primo, verti potest, *pro luce*, vice lucis, instar lucis; secundo, *super lucem*, præ luce. Duo enim significat Salomon. Primo, sapientiam se præposuisse luci; secundo, se vice lucis non alio lumine usurum, quam ipsa sapientia. Sapientia enim est lux lucidissima, quæ mentem illuminat ad omnia cognoscenda, et rite peragenda. *Lucem* hic tum externam solis, tum internam, puta lumen oculorum, accipe, q. d. Sapientiam chariorem habui, non tantum luce solis, sed et meis oculis, et luce visuque oculorum, adeoque seposito visu oculorum, in rebus agendis statui non alio uti visu, non aliis oculis, nisi ipsius sapientiæ; hæc enim per omnes rerum tenebras viam ostendit, secureque deducit ad metam vitæ æternæ.

Huc usque sapientiam præposuit bonis externis, sive fortunæ, uti sunt aurum et argentum; nunc præponit eamdem bonis internis, uti sunt sanitas sive valetudo, forma sive pulchritudo, visus et intuitus lucis; quibus tantum sapientia præstat, quantum corpori animus, cujus ipsa est sanitas, pulchritudo et visus.

SUPER SALUTEM ET SPECIEM DILEXI ILLAM.] Primo plane, quasi dicat: Magis amavi et optavi sapientiam, quam corporis sanitatem, robur et decorem, quia sapientia, utpote spiritalis et dos nobilissima, præstat omni rei et doti corporeæ. Innuit sapientes sæpe minus pollere robore corporis, et robustos admodum minus pollere sapientia. Sic enim Deus dona sua distribuere et partiri solet. Adde, corpus alias dispositiones exigere ad robur, et subinde contrarias ad sapientiam requiri. Unde illud:

Ingenio pollet, cui vim natura negavit.

Secundo, Petrus Blesensis epist. 81. censet hic sapientiæ studiosos invitari ad laborem et studium sapientiæ, etiam cum jactura sanitatis et formæ, quod par sit rem tantam, quanta est sapientia, quavis corporis jactura emi. Hinc videmus studiosos laborare stomacho, capite, phlegmate, fierique macilentos, valetudinarios et decolores, ideoque brevis esse ævi; studendo enim exhauriunt optimos spiritus, et calorem a stomacho avocant ad cerebrum, ex quo oritur stomachi indigestio, cruditas, flatus, phlegmata, vertigines, hemicrania, etc. Sic Aristoteles naturali stomachi infirmitate laborabat, eamque calidi olei utriculo ventri admoto levare solebat, ait Ammianus libr. 16. ut mirum sit eum ad ætatem 63. annorum pervenisse, et assiduos dolores tamdiu tanta animi virtute sustentasse: *Fuit enim in lucubrando studio infatigabilis,* ait Laertius in ejus vita, *qui cum cubitum se conferret, in manus globum æneum capiebat, ut cadentis in pelvim globi sono excitaretur. Aristotelem,* inquit Censorinus de die natali, *ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones virtute animi diu sustentasse, ut magis mirum sit ad annos sexaginta tres eum vitam pertulisse, quam ultra non protulisse.* Blesensem sequitur Pineda l. 3. de Reb. Salomonis c. 3. n. 8. Sapientia, inquit, est mortis et mortalitatis antidotum, Sapient. 8. v. 17. Quare quamvis corporis vires sapientiæ studio atque vigiliis extenuentur, et ad mortem celeri gradu sapiens contendat; ex altera tamen parte nominis immortalitate, quæ sapienti debetur, vitæ brevioris jactura abunde compensatur: propterea enim addidit: *Super salutem et speciem dilexi illam,* Sap. 7. 10. Idem l. 3. c. 10. n. 5. Salomon, ait, exercuit cum labore, attentione et mentis intentione scientias sine labore acceptas; aliquando etiam cum defatigatione quadam virium corporis, stomachi languore, capitisque lassitudine aliqua. Prætervehuntur aliquando ultra modum sapientum vigiliæ et lucubrationes, ut cum ipso Salomone cogantur dicere: *Super salutem et speciem dilexi sapientiam*; et ne sapientiæ desint, desunt valetudini curandæ, desunt sibi ipsis, ac vitæ necessariis desunt. Verumenimvero moderatio adhibenda est studio, quam ipsa sapientia præscribit, ne vires cor-

poris lædantur, itaque usus et exercitium sapientiæ intercidatur, juxta illud:

Omnibus in rebus modus est pulcherrima virtus.

Ed illud:

Omnis satietas mala; studiorum autem pessima.

Tertio, idem Pineda lib. 3. c. 3. n. 5. censet hic respici ad orationem Salomonis, qua a Deo non postulavit sanitatem, nec pulchritudinem aut pulchras uxores, sed sapientiam, 3. Reg. 3. 11.

Huc facit illustre exemplum in Hermanno, cui a contractis membris cognomen fuit Contracti, qui cum esset filius Comitis, monasticen professus in Ordine S. Benedicti, enixe petiit a B. Virgine, cui erat addictissimus sanitatem sibi restitui; quæ per visum apparens illi hoc responsum dedit: *Fili charissime, tuis precibus sedulis invitata duorum tibi optionem impetravi; elige quod volueris. Contractus permanebis, et omnium Scripturarum scientiam accipies, tam divinarum, quam humanarum; vel sanitatem corporis accipies idiota permanebis, et Ecclesiasticam cathedram ascendes. Jam alterum ex iis, quod volueris elige, quoniam ambo habere non poteris.* Hermannus autem considerans quod Regina cœli singulariter suadebat, elegit remanere contractus, et scientiam Scripturarum accipere magis quam corporis sanitatem absque doctrina possidere. Erat enim jam tunc, licet rudis et idiota, devotus tamen et Scripturarum amore accensus. Ex illo tempore in omni doctrina ultra omnes contemporaneos suos proficiens, excellentissimæ opinionis vir factus est; trium linguarum, Latinæ scilicet, Græcæ et Arabicæ, ita peritus exstitit, ac si natus in eis fuisset; floruit anno Domini 1060. auctorque fuit hymni *Salve Regina*, et aliorum plurium. Porro ægritudo illi patientiæ et sanctitatis fuit materia et stimulus. Ita Trithemius de Viris illustribus Ordinis S. Benedicti lib. 2. c. 84.

Porro quam parvi facienda sit sanitas et forma præ sapientia, docet S. Aug. ser. 42. de verbis Domini: *Nam salus hominis quæ reddita est corpori, quanti temporis fuit? Quæ est enim vita vestra, dicit Scriptura? Vapor, inquit, ad modicum apparens, deinceps exterminabitur. Quod ergo illius hominis corpori reddita est sanitas, reddita est nonnulla diuturnitas vapori. Non itaque pro magno illud habendum est; vana salus hominis. Et recolite, fratres, illud propheticum et evangelicum: Omnis caro fœnum, et omnis honor carnis ut flos fœni: fœnum aruit, flos decidit; verbum Domini manet in æternum.* Et post pauca: *Tota quippe ista vita intelligentibus tribulatio est. Sunt enim duo tortores animæ non simul torquentes, sed cruciatus alternantes. Horum duorum tortorum nomina sunt timor et dolor. Quando tibi bene est, times quando male, doles. Sæculi hujus quem non decipit prosperitas, non frangit adversitas.* Utrumque docet et præstat sapientia. Sic gentiles Palladem deam sapientiæ præferebant Veneri deæ pulchritudinis, et Hygijæ sive Valentiæ, deæ sanitatis.

Et proposui (græce προειλάμην, id est judicavi, decrevi) pro luce habere illam.] Jam dedi hujus luci sensum, dixique præferri hic sapientiam luci, tum solis, tum oculorum. Quid charius et lucidius oculis? quid sole, qui est cor, mens et oculus mundi; utique sapientia, cujus aureum jubar solari antecellit: illam ergo prædilexi et prætuli rebus omnibus, quæ lucent et radiant oculis mortalium. Addit Pineda libr. 3. de Rebus Salomonis c. 4. n. 12. et ex eo Cervautius, per *lucem* accipi ipsos sapientiæ oculos pulcherrimus Salomon, inquiunt, sapientiam quærit sibi sponsam assereus: *Amator factus sum formæ illius*, sed illius luminibus potissimum captus; nam proposuit pro luce habere illam, quoniam inextinguibile est lumen ejus. Illius lumina mirabiliter radiant, imo tota ipsa candor radius est æternæ lucis, Sap. 7. 26. imo lumen jucundissimum et utilissimum; nam et illa est speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum, quæ poetis cœli ac Jovis oculi dicuntur, lucique comparata invenitur prior, illi enim succedit nox; sapientiam autem non vincit malitia. Hujus rei symbolo legimus Gen. 29. 17. captum Jacob non tantum decora facie, sed venusto aspectu Rachelis, quam non solum commendabat pulchritudo eximia, sed lumina oculorum, quorum maxima ratio ad speciei illustrationem accidit ex oppositione, velut umbræ Liæ lippientibus oculis. Illorum maxima est vis, Cant. 4. 6. *Averte*, ait, *oculos tuos a me, quia ipsi me avolare*, Hebr. *extolli, superbire fecerunt.* Sapientia ergo est Lucina et lampas, in cursu hujus vitæ illuminatrix, vivificatrix, et victrix.

Symbol. idem Pineda ibidem c. 3. n. 8. per *lucem* accipit regnum; hujus enim symbolum est lucerna et lux, quia olim regibus præferebatur ignis lucidus, uti ostendi Jerem. 1. 13. q. d. Proposui *pro luce*, id est pro regno, habere illam; *quoniam inextinguibile*, id est perpetuum *est lumen*, id est regnum, et regius splendor *illius*.

Quoniam inextinguibile est lumen illius.] græce, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος, id est, *quia insomnis, pervigil, irrequietus est fulgor* sive *splendor, qui ex ea* scilicet procedit et profluit; Cervantes: *Immortale, quod ex hac est jubar:* Vatabl. *Splendor ejus supprimi non potest*; alii: *Effulgentia ejus nullam subit tenebrarum vicissitudinem.* Sensus est q. d. Proposui sapientiam habere pro luce, quia omnis alia lux solis, lunæ, diei, fundit lumen, sed quod vespere extinguitur deficit, et quasi dormit per noctem usque ad mane, quo rursum sol et dies oritur; at sapientiæ lux fundit lumen quod numquam extinguitur, deficit aut dormit, sed pervigil et luminosum semper perdurat; cum ex adverso lux oculorum pariter cum homine noctu sopiatur et dormiat, lux quoque solis vespere occidat, et, ut vulgus loquitur, eat cubitum et dormitum. Occubitus enim solis plebeis videtur esse ejusdem decubitus, quies et somnus, juxta illud Virgilii 4. Æneid.

Tithoni croceum linquens aurora cubile.

ita a Castro. Huic luci, inquit, ex sole mananti noctium successione accidit quies et nox, ut ait versu ultimo hujus capitis, in qua nocte quiescit homo a labore et somnum capit; at lumen sapientiæ nullo somno intermittitur, numquam quiescit, semper in vigilia est, et in continuum laborem inducit; nam diu noctuque per somnium et per vigiliam ita affulget homini, ut eum ab laborandum in animi cultura ex-

citet et accendat. Et hac ratione lumen sapientiæ dicitur inextinguibile, quia ubi est, numquam non illuminat, quemadmodum de amore dixit S. Gregor. hom. 30. in Evang. quod numquam sit otiosus, sed magna operetur, si est, quia semper urget ad operandum.

Causa a priori est, quod sapientia sit radius divinæ lucis, oriaturque et manet a Deo, *apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*, Jacobi 1. 17. Vide ibi dicta.

Igitur lumen sapientiæ est inextinguibile. Primo, quia in se numquam extinguitur, deficit aut variatur: sed idem semper et æquale suique simile perseverat. Secundo, quia semper hominem illuminat et inflammat, instigatque ad bona opera, ut etiam noctu legem Dei et verba sacræ Scripturæ ruminet, meditetur, ac de Deo cogitet, eumque adoret et invocet, juxta illud S. Hieronymi ad Eustochium; *Esto cicada noctium.* Et illud Psaltis; *In lege ejus meditabitur die ac nocte.* Psal. 1. 2. Et illud Mosis: *Meditaberis in eis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque consurgens*, Deut. 6. 7. Vide ibi dicta. Et illud de muliere sapienti et forti: *Non extinguetur in nocte lucerna ejus*, Prov. 31. 18. Tales fuere Essæi sub S. Marco, de quibus Philo lib. de Therapeutis: *Nullæ pene*, inquit, *aliæ inter dormiendum offerebant se illis imagines, nisi rerum cœlestium. Quorum et elapsa in somnis verba juniores vigilantes attentissimi, scriptis utpote pretiosissima, excipiebant.*

Tales quoque fuere Acœmetæ, id est Religiosi non dormientes, sed jugiter psallentes et meditantes; quales fuere Studitæ, quorum præses fuit magnus ille Theodorus Studita, a jugi meditatione et studio ita cognominati, de quibus alibi dixi. Apud Græcos certamen erat cursus, in quo qui decurrendo lumen lampadis accensum servabat, vincebat; qui vero extinguebat, vincebatur. Audi Pausaniam in Atticis: *Ara est, in qua homines in urbem accensas lampades præferentes decurrunt. In eo autem certamen est, ut in cursu accensæ conserventur: cujus enim fax extincta fuerit, palma in medio relinquitur.*

Pari modo Christianus lampadem fidei et charitatis oleo bonorum operum foveat, et accensam teneat oportet usque ad ultimum vitæ diem. Nam virgines sapientes oleum habentes, eoque lampades accensas foventes, admissæ sunt ad nuptias cœlestes; eo vero carentes, et lampades habentes extinctas, ab iis exclusæ fuerunt, Matth. 25. 7.

11. VENERUNT AUTEM MIHI OMNIA BONA PARITER CUM ILLA, ET INNUMERABILIS HONESTAS PER MANUS ILLIUS.] *Omnia bona* sunt opes, fama, gloria, regnum, victoria, etc. *innumerabilis*, id est plurima. Est hyperbole; nam omnes opes Salomonis, licet plurimæ, absolute tamen numerari poterant, utpote finitæ.

Ne quis Salomonem temeritatis accuset, quod sapientiam cæteris bonis prætulerit, eamque in sponsam sibi delegerit, ostendit eam non indotatam ad se venisse, sed pro dote attulisse bona omnia. Id ita reipsa accidisse patet 3. Reg. 3. 11. ubi Deus ait Salomoni: *Quia postulasti verbum hoc, et non petisti tibi dies multos, nec divitias, aut animas inimicorum tuorum; sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum judicium; ecce feci tibi secundum sermones tuos, et dedi tibi cor sapiens et intelligens; in tantum, ut nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed et hæc, quæ non postulasti, dedi tibi divitias, scilicet et gloriam, ut nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retro diebus.* Unde Christus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, conclusit versu 33. *Quærite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis. Adjicientur* dixit, non sine emphasi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, et suis quoque inimicis largitur, quasi adjectanea, imo rejectanea. Sic cum Sapientia increata, puta cum Filio suo Deus nobis omnia donavit, Rom. 8. 32. cum sapientia vero creata id est cum gratia et charitate, reliquæ nobis proveniunt virtutes, velut proprietates ex essentia et natura gratiæ promanantes; externa quoque bona, quatenus prosunt ad gratiam et salutem.

HONESTAS,] id est virtus, quæ spectat bonum honestum, ac præsertim modestia, ait S. Bonavent. et Dionys. Verum græce est πλοῦτος, id est opes, divitiæ: hæ enim in Script. vocantur *honestas*, quia possidentem faciunt honestum et honorabilem, ut ab omnibus colatur; sic *honorare* vel *honestari*, significat ditare, ut 1. Timoth. 5. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est stipendio, *digni habeantur.* Et v. 3. *Viduas honora* (sustenta) *quæ vere viduæ sunt.* Sic *honestas* pro opibus, et *honestare* pro divitem facere, sumitur hoc c. v. 13. et c. 8. v. 18. et c. 10. 10. et Eccl. 11. v. 14. et 23. Est ergo metalepsis; divitias enim consequitur honestas, victus, vestitus et familiæ. Unde et prisci Latini *honestum* sumebant pro divite, ut docet Asconius in Verrinam 3. et Ulpianus l. 52. D. de furtis, Titium honestum opponit Titio egeno. *Cum*, ait, *Titio honesto pecuniam credere vellem, subjecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples.*

PER MANUS ILLIUS,] græce, *in manibus illius*, id est primo, in ejus arbitrio et potestate, quasi ab ea manans et pendens; secundo, q. d. Liberaliter per manus illius erogabatur. Manus enim symbolum sunt, primo, potestatis et dominii; secundo, liberalitatis et beneficentiæ. Unde *donum*, græce dicitur δῶρον, quæ vox palmam significat, sive manum explicatam, et extentam, qua dona erogamus. Unde Plinius l. 35. c. 14. *Græci antiqui*, ait, *doron palmam vocabant, et ideo dora munera, quia manu darentur.* Tertio, laboris et operationis; unde per manus sapientiæ innuit eam, non esse otiosam, sed operosam; nec otiosis, sed operosis suas opes conferre. Quarto insuper, contentionis et pugnæ, ut notet sapientiam magnam debere cum insipientia et concupiscentia subire luctam cum eaque crebro manus conserere, ut eam subigat et obsequentem reddat. Hinc Plutus, id est deus divitiarum præses, pingebatur cum signo Fortunæ et Minervæ (quæ dea erat sapientiæ) Erganes, id est operatricis, inquit Plutarch. Hesiodus, Aristoph. et alii. Unde Pausan. lib. 1. et 6. qui est Eliac. ait: *In arce Minervæ fanum est, signumque auro et ebore fabricatum. Phidiæ ajunt opus fuisse; insistit Deæ cassidi gallus gallinaceus, quod opinor, hæc est avis omnium pugnacissima, vel fortasse quod Minervæ cognomento Erganæ sacra est.* Gallus pugnax et pervigil insistit capiti Minervæ, ut notet sapientiam et opes, non otio, sed assidua vigilia, labore et contentione comparari. Minervæ ergo, sive

Palladi, armatæ cœli terræque bona, perinde ac duci milites subduntur. Huc facit illud Horatii libro 1. epist. 1.

> Ad summam sapiens uno minor est Jove, dives,
> Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum.

Hinc Salomon post collatam sibi sapientiam mirabiliter cœpit ditescere: per eam enim naves misit in Ophir, quæ auri copiam ei afferebant, multaque alia solerter adinvenit, quibus immensas opes et gloriam sibi comparavit, uti ostendit Pineda lib. 4. de Rebus Salomon c. 4.

12. Et lætatus sum in omnibus; quoniam antecedebat me ista sapientia,] quasi dux deducens me ad omnia bona jam dicta. Unde græce est ἡγεῖται, id est, dux est sapientia, q. d. Quoniam sapientia dux est, auctor, caput, fons et mater omnium bonorum; quia Deus scilicet, auctor et amator sapientiæ, ea omnia large elargitur sapientiæ studiosis.

Igitur minus apte ad hunc locum Holcot exponit, q. d. Sapientia quasi dux mihi præibat in omni negotio per sapiens providumque consilium, ut omnia prudenter agerem et transigerem, quia hac de re hic non agitur. Sensus ergo est quem dedi, sic enim se explicat hemistichio sequenti dicens: *Et ignorabam quoniam horum omnium mater est.* Perperam Complut. pro *horum* legunt *bonorum*, et alii *honorum*. Pro *mater* græce est γενέτις id est *genitrix:* alii legunt γένεσις id est *generatio*, id est generatrix. Sic Philo lib. de Profugis asserit, sapientiam esse filiam Dei, sed merito patrem dici posse (symbolice scilicet et emblematice) et esto nomen habeat fœmininum, habere tamen virtutem masculam, imo vires et actiones virorum perfectissimorum. Sic sapientia de se ait: *Ego mater pulchræ dilectionis, et timoris, et agnitionis, et sanctæ spei*, Eccli. 24. 24. Vide ibi dicta. Porro quod ait *ignorabam*, intellige antequam eam ejusque dotes plane perspectas haberem, et experientia cognovissem; at ubi ea perspexi et expertus didici, plane agnovi omnium bonorum matrem esse sapientiam.

13. Quam sine fictione (græce ἀδόλως, id est, *sine dolo*) didici, et sine invidia (græce, ἀφθόνως, quod per homioptoton pulchre respondet τῷ ἀδόλως) communico, et honestatem illius non abscondo.]

Fictio hæc, sive dolus consistit in eo, quod quis sapientiam non sincere propter ipsam, puta ex amore sapientiæ, sed propter aliud quærat et discat, puta ut per eam opes, honores, status adipiscatur. Sicut Simon Magus ficte et dolose voluit emere Spiritum Sanctum, qui est auctor sapientiæ, non ut eo sanctificaretur, sed ut per eum acciperet potestatem faciendi miracula ex eaque Magni nomen apud homines consequeretur, Actor. 8. 19. Sensus ergo est, q. d. Ego Salomon quæsivi et didici sapientiam, tum a matre et patre meo, tum a Nathan Propheta, tum maxime a Deo, qui mihi illam infudit; quæsivi eam, inquam, non ficte, sed sincere puraque intentione, et recto fine, quem ipsa poscit, scilicet ut per eam recte et sancte viverem, utque eamdem alios docerem: unde sine invidia large et liberaliter eam quibuslibet communico, tum per vocem, tum per hæc scripta mea; et *honestatem*, græce πλοῦτον, id est divitias ejus a me per experientiam compertas, ac paulo ante a me recensitas *non abscondo*, sed ubique prædico et propalo. Nam, ut dixit cap. 1. 5. *Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum.* Vide ibi dicta.

Nonnulli non incongrue τὸ ἀδόλως, id est sine fictione, sine dolo et fraude, passive accipiunt, q. d. Non sum fraudatus opinione, quam de sapientia conceperam, quod bona omnia, quæ mihi promittebat reipsa præstaret. Unde Vatabl. vertit: *Hanc citra frustrationem didici.*

Denique ex hoc loco demonstrat noster Pineda l. 3. de Salomone cap. 27. Salomonem fuisse publicum sapientiæ professorem.

Moraliter hinc disce, vere sapientem non esse invidum, nec arctum, sed liberaliter se suaque communicare et impendere in aliorum commodum et salutem, perinde ac Deus sua large omnibus impertit, ac sicut sol radios lucis suæ omnibus immittit. Sic Apostoli, ait S. Iren. l. 3. c. 14. nulli invidentes, quæ didicerant ipsi a Domino, ultro omnibus communicabant. Sapienter S. Basil. orat. 6. de Instit. et admon. *Discendum est*, inquit, *absque ullo pudore, et docendum absque invidia; et si quid ab altero hauserimus, idipsum non est celandum, sicut improbæ mulieres solent dum spurios partus supponunt, sed grato animo dicti auctor prædicandus atque aperiendus est.* Rabanus Maurus et Alcuinus Flaccus Magister Caroli Magni, Bedæ discipuli, cum scholas Parisiis aperirent, omnes gratis docebant, itaque Academiæ nobilissimæ et antiquissimæ initium dederunt, uti habet eorum Vita. Idem facit Societas nostra, quæ ultro et gratis omnes docet omnia, quæ ad liberales artes et Theologiam pertinent. Galenus libr. 1. Methodi cap. 1. asserit se vel unius studiosi gratia omnia dicturum scripturumque. Plato uno Aristotele discipulo contentus alacriter docebat, illoque præsente etiamsi cæteri abessent, dicebat *Auditorium* est, teste Laertio, Plutarch. et aliis. Plinius l. 25. c. 1. et 2. laudat veteres, ut M. Catonem omnium bonarum artium magistrum, Orpheum, Musæum, Hesiodum, etc. qui ea quæ norant de viribus herbarum scripto vulgarunt. *Nihil ergo*, inquit, *intentatum inexpertumque illis fuit, nihil deinde occultatum, quod non prodesse posteris vellent. At nos elaborata iis abscondere atque supprimere cupimus, et fraudare vitam etiam alienis bonis. Ita certe recondunt, qui pauca aliqua novere invidentes aliis, et neminem docere in auctoritatem scientiæ est.*

Ratio a priori est, quam dat S. Thomas in illud 1. Corinth. 3. *Cum sit inter vos zelus et contentio nonne carnales estis? Zelus*, ait, *et contentio non habet locum, nisi in carnalibus hominibus, quia ipsi ad bona corporalia afficiuntur, quæ simul a pluribus integre possideri non possunt; et ideo propter hoc, quod aliquis bonum aliquod corporale possidet, alius impeditur a plena possessione illius; et ex hoc sequitur invidia, et per consequens contentio. Sed spiritualia bona, quibus spirituales afficiuntur, simul a pluribus possideri possunt, et ideo bonum illius non est alterius impedimentum, et propter hoc in talibus, nec invidia, nec contentio locum habet. Unde Sapiens c. 7. ait, Sine invidia communico:* quod Deus iis, qui libenter alios docent, doctrinam largiter communicet et adaugeat, juxta illud Christi: *Qui enim habet* (qui dato et habito utitur ad aliorum commo-

dum) *dabitur ei, et abundabit; qui autem non habet* (non utitur) *et quod habet auferetur ab eo*, Matth. 13. 12. Vide parabolam talentorum, ac præmia eorum qui ea erogarunt, Matth. 25. 21. Hinc sapienter R. Ismael in *Pirke avoth*, id est in Sententiis patrum c. 4. *Qui eo fine discit*, inquit, *ut alios postmodum doceat, illi Deus et discendi gratiam confert et docendi; et qui hoc animo discit, ut suos ipsius mores instruat, dat illi Deus unde discat et doceat, et quod alios docuit, in opus et praxim redigat.*

Illustre exemplum est in S. Aug. qui Florentinæ offerens suam in docendi operam epist. 132. *Superest*, inquit, *ut promas ipsa, si quid ex me quærendum putas. Aut enim scio, quod inquisieris, et non negabo; aut ita nescio, ut nullo fidei salutisque detrimento nesciam, et hoc etiam teipsam, si potuero, faciam reddita ratione securam; aut certe si nescio et tamen sciendum est; vel impetrabo a Domino, ne tibi desim; nam sæpe officium impertiendi, meritum est accipiendi; vel ita tibi respondebo, ut noveris pro hac ipsa re, quam pariter nescimus, ad quem pulsare debeamus.* Et post nonnulla: *Equidem etiam iis rebus, quas utcumque scio, magis te cupio esse scientem, quam scientiæ nostræ indigentem. Neque enim, ut quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus. Multo quippe melius omnes sumus dociles Deo, quod utique in illa superna patria, cum in nobis completum fuerit, quod promissum est, perficietur, ut non dicat homo proximo suo: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent eum sicut scriptum est a minore usque ad majorem eorum.*

Excellens hac in re fuit Cosmas Scholasticus, de quo ita scribit Joannes Moschus oculatus testis in Prato spirit. c. 172. *Erat*, inquit, *vir iste humilis, misericors, abstinens, virgo, quietus, sine ira, socialis, peregrinorum susceptor, amator pauperum. Plurimum itaque nobis utilitatis contulit vir iste mirabilis, non solum ex aspectu, sed etiam ex doctrina sua, et quod magnam haberet librorum copiam super omnes qui erant in Alexandria, eosque prompte ac libenter volentibus accommodaret.* Subdit deinde ejusdem vitam et virtutes: *Erat autem et nihil possidens. In tota namque domo ejus nihil vidisses aliud, quam libros, et scabella, et lectulum, et mensam. Licebat vero omnibus ingredi, et interrogare, quæ ad utilitatem pertinerent, et legere. Diebus autem singulis intrabam ad eum ipse, et, teste veritate, numquam ad illum ingressum sum, quin ipsum aut legentem, aut scribentem contra Judæos, invenirem. Magno enim fervebat zelo convertendi gentem illam ad veritatem.* Additque, eum talem vitam constanter egisse per 33. annos.

B. Philippus Nerius dictitabat, servum Dei salutis proximorum studiosum debere omnium horarum esse virum, ut quolibet tempore cuilibet sui facultatem præbeat; idque ipse factitabat, eaque de causa adventantibus clavem cubiculi sui tradebat, ut sine pulsu ad se ingredi possent, opis vel consilii petendi causa, quando et quoties luberet.

Denique primos doctores sapientiæ, qui eam studiose posteris tradiderunt, et per multa sæcula propagarunt, fuisse Adam, Noe, Abraham, Joseph, Mosen, Davidem ostendit Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 27.

14. INFINITUS (græce ἀνέκλειπτος, id est indeficiens, inexhaustus) ENIM THESAURUS EST HOMINIBUS.] Dat causam, cur sine invidia sapientiam ultro communicet, quod scilicet ejus thesaurus sit indeficiens, instar fontis vel putei perennis, unde quo plus aquæ exhauritur vel effluit, eo plus succedit rursusque affluit. Quare ne verearis, o doctor, alios docere, metuendo ne tua doctrina deficiat, vel tibi ipsi non sufficiat, quia docendo crescet tibi doctrina, tum ex ipso ejus usu et exercitio, tum ex Dei remuneratione et dono; sicut lux candelæ, si aliam et aliam accendat, non minuitur, sed augetur; et sicut oleum Eliæ, quo in plura vasa effusum fuit, eo pariter magis fuit multiplicatum, 3. Reg. 17. 12.

QUO QUI USI SUNT, PARTICIPES FACTI SUNT AMICITIÆ DEI,] græce πρὸς θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν, id est *contraxerunt* vel *strinxerunt ad Deum*, vel *cum Deo, amicitiam*, arctam scilicet et strictam. Vatabl. *amicitiam cum Deo junxerunt*; Pagnin. *seposuerunt ad Deum amicitiam.* Alia est hæc ratio, cur suum sapientiæ thesaurum aliis libenter communicet, quod scilicet, qui eo utuntur in aliorum bonum docendo, consulendo, etc. propter insignem hanc charitatem, strictam cum Deo amicitiam ineant; Deus enim est primus sapientiæ Doctor, qui alios doctores sibi socios quærit, ut eam in omnes dispergat; quare eos in suum consortium et amicitiam, imo in suum doctoratus officium gradumque associat: *Divinorum enim operum divinissimum est, Deo in salute animarum cooperari*, ait S. Dionys. Atque angelorum munus est alios illuminare, purgare et perficere. Hinc patet, quod vera inter Deum et justum intercedat amicitia, quæ sita est in charitate. Nam primo, per hanc fimus *divinæ consortes naturæ*, ideoque quodammodo æquales Deo. Secundo, per hanc fit mutuus amor, et mutua communicatio honorum inter Deum et justum. Tertio, per hanc singulariter justus amat Deum et amatur a Deo, idque pure propter Deum, non propter utilitatem propriam. Quarto, per hanc anima intime unitur Deo, juxta illud: *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.* Ad veram enim amicitiam requiruntur et sufficiunt hæc quatuor, scilicet æqualitas, mutua benevolentia, singularitas et unio. Ita D. Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. et ibidem fusius Franc. Suarez, Gregorius de Valentia et alii.

PROPTER DISCIPLINÆ (tradendæ et docendæ) DONA COMMENDATI,] græce διὰ τὰς ἐκ παιδείας δωρεὰς συσταθέντες, id est, *Propter ea, quæ ex disciplina promanant dona constituti, compositi*, vel *commendati*. Per doctrinam enim et disciplinam auditorum ignorantia dispellitur, errores abiguntur, veritate mens imbuitur, vitia castigantur, virtutes inseruntur, gratia et salus æterna procuratur, quæ omnia doctores Deo, angelis et hominibus mirifice commendant. Quocirca viri sapientes, amici, imo consultores et magistri fuere Regum et imperatorum, ut Seneca Neronis, Apollonius Augusti, Aristoteles Alexandri Magni, Aristæas Ptolemæi Philadelphi, Lactantius Constantini, Alcuinus Caroli Magni. Alii per *dona disciplinæ* accipiunt bona omnia, quæ paulo ante sapientiam comitari et ab ea profluere asseruit; hæc enim sapientem apud omnes commendant, atque amabilem pariter et admirabilem efficiunt.

Proprie συσταθέντες, quod Noster vertit, *commendati*,

idem est inquit Cervantius, quod cum Deo sibi amicissimo stantes, consistentes, excitati, erecti ex terræ, scilicet pulvere, collocati, constituti, secundum Deum stabiliti, firmati, alias ex sese ruituri in barathra errorum. Sic Plato in Timæo, et Polyb. lib. 2. præterea studiose excepti, culti, in cœtum, congressum, colloquium et contubernium admissi, nempe ipsius Dei, quocum amoris vinculo adstricti. Quæ officia præstamus iis, quos habemus commendatos.

Denique συςαθεντες sunt cohærentes, conspirantes, concordes et consonantes, certe una cum Deo Deique gratia, atque dono ipsius, eos in tantum fastigium dignitatis evehentis, reddentisque consortes divinæ naturæ, et pulcherrima bonorum harmonia suavissimos. Nam *systema* apud musicos est constitutio et plenum modulationis corpus, ex consonantiarum conjunctione consistens, quale est diapason, diapente, etc. apud Boetium l. 4. de Music. c. 14.

Moraliter disce hic dignitatem doctorum sapientiæ quod scilicet præ cæteris justis et doctis sint amici Dei, quia plurimos doctos, id est probos, sanctos, Deique amicos, efficiunt. Hi enim sine fictione docent quod a Deo didicerunt, quia non alio fine docent, quam quem Deus et sapientia ipsa requirit, scilicet ad Dei notitiam cultumque propagandum, et ad animas salvandas; qui enim alio fine docet, v. g. ad ambitionem vel lucrum proprium, ficte et dolose sapientia utitur, imo abutitur. Hinc rursum verus doctor sapientiæ sine invidia sua communicat, quia nil tam alienum a sapientia, quam invidia; sapientiæ enim spiritus *suavis est, amans bonum, benefaciens, humanus, benignus*, etc. ut audiemus v. 22. Unde Ecclesiast. c. 20. 32. *Sapientia absconsa*, inquit, *et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque? Melior est qui celat insipientiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.* Et Apostol. Ephes. 4. 11. *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores* (non propter se, ut sibi soli sapiant, sed ut alios doceant, nimirum) *ad consummationem sanctorum in opus ministerii. In ædificationem corporis Christi.* Unde Paulus: *Væ mihi est*, inquit, *si non evangelizavero*, 1. Corinth. 9. 16.

15. Mihi autem dedit Deus dicere ex sententia, et præsumere digna horum quæ mihi dantur: quoniam ipse sapientiæ dux est, et sapientium emendator.] Pro *dedit* S. Greg. et Cantacuzenus legunt, *det*, quod est optantis, cum prius sit asserentis. Declarat quomodo sapientiam sine fictione didicerit, et sine invidia communicet, quod scilicet Deus ei dederit facultatem et donum loquendi ex sententia, ut nimirum animi sui sensa, et quæcumque mente concepit, libere, facile, methodice, clare, gratiose, nervose, eloqui valeat, ut auditores ea facile intelligant, capiant, retineant et exsequantur. Multi enim sunt viri docti in seipsis, sed sua sensa eloqui non valent: unde inepti sunt ad docendum. Docti ergo, ut fiant doctores congrui, egent gratia et facilitate se explicandi influendique in animos auditorum, ut iis illa perspicue ostendant et efficaciter persuadeant. Ita hodie videmus nonnullos doctores, sed mutos et elingues; alios vero disertos et facundos, qualis fuit Salomon. Pergit hic enarrare Salomon quæ et quanta per sapientiam cognoverit, ut deinde v. 22. in ejus laudes et elogia sese effundat. Porro id facit non ex fastu, sed ex gratitudine; omnia enim refert in Deum quasi sapientiæ omnisque boni fontem. Nam ut ait S. Aug. in Psal. 85. 2. cum Psaltes ibidem ait: *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum*: *Non est ista superbia elati, sed confessio non ingrati; imo et habere te cognosce*, inquit, *et nihil ex te habere, ut nec superbus sis, nec ingratus; dic Deo tuo: Sanctus sum, quoniam sanctificasti me, quia accepi, non quia habui; quia tu dedisti, non quia merui.*

Dicere ex sententia.] Græce, εἰπεῖν κατὰ γνώμην. Porro γνώμη multa significat: Primo, sententiam: nam gnomæ vocantur sententiæ graves, parabolæ et proverbia. Hoc secutus Vatabl. vertit: *Deus dedit mihi sententiose loqui*. Secundo, voluntatem, qua quis aliquid in mente statuit et decrevit. Unde Budæus et ex eo Jansen. κατὰ γνώμην, inquit, est propria sponte, libere et lubenter loqui. Hoc secutus S. Bonaventura explicat, q. d. Ut firmus certusque pronuntiem de rebus, non hæsitans, non cunctabundus, sed quasi potestatem habens. Tertio, ingenium, judicium, consilium. Unde aliqui explicant, q. d. Deus dedit mihi gratiam loquendi ingeniose, subtiliter et erudite, sed simul cum judicio et consilio utili prudentique quod auditoribus ubique suggero; quo fit ut ubique proferam ea, quæ congrua sunt ingenio, consilio et judicio prudentiæ. Unde Clarius vertit: *Dei dono habeo, ut loquar erudite quæ sentio.* Quarto, opinionem et existimationem, q. d. Deus dedit mihi ita sapienter loqui sicut congruum est opinioni, quam de me homines conceperunt. Quinto, nonnulli censent gnomen subindo significare gnomonem, indicem et regulam, qualis est stylus in horologio, qui per umbram horas singulas notat et indicat, q. d. Ego in omnibus dictis sequor lucem ductumque rationis et Dei instar umbræ et styli in horologio. Verum hoc alienius videtur. Sexto et genuino, γνώμη significat sensum. Unde Petrus Nannius vertit: *Deus dedit mihi, ut secundum mentem eloquar, et animi sententiam exprimere valeam*, ut scilicet quæ sapienter mente concepi, sapienter ore eloquar, non tantum quoad rem, sed etiam quoad methodum et modum, quo ea in animo et cogitatione mea depinxi. Unde viri sapientes, et egregii oratores apud principes vel populum peroraturi, non tantum puncta dicenda, sed etiam ordinem et modum, quo singula dicturi sunt, mente præconcipiunt, ut unum ex alio dependeat, sicut annuli in catena; ac unum ex alio fluat, sicut latices ex fonte. Porro sapienter dicere tria requirit. Primo, ut quis ea prius præmeditetur, uti jam dixi: Secundo, ut ea proferat sapide, jucunde, hilariter, gratiose: Tertio, ut ea promat cum pondere, nervose, efficaciter et apposite ad persuadendum. Tota enim vis fructusque oratoris et orationis consistit in persuadendo, ait Tullius.

Porro quam fatua sit eloquentia sine sapientia, demonstrat apologus ranæ et anguillæ, appositis epithetis venustus, apud Cyrill. l. 2. Apolog. mor. c. 16. cui titulus: Contra arrogantes ex eloquentia: *Ranuncula in fonte genita*, inquit, *sine voce cum cauda, procedente die dum cresceret, ac mutata forma, perdita caudula, loquacitatis inquietissimæ ampullas accepisset; na-*

tantem ibidem aspiciens, sine sono caudatam anguillam, mox eloquii vento tumens coram illa naturæ cæpit arrogantiæ suæ grates referre, dicens: Gratias tibi ago, quod non solum subtraxisti mihi caudam bestialitatis opprobrium, sed etiam rationalis gloriæ facundiam tribuisti. Hoc autem cum audisset anguilla, et tumorem fastus ejus ex ampullosa fabulatione notasset, ut superbam confunderet, e contra subjunxit: Ego sane, soror, naturæ gratias offero, quod acutissimum jactantiæ sonitum a me abstulit, et mihi in effugium salutare longiorem astutiæ caudam dedit. Ut quid, Charissima, pestifero vento loquacitatis inflaris? Non attendis, quod inflata lingua dum eructat facundiam, bullit stultitiam? quia flatu superbiæ venenata mox a mente sapientiam fugat. Verum quid est eloquentia sine sapientia, nisi incondita lingua, furiosa potentia, bucca sine fronte, equina dementia, ars incomposita, et dulcedo non modicum venenosa? Ex quibus concludit, et hoc epimythium colligit: *Malo igitur sine vocis artificio cum formica gaudere prudentia, quam vocis tonitruo insanire cum asino, vel etiam cum jubilo captiva vernare cum philomela. Malo certe in æternum non loqui, quam locutione sempiternum captivanda in superbiam erigi. Quo dicto sub limo se abscondit.*

Salomon ergo eloquentia æque ac sapientia excelluit: et tam illa, quam hæc insigne est regum et principum decus, uti hic ipse insinuat. Unde de Calliope, quæ eloquentiæ erat dea, sic canit Hesiodus in Theogonia,

Quæ reges etiam comitatur rite verendos.

Eloquentes fuere Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius Imp. teste Tacito libr. 13. Annal. sub initium, item Diomedes, Ulysses, Nestor, Pericles et Alexander Magnus, quem Dio l. 2. de Regno ita patri Philippo loquentem inducit; *Rhetorica quidem opus est regi: nam tu frequenter rescribere cogeris, et contradicere Demostheni rhetori valde vehementi et impostori, atque aliis quoque, qui Athenis rempubl. administrant.* Hæc est illa Gallici Herculis imago apud Lucianum: *Catenulis aureis confertissimam hominum multitudinem trahens, omnes auribus vinctos, et quidem neque de fuga cogitantes, neque omnino restitantes, aut pedibus in diversum renitentes, sed sponte festinantes, innexis tamen catenulis summæ Dei linguæ perterebratæ, et,*

Quamvis durissima corda,
Eloquio pollens ad sua vota trahit.

Pyrrhus Epiri rex dictitabat, plures se urbes subjecisse eloquentia Cyneæ oratoris sui, quam armis, teste Valerio Maximo.

Mystice S. Gregor. 23. Moral. c. 10. vel 17. *Fit plerumque,* inquit, *ut fortiter dicant, sed tamen juxta ea quæ dicunt vivere nesciant. Unde bene quidam sapiens dixit: Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sententia quippe a sensu vocata est. Et recta, quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit; qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit.*

Et præsumere.] Græce ἐνθυμηθῆναι, id est cogitare et mente concipere ea, quæ digna sunt donis, quæ mihi a Deo data sunt et in dies dantur, sive quemadmodum decet dona mea. *Præsumere* ergo est præconcipere, sive mente prius comprehendere et complecti ea, quæ pro dignitate rei eloquenda sunt. Qui enim recte vult dicere, prius quid et qualiter dicendum sit præmeditetur oportet.

Aliter Hugo: Cogitare, inquit, digne de datis, est pro donis acceptis gratias agere. Nihil enim dono ita dignum est, ac gratiarum actio. Alii: Cogitare, inquiunt, digne de datis, est cogitare quomodo ea, quæ nobis data sunt ad aliorum commodum, apte in eos dispensemus. Melius noster a Castro: Præsumere, inquit, est præconcipere digna datis. Hoc pertinet ad gravitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet: Nam sunt, ut ait Cicero de Oratore, qui recte sentiant, cum tamen id quod sentiunt, non possint ornate distincteque dicere. Duo ergo sibi a Deo data gratulatur Salomon, et in loquendo facundiam; et præeligere, quod Vulgatus dixit, *præsumere* ex cogitatis ea, quæ dicturus esset gravia et digna tantis donis: id est talia, qualia decet dona a Deo data, et datorem eorum Deum, non levia ac ludicra et inutilia; sed gravia, seria et multæ utilitatis utpote ex sapientia profecta.

Cantacuzenus pro διδομένων, id est *quæ dantur* legit, λεγομένων, id est *quæ dicuntur,* ut enim oratio sit congrua, debet esse digna rebus quæ dicuntur.

Quoniam ipse sapientiæ dux est.] Græce ὁδηγός, id est dux viæ, sive itineris, quo scilicet e terra ad cœlum cœlestemque vitam contendimus; sicut columna ignis per noctem, et nubis per diem præiens castra Hebræorum, eis erat ὁδηγός id est dux viæ per desertum in terram promissam. Exodi 13. 21. Deus ergo est noster ὁδηγός, id est viæ in cœlum dux, monstrator, inquit Cervantes, præceptor, coryphæus, princeps, auspex suaviter polliciens, et potentia fortiter impellens, æstimator omnia suis momentis librans æqua lance, ac magni æstimans eos, quos instituendos atque regendos habet, moderator, rector, auriga, et gubernator, institutor formatorque eorum, quos sapientia imbuendos suscepit; uti dicitur magister Rhetorices, Philosophiæ, Theologiæ, imo dux et princeps, v. g. Medicinæ Galenus, Philosophiæ Aristoteles, Theologiæ S. Aug. et S. Thomas, qui ut dux cæteris quos ducit præstat, præitque in via, sicut magister puero, dux militi, strategus exercitui, stella Magis doctrina et exemplo prælucens. Nam recte dux dicitur sapientiæ, qui discipulorum agmina sicut acies militum ductat, item imperator, primipilus in gymnastica gymnasiorum exercitatione, quasi militari. Gentilibus viæ, æque ac sapientiæ et sermonis, præses et dux erat Mercurius, græce ἑρμῆς, id est interpres et nuntius, ita dictus, quasi medicurrius, ait Arnobius, et ex eo Giraldus syntag. 9. hoc est medius currens, quod sermo medius inter homines sit: ideoque et Nuncius dictus, quia per sermonem omnia enuntiautur, ait S. Aug. l. 7. de Civit. 14. Unde Julianus Apostata, teste Ammiano, nocte dimidiata semper exsurgens occulte Mercurio supplicabat, quem in mundo velociorem sensum esse motum mentium suscitantem, Gentiles tradidere. Verum verus fidelium Mercurius non est alius, quam Deus et Christus.

Et sapientium emendator.] Græce διορθωτής, id est moderator, director, erector, corrector, rectificator, bene dispositor, qui scilicet hærentem et incertum quid agat dicatque moderatur et dirigit, labentem erigit, errantem corrigit, curvum rectificat:

διορθόω enim idem est, quod moderor, dispono, dirigo, erigo, corrigo, reparo, rectum facio: sicut pædagogus puerum incongrue loquentem, scribentem vel ambulantem emendat, hoc est, corrigit, erigit, dirigit. Nam Deus tribuit hominibus et sapientiam cordis, qua cogitent et eligant quæ sint dicturi; et eloquentiam sive moderationem orationis: nam corrigit, disponit et moderatur quæ dicenda sunt. Unde subdit quod in manu ejus sunt tum nos, tum sermones nostri. Rursum διορθόω est moveo, ceu ventus naves, ut recta in portum tendant, teste Athenæo lib. 13. Item prospero, in meliorem statum restituo, et felici successu uti facio. Unde Orthosia dicitur Diana (cujus meminit Pindarus in Olymp. Lycophron et Phavor. teste Giraldo syntag. 12. de diis Gentium) quod vitam hominis erigat, statuat, dirigat, secundet, et parientes, non solum natos, sublevet, expertes dolorum faciat, allevatos dirigat, et felices reddat: et Jupiter Orthosios ab eisdem effectibus, erigendis scilicet excitandisque labescentibus. Deus ergo dicitur σοφῶν διορθωτής, id est, primo, *sapientum stator*, perinde ac recens natorum infantium, ait Cervantius, qui constituit, servat et format stantes et rectos. Secundo, erector eorum, qui eos, si in via cespitent, nutent, labascant, corruant, erigit sublevatque, et in locum suum reducit. Tertio, qui illos, qui adversis flatibus a tramite et via sapientiæ deflectere faciles sunt aut amant, spiritu suo velut navim in portum salutis dirigit. Quarto, qui eosdem deprehensos et reprehensos corrigit et emendat, et sic pristino statui, integritati et incolumitati, instar medici et chirurgi restituit, restitutos instituit, et confirmat omni labe purgatos, quibus omnia prospera et votis annuentia contingunt; et sic prosperum iter eis facit Deus salutarium ipsorum, Psal. 67. 20. Ita Deus correxit, vel per Aaronem direxit, vitium linguæ Mosis, quem legatum destinabat ad Pharaonem pro liberatione Hebræorum, Exodi 4. Sic Christus correxit ignorantiam Nicodemi, Joannis 3. et Samaritanæ, Joan. 4. Scribarum et Pharisæorum, S. Petri, S. Joannis et Jacobi, cæterorumque Apostolorum et discipulorum, ut patet passim in Evangeliis. Denique Deus est sapientum emendator, cum eos de sapientia, vel bonis operibus præsumentes, et vane gloriantes arguit, castigat, humiliat. Ita Lyranus, Hugo et Dionys. Vere Ethicus: *Supra modum si quis sapit, bis desipit. Nemo sapit minus quam qui nimis. Intra modum quisquis sapit, vere sapit.* Hoc est quod Ecclesia et fidelis quisque implorando opem Spiritus Sancti, qui verus et summus est sapientiæ doctor, obsecrat: *Veni, creator Spiritus, etc.*

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Et:

Flecte quod est rigidum,
Fove quod est frigidum,
Rege quod est devium.

16. In manu enim illius, et nos, et sermones nostri,] q. d. In Dei arbitrio, potestate et providentia (horum enim symbolum est manus) est regere et moderari, tam nos, quam sermones nostros. Pro *sermones* græce est λόγοι, quod tam sermones, quam rationes, cogitationes, ratiocinationes, discursus significat: hos enim omnes dirigit Deus. Sed melius hoc loco Noster vertit, *sermones:* quia agitur de eloquentia. Hinc S. August. libr. 4. de Doctrina Christiana, cap. 6. prædicatorem monet, *ut sit prius orator Dei, quam dictor: quia ut dicatur a nobis, quod oportet et ut oportet, non facit nisi ille, in cujus manu sumus, et nos et sermones nostri, etc.* Et Bernard. epist. 87. ad Ogerium: *Si aliquid forte a me audisti quod possit prodesse tibi, gratias Deo age, in cujus manu sunt, et nos et sermones nostri.* Nam in manu Dei est vita et flatus noster, Daniel. 5. 23. Ipseque omnia opera, tum naturalia, tum potius supernaturalia operatur in nobis, Isaiæ 26. 12. Omnis enim nostra sufficientia ex Deo est, 2. Corinth. 3. 5. Denique *hominis est animam præparare, et Domini gubernare linguam,* Proverb. 16. 1. Quare initio sermonis cujuslibet orandum cum Davide: *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam,* Psal. 50. 17.

Et omnis sapientia,] græce, φρόνησις, id est intelligentia, prudentia, scientia. Significat ergo scientiam speculativam, vel potius prudentiam sibi a Deo infusam.

Et operum scientia, et disciplina.] Ita Rom. græce dumtaxat est ἐργατειῶν ἐπιστήμη, id est, *opificiorum scientia;* Prosper libr. 1. de Vocatione Gentium c. 9. legit, *et operum scientia et disciplina;* Complut. *et operum scientiæ disciplina.* Omnia hæc eodem redeunt et idem significant, scilicet *opificiorum scientiam,* ut habent Græca, id est peritiam artium mechanicarum et agriculturæ. Idem ergo est *disciplina* quod *scientia,* puta cognitio sive peritia. Significat Salomon cum sapientia speculativa sibi inditam a Deo scientiam factivam sive practicam, puta artium mechanicarum, uti architectonicæ, mathematicæ practicæ, fabrilis, agriculturæ, nauticæ, etc. Has enim exercuit in fabrica templi, in cultura agrorum, in missione navium in Ophir. Sic Cato exercitus Romani dux peritus erat rei rusticæ, de eaque libros conscripsit, adeoque nulla ars neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit, ait Livius lib. 43. 34. Hinc Vitruvius dedicat Augusto Imp. sua scripta de Architectura: *Ut majestas,* inquit, *imperii publicorum ædificiorum per se nota haberet opera, et egregias auctoritates.*

Tropolog. *operum scientia* est, quæ non tam verbo, quam opere et exemplo docet sapientiam et virtutem, ideoque efficacissima est, de qua S. Hieronymus ad Nepotian. ep. 2. *Non confundant opera tua sermonem tuum, ne, cum in Ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat: Cur ergo hæc, quæ dicis, ipse non facis? delicatus magister est, qui pleno ventre de jejuniis disputat;* S. Amb. serm. 76. de sanctis Martyribus: *Benefacere, prima doctrina est. Cessantibus enim verbis, hoc ipsum docet hominem opus optimum, quod videtur: quod etsi voce aures non excitet, virtute tamen corda compungat. Quis enim bonum factum videns non gaudeat, miretur, imitetur, ac veluti tacito magistro utens ejus exemplo doceatur? Dictis igitur facta præcedunt; imo sine factis dicta nihil prosunt.* Plura ibi de eadem re. S. August. serm. 3. de Verbis Domini: *In doctore molesta est causa dicere, nec facere.* S. Gregor. Pastoral. par. 2. c. 3. *Illa vox libentius auditorum corda*

penetrat, quam dicentis vita commendat; Tertull. initio lib. de Patientia: *Dicta factis deficientibus erubescunt;* S. Leo Pontif. serm. in Nat. S. Laurentii: *Validiora sunt exempla, quam verba; et plenius est opere docere, quam voce;* S. Bern. serm. 76. in Cant. *Si pastor doctus quidem fuerit, non sit autem bonus; verendum ne non tam nutriat doctrina uberi, quam sterili vita noceat.* B. Petrus Damiani ser. de sanctis Apost. Petro et Paulo: *Bonus et perfectus magister* (Paulus) *qui fidem facit verbis opere meliore.* Guaricus Abbas Igniacensis ser. 2. de Pentecoste: *Suspecta mihi hæc est consolatio, si dicam, et non faciam, si suppetant suffragia linguæ, cum desint merita vitæ.* Euuodius ad Maximum Episcopum in oratione ei dicenda: *Plus agendo populum instituis, quam loquendo. Illa monita discipulorum conscientiam eruderant, quæ præbentur exemplo.*

17. Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt (græce, τῶν ὄντων, id est *entium* vel *existentium*) scientiam veram;] græce ἀψευδῆ, id est non falsam, non mendacem, sed veram et genuinam. Hinc primo, aliqui docent Salomoni inditam a Deo fuisse scientiam omnium entium, id est Metaphysicam, quæ pro objecto habet ens, ac considerat latitudinem entis. Secundo, alii scientiam entium realium, etiam quæ actu non existunt, sed tantum sunt possibilia. Ita S. Bonav. Tertio, alii omnium entium, quæ in rerum natura existunt, puta Physicam. Ita Jansen. De iis enim se explicat in sequenti. Unde Salomon vocatur *summus physiologus* ab Euseb. l. 11. Præpar. c. 6. Quarto, scientiam omnium entium, tam naturalium, quam supernaturalium, puta Theologiam, quam proinde tempore Salomonis floruisse ex hoc loco docet Melchior Canus l. 12. de Locis cap. 2.

Verius est omnium entium, non possibilium, sed existentium scientiam Salomoni inditam, idque quoad speciem, non quoad individua. Nam individuorum omnium nec ipse Adam habuit, ut sciret quot lapilli jaceant in flumine, quot in individuo nascantur muscæ, apes, culices, quot volatus, gyros et bombos edant, etc. uti docet S. Thomas 1. p. q. 94. art. 3. Idem de Christo sentit Franc. Suarez 3. p. quæst. 12. sub finem. Quia, inquit, hoc nec ad perfectionem scientiæ, nec naturalis prudentiæ videtur necessarium. Idem docent Scotus, Gabriel, Almainus et alii.

Ut sciam dispositionem orbis terrarum.] Græce σύστασιν κόσμου, id est, ut Anastas. Nicen. quæst. 39. et Jansen. *mundi constitutionem;* alii: *constructionem*, ut scilicet cognoscam qua ratione constructus et constitutus sit mundus: quibus partibus constet, et quo ordine nexuque dispositis. S. Ambros. lib. de Fide resurr. legit: *compositionem*; Origen. hom. 21. in Lucam: *rationem mundi*; noster Lorinus: *Constitutionem ex partibus suis, et secundum variam collocationem rerum quæ in mundo sunt, earumque coagmentationem*, præsertim quoad primarias et præcipuas mundi partes: hanc enim plene cognovit Salomon ex primis principiis et causis, quibus res constitutæ sunt. Id enim innuit vox σύστασιν. Rursum S. Ambros. lib. de Salomone, tom. 2. c. 1. *Noverat* (Salomon) inquit, *mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cœlum omne, quod cernimus, ardua sublimitate suspensum; quemadmodum fieret aeris istius circumjectus, et fusus æquo moderamine, libratus in medio; quibus modis pigro ad imum delapsa pondere terra subsisteret; qua ratione intra certas littorum metas liquidi elementi impatiens fluctus lapsus exæstuet, etc.* Ita ipse, paraphrastice exponens locum Sapientiæ, de quo agimus; alludens, ut apparet, ad illud Poetæ 1. Metam.

> Ignea convexi vis, et sine pondere cœli
> Emicuit, summaque locum sibi legit in arce,
> Proximus est aer illi levitate locoque;
> Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
> Et pressa est gravitate sui: circumfluus humor
> Ultima possedit, solidumque coercuit orbem.

Hinc patet Salomonem non tantum fuisse cosmographum, sed etiam geographum, qualem debere esse principem docet Lipsius Exempl. Polit. c. 8. ac talem fuisse Adamum et Noe docet Arias in Apparatu. Denique Abulens. in l. 3. Reg. c. 3. v. 11. docet scientiam Salomonis fuisse indelebilem, eo quod non per actus et species objectorum esset acquisita, sed a Deo infusa, idque in gradu perfecto; quare nec per cessationem ab actu, nec per actus contrarios, aut deceptionem potuisse deleri.

Et virtutes (græce ἐνέργειαν, id est energiam, vim, efficacitatem) elementorum] quam scilicet vim habeant in agendo singula elementa. Repete ad omnia, *ut sciam.* Primus *Salomon doctrinam calidorum et frigidorum, siccorum et humidorum tradidit*, ait Anastas. Nicenus.

18. Initium et consummationem (Anast. Nicen. q. 39. legit *finem*) et medietatem temporum.] Origen. hom. 21. in Lucam pro *temporum* legit, *sæculorum;* hæc enim e temporibus conflantur; S. Ambr. l. 2. de Abraham c. 7. legit, *Principium rerum*: *Quod principium rerum*, ait, *quis finis, quæ sunt media.* Sensus est q. d. Deus dedit mihi ut cognoscerem totum decursum temporis a principio usque ad finem, et omnium quæ in tempore naturaliter accidunt, ut scilicet nossem quomodo quisque dies, mensis, annus, sæculum incipiat, progrediatur et desinat. Philosophi enim est rerum principia, progressus et exitus perspicere. Cave ergo hinc inferas, Salomonem cognovisse, quo die finiendus sit mundus et quo die futurum sit judicium. Hoc enim negat Christus Marci 13. 32.

Vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum.] Ita Græca et Rom. Perperam ergo aliqui legunt: *Consummationes temporum* (alii, *omnium*) adduntque, *morum mutationes et divisiones temporum:* quæ duo verisimile est ex alia versione, vel alicujus interpretatione in margine prius ascripta, postea relata in textum; S. Ambr. l. 2. de Abraham c. 7. pro his omnibus tantum legit: *Divisiones temporum*; l. vero de Salomone c. 1. legit: *Divisiones et mutationes temporum*; Origen. hom. 21. in Lucam: *Temporum varietates, et translationes mensium.* Pro *vicissitudinum* græce est τροπῶν, id est conversionum: perperam aliqui vertunt, *morum*: sic enim scribendum esset accentu acuto τρόπων; τρόποι enim sunt mores, qui huc non pertinent: jam vero scribitur τροπῶν per accentum circumflexum, a τροπαί, id est conversiones, item solstitia, quod in eis sol cursum mutet et convertat. Nam in solstitio æstivo a Tropico Cancri cursum reflectit ad Tropicum Capricorni: in solstitio vero hiemali a Tropico Capricorni redit ad Tropicum Cancri: nec enim ultra duos hos Tropicos sol progreditur. Unde Vatablus vertit: *Sol-*

stitiorum vicissitudines. Ita Cantacuz. Clarius, Lorinus, a Castro. Hinc et τροπαι vocantur venti solstitiales. Gaza exponit, *flatos tropæos*, id est quos versarios seu reciprocos nuncupamus. Per *commutationes temporum* intellige cæteras temporum vicissitudines, quales sunt dierum ac noctium, ait S. Bonavent. æstatis et hiemis, veris et autumni (quas pariter Cicero Tuscul. 1. vocat commutationes temporum quadripartitas ad maturitatem frugum, et ad temperationem corporum aptas item mensium successiones, lunationes, lunæque incrementa et decrementa.

19. Anni cursus, et stellarum dispositiones.] Pro *cursus* græce est κυκλους, id est circuitus vel circulos: anni enim in orbem eunt et redeunt. Unde annus heb. dicitur, שנה *scana* a revolutione: græce ενιαυτος, quod in se redeat; latine *annus*, quasi *anus*, id est anuulus, quod in se revertatur; unde illud:

Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

Pro *dispositiones* græce est θεσεις, id est theses, positiones et situs stellarum seu siderum, eorumque motus, ortus, occasus, concursus, eclipses, etc. quæ naturaliter certo sciri possunt ex astronomia. Fuit ergo Salomon astronomus, at non astrologus judiciarius, ut ex astris et horoscopo divinaret de futuris contingentibus et actionibus liberis. Hoc enim temerarium est, stultum et impossibile.

20. Naturas animalium (tam cicurum et domesticorum, quam ferorum et agrestium) et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum.] *Iras*, græce θυμους, id est animos, iras, furores, qualis scilicet cujusque feræ sit ira, quibusque rebus irritetur, uti elephanti irritantur viso sanguine, bubali viso colore rubro et purpura. Unde nuper bubalus Romæ furibundus incurrit in Pontificem purpuratum, eumque confecisset, nisi aulicus quidam medium se interjecisset, suaque morte mortem Pontificis redemisset.

Minus recte Vatablus cum Cantacuzeno vertit, *affecus*, exponitque de cicuratione ferarum; esto Salomon, ex plena cognitione naturæ iræ ferarum, potuerit quoque nosse modum eas placandi et cicurandi. Sicut elephanti bilem infringi hausto bordei succo, scribit Plinius l. 8. cap. 7. hordeum enim refrigerat, unde medici febricitantibus hordeatum præscribunt. Hinc morale hoc dogma elicit Seneca epist. 85. *Sapiens est artifex domandi mala; dolor, egestas, ignominia, carcer, exsilium, et cætera horrenda, cum ad hunc pervenere, mansueta sunt.*

Denique per φυσεις, id est, naturas animalium, intellige naturales differentias singulorum, proprietates, qualitates, indoles, instinctus, opportunitates ad hominum usus, aliaque id genus. Nam ut ait S. Basil. hom. 9. Hexam. *Animalia singula diversis proprietatibus inter sese variisque non mediocriter distinguuntur. Est enim bos quidem constans strenuusque: asinus autem piger; equus libidine incenditur, petitque impetuose femellam; lupus mitescere nequit; vulpes insidiosa est, et ad dolos natura concinnandos sagax; cervus timidus, laboriosa formica, canis gratiosus est, et initæ semel amicitiæ tenax ac memor: simul enim animalia singula cum sua peculiari natura creata sunt. Una cum leone animositas, et ad incandescentiam iræ propensio illi assignata est, vita solitaria, expers societatis ad ea quæ genus subeunt idem.*

Vim ventorum.] Græce πνευματων βιας, id est, *spirituum violentias*, impetusque violentos, quod tam de ventis, quam de dæmonibus accipi potest. Dæmonum enim major est vis et impetus, quam ventorum; ideoque nisi Deus eos infringeret, nullus hominum eorum tentationi et impulsui resistere posset. Unde Salomon dicitur scripsisse exorcismos ad reprimendos et expellendos dæmones: multo magis cognovit Salomon ventorum vim et indolem; unde scilicet eorum sit ortus, motus, et violentia, occasus, frigus, calor, humor, siccitas, salubritas vel morbida qualitas, quæ tanto studio rimantur Physici, et probabilia dumtaxat afferunt. Porro quanta sit ventorum vis, liquet ex tempestatibus, quas in mari, et terræ motibus, quos in orbe cient. Unde Poeta:

Qua data porta ruunt, et terras turbine perflant.

Hinc a priscis sapientibus Dei majestas occulta hoc hieroglyhico repræsentabatur. Exhibebatur in tabula vir poplitibus se excipiens, erectis in cœlum oculis, vel pronus in faciem, adspirantium ventorum strepitum perhorrescens, cum hoc versiculo:

Ανεμων πνεοντων την ηχω προσκυνει,

Hoc est:

Flantium ventorum sonum adora.

Iamblichus interpretatur, q. d. Deum cum minime videre possis, at certe per res creatas sparsum, et in iis tacito quodam horrore spirantem debes venerari. Porro D. Dionysius Cœlestis hierarch. cap. 15. Deum venti nomine commode designari ostendit, propter naturalem vim movendi atque animandi, et celerem insuperabilem discessum, et nobiliorum principiorum atque finium incognitas atque invisibiles latebras. Ita noster Causin. lib 1. Parab. histor. cap. 24. Vide dicta Amos 4. 13.

Cogitationes hominum.] Solus Deus certo cognoscit et pervidet secretas cordis cogitationes et volitiones. Angeli ergo et homines sapientes eas tantum conjectant ex signis physiognomicis similibusque conjecturis, juxta illud: *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus*, Prov. 27. 19. Et illud: *Ex visu cognoscitur vir et ab occursu faciei cognoscitur sensatus*, Eccli 19. 26. Vide utrobique dicta, et Arist. in Physiognomia. Sic litigantibus de prole meretricibus Salomon solerter conjecit, ex amore materno, quænam esset vera prolis mater, 3. Reg. 3. 16. et ex postulatione Adoniæ petentis sibi dari uxorem Abisag, quæ Davidem senem calefeceral, conjecit Adoniam affectare Davidis regnum, 3. Reg. 3. v. 22. Noster a Castro per *cogitationes*, græce διαλογισμους, accipit non singulorum hominum mentis cogitata, sed universim communes dialogismos, discursus, sive ratiocinationes hominum.

Differentias virgultorum (græce φυτων, id est *plantarum*; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit *herbarum*; lib. vero de Salom. cap. 1. legit, *arborum*) et virtutes radicum.] Salomon enim *disputavit super lignis, a cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete; et disseruit de jumentis,*

et volucribus, et reptilibus, et piscibus, 3. Reg. 4. 33. Vide Pinedam l. 3. de Rebus Salomonis c. 23. ubi docet Salomonem medicinæ et magiæ naturalis fuisse peritissimum, id est, exactissime rerum naturas, vires, proprietates, sympathias, antipathias calluisse, prætereaque divinare atque efficere potuisse mirifica quædam, quæ rerum causas ignorantibus, aut præstigiosa, aut miraculo proxima viderentur; quæ est ipsa magiæ naturalis propria ratio; et quæ nomine absconditorum et improvisorum recte possumus interpretari. Vide de his Euseb. 4. de Præpar. cap. 1.

21. Et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia.] Videtur Noster legisse ἀφανῆ, id est, *obscura, improvisa:* jam contrarie legunt ἐμφανῆ, id est, *manifesta* et *perspicua*, ut vertit Cantacuzenus, Vatablus et Jansen. Aut potius ἐμφανῆ vocantur ea quæ subito vel inopinato incidunt, et ex improviso apparent, ut prævideri ac provideri nequiverint, ac proinde causas habent occultas, ut opponantur absconsis, quæ tam quoad substantiam, quam quoad causam latent et sunt abscondita. Talia ἐμφανῆ sunt fulgur illico apparens et disparens, parelii, hiatus, cæteraque aeris phœnomena: item terræ motus, maris exundationes, procellæ, tempestates, turbines etc. Huc pertinet vis magnetis (licet id neget Guilielm. Gilbertus Angliæ medicus libr. 1. de Magnete, cap. 1. ejusque cognitionem sibi velut primo inventori vane arroget) virtutes gemmarum, lapidum, herbarum, ambræ, succinorum, etc. quas cognitas fuisse Salomoni non est dubium. Ita Lyran. Cervantius et alii. Abulensis vero in lib. 3. Reg. cap. 3. quæst. 9. per *improvisa* accipit somnia, ex quibus medicus et physicus conjicere potest, qualis sit complexio et humorum temperies in corpore.

Ex dictis recte colligit noster a Castro Deum bonorum largitorem affluentius et abundantius donare quam postuletur; siquidem Salomoni sapientiam ad gubernandum postulanti, adjecit scientiam omnium rerum naturalium tam affluenter, ut solo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nam in primis largitus est summam eloquentiam, scientiam de moribus, omnes artes, philosophiam naturalem, astrologiam, chronologiam, historiam naturalem, logicam, et demum alia quæcumque nosci possunt. Audi S. Ambr. in c.30. Prov. sub initium: *Tam locuples possessor sapientiæ Salomon, cum omnia cognovisset quæ in arcanis abditarum dispositionum tenebantur absconsa, noverat mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cœlum omne quod cernimus abdita sublimitate suspensum*, et cætera de elementis, quæ superius recitavi; ac subdit: *Quod principium rerum quis finis et quæ sunt media. Quem iterum divisiones et mutationes temporum non latebant, qui comprehenderat qualiter sibi annorum mutua vicissitudo, redeunte orbe, succederet; quæ causa varios stellarum ageret cursus, præcedendo se nonnumquam, aut subito subsequendo; unde earum esset ortus, aut obitus; et alia multa, quæ sapientia docente cognoverat.*

Omnium enim artifex docuit me sapientia.] Per artem enim, ideam et industriam sapientiæ divinæ creata sunt omnia, æque ac conservantur et gubernantur, juxta illud Proverb. 8. 30. *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens, etc.*

Porro *sapientia* hæc, tam creata et Salomoni infusa accipi potest, quam increata, quæ est in Deo, sive ea sit essentialis, et tribus personis Sanctæ Trinitatis communis, sive notionalis et soli Verbo, sive Filio, propria, de qua intellexit S. August. l. 4. de Trinit. cap. 20. et S. Ambros. lib. de Incarnat. Domin. Sacram. in fine, Gregorius Bæticus lib. de Fide contra Arianos, Origen. l 1. Periarchon c. 2. et alii veteres, qui hinc probant Filium non esse creaturam, sed creatorem, ideoque Deum; imo sic explicat Concil. Sardicense Epistola ad omnes Episcopos, dicens: *Nullus nostrum negat Filium genitum ante omnia, opificem Archangelorum, et mundi et humani generis; quoniam ait: Omnium artifex sapientia docuit me*, juxta illud Joan. 1. *Omnia per ipsum facta sunt.* Quia enim Filius a Patre generatur et procedit per intellectum, ut verbum mentis; hinc ei appropriatur ars, idea, scientia, sapientia, quodque ipse sit artifex et principium creaturarum, ut docet D. Thom. 1. p. quæst. 45. art. 8.

Igitur *sapientia* hic generalissime accipitur abstrahitque, et communis est creatæ et increatæ: ideoque hæc applicari possunt, tum increatæ, sive essentiali, sive notionali; tum creatæ, sive participatæ. Unde subinde Sapiens ab increata ad creatam transit, idque maxime facit initio cap. 9. ubi eam sibi a Deo communicari et infundi efflagitat: hæc enim nequit alia esse, quam donum creatum.

Hinc rursum *sapientia* hic amplissime sumitur pro quavis cognitione rerum, tam cœlestium et divinarum, quam agendarum ex virtute et præscripto prudentiæ, atque efficiendarum per artem. Inducitur enim hic sapientia, uti idea, ars et artifex omnium rerum naturalium artificialium et moralium; quare non solum omnem scientiam, omnem ethicam, sed et artem quamlibet complectitur. Unde v. 24. ait: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia; attingit autem ubique propter suam munditiam.* Sic quoque sapientia sumitur. Proverb. 8. 22. et seqq. ubi dicitur per sapientiam creatos esse cœlos, elementa, cæteraque omnia, ac per eamdem regi.

Denique hæc sapientia v. 23. dicitur habere *omnem virtutem*, id est, vim et potentiam, quod scilicet omnia possit, sitque omnipotens, item quod omnes spiritus capiat, et omnia prospiciat et attingat ubique, quæ proprie competunt sapientiæ increatæ; participative tamen tribuuntur creatæ; hæc enim potest dici omnipotens, quia hanc Deus creationi et creaturis omnibus applicat, indit et communicat. Omnia enim in sapientia fecit, et nihil est in cujus sapienti creatione, ordine et dispositione non reluceat mira Dei sapientia.

Verum enim vero proprie et genuine loquitur hic Salomon de sapientia increata et essentiali, quæ commune est attributum divinitatis, sive Dei, ac proinde commune tribus personis SS. Trinitatis; huic enim proprie competunt dotes jam recensitæ, de quo S. August. lib. 7. de Trinitate, cap. 2. et 3. per hanc enim Deus et creavit mundum, et eum conservat et providet ac prospicit omnibus rebus, dum divinis sedibus assistit. In hac est spiritus intelligens, hoc est, hæc divina sapientia spiritum cœlitus demittit in sui

amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum, sanctitate dedicat, atque cætera donat ac præstat, quæ hominum saluti et divinæ gloriæ conducentia sunt. Hæc autem omnia cum Deus homini tribuat, et non tantum Filius, aut Spiritus Sanctus, eumque aptius de divino sapientiæ attributo exponantur, quæ artifex omnium est et sedium divinarum assistrix, quæ Filio et Spiritui Sancto non apte conveniunt; merito de ea hæc explicanda sunt, ex qua omnia ornamenta et charismata sibi tribui postulabat Salomon, ac suo exemplo nos postulare docet. Ita a Castro, imo S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 12. et lib. de Natura boni cap. 28. et lib. 1. de Incarn. Verbi cap. 13.

Pulchram et piam de artifice omnium sapientia contemplationem habet noster Alvarez de Paz tom. 3. lib. 3. p. 3. decade 3. contempl. 22.

22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens.] Effundit se hic Sapiens in sapientiæ laudes per 26. epitheta et elogia, ut cunctis hominibus ejus desiderium et studium excitet, utque ostendat merito eam esse omnium artificem, meritoque se ab ea potuisse omnia doceri.

Multi hæc intelligunt de Spiritu Sancto, qui est tertia in SS. Trinitate persona, voluntque hic Spiritus Sancti proprietates et attributa recenseri. Hic enim est in Sapientia increata et ingenita, puta in Verbo et Filio, ut in sui origine; procedit enim et spiratur a Filio, ac sapientiam suis amicis affluenter largitur, 1. Cor. 12. 11. Joan. 14. 26. et cap. 16. 13. Nam veteres per sapientiam hic accipiunt Filium, ut dixi; et recte. Ita S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, c. 19. et 23. S. Gregor. hom. 5. in Ezech. S. August. Epist. 102. S. Bernard. serm. 3. de Pentecoste, qui hinc probant Spiritus Sancti divinitatem, dotesque divinas, S. Bonavent. Cantacuz. Lyran. Hugo, Holcot, Dionys. et alii multi. Imo Cantacuzenus asserit auctorem clarius multo, quam cæteros omnes Prophetas, qui ipsum vel præcesserunt, vel consecuti sunt, de Spiritu Sancto verba fecisse: Lyranus et Holcot addunt exponi modum, quo directus sit auctor in supernaturali contemplatione, nempe per Spiritum Sanctum a sapientia communicatum.

Spiritus Sanctus enim indit suis spiritum, id est impulsum, ad amandum verum et summum bonum, quod est ipse Deus, idque per multiplicia officia et varias virtutes, quæ sequentibus epithetis designantur. Denique Nazian. orat. 44. similia, imo eadem epitheta dat Spiritui Sancto: *Erat igitur*, inquit, *semper perceptibilis, non particeps; perficiens, non ab alio perfectus; explens, non expletus; sanctificans, non sanctificatus: deificans, non deificatus, ipse semper et secum et cum iis, quibus adjunctus et, idem est æqualis: Invisibilis, temporis expers, nullo loco inclusus, immutabilis qualitate, quantitate, forma et tactu carens, seipsum movens, ac sempiternum motum habens, arbitrii sui per se potens, omnipotens (tametsi ad primam causam, ut omnia ea, quæ unigeniti sunt, ita etiam, quæ Spiritus Sancti sunt, referantur) vita et vivificus, lux et lucis largitor, bonitas ipsa et fons bonitatis, Spiritus rectus, principalis dominus, mittens, segregans, templum sibi extruens, viam præmonstrans, arbitratu suo operans, gratiasque dividens, spiritus adoptionis, veritatis, sapientiæ, prudentiæ, scientiæ, pietatis, consilii, fortitudinis, timoris.*

Secundo, si sapientiam creatam hic accipias (uti posse accipi paulo ante dixi) pariter hæc epitheta competuut spiritui ejus creato; in sapientia enim creata, est spiritus intelligentiæ, id est intelligentia creata, hoc est, aspirata vel inspirata a Deo; hoc enim significat τὸ *spiritus*, cum dicitur spiritus intelligentiæ, spiritus sapientiæ, spiritus consilii, spiritus pietatis, spiritus timoris Domini: nimirum hæc dona et virtutes a Deo aspiratas esse Christo et Sanctis, quæ eos instar spiritus et venti impellunt ad timorem, consilium, intelligentiam, et per hæc ad ipsum Deum (ad Deum enim impellit sapientia, omnisque sapientiæ vis et spiritus) ut patet Isaiæ 11. et Exodi 28. 3. et cap. 31. v. 3. Vide ibi dicta.

Tertio plane, proprie et genuine, sicut sapientia hic increata essentialis intelligitur propria Deo, et communis tribus personis SS. Trinitatis; sic et spiritus: ipsa enim est spiritus, id est, spiritalis dos et attributum Dei, hominemque ut spiritus impellit ad sui, id est ad Dei, cognitionem et amorem. Ita S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 12. et lib. de Natura boni cap. 28. et lib. 1. de Incarn. Verbi cap. 13.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ.] Græce πνεῦμα νοερόν, id est, *spiritus intelligens*. Unde a S. Dionys. Areop. et a S. Gregor. Nazianz. angeli vocantur νοεραὶ φύσεις, id est, intellectuales naturæ, quæ videlicet sunt intelligentiæ abstractæ, hoc est, a materia sejunctæ, et incorporeæ, puræque mentes et spiritus intelligentes. Et sic nonnulli censent sapientiam, quæ est attributum Dei, æque ac Spiritum Sanctum, hic vocari *spiritum intelligentiæ*, eo quod sit immaterialis, incorporeus, spiritalis et intelligens.

Melius S. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theolog. *Spiritum intellectilem*, ut ipse vocat, interpretatur spiritum sapientissimum. Unde Vatablus vertit: *Est enim in illa spiritus sagax*; S. Ambros. in Symbol. cap. 7. *Spiritus Domini intelligens*, S. Gregor. hom. 5. in Ezech. *Spiritus intellectus.*

Tertio et plenissime, sapientia Dei vocatur *spiritus intelligentiæ*, vel *intelligens*, tum quia intelligit cuncta, ac magna vi intelligendi et penetrandi omnia usque ad fundum, prædita est; tum quia angelis et hominibus tribuit vim intelligendi, juxta illud Job 32. 8. *Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam.* Ita S. August. locis jam citatis. Nam ut ait Plinius lib. 2. cap. 7. *Deus totus est oculus, totus visus, totus auditus.* Igitur per *spiritum intelligentiæ*, quem sapientia Dei increata intelligentissima, imo ipsa intelligentia in abstracto nobis aspirat, accipias impulsum et amorem intelligendi et cognoscendi ea quæ salutis sunt, quæ scilicet Deo placita sunt, et spirituali profectui necessaria vel utilia. Nam diligere, et sollicitum esse ut intelligas quæ Dei et virtutis sunt, initium est salutis, quo qui caret, incapax est gratiæ et gloriæ. Hoc est quod Salomonem secutus Siracides ait Eccli. 4. 12. *Sapientia filiis suis vitam inspirat*, sive insufflat. Simile est illud Virgilii 6. Æneid.

Magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates.

Symbol. S. Bonavent. *Spiritus intelligentiæ*, inquit, *est in sapientia*, id est in Christo, secundum humanitatem in eo habitando, secundum divinitatem ab illo emanando.

Tropol. hæc omnia sapientiæ attributa charitati et perfectioni virtutum (quæ summa est sapientia) accommodat noster Alvarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfect. pag. 1. cap. 1. et 4.

Sanctus.] Hinc multi, uti dixi, hæc accipiunt de Spiritu Sancto, qui in se per essentiam et originem, sive vim processionis (procedit enim ut amor Patris et Filii, qui est purissimus et sanctissimus) sanctus est, et sanctificat angelos æque ac homines. Verum cum cætera omnia proprie accipiantur de ipsa sapientia, quæ propria est Deo, et communis tribus personis SS. Trinitatis, hoc quoque *sancti* epitheton Deo divinæque sapientiæ attribuendum est, q. d. Sapientia divina, ipseque Deus, est spiritus summe intelligens et perspicax, sed ita ut simul sit sanctus. Vana enim est sapientia et intelligentia, quæ sanctitate destituitur; finis enim intelligentiæ est sanctitas, ut bonum virtutis, quod intelligis, sancte ames, et pia voluntate complectaris, opereque exsequaris.

Porro *sanctitas*, inquit S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 12. *est ab omni scelere libera, et omnino perfecta, et omni ex parte immaculata puritas*. Sanctitas ergo est amor Dei: Deus enim est summa puritas; ipse enim est lex æterna rerum agendarum, quæ est objectum et regula sanctitatis, idque non per qualitatem aliquam advenientem, sed per ipsam suam essentiam et substantiam. Unde Seraphini ei jugiter acclamant: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus*, Isaiæ 6. et Psaltes Ps. 144. *Justus Dominus*, ait, *in omnibus viis suis, et sanctus in omnibus operibus suis*. Hinc sequitur, ut, si creatura fieri velit sancta, debeat per amorem jungi Deo; ac quo magis illi jungitur, eo magis sanctificari; sic enim magis recedit et separatur a rebus et affectibus terrenis, quæ eam inquinant, juxta illud Levit. 11. 44. *Sancti estote, quia ego sanctus sum*. Qui ergo sanctitatem optat, a creaturis se sequestret, et in fundum animæ, ubi Deus quasi in templo suo habitat, se recipiat, ut ibi procul a rerum externarum strepitu, in silentio cum Deo suo versetur, ipsum amet, colat et adoret.

Simili modo sapientia et doctrina creata, si vera sit et divinæ imitatrix, omnem suam speculationem et intelligentiam ad sanctitatem suam, æque ac alienam, velut ad scopum et finem referat oportet; quare ipsa doctos facit sanctos. Quocirca Deus hunc suum sapientiæ spiritum intelligentem et sanctum, communicavit S. Patribus et Ecclesiæ Doctoribus, uti S. Athanasio, S. Basilio, S. Nazianzeno, S. Chrysostomo, S. Hieronymo, S. Ambrosio, S. Gregorio, S. Bernardo, ac deinde S. Thomæ Aquinati, qui tam sanctus fuit, quam doctus et intelligens, indeque dictus est Doctor Angelicus, et S. Bonaventuræ, qui charitatis ardorem sapientiæ conjunxit, ac lectorem tam amore Dei accendit, quam cognitione rerum divinarum illuminat, indeque dictus est Doctor Seraphicus. Hi duo sui ævi fuere quasi oculi, imo soles. Vere Picus Mirandul. in Apol. post initium: Est, inquit, in Joanne Scoto ingenium vegetum atque discussum, in S. Thoma solidum et æquale, ideoque moderatum, compositum, ad omnemque honestatem, virtutem et sanctitatem comparatum.

Unicus.] μονογενής, id est *unigenitus*, ut vertit S. Hieron. in cap. 16. Ezech. quod proprie Verbo sive Filio, qui est Sapientia a Deo Patre genita, competit: vel *unigenus*, sive unius generis, qualis est sapientia divina communis toti SS. Trinitati, q. d. Sapientia increata Dei est unius generis, tum quia in se unica est et simplicissima, utpote eadem cum divinitate: ita Lyran. tum quia in suis actibus et operationibus unum eumdemque tenorem, normam et regulam communem servat, nimirum legem æternam: atque unum eumdemque finem spectat, scilicet Dei honorem et gloriam. Eadem tamen est multiplex ob immensitatem perfectionis, quæ in se licet una et simplex, virtute tamen continet omnes omnium creaturarum, etiam possibilium perfectiones, quæ numero sunt infinitæ, ideoque ad multas imo innumeras species, actus et opera se extendit, et quasi partitur ipsum genus sapientiæ. Omnes enim species et effectus sapientiæ, in uno genere et ratione communi sapientiæ conveniunt, atque in universali dictamine ac legibus communibus sapientiæ coeunt, juxta illud 1. Corinth. 12. v. 4. *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus*. Vide ibi dicta. Si daretur una gemma purissima atque pulcherrima, quæ simul esset adamas, et carbunculus et smaragdus, et sapphirus et topazius, et cætera quæ in opibus computantur, quam pretiosa esset et admiranda! O igitur substantia simplicissima, quæ omnis es, quam nobis diligenda, et super omnia æstimanda existis! Tu es sapientia, tu bonitas, tu justitia, tu omnis alia vera perfectio.

Idem imitatur sapientia creata, infusa et participata. Nam, ut ait noster a Castro, sicut divina sapientia una cum sit, tam diversas virtutes et opera ad unam Dei gloriam omnia in mundo operatur ac refert; ita hic spiritus ex illa profectus, omnia hominis munia et omnia officia unius generis efficit, dum unum omnibus finem præstituit, ad hoc ea omnia dirigens, ut voluntati divinæ subserviant, eamque tamquam regulam sequantur; et uno amoris vinculo omnia colligantur, et tamquam pretioso auro exornantur, atque ex hac parte habet spiritus sapientiæ, ut sit pacificus; nam ita S. Jacobus cap. 3. v. 17. vocavit sapientiam, quæ de sursum est, pacificam: et S. Paulus ad Ephes. 4. 3. scribit: *Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis; unum corpus et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ; unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui est super omnes, et per omnia et in omnibus nobis*. Sic quoque S. Bonavent. Glossa, Lyran. et Hugo.

Tropol. Richard. de S. Victor. in Cant. cap. 33. Spiritus Dei, inquit, unicus est et multiplex, quia cum unus sit, diversis tamen modis mentes visitat et afficit. Nunc animam timoribus et desideriis præparat, nunc jam paratam suis donis promovere non cessat. Non semper uno affectu, sed diversis animam tangit, prout secundum statum et dispositionem suam necesse est. Unde nunc ad salutarem compunctionem,

nunc ad amorem, nunc ad gratiarum actionem, nunc ad desideria et exercitationem alicujus virtutis accendit; modo cor tangit, modo semetipsum abscondit, et iterum ut opus perficiat adinvenit. Si non aperiamus, ad januam exspectat, et aliquando quidem efficacius pulsat, aliquando vero ob culpam nostram justo judicio cessat.

Multiplex.] Græce πολυμερής, id est multimembris, multarum partium, multis constans partibus, ut mundum vocat Aristot. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theologia, hunc locum referens de Spiritu Sancto *multiplex* explicat, *agendi facultate varius* ac multiplex, vel quod, unus cum sit, per singulas mundi partes se quasi per ramos diffundat et multiplicet, ac varios sapientiæ modos in eis efficiendis ac conservandis operetur; vel potius propter varias gratias diversaque dona, et multiplicia officia, quæ unus cum sit, exercet, sive in Ecclesia universa, sive in hominibus singulis.

Hac de causa Spiritus Sanctus, descendens in Apostolos in Pentecoste, apparuit supra eos in specie linguarum dispertitarum, sive flammæ dissectæ, ut multiplicitatem donorum, quam eis indebat, repræsentaret. *Multiplex*, ait S. Amb. in Symbol. c. 7. *appellatur, eo quod multa in se habeat, et per ea omnia unus est, nec in aliquid eorum quæ operatur ipse mutatur, sicut imago ex annulo, quæ in ceram transit, et annulum non relinquit.* Audi et S. Aug. epist. 102. ad Evodium: *Legitur quidem et spiritus sapientiæ multiplex, sed recte dicitur etiam simplex. Multiplex enim quoniam multa sunt, quæ habet; simplex autem, quia non aliud quam quod habet, est. Sicut dictus est Filius habere vitam in semetipso et eadem vita ipse est: homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem convertibiliter accessit; atque ita et Filius Dei simul cum homine suscepto dicitur: unde idem Filius Dei incommutabilis est atque coæternus Patri, sed in Verbo solo: et sepultus est Filius Dei, sed in carne sola*, q. d. Christus, qua Deus, unicus est et immutabilis; qua homo, multiplex, mutabilis et passibilis.

Audi et S. Bern. serm. 3. de Pentecoste hæc adaptantem Spiritui Sancto: *Vere multiplex Spiritus, qui tam multipliciter filiis hominum inspiratur, ut non sit qui se abscondat a calore ejus. Siquidem conceditur eis ad usum, ad miraculum, ad salutem, ad auxilium, ad solatium, ad fervorem. Ad usum quidem vitæ bonis et malis, dignis pariter et indignis communia bona abundantissime tribuens; ita ut videatur hic discretionis limitem non tenere. Ingratus, qui in his quoque beneficium Spiritus non agnoscit. Ad miraculum, in signis et prodigiis, in variis virtutibus, quas per quorumlibet manus operetur: ipse est antiqua miracula suscitans, ut ex præsentibus fidem astruat præteritorum. Sed quia nonnullis hanc quoque gratiam sine propria utilitate largitur, tertia infunditur ad salutem, cum in toto corde nostro revertimur ad Dominum Deum nostrum. Porro ad auxilium datur, cum in omni colluctatione adjuvat infirmitatem nostram. Nam cum testimonium perhibet spiritui nostro, quod filii Dei sumus, ea inspiratio est ad consolationem. Datur etiam ad fervorem, cum in cordibus perfectorum vehementius spirans, validum ignem charitatis accendit, ut non solum in spe filiorum Dei, sed etiam in tribulationibus glorientur: contumeliam gloriam reputantes, opprobrium gaudium, despectionem exaltationem.*

Denique B. Petrus Damiani lib. de *Dominus vobiscum*, c. 6. *Unus est Spiritus*, inquit, *in majestatis essentia, multiplex per diversa charismatum dona, quæ dat Ecclesiæ sanctæ, quam replet, ut et universitate sit una et in suis partibus sit tota.* Unde colligit, licet Ecclesia personarum sit multiplicitate (adde quoque, rituum nonnullorum) diversa; in unum tamen esse Sancti Spiritus igne conflatam, atque ideo etsi per corporalem situm partibus videatur dividi, unitatis tamen intimæ Sacramentum nullatenus a sua valere integritate corrumpi.

Subtilis,] græce λεπτόν, id est tenuis, gracilis, macilentus, rarus et extenuatus, quia omnia pervadit et penetrat (unde S. Ambr. l. 3. de Spiritu S. c. 7. legit, *penetrabilis*) etiam profunda Dei, 1. Corinth. 2. 10. Hoc est quod ait Apost. Hebr. 4. 12. *Vivus est sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis.*

Apposite post *sanctus* subjungit, *subtilis*; quia sicut aer purus, æque ac cibus levis et subtilis generat ingenium subtile, ut docent medici: sic pariter sanctitas, idest secretio a rebus terrenis, facit hominem subtilem, spiritalem et divinum. Nam ut vulgo dicitur: *Pinguis venter non gignit sensum tenuem.* Tritum est illud Horatii lib. 2. Serm. satyra 2.

> Corpus onustum
> Hesternis vitiis animum quoque prægravat una,
> Atque affigit humo divinæ particulam auræ.

Sic Gellius l. 4. c. 19. ex medicis docet pueros cibo somnoque largiore utentes fieri crassos et obtusos.

Hunc subtilitatis spiritum in speculativis, sapientia præ aliis communicavit Joanni Scoto Ordinis S. Francisci, qui illum ut suum in Theologia et Philosophia magistrum colit et sequitur. Unde vulgo vocatur *Doctor subtilis*; a Scaligero exercit. 324. vocatur *lima veritatis*; ab aliis, *cos ingeniorum, philosophorum phœnix, et inter philosophos quidam Deus*; ab aliis, *subtilitatis miraculum, arcanorum Apollo, Seraphicæ Religionis columen, Sorbonæ gloria.* Dubitat Cardanus l. 16. de Subtilit. quis subtilior, an Aristoteles, an Euclides, an Scotus? Porro hæc subtilitas partim ei naturalis fuit a subtilitate ingenii, qua excelluit; partim supernaturalis, opusque gratiæ et Spiritus Sancti, cujus ipse utpote Religiosus, fuit instrumentum et organum. Unde Joannes Major in 4. distinct. 38. q. 10. eum vocat humillimum, Apostolicum, pauperrimum, imo Summo Pontificatu dignum. Et D. Bern. de Soria in report. impressa Parisiis anno 1517. ita de eo canit:

> Scotus adest fidei lampas, Christique Sybilla,
> Interpresque Dei, castrum insuperabile veri;
> Scriba Jovis mundique oculus, conviva Tonantis,
> Ingenii claro penetravit acumine cuncta.

Porro subtilitas hæc rebus intenta verborum elegantiam respuit. Unde Picus Mirandul. ep. ad Hermolaum, Scotum cum Lucretio comparans: *Est*, inquit, *huic* (Scoto) *os insipidum, illi* (Lucretio) *mens desipiens; hic, infantissimus dicendo, sentit ea quæ laudari dicen-*

do satis non possunt; ille fando eloquentissimus loquitur nefanda. Cum argueretur a quodam de studio contradicendi, quod ubique sese opponeret D. Thomæ Doctori sancto, subtiliter respondit: Si Doctor est, disputet mecum; si sanctus est, oret pro me. Ego enim studio veritatis, non contradictionis, cum illo disputo. Sicut enim ex collisione lapidum exsilit ignis; sic ex confricatione ingeniorum per disputationes subtiles elicitur et emicat veritas. Cos ergo subtilis ingenii est contradicentis argumentatio.

Sanctior est subtilitas in practicis, quæ mille modos et praxes virtutum, quibus in dies magis placeat Deo, magnosque meritorum cumulos coacervet, subtiliter excogitat et adinvenit: qualem videre est in Vitis Sanctorum; ut qui eas legit, facile eamdem addiscat et usurpet. Hæc maxime sita est in subtili intentione cujusque operis, ut scilicet quodque opus optimo fine, puta propter amorem et honorem Dei, fiat: cui si addas alias aliarum virtutum intentiones et fines, v. g. si comedas, studeas, labores, ambules, ores, ut honores et ames Deum, insuper ut abstinentiam, patientiam et pœnitentiam exerceas, ut proximo prodesse valeas, similesque ob fines, subtiliter et facillime virtutes earumque merita mire adaugebis. Summa subtilitas sanctitatis est, multa magnaque agere et pati pro amore Dei.

Hic multi interserunt aliud epitheton Spiritus sapientiæ, scil. *modestus.* Ita S. Bonavent. Hugo, Glossa et Holcot. Verum hoc non habent Græca, nec Romana, nec cætera Latina correctiora.

Disertus,] græce τρανον, id est primo, clarus, planus, perspicuus et disertus: Vatabl. *illustris.* Ratio a priori est quod qui bene res intelligit et comprehendit, facile et copiose eas eloqui potest, itaque est disertus; sapientia enim parit eloquentiam. Unde sapientia *linguas infantium facit* τρανας, idest *disertas,* ut dicitur c. 10. 21. juxta illud Ps. 44. *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Et illud Ps. 8. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem,* uti fecit in ore S. Agnetis, S. Priscæ, S. Viti, S. Celsi, aliorumque puerorum et puellarum, qui tyrannis pro castitate et fide restiterunt usque ad mortem et martyrium; itaque sapienter et diserte eis responderunt, ut fecerint eos obmutescere. Hoc est quod suis promisit Christus dicens: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis,* Matth. 10. 19. Sic Nazian. Orat. 2. huc alludens Spiritum Sanctum vocat τρανον, id est perspicuum et disertum, imo τρανωτικον παντων, id est illustrantem omnia: quia quidquid in nobis est luminis, id habemus ex illustratione Spiritus Sancti; et quia omnia nobis explicat et illustrat, ut eadem alios clare docere et efficaciter persuadere valeamus, juxta illud quod Isaias c. 35. 6. prædixit, quod *aperta erit lingua mutorum,* ut Apostolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritu Sancto edocti *cœperunt loqui variis linguis magnalia Dei, prout Spiritus Sanctus dabat eloqui illis.* Et Actuum 6. 10. Judæi disputantes cum Stephano non poterant resistere sapientiæ et Spiritui qui loquebatur.

Secundo, τρανον verti potest, *integer, solidus, adultus, verus.* Ita Complut. et Cantacuzenus, qui idipsum sic exponit, q. d. Spiritus Sanctus est indissolubiliter magnus, integer, perfectus, atque omnis magnitudinis, amplitudinis, integritatis et perfectionis effector, omnem rerum earumdem coagmentationem continendi vim habens, et magnarum rerum efficacissimarum causa. Igitur Spiritus Sanctus est integer, solidus, adultus, id est vividus, vegetus, vigorosus et efficax in operando.

Mobilis,] græce ευκινητον (quæ vox in Græco præponitur τω τρανον, id est *disertus*) id est *bene mobilis,* ut vertit S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, c. 19. (licet nonnulli codices S. Ambr. habeant, *bonus mobilis,* sed perperam) Vatabl. vertit, *vegetus.*

Jam primo, noster Lorinus opinatur sapientiam et Spiritum Sanctum dici mobilem, eo quod facile a nobis moveri, id est precibus flecti et persuaderi, potest.

Secundo, alii τὸ *mobilis* referunt ad τὸ *disertus,* quod præcessit, q. d. Sapientia et Spiritus Sanctus faciunt sui compotes disertos, ut linguam habeant mobilem et volubilem ad diserte loquendum et disserendum; at non ita ut properando verba præcipitent, sicut faciunt nonnulli concionatores populares, ut sui admirationem concitent, in quos acriter invehitur Seneca epist. 40. *Hæc popularis oratio,* inquit, *nihil habet veri, movere vult turbam, et inconsultas aures impetu rapere, tractandam se non præbet, aufertur. Quomodo autem regere potest, quæ regi non potest? Quid? quod hæc oratio, quæ sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet. Remedia non prosunt, nisi immorentur. Multum præterea habet inanitatis et vani; plus sonat, quam valet. Lenienda sunt, quæ me exterrent; compescenda, quæ me irritant; discutienda, quæ fallunt; inhibenda luxuria; corripienda avaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus ægros in transitu curat? Quid? quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus.*

Tertio et genuine, q. d. Sapientia et Spiritus Sanctus est mobilis, id est agilis, motivus et efficax tum in se, quia scilicet in omnes partes facile se movet, atque ad omnia negotia facile occurrit ac præsto adest ut rite gerantur. Sapientia enim cito suggerit sana consilia, præsertim ubi periculum, vel opus difficile ingruit, juxta illud Boetii de Deo, lib. 3. de Consol. metro 9.

Stabilisque manens dat cuncta moveri.

Tum quia sui compotes facit agiles, alacres et expeditos ad omne bonum, juxta illud Ezech. 1. 20. *Quocumque ibat spiritus, illuc eunte spiritu, et rotæ pariter elevabantur, sequentes eum; spiritus enim vitæ erat in rotis.* Et illud Pauli Rom. 8. 14. *Quicumque spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.* Hinc Spiritus Sanctus descendit in Apostolos specie spiritus, id est venti vehementis, ut significaret se eos impellere ad opera heroica, et ad vehementiam efficaciamque concionandi, cui nemo resistere posset. *Nescit tarda molimina Spiritus Sancti gratia,* ait S. Ambros. in illud c. 1. S. Lucæ: *Abiit* (Maria) *in montana cum festinatione.*

Denique S. Greg. hom. 5. in Ezech. stabilem cum mobili conciliat: *Omnipotentis ergo Spiritus,* inquit, *ut ubique præsentia signaretur, simul et mobilis et stabilis dicitur, quia ubique etiam nescientibus occurrit. Tenens*

ergo omnia stabilis: præsentem se omnibus exhibens, mobilis appellatur.

Rursum stabilis est in promissis, ut sit impossibile mentiri eum; mobilis in iis præstandis: stabilis, nos contra mala stabiliendo; mobilis, bona communicando: stabilis in contemplatione; mobilis in actione; mobilis in via; stabilis in patria.

INCOINQUINATUS.] ἀμόλυντον, id est, incontaminatus, immaculatus, impollutus, uti legit S. Ambrosius, carens omni labe et macula, omnibus sordibus et tenebris. Deus enim est mera ac pura lux, et tenebræ in eo non sunt ullæ, 1. Joan. 1. 5. Nam ut ait S. Ambr. lib. de Spiritu Sancto cap. 19. et in Symbol. cap. 7. *Sicut lumen tenebras non recipit, sic et Spiritus Sanctus per naturam habet, ut omnium sordium incapax sit: sed et omnium sordium,* ut ait Cantac. *expiandarum vim habet, nihilque vel esse, vel permanere inquinatum patitur, ac sine ulla invidentia cunctis rebus illucescit, cunctasque maculas delet.*

Hinc symbolum sapientiæ et sapientis est apis, quæ purissima est, puros amat, impuros fugit, adeoque fœminas veneri operam dantes invadit et aculeis configit, uti dixi Prov. 6. 6. Præclare S. Gregor. Nazianz. in Carmin. *Pro viribus tuis,* inquit, *teipsum lustrato, vita splendida renovato. Sic enim Deum mentis intelligentia comprehensum percipies. Nec frustra vulgo dicitur, Deum ad templum suum accurrere. Quippe purus cum sit, non nisi purus homo potest ipsius habitaculum esse.* Hinc illud Cant. 4. 11. *Favus distillans labia tua,* quia ut explicat Richard. Victor. *Labia devotæ animæ spiritalis dulcedinis liquore fluunt, et aliis ad ædificationem hunc fundunt. Hunc favum congerunt de diversis Script. floribus: hos perquirit, his insidet, de his suavitatem spiritualis dulcedinis extrahit, scientiam inflantem segregat et contemnit, ædificationem potius perquirit, suaveolentes sententias, non pomposam eloquentiam eligit.* Et Petrus Cellensis lib. 1. epist. 12. *Discurre,* ait, *per amœnissimos Script. campos, lege quasi apis, et reconde in alveolo memoriæ suavissimi odoris flores, castitatis lilium, olivam charitatis, patientiæ rosam, uvas spiritualium charismatum.* Vide quæ de ape dixi Proverb. 6. 6.

CERTUS.] Græce, σαφὲς, id est *manifestus,* ait S. Ambros. perspicuus, indubitatus: Vatabl. *evidens.* Noster, *certus,* ut nec ipse erret, nec in errorem inducat sese habentem. Differt ergo a τρανὸν, quod σαφὲς sit certus de veritate, ut in sentiendo non erret; τρανὸν vero sit conspicuus et disertus in eloquendo, ut alios edoceat. Hinc Philoponus l. 1. Poster. sub finem; a σαφὲς censet dici σοφίαν, id est sapientiam, quasi σαφίαν, quia res divinæ circa quas versatur, per se ac natura sua sunt certissimæ et manifestæ. Hinc S. Ludovicus rex Franciæ moriturus inter alia documenta, quæ Philippo filio reliquit, hoc interserit: *Si quid possideas rei alienæ, etiamsi id acceperis a majoribus tuis, incunctanter restituas justo possessori, ubi certo id tibi constiterit. Sin autem dubia res est, cura ut viri sapientes accurate, et sine mora inquirant.* Ita Gaguinus lib. 7. de Gestis Francorum.

Et S. Thomas Aquinas in epist. qua cuidam petenti præscribit modum acquirendi scientiam et sapientiam: *Tardiloquum,* inquit, *te esse jubeo: conscientiæ puritatem amplectere: orationi vacare ne desinas: omnibus amabilem te exhibe: nihil penitus quære de factis aliorum,* etc. *ea quæ agis et audis, fac ut intelligas, de dubiis te certifices.* Intellige quoad fieri potest. Nam multa in hac vita sunt obscura et probabilia dumtaxat, in quibus certitudo et evidentia haberi nequit. Quare sæpe in agibilibus probabilem dumtaxat opinionem sequi debemus: sed hæc in praxi certa est. Cum enim nequimus habere evidentiam, certum est in praxi licere sequi sententiam probabilem dumtaxat. Addit Cervantius: Sepia, inquit, dicebatur Arist. philosophorum princeps et coryphæus, qui velut affuso atramento celabat aliquando veritatem, de quo Sap. 1. 11. est illud, *sermo obscurus:* at Spiritus hic sanctus, et qui eo edocti sunt, uti doctrinam certam absque errorum aut dubitationum nebulis, veram, absque falsitatis tenebris, sinceram, absque hypocrisis dolis, claram, absque caligine ignorationis, hauriunt; ita ex participatione hujus spiritus docentis, certi, veri, sinceri et præclari sunt. Hinc a Christo Spiritus Sanctus vocatur Spiritus veritatis, Joan. 14. 17.

Aliqui *certus* exponunt firmus, fidelis, constans in promissis, propositis, dictis et factis.

SUAVIS.] Græce, ἀπήμαντον, id est *illæsus;* S. Ambrosius: *inviolabilis;* alii: *incolumis et incolumes reddens;* alii: *prosper;* Vatabl. *innocuus,* qui nocere nequit, et cui noceri non potest. Sic et Cantacuzenus: quod Noster profunde vertit: *suavis,* q. d. Adeo bonus et benignus est spiritus sapientiæ, ipseque Spiritus Sanctus, ut non tantum nemini noceant, sed et omnibus prodesse studeat. Adeo enim suavis est, ut omnes incolumes servare, fovere, solari, erigere et promovere satagat. Unde vocatur *Paracletus,* idest consolator, talesque efficit Sanctos, præsertim qui animarum lucro student. Sic ab Ethnicis suis Jupiter dicebatur Apemius (quæ vox alludit ad ἀπήμαντος) qui tristes noxas pellit a foribus, seu qui damna et calamitates avertit: de quo Pausan. in Attic. dicens: *In Hymeto Pluvii Jovis ara, in Parthenete Jupiter ex ære; est etiam ara ibidem alia, ad quam Jovi, quem modo Pluvium, modo Apemion, id est innoxium, appellant, rem divinam faciunt,* etc. Atque hujus suavitatis specio, colore et imitatione induti visuntur hoc Spiritu præditi. Est enim, ait hoc loco Holcot: *Facies domini, famulus; magistri speculum, discipulus, regni moderator, rex:* ita et suaves de familia sunt Spiritus Sancti, qui et ipse suavissimus est, ac suorum ingenia, mores, sermones suavitate condit eximia, ut nonnisi mel et nectar vultu et ore spirare ac fundere videantur, juxta illud Pauli: *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia,* etc. *in longanimitate, in suavitate, in Spiritu Sancto, in charitate non ficta,* 2. Corinth. 6. 6. Et: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spiritales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne et tu tenteris. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi,* Galat. 6. 1. Hinc Spiritus Sanctus dicitur osculum et suavium Dei, et ut S. Bern. ait serm. 1. de Spiritu Sancto; *Dulcissimum quod est in Deo;* juxta illud Cant. 1. *Osculetur me osculo oris sui.* Hinc et sapientia de se dicit: *Spiritus meus super mel dulcis,* Eccli. 24. 27. Et Sap. cap. 12. 1. *O quam bonus et suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus!* Nimirum;

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Hinc Deus apparuit Eliæ in spiritu leni: *Non, ait, in spiritu Dominus, non in commotione Dominus, non in igne Dominus,* sed in sibilo auræ tenuis, 3. Reg. 19. 11.

Amans bonum.] Græce φιλάγαθον, Vatabl. *boni studiosus*, ut scilicet hominem in virtute omnique bono promoveat. *Charitas* enim (quæ est comes sapientiæ et spiritus sancti) *non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*, 1. Cor. 13.

Porro φίλος in φιλάγαθος, inquit Cervantius: Primo, est studiosus boni; secundo, amicitiæ fœdere sociatus cum bono; tertio, placitus, gratus, familiaris, charus; quarto, osculans et suavians; quinto, philtro amoris ad se rapiens.

Acutus.] ὀξὺ, quod nonnulli accipiunt pro ὠκυ, id est velox, quod secutus Cautacuzenus explicat, q. d. Sapientia et Spiritus Sanctus ubique præsto est, velociter invocantibus se sistit; imo eorum orationem prævenit et prævertit, uti dixit cap. 6. 14. Perperam Glossa, Hugo et Bonav. pro *acutus* legunt *actum*, nectuntque præcedenti epitheto, hoc modo: *Amans bonum actum*, vel *actus*, uti alii legunt, in genitivo.

Dicitur Spiritus sapientiæ *acutus*, non hebes vel obtusus. Primo, quod instar acus habeat acumen intelligendi et penetrandi omnia, etiam occulta, arcana et obscura, sitque perspicacissimus; secundo, quod intellectus apicem exacuat, faciatque de qualibet re acute disserere, atque in dicendo et disserendo æque ac in agendo sit argutus, solers, callidus et vafer. Addit Cantacuzenus, quod in rebus minimis, quæ ob exiguitatem dividi nequeunt, totus perfecte ac penitus adsit; tertio, quod instar gladii acuti resecet malum a bono, vitium a virtute, fucum a veritate, imperfectum a perfecto, amorem proprium ab amore divino, ut mentis intentionem acuat et rectificet; quarto, quod voluntatis aciem exacuat ad bonum, quod melius est et perfectum, totis viribus ambiendum; quinto, quod sui sapore gustuque acuto intimos animæ sensus penetret, pungat et feriat: sicut acetum acore suo saporem ciborum exacuit ac palatum pungit feritque; itaque orexin et appetitum excitat, et quasi stomachum acuit, juxta illud Plinii epist. 123. *Ut enim, si cœnam tibi facerem, dulcibus cibis acres acutosque miscerem, ut obtusus ille et oblitus stomachus his excitaretur.* Tale acetum menti ingerit sapientia, cum illam de erroribus et defectibus suis, vel interius per inspirationem, vel exterius per acrem mordacemque Superioris reprehensionem castigat. Talis fuit S. Joannes Baptista, et Christus Dominus: unde de eo cecinit Isaia cap. 49. 2. *Posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me, et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me*; sexto, *acutus*, id est acer, biliosus, acerbus, iracundus, indignans. Sic enim ira vocatur acuta. Iram autem Sancti induunt, cum zelantur pro Dei honore, ut ejus offensas avertant. Ira enim est cos virtutis et zeli. Sic Act. 17. 16. dicitur: *Paulus autem cum Athenis eos exspectaret, incitabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatriæ deditam civitatem*; græce παρωξύνετο, id est *acuebatur, inflammabatur, irritabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatram civitatem existentem.*

Quem nihil vetat.] Græce, ἀκώλυτον, cujus prima et optima versio Vulgati interpretis est, *quem nihil vetat*; secunda Complut. Dionys. Holcot et aliorum, *qui nihil vel neminem vetat*; tertia S. Ambros. lib. de Incarn. *providens possibilis*; quarta Vatabl. *prohiberi nescius*; quinta Jansen. Pagnini, Montan. *expeditus*; sexta Cantacuz. *cujus potentiæ resisti non potest;* septima, ad verbum ex Græco, *quem nihil reprimit, prohibet, avertit, arcet*, quo minus pergat in eo, quod semel cœpit.

Igitur, quod in multis Vulgatæ exemplaribus olim legebatur: *Quem nihil vetat benefacere*, recte ex Græco et correctioribus Vulgatæ exemplaribus correxerunt Romani: *Quem nihil vetat benefaciens; benefaciens* enim est aliud epithetum, de quo mox.

Sensus est q. d. Sapientiæ divinæ, æque ac Spiritus Sancti, tanta est providentia et potentia, ut nullus eam remorari, prohibere, inhibere, sistere vel impedire valeat; sed ipsa potius omnes et omnia sibi obsistentia impediat, sistat, dispellat et disjiciat. Est miosis. Unde S. Ambrosius legit, *providens, possibilis.* Et Cantacuzenus: Ejus, inquit, potentiæ resisti non potest, permeat corpora, animas, mentes: non impeditur cujusquam duritia aut repulsa. *Nec est qui se abscondat a calore ejus*, Psalm. 18. 7. Nulla est tanta malitia, quæ vincat sapientiæ bonitatem, ut dicitur hoc cap. v. ult. Sic Saulus illi resistere nequivit, sed ab ea audivit: *Durum est tibi contra stimulum calcitrare*, ideoque ex Saulo factus est Paulus, Actor. 9. Nullum cor, quantumvis durum, gratiæ Dei efficaci resistit: ideo enim datur, ut cordis durities auferatur, ait S. Augustinus. Unde Noster a Castro ἀκώλυτον exponit, *Expeditus, cui agenti nihil obstat, prohiberi nescius; nullius imperio addictus, qui non possit prohiberi:* ita enim vi sua pervadit omnia, ut impedimenta quæque perrumpat. Gregor. Nazianz. explicuit *minime impeditus*, hoc est, *liberam habens potestatem.*

Benefaciens.] Græce εὐεργετικόν, id est *beneficus*; Pagnin. et Montan. *pronus, celer et velox ad beneficia præstanda*; bene, rite, recte, faciliter, feliciter, apte, præclare faciens, operans, benefaciens; S. Ambrosius, *munificus*, qui liberalis est in suos, eosque pariter facit liberales. *Dat omnibus affluenter, nec improperat*, Jacob. 1. 5. Sic Christus *pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a Diabolo*, Actor. 10. 38. Bonum enim est sui diffusivum. Hinc Deus quia summe bonus, summe pariter se suaque etiam impiis et ingratis communicat, uti docet S. Dionys. de Divin. nomin. in Bono. Proprium ergo Dei et divinitatis opus est, benefacere. Hinc illud epist. 3. Joan. v. 11. *Qui benefacit ex Deo est*; Et illud Pauli, imo Christi: *Beatius est magis dare, quam accipere*, Actor. 20. 35. Et illud Nazianz. orat. de cura pauperum: *Esto calamitoso Deus:* nulla enim alia dote magis homo accedit ad Deum, quam beneficentia, ut docet ibidem Nazianz. et S. Leo serm. 40. Deus enim est immensus beneficentiæ sol, radios bonitatis suæ in omnes et omnia diffundens. Græcum εὐεργετικον proprie idem est, quod *benefactivus*; ita scilicet ut non tantum per se benefaciat, sed et aliis omnibus benefaciendi facultatem simul et voluntatem aspiret, adeoque quod beneficiis ejus rite utamur, id ex ipsomet, tamquam ex uberrimo fonte, hauriamus: cumque suis bonis et donis eximie aliquem auget, id eo consilio facit, ait S. Leo ser. 40. ut illa per divitis manum in alios derivet; ut

cum aquas in thesaurum sive arcam congregamus, id facimus, ut inde per euripos in multorum domus derivemus. Reges, Imperatores, Pontifices unum aut alterum seligunt, cujus manu fiant eleemosynæ: at Deus tot ei muneri præficit, quot sua bona distribuit. Quocirca veteres, teste Eusebio lib. 1. de Præparat. et Plinio lib. 2. cap. 7. beneficos velut vivas Dei imagines, et simulacra divino numine imbuta, venerabantur, quin et reges vocabantur Evergetæ, id est benefici, ut ait Christus Lucæ 22. 25.

23. HUMANUS, BENIGNUS, STABILIS, CERTUS, SECURUS OMNEM HABENS VIRTUTEM, OMNIA PROSPICIENS, ET QUI CAPIAT OMNES SPIRITUS: INTELLIGIBILIS MUNDUS SUBTILIS.]

HUMANUS, BENIGNUS.] Græce est una vox φιλάνθρωπον, id est hominum amator: unde φιλανθρωπία a Paulo ad Titum 3. 4. vocatur insignis ille Christi amor in homines, quo se eorum causa hominem fecit, id est hominum cognatum et fratrem. *Humanus* ergo idem est quod amans homines, ita ut totus eorum saluti incumbat. Sapientia enim divina hominis causa totum mundum creavit, angelos illi custodes dedit; quin et Verbum in carnem, ac Spiritum Sanctum in Apostolos cæterosque fideles misit, ac innumera eis dona contulit, et in dies confert. Hinc Philippus Solitarius l. 3. Dioptræ c. 3. et 5. notat Deum nusquam dici φιλάγγελον, sicut dicitur φιλάνθρωπος. Nam *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahæ*, ait Apostolus Hebr. 2. 16. Quocirca S. Chrys. Deum magis amasse homines, quam angelos docet hom. 21. in Gen. imo magis in dies amat, præsertim cum seipsum in Eucharistia hominibus in epulum proponit: ibi enim *divini sui erga homines amoris thesauros in homines effundit*, ut ait Trident. sess.13. imo S.Joan. c. 13. *Cum dilexisset suos*, inquit, *qui erant in mundo, in finem* (tum vitæ, tum amoris, id est extremo amore) *dilexit eos.*

STABILIS.] Tum quia spiritus sapientiæ, æque ac Spiritus Sanctus, idem semper est, sibique constat, et est immutabilis; tum quia fidelis est, et quæ promisit infallibiliter præstat, tum quia animas, quas inhabitat, facit in bonis propositis et operibus stabiles, constantes et perseverantes, ut in iis confirmentur, sintque sancitæ et sanctæ.

CERTUS.] Græce, ἀσφαλές, id est firmus, munitus, tutus ab omni hoste, adversitate, periculo, ideoque securus, ut sequitur. S. Ambros. vertit *integer*; S. Bonavent. *Constans in bono. Certus* ergo hic aliud significat, quam paulo ante; ibi enim græce est σαφές, id est manifestus, perspicuus, evidens; hic vero est ἀσφαλές, id est tutus, cautus, carens periculo, integer, bene munitus et custoditus, certus se nihil detrimenti passurum; item minime titubans fallente pedis vestigio, haud periculosus, qui titubare aut falli nescit qui frustrari vel frustrare nequit, sed firmus certusque est in omnibus, cui te tuaque omnia indubitanter credere possis; cum homines etiam sapientes et potentes sæpe titubent, vacillent, lapsent, cespiteut. Gentiles Neptuno maris Deo cognomen dedere Asphalii, id est tutti et securi, ob navium in portubus tutam a tempestatibus fidamque stationem, eique juxta portum templum erexere, teste Pausania l. 3. et 7. Verum hoc Asphalii cognomen, non nisi Sapientiæ Dei et Spiritui Sancto competit.

SECURUS.] Græce ἀμέριμνον, id est *sine cura*: S. Ambrosius, *sine sollicitudine*, tranquillus, quietus, eo quod tutus sit et bene munitus, uti præcessit, ac suos securos, tranquillos ac lætos præstet. Nam *secura mens quasi juge convivium*, Prov. 15. 15. Sancti ergo in quibusvis periculis, tentationibus et tribulationibus secure dormiunt in providentia et cura Spiritus Sancti, sicut infans dormit in sinu matris, juxta illud S. Petri ep. 1. c. 5. 7. *Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Hinc *justus* Spiritu Sancto tectus et protectus, *quasi leo confidens* in quibusvis terriculamentis *absque terrore erit*, Prov. 28. 1. nec timet, sed gaudet vitam præsentem perdere, ut beatam et æternam mercetur, Matth. 10. 28. Vide Isaiam cap. 4. 6. et c. 32. 18. et c. 48. 22.

OMNEM HABENS VIRTUTEM.] Græce παντοδύναμον, id est *omnipotens*, vel *qui omnia potest*, uti legit S. Ambrosius; vel *omnipotentia præditus*, uti vertit idem S. Ambros. l. 3. de Spiritu Sancto, q. d. Sapientia Dei omnia potest, adeoque suos facit quasi omnipotentes, juxta illud Pauli: *Omnia possum in eo, qui me confortat*, Philip. 4. 13. quia *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Rom. 8. 31. Sapientia enim Dei et Spiritus Sanctus potest omnia creare, æque ac gubernare, tam quæ naturæ sunt, quam quæ gratiæ; tam quæ artis sunt, quam quæ virtutis; tam quæ juris, potestatis et dominii sunt, quam quæ medicinæ et sanitatis. Omnibus enim morbis tam corporis, quam animi saluberrima et efficacissima exhibet pharmaca. Denique potest armare validissimos exercitus angelorum, hominum, animalium et creaturarum omnium contra impios hostes suos, uti dixit in fine cap. 5. Unde Apostolos induit virtute ex alto, Lucæ 24. 49. ut omnes principes, populos, philosophos, omnes mundi delicias æque ac terrores, omnia tormentorum et martyriorum supplicia forti animo adirent, et superarent.

Hanc sapientiæ divinæ vim veteres Mythologi, et Hieroglyphici repræsentarunt per hastam Palladis. Audi Pierium Hierog. 42. cap. 19. Quod Palladem armatam ubique conspiciamus, indicat arma parum proficere, nisi quæ per sapientiam administrantur; nam stulto præcipitique ingenio imperatores quot et quantas, et sibi et reipublicæ calamitates attraxerint, ut alia dissimulem, clades illæ insignes ad Trebiam, ad Trasimenum, ad Cannas acceptæ facile ostenderunt. Porro autem hasta in manu Palladis, ingenii vim atque promptitudinem ostendit. Unde apud Martianum legas:

> Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Hoc est quod canit Psaltes Psalm. 32. 6. *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*; ubi per Spiritum S. Basil. et Cyrillus intelligunt Spiritum Sanctum.

OMNIA PROSPICIENS.] Vatabl. *omnia prospiciens*, græce πανεπίσκοπον, id est, *qui omnia spectat*, vel *speculator est omnium*, uti locis citatis legit S. Ambros. vel *lustrans omnia*, uti legit S. Gregorius; vel ad verbum *omnium episcopus*, id est inspector, q. d. Dei sapientia et providentia, æque ac Spiritus Sanctus agit totius mundi Episcopum; nam instar Episcopi ex altissima æternitatis suæ specula omnia inspicit et circumspicit, etiam secreta cordium, omnia scrutatur, et visitat, utrum suo munere rite fungantur. Rursum omni-

bus prospicit et providet de rebus necessariis et utilibus. Ita Cantacuz. Denique singulis inspirat curam et providentiam futurornm, ut quisque suæ saluti et futuræ felicitati prospiciat. Nam *Circumspicimus præsentia, prospicimus futura*, ut ait Donatus. Idem ergo faciat Episcopus in sua diœcesi, rex in suo regno, dux in suo ducatu, magistratus in sua civitate, paterfamilias in sua domo, ac fidelis quisque in sua anima. Sic quisque in suo officio et gradu imitabitur Dei sapientiam. Undo S. Aug. tract. 51. in Joannem, fidelem quemque, etiam laicum alloquens: *Cum ergo*, inquit, *auditis, fratres, Dominum dicentem: Ubi ego sum, illic et minister meus erit: nolite tantummodo bonos Episcopos et clericos cogitare; etiam vos pro modulo vestro ministrate Christo, bene vivendo, eleemosynas faciendo, nomen doctrinamque ejus, quibus potueritis prædicando; ut unusquisque, etiam paterfamilias, hoc nomine agnoscat, paternum affectum suæ familiæ se debere pro Christo; et pro vita æterna suos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat, impendat benevolentiam, exerceat disciplinam; ita in domo sua Ecclesiasticum, et quodammodo Episcopale implebit officium ministrans Christo, ut in æternum sit cum ipso.*

Huc alludens Ecclesia Sabbato post Pentecosten, ita orat et obsecrat: *Spiritum Sanctum, Domine, quæsumus, benignus infunde, cujus et sapientia conditi sumus, et providentia gubernamur.* Nam ut ait S. Chrysost. ser. 1. de Spiritu Sancto: *Ipse est spiritalis mentium nostrarum sol, interni nostri hominis lumen, lucifer in pectoris cœlo.*

Et qui capiat omnes spiritus; intelligibilis, mundus, subtilis.] Ita Rom. Verum Græca hæc omnia legunt in genitivo, qui Latine vertitur per accusativum, referuntque ad unum idemque spiritus sapientiæ officium; sic enim habent; *Et qui omnes capiat spiritus intelligibiles* (Vatabl. *rationales*) *mundos, subtilissimos*; itaque legit Nazianz. orat. 37. cum ait: *Per omnes spiritus penetrans, intellectiles, puros, tenuissimos (hoc est per angelicas, ut opinor, copias) quemadmodum et per Propheticos et Apostolicos:* et S. Ambr. *Et per omnia*, ait, *penetrans spirituum intelligibilium.*

Sic quoque legunt nonnulla Biblia Latina, ac S. Bonavent. Rabanus, Vatabl. Clarius, Jansen. ac Cantacuzenus, qui per tria ultima spirituum epitheta, censet denotari tres angelorum hierarchias, quibus dominatur Spiritus Sanctus, q. d. Spiritus Sanctus capit, id est perficit (ideoque in eis degit et residet) spiritus intelligibiles, id est angelos perfectissima intelligentia præditos, quales sunt omnes primæ hierarchiæ, puta Cherubim, Seraphim et Throni; item omnes spiritus mundos, id est omnes angelos secundæ hierarchiæ, puta Dominationes, Principatus et Potestates, qui ob puritatem affectum liberi sunt ab omni animi passione et perturbatione, ideoque idonei ad regendum et imperandum. Denique Spiritus Sanctus capit omnes spiritus subtilissimos, id est omnes angelos tertiæ hierarchiæ, quales sunt Virtutes, Archangeli et Angeli, qui, quia sunt spiritus subtilissimi, hinc nobis sunt invisibiles. Favet huic lectioni, quod ipse spiritus sapientiæ paulo ante vocatus sit νοερον, id est *intelligens*, item incoinquinatus, id est *mundus*, denique *subtilis*. Ergo id non videtur repetendum hoc loco, sed legendum in plurali, *intelligibiles, mundos, subtiles*, ac referendum ad spiritus creatos, quales sunt angeli.

Verum pleraque exemplaria Latina constanter legunt in nominativo, *intelligibilis, mundus, subtilis*, itaque legit Editio a Romanis correcta. Concludens enim Sapiens repetit et inculcat tria præcipua sapientiæ divinæ et Spiritus Sancti epitheta, quæ causa sunt, cur ipse capiat omnes spiritus. Facilis est lapsus ex ο in ω, ut pro νοερον scriptum sit νοερων; pro καθαρον καθαρων; pro λεπτοτατον λεπτοτατων, hoc est, pro *intelligibilis* scriptum sit, *intelligibiles*; pro *mundus, mundos*; pro *subtilis, subtiles.*

Sensus ergo est, q. d. Spiritus sapientiæ, æque ac Spiritus Sanctus *capit*, id est intime permeat, penetrat, occupat, continet et complectitur omnes spiritus, tum hominum, tum angelorum, eo quod ipse summe sit intelligens, mundus et subtilis, imo sit ipsa increata immensaque intelligentia, munditia (sive puritas) et subtilitas, ideoque omnis omnium spirituum creatorum, puta hominum et angelorum, intelligentia, munditia et subtilitas ab eo ceu perenni fonte dimanat et profluit, uti paulo ante dixi. Hosce ergo omnes ipse in se capit et continet; primo, quia omnes eorum dotes et perfectiones, non tantum eminenter sed et formaliter in se continet: verum infinities plenius et perfectius, quam sint in hominibus et angelis, utpote creaturis suis, quas ipse ut creator in infinitum superat et transcendit; secundo, quia omnes eorum secretissimas cogitationes, volitiones, intentiones scrutatur et pervidet: tertio, quia omnes purgat, illuminat et perficit; intellectum eorum sua luce illustrando, et voluntatem amore inflammando, itaque illas cæterasque animæ potentias agit et impellit ad omne bonum. Denique ipse dat omnibus essentiam et proprietates, imo quidquid habent, sive id sit naturale, sive supernaturale. Insuper eis communicat vim penetrandi et capiendi spiritus quoslibet, indendo eis donum discretionis spirituum, per quod secretas cordium intentiones perspiciant et discernant. Porro Spiritus hic dicitur *intelligibilis*, græce νοερον, id est summa vi intelligendi præditus, omniaque intelligens et a nobis intelligi faciens. *Mundus*, quia omnis non tantum peccati et labis, sed et materiæ est expers purissimusque est spiritus: ita S. Bonav. Item quia omnes hominum sordes, vitia et scelera expurgat et mundat per gratiam; æque ac morbos, miserias et mortem expurgabit et mundabit per gloriam. Ita Hugo. Denique *mundus*; quia ipse est lux purissima et splendidissima. *Subtilis*, ob causam superius recensitam.

Denique nonnulli per *spiritus* accipiunt dona Spiritus Sancti; hæc enim, ut sua, Spiritus Sanctus in se continet, et a se electis et dilectis prout vult dispertit et communicat. Cum ergo deitas, uti docet S. Cyrillus in Concilio Ephesino, omni loco, mensura, circumscriptione, magnitudine superior, a nullo capi comprehendique possit, imo omnia capiat et comprehendat, id attributum sapientiæ infert et confirmat ipsius deitatem.

Proprie, ut dixi vers. 21. et 22. hæc omnia epitheta competunt sapientiæ divinæ, quæ divinitatis est attributum commune toti SS. Trinitati, quæque Deo est quasi idea, ars et artifex omnium agendorum,

tam in naturalibus, quam in moralibus et supernaturalibus; unde concludens subdit: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Eadem tamen recte tribuuntur Filio, qui est Sapientia Patris genita, ut docent S. Ambr. S. Aug. S. Nazianz. Chrysost. Basilius et alii; ac Spiritui Sancto, qui essentialiter non differt, imo idem est cum sapientia divina, ait Cantacuzenus et Hugo; Spiritus Sanctus enim proprie est *Spiritus intelligentiæ, sanctus,* ut dixit vers. 22.

Nota. Græce est δια παντων χωρουν πνευματων, quod primo, Noster vertit: *Qui capiat omnes spiritus;* Syrus, *Et omnes spiritus tenet;* Arabicus, *Pertransiens per spiritus castos;* secundo, S. Ambrosius: *Per omnia penetrans spirituum;* tertio, Vatablus: *Omnesque spiritus penetrans,* quarto, Pagnin. et Mont. *Ad omnes capax spiritus;* quinto Jansen. *Per omnes procedens spiritus;* sexto, Lorin. *Per omnes penetrans spiritus;* septimo, octavo et nono, Cantacuzenus: *Per omnes pervadit spiritus, perficit et peragit, quos omnes infinitis partibus superat;* undecimo, alii vertunt: *Continens omnes spiritus,* sicut locus continet locatum; duodecimo, *comprehendens, perspiciens et intelligens omnes spiritus;* vel passive *comprehensus, perspectus, intellectus ab omnibus spiritibus;* decimotertio: *uniens omnes spiritus;* decimoquarto, *proficiscens per omnes spiritus.* Hæc omnia enim significat χωρεω. Igitur spiritus sapientiæ Dei, ac Spiritus Sanctus omnes spiritus, etiamsi sapientissimi sint et astutissimi, comprehendit in astutia sua, eorum excellentias in se continet, eos sua manu ut sapientia, sic et potentia tenet, omnia illorum penetrans et pervadens, imo et perficiens et uniens; et novem hierarchicos ordines ad unius curiæ cœlestis concentum redigens, eos subjectos tenens; et quamvis velut in phalangas et exercitus distributi sint militiæ cœlestis, Luc. 2. et eorum quilibet æquivaleat integro exercitui, juxta illud Psalm. 33. *Immittet,* hebr. חונה *chone,* id est, *castrametabitur Angelus Domini in circuitu timentium eum;* tamen singulos et omnes capit, id est tenet, occupat et comprehendit spiritus sapientiæ Dei, ipseque Spiritus Sanctus.

24. Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia; attingit autem ubique propter suam munditiam.] Græce πασης γαρ κινησεως κινητικωτερον σοφια, id est, *omni motu magis motivum quid est sapientia,* q. d. Sapientia vi et celeritate motus sui vincit omnem motum, quantumvis celerem et violentum; sapientia in movendo et operando efficacior et velocior est quovis motu et actione, ac quovis movente et agente. Unde S. Fulgent. in respons. 6. ad Arianos legit: *Omnium mobilitantium mobilior est sapientia;* et S. August. lib. 4. de Genes. ad litt. cap. 12. *Motus ejus* (sapientiæ) *agilior et celerior est omnibus motibus,* etiam angelorum et cœlorum, adeoque motu primi mobilis. Conjunctio causalis *enim* dat causam, cur spiritus sapientiæ permeet ac penetret spiritus hominum et angelorum, quantumvis puros et subtiles, quia videlicet celerrime, imo in instanti, pervadit omnia, non minus quam spiritus (ventus vel aer) subtilissimus et tenuissimus penetrat intima quæque domus; et sol sua luce abdita quæque ingreditur et illustrat; nam a sapientia habent quod intelligant et sapiant.

Ita hunc locum explicat S. Gregor. Nazianz. orat. 37. quæ est. 5. de Thelog. *Per omnes,* inquit, *spiritus penetrans, intelligentes puros, tenuissimos (hoc est per angelicas, ut opinor, virtutes) quemadmodum et per Propheticos et Apostolicos, eodem temporis momento, nec tamen in iisdem locis (alii enim eorum alibi fusi ac sparsi erant) quod quidem perspicue ostendit, eum nullius loci circumscriptione coerceri.* Quæ verba explicans Elias Cretensis sic ait: *Quamquam enim Prophetæ et Apostoli dispersi essent, alii alibi, nec in eisdem locis degerent, tamen eodem temporis momento Spiritus Sanctus omnibus aderat, in aliis prophetiæ munus efficiens, in aliis infinitas rerum divinarum indicationes.* Cito hic Nazianz. ex versione Biblii, ne mireris lector verba hic Nazianz. diversa ab iis, quæ ex alia versione citavi initio versus præcedentis.

Objicit S. Thom. 1. p. q. 9. art. 1. ad 2. Sapientia prima et increata est ipse Deus; Deus autem est immutabilis, et immobilis; quomodo ergo sapientia hic dicitur *mobilior omnibus mobilibus?* Respondet: *quod sapientia dicitur mobilis esse similitudinarie, secundum quod suam similitudinem diffundit usque ad ultima rerum; nihil enim esse potest quod non procedat a divina sapientia per quamdam imitationem, sicut a primo principio effectivo et formali, prout etiam artificiata procedunt a sapientia artificis. Sic igitur in quantum similitudo divinæ sapientiæ gradatim procedit a supremis, quæ magis participant de ejus similitudine, usque ad infima rerum, quæ minus participant, dicitur esse quidam processus et motus divinæ sapientiæ in res; sicut si dicamus solem procedere usque ad terram, in quantum radius luminis ejus usque ad terram pertingit. Et hoc modo exponit Dion. cap. 1. cœl. hierarch. dicens: quod omnis processus divinæ manifestationis venit ad nos Patre luminum moto.*

Moraliter, sapientia Dei ac Spiritus Sanctus suos, quos possident, faciunt mobiles, agiles et celeres ad omne bonum, juxta illud Psalm. 103. 4. et Hebr. 1. 7. *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos sicut flammam ignis;* et illud Cantic. 2. 8. *Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.* Sic B. Virgo plena Verbo et Spiritu Sancto *abiit in montana cum festinatione,* Lucæ 1. Sic Magdalena, Petrus et Joannes cucurrerunt ad sepulcrum, Joan. 20. 4. Sic Abraham cum Sara et famulo cucurrit ad excipiendos hospites, Genes. 18. Nam *Nullus piger est in domo sapientis,* ait S. Ambros. l. 1. de Abraham c. 5.

Attingit autem ubique propter suam munditiam.] Græca addunt, και χωρει δια παντων, id est, *penetrat et pervadit omnia.* Ita Vatabl. quia sapienter omnia efficit, disponit, conservat, ordinat, alit, fovet, vivificat, gubernat; hi enim sunt actus providentiæ, quæ est pars sapientiæ Dei. Vel, ut Pagnin. et Arias, *capax est per omnia* vel *capit omnia,* quasi locus et fundus rerum omnium. Vide dicta in fine versus præcedentis.

Munditiam primo, cum S. Bonavent. intelligas abstractionem ab omni materiæ fæce; secundo, cum Lyran. Rikel. Holcot separationem ab omni defectu, atque permixtione indigna actu illo puro; tertio, *munditiam* cum Carensi capias pro luce scientiæ; quarto, cum Lorino pro simplicitate naturæ purissimæ instar lucis, in qua nullæ tenebræ, 1. Joan. 1. 5.

Causa ergo cur sapientia omnibus mobilibus sit mobilior, omniaque attingat et penetret, est ejus

omnimoda munditia et puritas; hæc enim parit subtilitatem summam, quæ omnia penetrat et pervadit; sicut vapor (hoc enim exemplum subdit Sapiens) sua subtilitate penetrat aquam, terram, aerem et cœlum; idem facit ventus; et sicut anima, quia subtilis, insinuat se in omnia corporia membra, ac angelus quia spiritualis, omnia corpora pervadit. Denique sicut sol, inquit a Castro, cum in cœlo sit, progredi dicitur usque ad terram, quousque ad illam ejus radii perveniant, et luce sua omnia permeat, etiam loca sordida, nec tantillum maculatur: ita quatenus divinæ sapientiæ similitudo gradatim progreditur per effecta a supremis ad infima, dicitur moveri et omnia pervadere, nec tamen in aliquo a rebus sordidis, in quibus ipsa quoque relucet, inquinatur propter suam puritatem. Quod perspicuum fit in peccatis permittendis, e quibus quam sapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, et Deo multam pariat gloriam divina sapientia, certius est, quam ut a me oporteat explicari. Dei enim sapientia, quæ non est aliud quam ipse Deus, nihil habet materiæ, nihil fæcis, nihil mistionis, nihil potentiæ, ut habent angeli, sed est actua purissimus, ideoque nullis locis, vel limitibus terminatur, sed omnia subit, et per omnia sese expandit. Unde Damascen. lib. 1. de Fide cap. 8. docet Dei essentiam cuncta implere, continere, complecti, præbere, pervadere sine ullius sordis vel labis contagione; imo omni loco et substantia, quam implet, esse longe sublimiorem et celsiorem, ideoque ab omnibus esse semotam, secretam et separatam. Hinc Holcot elicit, Deum in omni creatura posse adorari, cum in ea realiter existat, eamque contineat et conservet, velut ejus anima et spiritus; at ob periculum vel suspicionem idololatriæ id non expedire; quare Deum tantum adorandum esse iis in rebus, quæ vel a Deo, vel ab Ecclesia ex instituto proponuntur ad hoc, ut in iis adoretur. Vide Bellarm. l. 1. et 2. de cultu Sanctorum, et Gabr. Vasquez l. 2. de Adorat. disp. 1.

25. Vapor est enim virtutis Dei, et emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera; et ideo nihil inquinatum (S. Ambros. l. 3. de Spiritu Sancto cap. 19. vertit, *maculosum*) in eam incurrit.] Pro *vapor* Syrus vertit, *exhalatio*; Arabicus, *facies*.

Probat quod sapientia sit munda, omniaque penetret per munditiam, id est mundissimam subtilitatem, ex eo quod ipsa sit quasi vapor virtutis Dei, et emanatio claritatis Dei, qua occasione simul demonstrat sapientiæ originem, quod scilicet origo ejus sit Deus, æque ac naturam, dignitatem et majestatem, quod scilicet sit divina.

Loquitur proprie, ut jam sæpius monui, de sapientia, quæ est attributum Dei et deitatis, ideoque communis est tribus personis SS. Trinitatis. Hæc ergo est *vapor*, id est similis vapori, instar vaporis, *virtutis*, græce δυνάμεως, id est *potentiæ Dei*, quem scilicet potentia Dei ex se quasi exhalat et expirat, quasi vigorem suum, inquit Origen. 1. Periarchon cap. 2. et ex eo sanctus Augustinus vel quisquis est auctor. lib. 1. de Incarn. Verbi cap. 13. qui proinde ibidem pro *vapor* vertit, *vigor*. Talis enim est vapor Dei nimirum vigorosus et efficax, cum vapor creaturæ nil sit, nisi fumus evanescens. Unde Eccl. 1. 1. pro *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*; Aquila vertit, *Vapor vaporum, et omnia vapor*. Sapientia ergo proprie non est vapor exhalans ex Deo, cum in Deo nullus sit vapor, nulla exhalatio, nullum accidens, sed omnia sint unum idemque cum Deo Deique essentia; vocatur tamen *vapor* anthropopathœs nostro modo concipiendi, quo concipimus res divinas ex analogia rerum, quas videmus in creaturis. Unde sicut in homine sapientia est qualitas et accidens, quod oritur ex anima accedente doctrina et studio; sic concipimus pariter in Deo deitatem esse quasi substantiam; sapientiam vero esse quasi qualitatem et proprietatem ex deitate manantem, et quasi evaporatam exhalatamque. Vapor autem notat primo, sapientiam ejusdem cum Deo esse substantiæ; vapor enim ejusdem naturæ est cum re, e qua evaporatur, ut docet Aristot. sect. 13. probl. et de Sensu et sensili c. 2. secundo, eamdem a Deo oriri sine commistione corporum, sine fæce et labe, esseque plane puram et mundam, sic enim oritur vapor e corpore; tertio, eamdem esse mobilem, subtilem et sublimem; talis enim est vapor, qui proinde e terra sursum in cœlum ascendit; quarto, eamdem esse vividam et vigorosam, ac in se habere quidquid est præstans in Deo: sic enim vapor præsertim ex rebus odoratis vel distillatis (quocirca Eccli. c. 24. 20. sapientia se comparat vapori et odori balsami, cinnamomi, ac libani, id est thuris) totum earum succum haurit et imbibit: unde mire redolet, estque fragrantissimus. Hinc ait, quod sapientia sit *vapor potentiæ Dei*; q.d. Sapientia totam omnipotentiæ divinæ vim, ex qua quasi exhalat, haurit et imbibit. Sensus ergo est, *Vapor est virtutis Dei, etc.* q. d. Sapientia est quiddam subtile et odoratum, quod a Deo efflatur, hominemque divino quodam vapore et odore recreat, ut oleat Deum, ejusque vita et sermo spirent quid divinum.

Primo, ergo sapientia Dei in se est quasi vapor. Ita S. August. loco jam citato, et Origen. 1. Periarchon c. 2.

Secundo, eadem est quasi vapor, quatenus a Deo, Deique potentia et potenti operatione in creaturas emanat et exhalat. Probat enim id, quod dixit sapientiam omnem habere virtutem, omniaque attingere et pervadere, q. d. Ait Noster a Castro: Sicut ex aquarum expiratione, ut ait Cicero lib. 2. de Natura Deorum, solis calore oritur vapor, sive tenuis quædam exhalatio, quæ deinde in terram defluens illam fœcundat, ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, easque producente, statim subtilissima ac purissima prodit sapientia, quæ res omnes Dei potentia factas distinguit, ornat, et pulchras facit, intelligenti cognoscendas et miris modis fœcundas. Supponit igitur potentiam Dei omnia operantis sapientia, ut rem speciosam species, et ut dispositio orationis inventionem, et ut orbis invisi conditionem ipse ornatus ejus, ac dispositio et distinctio; et ut ex proportione partium corporis et mundi prodit pulchritudo et species, ita ex operibus Dei omnipotentiæ prodit sapientiæ ejus pulchritudo, instar vaporis cujusdam.

Idipsum a Salomone didicit Plato, qui sapientiam censuit esse vaporem, sive calorem et ignem cœlestem ac divinum. Unde in Protagora fingit Prometheum virum prudentissimum (ἀπὸ τῆς προμηθείας, id est a providentia nuncupatum) ignem e cœlo furatum,

quo homines in terra informes ex luto factos fictosque calefaceret, animaret, vivificaret, ut jam cœlestes, imo divinæ consortes naturæ, effecti vitam sapienter, id est juste sancteque, traducerent. Ignis enim hic est sapientia. Addit deinde Jovem e cœlo Mercurium in terram misisse, ut hominibus inderet pudorem et justitiam, utpote quæ sint civitatum ornamenta et vincula, ac injurias arceant, et amicitias concilient. Et Plutarch. lib. de Iside, negat hominem vel majus munus accipere posse, vel Deum majus dare, quam veritatem; hanc enim propriam esse Deo, reliqua velut non sibi propria et peculiaria, Deum hominibus elargiri, insuper nec argentum et aurum Deo beatitudinem, nec tonitru et fulmen vim afferre, sed utrumque ei tribuere scientiam et prudentiam.

Tertio, Patres per sapientiam accipiunt genitam, puta Filium: huic enim competunt analogiæ vaporis jam dictæ. Unde Dionys. Sicut, ait, vapor elevatur ab aqua virtute solis; sic ab omnipotente Patre procedit Filius. Audi Euseb. l. 4. de Demonstr. cap. 3. *Unius ergo Patris unum esse filium oportet. Nam si fragrantiæ genus unum ex aliqua subjecta re proficiscatur, unum quoque et eumdem qui in omnes diffundatur, suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione dumtaxat apprehendi potest, produxit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit, quæ in omnibus Patri similis est, quod non submissius sit ac deterius? quod neutiquam nobis in Filii Theologia introducendum. Vapor enim est virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ omnipotentis. Nam ex beneolenti corpore, verbi gratia ex unguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra nascuntur, beneolens quidam flatus præter illud primum subjectum corpus, in omne quod extrinsecus ambit, profunditur; ac dum latius refunditur, ipsum quoque aerem complet. Non sane privatione aliqua, aut diminutione, aut sectione, aut divisione ejus, quod primum subjectum est, corporis: sed illo manente in propria sede, et eamdem penes se conservante naturam, fragrantiamque illam procreante, nihilo deterius priore, ipsum quoque quod procreatur beneolens et fragrans genus* (hoc est generatio, seu genitum et filius, juxta id Actor. 17. 28. 29. *Ipsius enim et genus sumus; genus ergo cum simus Dei, etc.*) *cum propriam habeat sedem atque naturam, hac ipsa, quam maxime fieri potest, id quod simillimum sit naturæ procreantis, imitatur.*

Hinc rursum per *vaporem* accipias halitum qui ex ore afflatur. Unde Nannius vertit: *Siquidem a divina virtute efflatur*, juxta id, quod de se ait sapientia Eccli. 24. *Ego ex ore altissimi prodivi, primogenita ante omnem creaturam.* Filius enim est Verbum illud bonum, quod ore suo eructavit Pater æternus.

Denique subtiliter Origen. 1. Periarch. c. 2. et ex eo S. Aug. vel potius S. Aug. assectator vel affectator, l. 1. de Incarn. Verbi c. 13. hæc omnia exponens de Sapientia genita, id est Filio, sic disserit: *Ait autem sapientiam vaporem esse non gloriæ omnipotentis, neque æternæ lucis, neque inoperationis Patris, nec bonitatis ejus. Neque enim conveniens erat alicui horum ascribi vaporem; sed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem esse sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia et invisibilia, vel instituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia sufficiens est, quorum providentiam gerit, quia velut unita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ et tam immensæ vapor, et, ut ita dixerim, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute, velut voluntas ex mente procedat; tamen et ipsa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur ergo virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ. Vapor quidem primæ et ingenitæ virtutis Dei.*

Addit deinde Filium esse coæternum Patri, sicut vapor coævus est rei natura sua evaporanti, atque concludit: *Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus Dei virtus est*, 1. Cor. 1. *jam non solum vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est.*

Mystice et participative, hæc adaptes B. Virgini, quæ vapor est charitatis, et candor puritatis divinæ. Unde S. Ildefonsus orat. 1. de Assumpt. *Unde, quæso*, ait, *vos filii imitamini signaculum fidei vestræ, Mariam, quam velut ignis ferrum, Spiritus Sanctus totam decoxit, incanduit et ignivit; ita ut in ea Spiritus Sancti flamma tantum videatur, nec sentiatur, nisi tantum ignis amoris Dei*; et S. Bernard. serm. in illud: *Signum magnum: Longe*, inquit, *aliter Maria meruit non velut summatim tongi, sed operiri magis undique, et tamquam ipso igne concludi* (scilicet igne amoris Dei, de hoc enim sermo est) *candidissimus sone et colidissimus hujus mulieris amictus, cujus omnia tam excellenter irradiata noscuntur, ut nihil in ea non dico tenebrosum, vel minus lucidum, sed ne tepidum quidem, aut non ferventissimum liceat suspicari.* Idem in serm. cui titulus: *Laus Mariæ: In circuitu ejus*, ait, *acies validas spiritualium virtutum suo se invicem ordine tuentium (siquidem ordinatione tua perseverat dies) sed et innumerabilium beatorum spirituum militiam, ad ministerium tantæ principis delegatam fuisse, nullatenus ambigimus; utpote qui custodirent lectulum Salomonis gratissimum, ac providerent ne præparatum æterno regi hospitium alienus hospes invaderet*; S. Bernardo succinit S. Anselm. in lib. de Excellentia Virginis cap. 3. *Nulli*, inquit, *dubium, castissimum corpus et sanctissimam animam, funditus ab omni fuisse macula peccati jugi angelorum custodia protectam, utpote aulam quam suus et omnium creator Deus corporaliter inhabitaturus erat, et ex qua hominem in suæ personæ unitatem ineffabili fuerat operatione suscepturus.*

Et emanatio quædam est omnipotentis claritatis Dei sincera.] Græce και απορροια της του παντοκρατορος δοξης ειλικρινης, id est *limpidus omnipotentis gloriæ rivus.* Ita Nannius: απορροια enim est fluxus, effluentia, defluvium, flumen, rivus, qui ex fonte vel scaturigine manat, scaturit et defluit: απορρεω enim est fluo, defluo, profluo. Vatabl. *Sincere promanat a majestate Omnipotentis;* S. Anselm. tract. de Spiritu Sancto legit: *Manatio Omnipotentis gloriæ.* Noster pro *gloria* hic et alibi vertit, *claritatem.* Utraque enim significat claram et gloriosam majestatem Dei. Unde Arabicus vertit: *Et gloria continens omnia*; Syrus: *Et stabilitas*, vel *firmitas in gloria ejus.*

Comparavit sapientiam vapori a re vapida exhalanti, nunc comparat eam rivo, vel flumini ex fonte

mananti et profluenti. Idem facit Eccli. cap. 24. 35. ubi sapientiam comparat quatuor fluminibus paradisi, scilicet Tigri, Euphrati, Phison, et Geon: et vers. 40. ait: *Ego sapientia effudi flumina; ego quasi trames aquæ immensæ de fluvio; ego quasi fluvii dioryx, et sicut aquæductus exivi de paradiso. Dixi: Rigabo hortum meum plantationum, et inebriabo prati mei fructum: et ecce factus est mihi trames abundans, et fluvius meus appropinquavit ad mare. Quoniam doctrinam quasi antelucanam illumino omnibus, et enarrabo illam usque ad longinquum: penetrabo omnes inferiores partes terræ, et inspiciam omnes dormientes, et illuminabo omnes sperantes in Domino.*

Porro quod sapientia manet et profluat ex Deo sicut aqua limpida e fonte, notat primo, sapientiæ identitatem in substantia cum Deo; aqua enim manans ex fonte ejusdem substantiæ est cum aqua ipsius fontis. Rursum sapientiæ puritatem; quid enim purius et limpidius aqua, quæ omne impurum abluit? tertio, τὸ *emanatio omnipotentis Dei*, significat sapientiam esse omnipotentem æque ac Deum. Audi ex Origen. 1. Periarch. cap. 2. S. August. de Incarn. Verbi cap. 13. qui per sapientiam accipit Filium: *Sed quoniam gloriam dixit esse omnipotentis, cujus gloria aporrhæa dicitur, id est sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentia gloriæ societatem habeat sapientiæ, per quam Deus Omnipotens dicitur. Per sapientiam, quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solum dominantis auctoritatem, verum etiam subjectorum spontaneum famulatum*; et post nonnulla: *Deus Pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium teneat, id est cœli, et terræ, maris, et omnium quæ in eis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quia in nomine Jesu omne genu flectitur cœlestium, terrestrium et infernorum. Et si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est omnipotens, cui subjecta sunt omnia. Et ipse est, qui potentatum agit in omnibus, et per quem subjecta Patri sunt omnia. Per sapientiam namque, id est verbo et oratione, non vi et necessitate subjecta sunt. Et ideo in eo ipso, quod obtinet omnia, gloria sua est; et hæc est omnipotentiæ purissima ac limpidissima gloria, cum ratione ac sapientia, non vi ac necessitate cuncta subjecta sunt.*

Sincera,] εἰλικρινής, id est vera, non fucata, sincera, non ficta; pura, liquida, perspicua, aperta, manifesta, et ad radios solis (qui ἥλιος dicitur) examinata, comparata et probata, q. d. Sapientia est emanatio, seu defluxus omnipotentis gloriæ sincerus, sive purissimus; nam defluit vel emanat sapientia, quasi rivus purissimus ex purissimo fonte gloriæ, aut majestatis Dei; quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcirco nihil polluti in ea cadit, propter suam puritatem, ut dictum fuerat. Origenes et S. August. dictis locis de Filio Dei, et hoc intelligunt; nam Dei Filius aporrhœa est gloriæ purissimæ ac limpidissimæ omnipotentis Dei, quia emanat omnipotens ab omnipotente, et gloriosus a glorioso, non gloria mutabili ac caduca, sed purissima ac limpidissima, quæ ex bono prodit immutabili, et quod Deo convenit natura sua. Audi S. August. *Purissima vero ac limpidissima gloria sapientiæ, satis convenienter dictum est ad distinctionem ejus gloriæ, quæ non pura, nec sincera gloria dicitur. Omnis enim natura, quæ convertibilis et commutabilis est, etiamsi glorificetur in operibus justitiæ, vel sapientiæ, per hoc ipsum, quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod accidit etiam discedere potest, gloria ejus sincera ac limpida dici non potest. Sapientia vero Dei, quæ est unigenitus Filius, quoniam in omnibus inconvertibilis est, et incommutabilis, et substantiale omne bonum in ea est, quod utique mutari ac converti numquam potest, idcirco pura ac sincera gloria ejus prædicatur.*

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni a Deo cum scientiis naturalibus inditam, ac eidem hæc omnia pulchre adaptat: *Vapor*, inquit, *est virtutis Dei*, q. d. Cum ipsa virtus, et magnitudo potentiæ Dei non possit homini communicari et infundi: hinc ex illa magnitudine suprema efflatur quiddam tenue, quiddam subtile et odoratum, quod divinum est, et Deum olet. Eo cum perfunditur homo, id est cum Theologia imbuitur, divino quodam vapore et odore recreatur. Potentiam Dei tunc si non habet homo, tamen illam olet, tamen cognoscit, tamen percipit, tamen repræsentat, tamen divinus habetur. Est item *Emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera*, q. d. Limpidus est omnipotentis gloriæ rivus, quod dictum est, tum propter hanc sinceritatem, tum propter id quod sequitur: *Nihil inquinatum in illam incurrit.* Quod idem est ac si diceret: *Nihil inquinamenti in illam illabitur.* Crediderim dictum cum allusione quadam ad Nilum, qui neque clarus limpidusve emanat, sed ex obscurissima scaturigine erumpens; neque defluit albus et illustris, sed atratus et turbidus. Hæc Pineda.

26. Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius.] Syrus: *Splendor est lucis sapientia, et incorruptibile speculum gloriæ omnibus servis Dei, et forma gratiæ illius*; Arabicus: *Quia ipsa est splendor lucis perpetuæ, et speculum operis Dei, in quo non est macula*, q. d. Sapientia est radius divini Numinis, quasi luminis et solis increati. Nota. Pro *candor* græce est ἀπαύγασμα, id est splendor, fulgor, exsplendescentia; unde pro *candor* multi vertunt, *splendor*. Ita S. Ambr. lib. 1. de Fide cap. 4. Concil. Tolet. XI. imo ita vertit Vulgatus Interpres Hebr. 1. 3. Sensus est, q. d. Sapientia est candor, id est splendor Dei et deitatis, quæ est lux æterna et increata, hoc est majestas immense lucida et gloriosa. Sicut ergo a sole manat radius et splendor; sic a Deo et Deitate manat sapientia, quæ instar radii divini resplendet. Rursum sicut purissimum, quod ex luce solis prodit, est candor seu splendor, qui omnia penetrat absque eo quod ab ulla re inquinetur aut obscuretur; ita ex luce solis intelligibilis Dei prodit purissima sapientia omnia illustrans, omnia ut splendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, ut nihil sit quod eam coinquinet, aut obscuret.

Audi S. August. lib. 4. de Trinit. cap. 20. *Candor lucis æternæ quid aliud est, quam lux lucis æternæ? Candor quippe lucis, quid nisi lux est, et ideo coæterna luci, de qua lux est? Maluit autem dicere, Candor lucis, quam Lux lucis* (interpres Latinus nempe) *ne obscurior putaretur ista quæ manat, quam illa de qua manat. Ac ne minor videatur lux quæ genuit, dictum est, Candor est lucis; nec enim major ex minore manat.*

Philo libr. 1. de Monarch. *Sicut lux a nullo illustratur, sed seipsa ostendit; sic Deus, qui nullis hominum operibus illustrari potest, divina sua essentia solus seipsum illustrat.* Thalassius ad Paulinum presb. *Quod lux est videntibus et visis, hoc Deus est intelligentibus et intellectis.* Plato in Alcib. *Sicut specula evidentiara sunt, quam oculi pupilla, et puriora, sic quoque Deus optima animæ nostræ parte purius quidpiam ac splendidius est.* S. Basil. in c. 1. S. Joannis Deum comparat soli, cujus pulchritudinem et fulgorem omnes mirantur; sed si quis penitius eum intueri velit, non tantum minus eum videbit, sed et oculorum aciem perdet, atque excæcabitur.

Loquitur proprie de sapientia essentiali, quæ est attributum Dei commune tribus personis. Comitanter tamen loquitur de sapientia notionali, quæ est Verbum sive Filius, uti docent passim Patres, imo Apost. Hebr. 1. 3. Filius enim procedit a Patre, sicut splendor vel radius a sole; unde splendor, qui est ejusdem substantiæ cum luce solis, illique coævus, et ab ea inseparabilis, ac indeficiens, notat Filium esse consubstantialem et coæternum Patri, ab eoque inseparabilem, ac deficere non posse, uti docet S. Chrysost. in epist. ad Hebræos, cap. 1. 3. S. August. tract. 20. in Joan. Damasc. lib. 1. de Fide, cap. 9. et S. Basil. lib. 2. contra Eunom. quem audi: *Totum Patrem in seipso Filius habet, ut imago genita, et splendor majestatis Dei ex tota ejus majestate resplendens; et absurdum est majestatem Dei non habere splendorem, et non una cum Deo semper fuisse.* Hinc in Symbolo Nicæno Filius vocatur *lumen de lumine, Deus de Deo.* Hæc similitudo splendoris et sapientiæ per multa similis est, at non per omnia; nam splendor est accidens solis, sapientia vero est essentia Dei. Rursum splendor est numero diversus (imo, ut aliqui volunt, etiam specie et essentia differt) a luce solis: at sapientia eadem numero est cum deitate. Ad hæc splendor solis augetur, minuitur, hebetatur et obtunditur per nubes aliaque corpora opaca; at sapientia Dei augeri, minui vel obtundi nequit, sed in eodem semper tenore perdurat.

Porro Filius proprie est splendor Patris, qua Deus participative etiam, qua homo. In humanitatem enim Christi resplendet gloria deitatis; quia *in ipso* (Christo qua homo est) *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*, ut ait Apostolus Coloss. 2. 9. Unde Honorius III. c. *Sane cum olim*, de Celebr. Missarum jubet Eucharistiam deferri præeunte lumine; quia ipsa est candor lucis æternæ. Et Julius III. in bulla erectionis Confratern. S. Sepulcri constit. 38. *Cum*, inquit, *in altaris ministeria immoletur Dominus noster Jesus Christus Dei Filius, qui candor est lucis æternæ, congruit hoc non in noctis tenebris fieri, sed in luce, puta in aurora, vel clara jam luce.* Vide dicta Hebr. cap. 1. vers. 3.

Sapiens hic ostendit nobilitatem sapientiæ ex ejus origine, quæ est ipse Deus, atque ex ejus summa cum Deo conjunctione: unde primo, comparavit eam vapori exhalanti e re calida; secundo, rivo mananti e fonte; tertio, hic splendori quem sol emittit: Deus Pater enim est quasi lux et sol splendorem emittens ut docet S. Dionysius c. 4. de Divin. nomin. quarto, speculo sine macula; quinto, imagini.

Huc alludens noster Lyricus, docte et eleganter de divina Sapientia ita canit:

Diva terrarum pelagique præses,
Pura sincert soboles sereni,
Mentis arcanum jubar, et coruscæ
Filia lucis.

Par Patri natum sine matre Numen,
Candor aspecti sine nube veri,
Ingeni proles, genialis almi
Pectoris ardor.

O sacer mundi lepor, o decoræ
Fabra naturæ facies, paternæ
Mentis exemplum, liquidi serenus
Luminis imber.

Patris interpres, similisque voci,
Nata fœcundo Genitoris ore,
Vena virtutum, generosa pulchri
Mater honesti,

Cœlibis Patris generata partu,
Cœlibis matris generanda partu,
Lumen, et verum semel elocuti
Copia veri.

Tropol. candor notat sapientiam, et sapientes esse candidos, sinceros, securos, veraces, fidos; non suspicaces, fictos, dubios, fallaces. Nam ut ait Seneca epist. 3. *Multi fallere docuerunt, dum timent falli; nihilque magis cavendum est, quam ut diffidere videaris.* Et nonnullis interjectis: *Nulli fidem adhibere unum idemque vitium est, atque omnibus credere.*

Audi S. Bernard. ser. 17. in Cantica: *Sapientia*, inquit, *ambiguum et obscurum non admittit. Pessimæ matris ignorantiæ, pessimæ duæ filiæ sunt, falsitas et dubietas; illa miserior, ista miserabilior; perniciosior illa, ista molestior; cum loquitur Spiritus, cedit utraque et est non solum veritas, sed certa veritas est enim veritatis ille spiritus* (*cui contraria est falsitas*) *et sapientiæ, quæ cum sit candor vitæ æternæ* (explicuit Bernard. effectum æternæ lucis, nempe quod sit vita participata ex æternæ vitæ fonte, juxta illud Joan. 1. *In ipso vita erat lux et vita erat lux hominum, etc.*) *et ubique attingat propter munditiam suam, obscurum ambiguum non admittit.*

Idipsum per visum experta est S. Gertrudis. Nam ut habet Vita ejus lib. 2. cap. 22. vidit ipsa Deum, instar speculi solaris, radios in animam suam vibrare: *Cum*, inquit, *o Domine, applicuisses mihi in veritate tuam faciem optatissimam, afferendo tecum copiam totæ beatitudinis, ego ex divinis tuis oculis persensi per oculos meos ingredi in intima mea lucem quamdam incomprehensibiliter suavem, quæ penetrando omnia mea viscera, videbatur operari in singulis membris meis virtutem quamdam supra modum admirabilem. Videbatur enim exhaurire medullas ossium mearum, ac deinde ipsa ossa cum carne annihilare, sic ut tota substantia animæ meæ non videretur esse aliud, quam splendor ille divinus qui totam animam ejusque sinus aberrans, illi inæstimabilem et jucundissimam afferebat serenitatem.*

Hujus candoris æque ac sapientiæ exemplum singulare fuit ipse S. Bernardus, qui candorem internum, candore externo vultus, vestium, sermonum, gestuum, actionum repræsentabat; unde eumdem candidis virtutum omnium coloribus ita depingit Auctor Vitæ ejus lib. 3. cap. 1. *Primum maximumque miraculum quod exhibuit ipse fuit; serenus cultu, mo-*

destus habitu, circumspectus in verbis, in opere timoratus, in sacra meditatione assiduus, in oratione devotus, et, sicut alios ipse monebat, crebra siquidem experientia persuasus, de omni re magis fidens orationi, quam industriæ propriæ vel labori. Magnanimus in fide, longanimus in spe, profusus in charitate, summus in humilitate, præcipuus pietate. In consiliis providus, in negotiis efficax, numquam tamen minor quam in otio otiosus. Jucundus ad opprobria, ad obsequia verecundus. Suavis moribus, meritis sanctus, miraculis gloriosus, affluens denique sapientia et virtute et gratia apud Deum et homines. Et post nonnulla: *Apparebat in carne ejus gratia quædam, spiritualis tamen potius quam carnalis; in vultu claritas præfulgebat, non terrena utique, sed cœlestis; in oculis angelica quædam puritas, et columbina simplicitas radiabat. Tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, et de cumulo internæ puritatis et gratiæ, copiose perfusus homo quoque exterior videretur.*

Et speculum sine macula Dei majestatis.] Pro *majestatis* græce est, ἐνεργείας, id est, energiæ, efficaciæ, inoperationis, in qua relucet majestas et magnificentia Dei. Unde Origen. et ex eo S. August. de Incarn. Verbi, c. 13. legit: *Et speculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*, q. d. Sapientia divina est speculum sine macula, id est, levissimum tersissimum, purissimum, limpidissimum, clare repræsentans Dei essentiam et majestatem, ejusque vim et energiam, in quo scilicet clare intuemur vim operantem, energiam et efficacitatem Dei, quia ipsa sapientia exerit et palam facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ, nisi sapientia præsto esset, omnino in opus non prodirent, ac ita efficacitas potentiæ Dei operantis non ostenderetur.

Rursum idipsum de Verbo et Filio interpretatur Origen. lib. 1. Periar. cap. 2. et eum sequens S. August. loco jam citato. Filius enim producitur et gignitur per intellectum Patris, tamquam verbum mentis, ideoque perfecta species, sive speculum, in quo relucet res intellecta et cognita. Audi Origen. et Aug. *Sed et speculum immaculatum paternæ operationis Dei nominatur sapientia esse. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, prius intelligenda est; quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater vel cum creat, vel cum providet, vel cum judicat, vel cum singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut enim in speculo omnibus motibus atque omnibus actibus quibus is qui speculum intuetur, movetur, vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago, quæ per speculum deformatur, actibus vel motibus commovetur vel agit, in nullo prorsus declinans; ita etiam sapientia de se vult intelligi, cum speculum immaculatum paternæ virtutis inoperationisque Dei nominatur: sicut et Dominus Jesus Christus, qui Sapientia Dei est, de semetipso pronuntiat, dicens: Quia opera quæ facit Pater, hæc etiam et Filius facit similiter. Et iterum dicit: Quoniam non potest Filius a semetipso facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quoniam ergo in nullo prorsus Filius a Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii, quam Patris; sed unus atque idem, ut ita dicam, motus in omnibus est, idcirco eum speculum immaculatum nominavit, ac per hoc nulla dissimilitudo Filii intelligatur a Patre, cum in Evangelio Filius similia facere non dicatur, sed eadem similiter facere.*

Denique sapientia divina in B. Virgine et Sanctis exercens divinas operationes, facit ut ipsi sint specula, in quibus resplendeat Dei puritas, charitas, sanctitas, majestas. Ita sanctus Bonav. et Holcot, qui hæc adaptat humanitati Christi: Christus enim qua homo, fuit, ait, planum speculum plane docendo, concavum humiliter moriendo; convexum potenter resurgendo. In concavo ima summaque ordine apparent inverso et ignis a radiis illic allisis excitari solet; quid magis inversum et paradoxum, quam Deum nasci, pati, crucifigi, mori? Unde in hac meditatione exardescit ignis, Psal. 38. 4. Apud Rhodiginum l. 15. c. 12. Apulejus scribit *a Socrate frequenter ad specula missos discipulos, ut eis edocti caverent ne pulchritudinem corporis morum turpitudine dehonestarent.* Et Pythagoras *in speculo se non ad lucernæ lumen, sed illustri sole contemplari jubebat*, id est conferre pedem cum doctissimis.

At sapientia jubet fideles intueri hæc vitæ Christi, B. Virginis et Sanctorum specula iisque mores suos conferre, et quoad fieri potest adæquare, ut et ipsi aliis similia in sese exhibeant sanctitatis specula. Denique castitas est speculum, in quo relucet ipsa in creatura Deus.

Et imago bonitatis illius,] q. d. Sapientia Dei adeo bona et benefica est, ut sit clara imago repræsentans bonitatem Dei. Dices: Eadem repræsentat nobis potentiam, providentiam, justitiam Dei; cur ergo dixit *bonitatis*, potius quam justitiæ, vel potentiæ? Respondetur: Quia Deo velut summo bono propria est bonitas, ac bonitas est causa cur se et sua communicet creaturis, eaque tam liberaliter effundat. Sicut ergo imago exprimit vultum ejus, cujus est imago: sic sapientia divina in res creatas effusa et diffusa clare repræsentat divinam bonitatem, quæ causa est et ratio cur Deus se communicet, et in omnes res creatas diffundat; dans eis quod sint, ac simul quod bonæ et speciosæ sint.

Rursum Patres nomen imaginis attribuunt Filio: *Ipse enim est imago Dei invisibile.* Coloss. 1. 15. *et figura (græce, character) substantiæ ejus.* Hebr. 1. 3. Vide ibi dicta: quare Dei Patris bonitatem perfecte exprimit, imo eamdem cum eo bonitatem habet, ait S. August. loco jam citato; atque ex immensa bonitate Pater se totum communicat Filio, ac proinde bonitatis illius imago est Filius. Porro hic notantur tres Verbi dotes cuique principi consectandæ, scilicet sapientia, potentia, bonitas, quæ quasi sorores se invicem comitantur. Hinc Poetæ pinxerunt sapientiæ deam, puta Palladem sive Minervam, γλαυκῶπα, id est cæsiis oculis, armatam, et inventricem olivæ et olei; cæsii enim oculi cœruleum cœli purissimi colorem referentes, notant perspicacem sapientiam, arma potentiam, oliva bonitatem et beneficentiam.

Insuper sapientia Dei facit homines bonos, imo eodem gradu, quo facit eos sapientes, facit pariter bonos, id est Dei amicos et Deiformes, ac divinæ bonitatis imitatores; adeo ut videantur esse dii quidam terrestres, Dei cœlestis dotes et virtutes in se exprimentes, ac viva quædam Dei in terris simulacra: *Unde et in operations Patris*, ait S. August. de Incarnat. cap. 18. *quæ esse præstat omnibus clarior ac magnifi-*

centior invenitur, cum unusquisque per participationem Christi secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est, et sanctificatio est proficit, et in altiores profectuum gradus venit; et per hoc, quod participatione Spiritus Sancti sanctificatus est quis purior ac sincerior effectus, dignius recipit sapientiam ac scientiæ gratiam, ut depulsis omnibus expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, ut hoc quod accepit a Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est; eo quod ut esset utique pure præstitit, ac tam perfecte, ut tam dignum sit id quod est, quam est ille qui id esse fecit. Ita namque et virtutem semper esse atque in æternum manere, percipiet a Deo id is qui talis est, qualem eum voluit esse ille qui fecit. Ita S. Aug. vel quisquis est auctor; nam phrasis arguit non esse hoc opus S. Aug. sed alicujus ejus discipuli, qui ejus stylum affectarit, uti recte observarunt Doctores Lovanienses in censura hujus lib. Adde auctorem huncpleraque, quæ ex eo jam citavi, pene ad verbum descripsisse ex Orig. l. 1. Periarchon c. 2. uti videbit qui utrumque leget et conferet.

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni a Deo infusam. Hæc enim, inquit ipse, est candor et splendor lucis æternæ, puta Theologiæ Dei et Beatorum: ac speculum sine macula Dei majestatis. Sicut enim in speculum incurrunt res objectæ, ut videri videatur illarum imago; ita sane in mente humana, præsertim si limpidam se Deo et sapientiæ præbeat, Deus se conspiciendum præbet, illius majestas, potentia, virtus et reliqua divinæ naturæ attributa: *et imago bonitatis illius*, non solum quod Theologia de Dei bonitate disserat, sed quod videatur postulare, ut, sicut sapientia in Deo est cum suprema sanctitate conjuncta, ita etiam eadem sapientia cum sanctitate conjuncta sit in hominis animo et divinam bonitatem atque sanctitatem referat. Propterea enim comparatur cum *flumine*, cum *rivulo*, cum *emanatione*, ut significetur ita sapientia exire ex immenso illo sapientiæ et divinitatis pelago, ut quamvis spatietur per hominis animum, et per latissimos rerum cognoscendarum et creaturarum omnium campos, ac tandem oporteat ortum suum repetere, et in Deum primum sapientiæ fontem desinere. Hoc si non fiat, si sapiens aliquis desipiat, si Deum non quærat, non colat, mirum non minus quam cum *Jordanis conversus est retrorsum.* Pari enim ratione de Salomone stultescente dictum est 3. Reg. 11.9. *Iratus est Dominus Salomoni, quod aversa esset* (retrorsum conversa) *mens ejus a Domino Deo Israel.*

Mystice, hæc omnia sapientiæ mira et magnifica elogia adaptes B. Virgini. Ipsa enim post Christum, et per Christum, præ omnibus hominibus et angelis est *vapor virtutis Dei et emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera.* Ipsa est *candor lucis æternæ et speculum sine macula Dei majestatis: et imago bonitatis illius.* Ipsa habet omnem virtutem, omnia prospicit, et capit omnes spiritus intelligibiles, etiam Cherubim et Seraphim: ipsa enim est mare sapientiæ, et abyssus puritatis, bonitatis ac gratiarum omnium: imo Patres ajunt gratiam et consequenter gloriam ejus esse quasi infinitam. Sicut enim dos et dignitas maternitatis Dei est quasi infinita: sic pariter velut infinitam ipsa poscit gratiam et gloriam. Nam ut ait S. Thom. 3. p. q. 7. art. 10. in matre Dei fuit gratia tali dignitati proportionata. Audi Patres. S. Epiphan. orat. de laudibus Virginis: *Gratia*, inquit, *sanctæ Virginis est immensa.* Divus Anselmus in libro de Excellentia Virginis, c. 8. *Immensitatem*, inquit, *gratiæ tuæ et gloriæ tuæ considerare cupienti, o Virgo, sensus deficit, lingua fatiscit.* Damasc. orat. 2. de Dormitione Virginis: *Virgo*, inquit, *vitæ thesaurus, gratiæ abyssus immensa.* Luculentissime D. Bonavent. in Speculo, cap. 5. *Immensa*, inquit, *fuit gratia, qua Virgo fuit plena; immensum enim vas non potest esse plenum, nisi immensum sit illud quo est plenum: Mariæ autem vas immensissimum fuit, ex quo illum, qui cælo major fuit, continere potuit.* Et post nonnulla: *Tu ergo immensissima capacior es cælo; quia quem cæli capere non poterant, etc. Tu capacior es mundo: quia quem totus non capit orbis, etc. Si ergo Maria tam capacissima fuit ventre, quanto magis mente! et si capacitas tam immensa fuit, oportuit quidem ut illa gratia, quæ tantam implere potuit capacitatem, esset immensa.* B. Petrus Damiani serm. de Nativ. Virginis: *Gloria*, ait, *quæ eam ex hoc mundo transeuntem excepit, principium ignorat, nescit finem.* Verum hæc omnia cum grano salis accipe. Nam sicut maternitas Dei est dos et dignitas entitative et absolute finita, utpote quæ in puram meramque creaturam cadit, cujus capacitas limitata est et finita, nec doni absolute infiniti capax: sic pariter absolute finita est gratia et gloria, quæ huic maternitati congrue respondet et debetur. Dicitur ergo illa a Patribus immensa et infinita, non absolute, sed secundum quid, puta objective et respective. Primo, quia respicit objectum infinitum, puta Deum: per illum enim B. Virgo vere est mater Dei, sicut visio Dei, licet in se sit qualitas finita; tamen respectu objecti, puta Dei, in quod tendit, dicitur infinita, ut docet S. Thom. 1. p. q. 25. art. 6. ad 4. Secundo, respectu intellectus nostri, quia illum superat copia gratiæ et gloriæ Virginis, ut eam mente definite concipere et adæquare, ac plane comprehendere nequeamus: hoc enim per hyperbolem homines dicunt esse infinitum, quod ipsi comprehendere et definire, sive definite assignare nequeunt. Tertio, quia respectu hominum et angelorum est infinita. Omnes enim homines et angeli a Deo in tanta naturæ et gratiæ præcellentia creati, et plures qui creari possunt, nullo modo accedunt ad dignitatem et præcellentiam maternitatis et matris Dei, ac consequenter nec ad ejus gratiam et gloriam: Deus enim angelis et hominibus admetitur eam gratiæ mensuram, quam eorum capacitas et lex Dei ordinaria postulat: quare ea mensura illis confert gratiam, ut semper gratiæ plurimum donandum supersit, cujus adhuc eorum natura capax est.

Accedit quod juxta insignes Philosophos ac Theologos, qui gradus intentionis gratiæ, et cujuslibet habitus ac potentiæ censent non esse homogeneos, sed heterogeneos, ita ut v. g. gradus secundus intensionis gratiæ sit alterius rationis, et generis a primo, et tertius alterius a secundo, et sic consequenter; plane dicendum est, quod si ulli data est gratia et gratiæ gradus heterogenei, hoc est, diversæ et altioris rationis a nostris, illos datos esse B. Virgini; quia ejus maternitas est heterogenea et altioris ordinis, quam omnis alia creata dignitas; et quia actus ejus fuere

intensissimi et excellentissimi. Quod si verum est, sequitur, quod, licet infiniti a Deo crearentur angeli cum suis donis et gratiis; numquam tamen accederent ad gratiam B. Virginis. Ipsa enim numero graduum gratiæ longe superat singulos angelos creatos et creabiles; cumque hi gradus ponantur heterogenei, inferiores omnes, licet plurium et plurimi, numquam accedunt ad dignitatem et excellentiam superiorum, utpote altioris ordinis, alteriusque naturæ, sicut æs, licet plurimum, numquam accedit ad dignitatem auri. Ponamus ergo v. g. summos angelos singulos habere gratiam ut 50. B. Virginem vero ut mille; quinquagesimus primus ejus gradus gratiæ cum sit altioris ordinis, dignitate superabit omnes gradus gratiæ omnium angelorum, utpote qui non transcendunt 50. ac proinde inferioris sunt ordinis, conditionis et naturæ. Multo magis eosdem superabit 52. gradus gratiæ B. Virginis, ac magis 53. 54. cæterique deinceps: quia quo superiores sunt, eo nobiliores pariter sunt et perfectiores, ac proinde altioris sunt ordinis, magisque superant gradus se inferiores, quam hi superent alios sibi subjectos; sicut angeli primæ hierarchiæ magis superant angelos secundæ hierarchiæ, quam hi superent angelos tertiæ: quia quo quis magis accedit ad Deum, eo altius assurgit magisque perficitur et quasi dilatatur. Id clarum est in cœlis, qui quo superiores sunt, eo majorem habent peripheriam, capacitatem et magnitudinem.

Hinc colligas primo, in B. Virgine esse plenitudinem gratiæ singulari sensu et modo, quatenus creaturæ capacitas prædicto modo, juxta legem Dei ordinariam expleta est. Id voluit S. Cyprian. serm. de Nativit. Christi dicens: *Matri Dei plenitudo gratiæ debetur*; et Sophronius serm. de Assumpt. *Cæteris datur gratia per partes. Mariæ vero tota se infudit gratiæ plenitudo*: quæ verba usurpant S. Bern. Bonav. Damian. et alii. Secundo, de Virgine ait S. Anselm. *Decens erat ut Virgo ea puritate niteret, qua major sub Deo nequeat intelligi;* sub Deo accipe Christum: unde S. Bernard. *Jure ergo Maria sole perhibetur amicta, quia profundissimam Dei sapientiæ, ultra quam credi potest, penetravit abyssum, ut quantum sine personali unione creaturæ conditio patitur, luci illi inaccessibili videatur immersa*; et S. Ambr. quem citat Dionys. Carthus. *Incomprehensibilis*, inquit, *incomprehensibiliter operabatur in matre.* Ratio a priori est dignitas, tum maternitatis, tum mediatricis. Mater enim Dei jure suo a Christo constituta est mediatrix Dei et hominum omnium: quare gratiam non singularem sibi soli, sed universalem velut capitis in omnes fideles refundendam accipit. Docet hoc S. Anselmus lib. de Excellentia Virginis, cap. 9. *Quis igitur*, inquit, *ista perpendens æstimare queat qua laude digna sit, quæ tantorum beneficiorum sola præ cunctis effici debuit mediatrix?* Et Paulo anterius: *Pura*, inquit, *sanctitas, et sanctissima puritas, piissimi pectoris ejus, omnem omnis creaturæ puritatem sanctitatemque transcendens, incomparabili puritate hoc promeruit, ut reparatrix perditi orbis dignissime fieret:* et S. Laurent. Justin. serm. de Assumt. *Magna profecto*, inquit, *fuit Mariæ gratia, exuberans atque completa, quæ cœlis dedit gloriam, gaudium præstitit angelis, sæculo pacem refudit, fide docuit gentes, vitiisque finem imposuit. Quomodo non est Maria juxta Gabrielis, oraculum, plena gratia, quæ effecta est paradisi scala, cœli janua, interventrix mundi, Dei atque hominum verissima mediatrix?* Et S. Bonaventura in Speculo: *Omnia flumina*, inquit, *intrant in mare, dum omnia charismata Sanctorum intrant in Mariam; flumen enim gratiæ Angelorum intrat in Mariam, flumen gratiæ Apostolorum intrat in Mariam, etc.* Ac demum ubi percurrit omnes Sanctorum conditiones: *Quid mirum*, inquit, *si omnis gratia in Mariam confluxit, per quam tanta gratia ad omnes defluxit? ait enim B. Augustinus: Gratia es plena, Maria, quam apud Deum invenisti, et per totum mundum effundere meruisti.* Audi et Sophron. serm. de Assumpt. *Talibus*, inquit, *decebat Virginem oppignorari muneribus, ut esset gratia plena quæ dedit cœlis gloriam, terris Deum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, ordinem vitæ, ac moribus disciplinam. Quid mirum si lætitiam et gloriam plenam et superplenam habet in regno, quæ gratiam plenam et superplenam habet in exilio? Quid certe mirum, si tam in cœlo, quam in terra ejus plenitudo super omnem creaturam sit, de cujus plenitudine omnis natura virescit?* Plura hac de re collegi Eccl. 24. et Prov. cap. 31. vers. 10. et sequent.

27. ET CUM SIT UNA, OMNIA POTEST; ET IN SE PERMANENS OMNIA INNOVAT, ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT, AMICOS DEI ET PROPHETAS CONSTITUIT.] Sapientia Dei in se est unica, sed in viribus, officiis et artibus multiplex, quia potest, imo facit omnia. Nam sine sapientia nihil fit a Deo. Hoc est quod dixit v. 33. *Omnem habens virtutem.* Ipsa ergo est παντοδύναμος, id est omnipotens, ac una et indivisa in se existens infinitorum vim et perfectionem in se continens: quare una sufficiens est omnibus producendis, continendis, conservandis, gubernandis.

ET IN SE PERMANENS stabilis, immobilis et immutabilis, OMNIA INNOVAT,] quia nova semper operatur, ac novos effectus semper producit, tum in natura, tum in gratia. Sic in vere novos producit flores, in æstate novas segetes, in autumno novos fructus, in hieme novas nives, pluvias et glacies: sic innovat omnes hominum gradus et status novos homines veteribus suggerendo, ac deformatos veteres mores per novos viros religiosos corripiendo ac reformando.

ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT.] Pro *nationes*, græce est γενεάς, id est *generationes*, hoc est primo, ætates et sæcula, q. d. Sapientia per singula sæcula communicavit se sanctis animabus, a se electis et dilectis. Nullum fuit sæculum sapientiæ et sanctitatis expers, sed in quolibet fuere semper aliqui viri sapientes et sancti, amici Dei et Prophetæ, a Deo selecti et consecrati. Unde Vatablus vertit: *Et vicissitudinibus ætatum in animas sanctas se transferens.*

Secundo, per *generationes* accipias cum Nostro, hominum genera et nationes, qui in terra nascuntur, q. d. Nulla est natio, in qua sapientia non habuerit vel habeat aliquos sui discipulos, amicos, et Prophetas, tum proprie dictos, qui scilicet futura et secreta pronuntient; vel per catachresin, *Prophetas*, id est viros eximie sapientes et sanctos; tales enim olim erant Prophetæ. Deus enim non est acceptor ætatum, personarum, vel gentium, *sed in omni gente, qui timet eum, et operatur justitiam, acceptus est illi*, Actor. 10.

35. Hos ergo Deus constituit græce κατασχευάζει, id est primo, ædificat et extruit, tamquam regias basilicas, et animata Dei templa; secundo, instruit, adornat, concinnat, tamquam sacra Dei oracula; tertio, docet, præparat, dirigit, quasi orbis doctores ad eum docendum et convertendum; quarto, munit et armat contra omnes hominum dæmonumque insultus; quinto, probat, confirmat, astruit, stabilit virtutibus et miraculis, quasi certis sui sigillis.

28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum qui cum sapientia inhabitat,] tamquam cum uxore et sponsa: nam græce est συνοικῶν σοφία, id est connubio junctus sapientiæ: συνοίκησις enim, id est cohabitatio vocatur conjugium, quia in eo cohabitant maritus et uxor. Unde c. seq. v. 2. ait: *Quæsivi sponsam mihi eam assumere*; pro quo S. Ambr. lib. de Viduis legit: *Proposui ergo hanc mihi adducere in conjugium.*

Per sapientam hic et omnibus hisce Salomonis libris, practicam intellige, puta prudentiam, virtutem, sanctitatem, charitatem: cum hac enim imo in hac inhabitat sapientia et Spiritus Sanctus: *Deus enim charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo*, 1. Joan. 4. 16. Et: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*, Joan. 14. 23. Τὸ *inhabitat* significat sapientem, id est sanctum, familiariter et assidue versari cum sapientia, id est sanctitate, charitate et Deo.

29. Est enim hæc speciosior (ita Romana et Græca: male ergo aliqui legunt, *pretiosior*) sole, et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata invenitur prior.] Pro *speciosior* græco est εὐπρεπεστέρα id est formosior, ornatior, modestior, elegantior, magis composita, decora, exculta, præclara et præstans. Dat causam cur Deus adeo diligat sapientiam, et nullum diligat nisi propter illam, puta non nisi illa præditum. Causa est sapientiæ pretium, excellentia, species, pulchritudo et claritas, quæ tanta est, ut vincat jubar solis et omnem dispositionem stellarum, quæ fulgent ut totidem gemmæ; adeoque superet et præcedat lucem, tum stellarum, tum cujuslibet rei, imo primigeniam illam initio mundi ante solem et stellas a Deo creatam et coacervatam, ex qua deinde in partes divisa sol et stellæ formatæ sunt, uti dixi Genes. 1. Sol enim, stellæ et lux illa primigenia fuere splendor creatus, finitus, materialis, corporeus, mutabilis et occasui obnoxius: at vero sapientiæ splendor est increatus, infinitus, immaterialis, incorporeus, immutabilis, æternus, divinus.

Hujus sententiæ et præcedentis elegans exstat solis et aquilæ apologus, sale sapientiæ conditus, apud Cyrillum lib. 1. Apologorum moralium c. 2. cujus titulus est: *Nihil sibi homo est sine sapientia. In lucidioris aeris*, inquit, *sublimitatem aquila conscendens, solis fixo contuitu ejus mira venustate inspecta, mox eum tali quæstione pulsavit, dixitque: Tu quid es, o vas admirabile, tam decorum? At ille respondit: Nescio. Tunc illa magis mirata, nimirum quod in lucis fonte hujus ignorantiæ tenebras invenisset, adjunxit: Quomodo est hoc, quod in splendoribus tuis cætera videantur, et tui tu nescius te non vides? cui dixit: Quippe sapientiæ non sum expers. Sola enim illa sui gaudent notitia, quæ sunt in seipsa conversiva. Ad hoc aquila sic arguens dixit: Quomodo igitur perdita est tibi tantæ luciditatis gloriositas, tantæ pretiositatis dignitas, tantæ virtualitatis causalitas, ac tantæ soliditatis perpetuitas? Ex quo namque te ignoras, tu tibi nihil es; nihil siquidem prudentia est fatuo, rutilantia cæco, et eloquentia surdo. Tunc Titan respondit: Etsi nihil mihi sum, tamen ei sum, cujus sunt omnia, quod est quoddam maximum vas sapientiæ. Ipse enim sapiens, cum solus se cognoscendo sit suus, cunctorum etiam, quæ sibi non sunt, intellectu carentium sapientia constitutus est dominus.* Rationem claram mox subjicit, aitque: *Homo enim participio sapientiæ ejusdem* (Gen. 1. 28.) *ex divina imagine decoratus, ab ipso primordio universis rebus mundi visibilibus est præfectus. Nimirum ideo, quia sapientis sunt omnia, cui non prævalet metallorum gemmarumque validitas; quin etiam illi subsidiaria divitiarum servit potestas. Quamobrem* (Prov. 3. 15.) *pretiosior est sapientia cunctis opibus, et omnia quæ desiderantur, ei non valent comparari. Quibus auditis, mox illa dilectione sapientiæ inflammata, petivit a sole ut quid ea sapientia esset, luce definitionis ostenderet. Cui libenter annuens, inquit: Sapientia quidem est illa mentis veritas, qua summum, quod est Deus, fide recta conspicitur, et casta dilectione tenetur. Hac enim qui dotatus est jam mundi est dominus, et possessor est suus. Quibus diligenter notatis, in propria gaudens illa reversa est.*

Et super omnem dispositionem (græce θέσιν, id est thesin, positionem, situm, collocationem, ordinationem) stellarum.] Primo, a Castro exponit, q. d. Sapientia supra omnem stellarum situm est posita: celsitudine superat stellas et cœlos, quia sedet cum Deo in altissimo divinitatis ejus solio. Secundo, melius idem et alii explicant, q. d. Sapientia suo splendore, ordine, specie, dispositione vincit omnem omnium stellarum splendorem, ordinem, speciem, dispositionem. Unde Vatablus vertit: *Et omnem astrorum seriem superat, lucique comparata potior deprehenditur.* Nominat *dispositionem stellarum*, quia in earum situ et dispositione mirus est ordo, miraque pulchritudo adeo ut astrorum velut castrorum acies sit ordinata. Unde vocatur *militia cœli*, et exercitus Dei sabaoth, Judic. cap. 5. 20. Isaiæ 24. 21. Deut. 17. 3. Rursum stellæ dispositæ sunt in cœlo, ut lumina et oculi in capite: unde a Poetis vocantur cœli aut Jovis oculi.

Luci comparata invenitur prior.] *Prior*, tum tempore, id est anterior, quia sapientia ab æterno fuit in Deo, illique est coæva, cum lux initio mundi et temporis sit creata; tum dignitate et præstantia. Unde Vatablus vertit, *potior.* De pulchritudine solis, stellarum, lucis dixi Genes. 1. et Eccli. 43. v. 1. et seq. Hunc sensum exigit ratio, quam subjungit. Porro τὸ *et super omnem dispositionem stellarum*, pendet et nectitur cum eo quod sequitur: *Luci comparata invenitur prior*, q. d. Si ultra ordinem lucemque stellarum, sapientiam compares primigeniæ luci, instar solis totum mundum illuminanti in ipso mundi initio utique sapientia illa luce invenietur prior, tum tempore, tum dignitate, q. d. Si non tantum stellis, sed et luci quæ in mundo fuit prima et maxima, sapientiam conferas, illa invenietur prior et potior.

30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit (græce κατισχύει, id est prævalet, superat, circumvenit, contendit, coercet) malitia.] Dat causam

cur sapientia sit prior, id est potior et præstantior luce, non solum solis et stellarum, sed et primigenia mundi, eo quod illa instar solis se movens et gyrans per nostrum hemisphærium, vespere occumberet, et transiret ad alterum adversumque mundi hemisphærium, itaque ei succederet nox, ipsaque lux verteretur in tenebras. At sapientia semper sibi constat nec ipsa in insipientiam, ant malitiam verti potest, nec ab ea vinci. Loquitur proprie de sapientia increata Dei: hæc enim adeo potens est et provida, ut nulla malitia vinci possit, sed potius ipsa omnem malitiam hominum et dæmonum, omnem quoque rerum malitiam, id est duritiem et difficultatem, vincat sibique subjuget. Comitanter tamen et consequenter loquitur de sapientia participata et homini infusa. Esto enim ipsa recedat ab homine, qui a sapientia et sanctitate deficit, transitque ad insipientiam et malitiam; tamen ipsa in se, puta in suo fonte, manet illæsa et intacta apud Deum. Rursum ipsa homini invito et nolenti eripi nequit: quare quamdiu homo eam retinere vult, vinci nequit a malitia.

Hinc patet per sapientiam intelligi prudentiam, justitiam et sanctitatem: nam illi opponit malitiam: hæc enim est practica et summa insipientia.

Pro *malitia* græce est κακία, id est malitia tam culpæ, quam pœnæ, puta tam iniquitas, quam adversitas et calamitas, q. d. Nec culpa, nec pœna vel afflictio ulla vincit sapientiam Dei. Potest quoque abstractum sumi pro concreto, q. d. Malitia, id est mali et impii persequentes pios non possunt vincere eorum sapientiam et virtutem, quamdiu eam sponte non deserunt. Hinc aliqui legunt: *In sapientiam autem non incidit malitia.*

Exemplum dat S. Bernard. homil 2. super *missus est,* Adam et Evam, Christum et Mariam: illos enim utpote insipientes vicit malitia serpentis et superbiæ; hi vero utpote sapientes vicere tam illorum insipientiam, quam serpentis malitiam: *Quid dicebas,* inquit, *o Adam: Mulier quam dedisti mihi, dedit mihi de ligno, et comedi? Verba malitiæ sunt hæc, quibus magis augeas, quam deleas culpam. Verumtamen sapientia vicit malitiam, cum occasionem veniæ quam a te Deus interrogando elicere tentavit, sed non potuit, in thesauro indeficientis suæ pietatis invenit. Redditur nempe fœmina pro fœmina, prudens pro fatua, humilis pro superba: quæ pro ligno mortis gustum tibi porrigat vitæ, et pro venenoso cibo illo amaritudinis, dulcedinem pariat fructus æterni. Muta ergo iniquæ excusationis verbum in vocem gratiarum actionis, et dic: Domine, mulier quam dedisti mihi, dedit mihi de ligno vitæ, et comedi; et dulce factum est super mel ori meo, quia in ipso vivificasti me.*

Idem serm. de septem donis Spiritus Sancti: *Sapientia,* inquil, *vincit malitiam, dum satanam conterit Dei virtus et Dei sapientia Christus, etc.* Quæ commodius cap. sequenti vers. 1. recitabo. Idem serm. 85. in Cant. dat causam: *Virtus,* inquit, *est vigor animi immobiliter stantis cum ratione. Vel virtus est vigor animi quod in se est, omnia ad rationem cogens vel dirigens;* et post plura subjungit: *Et si quis sapientiam virtutis amorem definierit, non a vero deviare videbitur. Ubi autem amor est, labor non est, sed sapor. Et forte sapientia a sapore nominatur, quod virtuti accedens quoddam veluti condimentum sapidam reddat, quæ per se insulsa quodammodo et aspera videbatur. Nec duxerim reprehendendum, si quis sapientiam saporem boni diffiniat. Hunc saporem perdidimus ab ipso pene exortu generis nostri. Ex quo cordis palatum, sensu carnis prævalente, infecit virus serpentis antiqui, cœpit animæ non sapere bonum, ac sapor noxius subintrare.* Causam subdit: *Quia serpentis malitia mulieris insipientiam circumvenit. Sed unde malitia visa est vicisse ad tempus, inde se victam dolet in æternum. Nam ecce denuo sapientia mulieris cor et corpus implevit, ut qui per fœminam deformati in insipientiam sumus, per fœminam reformemur ad sapientiam. Et nunc assidue sapientiam vincit malitiam in mentibus, ad quas intraverit, saporem mali quem illa invexit, sapore exterminans meliori. Intrans sapientia dum sensum carnis infatuat, purificat intellectum cordis, palatum sanat et reparat.*

Porro S. Bonav. in Speculo, c. 3. *Quidam,* inquit, *legunt hic Prior, quidam Purior. Utrumque Mariæ stellæ nostræ competit. Maria enim est prior. id est potior sive dignior. Maria etiam purior est sole et stellis et luce; quia tam dignitate, quam puritate solem et stellas et omnem lucem superat corporalem, imo etiam spiritualem, id est angelicam creaturam, de qua dicitur: Divisit Deus lucem a tenebris, id est Angelos stantes a cadentibus. Hac utique luce Angelis prior et purior est Maria; prior dignitate, et purior sanctitate. Unde Anselmus exclamans ait: O benedicta super mulieres, quæ Angelos vincis puritate, Sanctos superas pietate!* Hæc Bonaven. Quocirca S. Ephr. oration. de Deipara, agens de ea: *O omnibus,* inquit, *superis exercitibus gloriosior, omnium Sanctorum ac virginum corona ob fulgorem inaccessa, omnium princeps, omnium dux, sacratissima puella. Per te reconciliati sumus Deo meo.*

Tropolog. lux imo sol, suos patitur defectus: modo enim exsultat ut gigas fulgida radiorum cæsarie coronatus; modo vero laborat ut Hercules, cæca caligine circumfusus: at sapientia, id est virtus, invicta inter adversa quælibet, sibique similis perstat. Audi Tertull. l. de Spect. c. 29. *Vis et pugilatus et luctatus? præsto sunt non parva, sed multa. Aspice impudicitiam devictam a castitate; perfidiam cæsam a fide; sævitiam a misericordia contusam; petulantiam a modestia obumbratam; et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem et sanguinis aliquid? habes Christi.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit commendare sapientiam, ejusque dotes et commoda maxima plurimaque recensere, ob quæ Salomon se eam in sponsam delegisse, et summis votis expetiisse asserit.

1 Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter. 2. Hanc amavi, et exquisivi a juventute mea, et quæsivi sponsam mihi eam assumere, et amator factus sum formæ illius. 3. Generositatem illius glorificat, contubernium habens Dei: sed et omnium Dominus dilexit illam: 4. doctrix enim est disciplinæ Dei: et electrix operum illius. 5. Et si divitiæ appetuntur in vita, quid sapientia locupletius quæ operatur omnia? 6. Si autem sensus operatur, quis horum, quæ sunt, magis quam illa est artifex? 7. Et si justitiam quis diligit, labores hujus magnas habent virtutes: sobrietatem enim et prudentiam docet, et justitiam, et virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus. 8. Et si multitudinem scientiæ desiderat quis, scit præterita, et de futuris æstimat: scit versutias sermonum, et dissolutiones argumentorum: signa et monstra scit, antequam fiant, et eventus temporum et sæculorum. 9. Proposui ergo hanc adducere mihi ad convivendum: sciens quoniam mecum communicabit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tædii mei. 10. Habebo propter hanc claritatem ad turbas, et honorem apud seniores juvenis. 11. Et acutus inveniar in judicio, et in conspectu potentium admirabilis ero, et facies principum mirabuntur me. 12. Tacentem me sustinebunt, et loquentem me respicient, et sermocinantem me plura, manus ori suo imponent. 13. Præterea habebo per hanc, immortalitatem: et memoriam æternam his, qui post me futuri sunt, relinquam. 14. Disponam populos, et nationes mihi erunt subditæ. 15. Timebunt me audientes reges horrendi: in multitudine videbor bonus, et in bello fortis. 16. Intrans in domum meam, conquiescam cum illa: non enim habet amaritudinem conversatio illius, nec tædium convictus illius, sed lætitiam et gaudium. 17. Hæc cogitans apud me, et commemorans in corde meo: quoniam immortalitas est in cognatione sapientiæ, 18. et in amicitia illius delectatio bona, et in operibus manuum illius honestas sine defectione, et in certamine loquelæ illius sapientia, et præclaritas in communicatione sermonum ipsius: circuibam quærens, ut mihi illam assumerem. 19. Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam. 20. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum. 21. Et ut scivi quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum: adii Dominum, et deprecatus sum illum, et dixi ex totis præcordiis meis.

1. Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter.] Syrus: *Extendit enim animam suam a finibus usque ad fines vere, et disponitur cum omnibus suaviter;* Arabicus *Et extenditur a fine deserti, et usque ad finem ejus feliciter, et gubernat omnia cum bonitate.* Tò *ergo* innuit hæc a præcedentibus pendere et educi. Græca habent δὲ, id est *autem*; prosequitur enim cœpta sapientiæ elogia. Hæ particulæ sæpe commutantur: nam δὲ, id est *autem*, sæpe capitur pro οὖν, id est *ergo*; et οὖν sive *ergo* sæpe non illativum est, sed inchoativum et continuativum sententiæ. Unde S. Bernard. Hugo, Pagninus et alii caput hoc octavum inchoant ab ultimis verbis c. 7. *Sapientiam autem non vincit malitia.* Vatabl. vero et Cantacuzenus omnia hæc referunt ad finem c. 7. et c. 8. inchoant a v. 2. *Hanc amavi, etc.* Sensus ergo est, q. d. Sapientia, ut dixi cap. 7. est emanatio claritatis omnipotentis Dei, omnia potest, omnia penetrat, omnia capit, estque invincibilis: *Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter, etc.* Pro *attingit* græce est διατείνει, id est protendit se, extendit, porrigit: S. August. 4. de Trinit. c. 14. vertit, *pertendit*; Tigurin. *pertingit*; Budæus in Comment. linguæ græcæ legit διαπνεῖ, id est *perspirat.* Unde Vatabl. vertit: *Perspi-*

rat ab extremo usque ad extremum firmiter, et administrat omnia commode; sapientia enim est quasi spiritus perspirans omnia *a fine usque ad finem;* græce, ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας, id est, *ab extremo usque ad extremum.* Quæres quænam sint hæc duo extrema?

Respondetur, primo, esse duo extrema mundi, q. d. Sapientia pervadit omnia a summo cœlorum usque ad imum terræ, puta a peripheria mundi usque ad centrum, sive *a convexo cœlorum usque ad medium terræ centrum,* ait Hadrianus Pont. l. 3. de Imag. et ut ait S. Bern. *a summo cœlo usque ad inferiores partes terræ. Attingit autem fortiter, non quidem mobili discursione, vel locali diffusione, vel subjectæ creaturæ tantum officiali administratione; sed substantiali quadam et ubique præsenti fortitudine, qua utique universa potentissime movet, ordinat et administrat. Et hæc omnia nulla sui cogitur facere necessitate: nec enim aliqua in his laborat difficultate, sed disponit omnia suaviter placida voluntate.* Hucusque S. Bern. tract. de gratia et l. arb. post medium.

Unde S. August. ep. 57. ad Dardanum, q. 1. ex hoc loco probat sapientiam divinam, sive Deum, esse ubique. Additque: *Sed sic est Deus per cuncta diffusus, ut non sit qualitas mundi, sed substantia creatrix mundi sine labore regens, et sine onere continens mundum.* Hoc profunde meditans et admirans S. Bernard. lib. 5. de Consid. exclamat: *O sapientia potens attingens ubique fortiter! O potentia sapiens disponens omnia suaviter! Res una, effectus multiplex, operationes diversæ. Et illa una res est longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter majestatem, profunditas propter sapientiam.*

Secundo, duo hæc extrema sunt nobilissima et vilissima creatura, q. d. Sapientia pertingit a summo et *maximo angelo usque ad infimum vermiculum,* ait S. Bernardus de Gratia et lib. arb. omnia conservans, vivificans, dirigens, gubernans. Et S. Dionys. c. 7. de Div. nom. disputans de Sapientia divina: *Ratio quoque,* inquit, *Deus dicitur in sanctis Litteris, non solum quia rationis, et sensus, et sapientiæ indultor est; sed quia et omnium causas in se uniformiter ante complexus est: et quia per omnia pergit penetrans, ut scriptum est, usque ad omnium finem pertingens a summis substantiis usque ad imas, etc. Idcirco et in omnibus Deus agnoscitur, et seorsum ab omnibus, et ex omnibus quidem, ut dixi, ipsa* (sapientia Dei) *noscenda est: et ipsa est juxta Scripturæ fidem effectrix omnium, et semper cuncta coaptans, ipsiusque omnium indissolubilis convenientiæ atque ordinis causa, semper priorum fines subsequentium initiis jungens, unamque mundi conspirationem et congruentiam decentissime moliens.*

Tertio, S. Bern. de Gratia et lib. arbit. *Sapientia attingit a fine ad finem,* hoc est, inquit, *ab ortu creaturæ ad finem, quem ei destinavit ipse, sive in quem urget natura, vel accelerat gratia, vel concedit causa.* Rursum attingit a principio operis sui (et cujusque rei) usque ad finem, q. d. Nihil inchoatum a se relinquit imperfectum, sed quæcumque inchoat perficit, et constanter ad finem a se intentum perducit. Duo enim sunt extrema operis, scilicet principium et finis. Ad S. Bernard. accedit S. August. 4. de Trin. c. 14. *Diabolo,* inquit, *insidiante et furente utitur ad salutem fidelium suorum excellentissima, seu celsissima Sapientia Dei, a fine superiore, quod est initium spiritualis creaturæ, usque ad finem inferiorem, quod est mors corporis, pertendens fortiter, et disponens omnia suaviter.*

Allegor. Sapientia Dei attingit a fine ad finem in Christo: per incarnationem enim juncta sunt duo extrema, scilicet summum et imum, puta Deus et homo coeuntes in eamdem hypostasin et personam. Ita S. August. loco jam citato, et epist. 3. ad Volus. opus enim incarnationis fuit opus summæ sapientiæ, summæ fortitudinis et potentiæ, summæ quoque suavitatis et misericordiæ, uti ostendi S. Thom. 3. p. q. 1. art. 1.

Symbol. S. Bonav. per duos fines accipit Patrem et Spiritum Sanctum: *Secunda persona,* inquit, *quæ dicitur Sapientia, attingit a Patre usque ad Spiritum Sanctum, per identitatem substantiæ: fortiter ob Patrem, cui attribuitur potentia; suaviter propter Spiritum Sanctum, cui bonitas.*

Tropolog. S. Bern. de Gratia et l. arbit. hæc adaptat libero arbitrio: *Sic ergo,* ait, *liberum arbitrium suo conetur præesse corpori, ut præest sapientia orbi, attingens et ipsum a fine usque ad finem fortiter, imperans scilicet singulis sensibus et artubus, tam potenter, quatenus non sinat regnare peccatum in suo mortali corpore,* Rom. 6. *Et sic vindicet antiquam dignitatem et libertatem excussa servitute peccati; curetque hæc agere non minus suaviter, quam fortiter, hoc est non ex tristitia aut necessitate, sed prompta et alacri voluntate: hilarem enim datorem diligit Deus, atque ita per omnia imitabitur sapientiam, dum et vitiis resistit fortiter, et in conscientia requiescit suaviter. Verum cujus ad talia provocamur exemplo, indigemus auxilio.*

Rursum idem S. Bernard. hæc adaptat charitati. Sic enim scribit serm. 50. in illud Cant. 2. *Ordinavit in me charitatem. O sapientia,* inquit, *qua attingis a fine usque ad finem fortiter, in instituendis et continendis rebus; et disponis omnia suaviter, in beandis et ordinandis affectibus, dirige actus nostros, prout nostra temporalis necessitas poscit; et dispone, prout tua veritas æterna requirit.*

Insuper idem S. Bern. serm. de septem donis Spiritus Sancti, iis hæc accommodat; sic enim ait: *Sapientia vincit malitiam, dum satanam conterit Dei virtus et Dei sapientia Christus. Attingit ergo a fine ad finem fortiter, in cœlo quidem, dejiciendo superbum; in mundo, superando malignum; in inferno, spoliando avarum. Et disponit omnia suaviter; in cœlo stantes Angelos confirmando; in mundo, venumdatos redimendo; in inferno, captivos liberando. Aut si melius placet, accipiamus hoc modo: Ordinata procedit acie adversus septem peccati gradus Spiritus septiformis. Et primus contra negligentiam timor exsurgit, nimirum ipse est, quo concutitur anima, discutitur conscientia, excutitur sopor lethalis, incutitur sollicitudo. Denique qui timet Deum, nihil negligit, sed veretur omnia opera sua;* et pluribus interjectis: *Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter sapientia victrix, eradicando singula vitia, singulasque inserendo virtutes. Excutitur siquidem negligentia, ut timoris spiritus repleat mentem; abjicitur curiositas, ut succedat pietas; experientia mali fugatur, apponiturque scientia. Sic et concupiscentiæ prævalet fortitudo, et consilium consuetudinem amputat, et intellectus vigens contemptum amovet, et desperante omnino malitia sapientia regnat. Qua quidem triumphante, de cætero miseram*

illam animam, quam perniciose negligentia soporaverat, pejus excitaverat curiositas, attraxerat experientia, tenuerat concupiscentia, ligaverat consuetudo, contemptus in carcerem traxerat, malitia jugulaverat: timor suscitat, pietas blande demulcet, scientia quid actum sit indicans dolorem apponit, quod suum est fortitudo erigit, consilium solvit, intellectus educit de carcere, sapientia mensam ponit, refocillat esurientem, et salutaribus reparat alimentis.

Denique idem S. Bern. de Gratia et lib. arb. hæc adaptat Christo ejusque gratiæ, quæ omnes animæ fines et vires peccato deformatas sibi conformando reformat: *Et revera*, inquit, *cui potius id operis congruebat, quam Dei Filio, qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ Patris, portans verbo universa, ex utroque facile munitus apparuit, et unde reformaret deformem, et unde debilem confortaret, dum et de splendore figuræ fugans tenebras vitiorum redderet sapientem, et ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret? Venit ergo ipsa forma, cui conformandum erat liberum arbitrium, quia ut pristinam reciperet formam, ex illa erat reformandum, ex qua fuerat et formatum. Forma autem sapientia est, conformatio, ut faciat imago in corpore quod forma facit in orbe.*

Fortiter.] Græce, εὐρώστως, id est valide, robuste, valenter, firmiter, animose, constanter; Vatabl. *penitus:* ῥώω enim, vel ῥώννυμι, idem est quod roboro, valido, confirmo: unde ῥώμη est robur, vis, potentia, sanitas, valentia. Inde et urbis Romæ nomen, quam Solinus initio Polyhist. *Valentiam* prius fuisse dictam Latinis tradit, licet alii Romam derivent a *ruma*, id est mamma lupæ, quam Remus, qui et Romus, ejusque frater Romulus suxerunt.

Noster Antonius Fernandius in Vision. visione 6. censet esse metaphoram a communibus rerum mensoribus, qui ad normam exigentes rerum magnitudines, quæ quibus locis conveniant ante sciunt, ne qua sit in ipsa rerum dispositione perturbatio: attingit ergo Deus a fine usque ad finem fortiter, id est, exacta præscientia metitur res omnes quid possint, quid exigant, unde et quousque sufficiant. Hinc vero sequitur quod disponat omnia suaviter, sibi invicem rebus et earum locis apprime respondentibus. Attingit item fortiter, quia ubi creaturæ vires deficiunt, ipse sufficit, ut eo quo vult pertingat.

Rursum fortitudo sapientiæ, providentiæ et gratiæ Dei cernitur in hoc, quod ipse suam voluntatem certissime impleat, et finem intentum obtineat: suavitas vero in eo quod nostram libertatem non lædat, nec naturæ conditionem invertat: non enim cogit liberum arbitrium, sed suaviter alliciendo mulcendoque ei bonum suadet et persuadet. Ita Nyssen. aut potius Nemesius, lib. 7. Philos. cap. 1. Theodor. Epitome divin. decret. cap. de Providentia, Damascen. 2. de Fide, cap. 29.

Eadem suavitas cernitur in rebus naturalibus: nulli enim Deus vim affert, nihil contra cujusquam rei naturam facit, sed solum ut poscit cujusque rei natura. Est enim divina providentia (ut scribit S. Dion. cap. 4. de Divin. nom. p. 4.) *cujusque naturæ conservatrix, eis quæ per se moventur, et libero aguntur arbitrio, convenienter providens, omnibusque et singulis proprie, ut omnium singulorumque natura capit, pro modo cujusque providentissimas bonitates impartiens.*

Ad hæc divinæ providentiæ suavitas in eo se ostendit, quod per viciniora ac faciliora media res ad suos fines deducat, uti patet intuenti omnia elementa et elementaria. Ita S. Chrysost. in S. Matth. cap. 3. Sic Paulus a Deo ignoto Atheniensium sumpsit exordium disserendi de Deo vero et noto, Actor. 17. 23. uti ibidem notat S. Chrysostomus.

Insuper insuperabilis sapientiæ et providentiæ divinæ omnia gubernantis fortitudo in eo elucet, quod rebus etiam summe contrariis ad destinatos providentiæ suæ fines utatur, ut venditione Joseph ad ejus principatum, passione et cruce Christi ad ejus gloriam et hominum salutem, persecutione tyrannorum ad Martyrum coronas et triumphos, peccatis hominum ad ostendendam suam, vel clementiam in condonando, vel justitiam in puniendo. Nam ut sapienter æque ac eleganter ait Boetius lib. 4. de Consol. prosa 6. *Sola est divina vis, cui mala quoque bona sint cum eis competenter utendo alicujus boni effectum elicit. Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur: ne quid in regno providentiæ liceat temeritati.*

Sic cum Deus peccatorem a suis concupiscentiis adducit ad pœnitentiam, aut hominem vocat ad Religionem, ad Apostolatum, ad martyrium, etc. non facit id violenter, sed suaviter; immittit enim prius menti pias affectiones, velleitates, desideria pœnitentiæ, Religionis, Apostolatus, martyrii, quibus homo illa aveat ambiatque, ac postulet a Deo dicatque cum Saulo in actu ipso persecutionis: *Domine, quid me vis facere?* Actor. 9. Id in se expertus S. Aug. ita gratias agendo exsultat lib. 9. Confess. c. 1. *Domine ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ. Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Laudet te cor meum et lingua mea, et omnia ossa mea dicant: Domine, quis similis tibi? Dicant, et responde mihi, et dic animæ meæ: Salus tua ego sum.* Et post pauca: *Quam suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum, et quasi amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat! Ejiciebas enim eas a me, tu vera et summa suavitas, ejiciebas et intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni et sanguini; omni luce clarior, sed omni secreto interior; omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Jam liber erat animus meus a curis mordacibus ambiendi, et acquirendi, et volutandi atque scalpendi scabiem libidinum, et garriebam tibi claritati meæ, et divitiis meis, et saluti meæ Domino Deo meo.*

Disponit.] Græce, διοικεῖ, id est gubernat, administrat, dispensat, tuetur, disponit totum mundum, sicut paterfamilias domum: οἶκος enim est domus. Mundus autem est parva domus magni Dei, quam œconomice regit ut paterfamilias.

Suaviter.] Græce, χρηστῶς, id est, ut Pagnin. *utiliter*; Vatabl. *commode*; item *benigne, dulciter, suaviter*. Unde Christiani a Gentilibus vocabantur Christiani, quasi commodi, utiles, suaves. Huc alludens S. Justinus Apol. 2. pro Christianis: *Christiani esse accusamur*, inquit, *atqui utile et commodum odisse, iniquum est*. Sapientia ergo Dei disponit omnia utiliter, commode, suaviter; quia ut ait S. Aug. lib. 7. Civit. c. 30. *Sic administrat omnia quæ creavit, ut etiam ipsa proprios*

(juxta formam sibi inditam) *exercere et agere motus sinat*, imo jubeat et efficiat; adeo ut nulla res in universo reperiatur, quæ in eo non utiliter suo officio fungatur, et universo commoda sit, dum unaquæque res, quantumvis minima, fines sibi præstitutos a natura adipisci conetur.

Efficax ergo est causa prima, puta Deus, sed sese attemperat causis secundis. Unde S. Dion. de Divin. nom. c. 4. par. 4. arguens eos qui dicebant oportuisse nos a Deo ad virtutem cogi: atqui, inquit, *Non est providentiæ divinæ violare naturam, sed ea est naturæ cujusque conservatrix; eis quæ per se moventur, et libero aguntur arbitrio, convenienter providens omnibusque et singulis proprie, ut omnium singulorumque natura capit, pro modo cujusque providentissimam bonitatem impartiens*, etc. et c. 7. ait *Deum in Scriptura vocari Logon, non solum quia rationis et mentis, sapientiæque auctor est, sed etiam quia causas omnium uniformiter in se anticipat, et quoniam singula transeundo pervadit usque ad omnium finem, quemadmodum tradunt eloquia.*

Æque, imo magis suaviter Dei sapientia, puta Christus disponit et dispensat res supernaturales, ut patet in incarnatione ejusdem, passione et morte, de qua recte S. Bern. serm. 1. in die sancto Paschæ: *Vicit*, inquit, *plane sapientia malitiam attingens a fine usque ad finem fortiter, et suaviter universa disponens: sed pro me fortiter, suaviter mihi.* Et in Eucharistia; hæc enim est *cibus fortium et suavitas mentium.* Unde typus ejus fuit manna habens omnem saporis suavitatem, juxta illud Ps. 22. v. 5. *Parasti in conspectu meo mensam, adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et calix meus inebrians quam præclarus est!* Et illud Zachar. 9. 17. *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* Vide ibi dicta. Idem patet in donis et habitibus gratiæ creatis; hæc enim Deus homini infundit, ut per ea facile et suaviter operetur actus supernaturales, qui per se homini sunt difficiles, imo viribus naturæ impossibiles. Audi S. Thomam 1. 2. q. 110. a. 2. Deus creaturis naturalibus sic providet, ut non solum moveat eas ad actus naturales, sed etiam largiatur eis formas et virtutes quasdam, quæ sunt principia actuum, ut secundum seipsas inclinentur ad hujusmodi motus. Et sic motus, quibus a Deo moventur, fiunt creaturis connaturales et faciles, secundum illud Sap. 8. *Et disponit omnia suaviter.* Multo igitur magis illis, quos movet ad consequendum bonum supernaturale æternum, infundit aliquas formas seu qualitates supernaturales, secundum quas suaviter et prompte ab ipso moveantur ad bonum æternum consequendum; et sic donum gratiæ qualitas quædam est. Eadem ratione probat dandum esse habitum charitatis 2. 2. q. 23. a. 2. Habitus enim gratiæ et virtutum faciunt, ut earum actus homini sint faciles, suaves et jucundi, ideoque eos homini Deus infundit.

Tropol. hanc sapientiæ divinæ in gubernando universo ideam et formam imitentur reges, principes, prælati, rectores, etc. ut fortitudinem suavitate condiant; unde nonnulli hoc sibi lemma sumpserunt: *Suaviter et fortiter*; fortitudo enim dat efficaciam gubernationi: suavitas facilitatem et durationem. Nullum enim coactum et violentum est perpetuum. Quare in regendo timori miscendus est amor; si enim solus sit timor, aget homines, non ut homines, sed ut jumenta et bruta: homines enim magis ducuntur amore, quam timore, et amor non solum suavior, sed et fortior est timore. Nam omnia vincit amor. Hinc facit illud: *Blandum imperium imperiosum*, quia quæcumque blande imperat, fortiter impetrat.

Rursum regimen suave æque ac forte et durabile poscit ut rectores sese accommodent subditorum ingeniis, talentis, dotibus et propensionibus quoad fieri potest: nam *nihil invita facies dicesve Minerva.* Sic sapientia Dei accommodat se conditioni causarum secundarum, dum cum necessariis necessario, cum contingentibus contingenter, cum liberis libere, cum audacibus audacter, cum timidis timide, cum infirmis infirme, cum validis valide concurrit et operatur. Superior ergo imitetur Christum, qui fuit leo improbis et obstinatis, agnus vero probis et obsequentibus. Hoc documentum suis inculcavit noster S. Ignatius.

Huc facit illud c. 12. 18. *Tu autem, Domine, cum tranquillitate judicas, et cum magna reverentia disponis nos.* Et illud Psalm. 24. 10. *Universæ viæ Domini, misericordia et veritas.* Unde S. Basil. ep. 165. ad Eustath. profitetur se experientia multarum tribulationum didicisse, quod Deus res nostras suavi sua providentia longe melius disponat, quam nos optare possimus. Idem de seipso asserit S. Ephrem tract. de sui Reprehens. cujus mirabile providentiæ divinæ exemplum fuse recensui, Gen. 42. 18.

2. Hanc amavi et exquisivi a juventute mea, et quæsivi sponsam mihi eam assumere, et amator factus sum formæ illius.] Græce κάλλους, id est speciei et pulchritudinis illius; S. Hieron. in cap. 42. Ezech. legit: *Quæsivi sponsam ducere mihi, et amator fui decoris ejus*; S. Ambr. l. de Viduis: *Proposui hanc adducere mihi in conjugium*; S. Hilarius in Ps. 127. *Quæsivi sapientiam sponsam accipere mihi ipsi.* Huc facit illud Isaiæ 61. 10. *Induit me Dominus vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.*

A juventute mea.] A puero enim mater Salomonis ei instillavit desiderium sapientiæ, id est probæ sanctæque vitæ, ut patet Prov. 31. 1. præsertim cum Davide patre defuncto illi in regnum successit annum agens circiter 18. Tunc enim ille videns magnam sapientiam requiri ad regendum tantum populum eam a Deo postulavit et impetravit, 3. Reg. 3. 10. Significat veterem sapientiæ amorem, ideoque profundum, radicatum et robustum. Nam fœminæ quæ sponsæ viris teneris ab annis consuescunt, tenere diligi solent, eoque teneriori amore earum ii tenentur, quo a teneriori ætate conjuges convixere, adolescente amore cum ætate: et quo antiquior amor, eo major esse solet, nobilior, robustior et præstantior, instar arboris et vini, quibus vetustas confert dignitatem, et veluti generis splendorem, gliscente in dies flamma ex consuetudine mutua, quasi ex fomite adjecto. Hinc illud Proverb. 5. v. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, cerva charissima, et gratissimus hinnulus; ubera ejus inebrient te in omni tempore, in amore ejus delectare jugiter.*

Et quæsivi sponsam.] Hinc opinatur Pineda lib. 2. de Rebus Salomonis, c. 1. sub finem, Salomonem

ambiisse sapientiam quasi sponsam, eamque a Deo impetrasse, antequam ambiret filiam Pharaonis eamque sibi desponderet. Verum hoc valde incertum est, præsertim quia l. 3. Reg. c. 3. v. 1. prius narratur eum duxisse filiam Pharaonis, deinde v. 10. subjungitur ejus oratio, et impetratio sapientiæ. Adde Salomonem ante regnum iniisse conjugium cum Naama, ex eaque genuisse Roboam; Roboam enim, agens 41. annum, patri Salomoni anno 40. regni morienti in regno successit, 3. Reg. 11. 43. et c. 14. v. 21. Ergo uno anno ante regnum suum genuit eum Salomon. Sapientia igitur sponsam sese offert, non tantum virginibus, sed et conjugibus, iisque magis necessaria est ad regendum uxores, filios et familiam. Ipsa enim est sponsa alterius et altioris ordinis, scilicet spiritualis, non carnalis.

SPONSAM.] Græce νυμφην, id est *nympham*. Ita græce dicitur sponsa, quasi νεον vel νυν φαινομενη, id est *nove*, vel *nunc apparens*, id est nova nupta, quæ cum prius ut virgo se absconderet, jam nupta in publicum prodit seseque palam ostendit. Ita Rodig. l. 21. cap. 26. ex Eustathio. Ita Salomoni nova e cœlo, velut sidus divinum illuxit et apparuit sapientia. Rursum Nymphas antiqui aquarum deas esse putaverunt, quasi lympharum nomina: veteres enim nympham dicebant, quam nos mutatione unius litteræ lympham, id est aquam. Quandoque nymphæ dicuntur Musæ, quod aqua currendo musicos sonos efficiat. Hinc nymphæ perhibentur fuisse virgines purissimæ. Talis nympha et musa præ omnibus, imo sola ex omnibus est sapientia. Nymphæ quoque dicuntur apes castæ, cum primum formam cœperint habere, teste Plinio l. 11. cap. 6. Apis cœlestis est sapientia, fundens mel divinum.

Sponsa hebr. vocatur כלה *calla*, id est perfecta, consummata ab omni pulchritudine et ornatu, quo sponsæ præ cæteris decorantur, præstant et amantur, adeo ut quasi reginæ coronis ornentur et coronentur: hinc græcum κάλλος, id est pulchritudo, quæ pariter omnes in sui amorem καλει, id est vocat, allicit et rapit, ut ait S. Dion. de Divin. nomin. c. 4. Quid pulchrius sapientia, quæ est *calla*, id est perfecta, completa, suisque numeris omnibus absoluta, ut ne hilum desideres, sive animi, sive corporis dotes in sponsa consideres. Solent decem præ cæteris in sponsa dotes laudari et spectari, quas hoc versu et sequentibus ex ordine sapientiæ attribuit Salomon: Prima est ut amori simul et venerationi sit; secunda, ut amœnitate floreat; tertia, ut splendeat nobilitate generis; quarta, ut vigeat sapientiæ dignitate; quinta, ut circumfluat divitiarum opulentia; sexta, ut præemineat sanctitate; septima, ut virtutum varietate distinguatur; octava, ut singulari prudentiæ majestate nobilitetur; nona, ut ingenii ac morum placida suavitate dulcescat; decima, ut philosophum, seu sapientem cupidum sui omnigena rerum varietate delectet. Atque has omnes dotes, quarum gustum aliquem in superioribus dedit, nunc Sapiens sponsæ attribuit, eam amabilem pariter et venerabilem docens, pulchram, nobilem, sapientem, divitem, sanctam, optimam, præditam quadruplici virtute, eximie singulariterque prudentem, et cum qua in consortium adducta vita transigi possit omni suavitate et voluptate perfusa. Quæ suo ordine novem primis versiculis (exceptis quinto et sexto, qui divitiis dantur) atque singula singulis continentur. Quibus tantæ sponsæ dotibus, atque omnis generis bonis inde profectis, quæ mox describit quasi adjectis igniculis inflammatum se juvenem, peneque puerum, illius desiderio asserit, ut eam intimis a Deo precibus efflagitarit et impetrarit. Ita Cervant.

Vox *sponsa* significat summum Salomonis erga sapientiam amorem, teneritudinem, desiderium et delectationem. Rursum summam intimamque, et secretam cum ea conjunctionem, conversationem familiaritatem, unionem, ut cum ea fieret non caro una, sed spiritus unus, juxta illud: *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est*, 1. Cor. 6. 17. Et illud Jer. 3. 4. *Amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ tu es.* Et illud: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* 2. Cor. 11. Vide ibi dicta.

Hinc S. Dion. c. 4. de Divin. nomin. ante finem ait: *Amoris quam charitatis nomen esse divinius. Scribit autem et D. Ignatius: Meus amor cruci affixus est; et in primis Scripturæ sanctæ institutionibus invenies quemdam hæc dicentem de divina sapientia: Amator factus sum pulchritudinis ejus.* Hæc Dion. Et inferius dicit amorem unire et facere exstasin. *Atque hoc amoris verbum*, inquit, *vim habet faciendi unum, et colligandi præstantique modo res inter se miscendi, quæ in pulchro et bono, propter pulchrum ac bonum ante constitit atque ex bono ac pulchro pulchri bonique causa manat, continetque paria communi inter se conjunctione, et superiora ad inferiorum procurationem impellit: inferioraque cum superioribus conversione corroborat. Dimovet etiam de statu divinus amor, nec suos esse amantes patitur, sed eorum etiam quæ amantur: quod declarant et superiora quæ inferiorum fiunt eis consulendo, et paria mutua inter se cohærentia, et inferiora diviniore ad superiora conversatione. Itaque Paulus ille magnus jam divino amore captus, præditusque ejus vi, quæ hominem e statu suo dimovet divino ore: Vivo autem, inquit, jam non ego, vivit vero in me Christus, ut verus amator et a mentis, quemadmodum ipse ait statu dimotus: Deo degit non suam, vitam, sed amantis tamquam valde diligendam.*

Mystice hæc omnia adaptes B. Virgini, quæ est *calla*, hoc est perfectissima *musa musarum* et *nympha nympharum*, præsertim colentibus, amantibus et invocantibus, ipsam, quam proinde, ut alios omittam, sibi per annulum despondit S. Edmundus Cantuariensis Episcopus. Audi auctorem Vitæ ejus c. 6. *Ut autem cura ejus* (castitatis) *conservandæ major ei inesset, de consilio cujusdam sacerdotis coram imagine perpetuæ Virginis sanctissimæ matris Dei, castitatis nuncupavit votum, et illi singulari et incomparabili Virgini se commendans, eam sibi sponsam delegit; atque, ut fœdus cum illa initum prorsus firmum et stabile fore declararet, novo quodam modo eam annulo suo tamquam arrhabone, sibi despondit annulum illum, quem ea de causa fecerat ejus imaginis digito infigens, in quo etiam inscripta erat Angelica salutatio.* Fructum eximium subjicit: *Atque ex eo tempore, ut ipse in suo obitu confessus est, quoties illius clementissimæ Virginis imploravit opem, illa in tentatione exitum, in persecutione solatium, in afflictione remedium, in dolore gaudium ei celeriter impetravit. Habuit vero etiam in digito suo annulum, cum*

quo post mortem, ut solent Pontifices, sepultus est, cui itidem cunctis admirantibus Angelica salutatio insculpta fuit, ut beatissima virgo ipsum suum sponsum et habere et agnoscere dignaretur. Exstat hæc Vita apud Surium die 20. Novembris.

ET AMATOR FACTUS SUM FORMÆ ILLIUS.] Est hæc secunda dos sponsæ Salomonis, puta sapientiæ, scilicet forma et pulchritudo; quæ magnum est amoris illicium. De hac dictum est c. 7. v. 29. *Est enim hæc speciosior sole.* Loquitur de sapientia essentiali communi tribus personis, comitanter tamen de notionali quoque, puta de Christo, qui qua Deus, est imago, id est pulchritudo patris, qua homo pulchritudo creaturæ, juxta illud: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Ps. 44. Idem a Salomone didicere Plato et Philosophi. Plato enim in Phædro ait: Primum pulchrum omnia pulchra facit; pulchritudo autem hanc dignitatem habet, ut omnium rerum sit illustrissima, ideoque summe amabilis. Sapientiæ vero forma, tamquam facies, si oculis cerneretur, mirabiles sui excitaret amores, imo ardores. Idem de virtute ait Cicero lib. 1. Offic. Aristot. quem citat Eugubinus in Psal. 44. *Deus,* inquit, *est potentia fortissima, vita immortalis, virtute optimus, pulchritudine speciosissimus.* Vide S. Dionys. c. 4. de Divin. nom. p. 1. et S. Aug. l. contra 2. Academ. c. 3. et 1. Retract. 1. ubi ait φιλοσοφίαν esse φιλοκαλίαν hoc est amorem sapientiæ esse amorem pulchritudinis.

Pulchre in hæc verba pieque scribit Theoph. Alex. epist. 1. Paschali: *In sacris,* inquit, *voluminibus Scripturæ, nivea membra sapientiæ pressis figentes oculis, in ejus hæremus amplexibus, etsi Dominus concesserit viventes cum ea, in illius perseverantes amore cantamus, Sap. 8. 2. Amator fui pulchritudinis ejus. Quotquot enim Scripturas sanctas diligentius legunt, et per picta sermonum cœlestium prata discurrunt, hac beatitudine perfruentur,* etc. Vis exempla? Accipe.

S. Agnes præfecti Romani filium se ambientem respuens, se illi desponsam dicebat, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur. Idem, si non verbis, certe reipsa dixere cæteræ S. Virgines et martyres. Unde illud S. Ignatii: *Amor meus crucifixus est,* cujus meminit S. Dion. c. 4. de Divin. nom. uti paulo ante dixi.

Hac forma sapientiæ illectus S. Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetiarum, eam sibi in sponsam accepit annum agens undevigesimum. Sic enim ipse de se scribit in Fasciculo, amoris: *Eram vestri similis, quærens æstuanti desiderio pacem in rebus extrinsecis, nec inveniebam. Tandem quædam virgo sole splendidior mihi apparuit, cujus nomen ignorabam. Hæc propius accedens venusto vultu, placidoque affatu: O juvenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, et pacem sectando per multa variaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tamen me in sponsam habere volueris. Cum vero nomen ipsius, et genus, et dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, et dato pacis osculo læta recessit.*

Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate et miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, unde et Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cum hæc sapientis verba: *Quæsivi eam mihi in sponsam assumere, et amator factus sum formæ illius,* ad mensam legi audiret, tanto ejus amore exarsit, ut spiritale cum ea connubium contraxerit. Audi auctorem Vitæ ejus c. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali schemate se illi visendam præbuit. Longe super ipsum ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, et tamquam sol lucens in virtute sua; corona ejus erat æternitas, amictus felicitas, sermo suavitas, complexus omnis boni satietas. Prope erat et longe aberat, sublimis et humilis, præsens et occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehendi poterat: excelsis cœli fastigiis erat altior, et abysso profundior: attingebat a fine usque ad finem fortiter, et disponebat omnia suaviter. Dum elegantis puellæ specie teneri videbatur, mox pulcherrimi juvenis præ se ferebat imaginem. Nonnumquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissime ad eum se convertens, et comiter non tamen sine divina quadam majestate illi arridens, benigne his eum verbis affata est: Præbe, fili, cor tuum mihi. Tum vero vestigiis illius advolutus, medullitus ac humillime illi gratias egit.* Et nonnullis interjectis: *Interim nonnumquam animæ illius sese communicabat ipse propemodum totius boni fons et profluvium, in quo simul reperit quidquid pulchrum, amabile vel desiderabile esset; siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinem, ut quoties cantiones amatorias dici vel cantari audisset, corde et animo ad suavissimam amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodam intuitu sese confestim intro reciperet, sive introrsus raperetur. Neque sane dici possit quoties gratissimam illam amicam lacrymantibus oculis, et in immensum expanso cordis sinu circumplexus sit, et suo pectori suaviter adstrinxerit.*

Porro τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens et violentus, ut videre est in amasiis fœminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, ut stultescere, et insanire videantur, ac patiuntur quælibet dura, ut iis potiantur. Multo ardentior in Salomone et Sanctis est sapientiæ et sanctitatis divinæ amor, juxta illud Cant. 8. *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars quod amor sit Martius, et polleat fortitudine Martia instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat et suscipiat, juxta illud Cant. 2. 5. *Amore langueo:* Symmach. *Vulnerata dilectione ego sum.* Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, et omnia dura generose sustineat.

3. GENEROSITATEM (S. Hilar. in Ps. 127. vertit *honestatem,* id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) ILLIUS GLORIFICAT, CONTUBERNIUM HABENS DEI: SED ET OMNIUM DOMINUS DILEXIT ILLAM.] Tertia post amabilitatem et pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas et generositas. Τὸ *illius* non est in Græco; unde sic aliqui explicant, q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imo *glorificat,* id est miris laudibus et encomiis extollit, jubetque omnibus, ut sint animo non abjecto, vili et depresso, sed excelso, nobili et generoso, ac magna magno animo aggrediantur, ut ab heroicis operibus generosi et heroes esse ac nominari possint. Causa est, quod ipsa contubernium

habeat Dei, id est Deo sit familiaris. cum eoque assidue conversetur; quare a Deo generoso discit generositatem, ut generosa et divina meditetur et moliatur. Hinc et suis jubet assidue per orationem et meditationem versari et ambulare cum Deo, instar Henoch et Noe, ut ab eo discant terrena omnia calcare, ac cœlestia ambire, nec nisi divina cogitare, desiderare, operari; uti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, etc. Unde S. Hieron, *Virtus*, inquit, *poscit animi robur Socraticum*, imo Herculeum; quin et Christus: *Regnum cœlorum*, inquit, *vim patitur, et violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexsuperabilis et major adeunti. Quod in magnis evenit montibus, quorum proceritas minus apparet longe intuentibus: cum accesseris, tunc manifestum fit quod in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, et rebus, non artificiis, philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exsurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mendacio staturam adjuvant, longioresque quam sunt, videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quidni contentus sit eo usque crevisse, quo manum fortuna non porrigit? Ergo et supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, sive secundo cursu vita procedit, sive fluctuatur per adversa et difficilia.*

Græca ad verbum sic habent, ευγενειαν δοξαζει, συμβιωσιν θεου εχουσα, quod primo Jansen. sic vertit et explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere convictum cum Deo*; δοξαζει enim tam putare, quam glorificare significat: unde δοξα tam opinionem, quam gloriam denotat, et participium εχουσα, id est *habens*, more græco ponitur pro infinitivo *habere*.

Secundo, alii, q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, puta familiam generosam et nobilem, illustriorem et gloriosiorem reddit, uti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres et gloriosos effecit: multo magis id patet in S. August. Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia divina apud omnes gentes per omnia sæcula nobilitavit. Nobilitas enim generis est externa, utpote excita ab avis et proavis: nobilitas vero sapientiæ et virtutis est interna et propria, utpote proprio labore et studio parta. Unde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute meis majoribus præluxi*. Verum hos sensus elidit το *illius*, quod addidit Noster, et solerter in Græco subintellexit. Unde

Tertio, nonnulli το *illius* referunt ad studiosum sapientiæ, q. d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium et conversationem habent cum Deo, velut nobiles et generosos glorificat, id est illustres et gloriosos reddit, uti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, et quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verum græce est fœmininum εχουσα, id est *habens*, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculine εχων.

Quarto, alii τὸ *illius* referunt ad το *formæ*, quod præcessit, q. d. Sapientiæ formam sive pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas et generositas, illustrat et glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim sapientiæ valde exornatur, ex eo quod ipsa habeat consortium et familiaritatem cum Deo. Unde Arabicus vertit: *Pulchritudo ejus nobilitat, concedens conjunctionem* vel *conjugium Dei*; vice versa Syrus vertit: *Et gaudium, et laus, et gloria Dei in participatione ejus*. Conjuges enim se invicem amant et glorificant.

Quinto et germane, το *illius* refert ad sapientiam, de qua omnis est hic sermo, q. d. Inde patet quanta sit sapientiæ generositas et nobilitas, quod scilicet ipsa habeat contubernium, vel, ut græce est, συμβιωσιν, id est convictum, hoc est summam consuetudinem et familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, dissuavietur, quodque Deus intime illam amet et diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, ejus illustrat et glorificat ipse convictus Dei. Aut, ut alii, q. d. Sapientia habens contubernium seu convictum cum Deo celebrat eum et glorificat tamquam summam generositatem et nobilitatem. Aut potius, q. d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quod scilicet sit orta ex Deo illustrat et glorificat, quod eadem velut contubernalis et sponsa Dei cum eo intime converscetur, convivat, in eodemque cum eo thalamo et mensa degat, velut ei par et æqualis. Græcum enim συμβιωσις, id est convictus, tribui solet conjugibus, quorum jugis est convictus, summaque conversatio, par et æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hic quasi filia et simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima et illustrissima.

Sic mystice B. Virgo glorificatur, quod ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filii, filia Dei Patris, sponsa Spiritus Sancti. Græcum enim ευγενεια, id est generositas, nobilitas, a γενος, æque ac Latinum generositas a genere generisque nobilitate nomen accepit, uti docet Tiraquellus de Nobilitate, c. 2. n. 47. et seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, puta ex avis et atavis nobilibus, et ex virtute notis. Sic S. Hilarius in Psal. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æque ac συμβιωσις, id est convictrix et conjunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quod ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, ut non solum ex eo sit orta, sed et cum eo conjunctissime vivat, eoque potiatur familiariter, ceu sponsa sponso; et quod Deus vicissim eam intime diligat: ex utroque enim vera summaque nobilitas oritur. Multi enim sunt filii et filiæ regum, quæ non in mensa parentum, sed a nutricibus aluntur; unde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, ut simul sit contubernalis et conviva Dei, jugiterque mensæ et thalamo ejus assideat; plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quod per eam fiamus generosi, nobiles, contubernales et familiares Dei, ac intime a Deo diligamur. Canonistarum sententia est nobiles, si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, utpote jam mundo et sæculo mortuos. Unde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica, c. 1. *Nobilis*, Glossa ait: *Propter crimen perditur nomen dignitatis, sicut per monachatum amittit quis nobilitatem*. Verum recte Tiraquellus lib. de Nobilit. c. 26. id explicat, ut per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli et ditiones, uti sunt

regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus; horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen servat pristinam nobilitatem, quæ sita est in jure sanguinis, quod scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus; hæc enim est indelebilis, utpote una cum natura in nativitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed alia diviniore auget et duplicat, dum ditiones et regna terræ contemnens, unique vacans Deo, illius fit familiaris et intimus, uti hic docet Sapiens.

Mystice S. Bonavent. Glossa et Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem et generositatem habet ex suo genere et generatione, quod scilicet sit genitus a Deo patre. Unde idem habet contubernium, id est æqualitatem intimamque conjunctionem cum Patre; illi enim est ὁμοούσιος et consubstantialis; unde tam suum, quam Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit et propagare satagit, ideoque factus est homo, crucemque et mortem subiit. Quare Deus Pater Filium qua Deum amat amore simpliciter infinito; qua hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad unionem hypostaticam cum Verbo; quæ est dignitas et gratia tanta, ut longe transcendat omnes dignitates et gratias omnibus creaturis communicatas, etiam unitas et simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator et convictor: *Vivo*, inquit, *ego jam non ego, vivit vero in me Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ cæteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, et doctorem Gentium effecit.

Symbol. hæc facile adaptes B. Virgini, cujus nobilitas et generositas tanta fuit, ut ex ea genus duxerit, carnemque sumpserit, ipse Dei Filius, cum quo ipsa corporaliter jugem habuit συμβίωσιν, id est convictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam jugiter videre et audire, ejusque ignitis sermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bern. hom. 1. super Missus est: *Maria*, ait, *matrem se agnoscens, majestatem illam, cui Angeli cum reverentia serviunt, cum fiducia suum nuncupat filium, dicens; Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis? quibus? Deus, cui Angeli subditi sunt, cui Principatus et Potestates obediunt, subditus erat Mariæ, nec tantum Mariæ, sed etiam Josepho propter Mariam. Mirare sive filii benignissimam dignationem, sive matris excellentissimam dignitatem; utrimque stupor, utrimque miraculum, et quod Deus fœminæ obtemperet, humilitas sine exemplo; et quod Deo fœmina principetur, sublimitas sine socio.* Quo etiam spectasse videtur S. Ildefonsus ser. 1. de Assumptione, ubi cum plurima, quæ Deipara Christo exhibuit obsequia, numerasset, subjicit: *Ergo qui cuncta pascit, cœlestia et terrestria simul regit, hunc sacratissima Virgo lacte carnis aluit et nutrivit; ad cujus deinde nutum universi reguntur, sub ejus disciplina vel arbitrio infans Deus versatur.* Et mox: *B. Virgo gladio passionis Christi vulnerata est in anima. O sanctissima omnium fœminarum, quæ cum Deo tale tantumque contubernium habuit in terris; et ecce hodie exaltatur apud eum quem genuit, ut permaneat sine fine gloriosa in cœlis.* Et S. Epiph. hæresi 78. *Erat*, inquit, *Maria affectatrix Jesu, cum ipso semper coexistens.* S. Augustinus item l. de Assumpt. (vel quisquis est auctor) c. 7. tom. 9. *Absque dubio*, inquit, *omni opere ministratrix exstitit, quæ hunc in utero gessit, partuque profusum aluit et fovit, in præsepio reclinavit, et a facie Herodis in Ægyptum fugiens abscondit, et omnem infantiam ejus matris affectu ita prosecuta est, ut usque ad crucem, in qua filium jam virum perfectum vidit pendentem, ab ejus indubitanter ministerio non recesserit: consecuta non solum gressibus pedum, tamquam pro amore filii; verum etiam imitatione morum, tamquam pro reverentia Dei. Maria ergo ministra Christi spiritualium operum qualitatibus sicut devotissima exstitit, ita absque dubio religionis fide, et veræ credulitatis charitate secutrix fuit.* S. Bernard. serm. cui titulus: *Signum magnum: Toties Maria filium audivit non modo turbis loquentem in parabolis, sed et discipulis seorsum regni Dei mysteria revelantem; vidit miracula facientem, vidit deinde in cruce pendentem, vidit exspirantem, vidit resurgentem, vidit ascendentem.*

4. Doctrix enim est disciplinæ Dei, et electrix operum illius.] Pro *doctrix* græce est μύστις, id est *mystis*, id est secretorum Dei conscia et quasi secretaria, eorumdemque revelatrix et doctrix, quæ scilicet novit arcana Dei, et quibus vult ea revelat. Rursum *mystis*, id est sacerdotissa et initiatrix; quæ scilicet alios sacris initiat, ac sacerdotes et Prophetas (est enim ipsa prophetis æque ac mystis) constituit, ut dixit c. 7. 27. Secreta enim, sacra præsertim, non nisi sacerdotibus creduntur et committuntur. Unde Vatabl. vertit: *Scientia Dei sacerdos est, et operum ejus antistes*; Nannius, *est enim sacerdos Dei*, id est, mysteriorum Dei conscia et cultrix: Jansen. *est enim arcanorum Dei perita;* Budæus, *initiatrix, dux, interpres;* Cantacuzenus, *residens in consilio Dei, et penitus quæ ad illum spectant noscens*, juxta illud Prov. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus:* μύστης enim vocatur mysteriorum conscius, qui ea velut arcana celat, et non nisi dignis revelat, ita dictus ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id est ab obsignando ore, quod os habeat clausum et quasi obseratum. Sicut ergo sacerdos et mystes mysteria celat, et quæ divina sunt pro dignitate tractat; ita et sapientia, ac sapiens sapientiæ beneficio initiatus, Deum digne colit et sancte tractat sancta; quin et alios ad hoc idoneos eadem docet, Deumque digne et sancte colere docet. Simili phrasi ait Celsus Jurisconsultus: *Jus est ars boni et æqui, cujus merito nos quis Sacerdotes appellet: justitiam namque colimus, boni et æqui notitiam profitemur*; hæc autem sacra sunt; ergo ejus professores sunt quasi sacerdotes. Dat causam ejus quod dixit: *Sed et omnium Dominus dilexit illam;* quia sapientia est quasi quædam sacerdos, et mystica magistra sanctæ Dei disciplinæ et scientiæ. Deum hominibus declarat et manifestat; nam si, ut dicitur Daniel. 12. 3. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos quasi stellæ in perpetuas æternitates*, quanto magis quæ omnes erudit, et Dei amicos facit? ita a Castro. Rursum, q. d. Deus diligit sapientiam; nam ex eo quod eam amet, fecit eam suam mystin, id est mysteriorum omnium et secretorum consciam, juxta illud Christi: *Jam non dicam vos servos*, etc. *sed amicos*,

quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis, Joan. 15. 15. summum enim amoris et amicitiæ signum est, communicare alicui sua secreta. Adhæc fecit eam suam mystin, vel mystida, id est doctricem suorum mysteriorum, ac antistitem suorum sacrorum, ac electricem operum suorum; præfecit ergo eam, tam doctrinæ et sacris, quam operibus suis, ut quidquid illa eligit, hoc Deus operetur; quod illa negligit, hoc Deus pariter negligat et non operetur. Utrumque autem summi amoris est indicium.

Est hæc quarta dos sponsæ nostræ, puta sapientiæ, quod scilicet ipsa sit sacerdos et mystis, id est doctrix *disciplinæ*, græce ἐπιστήμης, id est *scientiæ Dei*, quod scilicet instruat, et doceat nos scientiam Sanctorum, qua Deum cognoscamus, colamus, amemus ea fide, religione et pietate, qua tantam majestatem decet. Id præstitit Christus, qui est sapientia incarnata, ac summus mystes, sacerdos, et pontifex in æternum secundum ordinem Melchisedec; unde de illo ait sanctus Joan. cap. 1. vers. 18. *Deum nemo vidit umquam; unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit:* qui proinde Isaiæ cap. 9. vers. 6. vocatur *magni consilii Angelus*, id est nuntius, juxta Septuag. Unde et Christus Joan. cap. 7. vers. 16. *Mea doctrina*, inquit, *non est mea, sed ejus qui me misit.* Denique ipse novos mystas, novos sacerdotes, novos legis Evangelicæ doctores, puta Apostolos et discipulos, instituit, instruxit, consecravit, ac per totum orbem misit et in dies mittit.

Symbolice noster Pineda libr. 3. de Rebus Salomonis cap. 26. num. 3. per sapientiam accipiens Theologiam, hæc elogia eidem adaptat: Theologia, inquit, Theologum nobilitat, facitque illustrem: primo, quia ipsa nobilitatem supremam inter omnes scientias obtinet; secundo, assidue conversatur cum Deo, de quo disserit; tertio, conscia est mysteriorum Dei; quarto, divina docet; quinto, tantum excellit scientias naturales, quantum sacerdos laicos; sexto, tam familiaris est Deo, quam huic sacerdos; septimo, quia Cantacuz. in id. *Hanc amavi ex Theologiæ adytis et penetralibus, animum Salomonis contendisse ad hujusmodi amoris afflationem* affirmat.

Et electrix operum illius,] græce αἱρετίς, id est *electrix*; pro quo Anastasius Nicenus in Sacr. Script. quæst. 78. (exstat tom. 6. Biblioth. SS. Patrum) Cantacuzenus et Budæus in Comment. linguæ græcæ, legunt εὑρετίς, id est *inventrix operum illius.* Sicut enim canis venaticus olfacit, et olfactu invenit capitque leporem; sic sapientia solerter indagat, et invenit mille agendi operandique modos et rationes. Unde Vatabl. vertit, *antistes operum ejus*, q. d. Sapientia Dei, tum essentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificiose invenit omnia Dei opera: nam ad miram ejus inventionem pertinet ornatus, varietas, summaque pulchritudo operum Dei. Ipsa ergo, quasi sagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, invenitque opera Dei, quæ cum ipso extra nihilum produxit. Secundo, tantam tamque mirabilem varietatem rerum commentatione et cogitatione adinvenit. Tertio, veluti casu id fecit, hoc est, citra laborem et fatigationem. Quarto, quantum ad opera gratiæ, id fecit inventione crucis, Joan. 3. et Sacramentorum, Eucharistiæ præsertim, Joan. c. 6. et 13. ac sanctitatis animarum, quasi pulchrarum pretiosarumque margaritarum; item resurrectionis, et exaltationis sui corporis veri et mystici, non sine labore, sudore, cruore, nece.

Verum alii passim legunt αἱρετίς id est *electrix*, q. d. Sapientia præest omnibus Dei operibus; quare ex variis quæ sese offerunt, meliora seligit: licet enim duplex sapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus sit, scilicet primo, per eubuliam, id est consultationem et consilium, inquirere et invenire; secundo, per synesin, id est judicium, commodiora et meliora ex eis seligere, teste Aristotele 6. Ethicor. c. 5. tamen hoc illo potius et præstantius est. Unde S. Hilar. in Psal. 127. vertit, *in labore utilium operum valida*, q. d. Sapientia in mediis ad finem utilibus eligit magis valida et efficacia. Noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis, c. 3. n. 6. vertit, *ponderatrix*, q. d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora; rursum æquissima rationis trutina, cujusque merita atque dignitatem ponderat et examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, assignat. Sic Christus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apostolos elegit, qui converterent totum orbem. Sic et hodie eligit viros Apostolicos ad infidelium et hæreticorum conversionem, illisque gratias et dotes ad tantum opus necessarias, vel opportunas liberaliter attribuit et assignat.

5. Et si divitiæ appetuntur in vita, quid sapientia locupletius, quæ operatur omnia?] Græce: *Et si opes sunt appetibilis possessio in vita*, etc. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum et vestitum, et ad vitam honeste et splendide transigendam; ipsæ ergo sunt fulcra et nervi vitæ, baculi et viaticum viæ: tanto ergo sunt in amore divitiæ, quanto quæ earum subsidio præsente floret, vigente præstat; absente vero languet, flaccescit, decidit vita. Sensus ergo est, q. d. Sapientia ipsa divitias operatur, et est quasi scaturigo auri, argenti et gemmarum; qui illam possidebit, omnes divitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus, et ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quod illa sola habeat eorum omnium usum. Ita a Castro.

Est hæc quinta dos sponsæ, puta sapientiæ, quod sit opulenta, opesque sapienti afferat, ex eo quod *operatur omnia*, hoc est primo, quod sit operosa, non deses et otiosa, suosque stimulet ad laborandum, nec sinat otiari; labor autem parit opes, otium vero inopiam, juxta illud: *Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat*, Prov. 10. 4. Secundo, *operatur omnia*, id est, est prudens, solers, industria, efficax in operando; scit enim omnia ea opera seligere, quæ plus lucri afferant, nec desistit, donec lucrum, quod optat, assequatur. Tertio, *omnia operatur* quæ in mundo sunt, nimirum Deus et sapientia divina; ergo et opes, primum spirituales, deinde corporales, juxta illud Christi: *Quærite primum regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis*, Matth. 6. et illud Isaiæ, cap. 33. *Divitiæ salutis, sapientia et scientia.* Vide dicta c. 7. v. 8. et seq. et Prov. 8. v. 18. Exemplo sit Salomon, cui Deus sapientiam postulanti cum ea opes tantas dedit, quantas nemo umquam regum habuit, 2. Paral. 1. 12. Hinc alchimistæ censent Salomonem peritum fuisse artis chimicæ, quæ

alia metalla in aurum transmutat, indeque tantas opes sibi parasse; illam artem Salomonis ævo in usu fuisse colligunt ex illo Psal. 118. v. 119. *Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ*; ubi pro *prævaricantes* hebr. est סיגים *sigim*, quod S. Hieron. vertit, *scorias*; Augustinus vero Nebiensis Episcopus vertit, *alchimias*.

Verum errant; tum quia nulla est ars, quæ metalla possit in aurum, cujus forma est nobilissima, transmutare; tum quia etiamsi id posset præstare ars, tamen tantos ad id requirit sumptus, ut quicumque ea utuntur, depauperantur, et ex opulentis fiant inopes, ut constat experientia. Unde Joannes XXII. c. *Spondent*, in Extrav. l. 5. de Crimine falso: *Spondent*, inquit, *quas non exhibent divitias pauperes alchimistæ; pariter qui se sapientes existimant, in foveam incidunt quam fecerunt*. Et nonnullis interjectis: *Alchimistæ verbis dissimulant falsitatem, ut tandem quod non est in rerum natura, esse verum aurum vel argentum, sophistica transmutatione confingant*. Hinc nonnulli artem chimicham vocant chamicam, id est inventam, a Cham filio Noe impio, quam putant fuisse eumdem cum Zoroastre mago. Plura hac de re vide apud nostrum Delrio lib. 1. Disquisit. Magic. c. 5. Pererium de Magia, Conimbr. lib. 2. Physic. c. 7. Pinedam lib. 4. de Rebus Salomon. cap. 21. Sapientia ergo alias verasque artes et modos ditescendi docuit Salomonem, nimirum mittendo classes in Ophir, effodiendo aurum et argentum e venis terræ auriferis, quas ipse sua sapientia deprehendit, indicendo vectigalia majora, agros et vineas totius regni solertius excolendo, mercimonia quæstuosa instituendo, atque omnibus ex rebus sagaciter captando lucrum.

6. Si autem sensus operatur; quis horum quæ sunt, magis quam illa est artifex?] Græce τεχνίτης, id est opifex, faber, artifex, qui artificiosa adinvenit et operatur. Pro *sensus* græce est, φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, industria.

Jam primo, per φρόνησιν sive sensum, aliqui accipiunt ipsam sapientiam. Unde Vatabl. vertit: *Et si opifex omnium est sapientia, quid illa in rerum natura est artificiosius?*

Secundo et potius, alii per φρόνησιν, id est prudentiam, vel sensum, accipiunt artem et industrism operandi; sic prudentia pro arte capitur, Exodi 28. 3. Ita Jansen. Loquitur, inquit, de prudentia artificum et operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei, docens eam magis esse industriam, quam prudentiam artis, q. d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiose, quando artificiosior est sapientia, quæ omnes artes adinvenit, et plures adinvenire potest? omnis enim ars, omnisque industria manat a sapientia, ejusque est quasi pars, vel species, ut dixi c. 7. 21. Inducitur hic sapientia ut sponsa. Mire autem ornat sponsam, quod sit artificiosa, ac manibus elaboret opera magnæ artis et industriæ, uti sunt acupicturæ et phrygionica, iisque conficiat pulcherrima et pretiosissima virorum ac mulierum ornamenta, juxta illud quod de muliere sapiente et strenua dicitur Prov. 31. 13. *Operata est consilio manuum suarum. Manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum. Stragulatam vestem fecit sibi; byssus et purpura indumentum ejus*, etc. Ita a Castro, Lorinus, Jansen. Cervantius et Pineda l. 3. de Rebus Salomonis, c. 3. n. 6. et alii.

Sexta est sponsæ, puta sapientiæ, dos, scilicet quod mira sit artifex; omnia enim artificia et artificiosa opera sapientiæ divinæ, a qua humana dimanat, sunt adscribenda; quare ipsa est inventrix et origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æque ac præcedenti, de sapientia abstracte et generice, quatenus ipsa idea est et effectrix omnium, tam naturalium, quam artificialium et moralium, ideoque artes omnes æque ac virtutes complectitur, uti superius monui, et idipsum hic locus evincit.

7. Et si justitiam quis diligit: labores hujus magnas habent virtutes: sobrietatem enim et prudentiam docet, et justitiam, et virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus.] Græce est, *labores hujus sunt virtutes*; et ita legit Clemens Alexandr. lib. 6. Strom. quod vero Clemens addit: *Temperantia enim et prudentia docet justitiam, et magni excelsique animi virtutem, quibus nihil est in vita hominibus utilius*, quoad priorem partem dissonat a Græco et a Vulgata, ut patet intuenti, ac proinde mendoso S. Script. codice usus videtur. Sensus est, q. d. Sapientiæ labor consistit in arduo, puta in exercenda, comparanda et augenda virtute qualibet, ac præsertim in agendo et patiendo dura et ardua, juxta illud: *Agere fortia Romanum est, pati fortia Christianum*. Hinc ἀρετή, id est virtus, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quod virtus sit Martia, et fortes heroicosque animos requirat.

Ab arte transit ad prudentiam et virtutem, puta a factiva ad activam, docetque sapientiam esse matrem omnium virtutum, æque ac artium, quæ est septima dos sapientiæ. Nominat dumtaxat quatuor virtutes principales, quæ primo, quod sciam, a S. Ambros. lib. 5. in Lucam vocatæ sunt *cardinales*, quasi cardines cæterarum omnium; omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad suos fontes et capita, revocantur, atque in his velut cardinibus honestas omnis nostra revolvitur. Justitiam ergo, quæ hic primo loco ponitur, generalem intellige, quæ est complexio virtutum omnium, cujus partes sive species primariæ sunt sobrietas, prudentia, justitia specialis, et virtus, græce ἀνδρία, id est fortitudo. Quocirca ex hoc loco Theologi colligunt quatuor esse virtutes cardinales, scilicet prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam, quæ subinde naturales sunt et per actus naturales acquisitæ, uti fuere in philosophis; aliquando vero supernaturales, et a Deo in justificatione cum fide, spe et charitate fidelibus infusæ, eo quod ad finem supernaturalem dirigantur, uti docet S. Thom. 1. 2. q. 63. art. 3. imo Concil. Trid. sess. 6. c. 7.

Sobrietatem,] græce σωφροσύνην, quæ vox proprie temperantiam in usu tam cibi, quam veneris, cæterarumque voluptatum aliquo sensu sensibilium, indeque sapientiam et prudentiam significat (unde interpres Anastasii Niceni q. 78. in Script. vertit hoc loco, *sapientiam et prudentiam docet*: sed parum apposite, ut patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta est σωφροσύνη quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est servans prudentiam vel sapientiam; unde et σώφρων dicitur temperans, quasi σαόφρων hoc est σάος, vel σῶς τὴν φρένα, id est sanus mente. Temperantia enim est mentis sanitas. Ex

adverso Euripides in Hecuba, teste Aristot. 2. Rhet. cap. 24. apte dixit Venerem vocari Αφροδιτην quod αφροσυνης id est insipientiæ et amentiæ, sit parens. S. August. lib. 1. de Moribus Eccles. c. 16. legens: *Sobrietatem sapientia docet*, per *sobrietatem* accipit veritatem contemplationis; sed merito idipsum retractat lib. 1. Retract. cap. 7. ubi docet legendum esse, *sobrietatem et prudentiam docet*, uti habent Græca et Noster.

PRUDENTIAM,] φρονησιν paulo ante vocavit artem, hic vero vocat *prudentiam*, quæ est antistes et auriga virtutum, ut ajebat S. Antonius teste S. Athan. in ejus Vita, quin et Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Aristot. 6. Ethic. c. 5. et seq. et S. Thom. c. 1. v. 2. q. 57. et cap. 2. vers. 2. quæst. 47. et sequent.

VIRTUTEM,] græce ανδριαν id est fortitudinem, sive virilitatem απο του ανδρος, id est a viro: fortitudo enim est virorum, non fœminarum, ac virile requirit robur, quale inter fœminas quoque præstitere viragines. Fortitudo autem, partim est activa, qualis est militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim et potius passiva, qualis est patientium et Martyrum, qui dura et atrocia forti et invicto animo sustinent: unde ejus partes potentiales vel integrales sunt, fiducia, magnanimitas, securitas, magnificentia, patientia, longanimitas, perseverantia, constantia, ait S. Thom. 2. 2. q. 123. et seq. quem vide.

Omittit hic Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, spem, charitatem, quarum pariter mater est sapientia; unde ejus allusione S. Sophia, id est sapientia, mater et martyr, tribus filiabus suis harum trium virtutum nomina indidit vocavitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac una cum eis nobile martyrium obiit, uti videre est in earum Vita, quæ exstat apud Surium 1. Augusti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hic de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ consistunt in operibus et laboribus externis. Hi enim sunt sapientiæ *labores*, qui ut ipse ait hoc versu, *magnas habent virtutes*: *bonorum* autem *laborum gloriosus est fructus*, uti dixi c. 3. 15.

8. ET SI MULTITUDINEM (perperam Hugo et Idacius lib. 3. contra Varimadum legunt, *similitudinem*) SCIENTIÆ DESIDERAT QUIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FUTURIS ÆSTIMAT: SCIT VERSUTIAS SERMONUM, ET DISSOLUTIONES ARGUMENTORUM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQUAM FIANT ET EVENTUS TEMPORUM ET SÆCULORUM] Clare Vatabl. ex Græco vertit: *Si quis item multarum rerum peritiam desiderat, hæc antiqua novit, et futura conjectat: hæc sermonum strophas callet, et ænigmatum explicationes: signa et prodigia præsagit, eventusque tempestivitatum et temporum.*

Contulit sapientiam cum artibus et virtutibus, iisque omnibus eam prætulit, nunc eam confert et præfert scientiis quibuslibet, imo illas omnes a sapientia eminenter contineri, ac nimiam sciendi curiositatem ab ea temperari asseverat. Est ergo hæc dos nona sapientiæ. Unde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc versu concludit: *Vides fontem disciplinarum manare a sapientia.*

Pro *multitudinem scientiæ*, græce est πολυπειριαν, id est *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam*; hanc enim gignit experientia. Unde Plato libro 7. de Legibus, πολυπειριαν et πολυμαθιαν, quasi matrem et filiam associavit. Et Sallustius in Jugurtha asserit, nil esse sapientius experientia. Quocirca Philosophi a rerum experientia cœperunt philosophari, et rerum causas indagare.

SCIT PRÆTERITA.] Græce τα αρχαια, id est, *antiqua*, q. d. Sapientia novit historias antiquas et diu præteritas: *Historia enim est testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Historia*, inquit, *est conglobata quædam, ac velut coacervata sapientia, hominumque multorum mens in unum collecta. Jucundum et securum est ex alienis eventibus, vel lætis, vel tristibus, discere quid tibi in simili casu agendum sit. Salubre est*, ait Livius initio lib. 1. *Omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, ut inde tibi tuæque reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Basil. Imp. ita præscribit Leoni filio cap. 56. *Per veteres*, inquit, *historias ire ne recusa; ibi enim reperies sine labore, quæ alii cum labore collegerunt; atque illinc haurias, et bonorum virtutes, et improborum vitia, varias humanæ vitæ mutationes, et rerum in ea conversiones, mundi hujus instabilitatem, et imperiorum præcipites casus; et ut verbo complectar, malorum facinorum pœnas, et bonorum præmia, quorum illa fugies, ne in divinæ justitiæ manus incidas, hæc amplecteris, ut præmiis, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FUTURIS ÆSTIMAT.] Græce εικαζειν, id est assimilat, comparat, conjectat, vivam formam exhibet, repræsentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione historica fit conjectura prudens de eventu futurorum. Ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita similia cum futuris, facile de eorum exitu conjiciunt; eorum enim formam et vivam imaginem repræsentant præterita. Unde Idacius lib. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præsaga est*; Clem. 6. Strom. *Conjicit futura*, Anast. Nicen. quæst. 78. *Futura exquirit*, Pagnin. *Futura imaginatur*; ergo præter *effata sapientum*, qui anticipatione sapientiæ futura sagaciter prævident, ac salubriter præcinunt: *fata reliqua fatua sunt delirantium pronuntiata.*

SCIT VERSUTIAS SERMONUM.] Græce στροφας a στρεφω (id est verto, verso, versute ago, torqueo, circumago) sicut versutiæ dicuntur a verto vel verso, quod per eas plana res versatur in obscurum et alienum sermonem, sive per acutas et subtiles sententias, quales sunt parabolæ, ut patet Eccli. 39. v. 9. et 2. Reg. 14. 20. sive per verba dolose et fraudulenter ad fallendum composita, quales fuere quæstiones captiosæ a Pharisæis Christo propositæ, ut eum caperent in sermone; sed a Christo per sapientiam deprehensæ et dissolutæ, Matth. 22. 15. et seq. Talia quoque sunt sophismata sophistarum, præsertim hæreticorum, quæ dissolvit et resolvit Dialectica; unde ejus cognitionem sapienti commendat auctoritate et exemplo Christi et Pauli, S. August. lib. 1. contra Cresconium, cap. 10. et seq.

Audi Clementem Rom. lib. 1. Constit. cap. 6. ubi lectorem a lectione Gentilium ad Lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei desideras? sive enim historias legere cupis, habes libros de Regibus,*

sive sophistica, id est, quæ argute ad sapientiam referuntur et Poetica, habes Prophetas, Job, Proverbia, in quibus plus acuminis, quam in omni poesi et sapientia sophistarum reperies, quod is, qui solus sapiens est, illa effatus est. Ubi per sophisticam intelligit Dialecticam, qua sophistæ ad sophismata contexenda abutebantur.

Dissolutiones argumentorum,] ingeniosorum, occultorum et argutorum; unde græce est *ænigmatum*, id est, quæstionum obscurarum et difficilium explicatu, *solutiones*; ænigma enim est gryphus, sive scirpus, id est, sermo nodosus et involutus, sive, ut Valla interpretatur, allegoria obscurior, quam divinare magis, quam interpretari oporteat, qualis est illa Sampsonis de favo mellis in ore leonis invento: *De comedente exivit cibus, et de forti egressa est dulcedo*, Judic. 14. Vide dicta Prov. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10. *Regina Saba, audita fama Salomonis, venit tentare eum in ænigmatibus; et docuit eam Salomon omnia verba, quæ proposuerat; non fuit sermo, qui regem posset latere, et non responderet ei.* Et Josephus ænigmatum certamen a Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat l. 8. cap. 2. *Quæstiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem transmisit. At ille callens hujusmodi rerum ac prudentissimus, nihil inexplicatum relinquebat, sed omnia ratione pervincens apertissime declarabat.* Et Eccles. cap. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, et replesti in comparationibus ænigmata.*

Signa et monstra (græce τέρατα, id est, prodigia) scit antequam fiant,] q. d. Sapientia præsagit futuras eclipses, æstus, frigora, pluvias, ventos, tempestates, sterilitatem, fertilitatem, pestem, morbos, etc. ex mathesi, et signis metheorologicis ac prognosticis. Ita Cantacuzen. *Prodigia* dicuntur monstra, quod futura præmonstrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædestinationes, prædictiones et præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, nisi ea quæ fiunt ostendi, monstrari, portendi, prædici, etc. ex quo illa ostenta, monstra, portenta et prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Servius in 3. Æneid. est, quod *in longum tempus dirigit significationem*; ita dictum *quasi porro adigendum*, ait Nonius Marcel.

Eventus temporum et sæculorum.] Græce καιρῶν καὶ χρόνων, id est, opportunitatum et temporum, q. d. Sapientia solerter prævidet et prospicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex signis præviis, præsertim metheorologicis jam dictis; unde iis ad suum et reipubl. bonum prudenter et fructuose utitur.

9. Proposui ergo hanc adducere mihi ad convivendum: sciens quoniam mecum communicabit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tædii mei.] Perperam Lyran. Dionys. et Glossa legunt: *Ad convivandum*, legendum enim, *ad convivendum*. Nam Græce est πρὸς συμβίωσιν, id est, *ad convictum*, hoc est, ad contubernium, ad familiarem conversationem; S. Ambr. lib. de Viduis legit: *Proposui ergo adducere eam mihi in conjugium.* Conjunx enim est perpetuus conviva suæ conjugi. Nam S. Ambrosius eo loco magis videtur ad hunc v. respicere, quam ad versus 2.

Communicabit de bonis.] Græce ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν id est, erit consultrix bonorum, quæ scilicet mihi bona dabat consilia, ait Vatablus, vel potius *erit communicatrix bonorum.* Symbola enim vocantur collationes, v. g. convivia, in quibus quisque convivarum suum confert epulum in commune symbolum, de quibus Proverb. 23. 21.

Et erit allocutio cogitationis (græce φροντίδων id est *curarum*, cogitatio enim ex etymo est mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Augustinus 10. Conf. 11. Hinc *cogitatio* in Script. sæpe notat anxiam mentis intra se fluctuantis disceptationem, ut patet Matth. 21. 25. et c. 15. 19. Lucæ 1. 29. et alibi) et tædii mei.] *Allocutio*, id est consolatio: blanda enim allocutio est consolatio afflicti. Græce παραίνεσις, id est *exhortatio, consolatio, admonitio*, ut vertit Jansen. *moderatio*, ut Clarius; *lenimentum*, ut Vatabl. *alleviatio*, ut Glossa. Est hæc decima dos sponsæ, puta sapientiæ, quod sponso suo communicet sua bona, ejusque sollicitudines, labores, dolores et mœrores, suavi prudentique alloquio et consilio leniat et soletur; ad hoc enim uxor data est viro, ut sit ei in adjutorium vitæ tam miseræ et calamitosæ, Genes. 2. Hinc illud Osee 2. 14. *Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus*, id est, blande consolabor eam. Adde ex Agrest. Grammat. *Ut loqui est hominis, eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, sic alloqui est suadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc est illud celebre; *Laborantis visitatio* (et magis allocutio) *laboris est sublevatio.* Id videre est in agris et agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. cap. 5. *Laborantem consolari, est pariter in labore persistere; quia sublevatio est laboris, visitatio collaborantis; sicut cum in itinere comes jungitur, via quidem non abstrahitur, sed tamen de societate comitis levatur labor itineris*, juxta illud: *Comes facundus in via pro vehiculo est.* Talis est sapientia.

Tædii mei.] Græce λύπης, id est, tristitiæ, doloris, mœroris mei. Idipsum expertum se fatetur Severinus Boetius in carcere, scribens libros de Consolatione philosophica, æque ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Passionem Christi. Idem experiuntur omnes sapientiæ studiosi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Cervantius, ob amorem sapientiæ ex Ciceronis Hortensio hausisse se fatetur S. Augustinus lib. 3. Confess. 4. *Ut fastidium ac tædium ex aliarum rerum studio, unius philosophiæ amore levaret;* quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum non modo a sollicitudine abducentem, sed contra omnes fortunæ impetus strenue armantem;* et lib. 12. Epist. fam. in 23. et Tusc. 5. *Vitæ tranquillitatem largientem:* quanto, quæso, id omno præstantius præstat, non studium adumbratæ sapientiæ, quæ est philosophia, sed sophia ipsa, suo contubernali et sponso, seipsa et allocutione sua? Et quam belle hæc omnia conveniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Eucharistia nos ad suum contubernium, convictum, conjugium, convivium, communionem, consilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem invitantem, et admittentem cupidum sui?

10. Habebo propter hanc, claritatem, ad turbas, et honorem apud seniores juvenis.] Pro *claritatem* græce est δόξαν, id est gloriam, splendorem, majestatem. Pro *honorem* græce est τιμήν, id est honorem, pretium, existimationem inclytam. Decem

sponsæ dotibus hucusque recensitis, deinceps quatuor alias adjungit.

Undecima sapientiæ dos hæc est, quod sponso, licet juveni, conciliet gloriam apud populum et honorem apud senes. Exemplo sit Salomon toto orbe per omnia sæcula, ob sapientiæ famam celebris et gloriosus. Sic Plato in Sophista ait, sapientem esse divinum ac diis simillimum, ideoque summis honoribus decorandum.

JUVENIS.] Multi id referunt ad sequentia: *Et acutus inveniar*. Verum obstat τὸ *et*. Quare Romani cæterique emendatiores referunt ad τὸ *seniores*, quod præcessit, q. d. Sapientia facit, ut sapiens, licet ætate juvenis, honoretur non tantum a juvenibus sibi coævis, sed etiam a senibus; a quibus licet superetur ætate, eosdem tamen superat sapientia, uti contigit Salomoni, Job, Danieli, Joanni Baptistæ, Christo et Apostolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Osorius, Clarius, Jansen. a Castro et alii.

Mystice, sapiens, id est virtute pollens, vocat se juvenem, esto senex sit, quia in virtute numquam flaccescit, in fervore numquam tepescit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, sed dum quotidie proficere satagit, et robustior in bono fieri, floridam sapientiæ juventam retinet et conservat, juxta illud: *Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion*. Psal. 83. 8.

11. ET ACUTUS INVENIAR IN JUDICIO, ET IN CONSPECTU POTENTIUM (græce δυναστῶν, q. d. Dynastarum) ADMIRABILIS ERO, ET FACIES PRINCIPUM ADMIRABUNTUR (Arias, *stupebunt)* ME.] Ultima hæc pars deest in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, ut recte de re qualibet in judicio, sive forensi, sive privato judidicent, ipsumque punctum difficultatis sagaciter tangant et acuto resolvant, uti fecit Salomon in judicio meretricum, 3. Reg. 3. De quo apposite S. Ambros. 2. offic. c. 8. *Propterea scriptum*, ait, *Audivit omnis Israel judicium, quod judicavit rex*; *et timuerunt regem videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendum judicium. Nec immerito*, inquit, *æstimatus est intellectus Dei esse in eo, in quo occulta sunt Dei. Quid autem occultius, quam internorum viscerum testimonia in quæ sapientis intellectus, velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quamdam genitalis alvi vocem eruit, qua maternus patuit affectus?* et c. 10. *Justum et sapientem* appellat *Salomonem in hoc judicio, justæ censuræ et callidæ inventionis pleno*; et l. 3. de Spiritu Sancto c. 7. *Non nisi Spiritus Sancti munere Salomonem potuisse*, dicit, *fœminarum latentem conscientiam penetrare, idque gladio spiritus acutissimo*. Addit Joseph. *Ex illa die populus velut divina mente prædito obtemperabat*.

ADMIRABILIS ERO.] Id est, me meamque sapientiam mirabuntur et obstupescent, ideoque hianti ore excipient et venerabuntur potentes et dynastæ: *Gloria summa*, ait Cicero 2. Offic. *constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam nos honore dignos putat*. Græce est θαυμασθήσομαι id est admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentosus ero, instar cœlestis Iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam ejus colorum varietatem et speciem admirantium, Græcis dicta est *Thaumantias*, quasi *admiranda*. Sicut enim Iris ex reverberatione radiorum solis suam formam haurit admirabilem, sic ego ex irradiatione sapientiæ divinæ hauriam omnem meum judicii et ingenii splendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Severus Sulpitius l. 1. Sacr. histor. in Salomone sic ait: *Ita in admiratione ingenii prudentiæque ejus reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœdusque petiere, parati imperata facere*. Longe veriora sunt hæc in Christo, qui est Sapientia incarnata, cujus sapientiam obstupuerunt turbæ, juxta illud: *Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum*, Lucæ 19. 48. græce: *Pendebat suspenso animo*; Syrus: *Pendens erat ab eo ad audiendum eum*. Et ministri ad eum capiendum missi, rogati a Scribis, cur eum non adducerent, responderunt: *Numquam sic locutus est homo, sicut hic homo*. Joan. 7. 46.

Hac ingenii et acuminis dote inter omnes Patres et Doctores Ecclesiæ, velut aquila excelluit S. Augustinus, cui proinde jure meritoque hæc elogia assignat S. Prosper l. 3. de Vita contempl. c. 31. *Sanctus Augustinus Episcopus, acer ingenio, suavis eloquio, sæcularis litteraturæ peritus, in Ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione compositus, in expositione sua fidei nostræ Catholicus, in quæstionibus solvendis acutus, in revincendis hæreticis circumspectus, et in explicandis Scripturis Canonicis cautus*. Et Conc. Tolet. VIII. c. 2. anno Domini 653. *Sanctissimus Agustinus*, inquit, *vestigationis acumine cautus, inveniendi arte præcipuus, asserendi copia profluus, eloquentiæ flore venustus, sapientiæ fructu fœcundus*.

12. TACENTEM ME SUSTINEBUNT (expectabunt ut loquar) ET LOQUENTEM ME RESPICIENT (græce *loquenti attendent*, id est oro et oculis intenti in me, loquentem audient) ET SERMOCINANTE ME PLURA (diutius me perorante) MANUS ORI SUO IMPONENT.] silentium sibi indicentes me attente auscultabunt, præ voluptate et admiratione mearum sententiarum. Audi Cantacuzenum hæc paraphrastice explicantem: *Ero coram dynastis in admiratione, dum ad meam solertiam industriamque respicient, rerum ingeniosam interpretationem et promptam quæstionum facilemque declarationem. Me tacente præstolabuntur, et me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipse colligo, aut tacitus ad memoriam revoco, quæ sunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, resque illis gratissimas ac jucundissimas porrigo; quod si contigerit, ut in his quoque sim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, et ne hiscent quidem: quin etiamsi adhuc longius feramur impetu quodam, sibi ipsi ora obstruent admota manu*. Sic Ænea perorante, Dido ejusque asseclæ admirantes *conticuere omnes, intentique ora tenebant*, ait Virgil. Æneid 2. Magna enim vis est in ore, oculis et vultu dicentis, ait Plutarch. opusc. de Auditu, atque in ipsa actione et pronuntiatione, quæ oculis magis, quam auribus percipitur; unde intentos in se rapit auditorum aspectus. Quocirca ut ait Cicero in Oratore, prima pars et laus oratoris est pronuntiatio: unde idem in Catilin. 4. *Video*, ait, *in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos*. Sapiens enim orator debet conari, ut vel rerum novitate et insolentia, et gratia et energia dicendi; vel materiæ gravitate, jucunditate et pondere suspensos et intentos in se detineat auditorum animos; sic enim eos faciet

sibi benevolos et attentos. Talis erat Job, qui de se perorante ait cap. 29. vers. 9. *Principes cessabant loqui, et digitum superponebant ori suo, etc. Auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat mihi*; annuendo et applaudendo. Et Paulus, cujus facundiam et energiam dicendi stupentes Lycaonii, eum quasi Deum, cœlo lapsum vocabant Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui indicio columbæ designatus Episcopus Andegavensis, et a S. Martino consecratus, sanctitate et miraculis crebris illustris, omnium in se ora auresque rapiebat. Unde erat *sermone silens, et silentio loquens, nihilque ejus jucunditate severius, et severitate jucundius*, ait Fortunatus in ejus Vita.

13. PRÆTEREA HABEBO PER HANC, IMMORTALITATEM: ET MEMORIAM ÆTERNAM HIS, QUI POST ME FUTURI SUNT, RELINQUAM,] uti de facto Salomon reliquit: *Immortalitatem*, græce ἀθανασίαν, accipe, tum nominis et famæ, tum vitæ æternæ, q. d. Nanciscar per sapientiam vitam immortalem apud Deum, et memoriam æternam apud homines, juxta illud Psalm. 111. 7. *In memoria æterna erit justus*. Sic de Josia rege ait Eccles. c. 49. 1. *Memoria Josiæ in compositione odoris facta opus pigmentarii. In omni ore quasi mel indulcabitur ejus memoria, et ut musica in convivio vini*. Mire enim recreat et animat sapientem, quod memoria ejus erit laudi et exemplo apud posteros; immortalitas enim nominis magnum est mortalitatis vitæ lenimentum, imo Cicero Tuscul. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non desideraret memoriam æternam, nisi ipsa esset æterna, ut sentire posset, quid de ea dicturi sint posteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, si nullus illarum in ea foret sensus? Est hæc duodecima dos sponsæ, id est sapientiæ, scilicet immortalitas vitæ æque ac famæ.

14. DISPONAM POPULOS, ET NATIONES MIHI ERUNT SUBDITÆ.] Est hæc decima tertia dos sapientiæ quod doceat sapienter regere populos et subditos quoslibet. Per *populos*, accipe Israelitas; *per nationes* græce ἔθνη id est gentes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, cæterasque vicinas gentes Salomoni subditas, 3. Reg. 4. 24.

DISPONAM.] Græce διοικήσω, id est administrabo, œconomice regam, gubernabo, ordinabo, ordinate collocabo, per ordines digeram, cuique suum locum, munus, officium et gradum assignabo. Optima enim gubernandi ratio est, si omnes ordine suo collocentur, et omnia ordine suo gerantur. S. Aug. lib. de Opere monach. c. 18. ait: *Ipsa est optima gubernatio, ut omnia suis temporibus* (sub quibus cæteras intelligit circumstantias personarum, ætatum, virium, locorum) *distributa gerantur ex ordine (qui*, ut idem ait l. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine scripsit: *Est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit) ne animum humanum turbulentis implicationibus involuta perturbent.*

Vide dicta Proverb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt*. Vide et Clement. Alex. in Apologia, ubi Amphionis et Orphei incantationes, orationes sapientiæ et eloquentiæ plenissimas fuisse ait, quarum vi homines, qui antea sub humana figura speciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ disciplinæ redacti sunt; quibus præfert, ut lucem umbris, ut veritatem mendacio, Christum Dominum; quem *sanctum et cælestem animarum incantatorem* appellat, Anastas. vero Sinaita l. 4. Hexam. eumdem *lyram cœlestem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum, sapientiæ beneficio, non solum exteris, sed et suis jus dixisse, judicando, decidendo lites, et cuique jus suum attribuendo; idque per se, non tantum per judices a se constitutos.

15. TIMEBUNT ME AUDIENTES REGES HORRENDI; IN MULTITUDINE VIDEBOR BONUS, ET IN BELLO FORTIS.] Sapientia enim subditis est mansueta, ac rebellibus et hostibus, præsertim tyrannis, horrendis et formidabilibus, est terribilis et horrenda, juxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

> Hæ tibi erunt artes, etc.
> Parcere subjectis, et debellare superbos.

Sic Moses metum et horrorem incussit Pharaoni, Exodi 7. et seq. Josue Chananæis c. 2. 10. Daniel. c. 2. 26. Nabuchodonosori; Joannes Baptista Herodi, Marci 6. 20. Hinc et sponsa, puta Ecclesia, vocatur *pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, ut inquit Nyssen. orat. 13. in Cant. *Ecclesiæ fabricatio ad instar fabricationis est mundi*. Et Cant. 7. *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?*

BONUS.] Id est benevolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo sunt duæ præcipuæ principis dotes, scilicet beneficentia et fortitudo, juxta illud Homeri: *Utrumque, rex est bonus et fortis miles*; quod assidue in ore habebat Alex. Magnus, teste Plutarcho in Mor. rex enim in pace bonus et pacificus sit oportet, in bello vero fortis. Huc facit illud Plutarchi l. Ad principem ineruditum, et l. *Cum principe philosophandum: Succenset Deus tonitrua et fulmina, radiorumque projectus minitantibus : qui vero recta ratione præditi, honestate humanitateque ipsum referre conantur, hos studio eorum delectatus, auget, suaque eos æquitate justitia, veritate ac mansuetudine impertit, quibus nihil est diuturnius*. Vide Dionem orat. 2. de regno, et orat. 49. quæ incipit: *Humanis et eruditis hominibus, neque injucundum magistratum gerere, neque difficile*. Et Aristot. in Quæst. Politic. ubi ait: *Princeps inimicis formidolosus est, si armis et exercitu, multoque veluti ad bellum apparatu instructus fuerit; ea tamen omnia diutius, ceu vana, prius quam his utatur, detineat. Nam et Deus ipse antequam majestatis suæ trepidationem incutiat, inducias quasdam præbet*. Quod si id non juvet, tum demum sua in reos jacula et fulmina contorquet. Audi ex Legibus Visigothorum l. 1. tit. 2. c. 6. sanctionem: *Ex institutione morum, ex mansuetudine principum, eaque ex dispositione legum oriente, et concordia fit civium, et triumphus hostium; atque sic bonus princeps interna regens, et externa conquirens dum suam pacem possidet, et alienam litem abrumpit, celebratur in civibus rector, et in hostibus victor*. Audi et Senecam Tragœdum in Octavia colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Melius fides. N. Decet timeri Cæsarem. S. At plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quidquid exprimitur grave est. N. Jussisque nostris pareant. S. Justa impera*. Et Isocratem orat. 2. ad Nicoclem : *Bellicosus sit scientia rei militaris et*

apparatu, sed pacificus, ut nequid præter jus et æquum concupiscat sibique vindicet. Et Musonius apud Stobæum serm. 48. *Commodum est principi*, inquit, *ut subditis amandus potius, quam metuendus sit.*

16. INTRANS IN DOMUM MEAM, CONQUIESCAM CUM ILLA: NON ENIM HABET AMARITUDINEM CONVERSATIO ILLIUS, NEC TÆDIUM CONVICTUS ILLIUS, SED LÆTITIAM ET GAUDIUM.] Vatablus: *Nihil enim habet amaritudinis ejus commercium, nec quidquam doloris convictus ejus, sed lætitiam et gaudium:* cum ex adverso hominum, licet amicissimorum, convictus et nimia familiaritas, sæpe pariat tædium, imo aculeum afferat stimuletque ad iram vel tristitiam.

Est hæc decima quarta sapientiæ laus, quod sapienti, a publicis privatisque negotiis animum ad sapientiam sevocanti, illa afferat ipsi pacem et lætitiam ac tædia et mœrores ex negotiis contracta, leniat vel abstergat. Ita læto semper animo æque ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciscus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac prisci Essæi, Anachoretæ et Religiosi, sapientiæ et contemplationi dediti. Vide S. Basilium de Constit. monast. cap. 13. et 14.

Causa hujus pacis et gaudii est prima, serenitas et sanctitas bonæ conscientiæ: *Secura enim mens* est *quasi juge convivium*, Proverb. 15. Secunda, amor et confidentia in Deum. Tertia, spes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ sanctæ, licet asperæ, labores et dolores absorbet. Huc facit illud Eccli. 15. v. 6. *Jucunditatem et exsultationem thesaurizabit super illum.* Et illud sapientiæ de seipsa: *Spiritus enim meus super mel dulcis et hæreditas mea super mel et favum.* Eccli. 24. 27. Discant a sapientia viri sapientes in conversatione non esse tetrici, austeri, abstracti, duri; sed amœni, hilares, jucundi, faciles, obsequentes, ut omnibus libenter aures præbeant, eorumque postulatis benevole, quoad possunt, satisfaciant.

Denique ex τῳ *non habet amaritudinem conversatio illius, nec tædium convictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem contemplationis esse meram ac puram, nec ullam habere tristitiam sibi oppositam. Experiuntur hoc Ascetæ, qui jugiter cum Deo, cum Christo, cum B. Virgine, cum Angelis et Sanctis versantur: hi enim in terrestri quasi degunt paradiso, et quasi terrestres Angeli, cœlestium delicias in carne prælibant, juxta illud: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te?* Psalm. 30. 20. et illud: *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ et torrente voluptatis tuæ potabis eos*, Psalm. 35. 9.

17. HÆC COGITANS APUD ME, ET COMMEMORANS (græce φροντισας, id est *curans*, hoc est cum cura studiose et sollicite considerans) IN CORDE MEO: QUONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ.] Ita legendum cum Græcis et Rom. Perperam ergo Hugo et Dion. imo S. Fulgent. l. 3. ad Monimum c. 6. legunt, *Quoniam immortalitas est in cogitatione sapientiæ*; et alii: *in cognitione sapientiæ:* quam lectionem secutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. ut probet Filium esse Patri æqualem et coævum, *id clarius affirmari*, inquit a Salomone cap. 8. *his verbis*: *Immortalitas est in cognitione sapientiæ, et amicitiæ illius delectatio bona: item in operibus manuum sapientiæ honestas sine defectione, et in certamine sermonum ejus immortalitas, et vita æterna, in communicatione verborum ejus claritas perpetua.* Ubi pariter addit τo *perpetua* et τo *immortalitas*, quorum neutrum est in Græco, sed ipse τo *immortalitas* hoc v. 17. positum, in cæteris, quæ sequuntur v. 18. repetendum censuit.

Sensus est, q. d. Ego Salomon studiose considerans sapientiam esse immortalem, et eamdem immortalitatem communicare suis cognatis, id est suis filiis et sponsis, qui eam arcte associare et quasi despondere satagunt; facereque ut sibi cognati, id est conjuncti, affines et devincti, sint immortales: hac de causa ardenter concupivi eam mihi assumere in matrem, imo in sororem et sponsam, juxta illud Prov. 7. 4. *Dic sapientiæ, Soror mea es: et prudentiam voca amicam tuam.* Græce sunt aoristi, λογισαμενος και φροντισας, id est cum reputassem, et sollicite cogitassem, quod sapientia immortales faciat eos, qui secum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui scilicet eam sibi devincire et despondere satagunt, juxta illud c. 15. 3. *Scire justitiam et virtutem tuam, radix est immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc, immortalitatem, et memoriam æternam*, etc. Huc alludens Thalassius centuria 4. n. 56. *Lignum vitæ*, ait, *est scientia Dei, cujus purus particeps, permanet immortalis.*

18. ET IN AMICITIA ILLIUS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBUS MANUUM ILLIUS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQUELÆ ILLIUS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMUNICATIONE SERMONUM IPSIUS: CIRCUIBAM QUÆRENS, UT MIHI ILLAM ASSUMEREM.] Hæc quoque superius recensuit, sed hic repetit per conglomerationem, ut sapientiæ dotes inculcet, et omnes ad ejus studium magis accendat.

DELECTATIO BONA.] Id est honesta, non turpis; item *bona*, id est *jucunda*, uti vertit Vatabl. juxta illud: *Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE.] id est opulentia inexhausta, divitiæ indeficientes, sive perennes, ut vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. et 14. et Prov. 3. 16. ad illa: *Longitudo dierum in dextera illius, et in sinistra illius divitiæ et gloria.*

IN CERTAMINE LOQUELÆ ILLIUS SAPIENTIA.] Græce εν συγγυμνασια ομιλιας αυτης φρονησις, id est, *in coexercitatione conversationis illius prudentia*: Vatabl. *in usu colloquii* (ομιλια enim, id est colloquium, dicitur ab ομου λαλειν, id est a simul loquendo) *illius prudentia*, q. d. ait Jansen. Per hoc quod quis exercetur cum ea colloquendo, disserendo et conversando, acquiritur sapientia et prudentia; sicut qui cum viris doctis in gymnasiis colloquuntur et disputant, eorum doctrinam expiscantur et hauriunt: et sicut in disputationibus scholasticis, ubi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium et veritas elucescit. Unde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata est anima mea in illa.* Hinc manarunt Collationes Patrum, de quibus Cassianus, Climacus et alii in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, et quasi dissertatione de virtutibus, Ascetæ easdem sibi suisque discipulis validius et ardentius imprimebant. Quamquam hic non tam doceatur quomodo acquiratur sapientia, quam quid fructus et commodi illa acquisita præstet, nimirum illam efficere, ut nostri sermones, discur-

sus, dialogismi, disputationes simul sapientes, ac sapientiam ubique spirent, omnibusque aspirent, uti faciebant Patres in suis Collationibus.

Præclaritas (græce εὔκλεια, id est celebritas, nomen, laus, claritas famæ, splendor: unde κλυτός est inclytus, celebris, præclarus, splendidus) in communicatione sermonum ipsius,] q. d. ait noster Lorinus: Bene audit ubique sapiens, ejusque verba tamquam axiomata, apophthegmata et gnomæ audiuntur, circumferuntur, laudantur. Dum communicat sermones, inde præclare celebratur; vel enim decus lausque habetur, cum illo conferre et colloqui. Anagog. id longe verius erit apud Beatos in cœlo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Minus recte Lyran. Dionys. et Hugo, *præclaritatem* exponunt claritatem et elegantiam sermonis, q. d. Sapiens clare et eleganter sermones suos eloquitur.

Circuibam.] Hæc vox notat ingens et assiduum in Salomone sapientiæ desiderium: sic enim sponsus circuit, ut sponsam quam ambit nanciscatur. Porro circuivit ipse, ait Cantacuz. *Dum diu multumque elaboraret, dum se in omnibus honestis actionibus exerceret, dum omnes, qui sapientia virtuteque præditi essent, alios observaret atque suspiceret, alios etiam in magistrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorsus in hoc studium totus incumberet.*

Ut mihi illam assumerem.] In sponsam et contubernalem, ut dixit v. 2. Confert enim sapientiam cum sponsa carnali, eamque illi præfert. Primo, quod hæc sæpe mortem marito afferat, uti attulit Eva Adamo, et Dalila Samsoni; at sapientia immortalitatem conciliat sibi devincto et conjuncto, et quasi cognato. Secundo, in amicitia cæterarum nuptarum, sæpe est delectatio turpis; at in Sapientia est honestissima. Rursum, cæteræ maritis sæpe exhibent curas, molestias, tædia, jurgia: at hæc jugem sponso præstat delectationem, eamque bonam, id est jucundam et eximiam. Tertio, aliæ sponsæ, ait Cervantius, desidia languent, otioque torpent, ac defluunt in deliciis totæ, sæpe illis nulla cura rerum domesticarum, non filiorum filiarumve, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes conservandas, nedum augendas; magni thesauri vix sufficere possunt earum vestibus, monilibus, cupediis: at *in operibus*, sive *ex laboribus manuum illius* (sapientiæ) *divitiæ thesauri indeficientes*, et hos non minori virtute ipsa suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœnibus tuetur, *honestas sine defectione.* Quarto, *in certamine loquelæ*; cæterarum enim uxorum contubernio, colloquio, usu, consuetudine et congressu, in palæstra ipsa conjugali, plane virile robur ingeniumque viri languescit: unde suspiciendi admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui uxorati una liberis atque libris strenue vacaverunt; eis tamen cælibes et numero et sapientia longe fuere et sunt majores: at in *certamine loquelæ* sponsæ hujus cælestis, *sapientia* atque prudentia florent vigentque. Quinto, ex collatione sermonum cum aliis fœminis conjugibus, et earumdem consortio et societate, vir velut ignis cinere obducitur et obscuratur: quid enim e fœmina et muliere, nisi fœmineum et molle? Sit exemplo Salomon ipse 3. Reg. 11. cujus opulentiæ, et magnificentiæ splendores inaurare non valuerunt, quæ deauravit societas fœminarum contubernalium, ait Cervantius. *At præclaritas est in communicatione sermonum sapientiæ*, conjugis omnium purissimæ, quam proinde sibi in sponsam assumere satagit Salomon.

Hæc omnia mystice rite adaptes B. Virgini, quæ fuit sponsa S. Josephi, estque etiamnum quasi sponsa omnium fidelium et piorum.

19. Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam.] Syrus: *Puer eram lucidus*, vel *clarus:* Arabicus, *puer eram subtilis, solers, acutus.* Ostendit se ex natura et indole bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ, q. d. Cum essem bonæ indolis et ingenii, facile intelligebam quanta esset dignitas sapientiæ, quanta ejus commoda jam a me recensita: quare cum illa propensius optarem et cognoscerem tamen me illa viribus meis non posse assequi, adii Dominum, eumque ut illa mihi largiretur deprecatus sum. Sapienter Tertull. *Deus, ait, ita naturam disposuit, ut ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret.* Vide S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70.

Ingeniosus.] Id est boni, magni, acuti et acris ingenii ad res intelligendas et dijudicandas. Unde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis*, ait, *est docilitas et memoria, quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine, easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur.* Et S. Isidor. l. 10. Etymol. litt. I. *Ingeniosus dictus*, inquit, *quod intus habet vim gignendi quamlibet artem.* Et S. August. lib. 10. de Trinit. c. 11. *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, voluntate inspici solent etiam ingenia parvulorum, cujusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenacius et facilius puer meminit, quantoque citius intelligit, et studet ardentius, tanto est laudabilioris ingenii.*

Sub ingenio ergo hic judicium, memoriam et voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cum alioqui sæpe pollentes ingenio, non polleant judicio, et vice versa: ingenii enim parens est temperies calida, judicii frigida. Ingenium lumen est animi; sed hujus ipsius luminis lumen, et oculus oculi est judicium. In ingeniosum cadit subinde error mentis et stultitia, numquam in judiciosum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quam insipiens et stultus, quod adversatur judicio. Audi Maximum Tyrium dissertatione 34. *Plerumque id evenit homini, ut quo facundior est ingenio, eo minus valeat judicio.* At Salomon ingenio excelluit æque ac judicio, ut patet 3. Regum 3. et seq.

Pro *ingeniosus* græce est εὐφυής, quæ vox tria significat. Primo, eum qui industrius est ac amœni et acris ingenii, uti jam explicui: secundo, eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem propensus; εὐφυής enim idem est, quod bene natus, natura habilis, bene formatus, bene a natura compositus, ingeniosus, id est naturali quadam ingenii dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις est indoles, puta naturalis ingenii animique bonitas: φύω enim est gigno, produco, planto, in lucem edo. Unde φύσις est natura potentia rei innata, ingenium, indoles, vis nativa, naturæ habitus et mores. Ingenium enim proprie a Latinis natura vocatur cuique ingenita, a gignendo; ea vero in pueris indoles dicitur estque non solum pro-

bitatis. sed industriæ quoque judiciique index. Unde S. Isidor. lib. 10. Etymol. c. 11. sub finem, *genium* derivat ex eo, *quod vim habeat omnium rerum gerendarum, seu a gignendis liberis: unde et geniales lecti dicebantur, qui novo marito sternebantur.* Et Festus: *Geniales deos,* inquit, *dixerunt aquam, terram, ignem, aerem: ea enim sunt semina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius: Genius, inquit, est deorum filius, et parens hominum, ex quo homines gignuntur; et propterea genius meus nominatur quod me genuit. Alii genium esse putarunt uniuscujusque loci deum.* Et Nonius Marcellus c. 4. *Ingenium,* inquit, *est naturalis sapientia. Sallust. Catilinæ bello; ingenium nemo sine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt et sua sponte, vel natura. Nævius Licurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vincta sunt non obscuritas. Sallust. Histor. lib. 3. Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil. Georg. lib. 2. Nunc locus arvorum ingeniis, quæ robora cuique, Quis color.* Hoc significatum secutus Petrus Nannius hoc loco vertit: *Puer eram dexteræ indolis.* Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Tertio, εὐφυής, teste Hesychio, est arbor, natura aut ingenium virescens, bene germinans, copiose succrescens. Id enim huic loco convenit, q. d. Salomonis natura instar boni solis, radiis cœlestis solis, puta gratiæ Dei, calefacta, probitatis et sapientiæ semina probe concipiebat, concepta confovebat, confota explicabat, et increscentia in dies promovebat; quare majora in dies suæ bonæ indolis et ingenii documenta edebat, instar Christi, qui proficiebat ætate, sapientia et gratia apud Deum et homines, Lucæ 2. ita a Castro et Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18. *Ut dii immortales,* ait Seneca epist. 96. *nullam didicere virtutem, cum omni editi; et pars naturæ eorum est, esse bonos; ita quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem in ea quæ tradi solent, perveniunt sine longo magisterio, et honesta complectuntur, cum primum audierint.*

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυής, cui est quid innatum bene, qui sit bene a natura formatus et propensus: quemadmodum enim arbor virescens, et copiose succrescens et germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὲς φυτόν, ita ingenium amœnum et acre quod virescit, germinat, et coalescit in virtute, et in his quæ cum virtute et sapientia conjuncta sunt, dicitur bene a natura institutum, et ad bonum proclive.

Sortitus sum, hoc est, inquit Pineda loco jam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi animam bonam.] *Solent,* inquit S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 18. *Quæ sorte dantur, divinitus dari.* Et inferius: *Ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum sortis nomen accessit.* Vera hæc omnia, si sortis nomen presse accipiatur: nam, si ex usu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium et velut hæreditarium. Mihi, inquit, attribuit supremus rerum arbiter Deus, optimam corporis et animæ portionem, præclaram quasi hæreditatem et sortem possessionis meæ.

Animam bonam.] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, et candore morum præditam. Ita Dionys. Pineda, Jansen. Lorinus, a Castro et alii.

Minus recte Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit; sic et Bonavent. qui id probat ex voce sortis: et Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, quem hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino,* 2. Reg. 12. 23. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur a puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus,* peritiam intellectus; per τὸ *sortitus sum animam bonam,* innui gratiam supernaturalem. Et Hugo Ætherianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Pejus alii censentes animam esse ex traduce, id est animam filii seminari et traduci ab anima parentis, sicut lumen unius candelæ traducitur et accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus,* græce εὐφυής, id est bonæ naturæ et indolis, quia a natura et indole bona animæ parentis mei sortitus sum et accepi pariter animam bonam, juxta illud Lucani lib. 5.

> Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
> Robur inest animis.

Horum sententiam recensens, et cum dubio sequens S. Aug. l. 10. de Gen. ad litt. c. 17. *Puer autem eram ingeniosus,* inquit, *idipsum explicans, quibus causis ingeniosus esset, continue subjungit: Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Denique cum essem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum est, Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur, incoinquinatum videlicet, vel a cruore menstruo; dicuntur enim ex hoc ingenia gravari: vel a contaminatione adulterina,* quæ sæpe obest moribus filiorum, et suam pruriginem in illos transfundit. Verum tradux animarum ab Ecclesia jam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas a Deo creari infundendo, et creando infundi: atque error iste hic satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum,* quæ verba innuunt animam priorem fuisse corpore, non tempore, sed natura, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit: *Sortitus sum animam bonam;* ac deinde venisse in corpus incoinquinatum, non igitur a semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filii.

Præclare Seneca l. 4. de Benef. c. 6. *Insita sunt nobis,* inquit, *omnium ætatum omniumque artium semina, magisterque ex occulto Deus producit ingenia.*

Mystice, S. August. ibid. c. 18. hæc omnia accipit de Christo, qui verus fuit Salomon, id est pacificus et pax nostra: *Quid ingeniosius,* inquit, *illo puero, cujus in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferius: *Et quid incoinquinatius illo utero Virginis, cujus caro etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interjectis: *Et fortasse ideo ait, Sortitus sum animam bonam: si tamen hoc de illo oportet intelligi, quia solent,*

quæ sorte dantur, divinitus dari; aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subvecta putaretur, ut cum ea Verbum caro fieret, et habitaret in nobis; ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit. Et S. Cypr. l. Testim. contra Judæos c. de Nativ. Christi: *Quis,* inquit, *ante nativitatem erat bonus? et quis venit in corpus incoinquinatum et impollutum?* nisi solus Christus, utpote instar roris in Virginem illapsus, in eaque conceptus ex Spiritu Sancto.

20. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.] Syrus: *Et propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus: *Cum essem bonus, intravi in corpus illius,* scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam exstitisse ante corpus, et pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verum hic est error jam olim ab Ecclesia damnatus.

Interpretes Orthodoxi hic se torquent et varie exponunt. S. Bonaventura: *Cum essem magis bonus,* inquit, per gratiam supernaturalem, quam essem prius ex industria naturali: Holcot: *Cum essem magis bonus,* nempe, quam ingeniosus, et magis in me eminueret bonitas moralis, quam bonitas naturalis ingenii (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita ut servarem corpus incoinquinatum a passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cum essem magis bonus*; proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum,* conservans me ab impuritate.

Verum nihil horum satisfacit, nihil hoc loco germanum est et appositum.

Græce est, μᾶλλον δὲ, id est *magis vero,* vel *imo, potius, cum essem bonus,* ut sit correctio; unde Vatabl. vertit: *Imo bonus ipse cum essem, corpus incontaminatum adeptus sum*; Osorius: *Aut ut rectius dicam, cum ipse natura bonus essem,* nimirum secundum animam, *nactus sum corpus immaculatum:* aut μᾶλλον δὲ, id est *amplius* vel *insuper,* q. d. Cum essem bonus, scilicet quoad animam, quam sortitus sum bonam a Deo, amplius vel insuper veni ad corpus incoinquinatum: bonæ enim animæ, bonum corporis temperamentum, proportionaliter respondet, ideoque naturaliter quasi debetur, ac reipsa a Deo datur. Ita Nannius, Vatabl. et Jansenius, quem audi: μᾶλλον δὲ videtur positum hic, uti et sæpe alibi, pro *vel potius,* ut sit quodammodo corrigentis quod dixerat, et sit sensus: *Aut potius cum essem bonus, veni, id est deveni, ad corpus incoinquinatum. Dixerat: Puer eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam. Ex quibus verbis cum intelligi posset, eum significasse se suo ingenio consecutum animam bonam, idcirco veluti corrigit illum sermonem, dicens: Aut potius cum essem bonus, vel quia eram bonus, perveni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis non contra corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam, et animæ bonitatem præcessisse, non secutam esse.*

Alii, quibus favet S. August. 10. de Genesi ad lit. c. 17. vertunt: *Ut essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Hæc expositio satis græco textui respondet, at non latino vulgato; habet enim: *Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*: quæ verba licet aliqui, ut sensui jam dato accommodent, exponant per trajectionem τῷ *magis,* q. d. *Et magis,* id est insuper, *cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum,* atque dent exemplum Prov. 30. 31. *Nec est rex, qui resistat ei*; hoc est, et *rex, nec est qui resistat ei,* uti hæc verba transponendo exponunt Lyran. Dionys. et Jansen. rex enim est quartum animal inter ea, quæ bene gradiuntur; tamen trajectio hæc dura videtur et violenta.

Vulgatæ ergo versioni duplex dari potest sensus magis appositus et concinnus.

Prior est, q. d. Sortitus sum animam bonam, nec tantum animam bonam, sed et corpus bonum. Quare cum magis essem bonus, id est cum a Deo destinatus essem ad majorem plenamque bonitatem, ut essem magis magisque bonus, id est melior, imo complete, per omnia scilicet, tam quoad corpus, quam quoad animam bonus, *veni ad corpus incoinquinatum.* Unde græce est: *Magis autem bonus existens, veni ad corpus incoinquinatum,* id est melior, imo perfecte bonus exstiti, cum anima in se bona, venit pariter ad corpus bonum et incoinquinatum; corpus enim bonum addidit, et perfecit animæ bonitatem: hæc enim ex corpore bono suæ bonitatis complementum accepit: nam animæ officina est corpus: per illud enim ipsa operatur omnia sua. Quocirca ego Salomon, cum quoad animam essem bonus ex Dei creatione et dono, ejusdem munere adeptus sum corpus optime temperatum et cum anima mirifice congruens, scilicet affectibus moderatum, et animæ conforme ac obediens; hoc enim vocat hic incoinquinatum; passiones enim turbant et inquinant animam. Unde aliqui vertunt: *Quia consequebar majorem bonitatem, veni ad corpus incoinquinatum.*

Posterior, q. d. *Cum essem magis bonus,* id est cum magis magisque in bonitate crescerem cum in dies in bonitate per actus virtutum proficerem, cum majora in dies probitatis et præclaræ indolis indicia ederem, cum adolescerem animo æque ac sapientiæ studio, *veni ad corpus incoinquinatum*; id est tunc consecutus sum corporis munditiem et donum castitatis, primo virginalis, deinde conjugalis, in eaque assidue profeci et crevi; nam cum scirem hoc esse donum Dei, illud instanter toto corde a Deo expetii, ut sequitur, et impetravi. Hic sensus est accommodus, eumque multis probat et explicat Noster a Castro, cujus verba paucis comprehensa hunc dant sensum, q. d. Ego quidem, cum a puero bona indole præditus fuissem, bonaque mente et ad virtutem propensa; imo quo magis bene eram institutus, eo magis crevi in corpus immaculatum, illud impollutum conservans: nam bona illa indoles qua me Deus sua miseratione donavit, me inducebat ad conservandum corpus meum incoinquinatum usque ad ætatem nubilem; ut ita aptior fierem ad postulandam impetrandamque sapientiam, quæ non habitat in corpore subdito peccatis. Id fecit Salomon juvenis; nam senex corpus suum et animam libidinibus inquinavit.

Mystice; Verbum in incarnatione assumpsit animam bonam, imo optimam, ac, ut illa omni ex parte esset in bonitate completa, adaptavit ei corpus optimum, id est purissimum et perfectissimum; Verbum enim mediante anima assumpsit corpus; quare prius natura

(non prius tempore) assumpsit animam, quam corpus, ut docet D. Thom. 3. p. q. 6. art. 3.

Ex hac gnome multi probabiliter colligunt animas humanas, licet omnes ejusdem sint speciei, non tamen in naturæ dignitate esse pares, sed unam alia esse meliorem et perfectiorem essentialiter; intra tamen latitudinem ejusdem speciei; atque animam Christi nobilissimam esse præ animabus omnium hominum: non autem a corpore solo melius organizato hanc animæ et indolis diversitatem provenire, uti volunt Durandus, D. Soto, Soncimar, Henricus a Gandavo, Toletus, et nostri Conimbricenses in lib. 2. de anima, c. 1. quæst. 5. ac Philippus Solitarius in Dioptra, c. 2. et seq. ubi docet eam, quæ in hominibus est, functionum diversitatem oriri non ex anima, sed ex varia corporis crisi seu temperamento: sicut imber idem aliud operatur in olea, aliud in vite et sic de aliis; et sicut sol idem nunc illuminat magis nunc minus, si liber sit a nube vel caligine, aut iis obductus: et sicut eadem aqua per varios cuniculos, hic amara, alibi dulcis est.

Verum Salomon videtur hic contrarium significare. Ait enim se sortitum esse animam bonam præ cæteris, id est cæteris meliorem a Deo inditam accepisse. Rursum ingeniosum ait se fuisse ex anima bona et ingeniosa. Unde ex Græco εὐφυής, sic vertas: *Puer eram bonæ indolis, et* (id est, *quia*) *sortitus sum animam bonam.* Nec dicas hanc animæ bonitatem illi a corpore provenisse; subdit enim: *Et cum essem magis bonus veni ad corpus incoinquinatum*, q. d. Prius natura in me fuit bona indoles ex anima bona, deinde ea perfecta fuit per corporis bonitatem et puritatem, cum in corpus hoc anima ingressa est.

Ratio est: Prima, quia si in corpore humano unum alio est melius et perfectius, ergo idem longe magis dicendum in anima. Unde S. Thom. 1. p. qu. 85. art. 7. in corp. *Manifestum est*, ait, *quod quanto corpus est melius dispositum, tanto meliorem sortitur animam:* tum quia Deus animas attemperat corpori: ergo in nobilius corpus nobiliorem animam infundit: tum quia sic corpus habet hanc graduum latitudinem pulchramque varietatem; ergo multo magis eamdem habet anima, quæ longe corpore est præstantior et sublimior; secunda, quia in angelis ejusdem chori et speciei, unus, v. g. summus, angelus est præstantior alio, v. g. ultimo; id autem provenit ex anima, ut ita dicam, angeli; non autem a corpore, utpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturæ intellectualis et angelicæ. Licet enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter se specie differre, tamen alii passim aliter sentiunt docentque in eadem specie plures esse Angelos sola differentia individuali discretos. Ita censent Alensis, Albertus, Bonavent. Scotus, Gabriel, Durandus, Marsilius, Molina, Vasquez et Suarez l. 1. de Angelis, c. 15. tertia, quia in geminis, v. g. in Esau et Jacob, ubi idem est semen, sæpe est diversissima indoles: ergo illa provenit ex anima dispare; quarta quia animas fœminarum dispares esse ab animabus virorum, imo initio dispares fuisse in creatione Adami et Evæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Judam habuisse animam tam nobilem quam habuit Christus? quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas et propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum et theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad mathesin esse propensos et aptos; ad alias vero scientiam ineptos, imo aversos; alios ad speculationem ferri; alios ad praxim; alios ad misericordiam proclives; alios ad severitatem et rigorem; alios ad castitatem alios ad libidinem; in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis et ingenii; aliis magnum esse acumen ingenii, sed parum judicii et memoriæ; quæ omnia non videntur a solo corpore provenire. Denique si aurum auro præstat, bos bovi, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non et anima una præstantior sit altera, præsertim cum anima spiritalis sit, ideoque elevatior et magis illuminata. Accedit articulus Academiæ Parisiens. quem recitat Henricus Gandav. quodlib. 3. q. 5. et Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales, errat; quoniam alias anima Christi non esset perfectior, quam anima Judæ.* Ita docent Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. et ibidem S. Bonavent. Albertus, Richard. Joannes Major, Capreolus, Ægidius Ferrar. l. 1. contra Gentes, c. 3. Cajet. 1. p. q. 85. a. 7. Abulens. in c. 15. Matth. q. 656. ac Petrus Nannius, Jansen. et Vatabl. hic, atque favet S. Aug. l. 4. contra Julian. cap. 3. dum ait: *Cujus* (Dei) *occulto judicio, nec injusto, alii fatui, alii tardissimi ingenii et ad intelligendum quodammodo plumbei, alii obliviosi, alii acuti memoresve nascuntur, alii utroque munere præditi*, etc.

Corpus incoinquinatum,] id est primo, castum et purum; secundo, carens labe, vitio et imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisque secundum aptam symmetriam et proportionem, ut regi aptarique facile posset ab anima; tertio, per catachresin et metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum, elegans, formosum æque ac vegetum, validum, nervosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, puta sapientia dignum. Nam

Gratior est pulchro veniens de corpore virtus.

Castitas enim quæ sapientiæ est soror, valde promovet speciem, decus et formam, æque ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hic est in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique resistit, et integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19.

Huc facit illud Boetii l. 4. de Consol. prosa 6. *Sacri hominis corpus*, ait, *virtutes ædificarunt*; et nonnullis interjectis; *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusque ac Deo proximus: hunc contingi quibuslibet adversis, nefas providentia judicat; adeo ut ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc et Plato dial. 6. initio, et uberius in fine dial. 3. Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humana nobiliorem, et quasi lapsam e cœlo assignat: iisque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo divinitatis auro mentem afflat. Ut enim idem in Opificio mundi philosophatur: Ex anima lectissima, simul et corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus, oritur

in homine primum admirabilis illo concentus et harmonis valetudinis optime temperatæ, et pulchritudinis augustæ, quæ separari non possunt: tum exquisita solertia sensuum, et affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda divina, et ad humana tractanda, miræ celeritatis et capacitatis ingenium: et ex his ingenuus ac castus philosophiæ et Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio et doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altius humana dignitate fastigium, hominemque divinæ musicæ participem, ad commune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, et virtutum omnium choreas instituere: hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est vivum Dei templum, divina fundens oracula.

21. Et ut scivi (ex inspiratione sapientiæ, ut sequitur, puta Dei) quoniam aliter non possem esse (græce, *aliter non ero*) continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum adii Dominum, et deprecatus sum illum ex totis præcordiis meis.] Pro *continens*, græce est ἐγκρατής, quod tria significat: Primo, voti compotem; secundo, castum; tertio, continentem: quæ tria huic loco congruunt.

Primo ergo et genuine, sensus est, q. d. Ut cognovi quod non possem esse continens, id est compos voti, potens, et in potestate habens sapientiam, ut scilicet obtinerem illam adeo desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adii et pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, ut patet ex dictis. Unde et c. seq. orans et hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam a Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Jansen. Cantacuz. Osorius, a Castro, Emman. Sa, Lorin. et cæteri. *Continens* enim idem est quod tenens compos, possidens, q. d. Cum scirem me meis viribus non posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retenta bene uti, nisi per Dei gratiam, hanc imploravi. Sic Eccli. 6. 28. dicitur: *Et continens factus ejus*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam*; et c. 15. v. 1. *Et qui continens est justitiæ*, hoc est compos justitiæ, vel qui adeptus fuerit justitiam, *apprehendet illam*, sapientiam. Et c. 27. 33. *Ira et furor, utraque execrabilia sunt, et vir peccator continens erit illorum*, id est compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit: *Et cum cognovissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi.*

Secundo, *continens* idem est quod castus, qui se continet et refrænat a libidine, cujus stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi individuam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam natura propendebat, perderet sapientiam, uti in senio eam perdidit: quod hic præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id quod præcessit: *Veni ad corpus incoinquinatum*; illud enim in puritate sua continere et conservare satagebat. *Continens igitur* idem est quod in potestate tenens, frænans et coercens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor et dominus (hoc enim est ἐγκρατής) quod fit virtute castitatis. Ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum c. 32. ac Tertull. de Veland. virgin. c. 13. et S. Aug. l. 6. Conf. c. 11. et ep. 89. q. 2. ubi ex hoc loco docet continentiam non esse virium liberi arbitrii, sed gratiæ Dei: *Cum scirem*, ait, *quod nemo esse potest continens nisi Deus det. Jubet ergo Deus continentiam, et dat continentiam. Jubet per legem, dat per gratiam, jubet per litteram, dat per spiritum*; et ep. 143. ad Julianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoque ab eo infimis precibus lacrymisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. c. 36. Continentia ergo hic significat castitatem, non solum virginalem, sed et vidualem et conjugalem. Triplex enim hæc castitas est donum Dei, imo conjugalis sæpe majus est donum, quam virginalis. Experientia enim libidinis, in conjugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra conjugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cum postulavit hanc continentiam et sapientiam, jam erat maritus, adeoque jam genuerat Roboam, uti superius ostendi. Ita Bellarm. l. 2. de Monachis c. 31. et l. 5. de Gratia et lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hic Salomon, non solum de actu continentiæ sive castitatis, sed etiam de habitu, sive ille sit acquisitus, sive infusus: omnes enim habitus, licet acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minus recte ergo Scholastici nonnulli ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales a Deo infusas. Etsi enim id verius sit, tamen non satis solide ex hoc loco et similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez l. 2. disp. 86. num. 12. Magis tamen loquitur hic Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamque graves libidinis occasiones et tentationes; ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti et potenti, ut docet S. August. locis jam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Moraliter hic disce quod humilitatis humilisque orationis præmium est castitas, sicut superbiæ condigna castigatio est luxuria, uti docet S. Gregor. 26. Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *sæpe luxuriæ seminarium superbia fuit; quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimis mersit. Hi enim secreto prius elevantur; sed postmodum publice corruunt; quia dum occultis intumescunt motibus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis.* Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epist. ad Philip. *Qui castus est, vel continens*, inquit, *non extollatur, ne perdat mercedem suam*; S. Hieron. epist. ad Demetriad. *Non solum putes tuum esse, quod tuum est, sed earum, quæ suam in te expressere pudicitiam* (matris atque aviæ) *et honorabilium nuptiarum, cubilisque immaculati pretiosissimum germinavere te florem, qui perfectos afferet fructus, si humiliaveris te sub potenti manu Dei*; S. August. serm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: Superbis continentibus expedit cadere, ut in eo ipso, in quo se extollunt, humilientur*; S. Fulgent. ep. 3. ad Probam, de virgin. c. 18. *Ut integra permaneat Deo dicata virginitas, sicut custoditur integritas corporis, multo amplius custodienda est humilitas cordis. Si qua enim vere virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate conjungi, etc.* S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Pulchra permixtio virginitatis et humilitatis; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua et humilitas commendat virginitatem, et virginitas exornat humilitatem.*

et paulo post: *Ut placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis, virgo superba? Maria virginem se oblita glariatur de humilitate, et tu negligenda humilitatem, blandiris tibi de virginitate? Respexit humilitatem ancillæ, etc. Expedit tibi virginem non esse, quam de virginitate insolescere.* Rursum Cassian. l. 2. de Inst. ren. c. 18. *Sicut*, ait, *sine humilitate castitas obtineri non potest, ita sine castitate scientia obtineri nequit*; utriusque ergo, imo omnis virtutis omnisque boni centrum est humilitas, humilisque oratio. Unde S. Chrys. apud Anton. in Melissa, p. 1. c. 46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conversatio Dei; sejungitur autem a Deo, qui non se conjunxerit ei per orationem. Qui vero separatur a Deo, illum prorsus necesse est adversario conjungi. Oratio custodia est temperantiæ, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoris injuriarum expiatio, invidiæ demolitio, pacis confirmatio.*

Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. cap. 2. cum pro perfecta castitate impetranda *jugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, adveniens ad eum angelus in visione nocturna, ejusque velut aperiens uterum, quamdam ignitam carnis strumam de ejus visceribus avellens, ac projiciens, suisque omnia ut fuerant locis intestina restituens: Ecce, inquit, incentiva carnis tuæ abscissa sunt, et abtinuisse te noveris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti.*

S. Thomas Aquinas juvenis tentatus a scorto, a fratribus submisso, titione illud fugavit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque: *Accipe cingulum castitatis*, ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, uti habet ejus Vita.

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Psalte Psal. 118. *Fiat, Domine, cor meum immaculatum in justificationibus tuis, ut non confundar*, castitatem angelicam, ejusque custodem angelum meruit obtinere; quin et eamdem Valeriano sponso, Tiburtio ejus fratri, multisque aliis aspiravit, ac velut apis argumentosa virginum mella favosque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c. 22. de Pacone c. 29. Vide S. August. de S. Virgin. c. 39.

Illustre recensque exemplum exstat in Vita S. Elzearii Comitis Arriani, cap. 36. Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, junctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vovit virginitatem, hac forma: *Domine Jesu Christe, a quo omne bonum et donum proficiscitur, ego peccator fragilis et infirmus, sine tua speciali dona non possum caste et continenter vivere: sed de tuo singulari adjutorio confidens, voveo et promitto tibi, et sanctissimæ matri tuæ, atque omnibus Sanctis, toto tempore vitæ meæ me caste victurum, et virginitatem servaturum, quam huc usque tua benignitate in me custodivisti, atque hujus promissionis exsequendæ causa, paratus sum quascumque afflictiones et pœnas, atque etiam mortem ipsam perpeti.* Denique S. Virgo Dalphina consimili modo virginitatis votum, quod jam ante secreto fecerat, publice repetivit. Subjunxit D. Garsenda ejus nutrix illud S. Urbani Pont. de S. Cæcilia: *Domine Jesu Christe, seminator casti consilii, suscipe seminum fructus, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porro mire ad castitatem juvat implorare opem B. Virginis; hanc enim statuit virginum reginam et castitatis præsidem; unde Ecclesia eam invocans supplicat: *Nos culpis solutos, mites fac et castas: vitam præsta puram.*

Tertio, *continens* hic non solum castum, sed et a quolibet alio vitio continentem et abstinentem significat. Unde Syrus vertit: *Agnovi autem quod non possem domare animam meam.* Continentia enim generalis est virtus, quæ, ut docet Arist. toto l. 7. Ethic. iram, gulam, superbiam, avaritiam, acediam, omnemque aliam pravam mentis affectionem, sive concupiscentiam, coercet et refrænat, facitque ut homo in suis actionibus sit moderatus, modumque debitum in omnibus teneat. Hujusmodi autem moderatio est vera sapientia, quam sequenti petit oratione. Unde dicit de sapientia: *Deducet me in operibus meis sobrie*, id est, temperate et moderate, ita scilicet ut in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. bene exponit: *Non possem esse continens a vitiis.* Et S. Aug. l. 10. Confess. c. 29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis; sic enim Deum alloquitur et obsecrat: *Et tota spes mea non nisi in magna valde misericordia tua. Da quod jubes, et jube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cum scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum. Per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum, a quo in multa defluximus. Minus enim te amat, qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes et numquam exstingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam jubes, da quod jubes, et jube quod vis. Jubes certe, ut contineam a concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum, et ambitione sæculi; jussisti a concubitu, et de ipso conjugio melius aliquid, quam concessisti, monuisti.* Similia habet l. 4. contra Julian. c. 3. et lib. de Peccat. merit. c. 5. et l. de Continentia c. 1. Porro Aristot. l. 7. Ethic. distinguit continentiam a temperantia, quod hæc plena et perfecta sit virtus; illa vero inchoata dumtaxat, eo quod adhuc versetur in lucta et pugna vitii contrarii, ac cum rebellione, et quasi seditione passionum confligat. Verum Salomon hæc duo non distinguit, sed *continentem* vocat temperantem et moderatum in omnibus.

Et hoc ipsum erat sapientiæ scire cujus esset hoc donum.] Ita lege cum Romanis et Græcis; quare minus recte alii legunt: *Et hoc ipsum erat summa sapientia*; alii, *sapientiæ*. Pro *sapientia*, græce est φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, sapientia; pro *donum*, græce est χάρις, id est *gratia*; castitas enim est donum gratiæ Dei, idque unum e maximis, ob ejus difficultatem, et tentationes carnis assiduas et periculosissimas. Quam hoc verum sit docet S. Aug. qui in concubinatu et hæresi existens, putabat continentiam a concubitu sibi esse impossibilem, eo quod illam quæreret in viribus liberi arbitrii. Sic enim ait l. 6. Conf. c. 1. *Propriarum virium credebam esse continentiam, quorum mihi non eram conscius, cum tam stultus essem, ut nescirem, sicut scriptum est, neminem posse esse continentem, nisi tu dederis. Utique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, et fide solida in te jactarem curam meam.* Unde idem conversus jam sapientior factus, epist. 143. *Non tantum*, ait, *in hoc nos adjuvat Deus*

sua gratia, ut amando agamus quod discendo jam scimus; sed ut sciamus quid agendum sit. Ita ut nemo possit esse continens, nisi Deus det, et neque hoc ipsum sciens. Quin et Cassian. Collat. 12. c. 4. *Sciens*, ait, *impurissimæ colluvionis aspergine se protinus maculandum, si vel paululum quid ab eo protectio divina discesserit, ac proinde pro perpetuitate ejus, cum omni contritione et humilitate cordis indefessis est orationibus excubandum.*

Hinc et S. Aug. eadem epist. 143. docet, non tantum in fidelibus, sed etiam in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, affertque exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abstinentia disserentem, ex ebrioso factus est sobrius.

Ex totis præcordiis meis.] Græce, *ex toto corde meo*, id est, ex toto cordis mentisque affectu, gemitu, desiderio et suspirio, additis quoque jejuniis, vigiliis, chameunia, id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationem acuunt, et ad castitatem disponunt) ait Cantacuzenus. Qui sic serio, ardenter et quasi toto corde petunt a Deo donum castitatis, impetrant: qui vero frigide, dubie et dimidio dumtaxat corde petunt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conversionem erat S. Aug. quem audi lib. 8. Confes. c. 7. *At ego adolescens miser valde, miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram a te castitatem, et dixeram: Da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo* (en cor non integrum, duplicem animum, inconstantem in viis suis, non directum a Deo) *timebam enim ne me cito exaudires, et cito sanares a morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri, quam exstingui.*

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus eum multis ante diebus in desiderio habuisse, ac in votis sapientiam, eamque a Deo postulasse: unde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis ejus satisfacere, jussit ut peteret quod vellet: et postulavit sapientiam, ut sæpe alias postulaverat, ac data est illi tam eximia, ut præiret omne genus hominum, ut ait S. Hieronym. in 12. Eccles. (etsi in cap. 2. ejusdem libri dicat Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose et cæteris Sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Jerusalem) quia *postulavit in fide, nihil hæsitans, et postulavit a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat*, ut dixit cap. 1. suæ Canonicæ S. Jacobus. Ita a Castro.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Oratio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso et sapientiæ studioso, præsertim prælato et principi, usurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æque ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quam ad populum sapienter regendum, eo quod ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans et imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio qua Salomon impetravit sapientiam, de qua 3. Regum 3. vers. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350. confecit Horas de æterna Sapientia, ejus studiosis perutiles æque ac pias. Extant inter opera ejus, et in Hortulis animæ.

1 Deus patrum meorum, et Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo, 2. et sapientia tua constituisti hominem, ut dominaretur creaturæ, quæ a te facta est, 3. ut disponat orbem terrarum in æquitate et justitia, et in directione cordis judicium judicet: 4. da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam, et noli me reprobare a pueris tuis: 5. quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ, homo infirmus, et exigui temporis, et minor ad intellectum judicii et legum. 6. Nam et si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum et filiarum. 8. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, et in civitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio: 9. et tecum sapientia tua, quæ novit opera tua; quæ et affuit tunc, cum orbem terrarum faceres, et sciebat quid esset placitum oculis tuis, et quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit, et mecum laboret, ut sciam quid acceptum sit apud te: 11. scit enim illa omnia et intelligit, et deducet me in operibus meis sobrie, et custodiet me in sua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, et disponam populum tuum juste, et ero dignus sedium patris mei. 13. Quis

enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ. 15. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficile æstimamus quæ in terra sunt: et quæ in prospectu sunt, invenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt quis investigabit? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis, 18. et sic correctæ sint semitæ eorum qui sunt in terris, et quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi Domine a principio.

1. Deus patrum meorum, et Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo.] Tο *meorum* non est in Græco: Holcot legit, *nostrorum*, puta Davidis et Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac et Jacob, qui totius Israelis, id est populi fidelis et religiosi, fuere patres eumque optime et sapientissime rexerunt; qua in re ipse illos imitari cum velit, jure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem et sanctitatem Deo fuere charissimi, adeo ut Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari et invocari voluerit, dicens ad Mosen et Hebræos Exodi 3. 15. *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob misit me ad vos, hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem.* Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, ut habentes refugium ad preces et supplicationes, a spe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis: quod melius facit nunc nomen Jesu Christi Domini nostri quo nostras omnes preces claudimus et obsignamus. Nam majorum merita, et præcipue Sanctorum. Deo proponere ad postulandum quidpiam, consuevere probi in primis viri. Ita Cantacuzenus, a Castro, Pineda et alii. Deus enim patrum est pariter Deus filiorum quos ipse patribus dedit, ut filius propter patrum merita se æque ac patribus Deum propitium exhibeat, præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, ut cum dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me et te, et inter semen tuum post te in generationibus tuis fœdere sempiterno; ut sim Deus tuus, et seminis tui post te,* Genes. c. 17. 7. Et: *Benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, etc. et benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Gen. 22. 17.

Domine misericordiæ.] Vatabl. *beneficentiæ*; Pagn. *pietatis*, id est summe beneficus, pius, misericors et miserator, qui peccatum homicidii et adulterii patri meo Davidi, et matri meæ Bethsabee misericorditer remisisti, ait Lyran. Unde Lucifer Calar. legit: *Domine misericordiarum.* Hoc titulo gaudet Deus, eoque invocatus postulata audit et exaudit. Misericordiæ enim proprium opus est miserorum misereri, eisque opem ferre; atque omnes indigent Dei misericordia ut eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint et debeant. Sic pauperes, ut stipem emendicent a divitibus, solent eorum misericordiam et liberalitatem allegare et dilaudare. Emphasim habet τo *Domine*, q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æque ac immensæ miseriæ nostræ: illam ergo velut ditissimus et liberalissimus Dominus in nos eroga, ut miseriæ tantæ succurras; abyssus enim miseriæ nostræ invocat abyssum misericordiæ tuæ. Tu enim es primus et summus omnium eleemosynarius, imo *tu es pater misericordiarum, et Deus totius consolationis,* 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus proprie dicitur *Dominus misericordiæ*; quia dominium suum ostendit miserendo potius, quam puniendo, vel aliud quid agendo, juxta id quod orat Ecclesia: *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas*; patiens enim et clemens est potens iræ, animique sui et rerum omnium, uti ostendi Prov. 16. 32. ad illa: *Melior est patiens viro forti.*

Qui fecisti.] Conciliat sibi hoc versu Dei benevolentiam tribus Dei attributis, scilicet primo, allegando Dei amorem et fidelitatem, quod scilicet sit Deus patrum suorum, eisque promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum: rogat ergo ut idipsum nunc fideliter, ac reipsa posteris egentibus et invocantibus præstet, ac amorem, quo prosequitur patres, testetur et extendat in filios; secundo, allegando Dei misericordiam, ut eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat; tertio, allegando Dei potentiam, quod scilicet omnia verbo suo fecerit et crearit, ac proinde ei perfacile sit rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, et quasi cogere Deum ad præstandum id quod petimus; vult enim efficaci ardentique oratione et desiderio stringi et quasi cogi Deus a nobis.

Verbo tuo.] Solo jussu tuo, puta in mente dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, etc. Genes. 1. Mystice, Verbo, id est Filio tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatem, tum sapientiam, qua Deus cuncta creavit. Vide dicta Gen. 1. Verbum denique, id est Filium Dei, tacite doctorem sibi poscit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor Israelis et gentium omnium. Unde 3. Reg. 3. 9. cum apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda et alii. Imo Concil. Sirmiense docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Testamenti, Filium dumtaxat apparuisse, ut suæ incarnationi, qua visibilis hominibus appariturus erat, præluderet.

Præclare S. Basilius l. 1. contra Eunomium: *Nonne,* inquit, *cum de Deo audimus, quod in sapientia omnia fecit, conditricem tunc ejus artem docemur? cum vero quod aperuit manum suam, et implet omne animal benedictione.* Psal. 144. *providentiam ejus, quæ per omnia transit? cum vero quod posuit tenebras latibulum*

suum, Psal. 17. 12. *Invisibilis naturæ ejus admonemur? Cum rursus e persona ipsius Dei dicitur*, Malach. 3. 6. *Ego sum, et alteratus non sum, identitatem æternam, incommutabilitatemque divinæ substantiæ discimus?* Quin et Plato: Bonus, ait, est Deus; omnia ergo sibi simillima fieri voluit: nam bonus nullius umquam rei invidia tangitur. Et Seneca l. 4. de Ben. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa sit iterum dandi beneficii, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus quia præstitimus.*

2. Et sapientia tua constituisti hominem ut dominaretur creaturæ, quæ a te facta est.] Græce, *creaturis a te factis*. Incipit jam urgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, ut officio regnandi sibi a Deo imposito, recte perfungatur. Unde ablativus *sapientia tua* potest referri, tum ad Deum qui sapienter hominem creavit velut mundi regem et dominum, ut illum regeret; tum potius ad hominem, quem Deus sapientia imbuit, ut sapienter mundum gubernaret: id enim magis servit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Unde pro *constituisti*, græce est κατασκευασας, id est refurmasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græco dicitur σκευος) aliquod plene per omnia formatur, concinnatur, adornatur, ut sit elaboratum, perfectum et expolitum ad suos usus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, ut homo esset perfectus et idoneus ad regendum orbem.

Prima ergo est hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tua sapientia Adamum creasti velut regem mundi, ut dominaretur cæteris creaturis, ne illæ ratione æque ac rectore destitutæ inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione et gubernatione, ideoque Adamum, ut idipsum præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti et instruxisti, quæso te, ut eamdem mihi quoque indas et communices: me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis et Ecclesiæ tuæ; ut ergo munus regium mihi a te impositum rite obeam, sapientiam ad hoc debitam et necessariam mihi elargire: ego enim sum filius hæres Adæ; ac non solum urbis tuæ sanctæ, puta Hierosolymæ, sed et quodammodo orbis totius a te constitutus sum rector; tum quia me destinasti orbis magistrum, ut rerum omnium naturas perscruter, et hominibus explicem: tum quia me urbis tuæ sapientis et sanctæ regem designasti, ut ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat et capiat. Quocirca Salomon Adæ in sapientia, æque ac jure regnandi fuit par vel suppar. Facilius enim fuit Adæ in justitia originali regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quam Salomoni post lapsum regere Hebræos duræ cervicis, et concupiscentiis suis addictos. Unde apud interpretes problema est, utrius sapientia fuerit major, Adæ an Salomonis? et adhuc sub judice lis est, aliis Adæ, aliis Salomoni primas sapientiæ assignantibus.

3. Ut disponat orbem terrarum in æquitate (græce, εν οσιοτητι, id est *in sanctitate*) et in justitia, et in directione cordis judicium judicet.] *Disponat* id est gubernet; gubernatoris enim est omnia suis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis et conditionibus ordinare et disponere. Simile est vers. 12. Unde græce est διεπη, id est dispenset, administret, curet, præsit, moderetur regat; hinc Deus ab Aristotele (si tamen is est auctor) l. de Mundo vocatur ο τα συμπαν διεπων, id est omnia administrans, disponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, juxta illud Gen. 1.26. *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et* dominetur, seu *præsit piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.* Huc est, faciamus hominem, præditum libero arbitrio, ratione et sapientia, in quo sit nobis similis, ut gubernet mundum in sanctitate et justitia, hoc est in cultu et religione veri Dei, et in conservatione justitiæ erga alios homines.

Et in directione cordis judicium judicet.] Græce εν ευθυτητι ψυχης, id est *in rectitudine animæ*, vel ut Lucifer pro S. Athanas. legit, *animi*: per quam S. Bonav. et Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiam; Lyran. dictamen rectæ rationis. Melius Osorius animi æquitatem et rectitudinem accipit, q. d. Adam constitutus est a Deo rector mundi, ut animo æquo et recto, ac ab omni sinistro affectu, passione, personarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, justum suum judicium exerceret, et jus suum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hæc adversatur obliquitati, qua quis ob metum vel favorem deflectit, a recta justitiæ norma et regula, cujus fons et origo est lex æterna in mente Dei: qui proinde judici in mente assidue cogitandus est, ut recte judicet, juxta consilium Josaphat regis 2. Paralipom. c. 19. v. 6. Unde Job c. 34. v. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor suum; spiritum illius et flatum ad se trahet.* Addit noster Lorinus rectitudinem vel directionem cordis posse significare promptitudinem, facilitatem, ac quasi explanationem et levitatem asperitati, hæsitationi et obscuritati contrariam. Multi enim in judicando sunt obscuri, implexi, hæsitantes, tardi, asperi, cum judex debeat esse clarus, resolutus, expeditus, planus, æquus et facilis.

Hinc tropol. infert Cantacuzenus: Ille, ait, erit perfectus rex, qui ex prima mundi administratione et regno homini a Deo commendato, rationem addiscit gubernandi *in æquitate*, id est sancte quoad se; *in justitia*, quoad cognoscendas aliorum naturas et necessitates ad reddendum unicuique quod suum est, instar Adami cognoscentis singula, et dominantis in omnia, et *in directione cordis*; se omniaque sua conferentis in veri Dei religionem et cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectus enim illud totum, quantum quantum est, dirigit in Deum.

4. Da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam] Syrus: *Da mihi sapientiam a conspectu sedis tuæ:* Arabicus: *Da mihi sapientiam eorum qui frequentant te*; græce: Δος μοι την των σων θρονων παρεδρον σοφιαν, id est: *Da mihi tuorum thronorum paredram* id est *assidentem sapientiam.* Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem Angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni: his enim insidet Deus post Seraphim et Cherubim, juxta illud Psal. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Magis ad litteram per *thronos* accipias sedes regales; reges enim sedent in thronis regiis; unde in iisdem methaphori-

ce sedere dicitur Deus, qui est Rex regum et Dominus dominantium; quo significatur summa et eminentissima Dei potestas et dominium in omnes reges et principes, imo in omnes Angelos totumque orbem.

Assistricem,] græce παρεδρον. Alludit ad assessores jurisperitos, qui ex veteri more dantur judicibus junioribus vel imperitioribus, ut ex eorum admonitu sententiam rectam dicant: hi enim vocabantur παρεδροι, deinde συγκαθεδροι, teste Ulpiano ff. de excus. lib. 10. et Modestino ff. de offic. Assess. lib. 1. nisi malis alludi ad angelos vel genios paredros: sic enim reges habent suos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Unde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Persarum, Daniel. 10. Sic et Socrati suus fuit genius paredrus, id est Angelus vel dæmon, cujus consilio omnia agebat, teste Platone et Laertio in ejus Vita. Sic magi habent paredros dæmones, qui eis arcana revelant. Sic S. Irenæus, lib. 1. cap. 9. et 20. docet Simonem Magum et Marcum habuisse genios paredros, qui utique non alii erant quam dæmones familiares; qualem etiam se habuisse asseruit Lutherus lib. de Missa angulari, et Zuinglius libr. de Supplemento Eucharistiæ, et Calvinus epist. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipse ut conviciis abstineret, respondit hunc sui non ingenii, sed genii esse morbum. Vide Fevardentium in Irenæum loco jam citato, ubi variis ex antiquitate exemplis docet quod, sicut Ecclesiæ paredrus adest Spiritus Sanctus et sapientia, sic et hæresiarchis paredrus assideat dæmon.

Est prosopopœia. Sapientiæ enim hic datur persona, quasi angeli vel consiliarii, qui Deo assistat, ut sapienter omnia disponat, ac ab eo mittatur in terram, præsertim ad reges et principes, ut eos dirigat doceatque sapienter munus suum obire, ac subditos regere, Prov. c. 1. v. 20. Job c. 28. v. 12.

Sic Poetæ fingunt Jovi assidere θεμιν και δικην, id est æquitatem et justitiam, quam velut virginem integram asserunt esse deam judiciorum præsidem, quod lites dirimat et decidat. Unde Arist. lib. de Mundo: Deus, ait, e vestigio comitem habet justitiæ præsidem, quam Δικην nominant, divinæ legis vindicem; simul ac quidquam sanctionum ejus prætermissum est.

Orat ergo Salomon dicitque: Da, Domine, ut sapientia, quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilii indigo assistat, tam in regendo, quam in jure dicendo: nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut παρεδρον, imo προεδρον, id est præsidem et antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat, imo sola illud occupet; lubens enim omne illud ipsi cedam, ut juxta eam considentem, ego velut discipulus astem. Continue ergo mihi adsit, adsideat et præsideat, nec umquam a meo latere discedat, ut ejus magisterio erudiar, et discam quid dicere, quid discernere, quid judicare debeam; illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi ut reginæ me subdo; illa ergo ceu regina a dextris mihi assistat, meque in omnibus regat et dirigat, necubi errem aut cespitem.

Et noli me reprobare a pueris tuis.] *Puer* in Scriptura vel filium, vel servum significat, electum et dilectum. Sensus ergo est, q. d. Noli me rejicere ex numero filiorum et famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos tua sapientia donasti et dotasti; nam ego sum tibi filius familias, natus ex ancilla tua, ut sequitur. Jam primo, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præsertim supremos Deo assistentes, puta Cherubinos (qui a scientia et sapientia nomen acceperunt) et Seraphinos, qui a Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo, quasi primi ejus familiæ pueri, id est filii vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar Angeli Cherubini et Seraphini Deo familiarissimus esse, et lumen ab illo accipere, quod in sibi subditos et populares refundat. Secundo, et magis ad litteram, per pueros accipias patres et patriarchas divinorum scientia præstantes, puta Abraham, Isaac, Jacob, Davidem, etc. cum quibus etiam ut annumeretur velut filius et hæres, ac sapientiæ dono insigniatur, Salomon obsecrat. Tertio, alii apposite per pueros accipiunt reges, judices et principes, qui familiares Dei esse videntur, et quasi a secretis, a consiliis, quibus cum providentiæ suæ arcana communicat, juxta illud Psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum et judicum) *in medio autem deos dijudicat.* Principes ergo et judices sunt pueri o familia *elohim*, id est, Dei omnia judicantis et gubernantis, ut sensus sit, q. d. Soles, o Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, uti Davidi patri meo communicasti; noli ergo mihi ejus filio et hæredi, pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israelem regam, ac regio munere et nomine indignus inveniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine et potestate movere; noli me ejicere, abdicare, ac veluti censura notare præterire, et inter ejectos præteritosque censere; hoc enim est αποδοκιμαζειν; unde Senatores, qui ob insipientiam culpamve senatu submovebantur, vocabantur αποδεδοκιμασμενοι, teste Festo et Budæo in Comment. linguæ græcæ, p. 68. Orat ergo ne ex regum sapientum albo reprobetur et eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel insipientiam, velut indignus et rejectaneus, juxta illud Isaiæ 32. 5. *Non vocabitur ultra is, qui insipiens est, Princeps; neque fraudulentus appellabitur, Major; stultus enim fatua loquetur, etc.*

Tropolog. *Noli me reprobare a pueris tuis*, id est, ne sinas me labi in peccatum, ut priver tua gratia ac statu graduque filiorum Dei, fiamque servus et mancipium diaboli, ac fomes mortis et gehennæ. Ita noster Alvarez de Paz, de Vita spirituali l. 1. p. 1. c. 7. Quid est, inquit, Noli me reprobare a pueris, nisi noli permittere ut a sapientia derelictus, quæ omnis bonitatis est fons, servi et amici tui, o Domine, dignitatem amittam? Nam sine sapientia, id est, sine luce divinitus indita, nec peccatum agnosco, unde nec detestor, nec virtutis decorem video, unde nec amo, nec sequor, nec amplector. Non est autem aliquis servus tuus et amicus tuus, sine odio peccatorum, et sine amore virtutum.

5. Quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ.] Puta Bethsabee, quæ post adulterium cum Davide pœnitens probam vitam duxit, nec tantum sapientiæ, sed et prophetiæ spiritu a Deo dotata fuit, uti ostendi Proverb. 31. 1. Usurpat verba patris sui Davidis Psal. 115. 6. Rursum et potius per το *ancillæ*

insinuat suam infirmitatem, et sapientiæ necessitatem, q. d. Ego sum filius *ancillæ, tuæ*, id est, mulieris miseræ, ex qua tamquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me, profectum est. Nam ut dixit Job 14. 1. *Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.* Unde statim subditur: *Homo infirmus, et exigui temporis.*

Secunda est hæc ratio, qua Salomon urget, et jure servitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam, q. d. Ego in familia tua dego, et inter domesticos tuos censeor, imo quasi verna in tui obsequio et servitute natus sum; quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tui cultor, sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest ut ego servus tuus sapiam, et sapienter negotià mihi a te commissa administrem. Heri enim honor, utilitas et lucrum, pendet ex servi sapientia et industria, si scilicet solerter res ejus obeat, administret et peragat. Unde officium servi allegans David orat: *Servus tuus sum ego, da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua*, Psal. 118. 125. Heri enim est servo de necessariis providere; provide ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porro Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit, ut eam tamen jam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes ejus sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei a Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris divini jam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat, summe desiderans ut in dies magnis incrementis augeatur et inardescat.

Tropologice rex et princeps, qui servit Deo, subditorum quoque se servum agnoscat, ut eorum commodis serviat; qui enim serviunt Deo, serviunt et proximo propter Deum. Hinc Pontifex vocat se servum servorum Dei.

Allegor. Christus quatenus homo, est servus Dei, Isaiæ 49. 5. et filius B. Virginis, quæ se vocat ancillam Dei, Lucæ 1. Ita Glossa interlin.

Homo infirmus, et exigui temporis, et minor ad intellectum judicii et legum.] *Infirmus*, Græce ἀσθενὴς id est, debilis viribus, tum corporis, tum animi, præsertim judicii, ingenii, fortitudinis et constantiæ ad resistendum potentibus pauperes opprimentibus ac ad ferendum tot tantaque regni onera.

Et exigui temporis.] tum quia Salomon juvenis sub annum ætatis vicesimum iniit regnum, cum sapientiam a Deo postulavit, uti hic postulat. Unde ipse pro ea orans ait 3. Reg. 3. 7. *Ego autem sum puer parvulus, et ignorans egressum et introitum meum*, hoc est, quid agam, quomodo rem ordiar, quomodo finiam nescio; modicam enim et pauci temporis habeo experientiam, et consequenter modicum prudentiæ et sapientiæ; hanc enim parit experientia : tum quia vita mea brevis est; ideoque non sufficit ad addiscendam sapientiam tam variam et multiplicem, quæ requiritur ad gubernandum, juxta illud Hippocratis: *Ars longa, vita brevis.* Unde Tigurina vertit: *Brevique tempore duraturus, et minor ad intellectum judicii et legum*; Vatablus: *Adeoque junior, quam ut justitiam legesque possim intelligere.* Rursum et potius *minor*, græce ἐλάσσων, id est, *minus sufficiens, et succumbens intelligentiis judicii et legum*, id est imbecillior quam ut judicia et leges possim intelligere, quibus regem instructum esse oportet. Regem enim Israel oportebat nosse omnes leges Dei, morales, cæremoniales, et præsertim judiciales (juxta has enim judicare debebat) uti jubet Deus Deut. 17. 18. et Josue 1. 8. Adde his leges municipales et jus consuetudinum, ac similia quorum rex et judex peritus esse debet. Porro leges a Deo Judæis in Pentateucho sancitas dividunt Hebræi in affirmativas, easque numerant 218. et nagativas, easque numerant 265. teste R. Mose in Duce dubiorum cap. 56. et 57.

Est hæc tertia ratio urgens Deum ad dandam sapientiam, petita ex humili confessione propriæ infirmitatis, indigentiæ et necessitatis. Confitetur enim suam ignorantiam, ut sapientiam nanciscatur. Nam *oratio humiliantis se penetrat nubes*, Eccli. 35. 21.

Moraliter Cantacuzenus censet dici hominem infirmum, et minorem ad intellectum judicii et legum; quoniam ex quo semel legem transgressus est, tum ad servandam legem, tum ad exigendam legis observationem imbecillus et inefficax est; ergo sapientia, quæ legem servare docet, eadem ipsa bene imperare docet; quæ a subditis legem exigit, prius illam exigit ab ipso exactore, cui prius imperat facienda, quam subditis.

6. Et si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur.] Est hæc quarta ratio petita a necessitate sapientiæ, q. d. Sapientia adeo homini, præsertim principi necessaria est, ut, licet sit vir, imo senex, omnibus corporis animique dotibus instructus; si tamen careat sapientia, nullius sit pretii, et nihili æstimandus; quanto magis ergo mihi, qui juvenis sum infirmus, inexpertus omniumque indigus, opus est sapientia? Huic affinis est gnome c. 13. 1. *Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei.* Qui enim Deum practice noscit, hic vere sapiens est, vere magnus, vere beatus, licet cætera nesciat; qui vero Deum practice nescit, nihil scit, etiamsi cætera sciat. Unde illud:

> Qui Jesum noscit, sapit, etsi cætera nescit:
> Qui Jesum nescit, nil scit, si cætera noscit.

7. Tu elegisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum et filiarum.] Quinta et potissima est hæc ratio, quod Salomon a Deo electus sit rex non Gentilium, sed Israelis, id est populi sapientis, fidelis et religiosi; quare regem populo longe sapientiorem, fideliorem et religiosiorem esse oportebat, ut populum in sapientia, fide et religione promoveret; alioqui grave scandalum illi daturus et grave supplicium in Dei judicio subiturus. Hinc patet Salomonem a Deo electum esse in regem, ut Davidi in regno succederet, idque satis insinuatur, 1. Paralip. 29. 1. quare licet ætate esset minor, prælatum tamen fuisse Adoniæ cæterisque fratribus natu majoribus, ideoque unum ipsum e populo Dei electo fuisse electissimum; unus enim ex omnibus electus fuit in regem populi a Deo selecti et dilecti, quem proinde Deus hic vocat suos filios et filias; quo significat eum ipsos regere debere non ut tyrannum, nec tam ut regem, quam ut patrem, et patrem filiorum Dei, hoc est magno amore, cura et reverentia. Quocirca ex hac electione Salomon Deum urget ad dandam sibi sapientiam, q. d. Tu, Domine, me elegisti in regem Israelis; tuum

ergo est dare mihi sapientiam ad hoc regimen, non tantum necessariam, sed et utilem commodamque. Hinc rursum patet hunc librum esse Salomonis, eo modo et sensu, quo in prooemio exposui.

Moral. hic disce, fidelis et Christiani esse regere Israelem, id est populum Dei, ut in Dei lege, cultu, obsequio eum contineat et promoveat, dirigatque ad veram salutem et felicitatem æternam. Hujus rei causa voluit Deus Salomonem ædificare sibi templum ut in eo coleretur, ut sequitur, adeoque templi fabrica præcipuum fuit Salomonis opus, ob quod Deus eum videtur regem creasse. Regum ergo fidelium est primo religionem, deinde justitiam et rempublicam curare et stabilire. Hujus enim basis et columen est religio et pietas. Ita fecere Constantinus Magnus, Theodosius, Carolus Magnus, etc. qui proinde felicissimi et gloriosissimi evasere.

Ut alios taceam, hac in re enituit olim Angliæ regum devotio, qui regnum Angliæ Ecclesiæ et Pontifici Romano subjecerunt, ac tributarium effecerunt. Ita ad Leonem IV. Pont. sanctitate illustrem, qui vita functus est anno Domini 855. ex Anglia venit Agelolphus rex cum filio, regnumque suum Romanæ Ecclesiæ, singulis familiis nummo aureo in singulos annos imposito, tributarium fecit. Ita Platina, Baron. et alii.

S. Richardus Angliæ rex, dimisso regno, ac filiis apud S. Bonifacium Moguntiæ relictis, vili vestitu incognitus peregrinatus est, Romamque contendit; sed in itinere morbo correptus, Lucæ vita functus, ad cœleste regnum migravit anno Domini 771. ac miraculis claruit. Ita rex patriæ exsul factus, mundi spretor, et sui contemptor, regiam coronam pro æterna vita disposuit, ac purpuram cum sacco commutavit. Filii ejus fuere S. Willibaldus qui deinde creatus est Episcopus Eistatensis, et alter Winibaldus, electus Abbas Heidenhemensis; filia vero Walpurga facta monialis creata est Abbatissa, atque omnes ob præclare gesta Sanctorum catalogo ascripti sunt. Ita habet ejus Vita et Arnoldus Wion in Ligno vitæ lib. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorum Italiæ et alii.

Edouardus III. Angliæ rex, adeo in Deum et Ecclesiam Rom. pius exstitit, ut cœleste a Deo privilegium acceperit, illudque velut hæreditarium ad posteros Angliæ reges transmiserit, nimirum ut manuum tactu sanent strumas, anuulisque certo ritu consecratis, membrorum stupori medeantur, teste Polydoro Virg. l. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum ascriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Osualdum, Chenelmum, et Richardum jam recensitum. Qui præsens Angliæ schisma spectat, an non jure exclamet: *O domus antiqua quam dispare domino dominaris?* Considerent hæc Angli, et postliminio ad avitam patrum fidem, pietatem, felicitatem et gloriam revertantur. Legant ampla duodecim privilegia, olim Angliæ regibus Catholicis a Deo concessa, quibus jam per hæresim privati sunt apud Thomam Bozium de signis Ecclesiæ, signo 92. l. 21.

8. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, et in civitate habitationis tuæ altare; similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio.] Sexta est hæc ratio, quod Salomon a Deo jussus sit ædificare ipsi templum, juxta ideam a Deo Mosi in fabrica tabernaculi præscriptam; ejus ergo symmetriæ, id est proportiones et dimensiones, per omnia fuere divinæ; quare ad hoc fabricandum magna opus erat sapientia. *Montem sanctum* vocat montem Moria, quem sanctificavit Abraham, offerendo in eo filium Isaac; et postea Christus, dum in ejus colle, puta in Calvaria, seipsum Deo obtulit ad nostram redemptionem et sanctificationem. Vide dicta Genes. 22. 14.

Similitudinem (græce μίμημα, id est imitationem) tabernaculi sancti tui, quod præparasti (id est prius parasti, et jam ante fabricasti) ab initio.] Sinagogæ institutæ, quando scilicet per Mosen populum hunc ex Ægypto eduxisti, tibique in ecclesiam selegisti, q. d. Jussisti me ædificare templum adinstar tabernaculi, quod Moses fabricavit, juxta ideam ipsi a te in monte Sina ostensam, Exodi 25. et seq. Tabernaculi duæ erant partes Sanctum et Sanctum sanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum septem calamis et lucernis lucens, et mensa panum propositionis. In Sancto sanctorum erat arca testamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inscriptæ, virga Aaron, et juxta eam manna) cum Cherubim, et propitiatorio. Ante Sanctum sub dio erat altare holocaustorum, in quo Deo mactabantur victimæ. Unde præ cæteris meminit hic altaris, quia illud erat præcipuum templi decus et instrumentum ad sacrificandum colendumque Deum. Porro altare Mosis in Tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine. Verum Salomon pro toto Israele, imo pro exteris e toto orbe religionis ergo ad templum profluentibus, majus et capacius altare erexit, servata tamen proportione altaris tabernaculi. Nam ut dicitur 2. Paral. 4. v. 1. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, et viginti cubitorum latitudinis, et decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. et seq. Porro templum erat domus Dei et imago cœli, in quo Deus colebatur assiduis victimis et thure, sive thymiamate; idem erat imago regni sacri et divini; in templo enim Deus, velut in suo regno regnabat, omniaque suis legibus et cæremoniis dirigebat ad sui cultum, et populi religionem. Quare jussit Deus Salomoni fabricare templum, ut ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in templo omnia erant suis locis, ordinibus, gradibus concinne et religiose disposita; ac Pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus sacerdotum et Levitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus: adeo ut aspicere Levitarum et sacerdotum ordines idem esset, ac cernere militum sacrorum aciem optime ordinatam. Hinc in templo summa erat quies, summa pax, summa unio, quæ omnia in regno imitari et procurare debet rex. Vide nostrum Vilalpandum tom. 2. de Templo p. 2. l. 5. disp. 2. c. 29. 30. et 31. ubi docet templum habuisse similitudinem tabernaculi et castrametationis populi, idem quoque ad similitudinem mundi, cœli, et hominis extructum fuisse.

9. Et tecum sapientia tua, quæ novit opera tua, quæ et affuit tunc cum orbem terrarum faceres, et sciebat quid esset placitum oculis tuis, et quid directum in præceptis tuis.] τὸ *tua* non est in Græco. Nonnulli hanc gnomen absolute sine nexu, ut per se consistentem accipiunt, q. d. Ac tecum, o Domine,

ab olitanis temporibus erat sapientia, quæ novit opera tua, et tibi adfuit cum orbem creares, uti ipsa de se profitetur Prov. 8. 27. *Quando præparabat cœlos, aderam, etc. cum eo eram cuncta componens*; Hebr. אמון *amon*, id est eram apud Deum quasi alumnus et nutritius creaturarum eas alendo, fovendo, gubernando. Illam ergo mitte e cœlis ad me, ut mihi pariter sit *amon*, id est nutritius et rector.

Verum aptius Græcoque consonantius, alii hanc gnomen nectunt præcedenti, puta fabricæ tabernaculi, q. d. Tu, Domine, olim fabricasti tabernaculum per Mosem, et nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipsum fabricavit sapientia tua; hæc enim tibi suggessit ideam et exemplar pulcherrimum tabernaculi et templi; juxta quam ædificares illud. Hæc enim *novit opera tua*, id est operum tuorum rationem, formam, dispositionem, æque ac scopum et finem. Unde eadem tibi *affuit tunc, cum orbem terrarum faceres.* Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi; mundus enim est imago templi; ac templum vicissim est quasi parvus mundus, unde illud c. 18. 24. *In veste poderis; etc. totus erat orbis terrarum.* Hinc sicut templum, sic et mundus est domus augusta Dei, et, ut Philo ait: *Mundus est templum sanctum Domini*: Rursum, sicut sapientia primitus condiderat et disposuerat mundum quasi regnum, in quo Adam, sive homo, velut rex, omnibus creaturis dominaretur sobrie, modeste, sancte, juste et religiose, uti dixit v. 3. Sic eadem hic designat et disponit templum, sive Ecclesiam Israel velut regnum, in quo regnet Salomon pacifice, pie et juste. Quare eamdem sapientiam ad perficiendam templi fabricam æque ac ad regni regimen jure sibi deposcit Salomon, præsertim cum eamdem olim Deus indiderit Beselcel et Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculum, Exodi 31. 2.

Et sciebat, id est olim sapientia sciebat, cum orbem conderet, et etiamnum scit quid sit placitum oculis tuis, et quid directum; græce εὐθὲς, id est rectum in præceptis tuis.] Id est quid rectissime velis, decernas, jubeas et præcipias, quasi dicat: Da ergo et mihi hanc sapientiam, ut sciam quid tibi sit placitum gratumque, quidque directo voluntati tuæ, legi et præceptis concordet et consonet, ut idipsum tum in fabricando templo, tum in administrando regno exacte sequar et exsequar. Pro *placitum* græce est ἀρεστὸν, unde Gallicum *arrest*, id est decretum Curiæ, sive placitum. Significat sapientiam habere absolutissimam cognitionem voluntatis divinæ, atque consiliorum et præceptorum ejus, quæ vel nobis dedit, vel rebus a se factis indidit.

10. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuæ.] Græce *et a throno gloriæ tuæ mitte illam*, τὸ enim *mitte* repetit, ut ardorem desiderii significet. Anthropopatωs hæc dicuntur: Deus enim cum sit purissimus spiritus, non eget throno, nec in eo sedere potest, cum hoc sit corporum. *Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, puta celsitudo cœli empyrei, ubi Deus Beatis gloriam suam ostendit et communicat. Inducitur ergo hic sapientia ut persona sapientissima quæ throno Dei assistat, illique suggerat omnia quæ agenda sunt, ac deinde eadem sapientissime exsequatur. Eamdem sibi mitti postulat Salomon, ut throno suo in terris assistat secum seque in regendo dirigat ut sciat quid agendum sit, ac deinde idipsum sapienter secum exsequatur. Sapientiæ enim duæ sunt partes: prima prudenter rem mente concipere et designare; secunda rem sapienter conceptam, sapienter exsequi et peragere. His omnibus significat se obsecrare, ut Deus increata sua sapientia sibi assistat, ejusque rivulum et radium, scilicet sapientiam creatam menti suæ aspiret et indat, ut prudenter omnia prospiciat, ordinet et perficiat, tum quæ ad templi fabricam, tum quæ ad populi gubernationem spectant; certus nihil operari sine illa ac per illam omnia referre ad Dei gloriam, ac suam populique salutem.

Symbolice, petit Salomon, sibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur sapientia, ut eam se doceat. Ita D. Thom. 1. p. q. 43. art. 5. Nam *mitti personam divinam*, ait, *ad aliquem per invisibilem gratiam, significat novum modum inhabitandi illius personæ, et originem ejus ab alia*, quod scilicet filius oriatur et gignatur a Patre. Vide ibidem Scholast. et Magistrum l. 1. Sentent. dist. 14. et seq. Deus Pater enim per Filium sapientiam, gratiam, omneque bonum nobis elargitur. Hac de causa Ecclesia omnes suas orationes et Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma: *Per Dominum nostrum Jesum Christum, etc.* Cujus consuetudinis origo antiquissima est, ut patet ex Canone Missæ, cujus auctor perhibetur S. Petrus: in eo enim omnes orationes clauduntur hoc modo: *Per Christum Dominum nostrum.* Idem videre est in Liturgia S. Jacobi et S. Marci, licet non tam crebro quam in Canone. Initium et radix hujus formulæ, fuit illud dictum Christi: *Petite in nomine meo et accipietis:* et: *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, Joan. 16. 23. et sequent. Unde Christi præceptum secutus S. Paulus ita sancit Hebr. 13. 15. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini ejus.* Et alibi passim docet Christum esse nostrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis, etc. Unde ipse crebro et alternis sæpe versibus interponit et ingeminat nomen *Jesu Christi*. Idem fecit S. Petrus cæterique Apostoli. Postea vero, cum Pelagius hæresiarcha tempore S. August. gratiæ Christi detraheret, Ecclesia ut illum confutaret, omnes plane orationes concludit: *Per Dominum nostrum Jesum Christum etc.* itaque fecit S. Gregorius, qui plurimas Officii Ecclesiastici Collectas composuit, ut patet ex ejus Antiphonario. Plura vide apud Amalarium, Walafridum, Durandum, et cæteros qui de Officiis Eccles. scripsere.

Subtiliter S. Bonav. *Sapientia increata*, inquit, *dicitur esse in sinu Patris, gigni ex utero, ex ore procedere; primum, propter occultationem; secundum, propter consubstantialitatem: tertium, propter manifestationem: at de cælo mitti, propter illuminationem; sedere in anima, propter tranquillitatem.*

Ut mecum sit, et mecum laboret, ut sciam quid acceptum sit apud te.] Et ubi scivero exsequar. Græce, ἵνα συμπαροῦσα μοι κοπιάσῃ, id est *ut simul præsens*, vel *assistens mihi laboret*, id est *mecum laboret*, vel *collaboret*, ut legit Cantacuzenus. Sapientia enim et gratia Dei, non sola operatur bonum opus, ut vult Calvinus, sed simul cum mente et libero arbitirio hominis, cum illa cooperator. A gratia enim habet opus quod sit sanctum gratumque Deo; a libero vero

arbitrio, quod sit humanum et liberum. Unde hoc alludens Paulus; *Abundantius*, ait, *omnibus laboravi, non ego autem* (solus) *sed gratia Dei mecum*, 1. Cor. 15. 10. hoc est, ut explicat S. August. lib. de Gratia et libero arbitrio cap. 15. *Non autem ego, sed gratia Dei mecum, id est, non sola, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo.*

Græcum κοπιαση, significat laborem cum molestia et fatigatione; per hanc enim homini paranda est virtus, et servorum (qualem se esse fassus est v. 5.) est assidue laborare pro hero. Petit ergo sapientiam quæ secum non solum laboret, sed et laborare doceat, ac labori præsit, illumque urgeat et exigat. Unde noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 6. n. 3. censet esse metaphoram ab exactoribus, qui servis laborantibus assistunt, opus exigunt, et in laborando instant, nec sinunt servos aut dormire, aut segniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpescere aut dormitare in regio munere exercendo, quippe qui regnant, Dei munus et opus faciunt. Exigat igitur a me sapientia mei laboris pensum, instet, et sicut ego, quippe rex, in medio sum populi instar exactoris et episcopi inspectantis subditos, atque urgentis ut opus peragant, itaque videor cum illis laborare; ita cum *servus sim ego tuus*, laboranti mihi, ut opus tuum peragam, adhibe exactricem, assistricem, inspectatricem sapientiam. Sapientia ergo est velut rex aut regina apum, quæ assidue alveare obit et circumit, ut omnes apes urgeat ad laborem assiduum, ut scilicet favos quasi domos continue extruant, in iisque mella conficiant et condant. Eadem facit, ut labor suum sortiatur effectum et fructum. Nam sapientia adjuvante et dirigente, quis labor non felix, aut non fructuosus fuerit? Eadem cum laborante collaborans magnum illi præbet solatium æque ac auxilium. Quis enim laborem subterfugiat, cui secum humerum subjicit, et quasi succollat Deus? *Magna corona est communionem habere cum Deo*, ait S. Chrysost. homil. 11. in epist. ad Rom. et S. Hieron. epist. 2. ad Heliodorum, eum impellens ad vitam religiosam: *Paupertatem*, inquit, *times? sed beatos Christus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta sine sudore coronatur. De cibo cogitas? sed fides famem non timet. Super nudam metuis humum exesa jejuniis membra collidere? sed Dominus tecum jacet*, q. d. Hæc una Dei societas, ut cæteræ absint consolationes, quidquid tibi laboriosum accidere potest, demulcebit. Et S. Ambros. lib. 2. de Abraham: *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, sed in cruce Christi, et in Jesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis.*

11. Scit enim illa omnia, et intelligit, et deducet me in operibus meis sobrie, et custodiet me in sua potentia.] Græce, *in sua gloria*, id est gloriosa potentia: nam ut ait Sallust. proœmio in Catilinam: *In maximo imperio, maxima est gloria*, q. d. Sapientia me custodiet per suam potentem gloriam et majestatem, ut gloriam sibi comparet vel ex meis actionibus vel ex mei gubernatione et custodia, ut scilicet Deus gloriosus appareat in suo ministro.

Tria hic munia sapientiæ notat, eaque sibi dari deposcit. Primum est, scientia et intelligentia rerum agendarum, sive per virtutem, sive per artem, puta architectonicæ et fabricæ templi; secundum, in exsequendo et operando, prudentia, discretio, regula, norma et modus: quem significat τo *sobrie*, græce σωφρονως, id est moderate, discrete, sapienter, prudenter; postulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum nostrarum debet esse norma; hæc enim modum præscribit operationi, ne remissius aut ardentius quis operi incumbat, quam recta ratio flagitat; tertium est, actionis et operis custodia, ne ab hoste vel alia causa impediatur; hanc enim præstat pervigil sapientiæ providentia, indeque potentia, quæ omnia impedimenta solerter prævidet, et potenter discutit.

12. Et erunt accepta (Deo et hominibus) opera mea, et disponam (moderabor, administrabo, gubernabo, ut dixi v. 3. græce, διακρινω, id est dijudicabo, hoc est, jus suum cuique tribuam; est enim hoc verbum forense et judiciale) populum tuum juste, et ero dignus sedium (græce, *thronorum*) patris mei.] Sedes sive throni in plurali, notant multas provincias et judiciorum tribunalia, quibus per suos judices et præfectos præsidebat Salomon. Optat ergo illa omnia a sapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, ut imitetur Davidem patrem suum, qui sapienter et sancte Israelem totum gubernarat. Nam sæpe filii a parentum, præsertim principum, virtute et moribus degenerant, cujus rei causam dedi in Proverbiis. Unde illud: *Heroum filii noxæ.* Et illud Homeri Odyssea 2.

> Pauci enim filii similes patri sunt,
> Plures pejores, pauci autem patre meliores.

Augustus Cæsar, Juliæ filiæ et neptis dedecora, quasi vomicas perosus, teste Sueton. exclamabat:

> O utinam cælebs vixissem, orbusque perissem!

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter se gesserat, occidisse, cum diceret: *Nequaquam convenire, ut ex fortissimis parentibus natus filius ignavus superstes esset.* Idem fecit simili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem exstat epigramma:

> Germen iners abeas ad tartara, teque perosus
> Eurotas cervis nec det aquam timidis.
> Ignavus catulus, mala sors, hinc vade sub orcum:
> I Sparta indignus, quem nec ego peperi.

13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?] Septima est hæc ratio petita a celsitudine Dei, q. d. Rex a Deo constitutus est ejus in terris vicarius et interpres; quare ex Dei voluntate et mente populum regat oportet. At quomodo illam adeo arcanam expiscabitur et resciet, nisi internuncia ejus sapientia? Illam ergo, o Domine, mitte ad me. Ad hanc gnomen allusit, imo eam quasi citavit S. Paulus Roman. cap. 11. vers. 14. dicens: *Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit?* et 1. Corinth. 2. 16. *Quis enim cogonovit sensum Domini?* Hinc Moses in omnibus dubiis populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibique Deum consulebat, et ab eo responsa accipiebat. Idem a Deo jubetur facere Josue per pontificem Eleazarum, Numeror. cap. 27. vers. 21. Utrumque imitentur Principes et

Prælati, ut in rebus perplexis Deum per orationem consulant.

Pulchre hunc locum perurget S. Cyprian. de Singular. cleric. docetque Dei consilium et voluntatem unicam esse justitiæ normam, justique regiminis formam. Sic enim ait: *Cujus* (Dei) *ita sunt mandata servanda, ut si aliquid jusserit, quod secundum homines injustum esse videatur, justum credatur et fiat, et si justum jusserit, justum reputetur et fiat; cum sine justitia non potest esse, quod mandat, qui potens est injustitiam justificando vocare justitiam, et justitiam reprobando injustitiam probare transversam, cujus voluntas est sola et vera justitia.* Rationem subdit: *Si enim totum quod gerimus ad hoc tantummodo gerimus, ut Domino placeamus, profecto hoc solum erit justum, quidquid voluerit, et jusserit, et probaverit Deus, cui placere gestimus. Nam cum servi non possint a semetipsis scire, quid suis Dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; et utique homines hominum similium sibi non valeant utilitates agnoscere, nisi acceperint quod observent. Multo magis mortales nesciunt immortalis Dei justitiam comprehendere, nisi ipse justitiarum suarum dignetur judicia demonstrare, sicut Salomon approbat; dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ.*

14. Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ.] Syrus: *Cogitationes enim mortalium imbecillæ, neque firmæ sunt conceptiones eorum*; Arab. *Cogitationes mortalium sunt timores, et conceptiones*, vel *visiones eorum periculosæ*. Probat homines, præsertim reges, debere niti consilio sapientiæ et providentiæ Dei, eamque assidue implorare, ex eo quod hominum cogitationes, græce λογισμοι, id est ratiocinationes, discursus et consilia sint timida; græce δειλοι, id est misera, timida, debilia, ignava, ut metuant de rei successu, ideoque tarde et segniter eam aggrediantur et prosequantur, imo non audeant ardua tentare et moliri, præsertim quia nesciunt, an Deus id velit et gratum habeat, ut conatus nostros secundet et prosperet.

Et incertæ providentiæ nostræ.] Putamus enim nostris ratiunculis et consiliis invenire media ad rem conficiendam apposita, et in executione invenimus ea debilia, infirma, defectuosa, fallacia, ac in infelicem exitum desinere; quare consulere debemus Dei providentiam, utpote securam et certam, ab eaque toti pendere. Græce επισφαλεις αι επινοιαι ημων, id est, *Fallaces nostræ opiniones*, ut vertit Vatabl. quia nil fere certo scimus, sed tantum opinamur; alii: *Periculosæ adinventiones nostræ*; alii: *Instabiles conceptiones nostræ*: alii: *Periculo subjacent excogitata a nobis consilia*; tum quia pendent a circumstantiis plurimis et sæpe ignotis; tum quia mille casibus et modis impediri evertique possunt; tum quia in discursu sæpe hallucinamur, et paralogizamus ex mentis debilitate et cæcitate. Hinc interpres S. Chrysost. in Psal. 143. vertit: *Rationes hominum timidæ, et labiles inventiones eorum.* Octava est hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia et improvidentia hominis; hæc enim directione sapientiæ et providentiæ Dei indiget. Unde prudenter Josaphat rex, *Cum ignoremus*, ait, *quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te*, 2. Paral. 20. 12.

15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.] Syrus: *Corpus enim corruptionis gravius est anima*, vel *grave est adversus animam*; Arabicus: *Corpus corruptibile onerat animam, et terrenum habitaculum valde aggravat intellectum multiplicis sollicitudinis*, vel *anxietatis*; græce *corpus enim corruptibile degravat animam* (incorruptibilem) *et terrenum habitaculum*, sive *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφροντιδα, id est, *multarum curarum, multa curantem*, ut legit S. Augustin. lib. 2. contra Julian. Pelag. et multis curis æstuantem. Dat causam, cur cogitationes hominum sint timidæ, et incertæ providentiæ, quia scilicet corpus degravat mentem, ut non videat verum spirituale, sed tantum umbras corporeas, quæ sæpe fallaces sunt, oculumque intuentis fallunt, et decipiunt. Audi S. Bernard. serm. de Septuag. *Sane non simpliciter corpus, sed corpus quod corrumpitur, aggravat, ut immunem ab hoc gravamine primi parentis animam noveris extitisse, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate posuit eum Deus, ut inter summa et infirma versans, et in illa excederet sine difficultate, et ad hæc sine illecebra aut necessitate descenderet; illa penetrans naturali vivacitate et puritate mentis; hæc auctoritate dijudicans præsidentis. Denique adducta sunt animalia ad Adam, ut videret quid vocaret ea, non ipse aliqua curiositate ductus est, ut videret ea. Non sic in nobis libera ratio, sed undique ei luctandum est. Sic enim et ab infimis visco quodam captiva tenetur, et a summis indigna repellitur; ut nec ab his sine dolore possit avelli, nec ad illa sine magno gemitu, vel raro queat admitti.*

Pro *deprimit* græce est βριθει (quasi βοριζει, a βορη id est cibus) id est præ gravedine cibi vel potus, quasi dormitat corpus, et mentem pariter dormitare facit, ut cæcutiat, et quasi somnians phantasmata confundat, ut unum pro alio, falsum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro sincero imaginetur, eligat et amplectatur. Sic enim prorsus experimur mentem, dum speculari vult verum, præsertim cœleste et divinum, degravari gravitate et pondere corporis, ac velut in somno variis phantasiis falsis et erroneis agitari, quibus offuscata dum credit et fidem adhibet, quasi nesciens et sopita decipitur, et in errorem inducitur, uti videmus fieri in phreneticis, et ebriis ac dormientibus; hi enim quod imaginantur et somniant, licet insulsum, et stultum, verum tamen et prudens putant. Idem prorsus accidit homini vigilanti, præsertim curis et cupiditatibus æstuanti. Cupiditates enim phantasiam ita afficiunt et imbuunt, ut quod illæ cupiunt, hoc phantasiæ pulchrum, verum et eligendum videatur. Hinc sæpe bonus dormitat Homerus, mens scilicet alioqui sapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur et errat; videt enim rem quasi per nebulam et fumum vaporum, qui e stomacho ascendunt ad cerebrum, illudque miris phantasmatibus imbuunt, quibus res prorsus alia videtur, quam in seipsa sit; nam pro vera rei specie phantasiæ, indeque menti (quæ tota pendet a phantasia) obtruditur fictum falsumque phantasma, pro vera ratione sophisma, pro vero syllogismo paralogismus, pro certa scientia opinio apparens

sed fallax; quo fit ut homines subinde, dum maxime sibi sapere videntur, tum maxime desipiant.

TERRENA INHABITATIO, græce γεώδες σκῆνος, id est terreum tabernaculum; ita vocat corpus; in eo enim, quasi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina est tenditque ad cœlum, unde originem accepit; corpus vero, quia terreum, et ex terra factum, animam cœlestem ad terrena DEPRIMIT.] *Sensum*, id est mentem, πολύφροντιδα, id est multarum curarum vocat, multasque res meditantem, et multis curis agitatam anxiam et sollicitam, qualis est regum et principum, quæ proinde hinc curis pressa, inde corporis pondere degravata, ponderi et errori succumbat oportet, ni sapientiæ et gratiæ divinæ præsidio erigatur et fulciatur; quam proinde assidue implorandam docet Salomon. Huc alludens S. Paulus 2. Corinth. 5. 1. *Scimus*, ait, *quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis: nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cœlo est, superindui cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc et Plato in Cratylo censet corpus dici σῶμα, quasi σῆμα, id est sepulcrum, tamquam in eo anima, ejusque vis quasi in tumulo sepulta jaceat. Unde philosophus ille miseram animæ suæ sortem miserans:, *Animula*, inquit, *sensitivum cadaver gestas.* Porro multiplex est analogia corporis et tabernaculi; nam instar tabernaculi corpus nostrum pelle tegitur, contra externas injurias cœli: nervis ceu funiculis distenditur; ossa velut malus aliave armamenta sustentant illud; clavorum instar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes; avellitur morte hoc tabernaculum; corrugatur cutis, laxantur nervi, nutant pedes. Ita Pineda in Job c. 18. v. 14.

Corpus ergo aggravat animam et mentem, quia eam uni rei, puta veritati et Deo, intentam, deorsum abstrahit ad res corporeas et sensibiles, eamque distrahit per varias imaginationes et phantasmata, quibus phantasia instar equi vagi in campo pabulum carpentis assidue oberrat. Unde S. August. 10. Confess. cap. 40. ad uniendam cum Deo mentem suspirans: *Neque in his omnibus*, ait, *quæ percurro, consulens te, invenio tutum locum animæ meæ, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec a te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quæ si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, et resorbeor solitis, et teneor, et multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degravat. Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo. Miser utrobique*; et Nazianz. in Carm. 9.

> Nunc, *ait*, cum collecta est ratio, jamque ipse senectæ
> Ad metam accessi, miser heu! velut ebrius erro,
> Ac sæva obliquus pugna me deprimit anguis,
> Et recte consulta rapit furtimque palamque;
> Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
> Interdum in mundum devexo corpore vergit,
> A quo animæ graviter læsa est pars maxima nostræ.

Vide Cassian. collat. 23. cap. 7.

Secundo, quia corpus mentis aciem sua gravitate hebetat et obtundit, eamque sibi quasi similem, crassam, gravem et onerosam efficit, juxta illud Virgil. 6. Æneid.

> Noxia corpora tardant,
> Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.

Tertio, quia eam fatigat et delassat, ut diu non possit continuare speculationem, orationem, meditationem; sicut lorica et arma Saulis degravabant et lassabant Davidem, ut non posset progredi.

Quarto, quia eam suis phantasmatibus obnubilat, illudit et decipit, uti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quasi vincula et compedes injicit, ne sursum avolare possit.

Quinto, quia cum mente appetitum et voluntatem ad bona spiritualia anhelantem, deprimit ad amanda sectandaque bona corporea, terrena et caduca. Unde Apost. gemens suspirat: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Rom. 7. 23. Et sponsa amore sponsi languens, ad eum suspirat, *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *et inclinentur umbræ* corporis et miseræ mortalitatis, Cant. 2. 17. Et Job cap. 7. 20. *Factus sum*, inquit, *mihimetipsi gravis.* Vide S. Prosperum epist. ad Demetriad. non longe a fine, ubi docet, tentationes homini oboriri a corpore, ejusque concupiscentia degravante, sed eas vinci a charitate mentem ad Deum sublevante. Hinc videmus longe majorem partem hominum, per omnem pene vitam occupari circa corpus, ut illi de victu, vestitu, cæterisque commodis et voluptatibus provideant; ita ut parum et raro de anima, ejusque æterna salute cogitent. Quocirca ex hac gnome S. Cyprian. de Singular. Cleric. probat cavenda esse fœminarum consortia, ne iis Clerici cohabitent: *Tunc ergo*, inquit, *cavenda sunt fœminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua unanimiter frequentia; quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis provocat, et illic parit fomenta peccandi, ubi pertractans commoda sua, temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari, sicut Salomon asserit dicens: Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* Nam ut solerter advertit S. Bernard. serm. 81. in Cant. *Peccato factum est, ut corpus quod corrumpitur aggravet animam, sed amore, non mole. Nam quod surgere anima per se jam non potest, quæ per se cadere potuit, voluntas in causa est, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioso amore languescens et jacens, amorem justitiæ pariter non admittit.* Deinde quomodo voluntas hæc fiat necessitas, pulchre declarat: *Ita nescio quo pravo et miro modo ipsa sibi voluntas, peccato quidem in deterius mutata necessitatem facit: ut nec necessitas, cum voluntaria sit, excusare valeat voluntatem; nec voluntas, cum sit illecta, excludere necessitatem. Est enim necessitas hæc quodammodo voluntaria. Est favorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens; unde sese rea voluntas, ubi semel peccato consenserit, nec excutere jam per se, nec excusare tamen ullatenus de ratione queat. Inde querula illa vox, veluti gementis sub onere necessitatis hujus: Domine, inquit, vim patior, responde pro me.*

Hac de causa apposite S. Gregor. Nazianz. corpus vocat echeneidem, sive Remoram; sicut enim hic pi-

scis exiguus affigens se navibus earum cursum remoratur et sistit; ita et corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines:

Nec vitæ ipsa tuæ immittas echeneida carnem,
Quæ velut invicta properantem compede puppim
Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Unde suadet arctandam esse mentem et amorem; sicut enim arctata aqua in exiguo canali sursum exilit, ita arctata mens exilit ad Christum:

Non secus, *inquit*, ipse tuum qui sic arctatur, amorem
Te jubeo ad Christum sublato tollere fluctu.

Porro Remora est piscis magnitudine cubiti, fusco colore, similis anguillæ, ait Oppianus lib. 1. de Piscibus. Addit Plutarch. in Sympos. decade 2. c. 7. Remoram retardare navim, quia auget ejus humiditatem; sic et corpus animam facit humidam, ideoque gravem et cæcam; nam anima sicca est sapientissima. Anima ergo in corpore velut in ergastulo inclusa tenetur, et membris ejus quasi compedibus prægravatur. Est animæ corpus pro nebula, quæ illam cœlestia clare videre non sinit. Est ei pro illecebra, quæ ad malum et vetitum pertrahit. Est ei pro catena, quæ affectuum pennis vix ad sublimia volare permittit. Unde suspirat Psaltes: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam?*

Denique audi sanctum Bernardum serm. 3. de Ascens. *Nos autem in regione ista sumus, ubi plurimum est malitiæ, sapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Per sensum hîc arbitror intellectum designari, qui tunc vere deprimitur, cum multa cogitat, cum non colligit se circa illam unam et unicam meditationem, quæ concipitur de civitate illa, cujus participatio ejus in idipsum. Hujusmodi intellectum oportet deprimi, et distrahi per multa multis et multiplicibus modis. Animam vero hîc æstimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diversis passionibus afficiuntur, quæ mitigari numquam possunt, ne dicam sanari, donec voluntas unum quærat, et tendat ad unum. Duo ergo sunt, quæ in nobis purganda sunt, intellectus et affectus; intellectus, ut noverit; affectus, ut velit.* Subjicit deinde exempla Eliæ et Henoch: *Felices et vere felices illi duo viri, Elias et Henoch, quibus omnes materiæ et occasiones ablatæ sunt, quæ eorum intellectum impediant aut affectum, quia soli Deo viventes, nec noverunt nisi Deum, nec cupiunt nisi Deum. Denique et de Henoch legitur: Quia raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam ejus; intellectus noster turbatus erat, ne dicam cæcatus, affectus inquinatus erat, et multum inquinatus; sed Christus intellectum illuminat, Spiritus Sanctus affectum purgat.*

Quod corrumpitur.] Dat causam, cur corpus aggravet animam, quia scilicet est corruptibile. Nam primo, quod est corruptibile, hoc est materiale et terrestre (res enim immateriales et cœlestes sunt incorruptibiles) ideoque grave et ponderosum, sicut terra est gravis et ponderosa; secundo, quia corpus corruptibile et terrestre in dies corrumpitur, et in terram, ex qua formatum est, devergit, et in eam ceu matrem et originem suam redire gestit; unde secum animam deprimit, ut in terrena devergat et propendeat; tertio, quia corpus corruptibile hominem occupat, ut corruptioni ejus continuo occurrat, itaque a cœlestibus avocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum sumere, ut fami succurrat; dum sitit, cogit hominem bibere; dum fatigatur, cogit hominem quiescere; dum friget, cogit calefacere; dum dormitat, cogit dormire, etc. Hæ sunt necessitates corporis, quibus anima invita servire cogitur. Unde pro iis orandum cum Psalte: *De necessitatibus meis eripe me*, Ps. 24. 17. Clarum hoc est in ægrotis, qui toti sunt in corpore curando, ejusque valetudine recuperanda, ut nec studere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imo et insanis; hi enim tertiam fere diei vitæque partem, dormiendo transigunt; duas reliquas dies partes sæpe labori manuali, prandio, cœnæ, recreationi, confabulationi, etc. impendunt, ut vix dimidiam horam inveniant, quam dent orationi et Deo. Hinc Origenistæ et Pythagorici censuerunt, animam a Deo creatam perfectam ante corpus, sed ob peccata a se admissa detrusam in corpus quasi in carcerem, ut scelerum pœnas lueret. Manichæi vero, inquit S. August. lib. de Hæresibus, in 46. *Etsi utuntur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitant, ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verum hæ sunt Manis maniæ et vesaniæ.

16. Et difficile æstimamus (græce, εἰκάζομεν, id est imaginamur, conjectamus) quæ in terra sunt; et quæ in prospectu (græce, *quæ in manibus*) sunt invenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt quis investigabit?] Græce, ἐξιχνίασε, id est *investigabit*, q. d. Nemo investigavit, nemo etiam investigabit per se, sine duce sapientia. Cantacuzenus per εἰκάζομεν, id est *imaginamur*, censet notari sensus, tum externos, tum internos, per quos a rebus sensibilibus hauriuntur imagines, id est species, quæ menti imprimuntur, ut res cognoscat, non uti sunt in se suaque essentia, sed per species quasi per colores, quibus res vestiuntur, depinguntur et quasi colorantur; quare naturas et substantias rerum non cognoscimus, sed tantum externas earum formas et picturas. Omnia hæc ostendunt, quomodo corpus degravet animam et mentem.

17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris spiritum sanctum tuum de Altissimis? Pro *sciet* græce est præteritum *scivit*; S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *scit*; per præteritum enim cætera tempora denotat, puta præsens et futurum. Hinc et S. Hieron. in cap. 12. Zachar. pro *dederis* et *miseris* legit, *dedisti* et *misisti*. Pro *sensum*, græce est βουλὴν, id est consilium, mentem, voluntatem. Spiritus Sanctus, tum creatus hîc sumi potest, puta gratia et charitas; tum increatus, puta tertia persona Sanctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio et sanctificatio; unde Ecclesia eum invocans ait:

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

18. Et sic (male Lyranus et Dionysius legunt, *si*

CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORUM QUI SUNT IN TERRIS, ET QUÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicem effectum sapientiæ et Spiritus Sancti. Primus est, quod doceat ea, quæ sunt grata Deo; secundus, quod ad ea opere explendum, gratiam roburque suggerat, per quam mentes reformat, et mores corrigit. Pro *correctæ*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit *directæ*.

19. NAM PER SAPIENTIAM SANATI SUNT QUICUMQUE TIBI PLACUERUNT A PRINCIPIO.] Hæc ultima verba desunt in Græco. Pro *sanati sunt*, græce est, ἐσώθησαν, id est servati vel salvati sunt, hoc est, liberati sunt a periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Unde horum exempla deinceps recenset usque ad finem libri. Quocirca ab hoc versu caput decimum inchoant nonnulli. Simili modo Sapientem imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi salvati sunt, per fidem fuisse salvatos.

TERTIA PARS LIBRI

IN QUA

SAPIENTIÆ, EJUSQUE FRUCTUUM EXEMPLA E PATRUM HISTORIA RECENSET:
QUIBUS SAPIENTIÆ PRÆSTANTIAM AC DOTES
HACTENUS RECENSITAS CONFIRMAT.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SALUTEM, QUAM PER SAPIENTIAM ADEPTI SUNT ADAM, NOE, ABRAHAM, LOTH, JACOB, JOSEPH, MOSES, HEBRÆI, TRANSEUNTES MARE RUBRUM, MERSIS IN EO ÆGYPTIIS, COMMEMORAT.

1 Hæc illum, qui primus formatus est a Deo, pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit. 2. Et eduxit illum a delicto suo, et dedit illi virtutem continendi omnia. 3. Ab hac ut recessit injustus in ira sua, per iram homicidii fraterni deperiit. 4. Propter quem, cum aqua deleret terram, sanavit iterum sapientia, per contemptibile lignum justum gubernans. 5. Hæc et in consensu nequitiæ cum se nationes contulissent, scivit justum, et conservavit sine querela Deo, et in filii misericordia fortem custodivit. 6. Hæc justum a pereuntibus impiis liberavit fugientem, descendente igne in pentapolim: 7. quibus in testimonium nequitiæ fumigabunda, constat deserta terra, et incerto tempore fructus habentes arbores et incredibilis animæ memoria stans figmentum salis. 8. Sapientiam enim prætereuntes, non tantum in hoc lapsi sunt ut ignorarent bona, sed et insipientiæ suæ reliquerunt hominibus memoriam, ut in his, quæ peccaverunt, nec latere potuissent. 9. Sapientia autem hos, qui se observant, a doloribus liberavit. 10. Hæc profugum iræ fratris justum deduxit per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei, et dedit illi scientiam sanctorum: honestavit illum in laboribus et complevit labores illius. 11. In fraude circumvenientium illum affuit illi, et honestum fecit illum. 12. Custodivit illum ab inimicis, et a seductoribus tutavit illum, et certamen forte dedit illi ut vinceret et sciret quoniam omnium potentior est sapientia. 13. Hæc venditum justum non dereliquit, sed a peccatoribus liberavit eum: descenditque cum illo in foveam, 14. et in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi sceptrum regni, et potentiam adversus eos, qui eum deprimebant: et mendaces ostendit qui maculaverunt illum, et dedit illi claritatem æternam. 15. Hæc populum justum, et semen sine querela, liberavit a nationibus, quæ illum deprimebant. 16. Intravit in animam servi Dei, et stetit contra reges horrendos in portentis et signis. 17. Et reddidit justis mercedem laborum suorum et deduxit illos in via mirabili et fuit illis in velamento diei, et in luce stellarum per noctem: 18. transtulit illos per mare rubrum, et transvexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos autem illorum demersit in mare, et ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideo justi tulerunt spolia impiorum, 20. et decantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, et victricem manum tuam laudaverunt pariter: 21. quoniam sapientia aperuit os mutorum, et linguas infantium fecit disertas.

1. **Hæc illum, qui primus formatus est a Deo pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit.**] *Hæc*, scilicet sapientis, de qua hic omnis est sermo; græce: *Hæc protoplastum mundi patrem, solumque creatum conservavit*, q. d. Sapientia Adamum, qui primo solus a Deo fuit creatus et plasmatus, ut esset pater omnium hominum totius mundi, custodivit, ne quo casu læderetur aut interiret, præsertim ne a feris, serpentibus, venenatis herbis, fulminibus et procellis, vel a dæmonibus occideretur, itaque tota hominum stirps exstingueretur, sed ut viveret vegetus, sanusque perseveraret ad annum ætatis 930. itaque genus humanum per multos filios et filias, ac nepotes et neptes propagaret. Adam vocatur *protoplastus*, quia corpus ejus a Deo ex luto plasmatum et efformatum est, sicut a figulo finguntur et formantur vasa et simulacra ex luto et creta; ac deinde Deus in plasma, sive corpus hoc, animam inspiravit et infudit, itaque factus est homo in animam viventem, id est animal vivens, homoque rationalis. Vide dicta Gen. 1. et 2. Unde homines Deo fictori et factori suo obmurmurantes, quod alios se non formarit, nec alio meliore modo et conditione eos finxerit, ut aliam sortem, statum et gradum eis daret, redarguens Isaias cap. 29. 16. *Perversa*, ait, *est hæc cogitatio; quasi si lutum contra figulum cogitet; et dicat opus factori suo: Non fecisti me; et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis.* Quo alludens S. Paulus Rom. 9. 20. *O homo*, ait, *tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?* Clare vero et fuse Jeremias cap. 18. 6. *Ait Dominus: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israel.* Et v. 11. *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo est nostri corporis, conditionis et sortis plastes, sive figulus; lutum est terra et limus; plasma sive figmentum est corpus nostrum. Vide dicta locis jam citatis. Idem a Mose didicere Plato et Philosophi. Unde Aristophanes: πλασμα, inquit, πηλου ανθροπος, hoc est, *plasma*, sive *figmentum*, *luti est homo.* Et Lucianus in Prometheo ait Minervam, quæ est dea sapientiæ, finxisse hominem impiendo spiritu lutum, et plasmata, hoc est simulacra sua e luto efficta animando. Et Cicero pro Murena de Catone juniore ait: *Finxit te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum.*

A Deo,] concurrentibus tamen ad materiam præparandam angelis, ut dixi Genes. 1. et 2. Τo *a Deo* jam deest in Græco.

Pater orbis terrarum,] id est, pater omnium terrigenarum, hoc est, omnium hominum, qui ex terra formati, terræ destinati sunt incolæ et domini, ideoque propter eos terra, totusque hic mundus corporeus a Deo productus est. Denique tam Adam, quam quisque homo ex eo prognatus, est mundi imago, imo microcosmus, id est parvus mundus. Porro hæretici Paterniani, inquit S. August. lib. de Hæresibus in 85. inferiores partes humani corporis, non a Deo, sed a diabolo factas opinantur, et omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissime vivunt. Hos etiam Venustianos quidam vocant. Verum hæc est hæresis venerea.

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adam, a quo omnes terrigenæ prognati sunt. Mystice est Christus, a quo omnes terrigenæ redempti et regenerati sunt. Rursum, patres tales sunt Apostoli et viri Apostolici, qui orbem ad Christum converterunt. Ab uno exemplo disce omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, urbeque Fanensi (ita dicta a prisco Fortunæ fano) eminuit S. Paternianus, anno Domini 300. sub Diocletiano Imp. qui patre Ovinio Paterno Consule Romano genitus, Diocletiani sævitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in silvam semotam concessit: ibique cum multis asseclis monasticen exercuit, suumque ductorem æmulatus, vixit purissime instar angeli, ac creatus Abbas miram virtutum fragrantiam per totam illam Italiæ oram sparsit; atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum specie puellæ profugæ se ad nefas sollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, eum fudit fugavitque. Insuper, dum rerum inopia cum monachis laboraret, patritius Senogalliensis ab angelo monitus, jumenta cibis onusta ad eosdem misit, quæ, cum locus esset incognitus, angelo duce recta ad ipsum deducta sunt. Miraculis perpluribus claruit, claudis gressum, cæcis visum, energumenis libertatem, sanitatemque restituit. Creatus Fanensis Episcopus, qua verbo, qua exemplo, ac præsertim incensa in omnes charitate, velut pater omnium, solari singulos, hortari, instruere et ad salutem traducere sategit. Erat enim fide eximius, spe magnanimus, charitate flagrans, sapientia plenus, in eleemosynis largus, humilitate mitis, justitia severus, sanctitate singularis. Hinc factum ut omnes ei acclamarent: *Pater noster es tu*, juxta illud Elisei ad Eliam: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus*, 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatisque officiis cum 42. annos sanctissime exegisset, ab angelo mortis tempus modumque edoctus, magno omnibus relicto sui desiderio, gloriosus ad Deum migravit die 13. novembris, corpore suavem exhalante odorem. Quocirca e cœlo paternum in suos Fanenses conservans affectum, persæpe factiones civium dissipavit, inimicitias sustulit, pacem redintegravit, cædes impedivit, pestem famemque depulit; quin et hostes profligavit, ac nominatim cum Urbinates Fanum obsidione cinxissent anno Domini 1517. habitu pontificali vultuque augusto, spectandum se exhibens, civibus animos addidit, hostesque terrore perculit et in fugam egit; perinde ac S. Jacobus sæpius Hispaniam, S. Ambrosius Mediolanum a Conrado Imp. obsessum, S. Benedictus Nursiam, S. Faustinus et Jovita Brixiam ab hostium incursu defenderunt et propugnarunt. Sacrum ejus corpus, sepulcro ejus reserato anno Domini 1551. sub Julio III. Pont. post mille ducentos annos, repertum est integrum, vultu hilari et angelico; perinde ac si recenter sepulturæ fuisset traditum, miram undique fragrantiam spargens, cujus odore multi ægri sanitati restituti sunt. Quocirca Fanenses imagini ejus hoc epigramma supplices posuere:

O Pater, o custos, nostris qui raptus ab oris,
Invitus visus cedere, mane redis.

Cum enim sacrum ejus corpus Forosempronienses pio furto sustulissent, illudque tota nocte curru Forum Sempronii versus vexissent, mane tamen eodem loco unde sublatum fuerat inventum est. Ejus templum auxit et decoravit Justinianus Imper. ad quod dum more suo devotionis ergo contendit agricola, Argillam flumen sicco pede pertransiit. Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, ac ingenti imagine expressa, Romæque excusa et approbata conspexi. Basilica Sancti peramplis, tum prædiis, tum privilegiis, dotata fuit a Zacharia aliisquo summis Pontificibus, ac a Frederico Imper. diruta, restituta ab Innocentio IV. Pontif. Jure ergo S. Paternianus Italiæ, imo orbis terrarum, pater spiritalis et cœlestis nuncupari potest.

Cum solus esset,] Adam enim primo solus a Deo formatus est, deinde ex costa ejus fabricata est Eva, ut ex ea filios procrearet, et genus humanum propagaret, quæ proinde dicta est *mater viventium*; præsertim quia ex ea nascitura erat B. Virgo, quæ Christum auctorem vitæ erat paritura; Christus enim ex fœmina, puta ex B. Virgine, Evæ filia, natus est sine opera viri, ex virtute Spiritus Sancti.

Custodivit.] Adamum custodem paradisi, tum quoad corpus, ne quo casu læderetur aut moreretur, uti dixi; tum quoad animam, ne peccaret in statu innocentiæ, antequam deciperetur ab uxore; ac, postquam ab ea deceptus peccavit, et innocentiam ac justitiam originalem deperdidit, custodivit eum ne plane interiret et damnaretur, sed gratiam et pœnitentiam ei suggessit, qua a peccato resurgeret et salvaretur. Unde sequitur:

2. Et eduxit illum a delicto suo.] Complut. legunt ἐξείλατο, id est exemit, extulit; alii, ἐξέτεινεν, id est extendit vel extraxit, asseruit, aut vindicavit eum a delicto et lapsu suo; Syrus: *Liberavit eum a casu animæ illius*; Arabicus: *Et redemit eum a seductione ejus*. Hinc patet Adam pœnituisse de suo inobedientiæ, qua pomum a Deo vetitum comedit, peccato, ideoque illud ipsi fuisse remissum; imo veteres ex communi Ecclesiæ traditione et consensu tradunt Adamum esse salvatum: quare temerarium est id negare, et favet hic Sapientiæ locus. Hæc omnia docet S. Aug. epist. 99. ad Evodium, ubi sic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quod Christus, cum descendit ad inferos, inde eum liberavit, Ecclesia fere tota consentit; quod eam non inaniter credidisse credendum est, undecumque hoc traditum sit, etiamsi Canonicarum Scripturarum hic expressa non proferatur auctoritas*. Idem tradit S. Irenæus lib. 3. c. 34. Epiphan. hæresi 46. S. Hilar. in Psal. 119. et Canono 8. in Matth. S. Hier. in Psal. 98. et in c. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athan. serm. de cruce, S. Basil. Exhortat. ad baptismum, Origen. in c. 5. ad Roman. S. Thom. l. 4. contra Gentes, c. 52. et 53. Hugo Victor. in Gen. c. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te et mulierem*, etc. Gen. 3. 15. ac cæteri unico excepto Ruperto in c. 3. Gen. cap. 31. cui assentiuntur veteres hæretici, ut Tatianus, Saturninus, Severus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum esse damnatum, teste S. Epiphan. hæresi 46. et aliis. Addit S. Aug. lib. 2. de Peccat. merit. cap. 34. (et refertur de Pœnitent. dist. 1. cap. 83. *Sicut primi homines*) quem sequitur S. Anselm. libr. *cur Deus homo*, cap. 16. de utroque parente, hoc est de Eva æque ac Adamo, merito id credi. Probat idipsum Iren. l. 3. cap. 37. et Tertull. lib. de Pœnitentia in fine, ex eo quod confessi sint peccatum, quodque induerint se perizomatis et foliis ficulneis, quasi sacco et cilicio in signum pœnitentiæ. Et S. Ambros. asserit Adam post culpam statim ejectum de paradiso, separatum a deliciis, et ut ageret pœnitentiam, vestitum tunicam pelliceam, non sericam. S. Chrysostomus idipsum probat ex singulari amore, quo Deus ipse convenit lapsum et erexit. S. Gregorius lib. 6. epistol. 31. ad Eulogium, scribit Adæ animam in peccato mortuam non a substantia vivendi, sed a qualitate vivendi; tamen postmodum per pœnitentiam ad vitam rediisse. Leo IX. cap. *Hi duo*, de consecr. dist. 1. reddit rationem cur *Gloria in excelsis* et *halleluja* in Septuagesima intermittantur? Quia, inquit, peccavit primus homo; cur in Paschate repetantur? Quoniam Christo resurgente resurrexit ille lapsus protoplastus. S. Epiphanius quoque hæresi 46. *Castigatione*, inquit, *non vulgari plexus est, et e regione paradisi in exsilium actus, quo memor esse bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam revocatæ*. Quin et Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exsilio Adam se consolatum Psal. 92. *Dominus regnavit, decorem indutus est*, etc. a se composito.

Denique communis est Patrum sententia, Adamum in monte Calvariæ esse sepultum, ut qui primus peccati fuerat auctor, primus vim sanguinis Christi in eodem crucifixi sentiens salvaretur. Ita censent S. Athanasius, Origenes, Basilius, Chrysostomus, Epiphanius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, et alii quos citat noster Pererius lib. 7. in Genes. caput 46. Porro quod objicit Rupert. Adamum opponi Christo, Roman. 5. et alibi, quod Adam peccati, mortis et damnationis fuerit auctor; Christus vero gratiæ, vitæ et felicitatis æternæ, verum est quoad initia Adæ quando peccavit, non quoad sequentia, et præsertim exitum vitæ, quando per gratiam Christi illi promissi et ex illo nascituri, pœnitens veniam et salutem consecutus est. Decebat enim Deum, qui eum crearat, non sinere opus suum, puta protoplastum perdi, sed eum a lapsu elevare, renovare et quasi recreare. Decebat quoque Christum, qui genus humanum redimere venerat, ut generis humani caput et patriarcham, ideoque suum quoque patrem, redimeret et salvaret: *Ut, cum salvatur homo*, inquit S. Irenæus lib. 3. cap. 34. *oporteat salvari eum qui prior formatus est homo*. Unde Adamum a Christo descendente in limbum ex eo fuisse eductum, ac cum Christo resurrexisse, docent Origen. tract. 35. in Matth. S. Athanas. orat. de Passione, S. August. qu. 161. in Gen. S. Macarius homil. 11. Vide Bellarm. lib. 3. de Amissione gratiæ et statu peccati cap. ult. et Pererium lib. 7. in Gen. Narratur in historia Passionis Christi, sub nomine Nicodemi, Christum in inferno, id est in limbo, manum Adam tenuisse et dixisse: *Pax tibi cum omnibus filiis tuis justis meis*; Adamum vero respondisse Christi genibus advolutum cum lacrymis et voce magna (tamen nondum receperat corpus, imo non certo constat adhuc an receperit) *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti*

me, nec delectasti inimicos meos super me. Domine Deus meus, clamavi ad te, et sanasti me: eduxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum, Psal. 29. 1. et seq. Verum hic Nicodemi liber est apocryphus. Complut. et Regii, nec non Hugo, Lyran. Dionys. hic addunt: *Et eduxit illum de limo terræ*. Verum idipsum delent Græci et Romani. Probabiliter suspicatur Franc. Lucas in Notis hic, verba hæc hoc modo irrepsisse. Quispiam, inquit, pro illis verbis: *Et eduxit illum a delicto suo*, supposuit, *et eduxit illum de limo terræ*; conveniunt enim litteris *delicto* et *de limo*, et in aliquibus libris legitur tantum: *Et eduxit illum de limo terræ*. Postea retulit alius utrumque in textum, nempe id quod jam dixi, et illud: *Et eduxit illum a delicto suo*.

Et dedit illi virtutem continendi (Syrus et Arabicus, *tenendi*) omnia] scilicet suo dominio et imperio; nam græce est κρατησαι παντων, id est *dominandi omnibus*, sicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio: Deus enim Adæ dedit potestatem in omnia animalia cæteraque terrena, juxta illud Gen. 1. 28. *Dominamini piscibus maris, et volatilibus cœli, et universis animantibus, quæ moventur super terram*; quæ potestas homini post peccatum reddita et renovata est, licet non ea plenitudine et perfectione qua data fuerat primitus Adæ, dum Deus post diluvium dixit Noe et filiis ejus: *Terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, et super omnes volucres cœli, cum universis quæ moventur super terram; omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

Tropolog. Deus dedit Adæ robur et vires κρατησαι, id est superandi omnia vitæ pericula, adversa et tentamenta, quæ post peccatum eum undique invaserunt et quasi circumvallarunt; ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam et fortitudinem suggessit.

Quare immerito Rupertus, loco jam citato, auctorem hujus libri errasse dicit, eo quod Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ soli Christo competit, ideoque librum hunc esse apocryphum. Jam enim ex decreto Concilii Tridentini constat huuc librum esse Canonicum.

3. Ab hac ut recessit injustus in ira sua, per iram homicidii fraterni (male aliqui legunt, *fraternitatis*; et alii, *fraternitas*) deperiit.] Græce, *ab hac* (sapientia) *apostatans injustus* (Cain) αδελφοκτονοις συναπωλετο θυμοις, id est, *fratricidalibus simul deperiit furoribus*, indignationibus et furiis; quia scilicet ira et furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, et ipsum Cainum scelere, inquit Nannius; dum enim Cain Abeli corpus transfodit, suam ipsius animam confodit. Hinc Philo lib. *Quod deterius potiori insidietur: Insurrexit*, ait, *Cain in Abelem fratrem suum, et interfecit ipsum. Prima quidem specie Abelem occisum subindicat; sin autem diligentius rem expendas, ipsum Cain, a seipso: proinde sic legendum: Insurrexit Cain, et occidit seipsum*, etc. Ita ipse more suo symbolice, non genuine ad litteram. Nam Cain mox a cæde Abel cœpit cum jugi tremore et pavore velut furiis agitatus huc illucque vagari, omnibusque fuit abominabilis et exsecrabilis, ut tradunt Hebræi. Unde videtur Cain in scelere perseverasse impœnitens, ac ex uno in aliud corruisse, ideoque periisse, esseque damnatus. Addunt Paulus Burgensis. Dionys. et Oleaster in Genes. cap. 4. Cainum mersum esse diluvio tempore Noe. Verum hoc est improbabile. Sic enim Cain vivere debuisset plus mille et sexcentis annis; tot enim fluxere ab Adam et Cain usque ad diluvium. Illud tamen verum est posteros Cain patris sui homicidium imitantes, omnes periisse diluvio, ac proinde Cainum pariter eo periisse, quia eo tota ipsius prosapia periit et exstincta est; imo Cain suo scelere totum orbem perdidit diluvio, uti dicetur versu 4. Sensus ergo est, q. d. Cain recedens a sapientia per iram, ex invidia in Abelum fratrem concitatam; quia scilicet respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus, ad Cain autem et ad munera ejus non respexit, furore quo fratrem interfecit, et ipse periit, dum fraternæ charitatis jura violavit, et prior ipse mortem peccato in orbem inductam intulit fratri, quam ipsa natura. Itaque destitutus a sapientia fratrem interfecit, et ipse in gravissimum barathrum decidit fratricidii.

Ostendit sapientiæ necessitatem et dignitatem a contrario, puta ex damnis insipientiæ; impii enim destituti sapientia, velut luce et duce, in gravissima scelera corruerunt: cujus rei exemplum est Cain primogenitus Adæ, qui per summam stultitiam fratrem suum Abel, non alia de causa occidit, quam quod Deus ejus innocentia et sacrificio fuerit delectatus, et ut ait Joannes sua ep. 1. c. 3. 12: *Quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem justa.* Unde Paulus ad Hebr. 11. 4. *Fide*, ait, *plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc historia fratricidii Cain Genesis 4. cap. Sicut ergo Romulus Romæ conditor, Remum occidens, fratricida fuit; sic et primus Adæ filius, et primus urbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele, fratricida exstitit. Addit Cantacuzenus Cainum simili nece punitum; occisum enim esse eum casu a Lamech nepote suo in venatione, cum Lamech cæcutienti Tubalcain filius, Cainum sub herbis latitantem pro fera ostendisset, ideoque et ipsum Tubalcain a patre Lamech indignante interfectum. Verum hæc habent parum probabilitatis, uti ostendi Gen. 4. 23. Vide de scelerata vita Cain Josephum 1. Antiq. c. 3. de infelici vero morte S. Ambros. lib. 2. de Cain, cap. 9. et 10. et S. Augustinum serm. 104. de Temp.

4. Propter quem (Cain) cum aqua deleret terram, sanavit iterum sapientia, per contemptibile lignum justum gubernans.] Græce: *Propter quem dimersam diluvio terram sapientia iterum servavit, cum justum exiguo ligno gubernasset;* Origen. tomo 20. in Joannem, *vili ligno justum gubernans;* alii, *per vile lignum justo gubernato*. Græce enim est ευτελους, id est simplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluvio, et aquarum vi molique per se resistere non poterat, ideoque *contemptibile*, ut vertit Noster, præsertim quia homines illius ævi contemnebant arcæ fabricam, ac Noe ejus fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonavent. et Lyran. Græca hic variant; nonnulla enim legunt δι' ου, id est *propter quem*, scilicet Cain: alia δι' ο, id est *propter quod*, scilicet scelus parricidii sive fratricidii Cain. Eodem ergo redit utraque lectio. Sensus est, q. d. Impius homicida, imo fratricida

Cain, suo exemplo posteros ad idem scelus, cæteraque quælibet impulit; quo factum est ut Deus, tot tantaque eorum scelera perosus, impiam gentem totumque orbem diluvio merserit. Verum sapientia justum piumque Noe tunc servavit in arca, ut ipse esset seminarium humanæ posteritatis, ne illa diluvio tota interiret, sed per ejus filios et nepotes servaretur et propagaretur. Vide dicta Genes. 6. et seq. Hinc Origen. in Joannem tom. 20. paulo post initium: *Quod vero*, inquit, *diluvium seminis Cain delendi causa factum fuerit, Sapientiæ liber Salomoni inscriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipsa (sapientia) injustus in ira sua periit, cum animis fratricidis, per quem inundatam terram rursus servavit sapientia, vili ligno justum gubernans*. Est hoc tertium exemplum, idque geminum. Per antithesin enim bifariam ostendit quanta sit utilitas sapientiæ; nam orbem perdidit insipientia et impietas Caini et posterorum ejus gigantum, inducendo diluvium: hunc servavit et restauravit sapientia et justitia Noe per arcam; unde nonnulli cum Jansenio illud Genes. 4. 15. de Caino dictum: *Septuplum punietur*, sic intelligunt, q. d. Deus differet Caini punitionem usque in septimam generationem; tunc enim Caini posteri mensuram peccatorum ejus implebunt, qua impleta Deus toti orbi inducet diluvium, ut eo impios cum impietate submergat. Cain ergo fuit dux, pater et princeps impiorum, ob quos Deus immisit diluvium. Audi Joseph lib. 1. Antiq. c. 3. *Cæterum tantum abfuit ut hac castigatione in melius vitam mutaverit, ut pejor etiam sit factus, suis voluptatibus vel cum aliorum injuria indulgens, et facultates domesticas per vim ac rapinas accumulans, accitis undecumque latrociniorum et nequitiæ sociis, magister illis ad facinorosam vitam est effectus. Ad hæc simplicem hactenus vivendi rationem excogitatis mensuris et ponderibus immutavit, pristinamque sinceritatem et generositatem ignaram talium artium, in novam quamdam versutiam depravavit*. Et post pauca: *Superstite etiam tum Adamo Caini soboles sceleratissima evasit, dum posterior quisque fit deterior, nec solum imitatur priorum vitia, sed et superat*.

Nota τὸ *sanavit*, q. d. Cain cum posteris, per diluvium vulnus pene lethale et irreparabile inflixit toti orbi totique humano generi; sed sapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illudque sanavit servando Noe per contemptibile lignum, id est per vilem et exilem arcæ fabricam, ut ille esset pater novi mundi et sæculi, ac orbem pene deletum obrutumque suis ruinis et cineribus, velut phœnicem redivivum suscitaret. Hoc est quod de Noe inter ejus elogia recenset Ecclesiast. c. 44. 17. *Noe inventus est perfectus, justus, et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio. Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri posset diluvio omnis caro*. Et Paulus ad Hebr. 11. 7. *Fide Noe, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum, et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus;* vide ibi dicta.

Porro S. Ambrosius lib. 1. Offic. c. 25. Noe a quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: *Noe*, inquit, *quam sapiens, qui tantam fabricavit arcam? quam justus, qui ad semen omnium reservatus solus ex omnibus, et præteritæ generationis superstes est factus, et auctor futuræ, mundo potius et universis quam sibi natus? quam fortis, ut diluvium vinceret? quam temperatus ut diluvium toleraret? quando introiret, qua moderatione degeret, quando corvum, quando columbam dimitteret, quando reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem agnosceret?*

Nota, secundo, τὸ *gubernans:* Noe enim arcæ undique tectæ erat inclusus, totusque pendebat a Dei providentia et gubernatione; quare non alius potuit esse arcæ nauclerus et gubernator, quam Deus. Audi S. Chrysost. hom. 21. in Genes. *An non*, inquit, *arcam hinc et illinc moveri, et non submergi a tanta aquarum vi, cum nullus esset gubernator, supernæ erat gratiæ? Non enim dicere potes quod fuerit ad modum navis, ut arte quadam illius iter dirigi potuerit* (velis vel remis) *Arca erat undequaque clausa et munita, et propter præceptum conditoris, non solum eam lædere non potuit aquarum impetus, sed sublimior illis facta inhabitantes admodum securos fecit*. Similia habet S. Aug. lib. 15. de Civit. cap. 27. et S. Ambros. lib. de Arca et Noe cap. 21. Simile exemplum senis naufragi, quem in navi fluctibus in varias oras jactatum mira providentia gubernavit Christus, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium.

Tropolog. simili cura Christus justum et electum quemlibet gubernat, ut per tot hujus vitæ procellas salvus enatet vel enaviget ad portum salutis. Quare justus dicat cum Poeta:

> Per tot discrimina rerum
> Tendimus in cœlum, sedes ubi fata quietas
> Ostendunt nobis.

Denique nota τὸ *iterum*, q. d. Adam primo perdidit orbem, dum peccavit, ac peccatum in omnes posteros transmisit; merebatur enim ipse cum omnibus posteris a Deo perdi et occidi, sed sapientiæ divinæ bonitas eum a peccato eduxit, ac posteris de Christo salvatore providit. Secundo, Cain cum posteris orbem perdidit diluvio, sed iterum eum salvavit sapientia, per Noe diluvium superans, et orbem restaurans.

5. HÆC ET IN CONSENSU NEQUITIÆ (aliqui legunt, *superbiæ*) CUM SE NATIONES CONTULISSENT (alii legunt, *extulissent*; aliqui, *confudissent*) SCIVIT JUSTUM, ET CONSERVAVIT SINE QUERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CUSTODIVIT.] Pro ἔγνω, id est scivit, aliqui legunt εὗρε, id est invenit. Pro *sine querela* græce est, ἄμεμπτον, id est *inculpatum*, idque *Deo*, qui scilicet adeo erat integer vitæ scelerisque purus, ut ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare et culpare posset. Pro *cum se nationes contulissent*, græce est, ἐθνῶν συγχυθέντων, id est, *cum se gentes confudissent*, id est commiscuissent, conjunxissent, conspirassent, scilicet ad ædificandam turrim Babel duce et instigatore Nemrod, primo orbis rege et tyranno, ut scilicet hac turri altissima a diluvio, si quando rursus ingrueret, se defenderent, ut vult Josephus; aut potius, ut Nemrod superbus ibi regni et tyrannidis suæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omnesque sibi subjectos continere et coercere posset, ait Hugo Victor. in Gen. imo ex qua ipse in cœlum conscendere, ac contra Deum se defendere posset, ut indicat sanctus Augustinus lib. 16. de Civit. cap. 4. Unde Poetæ

fabulati sunt Titanes cum Jove pugnantes, monte montibus imposuisse, ut in cœlum conscenderent, juxta illud Virgilii 1. Georg.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam:
Ter pater extructos disjecit fulmine montes.

Tunc Deus *scivit*, id est cognovit, amavit et conservavit, *justum sine querela*, ut superbiæ, atheismo et tyrannidi Nemrod et fabrorum turris Babel, non consentiret, sed in Dei fide et cultu fidelis persisteret: unde Deus illum unum sibi delegit, cum reliquos omnes aversatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impedivit, fabrosque per totum orbem dispersit: lingua ergo puniti sunt, quia lingua peccarunt. Nam ut ait S. August. lib. 16. de Civit. cap. 4. *Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere, ut obediret Deo. Sic illa conspiratio dissoluta est.*

Quæres quis fuit hic justus? Nonnulli putant fuisse Heber: illius enim ævo facta est fabrica turris Babel; unde ipse filium tunc natum vocavit *Phaleg*, id est, *divisio*, eo quod tunc a Deo fabrorum Babel confusæ et divisæ sint linguæ. Hinc S. August. l. 11. de Civit. c. 11. docet Heber immunem fuisse ab impietate fabrorum horum, et consequenter a confusione linguarum, ideoque ipsum cum vera Dei fide et pietate pristinam linguam retinuisse, quæ proinde ab Heber dicta sit Hebræa.

Verum quod sequitur: *Et in filii misericordia fortem custodivit*, clare notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hic notari bellum Abrahæ, quod gessit contra quatuor reges totidem gentium, cum iis cæsis liberavit Lot, Genes. 14.

Melius alii referunt ad vocationem Abrahæ, quando omnibus gentibus ad idololatriam deflectentibus Deus eum evocavit ex Ur Chaldæorum in Chanaan; ut ibi sibi soli serviret. Hæc gentium a Deo apostasia et defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quæ facta est sub annum centesimum, vel potius centesimum septuagesimum, a diluvio, ac deinde in dies crevit et propagata est usque ad Abraham, qui natus est anno 292. a diluvio; quare alludit hic ad fabricam Babel, sed per eam designat ævum idololatriæ, quæ tunc cœpit et duravit per multa sæcula, a qua Deus Abraham ejusque posteros evocavit, et sibi in populum fidelem, suamque Ecclesiam et Synagogam separavit. Alludit enim ad illud Genes. 15. 7. *Ego* (sum) *Dominus, qui eduxi te de Ur Chaldæorum.* Vide Judith c. 5. v. 7. Unde colligas Abrahamum numquam coluisse idola, licet id opinetur Sanctus Chrysostomus semper Deum verum, uti pluribus ostendi Genes. cap. 11. vers. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam* fabricam turris Babel factam esse ultimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus a diluvio trecentesimus et quadragesimus (vixit enim Phaleg 239. annis, Genes. 11. 18.) quo anno Abraham, utpote natus anno 292. a diluvio, jam erat 48. annorum; quare ajunt Abraham æque ac Noe, qui tum adhuc vivebat, interfuisse fabricæ turris Babel: Heber enim indidisse filio nomen Phaleg spiritu prophetico, quo prævidebat sub finem vitæ ejus fabricandam turrim Babel, ideoque dividendas linguas: hæc Hebræi. Verum verius est turrim Babel fabricatam anno centesimo, ut vult S. August. vel potius anno centesimo septuagesimo a diluvio, ob rationes quas attuli Gen. 10. 25. quare fabrica hæc 122. annis præcessit nativitatem Abrahæ.

Et in filii misericordia fortem custodivit.] Ita legendum cum Romanis et Græcis. Quare minus recte Complut. legunt: *Et in filiis misericordiam fortem custodivit*; alii: *Et in filiis misericordiæ fortem custodivit*, q. d. Deus postquam confusione linguarum punivisset impios fabros Babel, ascivit sibi Abraham, suamque gratiam et misericordiam in ejus posteros firmam stabilemque conservavit. Ita Lyran. Hugo, Holcot et Dionys. Verum legendum est cum Romanis *in filii misericordia*; græce, ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις, id est, *in filii visceribus*, quod nonnulli sic exponunt, q. d. Deus Abrahamum eo affectu complexus est, quo pater solet filium prosequi; Deus ob intimum et visceralem erga Abraham, quasi filium suum, amorem fecit eum resistere peccatoribus undequaque circumfusis, eumque ad sceleris communionem tentantibus; unde Vatabl. vertit: *Et ut erga filium animata, conservavit constantem.* Sic Apostolus ait Philippens. c. 1. v. 8. *Testis mihi est Deus quomodo cupiam vos in visceribus Jesu Christi*, quod scilicet vos diligam eo affectu, quo Christus vos *in visceribus*, id est intime, diligit.

Secundo et genuine, q. d. Deus Deique sapientia effecit ut Abraham fortiter vinceret visceralem amorem et commiserationem erga filium suum Isaac, quando Deo jubente eum immolare voluit, Genes. 22. Vide ibi dicta. Abraham enim ex intimis visceribus diligebat Isaac; unde summa commiseratione commota sunt ejus viscera, cum jussus est eum mactare; sed fortitudo obedientiæ et amoris divini vicit omnem amorem et miserationem humanam, etiam filii unigeniti, qualis erat Isaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, ut immolaret filium unicum per miraculum natum, totamque suam spem posteritatis. Deus enim promiserat Abrahæ propagandam ejus posteritatem per Isaac, ex eoque nasciturum Christum. Quare Abraham *contra spem* naturæ *in spem* gratiæ et promissionis divinæ *credidit*, scilicet ex Isaac a se immolato nasciturам sibi prolem a Deo promissam; credebat enim Deum Isaac a morte suscitaturum, Roman. 4. 18. Heb. 11. 19. Annon hæc fuit magna fortitudo fidei et obedientiæ? Hinc Abraham a S. Ambrosio vocatur *pater fidei, pater omnium credentium, princeps familiæ gentium et generationis Domini, pater electionis et piæ confessionis.* Unde Philo l. de Abraham, ejus virtutem et robur longe extollit super omnes Gentiles, qui se aut suos amore parentum vel patriæ morti obtulerunt, aut devoverunt, uti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Aristogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Junius Brutus et Decii. Hi enim partim ex vanæ gloriæ studio, partim inviti et coacti, ad graviora mala cavenda id fecerunt. At Abraham non coactus, sed sponte et ultro unius Dei amore, ut ejus voluntati satisfaceret, suum Isaac propria manu jugulare, mactare et concremare Deo destinabat. Quocirca vere de Bruto primo Romæ consule, filios, eo quod cum Tarquiniis contra

rempublicam couspirassent, ad mortem condemnante cecinit Virg. 6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido,
Infelix, utcumque ferent ea fata minores.

Secus fuit in Abraham, qui vicit amorem filii robore amoris divini. Unde mira ejus ex misericordia et fortitudine harmonia digna est, quæ magnis laudibus celebretur: nam filium sine misericordia jugulare, tyrannicum esset, imo et belluinum: sine obedientia illæsum custodire, impium esset et penitus injustum: utrumque vero conjungere, et cum misericordia erga filium, obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generosi animi indicium singulare. Qua de causa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quasi admiratus, cum juramento ei promisit Genes. 22. 18: *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me.* Quocirca S. Ambros. l. 2. de Cain et Abel, c. 1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine sic scribit: *Quem* (Isaac) *sacrificii modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam vacuamque formidinis, et corporeæ cupiditatis immunem cum ipsa pietas patris devotioni cederet immolantis,* q. d. Devotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filium Isaac, ut eum pro Deo immolare destinaret. Idem l. 1. Offic. c. 25. *Adverte,* ait, *hic omnes virtutes in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit justitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius: tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit et quarta virtus temperantia. Tenebat justus et pietatis modum, et executionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit ut filium reservaret.* Et S. August. ser. 73. de Tempore: *Hilarius,* inquit, *accingebatur, qui nec timorem facinoris formidavit, nec implere quod jussus est degener animus dubitavit: spes illa futura tot gentium jubetur occidi paterna manu. Devotus pater eo voto suscepit parricidium, quo susceperat filium: nec refert utrum impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat. O Domine piissime, quem scis patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et post nonnulla: *Videte, fratres, Abraham patientia fortem, devotione constantem, non cum aliqua fera luctantem, sed cum natura pugnantem. Devotio dicebat: Percute; pietas clamabat: Parce. Illa revocabat, ista provocabat. Filius tunc moriturus jacebat, erigit dexteram feriturus.*

Paulo aliter vertit Syrus: *Et Abraham filium misericordiarum* (id est summe misericordem) *custodivit.* Deus enim misericordes tuetur et custodit. Unde Arabicus: *Et custodivit eum in clementia,* vel *pietate illius in filium suum,* q. d. Deus Abrabam ob pietatem in filium quem tenerrime amabat, custodivit, ut, dum jussu Dei vellet eum immolare, cum tamen actu non immolaret, sicque et filium patri, et patrem filio a morte servavit et custodivit, dum per Angelum stitit ejus manum et gladium, ac præceptum de immolando filio revocavit.

Allegor. *in visceribus filii,* id est per viscera Christi Abrahæ filii; ejus enim meritis, ejus misericordia viscerali præstitum est Abrabæ, ut suum Isaac Christi antitypum, Deo fortiter immolare vellet. Ita a Castro. Est hoc quartum sapientiæ exemplum editum in Abraham, sequitur quintum editum in Lot et Pentapolitis.

6. Hæc justum (Lot) a pereuntibus impiis liberavit fugientem, descendente igne in Pentapolim.] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne sulphureo, et quasi fulmineo siderata conflagraret Pentapolis ob ejus scelera, præsertim libidinis contra naturam, ipse castus justusque per Angelos hoc incendio eductus et liberatus est. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque civitates, scilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim et Segor, licet ultimæ Segor parcitum sit a Deo, ob preces Lot in eam confugientis. Jam tota Pentapolis versa est in mare salsum sive mortuum, quod a bituminis copia vocatur lacus Asphaltites. Vide dicta Genes. 19. *Pentapolis* ergo græce idem est quod latine *quinque urbes,* sive regio complectens quinque urbes. Porro Pentapoles in variis orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæstina, cujus quinque urbes infanda libidine infames, ideoque cœlesti igne crematæ, fuere jam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius lib. 5. cap. 5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411. Episcopi quinque urbium, scilicet Berenices, Arsinoes, Ptolemaidis, Appolloniæ et Cyrenes. Tertio, Ptolemæus lib. 5. aliam Pentapolim ponit cujus quinque urbes recenset, Laodiceam, Antiochiam, Amaseam, Ptolemaidem, Palmiram. Quarto, in Concilio Ephesino invenitur Zenobius Episcopus Barræ civitatis in Pentapoli. Quinto, Italiæ Pentapolis fuit in Umbria, puta in Gallia Senonum, sive agro Gallico ad mare Adriaticum testibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de regno Italiæ, cujus quinque urbes sunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Pisaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium cæterarum quatuor; hinc ea in urbe erat supremum tribunal hujus Pentapolis, quæ proinde dicta est *Urbs juris,* pro quo corrupte nonnulli legunt *uris,* cujus Episcopi sanctitate celebres, ideoque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300. S. Eusebius anno Domini 500. sub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592. S. Ursus anno Domini 625. cujus festum Fanenses celebrant 15. Maii: quod dum sprevit agricola nomine Leo, monitusque superbe obstreperet: *Si ille est Ursus, ego sum Leo* (vel, ut alii verius, *ego sum canis*) terra dehiscente, vivus cum bobus et aratro absorptus est: vorsginis vestigium in hodiernum diem exstat in villa dicta *de Bellocchi.*

Descendente igne,] ut Pentapolitæ, qui arserant libidine, arderent igne, utque terra adeo nequam cremaretur, ne quod malum semen in ea restaret, quod fructum perversum germinaret. Unde Origen. in Joan. tom. 20. citans hunc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quam iræ Dei: *At certe,* ait, *Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, et quidquid relictum fuisset ex ea humiditatis, arefaciendo, ne in posterum oriretur vitis Sodomorum, neque malleolus Gomorrhæ, neque uva iræ, neque botrus amaritudinis, ac ne vinum quidem, furor draconum, et venenum aspidum insanabile. Simile quiddam dices etiam de Ægyptiis, de quibus dictum est: Occidit in*

grandine vineas eorum, et moros eorum in pruina. Boni enim Dei est interficere vineas Ægyptiorum, et moros impiorum.

7. QUIBUS IN TESTIMONIUM NEQUITIÆ FUMIGABUNDA CONSTAT DESERTA TERRA, ET INCERTO TEMPORE FRUCTUS HABENTES ARBORES, ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTUM SALIS.] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ, æque ac divinæ in eos vindictæ testimonia, quæ permanserunt et permanent usque in hodiernum diem, ut divinam in impios iram mortalibus testentur, eosque a sceleribus absterreant. Primum est *terra deserta* fumigans: hic enim fumus judicii Dei in se acti, puta incendii, quo conflagravit Pentapolis, index est, ac symbolum incendii infernalis, quo ardent Sodomitæ cæterique impii. Sensus ergo est, q. d. In Pentapolitanorum sceleris vindictam et testimonium *constat*, id est, exstat terra eorum in solitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quasi ignis e cœlo pluvii, quo deflagravit, reliquias adhuc servans. Exhalat enim continuum fumum et sulphur, ut ait Philo lib. de Abraham: Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, sive lacus Asphaltites, tum terra illi adjacens et vicina, uti mox ostendam. Unde Borchardus lib. 1. Histor. c. 5. et 6. *Mare Mortuum*, ait, *semper est fumans et tenebrosum, quasi os inferni, sicut oculis meis aspexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingit, cuncta sterilefacit.* Pentapolis ergo est umbra et imago gehennæ. Spectate eam, pæderastæ, ac in ea, quod vos manet supplicium intuemini. Discite munditiam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundum est: *Incerto tempore fructus habentes arbores*; græce, ἀτέλεσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά, id est, *imperfectis tempestatibus fructus ferentes plantæ*: ὧραι ἀτέλεις dicuntur tempora frugum inchoata, numquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita semper se habent, ac si numquam esset certum tampestivumque maturis frugibus tempus, id est ferunt fructus, qui numquam ad maturitatem perveniunt. Terra enim a Deo maledicta vim maturandi non habet: unde aliqui vertunt: *Imperfecta maturitate fructus ferentes plantæ*; ὥρα enim significat tempestivitatem maturitatis, sive tempus maturandis frugibus a natura destinatum, quod in Pentapoli semper est imperfectum, id est intempestivum et immaturum, ideoque semper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plene formatos. Unde Origen. tom. 20. in Joannem habet: *Et plantæ intempestivum fructum ferentes.* Sic et Vatablus noster vertit: *Incerto tempore*, quia nullum certum tempus est, quo in Pentapoli fructus maturescant, uti fit in aliis regionibus, quia semper sunt immaturi: fructus ergo incerti temporis sunt intempestivi et immaturi. Nam fructus qui certo et a natura statuto tempore, v. g. in autumno non maturescunt, numquam maturescunt. Ad maturationem enim requiritur calor, sed temperatus; calore caret hiems, temperie æstas: quare hiems fructus maturare nequit; æstas vero eos non maturat, sed adurit. Unde Arabicus: *Et plantæ ejus fructificabunt in temporibus fructus imperfectos*; Syrus; *Et arbores quæ sunt intra eas civitates fructus non faciunt.* Nota, Pentapolim, quæ olim erat amœnissima et fertilissima, ut vocaretur Paradisus Dei, post scelera et ultionem Dei versam esse, partim in lacum Asphaltitem sive mare Mortuum, partim in terram exustam, in qua, ut ait Joseph. l. 5. de Bello, c. 5. *Adhuc divini ignis reliquias, et oppidorum quinque videre licet imagines, et renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium vero manibus in fumum dissolvuntur et cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhist. c. 37. et Tacit. l. 5. Hist. ac Tertull. in Car. de Sodoma, et S. Aug. 21. Civ. c. 8. Denique Jansen. ex Græco clare vertit: *Et imperfecta vel inconsummata pulchritudine et maturitate fructificantes arbores*; ὥρα enim hic, inquit, non tam tempus significat, quam pulchritudinem et maturitatem; unde ὡραῖος, id est pulcher vel maturus.

Tertium est, *incredibilis* (græce, ἀπιστούσης, id est *incredulæ) animæ memoria*: græce μνημεῖον, id est monumentum, *stans figmentum salis*; græce στήλη, id est *columna salis*, vel simulacrum salis, aut titulus salis, uti sunt lapides titulares, qui in memoriam personæ vel rei alicujus eriguntur. Designat uxorem Lot, quæ cum eo fugiens e Sodoma, ac contra præceptum angeli curiose respiciens retro, ut conflagrantem Sodomam aspiceret, ob incredulitatem et inobedientiam versa est in statuam salis, metallici scilicet, quod imbribus resistit, et soliditate sua ædificiis est utile, teste Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem et salutem suam, si respiceret retro, nec ne. Jusserat autem Deus per angelum, ne retro respiceret, tum ad obedientiam ejus exercendam, tum ut citius fugeret a Sodoma, tum ut omnem misericordiam, communionem et memoriam impiisimorum Sodomitarum ei adimeret. Hinc liquet statuam hanc superfuisse tempore Salomonis, imo Josephus eam se vidisse docet lib. 1. Antiq. quin et etiamnum eam exstare inter Engaddi et mare Mortuum docent oculati testes Borchardus, Bredenbachius, Saligniacus, et ex iis Adrichomius in Descriptione Terræ Sanctæ. Addit Tertull. in Carmine de Sodoma, duo de statua hac rara et inaudita.

1. Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
2. Dicitur et vivens alio jam corpore sexus,
Munificos solito dispungere sanguine menses.

q. d. Patitur menstrua more mulierum. Sapienter S. Prosper lib. 1. de Prædict. et promis. c. 16. *Hæc salis statua*, inquit, *suo exemplo fatuos condivit, in proposito sancto, quo tendunt proficientes, noxia curiositate retro non debere respicere.* Eamdem causam cur in sal potius, quam in quid aliud sit versa, dat Rupert. Et S. Aug. ser. 29. de Verbis Domini secundum Lucam: *Nihil ergo*, inquit, *tam inimicum spei quam retro respicere, id est, in eis rebus quæ prælerlabuntur et transeunt, spem ponere; sed in his quæ nondum datæ sunt, sed dandæ quandoque quæ numquam transibunt, non sperare. Quando autem scatet tentationibus mundus velut pluvia Sodomæ sulphurea, metuendum est exemplum uxoris Lot. Retro enim respexit, et ubi respexit, ibi remansit. In salem conversa est, ut prudentes condiret exemplo.* Deinde spem comparans ovo, ex quo speratur pullus, qui nondum est: *Ovo tuo*, inquit, *scorpium time; vide, quia de cauda percutit, quam retro habet. Non ergo perimat scorpius ovum tuum, mundus iste spem tuam*, etc. *ut retro respicias, id est, ut in rebus præsentibus spem ponas, et ab eo quod promisit Christus,*

et nondum dedit, sed, quia fidelis est, dabit, avertas animum tuum. Plura de Pentapolis strage dixi Genes. 19.

8. SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREUNTES, NON TANTUM IN HOC LAPSI SUNT UT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SUÆ RELIQUERUNT HOMINIBUS MEMORIAM, UT IN HIS QUÆ PECCAVERUNT, NEC LATERE POTUISSENT,] id est possent. Pro *prætereuntes* græce est, παροδεύσαντες, id est extra viam excedentes, exorbitantes, scilicet a sapientia. Pro *lapsi sunt* græce est, ἐβλάβησαν, id est læsi sunt, damnum incurrerunt, in detrimentum lapsi sunt. *Ut ignorarent bona*, græce καλὰ, id est honesta, item utilia et jucunda honestis annexa. Sensus est, q. d. Impii Pentapolitæ cæterique eis similes sua insipientia duplex sibi damnum accorsiverunt. Prius, quod vera bona virtutis, ac consequentis ex ea felicitatis et gloriæ, ignorarint, ideoque in scelera Deique vindictam acerrimam inciderint. Posterius est publicum dedecus et infamia, quod scilicet eorum scelera latere non possint, sed statuta sint in publicum toti mundo paradigma et exemplum, per monumenta vindictæ, quæ Deus superesse totique orbi ostentare voluit, ut eorum exemplo cæteri sapiant, ac Deum timeant, et ab ejus offensa se coerceant.

9. SAPIENTIA AUTEM HOS, QUI SE OBSERVANT, A DOLORIBUS(græce, *a laboribus*, sed labores post lapsum hominis sunt dolorosi, æquo ac dolores laboriosi) LIBERAVIT.] Pro *qui se observant* græce est, θεραπεύοντες αὐτὴν, id est religiose illam colentes et venerantes. Unde a S. Dionys. de Eccles. hierarc. Religiosi et monachi vocantur θεραπευταὶ, quasi religiosi Dei unius cultores, totique ejus obsequio addicti. Sapientia enim sacra est, utpote divina, imo idem cum Deo: sacrum ergo et divinum cultum sibi deposcit. Est antithesis, q. d. Sapientia suos desertores, v. g. Sodomitas, castigavit; ac suos cultores, ut Lot, ab ærumnis malisque liberavit.

Huc usque protulit exempla Cainitarum qui suis sceleribus diluvii causa exstitere, et Pentapolitarum, qui suis libidinibus incendium e cœlis in se provocarunt, quæ sunt exempla vindictæ, quam exercuit sapientia in sui contemptores. Deinceps vero profert exempla proborum, qui sapientiæ obsequentes et devoti, per eam a malis liberati sunt, ac bonis ditati. Primus eorum est Jacob, de quo subdit:

10. HÆC PROFUGUM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS JUSTUM DEDUXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNUM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORUM: HONESTAVIT ILLUM IN LABORIBUS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIUS,] q. d. Sapientia Jacobum fugientem iram fratris, dum scilicet fugeret fratrem Esau, sibi ob præreptam patris Isaac benedictionem infensum et iratum, recta deduxit ad pacem et felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban avunculi sui, ubi et opibus, et uxoribus et prolibus locupletatus est. Quare fecit ut Jacob tantum iter, quantum est ex Chanaan in Mesopotamiam, ubi habitabat Laban, per tot pericula, anfractus, difficultates et insidias, quas illi parabat Esau, illæsus et securus perageret; nam *semitis*, ut habent Græca, *rectis*, id est securis, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad suos amicos et cognatos, juxta id quod ei pollicitus erat Deus: *Et ero custos tuus quocumque perrexeris, et reducam te in terram hanc; nec dimittam nisi complevero universa, quæ dixi*, Genes. 28. 15. Vox ergo, *deduxit per vias rectas* significat singularem et continuam Dei curam et providentiam, quæ Jacobum per vias omnes tam difficiles et periculosas, necubi laberetur, caperetur, etc. salvum, vegetum et lætum perduxit ad suos; perinde ac mater deducit infantem, et pædagogus discipulum, per vias lutosas et salebrosas tutum et incolumem.

Quocirca S. Ambros. l. 2. Offic. c. 25. Jacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus dilaudat: *Quid*, inquit, *sapientius sancto Jacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, et meruit benedictionem? Quid justius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus, cum fratre divisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius, qui modestiam ita et locis et temporibus deferebat, ut filiæ injuriam mallet prætexere conjugio, quam vindicare: eo quod inter alienos positus amori potius consulendum, quam odia colligenda censebat.*

Tropol. S. Bern. ser. in hæc Sap. verba: *Justum deduxit Dominus*, ait, *et non alius, quia ipsius est de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, et deducere per eam. Per vias*, ait, *rectas. Viæ Domini, viæ rectæ, viæ pulchræ, viæ plenæ, viæ planæ. Rectæ sine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchræ sine sorde, quia docent munditiam. Plenæ multitudine, quia totus jam mundus est intra Christi sagenam. Planæ sine difficultate, quia donant suavitatem; jugum enim ejus suave est, et onus ejus leve.*

ET OSTENDIT ILLI REGNUM DEI.] Cum scilicet Jacob, ut dicitur Genes. 28. 12. *vidit in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens cælum; Angelos quoque ascendentes et descendentes per eam, et Dominum innixum scalæ dicentem sibi*, etc. *Benedicentur in te et in semine tuo cunctæ tribus terræ, et ero custos tuus quocumque perrexeris.* Qua visione significabatur Deum curare res Jacob, eumque singulari sua providentia per angelos ducturum in Mesopotamiam, indeque salvum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cœlum, in quo scalæ innixus consistebat Deus: Deus enim in cœlo regnat, regitque omnia cœlo subjecta per angelos. Scala ergo hæc erat symbolum regnantis et regentis omnia Dei. Unde rursum *ostendit illi regnum*, id est regimen Dei, q. d. Ostendit ei modum regendi Dei, quo scilicet Deus e cœlo sua providentia, per angelos euntes et redeuntes, subjectum hunc mundum regit et administrat. Hinc Jacob ait: *Quam terribilis est locus iste! non est hic aliud, nisi domus Dei, et porta cœli.* Unde et locum vocavit *Bethel*, id est domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Jacobo a Deo revelatam fuisse suam prædestinationem et electionem ad cœlestem gloriam. Vide dicta Gen. 28. Hinc Arabic. vertit: *Fecit illam hæreditare regnum Dei.*

Alleg. S. Aug. ser. 79. de Temp. *Scala*, ait, *ad cælos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus scalæ, Christus crucifixus ostenditur. Angeli ascendentes et descendentes per eam, Apostoli et Apostolici viri, et omnes doctores Ecclesiarum intelliguntur; ascendentes, quando perfectis perfecta prædicant; descendentes, quando parvulis et imperitis simplicia quæ intelligere possint, insinuant.*

Tropolog. S. Bernard. loco jam citato: *Et ostendit illi regnum Dei. Regnum*, ait, *Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur. Conceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in justificatione, in glorificatione percipitur. Unde est illud: Venite, bene-*

dicti Patris mei, percipite regnum Dei. Sic enim ait Apostolus: Quos prædestinavit hos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit; quos autem justificavit, illos et magnificavit. In prædestinatione est gratia, in vocatione potentia, in justificatione lætitia, in magnificatione est gloria.

Et dedit illi scientiam (græce γνωσιν, idest cognitionem) sanctorum,] in neutro genere, id est rerum sanctarum, vel *sanctorum*, scilicet mysteriorum Dei; Jacob enim in illa visione scalæ, quasi in raptu mentis illuminatus a Deo, multa cognovit divina mysteria, præsertim Dei providentiam, quam habet erga suos, concernentia. Unde tunc ei, id est posteris ejus, a Deo promissa est possessio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imo Christus ex semine ejus nasciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, ut patet Genes. 28. 13. Quare Jacob hac revelatione excitatus fuit ad pietatem, sanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum et colendum. Unde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nuncupavit, ac locum ungendo oleo Deo consecravit, vocavitque *Bethel*, id est domus Dei, ubi proinde posteri Deum magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit: *Dedit illi scientiam veritatis*, id est veræ justitiæ, religionis et sanctitatis.

Moral. disce *scientiam sanctorum* esse scientiam practicam, qua quis studet Deo per omnia servire et placere. Hæc enim est scientia, non mundanorum, non politicorum, non etiam philosophorum, nec Theologorum, sed *sanctorum*, quam primitus docuit Joannes Baptista, qui a Deo missus est, *ut convertat corda patrum in filios et incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam*. Lucæ 1. 17. Audi S. Bernard. loco jam citato: *Scientia Sanctorum est, hic temporaliter cruciari, et delectari in æternum. Et in contrarium scientia malorum relabitur. Alia est scientia mundi, quæ docet vanitatem, et alia scientia carnis, quæ docet voluptatem. Illa tamquam pater, ista tamquam mater nobis est. Sicut enim mater filio suo semper optat quietem, et omnem prorsus laborem claudit a filio suo; sic caro incrassata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis saltem digitis patitur se contingi. Et sicut pater vult filium suum huc illucque discurrere, ut addiscat unde aliquando manificetur; sic et mundus vult hominem multis laboribus intricari, ut habeat unde superbiat, unde infletur, et desipiat de vanitate in idipsum.*

Honestavit illum in laboribus.] Græce, ευπορησεν αυτον εν μοχθοις, id est *ditavit eum in ærumnis*, vel *per ærumnas*, et molestos labores, quos Jacob per quatuordecim annos subivit pascendo greges Laban, ut Rachele uxore potiretur; sed per hos labores valde ditatus est ovibus æque ac prolibus, uberemque proventum honoris æque ac sobolis adeptus est. Sic sæpe *honestas* in Script. sumitur pro opulentia. *Honestas* enim dicitur, quasi *honoris status*, ut ajunt Jurisconsulti; honorem autem conciliant opes: divites enim ab omnibus coluntur et honorantur.

Et complevit labores illius.] Græce, επληθυνε, id est *multiplicavit*, hoc est, multiplici mercede et fructu compensavit labores illius, dum scilicet greges Jacob præ gregibus Laban, copiosa fœtura et proventu adauxit et multiplicavit. Sic igitur Deus labores Jacobi, qui primis annis steriles et fructu vacui videbantur, posteriori tempore magnis ovium opumque incrementis cumulavit, Genes. 30. 43. et c. 31. 9.

Tropol. et mystice, Ecclesia in officio Eccles. hæc adaptat sanctis Confessoribus et Martyribus. Unde S. Bonavent. censet hic notari insignia sex beneficia, quæ Deus justis et Sanctis confert. Primum est, justificare: id notat vox *justum:* secundum, deducere in profectu conversationis; tertium ostendere regnum in gratia vel secreto contemplationis: quartum dare scientiam Sanctorum, instruendo in agnitione divinæ voluntatis: quintum, honestare in laboribus, ditando meritis: sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perseverantia.

Accedit S. Bernard. loco jam citato: *Et complevit*, inquit, *labores illius, vel illic in perseverantia, ut usque ad finem justitiam non relinquat; vel illic in gloria, ut gaudeat in æternum. Felix utraque completio cum et hic moritur justus plenus dierum; et illic oritur in plenitudine dierum utrobique plenus, et hic gratia, et illic gloria, quia gratiam et gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo est is, cui Deus multiplicat labores et dolores; sic enim et multiplicat eorum fructus ac coronas.

11. In fraude circumvenientium illum affuit illi.] Græce εν πλεονεξια κατισχυοντων αυτον παρεστη, id est, *in avaritia iniqua et fraudulenta* (Complut. *in superioritate*) *invalescentium*, vel *prævalentium, illi astitit*, πλεονεξια enim est plus habendi acquirendique cupiditas immodica, avaritia, quæ sibi partem justo majorem præcidit, improba alieni cupiditas, et vitium ejus, qui in omni re præcipuum quippiam habere vult, ita dicta a πλεον εχειν, id est a plus habendo, quam jus postulet aut permittat, cum scilicet quis fraudatis aliis, plus sibi usurpat, quam par est. Unde a Cicerone vocatur *fraudatio* et *circumscriptio*. Sic Laban hic fuit fraudator et circumscriptor Jacobi. Sensus enim est, q. d. Cum Jacob a Laban socero, et filiis servisque ejus per avaritiam et fraudem opprimeretur, sapientia et Deus affuit Jacobo, fecitque ut fraus hæc in ejus bonum cederet, eumque locupletaret. Unde sequitur: *Et honestum fecit* (græce, επλουτισεν, id est ditavit) *illum*. Historia narratur Gen. 31. v. 6. et seq. Vide ibi dicta.

12. Custodivit illum ab inimicis, et a seductoribus (græce ενεδρευοντων, id est insidiatoribus) tutavit illum.] Scilicet a Laban socero, qui Jacob fugientem cum uxoribus ac filiis insecutus est: dixit enim illi Deus in somniis: *Cave ne loquaris contra Jacob quidquam durius*. Ab Esau quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam a Chananæis, a quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum universa familia deleretur, cum Simeon et Levi filii ejus furore perciti, ob sororem Dinam a Sichem violatam, Sichimitas omnes crudelissime occiderunt. Genes. 34. a quibus periculis sapientia eum tutata est.

Et certamen forte dedit illi ut vinceret, et sciret quoniam omnium potentior est sapientia.] Syrus: *Et in forti certamine justificavit eum* (Arabicus: *Et gubernavit illum ingruente ei forti certamine, ut sciat quod bonus cultus* (id est pietas et devotio) *factus est fortior omnibus rebus*; græce αγωνα ισχυρον εβραβευσεν αυτω id est, *agonem durum subire et vincere dedit illi*; Vatabl. *obeundum ei arduum certamen constituit*. Ubi nota το εβραβευσεν, q. d. Sapientia et Deus, quasi brabeuta, instituit et proposuit Jacobo, quasi agonistæ

et certatori duram luctam et certamen, æque ac condigna certaminis victoriæque præmia et bravia; dum scilicet eum objecit avaritiæ Laban, atque iræ et persecutioni Esau, ac Chananæorum, cæterorumque hostium, dum objecit ei angelum, cum quo luctans et vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac gloriosum nomen adeptus est; nam colluctator ejus angelus, sinens se ab eo vinci, nuncupavit eum *Israel*, id est *prævalens* vel *dominans Deo*, Genes. 32. 28. vide ibi dicta. Deus ergo Jacobo cæterisque suis athletis, ac præsertim Martyribus, durum objicit agonem et certamen, hoc fine, ut vincant, et victores coronentur qua de causa idem ipse vires ei suggerit ad vincendum. Hoc enim significat τὸ *ut vinceret*, q. d. Ideo Deus fortia et dura suis objicit certamina, ut quo durior est lucta, eo gloriosior sit eorum victoria, ac illustriores coronæ et trophæa. Audi S. Bernard. serm. de S. Martino, celebrantem banc ejus vocem *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua;* illam enim admirans exclamat: *O vere sanctissimam animam*, o *inæstimabilem charitatem, o obedientiam singularem! Bonum certamen certasti, cursum consummasti, fidem servasti*; *de reliquo superest tibi corona justitiæ, quam reddet tibi Dominus hodie justus judex*; *et adhuc dicis*: *Non recuso laborem*; *fiat voluntas tua*. Deinde ipsum comparat cum Abrabam: *Obtulisti plane Isaac, unicum illum, quem diligis, quod in te est jugulasti*; *immolasti singulare gaudium tuum pia devotione, paratus iterum redire in pericula, innovare certamina, denuo subire laborem, sustinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, et diu desiderata societate spirituum beatorum, atque in hujus mortalitatis ærumnas ab ipso introitu gloriæ revocari*; *postremo* (*quod maximum est*) *a Christo tuo peregrinari diutius, si modo ipse voluisset.*

Idem ser. de S. Clemente, qui proxime sequitur, sic ait: *Beato Clementi certamen forte dedit, ut vinceret et disceret quoniam omnium potentior est sapientia. Vestrum autem certamen quale est, fratres mei? Quotidie vobis suggeritur in cordibus vestris : Frange ordinem tuum, murmura, detrahe, age remissius, infirmitatem simula, responde ei qui forte durius locutus est, ut satisfacias desiderio tuo, nec dicitur cuiquam*: *Nisi hæc feceris, morieris*: *sed ut multum, cum difficultate et labore resistes animo tuo: et quis sustineret tanta? Hæc enim intus audire, hæc respondere consuevimus exhortantibus nos, aut foris homini aut intus Spiritui Sancto. Si ergo in hujusmodi certamine periclitamur, si vix resistimus, si interdum etiam succumbimus, quid in illo tam gravi certamine faceremus? Si juncis fragilibus cedit infirmitas nostra, quomodo telis resisteret? Videtis quomodo ad nihilum redacti sumus, et sicut solent mulieres aut parvuli pugnantes laudamus alios, pugnare ipsi non possumus.* Considera, quam forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebastianus in scopo, S. Agnes in rogo.

Mystice, certamen forte est, quo homo vitia debellat, concupiscentiam subjugat, imo suos affectus ac seipsum superat, itaque virtutem ipsam, quin et Deum quasi vincit, sibique devincit. Magnum est hoc certamen, quo homo Deum insuperabilem superat; ideo tamen superat, quia ipse vult superari, atque a luctante et laborante possideri.

Et scibet quoniam omnium potentior est sapientia.] Pro *sapientia* græce est εὐσέβεια, id est pietas, religio, Dei cultus, devotio, ut vertit Arabicus, q. d. Deus forte certamen dedit Jacobo, ut ipse ex eo disceret, quod omnibus certaminibus, luctis et hostibus fortior sit Dei cultus et religio; hæc enim Deum sibi devincit et obligat, ut religiosum sui cultorem faciat in omni certamine superiorem, victorem et triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *sapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id est verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis et colentis, quia omnia, quæ Deus jubet, vel sibi grata fore significat, illico magno ardore amplectitur et exsequitur, uti dixi initio libri, ac sæpe alias toto operis decursu. Intellige hæc de sapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo est ipsa ejus immensa sapientia et sanctitas, a nobis summa reverentia et pietate colenda et veneranda, quæ idea est et artifex rerum omnium tum naturalium, tum moralium, tum supernaturalium, uti dixi c. 7.

13. Hæc venditum justum non dereliquit, sed a peccatoribus liberavit eum, descenditque cum illo in foveam.] Transit a Jacobo patre ad filium Joseph, quem a fratribus venditum sapientia custodivit et evexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres ejus, qui ex invidia eum occidere cogitabant, sed ad preces Judæ eum vendiderunt Ismaelitis. Græce est ἐξ ἁμαρτίας, id est *a peccato*, scilicet adulterii, liberavit sapientia Josephum; ad hoc enim illecta ejus pulchritudine sollicitabat eum hera, uxor Putipharis, sed sapientia tantam illi dedit castitatem et constantiam, ut responderet: *Quomodo ego possum hoc malum facere, et peccare in Deum meum?* Genes. 39. 9. Hinc S. Ambr. lib. de Joseph. c. 1. *Jure*, inquit, *mirandus* (Joseph) *qui hoc fecit ante Evangelium, ut læsus parceret, appetitus ignosceret, venditus non referret injuriam: sed gratiam pro contumelia solveret*; *quod post Evangelium omnes didicimus, et servare non possumus.* Et cap. 5. *Ille dominus, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non sensit, quem nulla mortis formido perterruit*; *qui maluit liber criminis mori, quam potentiæ criminosæ eligere consortium. Ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre.* Et post nonnulla: *Itaque vestem exuit, crimen excussit, et relictis quibus tenebatur exuviis, spoliatus quidem, sed non nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suspicatur noster Lorinus, notari hic peccatum pæderastiæ, ad quod fratres Josephum, ob insignem ejus formam, sollicitarint; unde ipse eos apud patrem accusavit de crimine pessimo. Genes. 37. 2. vide ibi dicta. Vere S. Aug. serm. 83. de Temp. *Magnus*, inquit, *plane vir* (Joseph) *qui venditus servire tunc nescivit, ingenuam adamatus non redamavit, rogatus non acquievit, apprehensus aufugit.*

Descenditque cum illo in foveam.] Græce, *in lacum*, id est in cisternam, in quam fratres eum projecerant, inquit Hugo. Rursum *in lacum*, id est in carcerem, in quem herus Putiphar eum, ab uxore accusatum de adulterio, conjecit: unde per epexegesin mox explicans subdit: *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita passim interpretes. Sic Jeremias a

Judæis in lacum conjectus est, quasi in carcerem, Jerem. 37. 15. et cap. 38. v. 6. et seq. Disce hic non timere carceres, cruces, ærumnas quaslibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum descendit, illas tecum subit et superat, juxta illud: *Cum ipso sum in tribulatione*, Ps. 90. Et: *Si ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, Psal. 22. Et illud: *Deus in medio ejus, non commovebitur*, Psal. 45. 6. ubi S. August. *Sæviat*, inquit, *mare, conturbentur montes, Deus in medio ejus, non commovebitur*. Vide S. Bern. ep. 42. ubi inter alia ait: *Ipsam denique si necesse est intrare gehennam, securus medias penetrans flammas læta decantet conscientia; et si ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

14. Et in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi sceptrum regni, et potentiam adversus eos qui eum deprimebant: et mendaces ostendit qui maculaverunt illum, et dedit illi claritatem æternam.] Vide hic potentiam et beneficentiam sapientiæ, quæ Josepho vincula convertit in sceptra, compedes in stolam byssinam, catenas in torquem aureum, carcerem in solium regium. Pro *sceptrum* græce est *sceptra*, quæ vox notat multiplex et omnigenum Josephi imperium in Ægypto: Pharao enim eum evexit, ut esset omnium quoad omnia in tota sua ditione gubernator et princeps, adeoque regis quasi rector et rex; quare etsi non regio nomine regia tamen dignitate et potestate eum ornavit. Nam, ut dicitur Genes. 41. 42. *Tulit annulum de manu sua et dedit eum in manu ejus, vestivitque eum stola byssina, et collo torquem auream circumposuit, fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone ut omnes coram eo genu flecterent, et præpositum esse scirent universæ terræ Ægypti.*

Moraliter, disce ex Josepho labores et cruces, certam esse viam ad gloriam et regnum; dum ergo in iis versaris, eosque superas, certus esto de victoria triumpho et gloria, quem tibi adornat Christus, qui in te et pro te certat et vincit. Audi S. Bernard. serm. 47. in Cant. *Utrumque es mihi, Domine Jesu, et speculum patiendi, et præmium patientis*, seu, ut paulo ante dixerat: *Pugnantis forma, et gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exemplo virtutis tuæ: tu caput meum post victoriam tuæ coronas præsentia majestatis: sive quia pugnantem te specto, sive quia te expecto non solum coronantem, sed etiam coronam, in utroque mirabiliter tibi me allicis, uterque funis vehementissimus ad trahendum.* Et S. Ambr. l. de Joseph. c. 5. *Non turbentur*, inquit, *innocentes cum falsis criminibus appetuntur, cum oppressa justitia traduntur in carcerem. Visitat Deus et in carcere suos, et ideo ibi est plus auxilii, ubi est plus periculi. Sed quid mirum, si visitat Deus in carcere positos, qui seipsum in suis in carcere inclusum memoravit? In carcere, inquit, eram, et non venistis ad me*, Matth. 25. v. 43. Et Philo lib. de Joseph. *Jam locus*, inquit, *non tam carcer erat, quam disciplinæ meditatorium.* Unde S. Cyprian. lib. 4. epist. 1. ad Martyres ex veteri editione: *O beatum*, inquit, *carcerem, quem illustravit vestra præsentia! O tenebræ sole ipso lucidiores, ubi constituta sunt Dei templa!* Quin et Seneca Consol. ad Albinam: *Carcerem*, ait, *intravit Socrates, ignominiam ipsi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.*

Et potentiam adversus eos, qui eum deprimebant,] Græce και εξουσιαν τυραννουντων αυτου, id est *et potentiam eorum*, id est in eos, *qui eam tyrannice exercebant contra ipsum.* Τo enim τυραννουντων duo significat; primum, *qui dominabantur ei*; secundum, *qui tyrannizabant eum*, id est qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannice eum opprimebant; Joseph enim factus Ægypti princeps a fratribus, qui eum tyrannice vendiderant, adoratus est. Idem heram suam et herum Putipharem (si adhuc in vivis erant) ejusque famulos et administros, qui eum de adulterio accusarant et in carcerem compegerant sibi subjectos habuit.

Et mendaces ostendit, qui maculaverunt illum] Græce τους μωμησαμενους αυτον, id est qui eum accusarant, criminati erant, falsoque adulterii insimularant. Horum enim falsitatem et mendacium ostendit. Primo, per insignem castitatem et sanctimoniam Josephi, quæ adeo in vultu, gestibus et actibus omnibus elucebat, ut videretur angelus quidam terrestris; secundo, per donum prophetiæ, ob quod a Pharaone evectus est ad principatum; hoc enim donum non nisi castis datur; tertio, aliis indiciis et signis, quæ tacet Script. Putiphar cognovit uxoris mendacem accusationem, et Josephi innocentiam. Forte etiam ipsa uxor virtutem Josephi admirata, vel coacta a Deo, facti pœnitens crimen et criminationem suam falsam confessa est, uti alias sæpe accidit, Deo cogente falsos accusatores, præsertim in crimine fornicationis, falsitatem suam aperire et confiteri, cujus rei passim exstant exempla in Vita S. Marinæ, S. Eugeniæ, S. Irenes Lusitanæ, etc.

Et dedit illi claritatem (græce, δοξαν, id est gloriam) æternam.] Joseph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, ut vocaretur Salvator mundi, Genes. 41. v. 45. Ejusdem virtus et gloria etiamnum perennat et perennabit in omne ævum. Anagog. gloriam felicitatis æternæ in cœlo adeptus est Joseph. Ita S. Bonavent. qui et Tropolog. in sex justis hucusque recensitis, notat sex tentationum species et modos a quibus eripit sapientia, juxta illud Job 5. 19. *In sex tribulationibus liberabit te, et in septima non tanget te malum.* Adam vel Eva sunt a diabolo liberati; Noe a fomite, quo corrupta erat omnis caro; Abraham ab interna superbia, cujus exemplum turris ædificatores præbebant: Lot ab externo pravo exemplo, et improba sollicitatione Sodomitarum; Jacob a dolis ac inimicitiis; Joseph ab adversitatibus mundi. Rursum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundum quos adumbrabant tres hostes Salomonis, variis nos modis adoriri. Nam diabolus aggressus est primos parentes visibiliter; Abraham invisibiliter. Carnis tentatio secundum naturalem usum objecta est Noe; Lot contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Jacob; vi atque sævitia cum Joseph.

Hucusque exempla sapientiæ recensuit ex Genesi, quod sequitur petitum est ex Exodo.

15. Hæc populum justum, et semen sine querela (græce, αμεμπτον, id est irreprehensibile, inculpatum) liberavit a nationibus, quæ illum deprimebant.] Græce, θλιβοντων, id est *affligebant*, tribulabant, stringebant, elidebant, q. d. Sapientia liberavit Israel puta Hebræos, ex Ægypto, duce Mose cum Ægyptii eumdem opprimerent. Lege Exodi c. 1. et seq. Hebræos

vocat *populum justum:* græce ὅσιον, id est *sanctum* et inculpatum: primo, ob Dei vocationem et electionem, quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus selegerat sibi in populum, id est in Synagogam et Ecclesiam, ut ab eo sacrificiis et legibus a se sancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id est fidelem et Dei cultui deputatum; item *sanctum*, id est sanctorum patriarcharum stirpem et posteritatem. Nam *si delibatio sancta est, et massa; etsi radix sancta, et rami,* inquit Apost. Roman. 11. 16. Sic Apostolus initio Epist. Romanos, Corinthios, Ephesios etc. vocat sanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum et sanctitatem. Unde et Ecclesia dicitur sancta; secundo, quia inter priscos primosque Hebræos multi erant sancti, ut Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Moses, Josue, et cæteri, qui a Pharaone opprimebantur. Oppressio enim facit sanctos, cogitque ad Deum confugere; unde non leguntur Hebræi in Genesi et Exodo coluisse idola, usque ad exitum ex Ægypto, cum in Sina, absente Mose, fabricarunt et adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Ecclesia dicitur sancta, quia multi in ea sunt sancti, etsi plures sint impii. A potiori enim et digniori parte res denominatur.

16. Intravit in animam servi Dei (Mosis) et stetit contra reges horrendos in portentis et signis.] Græce; *restitit regibus terribilibus per miracula et signa. Reges* vocat regem Pharaonem, qui unus licet, suo tamen fastu, tyrannide, dolo et fraude multiplici erat instar multorum. Sic de David unum Goliath necanto cecinerunt: *Percussit Saul mille, et David decem millia,* 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz. *Adversus spiritualem Goliath strenue ac fortiter pugna,* inquit, *atque multiplices illius vires et machinas velut chiliadas quasdam et myriadas in partem redige.* Est enallage frequens Hebræis præsertim poetis. Notat decem plagas Pharaoni et Ægypto inflictas a Deo per Mosen, quibus eum coegit dimittere Hebræos, vide dicta Exodi 7. et seq. Deus enim animam Mosi possidebat, per eumque omnia loquebatur, jubebat et operabatur tam mira et portentosa.

17. Et reddidit justis (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) mercedem laborum suorum.] Servierant Hebræi Ægyptiis in operibus agriculturæ et fabricis, sed debita mercede eos defraudarant Ægyptii; hanc ergo jubente Deo, sibi recompensarunt Hebræi, spoliando Ægyptios; quare hoc spolium, non tam spolium fuit, quam justa debitaque laborum et injuriarum merces. Acceperunt enim mutuo vasa aurea et argentea, vestes aliasque res pretiosas ab Ægyptiis, quas numquam reddiderunt, sed exeuntes ex Ægypto secum ea detulerunt, vide dicta Exodi 12. 36.

Et deduxit illos in via mirabili, et fuit illis in velamento diei, et in luce (græce εἰς φλόγα, id est *in flammam*) stellarum per noctem.] Syrus: *Et deduxit eos per mare rubrum terribile, et deambulare eos fecit per aquas fortes, et fuit illis in tabernaculum per diem, et pro luce stellarum in nocte;* Arabicus; *Et deduxit eos per viam mirabilem, et facta est illis in die lux, et noctu pro ortu stellarum splendor.* Notat iter Hebræorum per desertum in Chanaan, quod sane fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus ascendebat ad tres milliones, sive tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deserto arido et sterili, cibo cœlesti, puta manna, ac aqua e petra scaturiente potavit, atque vestes omnium servavit incorruptas, imo fecit, ut vestes cum pueris crescerent; conservavit eos ab omni injuria aeris, et incursu hostium; dedit eis columnam ignis et nubis, quæ velut dux iter præiret, ducente eam angelo, puta S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Ecclesiæ est custos et præses. Unde quocumque movebatur columna, eo iter intendebant castra Hebræorum; ubicumque vero consistebat columna, ibi castra figebant et ipsi. Porro hæc columna per diem opaca erat ut nubes, ut Hebræos protegeret a radiis et æstu solis; per noctem vero splendida ut lux, ut in tenebris lumen eis præberet. Fuit ergo eis *in velamento diei;* græce, *in velamentum per diem,* quia cólumna hæc cum iter agerent, per diem expandebat se, ut ait Nyssenus, et quasi aliam nubem, quæ tota Hebræorum castra obumbraret, et contra radios solis obvelaret, ex se spargebat; noctu vero contrahebat se, lucebat ut stella; imo ut stellarum congeries et multitudo. Unde fuit eis *in luce,* id est pro luce et splendore, *stellarum,* vel ut græco est, *in flammam siderum:* coruscabat ergo hæc flamma in columna, sicut lux flammea Hesperi, aut sicut fax flammea in Pharo, ut a totis Hebræorum castris eminus videri posset quod difficile fuisset in igne: ignis enim obscurius et hebetius lucet, vide dicta Exodi 13. 21. et Num. 9. 15. et seq.

Mystice, mira est Dei via, modus et ratio, qua electos suos in hujus vitæ deserto, per tot casus, insidias, pericula, hostes, ærumnas, labores, tentationes, cruces, martyria deducit ad terram viventium eis promissam in cœlis. Hujus itineris dux est columna ignis et nubis, idest Spiritus Sanctus, qui Sanctos in dubiis illuminat, ut lux, in adversis et ardore tentationis obumbrat, refrigerat et protegit, ut nubes, in tepore et frigore pusillanimitatis accendit et inflammat, ut ignis et flamma. Consideret quisque justus et religiosus modos et vias, quibus per omnem vitam Dei sapientia et providentia eum in via justitiæ deduxit, servavit, promovit, et miras agnoscet, admirabitur et obstupescet immensasque Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cœlo, ubi clare vident pericula plurima salutis in quæ incurrerunt, quæque Dei providentia salvi et incolumes evaserunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

18. Transtulit (græce διεβίβασεν, id est trajecit, transmisit, traduxit) illos per mare rubrum, et transvexit illos per aquam nimiam.] Loquitur de transitu Hebræorum per mare rubrum, non quod ipsi supra aquas maris ambularint, ut vult R. Samuel Marochianus lib. de Adventu Messiæ cap. 15. sed quod Deus per Mosen virga percutiens mare rubrum illud diviserit, ita ut per siccum ejus alveum illæsi transirent. Historia narratur Exodi cap. 14. Unde Vatabl. vertit: *Dedit eis transitum per mare rubrum, et per aquas plurimas traduxit eos.*

19. Inimicos autem illorum demersit in mare.] Dum, postquam mare sicco pede transiissent Hebræi, Deus aquas maris in suum alveum revolvit, iisque insequentes Ægyptios cum Pharaone obruit et submersit, Exodi 14.

Et ab altitudine inferorum eduxit illos.] Vatabl. vertit: *Undis autem obruit hostes eorum, et imas pro-*

fundi scatebras in eos emisit; melius alii, *ex profunditate abyssi ebullire*, id est æstu maris impellente ascendere *fecit illos*, quod Hugo, Lyranus, Dionysius et alii intelligunt de Hebræis, q. d. Deus Hebræos descendentes in alveum siccum maris rubri quasi in abyssum, inde eos incolumes ascendere fecit et eduxit. Simili enim modo ait Ecclesiast. c. 51. 7. se eductum a Deo *de altitudine ventris inferi*. Melius Cantacuzenus, Jansen. et alii exponunt de Ægyptiis, q. d. Deus Pharaonem et Ægyptios in mare rubrum, quasi in abyssum et voraginem profundissimam jam demersos et suffocatos, rursum æstu maris in superficiem ejus egurgitavit, et velut despumavit in littus, ut ibi eorum arma et spolia diriperent Hebræi, uti dixi Exodi 14. 31. et hic sequitur. Hoc enim significat græcum, ἀνέβρασεν, id est efferbuit, exæstuavit, æstuando expulit, æstu et agitatione ejecit, egurgitavit; unde ἀναβράσεις, vocantur æstuaria, hoc est fossæ, sive concavitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea instar fluviorum navigantes ascendunt ad vicina, præsertim oppida. Idem accidisse testatur Josephus lib. 2. Antiquit. cap. ult. et Philo lib. de Vita Mosis, nimirum Ægyptios mari rubro mersos, vi ventorum et fluctuum ejectos in littus, ut de eorum cæde victores exultarent Hebræi, eorumque spolia diriperent. Hoc est quod subdit:

Ideo justi (fideles Hebræi) tulerunt spolia impiorum.] Ægyptiorum jam mari rubro mersorum, et vi fluctuum in littus ejectorum. Unde Josephus lib. 2. cap. ult. asserit, altera post submersionem die, cum æstus et ventus arma Ægyptiorum in littus expulisset, Mosen ea collegisse, et in Hebræos viritim distribuisse. Hic impletum est illud Proverb. 13. 22. *Custoditur justo substantia peccatoris*. Ex hoc loco probat S. Augustinus epist. 48. ad Bonifacium, hæreticos juste posse puniri privatione bonorum, eaque transcribi ad fideles Orthodoxos.

20. Et decantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, et victricem manum tuam laudaverunt pariter.] Græce est ὕμνησαν, id est hymnum cecinerunt. Pro *victricem*, græce est ὑπερμαχοῦντα, id est super pugnacem, id est pugnacissimam, fortissimam, bellicosissimam. Pro *pariter*, græce est ὁμοθυμαδὸν, id est uno animo, uno ore, communi omnium consensu, unanimi omnium voce et consonantia; unanimiter concinentibus omnibus, viris, mulieribus et pueris. Cecinerunt enim Deo carmen eucharisticum, quo triumphantes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merso auctorem, omnes unanimiter collaudarunt, viri quidem omnes præeunte et præcinente Mose, fœminæ vero, præcinente Maria sorore Mosis: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est; equum et ascensorem dejecit in mare*, etc. Ex. 15. 1. et seq.

21. Quoniam sapientia aperuit os mutorum, et linguas infantium fecit (græce ἔθηκε, id est *posuit*) disertas,] q. d. Sapientia Hebræorum, qui prius obsessi a Pharaone præ metu videbantur muti, et infantes elingues, ac hiscere non audebant, mersis Ægyptiis, animos laxavit, oraque resolvit ut epinicion jam libere, diserte et alacriter Deo canerent. Rursum nihil obstat, inquit Noster a Castro, verba *mutorum* et *infantium* proprie accipere, ac affirmare pueros balbutientes et adhuc infantes, simul cum parentibus et cæteris viris ac fœminis, laudes quoque cecinisse gratulatorias, cum infantium maxime loquelis delectetur Deus; nam *ex ore infantium et lactentium perfecit laudes, propter inimicos suos et ultores*. Psalm. 8. Sic et Dionys. Carthus. opinatur forsitan aliquos naturaliter mutos, tunc supernaturaliter loquendi canendique usum recepisse, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuisse linguæ usum.

Mystice, Ecclesia in officio Eccles. totum hoc caput adaptat Confessoribus et Martyribus, ac apposito sensu de iisdem illud explicat Dionys. Carthus. et interpolate Hugo.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur sapientiæ paternam providentiam erga Hebræos post exitum ex Ægypto, ac eamdem per antithesin comparat cum vindicta, quam eadem sapientia inflixit Ægyptiis. Unde primo, celebrat miraculum aquarum e petra jussu Dei scaturientium, ad levandam sitim Hebræorum, illudque opponit miraculo, quo Deus aquas Ægypti vertit in sanguinem, ad potandum puniendumque Ægyptios, qui pueros Hebræorum occiderant. Secundo, v. 19. docet Deum punivisse Ægyptios per viles bestias, ut ranas, muscas, serpentes, quos antea ipsi coluerant quasi deos, ut eorum superbiam castigaret, et suam potentiam ostenderet. Denique v. 21. ostendit miram Dei clementiam, qui cum sua omnipotentia potuisset solo nutu afflare et annihilare Ægyptios, modice tamen per exilia et vilia animalia eos castigarit, ut converterentur ad poenitentiam, et veniam impetrarent. Omnia enim, inquit, in mensura, et numero, et pondere disposuisti.

1 Direxit opera eorum manibus prophetæ sancti. 2. Iter fecerunt per deserta, quæ non habitabantur: et in locis desertis fixerunt casas. 3. Steterunt contra hostes, et de inimicis se vindicaverunt. 4. Sitierunt, et invocaverunt te, et data est illis aqua de petra altissima, et requies sitis de lapide duro. 5. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum, a defectione potus sui, et in eis, cum abundarent filii Israel, lætati sunt; 6. per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est. 7. Nam pro fonte quidem sempiterni fluminis, humanum sanguinem dedisti injustis. 8. Qui cum minuerentur in traductione infantium occisorum, dedisti illis abundantem aquam insperate, 9. ostendens per sitim, quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, et adversarios illorum necares. 10. Cum enim tentati sunt, et quidem cum misericordia disciplinam accipientes, scierunt quemadmodum cum ira judicati impii tormenta paterentur. 11. Hos quidem tamquam pater monens probasti: illos autem tamquam durus rex interrogans condemnasti. 12. Absentes enim et præsentes similiter torquebantur. 13. Duplex enim illos acceperat tædium, et gemitus cum memoria præteritorum. 14. Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi, commemorati sunt Dominum, admirantes in finem exitus. 15. Quem enim in expositione prava projectum deriserunt, in finem eventus mirati sunt, non similiter justis sitientes. 16. Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis, illorum, quod quidam errantes colebant mutos serpentes, et bestias supervacuas, immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam: 17. ut scirent, quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur. 18. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creavit orbem terrarum ex materia invisa, immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones, 19. aut novi generis ira plenas ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas ab oculis scintillas emittentes: 20. quarum non solum læsura poterat illos exterminare, sed et aspectus per timorem occidere. 21. Sed et sine his uno spiritu poterant occidi persecutionem passi ab ipsis factis suis, et dispersi per spiritum virtutis tuæ: sed omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti. 22. Multum enim valere, tibi soli supererat semper: et virtuti brachii tui quis resistet? 23. Quoniam tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tamquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram. 24. Sed misereris omnium, quia omnia potes, et dissimulas pec-

cata hominum propter pœnitentiam. 25. Diligis enim omnia quæ sunt, et nihil odisti eorum quæ fecisti: nec enim odiens aliquid constituisti, aut fecisti. 26. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod a te vocatum non esset, conservaretur? 27. Parcis autem omnibus: quoniam tua sunt, Domine, qui amas animas.

1. DIREXIT OPERA EORUM IN MANIBUS PROPHETÆ SANCTI.] Mosis. Pro *direxit* græce εὐόδωσεν, id est bene direxit, bona via duxit, prosperavit, fecit ut felices exitus haberent opera et itinera Hebræorum in deserto, per spatium quadraginta annorum: *In manibus*, id est per ductum, actionem, directionem et gubernationem Mosis, ac, ut verbo dicam, per Mosen velut Dei ministrum et instrumentum. Manus enim est instrumentum instrumentorum: unde in Scriptur. causam instrumentalem designat. Sic in Prophetis sæpe dicitur: *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Isaiæ, Zachariæ, etc.* Id est, per Aggæum, Isaiam, Zachariam, qui erant manus, id est instrumentum, puta os Dei. Prophetia enim proprie fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc est opera et ministerio Mosis Deus Hebræos feliciter gubernavit, et deduxit per vastas Arabiæ solitudines, ut in deserto arido abundarent cibo, potu, veste, cæterisque rebus necessariis. Sic in manu Judæ Machabæi *directa est salus*, id est opera et ductu Judæ parta est Hebræis victoria, 1. Machab. 3. v. 6. Salus enim populi pendet a duce, rege, principe bono et sapiente. Sic salus Hebræorum consistebat in Mose, utpote Propheta, eoque sancto. Felices resp. et regna, quæ reges habent sanctos et sapientes, quales plures hoc ævo habemus, per quos provide Deus populos eis subditos benedicit, hæreses profligat, fidem orthodoxam restituit, Ecclesiæ jura et fines propagat. Illi sit laus et gloria. Porro, quomodo sapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum subdit:

2. ITER FECERUNT PER DESERTA QUÆ NON HABITABANTUR, ET IN LOCIS DESERTIS FIXERUNT (male multi legunt, *fecerunt*) CASAS.] Græce ἐν ἀβάτοις ἐπήξαν σκηνάς, id est, *in inviis fixerunt tentoria*, puta in Arabia deserta, cujus proinde incolæ, eo quod non in domibus sed in tentoriis habitant, dicti sunt Scenitæ, teste Plinio lib. 6. 18. et Nomades, eo quod pascant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuteronom. 32. 10. *Invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastæ solitudinis.* Ubi Sept. vertunt, αὐτάρκησεν, id est *sufficientia*, vel *necessaria tribuit ei in deserto, in siti æstus, in terra inaquosa*, id est aquis carente et arida: *in siti æstus*, id est siti æstuosa, siticulosa, et calore solis æstuante et exusta; Aquila ἐν ἀτάκτῳ, ἀοικήτῳ, ἠφανισμένῃ, id est *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

3. STETERUNT CONTRA HOSTES, ET DE INIMICIS SE VINDICAVERUNT.] Hebræi enim in deserto, duce Deo, hostes permultos iter suum impedientes repulerunt et prostraverunt, quales fuere Amalecitæ, Exod. 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21. vers. 1. Moabitæ, Numer. 25. Madianitæ, Numer. 31. v. 2. Sehon rex Hesebon, et Og rex Basan, Deuter. cap. 2. vers 32. et cap. 3. v. 1. et similes.

4. SITIERUNT, ET INVOCAVERUNT TE, ET DATA EST ILLIS AQUA DE PETRA ALTISSIMA, ET REQUIES SITIS DE LAPIDE DURO.] Pro *altissima* græce est ἀκροτόμου, id est *abrupta*, quasi dicat, *ab alto secta*, ideoque *dura*, ut alii vertunt. Alludit ad Deuteron. 8. 15. ubi Noster vertit, *de petra durissima*; Septuag. vero, quos more suo sequitur Sapiens, vertunt ἀκροτόμου: erat enim hæc petra sita in alto monte Oreb, qui est jugum montis Sinai, Exodi 17. vers. 6. Quare non est necessum dicere, Nostrum pro ἀκροτόμου legisse ἀκροτάτου, id est *altissima*, licet id opinetur Jansen. *Requies sitis*, græce ἴαμα δίψης, id est, *remedium*, vel *curatio sitis* (nam sicut cibus famis, sic aqua sitis remedium et levamen est) *de lapide duro.* Notat miraculum petræ, quæ per Mosen percussa, Hebræis in deserto sitientibus largissimas fudit aquas, easque limpidissimas et dulcissimas, ait Josephus, idque bis; semel in Raphidim et Oreb, Exod. 17. altera vice in Cades, Num. 20. vers. 11. Tradunt Hebræi, et ex eis Cantacuzenus, petram hanc currui impositam vectamque, comitatam fuisse Hebræos per desertum quocumque pergerent, ac ubique jugi suæ aquæ profluvio eos potasse, idque videtur innuere Apost. 1. Cor. 10. vers. 4. *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra*; idque ibidem dicere videtur S. Chrysost. Ambrosiaster, Photius apud OEcumen. et S. Thom. qui vel petram ipsam, vel certe rivum aquarum ex petra scaturientem Hebræos secutum innuunt. Verum id fabulosum videtur, et alius est Apostoli sensus, ut ibidem ostendi. Æque fabulosum est, quod iidem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ sororis Mosis; columnam nubis quæ præiret castra, propter merita Aaronis; manna vero propter merita Mosis: quare post mortem Mariæ cessasse aquas; post mortem Aaronis evanuisse columnam; post mortem Mosis defecisse manna: id enim falsum esse liquet ex historia Mosis in Pentateucho, uti ibidem ostendi.

5. et 6. PER QUÆ ENIM POENAS PASSI SUNT INIMICI ILLORUM, A DEFECTIONE POTUS SUI, ET IN EIS, CUM ABUNDARENT FILII ISRAEL, LÆTATI SUNT; PER HÆC, CUM ILLIS DEESSENT, BENE CUM ILLIS ACTUM EST.] Sensus est, q. d. Sicut in Ægypto Ægyptii per aquas omnes a Mose versas in sanguinem, siti cruciati sunt; Hebræi vero aquas habentes puras, easque bibentes, lætati sunt: ita et post exitum ex Ægypto, cum iisdem Hebræis deessent aquæ in deserto, bene cum illis actum est, dum petra a Mose percussa largissimas eis profudit aquas, quare per quæ puniti sunt Ægyptii, per hæc Hebræi benificio affecti sunt: aquæ enim sanguineæ cruciantes Ægyptios, cum puræ et largæ datæ sunt Hebræis, eosdem mire recrearunt in deserto uti eosdem ante recrearant in Ægypto. Hunc esse sensum liquet ex sequent. et ex Græco, qui sic habet, *per quæ enim cruciati sunt inimici illorum, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt.* Noster vero, ut prius hemistichium plenius explicaret, addidit: *A defectione potus sui, et in eis, cum abundarent filii Israel, lætati sunt.* Vide historiam Exodi 7. Igitur τὸ *cum abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto aquis puris et potabilibus, quibus carebant Ægyptii, utpote

aquis versis in sanguinem. Licet Noster a Castro id intelligat de Hebræis aqua e petra elicita a Mose potatis, non in Ægypto, sed in deserto. Sed prius aptius est magisque respondet Græcis, qui totum priorem versum accipiunt de plaga aquarum versarum in sanguinem quæ contigit in Ægypto, non in deserto, juxta sensum jam assignatum.

7. Nam pro fonte quidem sempiterni (græce, αενναου, id est perennis, jugiter fluentis) fluminis (Nili) humanum sanguinem dedisti injustis.] q. d. Pro aquis Nili dedisti Ægyptiis bibere humanum sanguinem, dum aquas Nili vertisti in sanguinem, Exodi 7. v. 19. Græce est αιματι λυθρωδει, id est *sanguine cruento*, sanioso, tabido, turbati, scilicet Ægyptii. Male Isidorus Clarius legens λυτρωδει, vertit, *redemptorio sanguine*, explicatque de sanguine agni paschalis, qui illitus postibus domorum Hebræorum, eas servavit intactas ab angelo percutiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili versis in sanguinem: hic enim sanguis erat, Deum velle ulcisci innocentem sanguinem infantium Hebræorum occisorum ab Ægyptiis, ideoque velle eos ex Ægypto liberare et educere.

8. Qui cum minuerentur in traductione infantium occisorum, dedisti illis abundantem aquam insperate,] q. d. Cum Ægyptii ob aquas versas in sanguinem, indeque consequentem sitim, viribus, vita et numero minuerentur (multos enim necabat, vel sitis, vel potus aquæ sanguine corruptæ, teste Philone et Josepho) idque juste, utpote *in traductione*, græce ελεγχον, id est ob correptionem et ultionem infanticidii Hebraici: aquis enim sanguineis merito puniti sunt Ægyptii, qui eas sanguine et morte infantium Hebræorum macularant. Tunc *Dedisti illis*, scilicet Hebræis in deserto siti laborantibus, *abundantem aquam* scaturientem ex petra.

Græca significantius habent, εις ελεγχον νηπιοκτονου διαταγματος, id est *ad redargutionem* vel *exprobrationem infanticidalis edicti*. Aquæ enim sanguineæ reipsa exprobrabant Ægyptiis infanticidia Hebræorum. Unde Vatabl. vertit: *Ad exprobrandum illis de occidendis infantibus edictum*. Hinc patet nonnullos perperam το *qui cum minuerentur*, referre ad Hebræos, q. d. Cum Hebræi ob infanticidia suarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum esse ad Ægyptios eo sensu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Osorius, Vatabl. Jansen. Clarius, a Castro et alii. Vide dicta Exodi 7. 20.

Porro interpres noster Græca non ad verbum, sed ad sensum fideliter et clare reddidit: Græca enim ad verbum sic habent, *Pro quidem fonte perenni fluminis sanguine cruento perturbati, im correptionem infanticidalis præcepti dedisti illis abundantem aquam insperato.* Ubi το ταραχθεντες, id est *perturbati*, per hebraismum (Hebræi enim carent casibus: unde uno casu et terminatione exprimunt omnes) idem est, quod *perturbatis*, vel, cum perturbarentur et consternarentur Ægyptii, quod Noster vertit, *cum minuerentur*, animo scilicet, æque ac viribus, vita et numero.

9. Ostendens per sitim, quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, et adversarios illorum necares.] Græce εκολασας, id est *castigasti*, dum scilicet eos morte mulctasti, q. d. Fecisti ut Hebræi in deserto sentientes sitim, ex eaque cognoscentes quantum malum sit sitis, inde discerent quam in eos beneficus fueris, o Domine, dum eos aqua e petra miraculose potasti et exaltasti; hostes vero eorum, puta Ægyptios, siti et aquis sanguineis necasti. Ægyptii enim carent pluvia, quia Ægyptus fœcundatur exundatione et oblimatione Nili. Quocirca Ægyptii Nilum pro deo suo habebant, teste S. Athanas. orat. contra idola, et Plinio l. 8. c. 46. Unde illa vetus Nili salutatio: *Jupiter Ægypti Nile*, da qua Rhodiginus l. 27. c. 6. quare ingens Ægyptiis fuit pœna, cum Nilus, qui prius eis dabat messem et vitam, jam sanguine vitiatus eis afferret sterilitatem et mortem.

Porro το *necares* idem est quod *necasses*, et si opus fuisset deinceps necaturus fuisset: nex enim Ægyptiorum per sitim, annum et amplius antecessit scaturiginem aquæ e petra datæ Hebræis in deserto. Sapiens enim pulchra antithesi ostendit providentiam Dei benignam in pios, et ultricem in impios, per eamdem aquam, licet diverso tempore exhibitam.

10. Cum enim tentati sunt: et quidem cum misericordia disciplina accipientes, scierunt quemadmodum cum ira judicati impii tormenta paterentur.] Exaggerat quod dixit, q. d. Cum Hebræi tentati et afflicti sunt per modici temporis sitim, per eamque misericorditer a Deo castigati in deserto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarserit, utpote quos longa siti afflixit, et tandem enecavit, q. d. Ideo Deus piis cruces immittit modicas et breves, ut ipsi discant illas æquo animo ferre, cum eas comparant cum crucibus longe majoribus, quibus Deus impios torquet, eisque animam et vitam extorquet: quare de sua sorte non querantur, sed ea contenti Deo gratias agant, nec impiis invideant, sed potius condoleant, unde explicans subdit:

11. Hos quidem (pios Hebræos tamquam pater monens probasti: illos autem (impios Ægyptios) tamquam durus rex interrogans, id est examinans per quæstionem et torturam sitis, condemnasti.] Græca invertunt, *condemnans interrogasti*, vel ad damnationem examinasti, et in quæstione exagitasti: hoc est, de Ægyptiis quæstionem habuisti, eos sitis cruciatu, quasi tormento adhibito torsisti vel examinasti: aqua enim sanguinea et sitis fuit quasi tortura, qua Ægyptios torsit et examinavit Deus, q. d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas projecistis? cur eos aqua mersistis et necastis? cur sanguine innocenti aquas fœdastis? Fœdastis illas, fœdatas nunc bibite; cruciastis eos aquis, nunc eisdem cruciamini et vos; aquis illos necastis, nunc et aquæ vos necent, et innocentum necem vindicent.

12. Absentes enim et præsentes similiter torquebantur,] quasi dicat, Ægyptii sive absentes ab Hebræis, sive iis mixti et præsentes, eadem siti torquebantur. Ex eodem enim Nilo, vel fonte, aquas sanguineas et impotabiles hauriebant Ægyptii, ex quo Hebræi puras et limpidas, ait Joseph. 2. Antiq. c. 13. ita Cantacuzenus. Aut potius, q. d. Ægyptii ab Hebræis jam Ægypto egressis, et in deserto aquam e petra bibentibus absentes, æque ac illis in Ægypto adhuc degentibus præsentes cruciati sunt. Modum cruciatus explicat in sequentibus. Hunc verum esse sensum patebit ex eo quod sequitur: *Et gemitus cum*

memoriæ præteritorum; Et: *Non similiter justis sitientes.* Ita Jansen. Lorinus, a Castro. Quarto, minus apposite Lyranus exponit, q. d. Ægyptii, sive præsentes Pharaoni, sive ab eo absentes; et Holcot, sive præsentes essent aquis, sive absentes, siti torquebantur; et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis et Amalecitis.

13. Duplex enim illos acceperat tædium et gemitus cum memoria præteritorum.] Primus enim dolor Ægyptiorum erat sitis, quod non possent bibere aquas cruentas et saniosas. Secundus erat dolor invidiæ, quo cruciabantur videntes Hebræos ex eodem fonte haurire aquas limpidas, ex quo ipsi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptii memores præteritarum plagarum a Mose sibi immissarum, a quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria, per plagam sitis renovata cruciabantur. Ita Cantacuzenus et Osorius.

Aut potius conformiter ad sensum secundo loco versu præcedenti assignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipsi ex invidia, aliena, Hebræorum hostium suorum scilicet, felicitate, audita miraculosa aquæ e petra eis scaturientis copia, cruciabantur. Secundus dolor erat ex malis propriis, scilicet sitis et aliarum plagarum, quas propter Hebræos passi erant: quæ licet jam transissent, illarum tamen effectus et memoria eos adhuc torquebat: multi enim per sitim macie et morbis confecti ægre trahebant animam, alii per sitim afflictos vel exstinctos lugebant suos fratres, filios, parentes, uxores, amicos, etc.

Minus recte Lyran. hæc de Hebræis accipit, q. d. Hebræi duplici dolore cruciabantur: Primo, ex tolerantia præsentis calamitatis sub Pharaone; secundo, ex memoria præteritæ felicitatis sub Josepho. Nam ut ait Boetius: *Infelicissimum infortunii genus est fuisse felicem.*

Et gemitus cum memoria præteritorum.] Ita legunt codices Latini, Græcique Romæ correcti; Complut. legunt, και στεναγμος μνημων των παρελθοντων, id est, *et gemitus memoriarum præteritorum;* Vaticanus, μνημων των παρελθουσων, id est *memoriarum præteritarum*; Jansenius vero mallet legi μνημων cum accentu acuto, indeque verti: *Et gemitus memor præteritorum.* Verum omnia eodem redeunt, dantque sensum quem paulo ante assignavi.

14. Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi, commemorati sunt Dominum,] id est *cum illis* (hoc enim significat græcum αυτους) unde Græca sic habent, *Cum enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, senserunt Dominum.* Sic sæpe alibi pronomen reciprocum sumitur pro absoluto, et vice versa, ut Lucæ 1. 51. *Dispersit superbos mente cordis sui*, id est, *eorum*, ut patet ex Græco. Sensus est, q. d. Cum Ægyptii intelligerent suas plagas et calamitates verti et cedere in bonum et felicitatem Hebræorum, quos persequebantur, scilicet se aquarum penuria cruciatos; Hebræos vero aquarum copia donatos, *commemorati sunt Dominum*, id est compulsi et coacti agnoverunt Deum Hebræorum, ejusque vires et potentiam confessi sunt: unde græce, *senserunt Dominum mirantes in finem exitus*, id est *eventus*, ut sequitur, q. d. Ægyptii admirati sunt tragicum suæ pertinaciæ finem et exitum, puta suam suorumque cladem et stragem: indeque agnoverunt omnipotentem Dei manum et vindictam; sed sero: agnoverunt enim easdem res, v. g. aquas, sibi esse noxias et exitiales; Hebræis vero commodas et vitales: quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos se oppugnare, imo expugnare senserunt.

15. Quem enim in expositione prava projectum deriserunt, in finem eventus mirati sunt, non similiter justis sitientes.] Ita Græca et Roman. Perperam ergo Complut. Regii et alii pro *sitientes* legunt *faciens*, q. d. Deus non similiter fecit Ægyptiis et Hebræis, quia illos siti enecavit, hos aqua e petra potavit. Verum corrigendum est *sitientes*. Sensus est, q. d. Ægyptii *Dominum*, puta Deum, quem antea, cum servorum ejus, scilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi et submergi cogerent, projecerant, id est, abjecerant, nihil æstimarant, imo deriserant; græce απειπον χλευαζοντες, id est, *negaverant subsannantes*; hunc *in finem eventus*, id est, ut græce, *in fine* vel *exitu eventuum*, cum scilicet tandem acrem ejus per tot plagas vindictam experirentur, admirati sunt, *non similiter justis sitientes*, q. d. Eo quod alium in sua siti experti sint Deum, quam Hebræi, nam hi aquam divinitus acceperunt; illi pro aqua sanguinem impotabilem hauserunt. Ita Jansen.

Secundo, pressius τὸ *quem* referas ad Mosen, q. d. Ægyptii Mosen, quem infantem exponi coegerant, et ut abjectum riserant; hunc tandem mirati sunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim ejus plagas, quas Deo auctore ipsis inflixit, senserunt, ac præsertim cum ab eo aquis sanguineis et siti percussi sunt; Hebræi vero minime. Videtur notare insidias Ægyptiorum, quibus coactus est Moses aulam regiam Pharaonis deserere, et fugere in Madian ne interficeretur, ut referunt Josephus lib. 2. Antiq. c. 5. et Philo lib. de Profugis, et lib. 1. de Vita Mosis, et Paulus ad Hebr. 11. 24. *Fide*, inquit, *Moses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.* Quo verbo indicat improperatum fuisse Mosi, ac risu et sannis exceptum ex Ægypto profligatum. Ita Lyran. Dionys. Lorinus, a Castro et alii.

Minus recte Lyran. exponit de Hebræis, q.d. Hebræi Mosen, quem initio ut imbecillem riserant, postea plagas inferentem Ægypto mirati sunt. Hucusque de plaga sitis, sequuntur aliæ per bestiolas Ægyptiis immissæ.

16. Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis illorum, quod quidam errantes colebant mutos serpentes, et bestias supervacuas immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam,] q. d. Quia Ægyptii fuere superstitiosissimi, ideoque pro diis coluere bestias varias: hinc Deus ad castigandam hanc eorum superstitionem et idololatriam, per Mosen immisit in eos bestiolas varii generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum, Exodi 8. 2. Tertia fuit sciniphum, Exodi 8. 16. Quarta fuit muscarum, Exodi 8. 21. Octava fuit locustarum, Exodi 10. 4. vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis*, perperam aliqui legunt, *iniquitates*, adduntque, *prodeunt.* Ita Glossa Interlin. vel *secutæ sunt.* Ita Hugo. Pro *mutos*, græce est, αλογα, id est expertes sermonis, id est mutos; vel expertes rationis, id est irrationales: λογος enim et sermonem et ratio-

nem significat: atque animalia, quæ carent ratione, carent et sermone: sermo enim est index rationis et mentis.

Pro *bestias supervacuas*, græce est κνωδαλα ευτελη, id est bestiolas viles: κνωδαλον enim significat animalia omnis generis, tam terrestria, quam aquatica et aerea: dicta sunt κνωδαλα a κυσιν αλισκεσθαι, id est quod canibus capiantur, ait Aristophanes in Vespis. Unde Homerus Odyss. ρ.

Κνωδαλα οσσα περ ηπειρος τρεφει ηδε θαλασσα,

hoc est, *bestias, quas terra nutrit vel mare*. Significat Ægyptios omnis generis animalia coluisse. Nam, ut ait S. Bonaventura, sub specie serpentis colebant Æsculapium, Jovem sub arietis, Mercurium sub canis, Apim sub bovis. Proprie tamen κνωδαλα, ait Nannius hic in c. 16. 1. sunt marina sive aquatilia animalia, ita dicta a κινεισθαι εν αλι, id est quod moveantur in mari. Sub quibus Sapiens intelligit ranas, muscas, scarabæos, aliaque finitimæ naturæ. Nicander in Theriacis κνωδαλα pro insectis et reptilibus usurpat. Oppianus vero certum serpentum genus facit, sub quo has species constituit, αιμορροιδες, quibus a sanguinis fluxu nomen est: κεραστας quorum corniculata capita: τριχοφθορους a defluvio capillorum dictos: et τειχορους quod parietem perfodiant.

Porro Ægyptios pro diis coluisse ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpentes et aspides, tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. cap. 24. Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. et Athenagoras in Apolog. pro Christianis; ex aquaticis, crocodilos et pisces alios; e volucribus, ibides et accipitres, eodem Philone auctore liquet. Hinc illud Virgilii lib. 8. Æneid. de Ægypto:

Omnigenumque Deum monstra et latrator Anubis.

Hac de causa Christus infans fugiens Herodem delatus fuit in Ægyptum, ut ejus deos everteret, ac de eis triumpharet; unde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, uti prædixerat Isaias cap. 19. 1. *Ingredietur Ægyptum*, inquit, et *commovebuntur simulacra Ægypti*; vide ibi dicta. At vero nusquam legimus Ægyptios adorasse ranas, sciniphes, muscas, locustas, quas Deus per Mosen eis immisit. Cum ergo ait Sapiens eos per mutas bestias punitos, quia mutas bestias adoraverunt, intellige bestias easdem in genere, non in specie. Denique Ægyptios non tantum canem, arietem, vulturem, sed et scarabæum coluisse quasi numen docet Euseb. lib. 3. de Præparatione, c. 2.

17. Ut sciant quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur.] Syrus, *retribuetur*; Arabicus*: Ut sciant quod iis rebus, quibus homo peccat, crucietur*, q. d. Quia Ægyptii bestias coluerunt, hinc per viles bestias, non ejusdem, sed alterius speciei puniti sunt. Causam subdit Sapiens versu sequenti. Huic gnomæ succenturiantur leges talionis latæ, tum a Deo, tum a principibus. Notum est illud Dei mox a diluvio: *Quicumque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius*, Genes. 9. 6. et illud Christi*: Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, Matth. 26. 52. et illud Isaiæ 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis nonne et ipse sperneris?* Et illud Habacuc 2. 8. *Quia tu* (o Babylon) *spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis*. Denique, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*. Lucæ 6.

Moraliter hic disce quodlibet vitium sibi ipsi esse supplicium, suumque sibi afferre tormentum. Sic gula parit crapulam, vigiliam, dolores capitis et stomachi, quibus ipsa punitur. Hinc dives Epulo lingua in igne gehennæ punitus est, quia lingua peccarat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipsa plectitur. Avaritia parit mille curas, sollicitudines, ærumnas, dolores, quibus ipsa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quod honoribus quos ambit non potiatur, sed potius ubique humilietur et deprimatur. Ira parit mille animi tumultus et fremitus, qui iratum assidue lancinant ac lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipsa castigatur. Invidia invidum magis torquet, quam æmulum; nam instar viperæ invidi viscera dolore et angore rodit et corrodit. Quare vere recteque S. Augustinus*: Jussisti, Domine, et ità est, ut sibi pœna sit omnis inordinatus animus*. Et S. Chrysostom. in Psalm. 3. *Unde est fons peccati*, inquit, *illinc est plaga supplicii*.

Rabbini viros quinque recensent, qui iis in rebus quibus excelluerunt, et forte superbierunt, puniti sunt. Primus est Samson, qui in suo robore; secundus Saul, qui in collo altiori; tertius Absalon, qui in coma densa et venusta, unde ex ea suspensus interiit; quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoque excæcatus est; quintus Asa rex, qui in pedibus, unde pedum languore percussus est, 3. Regum 15. 23. Ita ipsi: *Plerumque ea in quibus peccamus, fiunt flagella peccantium*, ait Rupert. in c. 2. Joannis, ac vitia juste fiunt supplicia. Pulchro emblemate idipsum repræsentant nonnulli, qui pingunt equum, quem stimulat insidens Cupido, fugere, sed alligatum caudæ suæ lapidem molarem post se reptare, de quo carmen:

Ut fugit, et semper sequitur sua damna caballus,
Qui trahit heu scabræ pondera dura molæ:
Sic fugiet, semperque miser sua damna sequetur,
Qui fugit ultorem post sua terga Deum.

18. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creavit orbem terrarum ex materia invisa, immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones.] *Impossibilis*, id est *impotens*; ου γαρ ηπορει, id est *non aporiabatur*, id est non angustiabatur, non arctabatur.

Pro *materia invisa*, græce est αμορφου, id est, *informi*, uti legit S. August. de Fide et symbolo c. 2. Syrus, *ignota*. Alludit ad Genes. 1. 2. *Terra autem erat inanis et vacua:* ubi Septuag. vertunt, *invisibilis et incomposita*; Aquila et Theodotion, *inane et nihil*. Unde primo, Eugubinus idem ait mundum creatum esse ex materia invisa, id est ex nihilo; nihil enim est invisum, quia quod non est, videri nequit.

Secundo, Seleuciani et Hermiani, hæretici, teste S. August. et Epiphanio lib. de Hæresibus, hinc opinati sunt materiam primam ab æterno Deo coexstitisse, ex qua ipse in tempore mundum formavit indendo materiæ formam; vel potius formas, quas jam habet. Verum hæc est hæresis.

Tertio, Philo lib. de Mundi opificio per *materiam invisam* accipit ideam ex qua factus est mundus: hæc enim invisibilia præexstitit in mundo intelligibili, puta in mente Dei. Verum hoc symbolicum est et mysticum.

Quarto, alii dicunt præpositionem *ex* significare

ordinem non temporis, sed naturæ. Materia enim prius natura creata est a Deo, quam forma: materia enim est subjectum, cui inhæret forma, q. d. Manus tua, Domine, creavit orbem terrarum constantem ex informi materia, quam eadem manus tua prius natura condidit, ut ex ea totum orbem formaret. Verum hoc subtilius est et extra propositum: Deus enim non eduxit formam mundi ex ejus materia, sed simul tam tempore, quam natura materiam et formam ex nihilo creavit, univitque. Adde, etsi materia in genere causæ materialis prior sit forma, tamen vicissim forma in genere causæ formalis prior est materia: forma enim dat esse rei, ac proinde materiæ dat certam naturam et speciem.

Dico ergo Deum creasse κοσμον, id est mundum, non quoad substantiam, sed quoad ejus ornatum (hunc enim significat κοσμος) et species *ex materia invisa*, id est informi. Assignat enim Sapiens hic causam materialem non creationis mundi, sed rerum et specierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creavit hæc tria, cœlum, terram et abyssum, id est copiam immensam aquarum, sed rudia et informia; deinde sequentibus sex diebus ex iis velut ex materia invisa, id est rudi et informi chaos, omnes mundi res et species formavit, ornavit et figuravit. Græcum enim κτιζω quod Noster vertit, *creare*, significat generatim fabricare, condere, formare. Quare, per *materiam invisam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (hujus enim nec in Genesi, nec alibi ulla fit mentio) sed corpora simplicia, quæ invisa erant propter tenebras, quæ erant super faciem abyssi, ac ob carentiam decoris et ornatus sui. Unde eadem dicuntur informia, quod carerent forma non substantiali, sed accidentali.

Primo ergo mundi die cœlum et terra creata sunt rudia et informia, id est inornata, ac deinde suis formis accidentalibus, puta luce, motu, sole, luna, stellis, omnique alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta sunt et spectabilia. Sic Apostolus ad Hebr. 11. 3. ait non creata, sed *aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent*; quia primo mundi die, antequam lux fieret, terra non erat aspectabilis, omni etiam ornatu carebat: nec enim eam vestiebant herbæ et plantæ, non homines et animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat: quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita passim Patres et Interpretes in Genes. 1. vers. 2.

Audaces leones.] Interpres Origenis 4. Periarch. c. penult. vertit, *feroces leones*. Ferocia enim facit eos audaces.

19. Aut novi generis ira plenas (græce, νεοκτιστου θυμου, id est recenti, vel recens creato furore plenas: non enim erat opus Deo ad hanc vindictam novas creare bestias, sed suffecisset jam creatis novam indere sævitiam et furorem, ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas ab oculis scintillas emittentes: quarum non solum læsura poterat illos exterminare, sed et aspectus per timorem occidere.) Pro *vaporem ignium spirantes*, græce est, πυρπνοον φυσωντας ασθμα, id est *ignivomum*, vel *flammivomum, spirantes anhelitum*, uti spirarunt serpentes igniti flatuque ardentes a Deo immissi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. cap. 8. vers. 15. Hinc pisces dicti Physeteres quasi flatores, quos Strabo libr. 15. scribit fluctum maximum et accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, ut navigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

Fumi odorem proferentes.] Græce, βρομους λικμωμενου (alii legunt λικμωμενους) καπνου, id est *sonitus ventilati fumi*, id est spirantes cum sonitu, fremitu et stridore fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius et Jansen. juxta illud Ovidii 7. Metamorph.

Æripedes tauri vulcanum naribus efflant.

Et de Leviathan sive balæna ait Job c. 41. 9. et seq. *Sternutatio ejus splendor ignis, et oculi ejus ut palpebræ diluculi*. Tales esse balænas in Norwegia scribit Olaus Magnus l. 21. c. 5. Tales ergo bestiæ fremunt, et cum fremitu fumum exspirant, utroque terribiles, ut audientes et intuentes percellant et pene exaniment.

Horrendas ab oculis scintillas emittentes.] Græce αστραπτοντας, id est fulgurantes, quasi fulgura et fulgetra vibrantes: nam ex oculis emicans ardor indicat internum furorem, a quo promanat.

21. Sed et sine his uno spiritu poterant occidi, persecutionem passi ab ipsis factis suis, et dispersi per spiritum virtutis tuæ: sed omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti,] q. d. Quinimo poterat Deus sine ursis, leonibus, aliisque bestiis, uno spiritu, id est uno flatu, imo uno verbo soloque jussu et nutu suo, afflare et occidere Ægyptios: sed iram tuam moderatus es, Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione et æquitate moderaris, temperas et mensuras.

Pulchre pieque Rupert. lib. 1. in Exod. c. 34. *Grande*, inquit, *spectaculum Deus universo orbi præstitit, cum superbiam Ægyptiorum, non de leonibus et ursis, sed de ranis domuit et muscis*. Et rursus cap. 38. *Ecce*, inquit, *quales instruxit acies, quibus ex ordinibus sua castra complevit Dominus pugnando pro Israel: ranæ, cyniphes, muscæ atque locustæ fuerunt castrorum ejus acies: et ex ejusmodi cohortibus totas contra fortes, Ægyptios composuit legiones, singuli milites secundum se breves quidem et infirmi, verum pro exercitibus Pharaonis satis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuisset, istæ phalanges locustarum strenue peregere militia*.

Uno spiritu.] Cantacuzenus per *spiritum* accipit ventum validum, v. g. presterem vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres sternit, imo evellit et alio transfert. Alii angelum: hic enim in castris Sennacherib una nocte cecidit 185. millia Assyriorum, 4. Reg. 19. 35. Simplicius accipias flatum vel anhelitum: hic enim magis significat Dei vim et potentiam, qui tam facile poterat Ægyptios omnes necare, quam facile homo respirat. Sic enim ait Job cap. 4. 8. *Vidi eos qui operantur iniquitatem, et seminant dolores, et metunt eos, flante Deo periisse, et spiritu iræ ejus esse consumptos*.

Persecutionem passi ab ipsis factis suis.] Græce, υπο της δικης διωχθεντες, id est, *a judicio*, vel *a causa criminali* (qua eorum scelera a judice cognoscuntur, damnantur et plectuntur. Unde Noster vertit, *ab ipsis factis suis*) *impulsi* vel *propulsati*, q. d. Poterant Ægyptii occidi a Deo solo halitu, sola voce, sola sen-

tentia, sicut judex persequitur, condemnat et occidit reum sua sententia, qua eum ob malefacta morti addicit; sed judex hanc sententiam physice inefficacem ad occidendum exsequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei vero sententia non eget executore vel carnifice, quia per se ipsam efficax est, et ultionem reipsa peragit. Nam Dei dicere, est facere. Unde *verbo Dei cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Sic S. August. l. 2. contra ep. Petiliani c. 19. illi conquerenti quod Catholici persequerentur Donatistas; respondet, non Catholicos, sed malefacta et scelera Donatistarum persequi ipsos velut auctores.

Et dispersi per spiritum virtutis tuæ,] λικμηθέντες, id est agitati quasi ventilabro, q. d. Poterat Deus solo flatu suæ potentiæ, velut vanno vel ventilabro, Ægyptios dispergere, id est dispellere, disjicere, perdere, sicut disjiciuntur paleæ cum eventilantur, ut tenues vanescant in auras. Simili tropo ait Jeremias cap. 15. 7. *Et dispergam eos,* ait Deus, *ventilabro in portis terræ; interfeci et disperdidi populum meum.* Et Isaias c. 41. 16. *Ventilabo eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos.* Et Zachar. cap. 1. 19. *Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam et Israel.* Et Daniel. cap. 8. 4. *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

Sed omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti.] Loquitur proprie de pœnis Ægyptiis a Deo inflictis, earumque congrua moderatione. Unde Syrus vertit: *Omnia in mensura noxia, et in ordine, et in pondere induxisti in eos:* Arabicus: *Quoniam omnia ordinasti cum numero, et potentia, et mensura,* vel *pondere,* id est summa æquitate et ratione disposuisti omnia, ac admensus es pœnas Ægyptiis juxta tuam non potentiam, sed sapientiam et æquitatem. Est metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas et justitia servatur in mensurando, numerando et ponderando. Sensus ergo est, q. d. Ideo Deus Ægyptiis immisit non leones et ursos, qui eos laniarent, sed muscas et ranas, quæ eos dumtaxat vexarent, quia non volebat eos occidere, sed moderate castigare et emendare, juxta illud Isaiæ 28. 17. *Ponam judicium in pondere, et justitiam in mensura.* Punire in mensura, ait S. Bonavent. hic, est punire non plus quam exigat culpæ quantitas; in numero non plus quam multiplicitas; in pondere non plus quam peccati ferat conditio sive qualitas. Huc pertinet sententia in Baltassarem lata: *Mane, tekel, phares,* Daniel. 5. 25. Vide ibi dicta. Hinc S. Michael judicii divini circa animas administer, pingitur cum gladio et statera, quasi meritorum et demeritorum, præmiorum et suppliciorum libripens, qui omnia ad amussim librat et adæquat.

Huc facit exemplum blasphemi, qui, ut narrat Nicephorus libro 1. cap. 20. armatus Deum provocabat ad duellum; immisit ei Deus exilem muscam, quæ per galeæ foramen ita assidue eum exagitavit, ut cum ea luctando fessus victusque, suam amentiam confiteretur. Nam, ut ait Philo lib. 1. de Vita Mosis: *Homines cum bella gerere volunt, auxilia sibi consciscunt potentissima, quibus infirmitatem suppleant: Deus vero omnipotens et nullius egens, si quando vult tamquam instrumentis quibusdam uti ad exigenda supplicia, non valida eligit, sed vilia parvaque atque ita noxios plectit; quod tunc etiam Ægyptiis accidit.*

Verum hæc sententia generalis, non solum in pœnis et præmiis, sed in omni omnino re locum habet, ac verissima est; at quo modo et sensu?

Primo, S. Aug. lib. 4. de Genesi ad litteram cap. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipsi Deo, per eaque accipit ideas divinas, juxta quas omnia juste apteque fecit et disposuit. Deus enim est prima et increata mensura omnia mensurans, et numerus omnia numerans, et pondus omnia ponderans; unde ab eo omnes creaturæ suam mensuram, numerum et pondus mutuantur et hauriunt. Hæc enim est cujuscumque rei mensura, numerus et pondus, quæ ideæ suæ in mente Dei respondet, quamque illi Deus sua sapientia et providentia admetiri decrevit. Audi S. Aug. Dialogo qu. ad Orosium, qu. 39. *Numerus, et mensura et pondus, ipse Deus est; ipse est numerus sine numero, a quo est omnis numerus; ipse est mensura sine mensura, a quo est omnis mensura; ipse est pondus sine pondere, a quo est omne pondus. Omnia ergo in numero, et mensura et pondere disposuit tamquam si diceret: Omnia in se disposuit.*

Idem S. August. (vel quisquis est auctor) libro Sententiarum unius et viginti cap. 18. mensuram attribuit Patri, numerum Filio (qui est numero secunda persona) pondus Spiritui Sancto, qui et Amor dicitur. S. Bonavent. per mensuram sumit clementiam Spiritus Sancti omnia conservantis: per numerum, sapientiam Filii ordinantis; per pondus, potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. ser. 1. de Septuag. ubi asserit Deum in hac vita omnia disposuisse in mensura, numero et pondere; in futura vero, puta, in cœlesti beatitudine, sine mensura, numero et pondere; quia ibi omne bonum nostrum erit Deus, qui quaquaversum est immensus; etsi idem ipse, ibi quoque justa et certa mensura, meritis cujusque commensa, singulis Beatis se suamque gloriam communicabit. Quocirca sanctus Bernardus ibidem cœlestem Patrem alloquens ait: *In te nec pondus utique nec mensura, sed satietas est et affluentia summa; sed nec habes numerum,* scilicet qualem habent res terrenæ, sed alium cœlestem dignum Deo et beatis.

Secundo, idem S. Bernard. ser. 51. inter parvos, mensuram attribuit loco et tempori, cuique rei attributo et admenso; numerum partibus rei corporeæ, aut varietati et mutabilitati rei incorporeæ; pondus dignitati rei.

Tertio, auctor Hypognosticon (apud S. Aug. t.7.) l. 6. c. 4. per mensuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus rationem peræquatam.

Quarto, magis apposite S. August. lib. 4. de Gen. ad litteram, cap. 3. *Mensura,* ait, *omni rei modum præfigit, et numerus omni rei speciem præbet, et pondus omnem rem ad quietem et stabilitatem trahit.* Igitur Deus disposuit omnia in mensura, numero et pondere, id est in modo, specie et ordine. Idem August. lib. de Natura boni cap. 3. *Hæc tria,* ait, *modus, species et ordo, tamquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis; et ita hæc tria ubi magna sunt, magna bona sunt; ubi parva, parva bona sunt; ubi nulla, nullum bonum est.* S. Augustinum sequitur S. Th. 1. p. q. 5. art. 5. ubi docet omnem rem, sive omne bonum habere mensuram, quæ cuilibet rei certum modum ex determinatione suorum principiorum, sive causarum,

tam efficientium, quam materialium, præscribit et præstat; habere numerum, qui cuique rei suam formam et speciem præbeat; habere pondus, id est inclinationem ad suos actus suumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipsam ad suam quietem et stabilitatem trahere. Idem quæst. 45. art. 7. *Mensura*, ait, *refertur ad substantiam rei limitatam suis principiis, numerus ad speciem, et pondus ad ordinem*, indeque evincit in qualibet re esse vestigium, sive repræsentationem SS. Trinitatis. Nam *secundum quod res est quædam substantia creata*, inquit, *repræsentat causam et principium, et sic demonstrat personam Patris, qui est principium, non de principio. Secundum autem quod habet quamdam formam et speciem, repræsentat Verbum, secundum quod forma artificiati est ex conceptione artificis. Secundum autem quod habet ordinem, repræsentat Spiritum Sanctum, in quantum est amor, quia ordo effectus ad aliquid alterum, est ex voluntate creantis.* Rationem a priori dat Plato dialog. de natura, quod fas non erat, nisi pulcherrimum facere eum qui est optimus; pulchritudo autem consistit in justa ratione et proportione, puta in mensura, numero et ordine.

Huic gnomæ antistropha est illa 4. Esdræ 4. 36. *In statera ponderavit sæculum, et mensura mensuravit tempora, et numero numeravit tempora.* Omnia ergo plane suis constant numeris, appenduntur ponderibus, mensuris discreta subsistunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris constare asseruit, ex eorumque harmonia et concentu universa generari. Est autem numerus, ait, extensio atque actus seminalium rationum in unitate regnantium, numerus præterea est in divina mente consistens, a quo et ex quo omnia componuntur et permanent, ordine quodam indissolubili invicem distributa. Pythagoram magistrum secuti Pythagorici censuerunt omnia fieri per numeros; hoce enim rebus omnibus dare harmoniam et concentum pulcherrimum; Deum ergo mundum hunc numerosa et summe concinna proportione administrare instar citharœdi, qui citharam ad numeros scitissime pulset, ac suavissimam efficiat harmoniam et melodiam. Et Plato in Timæo docet mundum factum esse per cubum ternarii, id est per 27. in quo numero omnis harmonia et consonantia consistit; nam ter tria faciunt novem, ter novem faciunt 27. ex quo Valentinus hæreticus suos triginta Æones quasi numina accepisse videtur, de quibus Tertullianus libro contra Valentinum. Virg. vero lib. 22. Æneid. de bilance fatorum Æneæ et Turni, ita canit:

> Jupiter ipse duas æquato examine lances
> Sustinet, et fata imponit diversa duorum,
> Quem damnet labor, et quo vergat pondere lethum.

Igitur, ut rem in summam genuine, clare et methodice colligam: Deus primo disposuit omnia *in mensura*, dum fecit ut res quælibet habeat suam quantitatem et mensuram, in longitudine, latitudine et crassitie, v. g. ut homo habeat mensuram sex pedum in altitudine, sesquipedem in latitudine, pedem in crassitie, ut hæc arbor tantam habeat mensuram altitudinis, alia aliam, ut cœli sint tam magni, non majores nec minores, etc.

In numero,] ut verbi gratia cœli sint undecim, non plures; elementa sint quatuor, non plura, nec pauciora; tot sint species animalium, piscium, avium, serpentium, totque singularum individua, non plura, nec pauciora; tot angeli, tot homines, tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ non plures.

In pondere,] ut quodque habeat suam gravitatem, locum et ordinem, v. g. ut terra sit ponderosissima, ideoque ima, deinde super eam sit aqua, super aquam sit aer, super aerem sint cœli suo quique ordine et gradu. Rursum ut quodque habeat suum pondus, id est inclinationem, propensionem, impulsum, impetum. Vide Valles. S. Philosoph. c. 70.

Secundo, dum fecit ut res quælibet in entitate sive genere entis et rerum, suam habeat entitatis mensuram, numerum et pondus.

Tertio, dum fecit ut eadem habeat in suis potentiis, qualitatibus, accidentibus, dotibus, actibus. Creavit enim Deus substantias non nudas, sed vestitas accidentibus sibi propriis, et congruis ad suas operationes, atque omnes inter se velut chordas discordes in cithara ita coordinavit, ut concordem harmoniam efficiant. Vide quam aurum sit fulvum, quam gemmæ coruscent, quam lilia albicent, quam rosæ purpurascant, quam aves suis coloribus et plumis sint distinctæ. Hinc Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, judicio, justitia; quoniam Deus rebus dedit verum esse, distinctionem sine confusione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in essentia quam in potentia; distantiam certam a Deo quomodo numeri ab unitate distant; sunt enim essentiæ sicut numeri: naturalem appetitum ad id in quo natura perficitur, quod est rei cujusque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi ser. 3. in Pentecoste: *Tria in magno hujus mundi opere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem, rerum inæstimabilis potentia commendatur, quod tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnifice sunt creata. Sane in modo ipso sapientia singularis elucet; quod hæc quidem sursum, hæc vero deorsum, hæc in medio ordinatissime sint locata. Si vero ad quid factus sit mediteris, occurrit tam utilis benignitas, tam benigna utilitas, quæ etiam ingratissimos quosque multitudine et magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissime siquidem ex nihilo omnia, sapientissime pulchra, benignissime utilia sunt creata.*

Moraliter, disce a Deo Deique providentia ordinem, modum et modestiam. Deus enim tam apposite singula inter se ordinavit, ut inter ea summus sit ordo, decor, concordia, harmonia, quies et modestia, juxta illud: *Concentum cœli quis dormire faciet?* Job 38. 37. Inter aves vide pavonem caudam suam ocellatam explicantem, et tot gemmis, quot oculis distinctam; vide simul incessum pavonis, qui lentus est, maturus et modestus; hic docet te in tua sapientia et dotibus non exsultare, sed modestiam præ te ferre. Vere quidam dixit: Religiosus sit turtur in cella, accipiter in schola, in mensa passer, ut communia comedat: in ambulacro pavo, ut quiete incedat, ne quem turbet vel excitet. Universum ergo est speculum et typus modestiæ, adeoque modestia originem habet a Deo, qui per essentiam modestissimus et quietissimus est. Unde S. Ambrosius 1. Offic. c. 18. *Dives*, ait, *est modestia, quia portio Dei est.* Mundus ergo totus quietus,

silens et modestus inclamat nobis studium quietis, silentii et modestiæ. Rursum hic ordo et quies est sepes et munimentum singularum creaturarum, ut everti aut lædi nequeant. Sic modestia est sepes, munimentum, custodia et tutela omnium virtutum internarum. Insuper hic ordo et compositio est decor creaturarum. Vide ut aves suis plumis decore vestiantur et muniantur; poma, pyra, nuces, etc. suis corticibus, animalia sua pelle et pilis: tua vestis, tuus color, tuus decor, tuus custos et tutor est modestia.

Porro, sicut creaturæ omnes et singulæ, non in una parte et actione dumtaxat, sed in omnibus et singulis sunt rite ordinatæ et compositæ; ita et tua modestia extendere se debet ad totum corpus, ut omnes ejus partes, motus, actiones, gestus ad modestiam fingat et componat, juxta monitum S. Petri ep. 1. cap. 1. vers. 15. *Secundum eum, qui vocavit vos, sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis.* Et illud sponsi de sponsa: *Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis!* Cant. cap. 7. lib. 1. Intuere reginam in publicum procedentem: vide quam sit composita, quam ornata, quam modesta; nihil in ea invenies incompositum; ita et corpus tuum per modestiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus eam ita modestam et silentem fuisse, ut videretur esse muta: et si cum ea loquereris, putares te cum angelo loqui.

Hoc est quod ait Ecclesiast. 27. 12. *Sapientia sua manet sicut sol, stultus sicut luna mutatur.* Sicut ergo sol quaquaversum per suos radios suum decorem ostendit, ac per nubem transparet, et in ea parelium quasi alium solem efficit: ita quisquis es fidelis, præsertim Religiosus vel sacerdos, animam sapientiæ et virtutis sole illustra, ut ille in omnibus tuis moribus et actibus, quasi parelius transpareat et resplendeat. Esto quasi quidam in terra obambulans sol, imo Deus et quasi sanctus in carne angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios divinitatis per humanitatem evibravit. Unde S. Hier. in c. 9. 9. Matthæi agens de ejus vocatione et sequela Christi: *Certe*, inquit, *fulgor ipse et majestas divinitatis occultæ, quæ etiam in humana Christi facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu.* Et in c. 21. dans caussam cur nemo restiterit Christo, cum flagello ejecit vendentes e templo, mensas evertit, aliaque fecit, quæ infinitus non fecisset exercitus: *Igneum enim quiddam*, inquit, *atque sidereum radiabat ex oculis ejus, et divinitatis majestas lucebat in facie.* Tu, o sacerdos, tu o fidelis, habes Christum in anima tua per gratiam habitantem; tu sæpe, imo quotidie, Christum in Eucharistia recipis: ostende ergo Christum habitare in anima tua, sicut habitavit in humanitate a se assumpta; fulgor virtutis ejus in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modestia resplendeat: *An nescitis*, inquit Apostolus, *quia membra vestra templum sunt Spiritus Sancti*, etc. *et non estis vestri? Empti estis pretio magno; glorificate et portate Deum in corpore vestro*, 1. Cor. 6. Esto ergo templum Dei; tua mens sit Sanctum sanctorum, tuum corpus sit Sanctum Spiritus Sancti, ut in eo sit altare thymiamatis, puta devotionis et divinæ laudis, candelabrum scientiæ et doctrinæ, mensa benignitatis et beneficentiæ. Ita tulit Christum in suo utero B. Virgo Deipara, ac proinde in ejus oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat ejus majestas, sanctitas, puritas, modestia, devotio, *ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis*, ait S. Amb. lib. 2. de Virgin. Narrat Dionys. Carth. in cap. 3. de Divin. nom. Sancti Dionysii Areopagitæ, hunc e Græcia in Judæam venisse; ibique B. Virginem convenisse, ac tanta claritate fulgentem ejus vultum conspexisse, ut præ nimio stupore deficiens in terram ceciderit, dixeritque: *Nisi ratione naturali et fide, cognovissem unicum esse Deum, hanc ipsam Virginem pro dea haberem.*

Hac de causa jusserat olim Deus pontifici ingressuro in templum sub pœna mortis, ut vestiret se tunica hyacinthina, ex qua inferne circumquaque dependerent tintinnabula 72. *Ut audiatur sonitus*, inquit, *quando ingreditur et egreditur sanctuarium in conspectu Domini, et non moriatur*, Exodi 28. 35. Causam dat S. Hieron. de Vestibus Pontif. *Ut gressus*, inquit, *pontificis, et motus, et universa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, et toto eam habitu resonet et ornatu, ut quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum.* Omnia ergo sua membra, omnes actiones et sermones, gestus et motus, in mensura, numero et ordine disponat, ut in suo microcosmo referat et repræsentet macrocosmum, imo auctorem macrocosmi Deum æternum et Sanctum sanctorum.

22. Multum enim valere tibi soli supererat (minus recte Complut. legunt, *superat*, id est superest et restat, licet eodem redeat sensus) semper; et virtuti brachii tui quis resistet?] Græce: *Multum viribus pollere tibi adest semper, et robori brachii tui quis contra stabit?* Vatabl. *Etenim ampla* (alii, *magnifica*) *penes te potestas semper est*, etc. Brachium datur Deo anthropopathōs, ac symbolum est Dei potentiæ, fortitudinis et roboris invicti, imo omnia vincentia et sternentia.

23. Quoniam tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum (græce non est τὸ *terrarum*, sed tantum *totus mundus*) et tamquam gutta roris antelucani (græce ὀρθρινῆ, id est matutini, quæ mane ante lucem ex frigore nocturno condensata constrictaque, radiis solis refractis tepescens, liquatur, ac rorulenta delabitur in terram) quæ descendit in terram] Vatabl. *humi delapsa.* Sic et Syrus; Arabicus vero: *Et omnis orbis terrarum coram te, tamquam depressio linguæ bilancis*, etc. *Momentum* ergo est minima inclinatio, depressio nutus aut devergentia bilancis ad imum vergentis. Græce enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ scilicet eum semper agitentur, semper hinc una pars præ alia magis minusve est pendula; una enim elevata, altera inclinatur, dependet et deprimitur. Probat Deum multum valere, id est esse robustum et potentem, ex eo quod totum orbem, omnesque ejus vires manu contineat velut stateram. Sensus ergo est, q. d. Sicut propensio et inclinatio lancis res minima est et minimi momenti, sic etiam minimus est mundus universus respectu Dei. Secundo, sicut instabilis et transiens est lancis inclinatio, sic et mundus transit et præterit coram Deo. Tertio, sicut lanx e jugo sive librili suspensa, minimo motu

et quasi atomo tenentis eam potest agitari, et in adversam partem inclinari: sic et mundus totus est in manu Dei per omnia, ut quocumque Deus vult, eo mundus illico inclinetur, vergat et propendeat. Sicut ergo libripens rogit dirigitque lances; sic Deus librat regitque mundum, omnesque homines, angelos, cæteraque quæ in mundo sunt. Simile est de gutta roris, quæ ante lucem descendit, et statim ortu solis siccatur; sorbetur enim vel a terra, vel a sole, et evanescit: talis plane est orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret suum concursum, quo eum sustentat, illico orbis in nihilum suum relaberetur. Vide dicta Isaiæ 40. v. 12. 15. 17. ubi ait: *Ecce gentes quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt.* Addit S. Ambr. in Psal. 1. stateram hanc notare Deum omnia cum justitia condidisse, atque in nobis divinæ justitiæ tantum esse momentum.

Ite nunc, reges et principes, ad hoc stateræ momentum; ite et in sceptris vestris, si lubet, superbite, regna regnis adjicite, imperium Asiæ et Europæ ambite. Heu! quid agitis? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensa cupiditate sititis. Ite mortales, terræ et terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiscite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendiis molimini? Ut punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, ut puncti centies millesimam partem occupetis. Quin Dei favorem et gratiam ambitis? ille digito claudit et librat totum hunc terræ cœlique globum; ille mille mundos, imo milliones mundorum longe hoc perfectiores in instanti condere potest. Ille in se continet opes, honores, voluptates infinities majores, quam totus hic mundus ostentet. Ille in se sperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille se amantes efficit felices, et beatæterna gloria. Ille vastissimum cœli empyrei ambitum, imo totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immensitati, guttam mari, instans æternitati antefertis? O quam magnus es, Domine, in cujus conspectu totus orbis est instar momenti et guttæ? *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Magnus Dominus et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis. Magnus est, et non habet finem, excelsus et immensus.* Nam, ut ait S. Gregor. Nazianz. Orat. in Natalitia loquens de Deo: *Universum esse in seipso, numquam inceptum, numquam desiturum complexus continet, tamquam infinitum quoddam et interminatum essentiæ pelagus.* Et in Carm. *In te omnia permanent, ad te confertim festinant omnia.* Et S. Dionysius de Divin. nom. c. 5. *Deus*, inquit, *non quovis modo est ens, sed simpliciter et incircumscripte totum esse in se pariter complexus et anticipans.* Et S. Cyprian. lib. Quod idola non sunt dii: *Mundi unus est rector, qui universa, quæ sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendi, tactu purior est; nec æstimari, sensu major est, et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Vidit, imo a Salomone didicit, idipsum Plato, et ex eo Seneca, qui Præfat. lib. 1. Natur. quæst. *Cum te,* inquit, *in illa vere magna sustuleris, quoties videbis exercitus subrectis ire vexillis, et quasi magnum aliquid agatur, equitem modo altiora explorantem, modo a lateribus affusum, libebit dicere: It nigrum campis agmen. Formicarum iste discursus est in angusto laborantium. Quid illis et nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est illud in quo navigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cum illis utrimque oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt in quorum possessionem animus admittitur; at ita si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, et expeditus levisque ac contentus modico emicuit.* Et nonnullis interjectis: *Quid est Deus? Mens universi. Quid est Deus? quod vides totum, et quod non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil majus excogitari potest. Si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.*

24. Sed misereris omnium) hominum: græce enim est πάντας, quod est masculinum, non neutrum) quia omnia potes, et dissimulas peccata hominum propter poenitentiam,] q. d. Cum posses perdere Ægyptios cæterosque peccatores, ex eo quod totum orbem velut momentum stateræ manu contineas: tamen iis pepercisti et parcis, quia misericors es, et misereris omnium: tua enim misericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imo ea vestitur et armatur, quare per eam fit immensa et omnipotens: quocirca per eam dissimulas peccata hominum, hoc fine, ut ipsi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viscera misericordiæ in eos effundas.

Nota illationem: non dicit, *misereris omnium*, quia misericors es; sed *quia omnia potes*, id est quia omnipotens es. Ratio est prima, quia Deus ex eo quod omnipotens est, omnia quasi nihilum, ideoque indigna sua ira et indignatione reputat, juxta illud Poetæ:

> Dignum te Cæsaris ira
> Nullus honor faciet.

Sic leo latratus canis non æstimat dignos ira sua. Secunda, quia iram posse cohibere, et peccantibus posse parcere, excelsi et generosi est animi, et qui non impotens sit sui, sed potens maxime ad sibi, quidquid tandem acciderit, imperandum: quo fit ut hæc in Deo excellens natura, ejus animi magnitudinem et omnipotentiam declaret. Unde S. Fulg. ep. 7. ad Venantium c. 4. *Deus*, ait, *multus est ad ignoscendum; in hoc multo nihil deest, in quo est omnipotens misericordia et omnipotentia misericors; tanta est autem benignitas omnipotentiæ et omnipotentia benignitatis in Deo, ut nihil sit quod nolit, aut non possit relaxare converso.* Denique idem canit Ecclesia, cum dicit: *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas:* vide et Senecam libro de Ira, et in sapiente: *Sapiens*, inquit, *injuria superior est.* Hinc Cato, alapa percussus, negavit ad se injuriam pervenisse. Idem Seneca l. 1. de Clementia, c. 3. *Nullum*, ait, *ex omnibus clementia magis, quam regem et principem decet. Istæ enim virtutes magnis viris decori gloriæque sunt, si illis salutaris potentia est, pestifera vis est valere ad nocendum.* Tertio, *misereris*, id est condonas peccatori pœnam et culpam propter pœnitentiam, ut sequitur, *quia po-*

tes omnia: quia condonare peccata opus est summæ potentiæ, ac majoris, quam sit creare cœlum et terram, ob rationes, quas cum S. Chrys. et S. Aug. affert S. Thomas 1. 2. p. 114. art. 9. Sic judex potest, imo tenetur punire reum, sed non potest ei culpam indulgere; hoc enim est regis aut summi principis. Ergo majoris potentiæ est misereri, quam punire; hoc enim rex inferioribus committit, illud quasi opus regium sibi reservat. Huc facit illud S. Fulgentii ep. 7. c. 13. Si misericors est Deus, universa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, a qua non omnis malitia vincitur. Quarto et optime, *misereris omnium*, scilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes*, q. d. Quia tu, qui ditissimus es et potentissimus, potes supplere et ditare omnium creaturarum indigentiam et miseriam; tu enim in omnibus potes omnia; aut potius, q. d. Licet possis perdere orbem terrarum solo nutu, ut præcessit; tamen id non facis, sed misereris, id est eum et peccatores in eo conservas, quia potes omnia, uti creare, ita et in suo esse misericorditer conservare. Nam ut ait v. 27. *Parcis omnibus, quoniam tua sunt, Domine.* Hoc est quod ait c. 12. 16. *Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* Ita a Castro. Dei enim misericordia est omnipotens, tam in miserendo, quam in operando; nulla enim tanta est miseria, quam curare non valeat velitque Dei misericordia. Quare sicut miseriæ hominum sunt infinitæ; sic pariter misericordia Dei est infinita. Quocirca abyssus miseriæ nostræ invocat abyssum divinæ misericordiæ. Ideo enim Deus permittit vel immittit tot tantasque miserias hominibus, ut habeat objectum, in quod exerat divitias misericordiæ suæ. Hæc enim omnes omnium hominum et creaturarum miserias, in immensum superat et transcendit. Unde illud Psaltis: *Misericordia Domini plena est terra.* Et: *Miserationes ejus super omnia opera ejus.*

Et dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam,] græce *in*, vel *ad pœnitentiam*, q. d. Deus dissimulat et punire differt peccata hominum hoc fine ut ipsi culpam agnoscant et pœnitentiam agant, juxta illud Rom. 2. 4. *An divitias bonitatis ejus, et patientiæ et longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* id est adducere cupit et conatur. Et illud Isaiæ 30. 18. *Exspectat Dominus ut misereatur vestri.* Ita Cantacuzenus, Vatabl. Osorius et Jansen.

Quare minus genuine multi sic explicant, q. d. *Dissimulas*, id est condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipsi egerunt vel agunt.

Hinc S. Thomas, 3. p. q. 86. artic. 1. docet erroneam esse opinionem illorum qui sentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere et mores suos emendare non posse.

Porro pœnitentia non est nuda resipiscentia, et morum mutatio, ut volunt Lutherus, Beza et Erasmus in c. 3. S. Matthæi, et 1. Cor. 7. et Calvinus l. 3. Instit. c. 3. §. 5. sed et dolor, contritio et detestatio peccatorum commissorum, eorumque punitio, castigatio et satisfactio. Quare iidem perperam etymon pœnitentiæ dant, ut dicatur a *pone*, id est post vel posterius, quasi *pœnitere* idem sit quod *posterius consilium tenere*, cum Patres et prisci Latini *pœnitentiam* a *pœna* derivent, ut idem sit quod *pœnæ tenentia*, ut ait S. Aug. libro de Vera et falsa pœnitentia c. 19. et S. Isidor. l. 3. Etymol. c. ult. Unde Ausonius, epigram. 22. de occasione et pœnitentia, eam ita loquentem inducit:

> Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
> Ut te pœniteat, sic metanœa vocor.

Et Lactant. l. 6. c. 24. *Resipiscit,* inquit, *ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatque seipsum dementiæ, et confirmat animum suum ad rectius vivendum.* Vide Bellarm. libr. 1. de Pœnit. cap. 7.

25. Diligis enim omnia quæ sunt (omnes res a te creatas, quæ a te suum esse acceperunt: peccatum autem Deo ita exosum non est res a Deo creata, sed ab homine facta; unde explicans subdit) et nihil odisti eorum quæ fecisti: nec enim odiens aliquid constituisti aut fecisti,] græce, κατεσκεύασας, id est, præparasti et ordinate composuisti. Sept. Romæ correcti habent: *Neque enim odio habens aliquid constituisses*; et sic legit S. August. q. d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua; ergo illa odio prosequi nequis; condidisti enim ea ex amore: ideo enim ea fecisti, ut tuam bonitatem eis ostenderes, tuumque esse eis communicares. Hinc Genes. 1. dicitur: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona.* Nam, ut docet S. Thomas 1. part. q. 20. a. 2. amor noster amat res, quia bonæ sunt, Deus vero amat res, non quia bonæ sunt, sed ut eas faciat bonas: amor enim ipsius est causa bonitatis rerum. Pro *odisti* græce est ἐβδελύξω, id est abominaris, adversaris, exsecraris. Apage ergo, Calvine, qui doces Deum reprobos creasse ad damnationem et gehennam, ideoque ad peccatum, quo mereretur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati; ac proinde Deus tuus, non alius quam diabolus sit oportet. Diabolus enim est auctor omnis mali; sicut ex adverso Deus omnis boni est fons et origo. Et si Deus odit, et in gehenna castigat peccatum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odisti, Domine, eorum quæ fecisti*; et ut ait S. Fulgent. *Deus non est illorum auctor, quorum est ultor.* Quare Deus diligit omnes homines, qua homines sunt; odit vero nonnullos, qua peccatores sunt; quia scilicet peccata, quæ ipse odit, instigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus nostrum, quod peccando fecimus nos; amat vero opus suum, quod ipse fecit, scilicet naturam et gratiam, ait S. Aug. tract. 110. in Joannem.

Ex hoc loco et similibus patet in Deo verum et proprie dictum esse actum amoris, quo non tantum amat seipsum, sed et omnia creata, præsertim angelos, animas et homines sanctos. Dices: Ergo actus amoris quo Deus amat creaturas, cum sit liber, et possit abesse a Deo, addit aliquid ad actum amoris, quo Deus amat seipsum, imo ille actus huic accedit; ergo Deo ejusque actui potest aliquid addi; quod est absurdum, cum omnia, quæ sunt in Deo, sint idem cum Deo et Dei essentia infinita, cui nihil addi potest.

Respondetur, exterius tantum addi actui Dei objectum, puta creaturam, quæ amatur: interius vero nihil addi actui Dei, quo amat seipsum. Hic enim cum sit infinitus, purissimus, simplicissimus, perfectissimus, sine ulla sui mutatione, vel additione, extendit se ad

amandum creaturas, cum eas vult amare, ideoque eas creat et beat. Actus enim ille est velut pelagus immensum, quod creaturam velut guttam absorbet sine ullo sui incremento. Nam ut dixit v. 23. *Tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum et tamquam gutta roris antelucani.* Quocirca, uti profunde et clare præ aliis explicat illustrissimus Dominus Augustinus Oregius, Sanctissimi Domini Nostri Urbani Octavi Eleemosynarius, æque ac Theologus, tract. 1. de Deo uno cap. 14. q. 1. Si Deus ab æterno voluisset amare et creare, quæ de facto noluit, et vice versa noluisset, quæ voluit; in Deo nulla fuisset futura mutatio. Nam per eumdem indivisibilem suæ voluntatis actum, qui est divina substantia, æquivalens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluisset quæ noluit, et noluisset quæ voluit. Non enim ex eo quod voluntatis divinæ mutetur objectum secundarium, ad quod libere terminatur, sequitur mutari Deum sed sat est mutari creaturas. Et sicut non mutatur Deus ex eo, quod coexistat per sui immensitatem iis rebus, quibus antea non coexistebat: ita pariter non intelligitur mutari Deus, si intelligatur voluisse ab æterno esse ea, quæ non sunt, vel non esse quæ sunt. Ob infinitam enim perfectionem actus divini intellectus et voluntatis, potest Deus unico, simplicissimo et indivisissimo actu intelligere ab æterno habituras existentiam res omnes, quæ sunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; et per eumdem etiam actum cognoscit, non habituras existentiam res, quæ non existent. Ita per eumdem simplicissimum actum vult ea existere, quibus decrevit dare existentiam et non vult existere ea, quæ non decrevit producere, sed voluit remanere tantum intra numerum rerum possibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus, si ab æterno intelligeretur voluisse, quæ noluit, et quæ voluit noluisse; sicut uno eodemque actu vult ea, quæ vult, et non vult ea, quæ reprobat, et quibus decrevit non dare existentiam.

26. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod a te vocatum non esset, conservaretur?] *Vocatum*, id est, creatum, et voce Dei ex nihilo in rerum naturam et existentiam evocatum; Dei enim dicere est facere, Dei vocare est creare. *Dixit enim et facta sunt* omnia. Ita S. Athanas. serm. 3. contra Arianos. Simili phrasi Apostol. Rom. cap. 4. v. 17. ait de Deo: *Qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt*, dum ex non entibus facit entia, et ex non existentibus existentia; non entia enim ita parent Deo, sicut entia, quare si a Deo vocentur, illico se sistunt et existunt. Probat Deum diligere opera sua, etiam homines peccatores, v. g. *Ægyptios:* quia illos et illa conservat. Nam sine Dei concursu illa sustentante permanere non possent, sed illico redirent in nihilum ex quo a Deo evocata et creata sunt. Conservatio ergo hominum et creaturarum est quasi continuatio primæ creationis, et quasi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitus illa creavit ex amore, sic eadem conservat ex amore.

Porro, ut erudite notat noster Lessius libr. 10. de Attributis divin. c. 3. Hæc creaturarum a Deo conservatio, licet unica sit et unius modi; quadruplici tamen modo concipi potest: primo, per modum sustentationis, quasi creatura Deo, veluti firmissimo fundamento et fundo, sit innixa et ipse eam inferne quasi sustineat, ne in centrum sui nihili recidat. Sic S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 10. Deum vocat sedem omnipotentem, fundum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius 2. Moral. c. 12. ait Deum esse infra omnia, et subtus creaturam sustentare. Secundo, per modum suspensionis: Deus enim creaturam ex abysso nihili quasi trahit sursum versus seipsum ad esse et ad speciem certam et in ea illam quasi suspensam tenet, ne in suam abyssum, unde educta est, recidat. Tertio, per modum influxus et subministrationis. Sic D. Aug. libr. 4. de Genesi ad lit. c. 12. et S. Dionysius supra, conservationem vocant operationem, largitionem indesinentem, subministrationem esse et naturæ. Idem significatur, cum Deus dicitur omnium esse, omnium vita. Quarto, per modum connexionis et constrictionis. Sicut enim res fluxa, nisi assidue constringatur et connectatur suis partibus, statim diffluit et dissolvitur, ita nisi Deus interius constringat et connectat particulas omnes minimas, aut totalitates rei, ipsa tota in nihilum solvetur. Hoc significant Patres cum dicunt, Deum omnia continere et constringere.

27. Parcis autem omnibus: quoniam tua sunt, Domine, qui amas animas.] Syrus: *Quia tua sunt, Domine, omnia, diligis animas*, propter quas cætera omnia creasti. Hæc est altera ratio, quare Deus Ægyptios cæterosque peccatores non illico occidat, sed moderate castiget ut resipiscant et salventur; quia scilicet res omnes, ac præsertim animæ, sunt possessio et peculium Dei: quia enim Deus omnes creavit, hinc in omnes velut res suas plenum habet proprietatis dominium, omnesque ut sui juris ex asse possidet. Nam, ut sapienter ait Cantacuzenus, boni heri et possessoris est, ita res suas procurare, ut iis parcat, nec temere eas perdat, aut inutiliter sine fructu prodigat et consumat. Quare si nos, in quibus viget concupiscentia et luxus, res nostras non prodigimus sine utilitate et commodo, quanto magis omnium procurator, et qui omnia providet procuratque Deus, qui omnes capillos nostros in numerato habet, curabit res nostras, non tantum ut sint, sed et ut bene riteque constitutæ sint?

Unde Nota. Pro τῷ *Domine, qui amas animas* græce significantius est δέσποτα φιλόψυχε, id est, *Domine, animarum adamator*: Deus enim animas, ut cæteris omnibus creaturis nobiliores et pretiosiores, singulariter amat et diligit; ipse enim proprio ore animam homini inspiravit, eamque ad suam imaginem sibi simillimam condidit, Genes. 2. 7. Ipse propter animas, puta propter homines, totum mundum, et omnia quæ in eo sunt, creavit; ac ne animæ lapsæ in peccatum perirent, Christum in carnem et in crucem misit. Vide ergo, o homo, quam animam tuam diligere, ejusque salutem curare debeas, ac deinde animas quoque cæterorum hominum, quas ita dilexit Deus, quasque Christus pretioso suo sanguine redemit; nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id est, eximius ille amor Dei in homines, quem adeo celebrat et inculcat Apostolus ad Titum cap. 3. v. 4. Hoc est, quod Deus per Ezechielem proclamat. c. 18. 4. *Ecce omnes animæ meæ sunt: ut anima patris, ita et anima filii*

mea est. Hinc recte colligas Deum cuique animæ dare auxilium sufficiens ad salutem.

Rursum, tu *Domine, amas animas*, id est vitas etiam Ægyptiorum cæterorumque impiorum, ideoque eos non statim occidis, sed moderate castigas, ut resipiscant et mortem evadant, ac vitam assequantur, præsentem longævam, futuram vero æternam. Idipsum illustri visione Christus demonstravit Carpo, quam recenset sanctus Dionysius epistola 8. ad Demophilum.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur idem argumentum Dei bonitatis et clementiæ, quomodo scilicet Deus impios Chananæos illico non perdiderit, sed modice castigarit, et ad poenitentiam invitarit, ut hoc exemplo cæteris peccatoribus spem veniæ daret, eosque ad poenitentiam et morum correctionem alliceret.

1 O quam bonus et suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus! 2. Ideoque eos, qui exerrant, partibus corripis: et de quibus peccant, admones et alloqueris: ut relicta malitia, credant in te, Domine. 3. Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ, quos exhorruisti, 4. quoniam odibilia opera tibi faciebant per medicamina, et sacrificia injusta, 5. et filiorum suorum necatores sine misericordia, et comestores viscerum hominum, et devoratores sanguinis a medio sacramento tuo, 6. et auctores parentes animarum inauxiliatarum, perdere voluisti per manus parentum nostrorum, 7. ut dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei quæ tibi omnium charior est terra. 8. Sed et his tamquam hominibus pepercisti, et misisti antecessores exercitus tui vespas, ut illos paulatim exterminarent. 9. Non quia impotens eras in bello subjicere impios justis, aut bestiis sævis, aut verbo duro simul exterminare: 10. sed partibus judicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans; quoniam nequam est natio eorum, et naturalis malitia ipsorum, et quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. 11. Semen enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum. 12. Quis enim dicet tibi: Quid fecisti? aut quis stabit contra judicium tuum? aut quis in conspectu tuo veniet vindex iniquorum hominum? aut quis tibi imputabit, si perierint nationes, quas tu fecisti? 13. Non enim est alius Deus quam tu, cui cura est de omnibus, ut ostendas quoniam non injuste judicas judicium. 14. Neque rex, neque tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti. 15. Cum ergo sis justus, juste omnia disponis, ipsum quoque qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas a tua virtute. 16. Virtus enim tua justitiæ initium est: et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis. 17. Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus et horum, qui te nesciunt audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate judicas, et cum magna reverentia disponis nos: subest enim tibi, cum volueris, posse. 19. Docuisti autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet justum esse et humanum, et bonæ spei fecisti filios tuos: quoniam judicans das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos servorum tuorum, et debitos morti cum tanta cruciasti attentione dans tempus et locum, per quæ possent mutari a malitia; 21. cum quanta diligentia judicasti filios tuos, quorum parentibus juramenta et conventiones dedisti bonarum promissionum? 22. Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, ut bonitatem tuam cogitemus judicantes: et cum de nobis judicatur, speremus misericordiam tuam. 23. Unde et illis, qui in vita sua insensate et injuste vixerunt, per hæc quæ, coluerunt, dedisti summa tormenta. 24. Etenim in erroris via diutius erraverunt deos, æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt supervacua, infantium insensatorum more viventes. 25. Propter hoc tamquam pueris insensatis judicium in derisum dedi-

sti. 26. Qui autem ludibriis et increpationibus non sunt correcti, dignum Dei judicium experti sunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cum exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse, verum Deum agnoverunt: propter quod et finis condemnationis eorum venit super illos.

1. O QUAM BONUS ET SUAVIS EST, DOMINE, SPIRITUS TUUS IN OMNIBUS!] scilicet rebus creandis, conservandis, alendis, gubernandis; ac præsertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quam in assignandis præmiis hujus vitæ, quin et futuræ; nam Deus præmiat Beatos in cœlo ultra meritum, et damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi amplius torqueri. Syrus: *Quoniam spiritus tuus bonus inhabitans est in omnibus;* Arabicus: *Quoniam spiritus tuus bonus est in omnibus*; græce, *Nam incorruptibilis spiritus tuus est in omnibus*, omnia scilicet conservans, etiam impios, sed ita ut ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo est, tum quia nec ab ira, nec a vindicta, aliave passione vinci et corrumpi se siuit, sed ingenitam in omnes bonitatem et suavitatem jugiter custodit, ut vertit Noster; tum quia res a se factas; etiam homines impios non perdit, nec corrumpit, sed conservat, ac ad pœnitentiam et salutem invitat; tum quia sceleribus hominum, quos creat, alit et conservat, non maculatur, nec corrumpitur; tum quia res corruptas, ac præsertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit et restaurat.

Spiritum Dei accipe, communem tribus personis S. Trinitatis, q. d. O Domine, quam in omnibus rebus, etiam impiis, ostendis te suavem et benignum ex ingenito tibi suavitatis et benignitatis spiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id est singularis animarum amator, uti paulo ante dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas et impellis ad bonum, omnibus inspiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam et ad odium vitiorum. Potest quoque accipi spiritus notionalis, puta Spiritus Sanctus; huic enim, utpote per amorem procedenti a Patre et Filio, appropriatur bonitas et suavitas. Unde ex eo quod Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanas. epist. ad Serapionem, Spiritum Sanctum esse Deum.

Tropol. Methodius in Catena Job cap. 27. per spiritum incorruptibilem, accipit conscientiam incorruptam, quam Deus cuique indit; quæ facit, ut de Deo, etiam cum peccata punit, recte sentiamus, nec ejus severitatem, sed nostram malitiam accusemus.

Spiritus hic suavitatis et bonitatis connaturalis est Deo, ideoque illi commensus, infinitus et immensus, ac proinde infinito honore colendus, et infinito amore, si fieri posset, redamandus, æque ac imitandus. Præclare S. Leo serm. 10. de Quadragesima: *Si dilectio Deus est*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo potest claudi fine divinitas.* B. Laurentius Justinianus serm. de S. Andrea: *Est inquieta res amor, non contenta limitibus, singularitatem non patiens, numquam dormitans, semper operans, evidentissimis per se manifestata indiciis, quæ nescit medium personarum,* etc. Amor enim transformat hominem in Deum. Nam, ut ait Sanctus Gregorius Nyssenus, orat. de pueris præmature mortuis: *Homo a Deo factus est, ut esset divinæ virtutis animatum quoddam simulacrum.*

Has delicias suavitatis divinæ gustavit Psaltes dicens: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Psal. 30. 20. Et sponsa, cum iis ebria exclamabat: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Cant. 2. Et S. Magdalena, cum pœnitens et amans suavissimas funderet compunctionis lacrymas. Easdem sentiunt vere pœnitentes et compuncti. Noster S. Franciscus Xaverius in mediis persecutionibus, ærumnis et laboribus Indicis, iis ita abundabat, ut cor ejus non caperet, unde hæ ejus erant voces; *Satis est, Domine, satis est.*

Hanc spiritus divini suavitatem senserat S. August. unde in Soliloq. c. 22. ita cum eo dissuaviatur: *Renuit consolari anima mea, ut digna habeatur tuis consolationibus æternis; quia justum est ut amittat te, quicumque in aliquo alio magis consolari eligit, quam in te. Et obsecro, summa veritas, te per te, non permittas me in aliqua consolatione vana consolari, quam in te: sed peto ut omnia mihi amarescant, ut tu solus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæstimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcoravit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine tuo contumeliam pati. Ibat Andreas securus ad crucem et gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipsos Apostolorum principes sic replevit, ut pro ipsa crucis patibulum unus eligeret, alter quoque caput ferienti gladio supponere non timeret. Pro hac emenda Bartholomæus propriam pellem dedit. Pro hac quoque gustanda veneni poculum intrepidus Joannes potavit. Hanc vero ut gustavit Petrus, omnium inferiorum oblitus clamavit quasi ebrius, dicens: Domine, bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula.* Unde concludit: *Hæc est enim illa beatitudo, Domine Deus noster, quam exspectamus daturum te nobis, pro qua tibi, Domine, continue militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, ut in tua vita tibi vivamus.*

Rursum ex hac gnome disce regulam discretionis spirituum, qua scilicet discernas spiritum tuum et cujusque alterius, an bonus sit, an malus. Vis scire quo agaris spiritu, præsertim in corripiendo et castigando, vide an id quod agis, facias suaviter, an dure; benigne, an rigide; leniter, an aspere, modeste, an imperiose. Si prius invenias, scito esse spiritum Dei; si posterius esse spiritum mundi vel diaboli. Spiritus Sanctus enim in homine suavitatem et dulcorem quemdam sibi similem efficit, tam in dicendo, monendo, imperando, quam in agendo et operando; spiritus vero mundi, duritiem et asperitatem; nam Spiritus Sanctus est suavis, benignus, lenis, modestus; spiritus vero mundi est, durus, rigidus, asper, imperiosus. Unde Apostol. Galat. 6. 1. *Fratres*, inquit, *etsi præoc-*

cupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis. Et S. Petrus epist. 1. c. 3. 4. Christi spiritum ita describit, eumque in Christianis deposcit: *Qui absconditus est cordis homo,* inquit, *in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Vide utrobique dicta.

2. Ideoque eos, qui exerrant, partibus (male legit Hugo *patribus*, q. d. Qui a patrum doctrina aberrant (corripis, et de quibus peccant, admones et alloqueris (Lucifer pro S. Athanas. *Admonens alloqueris*, leniter castigas, ut non tam castigare, quam eos admonere, et suaviter alloqui, id est consolari, videaris) ut relicta malitia, credant in te, Domine.] *Credant*, id est, te agnoscant, colant, ament, revereantur, et per omnia obediant. Qui enim vere credit Deum esse Deum, illumque apprehendit et æstimat pro dignitate, uti par est, hic utique eum reveretur, amat et colit. Ita S. Bonavent. Lyran. Hugo et alii.

Porro aliter Dionys. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id est per partes, dum non simul omnes e medio tollis, sed tantum illarum partem aliquam, quæ cæteris statuatur in exemplum.

Vatablus pro διο, id est *ideo*, per diæresin legit δι ο, id est *per quem*, scilicet πνευμα, id est *spiritum*, q. d. Per spiritum tuum suaviter corripis et admones eos, qui errant et peccant. Spiritus tuus suavis causa est et administer moderatæ pœnæ, qua paulatim castigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inspirationem et locutionem; qua ipse in animis peccatorum loquitur, et in memoriam reducit, quanta et quam gravia peccata commiserint, quorum ipsi non recordantur, ideoque se posse, et ex justitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; sed ex clementia malle se moderate castigare, ut resipiscant et salventur; quod si id facere negligant, majora, imo æterna, eos manere supplicia, aliaque his similia salubriter inspirat quæ eos ad pœnitentiam moveant, qualia amicus amico suggereret, ut ejus bono consulat.

3. Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ, quos exhorruisti.] Græce μισησας, id est *odio habens*, vel *cum odio habuisses*. Pendent hæc et sequentia a verbo *perdere voluisti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palestinæ ob enormia eorum scelera, a Deo per Josue et Hebræos fuisse ejectos et excisos.

4. Quoniam odibilia opera tibi faciebant per medicamina.] Græce δια φαρμακειων, id est *per veneficia*, per quæ tum venena proprie dicta accipe, q. d. Chananæi veneno homines necabant, uti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos; tum incantationes et maleficia, quibus sagi et magi ope dæmonis incantant, perdunt et occidunt homines, animalia, segetes, etc. q. d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficiis et maleficiis, erantque magi et malefici; hæc enim scelera præ cæteris exosa sunt Deo.

Et sacrificia injusta.] Græce ανοσιους, id est, non sancta, non pia, sed impia et scelesta. Est miosis. Talia sunt quæ fiunt diabolo vel idolis in injuriam veri Dei, item quæ fiunt ex victimis hominum, ut sequitur, aut ex rebus obscœnis et impuris, qualia erant sacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, etc.

Pro *sacrificia* græce est τελεται, quæ vox secundo, significare potest initiationes aut sacra, quibus quis initiatus sit, aut alios initiet, q. d. Chananæi erant sacerdotes sacris impiis initiati, et alios iisdem initiantes et consecrantes.

5. et 6. Et filiorum suorum necatores sine misericordia, et comestores viscerum hominum, et devoratores sanguinis a medio sacramento tuo, et auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti per manus parentum nostrorum.] Pergit recensere scelera Chananæorum, ob quæ Deus eos disperdidit. Primum est, quod filios suos necarent sine misericordia, præsertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quod homines hominumque viscera comederent; per *viscera* non sola exta, sed et carnem omnem intellige, juxta illud Virgilii:

> Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Unde visceratio priscis erat carnis crudæ distributio, quæ fieri solebat in festis solemnibus, vel in funere excellentis personæ. Hinc lib. 8. Livius refert, populo viscerationem datam a M. Flavio in funere matris. Itaque Chananæi turpius in hoc delinquebant, quod viscerationem dabant carnium, non aliorum animantium, sed humanarum, et fortasse filiorum, quos immolabant; quo quid immanius et horribilius? Ita a Castro.

Tertium, quod vorarent sanguinem *a medio sacramento tuo*; græce εκ μεσου μυσταθειας σου, id est, *interposito juramento tuo*, q. d. Chananæi cum fœderibus, aliisque contractibus et rebus interponerent juramentum, illud sanciebant potu sanguinis humani, uti etiamnum Barbari nonnulli faciunt, atque olim fecit Catilina in sua conjuratione contra patriam, puta Romam, uti asserit Cicero in Catilin.

Aut potius *a medio sacramento*, id est sacrificio, *tuo*, q. d. Chananæi cum Deo, qui tu solus es, Domine, sacrificarent homines, quin et filios, sacrificium illud consummabant epulo sive convivio, in quo carne et sanguine humano oblatis et sacrificatis vescebantur; hæc ergo tollebant de *medio sacramento*, id est sacrificio, uti etiamnum faciunt Brasilii; atque olim Gentiles Saturno filios suos devoranti, humana hostia, imo filiis suis immolatis sacrificasse notissimum est ex Plutarcho, Eusebio, Clemente Alex. Cyrillo et aliis; uti et istud sacrificantes, scilicet de sacrificiis suis comedisse. Sane Chananæos, et illorum exemplo Hebræos, filios suos immolasse Moloch, liquet 4. Regum 23. 10. Psalm. 105. 37. Levit. 18. 21. et 27. ubi fuse hac de re egi. Sensus ergo est, q. d. Non satis erat Chananæis mactare filios per parricidium, sed et eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare et venerari per sacrilegium, quæ summa erat Dei injuria et blasphemia. Hac enim immolatione significabant Deo placere hæc parricidia, imo per ea Deum coli velle, cum hoc diaboli sit proprium, qui non nisi sceleribus pascitur et colitur.

Posset quoque devoratio sanguinis non solius humani, sed cujusvis animalis immolati, puta bovini, ovini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, nota et causa est crudelitatis. Unde Judæis Deus vetuit esum sanguinis, jussitque sanguinem omnem sibi soli libari et effundi. Sanguis ergo Deo debitus erat et sacer, quia anima et vita sita est in sanguine.

Sicut ergo anima Deo quasi sacra est, sic et sanguis. Vide dicta Gen. 9. 4. Levit. 7. 26. et Deuter. 12. 23. et seq. Quare το *a medio sacramento tuo*, exponi posset, *a media sacra lege tua*, q. d. Hi voratores sanguinis sanguinem tibi ex lege tua sacrum et sanctum, sacrilege sibi surripuerunt et potaverunt. Quocirca in Græco elegans et nervosa est antithesis, θοιναν αιματος, id est, convivium vel convivas sanguinis; θοινα enim dicitur hoc epulum a θεος et οινος, quod in festis deorum largius vinum bibere solerent, ait Athen. l. 2. quasi dicat, in θοινα, idest, in convivio sacro, fit Dei epulum ex vino; at hoc Chananæorum fiebat ex sanguine. Erat ergo convivium non vini, sed sanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo invisum et exosum.

Nota Codices Græci hic mire variant. Primo enim Jansen. legit μυςας εκμουσου, θειασμουσου, id est, mystes et sacerdotes exsecrandi cultus tui, quo scilicet Chananæi te colebant humana victima et sanguine. Aut εκμυσου, μυςαστι θιας σου (ut habet Aldina editio) sic ut το εκμυσου referatur ad αιματες, q. d. Exsecrandi sanguinis erant devoratores; deinde subdatur μυςχοτε θιας σου, id est, *et quoque erant mystæ*, id est, occultatores et suppressores, veri *cultus tui*, quem ipsi acceperant a Noe, Abraham, cæterisque patribus, qui olim ibidem verum Deum vera religione coluerant.

Secundo, Petrus Nannius legit και σπλαγχνοφαγειν ανθρωπινον σαρκων θοιναν, id est, *et intestina vorare* soliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas*. Deinde και αιματος εκμυσουν, id est, *et sanguinem abligurierunt*, Mox μυςαστι θιασου, id est, *et sacrificos*, sive *flamines thiasi*. Est autem thiasus proprie chorus bacchantium, sive Mænadum; dictus θιασος, απο του θειμα ασαι, id est, *divina cantare*; aut απο του θειν, id est *a currendo*: currebant enim quasi lymphatici. Hinc θιασει et χορευσαι, id est choros ducere, saltare, tripudiare. Unde Virgil. ecloga 5. in Bacchide:

Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho.

Erat ergo thiasus saltatio, chorea et pompa, quæ Baccho in sacrificio exhibebatur; item convivium sacrum et convivantium cœtus. Unde Clemens Alex. orat. Protrep. thiasum vocat insanum, puta thyrsum Bacchicum. Hinc et Romani in editione Græca, in Notis annotant quosdam legere hic, εκ μεσου μυςασ θιασου, id est, *mystas e medio initiatos thiaso*, id est, choro bacchantium, sicque legit Cantacuzenus.

Tertio, alii pro θιας σου legunt θιασμον, id est, furorem divinum, quo aguntur fanatici, quem Plato ενθουσιασμον vocat. Unde Vatablus legit, μυςαστε θιασμων vertitque, *et sacerdotes divini furoris*, vel *sacerdotes fanaticos*. Nam θιασειν est numine afflari, nec compotem esse sui; unde θιασμος, est afflatus, divinatio, convivium.

Quarto, Vaticanus codex correxit εκ μεσου μυςαθειας σου, q. d. *E medio sacramenti tui*, vel *arcani divini tui*; ut vox μυςαθειας novata (nam alibi non invenitur, et Auctor hujus libri plura alia novat) et conflata sit ex μυςης et θειας, d. q. Arcanum divinum. Sic videtur legisse, vulgatus interpres, nisi malis ipsum legisse, εκ μεσου μυςοθιασμου σου, id est, *ex medio mystico cultu*, id est sacramento, vel sacrificio, *tuo*.

Quare alienum et coactum videtur, quod Lyran. Hugo, a Castro et nonnulli alii censent, per *sacramentum* accipi terram sanctam, eamque vocari *medium*, quia sita erat in medio climate terræ habitabilis, q. d. Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere e medio sacramenti tui, id est e medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultum tuum; nempe e medio cultorum tuorum; non enim decens erat, ut in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot exsecranda sacra cultus Dei verus exerceretur. Unde Complut. et Regii verba transponunt sicque legunt: *Et devoratores sanguinis, et auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti a medio sacramento tuo*; id est, a media terra sancta.

Minus quoque proposito satisfacit, quod suspicatur noster Lorinus, μυςαθειας, positum videri pro μυςαδειας: μυςαδης autem a Phavorino vocatur collegium, societas sive cœtus vatum, hancque a Nostro vocari *sacramentum*, quasi sacrilegi hi Chananæi fuerint *ex medio sacramenti*, id est, sodalitii sacri Deo, hoc est sacerdotum, qui rite quondam coluissent Deum, sed ab iis defecissent ad idola, et deos Gentium, eorumque sacra sacerdotia et fana profana.

Et auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti.] *Auctores* scilicet cædis et necis filiorum; hos enim paulo ante vocavit, *filiorum suorum necatores*, idque significat Græcum αυθεντας quod Gaza, Budæus, aliique vertunt αυτοχειρα, id est eum, qui sua manu sibi aut suis manus infert, et mortem consciscit. Sic enim Euripides, Æschylus, aliique prisci hanc vocem usurpant, sed posteriore ævo vox αυθεντης, usurpata fuit pro auctore, imo ab ea derivant nomen *auctor*; licet Servius in illud lib. 12. Æneid. *Auctor ergo audiendi, auctor* derivet ab *augeo*. Unde αυθεντεω est approbo, auctoritatem addo; et αυθεντια est potestas, auctoritas; et αυθεντικως, id est *authenticæ* idem est, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro γονεις, id est *parentes*. Vatablus legit φονεις, id est *occisores*; sed omnia exemplaria habent γονεις. Verum tamen est, quod apud Chananæos γονεις erant φονεις, id est parentes erant filiorum cæsores, ideoque non tam parentes, quam perditores. Rursum, pro, αυθεντας Cantac. legit γυθεντας, idest *solutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, ut genitores esse desinere viderentur quorum erant interfectores.

Sensus est, q. d. Apud Chananæos ipsimet parentes, qui filios suos inauxiliatos, id est, quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filiis, quos parentes ipsi sacrificabant, qui in eos summum jus et potestatem habebant?) jure naturæ, imo jure paterno, maxime tutari, et a nece vindicare debuerant, cum et ursi, pardi, cæteræque bestiæ pro catulis tuendis usque ad mortem depugnent; hi, inquam, illos ipsos filios suos, sua manu mactabant et immolabant. Ita Romani in suis Notis, Jansenius et Nannius, qui pro αβοηθητων, id est *inauxiliatarum*, legit βουθυθεντων, id est, *mactatarum instar boum*, vel taurorum. Proles vocat *animas* synecdochice et metonymice, quia parvuli a parentibus tenere diliguntur, quasi ipsorum forent animulæ; ideoque barbari et plusquam ferini sunt, qui eas necant, præsertim inauxiliatas et omni ope destitutas. Unus fuit S. Franciscus Xaverius, qui Bernardum Japonium hospitis sui in Japone filium a patre paupere, quod eum alere

non posset, neci destinatum eripuit, aluit, instruxit, et in Societatem Jesu admissum, Romam ad S. Ignatium transmisit; bis utique Bernardi pater, quod vitam tam corpori, quam animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xaverios?

PERDERE VOLUISTI PER MANUS PARENTUM NOSTRORUM] Per manus Josue et Judicum, qui eum secuti sunt.

7. UT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PUERORUM DEI, QUÆ TIBI OMNIUM CHARIOR EST TERRA.] Primo, Lyran. per modicam verborum metathesin, id est transpositionem, sic exponit, q. d. Patres nostri, puta Josue et Hebræi, expulere Chananæos, ut ipsi locum expulsorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*, græce ἀποιϰίαν, id est, coloniam *puerorum*, id est, servorum et filiarum *Dei*, puta Abrahæ, Isaac et Jacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id est charissima, *est*; in illa enim peregrinati sunt Abraham, Isaac et Jacob, unde eamdem Deus ipsis, id est, eorum posteris promisit, ideoque eamdem, expulsis Chananæis, Hebræis per Josue donavit et tradidit.

Secundo, q. d. Ideo impulisti impios Chananæos, ut eorum *terra*, id est, terræ et regiones, quæ tibi cæteris erant chariores, perciperent novam dignamque se peregrinationem, hoc est peregrinorum et advenarum coloniam; coloniam, inquam, filiorum Dei, id est, fidelium et piorum Israelitarum. Hunc sensum exigunt Græca, quæ habent verbum singulare: *Ut dignam reciperet coloniam filiorum Dei quæ tibi omnium pretiosissima, vel honoratissima est terra.* Ita vocatur Judæa propter Dei electionem et benedictionem, quia Deus eam elegerat, ut in ea conderet sibi templum in quo habitaret, æque ac Synagogam sive cœtum populi fidelis, a quo ritibus et sacrificiis a se sancitis legitime coleretur. Denique, quia in ea nasciturus, prædicaturus et moriturus erat Christus itaque genus humanum redempturus, æque ac B. Virgo, Apostoli, cæterique primi fideles, ob quæ terra ista tot sanctorum hominum, totque sacrorum mysteriorum ferax, merito Sancta vocatur.

Quare impertinens est Hugonis et aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*, q. d. Ut intelligerent Chananæi, æque ac Hebræi, Chananæos indignos esse hac terra, utpote impios et idololatras; Hebræos vero illa esse dignos, utpote pios et veros verique Dei cultores.

8. SED ET HIS (Chananæis impiis) TAMQUAM HOMINIBUS PEPERCISTI, ut non statim eos perderes et occideres per Josue et Hebræos, sed prius leniter castigasti, quasi admonens eos vocansque ad pœnitentiam; ET (idcirco) MISISTI ANTECESSORES EXERCITUS TUI VESPAS, UT ILLOS PAULATIM EXTERMINARENT.] Quasi dicat. In Chananæos præmisisti vespas et crabrones ante adventum Josue et Hebræorum, tum ut Chananæis dares tempus pœnitentiæ; tum ut, si pœnitere nollent, eos ita attereres, ut facile vinci et occidi possent per succedentes Josue et Hebræos. Has vespas se præmissurum Mosi promiserat Deus Exodi 23. v. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaster hebr. צירה *tsira*, id est, vespa vel crabro, derivari a צרע *tsara*, id est, leprosus fuit, quod vespæ hæ cum lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potius quod molestæ essent leprosis, esseque muscas magno longoque corpore deserta colentes, vario colore, similes leprosis, jumentis infestas, atque ab apibus parum differre. Aut potius, ut alii: quod acrem figat aculeum, eoque ita carnem pungant, ut eam leproso similem efficiant.

Hinc et latine vocantur *crabrones* vel *cabrones*, a *cabo*: id est caballo, ait Isidor. lib. 12. Etymol. cap. ult. quod ex caballi carne putida nascantur, sicut de tauris et bobus nascuntur apes, de mulis fuci, de asinis vespæ. Unde et vespæ et crabrones carne vescuntur, teste Aristot. et Plinio. Scaliger tamen Comment. in Varronem, et ex eo Aldrovandus malunt a *cracio* id est graciils sum, Ennio dici *Craber* et *Crabro*. Sicut σφηκώδεις graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græce vocantur σφῆκες, quia gracili sunt corpore, et circa ventrem quasi in cuneum contracto. Addit Plinius lib. 11. cap. 53. crabrones comedere serpentes et viperas, ideoque morsus eorum esse venenatos. Adde, eos ira et furore fervere, eamque bombo æstuante et susurro, quasi indignante furenteque significare; ideoque maxime audaces esse agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum pestilentissimum. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones.* Novem enim crabrones sufficiunt ut suis aculeis equum occidant. Audi Plinium l. 11. c. 21. *Ictus eorum haud temere sine febri est. Authores sunt ter novenis punctis interfici hominem.* Denique crabrones sunt vespis similes, sed majores, alati, spiculisque armati; Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horselen*, Itali *Calauroni*, Hispani *Tavarros*, Germani *Horlits*; Septuag. et ex iis Sapiens hic vocat σφῆκας, Chald. Exod. 23. nuncupat parvas aviculas, quæ oculos Chananæorum impeterent; crabrones enim majores apibus, similes sunt parvis avibus.

Porro, crabrones Deum in Chananæos præmisisse, testatur Josue cap. 24. 12. dicens *Misique ante vos crabrones, et ejeci eos de locis suis etc.*

Simili modo S. Jacobus Nisibites, Saporem Persarum regem abegit ab obsidione Nisibis, immissa divinitus in ejus exercitum infinita multitudine culicum et sciniphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora involantes, eos pene ad insaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, ut narrat Theodoret in Philotheo, sive in Histor. Patrum c. 1. Vide hic rursum, ut superbiam et ferociam hominum sternat Deus per viles et exiles vespas et crabrones. In Italia, aliisque locis, nonnulli montes sunt inculti et inhabitabiles, ob copiam et insultus vesparum.

Cum Amurates Turcarum rex Albam Græcam oppugnaret, oppidani teste Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia, etiam apum examina in Turcas mittebant, ut aculeis petiti graviter angerentur. Imo Henrici Imper. Dux, obsessus a Giselberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites objectis apum alvearibus inhibuit, quarum aculeis in furorem versi equi, sessores, ut ait Vitichindus lib. 1. Gest. Sax. vel excussere, vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno salutis 1512. auspiciis Emmanuelis Lusitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidum Xiamaticense, quod appellant *Tornli*, impetum fecit, referente Osorio lib. 8. Rerum Emman. hostes cum se in ultimum discrimen adductos cernerent, alvearia

apum innumerabilia, quibus abundabant, incensa in mœnibus dimisere; Lusitani et alveariorum flammis ambusti, et apum aculeis stimulati, oppugnationem deserere coacti sunt.

9. NON QUIA IMPOTENS ERAS IN BELLO SUBJICERE IMPIOS JUSTIS, AUT BESTIIS SÆVIS, AUT VERBO (male Dionys. legit, *bello*) DURO SIMUL EXTERMINARE.] Græce: *Non impotens in instructione aciei*, vel *in acie instructa* (Vatabl. *Dimicatione prælii*) *impios sub manum*, vel potestatem *justorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo severo simul abolere*, q. d. Immisisti in Chananæos vespas, non quod majora in eos vibrare non posses; poteras enim prælio eos conterere, leonibus, pardis, ursis objicere, imo unico verbo, id est, nutu et jussu, disperdere et delere. Male Pelicanus pro *verbo* vertit *peste*: licet enim hebr. דבר *dabar*, id est verbum, si aliis punctis legas דבר *deber*, significet pestem; tamen Græcum λογος non pestem, sed verbum dumtaxat significat. Hic autem liber primitus scriptus est græce, non hebraice. Adde, hic notari facilitatem potentiæ divinæ, qua non peste, nec bestiis, nec aciebus, sed solo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptiis per ranas, sciniphes et locustas a Deo castigatis cap. præced. vers. 18.

10. et 11. SED PARTIBUS JUDICANS DABAS LOCUM PŒNITENTIÆ, NON IGNORANS QUONIAM NEQUAM EST NATIO EORUM, ET NATURALIS MALITIA IPSORUM, ET QUONIAM NON POTERAT MUTARI COGITATIO ILLORUM IN PERPETUUM. SEMEN ENIM ERAT MALEDICTUM AB INITIO: NEC TIMENS ALIQUEM, VENIAM DABAS PECCATIS ILLORUM,] q. d. Potuit Deus omnes impios Chananæos simul disperdere, sed noluit, ut *partibus*, id est, per partes paulatim (hoc enim est Græcum κατα̉βραχυ) eos *judicans*, id est, puniens et castigans per vespas, daret eis *locum*, occasionem et tempus *pœnitentiæ*. Porro, tanta fuit Dei clementia, ut Chananæorum improbitate vinci se non permiserit, ut licet sciret eos ita ingenita sibi perversitate perversaque indole depravatos, atque a sua prima origine impios errores, velut cum lacte suxisse, nec non domesticis malis exemplis institutisque aluisse, sed et ob diuturnam peccandi consuetudinem, sic esse morbum illum in eorum animis confirmatum, ut sanari nullo modo propter contumaciam tantam posset; denique adeo dira exsecratione devinctum, ut omnem respuerent disciplinam; licet, inquam, hæc omnia probe nosset, tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, ut noluerit eos illico exterminare, sed per vespas castigare, ac per partes merita supplicia in eos immittere; non quod aliquem timens, vel alicujus personam respiciens, eis veniam daret; sed ut ostenderet immensam suam in eos clementiam, ac ex parte sua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere posset.

NEQUAM EST NATIO EORUM.] Græce, prava γενεσις, id est generatio, origo, prosapia, natales, parentes ac avi eorum; ac similis generationi educatio et institutio. Erant enim Chananæi posteri Cham, ejusque filii Chanaan, quasi corvini corvorum pulli, ac impiorum parentum impii filii. Aut generatio vel *natio*, significat totam Chananæorum stirpem et gentem, quæ in Cham et Chanaan progenitoribus fuit corrupta, et in corruptione hac continue propagata.

ET NATURALIS (græce εμφυτος, id est ingenita, insita, innata,) MALITIA IPSORUM.] Non quod aliqua natura a Deo creata sit mala, ut calumniabantur Manichæi, et nuper illyricus Lutheranus: sed *naturalis*, tum quia in eam natura hominum, peccato originali depravata est proclivis et prona; tum quia eam a suis parentibus imbiberant, et longa consuetudine, quasi in naturam converterant. Ita S. Aug. lib. 2. de Nuptiis et concup. cap. 8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienari a Deo, sive peccare a vulva et errare ab utero, Psalm. 57. 4. quia vix nati dedunt se sceleribus, ex prava complexione, et ex vitiosa educatione parentum, et ex assidua consuetudine peccandi. Consuetudo enim est altera natura.

NON POTERAT MUTARI COGITATIO ILLORUM IN PERPETUUM.] Id est, ut græce ου μη αλλαγη, id est, *quod nequaquam mutaretur*, nec facile mutari posset, ita radicata et quasi ingenita improbitas; absolute tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dedisset eis Deus locum pœnitentiæ, ut dixit v. 10. si non poterant mutari et pœnitere?

Nil ergo habent hic hæretici contra liberum arbitrium, aut ii qui censent obduratos et obstinatos in malo carere auxilio sufficienti, ut cor suum emolliant et sensim convertantur, pro rigida hac sua sententia.

SEMEN ENIM ERAT MALEDICTUM AB INITIO.] Non tam in Adam per peccatum originale omnibus posteris ab eo ingeneratum, uti explicat sanct. August. loco jam citato; sic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cum hic soli Chananæi vocentur *semen maledictum*; quam in parentibus suis Cham et Chanaan. His enim Noe pater ab eis irrisus maledixit, dicens Genes. 9. v. 25. *Maledictus Chanaan* (cum patre suo Cham, qui Noe parentem suum ex temulentia incauta nudatum illusit) *servus servorum erit fratribus suis*. Qua maledictione non soli Cham, sed filio ejus Chanaan et Chananæis ex eo nascituris, ac impietatem et scelera ejus imitaturis maledixit: vide dicta Genes. 9. v. 25. Hæc maledictio etiamnum durat: unde videmus Æthiopes et Mauros, quos vulgo Nigros vocant, qui ex Cham prognati sunt, magna ex parte esse mancipia, esseque obtusioris ingenii et vilioris præ cæteris servis conditionis.

NEC TIMENS ALIQUEM VENIAM DABAS,] q. d. Solent timidi judices et principes judicia pervertere vel suspendere ex timore, ne damnatus, ejusve cognati et amici damnantem damno simili vel majore afficiant. At Deus hanc impunitatem et dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eo quod aliquid timeret vel revereretur, cum ipse omnibus sit terribilis et reverendus, juxta illud Job cap. 22. 4. *Numquid timens arguet te, et veniet tecum in judicium?* Deus enim non est sicut homo et tyrannus: qui ut ait Tragicus: *Timet timentes, metus in auctorem redit.*

Rursum sic exponas, q. d. Tu, Domine, nullius rei timore adduci potuisti, ut Chananæis veniam dares: quare licet supplicium differres, ut eos ad pœnitentiam alliceres; tamen cum eos impœnitentes et obstinatos vidisti, plene et plane illud eis irrogasti, eosque omnino disperdidisti. Hic sensus verior videtur: illum enim exigunt ea quæ sequuntur.

12. QUIS ENIM DICET TIBI: QUID FECISTI? AUT QUIS

STABIT CONTRA JUDICIUM TUUM? AUT QUIS IN CONSPECTU TUO VENIET VINDEX INIQUORUM HOMINUM? AUT QUIS TIBI IMPUTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QUAS TU FECISTI?] Probat quod dixit; *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum*, scilicet quod Deus nullius timore pepercerit Chananæis, sed ad tempus supplicium distulerit, ut pœniterent, quod cum facere nollent omnino eos delevit per Josue et Hebræos. Hac de causa quatuor rationes et modos timoris assignat, quibus judices timidi solent judicium pervertere, ac reis veniam dare, illasque omnes a Deo removet, ut ejus judicium rectum, forte et incorruptibile ostendat; quia, ut solerter advertit Holcot, declinant judices a justitiæ rigore, aut propter superiorum judicum revocationes, aut propter interpositas appellationes, aut propter futuras visitationes, aut propter sequentes persecutiones. Deus est judex supremus, ut non sit qui cognoscere valeat et revocare sententias ejus vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxiis sumpserit, intentare quid molestum.

QUIS ENIM DICET TIBI: QUID FECISTI?] Quis quasi te superior rationem factorum a te reposcet? Omnes enim et omnia tu fecisti, imo ex nihilo creasti: *Numquid dicet lutum figulo suo; Quid facies?* Isaiæ 45. 9. Quare omnes et omnia dicant oportet cum eodem Isaia cap. 64. 8. *Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum; et fictor noster tu et opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te est superior, sed omnes subditos tibi sese fateantur planeque substernant oportet.

QUIS STABIT CONTRA JUDICIUM TUUM?] Græce, *aut quis resistet*, vel *opponet se judicio tuo*, quo damnaveris vel deleveris Chananæos; ut ab eo ad alium judicem appellare audeat?

AUT QUIS IN CONSPECTU TUO VENIET VINDEX INIQUORUM HOMINUM?] Græca hoc membrum sequenti postponunt, sicque illud efferunt; η τις εις καταϛασιν (male Aldina editio habet καταϛασιν, id est *in constitutionem*) σοι ελευσεται εκδικος κατα αδικων ανθρωπων, id est, ut habet editio Romana, *aut quis ad standum contra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minus recte Vatabl. *Aut quisnam contra te vindex injustorum hominum intercedat?* Melius Jansen. *Quis veniet tibi in oppositionem et resistentiam, ut vindictam sumat de te pro iis malis, quæ impiis intulisti?* Agitur enim hic non de mediatore vel intercessore, sed de ultore, defensore et vindice; hic enim vocatur εκδικος: unde et Latinis *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis causam contra vim et injuriam optimatum tuebantur pleno jure et potestate, teste Cicerone lib. 13. ep. 56. et Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicus, nullus Tribunus plebis Chananæis cæterisque impiis contra Deum dari potest.

AUT QUIS TIBI IMPUTABIT, SI PERIERINT NATIONES QUAS TU FECISTI?] Græce τις δε εγκαλεσει σοι, id est, *Quis vero accusabit te*, aut *in crimen vocabit*, quod perdideris Chananæos, quorum jure creationis plenus summusque vitæ et necis es Dominus, jure vero legislatoris scelerum ipsorum supremus es judex et vindex. Quare si Deus omnes angelos et homines sanctos beatosque, qui in cœlo sunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis aliisve faceret injuriam vel injustitiam, quia faceret Creator de creaturis suis, quod figulus facit de vasis suis luteis. Sed hoc non esset conforme ejus bonitati, æquitati et clementiæ, quæ summe est φιλανθρωπος et φιλοψυχος uti dixit cap. præcedenti v. ultim. imo tormenta illa proprie pœnæ rationem habere non possent, nec Deus diceretur punire beatos, sed cruciare dumtaxat et affligere; pœna enim esse nequit, ubi non est culpa. Pœna enim et culpa sunt correlativa. Unde pœna est culpæ pœna, sive punitio; vicissim culpa omnis pœnæ est meritoria; omnis enim culpa meretur condigne pro sua quantitate puniri et castigari, ac vice versa pœna omnis condignam et commensam sibi culpam exigit et præsupponit.

13. NON ENIM EST ALIUS DEUS QUAM TU, CUI CURA EST DE OMNIBUS, UT OSTENDAS QUONIAM NON INJUSTE JUDICAS JUDICIUM,] q. d. Nullus enim est te superior, qui te in judicium vocet. Hic enim superior deberet esse alius Deus, isque te major; quod fieri nequit. Græce, *Non enim est Deus præter te, qui curam habes omnium, ut ostendas quod recte judicasti.* Nota. Cum ait: *Cui cura est de omnibus*, probat alium nullum esse Deum, ex eo quod nullus alius curam habeat omnium. Hæc enim cura soli Deo competit; hic enim solus omnium habet providentiam. Quare providentia sive numen, est de ratione et essentia Dei ac divinitatis. Unde qui providentiam Deo adimit, adimit et quoque divinitatem. Hinc Vatabl. vertit: *Neque enim præter te Deus est alius, qui curam agat omnium, quo te demonstras non injuste judicare.* Quia enim Deus summam omnium habet curam et providentiam, hinc impossibile est, ut injuste judicet, ut scilicet innocentem condemnet et puniat, nocentem vero absolvat et præmiet. Hinc colligendum relinquit, Deum a nemine posse reprehendi, vel injustitiæ accusari, quod Chananæos similesque impios puniat et disperdat, eo quod ipse omnium habeat curam, ac proinde omnium sit pater et provisor, æque ac justissimus judex et vindex.

14. NEQUE REX, NEQUE TYRANNUS IN CONSPECTU TUO INQUIRENT DE HIS QUOS PERDIDISTI.] Græca significantius habent αντοφθαλμησαι, id est ex adverso obtueri, vultum vultui opponere, fixe oculos in alterum intendere, ut ei se opponat vel litem moveat velut illi iratus et indignans, uti solent in judicio litigantes se mutuo, ac judicem, facie obversa torvaque aspicere et intueri, q. d. Nullus rex, sive legitimus, sive illegitimus et tyrannus, audebit te tuumque judicium ex adverso intueri ut contra illud se opponat ac rationem exposcat, cur Chananæos, cæterosque impios perdideris et perdas. Unde Vatablus vertit: *Neque rex aut tyrannus pro iis quos punieras* (hoc enim est εκολασας) *oculos contra te attollere audeat.*

15. CUM ERGO SIS JUSTUS, JUSTE OMNIA DISPONIS.] Græce διεπεις, id est regis, moderaris; Vatabl. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. quæst. 21. art. 1. in Deo non esse justitiam commutativam, quia non potest commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipse non dederit, juxta illud Rom. 11. *Quis prior dedit illi, et retribuetur ei?* sed distributivam. Nam ut ait S. Dionysius cap. 8. de Divin. nom. *Oportet videre in hoc veram Dei esse justitiam, quod omnibus tribuit propria, secundum uniuscujusque existentium dignitatem, et*

uniuscujusque naturam in proprio salvat ordine et virtute; idem S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. *Fortitudo Dei*, ait, *est ejus immutabilitas, justitia vero Dei est observatio legis æternæ in suis operationibus.*

IPSUM QUOQUE, QUI NON DEBET PUNIRI, CONDEMNARE, EXTERUM ÆSTIMAS A TUA VIRTUTE.] Ita corrigendum legendumque cum Romanis et Græcis. Perperam ergo multi codices contrarie habent: *Ipsum quoque qui non debet puniri condemnas, et exterum æstimas a tua virtute*, idque varie explicant. S. Greg. 3. Mor. c. 11. mystice explicat de Christo, q. d. Christus quæ non rapuit, exolvit, et eum Pater puniendo, cuncta recte disposuit, ac justificavit peccatores, quorum ille injustitiæ damna sustinuit. Alii ad litteram exponunt, q. d. Deus subinde eos, qui judicio hominum videntur justi, nec puniendi, punit et condemnat; quia occulta in eis peccata videt, quæ homines non vident. Alii, q. d. Deus subinde castigat eos qui peccatis suis id non meruerunt, ut eos majori gratia et gloria donet, uti fecit S. Job. Ita Lyran. Alii hinc probant peccatum originale, q. d. Deus parvulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiserunt, condemnat et reprobat ob peccatum originale, quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco et similibus censent Durand. Greg. Marsil. et alii, quos recenset et refutat Vasquez. 1. p. disp. 95. art. 7. num. 3. et 37. Hi hunc locum sic exponunt, q. d. Deus ante omnem prævisionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobavit, id est exclusit a suo regno et gloria cœlesti. Verum hæc non solum dura, sed et huic loco impertinentia, imo aliena et violenta sunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem et clementiam Dei.

Longe durius, imo plane barbarum et tyrannicum est, quod ex hoc loco probare contendit Calvinus l. 3. Instit. c. 21. et sequent. scilicet Deum ante omnem peccatorum prævisionem eos qui damnandi sunt positive destinasse ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, sed diaboli. Longe secius, Deique immensa bonitate dignius S. Paulus 1. Timoth. 2. 4. *Deus*, inquit, *omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire*. Probat id ex Deo et Christo, dum subdit: *Unus enim Deus; unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus*, q. d. Christus pro omnibus hominibus redimendis natus et crucifixus est; ergo vult omnes salvos fieri, quantum est ex parte sua. Et S. Aug. ep. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare; hoc enim esse iniquum. Audi eum: *Hæc massa* (posterorum Adæ) *si esset ita media, ut quemadmodum nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, ut ex ea fierent vasa in contumeliam*; et inferius. *Quemquam vero immeritum, et nulli obnoxium peccato, si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. Aug. l. 83. quæst. q. 53. expuncto *non*, sic legit: *Eum quoque qui debet puniri condemnas*, etc. sic enim in S. Aug. restituerunt Doctores Lovanien. cum prius legeretur addito *non*. Verum cum Romanis et Græcis plane legendum est contrarie: *Ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas a tua virtute*, id est potentia, ut habent Græca vel robore, q. d Esto sis potentissimus, o Domine, et robustissimus, tamen potentia tua non uteris ad plectendum innocentes, imo eos plectere exterum et alienum æstimas a tuo robore; tuum enim robur et potentia est æquissima et justissima, æque ac benignissima, adeoque omnipotentia tua in re idem est cum tua bonitate et clementia. Multi enim homines, ut videantur potentes, innoxios vexant; sed hæc potentia est tyrannis, magnaque animi impotentia: Dei autem potentia vera est potentia, quia vera est æquitas veraque justitia.

Unde Concil. Arausicanum can. 3. *Injustitiam*, ait, *Deo dare convincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato* (Adæ et originali) *quod est meritum mortis ad nos transire dicit*. Injustitiam intellige, posita jam lege ac pacto Dei cum Adamo, quo illi ejusque posteris, si in justitia perseveraret, promisit gratiam, gloriam et vitam perennem; alioqui absolute jure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, et in justitia persistentem, cum posteris omnibus morti addicere, uti dixi v. 12.

Porro, sicut alienum est a Dei potentia condemnare innocentem, sic et alienum est a Dei sapientia ignorare innocentem; quemcumque ergo ipse condemnat, ille certo nocens est. Secus fit apud homines, ubi judices ob ignorantiam, sæpe per tormenta cogunt innocentes se confiteri nocentes, ac confessos condemnant. Quam humanæ ignorantiæ miseriam deplorans S. Aug. l. 19. de Civit. c. 19. *Cum quæritur*, inquit, *utrum sit nocens, cruciatur; et innocens pro incerto scelere luit certissimas pœnas; non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur, ac per hoc ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis.*

16. VIRTUS ENIM TUA JUSTITIÆ INITIUM EST; ET OB HOC QUOD OMNIUM DOMINUS ES, OMNIBUS TE PARCERE FACIS.] Sic et Syrus. Arabicus vero: *Et dominatio tua efficit in omnibus, ut propitieris omnibus*. Pro *virtus* græce est ἰσχύς, id est vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugo et alii per *virtutem* accipiunt pietatem et misericordiam. Lyran. vero explicat, q. d. Deus per omnipotentiam suam justificat impium. Nam, ut ait S. Aug. majus opus est justificare impium, quam creare cœlum et terram. Verum hac de re hic non agitur. Dat enim causam cur insontem, qui non debet puniri, condemnare, exterum sit a Dei virtute et potentia; quia scilicet in hominibus et animalibus, fortitudo sæpe est initium injustitiæ et tyrannidis, ut opprimant debiles et pauperes: at in Deo fortitudo est principium, imo principatus (utrumque enim significat græcum ἀρχή) justitiæ et clementiæ, ut sequitur. Ratio est prima, quod in Deo potentia juncta mixtaque sit justitiæ, æquitati et clementiæ, ita ut una sine altera esse nequeat, sed ubi una est, altera quoque adsit oportet; unde una alterius est quasi initium quia illam secum adducit, in hominibus vero, qui multum habent cupiditatis, et modicum roboris ac potentiæ: ideoque dominandi, et fines imperii extendendi sunt avidi, potentia sæpe excludit justitiam et clementiam, ideoque ferina est et tyrannica, et idcirco impotens, invalida, et parum durans.

Secunda, quod potentia in Deo nostro modo concipiendi, oriatur ex ipsa divinitate, quæ perfectissima est et sanctissima, ac rectæ rationi, virtuti et legi

æternæ summe conformis; quare talis quoque ejus potentia sit oportet ideoque optima, piissima, et æquissima, ac omnis justitiæ initium et fundamentum. Adde quod in Deo potentia sit summa et immensa, ut ei nil addi possit, nisi ut eam ostendat et communicet creaturis per æquitatem et beneficentiam: quare ejus fons est, principium et origo. Deus ergo summe beneficus est quia summe plenus, summeque potens; sicut flumen exundat, agrosque fœcundat quia summe plenum est et validum. Hanc rationem dat Sapiens v. sequenti.

Tertia, quia vera potentia est magnanima et generosa; magnanimi autem sunt æqui et clementes: quare summa potentia est summe æqua et clemens, imo est summa æquitas et clementia. Hoc est quod subdit: *Et ob hoc, quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis*, q. d. Tua potestas summumque omnium dominium te impellit ut omnibus parcas, et in omnes sis beneficus et clemens; quia ut ait Glossa interlin. *qui præest potentia, mitescit natura;* ut quo major est, eo sit clementior, quæ est virtus boni principis nempe ut et dominus sit subditorum et pater, sicut Christus dixit Matth. 11. 12. *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ*; nam potentiam domini libere opprimere potentis, patris affectus frænat ac temperat. Unde priscos Romanos quasi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. Aug. l. 5. de Civit. c. 12. quorum hoc erat axioma teste Virgilio 6. Æneid.

Parcere subjectis, et debellare superbos.

Vide Senecam lib. de Clementia, ubi vocem Neronis initio regni extollit; qua cum subscriberet sententiæ rei capite plectendi, exclamavit: *Utinam nescirem litteras!* Vera ergo potentia debet niti justitia, ut duret, juxta illud: *Justitia firmatur solium*, Proverb. 16. 12. Potentia igitur carens justitia, impotentia est, citoque perit, uti patet in tyrannis. Vide dicta, c. præc. v. 24. ad illa: *Misereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, discant a Deo pugnaces et duellatores, qui quod viribus et arte digladiandi polleant, obvios quoslibet provocant ad duellum, vires suas metiri æquitate et justitia, ne leones et tigrides potius esse videantur, quam homines; tigrides enim jus suum motiuntur roboro. Quocirca justo Dei judicio, provocantes ad duellum, sæpe in duello succumbunt et vincuntur ab infirmioribus. Provocati vero ad duellum respondeant quod Augustus Cæsar Antonio ad id provocanti respondit: *Antonius si perire velit, sat multas ad interitum esse vias.* Ita Plutarchus in Antonio.

17. Virtutem (ἰσχὺν id est robur, potentiam) enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute (δυνάμεως id est *potentia*) consummatus, et horum, qui te nesciunt, audaciam traducis,] q. d. Vires tuas et robur, o Domine, ostendis et exeris in eos qui non credunt te esse in potentia consummatum, esseque omnipotentem, quales fuere infideles impiique Sodomitæ, Ægyptii, Chananæi, qui tuum brachium irritare teque quasi ad duellum provocare ausi sunt; unde eorum audacem temeritatem *traducis*, punis et castigas. Nam ut paulo ante dixi, vera fortitudo est, *parcere subjectis, et debellare superbos*, ut illi scilicet coacti tuum robur et manum omnipotentem agnoscant, colant et revereantur. Unde Syrus et Arabicus vertunt: *Et tu dominator omnium virtutes demonstrasti, et non crediderunt; tantummodo virtutibus consummationis eos, quos agnoscis, potenter redarguis.*

Et horum, qui te nesciunt, audaciam traducis.] Complut. Regii aliique codices habent; *Et hos qui te nesciunt, in audacia traducis*; græce ἐξελέγχεις, id est arguis, punis, castigas; Lyran. Hugo et alii legunt: *In audaciam traducis*, q. d. Infideles, qui te nesciunt, sinis audaciores fieri, et in audacia obfirmas, ut audacter ex uno scelere in aliud corruant. Verum *traducis* idem est quod corripis et flagellas, uti jam dixi. Græca contrarie habent: *Et in scientibus audaciam redarguis.* Unde et S. Aug. l. 83. quæst. 53. legit: *Sed in iis, qui sciunt audaciam traducis*; Vatabl. *Et contumacia præditos redarguis*; Syrus et Arabicus: *Eos quos agnoscis potenter redarguis.* Verum in Græco excidisse videtur negatio, μὴ id est *non*, quam legit Noster, ideoque vertit: *Qui te non sciunt* id est *nesciunt*. Utraque tamen lectio conciliari potest; impii enim sciunt Deum Deique potentiam speculative, at non practice, quia eam non satis sunt experti, ideoque non timent, nec verentur; quare Deus eorum hanc audaciam traducit, id est acriter corripit et plectit, ut eam timere discant, uti de Philosophis *qui cum cognovissent Deum non sicut Deum glorificaverunt,* docet Apost. Rom. 1. Ubi nota Deum maxime solere in audaces et insolentes sævire, quales fuere Pharao, Ægyptii et Chananæi, ut eorum superbiam, insolentiam et audaciam retundat et frangat, faciatque humiles, modestos, et sibi reverenter subditos. Unde aliqui quod est in Græco: *Qui sciunt audaciam,* exponunt, *eos qui sunt audaces*, corripis et plectis.

18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate judicas et cum magna reverentia disponis nos; subest enim tibi, cum volueris, posse.] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc est primo, qui dominatur suæ potentiæ, ut vertit Vatabl. æque ac animo, ac suæ iræ et zeli sapientissimus est moderator. Unde græce est δεσπόζων ἰσχύος, id est dominans robori aut potentiæ; secundo, per hebraismum, quasi dicat: Dominator potentissime et robustissime. S. Aug. loco citato legit: *Tu autem Dominus virtutum*, id est exercituum, qui scilicet angelis, cœlis, elementis, omnibusque creaturis dominaris, easque cum vis in aciem contra hostes tuos educis. Tu enim sub tua potestate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas et remittis. Sensus est, q. d. Etsi quandoque potentiam tuam in eos qui eam non credunt exeras, ut te dominatorem virtutis, id est potentissimum, ostendas, tamen id facis, non ex passione iræ, sed cum tranquillitate animi, justitiæ studiosi, ideoque cum *magna reverentia*, id est moderatione, velut reveritus nos, disponis et gubernas nos, ut omnes intelligant te non juxta potentiam et iram, sed juxta æquitatem et clementiam punire peccatores; si enim juxta potentiam eos plecteres, illico omnes disperderes et annihilares. *Subest* (πάρεστι, id est *adest*) *enim tibi, cum volueris, posse*, ut quidquid velis possis et opere perficias. Potentia enim tua adæquatur tuæ voluntati; unde tanta est quanta est voluntas tua.

Cum tranquillitate (Arabicus: *Cum simplicitate*) judicas.] Græce ἐν ἐπιεικείᾳ, id est, in epiikia, cum

mansuetudine et æquitate, non pro potestate, vel ira; cum moderatione et temperamento, non pro rigore justitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec scelera pro gravitate et merito castigas; sed justitiam clementia temperas, punisque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate judicas*, ut solerter vertit Noster. Licet ergo Deus sit zelator justitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis perturbationem affert, in Deo summam habet pacem et tranquillitatem ob ejus eminentem, tum sanctitatem, tum omnipotentiam. *Subest enim tibi, cum volueris, posse.*

Et cum magna reverentia disponis nos.] Dionysius *reverentiam* non hominum, sed Dei accipit, q. d. Deus magnifice gubernat, uti decet ejus majestatem omni reverentia dignam; secundo, Salvianus lib. 2 de Providentia, reverentiam hominum accipit, q. d. Deus respicit culmen dignitatis humanæ, illudque honore prosequitur et quasi veretur.

Verum dico: Græce est μετὰ πολλῆς φειδοῦς, id est *cum multa parcitate*, parcendi studio, parsimonia, indulgentia, venia, misericordia gubernas nos, parcens culpæ et pœnæ, si non in totum, certe magna ex parte, perinde ac si nos reverereris. Est catachresis. Sic parens cum castigat filium tenere dilectum, reverenter id facit et coactus; unde manus ei tremunt, ac post verbera eas retrahit et cohibet; sic pædagogus, qui regis filium regni hæredem flagellat, cum tranquillitate et reverentia id facit, ut muneri sibi a patre rege injuncto satisfaciat. Sic et tu, Domine, quasi reverenter nos punis, quia ut filios tuos aspicis, et *in virga virorum* (hebr. אנשים *anascim*, id est infirmorum, debilium, id est debili et languida castigatione) arguis, atque in plagis filiorum hominum, 2. Reg. 7. vers. 14. Et sicut, qui lavat purgatque vitrum, caute id facit, ne vitrum rei cuipiam illidat et frangat; et sicut figulus delicate tractat purgatque vasa lutea, ne ea rumpat: sic et Deus caute nos tribulationis sale fricat, ut sordes defricet, non ut corpus luteum rumpat. Ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit. *Et cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos*; Arabicus: *Multa pietate moderaris nos.* Reverentia ergo, ut vertit Noster, est pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, uti notant Romani in notis ad Græcam versionem.

Subest enim tibi, cum volueris, posse.] Arabicus: *Et cum volueris, potentia apud te est:* Syrus: *Si volueris, parata est virtus*; Vatabl. *Nempe tibi cum vis, potentia præsto est*, q. d. Non castigas illico scelera, nec condigne pro meritis, quia id potes quando et quomodo vis; cum enim volueris, nullus effugiet tuas vires et manus. Notat S. Bonav. potentiam præcedere voluntatem, dici hic tamen vice versa, *subest tibi, cum volueris, posse*; quia licet potentia præcedat in essendo, voluntas tamen præit in agendo; quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile est posse, quam velle. Rursum hæc omnipotentia in Deo est ratio; quare zelo vindictæ, dum scelera castigat, non perturbetur, sed cum tranquillitate judicet et puniat: *Subest enim tibi, cum volueris, posse*, q. d. Ideo non turbaris, si adversum te, aut adversus tuos aliqui insurgant, sed quoad congruit, hominum audacias tranquillus exspectas. Cum autem tempus est obsistendi, et medelam tuis afferendi, et iniquos puniendi, ita resistis et punis exterius, ut in summa pace maneas, et interius nullo motu, a quo longissime abes, indignationis efferveas. Catellus adversus leonem oblatrat, hic vero quietus transit, quia prorsus nullum malum ab eo sibi inferri timet; at cum oportet, manum levat, et quasi nihil agens, illum discerpit. Sic universi hostes tui et servorum tuorum nullius momenti catelli sunt, quos velut irridens, eos absque ulla perturbatione compescis. Respicis terram, et facis eam tremere; tangis montes, et fumigant; et per Jeremiam ais: *Numquid me ad iracundiam provocant?* quasi dicat: Non, *sed semetipsos in confusione vultus sui*, Jerem. 7. 16. Ita noster Alvarez de Paz tom. 3. contemplat. 29. de pace Dei.

Moraliter, discant hic a Deo principes, judices, superiores modum regendi, judicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate judicat, et cum magna reverentia disponit nos, cum quanta homines, qui ejusdem naturæ et conditionis sunt, cum subditis et reis idipsum facere par est? uti subdit Sapiens. Quare graviter errant, qui ex imo in summum honoris gradum evecti insolescunt, ac superbi insolenter potestate sua ad aliorum perniciem utuntur et abutuntur; quo fit ut omnium odia, ac non raro ruinam, imo necem sibi adsciscant. Audiant Auson. Exhort. ad modestiam:

Fortunam reverenter habe, quicumque repente
Dives ab exili progrediere loco.

Præclare S. August. lib. 1. Confess. cap. 4. Deum principem, judicem et vindicem ita pingit: *Amas, nec æstuas; zelas, et securus es: pœnitet te, et non doles: irasceris, et tranquillus es.* Homo ergo cum sit imago Dei, debet esse imitago Dei, ut ejus sanctitatem, beneficentiam et perfectionem imitetur, juxta illud: *Estote vos perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est*, Matth. 5. v. 48. et illud: *Serve nequam, etc. nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum?* Matth. 18. 33. S. August. in Psalm. 102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, sed longanimitate quæro recte facta. Si punirem peccatores, non invenirem confessores.*

Hoc sapiebat Theodosius junior Imp. qui rogatus cur eos, a quibus lædebatur, supplicio capitis non mulctaret? *Utinam*, ait, *mihi liceret et mortuos ad vitam revocare!* Rodulphus Imp. cum post morum mutationem clementior suis fuisset, quam ab initio imperii, objurgatus ob id: *Severum*, inquit, *et immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem et placabilem numquam.* Ita Æneas Sylvius l. 2. Comment. de gestis Alphonsi. Alphonsus Aragonum rex, cum argueretur aliquando quod nimis mitis ac lenis esset erga suos, ut qui nonnumquam etiam iis, qui vel graviter in ipsum deliquissent, ignosceret: *Malo*, ait, *multos mea clementia servare, quam paucos mea severitate perdere. Hominis sane clementia est, belluarum autem feritas. Quare principem in privatis injuriis facilem ad ignoscendum, in iis autem quæ lædunt rempubl. severum esse oportere, ita tamen ut non hominem, sed crimen ipsum insectari et punire videatur.* Ita Panorm. lib. 2. de Gestis Alphonsi, qui et l. 3. has ejus cœlestes voces recenset.

Per justitiam bonis gratus sum, per clementiam malis; nihil enim ita adversariorum animos flectit, quam lenitatis et placabilitatis nomen.

B. Franc. Borgia dux Gandiæ, et vicerex Cataloniæ, cum ex officio sontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac ut pie morerentur satagebat; pro plexorum animabus vero triginta Missarum sacrificia in singula capita offerri curabat. Idem factus societatis Jesu Generalis, delinquentium pœnas magna ex parte in se recipiebat, et cruciatu corporis sui expiabat. Idem a Salomone didicere Philosophi, quorum axiomata refert Anton. in Melissa, Plutarch. in Apophtheg. et alii, ut Demonactis: *Non esse irascendum hominibus, sed vitiis. Nam hominis est peccare, Dei vero aut hominis Dei proximi peccata emendare*; Antigoni regis Macedon. *Clementia plus potest, quam violentia.* Cato senior admonebat eos qui potentes essent, ut parce uterentur sua potestate, quo semper uti possent, sentiens clementia et comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia brevem. Cum Cæsar rerum potitus, Pompei statuas dejectas honorifice reposuisset: *Cæsar*, inquit Cicero, *dum Pompei statuas reponit, suas stabilit*, sentiens illum hoc non in Pompei gratiam facere, sed ut sibi clementiæ simulatione favorem apud cives conciliaret, atque hoc pacto suum regnum constabiliret. Plutarch. in Rom. Apophtheg. Trajanus Imper. cum a suis nimiæ lenitatis argueretur, *talem se Imperatorem esse privatis*, respondit: *Quales sibi esse Imperator privatos optaret.* Ejus successor Adrianus: *Principibus*, ait, *in privatis offensis debet esse satis, potuisse ulcisci.* Alexander Severus Imper. cum ejus improbantes humanitatem et clementiam Mammæa mater, uxorque Memmia, sæpe dicerent: *Moliorem tibi potestatem et contemptibiliorem imperii fecisti*, respondit: *Sed securiorem et diuturniorem.* Ita Vita Cæsar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impacta securi occidit: Cumani homicidam vinctum miserunt ad Pittacum, ut de eo supplicium sumeret. At ille cognita causa dimisit hominem, dicens, *ignoscentiam esse potiorem pœnitentia*, sentiens utilius esse condonare, quam meminisse injuriæ et ulcisci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuisse dimissum, cum hoc elogio: *Melius est ignoscere, quam punire.* Ita Laert. lib. 1.

Porro eadem pax et tranquillitas non in sola punitione, sed in omnibus actionibus adhibenda est, præsertim ubi multæ occupationes hominis animum distrahunt et perturbant. Tunc enim viri sapientes et spiritales omnem spem in Deo defigentes, omnia ordinate, quiete et tranquille peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap. 25. vel juxta aliam edit. 29. Explicans enim illud Job 28. *Et mare: Non est mecum. Cum occupationes*, inquit, *exstrinsecus perstrepunt, intrinsecus in amore pacatissima quies tenetur; atque occupationem tumultus exterius perstrepentis dispensat interius præsidens judex ratio, et tranquillo moderamine, ea quæ circa se sunt, minus tranquilla disponit. Sicut enim vigor mentis frænandis præest motibus carnis, sic sæpe super impositos tumultus occupationis bene regit amor quietis; quia exteriores curæ, si perverso amore non appetuntur, non confuso, sed ordinato animo ministrari queunt.*

19. DOCUISTI AUTEM POPULUM TUUM PER TALIA OPERA, QUONIAM OPORTET JUSTUM ESSE ET HUMANUM, ET BONÆ SPEI FECISTI FILIOS TUOS; QUONIAM JUDICANS DAS LOCUM IN PECCATIS POENITENTIÆ.] Quasi dicat: Tuo hoc, Domine, clementiæ in Ægyptios et Chananæos: exemplo docuisti fideles tuos, justitiæ miscere humanitatem et beneficentiam; item spem eis dedisti veniæ, ut cum peccarent, si de peccatis vere pœniteant, iterum eos sis in gratiam recepturus; hanc enim uti Chananæis obtulisti, ita multo magis servis et filiis tuis offers; quia tu, Domine, es pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, 2. Corinth. 1.

OPORTET JUSTUM ESSE ET HUMANUM.] To *et* non copulat, sed auget, valetque *etiam quoque*; nam græce est, δει τον δικαιον ειναι φιλανθρωπον, id est, *decet eum, qui justus est, esse quoque humanum*, imo philanthropum: justitia enim humana est; quæ vero inhumana et sæva est, potius crudelitas et sævitia est, quam justitia; hinc summum jus, summa est injuria: *Noli esse justus multum*, ait Eccles. cap. 7. 17. *Misericors et miserator, et justus Dominus*, Psalm. 111. 4. *Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatæ sunt*, Psal. 84. 11. Debet ergo justitia misceri benignitate, ut neque nimia severitate subditos exacerbet, neque nimia lenitate et laxitate disciplinam solvat, uti docet S. Gregor. 20. Moral. cap. 8.

BONÆ SPEI (bene sperare) FECISTI FILIOS TUOS.] Græce, ευελπιδας εποιησας, id est, *bene sperantes effecisti, quoniam das in peccatis pœnitentiam:* Vatabl. *Bona spe filios tuos imbuis, qui locum concedis pœnitentiæ peccatorum. Filios* vocat Hebræos, quia fideles et veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hæreditatem, puta ad ejus gratiam et gloriam. *Quoniam judicans*, id est puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ*, q. d. Ita punis, imo ideo punis, ut peccantes moveas ad pœnitentiam; quare magnam nobis das spem veniæ, ut, si peccamus, de ea non desperemus, sed pœniteamus, et confidenter tuam indulgentiam imploremus. Ita S. Bonavent. Aut simplicius, q. d. Cum judicas, id est sententiam fers in aliquem, eumque ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illico illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, sed longanimis eam differs, ut reus imo damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens et supplex evadat. Ita a Castro.

20. et 21. SI ENIM INIMICOS SERVORUM TUORUM, ET DEBITOS MORTI, CUM TANTA CRUCIASTI ATTENTIONE, DANS TEMPUS ET LOCUM, PER QUÆ POSSENT MUTARI A MALITIA; CUM QUANTA DILIGENTIA JUDICASTI FILIOS TUOS, QUORUM PARENTIBUS JURAMENTA ET CONVENTIONES DEDISTI BONARUM PROMISSIONUM?] Est argumentum a minori ad majus, aut potius a minus verisimili ad magis verisimile; quasi dicat: Si Chananæos hostes servorum tuorum, puta Hebræorum, *debitos morti*, id est morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob suas scelerum culpas et debita, cum tanta cruciasti *attentione*, græce προσοχης, id est circumspectione, cautione, moderatione, provida cura et attentione, ne modum excederes in puniendo, utque modicas eis pœnas easque sensim infligeres, quæ non tam læderent eos, quam provocarent ad pœnitentiam, itaque tam mentem a malitia, quam corpus a plagis liberarent, ac sanitati restituerent: *Cum quanta diligentia*, græce, ακριβειας, id est, sollicita, exacta, exquisita consideratione, animadversione, cautione,

cura et studio; unde Vatabl. vertit, *Sollicitudine*; alii vertunt, *tenacitate et parcitate* (sic enim tenaces et parcos vocamus sollicitos, et attentos ad rem) *judicasti*, id est *rexisti*; ut vertit Vatabl. *gubernasti*; item peccantes castigasti, punivisti; *filios tuos*, fideles Hebræos, *quorum parentibus*, Abrahæ, Isaac et Jacob, *juramenta et conventiones dedisti bonarum promissionum*, id est, promisisti et pactus es cum juramento te posteris eorum daturum terram promissam lacte et melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id fecisse Deum patet ex historia Exodi, Numer. et Deuter. unde Vatablus vertit: *Quanta sollicitudine rexisti filios tuos, quorum patribus bonas promissiones jurejurando pactionibusque firmasti?*

Ad τὸ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id est *deprecatione*, et ut nonnulli Latini codices legunt, *obtestatione*, item *parsimonia et indigentia*, quasi Deus ex nimia clementia indigeret careretque suppliciis, quibus eos afficeret; quo figurate significatur Deum ultum se de Chananæis, cum tanta attentione, quantam diximus, et cum tanta obtestatione, petendo ab illis, et obtestando, nisi sibi consulerent, tandem perituros, et cum tanta parsimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit summam Dei nostri sustinentiam ac clementiam. Est catachresis et charientismus. Hinc illud Apostoli, *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo*, 2. Corinth. 5. 20. Vide et obstupesce dignationem, demissionem et clementiam Dei nostri, qui quasi injuriam fecerit, non acceperit, obsecrat peccatores, ut ad se salutemque suam redire velint.

22. Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, ut bonitatem tuam cogitemus judicantes; et cum de nobis judicatur speremus misericordiam tuam,] q. d. Cum tu, Domine, peccantes velut pueros (hoc enim est παιδεύων) tuos virga disciplinæ castigas, ut emendes, tunc nostros inimicos, quales fuere Chananæi cæteræque gentes idololatræ, multis magnisque suppliciis flagellas, ut cogitemus, et judicantes discernamus quanta sit bonitas tua in nos, ac sævitia tua in hostes nostros idololatras; eaque de causa cum rursum peccantes a te judicamur, id est corripimur et castigamur, speremus similem a te clementiam et misericordiam, ideoque tibi tuos humiliter corde contrito subdamus, ac constanter adhæreamus, nec ad idola deosque Gentium declinemus; si enim id fecerimus, cum ipsis longe gravius a te flagellabimur. Hæc enim eo spectant, ut Dei cultum et idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola proclivibus, stabiliat, ut patet ex sequenti.

Multipliciter.] Græce, ἐν μυριότητι, id est in multis millibus, in myriadibus; μυρία enim sunt decem millia. Unde myrias significat innumeram et quasi infinitam multitudinem. Dices: Quomodo ergo superius laudavit Dei clementiam, quod Chananæos paucis modicisque plagis castigaret? Resp. Initio fuere illæ paucæ et modicæ, ut invitaret eos ad pœnitentiam; at ubi illi impœnitentes in suis sceleribus se obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit sine fine, donec eos contereret.

Ut bonitatem tuam cogitemus judicantes.] Pro *cogitemus*, græce est μεριμνῶμεν, id est simus solliciti, ne scilicet bonitatem tuam gravius offendamus, et ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram et sævitiam tuam cum impiis Chananæis incurramus, sed eam justo rationis veritatisque judicio judicantes, appendentes et æstimantes, eidem firmiter agglutinemur ut cum iterum ob delicta quæpiam a te judicati, id est puniti fuerimus, *speremus*, græce, *exspectemus*, pristinam in nos *misericordiam tuam*, ad eamque confidenter recurramus, ut illam implorantes delictorum veniam et gratiam consequamur. Hic maxime genuinus et simplicissimus est sensus. Huc pertinet expositio Cantacuzeni, q. d. *Ut cogitemus judicantes*, id est ut assidue meditantes bonitatem Dei, judicemus nos ipsi, ac prudenter æstimemus quot quantaque simus a Deo bona consecuti. Et Dionys. q. d. Ut prudenter discernamus correctionem nostram a reproborum perditione; quare flagella Dei in piis generant spem, in impiis desperationem.

Secundo, tamen apposite Nannius, Jansen. Vatabl. a Castro, et alii sic exponunt, q. d. Ideo nos leviter ut pueros virga disciplinæ judicas, id est punis et castigas, ut nos pariter judicantes, id est cum judicia exercemus, aliosque judicamus et castigamus, hujus tuæ lenitatis et bonitatis simus memores, eamque imitemur, ac severitatem lenitate temperemus; nec rigidi simus reorum censores et judices, sed benigni correctores. Sic enim vicissim a te vel ab aliis *judicati*, id est censi, reprehensi, puniti, moderationem et misericordiam tuam nobis sperare poterimus, juxta illud Christi: *Nolite judicare* (severe et rigide) *et non judicabimini*; *in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini*; *et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* Matth. 7. 1. Huc accedunt S. Bonav. Lyranus et Hugo, qui censent nos hîc moneri docerique ut cum alios judicamus et punimus, faciamus hoc modeste; sicut Deus modeste nos punivit et punit, juxta illud Apostoli Ephes. 4. ult. *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis*, id est, condonavit omnia peccata per merita et gratiam Christi.

23. Unde et illis, qui in vita sua insensate et injuste vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dedisti summa tormenta.] Græce: *Quamobrem eos, qui in insipientia vitæ vixerunt injuste, per proprias cruciasti*, vel *torsisti: abominationes*, id est per res abominandas, quas scilicet ipsi coluerunt ut deos; Vatabl. *Quocirca et injustos in stolida vita versatos homines per suas ipsorum impuritates excruciavisti*, q. d. Chananæos impios acriter torsisti per viles bestiolas, puta vespas et crabrones, quas vel quarum similes ipsi pro diis coluerant, itaque numina reorum vertisti eis in supplicia et fulmina. Notum est in Script. *abominationes* vocari idola et idololatriam, utpote res summe abominandas et execrandas. Redit enim ad ostendendum atroces pœnas, quibus Deus idololatras afflixit ob nefas idololatriæ quod proinde sequent. cap. exaggerat multisque insectatur. Sic c. 11. v. 16. dixit Ægyptios punitos per serpentes quos coluerant ut deos, *ut scirent quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur.*

24. Etenim in erroris via diutius erraverunt, deos æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt su-

PERVACUA, INFANTIUM INSENSATORUM MORE VIVENTES.] Græce, φενασθεντες, id est decepti, ludificati more infantium. Perperam pro *animalibus*, Complut. legunt, *animabus*; et alii, *manibus*, q. d. Chananæi lignea idola manibus resecta coluerunt. Græce enim est ζωοις id est *animalibus*. Sensus est, q. d. Chananæi per idola errando et vagando, eo amentiæ, progressi sunt, ut *animalia supervacua*; græce των εχθρων ατιμα, id est *hostium vilia*, hoc est, apud hostes vilia et infamia, tum quia hostilia, tum quia in se vilia et spurca, velut numina adorarint, quasi infantissimi et stolidissimi pueri, qui cum araneis, vespis, apibus, bufonibus, aliisque bestiis vilibus et mortiferis ludunt, ideoque ab eis punguntur, et subinde necantur. Sic enim Chananæi coluere Beelzebub, id est Deum muscam; habebat enim caput muscæ; crocodilos, feles, cynocephalos et canes, qui homines mordent, lacerant, necant, vorant, ideoque ea vocavit εχθρα id est hostilia et ατιμα id est vilia, inhonora, fœda, infamia.

Nota, Græco est: των πλανης οδων μακροτερον επλανηθησαν, id est, *longius errarunt quam erant erroris viæ*; hoc est, longius, ipsas etiam erroris vias egressi, errarunt quam videbatur fieri posse, ut homo erraret. Est hyperbole. Sic ait Virgil. 6. Æneid.

> Extra anni solisque vias, ubi cælifer Atlas
> Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.

Sic valde stultum vocamus stultiorem ipsa stultitia; valde sapientem, sapientiorem ipsa sapientia, per hyperbolen; ita Jansen. a Castro et alii. Verum Noster æque ac Nannius, Vatablus et alii subaudiendo propositionem μετα, vel επι simplicius vertunt: *In erroris via diutius erraverunt.*

25. PROPTER HOC TAMQUAM PUERIS INSENSATIS JUDICIUM IN DERISUM DEDISTI.] Græce: *Propter hoc velut pueris ratione carentibus judicium*, sive *pœnam*, *in ludibrium misisti.* In Græco est pulchra paronomasia; παις enim, id est puer, dicitur quasi παιζων, id est ludens; εμπαιζω est illudo, ludifico; εμπαιγμος (quæ vox hic in Græco est) ludificatio; εμπαιγμα ludificamentum quo alicui illudimus, q. d. Quia Chananæi velut pueri, pueriles res et bestiolas pro diis coluerunt; hinc eosdem, quasi pueros per easdem, puta per vespas et crabrones, et quasi puerilibus et ridiculis pœnis, sed acribus, castigasti et quasi ludificasti.

26. QUI AUTEM LUDIBRIIS ET INCREPATIONIBUS (id est, *ludibriis increpationis*, ut habent Græca. Est hendiadys) NON SUNT CORRECTI (græce, μηνουθετηθεντες; id est *non sunt admoniti*, non sunt hac admonitione emendati) DIGNUM DEI JUDICIUM EXPERTI SUNT.] Græce, *experientur*, id est experti sunt. Loquitur enim de Chananæis præteritis, q. d. Chananæi, qui ludicris vesparum pœnis non sunt emendati hi durum judicium, id est supplicium, subierunt, cum a Josue et Hebræis funditus sunt excisi, et ad internecionem deleti. Pro *ludibriis*, græce est, παιγνιοις; παιγνιον autem est ludicrum, lusus, ludibrium, uti sunt aviculæ, apes, muscæ, ranæ, quibus ludunt pueri; iisdem enim quasi ridiculis et puerilibus nugis, Deus castigavit Ægyptios et Chananæos. His opponit dignum *Dei judicium*, id est serium graveque supplicium mortis et exterminii totius gentis Chananæorum, quo Deus toti mundo suam in puniendo omnipotentiam, æque ac justam iram et vindictam ostendit.

27. IN QUIBUS ENIM PATIENTES INDIGNABANTUR (multi codices addunt, imo præponunt: *In his enim quæ patiebantur*, *moleste ferebant*, quæ verba videntur addita ex alia versione: unde Romani ea delent; idem enim dicunt et repetunt) PER HÆC QUOS PUTABANT DEOS IN IPSIS CUM EXTERMINARENTUR VIDENTES, ILLUM, QUEM OLIM NEGABANT SE NOSSE, VERUM DEUM AGNOVERUNT; PROPTER QUOD ET FINIS CONDEMNATIONIS EORUM VENIT SUPER ILLOS,] q. d. Chananæi, dum paterentur acres morsus vesparum et vilium bestiolarum, indignabantur quod per illas, quas, vel quarum similes, ut deos coluerant, exterminarentur; quare *videntes* et sentientes, id est animadvertentes, Deum Hebræorum, quem olim negabant se nosse, has plagas sibi infligere, eum ut verum Deum agnoscere coacti sunt, ut patet Judith 5. 20. Josue 2. 9. sed sero, et invite ac coacte: quocirca æquum fuit ut extrema clade plecterentur, quare *finis condemnationis*, id est extrema damnatio, excidium et exterminium, *venit super eos*, cum scilicet a Josue et Hebræis per bella funditus sunt aboliti. Alii hæc referunt ad Ægyptios qui a Mose mersi sunt in mari Rubro. Sed de Ægyptiis egit, c. 11. hoc vero c. 12. agit de Chananæis. Ita S. Bonav. Dion. et alii.

Pro *patientes* Complut. et Regii legunt, *impatientes* Utrumque verum, patientes enim corpore fiebant impatientes animo. Unde ex Complut. sic clare vertit Jansen. *Nam cum in his, in quibus patientes indignabantur, in his scilicet quos putabant esse deos, quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnoverunt Deum.* Significare vult Pharaonem cum suis, qui prius dicebat: *Nescio Dominum, et Israel non dimittam*, priusquam ranis et muscis, quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione, qui ægre ferebant se a suis diis affligi, et a rebus tam levibus; tum demum agnovisse Dominum, ita ut diceret: *Peccavi: Dominus justus, et ego et populus meus impii. Orate Dominum*, etc. Verum jam dixi hic agi proprie de Chananæis. Si quis tamen per complexionem cum Cantacuzeno, hæc tam de Ægyptiis, quam de Chananæis accipi malit, non repugnabo: nam in sequentibus de utrisque mistim loquitur.

Pro *venit* multi legunt, *veniet*, scilicet in die judicii *finis condemnationis* reproborum, qui damnabuntur et detrudentur in gehennam. Verum græce est, απηλθε, id est *venit*, in præterito. Loquitur enim de transacto Chananæorum excidio.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

OCCASIONE ÆGYPTIORUM ET CHANANÆORUM, QUOS DEUS OB SCELERA PRÆSERTIM IDOLOLATRIÆ EXCIDIT, INCIPIT TRACTARE DE IDOLOLATRIA; HÆC ENIM MAXIME PRIMÆ VERITATI ET PRINCIPIO SAPIENTIÆ, QUOD EST AGNOSCERE, TIMERE ET COLERE DEUM VERUM, QUASI EX DIAMETRO REPUGNAT. TRIPLICEM AUTEM IDOLOLATRIÆ SPECIEM ASSIGNAT: PRIMAM, QUA ANIMALIA VIVA COLEBANT PRO DIIS; SECUNDAM, QUA ELEMENTA ET CORPORA COELESTIA; TERTIAM, QUA IMAGINES ET IDOLA; AC DE HIS OMNIBUS MISTIM PERTRACTAT PER QUATUOR CAPITA. IGITUR HOC CAP. INSECTATUR EOS QUI EX CREATURIS NON AGNOVERE CREATOREM, SED CREATURAM QUASI CREATOREM COLUERUNT A V. 1. AD V. 10. INDE AD FINEM CAPITIS GRAVIUS INCREPAT EOS, QUI IDOLA LIGNEA, LAPIDEA, TESTACEA AB ARTIFICE EFFORMATA UT DEOS ADORANT, INVOCANT, DE FUTURIS CONSULUNT, EORUMQUE OPEM IMPLORANT.

1 VANI autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei: et de his quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex; 2. sed aut ignem, aut spiritum aut citatum aerem aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem et lunam, rectores orbis terrarum deos putarunt. 3. Quorum si specie delectati, deos putaverunt; sciant quanto his dominator eorum speciosior est: speciei enim generator hæc omnia constituit. 4. Aut si virtutem et opera eorum mirati sunt, intelligant ab illis quoniam qui hæc fecit, fortior est illis: 5. a magnitudine enim speciei et creaturæ, cognoscibiliter poterit Creator horum videri: 6. sed tamen adhuc in his minor est querela. Et hi enim fortasse errant, Deum quærentes, et volentes invenire. 7. Etenim cum in operibus illius conversentur, inquirunt: et persuasum habent quoniam bona sunt quæ videntur. 8. Iterum autem nec his debet ignosci. 9. Si enim tantum potuerunt scire, ut possent æstimare sæculum: quomodo hujus Dominum non facilius invenerunt? 10. Infelices autem sunt, et inter mortuos spes illorum est, qui appellaverunt Deos opera manuum hominum, aurum et argentum, artis inventionem, et similitudines animalium, aut lapidem inutilem opus manus antiquæ. 11. Aut si quis artifex faber de sylva lignum rectum secuerit, et hujus docte eradat omnem corticem, et arte sua usus, diligenter fabricet vas utile in conversationem vitæ, 12. reliquiis autem ejus operis, ad præparationem escæ abutatur: 13. et reliquum horum, quod ad nullos usus facit, lignum curvum, et vorticibus plenum, sculpat diligenter per vacuitatem suam, et per scientiam suæ artis figuret illud, et assimilet illud imagini hominis, 14. aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, et rubicundum faciens fuco colorem illius, et omnem maculam, quæ in illo est, perliniens: 15. et faciat ei dignam habitationem, et in pariete ponens illud, et confirmans ferro, 16. ne forte cadat prospiciens illi, sciens quoniam non potest adjuvare se: imago enim est, et opus est illi adjutorium. 17. Et de substantia sua et de filiis suis, et de nuptiis votum faciens inquirit. Non erubescit loqui cum illo, qui sine anima est: 18. et pro sanitate quidem infirmum deprecatur, et pro vita rogat mortuum, et in adjutorium inutilem invocat: 19. et pro itinere petit ab eo qui ambulare non potest, et de acquirendo et de operando, et de omnium rerum eventu petit ab eo qui in omnibus est inutilis.

1. Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei: et de his quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex.] Hoc est thema totius capitis et trium sequentium, nimirum ostendere tum vanitatem idololatrarum, Philosophorum cæterorumque hominum, qui creaturis fruuntur; tum oppositam veritatem fidelium Dei cultorum, qui Deum agnoscere, colere et amare satagunt: hæc enim vera est sapientia, cum prior sit vana, imo mera vanitas et insipientia. Græce: *Vani enim*, vel *stulti* (utrumque enim significat ματαιοι, unde Italorum *matti*, id est stulti) *sunt omnes homines natura, in quibus fuit ignorantia Dei. Natura*, græce φυσει, id est naturali indole, propensione, corruptione; item per se, sponte sua. Sicut enim omnis res creata, quatenus ex nihilo creata est a Deo, vana est, et ad sui nihilum vergens et propendens; sic et homo, præsertim post lapsum Adæ, quo natura humana corrupta est, mortique obnoxia effecta. Ex hoc enim lapsu enata est in homine concupiscentia, quæ eum ad res vanas, noxias et mortiferas inclinat, atque ignoratio Dei rerumque divinarum, quæ ad salutem et felicitatem ducunt; ex qua prognata est multitudo idolorum, hæresum, errorum et scelerum. Syrus: *Vani sunt homines, qui non agnoscunt Deum:* Arabicus: *Quoniam omnes homines, in quibus est defectus scientiæ, vere vani sunt*: το *quoniam*, vel ut græce est, μενγαρ id est *siquidem, etenim*, dat causam cur Chananæi in tot tantaque scelera prolapsi sunt, tamque graviter a Deo puniti; quia scilicet Deum verum non agnoverunt nec reveriti sunt.

Scientiam Dei intelligo non tantum speculativam, sed et practicam conjunctam cum Dei cultu, timore, obedientia et amore. Vani ergo et stulti fuerunt idololatræ, qui Deum ignorantes, idolum coluerunt et colunt. Vaniores et stultiores fuere Philosophi, qui cum Deum per scientiam naturalem cognovissent, eum tamen non ut Deum ea pietate et puritate, qua par erat, coluerunt et glorificaverunt, quos proinde acriter castigat Apost. Rom. 1. Vanissimi et stultissimi sunt fideles, qui cum Deum per fidem cognoscant, certamque ex ea habeant spem æternæ felicitatis, eum tamen ejusque legem spernunt, ut illicitis suis voluptatibus perfruantur. Hi enim verbis Deum confitentur, sed factis negant; quare quo majorem habent Dei cognitionem, eo majorem malitiam, ideoque majorem damnationem sibi accersunt. Nam *servus, qui cognovit voluntatem domini sui, et non fecit*, etc. *vapulabit multis*, Lucæ 12. 47. Vide dicta Eccles. 1. 1. ad illa: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas, præter amare Deum, et illi soli servire*. Hoc est quod queritur Isaias cap. 5. 13. *Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.* Et Osee cap. 4. 6. *Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam; quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi.* Et Baruch cap. 3. 28. *Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam.* Huc facit illud alibi a me citatum, sed huic loco proprium, ideoque iterandum:

> Qui Christum noscit, sat scit, si cætera nescit:
> Qui Christum nescit, nil scit si cætera noscit.

Talis fuit S. Paulus qui 1. Cor. 2. 2. *Non enim*, inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum et hunc crucifixum.* Et S. Greg. Nazianz. qui in carm. de Beatitudinibus ita canit:

> Felix a mundo abstractus, qui vivit eremo
> In rigida, et mentem tollit ad astra suam.
> Felix qui multis junctus, non plurima versans
> Distrahitur, pectus sed dedit omne Deo.

Igitur, sicut uter vel follis vino vacuus, sed vento turgidus, vanus est, quia nil in se habet solidi; sic philosophus, orator, Theologus Dei practica cognitione, gratia et amore destitutus, et inani scientiæ vento fastuque inflatus, vanus est et stultus; bulla est vento tumida, quæ mox ab aere difflabitur; pappus est, cujus villos mox aura disperget; vapor est fumus est, qui mox tenues vanescet in auras.

O æterna veritas, et vera charitas, et chara æternitas! Tu es Deus meus, ad te suspiro die ac nocte, ait S. Aug. l. 7. Confess. et S. Bernard. moriens apparens Guilielmo de Monte Pessulano dixit se in Montem Libanum (in cælum) ascendere, addiditque: *Nulla hic scientia, nulla veri cognitio; sursum scientiæ plenitudo, sursum vera notitia veritatis.* Ita habet ejus Vita.

Quin et Philo, lib. de Temulentia: Sicut sol, ait, exortu suo stellas abscondit, tanto suo splendore perfusis nostris oculis; ita quoties animæ oculi sincero, puro fulgidissimoque luciferi Dei sensibili splendore irradiantur, nihil aliud possunt inspicere. Affulgens enim ejus qui est cognitio nihil non illustrat; ut etiam quæ sunt per se splendidissima, collatione hac obscurentur.

Denique S. Justinus initio Dialog. contra Tryph. docet veram philosophiam et sapientiam consistere in Dei cognitione et cultu, eamque frustra se quæsivisse apud Platonicos, Stoicos, Epicureos, cæterosque Philosophos ac tandem admonitu cujusdam Sancti invenisse in S. Script. puta in libris Apostolorum et Prophetarum.

Et de his quæ videntur (perperam in Regiis contrarie legitur, *quæ non videntur*) bona, non potuerunt intelligere eum qui est.] Græce: *Et de bonis visibilibus non valuerunt cognoscere* τον οντα, id est, *existentem*. Deus enim græce dicitur το ον, id est *ipsum ens*, in genere neutro; vel ὁ ων, id est *qui est*, in genere masculino; quia Deus est primum, summum, increatum, æternum, immensum ens, quod per se existit, et a seipso suum esse habet, in quo est omnium entium rerumque plenitudo et perfectio, vel formaliter, vel eminenter: denique a quo omnia et singula totum suum esse accipiunt; quare ipse est essendi oceanus, et essentiæ pelagus infinitum. Porro ait: *Ex his quæ videntur bona*, id est ex entibus visibilibus, quæ a Deo creata sunt bona. *Vidit* enim *Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, Gen. 1. Bonum enim et ens convertuntur. Bonum enim est passio et proprietas entis: quare quantum est ens, tantum est et bonum; unde Deus, qui est summum ens, pariter est summum bonum. Sensus est, q. d. Idololatræ non valuerunt ex entibus bonisque finitis cognoscere ens et bonum infinitum, a quo illa omne suum esse omnemque bonitatem hauserunt: *non valuerunt*, quia non voluerunt: *excæcavit enim illos malitia eorum*, ut dixit c. 2. 21. quia scilicet magis amarunt tenebras, quam lucem:

vanitati enim et vanis concupiscentiis addicti, noluerunt aperire oculos Soli justitiæ, puta Deo, ut eum agnoscerent sancteque colerent. Nam eos ex creaturis potuisse et debuisse agnoscere creatorem, clare asserit vers. 5. Deus enim est suum et aliorum omnium esse: si ergo tuum et aliorum esse cognoscas, atque oculos ad ejus auctorem velis attollere, illico cognosces et Deum, a quo tuum et aliorum esse magis dependet, quam a teipso, et a tua essentia: nisi enim Deus hanc continue conservaret, illico ipsa in nihilum suum rueret et rediret. Quare si rogeris: *Quis es tu?* respondeas cum S. Joanne Baptista. *Ego sum, qui non sum.* Sicut Deus a Mose rogatus: Quis es, Domine? vice versa respondit: *Ego sum, qui sum.*

Nota. Proprium Dei nomen est *ens*, vel *qui est*, unde illud Deo dederunt Prophetæ, Apostoli et Theologi, æque ac Philosophi. Prophetæ, ut Moses, qui interrogans Deum quo nomine vocaretur, ab eo audivit: *Ego sum qui sum*, sive *Ego sum Jehova*, id est, *qui est*, Exod. 3. 14. et cap. 6. 3. vide ibi dicta. Job c. 14. 4. *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nonne tu qui solus es?* David. Psal. 101. 28. *Tu autem idem ipse es.* Jerem. cap. 51. 19. *Qui fecit omnia, ipse est, et Israel sceptrum hæreditatis ejus, Dominus exercituum nomen ejus.* S. Joan. Apoc. 1. 8. *Qui est, et qui erat, et qui venturus est.* Esther. c. 14. 11. *Ne tradas Domine sceptrum tuum*, inquit, *his qui non sunt*, id est idolis et idololatris. Solus enim Deus proprie pleneque est; idola vero et res cæteræ potius non sunt, quam sunt; tum quia ex se non sunt, et quod sunt a Deo acceperunt; tum quia peccati malitia est quodammodo infra nihil, ideoque primus ejus auctor diabolus, vocatur *is qui non est*, et peccatores vocantur *socii ejus qui non est*, Job 18. 15. Unde Ezechiel c. 28. 19. loquens de superbo rege Tyri qui erat typus diaboli: *Nihil*, ait, *factus es, et non eris in perpetuum.*

Theologi, ut S. Justin. initio Dialogi contra Tryphon. qui Deum ita definit: *Quod in eodem similique habitu ac statu semper est, cæterisque omnibus causa est cur sint, id Deus est.* S. Greg. Nazian. jambico 15. *Quid est Deus? Est*, inquit, *ens, primum omnium et summum bonum. Quid est angelus? prima Dei creatura. Quid dæmon? devians a bono. Quid est materia? formarum basis. Quid forma? materiæ decor. Quid cœlum? rerum caducarum et firmarum limes. Quid astra? flamma, circuli cursum tenens. Quid ævum? quod absque tempore assidue fluit. Quid tempus? mensura motus, quem sol facit. Quid homo? figmentum et imago nobilis Dei. Quid vita? nexus carnis et mentis. Quid mors? utriusque divulsio. Quid mens? visus interior nullum terminum habens. Quid voluntas? motus mentis. Quid ratio? quæ verum vestigat. Quid sermo? qui idipsum eloquitur. Quid liberum arbitrium? velle moveri quo libet.* Hæc Naz. S. Anselm. in Prosolog. cap. 22. plenius et profundius de Dei esse et essentia philosophatur, quem audi: *Tu solus Dominus es quod es, et tu es qui es. Nam quod aliud est in toto, et aliud in partibus: et in quo aliquid est mutabile, non omnino est quod est, et quod incepit a non esse et potest cogitari non esse; et nisi per aliud subsistat, redit in non esse, et quod habet fuisse, quod jam non est, et futurum esse, quod nondum est, id non est proprie et absolute. Tu vero es, quod es, quia quidquid aliquando, aut aliquo modo es, hoc totus et semper es, et tu es, qui proprie, et simpliciter es, quia nec habes fuisse aut futurum esse, sed tantum præsens esse, nec potes cogitari aliquando non esse*, etc.

Hinc Evagrius apud Socratem lib. 6. Tripart. c. 21. ait Deum non posse definiri, eo quod non habeat genus, aut differentiam, aut speciem, sed sit plenitudo entis omniumque generum, specierum et rerum. Attalus Martyr apud Euseb. lib. 6. Histor. cap. 3. a tyranno rogatus; *quod nomen Deus haberet? Qui plures sunt*, inquit, *nominibus discernuntur, qui autem unus est, non indiget nomine.*

Philosophi, ut Plato, qui in Timæo Deum vocat το ον, id est ipsum ens. Arist. l. 8. Phys. Deum nuncupat primum ens, causam primam, primum movens, quod cætera omnia movet. Unde idem moriturus dicitur sic Deum invocasse: *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quo venturus sim nescio: attamen tu ens entium, causa causarum, miserere mei.*

Thales Milesius rogatus, quid in rerum natura esset vetustissimum? respondit: Deus, quia numquam esse cœpit. Idem rogatus, *Quid esset Deus?* respondit: *Quod principio et fine caret*; vel *Quod semper est*, teste Laertio l. 1. in ejus Vita.

Apulejus lib. de Mundo: *Quid est Deus? Quod*, inquit, *in triremi est gubernator, in curru rector, præcentor in choris, dux in urbe, imperator in exercitu, hoc est in mundo Deus.*

Alexander Magnus, cum in Ammonis templo a vate dictus esset Jovis filius: *Nihil*, inquit, *mirum: nam Jupiter omnium quidem natura pater est, sed ex his optimos quosque peculiariter suos facit.*

Pythagoras, teste Philosopho l. 1. de Cœlo: *Ipsa tria*, ait, *omnia sunt; ipsum vero ter est ipsum*, sive *id quod omni ex parte est.* Unde aliqui suspicantur eum S. Trinitatem cognovisse, saltem per umbram et obscure.

Orpheus Deum vocavit principium, medium et finem universi. Principium, inquam, ut omnia producentem: medium, ut producta ad se trahentem; finem autem, ut perficientem ad seipsum redeuntia.

Trismegistus Dialog. 5. loquens de Deo: *Nihil*, ait, *est in omni natura, quod ille ipse non sit. Est ille siquidem, quæ sunt: est ea etiam, quæ minime sunt: quæ quidem sunt, deduxit in lucem; quæ vero non sunt, occulit in seipso.* Hinc Suidas asserit Hermam, sive Mercurium, Ægyptiorum sapientissimum, qui Mosi fuit pene coævus, dictum esse Trismegistum, quod de sancta Trinitate divino quodam spiritu locutus sit, dicens: *Et erat lumen intellectuale, et erat semper mens luminosa, et spiritus omnia continens. Extra hanc non est Deus, non angelus, non substantia ulla alia: omnium enim est Dominus, et Pater, et Deus, et fons, et vita, et potestas, et lumen, et mens, et spiritus, et omnia in ipso et sub ipsum sunt*; licet alii per hæc, ipsum dumtaxat attributa deitatis notasse velint. Verius Clemens Alex. lib. 6. Strom. eum Trismegistum, id est ter maximum, cognominatum ait, quod maximus esset rex, philosophus et sacerdos.

NEQUE OPERIBUS ATTENDENTES AGNOVERUNT, QUIS (qualis et quantus) ESSET ARTIFEX.] *Quis* scilicet cœlos, stellas, elementa, omniaque quæ in mundo sunt ex nihilo crearit, tamque artificiose quoad omnia efformarit; quis eadem tanto ordine disposuerit, tantaque concordia consociarit; quis illa ipsa continue

conservet, foveat, augeat, propaget, uti pulchre docet Nazlanz. orat. 34. quæ est secunda de Theolog. qui et apposite Deum comparat citharœdo, in domo citharam scite pulsanti, cujus melodiam foris audis, ejusque peritiam miraris, sed personam non vides. Sic enim Deus hunc mundum quasi citharam harmonice movet, ac suavissimum ex omnium quæ in eo sunt consonantia concentum efficit, quem omnes stupent, ejusque auctorem admirantur, sed personam intueri nequeunt.

2. SED AUT IGNEM, AUT SPIRITUM, AUT CITATUM AEREM, AUT GYRUM STELLARUM, AUT NIMIAM AQUAM, AUT SOLEM ET LUNAM, RECTORES ORBIS TERRARUM DEOS PUTAVERUNT.] idololatria veterum in eo sita fuit, quod solem, cœlumque et alias creaturas coluerint pro creatore; cujus origo et ratio fuit. Primo, quod nihil esse crederent præter visibilem hunc mundum. Quare negabant esse Deum, qui esset spiritus invisibilis. Ita Plato in Cratylo, quem citat Euseb. lib. 3. de præpar. cap. 1. *Vetustissimos Græcorum*, inquit, *cœlum, stellas, solem et lunam, quæ nunc etiam multi barbarorum colunt, deos putavisse manifestum est.* Sic et *Sadducæi dicunt non esse resurrectionem, neque angelum, neque spiritum*, ait S. Lucas Actor. 23. 8. Putabant enim nihil esse ultra ea, quæ oculis cernimus; ac quod non est spectabile, non esse in rerum natura, uti etiamnum putant athei, ac homines crassi et animales. Secunda causa fuit pulchritudo, utilitas, vis et efficacia creaturarum, ut solis, cœli, siderum, aquæ, ignis, terræ; hæc enim illexit rudes homines ad ea colendum et invocandum, quod iis indigere se sentirent, earumque vim et opem experirentur. Ita Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. Accessit, et errorem adjuvit Philosophorum mystica Theologia, et Poetarum elegantes fabulæ, qui ignem vocavere Vulcanum, spiritum æthereum Jovem, aerem Junonem, aquam Thethym vel Neptunum, terram Cererem, solem et lunam Phœbum et Dianam. Sic et stellis nomina deorum dederunt, eisque mundi dominium assignarunt; inde ortus error, ut alii cœlum, alii solem, alii aerem, alii ignem, alii terram, alii aquam, alii quid aliud mundi et rerum omnium primum principium ponerent et crederent, teste Arist. l. 1. Physic. inde eadem superstitioso rudique vulgo pro diis habita, et ut numina adorata fuere, uti docet S. Aug. l. 4. de Civit. c. 10. et Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. quem audi: *Ægyptii Osirim et Isim solem et lunam esse ajunt, Jovem spiritum, qui per omnia transeat, Vulcanum ignem, terram Cererem, Oceanum humiditatem, ac Nilum fluvium asserunt, cui deorum generationem attribuunt; aerem Minervam appellarunt; quos quandoque deos aera dico, aquam, ignem, terram et spiritum per universum orbem transire contendunt, et in varias formas hominum atque animalium commutari, quorum cognomines apud se homines floruisse, Solem, Saturnum, Opim, præterea Jovem, Junonem, Vulcanum et Vestam, quæ omnia Manethus latius scripsit; compendiosius autem Diodorus his verbis: Osiris et Isis sol et luna secundum Ægyptios sunt, a quibus trinis temporibus vere, æstate ac hieme, invisibili modo circumductis mundus gubernatur, et omnia nascuntur, aluntur et augentur.*

Hæc Euseb. ex Diodoro, idemque confirmat ex Plutarcho; subjicit deinde ex Porphirio: *Aquam deinde atque ignem apprime venerantur, et in omnibus sacris adhibent, quia maxime salutis humanæ causa hæc elementa sunt.* Denique ita concludit: *Ita generosa Græcorum ac Ægyptiorum Theologia ad subliniora nos perducere fabularum allegoriis pollicita, ad corpora rursus deduxit: nec aliud quam ignem et aquam, et partes mundi colere adhortata est. Quomodo igitur Salvatoris nostri Evangelium mirabile non est, quo solis et lunæ, totiusque mundi creatorem decenti fide colere, nec elementa corporum, nec visibilia quædam, sed eum, qui per hæc invisibiliter cognoscitur, creantem intellectum solum admirari, solumque adorare didicimus? qui per omnia penetrans, cum sit incorporalis, solo intellectu percipitur: imo vero ineffabilis, et incomprehensibilis est. Panditur autem atque perspicitur per ea, quæ facit, quæ producit, gubernat, conservat, omnibus invisibiliter assistens, non cœlestibus solum, verum etiam terrestribus, magnificentiam operum suorum per hæc ostendens, quæ illi deos putarunt.*

Elogia ergo et nimiæ laudes, ac quasi adulationes Poetarum, quibus ipsi res creatas quasi divinas ac deos celebrarunt, rude vulgus impulit, ut eas deos crederet et adoraret, uti docet Lactant. l. 1. c. 10. et 11.

SPIRITUM.] Aerem subtiliorem, aut ventum; ventos enim quasi deos cultos fuisse docet Seneca l. 4. Natur. q. c. 17. Hinc Æolus ventorum deus et rector. Denique Plato censuit Deum esse spiritum et animam mundi. Unde Virgilius:

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Et alius:

> Jupiter est quodcumque vides.

Adorabant ergo solem, lunam, stellas, elementa, velut corpus et membra Dei. Audi S. Aug. lib. 4. de Civit. cap. 11. *Ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aere Juno, ipse in mari Neptunus; in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina; in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus; in sideribus sol, luna et stellæ; in divinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Jano initiator, in Termino terminator; Saturnus in tempore, Mars et Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in sylvis, Minerva in ingeniis.*

AUT CITATUM AEREM.] Græce, ταχινον αερα, id est, celerem mobilemque aerem, quæ dicta est Juno; nam ex αηρ, id est aer, fit ηρα, id est Juno. Unde Macrob. l. 1. in Somn. Scip. c. 17. *Juno*, ait, *aerea cognominata est, quod ipsa aer putaretur, et aeris arbitra.* Ratio est, quod Anaximenes, aliique plures censuerint omnium rerum principem esse aerem, sicut Thales censuit esse aquam, Heraclitus ignem, Democritus atomos, Pythagoras numeros, teste Aristot. l. 1. Physic.

AUT GYRUM STELLARUM.] Id est stellas Zodiaci, hic enim est gyrus et circulus, ac quasi zona et cingulum cœli. Ita Lyran. Hugo, Dion. et alii. Hæ enim stellæ, ac præsertim sol obiens Zodiacum, fruges, fructus, omnesque res in terra producunt. Unde ζωδιακος, dicitur a ζωη, id est vita, quod motu suo vitam rebus sublunaribus conferat. Hinc constellationes Zodiaci præcipue sunt duodecim, quæ et signa vocantur, quia animalium quamdam habent similitudinem, de quibus carmen:

> Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
> Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Secundo, planius et plenius per *gyrum stellarum*

accipe constellationes, quæ ex multis partialibus stellis integrantur, itaque quasi gyrum stellarum conficiunt, aut potius orbem stelliferum, sive cœlum stellarum, puta cœlum octavum, scilicet firmamentum; hoc enim tot tautisque stellis, velut pyropis aut ignibus distinctum et variegatum, multi censuerunt esse Numen et Deum. Unde in Scriptura vocatur *militia cœli*, quam adorarunt ipsi quoque Judæi, ut patet 4. Reg. 23. 5. Ita S. Bonavent. Osorius, et alii. Hinc Planetis dedere nomina deorum; summum enim Planetam vocavere Saturnum, secundum Jovem, tertium Martem, quartum Phœbum, quintum Dianam, sextum Venerem, septimum Mercurium. Ita S. August. libro 7. de Civit. cap. 15. et 16. *Apollinem*, inquit, *quamvis divinatorem et medicum velint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt; Dianamque germanam ejus similiter lunam, et viis præsidere; unde et virginem volunt, quod via nihil pariat: et ideo ambos sagittas habere, quod ipsa duo sidera de cœlo radios terras usque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam et infimam partem mundi; Liberum et Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam fœmininis; vel illum liquori, illam vero ariditati seminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id est ad Jovem, qui propterea dictus est progenitor genitrixque quod omnia semina ex se emitteret, et in se reciperet.* Subjicit Minervam esse summum ætherem, Vestam esse ignem mundi leviorem, Cererem esse terram.

Aut nimiam aquam.] Græce βίαιον ὕδωρ, id est, *violentam aquam*, puta mare fluctibus agitatum, exundans omniaque obruens. Hinc Thales censuit, aquam esse rerum omnium principium, imo cœlos, aves, pisces, animalia, etc. facta esse ex aquis, sive ex abysso primigenia, plurimorum est sententia, uti ostendi Genes. 1. sub initium. Hinc et *aqua* dicitur. quasi *a qua omnia*. Porro, aquam nomine Tethyos vel Neptuni, ut deum coluere Persæ, et Germani, sed maxime Ægyptii, qui Nilum suum, utpote agros exundatione sua irrigantem et fœcundantem, velut Deum coluerunt, teste S. Athan. orat. contra Gentes. Unde Claud. ep. 6.

> Ægyptus sine nube ferax, imbresque serenos
> Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
> Gaudet aquis, quas ipse vehit, Niloque redundat.

Aut solem et lunam.] Græce, φωστῆρας οὐρανοῦ, id est, *luminaria cœli*, quorum unum, scilicet sol præest diei, alterum, scilicet luna, nocti, Gen. 1. Horum enim præ stellis species et fulgor dementes hominum mentes rapuit, ut deos esse censerent. Hinc Persæ solem coluerunt nomine Mithræ, Ægyptii nomine Osiris, et lunam nomine Isidis; alii nomine Phœbi et Dianæ; alii nomine Apollinis et Lucinæ. Unde et Plinius libro 2. cap. 6. et 7. de Deo dubitans: *Si quis*, inquit, *sit Deus, non alius erit quam sol*.

Rectores orbis terrarum.] Græce, πρυτάνεις. Ita Athenis vocabantur primi magistratus, qui civilia et sacra procurabant. *Rectores orbis* ergo vocat deos mundi guberuatores, quibus Gentiles tribuebant summam potentiam, providentiam et divinitatem, Deo uni et vero propriam.

3. et 4. Quorum si specie delectati, deos putaverunt, sciant quanto his dominator eorum speciosior est, speciei enim generator hæc omnia constituit. Aut si virtutem et opera eorum mirati sunt intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit, fortior est illis.] Pro *speciosior*, græce est βελτίων id est *melior*; S. Cyprian. l. 3. Test. c. 59. *pretiosior*. Pro *generator*, græce est γενεσιάρχης, id est *generationis auctor* vel *princeps*. Unde ad verbum vertas, *nam pulchritudinis genesiarcha creavit ea*. *Genesiarcha*, id est auctor, sive prima origo, vel princeps pulchritudinis generandæ.

Mundus græce dictus est κόσμος, id est *ornatus*, a sui specie et pulchritudine. Unde Lactantius libro 1. de Ira Dei c. 10. *Opus mundi*, ait, *quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem*. Vide dicta Gen. 1. Verum errarunt Gentiles, quod iu hac creaturarum specie defixi constiterint, nec assurrexerint ad rimandum earum opificem et creatorem. Scire enim poterant et debebant, quod creaturæ seipsas producere et creare nequiverint ac proinde quod creatæ sint ab alio, puta a Deo. Unde S. Athanas. l. de Incarn. *Mirum est*, ait, *quod nihil ex rebus creatis errabat in Numine intelligendo, præter solum hominem; non sol, non luna, non cœlum, non astra, non aqua, non æther immutant suum ordinem, sed agnoscentes suum opificem et principem, Rationem, Verbum Dei, eo tenore permanent, quo condita sunt. Soli autem homines aversi ab illa bona statione veritatis iisque quæ non erant, affectis Dei honorem, ac ejus cognitionem dæmonibus et hominibus in lapide effigiatis dedicaverunt.*

Hinc S. Dionys. de Divin. nomin. c. 1. ait Deum esse pulchrum, et per omnia pulchrum, et supreme pulchrum et semper eodem modo pulchrum, et universi pulchri principalem pulchritudinem in seipso ante omnia habere, ac proinde ipsum esse fontem omnis pulchritudinis, et causam omnium pulchrorum quæ in mundo sunt.

Et Boetius l. 3. de Consol. metr. 9.

> Tu cuncta superno
> Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
> Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Unde et Plato epist. 2. ad Dionys. regem, Deum nuncupat causam pulchrorum omnium. Platonem de more sequitur Philo libro de Opificio mundi. Quocirca pathetice exclamat S. Aug. l. 10. Conf. c. 27. *Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova; sero te amavi; et ecce intus eras: et ego foris: et alibi te quærebam, et in ista formosa, quæ fecisti, deformis irruebam.* Idem in Soliloq. cap. 31. *Circuivibam*, inquit, *omnia quærens te, et propter omnia derelinquens me. Interrogavi terram si esset Deus meus, et dixit mihi, quod non, et omnia quæ in ea sunt, hoc idem confessa sunt. Interrogavi mare, abyssos et reptilia, quæ in eis sunt, et responderunt: Non sumus Deus tuus, quære super nos eum. Interrogavi stabilem aerem, et inquit universus aer cum omnibus incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum ego Deus tuus. Interrogavi cœlum, solem, lunam et stellas: Neque nos sumus Deus tuus, inquiunt. Et dixi omnibus his, qui circumstant fores carnis meæ: Dicite mihi de Deo meo, quod vos noscitis, dicite mihi aliquid de illo. Et clamaverunt omnes voce grandi: Ipse fecit nos. Interrogavi proinde mundi molem; dic mihi si es Deus meus, an non? Et respondit voce forti; Non sum, inquit, ego, sed per ipsum sum ego: quem*

quæris in me, ipse fecit me; super me quære sum, qui regit me, qui fecit te. Interrogatio creaturarum, profunda est consideratio ipsarum; responsio earum, attestatio ipsarum de Deo, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit quoniam, ut ait Apostolus: Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, a creatura mundi intellecta conspiciuntur. Et post nonnulla: *Tu, Domine, principium omnium atque finis, qui es ante primordia sæculorum, et ante omnes sæculorum origines. Tu es Deus meus, et Dominus omnium bonorum, quæ creasti, et apud te omnium stabilium sunt causæ, et omnium mutabilium apud te immutabiles stant et manent origines, et omnium rationalium et irrationalium atque temporalium sempiternæ vivunt rationes.* Eadem habet libro 10. Confess. cap. 6. ubi et addit: *Domine, amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, et amavi te; sed et cœlum et terra, et omnia quæ in eis sunt, ecce mihi undique dicunt, ut te amem, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. Altius autem tu misereberis, cui misertus eris, et misericordiam præstabis, cui misericors fueris. Alioquin cœlum et terra surdis loquuntur laudes tuas.*

Si virtutem et opera horum mirati sunt.] Græce, *ειδε δυναμει και ενεργεια εκπλαγεντες* id est, *Si potentia et efficacia perculsi sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis,* q. d. Si miram vim agendi in sole, cœlis, stellis, igne, herbis, plantis, ventis, procellis, fulminibus, etc. idololatræ admirantur, ideoque ea colunt; multo magis mirentur et colant omnipotentiam Dei, qui has vires creaturis indidit, sed ita ut sibi longe majores reservarit, unde et alias creaturas iis quas creavit, longe efficaciores et fortiores creare potest: ac vires, quas jam creatis dedit, ad libitum revocat et adimit, uti igni ademit vim urendi tres pueros fideles in fornace Babylonica, leonibus ademit ferociam, ne nocerent Danieli, c. 6. soli, lunæ et cœlis ademit motum et cursum, cum ea stitit ad imperium Josue cap. 10. 13. mari ademit suam continuationem et alveum cum illud divisit ad imperium Mosis, ut Hebræi sicco pede transirent, Exodi 14.

Trismegistus in Pimandro Deum comparans agricolæ: *Aspice,* ait, *agricultorem semina in terræ gremium diffundentem, alibi quidem triticum, hordeum alibi, alibi vero reliqui generis semina. Aspice eumdem vites, malosque et ficus repastinantem atque amputantem. Eodem modo Deus ipse, in cœlum quidem serit immortalitatem, in terram vero mutationem, in totum denique mundum vitam ac motum.* Lactantius lib. 7. c. 3. *Si Deus,* inquit, *fecit mundum, fuit ergo sine mundo; si regit, utique sicut mens corpus regit, sed tamquam dominus domum, navimque gubernator, auriga currum; nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt.*

5. A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri.] Græca hic variant: Vaticana enim habent, *a magnitudine enim speciei,* vel *pulchritudinis creaturarum;* Complut. et Regia, *ex magnitudine enim, et pulchritudine, et creaturis;* S. Chrysost. hom. 4. in Gen. *ex magnitudine et specie creaturarum universi conditor decenter consideratur;* S. Gregor. 26. Moral. c. 28. *Per magnitudinem creaturæ et speciem potest intelligibiliter creator videri.* Pro *cognoscibiliter,* græce est *αναλογως,* id est analogice, sive per analogiam, comparationem, proportionem, collationem, illationem. Sensus ergo est, q. d. Ex magnitudine pulchritudinis et molis, virtutisque creaturarum, analogice cognosci potest, quanta sit magnitudo, tam pulchritudinis, quam immensitatis, perfectionis et omnipotentiæ ipsius creatoris: tum quia ex effectu cognoscimus causam, ac *ex operibus agnoscitur opifex,* ait S. Athanas. lib. 1. contra Gentes: tum quia, si tanta est pulchritudo, quantitas, perfectio et potentia in angelis, sole, cœlis, aliisque creaturis finitis et limitatis, quanta debet esse in creatore infinito et quaquaversum illimitato, qui cœlum et terram implet sua essentia, præsentia et potentia, imo supra cœlum per spatia illa vacua sua immensitate in immensum se extendit? Hæc enim est analogia, et comparatio analogica creaturæ cum creatore. Hinc Dei magnitudo, majestas, potentia, cæteraque attributa absolute sunt infinita, ita ut eis nil addi possit; adeo ut totus mundus ne vel hilum Deo adjiciat, sed Deus solus tantus est, quantus est Deus cum mundo conjunctus: quia Deus est immensus plane et infinitus: infinito autem nil addi potest. Sicut ergo umbra solis soli nil addi lucis, sic nec mundus quidquam bonitatis vel perfectionis addit Deo. Mundus enim est umbra Dei.

Alia similitudine idipsum declarat S. Justin. in Resp. ad Orthodox. *Sicut,* ait, *quod unum vel unitas est numeri principium, nil confert ad ejus perfectionem; nam et cum non esset numeri principium, perfectum erat, et factum principium numeri, non auctum est: sic Deus ante creationem erat perfectus, et post creationem non est auctus. Nihil ergo eorum, quæ ex creatione sunt, Deum auget.*

Quocirca ex hac Sapientis gnome, et ex illa Apostoli Rom. 1. 20. *Invisibilia enim ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur,* certum est viribus naturæ cognosci posse Deum esse, esseque unum. Vide rationes naturales, quibus idipsum probat Damasc. lib. 1. de Fide c. 5. Richard. de S. Victor. lib. 1. et 2. de Trinit. S. Thomas l. 1. contra Gentes cap. 43. Hoc est quod ait S. Dionys. c. 7. de Divin. nom. Deum conspici ex ordinatissima creaturarum omnium dispositione. Idem epistol. ad Titum: Mundi fabrica, ait, divinarum rerum, quæ non videntur, est integumentum. Et Plato in Sympos. asserit ex pulchritudine rerum creatarum pulchritudinem quamdam admirandam divinitatis cerni. Nam *cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum;* Ps. 18. 1. Et: *Plena est omnis terra gloria ejus;* Isaiæ 6. 3. Unde huc alludens Apostolus Rom. 1. 20. ait: *Invisibilia enim ipsius* (Dei) *a creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et divinitas,* ubi plura hac de re annotavi.

Vide Theodoret. serm. 1. et 2. de Providentia, S. Prosperum lib. 2. de Vocat. Gentium cap. 4. S. Ambros. et Basilium in Hexamer. Vide et Job c. 38. et seq. ubi Deus ex magnitudine terræ, maris, nubium, pluviarum, tonitruorum, fulminum, Behemot, id est elephanti, ac Leviathan, id est ceti, sive balenæ, etc. suam magnificentiam arguit, imo S. Job ad oculum repræsentat.

Porro S. Cyrill. libr. 1. contra Julian. hasce de Deo uno et vero recitat Gentilium Philosophorum et Poetarum sententias. Orphei: *Unus est, per se existens,*

unius progenies omnia facta sunt. Ipse autem in illis melior est. Neque illum quis intuitus est ex mortalibus, ipse vero omnes videt. Et post alia iterum: ipse enim firmatus est in æreo cælo, aureo in throno, super terram autem pedibus vadit. Manumque dexteram ad fines Oceani undequaque extendit: tremunt enim in circuitu montesque magni, et flumina, civitates profundumque jucundi maris.

Pythagoræ: *Deus quidem unus et ipse non, ut quidam suspicantur, extra mundi gubernationem, sed in ipso totus in toto circulo, omnes generationes considerat, contemperatio existens omnium sæculorum, et lux suarum virtutum et operum, principium omnium lumen in cælo, et pater omnium mens et animatio omnium, circulorum omnium motio.*

Platonis: *Nam patrem et factorem universi hujus invenisse, arduum opus est; et inventum omnibus enuntiare impossibile.* Rursum, ait, sensit Plato *de uno, Deo nomen quidem illi nullum congruere, neque humanam cogitationem posse comprehendere; sed appellationes, quæ de eo dicuntur, a posterioribus esse; abusiveque de ipso dici. Quod si omnino aliquid, nominibus quibus utimur de eo dicere audendum, magis appellationem unius, et boni ei tribuendam; non illud insinuat circa ipsum simplicitatem, atque per hoc sufficientiam: nullo enim opus habet, nec partibus, nec substantia, nec virtutibus, nec efficaciis, sed est omnium horum auctor. Boni autem vocabulum commendat nobis, quod ab ipso omne quod bonum est, dum alii pro virili imitantur illius, si ita licet dicere, proprietatem, perque illam salutem accipiunt.*

Mercurii Trismegisti, sive Hermetis ter maximi: *Deum intelligere quidem difficile, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile, et perfectum imperfecto comprehendere non possibile, et sempiternum conferre cum momentaneo difficile. Nam hoc quidem semper est, illud autem prætergreditur; et hoc quidem verum est, illud sub apparentia adumbratur: quantum igitur infirmius a fortiore, et minus a meliore distat, tantum etiam a divino et immortali mortale. Proinde si quis incorporeus oculus egrediatur a corpore ad contemplationem pulchri, et subvolet ac contempletur, non figuram, non corpus, non species intueri quærens, sed illud potius quod omnia facere potest, quod quietum, quod tranquillum, quod solidum, quod inconvertibile, quod ipsum omnia et solum, quod unum, quod ipsum ex seipso, quod ipsum in seipso, quod sibi ipsi simile; quod neque alii simile est, neque sibi dissimile. Et iterum ille: Itaque de illo uno et solo bono intelligens, nihil impossibile dixeris. Omnis enim virtus ipse est; neque in aliquo ipsum cogites esse, neque iterum quasi extra aliquem. Ipse enim est qui sine termino omnium est terminus; et qui a nullo comprehenditur, omnia in se comprehendit. Quoniam quod discrimen est corporum ad incorporea, et genitorum ad ingenitum, et necessitati subditorum, ad libere existens, vel terrenorum ad cælestia, et corruptibilium ad sempiterna? non quod aliud quidem libere existat, aliud autem necessitati subditum. Quæ autem infra imperfecta sunt, corruptibilia sunt.*

Sophoclis: *Unus verissime unus est Deus, qui cœlum ordinavit, et terram ingentem, pontique jucundam undam, et ventorum vim. Plerique autem mortales corde errantes, extruimus in animarum jacturam deorum imagines ex lapidibus et lignis, vel ex auro fabricatis, vel elephantinis figuris, sacrificiaque illis et ferias otiosas apparantes, eos colere arbitramur.*

Xenophontis: *Igitur manifestum quod magnus sit et potens, omniaque concutiat et confirmet, ignotum autem qualis sit figura: neque enim videtur esse lucidissimus sol, neque hic videtur permittere, ut ipse cernatur: sed si quis imprudenter eum spectet, oculis privatur.*

Moraliter hic disce a creaturis assurgere ad creatorem, ac in singulis Deum intueri. In iis enim Deus suam pulchritudinem expressit, vel potius adumbravit, uti sol seipsum exprimit in parelio. Lege Bellar. l. de Ascensu mentis in Deum. Hinc mundus hic S. Antonio, S. Bened. S. Bern. cæterisque Anachoretis fuit volumen deitatis, in quo scilicet ipsi Deum Deique magnificentiam legerunt et contemplati sunt. Præclare S. August. in Ps. 26. *Circuivi*, ait, *et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis. Immolamus hostiam jubilationis, immolamus hostiam lætitiæ, hostiam gratulationis, hostiam gratiarum actionis, quæ verbis explicari non potest. Immolamus autem, ubi? In ipso tabernaculo ejus, in sancta Ecclesia. Quid ergo immolamus? Abundantissimum et inenarrabile gaudium, nullis verbis voce ineffabili. Hæc est hostia jubilationis. Unde quæsita, unde inventa est? Circumeundo, inquit, circuivi et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis. Circumeat animus tuus per universam creaturam, undique tibi clamabit creatura: Deus me fecit. Quidquid te delectaverit in arte, artificem commendat, magisque si circumeas universa, consideratio concipit artificis laudem. Vides cœlos, magna opera Dei sunt. Vides terram, Deus fecit, semina innumera, diversitates germinum, multitudinem animalium. Circui adhuc cœlos usque ad terram, nihil relinquas. Undique tibi omnia resonant conditorem. Et ipsæ species creaturarum voces sunt quædam creatorem laudantium. Quis autem explicet laudibus universam creaturam? quis illam explicet laudibus? quis digne laudet cælum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt?* Et post nonnulla: *Quis digne laudet Angelos, Sedes, Dominationes, Principatus et Potestates? quis digne laudet hoc ipsum, quod in nobis viget vegetans corpus, movens membra; sensus exercens, et memoria tam multa complectens, intellectu tam multa discernens, quis digne laudet? at si in istis creaturis Dei sic laborat humanus sermo, in creatore quid agit, nisi sola restat sermone deficiente jubilatio? Circuivi et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis.* Idem ser. 143. de Tempore: *Interroga*, inquit, *pulchritudinem terræ, interroga pulchritudinem maris, interroga pulchritudinem dilatati et diffusi aeris, interroga pulchritudinem cœli, interroga ordinem siderum, interroga solem fulgore suo diem clarificantem, interroga lunam fulgore suo sequentis noctis tenebras temperantem, interroga animalia, quæ moventur in aquis, in terris, quæ volant in aere, latentes animas, perspicua corpora, visibilia regenda, invisibiles regentes: interroga ista. Respondent tibi omnia: Ecce, vide, pulchra sumus: pulchritudo eorum confessio eorum est. Ista pulchra mutabilia quis fecit, nisi incommutabilis pulcher in seipso?*

Quid ergo est *mundus? est liber divinitatis*, ait Trimegistus ac S. Basil. hom. 11. in Hexam. et S. Chrysost. in Ps. 148. Quid est *sæculum? est speculum divinorum*, ait idem Trismegistus; imo S. Paulus 1. Cor.

13. in quo resplendet divina majestas. Quid est mundus? est *lyra* vel *cithara* suavem edens divinæ providentiæ concentum cujus lyricen vel citharœdus est Deus. Ita sanct. Athanas. orat. contra idola, et S. August. 10. Confess. cap. 6. Quid est orbis? est *pictura* pulcherrime variegata (instar campi, qui est quasi tapes floribus herbisque varie coloratus) cujus Apelles et pictor est Deus. Ita S. Athanasius et S. Aug. locis jam citatis. Quid est orbis terræ? *est mundi totius templum*, ait Trismegistus apud S. Aug. l. 8. de Civit. c. 23. Quid est mundus? est colossus, est basilica, imo civitas pulcherrima, cujus artifex et conditor est Deus, Hebr. 11. 10. Quocirca S. Basil. orat. de S. Julitta ait: *Nox tibi nova precandi Numinis argumenta subjiciat. Cum cœlum suspicis, et in siderum pulchritudinem intueris, rerum aspectabilium Dominum roga, et optimum hujus universitatis opificem Deum venerare* S. Paulin. ep. 4. ad Sever. *Omnia sub sole vanitas. Proinde super solem veritas. Ita qui in veritate consistunt, etsi intra mundum vivant habitatione corporea, tamen supra mundum sunt conversatione cœlesti, et astrorum choros, vel cœlorum polos evolantes spiritu scandunt et supervadunt, celsioresque elementis agunt, etc.* B. Laurent. Justin. ser. de S. Martino: *Oculis aspiciebat in cœlum, ubi cordis sui repositum sciebat esse thesaurum. Est enim Christus Dominus humilium thesaurus, pauperumque divitiæ. O Israel, quam magna est domus Dei et ingens locus possessionis ejus!* Baruch 3. 24. Si terram et terrena calcas, punctum cœlo vastissimo commutas. Quanta vero est summa illa Dei cœlo præsidentis magnitudo et majestas? Si totum cor ei dedas totum das quod potes, sed reipsa parum das. Etiamsi Deo mille dares corda, etiamsi immensis animis et ardoribus Seraphicis illi servires; etiamsi mille millionibus annorum ad sudorem pro eo laborares, quid hæc sunt ad Deum? quid ad tantum charitatis et magnificentiæ profluvium?

6. et 7. Sed tamen adhuc (*adhuc* non est in Græco) in his minor est querela. Et hi enim fortasse errant, Deum quærentes, et volentes invenire. Etenim cum in operibus illius conversentur, inquirunt: et persuasum habent, quoniam bona sunt quæ videntur.] Pro *querela* græce est μεμψις, idest reprehensio, culpa.

A prima specie idololatriæ eorum, qui coluerunt solem, lunam, aliasque creaturas, progreditur ad secundam speciem eorum, qui coluerunt idola, id est statuas arte hominis factas, hancque illa deteriorem et graviorem ostendit, ut præ hac illa veniabilis et venia quodammodo digna, vel certe minus indigna videatur. Sensus est, q. d. Solicolæ, cælicolæ, cæterique aliquam creaturam divino honore colentes, minus culpandi videntur præ illis, qui idola fecerunt et adorarunt. Forte enim ipsi idcirco in cultu solis alteriusve creaturæ errarunt, quod cum Deum quærerent et vellent invenire, solem, stellas, aliasque res creatas ob eximiam pulchritudinem considerantes, illis inhæserint, nec ad Deum, quem oculis videre non poterant, mentem sustulerint: quare soli aliisque rebus eximie pulchris, quibus nil pulchrius aspiciebant, divinitatem tribuebant.

Nota τo *fortasse*, non referri ad *errant* præcise: certum est enim eos errare in cultu et adoratione creaturarum, sed ad τo *errant Deum quærentes*, q. d. Forte hi aliqua ratione a gravitate sceleris idololatriæ, si non in totum, saltem in parte excusari possunt, quod fortuitus eorum fuerit error: cum enim quærerent Deum, fortuito incurrerunt in speciosas creaturas, cumque alium Deum non reperirent nec aspicerent, illas pro diis habuerunt. Ita Dionys. Jansen. Cantacuzen. et alii. Unde ait: *Cum in operibus illius conversentur*, id est, cum occupent se operibus Dei considerandis, *persuasum habent:* græce, πειθονται τη οψει, id est *persuadentur aspectu*, credunt oculis, *quoniam bona;* græce, *pulchra, sunt, quæ videntur*, q. d. Lenocinio oculorum decepti pulchras has creaturas coluerunt, cum pulchrius nil cernerent, nec Deum pulcherrimum oculis contueri possent.

8. et 9. Iterum autem nec his debet ignosci. Si enim tantum potuerunt scire, ut possent æstimare sæculum; quomodo hujus Dominum non facilius invenerunt?] Est Correctio. Ne quis enim, ex eo quod extenuavit solicolarum etc. culpam, eos culpa liberet, idcirco hic eorum errorem arguit, ac venia dignum negat, q. d. Ne hæc quidem excusatione studii, et intentione quærendi Deum veniam merentur; quia ex sæculo, id est ex mundo, hoc est ex mundi creaturis, facile potuerunt et debuerunt ascendere ad opificem, et agnoscere creatorem: unde ad eum debuerunt oculos mentis attollere. Pulchra claraque ratione et similitudine idipsum demonstrat Trismegistus Dialogo 5. *Etenim cum statuam et imaginem absque fabro et pictore fieri nullus asserere audeat, miram mundi hujus constructionem sine conditore constitisse putabimus? o cæcum homunculum! o nimis impium! o profundis obrutum ignorantiæ tenebris! Cave, cave, o fili mi Tati, ne umquam artificium prives artifice.*

Æstimare sæculum.] Græce στοχασασθαι, id est primo, observare, consulere, et sagacitate tua penetrare naturam hujus mundi; secundo, conjectare et conjectura assequi, ac per effectus et signa cognoscere *sæculum*, id est mundum, ac res naturales, quæ sunt a Deo creatæ in mundo; tertio, collimare, in scopum intendere, ac mundi indolem, dotes et proprietates, velut album collimatori propositum, acie mentis figere. Sic enim Aristot. et Philosoph. tota mentis intensione naturas elementorum, animalium, aliarumque rerum physicarum scrutati, easdem intellexerunt et comprehenderunt; sed ibi defixi ad opificem et creatorem Deum oculos non sustulerunt, ideoque *evanuerunt in cogitationibus suis*, ut ait Apost. Rom. 1. Idem hodie videre est in multis Philosophis, Astrologis, Mathematicis, mercatoribus, artificibus: adeoque major pars hominum creaturæ alicui inhæret, et obliviscitur Creatoris, quæ magna et summe miseranda est mortalium vanitas et cæcitas.

10. Infelices] ταλαιπωροι, id est miseri, ærumnosi, calamitosi) autem sunt, et inter mortuos spes illorum est, qui appellaverunt deos opera manuum hominum, aurum et argentum, artis inventionem, et similitudines animalium; aut lapidem inutilem opus manus antiquæ,] q. d. Idololatris iis qui colunt solem, lunam, aliasve res creatas, longe miseriores sunt et infeliciores idololatræ illi, qui colunt idola et simulacra ex auro, lapide, ligno, argilla ab artifice humana arte efformata: quia illi colunt opera Dei; hi vero opera hominum; puta fabrorum, figulorum,

pictorum, etc. Ita S. Athanas. orat. contra idola, qui et addit, quod fabri non possunt fabricare deos, sed fabriles dumtaxat statuas, easque inanimas, quas animare et vivificare nequeunt, multo minus deificare. Deus autem inanima potest animare, humana deificare, et ex hominibus deos efficere, juxta illud: *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes*; Psal. 81. 6. Imo Deus hominem uniens Verbo in Christo, illum vero Deum effecit: *Nimis enim stultum est credere, deos quos fecerunt homines, plus valere apud eos, quos fecit Deus quam valent ipsi homines, quos idem ipse fecit Deus*, inquit sanctus Augustinus lib. 8. de Civit. cap. 24.

Inter mortuos spes illorum est.] Græce, *in mortuis spes illorum sunt*, hoc est primo, q. d. Hi idololatræ in idolis inanimis et mortuis spes suas defigunt ac deos non vivos, sed insensiles invocant. Hinc secundo Vatabl. vertit, *mortua est spes illorum*, id est carent omni spe, quia illam defixerunt in idolis mortuis, quæ eos juvare, imo audire nequeunt; quare spes eorum est desperata, ideoque non est spes, sed desperatio. Tertio, q. d. Adeo sunt desperati, ut quasi in numero damnatorum, qui omnem salutis spem abjecerunt, esse videantur. Ant, q. d. Sicut mortui non habent spem vitæ, sic idololatræ non habent spem salutis; sed sicut illorum vita, sic horum salus est desperata, quia carent fide et cognitione Dei, a quo solo salvari possunt. Quarto, q. d. Non sperant, hoc est non expectant nisi mortem et damnationem, ut inter mortuos et damnatos deputentur: hoc enim et nil aliud eos manet et exspectat. Ex adverso de fidelibus et justis dixit c. 3. 4. *Spes illorum immortalitate plena est.* Omnes hi sensus veri sunt et appositi, sed primus planior et simplicior videtur. Hoc est quod canit Psaltes: *Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis.* Psal. 113.

Aurum et argentum (puta aurea et argentea simulacra, statuas ex auro et argento fabricatas; statuas, inquam, inanimas deorum, imo hominum defunctorum) deos appellaverunt.] Fovit juvitque errorem et superstitionem diabolus, qui, ut ex Trismegisto docet S. Aug. l. 7. de Civ. c. 6. et l. 8. c. 23. et seq. in simulacra se insinuans, per illa loquebatur, dabatque responsa et oracula; unde illa velut numina a populo consulta et culta sunt. Sed audi Aug. *At ille* (Trismegistus) *visibilia et contrectabilia simulacra, velut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus invitatos qui valeant aliquid, sive ad nocendum sive ad desideria eorum nonnulla complenda, a quibus eis divini honores et cultus obsequia deferuntur. Hos spiritus invisibiles per artem quamdam, visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata et subdita simulacra; hoc esse dicit deos facere, eamque magnam et mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem.*

Nota hic Gentilium sapientissimos, qualis fuit Trismegistus, censuisse idola esse corpora et membra deorum, puta dæmonum: itaque ea adorasse, sicut nos adoramus humanitatem et corpus Christi. Porro quis, quantus et quam antiquus fuerit hic Trismegistus, ita declarat idem S. Aug. l. 18. c. 39. *Nam quod attinet ad philosophiam, quæ se docere aliquid profitetur, unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Trismegistum vocaverunt, in illis terris ejusmodi studia claruerunt, longe quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ; sed tamen post Abraham, Isaac, Jacob et Joseph, nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Trismegistus ille Mercurius.*

Artis inventionem.] ἐνθύμημα, id est meditationem excogitationem, fabricationem, hoc est opus ingeniosa arte excogitatum et elaboratum. Refer hæc ad *aurum et argentum* per appositionem, q. d. *Aurum et argentum arte fabricatum, etc. deos appellarere.* Sic et S. Paulus idolum vocat *sculpturam artis et cogitationis hominis*, id est simulacrum ab homine artificiose excogitatum et sculptum, Actor. 17. 29. S. Augus. vero apte idola vocat phantasmata hominum: nam libro de vera relig. cap. 37. cum dixisset alios adorare solem, alios lunam, alios stellas, subjicit: *Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est, mundum totum cum omnibus quæ in eo sunt, et vitam qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt. Hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cujus partes sint cætera. Non enim universæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde est quod in simulacra præcipitantur, et ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quæ tamen adhuc visibilia sunt. Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine observant.*

Quocirca apposite idem S. August. q. 29. in Josue, ait mystica et maxima idola esse phantasmata cordis et cupiditatis nostræ, cum quis scilicet sectatur et colit honores, opes, delicias, quas sibi imaginatur, et ut summum bonum repræsentat: quæ proinde plane demolienda et eradicanda esse asserit.

Aut lapidem inutilem,] q. d. Non tantum aurea et argentea simulacra, sed et lapidea ex inutili et vili lapide efformata, *deos appellaverunt*, uti etiamnum Romæ videmus priscorum deorum vivos in marmore vultus.

Opus manus antiquæ.] Simulacro enim venerationem auxit, quod esset opus antiquum antiqui artificis; sicut etiamnum Romæ et alibi priscæ Romanorum statuæ, ob vetustatem majoris sunt pretii. Accessit vetularum et vulgi superstitio; credentium simulacra post certam annorum periodum miram sortiri virtutem; de qua vide Guilielm. Parisiens. lib. de Legibus c. 23. et Delrium in Magic.

Porro primi ex Gentilibus Christiani in odium idololatriæ tunc grassantis, ut longissime ab idolis pristinis se recessisse testarentur, nullis imaginibus, præsertim Dei, utebantur in templis, unde a Gentilibus vocabantur athei; quam calumniam refellunt S. Justinus, Arnobius, Athanas. August. Tertull. et alii qui apologias pro Christianis contra Gentes scripsere. At cum per Constantinum idololatria sublata fuit, ut jam non foret recidivæ in illam periculum, fideles induxere imagines Christi, B. Virginis et Sanctorum in templa, uti Romæ vetustissimas, tum in templis, tum in cryptis conspicimus, qua-

rum usum probavit Ecclesia, sanctumque definivit in Synodo VII. Generali, quæ fuit Nicena II. et Trident. sess. 25. sub initium. Imagines enim sunt rudium libri, in quibus legunt gesta Christi et Sanctorum, ut illa imitentur, et illos venerentur.

Hactenus de simulacris ex auro, argento, lapide fabricatis; nunc subjicit similia ex ligno fabrefacta, quæ crebriora sunt, ac eorum vilitatem et indignitatem demonstrat, ait ergo :

11. et 12. AUT SI QUIS ARTIFEX FABER DE SYLVA LIGNUM RECTUM SECUERIT, ET HUJUS DOCTE ERADAT OMNEM CORTICEM; ET ARTE SUA USUS, DILIGENTER FABRICET VAS UTILE IN CONVERSATIONEM VITÆ, RELIQUIIS AUTEM EJUS OPERIS AD PRÆPARATIONEM ESCÆ ABUTATUR.] *Aut si quis*, repete ex v. præced. *appellaverunt deos opera manuum hominum*, puta simulacra, uti ex auro, argento et lapide, sic et ex ligno fabricata, quorum vanitatem vanamque superstitionem graphice hoc versu et sequenti depingit, quod scilicet faber lignarius secans arborem, illamque decorticans, ex illa fabricet arcam, mensam, fenestram, aliudve instrumentum utile ad communes usus hujus vitæ; ex ejus vero reliquiis et rejectamentis, partim accendat ignem, quo escam coquat; partim faciat idolum, hoc est effigiem hominis vel animalis, quam perpolitam in templo collocet, clavisque ferreis aræ affigat, ne labatur et corruat. Eodem plane modo idolorum fabricam depingit et subsannat Baruch toto c. 6. Jerem. c. 10. et Isaias c. 44. 9. et seq. quos hic Sapiens imitari videtur. Quare quæ ibi dixi, hic non repetam ideoque paucis, quæ sequuntur perstringam.

ARTIFEX FABER;] græce υλοτομος τεκτων, id est *materiæ cæsor*, faber materiarius vel lignarius, qui materiam parat ad aliquod opus. At verbum υλοτομος idem est quod sylvam cædens; silva enim dat arbores quasi materiam fabris ad opera fabrilia: υλη enim est sylva, indeque materia: Latini enim sæpe græcam aspirationem vertunt in litteram S, ut pro υπερ dicunt *super*, pro υς dicunt *sus*, pro υλη dicunt *silva*; unde υλη significat quamlibet materiam, sed præ omnibus cæduam. Sensus est q. d. Mechanicus et vilis faber fabricavit idolum : ipse ergo præstantior est idolo, quia opifex præstat suo opere, et anima præditus præstat idolo inanimo; unde puderet fabrum adorare idolum a se factum, quia scit idolum omnem formam et pulchritudinem a se accepisse; quare cum ipse non sit Deus, multo minus idolum esse Deum, cum ipse deos fabricare nequeat.

LIGNUM RECTUM,] græce, ευτηκτον φυτον id est plantam vel arborem, quæ facile colliquescit (τηκω enim est liquo, mollio, tabefacio) resolvitur, putrescit, corrumpitur. Alii legunt ευτυκτον, id est facilem factu, elaboratam eleganter; Vaticani legunt ευκινητον, id est bene mobilem, quod facile obediat manui artificis; non enim a quercu solet exscindi simulacrum. Alii ευτεκτον id est bene genitam, recte natam et formatam.

Noster apposite vertit, *rectum*, quia quæ recta sunt facilius formantur: unde dicuntur ευκτηδονα δενδρα, *Arbores quarum venæ et fibræ recte fluunt*. Hinc Complut. vertunt, *rectum*; Vatabl. *eximium*; alii: *accommodatum, aptum tractabile:* Cantacuzenus exponit idoneum, rectum, agile.

Pro *diligenter*, græce est, ευπρεπως, id est decenter, decore, concinne, eleganter. Pro *utile* perperam Lyran. Hugo, Dionys. legunt *inutile*.

IN CONVERSATIONEM VITÆ,] græce εις υπηρεσιαν ζωης, id est *in ministerium vitæ*.

Pro *reliquis*, græce est αποβληματα, id est rescissamenta, rejectamenta, residua a ligno resecta. Græca ergo sic habent, *Rejectamenta vero operis in præparationem escæ expendens satiatus est.* Exaggerat vilitatem materiæ idolorum; siquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cujus ramentis, seu ramis cibus coquitur, quo recreetur et saturetur.

ABUTATUR,] id est utatur. Sic Cicero Action. 3. in Verrem, et lib. 9. epist. 6. ait, se tempore et vacatione, quam sibi respub. concedebat, abuti, id est uti ad studium. Sic Jurisconsulti dicunt, nos uti rebus, quæ usu non consumuntur; abuti vero iis quæ usu consumuntur, qualia hic sunt ligna, quibus ignis ad coquendum accenditur. Unde Cato de Re rustica c. 76. ait: *Donec omnem cassum cum melle abusus eris*, id est consumpseris. Rursum abuti apud Ciceronem et alios classicos est abunde vel copiose uti; sicut lignis multis ad ignem culinæ copiose utimur, ideoque abutimur.

13. ET RELIQUUM HORUM, QUOD AD NULLOS USUS FACIT, LIGNUM CURVUM, ET VORTICIBUS PLENUM, SCULPAT DILIGENTER PER VACUITATEM SUAM ET PER SCIENTIAM SUÆ ARTIS FIGURET ILLUD, ET ASSIMILET ILLUD IMAGINI HOMINIS.] Pingit hic fabrum lignarium sculpentem simulacrum, sive idolum, ut ostendat illud nil habere numinis, sed merum esse figmentum cogitationis et operationis artificis, ad illius arbitrium et libitum fabrefactum. Singula pene verba habent emphasim, et peculiarem idoli vilitatem denotant. Unde ait primo : *Reliquum horum*, græce, το δε εκ αυτων αποβλημα, id est *eorum rejectamentum*, q. d. id est quod ex lignis rejicitur, quasi segmentum ineptum ad formandum vas, et ad struendum ignem, hoc fecit simulacrum et idolum. Secundo, *quod ad nullos usus facit*, q. d. Inutile ad omnia. Tertio, *curvum* græce σκολιον, id est tortuosum, obliquum, distortum. Quarto, *vorticibus plenum*; græce, οζοις συμπεφυκος, id est cum nodis natum nodosum, ramosum: οζος enim est nodus (indeque ramus enascens. Noster nodos vocat *vortices*, vel, ut Vatican. habet, *vertices* (idem enim sunt *vortex* et *vertex*) quod in seipsos vertantur et contorqueantur instar rotationis et vertiginis, uti faciunt vortices aquarum, juxta illud Ovidii lib. 4. de Ponto, *Crebro vertice tortus Halys*. Lignum enim enode planum est, pulchrum et facile elaboratu; nodosum, vero asperum, deforme et difficile. Quinto, quod illud *sculpat diligenter per vacuitatem suam*; græce εν επιμελεια αργιας αυτου, id est in diligentia, cura, industria otii sui. *Vacuitas* ergo hic non lignum excavatum, ut vult. Lyran. nec vacuum et inanem laborem, ut vult S. Bonavent. nec vacuum cerebro sive amentem, ut vult Dionys. sed otium significat, q. d. Lignum idoli adeo rude est, ut a fabro magno studio, cura et arte sculpi polirique debeat, sed ipse aliis rebus ad familiæ sustentationem necessariis occupatus, idipsum scalpit sculpitque tantum per otium, cum scilicet ab aliis operibus magis urgentibus otia-

tur. Idolum ergo est opus otii, ideoque neglectum, impertinens et nullius momenti. Sexto, addit quod *per scientiam suæ artis figuret illud*; græce, ἐν ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id est *in experientia intellectus*, hoc est, per experientiam, qua crebro sculpendo, scientiam et artem affabre sculpendi sibi comparavit. Igitur idolum ignorans et carens mente, indiget scientia, mente et arte hominis sculpentis, ejusque est opus et figmentum: hic enim dat illi suam formam et figuram, omneque decus, ad divinitatem, quam non habet, ei tribuere nequit. Septimo, *assimilet illud imagini hominis*, q. d. Idolum adeo non est Deus, ut ne quidem sit homo vivens, sed imago tantum mortua hominis vivi ab homine efficta. Ergo non verus, sed fictus pictusque est Deus. Unde Horatius illud ridens l. 1. Serm. satyra 8.

> Cum faber incertus scamnum faceretne Priapum,
> Maluit esse deum.

Pleraque ergo idola habuere speciem hominis, quia deos omnes constat fuisse homines; homines enim insignes ob fortitudinem, imperium, beneficentiam, aut beneficium reip. præstitum, a populo relati sunt inter deos. Audi Tertull. lib. de Idol. c. 15. *Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse apud suos constet.* Idem docet S. August. toto cap. 26. lib. 8. de Civit. et S. Cyprian. lib. *quod idola non sunt dii*. Constat Saturnum, Jovem, Minervam, Mercurium, Cererem, Venerem, fuisse homines, uti fuse docet Tertull. Apolog. 11. ubi pariter ostendit quod iidem fuerint scelerati.

Porro tam operose Sapiens æque ac Prophetæ vanitatem idolorum vilitatemque describunt, quia primitus idololatria consistebat in adoratione deorum in templis vacuis, sine ullis eorum simulacris, tumque parcior et rarior erat; postea vero cum deorum fabrefacta sunt simulacra, eaque eleganter sculpta, depicta, et auro gemmisque ornata; tunc illa, utpote oculis conspicua, passim ab omnibus coli cœpere. itaque valde per idola crevit idololatria, ut docet Tertull. lib. de idololatria, c. 3. Unde et S. Aug. l. 4. de Civ. c. 30. ait Ciceronem risisse idola et idololatras, et cap. 31. asserit Varronem Romanorum doctissimum censuisse Deum non esse idolum, sed *animam motu et ratione mundum gubernantem*; ac mox de eodem subjicit: *Dicit etiam antiquos Romanos plus quam annos centum et septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dii observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Judæam, nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: Qui prima simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis et metum dempsisse, et errorem addidisse, prudenter existimans deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quod vero non ait: errorem tradiderunt, sed addiderunt, jam utique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem.* Idem testatur Plutarchus in Vita Numæ Pompilii secundi Romanorum regis, qui Romulo successit: *Hic, inquit, Romanos prohibuit existimare imaginem Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque ficta Dei prius species, sed in prioribus centum et septuaginta annis, templa quidem ædificabant, sacraque tuguria erigebant; simulacrum vero corporeum nullum dicabant. Perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimilare, neque aliter atque intelligentia Deus percipi posset.* Idem docent Clemens Alexand. lib. 1. Stromat. Euseb. et alii. Post Numam ergo Tarquinius Priscus, vanitate et stultitia Græcarum superstitionum Hetruscarumque domi imbutus, Romanos edocuit simulacra diis ponere; unde ipse Capitolium ædificavit, illudque Jovi dedicavit.

Imo prisci Gentiles prima simulacra deorum fecerunt absque effigie hominis vel animalis, in rudi trunco, vel informi ligno, maxime dum ea figerent ad discriminandos agrorum ditionumque terminos. Unde Lucanus libr. 3.

> Simulacraque mœsta deorum
> Arte carent, cæsisque exstant informia truncis.

Postea deo Termino faciem hominis dedere, sed truncam sine manibus, brachiis, pedibus, etc. uti adhuc videre est Romæ in priscis Termini imaginibus. Denique crescente arte æque ac superstitione, deos pinxerunt et sculpserunt plena et perfecta effigie hominis, eamque coloribus, purpura, coronis aureis, sceptro ornarunt, ut eam venerabilem rudibus efficerent; atque tum idololatria adeo increvit, ut idola etiam plateas, forum, balnea, stabula et domos replerent, uti testatur Tertull. lib. de Spectac. c. 8. unde addit: *Totum sæculum Satanas et Angeli ejus repleverunt.*

14. Aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, et rubicundum faciens fuco colorem illius, et omnem maculam, quæ in illo est perliniens.] Crevit superstitio idololatriæ, ut idola fingerent effigie non hominis, sed animalis cujuspiam ejusque vilis et abjecti (hoc enim est græcum εὐτελεῖ) puta canis, felis, simiæ, muscæ, qualis erat Beelzebub.

Perliniens rubrica.] Græce μίλτῳ, id est *minio*, sicut prisci librorum vel capitum titulos rubeo colore notabant, qui inde rubricæ sunt dicti. Prisca ergo idola tingebantur rubeo colore, velut purpureo et igneo; purpura enim est vestis regum; ignis vero index divinitatis, ut significarent deos esse reges universi, fulminaque et ignes vibrare. Porro hunc colorem vocat *fucum*, quia eo obducentes statuam idoli tegebant omnes ejus maculas, fœdos colores et sordes; ut subdit Sapiens; quod erat facere fucum populo. Fucus enim vocatur *unguentum* vel *pigmentum*, quo mulieres tinguntur et colorantur, ut pallorem luridum ac vitia corporis obtegant; quare fuco rubrum vel roseum colorem faciei inducunt. Unde Comicus:

> Nam isthæc veteres, quæ se unguentis unctitant
> Vetulæ, edentulæ, quæ vitia corporis fuco occultant.

Denique fucus quolibet colore fieri potest. Totum hunc locum a versu 11. clare et eleganter vertit Vatablus hoc modo: *Aut cum quis faber materiarius eximiæ arboris succisæ, omnem circa corticem scite destrinxit, et inde vas usui vitæ profuturum artificiose pulchreque fabricavit; opificii vero recisamentis apparando cibo consumptis satiatus, resectum inde nullius usus ineptum sumpsit truncum ramisque nodosum, per otium sculpsit diligenter, et vacans perite formavit, adeoque hominis figuravit effigie, aut animalis cujuspiam vilis si-*

mulacrum effinxit. Deinde minium et fucum illinendo, conciliavit ei ruborem, et omnem in eo maculam obduxit.

15. et 16. ET FACIAT EI DIGNAM HABITATIONEM, ET IN PARIETE PONENS ILLUD, ET CONFIRMANS FERRO, NE FORTE CADAT, PROSPICIENS ILLI, SCIENS QUONIAM NON POTEST ADJUVARE SE: IMAGO ENIM EST ET OPUS EST ILLI ADJUTORIUM,] q. d. Deinde idolo quasi numini extruit sacellum, altare, templum, aut potius ædiculam, tabernaculum, vel thecam, cui includatur, uti Demetrius argentarius faciebat ædiculas argenteas Dianæ, Actor. 19. 24. primitus enim non erant templa: nam primus Salomon Hebræis templum erexit, imo Xerxes Magorum consilio templa combussit; quod, ut scribit Cicero libr. 2. de Legibus, mundus totus esset templum, nec domibus includendi forent dii, sed ipsis omnia patentia deberent esse ac libera, ideoque oraturi altos montes conscendebant; idola ergo domestica in domorum cubiculis, puta in Larariis vel Oratoriis collocabant (omnia enim hæc spectant ad vilitatem idolorum demonstrandam) ibique in pariete illa collocabant, ac clavis affigebant firmabantque, providentes illis ne caderent, quia sciebant illa non posse seipsa sustinere, sed ope aliena indigere eo quod idolum non aliud sit, quam imago imbecilla, quæ opus habet alterius auxilio et sustentaculo. Idem idolis improperat Jerem. cap. 10. 4. *Clavis,* inquit, *et malleis compegit, ut non dissolvatur,* etc. *portata tollentur, quia incedere non valent.* Et Baruch cap. 6. 26. *Si ceciderint,* ait, *a semetipsis non consurgunt; neque si quis eum statuerit rectum, per semetipsum stabit.* Vere S. Aug. serm. 29. de Verbis Domini: *Deus aureus,* ait, *et Deus ligneus ad pretium dispares sunt; at habere oculos, et non videre pares sunt.*

17. ET DE SUBSTANTIA SUA ET DE FILIIS SUIS, ET DE NUPTIIS VOTUM FACIENS INQUIRIT NON ERUBESCIT LOQUI CUM ILLO QUI SINE ANIMA EST;] græce: *Tandem pro possessionibus, pro nuptiis suis et pro liberis illis* προσευχόμενος, id est, *orans* vel *vota nuncupans, in animo verba facere non erubescit.* Ita Vatabl. Quare τὸ *inquirit* non est in Græco, sed subauditur et sententiæ vim adauget, q. d. Quænam est illa vesania, ut idolo ligneo et stupido vota faciant ad hoc, ut felices sortiantur nuptias, liberos et possessiones, ab eoque inquirant num eas asseculuri sunt, an non? cum idolum inanime, nec loqui, nec audire, nec intelligere, multo minus prophetare valeat. Vide Baruch cap. 6. 33. et seqq. Porro Hebræos, Gentiles et Christianos, cum quid a Deo vel ab idolis postularent, solitos precibus addere vota, ut facilius rem impetrarent, notissimum est. Audi Valer. Max. l. 1. cap. 1. *Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur; cum aliquid commendandum est, precatione; cum exposcendum, voto; cum solvendum gratulatione, cum inquirendum, vel extis, vel sortibus; impertito cum peragendum solemni ritu sacrificio; quo etiam ostentorum ac fulgurum denunciationes procurantur.*

18. et 19. ET PRO SANITATE QUIDEM INFIRMUM DEPRECATUR, ET PRO VITA ROGAT MORTUUM, ET IN ADJUTORIUM INUTILEM INVOCAT. ET PRO ITINERE PETIT AB EO QUI AMBULARE NON POTEST; ET DE ACQUIRENDO, ET DE OPERANDO, ET DE OMNIUM RERUM EVENTU PETIT AB EO QUI IN OMNIBUS EST INUTILIS.] *Infirmum,* non ægrum, sed invalidum et impotentem; hoc enim est ἀσθενῆ *Mortuum,* id est, anima et vita destitutum. Est catachresis. Proprie enim *mortuus* dicitur, qui aliquando vixit, vitæque est capax: idolum autem vitæ est incapax. *Inutilem,* græce ἀπειρότατον, id est, inexpertissimum, ignarissimum et ignavissimum, utpote, qui numquam potuerit experiri, et per experientiam aliquid cognoscere. Petrus Nannius legit, ἀπορώτατον, id est, egentissimum, et ope consilioque destitutissimum, ut totus sermo per antitheses decurrat, q. d. Pro ope invocat opis indigum, et ut Vatablus vertit, *extreme inopem.* Noster videtur legisse ἀχρειότατον id est, *inutilem*; aut ἀναπηρότατον, id est, summe cæcum, mutilum et mancum; aut ἀπηρότατον, id est, pera et crumena extreme destitutum, hoc est, pauperrimum.

ET PRO ITINERE PETIT AB EO QUI AMBULARE NON POTEST.] Vatabl. Pro *itinere faciendo, ne gradum quidem facere valenti supplicat,* q. d. Idololatra, ut felix habeat iter, invocat idolum velut ducem itineris, qui nec pedem quidem movere potest, juxta illud: *Pedes habent, et non ambulabunt,* Ps. 113. Sic Romani Deam itineris *Iterducam* et *Domiducam* vocabant et invocabant; Fessi vero Deam *Fessoniam,* teste S. August. 7. de Civit. cap. 3.

DE ACQUIRENDO,] etc. Græca clare et eleganter habent: *Pro quæstu, opificii successu, manuumque dexteritate et prospero successu, ignavissimum manibus rogat gnavitatem, agendi facilitatem, dexteritatem potentiam et efficaciam;* hæc enim omnia significat εὐδράνειαν, vel, ut alii legunt, εὐδράνειαν, cui pulchre opponit ἀδρανέστατον, idest, ignavissimum, imbecillimum, impotentissimum idolum. Porro pro acquisitione opum et quæstu, Gentiles invocabant Deum Plutum (πλοῦτος enim est pecunia) sive ditem, quasi divitem. Sic pecuniæ præerat Dea pecunia, æri Æsculanus, argento Argentinus, cur non et auro Aurinus? ait sanctus Augustinus 4. de Civit. cap. 21. qui et libr. 7. cap. 12. ait Jovem ipsum vocatum Pecuniam: *Pecuniæ enim obediunt omnia.* Rursum Arnobius libr. 4. contra Gentes, vocat Deos Lucrios lucro præpositos. Vide dicta Eccles. 10. 19. Pro opere vero, operisque successu invocabant Mercurium, Minervam et Vulcanum.

Ex dictis patet turpissime errare Calvinum, qui libr. 1. institut. c. 11. § 9. et 10. asserit Gentiles non fuisse tam stupidos, ut lapides et ligna adorarent. Quare Sapientem et Prophetas, cum idola eorum reprehendunt, reprehendere id quod Christiani jam faciunt, videlicet quod Deum in ligno et lapide, id est, in lignea vel lapidea imagine carnaliter venerantur, falsissimum esse patet ex toto hoc loco, et clarius ex c. 6. Baruch, et Isaiæ c. 44. et Jerem. 10. et Psal. 113. Hi enim Prophetæ fuse et operose ex vilitate materiæ, artificii, sculpturæ, etc. toti sunt in eo, ut rudi populo eximant opinionem Deitatis idoli, et persuadeant in idolo nil esse Numinis, nil Divinitatis. Unde Baruch, post singula argumenta, crebro iterando infert et concludit: *Unde vobis notum sit quia non sunt dii.* Ex quibus clarissimum est Gentiles ipsa idola lapidea et lignea, velut deos et numina coluisse. Idem clarissime docent omnes Patres, qui contra idola scripserunt, ut Tertull. S. Justin. S. Athanas. S.

Cyprian. Athenagoras, Arnobius, Felix Minutius, S. August. et alii, qui passim rident Gentiles, quod lapides et ligna pro diis colant. Idem disertis verbis, quæ ex S. Augustino recitavi v. 10. docet Mercurius Trismegistus, summus et antiquissimus Gentilium Philosophus et Theologus.

Neque mirum homines simplices tam stupidos fuisse, ut idola adorarent, quia etiamnum tales esse scimus in Japone et Indiis: nam error hic tot sæculorum usu roboratus, atque oraculis, quæ dæmones per idola loquentes reddebant, aliisque eorum gestibus et ludificationibus circa idolum factis; quibus illa animata imo divina esse populo persuadere conabantur, confirmatus, quasi de manu in manum tradebatur posteris; uti et alia non minus stupenda ipsorum infamia crimina, quæ proinde ipsi licita putabant, sicut legimus apud Laertium, Plutarch. et alios.

Ubi nota Gentiles sagaciores et doctiores, uti asserit Trismegistus apud S. August. libr. 8. de Civit. cap. 23. existimasse *quosdam quidem deos, scilicet idola fieri manibus hominum, unde et plurima esse et ejusdem Dei, v. g. Jovis;* sed idola hæc esse corpus Dei; Deum vero esse spiritum inclusum in idolo, quasi ipsius animam, quem spiritum alii putabant esse animam hominis mortui, cui idolum erigebant; alii dæmonem, sive ab idoloplastis invocatum, sive sponte se hominum superstitioni et idolis inserentem, uti loco citato ait Trismegistus, alii vero esse animam universi, aut animam solis, lunæ, terræ, etc. uti refert Euseb. libr. 3. de Præpar. capite 3. et sanctus Augustinus 7. de Civit. cap. 5. et sequent. Plura vide apud Gyraldum de diis Gentium Syntagm. 1.

Porro, quibus quantisque artibus et actibus dæmones ludificarint Paganos, ut idolorum animæ esse crederentur, declarat S. Cyprianus libr. de Idol. non longe a principio: *Hi ergo spiritus,* inquit, *sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt; nam et falluntur et fallunt: vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt, ut ad cultum sui cogant ut nidore altarium et rogis pecorum saginati remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare, et ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quod ad crimen suum fecerint errore participes.*

Dices: Sapientiores Gentilium agnoverunt Deum verum, eumque in idolo coluerunt, sicut Christiani eum colunt in imagine; atqui illi reprehenduntur hic ut idololatræ, ergo et Christiani. Resp. Vix invenies aliquem, qui Deum verum coluerit in idolo: nam qui Deum verum agnoverunt, spreverunt et riserunt idola, ut Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius; aliqui tamen ex metu populi, ne occiderentur, uti occisus fuit Socrates quasi deorum contemptor, ea publice coluerunt, non sponte, sed quasi coacti: cum privatim et secreto ea aspernarentur, et unum Deum creatorem omnium colerent. Sed demus nonnullos in idolo Deum verum adorasse, illi erraruut in eo quod putarent idolum esse corpus Dei, uti jam dixi, eoque Deum delectari, seseque in eo includere et occultare; aut certe Deum idolo esse similem, vel habere similia membra humana, vitulina, serpentina; ideo enim hæc membra idolo dabant; et variis varia, ac consequenter Deo vero affingebant corpus, membra, aliaque quæ falsa sunt; sicque consequenter colebant Deum non verum, qui purus est spiritus, sed corporeum et falsum. Denique censebant idolum esse aliquid Dei, ac proinde habere aliquid virtutis divinæ, aliquid Numinis, aliquid Divinitatis, quidquid illud esset. Quid enim illud esset in particulari, ipsi nec exprimere, nec intelligere, nec capere poterant.

Nil tale habent Christiani; nec enim in imagine, etiam Dei, aliquid numinis, aut spiritus et vitæ, aut corporeæ similitudinis collocant, sed nudam repræsentationem Dei, eamque analogicam, quatenus scilicet res et imago corporalis spiritualem repræsentare potest, quæ propria et nuda est ratio imaginis, scilicet repræsentare suum prototypum; ac proinde recte Theologi ex S. Basilio et Damasceno docent honorem imaginis natura sua referri ad prototypum. Porro imagines hominum visibilium, puta Christi et Sanctorum, crebræ sunt apud Christianos; Dei vero invisibilis paucæ, ne rude vulgus censeat Deum habere corpus imagini simile. Quocirca non est pingendus Deus, nisi eo modo et forma, qua ipse in S. Script. legitur Sanctis, ut Abrahæ, Mosi et Prophetis apparuisse, ac rudibus explicandum est quid sibi illa forma velit; Deum enim esse incorporeum, omnique forma et figura carere, uti docet Synodus VII. Act. 3. et seq.

Denique, si qui sapientum Deum verum in idolo, ut in mera imagine coluerunt, proprie hic non taxantur, nec peccaruut formali et proprie dicta idololatria; sed peccarunt, tum peccato scandali, quod suo exemplo populum in idololatria sua confirmarint, tum peccato professionis falsæ fidei et idololatriæ; participando enim cum idololatris in communi et publico cultu idoli profitebantur exterius fidem et cultum idoli, etiamsi interius non idolum, sed Deum in idolo, ut in imagine adorarent. Adde idolum esse imaginem non veri Dei, sed falsi; nec enim cuique licet Deo vero imaginem dare, quam ipse illi affinxit; sed quam Deus et Ecclesia approbant. Quare qui idolum colit, Deum non verum, sed falsum colit, quem scilicet idoloplastæ et idololatræ sibi finxerunt et formarunt, neglecto Deo vero creatore cœli et terræ; quicumque ergo idolum colit, Deum falsum colit, et idololatra est. Unde et pleraque idola tam deformia et horrida sunt, ut ipsa sui forma et specie dæmonis simulacra esse videantur. Atra enim sunt instar Æthiopum, capite bovino, vultu sævo et minaci, oculis ingentibus et scintillantibus, fronte taurina, et subinde cornuta, naso thrasonico, labris crassis et porcinis; rictus oris est diductus velut canis ringentis os patulum et hians instar lupi, idemque ingens et concavum instar furni, ut scilicet in eo facilius dæmon

voces articulatas formaret, quibus responsa et oracula ederet. Qualis Romæ præsertim in Vaticano permulta conspicimus.

Mystice, hæc omnia adaptes hæresi, et cuivis cupiditati. Idolum enim hæretico est hæresis, superbo honor, avaro aurum, guloso venter, luxurioso venus, acedo somnus, iracundo vindicta, invido livor, uti docent sanctus Augustinus, sanctus Gregorius et cæteri Doctores, imo S. Paulus Philip. cap. 3. vers. 19. et Ephes. cap. 5. vers. 5.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur invectivam in idola, eamque inchoat ab exemplo navigantium, qui insipienter nave vilius idolum invocant, qua occasione navis inventionem per arcam Noe Deo auctori tribuit et celebrat. Inde vers. 14. idolorum initium et originem, ac propagationem, et incrementa assignat. Denique vers. 23. sacrilega idololatrarum sacrificia, imo parricidia, adulteria, furta, perjuria recenset, ac idololatriam omnium scelerum esse fontem, imo cloacam asseverat.

1 Iterum alius navigare cogitans, et per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante se, fragilius lignum invocat. 2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitavit, et artifex sapientia fabricavit sua. 3. Tua autem, Pater, providentia gubernat: quoniam dedisti et in mari viam, et inter fluctus semitam firmissimam, 4. ostendens quoniam potens es ex omnibus salvare, etiamsi sine arte aliqnis adeat mare. 5. Sed ut non essent vacua sapientiæ tuæ opera: propter hoc etiam et exiguo ligno credunt homines animas suas, et transeuntes mare per ratem liberati sunt: 6. sed et ab initio cum perirent superbi gigantes, spes orbis terrarum ad ratem confugiens, remisit sæculo semen nativitatis, quæ manu tua erat gubernata. 7. Benedictum est enim lignum, per quod fit justitia. 8. Per manus autem quod fit idolum maledictum est et ipsum, et qui fecit illud: quia ille quidem operatus est: illud autem cum esset fragile, Deus cognominatus est. 9. Similiter autem odio sunt Deo impius et impietas ejus. 10. Etenim quod factum est cum illo, qui fecit, tormenta patietur. 11. Propter hoc et in idolis nationum non erit respectus: quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, et in tentationem animabus hominum, et in muscipulam pedibus insipientium. 12. Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum: et adinventio illorum corruptio vitæ est. 13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. 14. Supervacuitas enim hominum advenit in orbem terrarum: et ideo brevis illorum finis est inventus. 15. Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem: et illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tamquam deum colere cœpit et constituit inter servos suos sacra et sacrificia. 16. Deinde interveniente tempore convalescente iniqua consuetudine, hic error tamquam lex custoditus est, et tyrannorum imperio colebantur figmenta. 17. Et hos quos in palam homines honorare non poterant, propter hoc quod longe essent: e longinquo figura eorum allata; evidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt: ut illum, qui aberat, tamquam præsentem colerent sua sollicitudine. 18. Provexit autem ad horum culturam, et hos qui ignorabant artificis eximia diligentia. 19. Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit, elaboravit arte sua, ut similitudinem in melius figuraret. 20. Multitudo autem hominum abducta per speciem operis eum, qui ante tempus tamquam homo honoratus fuerat, nunc deum æstimaverunt. 21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio: quoniam aut affectui, aut regibus deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt. 22. Et non suffecerat errasse eos circa Dei scientiam, sed et in magno viventes inscientiæ bello, tot et tam magna mala pacem appellant, 23. Aut enim filios suos sacrificantes, aut obscura sacrificia facientes, aut insaniæ plenas vigilias habentes, 24. neque vitam, neque nuptias mundas jam custodiunt, sed alius alium per invidiam occidit aut adulterans contristat: 25. et omnia commista sunt sanguis, homicidium,

furtum et fictio, corruptio et infidelitas, turbatio et perjurium, tumultus bonorum. 26. Dei immemoratio, animarum inquinatio, nativitatis immutatio, nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ et impudicitiæ. 27. Infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, et initium, et finis. 28. Aut enim dum lætantur, insaniunt: aut certe vaticinantur falsa, aut vivunt injuste, aut spejerant cito. 29. Dum enim confidunt in idolis, quæ sine anima sunt, male jurantes noceri se non sperant. 30. Utraque ergo illis evenient digne, quoniam male senserunt de Deo, attendentes idolis, et juraverunt injuste, in dolo contemnentes justitiam. 31. Non enim juratorum virtus, sed peccantium pœna perambulat semper injustorum prævaricationem.

1. et 2. ITERUM ALIUS NAVIGARE COGITANS, ET PER FEROS FLUCTUS ITER FACERE INCIPIENS, LIGNO PORTANTE SE, FRAGILIUS LIGNUM INVOCAT. ILLUD ENIM CUPIDITAS ACQUIRENDI EXCOGITAVIT, ET ARTIFEX SAPIENTIA FABRICAVIT SUA.] Græce: *Rursus quis ad navigandum se comparans, et feros pertransiturus fluctus, navigio ipsum portante; putrius lignum inclamat. Nam illud quidem lucrorum cupiditas excogitavit, artifex autem sapientia confecit: tua vero; pater, providentia gubernat.* In Græco enim non est τὸ *sapientia sua*, sed tantum *artifex sapientia*, quæ dicitur fabricasse navim, quam in mari Dei providentia gubernat. In Latino est τὸ *sapientia sua*, q, d. Artifex, puta faber, per sapientiam suam fabricavit navim: Sensus est, q. d. Vide et disce hic novam idololatrarum dementiam. Ecce tibi nautæ navim construunt ex lignis solidis, et artificiose compactis, ut sævis maris fluctibus, ventis et procellis resistat: hi autem pro felici navigatione invocant idolum ex viliore ligno, uti ostendi cap. præced. v. 13. et seq. confectum: nautarum enim Deus et idolum est Neptunus, item Castor et Pollux, Actor. 28. 11. Sicut Christianorum in mari periclitantium non dii, sed apud Deum advocati sunt B. Virgo, S. Paulus, S. Clemens, S. Nicolaus, S. Selmus, S. Franciscus Xaverius, uti dixi Actor. 28. 11. Utquid ergo Neptunum e ligno vili et putri fabricatum colunt? cur non potius navim suam e ligno forti et pulchro rite compactam invocant? illam enim cupiditas lucri per transvectionem mercium, quæ navi fit, conquirendi ingeniose excogitavit, et artifex puta faber lignarius per suam sapientiam, id est ingenium et artem industrie affabreque fabricavit; ideoque robustiorem æque ac elegantiorem, quam sint idola effecit. Unde Propertius l. 3. de Navi et Naufragio:

Ergo sollicitæ, *inquit*, tu causa pecunia vitæ es:
Per te immaturum mortis adimus iter.
Natura insidians pontum substravit avaris.

Gentiles navis inventionem tribuunt Jasoni et Argonautis, navigantibus Colchos ad rapiendum vellus aureum, utpote antiquissimis. Ita Plinius lib. 3. cap. 26. Tertul. lib. de Corona militis cap. 8. tribuit Minervæ; Clemens Alex. 1. Strom. Atlanti, alii Danao, alii Neptuno, alii Prometheo, qui Mosi fuit coævus, uti superius dixi ex S. Aug. alii Phœnicibus, alii Cretensibus; diversis enim in locis diversi ejusdem rei potuerunt esse auctores. Verum his omnibus anterior fuit arca Noe, Genes. 6. Hæc ergo prima, quod sciamus, fuit orbis navis, etsi ante eam homines navigasse in ratibus, truncis arborum excavatis, uti etiamnum faciunt Indi; et scaphis sit verisimile. Vide Plinium l. 7. c. 56. et Polydorum Virg. l. 3. de Invent. c. 15.

Præ cæteris ponit exemplum navigantium, quia hi ob assidua vitæ pericula proni sunt ad invocandos deos. Nam ut ait Psaltes Psalm. 106. 26. *Ascendunt usque ad cœlos, et descendunt usque ad abyssos; anima eorum in malis tabescebat. Turbati sunt, et moti sunt, sicut ebrius, et omnis sapientia eorum devorata est. Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur*, etc. Unde illud vulgo tritum: *Qui nescit orare, naviget mare*. Vide Jonæ cap. 1. Hinc Cato, teste Plutarch. de tribus dolebat: primo, quod in hac vita tam incerta et brevi vel unus dies sine fructu illi effluxisset; secundo, quod secretum suum credidisset mulieri; tertio, quod naviglo fecisset iter, quo terrestri via poterat pervenire. Eadem hæc tria vota Aristoteli tribuit Antonius in Melissa part. prima, serm. 17. et Alexandro Magno Stobæus; sed loco primi ponunt, quod unum diem intestatus mansisset.

3. et 4. TUA AUTEM, PATER, PROVIDENTIA (multi addunt, *cuncta*, sed illud delent Romani et Græci) GUBERNAT, scilicet lignum, hoc est, navim jam dictam: QUONIAM DEDISTI ET IN MARI VIAM, ET INTER FLUCTUS SEMITAM FIRMISSIMAM. OSTENDENS QUONIAM POTENS ES EX OMNIBUS SALVARE, ETIAMSI SINE ARTE ALIQUIS ADEAT MARE.] Pro *sine arte*, uti legunt Rom. et Græci, perperam alii legunt *sine rate*, licet eodem redeat sensus: per *artem* enim, nauticam intelligit, in qua primæ fuere rates. Noster a Castro providentiam hanc Dei restringit ad Hebræos quos Deus sine navi per mare Rubrum a se divisum sicco pede deduxit. Melius alii attribuunt navi, de qua sermo præcessit, q. d. Frustra nautæ invocant sua idola, puta Neptunum et Castores: tua enim providentia, o Domine, qui es pater omnium, navim in mediis fluctibus, æque ac cætera cuncta, gubernat et dirigit quæ tanta tamque potens est, ut etiam Hebræis in mari Rubro sine navibus patefecerit viam, ut inter ejus altissimas aquas et fluctus per semitam firmissimam, græce ἀσφαλῆ, idest, tutam, securam, puta per siccum maris alveum illæsi transirent: quo miraculo ostendisti te posse homines ex omnibus maris periculis salvare perque illud dare iter pervium cum volueris, etiamsi quis sine arte et rate illud adierit. Unde S. Chrysost. hom. 11. in Genes. obstupescit Dei sapientiam et providentiam, quæ docet nautas et naucleros tempus, viam, et diverticula in vastissimo æquore, ut sciant, in qua plaga mundi versentur, quam viam inire, quæ diverticula capessere debeant.

Moraliter, hic disce quanta quamque singularis sit Dei providentia, quæ singulas naves, et navigantes in medio mari gubernat, ac pari ratione singulos homines, animalia, plantas et creaturas alias, adeoque totum mundum regit et gubernat. Mundus

enim est quasi navicula, cujus nauclerus est Deus, uti docet Aristot. (vel quisquis est auctor) libr. de Mundo. Exemplum admirabile Senis cujusdam naufragi, cui nomen Valgius, vel Victor, qui in navi sociis atque carinæ retinaculis amissis, per varias regiones undis maris jactatus, mira Dei providentia servatus est, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium. Simili modo in cæteris navigantibus vastum, cæcum, et procellosum mare in navi tam exigua et invalida, singularis elucet Dei cura et providentia. Navigantes enim vix tribus palmis (quibus navis eminet mari) distant a morte. Unde Juven. satyr. 14.

I nunc, *ait*, et ventis animam committe, dolato
Confisus ligno, digitis a morte remotus
Quatuor, aut septem, si sit latissima teda,

id est, pinus, ex qua fit navis; et Ovidii lib. 2. de Ponto:

Nam prope tam lethum, quam prope cernit aquam.

Sic et Anacharsis apud Laert. ait navigantes quatuor digitis, quibus crassa est navis, distare a morte.

Errarunt ergo primo, Epicurus, Heraclitus et Democritus concedentes quidem Deum, sed ei adimentes providentiam, eo quod putarent omnia evenire ex necessitate naturæ, teste Lactantio lib. 1. de Ira Dei, c. 9. et 10.

Secundo, erravit Cicero, qui eamdem Deo ademit sed alio ex capite, quod scilicet adimeret Deo cognitionem futurorum contingentium, putans illam repugnare libero hominis arbitrio, teste S. August. lib. 5. de Civit. c. 9.

Tertio, errarunt alii, qui singulas res pendere censuerunt a suis causis, non a Dei providentia; Deum enim movere primum mobile; cætera vero ab illa moveri, uti ait Aristotel. 12. Metaphys. cap. 2. textu 37. Unde hunc errorem Aristoteli tribuunt Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens VIII. Stromat. Ambros. l. 1. Offic. c. 13. et alii: videbatur enim Aristoteli indignum Deo curare res singulares etiam minimas, ut culices, pulices, etc.

Quarto, errarunt illi qui dixerunt Deum per se curare res universales et incorruptibiles; particulares vero et corruptibiles curare per intermedios genios, sive angelos; quem errorem Platoni tribuit Nyssen. l. 8. Philos. c. 3. et 4. Plato tamen l. 10. de Legibus fuse ostendit Deum curare res minimas: perfectissimus enim artifex, inquit (qualis est Deus) etiam minimorum in arte cognitionem curamque habet.

Hos errores recensent et confutant S. Chrys. libris sex, et Salvianus libris octo de Providentia; S. Ambros. 1. Offic. c. 13. S. Aug. lib. 5. de Civit. c. 9. et 10. S. Thomas l. 3. contra Gentes, c. 71. et seq. ac Sapiens hoc loco.

Porro huic Sapientis gnomæ consonant omnium patrum et probatorum Philosoph. sententiæ. S. Basil. in Hexam. hom. 7. *Nihil est prorsus*, ait, *quod sub providentiam Dei non cadat: nihil est omnino, quod a Deo neglectum sit: omnia explorat, omnia conspicit oculus ille pervigil: omnibus adest, facultatem salutis cuique præstat.* S. Hieron. in caput Jeremiæ 9. *Omnia*, inquit, *Dei providentia atque justitia gubernantur.* Et in Matth. 7. *Si parva et vilia animalia absque Deo auctore non decidunt, et in omnibus est providentia, et quæ in his peritura sunt sine Dei voluntate non pereunt, vos qui æterni estis non debetis timere, quod absque Dei vivatis providentia.* S. Ambros. 1. Offic. libr. cap. 13. *Quidam putant*, inquit, *Dei providentiam usque ad lunam descendere. Et quis operator negligat operis sui curam? quis deserat et destituat quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse? cum aliquid non fecisse nulla injustitia sit; non curare, quod feceris, summa inclementia. Revera, si in Deo vivimus, movemur, et sumus, ipsumque per terras meare, per tractus maris, cœlumque profundum ajunt; quare optimam illius dignitatem, nempe providentiam ab eo auferendam esse arbitrantur?* S. August. lib. 3. Confess. cap. 11. *O tu, bone Omnipotens*, inquit, *qui sic curas unumquemque nostrum, tamquam solum cures, et sic omnes tamquam singulos.* Et l. 5. de Genesi ad litteram, c. ult. *Quid absurdius et insulsius sentiri potest, quidque dementius quam putare nullum esse divinæ providentiæ judicium de moribus hominum, qui curat etiam minutissima animalia, dracones, abyssos, grandines, nives, imbres, et tempestates, quæ faciunt verbum ejus?* Psal. 148. S. Chrysost. in Psal. 124. *Deo*, inquit, *multa debemus, quod nos fecerit, quod tales creaverit, quod factos regit et continet, et quod quotidie tam privatim, quam communiter providet, nostrique curam gerit, idque clam et aperte, nobisque scientibus et nescientibus.*

Huc accedunt gnomæ philosophorum. Trismegistus: Deus, inquit, est factor et provisor omnium; unde hac de re lib. scribens eum indigitat *Pimander*, id est, Pastor hominum, qui scilicet homines regit, sicut Pastor oves. Orpheus de Deo sic ait: *Omnia intus inspicis, omnia intus audis, omniaque distribuis.* Sed quomodo fieri potest ut Deus sit, agat vero nihil? Si enim Deus est, aget aliquid præclarum, inquit Cicero; nihil autem est præclarius mundi administratione. Mundus ergo et a Deo conditus est, et Dei administratione gubernatur; unde in calce libri primi de Natura Deorum: *Si maxime talis est Deus*, inquit, *ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat; quoniam nihil propitius homini facere potest.* Stulto igitur dictum est a Lucretio:

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Lactant. lib. 1. c. 2. Democritus omnia fortuito regi ac fato dicebat: cujus sententiæ confirmator est Epicurus, sed et antea Protagoras, qui deos in dubium vocavit, et postea Diagoras, nonnullique alii qui non putaverunt deos, quos tamen cæteri philosophi, ac maxime Stoici retuderunt, dicentes nec fieri mundum sine divina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Euripides in epist. ad Sophoclem, quod tempestate non periisset, in Dei providentiam retulit. Maro, Æneid. 6. Elysios campos decantat. Phocylides ait: *Si tu male judicaveris, te Deus postea judicabit.* Hippocrates pluribus Gentium diis sacra decrevit, et supplicationes varias instituit. Theophrastus in Metaphysicis omnia divinæ providentiæ retulit: Deum divinum esse principium ait, per quod omnia sunt et permanent. Ammonius librum de Interpretatione expositurus, exoptat sibi divinitus provideri. Aristoteles 1. Ethicor. ait felicitatem Deorum muneri acceptam referri debere. In 5. vero Ethicor.

precibus postulandum censuit, ut quæ simpliciter bona sunt, iis ipsis etiam, qui optant, essent bona; justi, quod est a lege, partem esse sacrificia facere: unde post paululum, divina decreta humanis præstantiora sanxit. In 10. Ethicor. ait hominem, qui mentem excoleret, Deo esse amicissimum.

5. SED UT NON ESSENT VACUA SAPIENTIÆ TUÆ OPERA: PROPTER HOC ETIAM ET EXIGUO LIGNO CREDUNT HOMINES ANIMAS SUAS, ET TRANSEUNTES MARE PER RATEM LIBERATI SUNT.] Dat causam cur Deus, qui sine navi poterat homines per aquas transferre, uti transtulit Hebræos, voluerit usum navis et navigandi introducere, scilicet, ut insulani cum cæteris hominibus haberent commercium familiare.

Græce est elegans paronomasia, *ne essent Sapientiæ tuæ* αργα εργα, id est, *otiosa negotia* et inutilia opera, quæ scilicet in insulis et transmarinis regionibus creasti, formasti, collocasti; idcirco navis et navigandi usum hominibus inspirasti, ut quæ in insulis sunt pretiosa, ibique quasi delitescunt, per naves ad nos adveherentur, ac vicissim nos nostra, quibus carent insulani, ad eos transveheremus, itaque esset mutua mercium et bonorum communicatio. Hoc fine, et hac de causa, exiguo ligno, id est navigio credunt homines animas, id est, vitas suas, sperantes se per illud tua providentia duce incolumes navigaturos, ac maris pericula superaturos: unde per eamdem plerique transeuntes mare, per ratem liberati sunt ab hisce periculis, et in dies liberantur. Ita Lyran. Holcot, Dionys. et alii. Secundo, Osorius, Jansen. et a Castro verius et ad sequentia conformius explicant de arte navigandi, et naves conficiendi, in qua maxime elucet divina sapientia, q. d. Voluisti, o Domine, hoc fieri per navigationem, ne opera tua essent otiosa, hominesque inertia languerent, sed potius laborarent, et industriam adhiberent in fabricandis navibus, et scientia navigandi, et siderum observatione, ac marium, littorum, insularum, et transmarinarum regionum lustratione. Huc facit illud Senecæ in Medea Act. 2.

Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit;
Terrasque suas post terga videns,
Animam levibus credidit auris;
Dubioque secans æquora cursu,
Potuit tenui fidere ligno,
Inter vitæ mortisque vias,
Nimium gracili limite ducto.

Pittacus, rogatus quid fidum esset? respondit: terram. Quid infidum? mare. Plato assidue monebat fugiendum esse mare, perinde ac improbitatis magistrum. Laodamas ille Homericus nihil miserius esse dicebat, quam virum fortem ponto exagitari. Anacharsis dubitabat an navigantes inter vivos vel mortuos essent referendi, teste Laertio lib. 1. c. 6. Callimachus dicebat jucundissimum esse mare, sed si quis e terra illud contemplaretur, quem imitatus Horatius ait:

Neptunum procul a terra spectate furentem.

Eadem mystice dicas de mundo, qui est mare magnum, mille habens tentationum, tribulationum, periculorum, calamitatum fluctus, syrtes et æstus.

TRANSEUNTES MARE.] Græce, κλυδωνα, id est tempestatem, fluctus, procellam, hoc est mare fluctibus et procellis æstuans.

PER RATEM.] Pro *ratem*, græce est σχεδια, id est, navis ex tempore facta, ac tumultuario et subitario opere compacta, quales fuere primæ naves, quæ non erant aliud nisi rates, id est, arbores, sudes vel trabes colligatæ. Cantacuzenus hæc accipit de cymba, quæ, naufragio facto, ex residuis navis partibus tumultuarie a naufragis compingitur, ut per illam periculum evadant, et quasi enatent.

6. SED ET AB INITIO CUM PERIRENT SUPERBI GIGANTES, SPES ORBIS TERRARUM AD RATEM CONFUGIENS, REMISIT SÆCULO SEMEN NATIVITATIS, QUÆ MANU TUA ERAT GUBERNATA.] Perperam pro *spes*, ut habent Romani et Græci, nonnulli legunt *spem*. Probat usum et utilitatem navis ex arca, per quam Noe cum tribus filiis, et totidem uxoribus, evasit diluvium immissum orbi ob scelera; præsertim ob fastum et tyrannidem gigantum, idque ductu Dei. Arcam enim gubernare non poterat Noe, utpote arcæ undique clausæ inclusus; sed solus Deus, qui id more suo faciebat ministerio angelorum. Arca ergo fuit prima ratis, id est, navis mundi, cognita saltem et publica. Unde Joseph. lib. 1. Antiquit. cap. 3. arcam appellat *navim*. Noe enim longe antecessit Jasonem, Argonautas, Danaum, Neptunum, cæterosque omnes, quibus Gentiles navis et nauticæ artis inventionem tribuunt. Porro Noe vocatur *spes orbis terrarum*, quia cæteris omnibus aquis diluvii mersis, ipse solus cum suis filiis in arca servatus est, ut post diluvium genus humanum generando propagaret, ne illud intercideret et interiret. Sic Ascanius Æneæ filius a Virgil. 12. Æneid. vocatur *spes altera Romæ*. Et pater filium unicum vocat spem baculumque senectutis suæ, Tobiæ 5. 23. Noe ergo *remisit sæculo semen nativitatis*; græce, *reliquit mundo* σπερμα γενεσεως, id est *semen genitale*, vel *generationis*. Tres enim ejus filii fuere quasi tria semina, ex quibus succrevit tota propago, et posteritas hominum. Fuit ergo Noe Janus bifrons, ac novi sæculi parens, æque ac primus navis et nauticæ artis inventor. Vide dicta Genes. 6.

7. BENEDICTUM (Vatablus, *Felix*) EST ENIM LIGNUM, PER QUOD FIT JUSTITIA;] Syrus: *Benedictum est lignum, ex quo apparet* vel *videtur justus*. Arabicus: *Quoniam benedicta trabs, per quam fit justitia*.

Primo aliqui apud Jansenium per *lignum* accipiunt furcam vel patibulum, quo fit justitia de sontibus; fures enim et latrones in eo suspenduntur publice, ut quicumque eos vident, metu similis suspendii contineant se a furtis et latrociniis, quod est magnum reipubl. bonum et benedictio.

Secundo, alii hæc accipiunt de navi qualibet, qua quis recte utitur ad justa mercimonia, et commoda reipublicæ. De navi enim est hic omnis sermo. Per navim ergo fit justitia, id est, exercetur justa mercatura.

Tertio, et genuine, per *lignum* accipias arcam Noe, q. d. Benedicta sit arca, per quam juste condemnati sunt scelerati gigantes, totusque mundus, ac servatus fuit justus piusque Noe; impii enim ex arca eliminati, et quasi profligati, periere diluvio, ex quo pius Noe per arcam enatavit. Opponit ligneam arcam ligneis idolis, quod hæc neminem a diluvio aliove malo liberaverint, aut servare potuerint; a quo tamen Noe,

totamque posteritatis spem, et semen liberavit arca; illa ergo sit benedicta, idola vero maledicta, ut sequitur. Unde S. Ambrosius in Psalm. 118. serm. 8. legit: *Benedictum lignum, quod fit per justitiam; maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum,* quale est idolum. Verum recte Romani in editione S. Ambros. Id correxerunt, ut legatur: *Benedictum lignum, per quod fit justitia,* uti habet editio Vulgata et Græca. Ita enim legisse S. Ambros. ex verbis, quæ subjicit, liquet.

Addunt aliqui justitiam per arcam esse factam, eo quod Sem fuerit idem cum Melchisedech, qui ex etymo fuit rex justitiæ, ac ex diluvio evadens fuit publicus ductor ac doctor justitiæ. Verum Melchisedech alius fuit a Sem, longeque eo posterior, ut ostenditur Genes. 14.

Mystice: *Benedictum lignum, per quod facta est justitia,* justaque satisfactio pro peccato Adæ, et peccatis totius mundi, est crux Christi, quam proinde repræsentavit arca Noe; hæc enim crux idola et idololatriam destruxit; unde iis hic opponitur, atque gratiam, justitiam, et salutem omnibus in Christum crucifixum rite credentibus, contulit. Unde S. Chrysost. Orat. de Festo crucis legit: *Benedicite lignum, per quod fit justitia;* S. German. de Exaltat. Crucis legit: *Benedicite lignum, per quod fit salus;* Leontius, qui floruit anno Christi 620. Orat. de cruce Christi: *At Salomon ait: Benedictum est lignum, per quod salus comparatur;* Anonymus apud Gretserum. tom. 2. de Cruce legit: *Benedictum sit lignum, per quod facta est salus in medio terræ.* Sic et S. Bonavent. Holcot. Hugo, Dionys. hic per *lignum* accipiunt crucem Christi, æque ac S. August. 15. de Civit. 26. Clemens. Alex. 6. Strom. cap. 4. Cyrillus Jeros. Catech. 19. et Plures alii: Christus ergo in cruce nostram maledictionem in se suscepit et expiavit, ac convertit in benedictionem, juxta illud Galat. 3. 13. *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quia scriptum est: Maledictus omnis, qui pendet in ligno, ut in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.* Vide idi dicta. Porro S. Ambros. loco jam citato, acute per *justitiam* accipit misericordiam: *Benedictum,* ait, *lignum, per quod fit justitia,* id est misericordia: hanc enim Christus in cruce exercuit, dum suo cruore nos abluit, nobisque veniam impetravit. Additque misericordiam vocari *justitiam,* quia Deus *sciens secundum corporis fragilitatem corruptelæ patere hominem, quasi justus, fragili lubricæque naturæ delicta concessit,* præsertim in posteris Adæ, qui peccatum non fecerunt, sed ex Adamo dumtaxat nascendo contraxerunt: *In illum* (Adamum) inquit, *justa severitatis præcessit sententia, quia scire voluit quod scire non profuit. Nobis autem, qui hæreditario vinculo tenemur astricti, qui in hac carne sumus, quæ priorum judicio detrita jam atque assuefacta peccatis, non poterat emergere, quasi justus indulsit. Justs enim ignovit hæredi, qui præjudicio laborabat auctoris. Est ergo justa misericordia.*

Denique, per lignum crucis facta est justitia, id est, justum sacrificium pro peccato, quod ex æqualitate justitiæ, ob dignitatem victimæ immolatæ, puta Christi crucifixi Filii Dei, satisfaceret offensæ Dei, ac honorem illi per peccatum ablatum restitueret, dum Christus moriendo in cruce ejus rei causa, infinitam reverentiam cultumque Deo exhibuit. Sicut enim offensa Dei facta peccato Adæ cæterorumque hominum, ob personam et majestatem immensam Dei, quæ offenditur, fuit infinita; sic pariter infinita est persona Christi, quæ se in victimam Deo obtulit ad huic offensæ satisfaciendum. Adde: infinita humiliatio Verbi, qua se humiliavit descendens in carnem et crucem, ut peccata expiaret, ex æquo respondit infinitæ vilitati, contemptui et injuriæ, quam Adam superbiens peccando Deo irrogavit, imo eam longe superavit. Ex adverso idolum est lignum, per quod fit summa injustitia et injuria Deo, dum divinitas Deo adimitur, et transcribitur in idolum, ac aræ, templa, religio, cultus, sacrificia uno Deo debita transferuntur ad idolum. Benedictum ergo est lignum crucis, per quod fit summa justitia; maledictum vero lignum idoli, per quod fit summa injuria Deo.

8. Per manus autem, quod fit idolum, maledictum est et ipsum, et qui fecit illud: quia ille quidem operatus est, illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est.] S. Ambros. legit: *Maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum:* Græce: *At manufactum* (lignum manu artificis fabrefactum, puta idolum) *maledictum ipsum, et qui fecit illud; quoniam hic quidem effecit, illud vero Deus nominatus est, cum esset corruptibile;* Vatablus: *Felix enim lignum, per quod justitia exercetur; manufactum autem infelix est, tam ipsum, quam ejusdem fabricator. Hic ut operis auctor; illud, ut nomen Dei, cum corruptioni obnoxium sit, adeptum.* Sensus est, q. d. Benedictum sit lignum arcæ, per quod salvatus est justus Noe; injusti vero gigantes mersi diluvio; æque ac lignum crucis Christi, per quod justificatus et salvatus est mundus; quare omnes illud benedicant, laudent, venerentur. At maledictum sit lignum idoli, æque ac ejusdem fabricator, ut omnes utrumque detestentur et exsecrentur; idolum quidem ut summe Deo injurium, ac hominibus exitiale, cum illos alliciat ad idololatriam, quæ summum est flagitium; fabricator, quia opus tam Deo injurium et hominibus noxium fabricatus est. Notat Sanct. Thom. 2. 2. q. 76. art. 2. proprie non benedici vel maledici creaturæ alicui nisi rationali, irrationali vero dumtaxat in ordine ad rationalem. Idolum ergo irrationale maledicitur, quatenus rationali homini est occasio idololatriæ. Rursus quatenus idoli maledictio refertur et cadit in dæmonem, qui idolo insidet et præsidet: Dæmon enim maledictionis, id est, damnationis æternæ et execrationis Dei, angelorum et hominum ob suam malitiam est reus, illique addictus et obnoxius.

Mystice, benedicta est crux, id est, mortificatio carnis et cupiditatis, per quam fit justitia; quia per illam caro subditur spiritui, cui ex justitia subjici debet. Maledictum vero lignum scientiæ boni et mali, quod Evam et Adamum illexit ad inobedientiam, gulam, summamque Dei injuriam et offensam. Similiter maledicta radix, et arbor concupiscentiæ, quæ injuste se opponit rationi et spiritui, ut illi dominetur cui servire debet.

9. Similiter autem odio sunt Deo, impius et impietas ejus.] Græce: *Nam ex æquo invisi sunt Deo impius et ejusdem impietas.* Ita Vatablus. Dat causam cur idoloplastes, æque ac idolum, sit Deo invisus;

quia scilicet tam exosus est Deo impius, quam impietas. Impius autem est idoloplastes, qui idolum velut impietatem, id est, impiæ idololatriæ objectum et causam fabricatus est. Porro impietas formaliter et materialiter invisa est Deo; impius vero formaliter tantum, quatenus scilicet impius est, invisus est Deo; non vero materialiter: Nam impius quatenus Dei creatura et substantia est puta homo, vel angelus a Deo amatur et diligitur, quia ut pulchre ait S. Hieron. (vel quisquis est auctor) Epist. 6. ad amicum ægrotum tomo 9. *Amat Deus hominem, ut artifex fabricam, sed odit mala opera, quibus fabrica urgetur in lapsum, et cogitur in labinam* (quæ est labi in lapsum et ruinam) *et qui mala opera odit, malorum operum non potest amare factorem, sicut Salomon sapientissimus protulit: Odio sunt*, inquit, *Deo impius et impietas ejus*, talis enim est opifex, quale est opus: quare si opus sit pium Deoque gratum, opifex ejus, pariter erit pius Deoque gratus; sin opus sit impium, Deoque invisum, opifex pariter, et ut Græca habent ἐν ἴσῳ, idest in æquali, ex æquo, æqualiter erit impius, Deoque invisus. Præclare S. Cyrill. Alex. hom. 12. *Rebus creatis*, ait, *Conditoris sui gloriam impertiri nihil aliud est, quam Conditorem ipsum in rerum creatarum ordinem referre.*

10. Etenim quod factum est, cum illo, qui fecit tormenta patietur.] Græce κολασθήσεται, id est, *punietur*. At quomodo idolum inanime tormenta pati potest? Resp. primo Cantacuzenus, quia idolum, et idololatria puniuntur non in se, sed in ipso idololatra, dum is a Deo in gehenna cruciatur; sicut furtum, et homicidium punitur in fure, et homicida, qui suspenditur; secundo, Lyranus respondet idolum puniri, dum dæmon ejus præses, et per illud responsans in inferno punitur et uritur; tertio, idola Saturni, Jovis, Martis, Veneris torquentur, dum ipse Saturnus, Jupiter, Mars, Venus in gehenna cruciantur et ardent: hi enim idololatriæ et scelerum hominibus fuere auctores; quarto, ipsum idolum punitur, dum a fidelibus conspuitur, dejicitur, frangitur, destruitur, comburitur, uti fecere primi Christiani et Martyres.

11. Propter hoc et in idolis nationum non erit respectus; quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, et in tentationem animabus hominum, et in muscipulam pedibus insipientium.] Græca jam contrarie habent: *Quapropter et in simulacra gentium* ἐπισκοπὴ ἔσται, id est, *inspectio, inquisitio, visitatio, punitio erit*. Vatablus: *In simulacra inquiretur*. Noster videtur legisse negationem οὐκ, id est, *non erit inspectio vel respectus*. Sed eodem redit sensus, q. d. Deus non respiciet dignitatem idoli, quod scilicet ab idololatris colatur ut Numen; quare illi non parcet, sed illud puniet, diruet, comburet velut lignum vile, et flammis addictum. Aut, q. d. Tempore Christi cum gentes ab idolis ad Deum verum convertentur, tunc non amplius respicient nec reverebuntur, aut colent idola; sed ea vilipendent et confringent. Tunc ergo nullus respectus, nullus honor, nulla reverentia deferetur idolis. Quare alienus videtur sensus S. Bonavent. Lyran. et Dionys. qui exponunt, q. d. Deus idola, id est, dæmones puniet æternis ignibus; quocirca amplius ad eos non respiciet, ut misereatur et parcat, quis sicut culpa eorum est irremissibilis, sic et pœna interminabilis.

Quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt.] Græce εἰς βδέλυγμα, id est, *in abominationem*, q. d. Aurum, argentum, æs, lignum, quæ sunt inter creaturas Dei præcipuæ, magisque in usu hominum, ab impiis conversa sunt in abominationem, dum scilicet ex iis fabricarunt abominanda idola aurea, argentea, ærea, lignea, quibus attribuerunt divinitatem, ac sacrificia et honores divinos cum summa Dei injuria, et Creatoris contumelia; unde propter ea pariter idoloplastæ et idololatræ incurrerunt in odium Dei, angelorum et hominum recte sentientium. Quocirca Græca habent: *Quoniam in creatura Dei ad abominationem facta sunt*, scilicet ipsa idola, q. d. Cæteræ omnes creaturæ sunt bonæ, et a Deo benedictæ, at sola in iis idola sunt maledicta, et abominanda, tum Deo, tum angelis et hominibus. Addit Cantacuzenus etiam sibi ipsis et propriæ naturæ, eo quod aurum, argentum, lignum per abusum idololatriæ, qua ex eis fabricata, et culta sunt idola, degenerarint a suo fine, qui est Deo creatori suo servire, ac deinde hominibus ad salutem eorum opitulari; quo factum est, ut non tantum Deo, sed et hominibus sint in abominatione. Unde Syrus vertit: *Et fecerunt ea in immunditiam:* Arabicus: *Quia facta in creatura contemptio*. Vatablus: *Quoniam in opificio Dei ad nefas deformata sunt.*

Minus genuine ergo Lyran. et Dion. per creaturas accipiunt dæmones, qui, inquiunt, secundum bonam naturam creaturæ sunt Dei, adeoque bonæ; at per propriæ voluntatis perversitatem facti sunt in odium, quia seipsos fecerunt Deo odibiles et eos, quos tentando superant, ac ad idololatriam pelliciunt, Deo faciunt exosos. Minus quoque apte Hugo per creaturas accipit homines, qui faciunt, vel colunt idola.

Et in tentationem animabus hominum.] Græce: *In scandala animabus*. Syrus: *In offendiculum vel offensam animarum hominum*. Arabicus: *Seduxerunt animas hominum*, dum idola pulchritudine et pretioso ornatu suo, rudium animas pellexerunt in superstitionem et idololatriam.

Et in muscipulam pedibus insipientium.] Sicut enim mures insipientes capiuntur muscipula, dum illecti nidore casei eam apertam subeunt, sed lignum quod illam sustinet (scandalum dicitur; unde nomen scandali translatum ad quodvis offendiculum) tactu casei incaute evertentes, a muscipula in se revoluta concluduntur, et opprimuntur; sic pariter homines pulchritudine idolorum, æque ac dulcedine vini, Veneris, honorum illecti, illam ambiunt illaque se inebriant; itaque mentem et Dei gratiam, ac salutem, vitamque præsentem et æternam sibi adimunt.

Pro *in muscipulam*, græce est, *in laqueum*. Vatablus: *Ad pedes insipientium illaqueandos*. Syrus: *Retia pedibus stultorum*, alii: *In decipulam* vel *tendiculam*. Loquitur proprie de specie auri, argenti, colorum, et ornatus idolorum, qua illecti rudes et insipientes homines ea deos esse censuerunt, et ut Numina coluerunt, indeque in fornicationem, omniaque scelera prolapsi sunt, ut patet ex ratione, quam subdit. Generatim tamen hæc sententia de qualibet creatura ad quodlibet illiciente accipi potest. Ita enim videmus homines, post lapsum, ab auro illici ad avaritiam et furtum, a vino delicato ad ebrietatem et crapulam, a dignitati-

bus ad ambitionem et fastum, a scientia ad curiositatem et superbiam, a specie mulierum ad luxuriam, etc. Unde S. Antonius teste S. Athanas. vidit totum mundum plenum laqueis; cumque rogaret Dominum: *Quis illos evadet?* audivit, *humilitas*. Hoc est, quod ait Job cap. 18. 8. *Immisit impius in rete pedes suos, et in maculis ejus ambulat, tenebitur planta illius laqueo; etc. abscondita est in terra pedica ejus, et decipula ejus super semitam.* Et S. August. in soliloquiis c. 16. *Inimicus*, inquit, *ut occidat, semper vigilat sine somno et nos, ut custodiamus nos, nolumus evigilare a somno. Ecce tetendit ante pedes nostros laqueos infinitos, et omnes vias nostras variis replevit decipulis ad capiendas animas nostras. Et quis effugiet? laqueos posuit in divitiis, laqueos posuit in paupertate, laqueos tetendit in cibo, in potu, in voluptate, in somno, et in vigilia: laqueos posuit in verbo, et in opere, et in omni via nostra. Sed tu, Domine, libera nos de laqueo venantium et a verbo aspero, ut confiteamur tibi dicentes; Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. Laqueus contritus est, et nos liberati sumus.* Subdit deinde laqueos hos tendi in tenebris; unde, ut eos videat et caveat, poscit lumen a Deo: *Et tu quidem Domine lux mea, illumina oculos meos; ut videam lumen, et ambulem in lumine tuo, et non impingam in laqueos ejus. Quis enim evadet laqueos istos multos, nisi videat eos? Et quis videbit eos, nisi quem illuminaveris lumine tuo? Ipse enim pater tenebrarum laqueos suos abscondit in tenebris suis, ut capiantur in eis omnes, qui sunt in tenebris suis, qui sunt filii tenebrarum harum, non videntes lumen tuum, in quo qui ambulat non timebit: qui enim ambulat in die, non offendit, qui autem in nocte ambulat, offendit, quia lux non est in eo.*

Apposite S. Thom. 1. p. q. 65. art. 1. ad 3. notat creaturas natura sua ducere homines ad creatorem, quod vero ab eo abducant, ducantque ad malum et ruinam, id fieri non creaturarum vitio, sed culpa eorum, qui insipienter eis utuntur. Idem 1. 2. q. 79. art. 1. ad 2. Cum dicitur: *In tentationem*, τὸ in, inquit, *non ponitur causaliter, sed consecutive. Non enim Deus fecit creaturas ad malum hominum, sed hoc consecutum est propter insipientiam hominum. Unde subditur; et in muscipulam pedibus insipientium, qui scilicet per suam insipientiam utuntur creaturis ad aliud, quam ad quod factæ sunt.*

12. Initium enim fornicationis est exquisitio (græce ἐπίνοια, id est, excogitatio) idolorum, et adinventio illorum corruptio vitæ est.] Dat causam, cur dixerit *creaturæ*, puta, aurea, argentea, et lignea idola *facta sunt in odium et in tentationem animabus hominum*, quia scilicet idola eisdem sunt initium et causa fornicationis, ac corruptionis morum totius vitæ. Idololatria enim invexit libidines, ebrietates, et omnem scelerum colluviem. Hugo, Holcot, Dionys. et alii per fornicationem intelligunt idololatriam; hæc enim est mystica fornicatio, qua anima relicto Deo sponso, idolis et dæmonibus, quasi adulteris adorando se substernit. Hinc idola vocantur *Baalim*, id est, mariti, sed adulterini. Unde Prophetæ passim idololatriam vocant fornicationem, vel adulterium, ut Ezechiel c. 16. 26. Jerem. c. 2. 16. Osee 2. 5. Nahum 3. 4. etc. Sic sensus est, q. d. Exquisitio et fabricatio idolorum, est cura fornicationis, id est, idololatriæ; ad hanc enim invitant et alliciunt idola.

Verum hic sensus tum alienus videtur, tum exilis: quis enim nescit idola allicere ad idololatriam? Malim ergo fornicationem proprie accipere, præsertim quia ei jungitur corruptio vitæ, id est, morum omnium licentia et vitiatio, quæ communiter fornicationis solet esse comes, imo proles et filia. Sensus ergo est, q. d. Idola et idololatria est initium et causa fornicationis (sub qua cæteras libidinis species accipe per Synecdochen) indeque omnes probos honestæ vitæ mores depravat et corrumpit. Fornicatio enim secum inducit commessationes, ebrietates, rixas, pugnas, cædes, omnemque criminum catervam.

Causa est prima, quod idololatria sit summa apostasia et recessus a Deo, qui est ipsa sanctitas et puritas, ac transitus ad dæmonem, qui est quasi ipsa impuritas et pravitas. Dæmon enim obstinatus in malo ob odium, quo prosequitur Deum et homines, qui sunt Dei imagines, ac destinati ad gloriam cœlestem, ex qua ipse excidit, per invidiam furit, ut homines ad omne nefas, præsertim ad libidinem, in quam scit eum ex natura corrupta summe esse proclivem, pertrahat; quare sicut Deus castitate coli vult, sic dæmon libidine; ut patet ex sacris Priapi, Veneris, etc. Hinc sicut veros fideles videmus puritatis studiosos et castos; sic idololatras et hæreticos cernimus incestos, quare cum quis labitur in luxuriam, gradum facit ad hæresim.

Secunda, quod nemo castus esse possit sine peculiari et continuo adjutorio gratiæ Dei. Gratia autem est comes fidei: Fide ergo destituti carent pariter et gratia castitatis: Deus enim gratiam hanc tam singularem fere, non nisi fidelibus sanctisque impertitur.

Tertia, quia, ut ait Ambrosiaster in cap. 1. ad Roman. idololatræ *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati sunt, et ad omnia mala admittenda facti promptiores*; quia magnum frænum scelerum hominibus est metus Numinis, puta veri Dei, ne ab eo pro meritis castigentur; quo per idololatriam ablato, laxant idololatræ fræna cupiditatibus ruuntque in omnia dedecora. Non enim timent idola lignea et muta, nec ab eis vindictam exspectant. Hoc est quod ait Apost. *Desperantes* (destituti fide et spe) *tradiderunt semetipsos impudicitiæ in operationem omnis immunditiæ*, Ephes. 4. 17.

Quarta, quia idololatræ colunt Jovem, Priapum, Venerem, etc. qui fuerunt homines impurissimi, ac adulteriis et libidinibus infames; quare putant sibi non tantum licere, sed decori esse, si adulterentur et luxurientur, ut deos suos imitentur. Unde ille Adolescens apud Comicum: *Ego*, inquit, *non faciam quod Jupiter fecit?* uti fusius narrat S. August. lib. 2. de Civit. cap. 7. Hinc S. Athanas. Orat. contra Idola, docet institutam esse idololatriam *desiderio eorum, qui stupris et propudiis pleni in figmentis repræsentantur.* Fabulæ enim, comediæ, et tragœdiæ Poetarum plenæ sunt hisce Jovis, Martis, Veneris, etc. libidinibus, qui eas, quasi Deorum facinora decantant et celebrant. Quocirca turpissimam Deorum vitam cultores idolorum imitandam sibi proposuerunt. Addit S. Athanas. originem idolorum investigans: *Fere omnes civitates omnibus libidinibus scatent ob immanitatem morum, quam in suis diis conspiciunt. Neque est in hoc genere Deo-*

rum, quem castum appelles. Olim certe Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur, dedicantes numinibus suum quæstum, persuasæ meretricatu ea propitiari, ac prosperitatem rerum inde nasci. Idem factitarunt mulieres Babyloniæ, Persicæ, Armeniacæ et aliæ, ut dixi Baruch 6. 42. Prosequitur S. Athanas. *Viri quoque abdicato sexu, nec se amplius mares esse ferentes, mulierum naturam affectaverunt, tamquam ita honorifica grataque matri Deorum facturi essent; omnes autem in turpissimis vivunt, et certamen inter se pravitatis suscipere videntur, et ut dixit S. Paulus: Mulieres eorum mutaverunt usum.* Lege S. Paulum Roman. 1.

Notum est Isidis Sacerdotes fuisse impiissimos. Scitum est Paulinam matronam castam a Decio Mundo appetitam, cum eam pellicere non posset, por Sacerdotes Isidis ei persuasisse Deum Anubin ea frui velle; itaque pro Anubin Decium se substituisse, eaque abusum esse. Rem narrat Joseph. lib. 18. Antiq. 4. et Hegesip. l. 2. c. 4.

Hinc Balaam Moabitis hoc consilium dedit vincendi Hebræos, scilicet, ut speciosas virgines ad castra Hebræorum submitterent, quæ eos ad fornicationem simul, et cultum Beelphegor pellicerent; itaque factum, ut patet Num. 25. uti ibidem ostendi.

Symbolice, idolum est phantasma speciosæ virginis vel meretricis, quod hominem adigit ad fornicationem. Homines enim carnales, qui oculos jaciunt in formam fœminarum, eam velut idolum sibi imprimunt, quod adeo versant et adamant, ut de alia re cogitare nequeant; quare cum eo fornicantur mente assidue, ac corpore, cum fœmina potiri possunt; quocirca amasias, quasi deas quasdam suspiciunt, colunt et venerantur. Qui ergo castus manere cupit, claudat oculos, et idola hæc a mente excludat, ut dicit S. Job cap. 31. vers. 1. *Pepigi fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine.* Huc facit, quod ait S. Isid. lib. 2. de summo bono cap. 39. et citatur 32. q. 7. can. 15. *Non solum. Non solum,* inquit, *de commissa fornicatione peccatum regnat in homine, sed si adhuc delectetur atque animum teneat, procul dubio regnat. Fornicatio carnis, adulterium est. Fornicatio animi, idolorum est servitus. Est autem spiritualis fornicatio, de qua Dominus ait: Omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, jam mœchatus est eam in corde suo.* Matth. 5. 28. Idem applices cuilibet alteri phantasmati, iræ, vindictæ, gulæ, superbiæ, avaritiæ, quod iracundus, gulosus, superbus, avarus, velut idolum colit, ut illud opere expleat, ejusque usu et voluptate fruatur. Vide S. Cyprianum Prolog. de Cardin. operib. pulchre de his concupiscentiæ idolis disserentem.

13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum.] Probat idola esse corruptionem vitæ, quia primitus cum Deus naturam instituit, vitamque homini dedit, non erant idola; quare illa non sunt conformia, sed difformia naturæ, vitæquo hominum, illamque corrumpunt: quapropter ipsa quoque non erunt in perpetuum, sed ut corruptelæ totius vitæ corrumpentur, destruentur et peribunt; præsertim prædicante contra illa Paulo, et Apostolis. Demonstrat idololatriam esse inventum hominum, non autem institutionem naturæ, vel ejus auctoris Dei, quia id quod hominem detorquet a Deo, et hominis naturam corrumpit, Deo congruere, ac naturæ conforme esse nequit. Porro idola saltem publica non fuisse ante diluvium multi sentiunt, idque tum ob recentem creationis et creatoris mundi memoriam, tum quia eo tempore nullus erat rex vel tyrannus, qui ad idolorum cultum plebem cogeret, sed quisque pro suo vivebat arbitratu, ita affirmat Sanct. Clemens Roman. l. 1. Recognit. et l. 4. Sub finem, Epiphan. Præfat. l. de Hæresib. et in initio Panarii, Damascen. initio libr. de Hæresib. ac cæteri, qui originem idololatriæ sæculo diluvium secuto assignant, inter quos præcipuus est, S. Cyrillus l. 1. et 3. contra Julian.

Intellige hoc de idololatria, quæ sit nota ex S. Script. vel aliis historiis, uti seipsum explicat S. Cyrillus, et cæteri. Nec enim Scriptura, nec ulla historia clare asserit, idololatriam fuisse ante diluvium. Nam ex signis et conjecturis valde probabiliter conjicere licet contrarium, scilicet idololatriam fuisse ante diluvium, imo fuisse causam diluvii; idque diserte docet Tertull. lib. de Idololatria. Et probatur primo, quia Genes. 6. dicitur: *Omnis caro corruperat viam suam.* Hæc autem corruptio naturaliter inducit Atheismum et idololatriam, uti post diluvium induxit. Hinc Serenus Abbas apud Cassianum Collat. 8. cap. 21. docet filios Dei, id est filios Seth, cum ingressi sunt ad filias hominum, id est filias Cain addixisse se maleficiis, superstitionibus et dæmones coluisse qui cum non sint visibiles, verisimile est in simulacro et idolo se hominibus videndos et colendos præbuisse, uti fecerunt apud Gentiles post diluvium; et etiamnum faciunt apud Indos. Similia narrat Serenus de Cham filio Noe. Secundo quia Gigantes, propter quos Deus induxit diluvium, fuere impiissimi, imo Athei et Theomachi, uti de suis Titanibus, quos Gigantes fuisse non est dubium, narrant poetæ. Gigantes enim cum Numen Deumque spernerent, ac suo robore et fastu omnes opprimerent sibique subjicerent, videntur voluisse haberi et coli tamquam dii, uti fecit Mazentius illo dicens apud Virgilium:

Dextra mihi est Deus et telum quod missile libro.

Porro memoria Creatoris Dei et creationis mundi cito, diuque ante diluvium ex animis impiorum evanuit uti jam dicta demonstrant. Adde diluvium tarde, puta post 1600. annos a creatione mundi contigisse. Hinc et Hebræi in Berescit Rabba, id est Genesi magna ad c. 4. Gen. v. 17. tradunt tempore Enos, qui fuit nepos Adæ ex Seth filio, homines illius ævi abjurasse fidem unius Dei, tuncque idololatriam incepisse, ideoque se illi opposuisse Enos, ac cœpisse invocare nomen Domini, scilicet proprio et publico cultu: licet alii aliter sentiant.

14. Supervacuitas (græce κενοδοξία, id est inanitas, vana gloria et ambitio, hæc idolorum scilicet et idololatriæ) advenit in orbem terrarum.] q. d. Per vanitatem et ambitionem hominum ingressa est in orbem terrarum idololatria; ipsa enim non est aliud, quam mera vanitas et ambitio ideoque cito peribit et evanescet. Nam homines ambitiosi honores divinos sibi appetentes, idolum in mundum invexerunt. Pro *advenit*, ut habent Roman. et Græca, alii legunt *adinvenit*: sed eodem redit sensus. Unde alii legentes κενοδοξίᾳ, in ablativo vertunt: *Vana gloria,* vel *ambitione idola ingressa sunt in mundum.* Ita S. Athanas. orat.

contra idola, et Vatabl. *Quippe hominum ambitione*, inquit, *in mundum introducta sunt*. Quamvis autem ambitio prima fuerit homini causa idola effingendi, eisque sacrificandi; tamen invidia diaboli, odiumque quo Deum hominesque prosequitur, ut scribit Tertull. in lib. de idololatria, hunc ignem accendit et auxit.

Et ideo brevis illorum finis est inventus.] Pro *inventus*, græce est, ἐπενοήθη, id est excogitatus, destinatus est, scilicet a Deo. Ita Clarius, Vatabl. et alii. Unde et S. Athan. legit: *Et ideo compendiaria eorum consummatio excogitata est*, q. d. Sicut vanitas vanaque ambitio excogitavit idola, ita Deus ex adverso huic vanitati et malo coercendo statim excogitavit remedium, quo illam sensim attereret et consumeret, nimirum vocando Abraham ad sui cultum, ac in ejus familia et gente erigendo Synagogam, veramque unius Dei fidem et religionem, quæ ex diametro idololatriæ obsisteret, donec eam deleret per Christum et Apostolos. Alioqui enim constat idololatriam diu durasse, scilicet usque ad Christum per tria pene millia annorum, nisi quis dicat hic esse prophetiam de re proxime futura, si spectes tempus auctoris, qui hæc scripsit, ut τὸ *inventus sit*, prophetice capiatur pro *invenietur*, q. d. Brevi finis idololatriæ invenietur aderitque: instat enim adventus Messiæ, qui eam abolebit. Hic enim liber Scriptus videtur sub tempora Ptolemæi Philadelphi et Septuaginta interpretum, ducentis annis ante Christum, qui subvertit idola.

Porro Petrus Nannius pro διὰ τοῦτο, legens διὰ τὸ, sic vertit et explicat, q. d. Propter brevitatem vitæ hominum excogitata sunt idola, seu imagines mortuorum, ut scilicet brevitatem vitæ suorum longævitate memoriæ eorumdem, per imagines et idola compnsarent. Verum Codices plerique omnes habent διὰ τοῦτο, non διὰ τὸ.

15. Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem: et illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tamquam Deum colere cœpit, et constituit inter servos suos sacra et sacrificia.] *Sacra* intellige festa, templa, altaria, thura, aliosque sacros culturæ modos et ritus. Ita Dionys. Pro *acerbo* græce est, ἀώρῳ, ἄωρον autem vocatur id quod in fructibus est intempestivum, ideoque acerbum, utpote immaturum, quod calore solis non est coctum, sed adhuc acerbum manet: transfertur ad vitæ incommoda, et mala, et ad hominis celerem decessum, ut patet c. 10. v. 7. Luctus ergo acerbus seu intempestivus dicitur, quod filius ante tempus raptus lugeretur. *Sacra*, græce, *mysteria et sacrificia*, hoc est cæremonias et ritus, et quidquid ad cultum pertinet, paravit, sacrificiaque constituit. Hinc Arabicus vertit: *Quia genitor propter dolorem suum ingemiscit gemitu infinito, propter subitam ablationem filii sui: exemplo fecit illi simulacrum, et hominem permanentem ab initio venerati sunt tamquam Deum.* Obscurius Syrus: *Sacrificium enim mæstitiæ sumpsit pater cum tremore animantium, atque filius ejus tolletur quia fecit formam homini, tunc mortuus est, et fecit nunc eum comparationem Dei. Et dedit iis qui sub manu sua sunt mysteria ministerii.*

Probat idola non semper fuisse, sed esse nuperrimum hominis inventum, ex eo quod illa adinventa sint a parentibus, ad leniendum dolorem conceptum ex præpropera morte filiorum vel charorum, quod scilicet ut eorum memoriam sibi ad aliquale solatium conservarent, fecerint eorum imagines, easque velut idola cum suis coluerint. Amor enim parentum in filios est cæcus et amens, ut filiorum aspectu, cultu et laude non satientur, donec divinos honores eis tribuant; O magna generis humani calamitas! Amoris signa transtulit in incitamenta peccati, et quod primo charitati serviebat, fecit, ut tantæ Dei injuriæ deserviret. Triplex ergo nefas imprudenter et sacrilego commisit. Primum, quod filii imaginem velut idolum ad doloris lenimentum asservarit, cum eo potius dolorem auxerit. Nam per imaginem redeunte filii memoria, renovabatur patri dolor de ejus morte: ac quoties eam aspiciebat, toties velut ictu cultri cor ejus perforabat. Nimirum ignorabat, quod dolorum et miseriarum medicina sola sit oblivio; secundum, quod amore et honore filii excluserit amorem et honorem Dei, ac idolum filio quasi Dei, æmulum, in summam ejus injuriam constituerit, atque a suis per sacra et sacrificia coli voluerit; tertium, quod posteris fuerit causa idololatriæ omniumque scelerum, quæ ex illa oriri nata sunt. Quocirca Olympias Alexandrum Magnum filium cum se Jove natum venditaret, festive castigavit. *Nam cum is*, inquit Gellius lib. 13. cap. 4. *ad matrem ita scripsisset: Rex Alexander Jovis Ammonis filius Olympiadi matri salutem dicit. Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam: Amabo, inquit, fili mi, quiescas, neque deseras me, neque criminere adversum Junonem. Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cum tu me litteris tuis pellicem illi esse confiteris. Ea mulieris scitæ atque prudentis erga ferocem filium comitas, sensim et comiter admonuisse eum visa est, deponendam esse opinionem vanam, quam ille ingentibus victoriis et adulantium blandimentis, et rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse sese de Jove.*

Gravis est hic et obscura quæstio de origine idolorum et idololatriæ, a quo scilicet, quando et quomodo inceperint? Calvin. l. 1. Institut. c. 11. §. 8. ex hoc loco contendit librum hunc non esse canonicum, et auctorem falsi insimulat, eo quod Rachel, inquit, legatur furata idola patris sui. Genes. 31. 19. quæ tamen non erant imagines mortuorum: illud autem contigit, antequam in consecrandis imaginibus mortuorum consuetudo invalesceret. Verum utrumque Calvino est probandum; utrumque enim est falsum: Prius, quia idola Rachelis vocantur Hebr. *theraphim*, quæ simulacra sunt hominis vel hominem repræsentantia, ut patet 1. Reg. 19. 13. ubi Michol pro Davide marito suo, qui a servis Saulis quærebatur ad necem, ut eos similitudine corporis humani falleret, in lecto supposuit *theraphim*, id est simulacrum hominis, ac proinde Davidi simile. Posterius quoque falsum est, quia longe ante Rachelem Ninus Primus rex Assyriorum, cujus anno regni 43. natus est Abraham avus Jacobi, cujus uxor fuit Rachel; Ninus inquam, Belo Patri suo vita functo posuit imaginem et idolum ad adorandum, uti mox ostendam. Porro Calvinum refellit Sanct. Athanas. lib. contra idola, qui hanc de origine idolorum Sapientis sententiam disertis verbis citat et probat; æque ac cæteri doctores et interpretes, atque tota Ecclesia, quæ hunc librum ut

canonicum, et a Spiritu Sancto dictatum recepit, ac in Concil. Trid. sess. 4. talem esse definivit.

Pro resolutione quæstionis, suppono idololatriam posse esse sine idolis, imo fuisse ante idola, scilicet cum dii sine simulacris, aut solis templis, et ædibus vacuis colerentur, ut diserte docet Tertull. initio lib. de idololatria, et Plutarch. in Vita Numæ docet ex illius præcepto annis 170. ab Urbe condita nullam in templis Romæ imaginem, neque pictam, neque fictam fuisse conspectam. Idem habet Dion. Halicar. addens Tarquinium Priscum docuisse Romanos simulacra diis ponere. Hoc enim vult Varro apud August. 4. de Civit. 31.

Dico primo, idololatria videtur statim cœpisse a diluvio, non tamen idola. Probatur primo: quia Nemrod filius Chus, filii Cham, filii Noe Gen. 10. superba tyrannide populum sollicitavit, ut a Deo deficeret ad se. Ita Joseph. Antiq. l. 4. et S. Aug. 16. de Civit. 4. et passim alii consentiunt, eum auctorem fuisse, et præfectum ædificandæ turris Babel contra Deum, unde ipse cum suis punitus est a Deo, quando ut ait S. Aug. l. 16. de Civit. c. 11. Solus Heber tunc cum suis, quasi Dei populus pristinam linguam, puta Hebræam æque ac fidem et pietatem retinuit: Nemrod vero cum reliquis sibi obsequentibus utraque fuit spoliatus. Addit Hugo de S. Victor. in Genes. cap. 10. Nemrod homines ad idololatriam induxisse, ut ignem quasi Deum colerent, quem errorem postea Chaldæi sunt secuti. Unde Abraham liberatus dicitur de Ur, id est de igne Chaldæorum. 2. Esdræ 9. vers. 7. secundo, quia Cham filius Noe homo pessimus, artis Magicæ fuit auctor (Magi autem dæmonem colunt) Ita Cassian. Col. 8. 21. et Berosus Annianus et alii, qui Berosus docet eum inde Zoroastrem dictum, ejusque pestifera dogmata secutos Ægyptios, qui illum sibi fecerunt inter deos Saturnum adolescentiorem. Favet ratio, nam videmus pessimos mores, quales fuerunt Cham et posterorum, fere in infidelitatem, hæresim, aut atheismum degenerare.

Dico Secundo: Ninus Primus rex Assyriorum, primus pariter idolum celebre Beli patris sui mortui, qui aut Nemrod fuit, aut ejus successor, publica regis auctoritate sub annum trecentesimum post diluvium proposuit, illudque asylum reis constituit. Ita S. Ambr. in c. 1. ad Roman. S. Cyrill. l. 3. contra Julian. non longe ante finem, S. Hieron. in Osee 2. Euseb. in chronico et alii passim, indeque; prisca idola dicta sunt Bel, Baal, Baalim, Belial, Beelphegor, Beelzebub et plurima talia; significat autem *bel*, vel *baal*, Hebraice Dominum, quomodo nos Deum Dominum vocamus Antonomastice. Vide dicta Genes. 10. v. 10. Quare quod Græci teste S. Cyrillo l. 1. contra Julian. volunt Cecropem eorum regem primum finxisse simulacrum idque nominasse Jovem summum Deorum, aras illi statuisse, et bovem immolasse, vel falsum est, vel intelligendum primum fuisse in Græcia. Sic et quod S. Hieron. Procemio in epist. ad Titum, ac Didymus l. Exegesis asserunt, a Cretensium rege Melisso cœpisse idololatriam, Diodor. et Euseb. a Phrygibus, Lactant. lib. 2. de Falsa religione a Chananæis, quia eorum conditor Chanaan ab avo Noe maledictus, primus a veri Dei cultu ad simulacra defecit. Hæc, inquam, vel falsa sunt, vel intelligenda sic, quod suis in locis et provinciis dumtaxat fuerint primi idololatriæ auctores. Sic Atlantides Africæ populi primum apud se regnasse Deum ουρανον, id est, *cœlum* falso gloriabantur. Phœnicibus vero æque falso Theologiæ et religionis initium arrogat Sanchuniathon Berytius apud Euseb. libr. 1. præpar. Hinc pariter liquet errare Hebræos, qui teste Isidoro lib. 8. Etymol. cap. 11. tradunt primum idoli factorem fuisse Ismaelem, quin et idolo nomen Ismael fuisse.

Dico tertio, ante hoc Nini idolum celebre et universale, fuerunt alia privata, imo et publica, sed non tam universalia, quam Nini. Patet, nam Ninus fuit coævus Abrahæ. Abraham enim est natus anno 43. Nini. Ita Euseb. S. Hieron. August. Cyrill. Beda, Isidor. Ante Abraham autem fuisse idola patet, quia Thare pater ejus et reliqui Chaldæi erant idololatræ, ut habet communis Hebræorum traditio et patet Josue ult. vers 2. Rursum Epiphanius initio lib. 1. de Hæresib. atque ex eo et Philone Suidas Verbo *Sarug*, docent idololatriam in cultu imaginum sive picturarum cœpisse a Sarug, qui avus fuit Thare, et Septimus a Noe. A Sarug ergo videtur cœpisse idololatria imaginum, non tamen statuarum.

Dico quarto, causa et initium idolorum fuit fabrica imaginum defunctorum. Fecerunt enim idola, ut filiorum, aut majorum, aut regum, aut inventorum artium, aut beneficorum et amicorum memoria servaretur. Tales ergo homines defuncti habiti sunt dii cum ipsi quasi in cœlum recepti colerentur, pro quibus deinde se in terris dæmonia colenda supposuerunt, et sibi sacrificari a deceptis et perditis hominibus flagitarunt, inquit August. 12. contra Faustum 17. Cyprian. initio libr. de idol. Vanitate, Herodot. lib. 1. Tertull. Apolog. cap. 21. Euseb. 7. Præpar. 7. Lactant. lib. 1. c. 17. Idem de Sarug docet Suidas supra: *Hoc*, inquit S. Cyprian. *ita esse, Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis sibi proditum de diis hominibus, a sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit, inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit.* Hinc et a sepulcris regum et clarorum virorum templorum originem deducit Eusebius lib. 2. de Præpar. c. 8. Lactant. et Clemens Alex. in Protreptico: *Superstitio*, inquit, *templa condere persuasit: quæ enim prius hominum sepulchra fuerunt, magnificentius condita templorum appellatione vocata sunt.* Sic et apud Christianos templa erigebantur ad sepulcra martyrum, indeque martyria vocabantur, uti dixi Apoc. 6. 9.

Hac de causa S. August. 18. de Civit. 4. docet, Serapidis simulacrum digito ad os admoto, indicare solitum, ut taceretur Serapidem fuisse hominem imo et pœnam mortis constitutam iis, qui Serapidem hominem fuisse dicerent, cum tamen vere hominem fuisse constaret. Ritum apotheoseos Cæsarum sive relationis Cæsarum in Deos habet Herodia lib. 4. initio. Neque aliud vult hic Sapiens. Tantum enim vult dicere, ex nimio affectu et dolore suorum initium sumpsisse idololatriam, quod apud varias gentes diversimode factum, apud quosdam patre extruente imaginem filii, apud alios filio patris, apud alios marito uxoris, apud alios aliis defunctis, ut insinuat Sapiens vers. 21. idolum ergo finxit defunctorum amor, et ambitio, provexit adulatio et metus princi-

pum; firmavit fraus dæmonum, splendor idolorum, tot sæculorum error et usus.

Dico quinto, magis obvium et proclive est, ut filio pater, quam ut filius patri aut alteri imaginem et idolum erigat ac consequenter idolum filii, vel primum, vel inter prima fuisse videtur. Probatur primo, quia huc inclinant verba Sapientis, cui nihil ei antiquitate contrarium afferri potest, et alia ex parte omnino est verisimile auctorem hujus libri virum ubique pium, doctum, et gravem traditione accepisse hanc suam sententiam; secundo quia patres magis amant filios maxime teneros, quam filii ament patres: ergo proclivius amor et dolor parentum, iis excussit imagines erigendas filiis defunctis, quam contra; maxime cum patres per filios quasi semper esse et vivere cupiant, non contra. Probatur tertio, exemplis. Nam Lactant. lib. 1. de falsa religion. cap. 15. ex Cicerone docet ipsum Tulliolam suam filiam defunctam, deam facere conatum erecto illi simulacro, idque imitatione veterum; ergo veterum hic mos fuit. Rursum Fulgent. l. 1. de Diis gentium initio c. de idolo, ex Diophante Lacedæmonio antiquissimum habet exemplum idoli, quod Synophanes Ægyptius splendidus filio demortuo erexit additque inde idolum dictum quasi εἶδος ὀδύνης, id est species doloris: hic autem in morte filiorum acerbissimus est.

Huc accedit Noster Hieronym. Pradus cap. 8. Ezechiel. sub finem, ubi primo asserit, hunc Synophanem fuisse primum (quod etiam asserit Holcot) idololatram, esseque eum, quem hic notat Sapiens, et hinc Hebr. idola dici *atsabim aven*, id est dolores, labores; secundo, Ægyptios auctores idololatriæ exstitisse; tertio, hunc filium videri esse Adonidem: αἰδὸς ὠδύνης enim corruptum videtur in nomen Adonis. Unde Stephanus libr. de Urbibus: Amathus, inquit, fuit urbs Cypri vetustissima, in qua Adonis Osiris colebatur, qui cum Ægyptius esset, Cyprii et Phœnices perpetuum sibi fecerunt; quarto, Epiphan. initio lib. de Hæresib. et ex eo Suidas voce *Abraham* docet Thare, qui avum habuit Sarug, et Abraham filium primum ante Saturnum, Jovem, Rheam, ac Junonem et alios deos, statuas ex luto arte figulari, id est, idola statuarum fecisse, illumque esse primum, cujus filium scilicet, Aram Script. meminit ante patrem esse defunctum, quasi innuat, id ideo factum quod Thare primus filio defuncto idolum erexerit, ideoque a filio Abrahamo de idolorum cultu gravissime reprehensum. Et sane si Thare primus statuas idololatricas finxit mortuis, non dubium, quin vel maxime filio Aram, et parvulo defuncto, si quem talem habuit, finxerit; quæ si vera sunt, videtur hic Sapiens notare hunc Thare, quod primus statuam filio defuncto erexerit. Nam Sapiens hic de imagine statuæ loqui videtur. Unde v. 17. Græce vocat γλυπτὰ, id est sculpta: et v. 21. lapides et ligna. Si tamen ad imagines pictas Sarug quis hæc referat, non repugno, sed vellem auctorem priscum, qui Sarug imagines filio defuncto primum erexisse diserte asserat. Quare quod Julius Hyginius l. 1. Fabularum c. 274. ait Dædalum Eupolami filium primum Deorum simulacra fecisse, accipiendum est inter Græcos, vel Athenienses: nam ante hunc fuerunt Chaldæi, Thare et Sarug.

Denique Victor Massiliensis docet, Nemrod doloris gratia statuam posuisse filio, quem unicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, bostias immolasse, et idololatriæ auctorem exstitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Evang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab avo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de privato, sed de publico idolo loqui hic Sapientem. Idem opinatur Guliel. Parisiensis lib. de Legibus c. 23.

Verum Euseb. S.Aug. Cyrill. et cæteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porro, quod Lactantius lib. 1. Instit. c. ult. ex Theophilo et Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum tempore fuisse æqualem, et utrumque uno tempore adolevisse, cæteri passim confutant. Saturnus enim et Jupiter longe posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino et Abrahamo: Saturnus enim in Creta regnavit, ac inde fugatus a Jove filio, in Italia et Latio, centum annis ante bellum Trojanum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis sæculis non tantum Belo et Abrahamo, sed et Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Unde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare et Abraham) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiatores spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, et longo tempore postea, Saturnum, et Jovem, Rheamque ac Junonem, et alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus et Jupiter sint Latina nomina. Latini autem Babyloniis, Assyriis et Hebræis, qualis fuit Nemrod et Bel sive Belus, longe fuere posteriores: dicitur enim Latine Jupiter, quasi juvans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone lib. 2. de Natura Deorum. Quin et Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Trojanum) *Jovis abnepos fuit, et Achilles Ajaxque pronepotes, et Ulysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Trojanum vixit Jupiter, cum Bel sive Belus multis sæculis ante illud exstiterit. Bellum enim Trojanum exstitit paucis annis ante Samsonem. Imo Noster Salianus in Annal. Trojam captam asserit anno ultimo Abislon Judicis Israel, cui successit Abdon judicans Israel octo annis, deinde Samson. Unde Eusebius in Chronico a nativitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. usque ad captam Trojam numerat annos 825. a nativitate vero Moysis ad captam Trojam numerat annos 310.

Error inde accidit, quod cum Latini suum Jovem et Saturnum censerent esse primos et antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eumdem, vel certe coævum Saturno, cum Belus longe anterior fuerit, æque ac Assyrii anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, ut nonnulli nomen Jovis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Jupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, et hic abusus parit confusionem Deorum et temporum. Audi S. Cyprian. initio lib. de Idololatria: *Antrum Jovis in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur, et ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, inde ærarium Saturni vocatur, et ru-*

sticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur; hunc fugatum hospitio Janus exceperat, de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur.

Denique Saturnus fugiens Jovem regnavit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc collige, quam parum abfuerit Deorum ætas a Trojano sæculo, inquit Genebr. in Chronol. Æneas enim capta Troja fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dii, id est, homines inter deos relati a Græcis et Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

> Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
> Mercurius, Jupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Saturnum et Bacchum addit Euseb. lib. 4. de Præp. Horum sepulcra olim exstabant in Græcia et Latio, ac præsertim Jovis in Gnoso urbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, et alii jam citati. Porro multi ex his fuere filii Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea, sive Ope genuit Jovem, Cererem, Junonem, Neptunum, Plutonem, etc. teste Lactant. lib. 1. c. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas et origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimie filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem divinum ei impenderunt; secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur et capiuntur homines; tertia fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inveniebant, hinc creaturis divinitatem attribuerunt; quarta, fuit fraus dæmonum; qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

16. DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQUA CONSUETUDINE, HIC ERROR TAMQUAM LEX CUSTODITUS EST, ET TYRANNORUM IMPERIO COLEBANTUR FIGMENTA.] Pro *iniqua*, ut habent Græca et Roman. perperam nonnulli legunt *antiqua*, τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet: et *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pii sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec ulla temporum longitudine roborari, ut vicem legis obtineat. Pro *figmenta* græce est γλυπτα, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, puta imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc privatam roboratam fuisse publica consuetudine et regum imperio, ut jam amplius libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, et tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coegit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari jussit, Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, cæterique Imper. coegerunt idola Jovis, Apollinis, Martis etc. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro et flamma persecuti sunt per trecentos annos, a Christo scilicet usque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æque ac idolis virtutum trophæa retulere.

17. ET HOS, QUOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QUOD LONGE ESSENT E LONGINQUO FIGURA EORUM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QUEM HONORARE VOLEBANT, FECERUNT, UT ILLUM QUI ABERAT, TAMQUAM PRÆSENTEM COLERENT SUA SOLLICITUDINE.] Græce: *Ut absenti tamquam præsenti adularentur studiose.* Hæc est altera causa idoli et idololatriæ, scilicet adulatio; multi enim ut regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *evidentem*, græce ἐμφανῆ, id est claram, manifestam, et ad vivum expressam, eamque ut Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus et immolabant hostias, et dies festos dando honores celebrabant; inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas, Melicertes et Leucothea præcipitantur in maria, fiunt postmodum maris numina. Castor et Pollux alternis moriuntur, ut vivant. Æsculapius ut in Deum surgat, fulminatur. Hercules ut hominem exuat, Octeis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

18. 19. et 20. PROVEXIT AUTEM AD HORUM CULTURAM ET HOS, QUI IGNORABANT, ARTIFICIS EXIMIA DILIGENTIA. ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QUI SE ASSUMPSIT, ELABORAVIT ARTE SUA, UT SIMILITUDINEM IN MELIUS FIGURARET. MULTITUDO AUTEM HOMINUM ABDUCTA PER SPECIEM OPERIS, EUM QUI ANTE TEMPUS TAMQUAM HOMO HONORATUS FUERAT, NUNC DEUM ÆSTIMAVERUNT.] Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insigne, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes et rudes allexit ad ejus contemplationem, admirationem, et adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græce est, φιλοτιμια, id est amor honoris, ambitio, puta ambitiosa, et ut Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui ut ab imperitante, vel hero, cæterisque ex arte laudem, ac eximii artificis nomen et decus consequeretur, studiose et ambitiose simulacrum elaboravit, uti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morose, lente, et exacte pingeret? respondit: *Pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit, etc.* græce est: *Ille enim volens placere* κρατουντι, id est *dominanti*, puta Principi, qui idolum formandum dedit. Ita Vatabl. Jansen. Osorius; aut potius κρατουντι, id est suo hero et domino, qui illum quasi prehendit, et pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, ejus imaginem quam elegantissimam confici curat. Unde Noster solerter vertit: *Et qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. et alii.

ELABORAVIT.] Græce ἐξεβιασατο; id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim et contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformavit. Ita Nannius: *Ut similitudinem in melius figuraret.* Græce *Elaboravit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad majorem pulchritudinem et venustatem,

id est, quam pulcherrime et elegantissime effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, et quasi extremum potentiæ exercuit.

MULTITUDO AUTEM ABDUCTA.] Græce ἐφελκομενον, id est, attracta, illecta. Unde Jansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significantius legunt *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*; græce *per gratiam operis, eum qui ante tempus*, græce προ ὀλιγου, id est, ante modicum tempus, sive paulo ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimaverunt*, græce σεβασμα ἐλογισαντο, id est *rem cultu dignam*, puta Numen *reputarunt*. Unde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificii venustate illectum, quem nuper ut hominem honorarat, nunc Numen existimavit.*

21. ET HÆC FUIT VITÆ HUMANÆ DECEPTIO; QUONIAM AUT AFFECTUI, AUT REGIBUS DESERVIENTES HOMINES, INCOMMUNICABILE NOMEN LAPIDIBUS ET LIGNIS IMPOSUERUNT.] Græce: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἐνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, ut illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam et exitium vitæ, tum præsentis, tum æternæ. Pro *affectui aut regibus*, græce est, ἡ συμφορᾳ ἡ τυραννιδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi*; *calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filii aut cognati, vel parentis amissi et mortui. Refricat enim quod dixit versu 15. *Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem.*

INCOMMUNICABILE NOMEN LIGNIS ET LAPIDIBUS IMPOSUERUNT,] q. d. Nomen *Jehova*, id est Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis et lapideis idolis, quæ vocarunt deos, iisque divinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æque ac Dei veri injuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, ut in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem et ultimum suum finem constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, etc. velut sua idola et numina colit: quare illis quasi divinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa ejus offensa. Nam ipse ait: *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus*, Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, puta ad peccatum allicit, animose illi resiste ac responde, quod martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam urgenti, minantique fornacem Babyloniam generose replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, o rex, liberare. Quod si noluerit notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, et statuam auream, quam erexisti non adoramus.* Dixerunt et præstiterunt; ideoque in mediis ignibus Deo tutante illæsi, Eucharisticum ei cecinerunt. Daniel. 3. vide ibi dicta.

S. Marius, ejusque filii Audifax et Habacucum, Persæ et Martyres generosi, cum idola irridentes, Romæ per urbem colligatis manibus circumducerentur præcone clamante: *Deos nolite blasphemare*, exclamarunt: *Non sunt Dii, sed dæmones, qui et vos perdent et principem vestrum.* Ita habent Acta S. Valentini apud Surium die 14. Februarii.

S. Publia Matrona nobilissima et præstantissima (quam Græci in Menolog. asserunt fuisse matrem sancti Chrysost. et insinuat Theod.) audiens illac transire Julianum Apostatam idolorum patronum, ut eum rideret cum suo Virginum choro cecinit: *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis*; cumque Julianus indignans juberet eas tacere, Publia cum suis majori alacritate idem occinuit. Quare tyrannus præcepit eam alapis cædi et cruentari. Verum illa contumeliam hanc pro summo honore ducens domum revertitur, et tyrannum ut solebat spiritualibus cantilenis perstringit, ait Theodor. lib. 3.

Trinitas Martyrum et virginum sub Diocletiano fuere S. Menodora, Metrodora et Nymphodora sorores, et quasi tria virginitatis dona, quarum de idolis æque ac tormentis triumphum colit Ecclesia die 10. Septembris. Menodora dum per duas horas a quatuor lictoribus cæderetur, Præcone clamante: *Deos cole iisque sacrifica*, intrepide respondit: *An non vides, quod me totam Deo meo sacrificavi? quænam enim est meo sanguini utilitas, dum descendo in interitum, si non eum prius meo sponso sacrificavero?* Quare virgis ossa conterebantur, et confringebantur roseæ genæ martyri, quæ magna voce clamans: *Domine Jesu Christe mea exaltatio, meus amor, ad te, spem meam, confugio, accipe in pace animam meam*, purpureum in ejus manus emisit spiritum. Metrodora idola irridens, et Deos velut dæmones subsannans, per duas horas lampadibus ustulata, et ferreis vectibus contrita sororem secuta, Martyr ascendit ad sponsum. Nymphodora jussa idolis sacrificare, dum ferreis ungulis discerperetur: *Ego*, inquit, *me domino sacrificavi, propter quem pati est voluptas, et mori lucrum*; quare vectibus ferreis pariter confracta, victrix evolavit ad Christum. Felices nymphæ, quæ angelorum vitam æmulantes, imo superantes duplicem virginitatis et martyrii lauream meruerunt, atque angelorum manibus in cœlitum choros translatæ triumphant. Vita earum exstat apud Surium die 10. Septembris.

22. ET (Græce εἰτα, id est, *deinde*) NON SUFFECERAT ERRASSE EOS CIRCA DEI SCIENTIAM (Græce γνωσιν, id est, *cognitionem*) SED ET IN MAGNO VIVENTES INSCIENTIÆ (græce ἀγνοιας, id est, *ignorantiæ*) BELLO TOT ET TAM MAGNA MALA PACEM APPELLANT,] q. d. Ad tam perniciosum de Deo errorem accedit quidam quasi errorum circa mores, et vitiorum exercitus, qui tamen obcæcatis idololatris pacatus tranquillusque videtur status, et in tanto scelerum dissidio, tumultu, rixa, et pugna, velut in jucunda pace conquiescunt. Ita Lorinus.

Quæres, quodnam sit hic magnum inscientiæ bellum? respondent: Primo nonnulli esse bellum, quod idololatræ velut novi Titanes insipienter gerunt cum Deo, dum idolis et Lucifero adhærent, atque sub ejus signis contra Deum militant. Verum hoc bellum paulo ante expressit dicens: *Et non suffecerat eos errasse circa Dei scientiam*, cui jam addit et quasi opponit, quod *in magno inscientiæ bello* vixerint. Unde alii accipiunt bellum, quod idololatræ Creatori repugnantes susceperunt cum omnibus ejus creaturis: hæ enim pro Creatore suo stantes contra omnes ejus hostes, quales sunt idololatræ, depugnant. Idololatra enim

(et mystice peccator quilibet) lacessens et provocans Deum, hoc ipso lacessit, et quasi ad duellum provocat omnes ejus creaturas. Nam ut ait Sapient. 5. 21. *Pugnabit cum illo* (Deo) *orbis terrarum contra insensatos.*

Secundo, alii bellum inscientiæ sive ignorantiæ interpretantur, quod idololatræ indicunt ipsi veritati et sapientiæ dum idololatriam veri Dei cultui, superstitionem religioni, falsitatem veritati, hæresim fidei, dæmonem Deo anteponunt.

Tertio et genuine, inscientia sive ignorantia hoc loco non speculativa, sed ethica et practica accipitur, idemque est quod insipientia, imprudentia, error in vita et moribus, vitium, malitia, scelus. Bellum ergo ignorantiæ est illud quo vitium cum virtute, æque ac cum opposito sibi vitio confligit. Nam prodigalitas v. g. confligit cum liberalitate, æque ac cum avaritia; superbia confligit cum humilitate, æque ac cum pusillanimitate; gula confligit cum temperantia, æque ac cum nimia abstinentia, etc. conflictus hosce singularum virtutum et vitiorum graphice depingit S. August. libro de Conflict. virt. et vitior. et Prudentius in Psychomachia. Sensus ergo est, q. d. Impii idololatræ ex idololatria et errore, quo idola Deo vero prætulerunt, inciderunt in alios errores practicos circa res agibiles, puta in vitia omnia scilicet in sacrilegia, in invidiam, in adulteria, in perjuria, etc. quæ explicando subjicit, ac præsertim in parricidia et homicidia, quibus præterita pietate naturali et justitia, impiis se cædibus maculaverunt, imo filios proprios sacrilege idolis mactarunt et sacrificarunt. In sequentibus enim hoc bellum explicans enarrat scelera, quæ cum infidelitate et idololatria, etiam cum hæresi, et secta Politicorum Atheorumque conjuncta sunt, aut inde consequuntur. *Hæretici* enim, ut ait sanctus Hieronymus in cap. 1. Michææ, *quotidie quod colant reperiunt, ac idola* (errorum) *sibi artifici manu et curiosa mente confingunt.* Bellum ergo hoc idololatrarum est, quo contra omne jus et fas naturæ, proprios filios Moloch et Saturno immolarunt; item quo alienos thoros invaserunt, ac vicinorum uxores per adulteria vitiarunt; quo bona proximorum rapuerunt, aut per artes et fraudes occuparunt, quo denique in omnem injustitiam, libidinem, cupiditatem, impietatem se projecerunt, utpote idolum mutum et ligneum ejusque numen et vindictam non metuentes. Atque hac ratione tam Deum, quam angelos ac homines contra se concitarunt, ut in perpetuis odiis, litibus, rixis, periculis vitam degant. Et tamen tam cæci et stolidi sunt, ut in his tam secure vivant, ac si in plena pace omniumque amicitia degerent. Cantacuzenus το *pacem appellant* explicat quod idololatræ Deos suos pacificos inscriberent ac celebrarent, ut amicitiæ pacisque præsides ut penates ac gentilitios ὁμογνίους καὶ φιλίους, id est, consanguineos et amicos, quæ Jovis erant epitheta.

Tropol. bellum ignorantiæ est, quo cupiditas cæca confligit cum charitate, sensus cum ratione, caro cum spiritu, amor mundi cum amore Dei. Ita Hugo: Concupiscentiæ enim sunt quasi quidam tyranni, qui regi suo, puta menti rebellant, ac contra rationis arcem bellum movent, ideoque perpetuos in anima cient tumultus, rixas, seditiones, conflictus, uti experiuntur illi qui eos edomare nolunt, aut non possunt; et tamen adeo cæci sunt, ut eos non animadvertant, non agnoscant, sed se in pace et hilaritate jucundam agere vitam æstiment. Vide S. Aug. vel quisquis est auctor l. de Conflictu virtutum et vitiorum.

Symbolice, ignorantiæ bellum est, quo studiosi scientiæ contendunt et desudant, ut veritatem tot tenebris, tot nebulis, tot opinionibus, tot erroribus quasi hostibus circumseptam, iis profligatis eruant et in lucem educant. Hinc videmus quanto labore et conatu pueri ad scientias enitantur. Notum est bellum Grammaticale, æque ac Logicale.

23. et 24. AUT ENIM FILIOS SUOS SACRIFICANTES AUT OBSCURA SACRIFICIA FACIENTES, AUT INSANIÆ PLENAS VIGILIAS HABENTES, NEQUE VITAM (vitæ castitatem et honestatem) NEQUE NUPTIAS MUNDAS JAM CUSTODIUNT, SED ALIUS ALIUM PER INVIDIAM OCCIDIT, AUT ADULTERANS CONTRISTAT.] Græce: *Aut enim sacrificia quibus filios occidunt* (Vatablus, *per parricidia liberorum*) *aut secreta mysteria, aut insanas ex aliis ritibus vel legibus commesationes* (Vatablus, *bacchanationes*; alii: *agentes bacchanalia.* Notat bacchanaliorum et bacchantium insanias et ritus) *agitantes neque vitam jam, neque connubia conservant pura, sed alter alterum, aut insidians occidit, aut adulterans tristitia afficit.* Ecce hoc est ignorantiæ idololatrarum bellum, quod proximis, imo filiis ipsique naturæ movent per parricidia, homicidia, adulteria, etc. sine ullo Numinis (utpote quod putant esse ligneum et inanime; tale enim est idolum) metu. Per *obscura sacrificia* notat clandestina, lucifuga et nocturna sacra Veneris, Bacchi, Priapi, Cybeles, Isidis, Proserpinæ, etc. quæ plena erant libidinibus et obscœnitatibus, ideoque in occultis, umbrosis, vel subterraneis locis, sæpe etiam noctu tantum agebantur, de quibus 2. Machab. 6. 4. Reg. 27. 7. Josephus lib. 18 Antiquit. cap. 4. Tertull. Apolog. cap. 15. 5. Augustin. lib. 6. de Civit. cap. 7. Gyraldus de Diis gentium. Hinc apposite græce vocantur, μυςήρια ἀπὸ τοῦ μύσους, quod sint abominanda, inquit Clemens Alex. in Protrept. adeoque μυςήρια, eorum sunt μαςρύλλια, id est prostibula et lupanaria, puta scortationes et obscœnitates. Nam ut ait Apost. Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.* Hoc est quod ait Minutius Felix in Octavio: *Ubi autem magis a sacerdotibus, quam inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? Frequentius denique in æditorum cellulis, quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.* Delphis etiam publicæ, sive meretriciæ Veneris templum primus Solon erexit, ut scribit Philemon apud Athenæum l. 13. c. 9. in quo domiciliis prostitutæ fœminæ quæstum faciebant. Hinc Juvenalis satyra 9.

Nam quo non prostat fœmina templo?

Talia sunt hodie Anabaptistarum nocturna et lucernalia sacra, in quibus exstincto lumine promiscui fiunt concubitus.

Causa fuit quod Jupiter, Venus, Bacchus, Priapus, etc. Dii gentium, fuerint homines impurissimi, ideoque gentes putabant eos colendos omni gula et luxuria, utpote iis gratissima, ut superius dixi. Unde Cantacuzenus vers. 24. de ipsis Diis accipiens: Nam Dii, inquit, vitam non custodiunt mundam, seu βίους,

id est vitas, propter βιας, id est violentias et impetus inquit, quos tradunt fabulæ filiorum in parentes, fratrumque inter se, propter vincula absurda et reliquas insidias; non nuptias, propter impudicitiam, quæ Diis affingitur, ac turpes amores et illegitimas cum filiabus, matribus, sororibus commistiones atque mutuos immanes complexus: βιος ergo Deorum fuit βια, id est vita eorum fuit vis et violentia, ideoque impura et scelerata.

25. et 26. ET OMNIA COMMISTA SUNT, SANGUIS, HOMICIDIUM, FURTUM ET FICTIO, CORRUPTIO ET INFIDELITAS, TURBATIO ET PERJURIUM, TUMULTUS BONORUM, DEI IMMEMORATIO, ANIMARUM INQUINATIO, NATIVITATIS IMMUTATIO, NUPTIARUM INCONSTANTIA, INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPUDICITIÆ.] Græce: *Omnia* (alii *omnes*) *autem mixtim*, vel *promiscue habet sanguis et cædes, furtum ac fraus, corruptela, infidelitas, turbulenti motus, perjurium, tumultus bonorum*; *gratiæ oblivio, animarum inquinatio, generationis immutatio, nuptiarum inordinatio, adulterium et impudicitia*. Vatabl. *Omnia demum occupat sine discrimine sanguis et cædes, furtum et dolus, etc.* Clare Cantacuzenus: *Omnia simul*, inquit, *apud idololatras mala sunt permista*, vel mixtim sequuntur ex idololatria. Coacervat crimina, quæ ex idololatria prodeunt; quorum primum est: Sanguis et homicidium; hæc duo enim pene idem sunt, sed ad auxesin additur *sanguis*, quod in homicidio fiat fœda et horrida sanguinis effusio. *Sanguis* ergo idem est quod sanguinis effusio. *Fictio*, græce δολος, id est dolus et fraus, q. d. Omnia apud infideles et idololatras plena sunt insidiis et fraudibus. *Corruptio*, id est corrupta concupiscentia, ait sanctus Bonavent. corrupta fides sive fidelitas, ait Dionysius: alii *corruptio*, id est defloratio virginum. Melius Vatabl. *corruptela*, tum quæ in judiciis, tum quæ in mercibus, contractibus, commerciis, cæterisque rebus fit, q. d. Omnia apud idololatras sunt plena corruptelis. *Infidelitas* est violatio fidei sive perfidia. *Turbatio*, græce ταραχος, id est tumultus, q. d. Apud infideles omnia abundant turbis, tumultibus, dissensionibus, seditionibus. *Tumultus bonorum* est bonarum rerum perturbatio et confusio; vel bonorum hominum vexatio, dum contra fideles, et pios tumultuantur infideles et impii. *Dei immemoratio*, q. d. Non sunt memores Dei, occupat eos Dei oblivio. Græca jam habent χαριτος αμνηστια, id est, *gratia vel beneficiorum oblivio*. Ita Vatabl. Ingratus enim est teste Seneca, qui beneficium non reddit: ingratior qui obliviscitur; ingratissimus, qui accepisse se negat, quod accepit. Unde Franc. Lucas in notis hic pro eo quod in Vulgata legitur *Dei*, legendum suspicatur *doni immemoratio*. Verum Romani cæterique Codices habent *Dei* non *doni*, idque genuinum esse contendit et Nannius, linguæ græcæ publicus olim Lovanii Professor.

ANIMARUM INQUINATIO.] Per gulam, crapulam, et libidinem S. Bonav. intelligit internos luxuriæ motus et delectationes morosas. *Nativitatis*, græce γενεσεως, id est generationis actusque generandi *immutatio*, per præposteram libidinem, sive cum masculis, sive cum fœminis, vel etiam bestiis, uti Jupiter suum habuit Ganymedem, Trajanus Hadrianum, Hadrianus Antinoum, teste Spartiano. Vatabl. vero vertit, *alienatio progeniei*, cum scilicet proles genita patri non vero, sed falso et alieno ascribitur, uti faciunt adulteræ.

NUPTIARUM INCONSTANTIA.] Græce αταξια, id est inordinatio, dum scilicet infidelis uxorem repudiat, et aliam aliamque ducit, ut singulis annis, imo mensibus novum ineat conjugium, idque temporarium dumtaxat, uti faciunt nonnulli Æthiopes; aut dum uxores suas aliis viris concedunt, uti fecit Cato; aut cum uxoribus aliorum suas permutant, aliisque modis similibus.

INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPUDICITIÆ.] Græce: *Mœchia et lascivia*, id est omne genus impudicitiæ. *Inordinatio* addit emphasim *mœchiæ*, notatque mœchiæ addi incestum, sacrilegium, aliudve scelus: impudicitiæ vero addi varios novosque luxuriosos osculandi et contrectandi modos.

27. INFANDORUM ENIM IDOLORUM CULTURA, OMNIS MALI CAUSA EST, ET INITIUM ET FINIS.] *Infandorum*, græce ανωνυμων, id est innominatorum, hoc est exsecrandorum, adeo ut nec nominari debeant; *infandorum* ergo idem est quod non fandorum, de quibus velut anatematibus fari non licet.

Est epiphonema generatim complectens quod particulatim jam recensuit, scilicet idololatriam esse causam omnium scelerum, initium et finem. Causam dat quia omnia scelera nasci solent ex infidelitate et idololatria, ac Numinis vindicis contemptu, uti jam ostendi. Simili sensu ait Apostolus: *Radix omnium malorum est cupiditas*. Græce φιλαργυρια, id est avaritia, 1. Timoth. 6. 10.

INITIUM ET FINEM.] *Initium* idem est quod causa vel occasio. Simili sensu ait Eccles. c. 10. 15. *Initium omnis peccati est superbia*, quia ex superbia velut ex matre nasci et oriri solet quodlibet peccatum; sic et ex idololatria. Ex ea ergo velut initio et fonte scaturit omne malum, et vicissim in illam ceu in finem et terminum desinit, q.d. Omnia mala nata sunt oriri ex idololatria, ac vicissim in illa terminantur et desinunt. Ita Dion. Qui enim libidinibus aliisque sceleribus sese opplent, tandem fiunt infideles, idololatræ et athei; ut enim sine scrupulo et metu Numinis Deique vindictæ suis cupiditatibus indulgeant, excutiunt fidem Dei ejusque providentiæ, juxta illud: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*. Sic hodie videmus homines carnales et sceleratos fieri hæreticos ac tandem atheos, eo quod in hæresi nil vere fidei, sed mera ejus figmenta inveniant. Vide Stanislaum Rescium de Atheismis hæreticorum. Ita S. Thom. 2. 2. q. 94. art. 4. ad 1. *Dicitur*, inquit, *idololatria esse causa, initium et finis omnis peccati; quia non est aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expresse inducendo per modum causæ, vel occasionem præbendo per modum initii, vel per modum finis, in quantum peccata aliqua assumebantur in cultum idolorum, sicut occisiones hominum, et mutilationes membrorum, et alia hujusmodi. Et tamen aliqua peccata possunt idololatriam præcedere, quæ ad ipsam hominem disponunt*. Audi Tertull. initio l. de Idololatria: *Principale crimen generis humani, summus sæculi reatus tota causa judicii, idololatria*. Subdit deinde in idololatria inesse crimen homicidii, adulterii, stupri: *Idololatres*, inquit, *idem homicida est. Quæris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec ini-*

micum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa Dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatrem periisse, is negabit idololatrem homicidium fecisse. Proinde adulterium et stuprum in eodem recognoscas; nam qui falsis Diis servit, sine dubio adulter est veritatis; quia omne falsum adulterium est. Sic et in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? Atque adeo Scripturæ sanctæ stupri vocabulo utuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio ea est, opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat; ac post nonnulla eidem inesse alia scelera ita docet: *In illa et concupiscentiæ sæculi. Quæ enim idololatriæ solemnitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviæ et ebrietates, cum plurimum victus, et ventris, et libidinis causa frequentantur. In illa injustitia. Quid enim injustius ea, quæ justitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, cum tota ejus ratio vana sit; in illa mendacium, cum tota substantia ejus mendax sit. Ita fit ut omnia in idololatria, et in omnibus idololatria deprehendatur.*

Tropolog. idem dicas de idolo avari, quod est phantasma auri; ac superbi, quod est phantasma excellentiæ; ac luxuriosi, quod est phantasma amasiæ; ac gulosi, quod est phantasma epularum et vinorum. Dum enim quisque hoc suum phantasma velut idolum amat et colit, ut illo fruatur, ruit in omnia scelera. Ut ergo illa caveas, idolum hoc tuum, quod in mente et phantasia tibi fabricasti, evelle, contere et confringe.

28. Aut enim dum lætantur insaniunt, aut certe vaticinantur falsa, aut vivunt injuste, aut pejerant cito.] Ostendit ex idololatria nasci quælibet scelera, ac præcipua enumerat, q. d. Idololatræ effundunt se in ineptas lætitias, bacchantur, et insaniunt, aut fingunt oracula, quibus se suosque ad vitæ licentiam et luxuriam impellunt; aut vivunt injuste aliorum opes diripiendo, fraudando, perdendo, aut temere citoque pejerant. Causam subdit:

29. Dum enim confidunt in idolis, quæ sine anima sunt, male jurantes noceri se non sperant,] id est, lædendos se non timent. Sic Virgil. *At sperate*, (id est timete) *Deos memores fandi atque nefandi*, q. d. Idololatræ, ideo cito pejerant ruuntque in quævis scelera, quia non timent suos deos, puta sua idola, utpote inanima et lapidea vel lignea, quæ injuriam sibi per perjurium aliaque scelera factam non sentiunt, ideoque ulcisci nequeunt: sicut ergo *primus in orbe Deos fecit timor*, ita ex adverso, audax Deorum vel Numinis contemptus, principium et causa est perjurii omnisque nequitiæ.

30. Utraque ergo illis evenient digne, quoniam male senserunt de Deo, attendentes idolis, et juraverunt injuste, in dolo contemnentes justitiam.] *Utraque*, id est, utrorumque retributio, scilicet idololatriæ et perjurii condigna pœna et supplicium obveniet idololatris. Græce est: Αμφοτερα δε αυτους μετελευσεται τα δικαια, id est, *utraque illis evenient juste*, scilicet *supplicia*. Aut *utraque ipsos punient justi*: μετερχομαι, enim subinde idem est quod κολαζω, id est, punio. Ita Lexicographus ex Synesio et Thucydide. Vatican. vertunt: *Utraque autem illos insequentur jura.* Omnia hæc eodem redeunt. Sensus ergo est, q. d. Utraque (utriusque criminis, scilicet idololatriæ et perjurii) justa vindicta eos invadet, aut pœnam de illis sumet. Utraque supplicii justa causa, ratioque eos corripiet, jusque suum exsequetur: utrumque hoc ad supplicium illis imputabitur, et quod de Deo male senserunt, et quod pejeraverunt. In Græco plurale est: *Utraque justa comprehendent eos*, videlicet supplicia, vel quia duo hæc scelera illis pœnis subjicient. Pro *justitiam*, græce est, οσιοτητος, id est sanctitatem, puta religionem juramenti, hoc enim sanctum est et sancte servandum, ideoque nuncupatur Sacramentum. Licet enim idololatra juret per idolum quod non est Deus, ac proinde in reipsa non juret nec pejeret, tamen ex mente sua, qua credit idolum esse verum Deum, jurat et pejorat. Error enim idololatriæ, quo quis idola sua putat veros esse deos, efficit ut pejerando sacrilegus habeatur et injustus, ait S. August. epist. 154. ad Publicolam, et habetur 22. quæst. 1. cap. *Movet.*

31. Non enim juratorum virtus (græce δυναμις, id est, *potentia*) sed peccantium pœna perambulat semper injustorum prævaricationem.] Pro *juratorum* græce est, ομνυομενων, quod est vocis mediæ, tamque active verti potest, *jurantium*, uti legunt Complutenses et Regii, quam passive, *juratorum*, id est idolorum, per quæ juratur, idque huic loco aptius convenit, q. d. Esto idola, per quæ jurant idololatræ, nullam habeant virtutem, id est vim et potentiam puniendi eorum perjuria, ideoque ipsi etiam idololatræ et perjuri ea contemnant, sciantque imbecilla esse et invalida ad se castigandum, tamen *peccantium*, præsertim idololatrarum et perjurorum, pœna a Deo iis intentata *perambulat*, puniens *injustorum prævaricationem*, scilicet idololatriam et perjurium, qua tum falso, tum per falsos deos jurantes duplicem Deo vero injuriam faciunt. Primo, quod Deo vero opponant, et præponant idola et deos falsos; secundo, quod per ea, quæ æstimant Deum esse verum, falso jurent et pejerent; jurant enim et pejerant per ea, perinde ac si per Deum verum jurarent, eumque in testem falsi vocarent; quæ insignis est Dei veri injuria et contumelia.

Pro *pœna* græce est, δικη, id est, causa forensis, quæ apud judicem agitur, lis, actio, judicium, jus, sententia, pœna, item justa vindicta. Unde Δικη a Poetis fingitur esse Dea judiciorum, inde dicta, quod juste lites dirimat, et sontes puniat. Hinc dicitur esse virgo, quia justitia et vindicta pura debet esse, et integra; unde Hesiodus: *Virgo justitia*, inquit, *prognata est Jove.* Hoc ultimum significatum huic loco est aptissimum. q. d. Δικη, id est, vindicta divina per idololatras, perjuros et scelestos perambulat, ut eos comprehendat ac pro meritis feriat et plectat, sicut prætor forum perambulat, ut fures capiat et suspendat. Hinc Deus dixit Caino fratricidæ. *Nonne, si bene egeris, recipies; sin autem male, statim in foribus peccatum aderit?* Id est, peccati ultio, velut lictor te persequetur et plectet. Unde Vatabl. hoc loco vertit: *Non enim eorum* (idolorum) *per quos juratum est potentia, sed ultrix peccatorum justitia, prave factorum pœnas ab injustis sem-*

per exigit. Sic et Cantacuzenus, Jansenius et alii. Hinc pro *perambulat,* græce est, ἐπεξέρχεται, id est, ut Budæus in Comment. linguæ græcæ p. 99. percursat, invadit, infestat, populatur, in jus rapit, judicat et ulciscitur.

Porro solet vindicta Dei maxime persequi perjuros, utpote læsi Numinis et Nominis divini reos. Hinc qui S. Antonium in testem invocando falsum jurant, solent ab eo sacro igne feriri. Olim in causa dubia reos mittebant ad Oratorium S. Stephani, ut se juramento de crimine objecto purgarent; ac si pejerabant, illico cœlitus castigabantur. Idem de Oratorio S. Martini scribit Gregor. Turon. lib. 8. Histor. cap. 16. ubi inter alia narrat incendiarium quemdam incendium a se commissum negantem, et pejerantem in æde sancti Martini, ultricibus e cœlo flammis fuisse absumptum. Idem fiebat in Oratorio S. Processi et Martiniani, de quibus ait S. Greg. hom. 32. in Evang. *Ad exstincta eorum corpora viventes ægri veniunt et sanantur, perjuri veniunt et a dæmonio vexantur.* Et in Oratorio sancti Felicis Nolensis, ad cujus Ecclesiam S. August. uti ipse refert epist. 137. ad Hippon. misit Bonifacium presbyterum de crimine accusatum, ut se ibi per juramentum purgaret; et si reus esset, per solitam Dei vindictam se proderet. Additque S. August. *Nos novimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter dæmones confitentur furem quemdam, qui ad ejus locum venerat, ut falsum jurando deciperet, compulsum fuisse confiteri furtum, et quod abstulerat reddere.* Tale quoque fuit Oratorium S. Apollinaris Ravennæ, ubi Maximus de Simoniæ crimine per juramentum se purgavit, teste S. Greg. lib. 7. epist. 7. et seq. ac super omnes Basilica S. Petri, supra cujus corpus juramento se purgare solebant Episcopi sceleris accusati, teste S. Gregor. lib. 2. epist. 23. et lib. 11. epist. 8. Idem experti sunt gentiles per idola sua jurantes; unde Hesiodus in Ergis libr. 2. vers. 38.

> Quintas (*dies cujusque mensis*) *ait*, vitato, quia difficiles et graves.
> In quinta enim ajunt furias obambulare
> Juramentum vindicantes, quod contentio genuit demum perjuris.

Et Tibullus:

> Ah miser! et si quis primo perjuria celat,
> Magna tamen tacitis pœna venit pedibus.

Vis exempla? Accipe. Cleomenes cum Argivis septem dierum pepigerat inducias addito jurejurando; nocte dein tertia eos invasit multosque occidit, dicens se pactum de diebus, non de noctibus. Ultio eum secuta est. Nam et urbe, cujus gratia violarat conventa, frustratus est, eo quod mulieres, detractis e templis Deorum armis illum ultæ sunt; perinde quasi Diis ipsis, quos contempserat, pœnas de ipso sumentibus. Postremo versus in dementiam, ipse sibi gladiolo quodam fodit et incidit corpus a talis usque ad loca vitalia, itaque vitam finiit ridens et ore diducto. Agesilaus barbaros, qui jurisjurandi religionem violassent, laudare ac probare solebat, dicens illos nulla re magis Deos sibi infestos reddere, quam si Sacrosanctum jusjurandum temere violarent. Ita Ælian. lib. 14. de Varia histor. Pericles Atheniensis amico roganti, ut pro se falsum diceret testimonium, cui adjunctum erat jusjurandum, hoc est perjurium, respondit se quidem amicum esse, sed usque ad aram; sentiens aliquousque gratificandum amicis, sed citra juramenti violationem. Denique S. Aug. lib. 1. de Civit. cap. 15. celebrat nobilissimum exemplum M. Attilii Reguli, qui captivus apud Carthaginenses ab iis missus est Romam, ut ageret cum Senatu de commutandis utrimque captivis, prius præstito per Deos, juramento, ni id impetraret, se ad eos rediturum. Cumque id non impetraret, imo ipsemet Senatui hanc commutationem dissuaderet, ut juramenti fidem servaret, ad Carthaginenses rediit, etiamsi sciret se ab iis excarnificandum, uti et factum est. Addit S. August. alterum de Saguntinis in Hispania exemplum, qui ut fidem Romanis juratam servarent, vivi cremari maluerunt, quam urbem dedere Carthaginensibus.

Ex hisce omnibus disce quanta reverentia nomini divino sit adbibenda, quamque veraciter, parce et circumspecte Deus sit nominandus, et in testem invocandus. Quod enim nomini divino defertur, hoc Deo ipsi, cujus est, nomen defertur. Unde Jerem. cap. 10. 6. *Non est,* inquit, *similis tui, Domine; magnus es tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te, o rex gentium?* Et Daniel c. 3. 52. *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum, et laudabilis et gloriosus et superexaltatus in sæcula; et benedictum nomen gloriæ tuæ, sanctum et laudabile et superexaltatum in omnibus sæculis.* Et Eccl. c. 39. 19. *Benedicite Dominum in operibus suis; date nomini ejus magnificentiam.* Et Psaltes: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui fecit mirabilia solus, et benedictum nomen majestatis ejus in æternum, et replebitur majestate ejus omnis terra, fiat, fiat.* Psalm. 71. 18.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur insectari idola et eorum figulos sive idoloplastes. Igitur initio gratias agit Deo, quod Israelitas ab idololatria puros castosque in sui fide et cultu conservarit; deinde vanitatem et fallaciam idolorum ex ipsis eorum figulis coarguit.

1 Tu autem Deus noster, suavis et verus es, patiens, et in misericordia disponens omnia. 2. Etenim si peccaverimus, tui sumus scientes magnitudinem tuam; et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati. 3. Nosse enim te, consummata justitia est: et scire justitiam et virtutem tuam, radix est immortalitatis. 4 Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis excogitatio, nec umbra picturæ labor sine fructu, effigies sculpta per varios colores, 5. cujus aspectus insensato dat concupiscentiam, et diligit mortuæ imaginis effigiem sine anima. 6. Malorum amatores digni sunt qui spem habeant in talibus, et qui faciunt illos, et qui diligunt et qui colunt. 7. Sed et figulus, mollem terram premens, laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas, et de eodem luto fingit quæ munda sunt in usum vasa, et similiter quæ his sunt contraria, horum autem vasorum quis sit usus, judex est figulus. 8 Et cum labore vano Deum fingit de eodem luto, ille qui paulo ante de terra factus fuerat, et post pusillum reducit se unde acceptus est, repetitus animæ debitum quam habebat. 9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis: sed et ærarios imitatur, et gloriam præfert, quoniam res supervacuas fingit. 10. Cinis est enim cor ejus, et terra supervacua spes illius, et luto vilior vita ejus: 11. quoniam ignoravit qui se finxit, et qui inspiravit illi animam quæ operatur, et qui insufflavit ei spiritum vitalem. 12. Sed et æstimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitæ compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere. 13. Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terræ materia fragilia vasa et sculptilia fingit. 14. Omnes enim insipientes, et infelices supra modum animæ superbi, sunt inimici populi tui, et imperantes illi: 15. quoniam omnia idola nationum deos æstimaverunt, quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum, sed et pedes eorum pigri ad ambulandum. 16. Homo enim fecit illos: et qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo enim sibi similem homo poterit deum fingere. 17. Cum enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem numquam. 18. Sed et animalia miserrima colunt: insensata enim comparata his illis sunt deteriora. 19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem et benedictionem ejus.

1. Tu autem Deus noster, suavis et verus es, patiens, et in misericordia disponens omnia.] Vatablus, *Tu autem Deus noster, benignus es et verus, et longa patientia* (vel lenitate) *misericordiaque gubernas omnia.* Pro *suavis* græce est χρηϛος, id est bonus, benignus, probus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; item utilis, fructuosus, officiosus, egregius, strenuus. Talis fuit Χρηϛος, id est, Christus noster, qui proinde a Gentilibus vocabatur Χρηϛος id est Christus, et Christiani vocabantur Chrestiani, quia erant benigni et benefici omnibus. Sensus est, q. d. Idololatræ colunt Deos inutiles, imo maleficos; tales enim sunt dæmones, qui a magis invocati exilem opem præstant, ut eisdem majorem noxam tum in corpore, tum in animo inferant. At Deus noster est utilissimus, æque ac benevolentissimus et beneficentissimus, qui nos omnibus bonis cumulat. Gratulemur ergo nobis de tali Deo Optimo Maximo, quod-

que nos a Diis pessimis liberarit. Ita Cantacuzenus, qui notat esse Antithesin inter Deum et idola, qualem assignavi.

Tu autem Deus noster,] non sola creatione (sic enim et idololatrarum et infidelium est Deus) sed et vocatione, religione, et cultu: ad tui enim fidem et cultum nos Israelitas ex omnibus gentibus vocasti, et tibi selegisti.

Verus.] q. d. Idola sunt dii falsi, ideoque mendaces et fallaces; unde consulti fallunt, et quæ promittunt, opere non præstant. At Deus noster est Deus verus, ideoque verax et fidelis. Unde falli vel fallere nequit, sed quæcumque dicit verissima sunt, et quæcumque pollicetur fidelissime adimplet.

Patiens,] græce μακρόθυμος, idest, longanimis, longa patientia multaque tolerantia pollens, ut non statim ad iram conciteris, et ad vindictam prosilias, brutaque jactes fulmina, sed patienter offensas toleres, ut hac patientia et misericordia provoces peccantes ad pœnitentiam, uti superius dictum est. Unde sequitur: *Etenim si peccaverimus*, etc. Longanimitati enim opponitur præceps ira, impatientia, et vindicta, qua pleni sunt dæmones, ideoque furunt, et leves sui neglectus graviter ulciscuntur, ac idololatras et magos minus sibi obsequentes, pessime excipiunt et mulctant.

Nota hic quatuor dotes Dei in gubernando: primam, benignitatem et suavitatem; secundam, veritatem et fidelitatem; tertiam, longanimitatem et patientiam; quartam, misericordiam et clementiam. Hasce a Deo discant et poscant reges, rectores et gubernatores.

2. Etenim si peccaverimus, tuis sumus, scientes magnitudinem tuam;] græce τὸ κράτος, id est, robur, vim et *potentiam tuam*, uti legit S. Augustin. lib. de Fide et operib. cap. 22. qua scilicet potes nos punire, cum idola id facere nequeant, ut dixit in fine cap. præcedentis, qua quoque potest nobis peccata condonare, ut ostendas te in gratia et misericordia non minus, ac in vi et robore esse potentem, magnificum, liberalem et divitem, uti Apostolus ait Roman. 10. 12. et alibi; summæ enim potentiæ est peccata remittere, uti superius ostendi. Sensus ergo est: primo, q. d. Idololatræ intrepide pejerant et peccant, quia non timent idola sua muta et bruta; sciunt enim illa non posse ulcisci perjurium aliaque scelera; ad nos fideles tui, o Domine, si ex fragilitate peccaverimus, sive venialiter, sive etiam lethaliter, profitemur ingenue quod non possimus te effugere, ut putabant idololatræ effugere se posse Deos suos; quia tui sumus, tuoque dominio subjecti. Et scimus summam tuam potentiam, qua nos punire potes quocumque tandem fugerimus, aliter quam idola imbecilla et impotentia. Nam ut ait David Psalm. 138. 8. *Si ascendero in cœlum, tu illic es; si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris: etenim illuc manus tua deducet me et tenebit me dextera tua.*

Et si peccaverimus, tui sumus,] quoniam scilicet bonum et magnum Deum habemus, qui velit atque possit pœnitentium peccata sanare; non qui nequaquam audeat permanentes in malignitate disperdere. Unde subdit: *Scientes potentiam tuam*, cui se subtrahere nequeat aut occultare peccator. Ita S. Aug. loco jam citato, qui proinde recte monet peccatorem non debere sibi blandiri de securitate, cogitando se esse Dei.

Moraliter: *Si peccaverimus, tui sumus.* Tui per pœnitentiam, confessionem, castigationem: tui per contritionem et charitatem, uti tua fuit S. Magdalena, de qua S. Paulin. epist. 4. ad Severum: *Non unguentum in illa Dominus, sed charitatem dilexit, qua prudenter impudens et pie improba, sine opprobrii et repulsæ metu, extraneam sibi domum Pharisæi non invitata, illa vi petulans penetravit, qua rapitur regnum cœlorum et tantum verbi cœlestis esuriens, non ad opes illius, sed ad pedes Christi cucurrit, seque in illis abluit et cibavit; atque ipsos sibi pedes sacrarium, ut ita dixerim, et altare constituit; in quibus libavit fletu, litavit unguento, sacrificavit affectu.* Pœnitens ergo est Dei, quia per contritionem amat Deum, illique se dicat et consecrat. Unde vicissim a Deo in gratiam, amorem et favorem pristinum recipitur. Sic de gentibus a diis ad Deum per Christum convertendis ait Isaias c. 44. 5. *Iste dicet: Domini ego sum, et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino.* Et David Psalm. 118. 94. *Tuus ego sum,* ait, *salvum me fac, quoniam justificationes tuas exquisivi.*

Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati.] S. Aug. legit, *deputati*. Græce *tui censemur*, hoc est, si non peccemus, magis tibi chari, magisque tibi cordi et curæ sumus. Tu enim justos et innocentes quasi amicos, imo filios tibi dilectissimos præ toto mundo amas, protegis, dirigis, promoves ad salutem et gloriam omneque bonum. Si ergo peccemus, tui sumus per potentiam, quia in manus potentis justitiæ tuæ incurrimus: si non peccemus, tui sumus per gratiam et adoptionem. Sive ergo peccemus, sive non peccemus, tui sumus; tu enim es Dominus Deus noster, cujus manus effugere non possumus, sed in eas incidimus quidquid agamus. Legit Vulgatus in Græco εἰ, id est *si*; jam illud deest in Græco, qui proinde sic habet: *Non peccabimus autem cum sciamus nos tibi æstimatos*, vel tibi curæ et in pretio esse. Hoc enim maxime quemlibet nostrum a peccato avocare debet, quod sciamus nos Deo curæ, charos et in pretio esse, ac a Deo inchoate saltem prædestinatos, ut simus sui filii et hæredes, ac cohæredes Christi; Deus enim omnes fideles et justos destinavit ad gloriam, itaque inchoate eos prædestinavit. Ita S. August. de Fide et Oper. cap. 22. qui legit in præterito: *Non peccavimus*, uti correxerunt Lovanienses, licet contextus exigere videatur, *non peccabimus*, ut habent Græca. Quis enim cogitans se in Dei amicitiam, familiam et familiaritatem adscriptum peccare audeat, ut tantum bonum pro vili cupiditate vendat et prodigat? Quis serio reputans se a Deo electum et vocatum ad tantam gratiam et gloriam, non contendat totis viribus digne vocatione tanta vivere, ut dignum se cœli civem et angelorum socium exhibeat? *Quis digne cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundum propositum vocati sunt, non enitatur ita vivere, ut tali habitationi congruat?* ait S. August. loco citato. Secundo et magis genuine, noster a Castro. Videtur, inquit, Salomon loqui de populi electione præ aliis populis

(non de prædestinatione) de qua Moyses Deuter. 32. 8. *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel: Pars autem Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus.* Hæc igitur cognitio et persuasio, quod sumus de numero populi Dei: et quod sumus adscripti in Catalogum fidelium ejus, maxime nos continet, aut continere debet in omni pudore ac timore ne peccemus, et eo magis quo magis in ejus familiaritatem insinuamur.

Favet græcum λελογισμέθα, id est, tuis rationibus adscripti sumus, tuo computui assignati, tibi computati: λογίζομαι enim est verbum arithmeticum, et Mercatorum computus designat.

3. Nosse enim te, consummata justitia est: et scire justitiam et virtutem tuam, radix est immortalitatis.] Τὸ *justitiam* non est in Græco, sed tantum, τὸ κράτος, id est *virtutem*, id est vim, robur et efficaciam. Syrus: *Justitiæ perfectio est, ut quis agnoscat te, et ut quis sciat veritatem tuam, radicem immortalitatis.* Arabicus: *Quia cognitio in te est justitia perfecta, et agnitio potentiæ tuæ radix est privationis mortis. Nosse te*, scilicet non tantum speculative, ut cognovere Philosophi, sed et practice, uti nosse Deum decet et par est, ut scilicet notitia Dei pariat affectum et amorem Dei; in hoc enim amore, sive charitate sita est perfecta justitia: *et scire justitiam et virtutem* id est potentiam tuam, *radix*, id est principium *est immortalitatis*; hæc enim scientia, qua scimus Deum esse justum et omnipotentem, ideoque posse et velle omnia scelera pro meritis punire, ingenerat nobis sanctum Dei timorem, qui nos facit abstinere ab omni peccato, quod est mortis omnisque corruptionis origo, ideoque inducit omnem virtutem, quæ est radix immortalitatis, felicitatis et gloriæ æternæ. Porro scientia hæc, sive notitia Dei habetur per fidem. Unde Apostolus passim ait nos per fidem justificatos et salvatos, quia fide inchoatur cursus ad justitiam, salutem et immortalitatem, Roman. 1. 17. et c. 3. 28. et c. 5. 1. etc. Vide ibi dicta.

Denique τὸ *nosse enim* dat causam præcedentium, cur scilicet professus sit suam de Deo notitiam et fidem, dicens v. 1. *Tu autem Deus noster suavis et verus es*, etc. Et v. 2. *Scientes magnitudinem tuam.* Sed proprie et potissime dat causam ejus, quod immediate præcessit: *Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati*; vel ut Græca habent: *Non peccabimus autem, ut qui sciamus nos tibi æstimatos, vel tibi curæ esse.* Scientia enim potentiæ et providentiæ Dei causa est, quæ facit nos sedulo cavere omne peccatum, ac exstimulat, ut toto nisu studeamus justitiæ ad hoc ut Deo placeamus, et ab eo immortalitatem beatam assequamur. Vide dicta c. 13. v. 1. et Prov. 1. 7. Sensus ergo est, q. d. Confessio illa fidei nostræ, qua paulo ante professi sumus te summe benignum, patientem, potentem, misericordem, ac ut talem toto corde amamus et colimus, ideoque vicissim a te amamur, velut toti tui, tibique arctissimo fidei, religionis et charitatis vinculo copulati; hæc inquam, est nostra perfecta justitia, ex qua velut radice, pullulat fructus immortalitatis et felicitatis æternæ. Sic Christus ait Joannis 17. 3. *Hæc est vita æterna* (id est via ad vitam æternam, ejusque quasi principium et inchoatio) *ut cognoscant* (per fidem) *te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Fides enim est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*, Hebr. 11. 1. Vide ibi dicta.

Tropol. B. Laurentius Justinianus Patriarcha Venet. dictitabat *veram hominis scientiam esse scire hæc dua, scilicet Deum esse omnia, et se nihil.* Ita habet ejus Vita. Ex hac enim scientia et fide sequitur diffidentia sui, et confidentia in Deum; inde odium sui, et amor Dei, quæ est consummata justitia cousistens in tribus virtutibus Theologicis, puta in eximia fide, spe et charitate.

Hinc S. Joannes Apocal. 15. 2. vidit sanctos futuros in fine mundi, visis septem novissimis orbis plagis, in quibus consummabitur ira Dei, obstupescere, eosque concinentes et exclamantes audivit: *Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens; justæ et veræ sunt viæ tuæ, rex sæculorum. Quis non timebit te, Domine, et magnificabit nomen tuum? quoniam tu solus pius es: quoniam omnes gentes venient, et adorabunt in conspectu tua, quoniam judicia tua manifesta sunt.* Similes eorum voces sunt post excidium Babylonis, cap. 18. vers. 8. et seq. et c. 11. vers. 17. et cap 14. vers. 7.

Antistropha Salomoni est gnome Jeremiæ, cap. 9. vers. 3. *Non glorietur Sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis, sed in hoc glorietur scire et nosse me.*

Anagog. nosse Deum per visionem beatificam est perfecta justitia; perfecta, inquam, in gratia et gloria, ideoque confirmata, ut in æternum beatus nulla tentatione, nullo casu ab ea excidere queat. Ita Hugo, qui tamen minus recte addit per Deum intelligi Patrem, q. d. Deum filium agnovimus in incarnatione, Spiritum Sanctum in Pentecoste, dum apparuit in linguis igneis. Item in baptismo Christi, dum apparuit in specie columbæ; at Deum patrem simili symbolo non cognovimus in hac vita, sed cognoscemus in futura; unde tunc erit perfecta Dei cognitio, amor et justitia. Hoc enim alienum est a mente et scopo Sapientis: hoc etiam non est verum. Nam pater apparuit in veteri Testamento, æque ac Filius, ac Spiritus Sanctus; cum tres Angeli apparuerunt Abrahæ repræsentantes tres personas divinas. Item in Baptismo Christi vox patris intonuit: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, Matth. cap. 3. v. 17. Eadem vox Patris audita est in transfiguratione Christi, Matth. 17.

4. Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis excogitatio, nec umbra picturæ, labor sine fructu, effigies sculpta per varios colores.] Gratias habet Deo, quod non fuerit ipse quoque in eorum numero, qui falsa numina venerantur, ac fictis decipiuntur imaginibus: sed loquitur Sapiens in persona totius Israelis sive populi fidelis, pii, justi et sancti. Etsi enim multi, imo longe major pars in Israele esset injusta, et in statu peccati mortalis; tamen totus populus vocatur justus et sanctus, tum quia vocatus erat a Deo ad justitiam; tum quia populus hic erat prosapia et posteritas Abrahæ, Isaac et Jacob, qui vere erant sancti. Erant ergo sancti, id est sanctorum Patriarcharum filii; tum denique quia

multi in populo erant justi. Simili sensu dicitur Ecclesia sancta, et Apostolus omnes fideles initio Epistolarum suarum vocat sanctos, ut ibi dixi.

MALÆ ARTIS EXCOGITATIO,] puta ars sculptoria et pictoria pulchrorum simulacrorum et idolorum, quæ mala dicitur, quia allicit ad ea colendum et adorandum. Græce κακότεχνος ἐπίνοια, id est malevola, malefica, maligna: item dolosa, adulterina, perniciosa, et ad exitium hominum comparata, artis sculptoriæ idolorum adinventio. Vatablus: *Insidiosum inventum*. Jansenius: *Maligna adinventio*, qua scilicet per elegantiam sculpturæ idolorum, rudes incitantur ad idola velut Numina colendum. Noster a Castro, κακότεχνος, ad verbum ex etymo vertit, *malum texens*, malum moliens, aut mali artifex, *excogitatio*, q. d. Inter cætera beneficia, quibus cumulasti populum tuum, illud eximium est, quod a fallacibus ac perniciosis hominum inventis conservasti eum, qui contra Dei legem multa excogitant, multaque constituunt.

NEC UMBRA PICTURÆ.] Legit Interpres cum Complut. Regiis aliis per diastolen duabus dictionibus, σκιὰ γραφῶν, id est *umbra picturæ*. Jam Vaticani per systolen legunt planius et clarius una dictione, σκιογράφων, id est *adumbrantium*, idque nectunt sequenti *labor sine fructu*, q. d. Non decepit nos pictorum, qui pingendo res adumbrant et assimilant, labor infructuosus. Sed eodem redit sensus. Vocatur umbra picturæ ipsa adumbrata, vel umbrosa, idque primo, quia origo picturæ est umbra: nam prima naturalis corporis effigies sive imago est ipsa ejus umbra; unde ex umbra didicerunt homines pingere, et pingendo adumbrare. Quocirca Quintil. l. 10. *Non esset*, ait, *pictura, nisi quæ lineas extremas umbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet*. Hinc primæ picturæ fuerunt meræ linearum corporis depicti delineationes, sive circumscriptiones. Audi Plinium lib. 35. c. 3. *Græci*, inquit, *alii Sicyone, alii apud Corinthios repertam* (picturam) *affirmant, omnes umbra hominis lineis circumducta. Itaque talem primam fuisse* (qualem etiamnum Romæ in priscis operibus cernimus) *secundam singulis coloribus et monochromaton*, id est unicolorem, *dictam. Tertia successit ex variis* coloribus et polychromatos, id est multicolor. Pergit Plinius: *Inventam linearem dicunt a Philocle Ægyptio vel Cleanthe Corinthio*, etc. *Primus invenit colorare testa (ut ferunt) trita Cleophantus Corinthius*. Idem lib. 35. c. 5. *Utraque* (scilicet ars statuaria et pictoria) *cum Phidia cœpit 83. Olympiade, post annos circiter 332.* ex quo cœpit ars sculptoria, vel scalptoria in marmore.

Secundo, quia in pictura magnæ artis est bene pingere umbras; per illas enim repræsentantur rerum altitudines, profunditates, montes et valles, distantiæ et intervalla. Sane vidi Romæ per umbras in parietibus alternatas, ita ad vivum hæc repræsentari, ut quemlibet intuentem dubium redderent, an vere in pariete foret ista eminentia et profunditas, an vero per picturam et artem tantum esset efficta et adumbrata. Unde ipsa pictura vocatur *adumbratio*, et pingere *adumbrare*, ac σκιογράφοι appellantur, qui lineamenta umbrasque inducunt, quibus ea quæ plana sunt, in pictura eminere videantur.

EFFIGIES SCULPTA PER VARIOS COLORES.] Pro *effigies* græce est εἶδος, id est forma, species, figura. Unde diminutivum εἴδωλον, id est idolum, q. d. diminuta figura, exilis forma, species parva et contracta. Deiculus, parvus Deus, exiguum Numen.

Pro *sculpta*, græce est σπιλωτόν, id est maculata, id est variegata variis coloribus. Maculæ enim vocantur tum notæ, quibus pictores solent imagines et picturas distinguere et illustrare; tum colorum variegationes. Unde Seneca epist. 126. *Delectant nos*, inquit, *ingentium maculæ columnarum*. Adde: Sapiens hac voce suggillat idola quasi coloribus, non tam depicta quam maculata et sordidata sint, ut ea in odium adducat; tum quia colores ipsi in se sordidi sunt et maculosi; tum quia si Deum spectes, utique idola hæc Dei coloribus depicta maculata dici debent. Deum enim, qui merus est spiritus, ideoque coloris expers, terrestribus fœdisque coloribus picturæ inficiunt et maculant, adeoque Deum exhibent non spiritalem, sed corporeum et coloratum. Noster profundius, σπιλωθέν, vertit *sculpta*, tum ut innuat prisca idola fuisse statuas affabre exculptas, quæ deinde variis coloribus pingebantur; tum quia ipsa coloratio et pictura per catachresin vocatur Sculptura; pictor enim pingendo rem variis coloribus, nunc albicantibus et claris, nunc nigricantibus et obscuris, præsertim dum iis rerum eminentias vel profunditates, sive montes et valles repræsentat (unde græcum σπίλος, non tantum maculas, sed et eminentias resque eminentes, uti sunt rupes, scopuli, insulæ in mari, significat) rem ipsam quasi exsculpit, uti videre est in vitris affabre expictis. Hinc idola quælibet, etiam expicta dumtaxat, vocantur *sculptilia* in Scriptura ut Exodi 20. 4. *Non facies tibi sculptile*, id est idolum; Psal. 105. 19. *Et adoraverunt sculptile*; Isaiæ 42. 17. *Qui confidunt in sculptili*, et passim apud Prophetas.

PER VARIOS COLORES;] græce, χρώμασι διηλλαγμένοις, id est coloribus variis et distinctis, varie dispositis et distributis; mira enim in idolis colorum variegatio rudis populi oculos in admirationem, indeque in cultum et venerationem rapiebat. Unde sequitur:

5. CUJUS ASPECTUS INSENSATO DAT CONCUPISCENTIAM, ET DILIGIT MORTUÆ IMAGINIS EFFIGIEM SINE ANIMA;] græce ἄπνουν, id est sine spiritu et respiratione, id est inanimem et mortuam.

CUJUS,] scilicet effigiei sculptæ, hoc est idoli. Græca habent in plurali ὧν id est *quorum*, scilicet colorum aspectus, eodem sensu. Pro concupiscentia græce est εἰς ὄρεξιν, id est in appetitum, in orexin, in concupiscentiam. Ita Complut. et Regii, licet Vaticani legant εἰς ὄνειδος, id est in opprobrium, q. d. Aspectus et cultus idolorum colentibus vertitur in probrum. Sensus Vulgatæ est, q. d. Effigies idoli coloribus variegata et ornata irritat rudium concupiscentiam et appetitum, ut simulacrum tam elegans pulchreque coloratum adament, colant et venerentur.

Secundo, apposite ad Græca noster Pineda in Job c. 40. v. 16. num 4. per concupiscentiam accipit libidinem, q. d. Dæmones in idolo latentes, homines idolum, forma masculi aut fœminæ pulchræ depictum et coloratum, intuentes, excitant ad turpem concupiscentiam luxuriæ ut etiam turpi amore diligant ipsam idoli imaginem mortuam et inanimem, uti Pygmalio

rex Cypri, teste Arnobio lib. 6. contra Gentes, idolum Veneris adamabat ut fœminam, ac cum eo, quasi cum fœmina amplexus, oscula, aliosque libidinosos gestus tactusque exercebat. Simile alterius exemplum narrat Plinius libr. 36. c. 5. Hinc idololatria in Scriptur. vocatur fornicatio, non solum mystica, sed et realis, quia juxta templa idolorum erant fornices et meretrices, cum quibus advenæ scortabantur. Sicque Pineda explicat illud Job cap. 40. 16. *sub umbra dormit*, id est, sub idolo, inquit, latet dæmon qui proinde vocatur Baal, id est, maritus excitans ad turpem, sui amorem; unde pro *diligit*, græce est, ποθεῖ, id est, desiderat, concupiscit.

6. Malorum amatores, digni sunt (Addunt Lyran. Hugo, Dion. *morte*, sed τὸ *morte* dele cum Roman. et Græcis) qui spem habeant in talibus (perperam aliqui legunt *in tabulis*) et qui faciunt illos et qui diligunt (græce ποθοῦντες, id est, qui desiderant) et qui colunt,] q.d. Justa idololatrarum mala, imo pessima idola amantium pœna est, ipsa idololatria, quod scilicet in diis, hoc est in idolis mutis et brutis, imo diabolicis, ideoque exitialibus, et nocentissimis, spem suam ponant; utpote a quibus nihil boni sperare possint, sed omne malum, idololatrarum, inquam omnium tam eorum, qui Deos illos faciunt et fabricant, quam qui eosdem amant et colunt. Vatabl. *Malorum amatores, talesque spes habere digni talium opifices, amatores, cultores.* Lucas Burgensis in Notis explicat, q. d. Malitiæ omnis uberrimum fontem amant et ii, qui faciunt idola et ii qui fieri colique desiderant, et ii qui colunt, ac proinde digni sunt, qui vanas atque inanes spes in illis habeant. Noster vero a Castro sic: *Malorum amatores*, hoc est capti amore studioque idolorum, et digni qui vanam in illis habeant spem, hi sunt, tam qui ea faciunt, quam qui desiderant, vel amant, vel colunt. Omnia hæc eodem redeunt.

7. Sed et figulus mollem terram premens, laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas, et de eodem luto fingit quæ munda sunt in usum vasa, et similiter quæ his contraria; horum autem vasorum quis sit usus judex est figulus.] Pendet hic versus a sequenti v. 8. *Et cum labore*, etc. Ostendit inanitatem et vilitatem idoli ex vilitate materiæ et artificis, puta figuli, q. d. Videte, imo manibus tangite quam idola sint vilia et lutea, imo merum lutum. En tibi figulus ex eodem luto vasa facit alia munda et pulchra, v. g. patinas quibus cibi inferantur in mensam; alia contraria, puta sordida et spurca, v. g. matulas ad excipiendum urinam, quod Paulus Roman. 9. ait, *Ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam*; atque hujus discretionis et diversitatis judex, moderator, et arbiter est figulus, qui judicat et eligit hanc luti partem ad formandum ex ea patinas, illam vero ad formandas matulas, aliaque vasa ad alios usus, prout ipsi libuerit et visum fuerit. Atqui figulus ut subdit v. 8. simili modo ex eodem luto fingit idolum, judicatque et eligit ad hoc partem luti, quæ ipsi aptior videtur. Ergo idolum si materiam spectes plane simile, imo idem est cum materia patinarum et matularum, quæ vilissima est, puta lutum; sin artificem spectes, idem est figulus qui idolum, et qui matulam fingit. Quam ergo vilis est figulus et vile lutum, tam pariter vile est opus ejus, puta idolum ab eo plasmatum. Quare recte Arnob. lib. 6. contra Gentes, idololatras hoc argumento velut telo pungit et perimit: *Quænam est ergo ratio*, inquit, *ut si omnia hæc corpora intacta atque infecta permanserint, careant vi numinis atque auctoritate cœlesti, ea formas si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, cilia continuo dii fiant, et in ordinem cœlitum referantur, et censum : Novitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adjectione ipsa coagmini, aliquod eis credere divinitatis majestatisque cœlatum ?* etc.

Præ cæteris idolis aureis et æreis meminit Luteorum tum quia hæc plurima erant, et a pauperibus passim parvo pretio comparabantur; tum quia luteorum vilissima est materia, sordidissima plasmatio, sordidissimus artifex; qui tamen plenum in ea habet dominium et imperium, ut mira facilitate ex luto molli formet et fingat illa ea forma et figura, qua ipsi libitum fuerit; quæ omnia vilitatem summam idolorum coarguunt. Unde subdit.

8. Et cum labore vano Deum fingit de eodem luto ille, qui paulo ante de terra factus fuerat, et post pusillum reducit se, unde acceptus est, repetitus animæ debitum, quam habebat,] q. d. Quæ insania est luteum idolum a figulo ex eodem luto, quo patinæ et matulæ sunt formatæ, effectum censere esse Deum, cum et ipse figulus sit homo mortalis ex simili luto et terra a Deo in Adamo protoplasto formatus et plasmatus, ac mox in eamdem terram moriens sit rediturus, cum Deus animam, quam dedit, ab eo repetet. Nec enim homo qualis est figulus, potest formare Deum, nec mortalis immortalem nec luteus cælestem; qua ratione enim figulus statuis luteis a se plasmatis Numen inspiret, et divinitatem tribuat?

Solerter Hugo advertit, justum congruumque Dei judicium et vindictam, qua fit ut figulus et idololatra, qui de terra factus animam, id est rationem sequi noluit, quæ Deum dictabat colendum, et propter quam similis erat ipsi, viliorem ipsi partem, nempe terrenum corpus auscultando, luteum quoque adoret, proprio corpori similem, Deum. Idem mystice faciunt gulosi, luxuriosi cæterique peccatores. Pro *labore vano* græce est κακομόχθος, quod Osorius vertit: *Operarius laboriosus et impius*; alii: *male laborans*. Vatabl. *pessime locans operam*.

Reducit se,] q. d. Figulus brevi moriens redibit in terram, ex qua corpus ejus formatum est, *Repetitus animæ debitum*, moriendi scilicet seu e corpore discedendi; nempe cum Deus ab anima repetit debitum migrandi e corpore, et ad se redeundi, ut debitorum, id est, culparum commissarum, ac præsertim idololatriæ et idolorum a se fictorum rationem exactam Deo vero reposcenti reddat, q. d. Quam vanum et stultum est credere, quod figulus fingat Deum, qui a Deo suum esse accipit, brevique illud Deo datori restituit, ac rationem illius bene vel male expensi reddet? Hinc Mor. disce animam et vitam non esse nostram, sed Dei, qui illius Dominus ejus usum dumtaxat nobis concessit, eamque quasi mutuo dedit ut illa scilicet utamur ad Dei voluntatem et laudem; quod si abutamur ad idolum quodpiam honoris, superbiæ, avaritiæ, aut luxuriæ nobis effingendum,

acrem in judicio a nobis rationem sui dati, vel potius mutui reposcit, ejusque abusum æternis ignibus puniet, juxta parabolam talentorum. Matth. 25. 15. tunc abutens audiet a Christo judice illud: *Stulte hac nocte animam tuam repetunt a te; quæ autem parasti cujus erunt?* Lucæ 12. 20. Deus ergo est creditor, homo debitor, debitum est anima ejusque culpæ; mors est debitum naturæ, gehenna est debitum culpæ; quare qui peccat, fructum facit morti secundæ, id est, fructificat gehennæ, ait S. Ambrosius in cap. 7. Roman. Simili modo terra ab hominibus morientibus repetit debitum corporis ex se accepti, juxta illud Eccl. cap. 2. vers. 7. *Revertatur pulvis in terram suam unde erat et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vide ibi dicta. Hinc S. Ambrosius lib. de Bono mortis cap. 10. Probat animæ immortalitatem: *Numquid dixit*, inquit, *moriatur in te anima tua; Non: sed reposcatur a te; quæ data est, reposcitur, vel repetunt a te: repetitur enim anima, non interimitur. Quod repetitur manet; quod interimitur non manet.*

9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis; sed et ærarios imitatur, et gloriam præfert, quoniam res supervacuas fingit.] Prosequitur ostendere dementiam figuli, sive idoloplastæ, q. d. Figulus fingens idolum luteum, nec labori parcit nec vitæ. Nam non curat nec cogitat laborem, qui ei magnus subeundus est, ut singula membra idoli, instar membrorum hominis distincte, perfecte et eleganter efformet. Rursum, non curat nec cogitat, quod ei brevis vita supersit, quæ rebus utilioribus et saluti æternæ procurandæ erat impendenda, sed lucrum dumtaxat spectat et honorem, ut audiat: Ecce hic est insignis idoloplastes. Quare ambitiose certat cum aurificibus, argentariis et ærariis, ut æque perfecte, imo perfectius idola effingat ex luto, quam illi ex auro, argento, et ære. Contendit ergo in arte et forma æquare vel superare illos, esto in materia ab iisdem superetur. Juvenalis ridet Ægyptios, quod allia et porros pro diis colerent; aitque:

O Sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.

Simili modo rideas idoloplastas, iisque dicas:

O Sanctos plastos, qui lutea numina plasmant,
O sanctas palmas, queis condere numina fas est,
O dios digitos, qui possunt fingere divos.

Non quia laboraturus est.] Labor hic a variis varie accipitur. Primo, et genuine pro eo, quo figulus operose laborat in formando idolo, singulisque ejus partibus et membris, iisque conservandis ne rumpantur vel frangantur, uti jam dixi. Secundo, quo laborat morbo, quem ex nimio plasmandi labore diurno et nocturno contrahit. Unde Petrus Nannius hic: *Laboraturus*, inquit, id est, *ægrotaturus*. Καμόντες enim vocantur ægri vel mortui, q. d. Figulus intentus lucro, et gloriæ, nimio labore se conficit, perdit et interimit. Tertio, quo laborabit in morte, cum repetetur ab eo animæ debitum, et in gehenna, ubi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Jansen.

Concertatur,] græce ἀντερείδεται, id est, contra adversarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, ut artis suæ excellentia plus lucri et gloriæ referat.

Gloriam præfert, quoniam res supervacuas fingit.] Id est, ut græce: *Gloriam æstimat quod* κίβδηλα, id est, *adulterina fingit*. Vatabl. *Gloriæ sibi ducit, quod fingat imposturas:* alii, *quod fingat adulteria*, id est, res adulteratas et falsatas, puta idola, quæ non sunt numina, sed numinum figmenta et portenta, ideoque sunt dii adulterini et falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti et falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam et proprie dicitur de nummis subæratis, cum scilicet aureis æs miscetur, quod eos vitiat et adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus et adulteratus. Quocirca Tertull. libr. de Idolol. cap. 7. asserit, Christianos artifices qui lucri causa simulacra fingunt idololatris, ejiciendos esse ab Ecclesia, imo manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de adversaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris adversus Deum adorantur; eas manus admovere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit si ab aliis manibus accipiant quod contaminant; sed etiam ipsæ tradunt aliis, quod contaminaverunt. Alleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum. Proh scelus! semel Judæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus ejus lacessunt; O manus præcidendæ! Viderint jam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quam quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius et Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium. quod cum essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, ut idolorum statuas facerent; et ad solis simulacrum ducti, ut illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, ut adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem conjecti, scorpionibus cæsi, demum vivi plumbeis loculis inclusi in flumen dejecti, corpora solo, animas cœlo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in octava omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

10. Cinis est enim cor ejus, et terra supervacua spes illius, et luto vilior vita ejus.] Vatabl. *Pulvis est cor illius; spes item terra vilior, et argilla abjectior vita illius.* Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta sive idoli figulo, q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, et jactat suam artem plasmandi, fingit res *supervacuas*, id est viles, falsas et fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem et curam defigit in luto et cinere, ut scilicet ex luto formet vasa et idola lutea, eaque deinde in fornace coquat urendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus et cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in pulverem et cinerem redibit, juxta illud Adæ ejusque posteris intentatum a Deo: *In pulverem reverteris*, Genes. 3. 19. Sapiens crebro idem hic aliis verbis,

iisque obscuris inculcat, ut idolorum odium lectoribus imprimat, uti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretando assectari, idemque explicando repetere; ne ergo quis me πολυλογίας accuset.

Pro *cinis*, græce est, σποδός, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordibus; et in quo extincti carbones permixti sunt, et aliarum rerum reliquiæ, puta fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpe dissiliunt et franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio et occupatio figuli, ut ipse totus cineri et luto immersus, vitam inter cineres non humanam et vitalem, sed cineream et funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis, inquit, est cor figuli per affectionem, quia ut ait S. August. Diligis terram, terra es; diligis cœlum, cœlum es; Diligis Deum, quid dicam? divinus, imo Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est ubi amat quam ubi animat. Idem S. Aug. l. 2. de Ser. Domini in Monte, c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est; Terra es, et in terram ibis: sic cœlum justis e contrario dici potest: Justis enim dicitur, Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, et sancti templum ejus sunt, recte dicitur, qui in cœlis es, qui es in sanctis. Et accommodatissima ista similitudo est, ut spiritaliter tantum interesse videatur inter justos et peccatores, quantum corporaliter inter cœlum et terram. Cujus rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus; ad Orientem convertimur, unde cœlum surgit: non tamquam ibi sit Deus, et quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui ubique præsens est, non locorum spatiis, sed majestate potentiæ; sed ut admoneatur animus ad naturam excellentiorem se convertere, id est, ad Dominum, cum ipsum corpus ejus quod est terrenum ad corpus excellentius, id est ad corpus cœleste convertitur.* Et post nonnulla: *Ut cum aliquando cognoverint dignitatem animæ; cœleste etiam corpus excidere, magis eum quærat in anima quam in corpore etiam cœlesti.*

Terra supervacua spes illius est.] id est, terram vilem sperat, puta vile lucrum, vile aurum et argentum; hæc enim nil aliud sunt, quam terra alba et rubra, ait S. Bernard. græce est: *Terra vilior spes illius, et luto abjectior vita ejus*, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideo terra ipsa vilius est; nam terra uti a Deo creata est, manet id quod est; at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus cum minime sit. Unde et abjectius figulus vivit, quam est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subjicit, ut servum Domino, et ut creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes ejus et luteum improperii habitaculum illius.* Figulus enim perpetim tractat lutum, ut in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropolog. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram et superbiam; terra, quæ producit fruges et opes, avaritiam: lutum quod inficit et maculat, gulam et luxuriam. Avari enim idolum est aurum, superbi honor; gulæ et luxuriæ vina, et veneres; sed hæc omnia lutea, id est vilia et fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, juxta illud Job 30. 19. *Comparatus sum luto, et assimilatus sum favillæ et cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo corpusque abit in cinerem et terram. Unde cap. 2. 3. dixit: *Qua* (scintilla) *extincta, cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

11. Quoniam ignoravit qui se finxit, et qui inspiravit illi animam, quæ operatur, et qui insufflavit ei spiritum vitalem.] Græce: *Quoniam eum, qui se finxit, nescivit, et qui inspiravit illi vegetam animam qui insufflavit spiritum vitalem*, q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeo cæcus est, ut ignoret Deum verum, qui se finxit, imo ex nihilo creavit, quique illi inspiravit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflavit. Dat rationem, cur dixerit, quod cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior, et luto abjectior, quia scilicet luto se subjicit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ et omnium bonorum auctorem et datorem. Pro *quæ operatur* græce est ἐνεργοῦσαν, id est operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa et cassa, sed semper est in actu et semper agit aliquid, quod ejus vim et vigorem vitalem demonstrat: quam proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam et perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ et vitalis operationis, quæ ex vita jugiter manat, fons et origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic et anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra vivificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales et animales, vegetationem, vitam, sensum et motum influit; cujus rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione et motu quamdiu homo vivit: qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, et respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur et desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetativam, sensitivam, et rationalem. Una enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetativa, et in animalibus anima sensitiva, et in angelis anima, ut ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem ut crescat; ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit et ratiocinatur. Posset quoque per *spiritum vitalem* accipi ipsa animat hæc enim dicitur anima; quatenus corpus anima et vivificat, eadem dicitur *spiritus:* tum, quia ipsa est spiritalis et incorporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales et animales capiti, totique corpori producit et subministrat.

12. Sed et æstimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitæ compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.] Vatabl. *Verum isti ludicram vitam nostram existimant, et cursum ætatis lucrosam nundinationem, ut qui dicant undecumque, etiam ex malo rem faciendam.* Syrus: *Et reputaverunt habitaculum vitæ suæ risum, et habitaculum suum tamquam tempus et venditionem mercatoris, et omnis mercatura ejus in malo.* Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad induendum* (vel *lucrum confusionis) et quia dicunt se indigere, hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, puta cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ

in vita hac geruntur, non esse res serias, a quibus pendeat salus et æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo vivunt, ludant: ideoque idola quasi pupas fingunt, ut iis quasi diis ludicris, ludant et illudant hominibus, eorumque opes et bursas, sive per fas, sive per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola caro quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græce est παίγνιον, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, uti sunt imagunculæ et effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: a παίζω enim, id est, ludo dicitur παῖς, id est, puer, quasi lusor; et παίγνιον, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certe a παῖς, dicitur παίζω, id est, ludo, jocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Unde Lyran. per *lusum* accipit luxum, puta delectationem carnalem. Hugo vero per *lusum* accipit derisum; quo impii pios derident. Dionys. autem, q. d. Idololatræ et impii sectantur bona hujus vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt vero bona futuræ vitæ, quæ vera sunt et solida. Verum sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum, q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis iisque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec ejus ut rei seriæ rationem exigendam a Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethicor. cap. 6. Sic et hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cum corpore interire. Quare secure epulantur, ludunt, scortantur, etc. uti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. quæst. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati et nimii sunt in lusu, ut in eo summum bonum et felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. lib. 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati a natura sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque majora* (idem asserit Aristot. lib. 10. Ethic. cap. 6.) et ex illo S. Chrysost. homil. 6. in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludentes passim sunt. Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere*, cum adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cujus officium est moderari jocos et ludos, ut nec nimii sint, nec nimis parci; quo fit ut homo, nec nimis levis et ludicrus, nec nimis serius, stoicus et tetricus, sed festive gravis, et graviter festivus evadat: citatque illud Ciceronis l. 1. de Officiis: Ludo et joco uti quidem licet, sed sicut somno, et quiete: cætera tunc cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus, juxta illud Catonis:

> Interpone tuis interdum gaudia curis,
> Ut possis animo quemvis sufferre laborem.

Memini in Belgio nonnullos ad leniendum dolorem ex publicis calamitatibus conceptum, instituisse societatem ludi, et joci, cujus hoc axioma, et hæc norma erat: *Nec nimis jocosus sis, nec nimis gravis; nec nimis sæpe, nec nimis desipe.* Sapienter Clemens Alexandr. lib. 3. Pædag. cap. 11. *Non sapit*, inquit, *cui ludus habetur pro serio.* Unde Jerem. cap. 15. 7. *Non sedi*, inquit, *in consilio ludentium.* Et Tobias cap. 3. 17. *Numquam*, ait, *cum ludentibus miscui me, neque cum his, qui in levitate ambulant participem me præbui.* Ludit mundus cum suis amatoribus, sicut meretrix cum suis amasiis, quos deludit et expilat, perinde ac felis ludit cum mure. Sic Ismael lusit cum Isaac eum persequendo, ideoque domo patris Abrahæ jussu Dei expulsus est. Gen. 21. 10.

Denique Lusus Bacchi fuit socius, a quo Lusitaniam nomen accepisse asserit Plinius lib. 3. cap. 1. *Varro*, inquit, *tradit Lusum Liberi patris ac Lysam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, et Pana præfectum ejus universæ.* Lusus autem apud Celtiberos regnavit eo tempore, quo Pharao mersus est in mari rubro. Ita Berosus lib. 5. Vide hic antiquitatem Lusitaniæ, quæ tempore Moysis et Pharaonis a Luso rege nomen accepit.

Symbolice, vita nostra lusus est puerorum, comœdia est, tragœdia est, sed videat quisque, ut in ea personam suam decenter agat, et lusum hunc sapienter ludat, quia ab illo pendet cujusque salus et felicitas perpetua. Jacimus enim aleam de tota æternitate, eaque vel felicissima vel miserrima, idque irrevocabiliter. Hinc Epictetus Enchir. 23. Tota vita nostra, inquit, mimus est, scena et fabula. Idem dixit Augustus Cæsar moriturus, teste Suetonio.

Plato vitam nostram, præsertim adolescentiam jam liberam, comparabat ludo tesserarum, vel ludo aleæ, ubi et jaciendum est, quod sit commodum, et jactu quod cecidit, recte usurpandum: ac jacere quidem hanc aleam non esse in nostra potestate, sed Dei, fati, aut fortunæ. Si vero recte sapimus, penes nos esse; quæ fortuna obtulit convenienter accipere, et suo quodque disponere loco, ubi et propria maxime conducant, et quæ præter voluntatem eveniunt minime offendant: alioqui ii, qui nulla arte adhibita, nulla prudentia vitam degunt, cum res secundæ afflant, sortem suam extollunt, cum adversæ, dejiciunt. Itaque in utraque fortuna turbantur et numquam quieti sunt, quo modo ægrotos videmus neque calorem ferre posse, neque frigus. Platonem secutus Plutar. l. de Animi tranq. confert hominis vitam ludo tesserarum; quid jactu cadat, ait, non est in nobis situm; at quod cecidit recte disponere, in nobis est: sic eventus in nobis non est: quod evenit id in bonum vertere, nostri muneris est. Synesius l. 1. de Providentia: *Sicut*, ait, *in Scena tragœdus, quamcumque ei personam fabulæ choragus imponit, hanc eum belle agere postulat: Ita Deus nobis et fortuna diversa vitæ genera, quasi personas quasdam in hac ingenti mundi fabula induit: neque unius conditio, quam alterius quidquam est, vel melior vel deterior. Eam unusquisque gerit ut potest. Potest autem vir bonus omni loco se recte gerere, sive mendicum ille, sive regem agat. Neque de persona altercari solet. Nam et in tragœdo ridiculum fuerit, hanc illum refugere aut alteram eligere. In aniculæ enim persona, si placeat, corollas et præconia consequitur: contra vero si in regia se turpiter det, exploditur et exsibilatur; etiam numquam lapidibus petitur.* S. Chrysostom. hom. 47. ad Populum: *Vita*, ait, *præsens, ludus est, imo quid pejus; futura vero non ludicra. Quid enim a pueris differimus ludentibus et domos ædificantibus, nos splendidas erigentes domos? Quid autem a prandentibus illis nos delicate viventes? Nihil,*

nisi quod cum pœna hæc facimus. Si vero nondum rerum veritatem conspicimus, mirandum non est: nondum enim viri facti sumus; cum autem facti fuerimus, sciemus quod hæc sunt puerilia: quoniam et illa viri evadentes dimittimus. Cum autem pueri sumus seria esse putamus et testas et lutum coagmentantes, non minus magna erigentibus septa solliciti sumus, verumtamen statim pereunt et collabuntur: et neque si starent, usquam nobis utilia forent, sicut nec istæ splendidæ domus. Cœli namque civem admittere non possunt. Subdit deinde cœlites hos hominum in terra ludos ridere: *Neque cœlestem habens patriam, in his morari sustineret, sed quemadmodum nos hæc pedibus destruimus, ita et ille judicio subvertit. Et sicut nos pueros in subversione lugentes ridemus, sic et cœlites nos hæc ingemiscentes non tantum rident, verum et deflent, et quoniam misericordia sunt ipsorum viscera, et hinc multum est damnum. Efficiamur ergo viri. Quousque solo reptamus in lapidibus et lignis altum sapientes? Quousque ludimus, et utinam tantum luderemus. Nunc autem et nostram prodimus salutem. Et sicut pueruli cum in his studium agunt, litteris neglectis, multa sustinent verbera: sic et nos in his omne studium impendentes, dum spirituales exigemus disciplinas, tunc per opera, nec quas præstemus, habebimus, extremam dabimus ultionem, nec ullus erit, qui nos eruat, sive pater, sive frater.* Eadem habet homil. 24. in Matth. Idem epist. 6. *Non est,* inquit, *theatralibus scenis præsens vita dissimilis. Nam ut illic ille imperatoris, hic judicis, alter et militis implet officium; ubi autem consecuta nox fuerit, nec imperator agnoscitur imperator, nec judex qui fuerit, judex videtur, nec miles postea, qui prius miles; ita unusquisque nostrum in illius sæculi die non personis, sed rebus atque actibus competentem accipiet dignitatem.* Ludite mortales, lusu non vitiorum, sed virtutum. Ludit avarus suis nummis, dum per usuras, fraudes, fas et nefas eos coacervat. Ludit ambitiosus suis officiis et honoribus, quos illicitis artibus sibi comparat. Ludit gulosus suis epulis; luxuriosus suis mulierculis; sed lusum hunc tristis excipit catastrophe, plausum hunc funestus sequitur planctus, dum a lusu itur ad luctum, a jocis ad focos gehennæ: nec meminit cœlestis moniti: *Udo, Udo cessa a ludo, lusum satis Udo,* nisi dum finito vitæ lusu, post mortem cum Udone Magdeburgensi ad tartara damnatur: orbi fit ludus, et ludibrium dæmonum. Itane vili nummo, exili honore, spurca fœminæ larva jacitur alea gehennæ, prodigitur beata cœli gloria, luditur, inquam, immensa et interminabilis Æternitas? o pudor, o stupor, o mens amens, o cor vecors! quam sapientius, sanius, jucundius et felicius ludunt, qui humilitate, charitate, patientia, cæterisque virtutum officiis ludunt, ut ea obeant læti et ludibundi ob certam spem æternæ felicitatis? Quam bene lusum vitæ suæ lusit S. Paulus dicens: *Spectaculum facti sumus mundo, angelis, et hominibus. Nos stulti propter Christum, etc.* 1. Cor. 4. 9. Quam bene eumdem lusere S. Athanasius, S. Chrysostom. S. Antonius, S. Franciscus cæterique Sancti? Quam bene suam personam egere in hac vitæ comœdia et fabula?

ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LUCRUM.] Græce τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ, id est, vitam seu vivendi modum, esse nundinas paratas ad lucrum, vel nundinationem quæstuosam, unde Syrus vertit: *Venditionem mercatoris,* id est, mercatum. Sic Pythagoras, teste Cicerone Tuscul. 5. dixit: vitam hominum similem nundinis, quæ in publicis ludis toto Græciæ concursu celebrabantur, ad quos confluebant omnes, hi ut emerent, illi ut venderent. Sensus est, q. d. Idoloplastæ non aliud cogitant, quam lucrum. Formant ergo idola, ut ea vendant, itaque opes coacervent: nec enim alias opes spirituales norunt nec futuram vitam cogitant aut credunt. Simili modo S. Greg. Naz. in Tetrastichis dixit, vitam hanc esse mercatum spiritualem, in qua cuilibet emere liceat merces virtutum, quibus vivat in futuro sæculo. Finita enim in morte vita, quasi finitis nundinis, nonnulli fas esse quippiam amplius comparare. Sed audi Nazianz.

Hanc esse vitam nundinas credas velim,
Negotiari si scias, lucrum feres,
Caduca mutans commodis perennibus:
Post tempus illud alterum non suppetet.

ET OPORTERE UNDECUMQUE ETIAM EX MALO ACQUIRERE.] Græce πορίζειν, id est, quæstum facere, q. d. Idoloplastes totus lucro intentus illud captat ex malo puta ex idolis, quæ fingit, quæque quasi numina carius vendit, quam aut materia aut opera ejus mereatur. Sic rude et cupidum vulgus hodie soli lucro intentum, illud ex qualibet re, etiam mala aucupatur. Avari enim in quæstu summum bonum constituunt, ideoque lucrum sibi proponunt quasi Deum.

Vespasianus Imper. ad rem attentius ex rebus etiam sordidis, uti ex urina captabat vectigal et lucrum: cum nonnulli objicerent hoc vectigal esse sordidum, respondit: *Lotium fœtet, at aurum non fœtet, ex qualibet enim re bonus et suavis est odor lucri.* Honestius et cordatius Chilon apud Laertium lib. 1. cap. 4. *Lucrum,* ait, *scelere partum, damnum est, non lucrum.*

13. HIC ENIM SCIT SE SUPER OMNES DELINQUERE, QUI EX TERRÆ MATERIA FRAGILIA VASA ET SCULPTILIA FINGIT.] Probat quod dixit, idoloplasten *ex malo acquirere,* ex eo quod ipse sciat se non posse ex luto, ex quo fingit matulas et patinas, formare et fingere Deos. Quare præ cæteris idololatris et idolorum opificibus, puta argentariis, aurariis et ærariis peccat, quod illi sæpe ignorantia laborent, ac ex argento, auro, ære fabricent idola; in quæ proinde pronius se insinuat superbus dæmon, quæ deinde ad alios quoque usus servire possunt, puta ad repræsentandos reges, vel homines virtute præcellentes, aut si confringantur, aurum, argentum et æs, in pauperes erogari potest: idolum vero luteum ad nihil valet, nisi ut confractum conteratur pedibus. Vilitas ergo et fragilitas terræ ac luti, figulum idoli de sua impietate convincit, si nolit prorsus cæcutire et insanire. Scit enim figulus Deos suos esse fictiles; scit pariter illud vulgo tritum: *Figuli opes, fictiles divitiæ:* scit enim opes suas consistere in vasis figulinis, quæ proinde cum iis facile confringantur et pereant. Quæ res ipsum admonet, ne pro lucro tam fragili tantum idoli nefas committat et fabricet.

14. OMNES ENIM INSIPIENTES, ET INFELICES SUPRA MODUM ANIMÆ SUPERBI, SUNT INIMICI POPULI TUI, ET IMPERANTES ILLI.] Perperam Biblia Benedicti habent: *impetrantes illi.* Sensus est, q. d. Idololatræ hostes populi tui, v. g. Ægyptii, Ammonitæ, Philisthæi, etc.

sunt superbi, insipientes, et infelices, *supra modum animæ*, id est, ut græce est, *super omni anima*, sive præ omni anima, id est, præ omni homine: quia cæteri homines esto sint idololatræ, non tamen Deum Deique veri cultores, puta Israelitas persequuntur, uti faciunt Ægyptii et Philistini, qui proinde gravissime in hac vita vel in futura a Deo punientur. Græce est, *super animas infantium*, velut Vatic. *infantis vecordis*. Nil enim insipientius anima infantis, quæ etsi sit rationalis quoad potentiam, *ratione* tamen ob organorum debilitatem uti nequit; sed infans prorsus est insipiens, et quoad actum irrationalis instar bruti. Τὸ ergo *omnes* non potest referri ad τὸ *animæ*, cum anima sit fœmininum. Pro *omnes* vero sit πάντες quod est masculinum.

Magis proprie et presse S. Bonavent. Lyran. et Dionys. hostes inquiunt, Israelitarum dicuntur *superbi supra modum animæ*, id est plusquam anima cujuspiam possit præsumere ex sese extollere, juxta illud Isaiæ 16. 6. *Superbia ejus* (Moab) *et arrogantia ejus, et indignatio ejus plusquam fortitudo ejus*. Hoc enim videtur innuere. Τὸ *supra modum animæ*, etsi in Græco sit *super animas infantium*, q. d. Præsumentes supra id quod valent concipere, uti faciunt pueri stulti et insipientes. Rursum Vatabl. per infantes accipit stultos. Unde vertit: *Stultorum animis miseriores sunt omnes populi tui inimici, qui eum potentia premunt; eo quod omnia simulacra gentium pro Diis habeant*. Pro *omnes enim*, græce est, πάντες δὲ id est, *omnes vero*. Sed hæ particulæ sæpe inter se commutantur, ac δὲ sumitur pro γάρ, id est, *enim*, et vice versa, uti superius ostendi. Occurrit enim tacitæ objectioni, q. d. Ne mihi idola et idololatras insectanti objicias, hostes Israelis esse sapientes et felices, idque per idola et Deos suos, quos colunt et invocant, eo quod ipsi jam dominentur imperentque populo Dei, puta Israelitis. Dico enim illos præ cæteris Gentibus esse insipientes et infelices, quia colunt muta et stupida idola, non tantum sua, sed et quarumlibet gentium quantumvis fœda et spurca, quo quid insipientius, vel infelicius? Nam ne Hebræi ex vicinia Ægyptiorum, eorum idololatria inficerentur, præsertim cum eos viderent rerum dominos sibi imperare, hinc contra eos insurgit Sapiens, ac sequent. cap. eorum insipientiam et infelicitatem demonstrat. Eadem de causa Baruch cap. 6. detonat in idola Babyloniorum, ut Judæos in Babylonicam captivitatem ituros ab iis colendis avertat. Pro *imperantes* perperam Lyran. Hugo et alii legunt *improperantes*, græce enim, est, καταδυναστευοντες αυτον, id est, *potentia et vi opprimentes illum*, scilicet populum Dei. Huc facit oratio Esther cap. 14. vers. 7. et sequent. *Et nunc non eis* (Persis hostibus nostris) *sufficit, quod durissima nos opprimunt servitute, sed robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes, volunt tua mutare promissa, ut aperiant ora Gentium, et laudent idolorum fortitudinem, etc.* Id Gorionides narrans, sic Esther facit loquentem: Ecce ipsi non dicunt te (o Deus) nos in suas manus tradidisse, sed idolis acceptum hoc ipsum ferunt, eaque adorant dicentes: Vos in manus nostras Judæos dedistis.

Ex hoc loco liquet, Salomonem non esse Auctorem hujus libri. Nam ejus ævo nullæ gentes dominabantur Israeli, sed potius Israel per Salomonem dominabatur cæteris gentibus, præsertim vicinioribus. Quare videtur liber hic scriptus sub tempora Septuagint. interpretum, quando Ptolemæus Lagi pater Philadelphi, ac Ægyptii idololatræ imperabant Judææ, uti dixi in Prooemio. Unde c. seq. Ægyptios insectari pergit. Quod enim Lyran. censet auctorem libri esse Philonem Judæum, qui post Christum vixit sub Cajo Caligula Cæsare, qui Cajus misit statuam suam per totum orbem, quin et Jerosolymam, ut in ea a Judæis cæterisque gentibus adoraretur, ac Judæis id facere renuentibus, multas facessivit molestias, qua de causa ad eum a Judæis missus Philo repulsam tulit. Hoc, inquam, parum verisimile videtur. Quis enim credat hominem Judæum jam abrogato Judaismo infidelem et perfidum, esse auctorem libri canonici sancti et sacri?

15. Quoniam omnia idola nationum Deos æstimaverunt, quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum, sed et pedes eorum pigri ad ambulandum.] Græce ἀργοί, id est otiosi, inefficaces, inepti ad ambulandum. Pro *usus*, ut habent Græca et Roman. perperam aliqui legunt *visus*, etsi idem sit sensus. Alludit ad Psal. 113. 4. et Psalm. 134. 16. Verba ex se clara sunt et patent ex dictis S. Cyprian. l. 3. Testim. c. 59. pro *digiti manuum*, legit *digiti in manibus*. Sensus est, q. d. Ægyptii omnium gentium Deos coluerunt, puta idola, quæ nec veros digitos, nec veros pedes, nec veras manus habent, sed sunt sicut stipites et trunci, quibus, si ipsi eorum figuli similes fierent, homines esse desinerent. Hinc patet Ægyptios utpote valde superstitiosos, non tantum suos, sed et aliarum gentium Deos coluisse: idem post eos fecere Romani, ut Deos gentium sibi haberent propitios, itaque per eos gentes omnes sibi subjugarent. Sapienter S. Aug. l. 1. de Civit. c. 2. *Nec ideo Troja*, inquit, *periit, quia Minervam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerva perdiderat, ut periret; An forte custodes suos? hoc sane verum est: illis quippe interemptis potuit auferri. Neque enim homines a simulacro, sed simulacrum ab hominibus servabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret et cives, quæ suos non valuit custodire custodes?*

16. Homo enim fecit illos, et qui spiritum mutuatus est, is finxit illos,] q. d. Idoloplastes ex luto fecit idola, idemque, qui spiritum a Deo mutuo dumtaxat accepit, ut illum ei in morte reddat et resignet, hinc finxit Deos illos luteos: ergo illi non sunt veri Dii, sed ficti.

Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere.] Græce πλάσαι, id est formare instar figuli, q. d. Nullus idoloplastes potest idolo suo spiritum inserere similem illi, quem ipse a Deo accepit. Quare non potest sibi similem Deum formare id est non potest formare idolum, quod habeat animam animæ suæ similem puta non potest facere idolum animatum et rationale, q. d. Idoli faber et figulus non potest efficere, ut suus Deus, puta idolum sit homo vivus sibi similis; ergo multo minus potest efficere, ut idolum sit Deus et Numen. Si enim non potest illi animam, quam habet inserere, multo minus poterit et afflare Deitatem, quam non habet: Græca hic variant et mendosa sunt. Quare standum vulgatæ, quæ optime sensum reddit.

17. Cum enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem numquam,] q. d. Idoloplastes non potest sibi similem, puta vivum fingere idolum sive Deum, quia cum sit mortalis, non potest fingere, dareque idolo animam immortalem (hujus enim creator est solus Deus immortalis) quare ipse idolum inanime, et quasi mortuum fingat oportet, qua de causa nefarius est, et iniquis manibus nefas operatur: *Melior est enim ipse his quos colit.* Græce σεβασμάτων αὐτοῦ, id est, suis culturis, puta suis Idolis et diis, quos ipse ut fabricavit, sic et adorat et colit: idola enim numquam habuerunt animam et vitam, quam habet, vel habuit ipse eorum opifex: animatus autem animaque præditus, longe re inanimi melior et præstantior est. Quid ergo magis nefarium et iniquum, æquo ac stultum, quam ut opifex effigiem a se factam et inanimem, ideoque se vivo longe deteriorem extollat super se, faciatque suum Deum, ac ut talem supplex invocet et adoret? Unde S. Cyprian. loco citato pro *melior enim* planius legit *melior autem*, quia ut jam dixi hæ particulæ *enim, autem*, inter se commutautur. Noster tamen profundius vertit *enim*, quia dat causam cur dixerit idoloplasten facere Deum *manibus iniquis*. Causa enim est, quod iniquum sit, ut homo vivus adoret rem mortuam se longe viliorem, infirmiorem, et invalidiorem, atque ut opifex adoret opus suum, cui ipse dedit esse.

18. Sed et animalia miserrima colunt. Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora.] Pro *miserrima*, græce est, ἔχθιστα, id est, inimicissima, odioissima, infestissima, ut serpentes, feles, canes, crocodilos, mures et vermes, quos coluerunt Ægyptii, qui tamen hominibus sunt summe noxii et infesti, ideoque miserrimi. Miserrimum enim est animal, quod homini, qui suus est herus æque ac finis, cui proinde obedire et servire debet, est rebelle et infestum, utpote a suo fine et scopo, ad quem conditum est a Deo creatore, plane aberrans et devium. Lyran. pro *miserrima* legit *miserrimi*, idque licet minus genuine tamen apposite, q. d. Miserrima animalia pro diis coluerunt Ægyptii, ideoque miserrimi et ipsi effecti sunt. Talis enim evadit quisque, qualis est Deus, quem colit.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora.] Lyran. pro *miserrima*, quod præcessit legens *miserrimi*, sic explicat, q. d. *Insensata* animalia *comparata his*, scilicet hominibus, sunt ipsis hominibus *deteriora*, ut reddat rationem, cur dixerint miserrimos esse, qui colunt animalia, quia scilicet insensata sunt hominibus se colentibus, utpote sensu et ratione præditis deteriora. Alii explicant, q. d. *Insensata*, puta lignea et lapidea idola *comparata his*, nempe animalibus, *sunt ipsis deteriora*, q. d. Ligneum idolum est deterius animali bruto: Si ergo brutum non est Deus, multo minus idolum ligneum est Deus.

Verum hæc parerga sunt, et a Græco dissonantia. Græcus enim sic habet: Ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα, id est, *dementia enim comparata aliis, sunt deteriora*. Unde et nonnulli Codices Vulgatæ pro *illis*, habent *aliis*: Ἄνοια Græce proprie est nomen substantivum singularis numeri, significans dementiam, amentiam, furorem. Verum Auctor hujus libri, qui subinde verba Græca novat noveque accipit (uti superius vidimus) videtur ἄνοια accipere adjective in plurali et in genere neutro, ut sit idem quod ἀνόητα id est, amentia vel *insensata*. Sensus ergo est, q. d. Quæcumque animalia insensata vel amentia, si cum his comparentur quæ colunt Ægyptii, inveniemus hæc illis deteriora; hoc est, animalia ab Ægyptiis culta, cum, si aliis comparentur, amentia inter rationalia sint habenda, hinc illis deteriora sunt; nam cum omnia expertia rationis sint, illa alia magis cum mente humana consonant, quoniam benigna sunt, hominique utilia: hæc vero sunt illi inimica, quod venefica sint, et illi infestissima, ut mireris quæ colant homines, suæ obliti humanitatis. Ita Cantacuzenus, Osorius, Emmanuel Sa, et Christophorus a Castro.

Rursum, si substantivo et proprie Græcum ἀνοίᾳ translato accentu ex antepenultima in penultimam accipias in casu dativo, qui Græcis servit pro Latino Ablativo, ut ἀνοίᾳ, sit idem, quod *cum amentia*, per amentiam, propter amentiam, amenter, stulte et *insensate*, uti nonnulli in Vulgata legunt pro *insensata*, sic sensus erit, q. d. Hæc animalia infestissima, quæ colunt Ægyptii, amentia hac, seu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptii cultum eis exhibent, comparata cum cæteris animalibus, eis sunt deteriora, quod illa Deo placeant, cum usibus humanis deserviant, ad quos sunt creata; hæc vero exsecranda, cum usui sibi indebito usurpatæ divinitatis accommodata sint. Hinc Vatabl. vertit: *Ut quæ aliis comparata, deteriora sint propter hanc dementiam.* Ægyptiorum scilicet, qui animalia tam vilia, et exitialia præ aliis animalibus salutiferis pro Diis colunt, ideoque ea coram Deo deteriora, eique magis exosa, utpote quasi divinitatis æmula efficiunt. Dementia enim fuit crocodilos et serpentes comparatos cum equis, bobus, et aliis animalibus, ob hoc pro Diis eligere, quod deteriora sint et magis homini inimica. Hæc enim est demens et insana comparatio et electio. Unde nonnulli legunt *insensate*, id est, insane *comparata*, ut dixi.

Addit Cantacuzenus, Ægyptios pro diis coluisse muscas et vermes ex putri materia prognatos, ideoque naturæ quasi errata ac peccata, quos proinde initio mundi Deus cum cæteris animalibus non creaverit, nec bonos nominaverit, nec eis benedixerit dicens: *Crescite et multiplicamini.* Hæc enim sunt animalia plane insensata, et cæteris omnibus deteriora. Verum quid de horum generatione, vel creatione sentiendum sit dixi Genes. 1.

19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem, et benedictionem ejus.] Pro *conspicere* Codex Montis Amiati legit *concupiscere*. Pro *aliquis* nonnulli manuscripti legunt *aliquid*, q.d. Animalia nil boni possunt conspicere. *Tamquam bona*, id est, tamquam pulchra: Hoc enim est, Heb. טוב *tob* et Græcum καλὸν, q. d. Nemo Ægyptiorum crocodilos et serpentes colentium, illorum aspectu delectatur, sed potius exhorret et abominatur ea ut turpia, deformia, et horribilia. Quis ergo credat illos esse Deos, qui sunt pulcherrimi et suavissimi? aut quod eodem redit, q. d. Sed nec, si quis aspiciat aliqua ex his animalibus, bona ea vel pulchra potest conspicere: nulla enim prædita deprehendit pulchritudine, ut propter eam sint amanda

et colenda, sed potius videt ea tetra et horrida, ideoque aversanda et explodenda. Græce est: *Neque ea tenus ut desiderentur tamquam in conspectu animalium bona sunt*, id est, crocodili et serpentes inter cætera animalia bona, pulchra, et speciosa, non sunt boni, desiderabiles et delectabiles conspectu; ergo multo minus boni sunt cultu, ut colantur scilicet quasi Dii.

Aliter Cantacuzenus, q. d. Deus initio mundi non creavit muscas et vermes, quos colunt Ægyptii. Unde cum Deus omnia a se creata vidit esse bona Genes. 1. inter hæc bona non vidit nec numeravit muscas et vermes. Addit Vatabl. ex Græco animalia, quæ colebant Ægyptii, puta crocodilos a cæteris animalibus, ut fœdos et tetros vitari ac horreri, q. d. Ergo multo magis iidem ab hominibus non colendi sunt, sed vitandi et cum horrore aversandi, ne animalibus stupidiores esse videantur. Sic enim vertit Vatablus: *Quæque ne animalibus quidem videantur pulchra, ut eorum desiderio tangantur.*

Effugerunt autem Dei laudem, et benedictionem ejus.] *Effugerunt*, non Ægyptii idololatræ, sed animalia, ut crocodili et serpentes ab iis pro Diis culti: Græce enim est, ἐκπέφευγε, id est, *effugit* in numero singulari, quod græca syntaxi eleganter concordat cum neutro plurali ζῶα, id est, animalia, q.d. Animalia quæ colunt Ægyptii, aliena sunt a Dei laude et benedictione. Colunt enim ipsi serpentes: serpenti autem jam olim Deus maledixit eo quod seduxerit Evam dicens: *quia fecisti hoc, maledictus eris super terram*, Genes. 3. Sensus est, q.d. Ægyptii pro Diis colunt serpentes, non tantum exitiales et horridos, sed et a Deo maledictos. Quid ergo boni ab iis sperare possunt? Sunt enim serpentes exosi Deo, hominibus, et animalibus omnibus ideoque fugiunt lucem, ac hominum, et animalium æque ac Dei aspectum, atque in tenebras et latebras sese abdunt. Hoc notat τὸ *effugerunt*. Ita Osorius, Jansen. Sa, et alii. Rursum effugerunt Dei laudem, quia coguntur ab idololatris ea colentibus negare quodammodo Deo laudem et benedictionem, quam res omnes creatæ reddunt Creatori suo.

Secundo. Noster Lorinus significantius, *q. d.* Animalia ab Ægyptiis culta *effugerunt*, id est, effugaverunt a se Dei laudem et benedictionem, cum ipsamet sibi Dei laudem usurpaverunt, quando eis delata est ab illis, qui mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis, non tantum corruptibilis hominis, sed et volucrum, et quadrupedum, et serpentum. Rom. 1. 23.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Capite 12. et 13. docuit veram sapientiam (quæ hujus libri est objectum et argumentum, unde et ei nomen dedit) consistere in Dei veri fide et cultu, quare ei ex diametro repugnare cultum idolorum, ideoque ad idola digressus, eorum vanitatem et perfidiam a cap. 13. huc usque operose demonstravit: nunc redit ad cap. 12. ubi ostendit quanta beneficia Israelitæ per Dei unius, quem colebant, providentiam et beneficentiam sint adepti, Ægyptii vero colentes crocodilos, serpentes, aliaque animalia, per eadem, vel illorum similia sint puniti. Idem ergo argumentum hic repetit et prosequitur, docetque Ægyptios idololatras per bestias, quas colebant, esse exterminatos: Hebræos vero Deum colentes in deserto liberatos a serpentibus, coelesti esca, puta manna, et coturnicibus fuisse pastos.

1 Propter hæc, et per his similia passi sunt digne tormenta, et per multitudinem bestiarum exterminati sunt. 2. Pro quibus tormentis bene disposuisti populum tuum, quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui, novum saporem escam parans eis ortygometram: 3. ut illi quidem concupiscentes escam propter ea, quæ illis ostensa et missa sunt etiam a necessaria concupiscentia averterentur. Hi autem in brevi inopes facti, novam gustaverunt escam. 4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem supervenire interitum exercentibus tyrannidem: his autem tantum ostendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur. 5. Etenim cum illis supervenit sæva bestiarum ira, morsibus perversorum colubrorum exterminabantur. 6. Sed non in perpetuum ira tua permansit, sed ad correptionem in brevi turbati sunt, signum habentes salutis ad commemorationem mandati legis tuæ. 7. Qui enim conversus est, non per hoc, quod videbat, sanabatur, sed per te omnium salvatorem: 8. in hoc autem ostendisti inimicis nostris quia tu es, qui liberas ab omni malo. 9. Illos enim locustarum et muscarum occiderunt morsus, et non est inventa sani-

tas animæ illorum: quia digni erant ab hujusmodi exterminari. 10. Filios autem tuos, nec draco-
num venenatorum vicerunt dentes: misericordia enim tua adveniens sanabat illos. 11. In memoria
enim sermonum tuorum examinabantur, et velociter salvabantur, ne in altam incidentes oblivio-
nem, non possent tuo uti adjutorio. 12. Etenim neque herba, neque malagma sanavit eos, sed tuus,
Domine, sermo qui sanat omnia. 13. Tu es enim, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem, et
deducis ad portas mortis, et reducis: 14. homo autem occidit quidem per malitiam; et cum exierit
spiritus, non revertetur, nec revocabit animam quæ recepta est: 15. sed tuam manum effugere im-
possibile est. 16. Negantes enim te nosse impii, per fortitudinem brachii tui flagellati sunt: novis
aquis, et grandinibus, et pluviis persecutionem passi, et per ignem consumpti. 17. Quod enim mira-
bile erat in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat: vindex est enim orbis justorum.
18. Quodam enim tempore, mansuetabatur ignis, ne comburerentur quæ ad impios missa erant ani-
malia: sed ut ipsi videntes scirent quoniam Dei judicio patiuntur persecutionem. 19. Et quodam
tempore in aqua supra virtutem ignis exardescebat undique, ut iniquæ terræ nationem extermina-
ret. 20. Pro quibus Angelorum esca nutrivisti populum tuum, et paratum panem de cœlo præstitisti
illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, et omnis saporis suavitatem. 21. Substantia
enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat: et deserviens uniuscujusque voluntati
ad quod quisque volebat, convertebatur. 22. Nix autem et glacies sustinebant vim ignis, et non
tabescebant: ut scirent quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine et plu-
via coruscans. 23. Hic autem iterum ut nutrirentur justi, etiam suæ virtutis oblitus est. 24. Crea-
tura enim, tibi Factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos: et lenior fit ad be-
nefaciendum pro his qui in te confidunt. 25. Propter hoc et tunc in omnia transfigurata, omnium
nutrici gratiæ tuæ deserviebat: ad voluntatem eorum qui a te desiderabant: 26. ut scirent filii tui
quos dilexisti, Domine, quoniam non nativitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos, qui
in te crediderint, conservat. 27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo ra-
dio solis calefactum tabescebat: 28. ut notum omnibus esset quoniam oportet prævenire solem ad
benedictionem tuam, et ad ortum lucis te adorare. 29. Ingrati enim spes tamquam hybernalis gla-
cies tabescet, et disperiet tamquam aqua supervacua.

1. PROPTER HÆC (græce δια τουτο, id est, *propter hoc*, scilicet scelus idololatriæ, vel *propter hanc causam*) ET PER HIS SIMILIA PASSI SUNT DIGNE TORMENTA, ET PER MULTITUDINEM BESTIARUM EXTERMINATI SUNT.] Ita legendum cum Romanis et Græcis. Male ergo multi codices omisso το *per* legunt, *propter hæc et his similia*. Nec enim sensus est, q. d. Propter hæc et similia scelera puniti sunt Ægyptii, sed q. d. Propter hæc animalia, quæ quasi Deos coluerunt Ægyptii, *et*, id est *etiam*, vel pariter *per* animalia his quæ coluerunt *similia*, puta per ranas, sciniphes, locustas, etc. *digne*, id est juste et congrue, *tormenta passi sunt et exterminati*; nam quia bestias coluerunt, hinc bestias ultrices senserunt: *quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur*, ut dixit capite 11. 17. Hæc enim est lex talionis peccato decreta a justa Dei providentia et vindicta. Redit ad plagas Ægypto ob idololatriam per Moysem inflictas, de quibus actum est cap. 11. et 12.

Pro *exterminati sunt*, græce est, εβασανισθησαν, id est, *cruciati sunt*, scilicet extreme usque ad mortem et exterminium. Eodem sensu sæpe in hoc libro hæc vox græca sumitur, ideoque ab inteprete nostro vertitur, *exterminati sunt*.

2. PRO QUIBUS TORMENTIS BENE DISPOSUISTI (græce ευεργετησας, id est, beneficio affecisti. Vide dicta cap. 3. v. 5.) POPULUM TUUM QUIBUS DEDISTI CONCUPISCENTIAM DELECTAMENTI SUI NOVUM SAPOREM, ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM,] q. d. Tu Domine, Ægyptios idololatras hostes tuos punivisti ranis, locustis, muscis, etc. hæc enim animalia implebant totum Ægyptum, omnesque cibos et aquas inficiebant et conspurcabant, ut nec esurientes comedere, nec sitientes bibere quidquam possent sine ingenti horrore et nausea; at populo tuo, puta Hebræis in deserto, non solum manna in escam dedisti, sed et cum carnes concupiscerent, dedisti eis concupiscentiam delectamenti, et rem concupitam et deliciosam, puta delicias carnium, quas concupierant, puta ortygometram, id est copiam coturnicum. Unde græce est: *Quibus in concupiscentiam appetitus peregrinum gustum* (saporem) *præparasti ortygometram*. Vatablus: *Cum avidæ ipsius appetentiæ, cibum novi saporis paravisti coturnicem*, sive *ortygometram*. Itaque sensus est: Dedisti ac præparasti cibum avide appetentibus, pro cibo novi et adhuc ab ipsis antea non degustati saporis, ortygometram sive coturnicem. Peccarunt Hebræi gula et murmure, dum pluente e cœlo manna illud velut levem et tenuem cibum fastidientes, murmurarunt contra Moysem, et petierunt solidas crassasque carnes. Sed Deus gulæ eorum indulsit, ac per ventum impulit exercitum coturnicum in castra Hebræorum, ut eas caperent, coquerent, et comederent, idque fecit quotidie per spatium unius mensis: quo

facto punivit eorum gulam et murmur plaga, qua plerosque occidit. Unde locus vocatus est *sepulcra concupiscentiæ*, Num. 19. 34. Unde:

Tropolog. S. Aug. tractat. 73. in Joannem, sapienter æque ac eleganter docet iræ Dei signum esse, si concupiscentiæ nostræ sua vota concedat, misericordiæ vero si neget. Sic enim ait: *Dicit Jacobus Apostolus cap. 4. Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, aut in concupiscentiis vestris insumatis. Male ergo usurus eo quod vult accipere, Deo potius miserante non accipit. Proinde si hoc ab illo petitur unde homo lædatur exauditus, magis metuendum est ne quod posset non dare propitius, det iratus. An non vidimus Israelitas malo suo impetrasse quod culpabili concupiscentia petierunt? Concupierant enim carnibus vesci, quibus pluebatur manna de cœlo. Fastidiebant quippe quod habebant, et quod non habebant impudenter petebant; quasi non melius peterent, non ut cibus qui deerat indecenti desiderio præstaretur, sed ut ille qui aderat sanato fastidio sumeretur. Quando enim nos delectant mala et non delectant bona, rogare potius debemus Deum, ut delectent bona, quam ut concedantur mala.*

Novum saporem.] carnium, puta coturnicum, quia manna levius Hebræis amplius non sapiebat. Rursum novus sapor non solum est is quem nondum sis expertus, sed etiam pretiosus et jucundus. Sic vocatur canticum novum, id est, pulchrum et jucundum; vinum novum, mandatum novum, ut diligamus invicem; novum, hoc est eximium et suavissimum. Ita Noster Lorinus. Adde, cum Deus escas alicui mittit, solere dignas se, id est, non communes et vulgares, sed præstantes et eximias mittere, ideoque novum saporem eis indere, ut cæteris escis similibus longe suaviores et sapidiores videantur. Sic vinum, quod ex aqua Christus fecit in Cana Galilææ, fuit optimum et sapidissimum, Joannis 2. 10. Exemplum plane simile est in Vita S. Columbani c. 29. S. Columbanus enim Theodoricum regem Francorum reprehendens ob concubinatum, ab eo pulsus in exsilium, cum sociis fame laboravit: *Sed quamvis alimonia deesset, manebat intemerata atque inconcussa fides, quæ necessarias res a Domino impetraret. Cumque jam triduana inedia laborarent, tanta avium copia eis oblata est, quanta Israelitarum castra coturnicibus advolantibus operuit, ita ut omnem locum illum aves implerent. Intellexit autem vir Dei ob suam suorumque necessitatem has dapes exhiberi; quippe quæ non nisi illo, quo ipse degebat, loco invenirentur. Jubet ergo primum suos laudes et gratias agere conditori, ac deinde dapes capere. Erat profecto mirum illud et stupendum miraculum: Capiebantur aves ut jusserat pater, nec illæ pennigero instructæ volatu se subducebant, sed triduo permansit illud manna avium. Quarto deinde die, quidam Pontifex ex vicinis urbibus frumenti copiam divino instinctu beato Columbano transmisit. Mox igitur ut advenit frumentum, aves illæ Deo jubente omnes avolarunt. Porro Eustachio, qui id temporis sub viri Dei obedientia cum aliis erat, referente cognovimus, neminem tum inter ipsos fuisse, qui se ante illud tempus ejusmodi aves vidisse meminisset. Earum autem talis erat sapor, ut dapes regias vinceret.* Hucusque vitæ Auctor.

Ortygometram.] Ορτυγες græce vocantur coturnices ab Ortygia insula, quæ est in Græcia, ubi primum visæ sunt, ait Isidorus libro 12. Etymol. cap. 7. sed quid sibi vult το parelcon *metram?* Primo Jans. *metram* censet deduci a μετρον, id est, mensura; quod ortygometra cæterarum coturnicum in volando, dum loca mutant, sit mensura et moderatrix. Verum μετρον scribitur per ε breve, μητρα vero per η longum.

Dico igitur *metram* deduci a μητρα id est matrix, vel μητηρ, id est mater: ortygometra ergo est coturnicum matrix, sive rex aliis coturnicibus major et nigrior, qui agmen coturnicum præit et deducit, quem proinde cæteræ ut ducem sequuntur non aliter, quam apes suum regem. Ita Plinius libro 10. 23. et Aristoteles libro 8. Historia Animalium, capite 12. Hesychius, Gaza, et alii. Sub ortygometra ergo velut sub duce totum coturnicum exercitum accipe, ut patet Numero 11. 31. ubi Noster Hebr. שלו *scaleu* vertit *coturnices*; Septuag. vero *ortygometram*. Septuag. de more sequitur hic Sapiens. Hinc ortygometram Itali vocant, *il re delle quaglie*. Galli, *le roi* ou *mere des cailles*. Ita Aldrovandus in Coturnice.

Addit Petrus Nannius hoc loco: Video, ait, illud parelcon *metra* adjungi quibusdam animalibus, quando grandiora in eo genere designantur, ut echinometra, id est, echinus major et spinosior, de quo Plinius lib. 9. cap. 21. leonimetra, id est, leo grandior, de quo Gesnerus in Leone: sic ortygometra est coturnix major et crassior; verisimile enim est coturnices illas miraculosas missas ad Hebræos, quasi Dei opus, fuisse aliis majores, pinguiores, suaviores, excellentiores. Plura de tota hac historia dixi Exodi 16. v. 12. et Num. 11. v. 31.

3. Ut illi quidem concupiscentes escam propter ea, quæ illis ostensa et missa sunt etiam a necessaria concupiscentia avertentur: hi autem in brevi inopes facti, novam gustaverunt escam.] Pergit ostendere disparitatem escæ Ægyptiorum et Hebræorum, q. d. In Ægyptios immisisti ranas, muscas, locustas, etc. Hebræis vero dedisti manna et ortygometram, *ut illi*, scilicet Ægyptii, cum per famem concupiscerent escam, *propter ea*, scilicet animalia jam dicta, *quæ illis ostensa*, id est, exhibita et *missa sunt* in pœnam, ut escas eorum fœdarent et conspurcarent, hac fœditate et spurcitie nauseantes, *etiam a necessaria concupiscentia*, id est, a cibo concupito et necessario averterentur, eumque fastidirent et exhorrescerent, itaque fame et inedia contabescerent. *Hi autem*, Hebræi scilicet, *in brevi inopes facti*, Græce *ad breve tempus*, *penuria affecti*, puta modico tempore famem experti, *novam gustaverunt escam*, puta ortygometram quæ novo gratoque sapore mire eos recreavit, q. d. Ægyptii ob immissas ranas, muscas, sciniphes quæ in mensas cibosque turmatim irruebant, eosque inficiebant, non solum iis non sunt satiati, sed et necessarii cibi appetitum amiserunt, ad eumque nausearunt; at Hebræi novi et cœlestis cibi, puta coturnicum delicatissimarum missu novam orexin senserunt novamque novi saporis in edendo suavitatem perceperunt. Vide dicta Exodi 8. 3. Coturnices enim sunt præpinguis et optimi saporis, ac cæteris pinguiores et sapidiores fuere hæ a Deo Hebræis missæ.

Pro δειχθεισαν, id est *ostensam*, scilicet τροφην, id est *escam*, cum nimirum pro cibis Deus Ægyptiis ranas, quasi escas ostendit et exhibuit, Vatican. nervosius

legit, εἰδέχθειαν, id est *deformitatem odiosam et detestabilem*, scilicet ranarum, et ciborum quos ranæ fœdebant; propter hanc enim Ægyptii etiam necessariorum ciborum concupiscentiam et appetitum omnem aversati sunt: esto enim urgeret eos fames, tamen ciborum spurcities tantam eis nauseam ingerebat, ut omnes abominarentur, ideoque inedia enecarentur. Ita Cantacuzenus, Lyran. Dionys. et alii. Quare minus genuine S. Bonav. et Hugo priorem hujus versus partem accipiunt, non de Ægyptiis, sed de Hebræis, q. d. Deus dedit Hebræis novam escam, scilicet ortygometram, ut per eam, concupiscentiam ciborum, quibus in Ægypto assueverant, illis adimeret. Nam est antithesis manifesta cum ait: *Hi autem*, scilicet Hebræi, quos opponit Ægyptiis; de quibus jam locutus erat.

4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem supervenire interitum exercentibus tyrannidem; his autem tantum ostendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur.] Græce ἐβασανίζοντο id est, *cruciabantur*, de quo dixi vers. 1. Sensus est, q. d. Deus immisit Ægyptiis ranas aliaque noxia animalia, quæ eos per fastidium ciborum, indeque per famem et defectum necessarii alimenti perderent, eo quod tyrannice opprimerent Hebræos: Hebræis vero modica fame cruciatis dedit pingues et sapidas coturnices, ut ex modica sua fame metirentur longam et internecinam famem Ægyptiorum, quam scilicet illa ipsos torserit, dum multos eorum exanimavit: indeque recrearentur, ac Dei erga se providentiam agnoscerent, scirentque se Deo curæ cordique esse, imo Deum pro se contra Ægyptios cæterosque hostes pugnasse et pugnare.

Sine excusatione,] id est inexcusabilem, inevitabilem, indeprecabilem (hoc enim significat græcum ἀπαραίτητον, item severum, crudelem, sævum; quod huic quoque loco congruit) ut loquitur Gellius libro 6. cap. 16. *Interitum*, græce ἔνδειαν, id est *penuriam*, scilicet cibi, quæ causat mortem et interitum.

5. Etenim cum illis supervenit sæva bestiarum, ira, morsibus perversorum colubrorum exterminabantur.

6. Sed non in perpetuum ira tua permansit, sed ad correptionem in brevi turbati sunt, signum habentes salutis, ad commemorationem mandati legis tuæ.

7. Qui enim conversus est, non per hoc quod videbat sanabatur, sed per te omnium salvatorem.] *Sæva bestiarum ira* est furor serpentum, quos Deus immisit Hebræis ob murmur.

Alio exemplo ostendit quam dispari pœna Deus punierit Hebræos et Ægyptios. Ægyptios enim per ranas, locustas, sciniphes inevitabiliter occidit et perdidit, Hebræis vero contra immissos serpentes remedium assignavit. Cum enim Hebræi in deserto, ob itineris laborem murmurarent contra Deum et Moysen, Deus in murmurantes misit serpentes ignitos, qui suo morsu multos occiderunt; sed cæteris eorum exemplo perculsis et pœnitentibus, orante Moyse Deus illico contra morsum assignavit remedium, jubens a Moyse erigi serpentem æneum, quem qui aspiciebant sanabantur, Numer. 21. vers. 4. et sequent. Vide ibi dicta; nec enim ea hic repetere opus est. Non ergo voluit Deus perdere Hebræos hac plaga, uti perdidit Ægyptios, sed modica castigatione ad officium et pœnitentiam revocare, ac paucorum supplicio sua jussa publicamque disciplinam sancire.

Apposite in murmurantes immisit serpentes, quia murmurans et detractor in occulto sibilat quasi serpens, ac virus pestiferum maledicentiæ lingua sua pestifera audientibus afflat, juxta illud Eccles. 10. 11. *Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet, qui occulte detrahit*, Vide ibi dicta. Pro *perversorum*, græce est, σκολιῶν, id est, *tortuosorum*.

Ad correptionem,] εἰς νουθεσίαν, id est, in *admonitionem*, ut hac pœna monerentur ne murmurarent, sed Deo et Moysi patienter et constanter obsequerentur.

Signum (græce *symbolum*) habentes salutis.] Notat serpentem æneum jussu Dei a Moyse erectum, ad sanandum serpentum morsus. Hic enim serpens vocatur *signum* et *symbolum*, quia ipse, utpote æneus et inanimis non poterat esse causa sanitatis eamque conferre: unde ejus tantum erat signum, quo qui utebantur morsi a serpentibus ignitis, id est, suo morsu urentibus, scilicet eum aspiciendo, ibi illico a Deo sanabantur. Hoc est, quod subdit: *Qui enim conversus est*, id est, qui faciem obvertit serpenti æneo, eum intuendo: *Non per hoc quod videbat*, id est, non per serpentem *sanabatur, sed per te omnium salvatorem*. Hic ergo serpens signum erat *salutis*, idque *ad commemorationem mandati legis tuæ*, ut scilicet per illud Hebræi memores fierent, et recordarentur divinæ clementiæ in pœnitentes, ac vindictæ in rebelles et legi inobedientes. Secundo, sic exponas, q. d. Sicut obedientes mandato Dei jubentis aspicere serpentem æneum, si vellent salutem adipisci, sanabantur; ita ex hoc ipso scire poterant et debebant non posse se a cruciatibus, et ab infligendis malis eripi, nisi aspicerent in legem, et ejus mandatis parerent, vel nisi divinis præceptis amplius non obloquerentur, sed assuescerent parere Dei ministris aut certe se non posse sanitatem comparare, nisi aspicerent in auctorem legis, et a malis liberatorem Christum, quia *sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto: ita oportet exaltari Filium hominis; ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam*. Joan. 3.

Allegorice, hic serpens quoad figuram similis serpentibus veris et vivis, sed carens illorum veneno, significabat Christum innocentem æstimatum tamen noxium et sceleratum, pro nobis crucifixum; unde æneus erat, ut significaret divinitatem et æternitatem Christi, item crucis Christi claritatem, instar æris tinnuli toto orbe resonantem. Ita S. August. Theodoret. Nyssen. imo Christus ipse Joannis 3. 14. cujus verba jam recitavi. Quocirca Cæsarius Arelatensis hom. 4. de Paschate: *Medela*, inquit, *si volumus, etiam modo nobis completur, quando peccatum ipsius peccati cognitione curatur, et crimen criminis confessione aboletur; ac sic homo quando dicit cum Propheta, quoniam iniquitates meas ego cognosco, et peccatum meum contra me* (coram me) *est semper, quando bene respicit peccatum suum, sanat morsum serpentis, per serpentis aspectum.*

Porro veri Ophitæ, id est serpentini (ὄφις enim est serpens) fuere prisci Hæretici, qui ex eo quod Gen. 3. dicitur serpens fuisse callidissimus, ac seducendo Evam scientiæ boni et mali occasionem dedisse serpentem colebant ut Deum, eumque Christo antefere-

bant, dictitantes quod ipsa sapientia facta sit serpens. Quocirca Mosen illius potentiam et majestatem admiratum, imaginem ejus fecisse serpentem æneum, quem quicumque morsus a serpente aspiceret sanaretur: imo Christum serpentis hujus vim æmulatum, illi se comparasse dicendo: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis*, Joannis 3. Vide Irenæum l. 1. contra hæres. cap. 36. Epiphan. hæres. 37. Tertul. Augustin. et alios in hæresi Ophitarum.

8. IN HOC AUTEM OSTENDISTI INIMICIS NOSTRIS QUIA TU ES QUI LIBERAS AB OMNI MALO.] Pro *ostendisti* græce est ἔπεισας, id est, *persuasisti*. Impii enim et pervicaces, quales erant Ægyptii, non credunt verbis, sed credunt plagis et verberibus assidue iteratis, ut vel inviti coactique credant te Deum servatorem tuos liberare a malo, hostes vero eorum perdere. Pergit exaggerare Dei severitatem et vindictam in Ægyptios ejusque clementiam in Hebræos. Æqualis enim beneficentiæ est liberare a malo et morte, ac conferre bonum et vitam.

9. ILLOS ENIM (*Ægyptios*) LOCUSTARUM ET MUSCARUM OCCIDERUNT MORSUS, ET NON EST INVENTA SANITAS ANIMÆ (vitæ) ILLORUM: QUIA DIGNI ERANT AB HUJUSMODI EXTERMINARI.] Refricat plagam locustarum et muscarum, Pharaoni et Ægypto a Deo per Moysem inflictam, Exodi 8. 24. et c. 10. 6. Vide ibi dicta.

10. FILIOS AUTEM TUOS, NEC DRACONUM VENENATORUM VICERUNT DENTES: MISERICORDIA ENIM TUA ADVENIENS SANABAT ILLOS,] q. d. Hebræos vero, qui tui erant cultores ideoque filii dilectissimi, morsi a serpentibus, morsus hosce excusserunt aspiciendo serpentem æneum, quem tua misericordia ad sanandum eos suggessit. Hebræos vocat *filios*, tum ob professionem veræ religionis et cultus Dei, tum quia morsu serpentum pœnitentes de murmure ad justitiam se disponebant, eamque reipsa obtinebant, quicumque verum contritionis actum eliciebant.

Dracones vocantur serpentes majores, annosiores, ideoque sæviores, adeo ut cum elephantis depugnent, teste Plinio l. 8. c. 11. Tales fuere qui momordere Hebræos murmurantes. Unde Philostratus lib. 3. de Vita Apollonii Thyanei c. 2. narrat dracones ignitos montem mari Rubro (juxta quod castra metabantur Hebræi) imminentem occupare, ac horrende sibilare ut eminus audientes percellantur.

Pro *adveniens* græce est, ἀντιπαρῆλθε, id est *ex adverso advenit*, tua misericordia, *occurrit opposuitque* se plagis lethiferis a serpentibus inflictis, easque discussit et sanavit. Rursum ἀντιπαρῆλθε, id est *intercessit, opem tulit, in discrimine venit in auxilium* contra dracones, ne ita morderent ut interimerent; aut si momordissent, tua miseratio præsentaneum eis assignavit remedium serpentem æneum, cujus intuitu sanabantur.

11. IN MEMORIA ENIM SERMONUM TUORUM EXAMINABANTUR, ET VELOCITER SALVABANTUR, NE IN ALTAM INCIDENTES OBLIVIONEM, NON POSSENT TUO UTI ADJUTORIO.] Pro *in memoria* perperam Hugo, Dionys. et Holcot legunt *immemoria*, id est oblivio, q. d. Ob immemoriam, id est oblivionem sermonum tuorum Hebræi pœnis examinabantur et cruciabantur. *In memoria* græce εἰς ὑπόμνησιν, id est in monitionem, in recordationem, in memoriam, ut scilicet sermonum tuorum obliti, eorumdem rursum recordarentur, essentque memores, pœnis *examinabantur* et excitabantur. *Examinabantur*, ita legendum cum Romanis, non *exterminabantur*, uti legunt nonnulli, vel *exanimabantur*, uti legunt alii. Græce est ἐξεκεντρίζοντο, id est, *extimulabantur*, quod eodem redit, quo nostrum *examinabantur*. Obliviosis enim additur examen et interrogatio, quasi stimulus ad recordationem rei oblitæ; tardis vero et pigris, uti bobus et asinis subditur stimulus ad diligentiam et velocitatem, ut celerius incedant. Complut. vero et Cantacuzenus, ἐξενεκεντρίζοντο, vertunt *inserebantur*, sicut ramus unus arboris alteri inseritur et inoculatur. Simili enim modo Deus memoriam legis ab Hebræis, quasi ablatam et oblitam per pœnas eis restituit et rursus inseruit. Sensus est, q. d. Hebræi immemores tuæ obedientiæ et tuorum præceptorum, per morsus serpentum excitabantur, ut eorumdem recordarentur. Hi enim morsus aculei et stimuli, quibus pungebantur, excitabant eos ab oblivionis somno et veterno. *Vexatio* enim *dat intellectum.*

NE IN ALTAM (græce βαθεῖαν, id est profundam: sic alibi sæpe profunda vocantur *alta*, quia alta sunt non sursum, sed deorsum) INCIDENTES OBLIVIONEM (tuarum promissionum et præceptorum) NON POSSENT TUO UTI ADJUTORIO.] Græce: ἵνα μὴ ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, id est *ne immobiles, vel irretractabiles aut potius irretrahibiles fierent tuo beneficio*; qui scilicet eo retrahi non possent, quod Noster clare vertit: *Non possent uti tuo adjutorio*. Forte etiam Noster, ait Jansen. legit, ἀνυπερίσπαστοι, id est *indefensi*, qui scilicet clypeo beneficentiæ tuæ, Domine, non tegerentur, nec a malorum incursu defenderentur. Sensus est, q. d. Morsu serpentum, ac miraculosa eorum per serpentem æneum sanatione, excitasti, Domine, Hebræos, ut recordarentur tui tuæque legis, ne in altam ejus oblivionem incidentes, non possent vel præteritis, vel futuris tuis beneficiis ad frugem revocari, itaque desperata foret eorum salus, ut non possent amplius uti tuo adjutorio. Alta enim Dei legisque divinæ oblivio inducit impœnitentiam, obdurationem, et desperationem salutis; quo fit ut Deus tales deserat, suumque adjutorium ab eis subtrahat. Hinc a peccatis, et morte ac gehenna, in quam proni ruunt, retrahi nequeunt: nam *impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit*, Prov. 18. 3.

Secundo, exponi posset, q. d. Ne obliti Dei, ideoque vicissim a Deo oblivioni traditi, velut jam proscripti et perditi, ulterius Dei auxilium experiri non possent, quomodo de mortuis dicitur: *Sicut vulnerati dormientes in sepulchris, quorum non es memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt*, Psal. 87. 6.

Tertio, Cantacuzenus explicat, q. d. Ne immemores non possent cogitare de tuis beneficiis, et ab eorum cogitatione detraherentur, nec ab eis traherentur ad eorum, Deique benefactoris cogitationem et recordationem.

Quarto, alii, q. d. Ne tui obliti, non possent tuo amplius uti adjutorio, id est, beneficio, quo eos sanasti. Deus enim non sanabat percussos a serpentibus, nisi qui hoc stimulo excitati oblivionem excutiebant, et ad Deum pœnitentes opis causa recurrebant: impœnitentes enim indigni erant Dei adjutorio.

Quinto, Noster a Castro, apposite et connexe: His

verbis, inquit, redditur ratio novi beneficii, contenti in adverbio *velociter salvabantur*. Non enim Deus contentus erat eo beneficio, quod filiis suis conferebat, ut scilicet stimulati venirent in memoriam mandatorum transgressorum; nec diu differebat, uti poterat, sanitatem; sed hoc etiam uberius addebat, ne sanitas differretur multis ac diuturnis medicamentis adhibitis; ut adhibere solent homines, et differre in multos dies curationem et sanitatem, sed statim, celeriter, uno aspectu æneì serpentis sanabantur: cujus rei hæc erat ratio, ne si diu sanitas differretur, obliviosi facti legis Dei, difficile postea retraherentur ab ea oblivione, beneficio sanitatis, quæ ab eis tunc non Deo, sed medicamentis ascriberetur. Huic expositioni favet ratio quam subjungit.

Physice rursum sic exponi posset, q. d. Velociter sanati sunt a morsu serpentum, ne si lente tardeque sanarentur, ardens (erant enim serpentes igniti et urentes) virus serpentum cerebrum invaderet, eosque ageret in phrenesim, maniam et furorem, sicut morsi a canibus rabidis, nisi statim plagæ occurratur, aguntur in rabiem. Acti enim in phrenesim fuissent incurabiles. Insani enim serpentem æneum aspicere non voluissent, sani aspicere non valuissent: præsertim quia aspectus hic debebat fieri ab homine libero, et de murmure suo pœnitente, ac veniam opemque Dei poscente, quod facere nequivissent phrenetici: unde tunc in altam remedii et curæ sui ipsius oblivionem incidentes, non potuisset uti Dei adjutorio, puta serpente æneo dato sibi ad mali remedium.

Ex omnibus hisce explicationibus prima videtur planissima, cui si addas utramque ultimam, evadet illa plena et perfecta, q. d. *In memoria*, vel ut Græca habent: *In memoriam sermonum tuorum examinabantur*, hoc est, ut murmurantes Hebræi fierent memores tuorum præceptorum et obedientiæ tibi, o Domine, debitæ, morsibus serpentum, quasi examine quodam tuo pungente *stimulabantur*, ut habent Græca; sed et pœnitentes *velociter sanabantur*, ut agnoscerent scirentque hanc serpentum plagam a te, et murmurantibus immitti, et a pœnitentibus revocari. Si enim diutius sanitatem distulisses, cogitassent hanc serpentum pœnam, vel a te non immissam, sed casu ex loci natura accidisse; vel a te non sanatam, sed ab æneo serpente, aut aeris temperie aliove casu; aut certe ignito serpentum veneno subito cerebrum penetrante, in phrenesim acti, in oblivionem tui, rerumque omnium incidissent, nec ab utraque revocari, aut tuo amplius auxilio et serpentis ænei beneficio uti potuissent, utpote rationis jam per phrenesim impotes, deliri et insani.

12. Etenim neque herba, neque malagma sanavit eos, sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia.] Probat Hebræos a morsibus serpentum in deserto velociter sanatos a solo Deo, ut illum agnoscerent et colerent, eo quod in deserto arido et sterili non erant herbæ medicæ, v. g. Dracontea et serpentina, ex quibus fiunt malagmata et emplastra ad curandos hosce morsus. Et esto fuissent, non poterant illa velociter et subito morsus curare, sed lente et pedetentim. Multo minus id facere poterat serpens æneus; hic ergo signum dumtaxat erat curationis, at non causa. Causa ergo sanationis fuit sermo, id est jussio Dei, qui, ut unico verbo dat homini esse et vitam, sic et eamdem morbo aut plaga afflictam solo verbo nutuque, cum ei libitum fuerit, restaurat, juxta illud: *Misit verbum suum et sanavit eos*, Psal. 106. v. 20.

Mystice, verbum Dei, præsertim S. Scriptura curat animæ plagas et ægritudines. Nam ut ait S. August. in Psal. 36. *Omnis morbus animæ habet in Scriptura medicamentum suum*. Idem docet S. Chrysost. hom. 12. in Genes. Unde S. Paula quaslibet animæ suæ passiones et afflictiones, appositas ad eas S. Scripturæ sententias ore menteque revolvendo sanabat, uti refert S. Hieron. in ejus Epitaph. Idem asserit S. Basil. ep. 1. ad Greg. Theolog. idque exemplis confirmat. Si enim quis, inquit, tentetur luxuria, habet in Script. Joseph, quem pro castitate usque ad carcerem depugnantem imitetur. Si morbis vexetur, habet patientiam Job sibi in speculum propositam. Si injuriis hostium appetatur, habet Davidem persecutiones Saul sustinentem. Si a subditis probris exagitetur, habet Moysem mansuetissimum, quem æmuletur.

Malagma.] Græca vox est significans medicamentum leniens, sive fomentum a μαλάττω, id est mollio, mitigo, subigo, foveo. Unde Galen. lib. 5. Simplic. Facult. docet malagmata esse pharmaca emollientia, quæ concretas durities emolliunt: hæ autem concretiones tumoresque, inquit, fiunt maxime circa musculorum capita, atque eorum tendones. Additque hæc pharmaca, ut quod concretum est, commode fundant, et sensim per evaporationem discutiant, nec admodum calida, nec admodum sicca esse oportere. Talia sunt ammoniacum, bdellium, butyrum. Porro malagmatum diversæ sunt species, et diversis partibus accommodatæ ad multiplices effectus: quædam enim digerunt materiam, quædam extrahunt, quæ ἐπισπαστικὰ vocantur; quædam aperiendi vim habent, ideoque στομωτικὰ nuncupantur: pleraque certis membris aptantur, ut jecori, lieni, articulis. Sunt malagmata ad strumas, phymata, parotidas, ad aquam intercutem, ad sistendum sanguinem, et id genus alia.

Insuper medici malagmata distinguunt ab emplastris, quod illa proprie sint emollientia, ideoque maxime fiant ex floribus, eorumque surculis: malagmata enim sunt fomenta rei duræ, v. g. Apostemati superposita, ut illud emolliant: emplastra vero sunt pharmaca, quæ cutis meatus constipant, obstruunt et obturant, ideoque componuntur ex rebus metallicis contusis, aut materia viscosa et tenaci, qualis est amygdalum, pompholyx, cerussa, calx lota, cimolia et id genus, de quibus Galenus lib. 4. et 5. simpl. Facult. Dicitur emplastrum ab ἐμπλάττω, id est, subigo, in massam formo, illino, infarcio, ferrumino, obstruo, impleo.

Verum alii Scriptores sæpe malagma sumunt pro quolibet emplastro, et vice versa, ita hic videtur sumi. Ex dictis colligitur Deum noluisse coli serpentem æneum, sed tantum aspici velut signum, ut omnis curationis laus et honor daretur Deo. Quare licet Catharinus et Sanderus lib. 2. de Imag. cap. 3. putent Hebræos inclinatione capitis et submissione corporis venerationem exhibuisse serpenti, tamen verius est id eos non fecisse serpenti, sed Deo coram serpente; imo noster Vasquez, 3. p. q. 25. disp. 104. negat eos se inclinasse coram serpente, sed nude eum dumtaxat aspexisse contendit, potuisse tamen

illi aliquam venerationem exhiberi asserit S. August. l. 3. de Trinit. c. 10.

13. Tu es enim, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem, et deducis ad portas mortis et reducis,] q. d. Tu, Domine, sanasti Hebræos lethaliter a serpentibus saucios, quia tu solus plenum habes jus et imperium in vitam et mortem, ac consequenter in vivos et morientes, vel mortuos: quare ad libitum potes vitam in mortem, et mortem in vitam commutare, atque viventes ad portas, id est, ad limina mortis deducere, indeque ad vitam et sanitatem reducere, uti reduxisti Hebræos: portæ mortis enim vocantur metaphorice certa et proxima pericula mortis, qualia afferunt lethales infirmitates, plagæ et vulnera: per has enim velut portas, ingressus est ad ipsam mortem et regionem mortuorum, puta ad sepulcrum et infernum, sicut per portas ingredimur in domum vel urbem. Alludit ad illud Davidis: *Qui exaltas me de portis mortis*, id est, qui liberas me de periculi mortis proximis, Psal. 9. 14. Et: *Appropinquaverunt usque ad portas mortis, quod vulgo dicimus, ad fauces mortis.* Porro dicit *portas* in plurali, quia plurimæ sunt viæ et modi, quibus ingredimur ad mortem. Rursum, sicut varii sunt introitus ad mortem, sic et varii disparatique sunt exitus. Patres enim ante Christum morientes ibant ad sinum Abrahæ, pueri ad limbum, peccatores ad infernum, justi veniali culpa infecti ad purgatorium, atque in singulis hisce locis varii sunt sinus, gradus, ordines et loca, pro cujusque merito vel demerito. Porro ad litteram, mors hic æque ac vita intelligitur corporalis, mystice spiritualis. Spiritualiter enim vivit Deo anima per gratiam, et beate per gloriam; moritur vero per peccatum, et damnatur ad mortem secundam per supplicia gehennæ. Unde Cantacuzenus censet anagog. hic notari resurrectionem, q. d. Deus mortis et vitæ est dominus, hinc electos suos in resurrectione a morte suscitabit ad vitam beatam et æternam.

Antistropha huic gnomæ est illa Annæ matris Samuelis: *Dominus mortificat et vivificat*; *deducit ad inferos et reducit.* Et utraque anterior illa Moysis, Deuteron. 32. 39. *Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus præter me: Ego occidam et ego vivere faciam, percutiam et ego sanabo.* Hinc et Christus dicitur habere claves mortis et inferni, Apoc. 1. 18. Vide ibi dicta.

Ad portas mortis.] Græce Ἅδου, id est, *Inferni*, quia olim ante Christum morientes omnes ibant ad inferos, saltem ad limbum patrum. Unde infernus vocatur Regio mortuorum, sive quam incolunt mortui. Porro Noster a Castro per *portas inferni* accipit ipsam mortem: mors enim est quasi porta, per quam ingressus est in infernum. Unde idem sic explicat illud Christi Matth. 16. 18. *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam*, q. d. Nullum est genus mortis, quod poterit confessionem Petri et fidem Ecclesiæ abolere, ut non sit in Ecclesia fidelis et sanctus, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda. Verum illius loci alius magis genuinus est sensus. Atque hic *portæ inferni*, vel ut Noster vertit *mortis*, non mortem ipsam, sed pericula mortis et inferni significant. Nec enim Hebræi a morte ipsa, sed a periculis mortis reducti sunt ad sanitatem.

14. Homo autem occidit quidem per malitiam (nonnulli Codices addunt *animam suam:* sed id delendum cum Græcis et Romanis) et cum exierit spiritus, non revertetur, nec revocabit (male Hugo legit *revolabit*, et Glossa *revelabit)* animam quæ recepta est.] Componit, opponit et postponit hominem Deo, q. d. Deus habet vitæ et mortis potestatem. Unde ad libitum potest vivos morti tradere, et mortuos ad vitam revocare. At homo potest quidem per malitiam alterum occidere, eique vitam et spiritum vitalem adimere; sed non potest spiritum, postquam egressus est, reducere, nec animam vitamque revocare *quæ jam a Deo recepta*, in aliam vitam, suoque loco pro meritis in æternum assignata, juxta illud Eccles. 11. 5. *Ibit homo in domum æternitatis suæ.* Pro *non revertetur*, græce est ουκ αναςρεψει, quod Jansen. active vertit, *non faciet reverti*, scilicet occisor animam in corpus occisi; ut respondeat Hebrææ conjugationi *Hiphil*, quæ verbis neutris dat significationem activam.

Pro *nec revocabit* Noster forte legit, ου δε ανακαλεσει, jam legunt ου δε αναλυει, vel ut Aldina habet, ου δε αναλυσει, quod verti potest *non revocabit*, scilicet occisor animam occisi; proprie temen multi vertunt *non resolvit*, id est non exstinguit animam, q. d. Occisor occidendo resolvit corpus, illudque ab anima separat; at non potest resolvere animam: anima enim simplex est et incomposita, ideoque incorruptibilis et æterna, juxta illud Christi: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam.* Matth. 10. 28.

Porro S. Hieron. in c. 7. Daniel. et S. Ambr. ep. 21. censent animas morientium omnium, tam bonorum, quam malorum suscipi ab Angelis; sed verius videtur animas bonorum suscipi ab Angelis, ducique in cœlum, uti anima Lazari ab iis ducta est in sinum Abrahæ, Luc. 16. animas vero malorum suscipi a dæmonibus, ut eas secum rapiant in tartara. Exempla Chrysaorii et aliorum recenset S. Greg. l. 4. Dialog.

15. Sed tuam manum effugere impossibile est,] q. d. Anima hominis occisi effugit manum occisoris, qui corpus occidere potest, at non animam; sed tuam manum, o Domine, effugere nequit; nam ab ea recipitur, ac pro meritis, vel cœlo, vel inferno addicitur, aut in corpus, si ita tibi placitum fuerit, reducitur ut homo resurgat et reviviscat; vel si lethaliter læsus sit, uti fuere morsi a serpentibus, a te, Domine, sanetur. Similiter occisor, et quilibet impius manum tuam vindicem effugere nequit: tu enim omnium, adeoque vitæ et mortis absolutus es Dominus: quare amplissimis providentiæ tuæ brachiis omnes mundi fines, et omnia quæ in iis sunt amplecteris, imo tribus digitis molem terræ appendis, et velut in aere suspensam detines, ac palmo concludis, Isaiæ 40. 12. Unde Psaltes: *Quo ibo*, inquit, *a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades: si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua*, Psal. 138. 7. quod secutus Ovidius Poeta ita canit:

Quo fugis, Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub Jove semper eris.

16. Negantes enim te nosse impii, per fortitudinem brachii tui flagellati sunt novis aquis, et

GRANDINIBUS, ET PLUVIIS PERSECUTIONEM PASSI (græca addunt, ἀπαραιτήτως, id est *inevitabiliter*, ut ea evitare et manum Dei effugere non possent) ET PER IGNEM CONSUMPTI.] Probat neminem posse manum Dei effugere exemplo Pharaonis et Ægyptiorum, qui rebellantes Deo, immissa ab eo plaga septima grandinis horrendæ, adeo ut non tantum herbas, sed et homines ac animalia, quæcumque in agris erant sterneret, ipsius vim, potentiam et numen agnoscere coacti sunt, adeo ut Pharao, qui prius Exodi 5. 7. dixerat Moysi: *Nescio Dominum, et Israel non dimittam*, post plagam grandinis humiliatus et resipiscens dixerit: *Peccavi etiam nunc, ego et populus meus impii*, Exodi 9. 27. Licet enim ibi vers. 23. et 24. grando tantum nominetur, tamen grandini mixtas fuisse aquas et pluviam liquet ex hoc loco et ex Ps. 104. 32. *Posuit pluvias eorum grandinem;* et ex Philone l. 1. de Vita Moysis, qui grandini addit imbres, procellas, turbines, collisiones nubium, continua fulgura, tonitrua specie prodigiosa; refertque insolitis tempestatibus arbusta segetesque vastatas periisse, animalia enecta non pauca partim frigore, partim grandine, lapidum in morem, partim fulmine: si quæ vero superessent ex animalibus ambusta circumtulisse vulnera ad terrorem videntium.

Pro *novis aquis*, græce est, novis ὑετοῖς, id est, *pluviis*. Pro *pluviis* vero græce est ὀμβροις, id est, imbribus; a græco enim ὀμβρος deductum est latinum imber: *novas* vocat, tum quia in Ægypto vel raro, vel numquam pluere solet: quare novæ hæ fuerunt et insolitæ in Ægypto immissæ a Moyse pluviæ: tum quia ingentes fuere et horrendæ, quæ segetes cæteraque plane prosternerent. Porro ὑετος, id est, pluvia, differt ab ὀμβρο, id est, imbre, quod pluvia lenior sit, et sublimior et rarior; imber vero vehementior, grandior et densior. Unde ὀμβρος dicitur ab ὁμου ῥειν, id est, a simul fluendo, quod in imbre aquæ turmatim confluant et depluant.

ET PER IGNEM CONSUMPTI.] Grandini enim mixtus erat ignis, qui omnia adurebat, ut patet Exodi 9. 24. *Et grando et ignis mixta pariter ferebantur*. Et Psal. 104. 32. *Posuit pluvias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum*. Addit Philo et alii ignem hunc fuisse fulgura ignita, quæ ignem, id est, ignitas sagittas, prunas et carbones ardentes, mixtos procellis et tempestatibus in Ægyptios ejaculabantur et evibrabant. Vide dicta Exodi 9.

17. QUOD ENIM MIRABILE ERAT, IN AQUA, QUÆ OMNIA EXSTINGUIT, PLUS IGNIS VALEBAT: VINDEX ENIM EST ORBIS JUSTORUM.

18. QUODAM ENIM TEMPORE MANSUETABATUR IGNIS, NE COMBURERENTUR, QUÆ AD IMPIOS MISSA ERANT, ANIMALIA: SED UT IPSI VIDENTES SCIRENT QUONIAM DEI JUDICIO PATIUNTUR PERSECUTIONEM.

19. ET QUODAM TEMPORE IN AQUA SUPRA VIRTUTEM IGNIS, EXARDESCEBAT UNDIQUE, UT INIQUÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET.] Exaggerat jam dictam grandinis plagam, ejusque mira, et quasi miracula commemorat, quod scilicet in ea res inter se summe contrariæ, scilicet aqua et ignis fœderarentur, contraque impios Ægyptios conspirarent, adeo ut cœlum omniaque elementa, puta ignis, aer, aqua et terra in eorum perniciem conjurasse viderentur. Ait ergo: *Quod enim mirabile erat*, græce παραδοξοτατον, id est, summe paradoxum, summe novum et mirum, superans omnem opinionem, æque ac naturæ vim *in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat*, q. d. In plaga grandinis, aqua quæ solet ignem exstinguere, adeo enim non exstinguebat, ut ab igne vinceretur, imo ut aqua igni robur et vires adderet; in ea enim majori vi exardescebat ignis, quasi aqua velut oleo aleretur juxta illud Tragœdi: *Alit unda flammas*. Sic in sacrificio Eliæ, ex victima aquis perfusa exarsit ignis 3. Reg. 18. 34. æque ac ex sacrificio adaquato Nehemiæ, 2. Machab. 1. 20. Sic naturaliter ignes artificiales, qui vulgo Græci vocantur, aquis non restinguuntur, sed potius aluntur; quin et calx aqua non sopitur, sed accenditur, quod velut naturæ miraculum obstupescit S. August. lib. 21. Civit. cap. 4.

Porro, quod ait hoc esse παραδοξοτατον, verum est. Nam naturaliter omnis ignis comburit et consumit ranas, muscas et cætera animalia. Quare licet Aristotel. Plinius et ex iis S. Aug. lib. 21. de Civit. cap. 4. asserant Salamandram vivere in igne, id tamen sic accipi debet, quod ob suum frigus et lentorem aliquamdiu resistat igni, et in eo duret; nam si diutius in eo perseveret et tandem ab eo consumitur, uti diserte docent Galenus lib. 3. de Temperam. c. 4. Dioscorid. lib. 2. cap. 16. Albertus Magnus lib. 25. de Animal. et alii. Pyraustæ tamen, quæ sunt animantes alatæ, et grandioribus muscis persimiles, in fornacibus ardentibus naturaliter vivere degereque solent, uti tradit Aristotel. Plinius et alii, sed ita ut nec ex igne generentur, nec eo alantur. Ignis enim nullum animal gignit, inquit Aristot. l. 5. Histor. anim. c. 19. Denique animalia omnia sunt corpora non simplicia, sed mixta, ideoque composita ex mixtione quatuor elementorum: quare ex uno solo elemento gigni alique nequeunt. Quod ergo scribit S. Thomas, de virtutibus et vitiis, Chamæleontem ex aere vivere, talpam ex terra, halecem ex aqua, Salamandram ex igne, ex communi vulgi sermone acceptum, et in rigore falsum videtur; sed hoc sensu verum, quod Chamæleon, modico cibo contentus, vivat ex rore et muscis in aere volitantibus, halex ex aqua non pura, sed terrestribus vaporibus, aliisque rebus mixta victitet; talpa ex radicibus terræ se pascat, Salamandra in igne aliquamdiu duret.

VINDEX ENIM EST ORBIS JUSTORUM.] Dat causam jam dicti miri vel miraculi conspirationis, scilicet aquæ et ignis contra Ægyptios, quod videlicet orbis, et quidquid in eo est, Deo vindici ad nutum subserviat ad castigandum impios, qui justos, puta fideles Hebræos affligebant. Vide dicta cap. 5. 18.

QUODAM ENIM TEMPORE MANSUETABATUR (græce ἡμερουτο. id est, mansuescebat, mitescebat, mitigabatur) IGNIS, NE COMBURERENTUR, QUÆ AD IMPIOS MISSA ERANT ANIMALIA.] Nonnulli exponunt, q. d. Ignis cum grandine cœlitus missus in Ægyptios, comburebat Ægyptios, at non animalia, puta ranas, locustas, muscas, quas Deus iis in pœnam per Moysem immiserat. Verum tempore plagæ septimæ, quæ fuit grandinis, jam ante ad preces Mosis cessarant plagæ præcedentes ranarum, locustarum, muscarum.

Dico ergo loqui Sapientem de igne non cœlesti, sed naturali, q. d. Cum Ægyptii ignem ubique accenderent, ut eo objecto sese a ranis, muscis, sciniphibus et aliis bestiis liberarent, quas Deus immittebat

opera Moysis, ut eos plecteret ac plagis afficeret; tunc nullam vim ignis in animalia illa exercebat, sed divina virtute continebat sese ne illa combureret, ut illa Dei voluntati per omnia parerent, ac Ægyptios cruciarent.

Porro hoc mirum sive miraculum, licet a Moyse non sit conscriptum in Exodo, hic tamen a Sapiente suppletur et exprimitur, æque ac de manna v. 20. quod habuerit omnem saporis suavitatem ad libitum comedentium; quare quin id revera contigerit dubitare non licet. Ita Dionys. Jansen. et alii; de Ægyptiorum enim plagis omnis est hic sermo, de quibus etiam accipit S. Bonavent. sed hoc sensu, q. d. animalia Ægyptiorum, quæ erant in agris, a grandine et igne consumebantur; quæ vero erant domi in stabulis, ab utroque manebant intacta. Verum hoc non erat paradoxum, nec mirum.

Ex dictis liquet minus recte Lyranum hæc accipere de Hebræis, q. d. Hebræi aspicientes serpentem æneum non lædebantur ab igne, id est, ab ignitis serpentibus; longius quoque abire Holcot, qui per animalia accipit tres pueros socios Danielis, qui in fornace Babylonica illæsi ab igne manserunt, Daniel. 3.

Sed ut ipsi (Ægyptii) videntes (muscas et ranas igne non absumi) sciabent, quoniam Dei judicio patiuntur persecutionem.] Græce ἐλαυνονται, id est, exagitantur, vexantur, cruciantur a ranis, muscis, locustis, etc. q. d. Deus ranas et muscas a se immissas illæsas in igne conservabat, ut infestarent punirentque rebelles sibi Ægyptios, ut ipsi id videntes agnoscerent hoc non fieri naturæ vi, sed Dei miraculo, ideoque Deum timerent et colerent, ejusque populum, puta Hebræos dimitterent.

Et quodam tempore in aqua supra virtutem ignis, exardescebat undique, ut iniquæ terræ nationem exterminaret.] q. d. Ignis obsequens Deo ad puniendum Ægyptios se in omnes puniendi partes modosque versabat. Nam parcebat ranis et muscis vexantibus Ægyptios, uti dictum est v. præced. at vero in septima plaga, grandini mixtus ignis, supra omnem naturæ vim exardescebat, ut Ægyptios eorumque sata exterminaret. Per *nationem* nonnulli accipiunt homines et animalia, a grandine et igne percussa. Melius accipias gramina et segetes e terra nascentes, quas in agris consumpsit grando et ignis, sive grando ignita. Græce enim est γεννηματα, id est, genimina sive germina, puta herbas et sata, quæ percussit grando, ut Ægyptios frumenti penuria et fame affligeret. Ita Jansen. a Castro et alii.

Minus recte Holcot accipit ignem, quo conflagravit Pentapolis, ac natio Sodomitarum exterminata et combusta est.

20. Pro quibus angelorum esca nutrivisti populum tuum, et paratum panem de cœlo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, et omnis saporis suavitatem.

21. Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat: et deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur.] Pro *omnis saporis suavitatem*, græce est, *ad omnem gustum* αρμονιον, id est, *accommodatum*, sive *ut omni gustui congrueret*.

Opponit beneficentiam Dei in pios Hebræos, maleficentiæ et vindictæ ejusdem in impios Ægyptios, q. d. Tu Domine, sicut Ægyptios punivisti sterilitate et fame, vastando eorum segetes per plagam grandinis ignitæ, sive igni commixtæ; sic vice versa Hebræis in deserto omnium rerum inopia laborantibus, dedisti manna cœleste et suavissimum. Unde manna vocat *panem angelorum*, non comedentium, sed producentium illud ex materia, ad id in nubibus ab ipsis disposita, qua de causa *panis cæli*, id est, aeris et nubium vocatur, Ps. 77. 24. quia manna in aere ab angelis formabatur. Hinc et vocatur hic panis *sine labore*, scilicet hominum in arando, serendo, metendo, ab angelis applicando activa passivis confectus.

Nota: manna hoc miraculosum primo erat instar granulorum pruinæ, sive roris conglaciati; secundo, erat rotundum ut semen coriandri; tertio, sapore erat melleum; quarto, colore candidum et simile crystallo, ut habent Septuag. quinto, illud collectum pilo, et mola tundebant, et in farinam comminuebant, ex qua tortulas aut panes faciebant, et igne coquebant, uti nos ex farina tritici facimus, et in furno coquimus; sexto, quotidie ex cœlo, id est, ex aere depluebat manna excepto Sabbato. Unde Hebræi die Veneris duplum manna colligebant, scilicet quod sufficeret duobus diebus, Veneris et Sabbati. Aliis diebus si quis servasset manna in crastinum, illud scatebat vermibus; septimo, quilibet sive multum manna, sive parum collegisset, cum domum rediens illud mensurabat, reperiebat eamdem mensuram, scilicet Gomor, Deo occulte demente ex manna, quod hanc mensuram excedebat, vel adjiciente quod huic mensuræ deerat: quare Deus tunc eamdem mensuram manna viris, parvulis et fœminis admetiebatur, ac tantumdem comedebant parvuli quantum viri; octavo, cum sol incaluisset, liquefaciebat et consumebat manna, sicut sorbet et consumit rorem. Unde ante ortum solis illud colligere debebant. Vide dicta Exodi 16. ubi omnia quæ ad manna spectant, fuse et exacte pertractavi, illudque expressum fuisse typum Eucharistiæ, maxime quoad rem contentam et effectum, ex S. Cyrillo, Nysseno, Ambrosio et aliis ostendi. Cur enim ibi dicta hic repetam?

Nota: manna vocatur *panis angelorum*, quia angelorum erat opus, et quia cibus erat delicatissimus et præstantissimus; quæ enim angelorum sunt, præstantissima sunt, adeoque si angeli cibo corporali vescerentur, manna vescerentur.

Alleg. manna Eucharistiæ est angelorum esca, quia idem Christus, qui nos pascit in Eucharistia, pascit beatque angelos in visione beatifica. Hinc angeli sacerdoti celebranti reverenter assistunt et ministrant, uti multis exemplis ostendi Num. c. 4. in fine capitis.

Memorabile est quod legimus de S. Joanne Episcopo Ravennæ, qui cognominatus est Angeloptes, id est, angelorum conspector, eo quod angelis familiaris esset, nimirum illi celebranti affuisse angelum, qui calicem sanguinis Christi de manu Diaconi ereptum, omnibus videntibus et mirantibus, ministrando porrexit; unde ab angelis in cœlum receptus est anno Domini 432. Ita ex monumentis Ecclesiast. Ravennatis Hieronymus Rubeus, Philip. Ferrar. et alii. Præclare vereque S. Gregor. 4. Dialog. cap. 58. *Quis,*

ait, *fidelium dubium habere possit; in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cœlos aperiri, in illo Jesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cœlestibus jungi, unumque ex visibilibus atque invisibilibus fieri?* Idem asserit S. Chrysost. libr. 3. et 6. de Sacerdotio, ac exempla affert, qualia etiam exstant in Vita ipsius sancti Chrysostomi et S. Basilii.

Tropol. manna est oratio: hac enim ceu pane cœlesti fruuntur angeli cœlestes, æque ac terrestres, puta viri pii et sancti; hæc quoque miram in anima efficit suavitatem, dum cœlestes a Deo haurit consolationes, instinctus et inspirationes omnium virtutum. Vere S. Bernardus de Consider. ad Eugen. *Oratio*, inquit, *fontem, id est mentem, de quo oritur, purificat; deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit excessus, componit mores, vitam honestat et ornat.* Quocirca post filios Israel reali manna nutritos, legimus nonnullos sanctos orationi et contemplationi deditos, præsertim Anachoretas, qualis fuit Gerardus, qui suasu S. Lydwinæ sive Lydwigis secedens in eremum, non nisi manna quod cœlitus in cellam ejus impluebat, alitus est. Vide Vitam S. Lydwinæ longius ante finem. Vide et Nostrum Alvarez de Paz tract. de Oratione part. 1. cap. 6. et sequent. ubi fuse omnes mannæ dotes orationi adaptat.

Rursum manna est sapientia, ac S. Scriptura, præsertim Psalmi, qui affectuum omnium suavitatem nobis exhibent. Ita S. Ambros. libr. 1. Epist. 1. *Esca*, ait, *et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus sermo.* Et S. Gregor. 31. Moral. cap. 10. *Manna*, ait, *est verbum Dei, et quidquid bene voluntas suscipientis appetit, hoc profecto in ore comedentis sapit.* Et libr. 6. cap. 9. *Manna*, ait, *omne delectamentum et omnem saporis suavitatem in se habuit, quia divinus sermo in omnibus congruit, et a seipso non discrepans, qualitati audientium condescendit.* Et S. Aug. serm. 91. de Tempore: *Nunc ergo festinemus cœleste manna suscipere. Istud enim manna prout vult quisque, talem saporem sapit. Audi enim et Dominum dicentem his qui accedunt ad se: fiat tibi secundum fidem tuam. Et tu ergo, si verbum Dei, quod in Ecclesia prædicatur, tota fide et tota devotione suscipias, fiet tibi ipsum verbum quodcumque desideras. Verbi gratia, si tribularis, consolatur te dicens: Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet. Si lætaris, prospere cumulat tibi gaudia dicens: Lætamini in Domino et exsultate justi. Si iracundus es, mitigat te dicens: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te dicens: Dominus erigit de terra, et de stercore erigit pauperem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris.*

Denique sanctus Hieronymus in Psalm. 147. *Quidquid volueris*, inquit, *ex sermone divino nascitur, sicut tradunt Judæi, quoniam manna quando comedebant, secundum voluntatem uniuscujusque, sic sapiebat in ore.*

Anogog. manna significat ineffabiles regni cœlestis delicias, quas prælibant sancti pro iis certantes in hac vita, juxta illud: *Vincenti dabo manna absconditum.* Apocal. 25. 27. vide ibi dicta.

OMNE DELECTAMENTUM IN SE HABENTEM, ET OMNEM SAPORIS SUAVITATEM.] Alii vertunt: *Ad omnem voluptatem valentem, et ad omnem gustum congruum, adaptatum et accommodatum.* Nam ut sequitur, manna cuilibet saporem exhibebat, quem ipse sapere et gustare desiderabat. Unde Syrus vertit: *Suaviorem omni dulcedine, et gustabiliorem præ omnibus gustabilibus;* Arabicus: *Panem fortiorem suavitate* (id est, suaviorem) *et præ omnibus delectabilibus.* Unde et cap. 19. 20. manna in Græco vocatur ambrosia, quæ a Poetis dicitur esse suavissimus Deorum cibus.

SUBSTANTIA ENIM TUA DULCEDINEM TUAM, QUAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT.] Ita legendum cum Græcis et Roman. Perperam ergo multi Codices habent in accusativo: *Substantiam enim tuam et dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas.* S. Gregor. Nazianz. orat. 49. legit: *Substantia mea dulcedo tua est,* indeque probat contra Arianos in Deo esse substantiam, filiumque esse ὁμοούσιον, id est, consubstantialem Patri: *Quæ est enim*, inquit, *substantia Dei, nisi ipsum quod Deus simplex, singulare, purum, nulla concretione permixtum, limpidum, bonum, perfectum, beatum, integrum, sanctum, totum? An tu putas inane aliquid esse et vacuum, quod Deus est? Hoc enim dici blasphemia est, ut inane putetur, per quem cuncta consistunt, qui omnia verbo edidit, ratione composuit, virtute perfecit; cujus nutu et imperio universa reguntur, cuncta deserviunt. Et bene quod de Deo in lege scriptum est: Ego sum, qui sum;* et: *Qui est, misit me.* Exodi 3. Intelligit ergo Nazianz. per substantiam Dei naturam, quæ est dulcissima et suavissima, adeoque ipsa suavitas et dulcedo increata et immensa, quæ proinde seipsam communicans Hebræis, ipsis dulcissimum manna quod omnem saporis suavitatem continebat, exhibuit. Hic sensus valde congruit Græco: *Tua enim hypostasis, id est, tua subsistentia, tuam in filios ostendebat dulcedinem.* Dat enim causam, cur dixerit *paratum panem.* Quæret enim quis, quomodo Hebræi in deserto arido quotidie invenerunt manna velut paratum cibum per continuos quadraginta annos? Respondet causam fuisse Hypostasin Dei, quod scilicet Deus idem semper, suique similis consistens et subsistens, quotidie et continuo cibum hunc Hebræis apparabat. Huc accedunt Victor Uticensis lib. de Cathol. Fide, et S. Fulgent. contra Arian. ad 4. objectionem, qui per *substantiam* accipiunt *filium Dei* suavissimum, quia manna hoc Hebræis parabat; unde et ejus typus ac figura erat manna, juxta illud Joannis 6. 32. *Non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum,* quem explicans v. 35. et 51. *Ego*, inquit, *sum panis vivus, qui de cœlo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum, et panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.* Sic et Optatus citatus a Glossa, hunc locum explicat de filio Dei, qui est substantia Patris, ac illum figura et imagine, inquit, panis cœlestis populo Israel cœlitus apparet profluxisse. Passim tamen interpretes, ut Cantacuzenus, Hugo, Jansen. Vatablus per substantiam accipiunt manna, idque non incongrue; manna enim vocatur substantia Dei, quia Dei jussu per angelos formabatur, dabaturque Hebræis; unde paulo ante manna vocavit angelorum escam, et paratum panem de cœlo. Vox *substantia*, notat manna fuisse solidæ substantiæ, ita

ut non deluderet palatum Hebræorum, sicut deludit dæmon sagas et magos, dum eis phantasticum exhibet omnium epularum convivium, in quo videntur sibi laute comedere et bibere, sed post convivium æque inanes se sentiunt, et æque fament et sitiunt ac ante, uti vir quidam nobilis in Belgio ad simile convivium a Mago invitatus, sibi contigisse narrare solet. At manna non erat phantasma, sed substantia ac res vere subsistens, quæ proinde Hebræos vere pascebat, alebat, roborabat, ut sani, vegeti, fortes consisterent; quare ejus sapor et suavitas pariter realis erat, et, ut ita dicam, substantialis, non phantasticus et fictus. Hinc pro *substantia tua*, græce est ὑπόστασίς σου, id est, *substantia tua*. Sensus ergo est, q. d. *Substantia tua*, id est manna, quod erat substantia et res solida, a te, Domine, formata, *dulcedinem quam in filios habet ostendebat*, id est, sua dulcedine testabatur, imo repræsentabat ac re ipsa exhibebat dulcedinem amoris et benevolentiæ, qua filios, id est, Hebræos fideles tuos complecteris. Causam subdit modumque exponit dicens: *Et deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat convertebatur*. Sic Christus in Oratione Dominica, Lucæ 11. 3. docet nos petere panem quotidianum, græce ἐπιούσιον, id est, essentialem et substantialem, id est, hominis substantiæ necessarium; pari modo manna vocatur hic substantia, id est, panis substantialis, quia Hebræis per 40. annos aluit et sustentavit in deserto.

Denique Osorius per ὑπόστασις, id est, substantiam, accipit constantiam benignitatis, bonitatis et beneficentiæ divinæ, qua continuo per 40. annos Hebræos aluit manna: ὑπόστασις enim est quasi basis, et fundamentum solidum et constans. Pineda vero in Job c. 22. v. 3. in Digress. per substantiam accipit potestatem sustentandi. Sic et alii perplures.

Et deserviens uniuscujusque voluntati (Græce ἐπιθυμίᾳ, id est, desiderio, concupiscentiæ) ad quod quisque volebat convertebatur.] Pro *uniuscujusque* græce est προσφερομένου, id est oblati vel offerentis se, accedentis, assumentis et esitantis, quod Noster apposite vertit, *uniuscujusque*, scilicet sumentis et comedentis manna. Pro *convertebatur*, græce est μετεκιρνᾶτο, id est, *transtemperabatur;* Syrus: *Et pro cujusque desiderio miscebatur*, sicut cibi miscentur et condiuntur melle, sale, saccharo aliisque condimentis, ut sint sapidiores, ac ad palatum comedentis attemperentur; ac sicut vina austera miscentur, et dulcorantur aqua, aut alio vino dulciori. Arabicus clare: *Et ministrabat perfectionem desiderii sui in quocumque cibo, quem volebant.*

Ex hoc loco censent nonnulli manna, non tantum saporem, sed et substantiam mutasse ad cujusque libitum, ut manna in piscem revera converteretur ei, qui vellet gustare piscem; in perdicem ei, qui vellet gustare perdicem; in ovum ei, qui vellet gustare ovum; ac sic manna perfecte, et quasi ex æquo repræsentasse Eucharistiam, in qua fit transubstantiatio panis et vini in corpus et sanguinem Christi, remanentibus dumtaxat speciebus, sive accidentibus panis et vini. Simili enim modo in manna censent remansisse accidentia manna, sed internam substantiam fuisse mutatam ad cujusque comedentis libitum et gustum. Ita censent Claudius de Sainctes de Eucharistia Repart. 7. cap. 3. Nicolaus Villagagnon l. 3. contra Calvin. cap. 52. Thomas Bozius lib. 12. de Notis Ecclesiæ cap. ult. Gregor. de Valentia tom. 4. disp. 6. quæst. 3. §. 4. Favet nonnihil S. August. lib. 3. de Trinit. cap. 1. ac S. Ambros. de iis, qui initian. myst cap. 9. sed obscure et remote. Probant ex v. 25. *Propter hoc et tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat ad voluntatem eorum, qui a te desiderabant.*

Verum contrarium longe est verius, manna scilicet mutasse saporem dumtaxat, non autem substantiam ad libitum appetentium. Probatur primo, quia tantum hic dicitur manna habuisse in se omne delectamentum, et omnem saporis suavitatem, et ad hunc exhibendum appetentibus se convertisse in quoslibet sapores, juxta eorum appetitum.

Secundo, quia transubstantiatio est miraculorum omnium summum, ideoque soli Eucharistiæ proprium.

Tertio, quia sic manna non fuisset simile, sed dissimile Eucharistiæ; non gustu corporali in Eucharistia tantum sapimus saporem panis; gustu vero mentali tantum sapimus corpus Christi, at in manna Hebræi non sapiebant saporem manna solius, qui erat panis oleati et mellis, sed piscem, perdicem, ovum prout quisque volebat. Si ergo in aliam et aliam substantiam piscis, perdicis, ovi, etc. assidue ad libitum comedentium fuisset conversum, dissimile fuisset Eucharistiæ, in qua non est alia substantia, quam corporis Christi.

Quarto, hæ substantiales transubstantiationes in mans fuissent plurima et continua miracula, sine necessitate et causa facta a Deo. Ad exhibendum enim cuique saporem, quem volebat, non erat necessum mutare substantiam, sed accidens tantum; sufficiebat enim saporem illum manna indere, quem quisque appetebat.

Quinto, quia Hebræi ad manna nauseabant, suspirantes ad cepas et ollas carnium in Ægypto; unde dicebant: *Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo.* Numer. 11. 4. et cap. 21. 5. Ergo revera eis manna non mutabatur in cepe et carnea. Si enim ea habuissent, non ad ea suspirassent. Dices, et retorquebis hoc argumentum: idem est de sapore: in manna enim sapiebant cepe et carnes, et tamen ad ea suspirabant. Resp. suspirabant, quia carnales erant et gulosi quibus non sufficit sapor, sed præter eum requirunt res ipsas sapidas et solidas, puta veras carnes, veros pisces, etc.

Rursum, si manna habebat dumtaxat speciem externam manna, interius vero vertebatur in piscem, carnem, ovum ad libitum edentium, frustra id fiebat. Nam edentes videbant speciem externam manna, non vero internam substantiam piscis, vel carnis sub manna absconditam: sicut nos in Eucharistia videmus species panis, at non videmus sub iis latentem Christum, sed fide credimus, hanc autem fidem in manna non habebant animales Judæi.

Si dicas, manna plane et per omnia mutatum fuisse in piscem, carnem, etc. etiam quoad speciem externam, ita ut omnino manna desineret tam quoad substantiam, quam quoad speciem externam, repugnat S. Script. quæ ubique asserit Hebræos comedisse, vidisse, sapuisse manna, ac manna habuisse omnem saporis suavitatem. Alioqui enim manna non potuis-

set esse typus Eucharistiæ, in qua panis transit in corpus Christi, sed remanentibus speciebus panis.

Denique, sicut Auctores contrariæ sententiæ per mutationem manna in substantiam piscis vel carnis, melius repræsentant transubstantiationem in Eucharistia, ita nos dicentes eamdem in manna mansisse substantiam, sed accidentia saporis fuisse variata, melius per hoc demonstramus in Eucharistia accidentia panis et vini manere, ac alere hominem sine illorum substantia. Rursum Eucharistiam unam et eamdem omnem virtutum, rerumque cœlestium saporem et gustum communicanti pro ejus desiderio exhibere. Porro v. 25. mox suo ordine explicabo.

Nota, pro *convertebatur*, græce est μετεκιρνατο, id est transtemperabatur, et miscendo transfundebatur; Syrus: *miscebatur*; alii: *temperabatur*. Radix enim κιρναω idem est, quod misceo, inficio, tempero, infundo vinum. Unde Medici οξυκρατον, vocant potum ex aceto et aqua mixtum et temperatum. Sic vinum purum et immistum vocatur ακρατον; et ευκρατον, quod rite dilutum et temperatum est. Τὸ ergo μετεκιρνατο, significat modum varietatis saporum in manna, quod sicut vinum, si aqua vel alio vino quolibet misceatur, quemlibet vini saporem exhibet. Si enim vino dulci infundas vinum acre, amarum vel alterius saporis, vini dulcedinem inflectes ad acredinem, amariciem, aliumve saporem. Sic pariter Deus in manna nativum ejus melleum saporem, affuso alio sapore ad saporem piscium vel carnium; pro desiderio cujusque comedentis inflectebat. Manebat ergo nativus manna sapor, sed temperatus, dilutus et inflexus ad saporem ejus rei, quam quisque gustare desiderabat. Hoc enim insinuant Hebræi murmurantes dum dicunt: *Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo*; sentiebat ergo et sapiebant levitatem et mollitiem manna, et insuper saporem ciborum, quos appetebant; ac levitas illa, mollities, et dulcedo manna movebat eis nauseam. Cogita te saccharum vel mel effundere piscibus, carnibus reliquisque cibis, et apprehendes quomodo mellea dulcedo manna sapori piscium, carnium reliquorumque ciborum mista, affusa et contemperata fuerit, sed eo modo itaque parce vel largiter, sicut palato et desiderio comedentium congruebat; illi enim suum saporem attemperabat manna. Atque hæc videtur fuisse causa nauseæ et murmuris Hebræorum de manna, quod scilicet, esto in eo saperent omnem saporem, quem vellent, tamen simul saperent saporem mellis, qui erat nativus ipsi manna; mel enim, saccharum cæteraque dulcia si longius comedantur, facile pariunt nauseam et fastidium. Denique manna per se ubique suum retinebat saporem, sed in palato vescentium, saporem, quem quisque optabat, efficiebat, itaque ad ejus votum quasi transformabatur, id est, aliam saporis formam et rationem suscipiebat et induebat.

Quocirca minus verum videtur, quod censet Holcot hanc varietatem saporum non fuisse in ipso manna, sed in palato comedentium dumtaxat, secundum apparentiam et judicium eorumdem. Sic enim fuisset fucatus et phantasticus sapor manna, non realis et substantialis, uti dixi v. 21. nec manna, in se habuisset omne delectamentum et omnis saporis suavitatem nec deserviens cujusque voluntati ad id, quod quisque volebat, fuisset conversum, quod tamen asseruit v. 1. Denique sic manna non fuisset appositus Eucharistiæ typus, utpote quæ substantialiter nobis exhibet Christum, omni gratia et delectatione spiritali pollentem, et eamdem sumentibus communicantem. Ita cæteri interpretes. Cum ergo quis Hebræus desideraret comedere piscem, carnem, ovum, Deus ipsi manna indebat saporem piscis, carnis, ovi, quem saperet comedens, perinde ac si piscem, carnem, ovum comederet.

Tropolog. panis omne delectamentum in se habens, et omnis saporis suavitatem, est oratio et contemplatio. Anagogice est gloria cœlestis. Allegor. est Caro Christi in Eucharistia. Unde S. Thomas Opusc. 57. in Officio Venerabilis Sacramenti ad Magnificat, hos illi assignat versus:

> Panem de cœlo præstitisti eis,
> Omne delectamentum in se habentem.

Et mox hanc Antiphonam: *O quam suavis est, Domine, spiritus tuus, qui ut dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suavissimo de cœlo præstito esurientes reples bonis, fastidiosos divites dimittis inanes.* Et lectione 4 *Suavitatem hujus Sacramenti nullus exprimere sufficit; per quod spiritualis dulcedo in suo fonte gustatur, et recolitur memoria illius, quam in sua passione Christus monstravit excellentissimæ charitatis.* Ante lectionem vero hos præmittit versus:

> Cibavit eos ex adipe frumenti,
> Et de petra melle saturavit eos.

Hinc de nonnullis sanctis devote communicantibus legimus, in S. Synaxi eos favum quasi mellis gustasse. Idem in Antiphona ad Magnificat in secundis Vesperis: *O sacrum convivium, in quo Christus sumitur, recolitur memoria passionis ejus, mens impletur gratia, et futuræ gloriæ nobis pignus datur.* Idem in hymno ad laudes: *Se nascens dedit socium, convescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Vis exempla? accipe.

In Vitis Patrum lib. 6. Libello 18. de Providentia capite 17. *Dixit Abbas Pastor: Scriptum est, quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus: Quoniam igitur cervi in solitudine serpentes plurimos glutiunt, et cum accensi eorum veneno fuerint, ad aquas pervenire desiderant; bibentes autem tentantur a fervore serpentini virus; ita et monachi in solitudinibus habitantes, accenduntur dæmonum malignorum veneno, et propterea desiderant Sabbato Dominico venire ad fontes aquarum, hoc est ad corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi ut purgentur ab omni amaritudine dæmonum malignorum.*

S. Maria Ægyptiaca cum 47. annis in eremo vitam angelicam egisset, sub mortem sacram Synaxim a S. Zozima suscipiens, in cœlum extensis manibus ingemiscens cum lacrymis præ gaudio clamabat: *Nunc dimittis, Domine, ancillam tuam secundum verbum tuum in pace; quia viderunt oculi mei salutare tuum,* Itaque prælibans delicias cœlestes, mox emoriens, ad eas tota mente hauriendas evolavit in cœlum. Ita habet ejus vita scripta ab eodem Zozima. Simile legimus de S. Maria Magdalena in ejus ad Christum transitu.

Fertur S. Monica post sacram Synaxin quasi deliciis ebris exclamasse: *Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum. Quid hic ago? volemus in cœlum.*

S. Joannes eremita tantas in Eucharistia sentiebat delectationes, æque ac robur et vires, ut eam domini-

ea dumtaxat die sumens, nihil per totam hebdomadam aliud comederet; teste Palladio in Lausiaca c. 61.

S. Franciscus, ait S. Bonav. in Vita ejus cap. 9. *Flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis fervore omnium medullarum, stupore admirans maxima illam charissimam dignationem et dignatissimam charitatem. Sæpe communicabat, et tam devote ut alios devotos efficeret dum ad immaculati agni degustationem suavem, quasi spiritu ebrius in mentis ut plurimum rapiebatur excessum.* Hinc in Christum crucifixum optabat, per excessivi amoris incendium, totaliter transformari; uti et ipsi contigit, dum per Seraphinum sub alis suis crucifixum continentem, sacra quinque vulnerum ejus stigmata carni suæ impressa, raro Christi dono accepit.

S. Catharina Senensis, uti in ejus vita scribit Raymundus ipsius confessarius: *Videbat frequenter in manibus sacerdotis infantem, interdum puerum grandiusculum, quandoque fornacem ardentem, sæpe etiam inæstimabilis suavitatis odores sentiebat. Quoties autem illud summum Sacramentum vel vidisset, vel sumpsisset, novum, idemque ineffabile gaudium in ejus animo existebat; ita ut non raro in ejus pectore cor exiliret, idque cum tanto sono, ut sociæ circumstantes clarissime audirent; nec erat sonus ille usitatus, sed valde singularis et præter naturæ morem. Solebat autem sancta virgo dicere Thomæ Confessario suo: Tantum gaudium obtinet mentem meam, ut valde admirer posse durare animam in corpore, addebatque: Tantum ardorem sentio in anima mea, ut ignis materialis mihi frigere potius quam urere videatur. Ex hoc autem ardore existit quædam in anima mea renovatio puritatis et humilitatis, ita ut videar mihi rediisse ad ætatem quatuor vel quinque annorum. Tantus quoque inde in me accenditur amor fraternus, ut non solum libenter, sed etiam hilariter, pro quocumque proximo velim mortem oppetere.* Et nonnullis interjectis: *Cum autem sacram Eucharistiam ex ejus manibus perciperet facie erat rubicunda et micante, tantaque cum devotione eam accepit, ut maximum stuporem et devotionem ipsi Confessario adferret. Ipsa vero ita fuit in Deum absorpta, ut toto illo die, etiam postquam ad se rediit nullum potuerit verbum eloqui. Dixit autem postea fratri Thomæ Confessario, cum ex ejus manibus sumpsisset sacram Eucharistiam, tale aliquid se vidisse, quod mentem ejus adeo ad se pertraxerit, ut alia omnia, quæ hic habeantur, velut abominanda stercora ipsi visa sint, non solum opes et voluptates corporis, sed etiam consolationes spirituales; tumque ipsi oranti præstitit id Deus quod diximus, puta mentem inter omnia immotam, quod est revera munus excellens et eximium.*

22. Nix autem et glacies sustinebant vim ignis, et non tabescebant: ut scirent, quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine et pluvia coruscans.

23. Hic autem iterum, ut nutrirentur justi, etiam suæ virtutis oblitus est.

24. Creatura enim tibi factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos et lenior fit ad benefaciendum pro his, qui in te confidunt.] Redit ad septimam Ægypti plagam, quæ fuit grandinis igni, id est, fulminibus mixtæ, qua Deus percussit sata et fruges Ægyptiorum, itaque sterilitate et fame eos mulctavit. Sicut enim dixit vers. 17. in plaga ista ignem non fuisse aquis, id est, grandine et pluviis extinctum; sic vice versa hic ait ignem non liquasse nivem et glaciem, sed, utraque velut deposita contrarietate naturali, inter se fœdus iniisse, ac conspirasse in perniciem Ægyptiorum. Unde Philo libro 2. de Vita Moysis: *Grando,* inquit, *intermixta ignibus nec ipsa liquescebat, nec extinguebat, fulmina, sed utraque eodem deferebantur impetu.* Itaque *nix et glacies,* hoc loco idem sunt, quod grando: grando enim non aliud videtur esse, quam aqua vel nix conglaciata. Forte etiam cum grandine, uti mixta fuit pluvia, sic et nix, uti sæpe videmus hæc tria convenire et simul e cœlo descendere, quia hæc tria ex aqua nascuntur, et mox in aquam redeunt. Unde glaciei ænigma hoc dat Symposius.

> Unda fui quondam, quod me cito credo futuram:
> Nunc rigidi cœli duris connexa catenis,
> Nec calcata pati possum, nec nuda teneri.

Ut scirent,] q. d. Ut intelligerent filii Israel, ad quorum hæc referuntur et amplificantur utilitatem, fructus Ægyptiorum ab igne, inter grandinem et pluviam coruscante, fuisse absumptos: unde, escis sublatis, in famem ingentem deciderunt miseri.

Ignis ardens in grandine, et (repete cum Dionys. τὸ in) pluvia coruscans.] Hoc enim erat mirum in plaga grandinis, quod in ea arderet ignis, idemque in pluvia grandini mixta coruscaret et effulguraret, cum tamen natura ignis grandini æque ac pluviæ ex diametro repugnet, ac grandinem perimat, vel ab ea extinguatur et perimatur.

Hic autem.] *Hic,* scilicet ignis. Græce est, τοῦτο neutrum, id est, *hoc,* quia refert πῦρ, id est, ignem, quod Græcis pariter est generis neutrius. Componit et comparat ignem, quo coquebatur manna, cum igne grandine mixto, quo percussa est Ægyptus, idque apposite, quia manna erat instar roris conglaciati, ideoque specie externa referebat grana grandinis, vel sacchari. Sensus ergo est, q. d. Sicut in gratiam Hebræorum fecisti, o Domine, ut ignis cum grandine conspirans perderet sata Ægyptiorum, sic vice versa fecisti, ut ignis cum manna quod erat instar grandinis conspirans, illud non liquaret et absumeret, sed coqueret et solidaret, ut eo velut pane a se cocto pasceret Hebræos. Manna enim molitum vel pistum formabatur in panes vel tortulas, quos igne coquebant, ut patet v. 27. et Num. 11. Manna ergo rorulentum, et instar grandinis constrictum et conglaciatum sustinebat vim ignis, dum vel aquis calidis elixabatur, vel in sartagine frigebatur, vel sub cinere, aut in clibano furnove in panem coquebatur. Quare tunc ignis ut τραφῶσι (alii minus apte legunt τραπῶσι, id est *verterentur*) id est, *nutrirentur justi,* scilicet fideles Hebræi, *etiam suæ virtutis oblitus est,* qua solet liquare, et absumere grandinem et glaciem, cui simile erat manna, quod tamen ignis non liquabat, nec absumebat, sed durabat et solidabat.

Creatura enim.] Dat causam, cur ignis non absumpserit grandinem percutientem Ægyptios, nec manna pascens Hebræos, quia scilicet ignis erat creatura Dei, qui proinde ipsi ut suo creatori, per omnia deservit et obedit. Quare, illo jubente, conspiravit cum glacie ad torquendum injustos, et in manna velut lentior leniorque factus, illud fovit coxitque, ut eo pascerentur Hebræi, qui in Deum credebant et

confidebant. Ita Noster a Castro. Reddit, ait, generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum ejusdem ignis, qui nocuit Ægyptiis et profuit Israelitis. Nam creatura suo obsequens creatori, vim suam ad ejus voluntatem exerit ac remittit, operamque dat ut supplicio afficiat injustos; justos vero summa cum benignitate conservet et tractet. Unde ex Græco clare ad verbum vertas: *Creatura enim tibi effectori subserviens, ἐπιτείνεται, id est, intenditur ad pœnam adversus injustos, et ἀνίεται, id est, remittitur ad beneficium pro his qui in te confidunt.*

25. PROPTER HOC ET TUNC IN OMNIA TRANSFIGURATA OMNIUM NUTRICI GRATIÆ TUÆ DESERVIEBANT, AD VOLUNTATEM EORUM, QUI A TE DESIDERABANT.

26. UT SCIRENT FILII TUI, QUOS DILEXISTI, DOMINE, QUONIAM NON NATIVITATIS FRUCTUS PASCUNT HOMINES, SED SERMO TUUS HOS QUI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT.] Repetit et inculcat quod dixit de manna vers. 21. scilicet ipsum suum saporem commutasse ad desiderium comedentium. *Transfigurata*, scilicet creatura, quæ præcessit; sed ibi per creaturam intellexit ignem, hic vero per eam intelligit manna igne coctum. Græce est μεταλλευομένη, id est, transformata, in aliud commutata, transfigurata. Sanct. August. lib. 3. de Trinit. cap. 11. vertit, *se transfigurans*, q. d. Propter hoc, ut scilicet ostenderes tuam beneficentiam in fideles Hebræos, fecisti ut creatura tua, id est, manna a te creatum se transformaret, et quasi transfiguraret in omnia, id est, in omnes saporum formas, differentias, et species pro appetitu cujusque comedentis; quia manna, æque ut cæteræ creaturæ, *nutrici gratiæ*, id est beneficentiæ et beneficæ providentiæ tuæ, *deserviebat ad voluntatem eorum, qui a te desiderabant*, ut pro voluntate et desiderio cujusque exhiberet eum saporem, quem quisque optabat, et desiderabat sibi in manna a Deo exhiberi.

Moral. nota hic creaturas justis transfigurari, id est, aliam formam et figuram exhibere, quam exhibeant impiis; justis enim exhibent formam, vultumque serenum amici et benefactoris, impiis vero exhibent formam, vultumque severum inimici et ultoris. Sic mare rubrum salvavit Hebræos, mersit Ægyptios. Sic diluvium absorpsit impios, servavit Noe. Sic ignis perdens Sodomam, pepercit Lot, quia creaturæ conformant se suo creatori, qui benignum se ostendit piis, ferocem impiis.

OMNIUM NUTRICI GRATIÆ TUÆ,] Græce τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ, id est, *omnia nutrienti tuo dono*, pro quo noster vertit *gratiæ*; δωρεὰ enim est donum, gratia, dos, largitio. Gratia ergo hic significat gratiosam Dei voluntatem, providentiam et beneficentiam, vel omne beneficium gratiæ ab illa proveniens. Quocirca Sanct. August. in Psal. 144. et epist. 93. docet duplicem esse gratiam, unam creationis, alteram salvationis; sive unam naturalem, alteram supernaturalem. Vide Suarez tom. 1. de gratia Prolog. 3. cap. 2. num. 2. et cap. 3. num. 5. ubi per *nutricem gratiam* accipit amorem gratuitum Dei, sive ipsam Dei charitatem, quæ est primum Dei erga nos donum et maxime liberale ex sola Dei misericordia promanans. Unde idem S. August. de Prædest. Sanct. cap. 15. *gratiam*, vocat, *gratuitam Dei voluntatem, gratis beneficia largientem.*

Unde aliqui hic vertuut: *Omnia almæ, vel altrici* (*almus* enim dicitur quasi *alens*, ab alendo, ait Festus: unde alma Ceres, alma parens, alma tellus, quia omnia alit) *tuæ benignitati deserviebant*; hæc enim omnium est nutritia; quare Dei benignitate plena est terra, juxta illud: *Imples omne animal benedictione.* Ps. 144. 16. Et: *Ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, et nescierunt quod sanarem eos.* Osee 11. 3. Quocirca merito de ingratis hominibus queritur Deus: *Filios enutrivi et exaltavi: ipsi autem spreverunt me.* Isaiæ 1. 2. Et: *Obliti estis Deum qui nutrivit vos, et contristastis nutricem vestram Jerusalem.* Baruch 4. 8.

AD VOLUNTATEM EORUM QUI A TE DESIDERABANT.] Puta Hebræorum esurientium et desiderantium cibum. Perperam nonnulli legunt: *qui a te desiderati sunt*, id est, quos desiderasti et amasti. Græce est δεομένων, quod tam *egentium*, quam *desiderantium* verti potest. Egestas enim facit desiderare et desiderare facit orare, ut obtineas id quo egestatem leves. Audi S. Hieron. in Psalm. 147. *Manna quando comedebant, secundum voluntatem uniuscujusque, sic sapiebat in ore, ac si dixisset: Qui manna comedebat, si desiderabat mala, si pirum, si uvam, si panem, si carnes, secundum qualitatem et voluntatem comedentis, ita et sapor in manna erat. Sic et in carne Christi, qui est sermo doctrinæ, hoc est Scripturarum sanctarum interpretatio, sicut volumus, ita et cibum accipimus. Si sanctus es, invenis refrigerium, si peccator es, invenis tormentum.*

Ultimis hisce verbis insinuat S. Hieron. justos dumtaxat sensisse in manna hanc saporis varietatem ad libitum, injustos vero tantum gustasse nativum manna saporem, qui erat instar panis oleati et melliti. Idem magis diserte et expresse sentiunt S. August. l. 2. Retract. c. 9. et 20. S. Greg. l. 6. Moral. c. 9. Abulens. Lyran. Dionys. et alii. Verum tam malis, quam bonis hanc gratiam, uti et coturnicis, columnam ignis, aquam e petra, etc. fuisse concessam innuit τὸ *uniuscujusque* v. 21. quod tam malos, quam bonos complectitur; itaque censet S. Cæsarius Arelat. hom. 7. in Pascha, Hugo Victor. Torniellus, Lorinus et alii, ob rationes quas recensui Exodi 16. v. 31. Divina plane vis, bonitasque digna Deo, et nisi sacris litteris aperte constaret, plane incredibilis; ut se Deus ad innumerabilem hominum multitudinem quotidie, imo singulis horis ac momentis ita attemperaret, ut in unius cibi temperamento centum sapores disparatos atque ex difficillimis primarum qualitatum harmoniis toties dispartitos in palatis Hebræorum produceret, ac in stomacho membrisque omnibus nutrimentum generaret.

UT SCIRENT FILII TUI (fideles Hebræi) QUONIAM NON NATIVITATIS FRUCTUS (Græce γενέσεις τῶν καρπῶν, id est nativitas vel generationes fructuum, hoc est fructus geniti et nati, sive nativi) PASCUNT HOMINES, SED SERMO TUUS, græce ῥῆμά σου, id est *verbum tuum*, puta jussio tua, decretum tuum, HOS QUI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT,] dum scilicet viderunt se in deserto sine pane, solo manna cœlesti vixisse per 40. annos, uti Christus in simili deserto jejunans et orationi vacans sine pane vixit 40. dies, ideoque diabolo tentanti, dicentique Matth. 4. 3. *Dic ut lapides isti panes fiant*; respondit: *Scriptum est.* Deut. 8. v. 3. *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei,*

id est omni re, quam jusserit et ordinarit Deus, sicut jussit Hebræos ali manna. De manna enim loquitur Moyses. Deuter. 8. 3. Denique non cogitanti de alio sapore et cibo, manna exhibebat saporem panis oleati vel farinæ mellitæ; cogitanti vero et desideranti alium quemlibet saporem, illum ipsum exhibebat. Quocirca probi, cum ex nativo manna sapore mellito sentirent sibi obrepere nauseam, indeque murmur, illi resistebant cogitando se in manna quidvis sapere posse, si ejus desiderium conciperent; improbi vero et ingrati cedebant nauseæ, ob eamque murmurabant. Vide dicta Exod. c. 16.

27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat.] Cantacuzenus explicat de plaga grandinis; hæc enim igni mixta cum eo conspirabat ad vastandum segetes Ægyptiorum, eadem tamen solis radiis liquabatur. Verum alii passim hæc accipiunt de manna; de eo enim omnis est hic sermo, q. d. mirum, imo miraculum erat in manna, quod ipsum igne coqueretur et solidaretur; radiis vero solis calefactum liquaretur, uti iisdem naturaliter liquatur grando et glacies, cui simile erat manna; quare hoc posterius non erat miraculum, licet id velit Abulens. in Exod. cap. 16. quæst. 8. sed prius; nam glaciem, cui simile erat manna, igne non liquari, cum sole liquaretur, utique miraculum est. Ignis enim calidior est sole. Vide dicta Exodi cap. 16. vers. 21. et Numeror. cap. 11. vers. 8.

28. Ut notum omnibus esset, quoniam oportet prævenire solem ad benedictionem tuam, et ad ortum lucis te adorare.

29. Ingrati enim spes tamquam hybernalis glacies tabescet, et disperiet tamquam aqua supervacua,] q. d. quia manna, sole incalescente, liquescebat; hinc ante ortum, vel ad ortum solis oportebat illud colligere; qua re significabat Deus, oportere nos prævenire solem ad benedictionem Dei excipiendam, et vicissim ei per gratiarum actionem reddendam, atque summo mane ad ortum lucis Deum laudare, adorare et invocare; qui enim piger et ingratus huic divinæ oblationi, qua Deus mane orantibus offert gratiam, æque ac Hebræis mane offerebat manna, speret post somnum et pigritiam sese Dei gratiam, cum sibi licebit reperturum, fallitur, sicut Hebræi stertentes fallebantur, dum post ortum solis manna quærebant, nam reperiebant illud solis radiis liquatum et dissolutum; liquabatur enim, sicut glacies in hyeme sole incalescente colliquescit et tabescit, id est in vaporem abit et evanescit. Simili modo ingrati spes *disperiet tamquam aqua supervacua*, id est ut Græce, *sicut aqua inutilis diffluet*.

Ad benedictionem tuam.] Benedictio hic reciproca accipitur, scilicet tam ipsa Dei beneficentia, qua Hebræis mane dabat manna, ac mane orantibus dat gratiam, quam Hebræorum et nostra, puta gratiarum actio, qua ob manna, omnemque gratiam a nobis Deo agendæ sunt gratiæ. Ita Franc. Lucas Brugensis in Notis hic, Vatabl. Jansen. Clarius, et alii. Unde græce est ἐπ' εὐχαριστίαν σου, εὐχαριστία autem et gratiam et gratiarum actionem significat. Hinc Venerabile Sacramentum dicitur Eucharistia, quia summam gratiam, puta Christum omnis gratiæ fontem continet, ideoque summam a nobis gratiarum actionem requirit; unde per antithesin subdit: *Ingrati enim spes*, etc. ubi manifeste εὐχάριστον, id est, gratum opponit ἀχαρίστῳ, id est, ingrato. Porro hac voce εὐχαριστία, præludit et alludit ad mysticum manna legis novæ, scilicet ad corpus Christi in Eucharistia.

Et ad ortum lucis te adorare,] Græce est, ἐντυγχάνειν, id est, occurrere (scilicet Deo) interpellare, orare, intercedere pro rebus tum privatis, tum publicis, q. d. Si Deus adeo diligens est, ut primo mane nobis manna et gratiam suam afferat, utique decet nos simili diligentia Deo occurrere, ut illius gratiam grate excipiamus.

Ortus hic non significat cœli situm, puta Orientem et orientalem cœli plagam. Hebræi enim orabant conversi non ad Orientem, uti faciunt Christiani, sed respicientes ad Sanctum Sanctorum, quod erat ad Occidentem, uti docet S. Hieron. in cap. 8. Ezech. Ortus ergo hic solis, lucisque exordium significat, puta mane et auroram: tum enim colligendum erat manna, nam post solis ortum ejus radiis liquabatur, ut discerent Hebræi non stertere, sed mane surgere ad orationem et ad parandum cibum, nam diligentibus occurrit, et succurrit Deus. Vult enim jure suo Deus cæteris curis, rebusque anteponi, ac primitias diei sibi dicari, ut ab eo totius diei felicem decursum impetremus. Unde S. Athanas. in Psalm. 5. *Magnum*, ait, *certaminis decus, e lecto ipso Deo sistere seipsum, et prævenire in gratiarum actione solem.* Et S. Chrysost. in Psal. 5. ad illa: *Mane exaudies vocem meam*, sic ait: *Ab initio diei David dabat Deo primitias. Oportet enim*, inquit, *ad gratias tibi agendas solem prævenire, et ante ortum lucis te interpellare. Tu autem in Imperatore quidem minime patiaris eum, qui est inferior, ante te adorare: nunc autem, sole oriente, ipse dormis, et cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam prævenis, quæ propter te facta est, nec ei agis gratias, sed cum surgis, manus et faciem lavas, animam autem immundam negligis, etc.*

Idem sanxit Moyses Deuter. 6. 7. *Meditaberis in eis*, etc. *dormiens atque consurgens*, ubi plura hac de re congessi. Esto ergo, o Christiane, o Sacerdos, o religiose philomela auroræ, imo *esto cicada noctium*, uti scribit et præscribit S. Hieron. Eustochio. Sicut enim aves diluculo canunt, ac philomela sua melodia solem prævenit, et venientem quasi allicit, et salutat; sic pariter fideles mane solem justitiæ suis hymnis et precibus salutent oportet. Id fecere Essæi et primi Christiani, qui, teste Plinio, antelucanos Christo canebant hymnos; quin et Judæi quotidie mane offerebant juge sacrificium, uti etiamnum fideles mane dicunt, vel audiunt Missæ sacrificium.

Porro hac de causa Christiani orant, non tantum mane in aurora sub ortum solis, sed etiam conversi ad eum Orientem, sive ad orientalem mundi plagam, idque faciunt ex Apostolica traditione, ut ait S. Basilius de Spiritu Sancto c. 27. Athanasius, vel potius Anastasius, Nicænus in quæst. S. Scripturæ quæst. 18. et alii.

Primo, ut beneficium solis, qui ortu suo hominibus, totique mundo lucem, hilaritatem, calorem, vi-

tem et fœcunditatem affert, agnoscant, Deoque gratias agant.

Secundo, quia Oriens est nobilior pars mundi: ab Oriente enim oritur lux et sol, qui symbolum et hieroglyphicum est Dei. Unde et Oriens pro luce sumitur. Hanc causam dat S. Justin. lib. quæst. quæst. 118. S. Dionys. de Eccles. Hier. p. 2. c. 2. et S. Cyril. Cathec. 1. mystag. Quod igitur Oriens fons velut quidam luminis haberetur, atque Occidens esset hieroglyphicum tenebrarum, inde etiam ea vetus fuit in Ecclesia observatio, ut baptismate initiandus, diabolo prius renuntiaturus, Occidentem versus statueretur, sicque positus, tertio illa renuntiantis verba proferret, idemque postea Christum Dominum confessurus ad Orientem conversus, id totidem vicibus faceret. Idque non tantum S. Dionysius, sed et Cyrillus testatur.

Tertio, quia paradisus ex quo ejecti sumus in Adamo et ad quem suspiramus situs erat ad Orientem. Ita Damasc. libr. 4. de Fide cap. 13. et S. Cyrillus loco jam citato, ac S. Basilius et Nyssenus apud Moysem Barcepha, libro de Paradiso p. 1. cap. 14.

Quarto, quia Christus crucifixus respiciebat Occidentem, nam dorsum obvertebat Jerosolymæ et Orienti, faciem vero convertebat ad Occidentem, puta versus Romam et Europam; dum ergo oramus conversi ad Orientem in Christum crucifixum respicimus, illique occurrimus. Rursum, Christus ascendens in cœlum ad ortum efferebatur, ibique adoratus est a discipulis, atque ita inde venturus est ad judicium, uti eum ibidem ascendentem in cœlum conspexerunt Apostoli, juxta illud Zachariæ 14. 4. *Stabunt pedes ejus in die illa supra montem olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem.* Et illud: *Adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus,* Psal. 131. 7. Hinc et Christus ipse vocatur Oriens. Zachar. 6. 12. Hasce omnes causas affert. S. Athanas. in quæst. ad Antiochum qu. 37. sed præsertim primam: *Adoramus,* ait, *ad Orientem, quia Deus est lux vera, eamque ob causam ad lumen conversi creatum istud, non creatum illud lumen, sed ejus luminis creatorem adoramus, et ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum veneramur.* Adverte tamen has quæstiones non esse S. Athanasii Alexandrini. Nam qu. 13. auctor citat S. Athanas. Alex. et qu. 129. S. Gregor. Nazianzen. qui S. Athanasio fuit posterior imo in iisdem citatur S. Chrys. Scala Joannis Climaci, Maximus, Nicephorus. Unde liquet auctorem longe posterioris ævi fuisse, ut recte advertit Bellarminus, Sixtus Senensis, Possevinus et alii Scriptor. Eccles.

Porro ex hoc ritu orandi ad Orientem factum est, ut nonnulli rudes Christiani ac Priscillianistæ Hæretici solem orientem adorarent, quos redarguens Sanctus Leo serm. 7. de Nativitate: *De talibus,* inquit, *institutis* (Priscillianistarum videlicet) *illa etiam generatur impietas ut sol inchoatione diurnæ lucis exurgens, a quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur. Quod nonnulli etiam Christiani adeo religiose se facere putant, ut priusquam ad Beati Petri Apostoli Basilicam, quæ uni Deo vivo et vero est dedicata, perveniant, superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris ascenditur, converso corpore ad nascentem se solem deflectant, et, curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus et dolemus: quia etsi quidam forte creatorem potius pulchri luminis, quam ipsum lumen, quod est creatura venerantur, abstinendum tamen est ab hujusmodi specie officii.* Hæc ille idcirco, ne quid commune cum Priscillianistis atque Gentilibus fideles haberent. Vide Baron. t. 1. anno Christi 58. n. 86. Porro Gentiles solebant Diis primam horam nuntiare, quasi iis matutinæ et primæ salutationes essent gratissimæ. Iidem fores principum mane obsidebant, ut egredientibus obviam prodirent, ac salutem precarentur, uti multis exemplis ostendit noster Pineda in Job cap. 31. vers. 36. num. 9.

INGRATI ENIM SPES TAMQUAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET.] S. Thom. 2. 2. qu. 107. articul. 4. notat hac gnome significari, quid ingratus pati mereatur, quidque justo Dei judicio sæpe illi accidat scilicet ut ob prioris beneficii ingratitudinem, posteriori, quod sperat, privetur, ejusque spe frustretur. Nam alioqui, inquit, fidelis et liberalis viri est benefacere, etiam ingrato, nisi per beneficia fieret pejor et ingratior; tunc enim ad vitandum hoc malum cessandum est a beneficio. Probat exemplo Dei, qui benefacit ingratis assidue, *dum solem suum oriri facit super bonos et malos, ac pluit super justos et injustos,* Lucæ 6. et Matth. 6. Confirmat et ratione, quia, inquit, fidelis debet tendere ad hoc, ut de ingrato faciat gratum, quod si facere nequit primo beneficio, forte faciet secundo, tertio, vel quarto, citatque Senecam lib. de Benef. c. 7. qui et cap. 5. causam ingratitudinis, quam tangit hic sapiens assignat dicens: *Memoriæ minimum tribuit, quisquis spei plurimum,* q. d. Ideo ingrati sunt immemores beneficii præteriti, quia toti sunt pleni spe futuri; quia enim toti anhelant inhiantque novis donis, quæ aucupantur et sperant, hinc obliviscuntur præteritorum.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Cap. 15. ostendit veram sapientiam consistere in cultu veri Dei, insipientiam in cultu idolorum. Id c. 16. probavit exemplo Ægyptiorum, quibus Deus aquas in sanguinem vertit ac Hebræorum, quos velut sui cultores Deus in siti aqua de petra potavit, ac in fame coturnicibus et manna cœlesti cibavit; nunc idipsum prosequitur et demonstrat per aliam Ægypti plagam, scilicet tenebrarum, quæ ordine fuit nona, in qua Hebræi fruebantur clara luce: Ægyptii vero degentes in densis tenebris, variis spectris, æque ac timoribus exagitabantur. Graphice ergo depingit tenebras Ægyptiacas, ac terrores malæ conscientiæ.

1 Magna sunt enim judicia tua, Domine, et inenarrabilia verba tua: propter hoc indisciplinatæ animæ erraverunt. 2. Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ: vinculis tenebrarum et longæ noctis compediti, inclusi sub tectis, fugitivi perpetuæ providentiæ jacuerunt. 3. Et dum putant se latere in obscuris peccatis, tenebroso oblivionis velamento dispersi sunt, paventes horrende, et cum admiratione nimia perturbati. 4. Neque enim quæ continebat illos spelunca, sine timore custodiebat: quoniam sonitus descendens perturbabat illos, et personæ tristes illis apparentes pavorem illis præstabant. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam. 6. Apparebat autem illis subitaneus ignis, timore plenus; et timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur: 7. Et magicæ artis appositi erant derisus, et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia. 8. Illi enim qui promittebant timores et perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant. 9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat: transitum animalium et serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant: et aerem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre. 10. Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim præsumit sæva perturbata conscientia. 11. Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum. 12. Et dum ab intus minor est expectatio, majorem computat inscientiam ejus causæ, de qua tormentum præstat. 13. Illi autem qui impotentem vere noctem, et ab infimis et ab altissimis inferis supervenientem, eumdem somnum dormientes, 14. Aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione: subitaneus enim illis et insperatus timor supervenerat. 15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus. 16. Si enim rusticus quis erat aut pastor, aut agri laborum operarius præoccupatus esset, ineffugibilem sustinebat necessitatem. 17. Una enim catena tenebrarum omnes erant colligati. Sive spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos avium sonus suavis, aut vis aquæ decurrentis nimium. 18. Aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus invisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo, deficientes faciebant illos præ timore. 19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, et non impeditis operibus continebatur. 20. Solis autem illis superposita erat gravis nox, imago tenebrarum quæ superventura illis erat. Ipsi ergo sibi erant graviores tenebris.

1. Magna enim sunt judicia tua, Domine, et inenarrabilia verba tua: propter hoc indisciplinatæ animæ erraverunt.] Græce *Magna enim tua judicia, et narratu difficilia; propterea imperitæ animæ in errorem inductæ sunt*, q. d. Judicia tua, Domine, quibus fideles tuos Hebræos bonis, v. g. coturnicibus et manna cumulasti, infideles veros Ægyptios malis, v. g. aquis sanguineis cruciasti, sunt alta et arcana,

ideoque inenarrabilia sunt *verba*, id est, opera tua jam dicta, quæ verbis tuis, puta jubendo dumtaxat effecisti, ideoque imperitæ animæ, quales erant Ægyptiorum, dum superbe volunt ea scrutari et comprehendere, in errorem inductæ sunt. Nam æstimarunt hæc, vel casu, vel natura, vel fato fieri, non libera Dei providentia et vindicta, ideoque Deo se opposuerunt, nec Hebræos, ut ipse jubebat, voluerunt dimittere. Quocirca in graviores pœnas ab eo inflictas, puta tenebrarum, imprudentes inciderunt. Huuc esse sensum liquet ex iis quæ sequuntur.

2. DUM ENIM PERSUASUM HABENT INIQUI, POSSE DOMINARI NATIONI SANCTÆ, VINCULIS TENEBRARUM ET LONGÆ NOCTIS COMPEDITI, INCLUSI SUB TECTIS, FUGITIVI PERPETUÆ PROVIDENTIÆ JACUERUNT.] Describit nonam Ægypti plagam, quæ fuit densissimarum tenebrarum, q. d. Dum iniqui Ægyptii putarunt se, invito Deo, *posse dominari* genti *sanctæ*, id est, populo Dei, ejusque cultui dicato, puta Hebræis, tenebris nocturnis velut vinculis constricti, domorum suarum tectis inclusi, velut extorres et alieni a Dei providentia, quasi vincti et incarcerati jacuerunt. Unde Lucifer pro S. Athanas. legit: *Vincti tenebrarum catenis, et longa nocte compediti.* Erant enim hæ tenebræ horribiles adeoque densæ, ut viderentur palpabiles, idque per tres dies. Unde tunc: *Nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco suo, in quo erat; ubicumque autem habitabant filii Israel, lux erat*, Exodi 10. 22. ubi fuse de hisce tenebris egi; quare ibi dicta hic non repetam. Addit Philo lib. 1. de Vita Moysis, Ægyptios hoc tenebrarum triduo adeo fuisse perculsos, ut nec loqui, nec audire, nec comedere possent, sed per silentium fame cruciatos non nisi de tenebris cogitasse. Sic qui habitant sub polo arctico, continuam habent noctem ab æquinoctio verno usque ad æquinoctium autumnale, puta a die 21. Martii usque ad diem 23. Septembris, uti testantur Plinius libr. 2. cap. 7. Solinus cap. 20. et 24. S. Isidor. lib. 1. Orig. c. 6. Olaus Magnus in Historia Septentr. Id ad oculum in sphæra demonstrat noster Clavius.

INCLUSI SUB TECTIS.] Septuag. et Philo habent *sub lectis*, quasi toto hoc triduo Ægyptii non ausi fuerint surgere e lectis; qui enim timent, in lectis tutiores se æstimant.

FUGITIVI PERPETUÆ PROVIDENTIÆ] Græce, φυγαδες της αιωνιου προνοιας, id est, *exsules a perpetua providentia;* Vatabl. *ab æterna providentia profugi.* Primo, noster Lorinus sic exponit, q. d. Ægyptii, cum se putarent posse fugere Dei providentiam et vindictam, ab ea velut rei servique fugitivi comprehensi, tenebrarum velut catenis constricti, quasi in carcerem compacti sunt.

Secundo, Jansen. q. d. Ægyptii in tenebris jacuerunt quasi fugitivi, id est, destinati et exsules a providentia Dei, quæ perpetuo homines per solem illuminet. Sic et a Castro: Fugitivi, inquit, hoc est expulsi ac profligati a Dei providentia, quæ per singulos dies homines visitat solis claritate, qua toto illi triduo caruerunt.

Tertio, Petrus Nannius, q. d. Ægyptii in tenebris fuere fugitivi, id est, ignari et expertes æternæ providentiæ, ac ab ejus cognitione relegati, utpote de cujus oculis et aspectu male sentiebant. Negabant enim Dei veri numen, providentiam et vindictam. Unde explicans subdit: *dum putant se latere in obscuris peccatis*. Omnia hæc huic loco congrua et apposita sunt.

Hinc tropol. Cantacuzenus: Fugitivi, inquit, perpetuæ providentiæ sunt qui contemnunt mandata Dei, perpetuam habentis rerum omnium providentiam.

JACUERUNT]. Ita Romana et Græca. Perperam ergo nonnulli legunt, *placuerunt;* alii, *latuerunt;* in quibus proinde interpretandis frustra desudant S. Bonaventura, Hugo, Lyranus et Dionysius.

3. ET DUM PUTANT SE LATERE IN OBSCURIS (Græce, επικρυφαιοις, id est, *occultis*) PECCATIS, TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SUNT, PAVENTES HORRENDE, ET CUM ADMIRATIONE NIMIA PERTURBATI.] Græce, και ινδαλμασιν εκταρασσομενοι, id est, *et phantasmatibus* vel *spectris conturbati*. Sensus est, q. d. Quia Ægyptii multa in tenebris scelera, ut sacrificia dæmonum, ait Cantacuzenus, de quibus c. 14. 23. perpetrabant, hinc congrue tenebris densissimis puniti sunt, q. d. eis Deus: Tenebriones estis, lucifugæ estis, tenebras ambitis, tenebras quas amastis accipite: lucem fugitis, fugiat ergo pariter lux a vobis. Tenebras Ægyptiacas vocat *tenebrosum* λυθης, id est, oblivionis *velamentum*; quia illæ Ægyptios eorumque oculos velabant, ut invicem non viderent, ac metu perculsi suorum etiam parentum, filiorum, uxorum, fratrum obliviscerentur, cum de se suaque salute quisque esset sollicitus et anxius; hinc dispersi et separati ab invicem toto tenebrarum triduo manserunt, Exodi cap. 10. vers. 23.

Rursum, hæ tenebræ velabant Ægyptios, ut a Deo per solis radios non aspicerentur, utpote qui Dei ejusque providentiæ ignorantia, velut cæcitate velatos habebant mentis oculos. Notat ergo hic triplex velamen: primo Dei, quo Deus solem suum velabat, ne Ægyptios aspiceret vel ab eis aspiceretur; secundo Ægyptiorum, quo tenebris velatos habebant oculos; tertio peccati, quo Ægyptii non credentes Dei providentiam, et impune peccantes, infidelitate et sceleribus velabant animi oculos.

Porro Petrus Nannius τὸ ληθης accipit ut nomen proprium, significans Lethen fluvium inferni, qui eo descendentibus omnium rerum oblivionem inducere perhibetur. Unde vertit: *Obscuro Lethes operculo*, quia in sequentibus v. 13. asserit Sapiens noctem illam ex αδου, id est orci penetralibus emersisse, quasi illa caligo vere umbra mortis exstiterit, et ex nebulis Lethes contexta fuerit; unde ex Græco Lethe Latini Lethum, id est mortem, deducunt, in qua est summa caligo et rerum omnium oblivio, tam activa, quam passiva. Morientes enim obliviscuntur omnium, et vicissim ab omnibus oblivioni traduntur. Censet ergo Nannius Sapientem hic alludere ad Lethen fluvium, quem apud inferos esse Poetæ tradiderunt, cujus aquas si quis gustaverit, illico omnium rerum præteritarum obliviscitur. Hinc απο της ληθης, id est, ab oblivione nomen habet. Datus est huic fabulæ locus, quia morientibus omnium rerum oblivio surrexit. Constat autem Lethen fluvium exstare in Africa circa extremum Syrtium cornu, ac Berenicem urbem alluere:

sed apud omnes fama est ad ea loca ex inferna inundatione prorumpere. Unde Lucanus lib. 9.

> Quem juxta Lethes tacitus perlabitur amnis,
> Infernis (ut fama) trahens oblivia venis.

Sic sensus erit, q. d. Ægyptii Cimmeriis hisce tenebris adeo erant obvelati et obcæcati, ut omnium rerum obliti, ex Lethæo inferni amne oblivionem ipsam potasse viderentur. Unde Abulens. in Exodi c. 10. ait Ægyptios summa caligine circumfusos anima, memoria et imaginatione perturbatis, nec ubi esset cibus, nec ubi potus, nec ubi mensa, aut sedes, vel quid simile recordari potuisse.

DISPERSI SUNT,] non quod Ægyptii vagabundi oberrarent quærentes lucem; nam præ pavore *nemo movit se loco in quo erat*, Exodi 10. 23. sed *dispersi sunt*, id est, disjuncti et separati ab invicem manserunt, ut nemo alium adire, juvare, solari posset, nec vicissim ab eo opem vel consolationem in tanto metu accipere. Nam *nemo vidit fratrem suum*, Exodi 10. 23.

PAVENTES HORRENDE,] tum ob tenebras, tum ob spectra, de quibus mox; ob utraque enim ita erant pavidi et consternati, ut nescirent quo se verterent, imo nec loqui nec hiscere auderent, nec de cibo, potu, veste aliave recogitare possent. Ita Abulensis in Exodi 10. q. 2.

CUM ADMIRATIONE NIMIA PERTURBATI.] Græce est, ἰνδάλμασιν, id est simulacris, visis, larvis, phantasmatibus, spectris conturbati; quibus ita percellebantur, ut ab iis se necandos putarent, si loco se moverent, ac deteriora quæque in singula momenta formidarent et exspectarent. Unde *admiratione nimia*, ut vertit Noster, id est stupore et consternatione insolita, *perturbati*, videbantur attoniti et mentis impotes.

Quænam fuerint hæc spectra in sequenti explicat. Porro spectra hæc partim pariebat pavor et scelerum conscientia; hæc enim, æque ac pavor, tristes vehementesque imaginationes menti objicit, adeo ut pavidus eas sibi auribus audire et oculis cernere videatur; partim ea immittebat eis Deus per angelos vel dæmones.

4. NEQUE ENIM, QUÆ CONTINEBAT ILLOS SPELUNCA, SINE TIMORE CUSTODIEBAT: QUONIAM SONITUS DESCENDENS PERTURBABAT ILLOS, ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES PAVOREM ILLIS PRÆSTABANT.] Vatablus: *Neque enim latebra, qua continebantur, securos reddebat ipsos, sed sonitus pavore percellens eos circumstrepebat, et larvæque tristi aspectu truces offerebantur:* alii, *spectra tristia mœstis vultibus apparebant.* Pro *spelunca* græce est, μυχός, id est latebra, recessus, penetrale, intima pars domus vel loci, quale est cubile et lectus, in quo attonitos jacuisse Ægyptios docet Philo et Sept. Exodi c. 10. v. 23. Adde: Quivis locus abditus et obscurus per catachresin vocatur *spelunca*, quia spelunca ob suas cavitates et cavernas, summe est abdita et obscura; unde illud Poetæ: *speluncis abdidit atris*, id est, obscuris et profundis; profunda enim sunt obscura, et obscura videntur esse atra et nigra. Est metalepsis. Non ergo Ægyptii fugerunt ad speluncas proprie dictas, ut vult S. Bonavent. cum nemo ausus fuerit se loco movere, uti dicitur Exodi 10. Simili schemate v. 3. hæc cubicula et loca Ægyptiorum, ob tenebras et pavorem vocavit *carcerem*. Adde initio tenebrarum, sensim lucem adimentium et increscentium, aliquos ex metu fugisse ad antra et speluncas, ibique terrificis sonis et spectris magis fuisse perculsos ob loci horrorem. Ita a Castro.

QUONIAM SONITUS DESCENDENS PERTURBABAT EOS.] Græce: Ἦχοι δὲ καταῤῥάσσοντες αὐτοὺς περιεκόμπουν, id est, sonitus autem perturbantes eos circumstrepebant, vel cum impetu et fragore (quales edit aqua ex apertis fractisque cataractis impetuose erumpens) ipsis obstrepebant, vel soni cum vehementia decidentes et percellentes strepebant circum eos; hoc est, fragores instar tonitrui circumstrepebant, et terrorem incutiebant; videbatur enim eis, quod tonitru ex alto eos feriret, quodque Deus fulmina in capita eorum vibraret.

ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES.] Græce, φάσματα, id est visiones, apparitiones, spectra, larvæ mœstis dejectisque vultibus tristes et truces eis offerebantur, quæ phasmata, sive phantasmata valde augebant terrorem tenebrarum Ægyptiorum: licet enim hæ essent densissimæ, ut visionem omnem impedirent, tamen in iis subinde intermicabat ignis, ut sequitur v. 7. cujus lumine spectra ab Ægyptiis conspici poterant.

Porro personæ hæ et spectra, non solum imaginaria erant, ut vult Dionys. et S. Bonavent. qui dæmones hominesque defunctos censet objectos phantasiæ Ægyptiorum; sed et realia, quæ oculis corporeis cernebantur, non tantum noctu in somnis, sed et per diem in vigilia, uti docet Abulens. Exodi 10. qui censet tenebras has vocari *horribiles*, propter horribiles umbrarum et larvarum visiones. Rursum spectra hæc videntur fuisse infantium Hebræorum, quos injuste Ægyptii in Nilo merserant; grandium quoque juvenum et virorum, quos iidem nimiis laboribus, flagellis et injuriis occiderant; item dæmonum, quos in idolis suis variis larvis et formis coluerant, uti Apin specie vituli, Anubin specie canis, Hammonem specie arietis, etc. Juste ergo larvis puniti sunt, qui infantes occidendo, animas eorum in umbras et larvas transire putaverunt, ac larvas dæmonum venerando adorarunt. Insuper larvæ hæ sæpe ab angelis vel dæmonibus effinguntur; subinde tamen sunt ipsæ animæ defunctorum existentes in purgatorio vel inferno, quæ a Deo sinuntur egredi et apparere vivis, ad eorum vel admonitionem vel castigationem, uti dixi cap. 2. v. 1. ad illa: *Non est qui agnitus sit reversus ab inferis.* Denique umbræ et spiritus, qui apparent, maxime solent esse eorum qui fuere tyranni, violenti, pauperum oppressores, in parentes impii, aut crudeliter occisi, aut misere in fraudem inducti et seducti, uti multis exemplis deprehensum est. Vide nostrum Delrio in Magicis et Thyreum in visionibus.

Nota: Hic multa supplet Sapiens, quæ Moyses tacuit in Exodo. Primo enim harum larvarum Moyses non meminit; secundo, vers. 16. ait Sapiens ignem in tenebris intermicantem perstrinxisse et perculisse Ægyptios, de quo altum est in Exodo silentium; tertio, v. 9. ait sibilos serpentum, et strepitus fremitusque bestiarum (de quibus nil habet Moyses) mire exterruisse Ægyptios in densis tenebris pavidos, præsertim cum earum rerum causam ignorarent, ut v. 13. habent Græca. Unde per catachresin tenebras hasce vers. 2. et 18. vocat *catenam;* adeo enim per eas terrebantur,

ut nemo se loco movere auderet, perinde ac si catena fuisset vinctus. Timor enim homines et animalia ita obstupefacit, ut movere se nequeant, sed quasi stupefacti et attoniti consistant immobiles; quia in timore calor et spiritus animales, qui motus sunt causa, recipiunt se a cerebro ad cor, ut illud velut sedem roborent et muniant: quare cerebrum iis ad motum et sensum, uti vix potest. Porro eo major Hebræis erat consolatio et gaudium quod eodem tempore in clarissima luce degerent, ut dicitur vers. 13.

5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam.] Græce ςυγνης, id est tristem, molestam, mœstam, odiosam, terribilem, tum ob densitatem tenebrarum earumque continuationem per tres dies, tum propter spectra horrenda tenebris sese immiscentia. Aben Ezra et Cajet. in Exodi 10. per ignem accipiunt lucem cœlestem solis et stellarum, de quibus sequitur, q. d. Ægyptiis lucem dare non poterat sol, luna et stellæ; eisdem tamen domi lucem præbebant candelæ et lucernæ, ad quas edere, bibere, operari et ambulare poterant. Verum hoc contortum et violentum est. Quare proprie accipiendus est ignis, uti accipiunt cæteri interpretes, q. d. Adeo densæ Ægyptiis erant tenebræ, ut nullæ faces, nullæ tædæ, nullæ lucernæ, nulli ignes sua vi, græce βια, id est, violentia (ignis enim vis est violenta, et violenter omnia illuminat et inflammat) possent eas dispellere vel illuminare, tum quia Deus eis concursum suum, qui necessarius est ad agendum et illuminandum, subtrahebat; tum quia, ut ait Philo lib. 1. de Vita Moysis: *Ignis, quo quotidie utimur, splendor vel aere turbato exstinguebatur, vel vincebatur a crassissimis tenebris, ita ut salvis oculis summe necessarium videndi sensum, tamquam exoculati requirerent.* Ubi nota: Omnis lux terrestris est mixta igni, imo ex eo prodit velut ejus dos et proprietas; quare lux candelæ, lucernæ, facis, etc. revera ignis est lucidus, sive lucens. Idem multi sentiunt de luce cœlesti solis et stellarum, uti dixi Eccles. cap. 43. vers. 3. unde Sapiens hic vocat limpidas siderum flammas.

Neque stellarum.] q. d. Uti nullus ignis terrestris, sic nulla lux cœlestis Ægyptiis lucem dare poterat, ob causas jam dictas. Unde pro *neque poterant*, græce est, ουτε υπεμενον, id est, *non sustinebant, non audebant*, scilicet contra Deum niti, et tam arduum opus aggredi, ut tam densas tenebras ab eo inductas dispellere præsumerent. Creatura enim Creatori obniti et reluctari non audet, nec valet. Unde Philo: *Serena*, inquit, *die repente offusæ sunt tenebræ, continuis densisque nubibus cœlum subtexentibus, et nimia constipatione interclusis radiis siderum, ut dies nil differret a nocturna caligine; tantus enim fuit horror, id est, densitas aeris caliginosi, ut non admitteret lumen siderum propter horrendam crassitiem.* Juste Ægyptii omni luce cœlesti privantur, qui lucem divinæ cognitionis in Moyse et Hebræis exstinguere satagebant, uti docet cap. 18. 4.

Allegor. hæ tenebræ Ægyptiacæ viva erant imago, adeoque præludium tenebrarum inferni. Ita Hugo: tropol. vero significabant cæcitatem mentis in malo obstinatæ, ait Origen. in Exodi 10. v. 23. quam nec ignis beneficiorum Dei, nec focus gehennæ, nec flammæ concionum, nec sidera inspirationum discutere, aut illuminare valent. Pro *limpidæ flammæ* græce est, εκλαμπροι φλογες, id est, *splendidæ* fulgidæ, illustres *flammæ*: ita vocat radios solis et stellarum, quia flammarum habent speciem æque ac vim illuminandi et calefaciendi; unde Plato cum suis censuit stellas vere esse ignes; quem secutus Poeta:

> Vos, *inquit*, æterni ignes (*id est, sidera*) et non violabile numen
> Testor.

6. Apparebat autem illis subitaneus ignis timore plenus: et timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur.] Ita Græca et Romana. Perperam ergo multi in fine legunt negative, *quæ non videbantur.* Sensus est, q. d. Cum nullus ignis terrestris, nec ulla lux stellarum Ægyptiis posset dare lucem, quæ eis voluptatem facultatemque comedendi, ambulandi et operandi afferret; Deus tamen immittebat eis intermicantes ignes quasi fulgetra, non ad voluptatem, sed ad terrorem, scilicet ad hoc ut spectra horrenda, quæ ipse submittebat, ignis hujus luce videre et spectare possent. Unde *timore perculsi ejus, quæ non videbatur*, scilicet plene et perfecte (utpote impedientibus tenebris) *faciei*, puta spectrorum, *æstimabant deteriora esse quæ videbantur*, q. d. Cum spectra hæc imperfecte, et quasi dimidiate tantum, se suasque facies ostentarent Ægyptiis, ipsi spectra hæc, quæ videbant, æstimabant in se esse deteriora, quam oculis videbantur; putabant enim aliqua pejora, quæ non videbant quasi abscondita latere sub iis quæ videbant. Id faciebat horror et metus: hic enim semper deteriora, quam a parte rei sint, apprehendit, metuit et auguratur, uti videre est in meticulosis et hydrophobis, qui phlegmate frigido abundantes umbras, imo omnia tuta timent, v. g. ne domus ruat, ne flumen eos abripiat, ne quod animal eos invadat et laniet, etc.

Pro *apparebat autem illis subitaneus ignis*, græce est, διεφαινετο δ'αυτοις μονον αυτοματη πυρα, id est, *apparebat autem illis solis* vel *solum spontanea pyra:* ubi singula verba habent emphasim, et novam terroris causam ingerunt. Primo enim, διεφαινετο, id est apparebat, interlucebat, intermicabat, translucebat, significat ignem hunc obiter et in transcursu, inter tenebras emicuisse, instar coruscationis et fulguris et mox disparuisse, ac post modicum subito et inopinato rursus coruscasse: itaque hac sui ostentatione et disparitione continuum Ægyptiis pavorem incussisse: Fulgura enim et fulgetra mire homines percellunt. Rursum ignem hunc non e longinquo uti fulgura, sed e vicino apparuisse, ita ut Ægyptiorum prope afflaret oculos, ac pene adureret.

Secundo, το *solum* notat Ægyptios solos hæc vidisse, non Hebræos; rursum nil nisi fulgura cum spectris Ægyptios aspexisse, quoad reliqua vero fuisse densissimas tenebras, quæ omnia simul juncta terrorem augebant; nam et fulgura in tenebris magis exhorrescimus, quam in lumine.

Tertio, τὸ αυτοματη significat coruscationem hanc fuisse fortuitam, spontaneam, casualem, improvisam,

sine prævia causa vel impulsu. Improvisa autem mala magis terrefaciunt: prævisa enim tela minus feriunt.

Quarto, πυρα significat ingentem fuisse hunc ignem adeo ut pyram, id est ingentem acervum ignium collucentium efficerent, quæ eis omnium rerum incendium comminabatur. Pyra enim hæc erat fulminea, adeoque non aliud quam conglobata fulmina esse videbatur. Unde merito metuebant ne fulminibus hisce afflarentur et necarentur, sicut fulmine afflatus fuit Simeon stylites vir miræ orationis, teste Joanne Mosco in Prato spirituali, c. 57.

Et timore perculsi ejus, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse, quæ videbantur.] Pro *faciei* græce est, ὀψεως, id est *visionis*, hoc est rei visæ, puta ignis qui videbatur, et facierum sive spectrorum, quæ per ignem videbantur. Unde Græca ad verbum habent: *Exterriti vero non visa* (plene scilicet et perfecte) *illa visione putabant pejora, quæ cernebantur*, q. d. Magis terrebantur Ægyptii ex eo quod ignem et spectra non plena, sed subobscura facie et superficie viderent: unde putabant ea deteriora et horribiliora esse, quam revera erant; quia imaginabantur sub visis occultari alia majora, quæ sese videnda non præberent, e quibus sibi damna gravissima, imo mortem et exitium imminere paventes augurabantur, maxime vero timebant ne larvæ et spectra eos invaderent et enecarent. Unde Cantacuzenus exponit eos ignem hæc spectra ostendentem ita exhorruisse, ut mallent esse in densis tenebris, quam in luce tam formidabili, totque spectris horrenda.

Nota το *ejus, quæ non videbatur, faciei*. Solent enim umbræ et spectra faciem habere umbrosam, atram, obscuram, ac sæpe veste aut velo obtectam instar lugentium: imo subinde non nisi per tenuem umbram sese videnda exhibent, quin et sine umbra, sive facie et specie, solo motu, strepitu, aut voce se auditui objiciunt: ita ut non videantur, sed audiantur dumtaxat, uti sese exhibuit umbra Samuelis videndam Pythonissæ, sed audiendam dumtaxat Sauli. 1. Reg. 28. 14.

7. Et magicæ artis appositi erant derisus, et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia.] Græce: Μαγικης δε κατηκειντο εμπαιγματα τεχνης, id est: *Magicæ autem artis ludibria jacebant*, vel significantius *apposita erant*, q. d. Non tantum magicæ magorum Pharaonis, artes ad avertendas tenebras, cæterasque plagas a Deo per Moysem Ægypto inflictas, *jacebant*, id est, infirmæ erant et invalidæ ad eas avertendas, sed et in derisum appositæ et expositæ sunt; ac in ludibrium abierunt. Deus enim irrisit magiam Ægyptiorum hoc tenebrarum timore, et hisce earum spectris, quæ magi omni sua arte et dæmonum ope, nec a se, nec ab aliis depellere potuerunt; quare ipse Pharao cæterique Ægyptii magos velut impotentes et fallaces objurgarunt et irriserunt, teste Josepho libr. 2. Antiq. cap. 5. vel juxta aliam sectionem 13. ipsique magi cum cæteris Ægyptiis in tenebris hisce et spectris trepidationem et pavorem, quem dissimulare et tegere non valebant, præ se ferentes, ridiculos sese præbuerunt cuivis aspicienti, utpote qui superbe jactassent se per magiam omnia Moysis opera thaumaturga, instar telarum araneæ discussuros; ita se explicat Sapiens, dum subdit: *Illi enim qui promittebant timores expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant*. Quocirca hic proprie non agitur de tertia Ægypti plaga, quæ fuit sciniphum, licet id nonnulli velint, in qua victi magi, cum eas instar Moysis producere non possent, suam imbecillitatem confiteri coacti exclamarunt: *Digitus Dei est hic*, Exodi 7. v. 19. sed agitur hic de nona plaga tenebrarum et spectrorum, quæ mirum non solum Ægyptiis, sed et magis ipsis incussit terrorem, itaque ipsos cum magis derdiculos ostendit, omnibusque risu et cachinno exsibilandos proposuit. Igitur ex hoc loco constat magos Pharaonis, licet tertio sciniphum signo a Moyse victos, non cessasse tamen Moysi obsistere, ideoque in nona hac tenebrarum plaga, cum per magiam eam discutere vellent nec possent, ridendos sese omnibus exhibuisse, qua in re magiæ suæ pœnas dederunt. Ita Cantacuzenus.

Huc accedit Vatablus qui vertit: *Interim ludibria artis magicæ jacebant cum calumnia per jactantiam sapientiæ contumeliosa*. Et Jansen. qui sic explicat, q. d. Illæ magorum illusiones, quibus patrando eadem mira, quæ patrabat Moyses, illudebant Pharaoni cæterisque Ægyptiis contra Moysem, jam jacebant, id est, victæ succumbebant, nec poterant Moysi resistere. Id significant Græca. Hic sensus verus est, at non adæquat, nec exhaurit fundum Script. quæ insuper asserit artes magorum cum magis abiisse in derisum et ludibrium.

Secundo, Noster a Castro apposite sic exponit, q. d. Appositi erant derisus, id est ludibria, illusiones et præstigiæ aderant; larvæ enim et spectra ludificabant, et perstringebant oculos magorum et Ægyptiorum, ut putarent se videre horrenda, quæ revera non videbantur: hisce ergo ludibriis oculi magorum, inani et falsa specie rerum capti tenebantur, idque congrua talionis pœna, ut scilicet hisce spectris illuderentur illi qui suis imposturis alios deluserant, ac præstigiis præstringerentur ipsi præstigiatores. Digreditur hic Holcot lect. 189. ut ostendat magicis artibus addictos rideri, non tantum a Deo, angelis et hominibus, sed et ab ipsis suis dæmonibus.

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia,] id est, contumeliosa *correptio*, vel redargutio *gloriæ*, id est, gloriationis *sapientiæ*, id est de sapientia, repete *apposita* erat, q. d. Magi gloriabantur et jactabant se potentiores esse, quam erat Moyses et Deus Hebræorum: dictitabant enim se nosse magiam, id est, artem magis arcanam et mirificam, quam non norat Moyses: sed Deus per Moysem hanc inanem et superbam gloriationem magorum corripuit, et redarguit cum eorum dedecore et contumelis, dum eis tantum per tenebras et spectra terrorem incussit, ut expallescerent et contremiscerent, a quo omni sua arte magica se liberare, et expedire non valuerunt: quare suo malo didicerunt omnem suam magiam nil valere contra Dei virtutem; nec suas artes posse amoliri supplicium, quo premebantur. Hunc esse sensum liquet ex Græco, qui habet: Και της επι φρονησει αλαζονιας ελεγχος εφυβριστος, quod Compl. vertunt: *Et sin prudentia jactantiæ correptio contumeliosa*; Vaticani: *Et jactantiæ de sapientia* (Jansen. *de prudentia*) *erat correptio cum contumelia*. Clare Clarius: *Et arrogantis*

jactantiæ correptio cum contumelia. Nam *ubi fuerit superbia, ibi erit et contumelia : ubi autem est humilitas, ibi et sapientia*, Proverb. 11. 2.

Pro *correptio* græce est ἔλεγχος, id est redargutio stringens, ratio convincens, demonstratio ostendens vitium et falsitatem. Pavor enim et tremor magorum ad oculum eos redarguebat, eorumque infirmitatem et fallaciam omnibus ostendebat.

8. Illi enim qui promittebant timores et perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant.] Græce: *Hi ridiculo timore languebant*; alii: *Hi eodem timoris morbo ridicule officiebantur*; Vatablus: *Iidem ridicula formidine laborabant*; minus recte Cantacuzenus vertit: *Ridicula religione*, vel potius *reverentia* (hanc enim significat εὐλάβεια *laborabant*, q. d. Magi, ut suam infirmitatem tegerent, dicebant se religione et jussu suorum Deorum prohiberi ne obsisterent Moysi. Hoc enim dicere erat ridiculum, cum Moyses unius veri Dei cultor Ægyptios cum omnibus suis diis ad certamen provocaret, et per tot plagas oppugnaret ac expugnaret. Sensus ergo est, q. d. Magi promittentes se tenebras cum spectris, indeque natos timores penitus depulsuros, hi ipsi iisdem timoribus percellebantur, ut pavidi, anxii, pallidi, tremuli, nescirent quo se verterent. Vocat *ridiculum timorem*, quia timebant umbras et spectra rerum, quæ revera non erant, nec reipsa exstabant, uti pueri percelluntur inani umbrarum metu, juxta illud Psalm. 52. 6. *Ibi trepidaverunt timore, ubi non erat timor.*

9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat, transitu animalium et serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant, et aerem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre.] Pro *nihil ex monstris*, Noster cum Regiis legit, οὐδὲν τεραχῶδες, id est *nihil monstrosum*: sed Complut. et Vaticani legunt, οὐδὲν ταραχῶδες, id est, *nihil turbulentum* vel terrificum; unde vertunt: *Etsi nihil illos terrificum terruisset*; sensus eodem redit, q. d. Etsi a parte rei nihil esset monstrosum vel terrificum quod Ægyptiis terrorem incuteret; tamen cum in tenebris audirent voces, et sonitus animalium transeuntium ad quærendum pabulum, ac præsertim serpentium præ fame et tenebris sibilantium, trepidantes pene examinabantur; adeo ut nec aerem inevitabilem, quem scilicet nemo vitare potest, vellent vel auderent respicere, sed eum velut monstris spectrisque plenum horridumque refugerent, optantes in antris abdi et claudi. Qui enim timore percelluntur, fugiunt videre et videri, adeoque cœlum, aerem et terram oculis aspicere metuunt et horrent. Est metonymia et catachresis. Aer enim, quia subtilissimus, proprie aspici et videri nequit; dicuntur tamen timidi ejus aspectum refugere, tum quia ea quæ in aere visibiliter fiunt, uti spectra et monstra, videre nolunt; tum quia aerem ipsum vitare cupiunt angulosque et latebras quærunt, quibus se a rebus terrificis, quæ in aere fiunt, subducant et abscondant.

10. Cum enim sit timida nequitia dat testimonium condemnationis.] S. Gregor. 27. Moral. cap. 18. legit, *condemnationi*; Complut, et Vaticani, *condemnata*; alii: *Data est in omnium condemnationem*; alii pro μαρτυρεῖ, id est *dat testimonium*, legentes μάρτυρι, id est *teste*, vertunt: *Proprio teste condemnata*. Græca enim addunt ἰδίως, vel ἰδίῳ, id est *proprie*, vel *proprio* quo caret Vulgata. Omnia hæc eodem redeunt, ac significant nequitiam, id est pravam sceleratamque conscientiam esse timidam pavidamque, ac timere ultionem pœnasque scelerum, etiam ubi nullæ sunt, eo quod ipsa agnoscat, sibique testificetur se esse ream ac obnoxiam condemnationi, ideoque mereri pœnas quas timet et expavescit. Ipsa ergo nequam conscientia, velut testis et judex hominem condemnat. Nam tacita confessione mutaque voce clamat ac reo occlamat : Tu talia et tanta scelera perpetrasti; ergo mereris talia et tanta supplicia, quæ sine dubio Deus tibi irrogabit, et forte nunc in hisce tenebris, et terroribus irrogare destinavit. Hinc Syrus vertit : *Quoniam malitia eorum testatur de illis, et condemnat eos, quia fecerunt mala.* Arabicus: *Quia malum est proprietas fraudis, qua testatur illi, et judicat de eo.*

Huic gnomæ affines sunt illæ: *Nocens metuit pœnam innocens nec casum. Nec spina bonos lædit, vel mus improbum. Mali principii malus finis. Nocens se judice numquam absolvitur.* Moral. disce hic quanta sit vis conscientiæ, utpote quæ hominem beatum vel miserum efficiat.

Audi S. Ambros. lib. 1. Offic. *Non*, inquit, *secundum forensem abundantiam æstimanda est beatitudo singulorum, sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra.* Et uberius S. Chrysost. homil. 1. in epist. ad Rom. *Animi*, inquit, *tranquillitatem et lætitiam non principatus magnitudo, non pecuniarum copia, non potentiæ tumor, non corporis fortitudo, non mensæ sumptus, non vestium ornatus, non aliud quidquam rerum humanarum afferre consuevit, præter quam conscientia bona, quam certe qui puram habet, ut pannosus sit, ut cum fame luctetur; tamen tranquillior beatiorque est iis qui inter delicias degunt.* Quocirca merito exclamat Auctor ser. 10. ad fratres in Eremo apud S. Augustinum: *O conscientia sancta, in terra adhuc es, et in cœlis habitas! Gaude, o anima sancta, sancta conscientia decorata, gaude cœlesti et æterna gloria.* Vis exempla? Accipe. S. August. l. ad Secundinum Manich. c. 1. *Senti*, ait, *de Augustino quidquid libet, sola me conscientia in oculis Dei non accuset.* S. Greg. Nazianz. Orat. 27. *In omnibus*, inquit, *rebus consiliarii loco rationem, Deique justificationes habeo, a quibus plerumque etiam nullo accusante convincor, et rursus condemnantibus multis absolvor.* S. Bern. ad Eugen. *Quid*, inquit, *in terra quietius et securius bona conscientia? Damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus, quæ et ipsa morte magis erigitur quam deprimitur.* Denique S. Job cap. 16. vers. 20. bonæ conscientiæ testimonio in tot afflictionibus exsultat : *Ecce*, inquit, *in cœlo testis meus, et conscius meus in excelsis.*

Semper enim præsumit sæva (græce χαλεπά, id est gravia, molesta, sæva, difficilia, aspera, acerba, dura et dira) perturbata conscientia.] Nonnulli Codices addunt: *Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia*; sed id delent Romana et Græca. Videtur enim esse alia versio vel certe explicatio sententiæ jam dictæ. Arabicus vertit : *Et ille* (impius)

accipit semper res difficiles et perversas. Præsumit, scilicet *timida nequitia*, quæ præcessit: hæc enim perturbatur et terretur a conscientia propria. Nam *conscientia*, hic est ablativi casus. Græce est, συνεχομενη τη συνειδησει, id est, contenta intra conscientiam, vel latens in conscientia, aut conjuncta conscientiæ, cujus vocem et testimonium sibi jugiter occlamans nequitia, et nequam effugere nequit. Alii legunt συνερχομενη, q. d. Malitia præsumit sæva, quæ malæ conscientiæ congruunt et conveniunt. Alii nervosius legunt, συναγχομενη τη συνειδησει, id est, nequitia constricta, coarctata, vel compressa a conscientia sicut reus constringitur laqueo, dum strangulatur et suffocatur: simili enim modo conscientia nequitiam et hominem nequam coarctat, angit et strangulat: αγχω enim idem est quod strangulo, stringo, obstricta gula coerceo, obtorto collo in vincula duco, præfoco, ango, constringo fauces sive guttur. Hoc Noster secutus vertit: *Perturbata a conscientia*, q. d. Nequitia et homo nequam, ubique pavidus, semper timet sibi imminere scelerum pœnas; quia constringitur pavoribus conscientiæ, quæ illum suæ nequitiæ arguit, et ad pœnam condemnat. Conscientia enim velut tortor nequitiam et hominem nequam, quasi reum mille timoribus, angoribus, mœroribus, suspicionibus ceu laqueis constringit, coarctat, angustat, strangulat, suffocat.

Pro *præsumit*, græce est, προσειληφε, id est assumit, ad se sumit, sibi velut reo applicat, sibi repræsentat: item adjungit et auget, ut mala ingruentia majora suspicetur esse quam revera sint.

Noster videtur legisse, id est, προειληφε, præsumit, præoccupat, antevertit, præsagit, præcognoscit, prævidet, anticipat animo et mente supplicium, prius quam reipsa inferatur et ingruat. Nam ut ait Plutarch. libr. de Tranquill. animi: *Facinorosa conscientia in anima instar est ulceris in corpore, utpote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem jugiter, percellentemque animam*. Et in libro de Sera Numinis vindicta: *Malitia*, inquit, *conjunctum assiduoque ipsam torquentem ac affligentem gestat dolorem; quemadmodum enim flagitiosus quisque ultimo affligendus supplicio, corpore suo propriam fert crucem, ita improbitas ex se ipsa supplicium sibi struit*, etc.

Moraliter, quam mala conscientia sit timida et pavida graphice describit Job cap. 15. 11. dicens: *Sonitus terroris semper in auribus illius, et cum pax sit, ille semper insidias suspicatur. Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem, circumspectans undique gladium.* Et Salomon: *Fugit impius nemine persequente*. Proverb. 28. 1. et S. Cyrill. l. 11. in Joan. c. 32. *Magna quædam res conscientiæ certæ stimulus est qui quando perperam aliquid agimus, etiam nullo præsente ingenti nos metu exagitat.* S. Ambrosius vero lib. 1. Offic. c. 12. *Peccator*, inquit, *quamvis foris abundet et deliciis diffluat, odoribus fragret, in amaritudine animæ vitam exigit. Vita facinorosi, ut somnium, aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio, licet ipsa, quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit: viventes enim in inferna descendunt. Vides convivium peccatoris? Interroga conscientiam ejus, nonne gravius fœtet omnibus sepulchris? Intueris lætitiam ejus, opum abundantiam? introspice ulcera, et vibices animæ ejus, cordisque mœstitudinem:* alibi: *Nihil est quod tam summo dolori sit, quam si unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit. Ita gravis culpa est conscientiæ, ut sine judice se puniat, et velare se cupiat, et tamen apud Deum nuda sit.* Elegantissime autem S. Chrysost. homil. 1. de Lazaro, de divitis conscientia ita loquitur: *Explica mihi istius conscientiam, et videbis intus gravem peccatorum tumultum, jugem metum, tempestatem, turbationem. Videbis veluti in curia mentem ad thronum conscientiæ conscendisse regalem, et tamquam judicem quempiam sedentem, et cogitationes loco carnificum adhibentem, in equuleo suspendentem, lateraque conscientiæ radentem ungulis, pro commissis vehementer inclamantem, cum nemo sciat, nisi quod solus Deus hæc videre noverit.* Rem vero exemplo illustrans, sic prosequitur: *Etenim qui committit adulterium, etiamsi millies fuerit dives, etiamsi nullum habeat accusatorem, non desinit tamen intus se ipsum accusare, et voluptas quidem temporaria est, dolor vero perpetuus. Timor undique ac tremor, suspicio et anxietas, angulos metuit, umbras ipsas formidat, suos ipsius famulos conscios, inscios, illam ipsam, quam corrupit, et virum, quem affecit contumelia. Obambulat amarum accusatorem circumferens conscientiam, cum sit suo ipsius judicio damnatus nec vel ad breve tempus possit respirare. Idem patiuntur et qui rapinam exercent, et qui fraude lucrum faciunt, hoc et ebriosi, et summa, quotquot in peccatis vivunt.* Porro S. Aug. in Ps. 45. *Inter omnes*, ait, *tribulationes humanæ animæ nulla est major tribulatio quam conscientia delictorum.* Idem in Psal. 36. conc. 2. *Quisquis*, ait, *malus est, male secum est, torqueatur necesse est, sibi ipsi tormentum est: ipse enim est pœna sua, quem torquet conscientia sua. Fugit ab inimico quo poterit, a se quo fugiet?* Denique Seneca, licet ethnicus: *Bona*, inquit, *conscientia prodire vult et conspici, ipsas nequitiæ tenebras timet. Prima et maxima peccantium pœna est, peccasse: nec ullum scelus impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Proprium est nocentium trepidare.* Hæc ipse epist. 27.

Exempla sunt in Adam et Eva, qui post peccatum audientes vocem Dei ambulantis per paradisum, pavidi absconderunt se Genes. 3. in Cain, qui occiso Abele urgente conscientia: *Omnis* inquit, *qui invenerit me, occidet me* Genes. 4. 14. in fratribus Joseph, qui ab eo dure accepti: *Merito*, inquit, *hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum*, Genes. 42. 21. Vide Senecam in Oreste, cujus furias ipse graphice depingit. Et Ciceronem pro Roscio Amerino, ubi sceleratorum et scelerum furias graphice pingit, flammas et faces describit. Ex adverso *charitas* (quam parit probitas, probaque conscientia) *foras mittit timorem*, 1. Joan. 4. 18. Et: *Fugit impius nemine persequente: justus autem quasi leo confidens absque terrore erit*, Proverb. 28. 1. Vide ibi dicta. Nam ut ait S. Gregor. libr. 12. Moral. cap. 21. *Nil simplici corde felicius, quia quod innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quamdam fortitudinis simplicitatem suam. Nec suspectus est pati, quod se fecisse non meminit. Unde bene per Salomonem dicitur: In timore Domini fiducia fortitudinis: qui et rursum ait: Secura mens quasi juge convivium. Quasi enim continuatio refectionis est, ipsa tranquillitas securitatis.*

Vere S. Ambros. in Psalm. 39. *Quis*, ait, *puritate pectoris dulcior fructus? Quis cibus suavior quam is quem animus bene sibi conscii, et mens innocentis epulatur? Hinc illud*: *Secura mens quasi juge convivium*, Proverb. 15. 15. Vide ibi dicta. Nihil ergo timidius peccatore, nihil audacius justo. Causæ sunt tres. Prima, quod concupiscentia et passiones animi, quæ peccata creant, animum emolliant et effœminent. Earumdem vero victoria, quæ fit per virtutem, animum fortem virilemque efficiat. Secunda, quod conscientiæ stimuli mentem peccatoris jugiter lancinent, rodant, ejusque vigorem exedant: justo vero virtus ipsa quam exercet, et conscientiæ probitas animos addant. Tertia, quod peccator a gratia Dei deseratur, justus vero eadem polleat; gratia autem Dei est omnipotens: nam per eam omnia fieri possunt, quantumvis ardua sine illa vero nil boni effici potest; unde justus est magnanimus et confidens, peccator autem pusillanimis et timidus instar muris.

11. Nihil enim est timor nisi (nonnulli Codices hic interserunt, *præsumptionis adjutorium*. Vatablus: *Temeritatis adjumentum;* sed hæc delent Romana et Græca) proditio cogitationis auxiliorum.] To *cogitationis* in Vulgata potest referri ad τὸ *proditio*, q. d. Timor non est aliud quam proditio et perditio cogitationis et mentis, quæ si libera esset a timore, excogitare posset plura auxilia, quibus rem, quam timet depelleret: jam autem plena timore id præstare nequit. Græca tamen τὸ *cogitationis* referunt ad τὸ *auxiliorum*. Sic enim habent: *Nil enim aliud est timor, nisi auxiliorum e cogitatione vel ratione proficiscentium proditio.* Sed eodem redit sensus. Timor enim ideo prodit et perdit hæc sui auxilia et remedia, quia perdit et adimit homini cogitationem et rationem, ne possit auxilia hæc excogitare. Metus enim adimit ligatque mentem, motum, memoriam et linguam. Unde pavidi fiunt mentis inopes, immobiles, immemores, elingues, ut nec intelligere, nec movere se, nec recordari, nec loqui valeant, sed corpore et animo quasi obstupescant. Causam dat Aristot. in Problem. sect. 27. quod in metu spiritus et calor confugiant ad roborandum cor: unde extremæ partes frigent et rigent. Hinc pallor in facie, tremor in manibus et labris, stupor in capite et pedibus, algor in cute, rigor in lingua.

Probat quod dixit, timidam esse nequitiam, ideoque sæva semper præsumere, ex ejus rei causa, quæ est, quod timor adeo malum quod timet apprehendat et metuat, ut illi quasi victus succumbat, seseque dedat: quare de ejus auxiliis et remediis adinveniendis cogitare nequit; sed eorum quasi est proditor et perditor. Est metaphora sumpta a militibus timidis in arce obsessis, qui ex timore arcem hosti obsidenti produnt et dedunt. Simili enim modo timor arcem rationis et mentis, quæ varios malum quod timetur, evadendi modos et vias excogitare posset, ita debilitat, stringit et ligat, ut eam prodat tradatque hosti, puta malo quod timetur, ac desperationi, quo fit ut pessima quæque sibi imminere auguretur, eaque vitatu esse impossibilia sibi persuadeat. Timor enim rationi et menti subesse, ac ab ea se regi et moderari sinere debuerat, quare fidem illi debitam fallit, imo illam prodit, dum illi consilium et fiduciam adimit, illamque facit sui impotem, pavidam, anxiam et desperantem. Quocirca hæc timoris proditio in re non est aliud quam inopia consilii, ac cogitationum defectio et desertio, quod scilicet homo per trepidationem æstumque timoris ita abripiatur, ut prodatur, id est, deseratur a cogitationibus mediorum et auxiliorum, quibus posset malum, quod metuit, evadere. Unde nonnulli ex Græco vertunt: *Nihil est metus, nisi defectus vel desperatio excogitandi consilii.* Sic enim milites timidi, dum ducem deserunt, eum hosti produnt et tradunt. Hinc et prodere Latinis subinde idem est quod abjicere, deserere, dimittere, repellere. Prodere enim idem est quod porro dare, id est, projicere, propellere, excludere, ait Servius. Unde Virgil. lib. 1. Æneid.

> Navibus (infandum) amissis unius ob iram,
> Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.

Prodimur ergo idem est quod *disjungimur*. Sic quoque hic accipi patet ex versu 14. ubi ait: *Animæ deficiebant traductione*, græce προδοσια, id est, *proditione.*

Moral. hic disce quantum malum sit timor, utpote qui hominem prodat et perdat. Unde *semper in prælio iis maximum est periculum, qui maxime timent*, audacia pro muro habetur, ait Sallust. de Conjur. Catil. *Quodcumque additur subsidio, id corrumpitur timore fugientium*, ait Cæsar libr. de Bello Civili: *Plerumque in summo periculo timor misericordiam non accipit*, ait idem libr. 7. *Hæc natura est magnis timoribus, ut quod evenit deterius credant*, ait Tacit. Annal. lib. 15. *In periculis Reipublicæ, qui singulatim pertimescunt, in timore potius quam in virtute opprimentur*, ait Jul. Capit. in Max. et Balbino: *Timor mentem agens attonitam non sinit utiliora decernere*, ait Procop. de Bell. Pers. libr. 2. *Montium vertices hostium speciem præbent, animo semel timore oppresso*, ait G. Pachim. histor. libr. 4. *Timidi et ignavi ad desperationem formidine properant*, ait Tacitus libr. 2. Histor. *Qui natus est ejusmodi, ut metuat omnia, etiamsi mus strepitum edat, belluarum simili quadam ignavia timidus habendus est, et qui muscipulam vi morbi timeat*, ait Aristot. 3. Ethic. capit. 7. *Sine animi præsentia ars contra periculum nihil prodest. Timor enim memoriam excutit et ars amittitur animo languefacto*, ait Thucydides lib. 2. *Principum timiditas maxima est causa cædium: fiducia sui placidos eos et mansuetos, et a suspicionibus vacuos reddit. Ita ferarum quoque, quæ a cicuratione sunt alienissimæ, timidæ sunt et omni strepitu terrentur: generosæ autem non aspernantur hujusmodi blandam tractationem, qui propter fiduciam sui facilius aliis se committunt*, ait idem in Artaxerxe: *Hæsitabunda et formidolosa peritia, egregium aliquid audere haud quaquam consuevit*, ait Procop. de Bello Goth. libr. 2. *Timiditas est corrupti legitimi judicii de rebus metuendis, aut non metuendis, sive ignorantia terribilium et non terribilium, et neutrorum*, ait Hierocles libr. de Justitia. Pavidi enim minora mala timent, at majora non apprehendunt, nec timent: quare dum fugiunt minora, incidunt in majora. Sic peccator timens amittere opes, famam, vitam pejerat, sceleraque patrat, quibus cœlum et æternam felicitatem amittit: sapiens vero et constans timenda timet, non timenda non timet.

Timenda vero timet eo modo et moderatione, qua oportet et recta ratio dictat.

Aliter Lyrau. Proditio, inquit, hic idem est quod ostensio et manifestatio. Timor enim in facie efficiens pallorem prodit, id est, manifestat cogitationem auxilii: quia significat quod timens auxilium desiderat et cogitat de illo. Verum hoc frigidius est. Porro Syrus alio abit: *Quid*, ait, *est timor, nisi consummatio malitiæ, et adjutor cogitationum, qui est interius?* Vicinius Arabicus: *Quia timor*, ait, *non est aliud, nisi formido tormentorum propter cogitationem.*

Mystice Hugo: Impius, inquit, timens non cogitat de auxilio Dei; si enim hoc cogitaret, utique diceret: *In Deo speravi, non timebo quid faciat mihi homo*, Psal. 55. 12. Et *In Domino sperans non infirmabor*, Psal. 25. 1.

12. Et dum intus minor est exspectatio, majorem computat inscientiam ejus causæ, de qua tormentum præstat.] *De qua*, scilicet nequitia, sive malitia supplicium, quasi meritum culpæ fructum, et stipendium sibi producit et exhibet. Pro *inscientiam*, alii legunt per diastolen, *in scientiam*, id est, propter scientiam; alii, *conscientiam*; alii, *potentiam*. Qui *in scientiam* leguut, hunc non ineptum dant sensum, q. d. Dum in timore interne minor est exspectatio mali eventus secundum se, hanc tamen animus meticulosus majorem æstimat, quod novit et anxie considerat causam, de qua tormentum sibi præstat, id est, torquetur, pavet, angitur, ex eaque conjectat eventus pessimos, et pejores quam eventuri sint, eosque sibi fingit. Verum legendum est per systolen, *inscientiam*. Græce enim est, αγνοιαν, id est, *ignorantiam*. Sensus est, q. d. Quia timor est proditio, et defectio excogitandi contra malum, quod timetur auxilii; hinc dum intus in mente timentis minor est exspectatio auxilii, fit ut magis apprehendatur malum quod timetur, præsertim dum ejus causa nescitur et ignoratur. Ignorantia enim causæ metum auget, eumque majorem efficit. Timidus enim metuit ne in causa, quam non satis perspectam habet, multi effectus pessimi et molestissimi lateant, quos ipse excepturus sit. Unde S. Chrysostom. hom. de Patientia Job, docet ignorantiam causæ, quæ pœnam affert, valde augere calamitatem. Sic hoc loco Ægyptii ignorabant causam tenebrarum, spectrorum, mugitus animalium, et sibili serpentium, ideoque putantes in ea deteriora latere multo graviora et duriora sibi imminere formidabant. Hinc Vaticani vertunt: *Majorem computant inscientiam* (id est ignorantiam) *præbentis tormentum causæ.*

Posset quoque verti in ablativo: *Majorem putant ignorantiam præbente tormentum causa*, q. d. Dum minor est exspectatio evadendi malum quod timetur, tunc qui timet majorem putat ignorantiam, hoc est, majus suspicatur esse malum ignoratum quod futurum sibique obventurum metuit, dum ipsum cruciat causa. Ideo enim magis timet malum imminens ignoratum; quia tam in se habet causam cruciatus, quam plurium malorum a se ignoratorum, pari modo causam fore metuit et auguratur. Animus enim meticulosus nil nisi tristia, quæ metum augeant suspicari potest.

Quocirca Ægyptii in densissimis tenebris positi, et horridis spectris ac ignibus intermicantibus perculsi, nil nisi funestum, ominosum, minax et horrendum cogitare poterant. Unde Josephus addit: *Illo*, inquit, *metu imminente, ne forte penitus ab ea caligine absorberentur:* Forte etiam antiquum chaos et mundi confusionem et dissolutionem quamdam formidabant, quasi mundus esset periturus, et in primævum chaos suum rediturus. Sciebant enim Deum sibi esse infensissimum, ac proinde ab eo omnia irarum et dirarum fulmina pavidi exspectabant.

Perperam Vatabl. pro αγνοιαν legit αγνειαν ab αγνος quod significat donis incorruptum, qui a justo dimoveri nulla ratione potest, adeoque implacabilem; unde vertit: *Cum intus residens exigua spes magis reputat causæ cruciatum, moventis implacabilitatem*, vel *potentiorem imaginatur implacabilitatem;* nam omnes Codices legunt αγνοιαν, non αγνειαν: neque αγνεια Græcis significat implacabilitatatem, sed puritatem et sanctimoniam.

Minor est expectatio] auxiliorum. Ita passim interpretes, licet Nannius, Clarius et Jaus. minorem accipiant exspectationem futuri mali. Nam, inquiunt, pro *minor* græce est, ηττων, id est inferior, victa et oppressa est exspectatio, sive spes in timidis et pavidis per desperationem. Græce est elegans paronomasia: timor, inquit, est προδοσια, id est, proditio auxiliorum, ideoque in eo minor est, προσδοκια, id est, exspectatio et spes evadendi.

Causæ de qua tormentum præstat.] Quæ scilicet timido tormentum præbet, ut habent Græca, sive ob quam timidus se torquet et cruciat. Causa impiis timidis tormentum præstans est triplex. Prima, est propria culpa, puta scelerum multitudo, gravitas et magnitudo, quam impius non satis perspicit, sed majorem, quam ipse sciat esse metuit. Ad hæc majus tormentum est pati ob culpam, quam pati ob justitiam et innocentiam; ob hanc enim pati et occidi est decus et gloria martyrii. Secunda, est quæ impium castigat et punit: sicut Ægyptios hic cruciabant tenebræ et spectra, quarum vim, numerum et quantitatem ipsi perspicere non poterant. Tertia, est Dei ira et vindicta, quæ multo minus ab impiis perspicitur: quocirca semper metuunt ne illa irrogato supplicio non contenta, alia et alia graviora infligat.

Porro Syrus hic alio prorsus abit; sic enim vertit: *Et quod minus est eo* (timore) *abscondit, et ipse est præstantior eo quod ignotum est;* quæ verba obscura sunt et Ædipo indigent.

13. Illi autem, qui impotentem (perperam nonnulli per diastolem legunt, *in potentem*; græce enim est, αδυνατον, id est, *impotentem*. Vide Franc. Lucam hic varias vitiatasque lectiones recensentem) vere noctem, et ab infimis, et ab altissimis inferis supervenientem, eumdem somnum dormientes.

14. Aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione: subitaneus enim illis et insperatus timor superveniebat.] Græce: *Illi autem impotentem vere noctem, ac ex impotentis Orci speluncis advenientem, eodem somno dormientes, tum monstris phantasmatum agitabantur, tum animæ dissolvebantur defectione, subitus enim nec exspectatus timor eis supervenerat.*

Noctem impotentem vocat triduanas et densissimas tenebras Ægypti, quæ fecerunt, ut Ægyptiis continua et triduana esset nox. Sed cur vocatur *impotens?* Pri-

mo, Jansen. *impotens*, inquit, passive, id est tolerari non potens, intolerabilis: *impotens* ergo, supple, *toleratu*.

Secundo, *impotens* nox active dicitur, quæ superari et illuminari non potest, puta ineluctabilis. Aut rursum passive nox *impotens*, id est, invalida et devicta, quæ scilicet tenebras per radios solis vincere et dispellere non poterat, sed ab iis plane vincebatur.

Tertio, *impotens*, id est, debilis et infirma nox dicitur metonymice ab effectu, inquit a Castro, quod Ægyptios impotentes et invalidos redderet ad quodvis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu debilitatos instar eorum, qui somno compediti nihil operantur. Nam propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eumdem somnum dormisse. Eadem ratione orcum seu infernum vocat impotentem, quod suos hospites reddat impotentes et imbecilles ad quodvis opus.

Quarto, et nervosius, nox dicitur *impotens*, id est, nimis potens, nimia, immoderata, quæ scilicet sua vi toti Ægypto densissimam et insuperabilem caliginem inducebat, quæque Ægyptios potentissime et validissime per tenebras, larvas, spectra, famem, sitim, pavorem, et angorem cruciabat, nullamque eis dabat requiem vel somnum, uti faciunt aliæ noctes.

Denique dicitur *impotens* nox, ait Cantacuzenus, quia quasi exorta videbatur ex profundissimis speluncis inferni impotentis, qui non potest ullum modum imponere malis, quibus afficit eos, quos in se continet, nec cruciamenta moderari ac temperare, sed cæco quodam impetu omnes excruciat. Itaque merito nox illa impotens filia Orci impotentis putabatur. Orcus enim vocatur obscuritas inferorum, ac infernus ipse ejusque præses Lucifer, qui nullius miseratur, juxta illud Horatii lib. 3. Carm.

Victima nil miserantis Orci.

Impotens enim idem est, quod nimis potens, ait Donatus. Sic vocatur, impotens dominatus, vel tyrannus, id est, nimis potens et imperiosus; unde Quintilianus: *Decemviri*, inquit, *quorum principatus erat immoderatus, a Livio impotentes Domini nuncupantur.* Et Cicero Philip. 5. *Advolabat*, inquit, *ad urbem a Brundusio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes cives cum exercitu Antonius.* Et rursum: *Impotens, iracundus, contumeliosus, superbus.* Sic vocatur amor, animus, lætitia impotens, at motus animi impotentes, id est, prævalidi, quos homo frænare nequit, sed potius ipsi potentes homini dominantur, ac ad id quod appetunt prosequendum, velut equum stimulis ardenter adigunt, coguntque.

Quare nimis frigide nonnulli noctem impotentem interpretantur inanem; quia inquiunt non erant veræ tenebræ, cum toto reliquo orbe esset dies, et Hebræis esset clara lux; verum Ægyptiis a Deo obcæcatis videbantur esse tenebræ. Hoc enim falsum est: Erant enim veræ et meræ summæque tenebræ, uti ostendi Exodi 10.

Et ab infimis, et ab altissimis (id est, profundissimis) inferis supervenientem.] Græce: *Et ex impotentis Orci speluncis advenientem.* Quasi dicat: nox hæc et caligo erat summa et quasi infernalis. Nota, Script. sicut lucem nostram tribuit cœlo, sic tenebras inferno; tum quia infernus est regio et matrix tenebrarum, sicut cœlum lucis; perinde ac dicitur regio ferax auri, argenti, etc. tum quia a dæmonibus inferni præsidibus hæ Ægypti tenebræ, per densationem aeris et vaporum ex imo terræ eductorum, producebantur. Potissima tamen tenebrarum causa fuit Deus, subtrahens concursum suum soli et luci, ne lumen spargeret in Ægyptios. Simili phrasi dicimus Ætnam, Vesuvium, Heclam, aliosque montes flammivomos, esse os, ostium, fenestras inferni. Sic Virgil. infernum pingit 6. Æneid. dicens:

Umbrarum hic locus est, somni, noctisque soporæ.

Eumdem somnum dormientes.] Quia licet Ægyptii in tenebris pavidi essent vigiles, tamen quasi dormientes, attoniti et sopiti ab omni operatione vacabant, et vanis somniis, monstris, græce phantasmatibus, visis et spectris conturbabantur. Hic ergo erat idem quasi somnus insomnis omnium. Rursum idem, id est, similis nocti impotenti, erat somnus impotens omnium.

Insperatus (id est, inexpectatus, inopinatus, improvisus) timor supervenerat,] et irruerat in Ægyptios.

Deficiebant.] Græce παρελυοντο, id est, dissolvebantur, et fiebant quasi paralitici animo magis quam corpore. Nam a παραλυω, dicitur Paralysis, id est, dissolutio nervorum, membrorum et virium, quæ instar ceræ liquefactæ liquantur et diffluunt.

Traductione animæ.] Græce est, προδοσια, id est, proditione, uti paulo ante v. 11. vertit Noster; hoc est defectu, derelictione, desperatione, q. d. Ægyptii ex pavore quasi deficiebant animo, et patiebantur deliquium mentis. Minus recte nonnulli per traductionem accipiunt separationem animæ a corpore, puta mortem, et alii punitionem.

15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus.] q. d. In tantis tenebris, si quis Ægyptius casu aliquo in foveam vel terram collapsus fuisset, præ pavore, et stupore surgere, aut erigere se non volebat, nec valebat, sed hærebat in ea quasi conclusus in carcere, idque *sine ferro*, id est, sine catenis et vinculis ferreis; timor enim instar catenæ eos colligabat et vinciebat. Græce est, εις ασιδηρον ειρκτην, id est, *in inferratum* (ferro carentem) *carcerem inclusus.* Ita Lyran. Osorius et alii passim. Hunc sensum exigit, quod habet Vulgata conditionate: *Si quisquam ex illis decidisset*; pro quo græca habent: *Si quicumque illic erat collabens, vel decidens*, scilicet in illas tenebrarum, spectrorum et terrorum angustias, hic in iis quasi in carcere inclusus continebatur, ut se iis expedire aut loco movere non posset, sed in iis immobilis consisteret. Unde sequitur.

16. Si enim rusticus quis erat, aut pastor, aut agri (græce *in deserto*, id est, loco solitario, qualis est ager, pratum, sylva) laborum operarius præoccupatus esset (tenebris) ineffugibilem (id est, inevitabilem, quam nemo fugere, multo minus fugare posset: unde Hugo legit *ineffugabilem*) sustinebat necessitatem.] Tenebras has tam horribiles tolerandi, ob easque in agro manendi, otiandi, non laborandi, formidandi: nemo enim se movere loco, aut domum redire

audebat vel poterat, utpote in densissimis tenebris constitutus, et quasi incarceratus.

17. Una enim catena tenebrarum omnes erant colligati. Sive spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos avium sonus suavis, aut vis aquæ decurrentis nimium.

18. Aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus invisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo, deficientes faciebant illos præ timore.] Græce: *Siquidem omnes una tenebrarum catena constricti erant. Sive flatus sibilans, sive densos inter ramos avium sonus suavis ac numerosus, aut murmur aquæ euntis vis; aut sonus validus præcipitatorum saxorum; aut salientium animalium cursus non aspectabilis, aut ululantium immanissimarum ferarum vox, sive Echo montium cavernis repercussa, metu illos exanimabat.* Explicat necessitatem jam dictam, eamque vocat *catenam tenebrarum*, quia earum horrore, pavore, et angore ita percellebantur Ægyptii ut velut attoniti fierent stupidi, et immobiles, perinde ac si catenis in carcere fuissent colligati. Causa a priori erat, quod timor causet frigus, imo ut ait Aristot. 2. Rhetor. 13.

> Timor frigiditas quædam est.

Frigus autem hominem stringit et quasi ligat, ut se loco movere nequeat. Unde Plautus in Amphitr.

> Timeo, *inquit*, totus torpeo:
> Nunc ubi terrarum sim nescio.
> Non miser me commovere possum præ formidine.

Et in Truculento:

> Neque vivus, neque mortuus sum, neque quid nunc faciam scio,
> Neque ut hinc abeam, neque ut ad hunc adeam scio, timore torpeo.

Mystice, catena scelerum contexitur ex septem vitiis capitalibus quasi e septem annulis, quorum unus trahit alium, illique innectitur; gula enim trahit luxuriam, luxuria iram, ira invidiam, invidia superbiam, superbia avaritiam, avaritia acediam. Ita Hugo, aut ut S. Bonav. Suggestio diaboli parit cogitationis delectationem, delectatio consensum, consensus operis perpetrationem, hæc iterationem et pravam consuetudinem, consuetudo inverecundam de peccato gloriationem et jactantiam. *Catena* enim dicitur, quod *se capiendo teneat*; quia in ea annulus annulum capit et tenet.

Spiritus sibilans.] Puta ventus vel aura tenuiter perstrepens aut halitus et stridor animalis respirantis. Refer hæc omnia ad finem, v. 18. *Deficientes faciebant eos ex timore.* Pavidi enim in tenebris omnia tuta timent, iisque quasi animo deficiunt et exanimantur. Audi Senecam ep. 13. *Nos et venturo torquemur et præterito, multa bona nostra nobis nocent, timoris tormentum memoria reducit, providentia anticipat, nemo tantum præsentibus miser est,* etc. *Plura sunt quæ nos terrent, quæ premunt, et sæpius opinione amplius laboramus. Cito accedimus opinioni, et sic vertimus terga, quemadmodum aliquos pulvis motus, fuga pecorum exit castris, aut quos fabula aliqua sine auctore conterruit: nescio quomodo vana perturbant. Vera enim modum suum habent. Verisimile est aliquid futurum mali, non statim verum est; quam multa inexpectata venerunt: quam multa exspectata numquam comparuerunt.*

Avium sonus suavis.] Id est concentus avium, præsertim philomelarum et merularum, quæ suavissime canunt initio veris, puta sub Pascha, quando Hebræi egressi sunt ex Ægypto, ac paulo ante hæc plaga tenebrarum contigit; illa enim et cæteris coactus fuit Pharao, et Ægyptii Hebræos missos facere. Pavidis enim et tristibus omnia jucunda, omnesque melodiæ, videntur mœstæ et funestæ.

Pro *mugientium*, græce est, ὠρυομένων, id est, *ululantium*, quod proprie est luporum, sicut mugire boum, hinnire equorum, barrire elephantorum, grunnire porcorum, rugire leonum, quæ omnia hic per τὸ *mugientium*, Synecdochice intelligit (unde Vatabl. vertit *rugientium*) puta quaslibet quorumlibet animalium voces et fremitus. Omnia enim animalia ad hasce tantas, tamque diuturnas tenebras percellebantur, quia in iis impediebantur a quærenda præda et esca; unde præ fame et siti horrende mugiebant, et, latrante ventre, rugiebant: quare tot tantisque rugitibus paventes Ægyptii pene exanimabantur. Qui enim timet, percellitur, itaque trepidat, horrescit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur, quæ res efficit, ut quam hic a metu vincitur, tam illic a fiducia deseratur, nec solum viribus defectus, verum etiam spe destitutus. Siquidem cuncta nimium formidantem, necesse est spe quoque destitui. Habet enim metus animi fractionem, et quasi fugam: itaque meticulosos non res solum atque pericula, verum rumores etiam ipsi incerti et vani, et rosæ, ut dicitur, umbra persæpe terret.

Resonans de altissimis montibus Echo.] *Altissimis*, id est, profundissimis. Græce enim est ἐκ κοιλότητος, id est, ex concavitate montium. Echo enim fit cum vox cavernis repercussa in se redit, sibique quasi respondens id, quod dixit refert et repetit, ita ut rudibus et rei ignaris videatur esse in cavernis absconditus vir responsans, et vocem repetens: quare ipsi mirantur et percelluntur. Echo ergo fit dum aer, indeque sonus in læve concavumque corpus illisus, velut pila repercussus resilit: ob hanc enim repercussionem fit sonus resonus, sive *resonans*, ut apte vertit Noster. Resultans enim aer voces reciprocas, id est primæ similes reddit. Unde Evodius l. 4. Epigr. Echo vocat, *imitatricem sermonis, vocis fæcem, verbi caudam.* Echo vox Græca est, ἠχώ, id est, sonus, Echo resonantia, ab ἠχέω, id est, sono, resono, clango. Unde Ovidius 3. Metam. Echo poetice velut Nympham describens, hoc ejus dat ænigma, quo simul insinuat per eam cervos timore percelli, et in retia a venatoribus adigi: sic enim canit:

> Aspicit hunc trepidos agitantem in retia cervos
> Vocalis Nymphe, quæ nec reticere loquenti,
> Nec prior ipsa loqui didicit resonabilis Echo.

Ausonius vero Theodosii Imper. familiaris, Echo hoc dat ænigma:

> Aeris et linguæ sum filia, mater inanis
> Indicii, vocem quæ sine mente gero:
> Extremos pereunte modos a fine reducens,
> Ludificata sequor verba aliena meis.
> Auribus in vestris habito penetralibus Echo,
> At si vis similem pingere, pinge sonum.

Rudes ergo et impii male sibi conscii timent Echo; quasi vocem secretam in cavernis ab angelo, aut sententiam a Numine missam ad scelus castigandum. Nam ut ait Statius Thebaid. 3.

> Invigilant animo, scelerisque patrati
> Supplicium exercent curæ, tunc plurima versat
> Pessimus in dubiis augur timor.

19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, et non impeditis operibus continebatur.

20. Solis autem illis superposita erat gravis nox, imago tenebrarum, quæ superventura illis erat,] q. d. Totus reliquus orbis claro solis resplendebat lumine, cum in sola Ægypto densissimæ essent tenebræ, imo in ipsa Ægypto apud Hebræos splendida erat lux, ut dicet cap. 18. 1. Sic et plaga septima, quæ fuit grandinis, et quinta, quæ fuit pestis, ac cæteræ omnes solos tetigere Ægyptios, nullos autem Hebræos, ut patet Exodi 9. 4. et 26. Idem testatur Philo et Josephus. Pro *limpido*, græce est, λαμπρῷ, id est, splendido, nitido, fulgido.

Ex dictis liquet, non recte Jansen. ex τὸ *omnis orbis* colligere, etiam totam Ægyptum luce solis fuisse illustratam, sed eam non vidisse Ægyptios, eo quod oculi eorum essent obcæcati. Nam a toto orbe mox excipit Ægyptios, dicens: *Solis autem illis superposita erat gravis nox.* Adde, hæ tenebræ fuere palpabiles, ut dicitur Exodi 10. non ergo consistebant in oculis Ægyptiorum, nec in sola subtractione concursus Dei, qua luci subtrahebat suam cooperationem ad illuminandum Ægyptios, sed insuper erant crassa caligo, vapor et nebula a Deo inducta, ut dixi Exodi 10.

Et non impeditis operibus continebatur.] Id est distinebatur, occupabatur, q. d. Incolæ totius orbis in luce degebant, seque in suis officiis et operibus late continebant et occupabant; nil enim erat, quod opera eorum impediret, cum tenebræ impedirent Ægyptios, ne quid operari possent. Unde Vatabl. vertit: *Et expeditis frequens erat operibus*, q. d. Reliqui omnes erant in luce, ideoque negotiosi, soli Ægyptii erant in tenebris, ideoque otiosi.

Imago tenebrarum quæ superventura erat illis.] Tum in morte et sepulcro, tum magis in inferno et gehenna; longa ergo illa et atra nox Ægypti erat umbra et imago mortis, quæ illi imminebat in gehenna. Sic Job cap. 10. 22. sepulcrum vocat *Terram tenebrosam, et opertam mortis caligine, terram miseriæ et tenebrarum, ubi umbra mortis et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.*

Ipsi ergo sibi graviores erant tenebris.] Ob peccatorum conscientiam, indeque mentis perturbationem, excæcationem, pavorem et angorem. Nullum enim majus est tormentum morsu et remorsu scelestæ conscientiæ. Igitur Ægyptii laborabant duplici caligine, scilicet corporis et mentis, sed hæc illa longe erat gravior, ipsosque magis cruciabat.

Notat hic sapiens triplices imo quadruplices tenebrss. Primæ sunt oculorum, secundæ mentis et peccati: tertiæ mortis, quartæ gehennæ. Primæ privant luce solis; secundæ privant gratia Dei; tertiæ privant vita; quartæ visione Dei. Porro tenebræ peccati reliquarum trium tenebrarum sunt causa. Vide ergo quam tenebrosum, horridum et horrendum sit peccatum. Sicut enim ob tenebras Ægyptiis lux videbatur illucida, luna illunis, cœli cœci, sol insolens: sic peccatoribus Deus cœlum, angeli virtus, sapientia omniaque bona videntur obscura, atra, tetra, horrida.

Quocirca S. August. in Psalm. 45. *Inter omnes*, ait, *tribulationes humanæ animæ nulla est major tribulatio, quam conscientia delictorum.* Et S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 12. asserit *ipsam, quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requiem, in inferno esse: Viventes* cum *in infernum descendunt.* Et S. Bernard. serm. 4. de Assumpt. B. Virgin. *Infernus quidem*, ait, *et carcer animæ, rea conscientia.* Hoc est quod Deus impiis minatur Levit. 26. 36. *Dabo pavorem in cordibus eorum: terrebit eos sonitus folii volantis: et ita fugient quasi gladium: fugient, nemine persequente.* Ubi plura hac de re congessi.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit componere, opponere, et præponere Hebræos Dei cultores Ægyptiis idololatris. Primo, v. 1. quod in densis Ægyptiorum tenebris Hebræis lux esset clarissima. Secundo, v. 3. quod Hebræi ducem viæ a Deo acceperint, columnam nubis per diem et ignis per noctem; Ægyptii vero sine duce mersi sint in mari rubro. Tertio, v. 6. quod, cæsis ab angelo Ægyptiorum primogenitis, Hebræi nil passi sint. Quarto, v. 20. quod, cum ob seditionem Core Deus immisisset ignem in populum, per thurificationem et deprecationem Aaronis placari se permiserit, plagamque stiterit, cum Ægyptiis fuerit implacabilis, eosque variis plagis per Moysem attriverit, et tandem Pharaonem cum omnibus asseclis in mari suffocarit.

1 Sanctis autem tuis maxima erat lux, et horum quidem vocem audiebant, sed figuram non
videbant. Et quia non et ipsi eadem passi erant, magnificabant te: 2. et qui ante læsi
erant, quia non lædebantur, gratias agebant, et ut esset differentia, donum petebant. 3. Pro-
pter quod ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignotæ viæ, et solem sine læsura boni
hospitii præstitisti. 4. Digni quidem illi carere luce, et pati carcerem tenebrarum, qui inclusos
custodiebant filios tuos, per quos incipiebat incorruptum regis lumen sæculo dari. 5. Cum cogita-
rent justorum occidere infantes: et uno exposito filio et liberato in traductionem illorum multi-
tudinem filiorum abstulisti, et pariter illos perdidisti in aqua valida. 6. Illa enim nox ante co-
gnita est a patribus nostris ut vere scientes quibus juramentis crediderunt, animæquiores essent.
7. Suscepta est autem a populo tuo sanitas quidem justorum, injustorum autem exterminatio. 8. Si-
cut enim læsisti adversarios, sic et nos provocans magnificasti. 9. Absconse enim sacrificabant
justi pueri bonorum et justitiæ legem in concordia disposuèrunt: similiter et bona et mala receptu-
ros justos, patrum jam decantantes laudes. 10. Resonabat autem inconveniens inimicorum vox, et
flebilis audiebatur planctus ploratorum infantium. 11. Simili autem pœna servus cum Domino af-
flictus est, et popularis homo regi similia passus. 12. Similiter ergo omnes, uno nomine mortis,
mortuos habebant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum vivi sufficiebant: quoniam uno momento
quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est. 13. De omnibus enim non credentes propter ve-
neficia, tunc vero primum cum fuit exterminium primogenitorum, spoponderunt populum Dei esse.
14. Cum enim quietum silentium contineret omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet,
15. omnipotens sermo tuus de cœlo a regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminii ter-
ram prosilivit, 16. gladius acutus insimulatum imperium tuum portans, et stans replevit omnia morte,
et usque ad cœlum attingebat stans in terra. 17. Tunc continuo visus somniorum malorum turba-
verunt illos, et timores supervenerunt insperati. 18. Et alius alibi projectus semivivus, propter
quam moriebatur, causam demonstrabat mortis. 19. Visiones enim quæ illos turbaverunt, hæc præ-
monebant, ne inscii, quare mala patiebantur, perirent. 20. Tetigit autem tunc et justos tentatio
mortis et commotio in eremo facta est multitudinis: sed non diu permansit ira tua. 21. Prope-
rans enim homo sine querela deprecari pro populis, proferens servitutis suæ scutum, orationem et
per incensum deprecationem allegans, restitit iræ, et finem imposuit necessitati, ostendens quoniam
tuus est famulus. 22. Vicit autem turbas, non in virtute corporis nec armaturæ potentia, sed ver-
bo illum qui se vexabat subjecit, juramenta parentum et testamentum commemorans. 23. Cum enim
jam acervatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit et amputavit impetum, et divisit il-

lam quæ ad vivos ducebant viam. 24. In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum: et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat. 25. His autem cessit qui exterminabat, et hæc extimuit: erat enim sola tentatio iræ sufficiens.

1. SANCTIS AUTEM TUIS MAXIMA ERAT LUX, ET HORUM QUIDEM VOCEM AUDIEBANT, SED FIGURAM NON VIDEBANT; ET QUIA NON ET IPSI EADEM PASSI ERANT MAGNIFICABANT TE.] Sanctos vocat Hebræos, quia fideles ad sanctum sancti Dei cultum, ipsamque sanctitatem a Deo vocati erant, eique quaşi addicti et consecrati, juxta illud Psalm. 103. *Facta est Judæa sanctificatio ejus, Israel potestas ejus. Maxima erat lux*, non quod major naturali foret et miraculosa, sed *maxima*, comparatione Ægyptiorum, qui in densis erant tenebris, quodque Deus, dissipatis omnibus nebulis et nubibus clarissimos solis radios Hebræis exhibuerit. Adde Hebræis ob disparitatem hanc exsultantibus lucem hanc fuisse maximam, sicut cum iidem per Esther cap. 8. 16. a morte liberati sunt, ipsis *nova lux oriri visa est, gaudium, honor et tripudium.* Vide dicta Exodi cap. 10. vers. 23. Fuere ergo Hebræi Dei cultores filii lucis, Ægyptii vero idololatræ filii tenebrarum.

ET HORUM QUIDEM VOCEM AUDIEBANT.] Addunt nonnulli *inimici*, sed id delent Romani et Græci. Verisimile enim est ex commento nonnullorum in textum irrepsisse. Multi enim hæc referunt ad Ægyptios, q. d. *Horum*, scilicet Hebræorum in luce exsultantium *vocem* jubilationis *audiebant eorum inimici*, scilicet Ægyptii, *sed* ob tenebras, quibus involuti erant, eorum *figuram non videbant:* quare eos *quia non et ipsi eadem*, puta easdem tenebras, spectra et terrores *passi erant*, quas Ægyptii patiebantur, *magnificabant te.* Græce *beatificabant*, id est beatos prædicabant. Ita S. Bonaventura, Dionysius, Cantacuzenus et alii.

Alii tamen æque apposite hæc referunt ad Hebræos q. d. *Horum*, scilicet Ægyptiorum; in tenebris flebilem vocem, gemitus et suspiria *audiebant* Hebræi, sed eorum *figuram* ob caliginis densitatem *non videbant*, quocirca se beatos prædicabant, et *magnificabant te*, Domine, eo quod tenebras non paterentur, quas patiebantur Ægyptii. Uterque sensus verus est et appositus. Secundus tamen magis respondet Vulgatæ, quæ habet: *magnificabant te.* Hebræi enim exsultantes magnificabant Deum, cum Ægyptii suas ærumnas miserrime deplorarent.

Vaticanus Codex legit affirmative: *Quoniam quidem et ipsi*, scilicet Ægyptii *passi erant.* Complut. vero et Vulgata nervosius legunt negative : *Quia non et ipsi*, scilicet Hebræi *eadem passi erant*, quæ Ægyptii.

Pro *magnificabant te*, græce est ἐμακάριζον, id est, *beatificabant*, id est beatum prædicabant, tum Israelem, tum ejus ductorem Deum. Beatitudo enim Dei in eo sita est, quod ipse ita affluat bonorum omnium copia, ut eamdem in creaturas, præsertim homines et angelos effundat, nihilque ab eis recipere valeat, quod significat Hebr. Dei nomen *Saddai*, id est sufficientia, copia, abundantia, hoc est quod ait Psaltes: *Dixit Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Psalm. 15. 1. Hinc *Beatius est magis dare, quam accipere.* Dare enim est Dei abundantis, accipere vero est hominum indigentium. Actor. 20. 35. Vide ibi dicta.

2. ET QUI ANTE LÆSI FUERANT, QUIA NON LÆDEBANTUR, GRATIAS AGEBANT, ET UT ESSET DIFFERENTIA, DONUM PETEBANT.] Rursum nonnulli ad Hebræos, alii ad Ægyptios hæc referunt; Græce enim est: *Et quia ante læsi, non nocent, gratias agebant*, q. d. Ægyptii gratias agebant Hebræis, quod se in tenebris positos non læserant, cum ab iis ante fuissent læsi et oppressi. Unde Vatablus vertit: *Quod autem injuria lacessiti non læderent, gratias agebant ipsis, et inimicitiarum veniam rogabant.* Poterant enim Hebræi Ægyptiis in tenebris quasi colligatis talionem rependere, et injurias suas ulcisci, eosque vexare et cruciare, si voluissent.

Verum Vulgata exigit hoc accipi de Hebræis, q. d. Hebræi, qui ante læsi erant ab Ægyptiis, dum viderent se tenebris et plagis Ægyptiorum non tangi, nec lædi, adeoque ab ipsis Ægyptiis amplius lædi non posse, gratias agebant Deo. Et hoc significat Græcum, *quia non nocent*, id est quia Ægyptii Hebræis amplius nocere non poterant. *Et ut esset differentia donum petebant*, q. d. Hebræi petebant a Deo, ut hoc discrimen differentis providentiæ, puta castigationis Ægyptiorum et servationis Hebræorum continuaret, ac perpetuum faceret, scilicet ut plagæ, quæ tangebant Ægyptios, non tangerent Hebræos; hoc est quod ait Moyses Exodi 11. 7. *Ut sciatis quanto miraculo dividat Dominus Ægyptios ab Israel.*

Porro S. Bonav. Lyran. Hugo, et Dionys. sic legunt: *Ut esset differentiæ donum, te Deum* (Holcot *te Dominum*) *donum petebant.* Græce pro *differentia* est διενεχθῆναι, id est *differendi*, quod Vatabl. et Nannius accipiunt pro *dissidendi*, unde vulgo differentias unius ab altero vocamus dissidia; hinc vertit: *inimicitiarum gratiam vel veniam rogabant.* Χαρις enim et donum et gratiam significat, vel ad verbum, ut recte ait Noster a Castro: *Et quod inimicati essent*, sive *quod se inimice erga ipsos gessissent*, aut *differentias*, hoc est contentiones et inimicitias *contra ipsos exercuissent, gratiam orabant*, puta petebant, ne ipsos Israelitæ ut inimicos tractarent, ut possent; nolebant enim Israelitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere summam ulciscendi facultatem, deerat tantum voluntas, quæ in animo offenso atque inimico inest. Idcirco postulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarentur, ne scilicet inimicitias ad ipsos exercerent, quod dixit Vulgatus *ut esset differentia*, hoc est, ut longius secederent, et a seipsis discederent, postulabant; sæpe enim plagis affecti, et calamitatibus propter eos afflicti, eos abire compellebant. Unde Exod. cap. 10. vers. 7. *Dixerunt servi Pharaonis ad eum : Usquequo patiemur hoc scandalum? dimitte homines, ut sacrificent Domino Deo suo : Nonne vides quod perierit Ægyptus?* Et c. 12. vers. 33. *Urgebant Ægyptii populum de terra exire velociter, dicentes: Omnes moriemur.* Hæc a Castro, qui hisce verbis ter-

tium innuit sensum, quo differentia sumitur pro distantia et discessu. Ægyptii enim petebant ut Hebræi propter quos tot plagis a Moyse afficiebantur a Pharaone dimitterentur, itaque Ægypto egrederentur, ac loco a se differrent et distarent, ne quid amplius ab eis paterentur. Verum prior sensus planior est et plenior.

3. Propter quod ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignotæ viæ, et solem sine læsura boni hospitii præstitisti.] Vatablus: *Quippe tu columnam igneam itineris ignoti ducem, et ad magnificam peregrinationem solem innocuum his exhibuisti.*

Pro *propter quod*, græce est ἀνθ' ὧν, id est, *propter quæ*, vel *pro quibus*, quod primo Vatabl. opponit *quippe*, vel *propterea quod*. Rationem reddit, inquit, cur lux ampla suppeteret sanctis, quia scilicet lux hæc fuit columna ignis lucidissima, quæ noctu tota Hebræorum castra illuminabat. Verum lux illa ampla vel maxima, de qua v. 1. fuit tempore tenebrarum triduanarum Ægypti, iis enim opponitur; columna ignis autem data fuit Hebræis post egressum ex Ægypto; quare lux illa maxima nequit esse columna ignis.

Secundo et genuine, τὸ *propter quod* referas ad id, quod proxime præcessit, *et ut esset differentia, donum petebant*, q. d. Quia Hebræi luce maxima differebant et præcellebant Ægyptios in densa caligine positos, petebantque hanc differentiam et præcellentiam sibi Dei dono continuari et perpetuari: propter hoc Deus preces eorum exaudiens, continuavit eis hanc lucis statusque differentiam, dando eis columnam ignis lucidissimam, quæ Hebræis noctu lucem clarissimam præberet, quando Ægyptii nocturnis obvolvebantur tenebris: et sic columna hæc ignis tenebris Ægypti, per quamdam prorogationem continuando, opponitur.

Tertio, Noster a Castro, tertiæ *differentiæ* explicationi paulo ante datæ insistens: Quia Ægyptii, inquit, postulabant Israelitas abire et longe a se recedere constricti angustia plagarum, quibus afficiebantur; propterea tu, o Domine, eduxisti eos de Ægypto, et itineris ducem te præbuisti per columnam ignis et nubis.

Quarto, idem τὸ ἀνθ' ὧν, id est *pro quibus* refert ad Hebræos, pro quibus, o Domine, ducendis tuendisque illa itineris adjumenta præbuisti, quæ referuntur Exodi 13. 21. illis verbis: *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam, per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis; ut dux esset itineris utroque tempore. Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Quinto, Noster Lorinus, *propter quod*, quia scilicet Hebræi læsi noluerint se vindicare, ac lædere Ægyptios. Aut quia Deo grati gratas agebant gratias: Præmium, inquit, hoc fuisse scribitur, sive benignitatis Hebræorum se, cum possent, non ulciscentium de Ægyptiis, quos oppresserant tenebræ; sive potius grati adversus Deum animi. Solet enim gratus animus benefactorem ad nova conferenda beneficia provocare. Simile fuit c. 10. 20. cum post famem Ægypti subjungit per antithesin: *Pro quibus angelorum esca nutrivisti populum tuum.*

Pro *ignis ardentem*, græce est una vox πυριφλέγη, id est ignardentem, ignitam, igniflammeam: quia speciem habebat flammæ, ut frigus noctis dispelleret suo calore, sed ita moderato, ut Hebræos non ureret. Adde *ardentem* per catachresin idem esse, quod splendentem, fulgurantem instar ignis. Sic vocamus castra ardentia, id est fulgurantia, et Virgil. 4. Æneid. *ardentem*, id est splendentem *murice lanam.*

Habuerunt.] Hæc vox non est in Græco, ubi τὸ *columnam*, cæterique accusativi pendent et reguntur a verbo *præstitisti*, sed in hoc verbo intelligitur τὸ *habuerunt*. Unde Noster claritatis causa id expressit.

Solem sine læsura,] id est non lædentem, non urentem. Græce ἀβλαβῆ, id est innocuum, ita vocat columnam ignis per appositionem, q. d. Columna ignis, quæ Hebræorum dux iter eis præibat in deserto, noctu clarissima luce totis Hebræorum castris præfulgebat, adeo ut videretur esse sol quidam nocturnus solisque jubar, ita tamen ut Hebræos non torreret, nec læderet: sol, inquam, *boni hospitii*, græce φιλοτίμου ξενιτείας, id est honorificæ peregrinationis, magnifici pretiosique hospitii, quia scilicet columna hæc, quasi sidus cœleste, magnifice Hebræis prælucebat ad peregrinationem continuam in terram promissam, ac bona hospitia, id est commodas stationes in deserto, per 40. annos eis indicabat. Insuper eos per diem velut hospitii tectum, nube sua tegebat contra solis æstum. Nam columnæ dux, præses, auriga et motor erat angelus, qui columnæ ignem ita noctu attemperabat, ut Hebræos illuminaret, non vero ureret, ac per diem columnæ nubem ita dilatabat, ut tota Hebræorum castra operiret, eaque ab æstu solis velut umbraculum superne protegeret. Hinc vocatur columna nubis per diem et ignis per noctem: quia per diem erat opaca ut nubes, per noctem splendida ut ignis. Ipsa ergo erat quasi sol magnificæ peregrinationis, id est lux et dux magnifici exercitus Hebræorum peregrinantis in terram sanctam. Hic enim exercitus incedebat quasi acies cœlestis ordinatissima, et quasi tota Ecclesia Israelis militans Deo, ideoque invicta, cui nil resistere poterat, quin omnia sibi subigeret; nam Deus per angelum columnæ præsidem eam ducebat, tegebat, regebat, ac pro ea pugnabat.

Alludit ad solem, qui uti temporum et tempestatum; sic et locorum ac hospitiorum, commodorum vel incommodorum dat signa, imo velut causa illa ipsa efficit. Nam cum sol mutat in vultu suo colorem, mutat et temporum locorumque sortes ut ait Virgil. 1. Georg.

> Cæruleus pluviam denuntiat igneus, Euros.
> Sin maculæ incipiens rutilo immiscerier igni,
> Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
> Fervere.

Et post pauca:

> Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis.
> Sol tibi signa dabit, solem qui dicere falsum
> Audeat? Ille etiam cæcos instare tumultus
> Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
> Ille etiam exstincto miseratus Cæsare Romam,
> Cum caput obscura nitidum ferrugine texit.

Et Claudianus in fratres:

> Sol qui flammiferis mundum complexus habenis,
> Volvis inexhausto redeuntia sæcula motu,
> Sparge diem meliore coma.

Hinc læta sunt hospitia, ubi lucidi sunt soles; tristia

et mœsta, ubi obscuri et nubili. Sol enim luce sua locis omnibus lætitiam et vitam aspirat.

Allegor. Simili modo stella ducens Magos ad Christum, fuit eis et gentibus sol magnificæ peregrinationis. Unde de ea canit Prudentius: *Stella quæ solis rotam vincit decore et lumine.*

Tropol. talis pariter est fides, ac illustratio et vocatio Spiritus Sancti, qua hunc ad martyrium, illum ad religionem, istum ad sacerdotium, etc. vocat et impellit. Vide dicta Exodi 13. et num. 9. 15. et seq.

4. Digni quidem illi carere luce, et pati carcerem tenebrarum, qui inclusos custodiebant filios tuos, per quos incipiebat incorruptum legis lumen sæculo dari.] Pro *incipiebat dari*, græce est, ημέλλε δίδοσθαι, id est, *dandum erat*. Vatabl. *prodendum erat*; alii: *debebat dari*; alii: *Per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertiendum.* Hebræis enim a Deo data est lex, et vera Dei religio in Sina. Exodi cap. 19. quæ deinde ab eis toti orbi communicata est.

Sensus est, q. d. Juste et congrue Ægyptii, puniti sunt densis tenebris, eo quod ipsi Israelitas, per quos lux legis divinæ toto orbi spargenda erat, captivos detinerent, itaque simul ipsam quasi lucem legis incarcerare, obscurare et exstinguere conarentur. Quocirca ob exstinctum, quoad ipsis licuit, duplex lumen, primo scilicet externum, id Hebræis eripiendo; secundo internum, veræ religionis cognitionem respuendo; duplici caligine puniti sunt, materiali scilicet in corpore, et spirituali in mente.

Legem vocat incorruptam; primo, quia integra est, justa, pura, sancta, immaculata, convertens animas. Psalm. 18. vers. 8. Secundo, quia numquam corrumpitur, vel aboletur, sed semper durat, vel in se, vel in suo antitypo, quod repræsentat. Lex enim vetus ceremonialis durat in Christi mysteriis et Sacramentis legis novæ, quæ per veteris ceremonias fuerunt significatæ et adumbratæ; tertio, quia sui observatores ducit ad vitam incorruptibilem et felicitatem æternam.

5. Cum cogitarent justorum occidere infantes, et uno exposito filio et liberato, in traductionem illorum, multitudinem filiorum abstulisti, et pariter illos perdidisti in aqua valida.] Græce: *Cum decrevissent autem ipsos sanctorum occidere infantes, unusque expositus puer* (Moyses) *ad castigationem eorum esset servatus, tu multitudine liberorum orbasti illos, aquarumque vi simul omnes perdidisti.* Pro *in traductionem*, græce est, εις ἔλεγχον, id est, in correptionem, redargutionem, castigationem. Sensus est, quasi dicat. Cum Pharao et Ægyptii consilium cepissent Hebræorum infantes, puta masculos omnes mergere, in Nilo, unus ex eis a matre expositus a Deo servatus est, puta Moyses, qui Ægyptiorum tyrannidem castigaret, ac vicissim eos multitudine filiorum privaret, occidendo primogenitos eorum, ac deinde omnes, qui Hebræos persequebantur, mergeret in mari Rubro. Congrua enim fuit hæc talionis pœna, ut qui Israelem primogenitum Dei populum afflixerant, primogenitis suis mulctarentur; et qui infantes Hebræorum merserant in Nilo, ipsi pariter mergerentur in mari Rubro. Vide dicta Exodi 1. et 2. Ita Cantacuzenus, Vatablus, Jansen. et alii. Quare perperam nonnulli veteres Græcæ linguæ imperiti, per traductionem accipiunt eductionem Hebræorum ex Ægypto.

6. Illa enim nox ante cognita est a patribus nostris, ut vere (Græce ἀσφαλῶς, id est, secure et certo, scientes quibus juramentis crediderunt, animæquiores essent.] Græce ἐπευθυμήσωσι, id est, lætarentur, hilarescerent, animosiores et fidentiores fierent. Sensus ergo est, quasi dicat. Nox illa Paschalis, qua ab angelo percutiente occisa sunt omnia primogenita Ægyptiorum, tam in hominibus, quam in animalibus, prævisa et prædicta fuit, tum a Moyse Exodi 4. v. 22. et clarius cap. 11. v. 5. tum quoad rem, puta quoad stragem Ægyptiorum et liberationem Hebræorum; licet non quoad modum et tempus noctis, præcognita, et a Deo cum juramento promissa fuit Abrahæ Genes. 15. v. 14. et sequent. et Isaac Genes. 26. v. 3. et Jacob Genes. 28. v. 13. et seq. Idque hoc fine, ut Hebræi videntes hæc Dei promissa impleri, ei plane crederent et confiderent, ac in eo, ejusque singulari providentia læti et securi acquiescerent, non dubitantes, quin Deus simili modo ipsis cætera sua promissa opere compleret, ac reipsa daret illis terram Chanaan possidendam lacte et melle manantem, qui erat scopus promissionum Dei, et terminus peregrinationum Hebræorum.

7. Suscepta est autem a populo tuo sanitas quidem justorum, injustorum autem exterminatio.] Græce: *Suscepta est autem a populo tuo, salus quidem justorum, hostium vero perditio.* Explicat τo *animæquiores essent*, velut græce est, *lætarentur*, q. d. Populus tuus vidit et cum gaudio excepit salutem justorum, id est, suorum primogenitorum, quos salvasti et illæsos custodisti ab angelo percutiente, ac simul vidit interitum injustorum, id est, primogenitorum Ægypti infidelium, quos idem angelus nocte Paschali morte percussit. Unde Vatabl. vertit: *Populusque tuus et salutem justorum vidit, et hostium interitum.* Magnum enim et duplex, imo triplex fuit Hebræorum hic gaudium; primum, quod se viderent illæsos a plaga; secundum, quod viderent hostes suos Ægyptios eadem lædi et occidi; tertium, quod viderent eos occidi propter se, ut videlicet hac plaga perculsi victique cederent Moysi et Deo, ac Hebræos liberos ex Ægypto abire permitterent, uti reipsa permiserunt. Sic in Script. crebro legimus, quod quoties Deus populum suum ab hostibus liberavit, id fecerit cum hostium ultione et pernicie, ut hac ratione amorem curamque paternam erga populum suum ostenderet, eisque gaudium, hostibus vero mœrorem duplicaret et triplicaret. Ultio enim hostium oriebatur ex amore amicorum et filiorum, puta Hebræorum. Id videre est passim in libris Judicum, Regum, Machabæorum cæterisque historialibus.

Paulo aliter explicat noster Lorinus, q. d. Concepit populus spem ex illis jurejurando firmatis divinis promissis fore, ut consequeretur quidem ipse salutem; adversarii vero interitum; vel reipsa postea deprehenderunt veritatem promissorum, licet aliquando addubitassent.

8. Sicut enim læsisti adversarios, sic et nos provocans magnificasti.] Idem dicit et exaggerat: Pro *provocans* græce est, προσκαλεσάμενος, id est advocans, convocans, provocans, scilicet Deus per Moysem He-

bræos ad sui cultum et amorem, Exodi 12. Pro *sic* Noster legit ουτως, jam legunt, τουτω, id est, *eo*. Pro *læsisti*, græce ετιμωρησω, id est castigasti, punivisti, vindicasti injuriam populo tuo, ideoque tibi ab Ægyptiis illatam, q. d. Sicut castigasti Ægyptios populo tuo, ideoque honori tuo injurios, sic vice versa eadem castigatione provocans, et convocans Hebræos ad tui cultum magnificasti, id est magna gloria illustrasti, cum eum, victis Ægyptiis, gloriose per tot signa et portenta ex Ægypto armatum eduxisti, et triumphantem in Chanaan induxisti. Unde ex Græco legendo τουτω et ως id est *sicut*; accipiendo pro *cum*, sic vertas cum Vatabl. *Cum enim inimicos nostros ultus es, tum nos convocatos gloria illustrasti.* Et significantius cum Nostro a Castro: *Cum enim punivisti adversarios, eo vel ea in re nos vocatos gloria affecisti,* hoc est, cum supplicium sumpsisti de inimicis, ea re nos gloria et honore affecisti; nam in ea quidem ultione et amor Dei erga suos, et honos, quem illis habet, perspicitur. Castigatio ergo et depressio inimicorum est amicorum exaltatio et glorificatio. Ideo enim Deus castigat infideles, ut fideles suos exaltet et magnificet.

9. Absconse enim sacrificabant justi pueri bonorum, et justitiæ legem in concordia disposuerunt. Similiter et bona et mala recepturos justos, patrum jam decantantes laudes.] Græce: *Occulte enim sacrificabant sancti pueri bonorum, ac divinitatis legem in concordia disposuerunt; eorum pariter et bonorum et periculorum participes futuros justos, patrum jam præcinentes laudes.*

Explicat τὸ *provocans magnificasti*, q. d. Cum nos ad tui cultum per Moysem in nocte Paschali vocares et provocares, ut nos magnificares et exaltares, nos Moysi tibique obedientes, vocationem et provocationem tuam secuti sumus. Nam juxta tuum Moysisque jussum absconse, id est clanculum ob metum Ægyptiorum, pro felici exitu ex Ægypto immolavimus et sacrificavimus tibi agnum Paschalem, nos, inquam, qui sumus *justi*, id est fideles tui; *et pueri bonorum*, id est filii sanctorum Patriarcharum Abrahæ, Isaac et Jacob, tumque *justitiæ legem* græce *divinitatis*, id est *divinam legem in concordia disposuimus*, id est concorditer unanimi consensu statuimus legem Dei servare: *Similiter bona et mala recepturos*, ut scilicet similiter et æqua sorte pateremur mala et bona pro lege Dei, ac constanter et unanimiter omnia adversa, etiam exilium et mortem pro ea subiremus, ideoque inter epulum agni Paschalis decantavimus *laudes patrum*, qui pro Deo constantissime persecutiones et ærumnas quaslibet pertulerunt.

Et justitiæ græce θειοτητος, id est *divinitatis* legem.] Quæres, quænam sit lex divinitatis? Primo, aliqui accipiunt legem de immolando agno Paschali a Deo sancitam. Ita Glossa, sanctus Bonavent. et Hugo. Secundo, alii accipiunt legem a Moyse de præparando se ad exitum ex Ægypto Hebræis præscriptam, et quamvis aliam a Deo in Sina præscribendam, Exodi 19. Ita Lyran. Tertio, pressius noster a Castro accipit legem justitiæ legalis, sive concordiæ civium, quam subjicit sapiens, qua se omnes Hebræi coram Moyse et Aarone ad Dei cultum, et pro eo ad omnium rerum communionem constringebant, et in egressu, et in profectione, et in ingressu terræ promissæ divinitatis legem vocat, quod obedientes præcepto Dei præcipientis, ut omnes simul exirent, uno consensu statuerunt et in mortem et in vitam abire, ut tamquam unus populus, et bonorum eorumdem, et periculorum similiter fierent participes. Sic et Jansen. ac Vatabl.

Accedit Cantacuzenus, qui asserit Hebræos nocte Paschali inter sacrificandum promisisse se leges Dei, sive quidquid Deus præciperet servaturos. Et Osorius: Lex, inquit, justitiæ et divinitatis erat, ut vitæ officia dirigerent ad sanctitatis legem, sive ad rationes justitiæ et sanctitatis æternæ; quæ sunt in mente et voluntate Dei. Tunc enim Hebræi ab Ægyptiis idololatris se sequestrantes, quasi in unum Dei populum unamque Ecclesiam militantem coeuntes, reipsa professi sunt se velle Deo vero servire, ac in illius religione cultuque quasi sacramento militari se obstrinxerunt, scilicet se pro lege Dei unanimiter decertaturos usque ad mortem. Hoc enim fuit vetus Testamentum, sive pactum cum Deo ab Hebræis initum, sicut novum Testamentum, sive pactum est, quod Christus cum Apostolis et fidelibus instituit, præsertim in ultima cœna, illudque sanxit sacrificio sui corporis Eucharistia.

Similiter et bona et mala recepturos justos.] Vatabl. *Sanctos eorumdem bonorum et periculorum ex æquo consortes fore*, sicut socii in bello promittunt et jurant sibi fidelitatem, omniaque bona et mala singulis fore communia, ut eadem pericula et adversa omnes subeant usque ad mortem. Sic enim in sancto hoc fœdere Hebræi conspirabant, et quasi conjurabant in Dei veri cultum et obedientiam, ac in mutuam societatem, ut omnia tristia æque ac læta unanimiter subirent; quod erat divina in Ecclesia societate confœderari, et quasi contesserari.

Patrum jam decantantes laudes.] Minus recte Lyran. legit. *Patri omnium*, id est Deo. Et Bonav. et Hugo. *Patrias laudes.* Græca enim et Romana habent *Patrum laudes*, græce est, πατερων ηδη προαναμελποντων αινους, id est: *Patribus jam præcinentibus laudes*, id est patribus inchoantibus hymnos, quos deinde filii prosequerentur, uti factum est post transitum maris Rubri Exodi. 15.

Verum Complut. et Vulgata legunt, προανωμελποντες, id est, *præcinentes*, ubi τὸ *præ* innuit Hebræos cœpisse canere has laudes, antequam Ægyptii sua lamenta ob primogenitorum cædem inchoarent. Unde Vatabl. hanc clausulam ad sequentia eorum lamenta referens, iisque per antithesin opponens, sic vertit: *Et patribus jam hymno præcinentibus, inimicorum contra clamor inconditus clarescebat, comploratioque miserabilis puerorum exoriebatur*; idque magis patebit v. sequenti, ubi pro *resonabat*, græce est, αντηχει, id est, ex altera parte, et quasi ex altero choro sonabat et respondebat.

Porro *laudes patrum* accipi possunt. Primo, laudes, quibus Hebræi patres suos, qui hanc posterorum ex Ægypto liberationem prædixerant, imo sua sanctitate meruerant, laudabant. Ita Cantacuzenus, q. d. Hebræi celebrantes epulum agni, ut, eo peracto, egrederentur ex Ægypto, visa cæde primogenitorum Ægypti, seque ab illa immunes existere, laudabant suos patres Abraham, Isaac et Jacob, quibus hic exitus a Deo fuerat promissus, itaque se mutuo beatos prædicabant, quod tales habuissent patres, qui omni lau-

de digni essent. Unde sibi mutuo congratulantes de iis deque eorum prophetia, quam jam adimpleri cernebant, exsultantes Deo Eucharisticum carmen modulabantur. Secundo, per *laudes patrum* accipi possunt hymni a patribus ad Deum laudandum compositi, et posteris per manus avorum traditi, ut iis quoque instar patrum Deum laudarent. Tertio per *laudes patrum* intelligi possunt hymni a Moyse et Aarone compositi ut iis Hebræi inter sacrificium epulumque agni Deum laudarent, ipsique gratias agerent; quales hymni et doxologiæ exstant etiamnum apud Hebræos in rituali Paschæ, atque ab iis in celebratione agni Paschalis canuntur. Unde et Christus, celebrato Pascha, *hymno dicto exivit cum discipulis in montem Olivarum*, Matth. 26.

Graphice hic depingit ultimam plagam Ægyptiorum, puta cædem primogenitorum tam hominum, quam animalium cæterorum, quæ plane discriminavit et dispescuit Hebræos ab Ægyptiis. Angelus enim percussor transiens et transiliens domos Hebræorum quos velut Dei populum reveritus tangere non audebat, insiliebat in domos Ægyptiorum, eorumque primogenita omnia occidebat, indeque institutum et nuncupatum est festum Paschæ. Pascha enim Hebr. idem est quod transitus vel transultus, scilicet, angeli percutientis; radix enim פסח *pasach* significat transire, vel potius transilire.

Similis transitus et percussio angeli fuit Romæ sub Agathone Papa, anno Domini 680. quo Paulus Diaconus libro 6. de Gestis Longobard. c. 5. scribit visibiliter multis Romæ apparuisse bonum et malum angelum noctu per civitatem pergere, et quoties ex jussu boni angeli malus venabulo, quod in manu ferre videbatur, ostium domus alicujus percuteret, tot de eadem domo die sequenti homines interirent: tuncque per revelationem cuidam dictum esse pestem non prius quieturam, quam in Basilica sancti Petri ad vincula poneretur altare sancti Sebastiani martyris; eo vero facto pestem protinus cessasse. Hæc ille. Exstat autem ibidem hactenus integrum ipsum altare, nec non ejusdem sancti martyris imago musivo opere expressa; sed et ex hoc propagata ad posteros religio est ut pestis tempore, voti causa imago ejusdem sancti Sebastiani diversis in locis pingi soleret, atque in ejus memoriam altaria erigi et Ecclesias fabricari.

10. Resonabat autem inconveniens inimicorum vox, et flebilis audiebatur planctus (græce οικτρα id est *miserabilis*) ploratorum infantium.] Pro *resonabat* græce est αντηχει (unde nomen *Echo* id est resonantia, vocisque reverberatio) id est ex adverso sonabat, et quasi ex altero choro, αντιφωνος, antistrophe responsabat; ponit enim hic quasi duos choros sibi responsantes, sed dissona voce et tono, ideoque sibi adversantes, unum Hebræorum, præ gaudio incolumitatis suæ hymnos canentium, alterum Ægyptiorum mortem primogenitorum suorum miserabiliter deplorantium. Ita Vatabl. cujus versionem et verba jam recensui. Hinc pro *inconveniens* græce est ασυμφωνος, id est inconcinnus, inconditus, dissonus, q. d. Erant hic φωναι non συμφωνοι, sed ασυμφωνοι, id est erant soni non consoni, sed dissoni; quare miram non symphoniam et consonantiam, sed dissonantiam efficiebant. Complorationi enim Ægyptiorum responsabat exsultatio Hebræorum. Male autem et inconcinne respondet chorus exsultantium choro complorantium, juxta illud: *Musica in luctu importuna narratio*, Eccles. c. 22. 6. Pro *audiebatur* græce est διεφερετο, id est quaquaversum differebatur et spargebatur. Pro *ploratorum* græce est θρηνουμενων, quod aliqui vertunt active, *plorantium*, puta primogenitorum, qui plorabant, cum occiderentur ab angelo percutiente. Verum angelus eos subito occidit, nec eis tempus plorandi dedit (exceptis paucis, quos in pœnam parentum ad tempus semivivos reliquit, de quibus v. 18.) Unde Exodi c. 12. 29. referuntur parentes dumtaxat planxisse cædem suorum primogenitorum, non vero ipsi primogeniti. Quare melius Noster vertit passive, *ploratorum*, quorum scilicet necem parentes deplorabant.

11. Simili autem pœna servus cum Domino afflictus est et popularis homo regi similia passus,] q. d. Strages hæc primogenitorum fuit universalis omnibusque communis; tam enim primogenita servi vel popularis, idest plebei, quam domini vel regis Pharaonis occisa sunt ab angelo, ut patet Exodi 12. 29. Nullus ergo, ne rex quidem ab hac plaga immunis exstitit.

12. Similiter ergo omnes, uno nomine mortis, mortuos habebant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum vivi sufficiebant: quoniam uno momento quæ erat præclarior natio illorum exterminata est] Pro *similiter* græce est ομοθυμαδον, idest uno animo, communi consensu, communi voce et comploratione. Nam ut narrat Philo libro de Vita Moysis: *Prima luce cum quisque suos charissimos inopinata nece sublatos videret, cum quibus superiore die suaviter usque ad vesperam convixerat, ut in publico luctu gravissima comploratione impleverunt omnia. Cum enim nemo esset exors ejus calamitatis, unus erat clamor omnium, unusque luctus detinebat regionem universam quacumque patebat. Qui tantisper dum intra privatos parietes se continebat, singulis aliena mala ignorantibus, privatus etiam tum videbatur. Ubi vero alii didicerunt, ex aliis geminabatur comploratio, in tantum gravante dolore publico ut nullus consolator existeret; quis enim solaretur alterum, indigens ipse consolatione?*

Uno nomine mortis,] hoc est eodem mortis genere puta eadem plaga inflicta ab angelo; quia enim eadem omnium Ægyptiorum erat culpa, puta oppressio Hebræorum, ac præsertim infantium occisio: hinc pariter eadem omnium fuit pœna, eaque crimini congrua, puta primogenitorum cædes. Sic nomen sumitur pro genere vel specie apud Virgil. cum ait:

> Omnia pœnarum percurrere nomina (*id est genera*)
> possem.

Et:

> —Tibi nomina mille,
> Mille nocendi artes.

Rursum *nomina* vocantur debita eorumque syngraphæ, ait Budæus; unde *nomina exigere*, est debita repetere apud Ciceronem. Quare *in nomine*, id est in culpa et debito mortis: nam, ut dixi omnes Ægyptii erant rei mortis ob oppressionem Hebræorum. Denique proprie *uno nomine*, id est eadem de causa, puta ob idem crimen; nomen enim sæpe pro causa usurpatur.

Nec enim ad sepeliendum vivi sufficiebant.] Nulla enim erat domus, in qua non esset mortuus sepeliendus, imo in eadem sæpe erant plures primogeniti,

v. g. primi filii fratrum, sororum, ancillarum, qui omnes occidebantur ab angelo. Accedit quod Ægyptii in sepeliendo, ungendo, reliquaque pompa funeris et sepulturæ erant morosi, longi et exquisiti præ cæteris gentibus, ut patet Genes. 50. 2. Insuper angelus occidit primogenita animalium æque ac hominum, ut patet Exodi 11. v. 5. hæc autem sepelire debebant, ne aerem tabe inficerent.

PRÆCLARIOR NATIO ILLORUM,] id est proles honoratior: tales enim sunt primogeniti, qui cæteris prolibus anteferuntur.

13. DE OMNIBUS ENIM NON CREDENTES PROPTER VENEFICIA, TUNC VERO PRIMUM CUM FUIT EXTERMINIUM PRIMOGENITORUM, SPOPONDERUNT POPULUM DEI ESSE.] Græce: *Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confessi sunt Dei filium, populum esse.* Vatabl. *Nam cum propter præstigias omnia credere recusarent, post cladem primogenitorum populum Dei filium* (id est Deo charissimum) *esse confessi sunt.* Nonnulli legunt, *beneficia:* sed legendum cum Rom. et Græcis, *veneficia,* quæ scilicet sunt maleficorum et sagarum beneficia. Græce est φαρμακείας, id est incantationes, præstigias, magicas artes, quibus Magi Pharaonem et Ægyptios ita dementarant, ut Moysi per Deum tot plagas inferenti fidem non adhiberent, nec Hebræos esse populum Dei crederent.

SPOPONDERUNT.] Græce ὡμολόγησαν, id est confessi sunt *populum Dei esse,* q. d. Cum Pharao et Ægyptii antea nollent credere Moysi et Deo, eo quod viderent Magos suos suis veneficiis et incantationibus quædam mira facere similia iis quæ faciebat Moyses, postea tamen videntes tantam tamque universalem et conformem cædem primogenitorum, adeo attoniti et perculsi fuere, ut confessi et palam professi sint Israelem esse populum Dei, idque adeo certo et firmiter ut pro eo spondere auderent, seque vades et sponsores exhibere, præsertim cum eadem nocte, qua egressus est Israel ex Ægypto, omnia Ægypti templa vel fulminibus, vel terræ motibus eversa sint uti tradunt Hebræi, et ex iis S. Hier. ep. 127. ad Fabiolam. Quocirca Ægyptii Hebræos Ægypto exire non tantum permiserunt, sed et urserunt ac coegerunt.

14. CUM ENIM QUIETUM SILENTIUM CONTINERET OMNIA, ET NOX IN SUO CURSU MEDIUM ITER HABERET.

15. OMNIPOTENS SERMO TUUS DE COELO A REGALIBUS SEDIBUS, DURUS DEBELLATOR IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT.

16. GLADIUS ACUTUS, INSIMULATUM IMPERIUM TUUM PORTANS ET STANS, REPLEVIT OMNIA MORTE, ET USQUE AD COELUM ATTINGEBAT STANS IN TERRA.] Syrus: *Silentium enim et quies tenebat omnia, et in media nocte factus est stupor; verbum tuum, quod omnia potest, de cœlo venit e throno regni admirabilis, bellatores media perditione evertet super terram, gladium acutum præcepto tuo, quod non accipit personam, attulit, et perfecit omne præceptum, atque ad cœlum pervenit, et stetit super terram.* Arabicus: *Quoniam aqua apprehendit universas creaturas silentio quietis, et æquata* (vel facta) *est illa nox in æquilibrio: vicit verbum tuum bellipotens, terribile, omnipotens de cœlis usque ad medium inimicorum habentium regna, in perniciem eorum, ex terra, accinctum præcepto tuo imperante, carente simulatione, gladio terrificante.*

Pergit exaggerare ultimam Ægypti plagam, nempe cædem omnium primogenitorum tam in animalibus, quam in hominibus, quæ contigit nocte Paschali puta 14. luna, sive 14. die mensis primi, qui dicitur Nisan sub medium noctis, uti narratur Exodi 12. 29.

Sensus ergo est, q. d. In media nocte Paschali, cum alta esset nox indeque quies et silentium, cum scilicet Ægyptii secure altum dormirent, ecce tibi repente de cœlo sermo tuus, id est jussio tua sive edictum, sententia et mandatum tuum severum et pugnax, in Ægyptum exterminio a te destinatam desiliit: gladius, inquam, acutus, non fictum, sed sincerum tuum imperium portans, qui replevit omnia cæde et morte primogenitorum omnium, adeo ut videretur e cœlo porrigere se in totam Ægypti terram. Hunc esse sensum liquet ex ipsis Script. verbis, atque ex antecedentibus et consequentibus. Ad litteram ergo loquitur de strage primogenitorum Ægypto inflicta a Deo per Moysem, non de nativitate Christi: illi tamen allegorice hæc omnia accommodat Ecclesia in Officio Ecclesiastico Nativitatis Christi (et Epiphaniæ) quam proinde statim post medium noctis die 25. Decembris jam inchoante contigisse, communis est Doctorum et Ecclesiæ sensus; qua de causa ipsa statim post mediam noctem Missam inchoat in festo nativitatis Christi, ex decreto S. Telesphori Papæ, in sua epistola decretali c. 2. quod et notavit Damasus Pont. in Vita Telesphori. Vide Suarez 3. part. quæst. 35. sub finem. Idipsum satis colligitur ex illo Lucæ c. 2. *Pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Nimirum noctu nascitur Christus, quia venerat noctem infidelitatis et peccatorum mundi sancto suæ nativitatis fulgore discutere et illustrare. Porro allegoria hæc apposita est et congrua. Sicut enim olim Deus sermone, sive verbo, id est jussu suo; vel verbo, id est per vindicem Sapientiam, ac per filium suum liberavit Hebræos ex Ægypto, cedendo primogenita Ægyptiorum, atque per hanc operationem et vindictam dicitur de cœlo descendisse in Ægyptum; ita pariter in nativitate Christi proprie Verbum Dei descendit ad unionem hypostaticam cum carne et humanitate a se assumpta in terra, puta in utero B. Virginis, ut homines liberaret per suam redemptionem, passionem, crucem et gratiam, exterminando et debellando peccatum mortem et diabolum. Ita S. Anselm. in Elucidario, Idacius contra Varimadum, Petrus Blesensis ser. 6. de Nativ. Domini, imo Tertull. l. 5. contra Marc. c. 9. et 5. Aug. in Psal. 109. idem probant ex illo v. 3. *Ex utero ante Luciferum,* id est ante auroram, *genui te.*

Adde incarnationem Verbi, quæ fuit quasi prima nativitas Christi, qua proprie de regalibus cœlorum sedibus descendit in uterum beatæ Virginis factus homo, contigit nocte Paschali, puta 25. Martii, quo die Ecclesia in tanti mysterii memoriam celebrat festum Annuntiationis B. Virginis. Nam 25. die Martii uti mundus olim a Deo fuit creatus, ita post quatuor annorum millia eodem die fuit recreatus per Verbi incarnationem; ac ejusdem post 34. annos eodem die crucifixionem et mortem. Hæc enim tria mysteria contigisse die 25. Martii docui Proœmio in acta Apostolorum Initio Chronotaxeos.

Hac de causa prisci Rabbini in libris Cabalæ, quos

citat Ystella in Exod. cap. 18. v. 11. disp. 2. ita scribunt: *In eadem die* (15. Nisan, puta in Paschate) *redimendus est Israel in diebus Messiæ, sicut redempti sunt eadem die, de qua scribitur. In diebus egressionis tuæ ostendam mirabilia.* Quod nota ad Judæos suorum Rabbinorum dictis revincendos. Hinc Ecclesia, in benedictione cerei Paschalis, nocti Paschali hæc concinendo dat elogia, partim litteralia, partim mystica: *Hæc enim sunt festa Paschalia, in quibus verus ille agnus occiditur, cujus sanguine postes fidelium consecrantur. Hæc nox est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Ægypto, mare Rubrum sicco vestigio transire fecisti. Hæc igitur nox est, quæ peccatorum tenebras columnæ illuminatione purgavit. Hæc nox est, quæ hodie per universum mundum in Christo credentes, a vitiis sæculi et caligine peccatorum segregatos reddit gratiæ, sociat sanctitati. Hæc nox est, in qua destructis vinculis mortis, Christus ab inferis victor ascendit. Nihil enim nobis nasci profuit, nisi redimi profuisset.* Unde admirabunda et exsultans in hæc paradoxa exclamando prorumpit: *O mira circa nos pietatis dignatio! O inæstimabilis dilectio charitatis! ut servum redimeres, filium tradidisti. O certe necessarium Adæ peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa, quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem! O vere beata nox, quæ sola meruit scire tempus et horam, in qua Christus ab Inferis resurrexit! Hæc nox est, de qua scriptum est: Et nox sicut dies illuminabitur, et nox illuminatio mea in deliciis meis. Hujus igitur sanctificatio noctis fugat scelera, culpas lavat, et reddit innocentiam lapsis, et mæstis lætitiam, fugat odia, concordiam parat, curvat imperia, etc. O vere beata nox, quæ spoliavit Ægyptios, ditavit Hebræos!*

Anagog. ex hoc cædis primogenitorum Ægypti media Paschali nocte peractæ typo, S. Chrys. Theoph. et S. Hieron. (qui ait hanc esse Apostolicam traditionem) asserunt Christum eodem mediæ noctis tempore venturum ad judicium, ad majorem terrorem reproborum, ut eos extermiuet et deturbet in tartara. Alii tamen summo mane venturum putant. Nunc singula verba expendamus.

Cum enim quietum silentium contineret omnia (Ita Romana et Græca. Alii legunt, *continerent*. Utrumque verum; quies enim et silentium noctu occupat omnia, ac vicissim occupatur ab omnibus) et nox in suo cursu medium iter haberet.] Græce: *Et noctis in propria velocitate dimidiata*, id est, sub mediam noctem, vel paulo post dimidium noctis. Tunc enim facta est ab angelo cædes primogenitorum Ægypti, Exodi 12. 29. Causa fuit ut eo terribilior esset cædes, quo magis erat improvisa, obscura et nocturna, ut hoc terrore perculsi Ægyptii obstinationem excuterent, ac missos facerent Hebræos. Unde Petrus Blesensis sileutium hoc vocat *conticinium*, quod est tempus mediæ noctis post galli cantum.

Causa tropologica fuit, ad arcanam divinæ majestatis vim et efficaciam repræsentandam. Nimirum Dei arcani et invisibilis arcana et obscura decet esse opera. Rursum Deo loquente sileant omnes creaturæ oportet, juxta illud: *Sileat a facie ejus omnis terra*, Habacuc 2. 22. Et: *Silete a facie Domini mei*, Sophon. 1. 7. Et: *Sileat omnis caro a facie Domini*, Zachar. 2. 13. Hinc Syrus vertit: *In media nocte factus est stupor.* Moral hic disce opera Dei et virorum divinorum non se ostentare, sed peragi in quiete et silentio; ita generatio Christi divina, qua gignitur a Patre, est summe arcana; ac humana, qua conceptus et natus est ex B. Virgine, fuit secretissima. Quocirca Christus comparatur aquis *Siloe, quæ vadunt cum silentio*, Isaiæ 8. v. 6. ubi multa de fructu silentii dixi, ac plura Isaiæ 30. v. 15. ad illa: *In spe et silentio erit fortitudo vestra.* Hinc silentes sunt profundi cordis: *Altissima flumina minimo sono labuntur*, ait Curtius. Ex adverso loquaces levi sunt corde, nimirum: *In ore fatuorum cor illorum, et in corde sapientum os illorum*, Eccles. 21. v. 29. Vide ibi dicta.

Omnipotens sermo.] Græcum λογος, et sermonem et verbum significat, puta jussionem et sententiam Dei, q. d. Sententia dura et aspera lata a Deo in solio cœlesti, per angelum bellatorem in media nocte exsecutioni mandata, e cœlo desiliit. Ita a Castro.

Allegor. *Sermo* hic est ipsum Verbum incarnatum.

De coelo.] Complut. addunt *exsiliens*, sed id merito delent Romani et Græci; mox enim sequitur *prosilivit*,

Durus,] αποτομος, id est asper, sævus; Arabicus, *terribilis.*

Debellator.] Græce, πολεμιστης, id est *bellator;* Arabicus, *bellipotens*, quia ut vertit Syrus: *Bellatores* (Pharaonem et Ægyptios) *media nocte evertit*, juxta illud Exodi cap. 15. vers. 3. *Dominus conterens bella*, id est, bellatores inimicos. Chald. *Dominus victor illorum.*

In mediam exterminii terram prosilivit.] Nimirum in Ægyptum exterminio a Deo addictam: græce est ολεθριας, id est exitialis, vel perniciosæ terræ, ut vertit Vatablus, ideoque exitio addictæ. To *prosilivit*, vel ut Vatablus *desiliit*, notat Dei vindicis Ægyptios invadentis velocitatem, vim, iram, impetum et efficaciam inevitabilem.

Allegorice, Christus ingenti virtutis et amoris saltu e cœlo in terram desiliit factus homo, juxta illud: *Ecce venit iste saliens in montibus, transiliens colles*, Cantic. 2. 8. In quæ verba commentans S. Bern. serm. 53. in Cant. *En quantum saltum*, inquit, *dedit a summo cœlo ad terras.* Saliit enim magno saltu desultim e cœlo in cœnum, e cœno in crucem, e cruce in infernum, inde resiliit in terram, ac e terra in cœlum.

Gladius acutus insimulatum imperium tuum portans.] Græce: *Omnipotens sermo tuus, etc. gladium acutum* (puta) *insimulatum imperium tuum portans;* φερων enim cum sit masculinum ad λογος, id est *sermo*, referri debet, non ad ξιφος, id est *gladium*, cum sit generis neutrius. Noster videtur legisse neutre φερον, itaque retulisse ad gladium; sed eodem redit sensus, q. d. Sermo tuus, o Domine, fuit quasi gladius acutus, qui *imperium tuum insimulatum*, græce ανυποκριτον, id est, non hypocriticum, non simulatum, non fictum, non comminatorium, sed verum, sincerum, apertum, certum et efficax, planeque exsecutioni mandandum (angelus enim percutiens non finxit se nolle percutere, cum revera perculeret, sed quod fecit, hoc præ se tulit; nec tantum comminatus est se velle occidere, sed reipsa occidit) portavit, et detulit in Ægyptum.

Porro gladius in Scriptura significat quodlibet instrumentum, et quemlibet modum cædis, puta omnem cladem et stragem. Nam ut ait Varro lib. 4. de Lingua latina: Gladius dicitur á clade, quod sit ad hostium cladem, dum eos ferit, secat et necat: nam omnis corporis dolor consistit in sectione, sive divisione continui; nec enim angelus cædens primogenita Ægypti usus est gladio, aut eo opus habebat, sed per se immediate primogenita Ægypti suffocando, lacerando, aliove modo lædendo necabat. Unde dicitur acutus, quia, ut ait Apost. Hebr. 4. *Vivus est sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti.*

Et stans,] scilicet, λογος, id est sermo; græce enim est ϛας, masculinum, quod ad λογον masculinum referri debet, non ad ξιφος, id est gladium, quod est neutrum. Statio hæc irrevocabilem et immobilem decretoriam Dei jussionem significat, æque ac insimulatum imperium ejusdem auctoritatem, ait S. Bonav.

Replevit omnia morte,] nempe cæde primogenitorum Ægypti.

Et usque ad cœlum attingebat stans in terra.] Græce: *Et cœlum quidem attingebat; descenderat vero, vel ingrediebatur vero in terram*, q. d. Magna, potens, cœlestis atque ex cœlo manans, ideoque ingens et inevitabilis erat hæc cædes et vindicta; quare esto in terra perageretur, vim tamen sortiebatur e cœlo, imo eam inchoabat in cœlo. Nam Verbum Dei mandavit angelo in cœlo, ut illico in terram descendens percuteret primogenita Ægyptiorum; quare vim suam omnipotentem explicuit, tam in cœlo, quam in terra. Aliter Dion. q. d. Angelus executor vindictæ divinæ vim suam exstendebat usque ad cœlum aerium, quousque scilicet ambitus virtutis activæ ejus se porrigere poterat. Aliter quoque noster Lorinus, q. d. Vix ea dicta dedit Deus in cœlo, vix increpuit sonus in cœlo jussionis divinæ, cum reipsa peracta est; simul voluit ipse ut primum dixit, illico quod imperavit factum est. Quod vulgo dicimus: *Dictum, factum;* et Scripturæ de aliis divinis operibus: *Dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*, Psalm. 148. vers. 5. Sic et a Castro. Notat, inquit, hac phrasi celeritatem completi verbi Dei, quod adeo celer fuit angelus percussor in percutiendis primogenitis, et complendo præcepta Dei, ut necdum cœlo relicto, unde mittebatur, jam terram pede calcaret et jussum exsequeretur.

Porro Vatablus vertit: *Et stans omnia morte, cœlum partim attingens, partim solo insistens, complevit*; quibus verbis innuit angelum hunc, ut Dei Domini sui plenum in cœlum et terram imperium ostenderet, visum a nonnullis pedem unum collocare in terra, alterum in cœlo, id est in aere, uti angelus visus S. Joannis Apoc. 10. v. 2. et 6. *Posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, etc. et juravit per viventem in sæcula sæculorum, quia tempus non erit amplius.*

Hoc allegorice recte convenit Verbo incarnato, quod qua Deus cœlum Deumqne attingit, qua homo terræ figitur. Unde ejus typus fuit scala Jacob, e terra in cœlum porrecta, cui innitebatur Deus: Christus enim instar scalæ, qua Deus tangit cœlum, qua homo terram. In seipso enim junxit cœlum cœno, Verbum carni, Deum homini.

Simili modo tempore sancti Gregorii, uti ipse refert lib. 4. Dialog. cap. 36. sagittæ cœlitus lapsæ, pestem Romæ inflixerunt, quam ipse litaniis et publica processione, deferens imaginem B. Virginis a S. Luca depictam, sedavit. Cum enim ad molem Adriani (quæ exinde dicta est Castellum sancti Angeli) procedendo pervenisset, visus est angelus in signum reconciliati Numinis, gladium nudatum in vaginam reponere, eoque symbolo luea cessavit, uti ex priscis monumentis refert Baronius tomo 8. anno Christi 590.

Simile contigit Davidi offerenti sacrificium ad sedandam pestem, ab angelo percutiente ob numeratum a Davide populum Israeli inflictam, 3. Reg. ult. 16. Vidit enim Deum dicentem angelo: *Sufficit, contine manum tuam.*

17. Tunc continuo visus somniorum malorum turbaverunt illos, et timores supervenerunt insperati.

18. Et alius alibi projectus semivivus, propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis.

19. Visiones enim, quæ illos turbaverunt, præmonebant ne inscii quare mala patiebantur, perirent.] Noster legit δεινων, id est, *gravium*, puta *malorum*; jam legunt δεινως, id est, *graviter*. Ex Græco clare sic vertas: *Tunc repente visiones quidem somniorum graviter turbarunt eos, timores vero institerunt inexpectati. Et alius alio abjectus semimortuus, quam ob causam moreretur ostendebat. Nam somnia quæ turbaverunt eos hoc præsignificabant, ne, ignorantes cur mala paterentur, perirent.*

Pro *projectus* græce est, ριφεις, id est, jactatus, disjectus, ejaculatus magna vi et impetu: nam ριψις est projectio, jactus, impetus. Significat ergo hæc vox primogenitos nonnullos tanto impetu ab angelo fuisse projectos, humique afflictos et allisos, ut consternati prostratique jacerent velut exanimes et semimortui.

Igitur hi tres versus significant cum cæde primogenitorum Deum immisisse terrifica spectra in somnis, indeque timores et angores Ægyptiis, præsertim nonnullis primogenitis, quos non statim occidit, sed semivivos reliquit, eisque in somnis causam tantæ mortis et stragis primogenitorum revelavit, ut ipsi eamdem parentibus indicarent, scilicet se occidi, quia ipsi oppresserant Hebræos, eorumque infantes masculos occiderant; Hebræi enim, sive Israel, erat primogenitus Dei populus. Jure ergo Ægyptii primogenitos suos perdiderunt, qui paulo ante primogenitum Dei populum perdiderant. Audi Moysem Exodi 4. 22. *Hæc dicit Dominus* (tibi, o Pharao) *filius meus primogenitus Israel. Dixi tibi: Dimitte filium meum, ut serviat mihi, et noluisti dimittere eum; ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.* Hunc sensum plane significat τὸ *causam demonstrabat mortis: visiones enim, quæ illos turbaverunt, hæc præmonebant ne, inscii quare mala patiebantur, perirent*; ne scilicet stragem hanc tribuerent casui, epidemiæ, pesti, alterive causæ naturali, sed Deo vindici ob afflictum Israelem, ideoque eum liberum ex Ægypto in Chanaan abire permitterent, uti causa ex primogenitis suis cognita de facto abire permiserunt. Hoc enim hac plaga ab eis extorquere intendebat Deus. Porro idipsum tacet Moyses Exodi 12.

sed Sapiens hic supplet, uti alia plura, quæ vel majorum traditione, vel Dei revelatione accepit.

Hinc moraliter disce Deum, cum quem punit et plectit, solere non raro eidem causam et culpam, ob quam eum plectit, indicare; sicut judex, cum reum ad furcam condemnat, assignat ei furtum aliudve scelus ab eo commissum, ob quod eum condemnat, ut ipse cæterique sciant quodnam scelus puniatur, itaque illud deinceps caveant. Sic Antiochus, morbis lethalibus afflictus, Deo iudicante fassus est se puniri ob clades Hebræis injuste illatas, 2. Machab. 9. 11. Sic Fratres Joseph afflictionis suæ causam Deo suggerente agnoverunt esse, quod ipsi prius afflixissent Joseph: *Merito*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustiam animæ illius, dum deprecaretur nos, et non audivimus; idcirco venit super nos hæc tribulatio*, Genes. 42. 21. Sic Moyses Exod. 7. 8. et 9. jussu Dei Pharaoni et Ægypto infligens decem plagas, eidem revelavit causam, scilicet quod nollet Hebræos dimittere. Sic Samuel, Sauli ex Deo intentans privationem regni et vitæ, causam addidit, quod Deo præcipienti disperdere Amalecitas non obedivisset, 1. Reg. 15. 19. et sequent. Sic passim in libro Judicum, causam oppressionis Hebræorum peractæ a Philisthæis, Madianitis, Moabitis, etc. Deus assignat cultum Baal, Astaroth et Idolorum. Ægyptii ergo videntes primogenita sua occidi, partim ex Moysis prædictione, partim ex primogenitorum cum occiderentur revelatione et confessione, sciverunt se hac plaga puniri, eo quod ipsi primogenitum Dei populum, puta Israelem afflixissent et occidissent.

Nota τo *visus somniorum malorum turbaverunt illos.* Nam Hippocrates lib. de Somn. docet *somnia nocturna diurnis exercitationibus respondentia esse bona, sanitatemque significantia, propterea quod anima in diurnis consiliis perseverat, neque repletione, neque evacuatione aliqua, aut alia forinsecus allapsa re victa. Cum autem insomnia diurnis actibus adversantur, et de ipsis pugna oboritur, cum sane hoc contigerit, turbationem in corpore significat, et si quidem fortis fuerit, forte est malum; si vere levis, debilius.*

Præterea turbidæ imaginationes et pavores diurni turbida gignunt somnia nocturna, juxta illud Senecæ in Octavia:

> Quæcumque mentis cogitat infestus vigor,
> Ea per quietem sacer et arcanus refert,
> Veloxque sensus.

20. Tetigit autem tunc et justos tentatio mortis, et commotio in eremo facta est multitudinis, sed non diu permansit ira tua.] Pro *tunc* Noster legit τοτε, jam legunt ποτε, id est, *aliquando*. Codices Vaticani utrumque omittunt. *Tunc*, id est, prisco illo tempore egressionis Israel ex Ægypto, etsi diverso. Nam tentatio hæc contigit in deserto, diu post cædem primogenitorum in Ægypto.

Tertia est hæc antithesis Hebræorum et Ægyptiorum, estque simul tacita occupatio, q. d. Dicet quis: Sicut Pharao et Ægyptii resistentes Moysi a Deo contriti sunt; sic et Hebræi, puta Core, Dathan et Abiron, eorumque symmystæ et socii: ergo par utrorumque fuit conditio, par in utrosque ira Dei. Respondet negando consequentiam. Ira enim Dei exterminavit Ægyptios ut disperderet eos; Hebræos vero dumtaxat castigavit, ut emendaret: unde paucorum cæde sanxit cæterorum vitam, obedientiam et disciplinam. Congrue transit a Pharaone et clade primogenitorum Ægypti ad Core, Dathan et Abiron: tum quia sicut Pharao restitit Moysi, sic et Core cum suis eidem seditione rebellavit; tum quia Core, Dathan et Abiron erant primogeniti, ideoque prætendebant sibi deberi Pontificatum, quem Moyses contulerat Aaroni fratri suo, eo quod in lege naturæ primogeniti fuissent sacerdotes; tum quia cæsi sunt ab angelo percutiente, æque ac primogeniti Ægyptiorum. Historia fuse narratur Num. 16. nimirum cum Core, Dathan et Abiron ambientes Pontificatum rebellarunt Moysi et Aaroni, Moyse Deum invocante, vivi terra absorpti descenderunt ad inferos: alii pariter eis adhærentes numero 250. cœlesti igne afflati interierunt. Quocirca totus populus murmuravit contra Moysem et Aaronem, dicens: Vos occidistis populum Domini; qua de causa Deus ignem in populum immisit, qui quatuordecim millia et septingentos combussit; cumque serperet incendium, ut plures combureret, Aaron jussu Moysis inter occisos et vivos medium se statuens, orans et thurificans stitit plagam, iramque Dei sedavit. Vide dicta Num. 16.

Justos.] Ita vocat Hebræos fideles, utpote Dei cultores, et ad justitiam vocatos, ut superius dixi.

Tentatio mortis.] Ergo tentatio hæc non fuit sollicitatio ad peccatum, sed pœna peccati, puta invasio mortis, qua mors invasit et corripuit jussu Dei Core, Dathan et Abiron cum sociis, ac cæteros Hebræos invadere destinabat; quibus tentatio hæc fuit comminatio, et discrimen mortis intentatum ab angelo puniente. Unde Nannius: Tentatio, inquit, græce πειρα, idem est quod periculum mortis. Sic enim dicimur tentari febre, catarrho, calculo, id est periclitari, exagitari, cruciari febre, etc. juxta illud Horatii:

> Cum latus aut renes morbo tentantur acuto.

id est, periclitantur, cruciantur. Triplex ergo est tentator et tentatio. Dæmon enim tentat hominem, ut ad peccatum alliciat; Deus tentat, ut hominis animum, fidem et virtutem probet; mors tentat, ut occidat et perire faciat; unde a *perire* dictum est *periculum*. *Tentatio mortis* ergo est plaga mortifera Core cum sociis et Hebræis murmurantibus a Deo immissa.

Commotio.] Græce θραυσις, id est, confractio, concussio, quassatio, quo nomine plagam hanc vocant Septuag. Numer. 16. et Psalm. 105. 30. Ita vocatur plaga immissa in populum ob cultum Beelphegor, quam, suo zelo occidens principem ducemque sceleris, sedavit Phinees. Numer. 25. 1.

21. Properans enim homo sine querela deprecari pro populis, proferens servitutis suæ scutum orationem, et per incensum deprecationem allegans restitit iræ, et finem imposuit necessitati ostendens quoniam tuus est famulus.] Narrat modum quo cohibita est plaga, scilicet quod Aaron Pontifex jussu Moysis orando, et thymiama offerendo restiterit iræ Dei, plagamque ignis stiterit, ne plures afflaret. *Homo sine querela*, græco αμεμπτος, id est, irre-

prehensibilis, quia scilicet Aaron inculpate vivebat, et sancte Pontificis munus obibat.

Deprecari pro populis.] Græce προεμαχησε, id est *propugnavit*, sicque legunt nonnulli Codices Latini. Porro arma Pontificis sunt, non gladii et bombardæ, sed oratio et thymiama, ut sequitur: hisce enim pugnat pro populo contra iram et vindictam Dei, eamque expugnat.

Proferens servitutis, græce λειτουργιας, est liturgiæ, sive publici sui et sacerdotalis ministerii scutum,] puta *orationem*: nam λειτος, est *publicus*, εργον *opus*: unde λειτουργος et λειτουργος, est publicus minister, publicum obiens opus, puta sacerdos sacrificans pro toto populo.

Et per incensum deprecationem allegans.] Perperam nonnulli legunt, *alligans*. *Allegans*, græce κομιζων, id est adducens, afferens, offerens et mittens ad Deum, græce est: *Et thymiamatis propitiationem*, vel *placationem afferens*. Hinc petita est prisca thuribuli benedictio, quæ habetur in vetere ordine Romano; sic enim habet: *Domine Deus, qui dum filios Israel in deserto murmurantes, ob rebellem suam audaciam, durum vastaret incendium, Aaron sacerdotem tunc orantem, arrepto de igne altaris thuribulo tibi incensum ponentem exaudire, eosque de incendio liberare dignatus es; benedic, quæsumus, hoc thuribulum et præsta ut quoties thus in eo adolebitur, votum populi tui tibi boni odoris efficias, sitque fuga dæmonum, repulsio phantasmatum, et immundarum abscessio cogitationum. Per Dominum, etc.*

Restitit iræ Dei.] Græce αντεστη θυμω, id est ex adverso stetit, contendit, opposuit se iræ Dei, eamque expugnavit et cohibuit. Talis ergo sit sacerdos, tantæque virtutis et meriti, ut iræ Dei in populum grassanti sese medium interponere et opponere, eamque cohibere valeat.

Finem imposuit necessitati.] Græce τη συμφορα, id est, calamitati et plagæ incendii. Sic Noe *in tempore iracundiæ factus est reconciliatio*, Eccl. 44. v. 17 quia scilicet sua sanctitate et oratione stitit diluvium toti orbi immissum. Sic S. Leo Attilam flagellum Dei ab Italia suis meritis avertit; S. Gregorius pestem acerrimam suis litaniis sedavit; S. Sylvester infidelitatem et persecutiones decem Imperatorum compescuit, dum Constantinum Magnum sanavit, convertit et baptizavit. Vide qua ratione Moyses restiterit iræ Dei, volentis perdere Hebræos ob adoratum vitulum aureum, Exodi 32. v. 10. et sequent. Ex adverso de falsis Prophetis graviter queritur Deus per Ezechielem cap. 13. v. 5. dicens: *Non ascendistis ex adverso neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini*. Vide ibi dicta.

Præclare S. Nazianz. Orat. 1. Sacerdotis dignitatem describens: *Quis est*, inquit, *qui cum angelis stabit, cum archangelis glorificabit, ad supernum altare sacrificia transmittet, cum Christo sacerdotio fungetur, figmentum instaurabit, imaginem exhibebit, superno mundo opificem aget, et ut id quod majus est dicam, Deus erit aliosque Deos efficiet?*

22. Vicit autem turbas, non in virtute corporis, nec armaturæ potentia, sed verbo illum, qui se vexabat, subjecit, juramenta parentum, et testamentum commemorans.] Græce: *Vicit autem vastatorem, non viribus corporis, nec armorum efficacia, sed verbo punientem subjecit, juramenta patrum et testamenta commemorans.*

Pro *turbas* Noster cum Romanis legit οχλον, id est *turbam*, vel *turbas*; jam Complut. Reg. et Vaticani legunt ολοθρευοντα, id est *vexatorem*, uti omnes legunt v. 25.

Primo ergo per *turbam* vel *turbas* accipias turbationem et tumultum populi, sive multitudinis murmurantis contra Moysem ob stragem Core, Dathan, Abiron, ac 14700. e plebe combustorum, q. d. Aaron sedavit hunc tumultum populi robore, non corporis, nec armorum, sed orationis, qua Deum flexit ad amovendum ignem et incendium, ob quod murmurabat et turbas movebat populus. Addit Cantacuzenus Aaronem, gravi oratione habita ad populum, ejus tumultum compescuisse.

Secundo, per *turbas* accipias plagam ignis, quæ turbabat populum; hanc enim vi orationis repressit Aaron.

Tertio, per *turbas* accipias angelum turbantem, id est punientem et vexantem populum per incendium a se immissum. Unde Græci habent ολοθρευοντα, id est vastatorem; et hunc mox exprimit subdens, *eum qui se vexabat*, q. d. Aaron suo λογω, id est sermone, quem orando ex intimo cordis affectu ad Deum effudit, cohibuit angeli vastationem et plagam ignis, quæ se, id est, populum suum vexabat et puniebat. Græce enim est κολαζοντα, id est punientem; sic Jacob luctans cum angelo, lacrymis et oratione eum flexit et vicit, indeque dictus est Israel, id est *dominans Deo*, id est angelo Dei vicario, Genes. c. 32. v. 28. Fieri etiam potest ut Aaron ardore fidei animose se converterit ad angelum, ipsumque ignem, eique nomine Dei imperarit ut cessaret a plaga. Sicut S. Michael altercans cum dæmone de corpore Moysis imperavit ei silentium dicens: *Imperet tibi Dominus*, ut ait Judas in ep. vers. 9. Hic angelus vel fuit bonus (solet enim Deus per bonos exsequi sua jussa tam iræ et vindictæ, quam gratiæ et beneficentiæ, ut patet passim ex Daniele, Zacharia et Apocalypsi, præsertim cap. 5. et 16.) vel potius fuit malus et dæmon, tum quia vocatur vastator, vexator, exterminator, quem Aaron devicit, sibique subjecit; tum quia v. ultimo dicitur extimuisse Aaronem sacerdotem; tum quia Deus dæmonibus quasi lictoribus crebro utitur ad puniendum impios potius, quam angelis bonis, juxta illud Psal. 77. 49. *immissiones per angelos malos*.

Moraliter hic disce arma sacerdotis esse orationem et sacrificium, eaque validissima: unde iis Moyses vicit Amalec, Exodi 17. Quocirca Paulus militem Christianum panoplia, id est, omni armatura a capite ad talos obarmans: *Galeam*, inquit, *salutis assumite, et gladium spiritus (quod est verbum Dei) per omnem orationem et obsecrationem orantes omni tempore in spiritu; et in ipso vigilantes in omni instantia et obsecratione, pro omnibus sanctis et pro me, ut detur mihi sermo in aperitione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me loqui*. Sic S. Ambros. tract. de Basilicis non tradendis, asserit sua et sacerdotis arma contra milites invadentes, esse preces cum lacrymis. Et S. Ephrem, sermone de Panoplia spirituali, orationem vocat *arcum*, quo sagittas ignitorum desideriorum ad Deum emittimus, quibus hostes con-

figimus. Unde Orig. hom. 11. In Exodium, ubi orationi adaptat id quod Balac de Hebræis dixit, juxta Septuag. 22. 4. *Nunc ablinget Synagoga hæc omnes qui in circuitu nostro, sicut ablingeret vitulus virentia de campo:* ita ut ablingere denotet orationem lingua formatam : per quod, ait ille, ut a majoribus accepimus, indicatur populum Dei, non tam manu et armis, quam voce et lingua pugnare, id est orationem ad Deum fundendo. Huc facit illud Ps. 19. 8. *Hi in curribus, et hi in equis, nos autem in nomine Domine Dei nostri invocabimus*, q. d. Nostri equites, nostri falcati currus, nostra arma sunt invocationes Dei, ac preces, quas velut ignita tela in hostes intorquebimus. Nil ita dæmones vincit æque ac tentationes, atque oratio. Unde S. Cypr. ep. 57. *Incumbamus*, ait, *gemitibus assiduis et deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare et perseverare fortiter faciunt: hæc sunt munimenta spiritualia, et tela divina, quæ protegunt.* Est ipsa quasi armamentarium Ecclesiæ, ad quam accurrunt celeriter justi, cum volunt adversus vitia et peccata pugnare. Imo est velut generalis quædam officina, in qua vita spiritualis invenit quidquid ad *se conservandam et augendam et tuendam opus habet.* Ita noster Lorinus. Quocirca Cassian. Coll. 9. c. 1. *Omnis*, ait, *Monachi finis, cordisque perfectio ad jugem atque indiruptam orationis perseverantiam tendit, et quantum humanæ fragilitati conceditur, ad immobilem tranquillitatem mentis, ac perpetuam nititur puritatem.*

Denique *oratio* est *oris ratio*, ait S. Hier. ep. 139. ad Cyprian. quia ratio per oris sermonem se prodit, multo magis per orationem ad Deum fusam. Oratio enim homini a Deo pro ratione data est, quia quod ratio peccato obscurata non assequitur, hoc oratio ad Deum fusa nanciscitur.

Illum qui se vexabat,] græce τον κολαζοντα, id est punientem, torquentem, castigantem, puta ignem, vel potius angelum per ignem, *se*, id est illos, puta Hebræos; vel *se*, id est suum populum, cujus plagam intimo cordis dolore per compassionem sentiebat, sibique arrogabat Aaron Pontifex, æque ac Paulus dicens: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* 2. Corinth 11. 29.

Juramenta parentum, et testamentum, græce διαθηκην, id est Pactum, commemorans,] q. d. Aaron orans Deum pro venia allegavit pacta a Deo cum patribus, Abraham, Isaac et Jacob inita, quibus Deus promiserat se fore eorum ac posterorum Deum protectorem, liberatorem, provisorem, etc. strinxit ergo Deum suis ipsius pactis et juramentis, quibus eum vicit, et veniam populo impetravit.

23. Cum enim jam acervatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit, et amputavit impetum, et divisit illam quæ ad vivos ducebat viam.] Græce: *Acervatim enim jam mortuis jacentibus aliis super alios, in medio stans præcidit iram, et interrupit ad vivos viam.* Sensus patet, quasi dicat: Cum incendium grassaretur in populum murmurantem, Aaron interstitit, id est inter incendium et incensos ac populum reliquum adhuc vivum, medium se stitit, atque orando illud inhibuit, ne ulterius in populum proserperet, itaque *divisit* (perperam nonnulli legunt, *dimisit*) *illam quæ ad vivos ducebat viam*, q. d. Interclusit igni viam, ne a succensis et mortuis ad vivos progrederetur; stitit ergo se medium inter vivos et mortuos, ut vivos ab igne et incensis dispesceret, eosque illæsos et intactos conservaret. Unde sanctus Hieronymus, in cap. 13. Ezech. ait Aaronem adversus ignem Israelis populum devorantem occurrisse, et stetisse medium, et opposuisse se murum pro salute populi.

Allegr. Aaron hic expressus fuit typus Christi mediatoris. Audi S. Ambrosium epist. ad Felicem Comensem Episcopum, quæ in editione Romana ordine est 60. *Ubi Christus*, inquit, *ibi omnia; ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se ne mors transiret ad viventium, agmina a funeribus mortuorum. Hic autem quasi verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus intra nos, separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus abstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet*, etc. Hinc Christus in cruce medius inter cœlum et terram pependit, seseque inter medium stitit, ut velut mediator, cœlum terræ, id est homines Deo et angelis reconciliaret, utque sagittas iræ Dei vibratas in homines in seipso reciperet, ne ad homines pervenirent, sed unus ipse omnium hominum scelera in corpore suo lueret, ac vicissim in cruce, velut in arcu brachia corporis, æque ac cordis expandens, ignitas orationis et amoris sagittas ad Deum ejacularetur, quibus cor ejus vulneraret, ad gratiam hominibus largiendam.

24. In veste enim poderis, quam habebat totus erat orbis terrarum; et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat.] Græce: *In talari enim tunica vestimenti erat totus mundus, et patrum gloriæ in quadruplicis ordinis lapidum sculptura, et majestas tua in diademate capitis illius.* Syrus: *Quoniam vestis ejus est totus populus, et honor patrum erat insculptus super quatuor ordinibus lapidum, qui erant super humeros ejus* (vel *et gloriæ patrum super collum ejus*) *et corona majestatis tuæ super caput ejus.* Arabicus: *Quoniam totus orbis terrarum super flexus vestimentorum ejus, et super collum ejus lapides gemmarum insculpti.*

Pro *orbis terrarum* græce est κοσμος, id est ornatus et orbis sive mundus, qui ab ornatu nomen accepit; nec enim solam terram, sed et totum mundum veste sua repræsentabat Pontifex. Minus apte Vatabl. vertit: *Siquidem omnigenus ornatus tunicæ qua induebatur inerat.* Dat enim causam cur Aaron Pontifex medium se stiterit inter vivos et mortuos, curque Deus ab eo permiserit se exorari, ut plagam incendii sisteret. Causa erat, quod Deus Aaronem constituerat Pontificem, id est mediatorem et deprecatorem inter se et populum, ut scilicet ipse iram Dei sisteret, populumque Deo reconciliaret; atque ut hoc visibili populo significaret, jusserat in podere, id est in veste ejus Pontificia, poni symbola omnium elementorum totiusque, orbis, ut meminisset se esse mediatorem inter Deum et mundum. Rursum jusserat ut in rationali gestaret

duodecim gemmas, eisque sigillatim insculpi curaret nomina duodecim tribuum Israel, ut hoc signo moneretur se omnes tribus in pectore, id est, in corde et cura gestare, ac pro eis assidue Deum deprecari debere.

Poderis] est vestis talaris usque ad pedes et talos demissa, eratque Pontifici duplex: una linea communis omnibus sacerdotibus; altera hyacinthina propria Pontifici, illaque hic intelligitur, ac per eam cæteræ omnes vestes Pontificiæ. Est synecdoche. Ita S. Bonav. Hugo, Holcot et Dionys.

Dicitur poderis, *απο τον ποδος και αρειν*, q. d. pedi adaptata, eo quod usque ad pedes protenderetur.

Quæres: Quomodo in podere, id est veste Pontificis, repræsentabatur totus orbis?

Respondetur: Poderis hæc erat tunica texta ex lana hyacinthina, sive violacei coloris, ut Pontifex vestem suam inspiciens, illa moneretur cogitationem et vitam suam debere esse cœlestem; hinc in fimbria habebat 72. tintinnabula, et totidem mala punica alternis inserta. Rursum tunicæ huic imponebatur Ephod, cui ad pectus annexum erat rationale, in quo erant 12. gemmæ, quibus inscripta erant nomina 12. tribuum Israel. Porro quinque primariæ erant vestes Pontificis. Primo enim induebatur femoralibus lineis; secundo, tunica linea, quam zona succingebat; tertio, tunica hyacinthina cum simili zona; quarto, Ephod cum Rationali, Urim et Tummim, id est doctrina et veritas; quinto, tiara cui affixa erat lamina aurea inscriptum habens: *Sanctitas Iehova*. Hæc repræsentabant totum orbem. Nam primo, femoralia linea figurabant terram, ex qua linum nascitur. Secundo, zona figurabat oceanum, qui quasi zona terram cingit. Tertio, tunica hyacinthina figurabat aerem, in qua sunt mala punica, id est fulgura; et tintinnabula, id est tonitrua. Quarto, Ephod varium figurabat cœlum sidereum: duo in Ephod lapides onychini erant duo hemisphæria, vel sol et luna; duodecim gemmæ in pectore, erant duodecim signa in zodiaco. Quinto, tiara figurabat cœlum empyreum, lamina tiaræ aurea habens inscriptum nomen Tetragammaton, figurabat Deum omnibus præsidentem; idque primo, ut hoc suo vestitu et ornatu Pontifex ostenderet se Creatoris mundi esse ministrum et indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere: ipseque pro ea tam habitu et veste, quam voce et mente precaretur; secundo, ut considerata universi, quam gestat, imagine, vitam præstaret a natura non degenerem, sed sicut elementa aliaque creata Deo per omnia obediunt, ita obediret et ipse: ita Philo; tertio, ut operando sacris totum mundum, quem in veste quasi gestabat, deprecatorem secum apud Deum allegaret. Hæc omnia pene ex Josepho et Philone habet sanctus Hieronymus et brevissime sanctus Thomas 1. 2. q. 102. art. 5. ad 9. qui et tropologiam addit pari brevitate: Femoralia, inquit, significant castitatem; tunica linea significat vitæ universæ puritatem et innocentiam; zona moderationem discretionis; tiara rectam intentionem, et hæc communia sunt omnibus sacerdotibus. Pontifici vero propria erat lamina aurea cum nomine *Iehova* significans jugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere Pontifex; secundo, Ephod id est compassio, qua suis quasi humeris ferat infirmitates populi; tertio, tunica hyacinthina, id est conversatio cœlestis; quarto, rationale id est cura et charitatis viscera erga subditos. Ubi nota: totus mundus est quasi templum quoddam sanctissimum et Deo dignum, ut ajebat Diogenes et Philo 2. de Monarchia et Lact. l. de Ira Dei c. 14. Hinc et Baruch ait c. 3. 24. *O Israel quam magna est domus Dei!* scilicet hic mundus in quo quasi divini templi antistes sacerdotio functurus pro universis creaturis, homo est constitutus, ideoque Hebræorum Pontifex in sua veste totum repræsentabat orbem. Pontifex ergo erat quasi legatus totius orbis ad Deum, juxta illud Pauli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo*, 2. Cor. 5. 20. Quin et Philo loco citato asserit, idcirco Pontificem totius mundi portasse in vestibus imaginem, ut sciret se mundi totius esse mediatorem apud Deum, et orare debere, non pro necessariis tantum et amicis, sed pro toto humano genere, pro omnibus naturæ partibus, cœlo atque elementis; atque gratias agere, supplicationesque pro omnibus offerre omnium conditori; præterea vita, doctrina, virtutibus in seipso exprimere universi ordinem, ornatum, concentum, ut sit *μικροκοσμος*, majoris ita mundi repræsentans in moribus imaginem, sicut gestat in vestibus. *Hoc cultu*, inquit Philo, *Pontifex utitur totum mundum referens ornatu mirando, vel menti vel oculis; admonet enim Pontificem ut considerata universa, quam gestat imagine, vitam præstet a natura non degenerem; deinde ut operando sacris totum mundum deprecatorem alleget. Decet enim ut patris sacerdos filium ejus mundum hunc ad preces votaque adhibeat*. Idem Philo libr. de Somniis, censet idcirco Pontificem in veste gestare similitudinem cœli ac mundi, ut mundus una cum sacerdote operetur, et homo cum hac rerum universitate efficacius vota et sacra faciat. Vide dicta Exodi 28. ubi hasce vestes fuse ad litteram alleg. et tropol. explicui.

Tropolog. sacerdos vestire se debet orbe vestium, id est orbe virtutum, ut universis sit ornatus, itaque earum circulo velut corona cingatur et coronetur, uti paulo ante dixi. Hinc sacerdos et religiosus intuens habitum suum pullum, tonsuram, ac vestes sacras, ab iis sentiat se moneri ut gravitatem, luctum, opum contemptum, cœlestium desiderium, omnemque morum compositionem exhibeat. Hinc noster Alvarez de Paz, de Vita Spirituali, l. 1. part. 3. c. 26. In veste Aaron, inquit, totus erat orbis terrarum; quia vir per religiosum statum Deo consecratus, debet, quod ad conversationem externam attinet, omnibus, prout fuerit possibile, se accommodare, ut omnes ad Christum trahat, et ad virtutis amorem invitet. Sic vestitus erit discoloribus, hoc est veste quadam, quæ una cum sit, multarum virtutum necessitatem supplet et earum diversas pulchritudines defert. Sic ad exemplum Pauli omnibus omnia factus est, non mentientis actu (ut inquit Anselmus) sed compatientis affectu. Non mala aliorum fallaciter agendo, sed aliorum omnium malis omnibus, tamquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando.

Parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta] Græce: *Πατερων δοξαι επι τετραστιχων λιθων γλυφης*, hoc est: *Patrum gloriæ*, sive *decora*

in quatuor ordinum lapidum sculptura. In rationali judicii erant quatuor ordines lapidum. In primo versu sardius, topazius, smaragdus; in secundo carbunculus, sapphirus, iaspis; in tertio ligurius, achates, amethystus, in quarto chrysolithus, onychinus, beryllus; omnes inclusi auro, et habentes nomina filiorum Israel, seu duodecim tribuum.

Pro *magnalia*, græce est, δόξαι, idest, gloriæ, excellentiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus filii et posteri jure gloriabantur. Signa ergo sacra et hieroglyphica Ægyptiorum insculpta erant in singulis lapidibus rationalis, non vero litteræ nominum Patriarcharum, sive tribuum fuerunt exaratæ, inquit Noster Hieron. Pradus initio Comment. in Ezechielem. Stemma enim Judæ erat leo, Benjamin lupus, Dan coluber, Joseph bos, etc. quæ eis assignavit Jacob pater in morte, singulis benedicens, Genes. 49.

Verum Exodi 28. 21. ostendi non stemmata, sed nomina ipsa tribuum gemmis fuisse insculpta, idque hoc fine, ut Pontifex ipso habitu et nominibus ostenderet se esse legatum duodecim tribuum, id est, totius populi, ac pro eo velut mediator apud Deum intercederet et supplicaret. Hæc ergo nomina vocantur δόξαι, quia magnifice magnificis gemmis insculpta erant in veste, puta in rationali summi Pontificis, quæ magna erat eorum gloria, laus, et decus.

Magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat.] Vatabl. *Majestasque tua in diademate capitis ipsius*; Syrus: *Et corona majestatis super caput ejus.* Tiara enim erat rotunda instar coronæ, q. d. Pontifex in capite gestabat tiaram cum lamina aurea, cui inscriptum erat *sanctitas Jehova*, ut meminisset se Dei divinæque majestatis esse Pontificem, ac ejus sanctitatem vita et verbo debere repræsentare. Symbolice, tiara hæc cum lamina referebat cœlum empyreum, cui præsidet Deus, ex eoque omnia subjecta sapienter et sancte moderatur; quo rursum significabatur Pontificis, velut Dei in terra vicarii, dignitatem et potestatem, superare omnem dignitatem hominum, etiam Regum et Imperatorum. Vide dicta Exodi 28.

25. His autem cessit qui exterminabat, et hæc extimuit.] Non ignis ut vult Lyran. πυρ enim, id est, *ignis*, est neutrius generis, ὀλοτρευων vero, id est, exterminator, masculini; sed angelus incendium in murmurantes Hebræos immittens, sive bonus is fuerit, sive potius malus, ut censent Hugo et Holcot. Hic enim nomen Dei tetragrammaton et ineffabile, puta *Jehova*, laminæ aureæ insculptum, ac tantam Pontificis majestatem, potestatem, orationem, et thurificationem reveritus, cessit, et ab incendio, plagaque cessavit. Reveritus ergo est ille exterminator ineffabile Dei nomen, cui universa se prosternit natura, cessit sacerdoti summo deprecanti, et mundum universum deprecatorem alleganti, ac merita gloriamque patrum ante Dominum proponenti, ut misereretur. Ita a Castro. Sic sæpe in Script. timor sumitur pro reverentia, et timere pro revereri. Nam vere reverentia non est aliud, quam religiosus timor.

Sic Alexander Magnus iratus Judæis, cum ei obviam prodiret Jaddo Pontifex pontificalibus indutus, tanta majestate quasi cœlesti telo ictus, ac sacro horrore percussus et perculsus, eum reveritus, iram in benevolentiam vertit, uti narrat Josephus lib. 11. Antiquit. c. 8. Idem fecit Attila Leoni Pontifici, uti habet vita sancti Leonis. Vide Baron. anno Christi 452.

Codex Vaticau. et alii legunt *extimuerunt*, quasi plures fuerint angeli vastatores.

Erat enim tentatio iræ sufficiens.] Pro *tentatio*, græce non est, πειρασμος, id est, *tentatio*, sed πειρα, id est, *experientia* iræ sufficiebat ad correctionem, q. d. Satis erat Hebræis quod experti essent tuam iram, ut qui plagæ et incendio supererant, se corrigerent, et de murmure suo pœniterent. Tentatio ergo hic idem est, quod tentamentum, experimentum, periculum, aggressio, invasio; hæc enim omnia significat, πειρα, q. d. sufficiebat Hebræis periculum fecisse, et expertos esse aggressionem iræ divinæ; mox enim illi cesserunt et pœnituerunt: unde noluerunt ejus vim ulterius experiri, nec ejus impetum usque ad internecionem desævientem amplius sentire.

Quare perperam Lyran. contrarie explicat, q. d. tentatio seditionis populi sufficiens erat ad totum eum igne perdendum, nisi Aaron supplex intercessisset. Et Hugo, q. d. plaga ignis sufficiebat ad delendum Hebræos. Et Holcot, q. d. timor et pavor incussus populo per plagam ignis, satis erat ad delendum murmuris crimen. Hæc enim omnia hoc loco parerga sunt.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT IN ANTITHESI FIDELIUM HEBRÆORUM ET INFIDELIUM ÆGYPTIORUM; UNDE MULTA SUPPLICIA ÆGYPTIIS INFLICTA, AC PRÆSERTIM SUBMERSIONEM IN MARI RUBRO RECENSET, IISQUE OPPONIT VARIA BENEFICIA HEBRÆIS COLLATA, TUM IN ÆGYPTO, TUM IN DESERTO. UNDE COLLIGIT, DEO ELEMENTA OMNIA SERVIRE, TAM AD PUNIENDUM IMPIOS, QUAM AD PRÆMIANDUM PIOS, EIQUE AD NUTUM OBEDIRE, AC TANDEM PRO OMNIBUS GRATIAS AGENS LIBRUM CONCLUDIT.

1 IMPIIS autem usque in novissimum sine misericordia ira supervenit: præsciebat enim et futura
illorum: 2. quoniam cum ipsi permisissent, ut se educerent, et cum magna sollicitudine præmi-
sissent illos, consequebantur illos pœnitentia acti. 3. Adhuc enim inter manus habentes luctum
et deplorantes ad monumenta mortuorum, aliam sibi assumpserunt cogitationem inscientiæ: et quos
rogantes projecerant, hos tamquam fugitivos persequebantur: 4. ducebat enim illos ad hunc finem di-
gna necessitas: et horum, quæ acciderant, commemorationem amittebant, ut quæ deerant tormentis,
repleret punitio: 5. Et populus quidem tuus mirabiliter transiret, illi autem novam mortem invenirent.
6. Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refigurabatur, deserviens tuis præceptis, ut pueri
tui custodirentur illæsi. 7. Nam nubes castra eorum obumbrabat, et ex aqua, quæ ante erat, terra
arida apparuit, et in mari rubro via sine impedimento, et campus germinans de profundo nimio: 8.
per quem omnis natio transivit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia et monstra.
9. Tamquam enim equi depaverunt escam, et tamquam agni exultaverunt, magnificantes te, Do-
mine, qui liberasti illos. 10. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu illorum facta fue-
rant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muscas, et pro piscibus eructavit fluvius
multitudinem ranarum. 11. Novissime autem viderunt novam creaturam avium, cum adducti con-
cupiscentia, postulaverunt escas epulationis. 12. In allocutione enim desiderii, ascendit illis de mari
ortygometra: et vexationes peccatoribus supervenerunt, non sine illis, quæ ante facta erant, argu-
mentis per vim fulminum: juste enim patiebantur secundum suas nequitias. 13. Etenim detestabi-
liorem inhospitalitatem instituerunt alii quidem ignotos non recipiebant advenas, alii autem bonos
hospites in servitutem redigebant. 14. Et non solum hæc, sed et alius quidam respectus illorum
erat: quoniam inviti recipiebant extraneos. 15. Qui autem cum lætitia receperunt hos, qui eisdem
usi erant justitiis, sævissimis afflixerunt doloribus. 16. Percussi sunt autem cæcitate sicut illi in
foribus justi, cum subitaneis cooperti essent tenebris, unusquisque transitum ostii sui quærebat.
17. In se enim elementa dum convertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, et omnia
suum sonum custodiunt: unde æstimari ex ipso visu certo potest. 18. Agrestia enim in aquatica
convertebantur et quæcumque erant natantia, in terram transibant. 19. Ignis in aqua valebat supra
suam virtutem, et aqua extinguentis naturæ obliviscebatur. 20. Flammæ e contrario corruptibilium
animalium non vexaverunt carnes coambulantium, nec dissolvebant illam, quæ facile dissolvebatur
sicut glacies, bonam escam. In omnibus enim magnificasti populum tuum, Domine, et honorasti, et
non despexisti, in omni tempore, et in omni loco assistens eis.

1. Impiis autem usque in novissimum sine misericordia ira supervenit. Præsciebat enim et futura illorum.] Græce: *Impiis autem immisericors indignatio institit: prævidebat enim eorum et futura.* Pendent hæc a fine capitis præcedentis; pergit enim in antithesi Hebræorum et Ægyptiorum, q. d. Hebræi in seditione Core murmurantes igne puniti a Deo mox resipuerunt; quare paucorum strage cæteri cautiores evaserunt. Sola enim tentatio, id est, experientia iræ sufficiens erat ad correctionem eorum: quare plaga ignis in eos non ad extremum desæviit, sed tantum modice ad eorum probationem et emendationem. At vero impiis Ægyptiis vindicta Dei usque ad internecionem, sine ulla misericordia supervenit: videbat enim Deus eorum pervicaciam, quod scilicet essent incorrigibiles, nullisque minis vel pœnis mores mutaturi essent; quare ad unum omues mersit in mari rubro.

2. Quoniam cum ipsi permisissent ut se educerent (id est, ut abirent ex Ægypto) et cum magna sollicitudine præmisissent illos, consequebantur (Græce διώξουσι, id est, *persequentur*) illos pœnitentia acti.] Perperam Complut. legunt *pœnitentiæ actus*, etsi eodem redeant sensus. Actus enim pœnitentiæ fuit Ægyptiorum persecutio, ut Hebræos ad se revocarent. Græce: *Quoniam ipsi cum permisissent abire, atque cum studio præmisissent illos, pœnitentia ducti essent persecuturi.* Pendet sententia, a τῷ *prævidebat*, quod præcessit, q. d. prævidebat Deus, quod Ægyptii, etsi ob cædem primogenitorum perculsi permitterent, imo cogerent Hebræos exire ex Ægypto, ne ob eos graviores Dei plagas sentirent, mox tamen pœnitudine ducti eos persequerentur, ut reducerent in Ægyptum, uti de facto persecuti sunt usque ad mare rubrum, in quo proinde Deus omnes submersit. Lege Exodi c. 14.

3. Adhuc enim inter manus habentes luctum, et deplorantes ad monumenta mortuorum, aliam sibi assumpserunt cogitationem inscientiæ, et quos rogantes projecerant, hos tanquam fugitivos persequebantur, q. d.] Ægyptii Hebræos, quos paulo ante velut Dominos cum precibus emiserant, hos, mox mutato consilio, velut servos fugitivos persecuti sunt. Sic sæpe alibi ejicere significat emittere.

Pro *inscientiæ* Græce est, ἀνοίας, id est, stultitiæ, amentiæ: stulte enim eos persecuti sunt, quia persequendo mersi sunt in mari rubro; quare fuit hæc cogitatio *inscientiæ*, id est, insipiens, stultum et insanum Ægyptiorum consilium.

4. Ducebat autem illos ad hunc finem digna necessitas: et horum, quæ acciderant commemorationem amittebant, ut, quæ deerant tormentis, repleret punitio.] Græce: *Traxit autem eos digna ad hunc finem necessitas, et eorum, quæ acciderant oblivionem injecit ut quæ restabat tormentis adimplerent pœnam.*

Commemorationem.] Id est, memoriam, pro *ducebat*, Græce est εἷλκε, id est, *traxit*, q. d. Ægyptios ad hunc exitum et exitium, puta ad submersionem in mari protraxit necessitas divinæ ordinationis, seu punitionis in eos a Deo decretæ, qua scilicet decreverat Deus eos excæcare, ut dum insequuntur Hebræos per mare rubrum a Deo divisum, illius alveum ingressi revolutis in eos aquis obruerentur. Et quia priorum plagarum a Moyse Ægyptiis immissarum memoria eos a persequendo Hebræos revocare potuisset, Deus illarum oblivionem illis injecit, ut sic implerent mensuram suæ tyrannidis, suorumque scelerum, qua impleta ipse pariter repleret, id est, impleret cumulum pœnæ, omnes mergendo in mari; ac deinde in igne gehennæ. Vide dicta Exodi 14.

Nota ductum et tractum necessitatis hujus, quo Ægyptii a Deo trahebantur in suam perniciem, non fuisse naturalem, antecedentem et perfectum; hic enim opponitur libertati liberoque arbitrio, sed moralem et consequentem, qui innititur certæ Dei præscientiæ, qua Deus præsciebat, quod, si ipse Hebræos poneret in arcto, puta in angustiis rupis et maris rubri, ut naturaliter evadere non possent, Ægyptii, eos libere persequerentur, ut comprehenderent, etiam per mare rubrum: quo facto, ipsi ibidem necessario ex vi sui decreti, quo eos punire et mergere volebat, reipsa mergerentur et suffocarentur. Rursum *digna necessitas* accipi potest commerita sors, conditio quædam cum illorum ingenio et natura conjuncta, ut fatalis quædam necessitas videri potuisset, ait Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis, cap. 15. numer. 10. Hæc necessitas est ex parte rei, cujus culpa exigit justam pœnam, sicut prior fuit ex parte Dei ejusque decreti ac justitiæ vindicativæ, quæ quasi necessario poscit justam reatus vindictam, ut justitiæ satisfiat: prior ergo posteriori est correlativa, et antistrophæ respondet: nam culpa exigit pœnam a justitia, et vicissim justitia pœnam justam culpæ reque infligit, ut non remaneat dedecus culpæ sine decore pœnæ, justæque vindictæ: hæc enim illam adæquat et quasi obliterat.

5. Et populus quidem tuus mirabiliter transiret (Græce παράδοξον ὁδοιπορίαν περάσῃ id est, *paradoxum, inopinatum mirabile iter, vel perfectionem transiret.* Vatablus et alii legunt πειράσῃ id est, tentaret. Vide dicta c. 10. 17. illi autem, Ægyptii, scilicet, novam, græce ξένον id est, peregrinam, novam, insolitam, mirandam) mortem invenient,] submersionis in mari rubro.

6. Omnis enim creatura ad suum genus (id est secundum vel juxta genus suum, id est, ut Græce, *in genere suo*) ab initio figurabatur, deserviens tuis præceptis, ut pueri tui custodirentur illæsi,] q. d. Omnes creaturæ, quas adhibuisti ad puniendos Ægyptios, et servandos Hebræos novam induere figuram et formam, ut quæ prius exstiterat talis vel talis conditionis, jam alia esse inciperet, et quasi novum esse ab initio acciperet. Explicat id exemplis columnæ, nubis, maris, manna, et cæterorum quæ subjicit; omnia enim hæc in gratiam Hebræorum videbantur mutare suam indolem et naturam, ut Hebræis commoda, Ægyptiis vero noxia evaderent. Unde Vatabl. vertit: *Siquidem res omnes creatæ, commissæ sibi curæ subservientes in genere suo, aliam de integro figuram, ut illæsi filii tui conservarentur, induere.* Secundo τὸ *ab initio* explicat sanctus Bonaventura q. d. *Creaturæ recuperarunt* eam conditionem, quam habuerunt in statu innocentiæ, scilicet ut essent innoxiæ, nec nocerent Adæ innocenti, v. g. aqua submergendo, ignis comburendo, spinæ pungendo, nubes obscurando, etc. Nam pro *ab initio*, græce est πάλιν ἄνωθεν, id est, rursum desuper, sive ex alto: vel

rursus ab integro, sive ab initio; vel rursum a principio ab antiqua origine, uti erat olim in sui initio et creatione. Hæc tria enim significat ανωθεν. Hoc tertium sequitur S. Bonavent. Et Noster a Castro: Revocabatur, inquit, creatura ad initium creationis, quasi de novo crearetur et reformaretur in gratiam Israelitarum: videbatur enim rursus reformata a Deo, a quo facta fuerat in initio. *Deserviens tuis præceptis.* Græce *propriis mandatis*, hoc est, inserviens certis et propriis officiis, quæ Deus illi ad commodum Hebræorum demandabat.

Pro *refigurabatur*, græce est, ανετυπουντο, id est, ad suum typum sive formam revocabatur, ad primævam suam ideam reformabatur, de novo suo typo applicabatur, ut novam formam et figuram acciperet. Typus enim sive forma rerum creatarum est idea, quæ est in mente et voluntate divina; juxta hanc enim Deus omnia creat et recreat, format et reformat.

7. Nam nubes castra eorum obumbrabat, et ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, et in mari rubro via sine impedimento, et campus germinans de profundo nimio.] Græce: *Nubes castra inumbrabat; quæ autem aqua prius fuerat, sicca emergens terra visa est; e mari rubro via non impedita, et viridem herbam ferens campus e gurgite violento.*

Exemplis ostendit quod dixit, scilicet Deum in gratiam Hebræorum creaturas quaslibet transformasse, et commutasse. Primum exemplum est columna præiens castra; hæc enim formam mutabat quotidie, dum per noctem splenderet ut ignis ad illuminandum tota Hebræorum castra, per diem vero opacaretur ut nubes ad castra obumbrandum, et ab æstu solis protegendum.

Secundum est, quod *ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit: et in mari rubro via sine impedimento.* Græce: *ex prius autem existente aqua, aridæ emersio terræ visa est*, vel *sicca emergens terra apparuit, et ex mari rubro iter expeditum*, cum scilicet Deus per Moysem virga percutientem mare rubrum, illud divisit, ac ventum validum induxit, qui alveum ejus plane siccaret, atque resectis (si quæ ibi erant) silvis, carectis, saxis, etc. illud complanavit, ut Hebræi etiam pueri, et fœminæ, sicco pede, facile, molliter et exultanter illud transirent. Unde Isaias c. 63. 13. *Qui eduxit eos*, inquit, *per abyssos quasi equum in deserto non impingentem*, q. d. Sicut equus in hippodromo, ubi omnia ad cursum æquata et complanata sunt, facile decurrit, nec uspiam impingit, sic Hebræi per alveum maris rubri a Deo complanatum, molliter transierunt. Pergit Isaias: *Quasi animal in campo descendens: Spiritus Domini ductor ejus fuit. Sic adduxit populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ.* Et Psaltes: *Et increpuit mare rubrum, et exiccatum est, et deduxit eos in abyssis, sicut in deserto.* Psal. 105. 9.

Huc facit quod ait Philo libr. de Vita Moysis, fundum maris rubri antea limosum, et lutosum concrevisse: *Suis minutiis*, inquit, *induruit velut pavimentum constratum silice*, intellige quantum sufficiebat ad firmandos et solidandos in eo gressus, nam alioqui erat instar campi germinantis, ut sequitur.

Magnum hoc fuit prodigium et beneficium quo Moyses virga sua, sive baculo suo secuit, et stitit aquas maris rubri in gratiam Hebræorum.

Simile fecit S. Sabinus Episcopus Placentinus, qui Padum restagnantem litteris ad eum scriptis in suum alveum repulit, de quo audi S. Gregor. 3. Dialog. c. 10. *Sabinum fuisse asserunt miræ virtutis Episcopum. Cui dum die quadam suus diaconus nuntiasset, quod cursus sui Padus alveum egressus Ecclesiæ agros occupasset, totaque illi loca nutriendis hominibus profutura aqua ejusdem fluminis teneret, venerabilis vitæ Sabinus Episcopus respondit, dicens: Vade et dic ei: Mandat tibi Episcopus, ut te compescas, et ad proprium alveum redeas. Quod diaconus ejus audiens despexit et irrisit. Tunc vir Dei accersito notario dictavit, dicens: Sabinus Domini nostri Jesu Christi servus, commonitorium Pado: Præcipio tibi in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut de alveo tuo in locis istis ulterius non exeas, nec terras Ecclesiæ lædere præsumas. Atque eidem notario dicens subjunxit: Vade, hoc scribe, et in aquam ejusdem fluminis projice. Quo facto, sancti viri præceptum suscipiens, statim se a terris Ecclesiæ fluminis aqua compescuit, atque ad proprium alveum reversa, exire ulterius in loca eadem non præsumpsit. Qua in re Petre, quid aliud quam inobedientiam hominum duritia confunditur? quando in virtute Jesu, et elementum irrationale sancti viri præceptis obedivit.*

Simili modo S. Attala Abbas Bobiensis, cum Bobius fluvius Monasterii molendinum alluendo suffoderet Sinoaldo Diacono dixit: *Sumpto baculo quo sustentor, vade ad Bobium fluvium, et facto crucis signo dicito illi, ut has ripas desinat perfodere.* Quod cum fecisset, fluvius obediens recessit, et ad adversam molendini ripam cursum inflexit. Ita Surius in vita ejus, et Philip. Ferrarius in Catalogo SS. Italiæ ad diem 10. Mart.

Denique S. Gregor. Thaumat. quem S. Basilius Moysi comparat, paludem inter fratres causam discordiarum exsiccavit, ac Lycum fluvium perniciose agros inundantem ad ripam, quo sustentabatur baculo, qui statim virentem crevit in arborem, coercuit, ut postea ultra eum terminum non effluxerit, uti refert S. Gregor. Nyssenus in ejus vita.

Ex dictis patet, Hebræos non ambulasse super mare, sed in fundo maris sicco. Quare quod canit Tertull. lib. 2. contra Marc. c. 3.

Calcavit fluctus, hostes demersit in undis.

Poetice dictum est *calcavit*, id est, superavit fluctus maris jam divisi; perinde ac si pedibus eos calcasset.

Et campus germinans de profundo nimio.] Græce: *Et viridem herbam ferens campus e gurgite violento*, vel *ex tempestate vehementi*. Vatabl. *Et herbosus e fluctu violento campus.* Unde Poeta:

Prosilit herbosus violento e gurgite campus;

Syrus: *Et conculcata est via in mari rubro, et planities plena omni herba occurrit illis;* Arabicus: *Et de gurgite profundo campus distinctus varietate herbarum;* Nannius: *Herbiferus campus ex undis procellosis gigneretur.* Primo, S. Bonavent. Lyran. Holcot, et Jansen. censent hæc figurate dici per hyperbolem, ac tantum significare, quod via illa in mari rubro fuerit Hebræis loco campi germinantis, eo quod cum summa alacri-

tate et lætitia per eam transierint. Simili schemate Baruch lætitiam Hebræorum redeuntium e captivitate Babylonica depingens c. 5. ait: *Obumbraverunt autem et sylvæ, et omne lignum suavitatis Israel mandato Dei. Adducet enim Deus Israel cum jucunditate in lumine majestatis suæ cum misericordia et justitia, quæ est ex ipso.* Vide ibi dicta.

Secundo, magis proprie et germane Syrus, Arabicus et alii censent, alveum maris rubri vento siccatum apparuisse herbosum et floridum, instar campi germinantis et vernantis, ut Hebræis transeuntibus illud in Paschate, quando ver est, quo omnia virent, florent et vernant, miram amœnitatem, odoris suavitatem et jucunditatem afferret. Nam in fundo maris, præsertim rubri germinat alga, herba et flores, quin et lauri, arbores, ac sylvæ, uti docet Plinius l. 13. c. 25. *Nascuntur*, inquit, *et in mari frutices, arboresque minores in nostro. Rubrum enim, et totus Orientis Oceanus refertus est sylvis.* Et nonnullis interjectis: *Eodem tractu insularum sylvas operit æstus, quamquam altiores platanis populisque altissimis. Folia iis lauri, flos violæ et odore et colore. Baccæ ut oleis, et ipsæ odoris jucundi autumno nascentes, foliis numquam deciduis. Harum minores totas integit mare: maximarum cacumina exstant, ad quæ naves religantur: et cum recessit æstus, et radices. Alias quoque arbores in alto ab eisdem accepimus eodem in mari visas, semper folia retinentes, fructu earum lupino simili.* Accedunt recentiores et novi orbis repertores, qui narrant Parium mare herbis florentibus sic implicitum, quasi coronatum et concatenatum esse, ut navigari nequeat, iisque adeo longis, ut a radice ad cacumen numerentur palmi sexaginta, ac quocumque vertuntur fluctus, eodem pariter converti herbas et flores, ut fluctus herbarum potius et florum, quam aquarum et maris esse videantur. Ita Ovet. l. 2. c. 5. et Simon Majol. colloq. 10. et ex iis Pineda in Job. c. 26. vers. 5.

Porro Deus Hebræos deduxit in mari rubro ea parte et loco, qua major erat planities ac lætissima herbarum viriditas, florum amœnitas, atque minor copia arborum et sylvarum; hæ enim iter tantæ multitudinis, ac multo magis equitum et curruum Pharaonis insequentis impedivissent et retardassent. Tacet hoc Moyses Exodi 14. sed multa hic supplet Sapiens, quæ ibi reticentur.

Denique, Sapiens hic significat Deum in gratiam Hebræorum mira patrasse prodigia, omnesque creaturas transformasse, ut eis beneficæ forent, ac voluptatem afferrent. Quare plane verisimile est eum effecisse, ut transitus eorum per alveum maris adeo lati, qui alias fuisset difficilis, utpote arenosus, lutulentus, et glaber, germinantibus herbis et floribus eis esset amœnus, hilaris et jucundus, ne, ut alias, itineris tam longi et fastidiosi eos tæderet. Hæc est suavis benigna et munifica Dei nostri erga suos providentia, providaque cura: ita nostri, a Castro, Lorinus, et Pineda lib. 4. de Rebus Salomonis cap. 13. num. 6. Nec ad hoc opus erat miraculo. Sufficiebat enim alvei maris rubri natura et conditio, uti ex Plinio dixi.

8. PER QUEM OMNIS NATIO (gens Hebræorum) TRANSIVIT, QUÆ TEGEBATUR TUA MANU, VIDENTES (singuli e natione sive gente hac) TUA MIRABILIA ET MONSTRA.] Græce: *Per quem tota gens transierunt, quæ tua manu protegebantur conspicientes miranda portenta*, scilicet maris rubri divisi dissectique, columnæ nubis præeuntis, iter angeli medium sese inter Hebræos et Ægyptios interponentis, ac in hos jaculantis fulmina, quibus currus, equos, et equites prostravit, et mersit in mari rubro. Exodi c. 14.

9. TAMQUAM ENIM EQUI DEPAVERUNT ESCAM, ET TAMQUAM AGNI EXSULTAVERUNT MAGNIFICANTES TE, DOMINE, QUI LIBERASTI ILLOS.] Græce: *Tamquam enim equi hinnierunt, et quasi agni exsultaverunt laudantes te, Domine, qui liberasses ipsos;* Arabicus: *Quoniam depasti sunt velut equi, et exsultaverunt tamquam tauri, glorificantes te, o Domine, qui liberasti eos.* Legit Noster cum Complut. Reg. et Vatican. ἐνεμήθησαν, id est, *pasti sunt*, pro quo alii legunt ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*. Sensus est, q. d. Hebræi transeuntes mare rubrum herbis floribusque germinans et vernans, videntes Ægyptios in eo mersos, mire gavisi sunt, et exsultaverunt instar agnorum salientium, et equorum hinnientium, præsertim cum mox a transitu, in deserto arido viderunt sibi assidue paratam a Deo escam suavissimam, scilicet manna et coturnices, quam avidissime et jucundissime depasti sunt: conglomerat enim hic Sapiens beneficia et miracula a Deo præstita Israeli, ideoque ab uno salit ad aliud, licet diverso loco et tempore editum, nimirum a transitu maris rubri salit ad coturnices, unde eas mox nominat v. 11. et ad manna: hoc enim celebrat vers. 20. Alludit ad equos depascentes gramina in campo, et agnos in eo exultim lucentes. Nam vers. 7. herboso campo comparavit alveum maris rubri, q. d. Tam læte et festivo gaudentes et epulantes Hebræi transierunt alveum maris rubri, quam equi transeunt per campos et prata herbis florida, quæ ipsi avide depascuntur, quamque agni in iisdem gaudent et exsultant. Simili enim modo Hebræi in transitu maris rubri herbis, floribus, rebusque omnibus ad eorum voluptatem, gustumque comparatis, quasi escis pasti et recreati sunt. Forte enim piscibus, ostreis, pomis et fructibus, etc. in mari rubro inventis, et a Deo præparatis proprie pasti sunt. Sicut enim Deus Hebræis paravit mensam in deserto. Psal. 77. 19. sic et parare potuit in mari rubro.

Denique per catachresin *pasti sunt*, id est, velut equi bene pasti et saginati exsultarunt, et ut nonnulli legunt ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*, id est, gaudentes et jubilantes hymnos Deo cecinerunt, ac præsertim Canticum Moysis, quod hac de re exstat Exod. cap. 15. Maxime autem notat manna et coturnices, ut dixi. Sicut enim herba in campo ab equis et agnis, utpote mitibus et lanigeris animalibus, ideoque benigni dentis, carpta et depasta mox repullulat et renascitur; depasta vero a feris, utpote venenati dentis non regerminat, sed tabescit, et velut enecta a virulento dente in radice arescit: Sic pariter Israeli fideli et pio collectum, et quasi depastum in campo manna quotidie recrescebat et renascebatur, cum impiis et virulentis Ægyptiis omnia tabescerent, exarescerent et perirent, juxta illud Proverb. 21. 20. *Thesaurus desiderabilis et oleum in habitaculo justi; et imprudens* (impius) *homo dissipabit* (Hebr. *depascet*) *illud.* Sensus ergo est, q. d. Hebræi in vasta solitudine cibo cœlesti,

puta manna pasti et lautissime enutriti, exsultarunt instar equorum et agnorum, qui in pinguissimis et amœnissimis pratorum pascuis trifolia sibi sapidissima depascuntur.

Porro insulsum est, quod ait Holcot: *depaverunt, id est, audacter et sine pavore se habuerunt.* Minus recte quoque Lyran. et Dionys. *depaverunt*, inquiunt, id est, diripuerunt arma et spolia Ægyptiorum mersorum in mari rubro: arma enim non erant esca.

Denique portentum hoc divisi maris rubri, et transitum Israeli celebrans Psaltes Psal. 113. sic canit: *Montes exsultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium*, quod S. Basil. sic exponit: Per hyperbolem montes tripudiantes et lætantes inducit, ut magnitudinem gaudii Hebræorum significet. Sic et Euthymius, multique alii. Rabbini tamen ad litteram ut jacet accipiunt. Tradunt enim Montem Sina terræ motu concussum se vertisse, et curvasse super Hebræos instar Tinæ, eisque applausisse, inquit R. Isaac apud Genebrardum in Psalm. 113. et Genebrardus: ob maris, inquit, et Jordanis exsiccationem tam stupendam vicini montes quasi tripudiarunt, partim admirantes prodigium, partim gratulantes populo; quin et Theodor. Montes, inquit, id est, Mons Sina cum suis collibus et jugis partim præ gaudio divinæ præsentiæ *gestiit*, ut legit S. August. et Roman. partim præ metu et reverentia contremuit et subsiliit, cum Deus in eo Israeli paulo post transitum maris rubri daret legem, ut patet Exodi 19. 18. *Erat*, inquit, *omnis mons terribilis.* Chald. *contremuit totus mons*, Pagnin. *Et commotus est mons valde.* Vatabl. *Et totus mons vehementer contremuit.* Sic et Hebræi. Unde et sequitur in Psalm. 113. *Terra mota est.* Aquila *parturiit*. S. Hieron. *contremiscit*, scilicet ut parturiens. Hebr. enim est חולי *chuli*, id est, *instar parturientis contremuit.* Tropolog. S. August. S. Hieron. et Cassiodorus in Psal. 113. Cum, inquit, conversi sumus a vanitate ad veritatem, a creaturis ad creatorem: mare fugit, id est, omnia sæculi impedimenta cesserunt; terra, id est, terrenum hominis cor pœnitentia compunctum et commotum est; montes et colles gestierunt, id est, Apostoli et prædicatores exsultarunt conversione gentium, spe cœlestis gloriæ, et reverentia Dei.

10. MEMORES ENIM ERANT ADHUC EORUM, QUÆ IN INCOLATU ILLORUM FACTA FUERANT, QUEMADMODUM PRO NATIONE ANIMALIUM EDUXIT TERRA MUSCAS, ET PRO PISCIBUS ERUCTAVIT FLUVIUS MULTITUDINEM RANARUM,] q. d. Hebræi exsultaverunt, tum quia magnifice a Deo habiti et pasti, tum quia memores erant, quanta paulo ante pro eis contra Ægyptios Deus portenta patrasset, *in incolatu*, cum scilicet adhuc incolerent Ægyptum, dum pro *natione animalium*, Græco γενέσεως, id est, fœtu, sobole vel generatione pecorum, terra produxit muscas, ac Nilus fluvius *pro piscibus*, Græce, *pro aquatilibus*, dedit copiam ranarum, quæ omnes Ægyptiorum domos, mensas et lectos oppleverunt et conspurcarunt. Vide dicta Exodi 8. c. 1. et sequent. Pro *in incolatu* græce est ἐν παροικίᾳ, id est, *in peregrinatione vel peregrinitate* sua, puta in Ægypto, in qua peregrini erant et peregrinabantur Hebræi, juxta oraculum a Deo Abrahæ datum. Genes. cap. 16. vers. 13.

11. NOVISSIME AUTEM VIDERUNT NOVAM CREATURAM AVIUM, CUM ADDUCTI CONCUPISCENTIA POSTULAVERUNT ESCAS EPULATIONIS.

12. IN ALLOCUTIONE ENIM DESIDERII, ASCENDIT ILLIS DE MARI ORTYGOMETRA; ET VEXATIONES PECCATORIBUS SUPERVENERUNT, NON SINE ILLIS, QUÆ ANTE FACTA ERANT, ARGUMENTIS PER VIM FULMINUM; JUSTE ENIM PATIEBANTUR SECUNDUM SUAS NEQUITIAS.] Græce: *In novissimo autem viderunt et novam generationem avium, cum concupiscentia adducti postulassent cibos deliciarum. Nam ad consolationem eorum ascendit de mari ortygometra; ac supplicia peccatoribus supervenerunt, non sine factis signis vi fulminum; juste enim patiebantur suis nequitiis.*

NOVISSIME.] Græce ἐφ' ὑστέρῳ, id est, deinde, postea. Hebr. enim אחר, *acchar*, significat sequens, posterius, quod Noster vertere solet *novissimum*. Explicat escam, quam depaverunt Hebræi, scilicet eam fuisse coturnices sapidas et delicatas.

NOVAM CREATURAM.] Ita vocat coturnices nove a Deo productas, et in desertum adductas, quæ novi et exquisiti erant saporis, æque ac magnitudinis et pinguedinis, ita S. Bonavent. Unde eas vocat *escas epulationis.* Græce *escas deliciarum*, id est, delicatas, quæ in epulis lautioribus solent apponi ad epulandum delicate et voluptuose.

IN ALLOCUTIONE.] Græce εἰς παραμυθίαν, id est *in consolatione.* Allocutio enim itinerantis et laborantis est solatium itineris et laboris.

ORTYGOMETRA.] Ita vocatur coturnicum dux indeque agmen, uti dixi c. 16. 2.

VEXATIONES.] τιμωρίαι, id est supplicia quæ irrogantur ad vindicandum τιμήν, id est honorem, ait Gellius lib. 6. 14. puta Dei hoc loco quem læserant Ægyptii, Deo et Moysi rebellantes.

NON SINE ILLIS, QUÆ ANTE FACTA ERANT, ARGUMENTIS PER VIM FULMINUM.] Ita Roman. et Græca; male ergo nonnulli legunt, *fluminum*. Transit, vel potius redit ad ultimam plagam Ægyptiorum, qua cum Pharaone mersi sunt in mari rubro, q. d. Ultima hæc plaga eis inflicta fuit post præcedentia argumenta iræ Dei, quia scilicet antequam Deus eos mergeret, jaculatus est in eos tonitrua et fulmina, quibus currus eorum, equos et equites subvertit, uti dixi Exodi 14. 25.

Audi Josephum lib. 2. Antiq. c. 7. *Erga cum jam universus exercitus introgressus esset, refunditur iterum mare, et Ægyptios fluctibus involvit; ventis etiam eodem impellentibus: accesserunt et imbres de cœlo, et aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus, fulmina quoque deferebantur, et nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent.*

Aliqui censent hæc dici de Sodomitis: in hos enim Deus e cœlo jaculatus fulmina, eos igne cœlesti sideravit. Verum durior est tantus tamque subitus iste saltus, ut subito ab Ægyptiis transiliat ad Sodomitas: ad eos tamen alludit. Tacite ergo confert Ægyptios cum Sodomitis, q. d. Sicut olim Dominus *pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur, et ignem a Domino de cœlo, et subvertit civitates has, et omnem circa regionem.* Genes. 19. 24. Sic pariter in Ægyptios jaculatus est fulmina et ignes cœlestes, quibus castra eorum subvertit in mari rubro, idque ob similes eorum nequitias præsertim inhospitalitatis, qua in suos hospites barbari erant et truculenti, uti sequitur.

13. ETENIM DETESTABILIOREM INHOSPITALITATEM INSTITUERUNT: ALII QUIDEM IGNOTOS NON RECIPIEBANT ADVENAS: ALII AUTEM BONOS HOSPITES IN SERVITUTEM REDIGEBANT.] *Inhospitalitatem* accipe non negativam, sed positivam; græce enim est, μισοξενίαν, id est, odium *hospitalitatis et hospitum*. Pro *instituerunt*, græce est ἐπιθηδεύσαν id est, *exercuerunt*. Pro *ignotos*, græce est ἀγνοοῦντας id est, *ignorantes*, qui scilicet non norant ipsos, nec ab ipsis erant cogniti, q. d. qui nullum cum eis commercium habebant, unde nec in eos benefici exstiterant. Unde Noster apto vertit *ignotos*. Vatabl. vertit: *Nam alii eos qui errabant apud se, vel ignotos non recipiebant*. Osorius: *Nam vel homines tantæ immanitatis ignaros non recipiebant*. Pro *advenas* Noster legit παριόντας, jam legunt παρόντας, id est, *præsentes*. Pro *bonos*, græce est, εὐεργέτας, id est, *benefactores*.

Comparativus *detestabiliorem* significat hic comparationem institui inter inhospitalitatem Ægyptiorum et Sodomitarum, ad quos v. præcedenti allusit, ut dixi. Sensus ergo est, q. d. Sodomitæ sibi lauti, aliis fuere crudeles, ac præsertim in hospites duri et sævi. Unde Ezechiel cap. 16. 49. *Ecce*, inquit, *hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis et abundantia, et otium ipsius et filiarum ejus, et manum egeno et pauperi non porrigebant*. Sed tamen magis inhospitales fuere Ægyptii: Nam Sodomitæ angelos hospites missos ad Lot Genes. 19. non receperunt hospitio utpote ignotos, quia ignorabant eos esse angelos, ac nullum cum eis commercium habuerant, nec ullum sciebant ab eis se recepisse beneficium. At vero Ægyptii *bonos*, Græce *benefactores* hospites, puta Hebræos, a quibus multa receperant beneficia, ac imprimis a Joseph, qui totam Ægyptum in fame aluit et ditavit, Genes. 41. 47. et sequent. *in servitute redigebant*, iisque quasi mancipiis ad agros colendos, ad Nili alveos et fossas repurgandas, ad piramides extruendas, etc. tyrannice abutebantur. Quocirca magis puniti fuere a Deo inhospitales Ægyptii, quam Sodomitæ: hi enim solo igne, illi vero igne et aqua siderati sunt, cum fulminibus icti, mersi sunt in mari rubro. Hanc comparationem plane significant Græca, quæ sic habent: *Nam et graviorem inhospitalitatem exercuerunt: illi enim ignotos non recipiebant præsentes: hi autem bene meritos, hospites in servitutem redegerunt:* ubi τὸ *illi* opponitur τὸ *hi: illi*, scilicet Sodomitæ; *hi*, scilicet Ægyptii. Porro quam Ægyptii fuerint in hospites sævi, liquet ex Busiride Pharaone, qui Thasium immolavit ad arcendam Ægypti sterilitatem: idem faciebat cæteris hospitibus, teste Eusebio in Chron. et S. August. lib. 18. de Civit. c. 12. *Illo*, ait, *tempore* (quo Danaus imperabat Argivis, Athenis Minos, Atticæ Herichthonius, Græciæ Dionysius sive Liber Pater, Hebræis Moyses et Josue) *vel rex, vel potius tyrannus Busiris, suis Diis suos hospites immolabat, quem filium Neptuni perhibent;* qua de causa ab Hercule occisus est. Unde et Virgil. Georg. 3.

> ———Quis, *ait*, aut Euristhea durum,
> Aut illaudati (*id est infamis*) nescit Busiridis aras?

Idem patet ex crudelitate, quam Ægyptii exercuerunt in Moysen et Hebræos hospites, Exodi 1. et sequent. atque ex iis, quæ de Ægyptiis narrant Arnobius lib. 8. contra Gentes, Minutius in Octavio: Diodorus Sicul. lib. 2. cap. 4. et alii.

14. ET NON SOLUM HÆC, SED ET ALIUS QUIDAM RESPECTUS ILLORUM ERAT, QUONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS.

15. QUI AUTEM CUM LÆTITIA RECEPERUNT HOS, QUI EISDEM USI ERANT JUSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERUNT DOLORIBUS.] Græce: *Et non solum, sed quædam visitatio erit illorum, quoniam odiose recipiebant extraneos. Alii vero, quos cum festivitatibus acceperant, eos jam ejusdem juris participes factos gravibus afflixerunt laboribus.*

Pro *respectus*, græce est, ἐπισκοπή, id est, visitatio, inspectio, consideratio, respectus, q. d. Ægyptii non solum hospites, in servitutem redigebant, sed et in eis alia culpa, et inhospitalitas consideranda, et respicienda occurrit, quod scilicet *inviti*, græce ἀπεχθῶς, id est odiose, inimice, invite, tetrice *recipiebant extraneos*, cum hospites hilari ore et vultu sint recipiendi. Potest quoque *visitatio* accipi pro ratione agendi, more, consuetudine vivendi.

Aliqui hæc accipiunt de Sodomitis, ut sit secunda antithesis, quod Sodomitæ invite receperint hospites: Ægyptii vero festive receptos sæve afflixerint, ut sequitur. Verum nec in Græco, nec in Latino ulla hic insinuatur antithesis. Ergo de Ægyptiis loqui pergit.

QUI AUTEM CUM LÆTITIA.] Græce μετὰ ἑορτασμάτων, id est, *cum festivitatibus:* Jansen. *Festivis et solemnibus gaudiis:* Vatabl. *Gaudiorum celebritate*; Osorius: *Hilari fronte inter solemnia sacra diebus festis*.

QUI EJUSDEM USI ERANT JUSTITIIS.] Ita legendum non *insitutis*, etsi eodem redeat sensus. Græce enim est, δικαίων, id est, *justis* neutre, hoc est, juribus, q. d. Ægyptii Hebræos quos primitus in gratiam Joseph festivis gaudiis, ludis, et festis exceperant, quosque in suam Rempublicam receptos sui juris fecerant participes, ac quasi cives civitate donarant, hos mortuo Joseph, contra omne jus et fas *sævissimis afflixerunt doloribus* et laboribus, qui recensentur initio Exodi. An non hæc summa erat inhospitalitas, summaque barbaries fulminibus ferienda, et aquis mari rubri suffocanda?

Moral. disce hic, quam immisericordia et inhospitalitas Deo displiceat, utpote propter quam inter alia scelera Sodomam, totamque Pentapolim igne cœlesti combussit. Ezech. 16. 49. ac Pharaonem cum totis castris fulminavit, mersitque in mari rubro. Ex adverso misericordia et hospitalitas Abrahæ ita placuit Deo, ut meruerit angelos hospitio recipere qui ei et Saræ sterili filium Isaac promiserunt. Genes. 18. Sic et sanctus Gregorius ob eleemosynas et hospitalitatem angelum hospitio excepit, qui ei edixit Deum propter eam elegisse ipsum in Pontificem, uti habet ejus vita. Idem sanctus Gregorius 3. Dialog. cap. 11. narrat Carbonium Populonii Episcopum, eo quod milites hospitio excepisset et abscondisset, a Totila Gothorum rege ursis objectum, sed ursus deflexa cervice, summissoque humiliter capite ejus pedes lambere cœpisse. Quo portento permotum Totilam et Gothos, odium in amorem, et contemptum in honorem vertisse, ipsumque ut Sanctum magna in veneratione habuisse. Quocirca sanctus Paulus Hebræos cap. 13. 2. exhortatur dicens: *Hospitalitatem nolite oblivisci: per hanc enim latuerunt* (alii legunt *pla-*

cuerunt) *quidem angelis hospitio receptis*, ubi plura hac de re annotavi. Ad eamdem omnes urget sanctus Basilius homil. 8. Hexam. exemplo cornicum, quæ ciconias alio avolantes sub hyemem comitantur, et secure ad hospitium deducunt: *Cornices*, inquit, *nostrates velut lictores, satellitesque ipsas comitantur atque deducunt. Quin ut mihi videtur, et socias se offerunt, auxiliaresque adversus aves ipsis adversarias atque hostes. Cujus rei argumento sunt illa: Primum, quod nostris in provinciis illo tempore nulla prorsus cornix conspicitur: deinde cum vulneribus redeuntes, aperta præstitæ tutelæ indicia nobis afferunt. Quis apud ipsas hospitalitatis jura præscripsit? Audiant hæc homines hi qui nullo hospitio homines exceptant, januasque suas occludunt, et neque hyeme, neque noctu solo tegmine peregrinos, advenasque suscipiunt.*

Magnus ille S. Pachomius cum adhuc gentilis esset et miles, visa Christianorum in milites transeuntes tam profusa hospitalitate, ad Christi fidem conversus tantus evasit, ut religionis fundator Regulam ab angelo accipere meruerit. Ita habet ejus vita. Ingens fuit primorum Christianorum hospitalitas, præsertim Pontificum et civium Romanorum, ut liquet ex Annalibus Baronii, quin et etiamnum Romæ eadem viget, ut videre est in tot tamque copiosis hospitalibus, ac Episcoporum, sacerdotum, religiosorum cæterorumque peregrinorum hospitiis, quibus præter alia plurima, similis generis tota urbs referta est.

16. Percussi sunt autem cæcitate: sicut illi (Sodomitæ) in foribus justi (Lot) cum subitaneis operti essent tenebris (Græce, ἀχάνει περιβληθέντες σκότει, id est, vastis, vel immensis, vel stupore plenis, quæ Ægyptios reddebant perculsos et stupidos, vallati, vel circumdati et circumfusi tenebris) unusquisque transitum ostii sui (Græce ἑαυτοῦ θυρῶν, id est, *ostiorum suorum* quærebat.] Aliqui ut S. Bon. Lyran. Hugo et Ribera in Sophon. 1. numer. 81. hæc omnia accipiunt de Sodomitis qui cum invaderent ostium Lot, ut hospites, puta angelos raperent ad suam libidinem, ab angelis percussi sunt cæcitate, ut ostium Lot invenire nequirent. Addit Ribera ex hoc Sapientis loco liquere, Sodomitas etiam ostia propriarum ædium reperire non potuisse.

Verum melius alii passim hæc accipiunt de Ægyptiis, de quibus sermo præcessit: hos enim comparat Sodomitis, quod sicut hi cæcitate percussi ostium Lot invenire non poterant, Genes. 19. 10. Sic et Ægyptii triduanis tenebris (de quibus egit cap. 17. 2. et seq.) involuti ostia suarum domorum, per quæ transire solebant, videre nequirent. Hoc enim plane verba significant, præsertim τὸ *sicut illi*. Pro *cæcitate*, græce est, ἀορασία, id est, avidentia, cæcitas: fuit hæc dispar in Sodomitis et Ægyptiis. In Sodomitis enim fuit interna, qua scilicet eorum oculi tenebantur et obscurabantur, ut videntes ostium Lot non viderent, id est, non agnoscerent illud esse ostium Lot, sed putarent esse communem parietem, vel quid aliud. In Ægyptiis vero fuit caligo et tenebræ externæ quæ visum communem impediebant.

Juste et congrue inhospitales, qui hospites videre non poterant, privantur oculorum (quibus abutebantur) usu et visu.

In se enim elementa dum convertuntur, q. d. dum elementa inter se commutantur, non natura et substantia, sed conditione et qualitate (subaudi *sic se habent)* sicut in organo qualitatis sonus immutatur, et omnia suum sonum custodiunt,] q. d. Sicut in psalterio, cithara, lyra, aliove musico instrumento sonus unius chordæ, et variatione modulationis et soni aliarum chordarum, aliam et aliam harmoniam, æque ac nomen sortitur, licet eædem sint chordæ, idemque in se maneat singularum sonus: ita Deo quasi ludente, psallente, et citharizante in elementis Ægypti, idem elementum suam naturam, proprietatem et ordinem retinens, junctum alteri elemento, in ejus naturam et usum transire visum est. *Agrestia enim in aquatica convertebantur*, uti explicans subdit. Quod dixit vers. 6. Deum in gratiam Hebræorum vim et conditionem naturalem elementorum immutasse, idipsum hic apta similitudine instrumenti musici declarat. Sicut enim in eo dum pulsatur, manente eodem sono cujusque chordæ et vocis ex concursu soni et vocis aliarum chordarum mutatur harmonia et concentus: sic pariter in elementis manente eadem cujusque natura, Deo operante et singula quasi pulsante, mutatur earum operatio et actio, operisque harmoniæ et concentus, quo omnia consonabant et conspirabant in salutem piorum Hebræorum, ac in perniciem impiorum Ægyptiorum.

Pro *organo*, græce est, *psalterio:* organum enim est vox generalis significans quodlibet instrumentum musicum, ita dictum quasi ἐργανον, id est, operatorium, puta instrumentum quod operose opus, v. g. sonum et harmoniam operatur, efficitque.

Unde æstimari ex ipso visu certo potest.] Hoc est, ut habent Græca. *Quod ex ipsa rerum factarum visione*, vel *inspectione perfecte licet conjicere.* Patet ex sequent.

18. Agrestia enim in aquatica convertebantur: et quæcumque erant natantia in terram transibant.] Id est, ut græce: *Terrestria enim in aquatilia convertebantur, et natalitia in terram transibant*. Nimirum Hebræi, eorumque jumenta terrestria, quæ in agris degere, arare et pascere solebant, per mare rubrum sicco pede transeuntia, videbantur naturam et conditionem piscium tranantium induisse. Vice versa ranæ, quæ solent in aquis natare, invadentes domos, mensas et lectos Ægyptiorum, videbantur naturam et locum mutasse, atque ex aquaticis et natatilibus facta esse terrestria. Sapienter S. Isidor. l. 1. Sentent. c. 9. docet: *Cum creaturarum stimulis, et elementaribus adversitatibus homo verberatur, peccati hoc exigere pœnam, ut Deo superbiens homo, ea quæ infra ipsum sunt, patiatur adversa, juxta illud: pugnabit cum eo orbis terrarum contra insensatos.*

19. Ignis, in aqua valebat supra suam virtutem, et aqua exstinguentis naturæ obliviscebatur.] Græce: *Ignis in aquam virtutem habebat, propriæ facultatis oblitus, et aqua exstinctivæ naturæ obliviscebatur*; Syrus: *Ignis inflammabatur in aquis, et non comburebat secundum suam virtutem, et aquæ virtute sua non exstinguebant ignem*; Arabicus: *Et ignis potentiæ invaluit in aquis et aqua abscondit suam naturam.* Loquitur de igne misto pluviæ et grandini, qui hanc non exstinguebat, nec ab ea exstinguebatur, sed velut cum ea sororians, eam quasi per antiperistasin acue-

bat et intendebat, ac vicissim ab ea acuebatur et intendebatur. Vide dicta cap. 16. 22. et Exodi 9. 23.

Ex hoc loco et similibus Franc. Suarez 1. part. quæst. 13. art. 1. dis. 31. sect. 5. et 6. probat in creaturis esse potentiam obedientialem, non tantum passivam ad recipiendum in se qualitates supernaturales quas Deus in iis operatur imprimitque, ut vult Gabriel Vasquez, sed etiam activam, ad operandum per eas effectus, qui naturales earum vires superant, sicut operatur per ignem inferni corporeum, facitque ut is agat in animas et spiritus dæmonum, elevando ejus activitatem naturalem comburendi corpora, ut supernaturaliter cruciet uratque spiritus. Neque dicas cum nonnullis, ignem ibi nihil agere, sed Deum ad præsentiam ignis per se totum facere, urereque spiritus, quia Script. ait passim eos cruciari, torqueri, uri ipso igne. Sic pariter a Deo elevatur intellectus beatorum supra naturam, ut Deum ipsum per essentiam claro videat et amet visione et amore supernaturali, itaque beetur: hæc enim visio Dei beatifica non tantum est passio, sed et actio vitalis intellectus et voluntatis. Rursum sicut homo utitur calamo quasi instrumento ad scribendum, adeo ut sine eo scribere non posset, unde quo melior est calamus eo melior est scriptura: sic pariter creatura Deo cooperatur quasi instrumentum, ad omnem ejus voluntatem et actionem supernaturalem. Tanta est creaturæ ad Deum creatorem subjectio et obedientia, tanta vicissim Dei operantis potentia, et intima cum creatura qualibet præsentia et conjunctio, nimirum major quam sit formæ cum materia, et animæ cum corpore. Ratio a priori igitur hujus potentiæ obedientialis est, Omnipotentia Dei, qua ipse potest uti sua creatura ad omnem effectum, et secundum omnem modum et rationem non involventem contradictionem; sicut per eam humanam naturam sibi hypostatice univit, ac per eam sanavit cæcos, surdos, claudos, mutos, paralyticos. Sic et per Sacramenta operatur gratiam in anima suscipientium illa, quam operationem S. Thomas ejusque asseclæ censent esse non tantum moralem, sed et physicam, etsi alii id negent. Hoc est quod ait hic Sapiens: *Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, et aqua exstinguentis naturæ obliviscebatur, etc.* Sic etiamnum si Deus vellet facere ut ignis frigefaceret et aqua calefaceret. Vide dicta c. 16. v. 17. et sequentis. Unde ibidem causam subjiciens ait: *Creatura enim tibi factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos, et lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. Propter hoc et tunc in omnia transfigurate, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat.*

20. Flammæ e contrario corruptibilium animalium non vexaverunt carnes coambulantium, nec dissolvebant illam, quæ facile dissolvebatur sicut glacies, bonam escam.] Græce: *Flamma e contrario facile corruptibilium animalium non marcescere fecerunt carnes inambulantium, neque liquabile glacialis forma liquefaciebat genus ambrosii cibi.*

Primo, S. Bonavent. per flammas accipit columnam ignis et nubis, quæ Hebræos secum ambulantes non comburebat, sed protegebat ab æstu solis.

Secundo, alii accipiunt serpentes ignitos in Hebræos murmurantes a Deo immissos: horum enim serpentium corpora non urebantur ab igne in eis contento, ait Holcot; hi pariter non mordebant, nec urebant Hebræos, eorumque jumenta, cum æneum serpentem a Moyse erectum inspicerent, ait Hugo, Lyran. et Dion.

Tertio, Osorius, Flammæ, inquit, in Ægyptios immissæ eos lædebant, non vero cætera animalia, ut liqueret ipsas esse peccatorum supplicium, ac in homines nocentes, non in animalia innoxia immitti.

Quarto, et genuine, q. d. Animalia a Deo in Ægyptios ad eos cruciandos immissa, non lædebantur ab ignibus et fulminibus in eosdem immissis, sed utraque quasi conjurantia in Ægyptiorum excidium conspirabant. Rursum, cum Ægyptii vellent igne comburere immissas a Deo in se ranas, muscas in rogos congestas, ignis quasi naturæ suæ oblitus illis pepercit, cum in medio ignis illæsæ inambularent, juxta illud cap. 16. 18. *Quodam etiam tempore mansuetabatur ignis, ne combureret, quæ ad impios missa erant animalia, sed ut ipsi videntes scirent, quoniam Dei judicio patiuntur persecutionem.* Ita Cantacuzenus, a Castro, Lorinus, et alii:

Nec dissolvebant illam, quæ facile dissolvebatur sicut glacies, bonam escam,] q. d. Mirabile, imo miraculum erat, quod flammæ non liquabant manna, quod simile erat glaciei, sive rori concreto: nam manna pistum et in tortas panesque efformatum, coquebatur et durabatur igne, uti coquuntur et durantur panes nostri; cum tamen idem manna ad æstum solis, eo incalescente dissolveretur et liquaretur instar glaciei. Vide dicta c. 16. 20. et Exodi 16. 14. Græce est οὐδὲ τηκτὸν εὔτηκον (minus recte Complut. et alii legunt, εὔτηκτον, id est, *facile liquabile*, cum illud idem sit quod τηκτὸν) κρυσταλλοειδὲς γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id est, *nec liquabile liquabant crystallo*, id est; *glaciei simile genus ambrosianæ escæ:* crystallus enim similis est glaciei, imo multi censent crystallum non esse aliud, quam glaciem induratam, indeque dici κρύσταλλον quasi διὰ κρύους συστελλόμενον ὕδωρ, id est, *per frigus conglaciata aqua*. Unde Dionys. de Situ orbis ait, in mari Caspio gigni crystallum: manna ergo simile erat crystallo, id est, glaciei: quia erat quasi ros frigore constrictus, qui ardore solis liquabatur. Rursum erat candidum et albicans lucensque instar crystalli. Talis mystice est Eucharistia, cujus typus erat manna, quia continet Christum, qui est agnus niveus omni crystallo candidior et lucentior, talesque efficit eos, qui ipsum pie manducant, nimirum virgines, imo angelos, juxta illud Zachar. 9. 17. *Quod enim bonum ejus est, et quod pulchrum ejus, nisi frumentum electorum et vinum germinans virgines?*

Rursum Eucharistia homines carneos, id est, infirmos et quasi aqueos, qui facile quibusvis fluctibus, id est, tentationibus cedunt et dissolvuntur, indurat et obfirmat, instar crystalli, ut nulla tentatione liquari, aut vinci queant.

Bonam escam.] Græce γένος ἀμβροσίας τροφῆς id est *genus Ambrosii cibi*, vel, *Ambrosianæ escæ*, id est, escæ delicatissimæ, cœlestis, et divinæ. Ambrosia enim a Poetis dicitur esse esca delicatissima, ac deliciæ Jovis et Deorum, sicut nectar esse eorumdem potus. Unde Martialis:

Jupiter Ambrosia satur est, et nectare vivit.

Idem l. 8. Epigr. 50. Domitiano Imper. qui Deus haberi volebat, pro epulis dat Ambrosiam:

> Vescitur, *inquit*, omnis eques tecum, populusque patresque,
> Et capit Ambrosias cum duce Roma dapes.

Et Ovidius lib. 1. de Ponto eleg. 11.

> Nectar et Ambrosiam, latices epulasque Deorum.

Et Catullus Epigr. 94. ait:

> Ambrosia dulci dulcius.

Nam Ibicus apud Adagiographum ad illud *Nectar, spirat*, ait, Ambrosiam dulcedine mel novies superare.

Hinc dicitur *Ambrosia* ab α privativo et βροτος, id est, *mortalis* interposito μ vocalitatis gratia, eo quod mortales eam non edant, vel quod qui eam ederint, immortales evadant. Quocirca *Ambrosia alendus* dicitur is, qui cæteris eminet quasi Diis æquandus, apud Ciceronem lib. 2. de Oratore, et Ambrosius græce idem est, quod immortalis, divinus, suavissimus, et dulcissimus. Sic nectar dicitur a νη et κτεινω, quod non eorum qui moriuntur, sed immortalium Deorum sit potus, aut quod νεους, id est, juvenes, vegetos et florentes efficiat, ut ex Plinio et Dioscoride ait Matthiolus lib. 3. cap. 112.

Manna ergo vocatur Ambrosia: Primo, quia erat delicatissimi saporis; secundo, quia erat cibus cœlestis et divinus ab angelis confectus, juxta illud cap. 16. 20. *Angelorum esca nutrivisti populum tuum.* Et Psal. 77. 25. *Panem Angelorum manducavit homo;* tertio, quia Hebræos omnes in deserto aluit per 40. annos, eosque fecit vegetos, fortes, et quasi immortales per totum tempus peregrinationis suæ. Quocirca videntur Gentiles ab Hebræorum ligno vitæ, vel manna mutuati suam Ambrosiam, æque ac *nepenthes*, ita dictum, quod quasi νη πενθος, omnem luctum adimat, ac *Moly*, quod Senes juventuti restituere perhibebant. Vide Plinium lib. 25. c. 4.

Allegorice, longe verius Ambrosia est Eucharistia, quia primo, piis præbet omnem virtutum, gratiarum et consolationum divinarum suavitatem; secundo, est Angelorum hominumque beatorum (qui qua homines in cœlo humanitate Christi pascuntur et beantur) imo Dei ipsius cibus. Quo enim pascitur et delectatur Pater æternus, æque ac Spiritus Sanctus, nisi contemplatione Verbi sive Filii, in quo sunt omnes rerum ideæ, species et deliciæ? tertio, quia Eucharistia cibus est cœlestis a Christo confectus, ac fideles facit immortales, cœlestes et divinos, imo quasi Deos quosdam terrestres, quia nos transformat in Christum, juxta illud: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo.* Et: *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum.* Joan. 6. v. 57. et 59. Quare in his verum est illud Hesiodi et Arist. lib. 3. Metaph. textu 15. cæterorumque priscorum Philosophorum et Poetarum *Mortales esse, qui non vescuntur nectare et ambrosia, qui vero iis vescuntur esse immortales.* Hoc enim diserte de Eucharistia asserit Christus loco jam citato. Quare Eucharistia est Sacramentum Sacramentorum, sacrificium sacrificiorum, deliciæ deliciarum, miraculum miraculorum, quod quotidie patrat sacerdos in Missa consecrans, et non advertit.

In omnibus enim magnificasti populum tuum, Domine, et honorasti, et non despexisti, in omni tempore, et in omni loco assistens ei.] Est conclusio, qua confitetur Sapiens paternam Dei in Israelem providentiam, curam, patrocinium, exaltationem, cibationem per manna, cæteraque beneficia, quæ celebrat pro iisque Deo gratias agit. Idem facit Moyses, Deuter. 4. 7. Multo majora beneficia, miracula, sacramenta sunt, quæ Deus præstat Christianis in Ecclesia militante, ac maxima erunt, quæ præstabit in triumphante. Ipsi sit honor, decus et gloria in omnes æternitates. Amen.

Hinc patet sapientiam, de qua toto hoc libro egit, tum regum et magistratuum, tum regnorum et rerum publicarum, tum fidelis cujusque sitam esse in Dei cultu, virtute et pietate: eamque adducere Dei favorem, beneficentiam, felicitatem omneque bonum. Unde Moyses moriturus Israelitis id inculcans Deut. 4. 6. *Hæc*, inquit, *est vestra sapientia et intellectus coram populis, ut audientes universa præcepta hæc dicant: En populus sapiens et intelligens, gens magna. Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat Deos appropinquantes sibi sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Quæ est enim alia gens sic inclyta ut habeat ceremonias, justaque judicia, et universam legem, quam ego proponam hodie, ante oculos vestros? Custodi igitur temetipsum, et animam tuam sollicite. Ne obliviscaris verborum, quæ viderunt oculi tui, et ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ.*

> Concupiscentia dilabitur et alternat. Sola sapientia beat et æternat.
> Transit sceleris voluptas, manet gehennæ ÆTERNITAS.
> Transit virtutis labor, manet gloriæ ÆTERNITAS.
> Transit honor, fugit aurum, tempus avolat, stat firma ÆTERNITAS.
> O nimis longa, lata, alta, et profunda ÆTERNITAS.

Vita tua, o Philothee, brevis est, mors certa, dies incerta, anima tua immortalis est, post mortem ad vitam redire non licet, in ictu oculi clauduntur omnia, clausa est pœnitentiæ janua: longa te excipiet et immensa æternitas: Cœli gaudia immensa et æterna sunt; intoleranda gehennæ tormenta perennant. Alterutra te certo exspectant. Utraque in tua optione et manu sunt. Elige. Alterum enim e duobus eligere te cogit Deus.

Si sapis, o Philopsyche, amico sincere te, tuamque perennem salutem diligenti, ausculta. Non te decipiat falsa libertas novantium, non inescet fugax illecebra voluptatum carni blandientium, non illudat momentaneus honoris fumus, nec fallax plausus adu-

lantium: in momento hæc omnia abibunt, et te mœstum deserent. Memento te æternum, et creatum, natumque æternitati. Temporaria despice, æterna suspice: si secus faxis, æternum te pœnitebit.

Illam ergo, o Philothee, nunc fidem illam vitam amplectere, illud nunc crede, illud elige, illud operare quod in hora mortis, quod in die judicii, cum tribunali Christi judicandus astabis, quod in omni æternitate te credidisse, elegisse, dixisse, fecisse optabis: ut a justo judice Christo non gehennæ, sed cœlo adjudiceris, ut jugiter animæ tuæ optime sit, non pessime: ut non miserrimus, sed felicissimus sis in omnem ÆTERNITATEM. Hæc est vera Salomonis, imo Christi sapientia, hæc vera et beata ÆTERNITAS.

O Deus æterne, qui nos æternos ad tuam beatam æternitatem ab æterno prædestinasti, et in tempore creasti, da nobis hæc sapere, hæc assidue meditari, huc omnia nostra cogitata, dicta, facta dirigere: ut nulla mundi fallax nos dementet vanitas: sed sola tuæ fidei, et virtutum pascat veritas, ut post caducam hanc vitam te perpetim videre, te frui, te beari mereamur: quia tu es sola veritas, vera charitas, chara felicitas, felix ÆTERNITAS. Amen.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ

IN HOC VOLUMINE EXPLICANTUR, VEL ELUCIDANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX GENESI.

Cap. 1. vers. 4. Divisit lucem a tenebris, pag. 97. col. 1
9. Dixit Deus: Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt, et appareat arida, etc. 44. 1
10. Et vidit Deus quod esset bonum, 120. 2
2. 4. Iste sunt generationes cœli et terræ, quando creata sunt in die quo fecit Dominus, etc. 44. 1
3. 1. Cur præcepit vobis Deus, ut non comederetis de ligno scientiæ boni et mali, 241. 1
17. Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ: spinas et tribulos germinabit tibi, etc. 57. 1
19. In sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram de qua sumptus es, quia pulvis es, etc. 344. 2
19. Donec revertaris in terram, de qua sumptus es, quia pulvis es, et in pulverem reverteris, 24. 1. 133. 1
5. 29. Iste consolabitur nos ab operibus, et laboribus manuum nostrarum, 194. 2
6. 9. Noe homo justus, perfectus in generatione sua, Deo placuit, 353. 2
15. 11. Descenderunt volucres super cadavera, et abigebat eas Abram, 285. 1
18. 27. Loquar ad Dominum meum, 169. 1
28. 12. Jacob vidit in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius, etc. 164. 2
49. 11. Ligans ad vitem pullum suum, 80. 1

EX EXODO.

Cap. 3. v. 14. Ego sum qui sum, 13. 1
4. 11. Quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et cæcum, nonne ego? 221. 2
20. 12. Honora patrem tuum et matrem, ut sis longævus super terram, 225. 2
22. 18. Maleficos non patieris vivere, 9. 2
28. Diis non detrahes, et principi populi tui non maledices, 306. 1
33. 19. Ego ostendam omne bonum tibi, 106. 1

EX LEVITICO.

Cap. 19. v. 30. Sanctuarium meum metuite, 165. 1
26. 11. Ponam tabernaculum meum in medio vestri, etc. Ambulabo inter vos, et ero Deus vester, etc. *ibid.*
23. Si ambulaverint ad me perversi, et ego ambulabo ad eos perversus in furore meo, *juxta Septuag.* 225. 4

EX NUMERIS.

Cap. 16. v. 15. Ne respicias munera eorum, tu scis quod ne asellum quidem umquam acceperim ab eis, etc. 213. 1

EX DEUTERONOMIO.

Cap. 5. v. 16. Honora patrem tuum et matrem, ut sis longævus super terram, 225. 2
6. 5. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, etc. 358. 1.
10. 12. Et nunc, Israel, quid Dominus requirit a te nisi ut timeas Dominum Deum tuum, etc. custodiasque mandata Domini, 352. 1
16. 19. Munera excæcant oculos sapientum, 212. 2
17. 17. Non habebit uxores plurimas, quæ alliciant animum ejus; neque argenti et auri immensa pondera, 86. 1
28. 53. Comedes fructum uteri tui, et carnes filiorum tuorum, et filiarum tuarum in angustia, etc. 147. 1
32. 2 Fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super herbam, et quasi stillæ super gramina, 296. 2
6. Numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit, et creavit te? 327. 1
18. Deum qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Domini creatoris tui: vivit Dominus et ad iracundiam concitatus est, 32. 1
34. 7. Non caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt, 133. 2

EX JOSUE.

Cap. 15. v. 19. Da mihi benedictionem: terram Australem et arentem dedisti mihi, junge et irriguam, etc. 82. 2

EX LIBRO JUDICUM.

Cap. 1. v. 7. Sicut feci, sic reddidit mihi Deus, 253. 2

EX LIBRO RUTH.

Cap. 4. v. 2. Tollens autem Booz decem viros de senioribus civitatis, 232. 2

EX LIBRO I. REGUM.

Cap. 2. v. 6. Dominus mortificat et vivificat: deducit ad inferos, et reducit, 250. 2
31. Non erit senex in domo tua omnibus diebus. Pars magna domus tuæ morietur, cum ad virilem ætatem venerit, 229. 2
3. 10. Loquere, Domine, quia audit servus tuus, 244. 2
15. 17. Nonne, cum parvulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israel factus es? 158. 2
20. 17. Addidit Jonathas dejerare David, 264. 2

EX LIBRO II. REGUM.

Cap 14. v. 14. Omnes morimur, et quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non revertuntur, 40. 1. 312. 2
19. 35. Numquid audire possum ultra vocem cantorum et cantatricum? 87. 1

EX LIBRO III. REGUM.

Cap. 3. v. 12. Dedi tibi cor sapiens, ut nullus ante te similis tui fuerit: nec post te surrecturus sit, 85. 1. 90. 1
4. 26. Habebat enim quadraginta millia præsepia equorum currilium, et duodecim millia equestrium, 83. 2
33. Disputavit super lignis, a cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete, 81. 2
7. 7. Porticum quoque solii, in qua tribunal est, fecit Salomon, et texit lignis cedrinis a pavimento usque ad summitatem, 8. 2
10. 14. Erat pondus auri, quod afferebatur Salomoni per annos singulos, sexcenta sexaginta sex talenta auri, etc. 84. 2

18. 27. Clamate voce majore: Deus enim est, et forsitan loquitur, aut in diversorio est, etc. 168. 2

EX LIBRO IV. REGUM.

Cap. 3. v. 4. Messa rex Moab nutriebat pecora multa, et solvebat regi Israel centum millia agnorum, et centum millia arietum cum velleribus suis, 83. 2

21. 6. Extruxit altaria, etc. ariolatus est, observavit auguria, et fecit pythones, et aruspices multiplicavit, 56. 1

EX LIBRO I. PARALIPOMENON.

Cap 29. v. 4. Tria millia talenta auri de auro Ophir, et septem millia talentorum argenti probatissimi, ad deaurandos parietes templi. 85. 1

EX LIBRO II. PARALIPOMENON.

Cap. 1. v. 12. Divitias autem, et substantiam, et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus nec ante, nec post te fuerit similis tui, 84. 1. 90. 1

9. 20. Argentum in diebus illis pro nihilo reputabatur, 85. 2

22. Magnificatus est rex Salomon super omnes reges terræ divitiis et sapientia, 90. 1

23. Omnes reges terrarum desiderabant videre faciem Salomonis, etc. Et deferebant ei munera, etc. 85. 1

25. Habuit quoque Salomon quadraginta millia equorum in stabulis, 83. 2

34. 31. Stans in tribunali percussit fœdus inter Israelem et Deum, 8. 2

EX LIBRO IV. ESDRÆ.

Cap. 2. v. 34. Exspectate pastorem vestrum, requiem æternitatis dabit vobis, quoniam in proximo est ille, etc. 20. 2

EX LIBRO TOBIÆ.

Cap. 4. v. 17. Panem tuum cum esurientibus et egenis comede, 309. 2

18. Panem tuum, et vinum tuum super sepulturam justi constitue, 207. 2

5. 12. Quale gaudium mihi erit qui in tenebris sedeo, et lumen cœli non video, 191. 2

8. 4. Surge, et deprecemur Deum hodie et cras, et secundum cras; quia his tribus noctibus Deo jungimur, etc. 115. 2

12. 7. Sacramentum regis abscondere bonum est, 245. 1

EX LIBRO ESTHER.

Cap. 15. v. 16. Vidi te, Domine, quasi angelum Dei, et conturbatum est cor meum præ timore gloriæ tuæ: valde enim, etc. 213. 1

EX LIBRO JOB.

Cap. 1. v. 21. Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est, etc. 213. 1

2. 11. Si bona suscepimus de manu Dei, mala cur non suscipiamus? *ibid.*

3. 1. Pereat dies in qua natus sum, 142. 2

20. Quare misero data est lux, et vita his qui in amaritudine sunt? qui expectant mortem, gaudentque, etc. *ibid.*

5. 2. Stultum interficit iracundia, 217. 2

7. Homo nascitur ad laborem, et avis ad volatum, 319. 2

19. In sex tribulationibus liberabit te, et in septima, etc. 311. 1

6. 26. Dies mei velociores fuerunt cursore, fugierunt, et non viderunt bonum: pertransierunt quasi naves poma portantes, sicut aquila volans ad escam, 271. 1

7. 7. Memento quia ventus est vita mea, et non revertetur oculus meus, ut videat bona, etc. v. 21. Ecce nunc in pulvere dormiam et si mane me quæsieris non subsistam, 314. 2

9. 4. Sapiens corde est, et fortis robore: quis restitit ei, et pacem habuit? 96. 2

6. Qui commovet terram de loco suo, et columnæ ejus concutiuntur, 28. 2

11. Si venerit ad me, non videbo eum: si abierit, non intelligam, 318. 2

28. Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti, 355. 1

10. 10. et seq. Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti: pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me, vitam et misericordiam tribuisti mihi? etc. 318. 2

19. Quare de vulva eduxisti me; qui utinam consumptus essem, ne oculus me videret, etc. 193. 2

11. 7. Forsitan vestigia Dei comprehendes, et usque ad perfectum Omnipotentem reperies? excelsior cœlo est, etc. 234. 1

12. 5. Lampas contempta apud cogitationes divitum, parata ad tempus statutum, 280. 2

13. 14. Quare lacero carnes meas dentibus meis? 147. 1

14. 15. Breves dies hominis sunt, numerus mensium ejus apud te est: constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt, 78. 2. 189. 1. 310. 4

18. 14. Calcet super eum, quasi rex, interitus, 251. 2

19. 50. En decies confunditis me, 232. 1

24. 23. Dedit ei Deus locum pœnitentiæ, et ille abutitur eo in superbiam, 255. 1

25. 5. Luna non splendet, et stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus, 11. 1

26. 6. Qui appendit terram super nihilum, 28. 1

27. 16. Si comportaverit quasi terram argentum, et sicut lutum præparaverit vestimenta, præparabit, etc. 107. 2

29. 16. Pater eram pauperum, 151. 1

24. Lux vultus mei non cadebat in terram, 243. 1

31. 1. Pepigi fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine, 92. 1

17. Comedit pupillus de buccella mea, 309. 2

23. Semper quasi tumentes super me fluctus timui Deum, et pondus ejus ferre non potui, 125. 2

EX PSALMIS.

Psal. 4. v. 3. Filii hominum, ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? 12. 2

25. Irascimini, et nolite peccare, 216. 2

5. 8. In multitudine misericordiæ tuæ introibo in domum tuam, adorabo ad templum, etc. 165. 1

9. 8. Periit memoria eorum cum sonitu, 54. 1

14. Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor, 140. 2

25. Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et iniquus benedicitur, 252. 2

10. 13. Propter quid irritavit impius Deum? Dixit enim in corde suo: Non requiret. Vides, quoniam, etc. 176. 1

11. 7. Argentum igne examinatum, purgatum septuplum, 81. 1

13. 2. Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in studiis suis, etc. 237. 1

14. 1. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? 161. 2

15. 6. Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei, 93. 1

16. 2. Quoniam tamquam fœnum velociter arescent, et quemadmodum olera herbarum cito decident, 17. 2

15. Satiabor cum apparuerit gloria tua, 93. 2

17. 27. Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris, 222. 1

18. 7. Exultavit ut gigas ad currendam viam, a summo cœlo egressio ejus: et occursus ejus usque ad summum ejus, etc. 30. 2

18. 13. Ab occultis munda me, Domine, 351. 2

19. 8. Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini nostri invocabimus, 291. 1

21. 26. Vota mea reddam in conspectu omnium timentium eum, 172. 1

23. 2. Quia ipse super maria fundavit eum, 27. 1

24. 3. Etenim universi qui te expectant, non confundentur, 302. 2

30. 16. In manibus tuis sortes meæ, 261. 1

23. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, 254. 2

32. 7. Congregans sicut in utre aquas maris, ponens in thesauris abyssos, 41. 1

16. Gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ, 276. 1

33. 11. Divites eguerunt, et esurierunt; inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono, 181. 1

15. Diverte a malo, et fac bonum, 125. 1

22. Mors peccatorum pessima, 100. 2

34. 10. Domine, quis similis tibi? eripiens inopem de manu fortiorum ejus, egenum et pauperem a diripientibus eum, 140. 2

35. 8. Homines et jumenta salvabis, Domine, 136. 1

9. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos, 88. 2

37. 14. Factus sum sicut homo non audiens, et non habens in ore suo redargutiones, 233. 2
38. 6. Ecce mensurabiles posuisti dies meos: et substantia mea tamquam nihilum ante te, etc. 15. 2
39. 5. Beatus vir cujus est nomen Domini spes ejus, et non respexit in vanitates et insanias falsas, 17. 2
6. Universa vanitas omnis homo vivens, 11. 2
40. 1. Beatus vir qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus, 313. 2
42. 1. Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta, ab homine iniquo et doloso eripe me, 213. 2
44. 3. Diffusa est gratia in labiis tuis, 296. 1
48. 2. Audite hæc, omnes gentes; auribus percipite qui habitatis orbem, etc. Os meum loquetur sapientiam, etc. 8. 2
5. Inclinabo in parabolam aurem meam, 343. 1
12. Sepulchra eorum domus illorum in æternum, 327. 2
15. Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos, 101. 1
18. Cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus, 180. 2
49. 4. Advocabit cœlum desursum, et terram discernere populum suum, 26. 1
54. 6. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ, 334. 1
24. Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos, 223. 2. 229. 1
56. 8. Paratum cor meum Deus, paratum cor meum, 244. 2
59. 5. Ostendisti populo dura, 106. 1
61. 4. Irruitis in hominem? interficitis universi vos? tamquam parieti inclinato, et maceriæ depulsæ, 140. 2
10. Vani filii hominum, mendaces in stateris, ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum, 18. 1
64. 5. Replebitur in bonis domus tuæ, 165. 1
5. Sanctum est templum tuum, mirabile in æquitate, 165. 1
66. 2. Illuminet vultum suum super nos, 243. 1
67. 12. Dominus dabit verbum evangelizantibus, 9. 2
70. 20. Quantas ostendisti mihi tribulationes, 106. 1
71. 12. Liberabit pauperem a potente, et pauperem cui non erat adjutor, 140. 2
72. 16. Labor est ante me, donec intelligam in novissimis eorum, 256. 2
23. Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum, 136. 1
26. Deus cordis mei, et pars mea Deus, in æternum, 93. 1
74. 3. Cum accepero tempus, ego justitias judicabo, 128. 1
4. Dixi iniquis: Nolite inique agere, 74. 1
6. Dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis, 22. 1
75. 13. Terribili, et ei qui aufert spiritum principum, 250. 2
76. 4. Renuit consolari anima mea; memor fui Dei, et consolatus sum, 210. 1
77. 33. Defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinatione, 12. 1. 16. 2
69. Et ædificavit sicut unicornis sanctificium suum in terra, quam fundavit in sæcula, 27. 1
81. 1. Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes: vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus, etc. 128. 1
82. 17. Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine, 255. 2
84. 8. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis, 108. 1
87. 6. Quorum non es memor amplius: et ipsi de manu tua repulsi sunt, 101. 1
89. 4. Substantia mea tamquam nihilum ante te, 11. 1
10. Dies annorum nostrorum, in ipsis septuaginta anni; si autem in potentatibus, octogiuta, 313. 1
92. Domum tuam decet sanctitudo, Domine, 164. 2
93. 2. Etenim firmavit orbem terræ, qui non commovebitur, 27. 1
96. 11. Lux orta est justo, et rectis corde lætitia, 260. 2
99. 8. Posuisti sæculum nostrum in illuminatione vultus tui, 204. 1
101. 4. Defecerunt sicut fumus dies mei, 17. 2
8. Factus sum sicut passer solitarius in tecto, 332. 2
103. 5. Qui fundavit terram super stabilitatem suam, 26. 1
22. Ortus est sol, etc. Exibit homo ad opus suum, et ad operationem suam usque ad vesperam, 22. 2. 323. 1
106. 4. Erraverunt in solitudine in inaquoso, viam civitatis habitaculi non invenerunt, 153. 2. 299. 1
43. Quis sapiens, et custodiet hæc, et intelliget misericordias Domini, 240. 1
110. 3. Confessio et magnificentia opus ejus, 11. 1
111. 5. Jucundus homo, qui miseretur et commodat, 100. 1
7. In memoria æterna erit justus, 100. 2
114. 7. Convertere, anima mea, in requiem tuam, etc. 197. 1
115. 15. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus, 100. 2. 324. 1
117. 1. Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus, 107. 2
13. Impulsus eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me, 152. 2
118. 37. Averte oculos meos, ne videant vanitatem, 17. 2. 211. 1
90. Fundasti terram, et permanet, 27. 1
106. Juravi et statui custodire judicia justitiæ tuæ, 215. 2
134. Redime me a calumniis hominum, ut custodiam mandata tua, 213. 1
119. 5. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est, 143. 1
125. 6. Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua: venientes autem venient, etc. 92. 2
127. 2. Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, et bene tibi erit, *ibid.*
132. 1. Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum, 151. 2
2. Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem, et vitam usque in sæculum, 165. 1
137. 1. In conspectu Angelorum psallam tibi, adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo, 175. 1
138. 1. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam, 134. 2
6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam, etc. 202. 1
15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto, et substantia mea in inferioribus terræ: imperfectum meum viderunt oculi tui, 318. 2
139. 4. Venenum aspidum sub labiis eorum, linguis suis dolose agebant, 296. 1
141. 3. Tribulationem meam ante ipsum pronuntio, 169. 2
143. 1. Benedictus Dominus meus, qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum, 276. 2
147. 16. Qui dat nivem sicut lanam, 195. 2
149. 5. Exultabunt Sancti in gloria, 263. 2

EX PROVERBIIS.

Cap. 1. 24 Quia vocavi, et renuistis, extendi manum meam, et non fuit qui aspiceret, despexistis omne consilium meum, etc. 232. 1
2. 14. Lætantur cum male fecerint, et exultant in rebus pessimis, 268. 1
18. Inclinata est ad mortem domus ejus, et ad inferos semitæ ipsius, 235. 2
3. 16. Longitudo dierum in dextera illius, et in sinistra illius divitiæ et gloria, 221. 2
18. Lignum vitæ est his qui apprehenderint eam, 221. 1
4. 10. Audi, fili mi, et suscipe verba mea, ut multiplicentur tibi anni vitæ, *ibid.*
19. Via impiorum tenebrosa, nesciunt ubi corruant, 97. 2
27. Dextras vias novit Dominus: quæ autem perversæ sunt, a sinistris sunt, 287. 1
5. 3. Favus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur ejus, novissima autem illius amara, etc. 87. 2
7. 22. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimam, et quasi agnus, etc. 238. 1
8. 18. Mecum sunt divitiæ et gloria, opes superbæ et justitia, 85. 1
10. 4. Qui nititur mendaciis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aves volantes. 59. 2
7. Memoria justi cum laudibus: nomen impiorum putrescet, 54. 2
205. 1

28 Timor Domini apponit dies, et anni impiorum breviabuntur, 229. 2
11. 18. Impius facit opus instabile: seminanti autem justitiam merces fidelis, 21. 2
12. 17. Ferrum ferro exacuitur, et homo exacuit faciem amici sui, 155. 1
19. Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias, 288. 1
13. 22. Bonus relinquit hæredes filios et nepotes, et custoditur justo substantia peccatoris, 107. 2
14. 22. Errant qui operantur malum, 335. 1
15. 1. et 25. 15. Patientia lenietur princeps, et lingua mollis confringet duritiem. 288. 2
15. 15. Secura mens quasi juge convivium, 269. 2
16. 26. Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum, 196. 1
17. 24. In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ, 99. 1. 246. 2
18. 24. Vir amabilis ad societatem magis amicus erit, quam frater, 150. 2
20. 1. Cogitationes consiliis roborantur, et gubernaculis tractanda sunt bella, 280. 2
21. 1. Cor regis in manu Domini: quocumque voluerit, inclinabit illud, 261. 1
2. Desideria occidunt pigrum, noluerunt quidquam manus ejus operari: tota die concupiscit et desiderat, 148. 1
22. Civitatem fortium ascendit sapiens, destruxitque robur fiduciæ ejus, 232. 1
22. 2. Dives et pauper obviaverunt sibi, utriusque operator est Dominus, 317. 1
16. Qui calumniatur pauperem, ut augeat divitias suas, dabit ipse ditiori, et egebit, 178. 1
22. Non facias violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta, quia, etc. 178. 2
28. Ne transgrediaris terminos, quos posuerunt patres tui, 292. 2
23. 10. Ne attingas parvulorum terminos, et agros pupillorum ne introeas: propinquus enim illorum fortis est, etc. 140. 2
24. 5. Vir sapiens, fortis est: et vir doctus, robustus et validus; quia cum dispositione initur bellum, 232. 1
21. Time Dominum, fili mi, et regem, 314. 2
25. 23. Ventus Aquilo dissipat pluvias, et facies tristis linguam detrahentem, 208. 2
27. 3. Grave saxum et onerosa arena: sed ira stulti utroque gravior, 217. 2
4. Et impetum concitati spiritus ferre quis poterit, 230. 1
8. Sicut avis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum, 298. 2
16. Qui retinet eam (*fœminam rixosam*) quasi qui ventum teneat, et oleum dexteræ suæ vocabit, 205. 1
17. Ferrum ferro acuitur, et homo exacuit faciem amici sui, 294. 2
19. Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus. 243. 2
20. Infernus et perditio numquam implentur: similiter oculi hominum insatiabiles, 51. 1
28. 15. Leo rugiens, et ursus esuriens, princeps impius super pauperem, 130. 1
23. Qui corripit hominem, gratiam postea inveniet apud eum magis quam ille, qui per linguæ blandimenta decipit, 215. 1
29 20. Vidisti hominem velocem ad loquendum? stultitia magis speranda est, quam illius correptio. 169. 1
30. 4. Quod nomen est ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti? *et vers.* 19 Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro, etc. 257. 2
15. Tria sunt insaturabilia, etc. infernus, et os vulvæ, et terra quæ non satiatur aqua, 40. 2. 311. 1
31. 1. Visio qua erudivit filium suum, etc. Ne dederis substantiam tuam mulieribus, etc 9. 2
14. Navis institoris de longe portans panem, 303. 2

EX CANTICIS.

Cap. 1. v. 14. Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi, 79. 2
2. 1. Ego flos campi, et lilium convallium, 302. 1
16 Dilectus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies, et inclinentur umbræ, 204. 1. 220. 2
5. 10. Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex millibus, 2?8. 1
6. 10. Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium, 81. 1
8. 6 Fortis est ut mors dilectio, 157. 2
11. Vinea fuit pacifico in ea quæ habet populos. 79. 1

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

Cap. 3. v. 1. Justorum animæ in manu Dei sunt, 261. 1
5. 1. Stabunt justi in magna constantia adversus eos, qui se angustiaverunt, et abstulerunt labores eorum, 128. 2. 281. 2
12. 13. Nos nati continuo desivimus esse, 25. 2. 113 1
36. In memoria æterna erit justus, et apud Dominum est merces eorum, et cogitatio eorum apud Altissimum, 100. 2
6. 5. Melior est sapientia, quam vires; et vir prudens, quam fortis, 280. 2
7. 10. Inexstinguibile est lumen illius, 243 1
16. In manu illius et nos et sermones nostri, et omnis sapientia, et operum scientia et disciplina, 261. 1
8. 1. Sapientia hominis lucet in vultu ejus, 98. 2
18. In operibus manuum illius honestas sine defectione, 85. 1
9. 16. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, et quæ in prospectu sunt, inveniemus cum labore; quæ autem in cœlis sunt, quis investigabit, 24. 1. 202. 2
19. Per sapientiam sanati sunt, quicumque tibi placuerunt ab initio, 232. 2
11. 17. Per quæ peccat quis, per hæc et torquetur, 232. 2
12. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate judicas, 128. 1
14. 3. Tua autem providentia, Pater, cuncta gubernat, 175. 2

EX ECCLESIASTICO.

Cap. 1. v. 10. Plenitudo sapientiæ est, timere Deum, 353. 2
29. Ad tempus sustinebit patiens, et postea redditio jucunditatis, 126. 1. 255. 1
5. 2. *et seq.* Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui, et ne dixeris: Quomodo potui? aut quis me subjiciet propter facta mea? etc. 253. 2
6. 6. Multi pacifici tibi sint, et consiliarius sit tibi unus de mille, 151. 1
7. 26. Filiæ tibi sunt? serva corpus illarum, et non ostendas faciem tuam hilarem ad illas. 209. 1
9. 5. Virginem ne conspicias, ne scandalizeris in decore ejus, 92. 1
10. 9. Quid superbis, terra et cinis? 179. 1
21. 22. Confide in Deo, et mane in loco tuo, 288. 2
30. Ante mortem ne laudes hominem quemquam, 205 2
12. 15. Da bono, et non recipias peccatorem, benefac humili, et non dederis impio, 231. 1
14. 4. Congregat, et in bonis illius alius luxuriabitur, 192. 1
9. Insatiabilis oculus cupidi: non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam, 51. 1
17. Ante obitum tuum operare justitiam, quoniam non est apud inferos invenire cibum, 272. 2
15. 14. Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui: adjecit mandata, etc. 121. 2
9. 1. Qui spernit modica, paulatim decidet, 92. 2. 231. 2. 305. 2
20. 2. Concupiscentia spadonis devirginabit juvenculam: sic qui facit per vim judicium iniquum, 127. 1
13. Sapiens in verbis seipsum amabilem facit: gratiæ autem fatuorum effundentur, 297. 1
21. 1. Fili, peccasti? non adjicias iterum: sed et de pristinis deprecare ut tibi dimittantur, 229. 2
23. Fatuus in risu exaltat vocem suam, vir autem sapiens vix tacite ridebit, 75. 2
22. 17. Super plumbum quid gravabitur? et quod illi aliud nomen quam fatuus, 217. 2
23. 38. Gloria magna est sequi Dominum, 96. 2
24. 39. A mari abundavit cogitatio ejus, et consilium illius ab abysso magna, etc. 44. 1
26. 6. Timuit cor meum calumniam mendacem, 213. 1

30. 9. Lude eum filio, et contristabit te, 208. 2
17. Melior est mors, quam vita amara; et requies æterna, quam languor perseverans, 142. 2
32. 7. Gemmula carbunculi in ornamento auri, et comparatio musicorum in convivio vini: sicut, etc. 87. 1
33. 25. Cibaria, et virga, et onus asino: panis, et disciplina, et opus servo. Operatur in disciplina, et quærit requiescere: laxa manus illi, etc. 83. 2
34. 25. Panis egentium, vita pauperum: qui defraudat illum, homo sanguinis est: qui aufert in sudore panem, etc. 86. 2
35. 16. Non accipiet Dominus personam in pauperem, et deprecationem læsi exaudiet: judicabit justos, etc. 128. 2
26. Speciosa misericordia Dei, in tempore tribulationis, sicut nubes pluviæ in tempore siccitatis, 313. 2
37. 34. Propter crapulam multi obierunt; qui autem abstinens est, adjiciet vitam, 72. 2
38. 23. Memor esto judicii mei: sic enim erit et tuum: mihi heri, et tibi hodie, 206. 2
40. 1. Occupatio magna creata est omnibus hominibus, et jugum grave super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ, 21. 2
11. Omnia quæ de terra sunt, in terram convertentur, et omnes aquæ in mare revertentur, 40. 1. 14. 1
42. 14. Nomen eorum vivit in generationem et generationem, 54. 2
47. 22. Inertari stultitiam tuam, 228. 2
27. Et dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam, et imminutum prudentia, Roboam, qui avertit gentem consilio suo, 102. 1
48. 26. In diebus ipsius retro rediit sol, et addidit regi vitam, 27. 1
49. 1. Memoria Josiæ in compositionem odoris facta opus pigmentarii, 205. 1

EX ISAIA.

Cap. 2. v. 6. Augures habuerunt ut Philisthiim, 200. 2
3. 1. Auferam a Juda validum et fortem, omne robur panis et omne robur aquæ, 87. 1
10. Dicite justo quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet: væ impio in malum retributio enim manum ejus fiet ei, 253. 1
5. 11. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, 300. 1
18. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis et quasi vinculum plaustri peccatum, 63. 1
7. 14. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, 238. 2
8. 6. Aquæ Siloe quæ vadunt cum silentio, 281. 2
9. 6. Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, 158. 1
19. Et erit populus quasi esca ignis, vir fratri suo non parcet, et declinabit ad dexteram, et esuriet, 147. 1
11. 1. Germinabit radix Jesse et flos de radice ejus ascendet, 335. 2
10. Erit sepulcrum ejus gloriosum, 193. 1
14. 13. In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, etc. 33. 2. 247. 1
26. 10. In terra Sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloriam Domini, 251. 2
29. 14. Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo, 286. 2
30. 16. Dixistis, Ad equos fugiemus, ideo fugietis. Et super veloces ascendemus: ideo velociores erunt, qui persequentur vos, 275. 2
31. 3. Ægyptus homo est, et non Deus, 200. 1
33. 1. Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis, 178. 1
15. Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritatem, qui projicit avaritiam, etc. regem in decore suo videbunt, 164. 2
34. 4. Complicabuntur sicut liber cœli, 339. 1
40. 17. Omnes gentes quasi nihilum et inane reputatæ sunt, 11. 1
31. Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt: ambulabunt et non deficient, 276. 1
42. 2. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris, etc. non erit tristis, neque turbulentus, 284. 1
46. 16. In manibus meis descripsi te, 261. 1
50. 11. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc, 22. 1
55. 9. Sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris, 169. 2
57. 1. Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo, 228. 1
15. Sublimis, habitans æternitatem, 338. 1
58. 7. Frange esurienti panem tuum, 309. 2
12. Vocaberis ædificator sepium, 292. 2
59. 14. Conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit, quia corruit in platea veritas, etc. 127. 1
16. Vidit Dominus quia non est vir, 237. 1
65. 11. Qui ponitis fortunæ mensam, et libatis super eam, 278. 1
5. Circumspexit, et non erat auxiliator, 140. 2
13. Ecce qui serviunt mihi, bona manducabunt, vos autem esurietis. Ecce qui serviunt mihi, lætabuntur: vos autem pudebit, 302. 1
17. Ecce ego creo cœlos novos, et terram novam, 51. 2
66. 1. Hæc dicit Dominus: Cœlum est sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus, etc. 28. 1. 169. 1

EX JEREMIA.

Cap. 1. v. 14. Ab Aquilone pandetur omne malum, 315. 1
2. 20. Fregisti jugum meum, rupisti vincula mea, et dixisti, Non serviam, 240. 1
5. 1. Circuite vias Jerusalem, et quærite in plateis, an inveniatis virum, 237. 1
6. 6. Hæc est civitas visitationis: omnis calumnia in medio ejus, 140. 1
7. 2. Audite verbum Domini, omnis Juda, qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum, bonas facite, etc. 165. 1
8. 17. Ego vobis mittam serpentes regulos, quibus non est incantatio, 296. 1
13. 23. Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas, et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum, 62. 2
14. 6. Onagri steterunt in rupibus, traxerunt ventum quasi dracones, 59. 1
17. 13. Recedentes a te in terra scribentur, 54. 2
20. 14. Maledicta dies, in qua natus sum, 141. 2
22. 17. Tui vero oculi ad cor et avaritiam, etc. Propterea hæc dicit Dominus, etc. Non plangent eum, etc. 193. 1
23. 28. Quid paleis ad triticum, dicit Dominus: numquid non verba mea quasi ignis? dicit Dominus, et quasi malleus conterens petram, 347. 1
30. 16. Omnes qui comedunt te, devorabuntur, et universi hostes tui in captivitatem ducentur, et qui te vastant, vastabuntur, etc. 178. 1
49. 10. Revelabit abscondita ejus, 355. 1
51. 9. Curavimus Babylonem, et non est sanata: derelinquamus eam, 330. 1

EX THRENIS.

Cap. 2. v. 8. Peccatum peccavit Jerusalem, ideo instabilis facta est, 289. 1
4. 20. Spiritus oris nostri Christus captus est in peccatis nostris, cui diximus, In umbra tua vivemus in gentibus, 220. 2
21. Gaude et lætare, filia Edom: ad te quoque perveniet calix; inebriaberis, atque prædaberis, 321. 1

EX BARUCH.

Cap. 3. 32. Qui præparavit eam in tempore, 27. 1

EX EZECHIELE.

Cap. 8. v. 18. Ergo et ego faciam in furore, non parcet oculus meus, nec miserebor, 176. 1
13. 18. Væ quæ consuunt pulvillos sub cubito manus, et faciunt cervicalia sub capite universæ ætatis ad capiendas animas, 210. 2
16. 4. Quando nata es, in die ortus tui, 113. 1
6. Vive, dixi, inquam, tibi, in sanguine tuo vive, 304. 1
9. Lavi te aqua, etc. et unxi te oleo, 205. 2
21. 9. Gladius exacutus est, et limatus ut splendeat, 293. 1

26. 3. Meus est fluvius, et ego feci memetipsum, 216. 2
28. 2. Deus ego sum, et in cathedra Dei sedi in corde maris, *ibid.*

EX DANIELE.

Cap. 3. v. 92. Quartus similis filio Dei, 156. 2
4. 10. Ecce vigil et sanctus de cœlo descendit, clamans fortiter, et sic ait, Succidite arborem, 177. 2
5. 23. Deum qui habet flatum tuum in manu sua, et omnes vias tuas, non glorificasti, 250. 2
25. Mane, tekel, phares, appensus es in statera, et inventus es minus habens, 359. 1

EX OSEA.

Cap. 6. v. 6. Misericordiam volui, et non sacrificium, 166. 1
7. 9. Comederunt alieni robur ejus, et ipse ignoravit non sentiens, 306. 2
13. 3. Misericordia vestra quasi nubes matutina, 317. 1
14. Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne, 267. 1

EX JOELE.

Cap. 1. v. 4. Residuum erucæ comedit locusta, 370. 1
2. 31. Sol convertetur in tenebras, luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis, 331. 2

EX AMOS.

Cap. 1. v. 3. Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor, non convertam eum, 314. 2
2. 14. Peribit fuga a veloce, et fortis non obtinebit virtutem suam et robustus non salvabit animam suam, et tenens arcum non stabit, etc. 275. 2

EX MICHÆA.

Cap. 5. v. 5. Suscitabimus super eum septem pastores, et octo primates homines, 314. 2

EX NAHUM.

Cap. 1. v. 10. Sicut spinæ se invicem complectuntur, sic convivium eorum, etc. 212. 1

EX HABACUC.

Cap. 1. v. 13. Quare non respicis super iniqua agentes, et taces devorante impio justiorem se. etc. 130. 2. 260. 1
14. Et facies homines quasi pisces maris, 278. 2
3. 19. Deus Dominus, fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi cervorum, et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem, 276. 1

EX AGGÆO.

Cap. 1. v. 13. Nuntius Domini de nuntiis Domini, 9. 2

EX ZACHARIA.

Cap. 5. v. 3. Jurans judicabitur, 264. 2
11. 17. O pastor et idolum, 252. 2

EX MALACHIA.

Cap. 1. v. 6. Filius honorat patrem, et servus dominum suum: si ergo pater ego sum, ubi est honor meus, etc. 125. 2
2. 7. Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem exquirent ex ore ejus, quia angelus Domini exercituum est, 175. 1
17. Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent, aut certe ubi est Deus judicii, 253. 2
4. 2. Orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ et sanitas in pennis ejus, 15. 1
Ibid. Egrediemini, et salietis sicut vituli de armento, 111. 2

EX LIBRO I. MACHABÆORUM.

Cap. 2. v. 7. Væ mihi, ut quid natus sum videre contritionem populi mei, 141. 1
3. 18. 19. Facile est concludi multos in manu paucorum et non est differentia in conspectu Dei cœli, liberare in multis, et in paucis, quoniam non in multitudine exercitus victoria belli, sed de cœlo fortitudo est, 276. 2.

EX LIBRO II. MACHABÆORUM.

Cap. 3. v. 13. Etenim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere, magni beneficii est, 254. 2
7. 22. Nescio qualiter in utero meo apparuistis: neque enim ego spiritum et animam donavi vobis et vitam, etc. sed enim mundi creator, etc. 322. 1

EX NOVO TESTAMENTO.

EX S. MATTHÆO.

Cap. 5. v. 3. Beati pauperes spiritu quoniam ipsorum est regnum cœlorum, 220. 2
5. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur, 208. 1
7. Beati misericordes, quoniam misericordiam consequentur, 317. 2
10. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum, 126. 1. 112. 2
14. Non potest civitas abscondi supra montem posita, 302. 2
44. Diligite inimicos vestros, 157. 2
45. Qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos, 231. 1
47. Si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis, 21. 2
6. 7. Orantes nolite multum loqui, sicut Ethnici; putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur, 168. 2
22. Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit, 198. 1
29. Quia neque Salomon in omni gloria sua vestitus est sicut unum ex istis, 94. 2
33. Quærite primum regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis, 103. 2
7. 1. Nolite judicare, et non judicabimini; nolite condemnare, et non condemnabimini, 226. 2
2. Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, 233. 2
16. Intrate per angustam portam, quia lata porta et spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, etc. 63. 1
10. 22. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit, 213. 2
39. Qui invenit animam suam, perdet illam; qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam, 110. 1. 225. 2
13. 43. Fulgebunt justi sicut sol in regno Patris eorum, 33. 1
15. 13. Plantatio quam non plantaverit Pater meus, eradicabitur, 111. 1
23. Vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres, etc. 165. 1
18. 20. Ubi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum, 156. 2
19. 12. Sunt eunuchi qui se castraverunt propter regnum cœlorum 115. 2
21. Si vis perfectus esse, vade et vende omnia quæ habes, et da pauperibus, 110. 2. 220. 1
24. Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum, 87. 2
29. Qui reliquerit patrem, etc. et secutus fuerit me, centuplum accipiet et vitam æternam possidebit, 93. 2
20. 16. Multi sunt vocati, pauci vero electi. 63. 1
22. 12. Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? at ille obmutuit, 343. 2
30. Erunt sicut Angeli Dei in cœlo, 135. 2
37. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, etc. 336. 1
24. 29. Virtutes cœlorum commovebuntur, 333. 1
38. Erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes et nuptui tradentes, et non cognoverunt, etc. 279. 1
29. Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlo, etc. 331. 2. 342. 2

EX S. MARCO.

Cap. 8. v. 24. Video homines velut arbores ambulantes, 319. 1
16. 16. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit, 237. 2

EX S. LUCA.

Cap. 1. v. 35. Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, 220. 2

2. 19. Conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo, 241. 2
4. 22. Omnes testimonium illi dabant, et mirabantur in verbis gratiæ quæ procedebant de ore ejus, 297. 1
6. 12. Exiit in montem orare solus, et erat pernoctans in oratione Dei, 151. 2
30. Omni petenti te tribue, 311. 1
10. 20 Gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in cœlis, 54. 2
41. Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima: porro unum est necessarium, etc. 78. 2
11. 28. Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud, 244. 2
12. 19. Anima mea, comede, bibe, epulare: habes multa bona posita in annos plurimos, 106. 1
20. Stulte, hac nocte repetunt animam tuam a te: quæ autem parasti, cujus erunt, 149. 2
14. 26. Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, etc. non potest meus esse discipulus, 118. 2
19. 25. Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala; nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris, 73. 1

EX S. JOANNE.

Cap. 1. v. 4. Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, 238. 1
3. 8. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis: sed nescis unde veniat, aut quo vadat, 318. 1
6. 59. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum, 197. 1
8. 7. Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat, 115. 1
12. Ego sum lux mundi, 320. 2
9. 3. Me oportet operari opera ejus, qui misit me, donec dies est: venit nox, quando nemo potest operari, 273. 1
4. Donec dies est operamini, 319. 1
12. 24. Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, etc. 323. 2
13. 8. Si non lavero te, non habebis partem mecum, 93. 1
21. 4. Hic est discipulus ille, quem diligebat Jesus, 14. 2

EX ACTIS APOSTOLORUM.

Cap. 5. v. 41. Ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati, 213. 1
9. 7. Ingredere civitatem, et ibi dicetur tibi, quid te oporteat facere, 298. 1
7. etc. 22. 10. Domine, quid me vis facere, 244. 2
20. 35. Beatius est magis dare quam accipere, 125. 1

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

Cap. 1. v. 29. Plenos invidia et homicidio. 144. 1
2. 5. Thesaurizant sibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei. 257. 1
16. Judicabit Deus occulta hominum, 355. 1
4. 18. Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis, 21. 1. 142. 2
7. 23. Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ et captivantem me in lege peccati, 239. 2
24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus, 100. 2. 113. 1
8. 20. Vanitati creatura subjecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe, quia, etc. 15. 1. 49. 1
28. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. 247. 1. 319. 1
35. Quis nos separabit a charitate Christi? etc. certus sum quia neque mors, neque vita, etc. 263. 2
9. 1. Veritatem dico in Christo, non mentior. testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu Sancto, etc. 63. 1
16. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei, 270. 1
11. 33. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus, 94. 2
12. 3. Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, 217. 2

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

Cap. 1. v. 19. Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo, 286. 2
30. Factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio, 11. 1
3. 18. Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens: sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum, 286. 1
4. 3. Mihi pro minimo est ut a vobis judicer, aut ab humano die: qui autem judicat me, Dominus est, etc. 213. 2
4. Nihil mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum, 262. 1
5. Illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium, 355. 1
9. Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus, 23. 2
7. 5. Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi, 113. 2
29. Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint, 16. 2
31. Præterit enim figura hujus mundi, 23. 2
9. 22. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos, 286. 1
14. 32. Spiritus Prophetarum Prophetis subjectus est, 250. 1
15. 19. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus, 100. 2
45. Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem, 238. 1
47. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis, 162. 2. 238. 1

EX EPISTOLA II. AD CORINTHIOS.

Cap. 1. v. 2. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, 269. 2
2. 2. Si ego contristo vos, et quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me, 67. 2
15. Christi bonus odor sumus, 205. 1
4. 2. Abdicamus occulta dedecoris, 355. 1
6. 2. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, 273. 1
14. Quæ societas luci ad tenebras, 97. 1
20. Quasi tristes, semper autem gaudentes, 208. 2
7. 8. Quoniam etsi contristavi vos in epistola, non me pœnitet, etsi pœniteret, etc. 209. 1
9. 7. Hilarem datorem diligit Deus, 309. 2
11. 29. Quis scandalizatur, et ego non uror, 21?. 1
12. 2. Scio hominem in Christo raptum in paradisum, 14. 2

EX EPISTOLA AD GALATAS.

Cap. 5. v. 22. Fructus spiritus est gaudium, 169. 2
6. 5. Unusquisque onus suum portabit, 322. 2
10. Dum tempus habemus, operemur bonum, 273. 1

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

Cap. 2. v. 10. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu, in operibus bonis, quæ præparavit Deus, ut in iis ambulemus, 112. 1
5. 18. Nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemini Spiritu Sancto, loquentes etc. 88. 1
4. 13. Donec occurramus in virum perfectum, 237. 2
5. 12. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere, 355. 1
14. Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus, 333. 1

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

Cap. 1. v. 23. Coarctor autem e duobus: desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo, etc. 101. 1
4. 1. Sic state in Domino, charissimi, 289. 1

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

Cap. 3. v. 3. Mortui enim estis, et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo, 324. 1
4. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere, 297. 1

EX EPISTOLA I. AD THESSALONICENSES.

Cap. 4. v. 17. Simul rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus, 134. 2
5. 3. Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet: cum enim dixerint, Pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient, 259. 2. 279. 1
12. Ut noveritis eos qui laborant inter vos, ut habeatis illos abundantius, 21. 2

EX EPISTOLA I. AD TIMOTHEUM.

Cap. 3. v. 16. Magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum in spiritu, 238. 1
5. 12. Quia primam fidem irritam fecerunt, 172. 1
6. 7. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium quod nec auferre quid possumus, 101. 2. 186. 2
10. Radix omnium malorum est cupiditas, 305. 1

EX EPISTOLA II. AD TIMOTHEUM.

Cap. 2. v. 2. Quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus, 348. 1

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Cap. 1. v. 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis, 175. 1
4. 12. Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens, etc. 347. 2
13. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus, 299. 1

EX EPISTOLA S. JACOBI.

Cap. 1. v. 17. Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, 124. 2. 320. 2
10. Sit omnis homo velox ad audiendum: tardus autem ad loquendum, 70. 1. 217. 1
2. 2. Si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida, 270. 2
5. Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, 197. 1
6. Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad judicia, 178. 1
10. Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno factus est omnium reus. 282. 2
3. 2. In multis offendimus omnes, 232. 2
6. Lingua inflammat rotam nativitatis nostræ, 343. 1
4. 15. Quæ est enim vita vestra? vapor est ad modicum parens, et deinde exterminabitur, 12. 1
5. 2. Divitiæ vestræ putrefactæ sunt, et vestimenta vestra a tineis comesta sunt, aurum, etc. 149. 2
5. In luxuriis enutrientes corda sua, 301. 2

EX EPISTOLA II. S. PETRI.

Cap. 2. v. 12. Irrationabilia pecora, in conviviis suis luxuriantes, 301. 2
14. Oculos habentes plenos adulterii, 91. 2
3. 2. Illusores, secundum proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Ubi est promissio, aut adventus ejus, etc. 253. 2

EX EPISTOLA I. S. JOANNIS.

Cap. 1. v. 8. Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est, 232. 2
4. 18. Perfecta charitas foras mittit timorem, 113. 1

EX APOCALYPSI S. JOANNIS.

Cap. 3. v. 5. Qui vicerit, vestietur vestimentis albis, 272. 2
5. 3. Quis est dignus accipere librum, et solvere signacula ejus, 241. 2
6. 8. Et ecce equus pallidus, et qui sedebat super eum, nomen illi mors, et infernus sequebatur eum, et data est illi potestas super quatuor partes terræ, etc. 251. 2
7. 9. Amicti stolis albis, et palmæ in manibus eorum, 272. 2
8. 3. Et alius angelus venit, et stetit ante altare eorum et data sunt illi incensa multa, etc. 174. 1
14. 15. Mitte falcem tuam, et mete, quia venit hora ut metatur, quoniam aruit messis terræ, etc. 253. 2
15. 3. Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens: justæ et veræ sunt viæ tuæ rex sæculorum, etc. 125. 2
17. 15. Aquæ multæ, populi multi, 309. 1
19. 8. Et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti et candido: byssinum enim justificationes sunt sanctorum, 272. 2
20. 12. Et libri aperti sunt, etc. et judicati sunt mortui ex his quæ scripta erant in libris secundum opera ipsorum, 130. 1
21. 8. Ecce nova facio omnia, 53. 2
27. Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, et mendacium, 166. 2

INDEX

RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN HOC COMMENTARIO CONTINENTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A.

Abel. hebraice quid sit, 11. 1
Abortivus quid sit, 193. 1. 2. In jure pro quo sumatur, *ibid.* Præfertur avaro, *ibid.* 2
Acervus exemplorum vanitatis, 20. 1
Acœmetæ quinam essent, 259. 1
Actus heroicus est mori pro amico: id probatur exemplis, 156. 1
Actus religionis duplex est in voto, 172. 2
Adam fuit creatus in originali justitia, 239. 1
Adam in uno peccans, quid perdiderit, 282. 1
Adæ dominium in cætera animalia ante peccatum quale erat, 252. 1
Adulatio et ejus effectus, 210. 2. et seq.
Adulatione (de) apologus, 211. 1
Adulationis vanitas emblematibus depicta, *ibid.*
Adulationes sunt spinæ, 215. 2. et seq.
Ægritudines animæ quæ, 231. 2
Ænigma solis, 36. 1
Ænigma temporis, 110. 2
Ænigmata senectutis, et quot sint, 325. 1
Ærumnæ senectutis, *ibid.*
Ætate quavis semper bene agendum, 319. 1. et seq.
Affectus indices sunt oculi, 91. 2
Afflictio a Deo homini data, unde ortum habuerit, 120. 1
Afflictio hominibus durissima quæ sit, 128. 2
Afflictio invidorum magna est, 144. 2. 145. 1
Afflictio magna incumbens sapienti quæ sit, 219. 2
Afflictio summa hominis est mors, *ibid.*
Afflictiones avari, 178. 2. 181. 2. 186. 1. 2. 188. 2. et seq.
Agelasti, quinam fuerint, 75. 1
Agere multum impie quid sit, 229. 1
Agni benedicti origo, 272. 1
Agriculturæ utilitas quanta sit, 179. 2
Alba vestis cujus rei sit typus, 273. 2. et seq.
Alphonsi Aragonum Regis de immortalitate animæ sententia, 135. 2. 136. 1
Amaritudo voluptatis, 40. 2
Amaritudo sapientium quæ sit, 210. 1. 2
Ambitio insatiabilis est, 178. 1
Amicitiæ et societatis bonum et utilitas, 151. 1. 154. 2
Amicitiæ symbolum est ignis, 155. 1
Amicitiæ et charitatis fraternæ vis, 156. 1
Amicitiæ et concordiæ fons est SS. Trinitas, 157. 1
Amœnitas hortorum Salomonis, 81. 1
Amor parentum in filios et hæredes qualis debeat esse, 105. 2
Amore (an in) Dei homo sit, est incertum, 261. 2. et seq.
Amoris insatiabilis auri effectus, 182. 1
Amplius (quid habet homo) quid sibi velit, 21. 1. et seq.
Amygdalus quid repræsentet, 335. 1. et seq.
Analogiæ virtutis et lucis, 97. 1
Angeli proprii Religiosorum et Anachoretarum sunt, 174. 2
Angeli quomodo mutari dicantur, 125. 1
Angelos ab initio mundi fuisse divinæ providentiæ administros et executores, probatur, 174. 2
Anima ex se quid sit, 267. 2. A corpore separata an sciat sit ne beata, sive damnata, *ibid.*
Animæ in Purgatorio cur non sint invocandæ, etsi orent pro nobis, *ibid.*
Animæ beatæ quid in Deo sciant, *ibid.*
Animæ immortalitas demonstratur, 345. 1
Animæ e corpore migrantis quot sint telonia, 322. 2
Animam hominis ire sursum docetur et probatur, 134. 1
Animam esse immortalem, exemplis ostenditur, 135. 1
Animam mortalem esse asserit Galenus; et immortalem cæteri Philosophi, *ibid.* et seq.
Animalia venenata et noxia, quomodo utilia sint hominibus, 125. 1
Animus sapientis quid prodat, 243. 1
Annihilari melius est, quam peccare, cur, 141. 2
Annus Platonicus, 51. 2
Annus climactericus, quis et qualis sit, 312. 2
Anni etymon, 37. 1
Antichristi sæculum ultimum quale erit, 217. 2
Antidotum vitæ patientia, 89. 1
Antipodes multis fuere olim incogniti, 36. 1. et cur, *ibid* et seq.
Antipodes esse probatur, *ibid.* 2
Antiqui hortis dediti, 81. 1. et seq.
Antiquitas dogmatum sapientiæ, quæ sunt in Ecclesia, 248. 1
Antithesis stulti avari et sapientis pauperis, 196. 2. et seq.
Antithesis Christi et avari, 104. 1
Antitheta temporis quæ Salomon prosequatur, 110. 1
Apellis casus in pingendo, 277. 1
Apologus solis, id est beneficentiæ velocis, 36. 1
Apologus profusæ liberalitatis, 46. 2. Ejus modus, 47. 1. Exempla, *ibid.*
Apologus gulosi, 73. 1
Apologus deliciarum, 92. 2
Apologus temporis quis, 112. 1
Apologus societatis, 155. 1
Apologus avari ex talpa, 182. 1. 2. et ex chamæleonte, *ibid.* 2
Apologus de opum noxa, 185. 2
Apologus divitis avari, 192. 2
Apologus adulationis, 211. 1
Appetitus hominis inconstantia, 118. 1
Appetitus naturalis creaturæ in quid tendat, 141. 2
Appetitus laudis apologus, 211. 1

Appetitus cappari repræsentatur, 337. 1
Applicatio mystica antithbeseωn Salomonis de vario tempore, 119. 1 et seq.
Aqua quasi sanguis terræ est, 44. 1
Aqua cur terræ immixta sit, 45. 2
Aqua cur sursum ascendat, 46. 1. Modus quo ascendit, *ibid.*
Aqua initio mundi creata, an dulcis, vel salsa fuerit, 47. 1
Argentum quid mystice significet, 221. 1
Argumentum Ecclesiastis quod, 2. 2
Argumenta eorum qui censuerunt terram rotari, 27. 1
Armenta unde dicta, 83. 2
Arrogantia non ferenda quæ, 228. 1
Arteriæ in senibus quomodo claudantur, 332. 2
Ascendere sursum mystice quid sit, 136. 1
Assumptio Religiosi nominis quid requirat, 171. 1
Avaritia cur insatiabilis sit, 180. 1
Avaritia apud Judæos frequens est, 191. 2
Avaritia spiritualis quæ sit, 192. 2
Avaritiæ schema vivum, 105. 1
Avaritiæ symbolum, 182. 2. et seq.
Avaritiæ damna novem, 183. 2
Avarus suas opes cernens, nec mentem nec ventrem pascit, 182. 1. Ejus supplicium, 185. 1
Avarus degit et versatur in tenebris, 187. 2
Avarus quod lumen babeat nocte, *ibid.*
Avarus cur complicare manus, et edere carnes suas dicatur, 146. 2
Avarus cur sepultura decenti careat, 113. 1
Avarus cur frustra natus sit, 194. 1. Quomodo videat solem, et eo non fruatur, 194. 2. Est abortivo infelicior, 195. 1
Avarus cum abortivo comparatur, 193. 2. et seq.
Avarum vivere in tenebris mystice quid sit, 188. 1
Avari quomodo auri servi et mancipia, immo servis sint deteriores, 105. 1. Quid faciant ut ditent filios et hæredes, *ibid.*
Avari stulti, et sapientis pauperis, antithesis, 197. 1
Avari excruciatio et pœna, 104. 2
Avari qua ratione similes Judæis sint, 149. 2
Avari cruciatus et infelicitas, 182. 2. 186. 1. 2. 188. 2
Avari conditio et miseria, 166. 1. et seq.
Avari vita quæ, 197. 1. et seq.
Avarorum vanitas, 104. 2
Auctor libri Ecclesiastis quis, 1. 2
Auctoritas libri Ecclesiastis, 1. 1
Aves secreta revelant, 306. 1. Quid repræsentent, *ibid.* Quid sint mystice, 307. 1
Aurium etymon, 50. 2
Auster et Aquilo quid designent, 315. 2. et seq.
Axioma quo docetur quid sit agendum in veris divitiis multiplicandis, 192. 2
Axiomata vitæ prudentis traduntur in Ecclesiaste, 5. 1

B.

Balsamum Judææ proprium fuit, 80. 2
Beatus est qui suis lætatur, 258. 1. 2
Beati cur non recordentur dolorum et laborum præsentis vitæ in cœlo, 190. 2
Beatiusne sit et melius, non esse, quam male esse, 141. 2
Bellum unde dicatur, 118. 2
Bene facere, tria notat, 123. 1
Benefacta pauperum negliguntur, 280. 1
Boni cur affligantur, mali vero prosperentur, 257. 1
Bonum societatis et amicitiæ, 151. 1
Bonum summum est mori tempore suo, 229. 2
Bonum maximum quod sit, 230. 1
Brevitas voluptatis sæculi, 16. 1
Brevitas vitæ humanæ, 203. 1
Brutum in quo differat ab homine, 132. 1

C.

Calamitates et ærumnæ avari, 188. 1
Calvini error circa animam e vita abeuntem, 136. 1
Calumnia proprie quid sit, 140. 1. Illius effectus, *ibid.*
Calumnia conturbat sapientem, 213. 1. et seq. Quæ ejus rei causa, *ibid* et seq.
Calumnia quomodo refelli debeat, 213. 2.
Calumnia consistit in sensu patientis, 214. 1
Calumnias dulcorat Dei solatium, *ibid.*
Calumniæ causa est invidia, 146. 1
Canis vivus cur melior leone mortuo, 265. 2. et seq. Canis est peccator, et leo est justus, quomodo, 260. 1
Canis vivus quid significet mystice, *ibid.* 2
Canities repræsentatur amygdalo, 335. 1
Cantorum vanitas, 87. 2
Capita decem Ecclesiastæ denotant vanitatem, 5. 2
Capparis quid repræsentet, 337. 1. et seq.
Carminis filiæ quæ, 333. 2.
Carnes suas edere, quid sit, 344. 1
Castitas quid sit, 314. 1
Casus providentiæ opponitur, 175. 1
Casus quibus dominetur, 275. 1. Ostendit Dei providentiam, 276. 1
Casus quid proprie sit, 277. 1
Causa materialis, stationis et immobilitatis terræ, quæ, 28. 1
Causa finalis et efficiens immobilitatis terræ, *ibid.* Symbolica et Theologica, *ibid.*
Causa diluvii tempore Noe, 29. 1
Causa perennitatis fontium et fluminum, 41. 1. 43. 1. et seq.
Causa ascensus aquæ sursum, 46. 1
Causa a priori risus, 74. 2
Causa cur multiloquium prohibeatur, 169. 2. et seq.
Causa votorum temere emissorum, 173. 2
Causa iræ quæ, 216. 2
Causa veri gaudii quæ sit, 269. 2
Causa cur scientiæ sint hominibus difficiles, 49. 2. et seq.
Causæ veræ lætitiæ, 123. 2
Causæ cur avarus non satietur, 180. 2
Censura Lutheri de Ecclesiaste, 1. 2
Centrum terræ triplex, 28. 2
Centrum terræ non multiplex physice, 30. 1
Centri gravitatis terræ a centro rotunditatis differentia, 28. 2
Cibus pauperis sapientis, 197. 1
Circuli quadratura quomodo sciatur, et quomodo nesciatur, 259. 2
Chesbon hebraice quid sit, 235. 1. 237. 2
Choreæ quænam licitæ et sanctæ, 114. 2. Modus in eis adhibendus, *ibid.*
Christianus debet esse in omnibus sol mundi, 33. 1
Christiani officium, *ibid.*
Christiani in Ægypto qualibus vestimentis vestiebantur olim, 271. 2
Christus sol justitiæ per quid gyraverit, 36. 2. et seq.
Christus est novus Adam, cur, et quomodo, 238. 1. et seq.
Christus cur societatem duodecim Apostolorum instituerit, 152. 1
Christus cur noluerit Episcopos, nasci Episcopos, sed eligi optimos, 301. 1
Christus leo præstat cerbero infernali, 267. 1
Christi et avari antitheses, 104. 1
Chrysostomus (S.) moriens albas ut Martyr induit vestes, 272. 2
Clementis Alexandrini de immortalitate animæ sententia, 135. 1
Cœlum esse sphæricum probatur, 36. 2
Cœlorum mutatio quæ, 125. 1
Cogitatio impia cur e corde cito fuganda, 229. 2. 285. 2. 284. 1. 2
Comes sapientiæ est humanitas, 243. 1
Comestio cur sit labor, 71. 2
Commendationis perpetuæ fundamentum est justitia, 204. 2
Commoda plurium librorum, 350. 1
Comparatio dilecti cum cypro et vineis Engaddi explicatur, 79. 2
Comparatio viventium et mortuorum cum non natis, 141. 2

Comparatio curarum cum sermonibus multis, 169. 2. Item cum insomniis, 170. 2
Comparatio cupiditatis hominis cum opum vilitate, 181. 1
Comparatio sapientiæ cum ferro labore exacuto, 293. 2
Comparatio detractoris cum serpente, 295. 1. 2
Comparatio avari cum abortivo, 193. 2. et seq.
Comparatio virtutis cum unguentis pretiosis, 204. 2
Comparatio temporis cum umbra, 203. 2. et seq.
Comparatio risus stultorum cum flamma spinarum, 211. 2. et seq.
Comparatio mortis cum vento, 250. 1
Comparatio muscarum cum proditoribus, 284. 1
Concentus musicus quibusnam obsurdescat, 333. 2
Concio Simeonis Stylitæ, 338. 1
Concupiscentiæ sunt stultitiæ, 64. 1
Concupiscentia quomodo apte comparetur muscæ, 284. 2
Conditio vivendi omnium optima est agricultura, 178. 2
Confessarius quid sit erga peccata, 295. 2
Confractio rotæ super cisternam mystica, 342. 1
Confutatio calumniæ, 213. 2. et seq.
Conjunctio in S. Incarnatione facta est animæ, carnis, et Verbi, 157. 1
Consensio corporis et animæ quæ debeat esse, 152. 2
Consilia agitanda mane, 320. 1
Consuetudo quantum possit, 63. 1
Contemplatio ad quid dirigenda, 230. 2
Contignatio mystica quid sit, 303. 1. 2
Contritione cordis nihil melius, jucundius et sanctius, 208. 1
Contusio lienis juvat cursum, 275. 1
Conversio Laufranci, 68. 2
Convitium surda aure excipiendum, 233. 2
Cor est quasi molendinum, 39. 2
Cor nostrum multarum rerum est symbolum, 121. 1
Cor sapientis roboratur a sapientia, 332. 2
Cor sapientis cur intelligat et observet tempus, 249. 1
Cor sapientis in dextera est, 287. 1
Cor stulti in sinistra, ibid.
Corpus est quasi carcer animæ, 343. 2
Corpora mixta quomodo corrumpantur, 124. 2
Correptio sapientis est velut sal, 211. 1
Creatura quibus de causis sit vanissima, 11. 1
Creatura appetitu naturali tendit magis in bonum Dei, 141. 2
Creaturæ cur sint umbra, et vanitas essendi, 13. 1
Creaturæ quare vanæ, cum a Deo sint factæ, 120. 2
Creatura omnis est infidelis, 17. 1
Cura ditandi hæredes vana est, 101. 2
Cura orationum et votorum Angelis commissa est, 174. 1
Cura sollicitans animum quos producat effectus, 18. 1
Curæ quibusnam comparentur, ibid. 2
Curiositas hominum damnatur, 203. 2
Custodes domus quinam sint in homine, 329. 2. et seq.
Custodia oculorum suadetur, 92. 1

D.

Damnari pejus est, quam numquam fuisse, 141. 1
Damnum quod opibus inest, 86. 1
Damnum impunitatis et tardæ vindictæ, 254. 1
Damnum solitudinis, 152. 2. et seq.
Damna deliciarum quanta sint, 93. 1
Damna quæ ab injustitia oriuntur, 128. 1
Damna avaritiæ novem, 182. 2
Damna meretricis quæ, 233. 1. et seq
Definitio hominis secundum Philosophos, 15. 2. et seq.
Definitio risus, 73. 1
Dejerare quid sit, 234. 2
Delectatio ex cibis quid procreet, 72. 1. et seq.
Deliciæ mundi cur vanæ, 74. 2
Deliciæ veræ in solo Deo sitæ sunt, 88. 2
Deliciarum mundanarum fallacia, ibid. 1
Deliciarum apologus, 92. 2
Deliciarum damna, 93. 1
Deliria Platonis de anima, 133. 2
Democritus fuit irrisor vanitatis, 16. 1
Demonstratio providentiæ divinæ, 176. 1
Descriptio paradisi amœni, 80. 2
Desiderant Sancti mori, ne videant tot Dei offensas, 143. 1
Detractor est serpens, 295. 2. Sibi et aliis nocet, 297. 2
Deus est veritas veritatum, 6. 1. 13. 1
Deus solus est ipsum esse per essentiam, 13. 1
Deus peccatum minus majore castigat, 108. 1
Deus quare sinat bonos paupertate affligi, ibid.
Deus cur hominem microcosmum fecerit, 121. 1
Deus cur mundum quasi pilam pulchram hominum obtutibus objecerit, 122. 1
Deus cur noluerit condere mundi opera omni ex parte perfecta, ibid.
Deus in die judicii hominum conscientias revelaturus est, 129. 2
Deus volens fidem hominis probare quid fecerit, 132. 1
Deus cur sit in templo liberalis orantibus, 165. 1
Deus urbium excidio ulciscitur irreverentiam et injuriam templis illatam ibid.
Deus quomodo a nobis orandus, 169. 1. Cum eo prope agendum, ibid.
Deus an possit operari sine providentia, 175. 1
Deus quomodo puniat votifragos, ibid. et seq.
Deus cur permittat calumnias et scelera violentorum, 179. 1
Deus quo sensu pervertat et despiciat impium, 223. 1
Deus nonnisi ob scelera reprobat, 223. 1
Deus quo tempore det obduratis gratiam, 222. 2
Deus quare mutet sæpe faciem sapientis, 243. 2
Deus quosdam sinit ad tempus impunitos, 253. 1. Cur differat peccatorum vindictam, ibid.
Deus cur permittat stultos dominari, 290. 1. 2
Dei solatia dulcorant calumnias, 214. 2
Dei spiritus a quo contristetur, 231. 2
Dei memores in juventute præcipue debemus esse, 327. 1
Dei timor est causa virtutum, 351. 2
Dei manus quid sit, 261. 1
Deo quid reddere debeamus, 327. 1
Deum quantum sequi debeamus supra regem adolescentem, 163. 2
Deum qui timet, nihil negligit, 231. 2
Diabolus est triplici funiculo ligatus, ut non possit nocere nolentibus, 157. 1
Diabolus quomodo se gerat ut nos decipiat, 279. 1
Diaboli paralogismus de vita longa, 207. 1
Dies festus saccorum apud Persas, 160. 1
Dies mortis ob quid debeat præferri diei nativitatis, 206. 1
Dies vanitatis est dies hujus vitæ, 225. 2
Difficultates quæ accidunt senibus, 327. 1. 2
Dignitas hominis supra belluas quoad animam, 133. 2
Diligens nulli parcit labori, 231. 1
Diligentiæ mater est timor, ibid.
Diluvii tempore Noe facti causa, 29. 1
Discrimen siphonum et fontium, 46. 2
Discrimen sapientis et stulti, 100. 1. 107. 2
Distinctio trium librorum Salomonis, 108. 1
Dives avarus quomodo vivat, 197. 1
Divitis avari apologus, 192. 2
Divitibus malis quid prosint divitiæ, 105. 2
Divitiæ terræ quo sensu divitiæ, et non divitiæ sint, 180. 1
Divitiæ a Christo vocantur spinæ, 188. 2
Divitiarum mundi descriptio et vanitas, 58. 2
Doctor mutus docens homines sapere est cadaver, 208. 2
Dogmata sapientiæ quæ sunt in Ecclesia, esse antiqua, 348. 1
Dolor sapientum quis sit, 212. 2
Dominium molestum quid sit, 252. 1
Domus animæ spiritalis quibus extrui et ornari debeat, 79. 2
Domus luctus mystice quid sit, 207. 2. et seq.
Donum gratiæ Dei est bonus usus opum, 190. 1
Dormire solum, mystice quid sit, 155. 2
Dormire quid impediat, 182. 2

Dos sapientiæ et sapientis quæ, 241. 2
Dulcedo somni quanta sit, quo ea ematur, 183. 1
Duratio operum Dei unde proveniat, 124. 2. et seq.
Duratio terræ quæ sit, 26. 2

E.

Ecclesia quot choros spirituum cœlestium agnoscat, 232. 2
Ecclesiastes est liber protocanonicus, 1. 1. Unde dictus, *ibid.*
Ecclesiastes liber an scriptus a Salomone pœnitente, 2. 1
Ecclesiastes an carmine scriptus, 4. 1
Ecclesiastes mystice est Christus, 10. 1
Ecclesiastis argumentum, 2. 2
Ecclesiastis interpretes quinam, 5. 2. et seq.
Ecclesiastis scopus et finis, 4. 1
Edere suas carnes quid sit, 147. 1
Effectus studii sapientiæ, 68. 1
Effectus crapulæ, 72. 1. et seq.
Effectus deliciarum ex cibis sumptarum, 73. 2
Effectus vini immoderate sumpti, 77. 2
Effectus pigritiæ, 148. 1
Effectus societatis et amicitiæ, 151. 1
Effectus amoris auri insatiabilis, 181. 2
Effectus sapientiæ, 158. 1
Effectus passionis Christi, 208. 1
Effectus calumniæ, 213. 1. et seq.
Eleemosyna quid corrigat et expiet 231. 1
Eleemosyna quomodo facienda, 309. 2 et seq.
Eleemosyna cui similis sit, 313. 2
Eleemosyna semper est danda, 319. 1
Elogium oculorum, 98. 2
Elogia perseverantiæ, 216. 2
Elogia lucis, 320. 2
Emblema invidiæ, 144. 1
Emblemata industriæ, 295. 1
Emblema Platonis de homine, 353. 1
Emblema quibus adulationis vanitas depingitur, 211. 1
Epitheta maris quæ, 40. 1
Error insignis hominum, quod se non cognoscant, 138. 2
Error et indiscretio novitiorum, 228. 1
Error Lutheri dicentis animas in Purgatorio mereri et demereri, 268. 2
Error parvus initio, nisi statim corrigatur, quid eveniat, 282. 1
Erroris sedes est intellectus, 290. 1
Esca et hamus quo capiuntur homines, est voluptas, 278. 2. et seq.
Etymon mane quod sit, 300. 1
Etymon lethi, 268. 2
Etyma ferri, 294. 2
Etymon verbi, 7. 1
Etymon vanitatis sive definitio, 10. 1
Etymon seu definitio anni, 37. 2
Etymon aurium, 50. 2
Etymon sambucæ, 87. 1
Etymon belli, 118. 2
Evangelia in Concilio Ephesino posita sunt in subsellio, 128. 2
Eucharistia quomodo olim dabatur viris et mulieribus, 271. 1
Excellentia paradisorum Salomonis, 81. 1
Excusatio frivola illius, qui temere votum emisit, 173. 1. 2
Excusationes calvæ peccantium, 173. 2
Exempla vanitatis permulta, 18. 1. 20. 1
Exempla de immortalitate animæ 135. 1
Exempla eorum qui censuerunt melius esse cito mori, 143. 1
Exempla societatis, 155. 1. 2
Exempla actuum heroicorum, 156. 1
Exempla eorum qui in juventute et paupertate floruerunt sapientia, 158. 2. et seq.
Exempla principum temperantium, 301. 2
Exiguitas voluptatis mundanæ, 16. 1
Existentia temporis quæ, 110. 1
Experientia quam Deus fecit de fide et spe hominum, 130. 2. 1
Exploratores qui, et quibus necessarii, 306. 2

F.

Fabula de cane suam caudam carpente, 259. 1
Fabula de solis occasu, 32. 2
Facundiæ vanitas, 118 1
Falsitas voluptatis terrenæ, 16. 2
Fallacia mundanæ voluptatis, 17. 2
Fallacia quæ comitatur creaturas, *ibid.*
Fallacia deliciarum, 84. 1
Falx significabat apud Ægyptios tempus omnia demetens, 111. 1
Fama præstantior est unguentis, 205. 1
Fani etymon, 277. 2
Fatua dea unde dicta, 133. 1
Fatum opponitur providentiæ, 175. 1
Fauna unde dicta, 133. 1
Felicitas vera in quo sita sit, 3. 1
Felicitas quid in regibus causare soleat, 159. 2
Felicitatem ostenditur non consistere in cibis, 196. 1
Felicitas vera sita solum in Deo, 240. 2
Felix censendus, qui opes contemnit, 181. 1
Ferri etymon, 294. 2
Fides specialis hæreticorum quæ sit, 262. 1
Filiæ carminis quæ vocentur, 335. 2. et seq.
Finis libri Ecclesiastes quis sit, 4. 1
Finis orationis cur melior sit principio, 214. 1. et seq.
Finis nullius scribendi libros, ad quid dicat hoc Salomon, 319. 1
Finis libri hujus est, *Deum time*, 351. 1
Fines miseriæ hominis quot sint, 129. 2
Firmitas hominum in eo est si Deo mentem suam conjungat, 125. 1
Flumina qua ratione redeant ad suas origines, 42. 2
Flumina plus reddunt mari, quam homines Deo, 47. 2
Fluminum origo est mare, 43. 2
Fœmina cur morte sit amarior, 235. 1. Cur laqueus et sagena sit, *ibid.* 2
Fœminæ secundum priscos fuere monstra, 239. 1
Fœminæ definitio, *ibid.*
Fœminas non salvari, cur hæretici quidam crediderint, *ibid.* 2
Fons omnis societatis, amicitiæ et concordiæ est SS. Trinitas, 156. 2
Fontes quidam quare ex altis montibus erumpant, 45. 1
Fontium et siphonum distinctio, 46. 2
Formatio ossium et membrorum embryonis, opus est Dei, et admirabile, 318. 2
Fortuna providentiæ opponitur, 175. 1
Fortuna ostendit Dei providentiam, 275. 2
Fortuna, dea Gentibus erat, 277. 1
Franciscus (S.) quare suum Ordinem fundaverit in paupertate, 197. 2
Fructus qui per pomum intelliguntur, 80. 2
Fructus obedientiæ quis, 247. 1
Fructus divinæ impunitatis et longanimitatis erga impios, 254. 1
Fugienda in orationibus nostris, et præstanda quæ, 168. 2
Fundamentum commendationis et famæ, 204. 2
Funiculus triplex quid sit, 156. 2. Quid moraliter significet, *ibid.* Quid mystice significet, et tropologice, 157. 1. et seq.
Funiculus argenteus quid sit, 339. 1. Quod symbolice significet, 340. 1. 2
Funus cur præstet convivio, 206. 2
Funus quomodo olim, et quid in eo fieri soleret, 338. 2. et seq.
Furor et primus indignationis impetus cur cohibendus sit, 216. 1

G.

Galeni sententia de mortalitate animæ refellitur, 135. 1
Gallina mortua cur melior cane vivo, 266. 2
Garrulitatis effectus, 169. 2
Gaudium et risus mundi quid sit, 75. 2
Gentiles quid de diis suis crederent, et quomodo eos orarent, 108. 2

Gentiles cur obolum tantum in ore mortui imponerent, 187. 1
Gentiles cur coluerint Libitinam ut mortis præsidem, 235. 1. 2
Gloria Sanctorum incipit a die mortis, 206. 1
Gloriæ futuræ præmium facit hominem omnia adversa tolerare, 142. 2
Gnomæ de risu, 76. 1
Gnomæ de impunitatis noxa, 254. 1
Gnomæ de fortuna, 262. 1
Gnomæ de justitia, 322. 1. 2
Gradus abrenuntiationis triplex, 3. 2
Gratia quando et quæ detur obduratis, 222. 2
Gratia summa est mori in statu gratiæ, 229. 2
Gratiæ tres cur, 156. 2. et seq.
Gratiæ recurrunt ad datorem Deum, 47. 2
Gula quomodo vincatur, 78. 1
Gulæ effectus, 73. 1. et seq.
Gulosus quid sit, *ibid.*
Gulosus cur complicare manus, et edere carnes suas dicatur, 146. 2

H.

Hæreticorum fides specialis, quæ, 262. 1
Hamus et laqueus hominum est voluptas, 279. 2
Harmonia quævis senibus obdurescit, 333. 2
Heraclitus semper mundi vanitatem deflevisse dicitur, 16. 1
Hermogenes quali fuerit sapientia puer, 158. 2
Heroicus actus est mori pro amico, 156. 1
Hieroglyphicum temporis stella et falx, 111. 1
Hieroglyphicum importunitatis et importunæ vexationis, 286. 2
Hieronymus (S.) raptus ad judicium, 350. 2
Hiram rex Tyri quot auri talenta dederit Salomoni, 85. 2
Homo cur dicatur *vanitas vanitatum,* 15. 1
Homo est fluvius assidue defluens in mortem, 41. 2
Homo per virtutem fit sapiens, 63. 2
Homo quomodo sibi videatur esse bestia, 131. 1
Homo et brutum in quo differant, 132. 1. 2. et seq.
Homo μικροκοσμος factus cur? 121. 1
Homo cur felix qui contemnit opes, 181. 1
Homo ut fiat dives quid sit illi agendum, 182. 1
Homo cur majora et futura quærere non debeat, 137. 2 138. 1
Homo a quo triplicem recipiat vitam, 221. 1
Homo perversus quo sensu incorrigibilis sit, 222. 2
Homo qua ratione debeat discere se plene Deo resignare, 243. 1
Homo multis se miscet quæstionibus, 241. 2
Homo sine somno an vivere possit, 259. 1
Homo nescit an amore, an odio sit dignus: quo sensu sit hoc intelligendum, 261. 1
Homo quid sit, cui similis, ubi positus, quot habeat socios, quot modis variabilis, etc. 15. 2. et seq.
Homo peccans in uno multa perdit, 282. 1
Hoc est omnis homo, quid sit? 352. 1
Homo in vitia defluens, est bestia, 352. 2
Hominis miseriæ post peccatum, 129. 2
Hominis primum bonum quod sit, 142. 1
Hominis vera felicitas sita in solo Deo, 210. 2
Hominis ornatus est virtus, 213. 1
Homini cur instanter sit operandum, 273. 2
Homines æternis, non fluxis, rebus incumbere debent, 42. 1
Homines minus Deo reddunt, quam flumina mari, 47. 2
Homines justi quare in cœlo scribantur, et vani in terra, 51. 2
Homines per Dei timorem spiritualiter renascuntur, 113. 1
Hominum diffinitio secundum Aristotelem, 13. 2
Hominum spes est velut somnium, 59. 2
Hominum scientia est docta ignorantia, 67. 1
Hora mortis nobis abscondita, cur, 120. 2
Hortorum vanitates, 81. 2. et seq.
Hydria quæ conteretur super fontem, 341. 1. 2. et seq.
Hypocrisis potentium, 252. 2
Hypocritæ vanitas, *ibid.*

I.

Ignorantia docta est scientia hominis, 67. 1
Ignorantia insignis hominum ignorare se, 133. 2
Immobilitas terræ unde oriatur, 28. 1. Quid doceat homines, 30. 1. Quid allegorice repræsentet, *ibid.*
Immortalitas animæ demonstratur, 315. 1
Immortalitas animæ juncta cum numine, 136. 1
Imperiosorum exempla, 246. 2
Imperitia vulgi quid agere soleat, 61. 1
Impietas quid sit proprie, 251. 1. 2
Impietatis pœna insignis et vindicta quæ, 257. 1
Impius quo sensu a Deo dicatur perverti, 222. 1
Impius cur in sua impietate dominetur et laudetur, 253. 1
Impii cur prosperentur, boni et pii affligantur, 256. 2
Impii quomodo vivant, 265. 1
Impii dies transeunt ut umbra, 256. 1
Impii cur dicantur ad Aquilonem cadere, 315. 1
Impiorum victimæ quo sensu malæ, 166. 1
Impiorum congrua pœna, 255. 2
Impiis noxia prosperitas est, 258. 1
Importunitatis hieroglyphicum apud Ægyptios fuit musca, 285. 2
Imprecari mala licet malis, *ibid.*
Impulsus Spiritus Sancti vis, 250. 1. et seq.
Incertitudo voluptatis, 17. 2
Incertitudo amoris et odii Dei, 261. 2. et seq.
Inclinatio hominum circa divites, et miseros, 153. 1
Incommoda multorum librorum, 349. 2
Inconstantia solis, ventorum et fluminum, 49. 1. et seq.
Inconstantia appetitus hominum, 118. 1
Inconstantia fortunæ et felicitatis hominum, 161. 2
Increpationes sapientum quomodo fiant, et fieri debeant, 212. 1
Indices affectus, sunt oculi, 91. 2
Indulgentias cur multi non lucrentur, 271. 1
Indulgere suis oculis quam periculosum sit, 92. 1
Industria quid sit, 294. 2. et seq.
Industriæ emblema, 295. 1
Infelicitas avari, 181. 2
Infernus et mors est insatiabilis, 40. 1
Infidelitas voluptatis, 17. 1
Infidelitas in omnibus creaturis invenitur, *ibid.*
Infirmitas vanitatis hujus sæculi, 18. 1
Injustitia quæ damna pariat, 128. 1
Insania mentis est risus, 71. 2
Insatiabilitas illicitæ voluptatis, 16. 2
Insatiabilitatis avaritiæ ratio, 180. 2
Insensibilitas voluptatis creatæ, 17. 1
Instabilitas voluptatis hujus mundi, 16. 2
Instabilitas sive inconstantia mundi, 25. 1
Interitus hominis et bruti similitudo, 131. 2
Interpretes libri Ecclesiastis quinam, 5. 2. et seq.
Inversores temporum a priscis quomodo habiti, 111. 1
Invidia quid sit, 144. 2. Quosnam petat, *ibid.*
Invidia quot modis accipiatur, 111. 2
Invidia quomodo vincenda, 145. 1
Invidia triplici ratione vincenda secundum S. Bernardum, 146. 1
Invidiæ emblema, 144. 2
Invidiæ vipera, 144. 2
Invidiæ causa, 145. 1
Invidiosus quisnam sit, 145. 1
Invidus cur complicet manus, et edat carnes suas, *ibid.*
Ira præstat risu, 208. 1. et seq.
Ira quænam sit bona, 209. 2
Ira unde procedat, 216. 2. Ubi quiescat, 217. 1
Ira cita cur vitanda, 217. 2. Per eam deperditur sapientia, *ibid.* Quid sit iram esse in sinu, *ibid.*
Irreverentia quæ in oratione et votis committitur, qualis sit, 168. 2

J.

Jactura temporis quam gravis sit, 248. 1. et seq.

Judæi nudipedes erant in templo, cur, 163. 2
Judex innocentem opprimens quomodo puniatur, 178. 1
Judices Ægyptii ad quod jusjurandum adigebantur a rege, 128. 2
Judices injusti censendi sunt terræ superfluitas, 179. 1
Judices avari quid faciant, 180. 1
Judicium vox, quid significet, 247. 1
Judiciorum iniquitatis schema, 128. 1
Juramentum quomodo debeat fieri, 168. 2
Jus necis et vitæ habet Deus, 250. 1
Jusjurandum ad quod judices Ægyptii adigebantur a rege suo, 128. 2
Jussum Regis potestate armatum est, 246. 2
Justitia quid exigat, 128. 2
Justitia (in) originali Deus creavit Adam, 239. 1. Qualis ea fuerit, *ibid.* 2. In quo sita, 240. 1
Justus quomodo pereat in justitia, 213. 2
Justus non fugiat difficultates, 231. 1
Justus cur necessarium sit, ut aliquando venialiter peccet, 232. 2
Justi (quo sensu) nimis non debeamus esse, 226. 1. et seq.
Justi quam certi sint de sua justitia, 263. 1. 2
Justorum opera quot modis dicantur esse in manu Dei, 261. 1

L.

Labor quisnam eligendus, 58. 2
Labor omnis quomodo sit in ore hominis, 195. 2. et seq.
Labor omnis avari in ore ejus, 196. 1
Labores et anxietates avari variæ, 104. 2
Laboriosa cur pretiosa, 93. 2
Lætari in opere suo quid sit, 137. 2
Lætitia vera quæ sit, 215. 1
Lætitiæ vera causa est Deo placere, 269. 2
Lanfranci conversio, 68. 2
Languor avaritiæ inexplebilis, 185. 1
Languor pessimus est ob opes torqueri, 188. 2
Lapides quibus vitia lapidanda, sint virtutes, 115. 1
Lapides (qui) dispersi a Christo in fine mundi colligentur, *ibid.*
Lapides electi quinam sint, *ibid.*
Laqueus venatorum est fœmina, 235. 2
Laus mendax est ecu vituperium, 211. 2
Leo mortuus deterior cane vivo, quid significet, 265. 2. et seq.
Lethi etyma, 268. 2
Levana dea unde dicta, 153. 1. 2
Librorum multorum incommoda, 349. 2
Librorum plurium commoda, *ibid.* et seq.
Liberalitatis profusæ apologus, 47. 1
Libertatis et liberalitatis symbolum est dextera, 287. 2
Liberum arbitrium cur sit rex, 179. 2
Libido vincitur fuga, 78. 1. 2
Libidinis remedium, 289. 1
Lienis contusio juvat cursum, 275. 2. Illius morbi quomodo sanentur, *ibid.* 2
Lingua maledica, et ejus effectus, 295. 2. 296. 1
Locus solis proprius est Oriens, 32. 2
Locus malorum est superbia, et locus bonorum humilitas, 289. 2
Locusta impinguabitur, quæ, 336. 1. Quid repræsentet. *ibid.* et seq.
Loquax in quid se præcipitet, 299. 2
Loquacitas fugienda, 167. 1. 2. Quotuplex sit, 168. 1
Loqui docemur silentio, 117. 2
Lucani sententia de immortalitate animæ, 136. 1
Luctus melior est gaudio, 209. 2. 210. 1
Lucretii Poetæ de immortalitate animæ assertio, 135. 2
Lumen avarorum noctis tempore est tenue, 188. 1
Lutheri de Ecclesiaste censura, 1. 2
Lutheri error circa animas in Purgatorio existentes, 268. 1. 2
Lux symbolum est majestatis, 243. 1
Lucis et virtutis analogiæ, 97. 1
Lucis oblectatio, 320. 1. Illius elogia, 320. 2
Luxuriæ effectus, 235. 1
Luxuriosi cur laborent capite, 347. 2

M.

Maledicere diviti non licet, 300. 1
Maledicta quomodo sint excipienda, 253. 2
Malignitas carnis præcipua quæ, 323. 1
Malum summum est mori in statu peccati, 229. 2
Mala quæ fiant propter pecuniam, 186. 1
Mane et vespere, quid significent in Scriptura, 319. 2 et seq.
Manus mulieris quomodo sunt vincula, 236. 1
Manus Dei est mens Dei, 261. 1. 2
Mare insatiabile quid denotet, 40. 1. 2
Mare cur non redundet ex tot tantisque fluminibus in se influentibus, 41. 1. 41. 2
Mare quid sit mystice, 40. 1. 2. et seq.
Maris epitheta, *ibid.*
Mater diligentiæ est timor, et negligentiæ securitas, 231. 1
Materia, stylus, et methodus libri Ecclesiastis, 2. 2
Meliusne sit annihilari quam peccare, 141. 2
Mens alenda in mensa, 180. 2
Mentis, oculi in Christum semper intendere debent, 99. 1
Meretricis damna, 235. 2
Meritum quid sit, 268. 1. 2
Miseria conditionis divitum, 105. 2
Miseriæ hominis tres fines, 129. 2
Modus quo aqua ascendit sursum, 46. 1
Modus quo causatur risus, 75. 1
Modus in choreis adhibendus, 114. 2
Modus vincendi invidiam, 145. 2
Modus refellendi calumniam, 215. 2
Modus et nodus bene regendi, 243. 1
Monachi cur bini incedant, et plures simul maneant, 153. 2
Monitum salutare Regum et Principum familiaribus, 246. 1
Morbus lienis quomodo sanetur, 276. 1
Mori non suo tempore quid sit, 229. 1. 2
Mors et infernus insatiabiles sunt, 40. 1. 2
Mors quo sensu melior vita miserrima, 141. 2
Mors comparatur cum vento, 250. 1
Mors est velut monarcha mundi invincibilis, 251. 1. 2
Mortis tempus tenebrosum est, 321. 1
Morsus detractoris, et morsus serpentis quomodo similes sint, 296. 1
Morsus aspidis qualis sit, *ibid.* 2
Morsus detractoris, serpentis morsu pejor, 296. 2
Mortificatio oculorum quam salubris, 92. 1. 2
Mortui nihil sciunt, quo sensu verum sit, 267. 1. 2
Mos priscus circumeundi funus, 338. 2
Motus librationis terræ unde, 28. 2
Motus solis ad Austrum et ad Aquilonem, quomodo accipi debeat, 34. 2
Mulier mystice est voluptas, 236. 1
Multiloquus est stultus, 298. 1
Multiloquium quotuplex sit, 168. 1
Multiloquium in oratione a Deo contemnitur, 169. 1. Cur prohibeatur, *ibid.* et seq.
Multiloquium coram Deo quid significet, et pro quo sumatur, 170. 1
Mundus est vanitas vanitatum, 4. 2. 17. 1
Mundus creatus secundum quosdam, in Septembri, 35. 1
Mundus creatus etiam propter impios, 62. 2
Mundus cur contrariis constet, 212. 2
Mundus datus disputationi, qua ratione, 120. 2. 121. 2. et seq.
Mundi vanitates duodecim, 16. 1. et seq.
Mundi inconstantia, 26. 1
Muritæ diaconi præclarum facinus, 272. 1
Musca oleo se immergens quid repræsentet, 284. 1. et seq.
Musca hieroglyphicum importunitatis erat Ægyptiis, 285. 2
Muscæ perdunt unguentum, 283. 1. Illarum symbola, 284. 1. 2
Muscæ morituræ quid sint secundum Divum Bernardum, 285. 1
Muscarum comparatio cum curiosis proditoribus, 284. 1
Mutatio cœlorum et angelorum quæ, 126. 2
Mysterium sanctissimæ Trinitatis, 98. 2

N.

Natura voluptatis est non satiare, 71. 1
Negatio numinis ad quid impellat hominem, 177. 2. et seq.
Negligentiæ mater securitas, 231. 1
Nil novum sub sole, quo sensu sit accipiendum, 53. 1. et seq.
Nobilis quis dici debeat, 301. 1
Nobilitas vera in quo consistat, 163. 1
Nobilitas et ejus effectus, 301. 1
Nomen bonum est unguento simile, 205. 1
Novitiorum stultitia quæ, 228. 1
Nubes mystice quid sint, 314. 1
Nubes post pluviam, quid repræsentet, 329. 1
Nuditas pedum ad quid hominibus utilis sit, 164. 1

O.

Obedientia melior victimis, cur, 166. 1
Obedientiæ fructus quis, 247. 1
Objectiones contra Ecclesiasten, 1. 1
Objectum amoris justi et sapientis virtus est, 118. 1
Oblatio summa est obedire Deo, 165. 2
Oblectatio lucis, 320. 1
Obscuritas ortus animæ quanta, 318. 1
Observans ventos non seminat, quid sit, 316. 1
Occasio omnium scelerum sunt opes, 86. 1
Oculus vitæ est sapientia, 98. 1
Oculi affectus indices, cur, 94. 2. et seq.
Oculi sapientis ubinam sint, 97. 2. et seq.
Oculi stultorum ubi sint, 98. 1
Oculi mentis in Deum jugiter intendere debent, 99. 1
Oculi spiritales eorum qui vacant vitæ contemplativæ, sunt in capite, *ibid.*
Oculorum visio quot modis sumatur, 197. 2. et seq.
Oculorum custodia, 92. 1
Oculorum elogium, 98. 2
Oculi primo moriuntur, et ultimo formantur, 330. 2
Occupatio pessima quæ homini data, 56. 2. 57. 1
Officium sacerdotis, quod, 175. 1
Officium Superiorum erga subditos, 293. 1. 2
Officia providentiæ, 176. 1
Olus unde dictum, 84. 2
Omnia vanitas, quid sit, 14. 2. et seq.
Opes mundi secundum Gregorium Nazianzenum, quid sint, 58. 2
Opes Salomonis quantæ, 84. 2. et seq.
Opes reconditas conservare quid sit, 185. 1
Opes divitibus sunt tormentum, *ibid.*
Opes in domini malum servantur. *ibid.*
Opes dant honores, 191. 2
Opes ad quid utiles, 220. 1
Opum vanitas, 86. 1. et seq. 18. 2. et seq. 185. 1
Opum bonus usus est donum gratiæ Dei, 189. 2
Operari quomodo et quid debeamus, 273. 2. et seq.
Opinio Ecclesiæ de impiorum animabus in peccato decedentibus, 136. 1
Opinio quam de Deo habere debeamus, 170. 1
Opus cur sit melius ex voto quam sine voto, 173. 1
Opus ultimum amico præstandum sunt exsequiæ, 206. 2
Opera nostra quomodo peragere debeamus, 245. 1
Opera justorum quintupliciter sunt in manu Dei, 261. 1. et seq.
Operum Dei duratio, 124. 2 et seq.
Oraculum Apollinis quid responderit cuidam diviti regi, 192. 2
Orare Deum quomodo debeamus, 169. 1
Oratio erga Deum et Sanctos quomodo debeat fieri, 168. 2
Orbis novus priscis cognitus fuit, 54. 1
Ordo librorum Salomonis, 3. 1
Origo fluminum quænam sit, 44. 1
Origo Agni benedicti, 272. 1
Ornatus totius hominis quis, 243. 1
Ortus et occasus solis quo sensu dicantur vanitas, 31. 1
Os mystice pro quo sumatur, 196. 2
Ostia interna corporis quid sint, 332. 1
Otiosus cur edere carnes suas dicatur, 146 2.

P.

Panem mittere super transeuntes aquas, quid sit, 308. 1 et seq.
Paradisus quid sit, 80. 2
Paradisorum Salomonis excellentia, 81. 1
Paralogismus pigri, 148. 1
Paralogismus diaboli, 206. 1. 2
Parcitas quam sit utilis, 184. 1
Parentes quomodo debeant amare filios, 105. 2
Parœmia duorum simul cubantium quid denotet, 154. 2. et seq.
Pars significat quinque, 93. 1
Partes primariæ Ecclesiastis quæ, 5. 1
Passio Christi quid efficiat, 208. 1
Passionis cognatæ et sociæ sunt ira et tristitia, 188. 2
Pastor unus quis, 348. 1
Patientiam quam debeamus habere, 213. 1
Patientia Dei abuti malum est, 253. 2
Pauper sapiens quomodo vivat, 197. 1
Pauper sapiens salus urbis suæ est, 279. 2. Quis allegorice sit iste pauper, *ibid.* et seq.
Pauperes sæpius sunt litterati, 276. 2
Pauperes sunt aquæ transeuntes quo sensu, 309. 1
Pauperum beneficia sunt contemptui, 280. 1. 2
Paupertas et juventus acuunt sapientiam, 158. 2
Paupertas voluntaria ad quid utilis, 220. 1
Peccans in uno perdit multa, 281. 2
Peccare deterius est quam annihilari, cur, 141. 2
Peccatum cur summa sit stultitia, 63. 2
Peccata venialia sunt circa animam ut pulvis in oculos conjectus, 235. 1. 2
Peccatum quodvis unde procedat, 241. 1
Pecunia a Davide relicta pro templi fabrica, quanta fuerit, 84. 1. 2
Pecunia quam Salomon in templum insumpserit, 85. 2
Pecunia quid nobis debeat esse, et quomodo ea debeamus uti, 181. 1
Pecuniæ obediunt omnia, quo sensu, 304. 2
Peregrinus ad patriam anhelat 203. 1. 2
Peregrini hic, ad cœlum anhelare debemus, *ibid.*
Perfectio actus ex voto procedentis, 173. 1
Pergere in urbem, quid significet, 301. 2. et seq.
Periculum in divitiis quantum sit, 86. 1. et seq.
Periculum unitatis et solitudinis, 152. 2. et seq.
Pernicies non licitæ voluptatis, 18. 1
Persecutionum remedium, 142. 2
Perseverantiæ elogia, 214. 2
Perversi difficile corriguntur, quo sensu, 62. 1. et seq.
Perversi sunt, qui in malo obduruerunt, 62. 2
Perversum non potest reconcinnari, quid sit, 221. 2
Perversus quo sensu dicatur incorrigibilis, 222. 2
Pes quid anagogice significet, 165. 2
Pedes symbolice significant affectus, 164. 1
Philosophorum sententiæ de animæ immortalitate, 135. 1
Pietati vacare est animæ salus, 106. 1
Pigri paralogismus, 183. 1
Pigritia justorum quæ sit, 303. 1
Pigritiæ effectus, 148. 1. 306. 1
Piscina probatica quæ esset, 83. 1
Piscinæ quid sint mystice, *ibid.* 2
Piscinæ quid sint, 82. 1. et seq.
Pii cur affligantur et impii prosperentur, 257. 1
Platonis de anima deliria, 133. 2
Platonis emblema de homine, 352. 2
Plausus populi regi adolescenti, 163. 1
Plausus populi et acclamationes sunt inanis et levis aura, *ibid.*
Plenitudo manus est pugillus, 147. 2
Plutonis regnum et etymon, 308. 1

Pœna quam Deus avaris infligit, 192. 1
Populus arbor quid indicaret apud Ægyptios, 111. 1
Pontif. Rom. quare non debeat esse pauper, 219. 2
Potentia calumniæ, 140. 1. 2
Præcones vanitatis varii recensentur, 5. 2. et seq.
Præmium futuræ gloriæ, 142. 1
Praxis ditescendi, quæ, 182. 1
Pretium temporis, 111. 1. 2
Pretium sapientiæ, 158. 1
Principes concionatores erant, 8. 2
Principes quid scire debeant, 179. 1
Principes injusti sunt terræ superfluitas, *ibid.*
Prisci hortis dediti, 80. 2
Prisci ungebantur, et quando, 205. 2
Prisci ne inebriarentur oleo utebantur, 270. 1
Professio Religionis auget meritum boni operis, 169. 1
Professio fidei infantium in Baptismo an sit votum, *ibid.* 2
Professio in Baptismo est quasi juramentum, 245. 2
Profunditas sapientiæ, 234. 1
Prognostica pluviæ, 313. 2
Promissio voti quandonam stulta sit, 172. 1
Promissio Hebræis facta Lev. 26. et alibi, quos spectet, 264. 1
Prosperitas impiis noxia est, 258. 1
Providentiam divinam manifeste ostendit casus, 275. 2
Providentiæ opponuntur fatum et fortuna, 175. 1
Providentiæ demonstratio, 176. 1. Illius officia, *ibid.*
Providentiam negare quid sit proprie, 175. 1
Prudentia quid efficiat in homine, 243. 1
Prudentia in quo consistat, 249. 1
Prudens quandoque prudenter desipit, 286. 1
Prudentis vitæ axiomata, 5. 1
Puer pauper et sapiens quis sit, 157. 2
Pueros in limbo malle esse quam non esse, ratione constat, 142. 1. Cur, *ibid.* 2
Pugillus cum requie quid sit, 148. 1
Pulvis redit in pulverem, 344. 2
Purgatorium Austro et Aquilone, ad quem quis cadit, denotatur, 315. 2
Pythagoræ sententia de immortalitatæ animæ, 135. 1. 2

Q.

Quadratura circuli quomodo sciatur et nesciatur, 259. 2
Quæstiones quibus se miscet homo, 240. 2. Pro quo sumi debeant, et quid significent, *ibid.* et seq.
Qualitas renuntiationis factæ in Baptismo, 245. 2

R.

Raptus S. Hieronymi ad judicium, 355. 2. et seq.
Ratio risus a priori, 74. 2
Ratio a priori cur pueri in limbo malint esse quam non esse, 142. 2
Ratio a priori cur nobilitas in virtute, non in regno consistat, 163. 1
Rationes cur calumnia conturbet sapientes, 213. 1
Rectitudo in qua Deus hominem creavit, 239. 1. In quo sita sit, 240. 1. 2.
Rectum est quod suam regulam adæquat, *ibid.*
Regina Saba quot auri talenta dederit Salomoni, 84. 2
Regnum per quid acquiratur, per quid amittatur, 160. 2
Regnum regis adolescentis, 163. 1
Regnum et etymon Plutonis, 305. 2
Regna splendida, et eorum opes comparantur vento, 187. 1
Remedium contra ingratos mansuetudo, 214. 1. 2
Remedium contra libidinem fuga est, 236. 1
Remedium contra potentes impellentes ad peccatum, 288. 2
Remedium contra tentationes et persecutiones, *ibid.*
Remedium adversus cogitationes impuras, 289. 1
Religionis actus duplex, 173. 2
Religiosus solus sine socio quomodo vocetur a Divo Thoma, 153. 2
Religiosi cur bini incedere debeant, *ibid.*
Religiosi nudipedes erant præ castitatis studio, 262. 1
Religiosorum Angeli proprii sunt, 174. 2
Renuntiatio in Baptismo facta est juramentum, 245. 2
Repræsentatio inconstantiæ fortunæ, et humanæ felicitatis, 160. 2. 162. 1
Reprobatio quid sit, 223. 1
Reprobus an salvari possit, *ibid.*
Res vanæ ciphræ sunt similes, 12. 1
Res quibus homines incumbere debeant, 42. 1
Res mundi per quid depravatæ, 61. 1
Res mundi antiquissima est tempus, 110. 2
Responsio oraculi Apollinis cuidam regi diviti, 192. 2
Responsio ad hæreticos de eorum fide infida, 262. 2. et seq.
Reverentia quænam sit servanda in templis, 164. 1. et cur, *ibid.* 2
Rex pauper et puer, sed sapiens, præstat divite sene et stulto, 158. 1
Rex debet amare paupertatem, cur, 159. 1
Rex nascitur, ut cæteri, *ibid.*
Rex quomodo regnare debeat, 163. 2
Rex propter agriculturam servus fit, 179. 1
Rex mystice est liberum arbitrium. *ibid.* 2
Rex verus censendus qui suos regit affectus, *ibid.*
Rex nobilis, allegorice est Christus, 302. 1
Regis senis stultitia in quo sita sit, 159. 1
Regis adolescentis plausus et regnum, 163. 1
Regis verba armata sunt potestate, 216. 2
Regi superbo monita spernenti, et monitores odio habenti, quid accidere soleat, 159. 1. 2
Regem juvenem ab omnibus respici constat, et cur, 162. 2. 163. 1. et seq.
Regem adire arduum, quomodo et quando id fieri debeat, 246. 1
Reges Peruanorum quid agant, antequam regnum ineant, 159. 1
Reges prisci alba veste vestiebantur, 270. 2
Reges servos facit sors, 290. 2
Reges Ægypti ad quod jusjurandum judices adigerent, 128. 2
Reges Ægyptiorum cibo vescebantur simplici, 302. 1
Reges cur debeant esse regula totius regni, 300. 1
Reges multi gula perditi, 300. 1. 2
Regum superbia unde oriatur, 159. 2
Regum et regnorum vanitas, 160. 2. 161. 1
Risus cur sit error, 73. 2. Cur ridiculus, 74. 1. Cur vertigo, *ibid.*
Risus cur mentis insania sit et emotio, 74. 2. Risus causa et ratio, *ibid.*
Risus a quo causatur, et modus quo causatur, *ibid.* Illius definitio, 75. 1
Risus, ut Deus a quibusdam habitus, 75. 2
Risus omnis quo sensu a sancto Basilio vetetur, *ibid.*
Risus et gaudium mundi magna vanitas est, 76. 1
Risus deterior est ira, 208. 2. et seq.
Risus stultorum quid præ se ferat, 211. 2. Cui similis, 240. 2. 241. 1
Ritus circuitus in funere, 338. 2
Robur animalis in somno consistit, 154. 2
Romani nudipedes in sacris erant, 164. 1
Rotæ confractio super cisternam quæ, 342. 1. 2. et seq.

S.

Saccorum dies festus apud Persas, 160. 1
Sacerdotes Hebræorum nudipedes incedebant in templo, 163. 2
Sacerdotis officium quod, 175. 1
Sacerdotes cur inter celebrandum utantur albis vestibus, 272. 1
Sæculum ultimum antichristi quale sit futurum, 217. 2
Sæculum vetus præsenti non est præferendum, 218. 1
Sal vitæ est amicitia, 98. 1
Salomon auctor libri dicti Ecclesiastes, 1. 2
Salomon cur Ecclesiastes dicatur, 1. 2. 7. 2. 8. 1. Quomodo repræsentet Christum, 8. 1. 10. 1. Cur vocetur hebraice *Coheleth*, id est concionatrix, 8. 1. Quare se vocet Regem Jerusalem, 10. 1. Cur de se in tertia persona loquatur, 14. 2. Ditior fuit omnibus monarchis, 85. 1. Unde coacervarit suas opes, 88. 2. Cur agat de tempore, 110. 1. Sapientior et præstantior fuit puer se sene, 158.

1. Nescivit quid de matre Dei, 238. 2. Cur vix ullum ex hominibus per omnia rectum se invenisse dicat, 236. 1. 2
Salomonis librorum distinctio, 2. 2
Salomon an pœnituerit, 56. 1
Sambucæ etymon, 87. 1
Sanctitas et sanitas Adæ, 61. 1
Sanctitas consistit in charitate, 295. 1
Sancti cur dicantur ad Austrum cadere, 315. 1
Sancti desiderant mori ne videant tot Dei offensas, 143. 1
Sanguis terræ est aqua, 44. 1
Sanitas animalis in quo consistat, 151. 2
Sapiens et stultus in quo similes, et in quo dissimiles, 100. 1. et seq.
Sapiens rebus gaudet adversis, 210. 1
Sapiens sua facit opportune, 112. 1. Est severo vultu, 209. 1. Quo vultu debeat arguere amicum et proximum, 210. 2. Turbatur calumniis, 213. 1. Quomodo se gerat cum Deo et Regibus, 247. 2. Observat tempus, 248. 1. Quare a Deo facies ejus mutetur sæpe, 243. 2. Cur intelligat et observet tempus, 249. 1. Cur contemnat et prospera et adversa, 257. 1. Loquitur gratiosa, 297. 1
Sapientis oculi sint in capite ejus, 98. 1
Sapientis pauperis, et avari stulti antithesis, 197. 1
Sapientis pauperis vita qualis, *ibid.*
Sapientis correctio est quasi sal, 211. 1
Sapientis cor roboratur sapientia, 233. 1
Sapientis cor in dextera, stulti in sinistra, 287. 1
Sapientis vita mortis meditatio est, 321. 2
Sapienti vitanda est turba, 64. 1
Sapientes per quid fiant melancholici, 67. 1
Sapientes quid ament, et cur sint pauperes, 280. 1. et seq.
Sapientum increpationes, quales sint, 212. 1. Illorum dolor oritur e calumnia, *ibid.* 2
Sapientum verba audiuntur in silentio, 281. 1. Procedit eorum silentium ex quiete cordis, *ibid.* 2
Sapientum verba sunt stimuli, 348. 1
Sapientia vera in quo sita sit, 68. 1
Sapientia in Salomone manens, quæ, et quomodo sit accipienda, 90. 2. et seq. Hæc in eo non stetit, 91. 1
Sapientia Dei quotuplex sit, 94. 2
Sapientia spiritalis cuinam similis sit, 97. 2
Sapientia quid sit, et quid possit, 158. 1
Sapientia quibus et in quibus obtundatur, 158. 2
Sapientia juvenum et pauperum quo præstet, 159. 1
Sapientia dicitur in domo luctus, 210. 1
Sapientia cum divitiis quomodo utilior, 219. 1. et seq.
Sapientia cum divitiis mystice quid sit, 220. 1
Sapientia triplicem vitam homini tribuit, *ibid.*
Sapientia nimia in insipientiam degenerat, 228. 2
Sapientia robur nobis dat, 231. 2. Cur auxilietur sapienti, 232. 1
Sapientia quaudonam longius a nobis recedat, 234. 2
Sapientia præstat robore, 280. 2
Sapientia in vultu elucet, 242. 2. et seq.
Sapientia industriam sequitur, 293. 1. 2. Comparatur cum ferro laboriose exacuto, 293. 2. et seq.
Sapientiæ studioso quid observandum, 76. 2
Sapientiæ vanitas, 118. 1
Sapientiæ excellentia, 158. 1. Illius effectus, *ibid.*
Sapientiæ profunditas, 234. 1
Sapientiæ et sapientis dos quæ, 211. 2
Satius est numquam fuisse quam damnari, 142. 1
Saturitas somnum prohibens et impediens, quæ sit, 184. 2. et seq.
Schema vivum avaritiæ, 105. 1
Schema judiciorum iniquitatis, 127. 1
Scientia cur sit hominibus difficilis, 50. 1. et seq.
Scientia (in) est multa indignatio, 66. 2
Scientia hominem reddit tumidum, 67. 2
Scientia vera in quo sita sit, 68. 1
Scopus Ecclesiastis quis, 4. 1
Scrutatio secretorum prædestinationis et reprobationis fugienda, 138. 2
Senectus quid sit, 307. 1. 328. 1
Senectutis ænigmata sunt XXI, 321. 1
Senes et frigidi quare parum dormiant, 333. 1. 154. 2
Senes quænam excelsa metuant, 334. 1
Sententia eorum qui existimarunt satius esse non diu vivere, 143. 1 2. et seq.
Septenarius numerus quid repræsentet, 311. 2. et seq.
Serpens quid indicabat apud Ægyptios, 111. 1
Servitutis symbolum est sinistra, 287. 2
Servi nonnulli sunt evecti ad regnum, 160. 1
Servorum multorum vanitas, 83. 2
Significationes vanitatis sex, 11. 1
Silentium docet loqui, 117. 2
Silentium religiosissime servetur a regis consiliariis, 245. 1
Silentium præstet loquela, 281. 2
Simeonis Stylitæ concio, 338. 1
Similitudo interitus hominis et bruti, 131. 2
Sobrietas præcipue decet principes, 301. 2
Societatis bonum quod, 151. 1. Illius effectus, 152. 1
Societatis et amicitiæ utilitas, 154. 1
Societatis apologus, 155. 1. et seq. Illius exempla, 155. 1
Societatis fons est SS. Trinitas, 157. 1
Sol in cursu anhelat, 32. 2
Sol quot modis dicatur vanitatis speculum, 32. 1. Quotidie gyrat et movetur per meridiem ad Aquilonem, 33. 2. Cur typus sit veritatis et virtutis, 32. 2. Cur dum est in signis Borealibus, videatur declinare ad Austrum. Indeque reflecti ad Aquilonem, 34. 1. An sit animatus, 38. 2. Solis motus est vanitas, 31. 1
Solis motus ad Austrum et Aquilonem quo sensu intelligatur, 34. 2
Solis motus duplex est, 35. 1
Solis ænigma, 36. 1
Solis apologus, id est velocis beneficentiæ, 36. 1
Solis proprius locus, 32. 2. Illius utilitas, 33. 1
Sollicitudines avari, 104. 2. et seq.
Solitudinis pericula, 153. 1. et seq.
Solutionem voti differre quid sit, 169. 2
Somnium quid, et unde prodeat, 170. 2. Id afferunt stultiloquia, *ibid.*
Somnia comparantur stultitiæ, 169. 2. Quid comitentur, 170. 1
Somnus conciliatur a calore, 154. 2
Somnus a quo concilietur, 183. 1
Somnus mysticus est quies conscientiæ, *ibid.* Item mors, 184. 1
Somnus quid nobis præstet, *ibid.*
Somni dulcedo et voluptas quæ, *ibid.*
Somni utilitas et suavitas, *ibid.*
Speculum vanitatis est sol, 32. 1
Spes hominum, somnia vigilantium, 59. 2
Spinæ adulationis, 211. 2. et seq.
Spiritus qui pergit, quisnam spiritus hic sit, 38. 2. et seq.
Spiritus Dei a quo contristetur, 231. 2
Spiritus Sancti in anima per gratiam habitantis effectus, 142. 2
Spiritus triplices sunt in homine secundum Medicos, 135. 1
Spiritus Sancti impulsus nemo potest prohibere, 250. 1 et seq.
Spiritus potestatem habentis quis sit, 289. 1. et seq.
Spiritum ire sursum, quid significet, 134. 1
Stabilitas hominum in Deo debet esse, 125. 1
Stabilitatem ut quis habeat, quid ei sit agendum, 32. 1
Stimulus ingens ad eleemosynam quis, 319. 1
Studii sapientiæ effectus, 66. 2. 67. 1
Stultitia hominum quanta sit, 57. 1
Stultitia summa est peccare, 62. 2
Stultitia similis est cæcitati, 97. 2
Stultitia eorum qui insudant ad congregandas hæredibus divitias, 101. 2. 102. 1. et seq.
Stultitia Regis in quo sita sit, 158. 2
Stultitia in multiloquio reperitur, 169. 2. et seq.
Stultitia parva quid perdat, 286. 2
Stultus quomodo complicet manus, et edat carnes suas, 146. 2. et seq. Prosperis lætatur, 210. 1
Stulti verba qualia sint, 299. 2

Stulti ethice quinam sint, 62. 2
Stulti cur subinde præsint sapientibus, 292. 2
Sub sole quid sit, 22. 1. et seq.
Sudor mortui quomodo sint deliciæ viventis 104. 2
Superbia Regum unde nascatur, 159. 2
Superbus cur complicare manus et edere carnes suas dicatur, 146. 2
Superborum proprium, 210. 1
Supputatio divitiarum Salomonis impossibilis, 85. 1
Sustentare justum quid sit, 230. 1
Symbolum vanitatis ventus, 39. 1
Symbolum amicitiæ ignis est, 155. 1
Symbola temporis, 111. 1
Symbola deliciarum, quibus nutriuntur pueri et puellæ, sunt unguenta, 205. 2
Symbola muscæ, 284. 1. 2
Symbola libertatis, liberalitatis, servitutis et avaritiæ, 287. 2

T.

Tædium quo afficiuntur sapientes, 101. 1. et seq.
Templum quonam fine nobis sit adeundum, 165. 2
Templum fortunæ quare dicatur urbis Fanum, 277. 2
Telonia animæ e corpore migrantis quot, 322. 2
Temeritas latet sub titulo fortitudinis, 209. 2
Tempus quomodo exsistat, 110. 1
Tempus est plantandi et tempus evellendi, 113. 2
Tempus plantandi virtutes est, *ibid.*
Tempus eradicandi zizania vitiorum, *ibid.*
Tempus plantandi choros Beatorum in cœlo, 114. 1
Tempus occidendi, et tempus sanandi, *ibid.*
Tempus flendi. et tempus ridendi, quo constet, *ibid.*
Tempus nunc flendi, et in futuro ridendi, 114. 2
Tempus spargendi lapides, *ibid.*
Tempus acquirendi, et tempus perdendi, 115. 2. 116. 1. et seq.
Tempus custodiendi, et tempus abjiciendi, 116. 2
Tempus scindendi vestes Hebræis erat in clade et luctu, *ibid.*
Tempus scindendi corda, 117. 1
Tempus tacendi, et tempus loquendi, *ibid.*
Tempus loquendi et tacendi a quibusnam observetur, 118. 1
Tempus dilectionis. et tempus odii, *ibid.* In quibus sit, *ibid.* 2
Tempus belli, et tempus pacis, 118. 2
Tempus judicandi, et præmiandi, non merendi, vel demerendi erit in die judicii, 129. 1. 2
Tempus simile est umbræ, 203. 2
Tempus vitæ nostræ est quasi umbra æternitatis Dei, *ibid.*
Tempus quomodo sit observandum, 247. 1. et seq.
Tempus dominatur rebus gerendis, 277. 1
Tempus mortis vocatur tenebrosum, 321. 1. 2
Temporis antitheta varia, 110. 1
Temporis ænigma, *ibid.* 2
Temporis pretium quantum sit, 111. 2
Temporis hieroglyphica varia, *ibid.* 1
Temporis symbola, *ibid.* 113. 2
Temporis apologus quis, 112. 1. 2
Temporis jactura qualis sit, 248. 1. et ejus instabilitas, *ibid.* 2
Tempore (in) non suo mori, quid sit, 230. 1
Temporum inversores, apud priscos exosi erant, 111. 1
Tentationum remedium est animi constantia, 288. 2
Terra est quasi arena puerorum, 23. 2. et seq. Est arbori similis, 25. 1. Quamdiu stabit, 26. 2. In die judicii accusabit impios, *ibid.* Quibus censeat rotari, 2. Eorum argumenta, 27. 1. Ex quo immota consistat, 28. 2
Terræ centrum triplex est, *ibid.*
Testudinis cum aquila certamen, et quid mystice significet, 276. 1
Timens Deum nihil negligit, 241. 1
Timor summus cur Deo debeatur, *ibid.* 2
Timor Dei judicis et vindicis, ad quid valeat, 177. 1
Timor Dei causa est virtutum, 351. 2
Titillatio causat risum, 75. 1
Tragicus dies saccorum apud Persas, 160. 1
Tranquillitas animi est summum bonum, 118. 1
Tranquillitas Adami ante peccatum quæ, 210. 1
Trinitatis (S.) funiculus triplex, 157. 1
Trinitatis (S.) mysterium innuitur, 96. 2
Trinitatis (S.) symbolum, 157. 1
Tristitia quare melior gaudio, 208. 1
Tristitiæ inanis relegatio, 269. 2
Tropologia, qua per canem intelligatur peccator, et per leonem justus, 266. 1
Turba vitanda sapienti, 64. 1
Typus Christi Salomon fuit, 3. 2
Typus amicitiæ est ignis, 155. 1

U.

Ubertas impulsuum Spiritus Sancti, 250. 1
Umbra quid sit, 203. 2. et seq.
Umbra argenti nihil est, 221. 1
Unguenta pretiosa erant, 205. 1
Unguentorum usus quotuplex, 270. 1
Unitas cuinam proprie conveniat, 149. 1
Usus bonus opum est donum gratiæ Dei, 189. 2
Utilitas parcitatis quanta sit, 184. 1
Utilitas sapientiæ cum divitiis quanta sit, 219. 2
Utilitas solis quæ, 33. 1
Utilitas societatis et amicitiæ quanta sit, 154. 1
Utilitas agriculturæ quæ sit, 179. 1. 2
Utilitas animalium noxiorum et venenatorum, 125. 1
Utilitas sapientiæ Salomonis, 347. 1
Uva bumasti quæ, 80. 1
Uxor mystice est sapientia et virtus, 273. 1

V.

Vacare pietati est animæ vita et pabulum, 106. 1
Vacatio nulla debet esse ab opere bono, 319. 1. 2
Vanitas quoad perversum rerum judicium, oritur non a natura aut Deo, sed hominis electione, 61. 2
Vanitas vanitatum, quid sit, 14. 1. et seq.
Vanitas hortorum, 81. 2. et seq.
Vanitas servorum, 83. 2
Vanitas cantorum, 88. 2
Vanitas studii ditandi filios et hæredes, 103. 1. 2. 102. 1
Vanitas eorum qui componunt libros, ut memoriam sui posteris derelinquant, 102. 2
Vanitas sapientiæ et facundiæ, 118. 1
Vanitas hominis maxima, 130. 2. 131. 1. 133. 2
Vanitas et afflictio magna invidorum, 144. 2
Vanitas regnorum et regum, 160. 2. 162. 1. et seq.
Vanitas regalis prosapiæ et nobilitatis quanta sit, 163. 2
Vanitas quæ cernitur in victimis, rebusque sacris, 163. 2
Vanitas et levitas vovendi oritur e somnio, 176. 2. 177. 1
Vanitas avarorum, 104. 1. 181. 2
Vanitas opum, 183. 1. 185. 1
Vanitas adulationis emblematibus depicta, 211. 1. 2
Vanitas quomodo opponatur veritati, 10. 2
Vanitas rerum humanarum hæres est, 202. 1. 2
Vanitas divitiarum, 86. 1
Vanitas impiorum, 252. 2. Hypocritæ, *ibid.*
Vanitatis capita decem, 5. 2
Vanitatis definitio seu etymon, 10. 1
Vanitatis exempla plurima, 18. 1. et seq.
Vanitatis significata, 10. 2
Vanitatis speculum sol est, 32. 1
Vanitates mundi duodecim, 16. 1. et seq.
Vanum pios affligi, impios prosperari, 256. 2
Vapor quid sit, 12. 1
Velocitas in locutione fugienda, 167. 1
Veneratio quanta sit servanda in templis, 165. 1
Ventus cujusnam rei sit symbolum, 39. 1

Venti commoda quæ, *ibid.*
Venti qua ratione lustrent omnia, *ibid.*
Ventos observans non seminat, quid sit, 316. 1. Quid per ventos hic mystice significetur, 317. 1
Verbum dicitur quasi verum, 7. 1
Verba sapientum quomodo audiantur, 281. 1
Verba sapientis et insipientis qualia sint, 347. 1. 2. Unde procedant, *ibid.*
Verba sapientum sunt sicut stimuli, 347. 1
Verborum multitudo in oratione fugienda, 168. 2
Veritas tempore antichristi non audietur, 333. 1
Veritas quomodo opponatur vanitati, 10. 2
Veritatis typus est sol, 32. 2
Vestis candida tropologice quid sit, 271. 2, Quid allegorice, *ibid.* 2
Vestis priscorum cur alba, 270. 1
Vestis alba quid mystice significet, *ibid.* 2
Vestis regum olim erat candida, *ibid.*
Via spiritus quæ sit, 317. 2. et seq.
Videntes per foramina, sunt oculi, 331. 1
Videre melius est quod cupias, etc. quid genuine significet, 199. 2. Quid significet mystice, 199. 1
Vigilia Demosthenis, Aristotelis et Acœmetarum, 250. 1
Vigilia conciliatur a frigore, 151. 2
Vilitas voluptatis mundi, 16. 1
Vinea animæ a nobis plantanda, putanda et colenda est, 80. 1
Vir sapiens quid agat, quando vult aliquid intelligere, 237. 2
Vir sanctus mystice est rex et pontifex, 205. 1
Virtus vera in quo sita, 68. 1
Virtus consistit in moderatione, 117. 1
Virtus et felicitas vera quæ sit, 181. 1
Virtutis schema et exemplum, 32. 2
Virtutis comparatio cum unguentis pretiosis, 204. 2
Virtutis et lucis analogiæ, 97. 1
Virtutes sunt cuique ætati propriæ, 313. 1
Virtutum causa est timor Dei, 331. 2
Vis consuetudinis quanta sit, 65. 1
Vis obedientiæ quæ, 247. 1
Vis amicitiæ et charitatis, 156. 1
Visio oculorum melior quæ sit, et quot modis sumatur, 198. 1. et seq.
Vita est vapor, 12. 1
Vita nostra est cursus ad mortem, 268. 1
Vita et vivere est gaudium et gaudere, 304. 1
Vita sapientis est meditatio mortis, 321. 2
Vita sapientis mystica est Christus, 197. 1
Vita quo sensu sit rota, 343. 1. 2
Vita hominum est rota laborum et dolorum, 37. 2
Vita quomodo nobis sit utendum, 31. 1
Vita magnifacienda cur, 265. 2
Vita miserrima morte melior fidelibus, 142. 2. 143. 1
Vitæ prudentis axiomata, 8. 1
Vitium senectutis, 331. 1
Vitta aurea quæ sit, 340. 2. et seq. Quid symbolice et anagogice significet, 341. 1
Voluptas triplex est, 278. 2. 279. 1
Voluptatis incertitudo, falsitas, insensibilitas, infidelitas, fallacia, vilitas, brevitas, etc. 16. 17. 18.
Voluptatis amaritudo, 40. 2
Voluptatis natura est non satiare animum, 71. 1
Voluptates per quid refrænandæ, 322. 1
Voluptates veræ in quo sint sitæ, 48. 2
Votum quomodo debeat fieri, 168. 2
Votum ut sit validum quinque requirit, 169. 2. Quandonam sit explendum, *ibid.*
Votum quando illicitum sit, 172. 1
Votum quomodo reddendum, 171. 1
Votum cur cito solvendum, 173. 1. Illius promissio quandonam stulta, *ibid.*
Vultus est animi index, 246. 1

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR.

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

"Erunt signa in sole et luna." Sol est speculum vanitatis, 32. 1 Est item typus veritatis et virtutis, 2. Gyrat per meridiem ad Aquilonem, 33. 2. et seq. An sit animatus, 38. 2

"Erunt signa in stellis." Prognostica pluviæ et serenitatis quæ sint, 313. 2. *Vide notata Domin. XXIV. post Pentecosten.*

"Cœlum et terra transibunt." Terram tamen in æternum stare dicit Ecclesiastes, 25. 1. et seq. 25. 1. 26. 2. Cur autem terra sit immobilis, quadruplex datur causa, 28. 1

"Cœlum." Cœlum sphæricum est, 36. 2

DOMINICA II. ADVENTUS.

"Pauperes Evangelizantur." Justi hac in vita opprimuntur inopia, et impii abundant divitiis, 108. 1. Pauperes quot habeant commoda præ divitibus, 183. 1. Pauperum nomine in Script. denotantur justi, 197. 1. Pauper sapiens salus est urbis, 279. 2. Pauperes tamen ubique contemnuntur, 280. 1. 2. Cur vocentur transeuntes aquæ, 309. 1. et seq. *Vide notata Festo omnium Sanctorum.*

"Evangelizantur." Pauperes sunt capaciores doctrinæ et sapientiæ quam divites, 158. 2. Paupertas quoque est via ad vitam æternam, 197. 2. et seq. Sapientes amant paupertatem, quietem, silentium, 280. 1. Cur sapientes sint pauperes, *ibid.*

"Arundinem vento agitatam." Id est hominem inconstantem, quales imprimis sunt votifragi, qui Deo et hominibus sunt exosi, 175. 2. et seq. Obfirmandus animus contra adversa fortitudine et constantia, 278. 1. Constantia optime refrænat animi passiones, 288. 1. Item spiritus iræ, libidinis, superbiæ, 289. 1. 2

"Agitatam." Fortunam arundine mutabiliorem veteres coluere ut deam, et primam deorum, 277. 1. et seq.

"In domibus regum sunt." Vera aulicorum nobilitas in sola virtute consistit, 163. 1

DOMINICA III. ADVENTUS.

"Tu quis es?" Si sic seipsum homo interroget, se nonnisi veram vanitatem esse deprehendet, 15. 2

FERIA IV. QUATUOR TEMPORUM.

"Ecce ancilla Domini, fiat mihi." Christi Jesu incarnatio quam sit mirabilis, 237. 2. Est Christus novus Adam, quia ex terra carnem accepit, 238. 1. *Vide notata Festo Annuntiationis B. Virginis.*

DOMINICA IV. ADVENTUS.

"Rectas facite semitas ejus." Omnia quippe per peccatum Adæ depravata fuere, et propterea difficile corriguntur, 60. 2. et seq.

"Omnis collis humiliabitur." Humilitas est via ad cœlestem gloriam, 197. 1. 2. et seq.

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

"Super gregem suum." Quia priscorum patrum opes consistebant in gregibus et armentis, et jumentorum multitudine, 83. 2

"In terra est pax hominibus." Pax bello paranda est, 118. 2

IN FESTO S. STEPHANI PROTOMART.

"Viderunt faciem ejus tamquam Angeli." Sapientia divina in vultu emicans, reddit hominem omnibus amabilem, 243. 1

IN FESTO SS. INNOCENTIUM.

"Apparuit in somnis Joseph." Somnia in somno oblata sunt deliria, 170. 2. et seq. Hoc quidem Josephi somnium fuit a Deo, sed immunda a dæmone proficiscuntur, *ibid.* Somnia quia inania et vana, ideo non sunt timenda, 176. 2. 177. 1

Innocentes pueri opprimuntur a nocente Herode, 177. 2. Qui tamen in posteris punitus fuit, quia Deo disponente plerumque fit, ut impii cito moriantur, 229. 1. et valde scelerati tollantur e vita, tempore non suo, *ibid.*

Pueri in peccato originali demortui malunt esse, quam non esse, 142. 2

"Qui consurgens accepit puerum." Ecce ut prompte Joseph angelo monenti obediat, quia hoc proprie justorum est parere tum Deo vocanti, tum regi et Superioribus mandantibus, 247. 2. Perfecte obedientis idea, *ibid.*

IF FESTO CIRCUMCISIONIS.

"Priusquam in utero conciperetur." Nomen Salvatoris notum erat, priusquam in utero nasceretur, 202. 2

Hoc anni exordio agi poterit de annorum varia supputatione et observatione, maxime climactericorum, 312. 2. 313. 1

IN EPIPHANIA DOMINI.

"Tres Magi." Ut hi suis ad Judæam proficiscendum auctores fuere, sic sæpe alii reges subditos suos ad virtutis studium cohortati sunt, 8. 2. et seq.

"Ubi est qui natus est Rex?" Regem adolescentem omnes sectantur, et adorant sene deserto, 161. 2. 162. 1. 163. 1. *Vide notata Dominica XIX. post Pentecosten.*

"Clam vocatis Magis." Ariolos, aruspices et magos consulentium quanta sit vanitas, 200. 2. 203. 2

"Per aliam viam reversi sunt." Sapientia, maxime a Deo proveniens, plus potest quam omnis regum potentia, 280. 2. Homo, ut hic Herodes ad Dei sapientiam nullatenus pertingit, et sua consilia sequendo, in multis sæpe impingit et graviter errat, 95. 2. 96. 1

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

"Ascendentibus illis Hierosolymam." Ter in anno Judæi Jerusalem adibant, et quare, 299. 1

"Secundum consuetudinem." Consuetudinis, tam in bonum, quam in malum quanta sit potentia, 63. 1

"Sedentem in medio doctorum." Vana est hominum curiosorum, multa scire cupientium, non tamen utilia, occupatio, 57. 1. 2. Non oportet plus sapere quam necesse sit, 237. 1. 2. Quia alta, et plus æquo sapientes, stulti facti sunt, *ibid.* 2. Librorum multorum, e quibus scientia hauritur, incommoda et commoda, 350. 1. 2

"Doctorum." Hi quidem cum auctoritate docentes, a puero Jesu attente audiebantur; sed plerumque verba sapientum et doctorum sunt contemptui, et oblivione sepeliuntur, 281. 1

"Audientem et interrogantem." Exercitio, studio, disputatione, meditatione exacuitur virtus et sapientia, alias retusa et torpida, 293. 1. 2. Pueri sæpe sunt sapientes, et senes stulti, 299. 2

"Conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo." Christi verba, etiam minima, studiosæ audienda et ruminanda sunt, 244. 2

"Sapientia." Sapientia est summum bonum, 65. 1. Ejus studiosi sunt morbis obnoxii, 67. 1. et iracundiæ æstu effervescentes, *ibid.* et seq. Lucet in vultu, et quomodo, 243. 1. et seq. Præstat robore, 280. 1. 2. 281. 2. Dat homini vitam, eamque triplicem, 221. 1. Etiam mortuos vivificat, *ibid.* Est profunda etiam circa quamlibet scientiam, 234. 1. Sola sapientia et scientia ethica hominem non satiat, nec beat, nec honestat, sed solus amor Dei, 68. 1. Sapientia etiam in puero præstat divitiis in sene stulto, et rege stolido: est lapis philosophicus mutans æs in aurum, 158. 1. Puer sapiens præstat stulto sene, 158. 2. et seq. Probatur id exemplis, *ibid.* Sapientia Dei speculativa, practica, ethica omnem hominis sapientiam infinite transcendit, 94. 2

Cor sapientis est in dextra, stulti in sinistra, quid hoc ait, 287. 1. et seq.

"Erat subditus illis." Obedientes nullum sentiunt malum, 247. 1. Vir justus præceptis tum Dei, tum regis et magistratuum obedit, *ibid.* 2. Perfecti obedientis idea, *ibid.*

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

"Nuptiæ factæ sunt." *Vide notata de sexu fœmineo Dominica II. post Pentecosten.*

"Implete hydrias." Urceorum, scyphorum, craterum usus in mensa, 89. 2. et seq.

"Bonum vinum ponit." Creaturæ, ut hic vinum, omnes in se bonæ sunt, sed si cum Deo compararentur, inanes, 13. 1

"Tunc id quid deterius est." Non sunt nauseanda præsentia, et amanda absentia et præterita, 217. 2

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

"Et male torquetur." Miseriarum humanarum, ut mortis et morborum, etc. tres sunt fines, 129. 2

"In potestate constitutus." Sæpe per honores fiunt homines deteriores, quam erant ante eosdem, 294. 1. 2. *Vide notata Feria IV. post Domin. II. in Quadragesima, et Dominica XIX. post Pentecosten.*

"Dico huic, Vade et vadit." Cui rei deserviat servorum copia, 83. 1. Ejus vanitas, *ibid.* 2. Servi multi facti sunt reges, 160. 1

Princeps unus subest alteri, et potens a potentiore subigitur, 178. 1

"Fac hoc, et facit." Superiores debent suorum virtutem excitare variis exercitiis, 294. 1

"Ego veniam, et curabo eum." Ad exemplum Salvatoris confestim cum centurione abeuntis debet omnis beneficentia esse celer, 36. 1

"Non inveni tantam fidem." Sæculi vicissitudo non est incusanda, quia præsens sæculum tam pium ac doctum est, ac fuere præterita, 219. 1.

"In tenebras exteriores." Inferni tormenta tam sunt gravia et intensa, ut reprobi optent annihilari, 112. 1. et seq. In inferno nulla est scientia, sed mera et tenebrosa confusio, 274. 1

"In tenebras." Mortis tempus, tenebrosum est, item senectus, 321. 1. 1

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

"Motus magnus factus est in mari." Mare describitur, 40. 1. Cur ipsum non redundet affluentibus tot aquis, 41. 1. Qua ratione flumina ad suas origines redeant, 42. 1. Exercitio, adversis, meditatione exacuitur virtus alioqui torpida, 293. 2. 294. 1

"Motus magnus factus est." Vita est rota motuum, laborum et dolorum, 37. 2

"Ipse vero dormiebat." Somnus hic erat animi tranquilli signum; quia conscientia serena magna quiete perfruitur, 183. 1. Dives vero ægre dormit, tum ob opes, tum ob deliciarum et ciborum copiam, *ibid.* 2. Quia vero Redemptor fortasse defatigatus erat, dormiebat, quia labor diurnus conciliat de nocte somnum, 183. 1. 2

"Dormiebat." Somni utilitas et suavitas, 183. 2

"Domine, salva nos." Dominus etsi dormiret, de suis tamen sollicitus erat, quia justorum opera et protectio Deo curæ sunt, et in manu ejus, 261. 1

"Venti et mare obediunt." Ventus dicitur spiritus, 38. 2. Ejus commoda, 39. 1. Est symbolum vanitatis, *ibid.* Qua ratione venti omnia lustrent, *ibid.*

"Obediunt ei." Obediens nullum sentit malum, 247. 1

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

"Sinite." Deus neminem ad peccatum impellit, etsi peccare sinat, 221. 2 Quo sensu tamen impium pervertat, 222. 1. At peccator vere seipsum pervertit et obdurat, *ibid.* 2. Quomodo eum Deus deserat, *ibid.*

"Sinite utraque crescere." Judex permittit nonnumquam in rep. mala, nec punit ad certum tempus, perinde ac agricola in agro suo zizania, 179. 1. Cur Deus impios sinat vivere et florere, 253 1. et seq. Iniquum est Dei patientia abuti ad peccandum, *ibid.* 2 Spes impunitatis est illecebra peccandi, 254. 1. Pii vero hac ejus longanimitate ad magis eum amandum invitantur, *ibid.* 2

"Utraque." Pii æque atque impii in hac vita affliguntur, 264. 1. et seq.

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

"Cum autem creverit, majus est omnibus oleribus." Parvus defectus initio viam sternit ad vitia grandia et enormia, 302. 2. 303. 2

DOMINICA IN SEPTUAGESIMA.

"Primo mane." Mane agitanda sunt matura consilia, et cur, 300. 1. Virtuti incumbendum etiam a prima ætate, 319. 1. 2

"Ex denario diurno." Labor moderandus est cursu solis diurni, 22. 1

"Stantes in foro otiosos." Inertes et pigri fame et inedia pereunt, 146. 2. Otii et inertiæ damna, 147. 1. Proinde magna est habenda ratio temporis, 218. 1. Ejus pretium, *ibid.* et seq.

"Ite et vos in vineam meam." Vinearum cultura olim erat in usu, 79. 2. et seq. Cuique anima colenda est, ceu vinea, 80. 1. Justos suo tempore quemque ad orbis salutem Deus submittit, 261. 1

"Quid hic statis tota die otiosi?" Operandum bonum dum hic vivimus, quia post mortem non erit operandi facultas, 273. 1. et seq. Pigritia noxia est, et opes evertit, 302. 2. et seq.

"Pares illos nobis fecisti." Murmurandum minime est contra Deum, quod nos pauperes fecerit, alios divites, 198. 2

"Pares." Quia fortasse hi novissimi continuo operati erant; continuitas namque et assiduitas vincit naturalem celeritatem ut testudo tardigrada, sed assiduo gradiens, celerem aquilæ volatum, 276. 1

"Portavimus pondus diei." Laboriosa cur sint pretiosa. 92. 2

"Non facio tibi injuriam." Juste, tametsi summum jus summa sit injuria, 226. 1. 2. Epikia utendum in justitia vindicativa, distributiva et commutativa, 227. 1

"An oculus tuus nequam est?" Oculi sunt indices affectuum, 91. 2. Ii nobis maxime sunt custodiendi, 92. 1. Eorum elogium et descriptio: comparantur soli et lunæ, 98. 2. Eorum perfectio et forma, 331. 1. 2

"Oculus nequam." Invidiæ quantum sit malum et damnum, 144. 1. Impetit ea magnos, *ibid.* Ejus emblema, *ibid.* Quotuplex sit, 144. 2. et seq Quæ ejus superandæ ratio, 145. 1. et seq.

"Multi sunt vocati, pauci vero electi." Pauci sunt boni, 237. 1. Proborum et salvandorum numerus est perquam exiguus, impiorum et stultorum maximus, 62. 2. 63. 1. De prædestinatione non est anxie disquirendum ac laborandum, 138. 1. Nescit homo an certo sit in Dei gratia, et Dei amicus, 262. 1. Hinc refellitur specialis fides hæreticorum. *ibid.*

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

"Natum aruit." Tentationes et diabolus arefaciunt bonam Dei sementem, 32. 2

"Super spinas." Divitiæ sunt velut spinæ, 188. 2. Adulationes item sunt spinæ, 211. 2. et seq.

"A sollicitudinibus." Vita hominum est quasi pistrinum ob assiduas occupationes, 58. 1. Cur homini illa occupatio data, 58. 2. 59. 1

"Divitiis." Divitiæ sunt sæpe causa necis et mortis suis possessoribus, 185. 1. 2. 186. 1. Divitum afflictio, curæ, sollicitudines, 185. 1. 186. 1. 187. 2. 188. 1. et seq. Pecuniæ obediunt omnia, 304. 1

"Voluptatibus vitæ, etc." Cupiditas est insatiabilis, 40. 1. Concupiscentiæ carnales meræ sunt stultitiæ, 64. 1. Voluptas est hominum esca qua capiuntur, ut incauti pisces, 278. 2. Concupiscentia muscæ comparatur, 284. 2

DOMINICA IN QUINQUAGESIMA.

"Domine, ut videam." Lux, quam cæcus minime videt, quam præclara sit qualitas, 320. 1.

"Increpabant ut taceret, ipse vero, etc." Est tempus tacendi, est et tempus loquendi, quod cæcus hic bene observavit, 117. 1. 2. Silentium præcedens recte docet loqui, 117. 2

Occasione bacchanalium instantium erit hic locus agendi de crapula, voluptate, atheis, eorumque vanitate.

Epulantes cogitent se morituros aliquando, 269. 1. Regum non est comessari, sed sobrietatem colere, 301. 2. et seq.

Voluptates mœrore finiuntur, 76. 1. et seq. Sunt inimicæ sapientiæ, 77. 1. 2. 78. 2.

Voluptatum mundi et creaturarum omnium vanitates duodecim 16. 1. et seq. Eæque per exempla comprobantur, 20. 1. Earum et deliciarum vanitas, 71. 2. et seq. Maxime earum quæ ab epulis proveniunt, 72. 1. et seq. 88. 1. 90. 1. 92. 2. Earum damna, 93. 1. Mundi gaudia pariunt tristitiam, 123. 2. Voluptates ita sectandæ, ut Deus per eas non offendatur, 321. 1. 2. 322. 1

Chorearum usus quatenus licitus, quatenus illicitus, 114. 1. 2.

Epicurei et carnales quia censent animum cum corpore interire hinc se dant voluptatibus, 130. 2. et seq. Homo vita pecuina similis est bestiis, 131. 1. 353. 1. Imo eis deterior est, *ibid.* Est iis similis corpore, non anima, 132. 1

Anima per peccatum fit Deo dissimilis, bestiis autem similis, 132. 2. Peccatum quodlibet mera est stultitia, 63. 2. Satius est non esse quam peccare, 141. 2

FERIA IV. CINERUM.

"Memento, homo, quia pulvis es." Terra in æternum stans arguit hominis vanitatem, quia terrenus est, 24. 1. Omnes post mortem in terram et pulverem convertimur, 133. 1. Quæ mala hominem miserum premant, 313. 1. 2. Homo pulvis est, 344. 2

Mundana omnia sunt merum somnium, 59. 2

"Exterminans facies suas." Non est corpus nimiis rigoribus et laboribus exhauriendum aut opprimendum, 227. 2

"Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum." Avari de nocte ob nimios angores non dormiunt, quia sunt auri mancipia et servi, 105. 1

FERIA VI. POST CINERES.

"Ne justitiam faciatis coram hominibus." Quomodo vetemur nimis esse justi, 226. 1. 227 1

"Estote autem vos perfecti." Propriæ quis perfectioni prius debet incumbere, quam de proximo perficiendo allaboret, 119. 1. Justi non possunt omnia peccata venialia vitare, 232. 2. Non omnia eorum opera peccato sunt infecta, 233. 1. Adam creatus est in justitia originali et perfectus, 239. 1. 2

"Te autem faciente eleemosynam." Beneficentia in pauperes commendatur, 123. 1. Satius est opes in egenos effundere, quam indignis hæredibus relinquere, 102. 1. 2. Pecunia in illos sparsa fructificat, 181. 1. Eleemosyna pauperi data est velut semen dans amplum proventum, 308. 2. et seq. 309. 1. Quomodo ea facienda sit, 309. 2. Ejus merces, 310. 1. Est similis nubi, 313. 2. et seq. Ab ea danda deterreri non debemus metu de inopia incurrenda, aut de familia alenda, 316. 2. 317. 2. Semper et numquam non ea danda; 319. 1. Eleemosynariis Deus opitulatur, 317. 2. 319. 1. Quæ sit eleemosyna spiritualis, 310. 1

DOMINICA I. IN QUADRAGESIMA.

"Ductus est a spiritu in desertum." Contemplationi vacare cupientibus captanda solitudo est, 151. 2

"Accedens tentator." Diabolus sua importunitate musca est, 225. 2. 226. 1. Sed optime repellitur per animi constantiam, 289. 1. Uti et omnes ejus tentationes ad varia peccata, *ibid.*

"Omnia regna mundi, et gloria eorum." Quæ mera vanitas sunt, vanitatis quod sit etymon, et quid significet, 10. 2. et seq. Omnis gloria et splendor mundi, et quidquid sub sole est, vana sunt, 12. 1. 13. 1. 14. 1. 2

Vanitas regum et regnorum, 161. 1. 2. Quæ ex eo etiam apparet, quod reges senes deserantur, juvenem omnes adorent, 161. 2. 162. 1. 163. 1

FERIA II.

"Cum venerit Filius hominis." Judicium extremum futurum exactum et terribile, 322. 2. Illud metuunt impii, 334. 2. In eo anima judicanda est ex iis, quæ in vita gessit, 322. 2. In eo omnia quam exactissime a Deo inquirentur, 354. 1. 2. Etiam abscondita et quam maxime latentia, 354. 2. 355. 1. 2. Probatur id exemplis, *ibid.* Id semper præ oculis habendum, *ibid.* Uti id justus semper in omnibus actionibus habet et animo volvit, 247. 1

"Hœdos a sinistris." Cor stulti est in sinistra ejus, cor sapientis in dextera, 287. 1. 2

"In ignem æternum." Æternitas bona vel mala est semper præ oculis habenda, 338. 1. Illius consideratio stimulus est ad benefaciendum, 316. 1. et seq.

FERIA IV.

"Regina Austri." Auster et Aquilo quid mystice in sacra Scriptura denotent, 315. 1. 2

"Audire Sapientiam Salomonis." Salomon fuit typus Christi, et in quo, 4. 1. Salomonis sapientia et scripta, 215. 2. 346. 1. 2

"Fiunt novissima pejora prioribus." Peccandi consuetudo imprimis noxia est, 229. 2

FERIA V.

"Et mittere canibus." Peccator pœnitere valens est canis, qui melior est justo remisso et torpido, 266. 1. 2. Canis mores ei adaptantur, 267. 1. Cur canis vivus melior sit leone mortuo, *ibid.*

FERIA VI.

"Piscina probatica." Piscinæ describuntur, earum quis fuerit usus, 82. 1. Piscinæ hujus probaticæ descriptio, 83. 1

DOMINICA II. IN QUADRAGESIMA.

"Loquebatur de excessu." Transfigurationis suæ gloriam et splendorem moderatur Dominus sermone de excessu suo et morte: ita quippe fieri amat, ut adversitas moderetur prosperitatem, et hæc illam quia mundus constat contrariis, 226. 1. 2. et seq.

FERIA II.

"In peccato vestro moriemini." Quo sensu perversus sit incorrigibilis, 222. 2. An reprobus et reprobati salvari queant, 223. 1

FERIA III.

"Quæcumque dixerint vobis, servate et facite." Vetera statuta et consuetudines non sunt temere immutanda, 292. 1. 2. Traditiones in Ecclesia commendantur, 351. 2

FERIA IV.

"Unus ad dexteram tuam, et unus ad sinistram." Cor sapientis est in dextera, et stulti in sinistra ejus, 287. 1. 2

"Principes gentium dominantur eorum." Regum imperiosorum exempla, 246. 2. Stulti aliquando præsunt sapientibus sed indigne, 290. 1. 2. Idque Dei permissu, ut sic impios castiget, *ibid.*

"Et qui majores sunt." Reges pueri et leves damnosi sunt reip. 299. 2

"Majores." Nobilitas bene educata magnum est momentum ad bene regendum, 301. 1

"Potestatem exercent." Tyranni et impii a Deo, et aliis affliguntur, vexantur, deponuntur, 251. 2. Servi facti reges regunt impotenter et superbiunt, 291. 1. Sors facit tales reges, *ibid.*

FERIA V.

"Homo quidam erat dives." Ut divitiæ hunc ab inferno non liberarunt, ita nec ullam, 105. 2. Hic etsi improbus, divitiis abundabat, cum vice versa justi sæpe affligantur inopia, 108. 1

"Moreretur mendicus." Cur vita justorum brevis et misera, impiorum longa et felix? 225. 1. 2

"In sinum Abrahæ." Limbus ubinam esset, olim nesciebatur, 134. 2

"Mortuus est autem et dives." Impiorum dies ut umbra transeunt, 256. 1

"Et sepultus in inferno. Mortuus statim est judicatus, et inferno adjudicatus, 152. 2. In morte dives universa debet relinquere, 186. 2. 187. 1

"Sepultus in inferno." Avari sæpe carent sepultura, 192. 2. 193. 1. Sepelierunt in tenebris, 194. 2. Impii etiam superbe sepulti sunt in gehenna, 252. 2. et seq.

"Ut refrigeret linguam meam." Divites in gehenna torquentur, pauperie, ut ne guttam quidem aquæ habeant, 185. 1

"Fili, recordare quia recepisti bona." Pios affligi, impios prosperari vanitas est, 256. 2. Duas autem ob causas illi affliguntur, et hi prosperantur, 257. 1. Sed borum prosperitas maxime noxia est, *ibid.*

"Magnum chaos firmatum est." Quo sensu mortui nil sciant, 267. 1. 2. Anima a corpore separata scit res omnes naturales, damnata scit tantum sua tormenta, 267. 2. 268. 1

FERIA VI.

"Plantavit vineam." Vinea capitur Italis pro horto, quia vites plantant inter reliquas arbores, quibus illas maritant: vinearum et hortorum cultura priscis fuit in usu, 79. 2. 80. 2. et seq. Quam ea molesta sit et noxia, 81. 2. et seq.

SABBATO.

"Adolescentior." Juventutis flos et lascivia, 322. 2. 323. 1. et seq. Est ea superanda per mentis robur et fortitudinem, 323. 2. Juvenes monentur sapere, dum senectutis miserias in mentem revocant, 326. 2. 327. 1. 322. 1

"Da mihi portionem substantiæ." Vide quam vanum sit parcere et coacervare opes pro filiis decoctoribus, et aliis hæredibus incertis, 102. 2. 103. 1. 2

"Vivendo luxuriose." Senectus ærumnosa et morbida sequitur post juventutem libidinosam et lascivam, 343. 2. et seq. Luxuriosi laborant plerumque e capite, cur, 344. 1. et seq.

DOMINICA III. IN QUADRAGESIMA.

"In pace sunt omnia." Vides hic ut nimia securitas summum creet periculum, 159. 2

FERIA III.

"Corripe eum inter te et ipsum." Correptio sapientis est quasi sal, 310. 2. Ejus utilitas, 212. 1. Hæc tamen sæpe corripienti creat calumniam, 212. 2. Omnes perversi etiam corripiendi sunt, 223. 1. 2

FERIA IV.

"Transgrediuntur traditiones." Eæ tamen servandæ sunt, et eas Ecclesia servari jubet, 348. 1

"De corde exeunt cogitationes." Cor enim hominis vagum et inquietum est, 39. 1. et seq. Cor est sedes et symbolum multarum rerum, 121. 1

"Cogitationes malæ." Cogitationes vanæ et leves per muscas repræsentantur, 285. 1

"Falsa testimonia." Calumnia quid sit et quotuplex, 140. 1. Omnia loca plena sunt calumniis, quia a potentibus opprimuntur tenuiores, 2. Detractor est serpente deterior, 295. 2. et seq.

FERIA V.

"Quia et aliis civitatibus oportet me evangelizare." Redemptor noster Jesus per totam Judæam discurrit, evangelizando, 36. 2

FERIA VI.

"Sedebat sic supra fontem:" *mox*: "Fiet in eo fons aquæ salientis." Fontes cur perenniter fluant, 43. 1. et seq. 43. 2. et seq. Sic quoque beneficentia debet esse perennis, 47. 2

"Sedebat." Exspectabat data opera mulierem quæ ventura erat ut aquam e puteo hauriret, quia opportunitas commoda in agendo et respondendo captanda est, 247. 2. 248. 1. 249. 1. 277. 1

SABBATO.

"Nec ego te condemnabo." Oppressis inique ab aliis succurrere Deus solet, 140. 1

"Jam amplius noli peccare." Quia peccandi consuetudo noxia est, 229. 2

DOMINICA IV. IN QUADRAGESIMA.

"Misereor super turbam." Affliguntur pii cum alios affligi et opprimi vident, 141. 1

"Manducaverunt, et saturati sunt." Mens vero in mensa alenda spirituali cogitatione, 184. 2

FERIA III.

"Justum judicium judicate." Judicum est justas proferre sententias, et qua de causa id facere debeant, 126. 2. 127. 1. et seq. Iniquitas judiciorum in quo consistat, 127. 2. Quam ea homines affligat, 128. 1

FERIA IV.

"Ecce quem amas infirmatur." Pauca verba adhibent sorores hæ, ut suum desiderium exprimant, sic et nobis in oratione faciendum, 169. 2

SABBATO.

"Ego sum lux mundi." Virtus et lux similia sunt, 97. 1. et seq. Dies ac sol cum virtute habent analogiam, 2. Deus verum lumen est, 322. 2

"Non ambulat in tenebris." Sapiens in luce ambulat, quia cautus et circumspectus est, 97. 2. Stultus in tenebris agit, quia habet oculos in pedibus, 98. 1

DOMINICA PASSIONIS.

"Quis ex vobis arguet me de peccato?" Calumnia turbat sapientem, 115. 1. Quæ ejus rei sit ratio, *ibid.* 2. Modus eam refellendi, 213. 2. et seq.

FERIA III.

"Tempus meum nondum advenit, tempus autem vestrum semper est paratum." Tempus nullum est certum, sed omne volubile, 110. 1. et seq. Ejus hieroglyphicum, 111. 1. et seq. Temporis pretium, 2. Temporis sunt variæ vices, 113. 2. et *seq.* Tempus umbræ comparatur, 203. 2. 204. 1

DOMINICA PALMARUM.

Passio Christi domus est luctus, quam adire oportet, 207. 2

"Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille." Satius est non esse quam damnari, et annihilari quam peccare, 142. 1. et seq.

FERIA V. IN COENA DOMINI.

"Lavare pedes." Pedes denotant affectus: lavandi sunt pedes, id est affectus pravi deponendi antequam quis templum ingrediatur, 163. 2. 164. 1. 2. 165. 2

"Non habebis partem mecum." *Pars* in Scriptura sacra varie accipitur, 93. 1

DOMINICA RESURRECTIONIS.

"Surrexit, non est hic." Resurrectio mortuorum amygdalo repræsentatur, 336. 1

FERIA II. POST PASCHA.

"Duo ibant ipsa die in castellum." Societas et fraternitas et amicitia quantum sit bonum, 151. 2. 151. 1. 2. 153. 2. 155. 2. Amicitia quæ inter duos contracta est, est optima, 151. 1. 152. 2

FERIA III. POST PASCHA

"Stetit in medio." Virtus inter duo extrema in vitium declinantia, in medio sita est, 226. 2. 227. 2

DOMINICA IN ALBIS.

"Quasi modo geniti infantes." Vestes albas hodie de more recens baptizati exuere solebant, 271. 2. 272. 1. Quid hæ denotent, 270. 1. 2. Vestes priscorum etiam candidæ erant, item cœnatoriæ et festæ, 271. 1. 2. Item reges olim albis induebantur, 270. 2. Baptizati olim alba veste hodie deposita, agno cereo benedicto donabantur, 272. 1. Albis utuntur sacerdotes in sacris, cur, *ibid.* 1. Candida vestis est quoque typus gloriæ cœlestis, *ibid.*

DOMINICA II. POST PASCHA.

"Ego sum pastor bonus." Deus unus est Ecclesiæ pastor, item Pontifex Rom. 348 1. 2

"Ponit animam pro ovibus suis." Pro amico vitam exponere, heroicum est opus, 156. 1. Id probatur exemplis, *ibid.*

DOMINICA III. POST PASCHA.

"Plorabitis et flebitis." Sancti hujus vitæ tædium habent, ideo semper in luctu sunt, 101. 1. Est aliud tempus flendi, aliud ridendi, 114 1. et seq. Sancti mori exoptant ne tot Dei videant offensas, totque suas ærumnas et tentationes, 143. 1

"Mundus autem gaudebit." Mundi gaudia pariunt deinde in animo tristitiam, 123. 2

"Gaudium vestrum nemo tollet a vobis." Virtus et bona conscientia præstat animi quietem, 123. 2. At mundi gaudia amaritudinem, *ibid.* Causa veri gaudii est placere Deo, 269. 2

DOMINICA IV. POST PASCHA.

"De judicio." Judicium vox multa in Scriptur. significat, 247. 1

"Princeps hujus mundi jam judicatus est." Diabolus est princeps hujus sæculi, 160. 2

"Sed non potestis portare modo." Nihil in omnibus rebus per-

fecte percipi potest, 49. 1. 2. et seq. Quæ sit causa quod homini scientia sit difficilis, 49. 2

"Spiritus veritatis, ille docebit vos omnem veritatem." Veritatis descriptio et proprietas, 5. 1. Deus est veritas, *ibid.*

IN LITANIIS MAJORIBUS.

"Si ille perseveraverit." Perseverantia in oratione et omni bono opere commendatur, 215. 1

"Omnis qui petit accipit." Quomodo cum Deo aliquid petentes agere debeamus: nonnisi magno cum timore, et summo et filiali cum affectu, 169. 1. Deus est vindex oppressorum ad ipsum clamantium, 178. 1. Cavendum in oratione nostra multiloquium, 168. 2. 169. 2. 170. 1

"Nostis bona data dare." Beneficentia in pauperes commendatur, 123. 1. Ea debet esse perennis, 47. 2

"Filiis vestris." Filii futuri miseri et inopes parentibus maxima crux sunt, 186. 1. 2

IN DIE ASCENSIONIS.

"Omni creaturæ." Id est homini, quia homo participat omnis creaturæ essentiam et vanitatem, 15. 2. Ad Antipodes etiam Evangelium deferendum hinc colligere est, quos esse demonstratur, 36. 1

"Qui baptizatus fuerit." Professio in Baptismo facta est velut juramentum, 245. 1

IN FESTO PENTECOSTES.

"Mansionem apud eum faciemus." Mens humana nulla re satiatur, nisi solo Deo, uti nec oculus visu, nec auris auditu, 50. 1. 2. Spiritus Sanctus in hominibus sanctis habitans, eos facit e vultu radios emittere, 243. 1. Imo eorum faciem immutat, etsi aliam naturaliter haberent, *ibid.* Spiritus Sancti impulsus nemo potest prohibere, 250. 1. Per gratiam occulte in animam ingreditur, 318. 2

"Spiritus vehementis." Cur anima dicatur spiritus: tres sunt in homine spiritus, 133. 1

Viam spiritus nemo novit, quo sensu, 318. 1

"Timoris Domini." Timor Dei docet ejusdem providentiam, 176. 2. Timor est mater industriæ et diligentiæ, 231. 1. Dei timor est virtutum causa, 331. 2. et seq. Hunc habere omnes tenemur, 332. 2

Deum timens, nullam bene agendi occasionem negligit, 231. 1

FERIA II. POST PENTECOSTEN.

"Lux venit in mundum." Christus sol est oriens in cordibus conversorum, occidens in peccatoribus, 31. 2. Sol est typus veritatis et virtutum, cur, 32. 2

DOMINICA I. POST PENTECOSTEN.

"Nolite judicare." *Vide notata Feria III. post Domin. IV. in Quadragesima.*

"Perfectus autem erit." Christianus in omnibus actionibus suis esse debet velut sol, 33. 1. Quisque prius propriæ intendere perfectioni debet, deinde proximum perficere conari, 119. 1. Hominis probi partes et officium, 253. 2. In quo ejus perfectio consistat, 353. 2. et seq.

IN FESTO SS. TRINITATIS.

"In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti." Sunt hæ tres SS. Trinitatis personæ. Quidquid trinum est, est in suo genere perfectum, 156. 2. et seq. SS. Trinitas per funiculum triplicem denotatur, *ibid.* et seq. Ternarii numeri mysteria et perfectiones, *ibid.* 157. 1. et seq.

IN FESTO SS. CORPORIS CHRISTI.

Ven. Eucharistia a mundis et puris sumenda est, 271. 1

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN.

"Villam emi." Vanitas opum multiplici ex capite colligitur, 86. 1. et seq.

Avarorum vanitas et afflictio, 104. 1. et seq. 107. 2. et seq. Eorum afflictio de nocte, qui somnum capere nequeunt, 105. 1. Eorum miseria in laborando et corradendo; non audent partis uti, 149. 1. 2. Octo causæ cur non satientur, 180. 1. 2. Eorum miseria et crux, 181. 1. 2. 182. 1. 192. 1. Sunt similes talpæ, 182. 1. 2. Degunt in tenebris, cur, 187. 2. et seq. 192. 1. 2. 194. 1. Similes sunt abortivo, 193. 2. 194. 1. 2. 195. 1. Sunt omnibus exosi, 194. 2. Non audent edere e re parta, 196. 1. Avaritia est insatiabilis, 180. 2. 192. 1. Ejus descriptio, 180. 1. Novem ejusdem damna, 182. 2

"Juga boum emi." Veterum divitiæ in armentis et gregibus consistebant, 83. 2

"Uxorem duxi." Est tempus uxoris ducendæ, et ab ea abstinendi, 115. 1. Cur fœmina amarior sit morte, 235. 1. Est laqueus, sagena, et manus ejus vincula, *ibid.* 2. Ab ea liberari, est donum Dei, *ibid.* Ejus consortium fugiendum, *ibid.* Mulier nulla est sapiens, *ibid.* et seq. Fœminei sexus imperfectio, 237. 1. Filii futuri inopes parentibus summæ sunt afflictioni, 186. 1. 2

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

"Super uno peccatore pœnitentiam agente." Ob venialia peccata non excitatur talis contritio atque ob mortalia.

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

"Per totam noctem laborantes." Quamdiu in hac vita homines vivunt, semper laborent oportet, 21. 2. 22. 1. Imo quidquid in mundo est, nonnisi labor et anxietas est, 20. 2. et seq. Avari et gulosi quoque noctes ducunt insomnes, et laborant anxiis curis, 183. 2. et seq.

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

"Qui irascitur fratri suo." Quæ sit vera causa amoris et odii fraterni, 118. 1. 2. Ira quo sensu præstet risu, 208. 1. 2. et seq. Ira subinde bona est, 209. 1. et seq. Quæ ira bona sit, 216. 2. Vindicta tamen vetatur, *ibid.*

"Irascitur." Non cito irascendum est, 216. 2. Iræ damna, 217. 1. Ira in sinu quid sit, *ibid.* 2

"Qui dicit ei, Raca," Quomodo malis mala imprecari liceat, 255. 2

"Relinque ibi munus tuum." Obedientia melior est quam victimæ, 165. 2. et seq.

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

Vide notata Dominica IV. in Quadragesima, quia idem est Evangelium.

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

"Attendite a falsis prophetis." Societas malorum cavenda, quia eorum exempla destruunt alios, 284. 1. 2

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

"Quasi dissipasset." Praxis ditescendi optima sita est in parsimonia, 182. 1. Moderatus partorum et divitiarum usus laudabilis est, 189. 1. Bonus earum usus est donum gratiæ Dei, 106. 1. 2. 189. 2. 190. 1

"Scio quid faciam." Villicus hic e re nata sibi prospiciendi occasionem captans, ostendit melius esse frui præsentibus, quam quærere et desiderare absentia, 198. 2. Casus sæpe plus valet quam consilium, ars, industria, 274. 2. 275. 1. Vice versa industria superat artem et scientiam, 294. 2. Etiam in rebus spiritualibus, 295. 1. et seq.

"Quia prudenter fecisset." Prudentia in rebus agendis est melior, quam cordis desideria sequi, 198. 1. Divitiæ bonæ sunt, si prudentiam et sapientiam comites habeant, 219. 1. et seq.

"Filii hujus sæculi prudentiores." Sapientia plus potest quam magna potentia, 231. 1. 2

"Facite vobis amicos de mammona." Divitiarum utilitas qua in re sita sit, 219. 2. 220. 2. Pecuniæ obediunt omnia, 305. 1. et seq. Illius vis et numen, 304. 2

"Ut, cum defeceritis, recipiant vos." Homo cogitet se hic non fore perpetuum, maxime avarus dum semper opes coacervat 200. 1

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

"Quia si cognovisses et tu." Occasio dum offertur, captanda est maxime ad bene agendum, 112. 1. 2

"Mensas nummulariorum." Judæi quippe sordide avari, etiam in templo suum collybum exercebant, quin et per usuras et per fas et nefas ditescere contendebant, 191. 1

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

"Duo homines ascendebant in templum." Affectus in templo cohibendi sunt, sed Deus attente orandus, 164. 1. 2. Templum est domus et thronus Dei, *ibid.* Hinc irriverentiam et injuriam templis illatam graviter punit, 165. 1. 2. Veteres templa nudis pedibus in signum reverentiæ ingrediebantur, 165. 1

"Ut orarent." Cavendum in oratione multiloquium, 168. 2. 169. 2. 170. 1. Cavenda quoque levitas et impræmeditatio in vovendo et jurando, 168. 2. 169. 2. 171. 1. Stultitiam quippe prodit multiloquium, 298. 1. et seq. Sollicitudines negotiorum importunæ et dis-

tractiones in oratione orantibus occurrentes, sunt velut importunæ muscæ, 285. 2

"Non sunt sicut cæteri hominum." Hic Pharisæus se eximit a turba improborum, cum tamen improbi plerumque alios sibi similes censeant, 288. 1

"Omnis qui se humiliat, exaltabitur." Via recta ad vitam æternam est humilitas, 197. 1. et seq.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

"Loquebatur recte." Loquela quomodo moderanda, 195. 2. et seq. Silentium præstat loquela, 281. 1. 2. Stultus effutit quidquid in buccam venit, 297. 1. 2. Est quoque multiloquus, 298. 1. et seq.

"Recte." Verba sapientis sunt gratiosa, stulti insipida et imprudentia, 297. 1

"Bene omnia fecit." Dei opera firma sunt et constantia, et durant in perpetuum, 124. 2. et seq. Homo vero nullas novas species potest producere, 125. 1. Mundi et temporis pulchritudo in quo sita sit, 120. 1. Illum tradidit Deus duplici hominum disputationi, 121. 2

DOMINICA XII. POST PENTECOSTEN.

"Diliges Dominum Deum tuum." Deus orandus, timendus ac colendus, cur, 125. 2

"Proximum sicut teipsum." Amoris nexus quam sit firmus, 157. 2

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

"Ostendite vos sacerdotibus." Confessio aperta vincit peccandi consuetudinem, 295. 1. 2

"Qui rediret et daret gloriam Deo." Post accepta cœlitus beneficia gratos nos esse oportet, 47. 2

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

"Non potestis Deo servire et mammonæ." Moderatus bonorum usus salutaris est, 105. 2. 107. 1

"Nolite solliciti esse." Modicum cum quiete melius est multo, sed maximis eum curis, 148. 1. et seq. Sed non habet hoc locum in divitiis spiritus, *ibid.* 2

"Nolite solliciti esse." Sollicitudo avari non sinit eum de nocte somnum capere, 183. 2. et seq. Vetamur esse de crastino solliciti, 198. 1. Futura Deo sunt committenda, nec homo de iis sollicite laboret, 202. 1. Altiora nobis, non sunt indaganda, cum nesciamus quid nobis expediat, 202. 2. 204. 1. Futura nulla homo prænosse potest, *ibid.* Homo multis se immiscet quæstionibus, et quibus, 240. 2. et seq.

"Respicite volatilia cœli." Aves secretorum hominis consciæ sunt, 306. 1. 2. et seq.

"Nec Salomon." Salomonis opes et gloria, 84. 2

"In omni gloria sua." Omnis gloria vana est, vanitatis etymon, 10. 2. Creatura vanissima est tribus de causis, 11. 1

"Si fœnum agri Deus sic vestit." Mundi et creaturarum pulchritudinem nemo hominum investigare aut comprehendere potest, 122. 1. 2

DOMINICA XV. POST PENTECOSTEN.

"Defunctus efferebatur." Vita nostra vapor est, ideoque quam primum exstinguitur, 11. 2. 12. 1. Homo per mortem defluens, ad Deum refluat, 41. 2. Mors omnibus æque imminet, et nulli parcit, 99. 2. 100. 2. Est tempus nascendi, et tempus moriendi, 112. 2. Mors est accidens omnibus hominibus commune, 131. 2. 132. 1. Vitæ brevitas, 203. 1. et seq. 274. 1. Vita est rota volubilis, 341. 1. Homo hac in vita peregrinus non habet civitatem permanentem, 203. 1. Dies mortis melior die nativitatis, 205. 2. 206. 1. Mori in tempore status gratiæ, signum est prædestinationis, 229. 2. Mortem nemo prohibere potest quia illa est in manu Dei. 250. 1. 2. Nemo potest mortis agonem evitare, 251. 1

"Defunctus," Mortis agon quam sit atrox, 251. 1. Nemo se a mortis imperio potest eximere, *ibid.* Effectus mortis in homine, 339. 1. 2. 340. 2. 341. 1. 2. 342. 1

"Efferebatur." Ad sepulcrum videlicet: ipsum porro domus est in qua defuncti æternum habitant, 338. 2. Ritus sepeliendi veterum, 339. 1. 2

"Filius unicus." Peccatorem cito hinc excedere, etiam et salutare est, 143. 1. Quin et maximum bonum est cito mori, *ibid.* Longum vitæ tempus cuilibet, etiam seni decrepito, caute suggerit diabolus, 207. 1. 2

DOMINICA XVII. POST PENTECOSTEN.

" Quod est mandatum maximum in lege ? " Verba legis exacte sunt observanda, . 244. 2

"Neque ausus fuit quisquam eum amplius interrogare?" Malum recidit in parentem malum, quemadmodum hic Scriba et legis doctor Dominum interrogare et confundere volens, alia interrogatione pressus obmutuit, 292. 1. et seq.

DOMINICA XVIII. POST PENTECOSTEN.

"Cum vidisset cogitationes eorum." *Vide notata Feria IV. post Domin. III. in Quadragesima.*

DOMINICA XIX. POST PENTECOSTEN.

"Homini Regi." Reges sint sapientes ut recte regant suos, 99. 1. Rex est mysticus, qui suos regit affectus, 179. 2. Multi servi facti sunt reges, 160. 1. Reges et principes abstineant comessationibus, etsi hic rex instruxerit nuptiale convivium, 300. 1

"Et quoscumque inveneritis." Rex amat pauperes et paupertatem, 159. 1

"Non habentem vestem nuptialem." Hic admissus ad nuptias regis, ab iis tamen exclusus est: hinc quisque colligere potest, quam de sua justitia possit esse securus et certus, 263. 2. Peccans in uno multa perdit, maxime Dei gratiam, quæ est vestis nuptialis, 282. 1. et seq.

DOMINICA XX. POST PENTECOSTEN.

"Erat quidam regulus." *Vide notata Dominica III. post Epiphaniam, item Dominica XXI. post Pentecosten, et Feria IV. post Domin. II. in Quadragesima.*

DOMINICA XXII. POST PENTECOSTEN.

"Scimus quia verax es." Apage adulatores hos. Adulatio quippe carmen deceptorium et sirenum cantus est, 210. 2. 211. 1. Adulatores mordent ut spinæ, *ibid.* 2. et seq.

"Date quæ sunt Cæsaris, Cæsari." Regum jussis et tributis, parendum est, 245. 1. 246. 1. Eorum in jubendo potestas, 246. 2

"Quæ Dei Deo." Vota Deo promissa, exacte sunt præstanda, 171. 1. 2. 172. 1. 2. *Alia de voto vide*, 173. 1. *et seq.* 174. 2 *et notata in communi Confessorum.*

DOMINICA XXIII. POST PENTECOSTEN.

"Cum venisset in domum principis." Melius est ire ad domum luctus quam convivii, 206. 2. et seq. Quia in ea finis cunctorum admonetur homo, 207. 1. 2

"Cum vidisset tibicines." Tibiarum et instrumentorum usus erat olim in mensa ad delicias, quin etiam in funeribus, 87. 1. et seq. Eorum vanitas, 87. 2. et seq. Ritus funeris quis priscis esset, 338. 2. et seq.

"Turbam tumultuantem, dicebat, recedite." Multitudo non est sequenda, 64. 1

DOMINICA XXIV. POST PENTECOSTEN.

"Cum videritis abominationem." Quæ signa orbis excidium præcessura sint, 326. 1. 2. 328. 2. 329. 2. 331. 1. 332. 1. 333. 1. 335. 2. 336. 1. 337. 1. 339. 1. 340. 2. 341. 1

"Sol obscurabitur." Sol in illa die una cum luna obscurabitur, 328. 2

Judicium universale reddet unicuique jus suum, et injuste oppressos declarabit innoxios, 128. 2. et seq. Post illud non erit amplius tempus, 129. 1. In eo cunctorum conscientiæ cunctis patebunt, *ibid.*

Homo in quem locum post judicium reciderit, in eo in æternum mansurus est, 315. 1. et seq.

IN FESTO CONCEPTIONIS B. VIRGINIS.

"Fuit B. Virgo a labe culpæ originalis præservata, 238. 1. 2. Adam creatus est in justitia originali, 239. 1. 2. Sed peccato eam perdidit, *ibid.* 2. In quo justitia illa sita sit, *ibid.* Ejus in eo effectus, *ibid.* 241. 1. Illa amissa mox est in eo orta carnis rebellio, 210. 1

Animæ in corpus jam in utero conceptum introitus incertus et occultus est, 318. 1

Ossium in embryone compactura opus plane admirabile est, 318. 2

IN FESTO CONVERSIONIS S. PAULI.

"Saulus spirans minarum," Peccator seipsum obdurat et pervertit, 222. 1. Quomodo a Deo deseratur, *ibid.*

Quo sensu perversus sit incorrigibilis, 222. 2. An reprobi et reprobati salvari possint, 223. 1

"Durum est tibi contra stimulum calcitrare." Verba sapientum (et imprimis Dei, qui summa sapientia est,) sunt velut stimuli animum peccatoris pungentes, 217. 1

IN FESTO PURIFICATIONIS B. MARIÆ VIRGINIS.

"Ut sisterent eum Domino." Uti Deipara exactis quadraginta diebus legis statutis filium statim Deo in templo sistit et obtulit, sic et nobis vota cito reddenda, 171. 1. 2. et seq. Votum ut validum sit, quinque conditiones adsint necesse est, *ibid. Alia quoque ad votum spectantia*, 172. 1. et seq. 173. 1. 2. *Vide notata in Communi Confessorum.*

"Simeon." Occasione pii hujus senecionis agi poterit de senectute et senibus. Senectus porro multa secus adfert incommoda et ærumnas, 327. 1. 2. 328. 1. 2. 329. 1. 2. 330. 1. 2. 331. 1. 332. 1. 333. 1. 2. 334. 1. 335.1. 2. 337.1. 339.1. 2. 340.1. 341. 2. 342. 1

IN FESTO S. MATHIÆ.

"Sors cecidit super Mathiam." Casus et sors ostendit Dei providentiam, 276. 1. Casus sæpe plus valet quam consilium, ars, industria, 274. 2. et seq.

IN FESTO ANNUNTIATIONIS B. VIRGINIS.

"Ave, gratia plena." Maria Deipara mare et fons est gratiarum, 47. 2

IN FESTO NATIV. S. JOANNIS BAPTISTÆ.

"Quis putas puer iste erit?" Sunt sæpe pueri admodum sapientes et prudentes, et contra senes stulti, 299. 2

IN FESTO S. MARIÆ MAGDALENÆ.

"In civitate peccatrix." Peccator pœnitere valens est canis, qui melior est justo remisso et torpido, pœnitere detrectante, 266. 1. et seq. Canis mores peccatori adaptantur, 266. 2

"Unguento unxit pedes meos." Bonum nomen unguento redolenti simile est, 204. 2. et seq.

Unguentorum triplex est usus, 270. 1. Unguenti suavitatem perdunt muscæ morientes, 281. 2. et seq.

IN FESTO S JACOBI APOSTOLI.

Vide notata feria IV. post Dominica III. in Quadragesima.

IN FESTO ASSUMPT. B. MARIÆ VIRGINIS.

"Sedebat secus pedes Domini." Utilia scire et discere velle, utilis occupatio est, 57. 1. et seq. Contemplativi habent oculos in capite, quo sensu, 99. 1

"Turberis erga plurima." Cor hominis semper turbatur, et alterationem et mutationem amet, 35. 2. Est unum tempus Mariæ, et aliud Marthæ, 115. 2. Sollicitudines negotiorum importune in oratione occurrentes sunt velut muscæ importunæ, 285. 2

"Maria optimam partem elegit." Post opus Marthæ, id est actionem, recurratur ad contemplationem, 48. 1. 310. 2. Mens terrenarum rerum tædio incessenter anhelet ad Deum, 68. 2. et seq. Veræ deliciæ sunt in solo Deo, 88. 2. 93. 2

"Partem." *Pars* varia in Scriptura significat, 93. 1

IN FESTO DECOLAT. S. JOAN. BAPT.

"Non licet tibi habere." Joannes quidem sancta quadam libertate Herodem hunc coarguit, sed docet Salomon divitibus et potentibus non esse maledicendum, 305. 2

IN FESTO NATIVITATIS B. VIRGINIS.

"Liber generationis." Una generatio ex alia sequitur, una occidente alia supervenit, 23. 1. et seq.

IN FESTO S. MATTHÆI APOSTOLI.

"Misericordiam volo, et non sacrificium." Obedientia et beneficentia melior est quam sacrificium, 165. 2. et seq.

IN FESTO S. MICHAELIS.

"Angeli eorum." Homini a primo ortu assignetur angelus aliquis ad custodiam, 157. 2. Sunt et angeli proprii certarum, virtutum, Religiosorum et Anachoretarum, 174. 2. Præsunt angeli votis nostris, 175. 1. Tuentur justos et justitiam, 177. 2. et seq. Angeli tam boni, quam mali sunt velut aves cœli, 306. 2

IN FESTO S. LUCÆ.

"Misit illos binos." Societas, fraternitas, amicitia quantum sit bonum, 150. 1. 2. 152. 2. 154. 1. 153. 2. Amicitia inter duos est optima, 151. 1. 152. 2. Item inter tres, 156. 2. Religiosi semper bini incedunt, et cur, 155. 1. 2. Solitudinis nimiæ damna, 153. 2. 155. 1

IN FESTO OMNIUM SANCTORUM.

"Aperiens os suum docebat." Optima concionandi ratio: cur Salomon Ecclesiastes, vocetur hebraice concionatrix, 8. 2. et seq. 9. 1. et seq. Octo hic docentur beatitudines, quia octonarius est numerus mysticus, ut et septenarius. 311. 1. 2. 312. 1

"Beati pauperes spiritu." Pecuniam qui contemnit, est vere beatus, 181. 1. Pauper vivit vitam lætam et veram, et inde tendit ad æternam, 197. 1. et seq. *Vide notata Dominic. II. Adventus.*

"Quoniam saturabuntur." Deliciæ spirituales quam sint suaves, 119. 1

"Beati qui lugent." Lætitia et risus ob res mundanas, quam sit vanus, 73. 2. et seq. Pios et justos vero decet fletus, 75. 2. Est aliud tempus ridendi, est aliud flendi, 114. 1. et seq. Compunctio est domus luctus, ad quam satius est ire quam ad domum convivii, 208. 1. 2. 209. 2. Sapiens semper luget, et quare, *ibid.* Justi, hic lugent, quia anhelant ad cœli gaudia, 210. 1. Abdicant a se omnem levitatem et risum, 209. 2. Hinc semper in luctu sunt, impii vero in vitæ voluptatibus exultant, 209. 2. 210. 1

"Beati pacifici." Per bellum parari debet pax, 116. 2

"Beati qui persecutionem patiuntur." Injurias injuste afflictorum et necem vindicat Deus suo tempore, 126. 1. Et si mors melior sit vita misera et exagitata, spes tamen retributionis facit ut omnis afflictio generose toleretur, 142. 2. et seq. Innocentes persæpe opprimuntur a nocentibus, 177. 2. Pii gaudent adversis, in iisque commorantur, 210. 1. Dei vero consolationes tribulationem ipsorum dulcorant, 214. 1. 2. Pii æque atque impii hic a Deo affliguntur, 264. 1. et seq.

"Omne malum adversus vos mentientes." Convitium surda aure excipiendum, 233. 1. Qui aliis conviliatur, etiam ipse conviliis impetitur, *ibid.* 2

"Quia merces vestra copiosa est in cœlis." Justorum opera diversimode in manu Dei sunt, 261. 1. Gloria cœlestis candida veste denotatur, 271. 2. Ad cœlum anhelant Sancti rerum terrenarum tædio affecti, 69. 1. In cœlo sunt veræ deliciæ, 88. 2. 93. 2. In cœlo vivit memoria justorum, etsi in terra non memorentur, secus de impiis, 100. 2. et seq. Illius spes suadet homini omnia adversa fortiter tolerare, 142. 2. et seq. Sanctorum gloria incipit a morte, 206. 1. Sciunt hi in Deo omnia, 205. 2. et seq.

IN DIE FIDELIUM ANIMARUM.

Mortui nil sciunt, quo sensu, 267. 1. 2. Anima separata scit res omnes naturales, 267. 2. Animæ in Purgatorio non sunt invocandæ, *ibid.* Nec illæ merentur, 268. 2. 269. 1

"Animarum immortalitas astruitur, 133. 2. 134. 1. 135. 1. 136. 1. Purgatorium astruitur tacite, dum duo tantum post mortem loca adeunda designantur, 315. 2. Anime corpore excedens statim ad Deum defertur judicanda, 344. 2. et mox judicatur, 134. 1

Incertitudo salutis consequendæ reddit hominum animos sollicitos, 259. 2

Mortui juvantur viventium precibus et operibus meritoriis, 274. 1. 2. Quibusdam non prosunt indulgentiæ, quas in fine vitæ lucrantur, et cur, 274. 2. Homo ad quem locum devenit post mortem in eo mansurus est, 315. 1. 2

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

"Ecce nova facio omnia." Nihil sub sole novum, sed quæ antiqua fuerunt, jam videntur nova, 52. 2. 53. 1. 2

Quante locis sacris debeatur reverentia, 165. 1

In templis est Deus liberalis in donis suis effundendis. *ibid.* Cur templa erigantur, *ibid.* 2

IN COMMUNI APOSTOLORUM.

Apostoli fuerunt velut principes nobiles, qui sua sapientia Ecclesia reip. mire profuerunt, 302. 1

IN COMMUNI PONTIFICUM.

Prælati non captent risum et epulas delicatiores, 304. 1. 2

"Operamini usque dum venio." Vita hæc est via et stadium merendi; ea namque transacta, et post mortem, non est merendi locus, 268. 1. 2

"Aut quis rex iturus committere prælium, etc." Quia victoria belli anceps imprimis est et dubia, 276. 1

IN COMMUNI DOCTORUM.

"Qui docuerit sic homines." Prius homo quilibet perfectioni

propriæ intendere debet, dein in proximi salutem incumbere, 118 2. et seq.

IN COMMUNI MARTYRUM.

Martyres mori desiderant, ne videant tot Dei offensas, 143. 1. Cur eos tyranni ab invicem separare contenderent, 153. 1. Patientes Martyres meliores sunt arrogantibus tyrannis, 213. 2

" Capillus de capite vestro non peribit." Providentia Dei astruitur, 175. 1. Providentiæ opponitur fatum et fortuna, *ibid.* Negatio providentiæ Deum graviter offendit, 176. 1. Ejus officia, *ibid.*

" Qui perdiderit animam suam, inveniet eam." Est tempus quoddam animæ perdendæ et quoddam ejus inveniendæ, 116. 1

" Quia nomina vestra scripta sunt in cœlis." Memoria impiorum emoritur, at justorum vivit in perpetuum, 51. 2. Horum quidem nomen etiam in hac vita perit, sed apud Deum manet, 100. 2. et seq. Impiorum, qui hic celebres fuerunt, memoria intercidit, et ipsi velut tenebris insepulti oblivioni traduntur, 101. 1

IN COMMUNI CONFESSORUM.

Religiosorum vita placet Deo quam maxime, 172. 2. Eorum opera quia ex voto peraguntur meliora sunt iis quæ sine voto fiunt, 173. 1. Religiosi pecuniam contemnentes vere felices sunt, 181. 1. Eorum paupertas potior est multa opulentia, 220. 1. Stultitia Sanctorum potior est omni sapientia et gloria mundanorum, 286. 1. 2. Ipsorum votis præsunt angeli, 175. 1

Cœnobia cur vocentur domus luctus, 208. 1

" Aliud centesimum, aliud sexagesimum." Pecunia in pauperes sparsa fructificat, 121. 1

" Unicuique juxta propriam virtutem." Justitia ergo servanda, sed tamen cum epikia, 226. 2

" Qui non odit patrem, et animam suam." Odii et amoris quæ vera sit causa, 118. 1. 2

IN COMMUNI VIRGINUM.

Sunt inter Christianos repertæ multæ viragines, quæ gratia Dei roboratæ caste in terris vixerunt, et viros sua virtute et robore superarunt, 236. 2

Vestis candida symbolum est virginitatis et virginum, 271. 1

" Dormitaverunt." At prudentes virgines vigilarunt, quia vigilare proprie Sanctorum est, 259. 1

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,
QUÆ
IN HOC CANTICI CANTICORUM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX GENESI.

Cap. 2. v. 7. Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem, *pag.* 374. *col.* 2
3. 17. Maledicta terra in opere tuo: spinas et tribulos germinabit tibi, 522. 2
15. 6. Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam, 569. 1
27. 27. Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, 562. 2
29. 20. Servivit Jacob pro Rachele septem annis, et videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine, 498. 1
30. 13. Hoc pro beatitudine mea: beatam quippe me dicent mulieres, 635. 1
31. 48. Tumulus iste erit testis inter me et te hodie, 530. 1
32. 2. Castra Dei sunt hæc, 646. 2
49. 22. Filiæ discurrerunt super murum, etc. 415. 1
27. Desiderium collium æternorum, 620. 2

EX EXODO.

Cap. 14. v. 13. Nolite timere, state, et videte magnalia Domini, 509. 2
15. 20. Maria soror Mosis sumpsit tympanum in manu sua, egressæque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis et choris, quibus præcinebat, dicens: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem dejecit in mare, 646. 2
18. 21. Provide de omni plebe viros potentes, et timentes Deum in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam; et constitue ex eis tribunos et centuriones, et quinquagenarios et decanos qui judicent populum omni tempore, 509. 1
32. 10. Dimitte me ut irascatur furor meus contra eos, etc. 500. 2
33. 11. Loquebatur Dominus ad Moysen facie ad faciem; sicut solet homo loqui ad amicum suum, 375. 2
36. 14. Saga undecim de pilis caprarum, ad operiendum tectum tabernaculi, 530. 1

EX DEUTERONOMIO.

Cap. 8. v. 4. Vestimentum tuum quo operiaberis nequaquam vetustate defecit, et pes tuus non est subtritus, 366. 2
29. 5. Non sunt attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt, *ibid.*
32. 32. Uva eorum, uva fellis et botri amarissimi. 402. 1
33. Fel draconum vinum eorum, et venenum, aspidum insanabile, *ibid.*

EX JOSUE.

Cap. 10. v. 12. Obediente Domino voci hominis, 499. 2

EX LIBRO JUDICUM.

Cap. 16. v. 17. Ferrum numquam ascendit super caput meum, quia Nazaræus, id est, consecratus Deo sum ab utero matris meæ; si rasum fuerit caput meum, recedet a me fortitudo mea, et deficiam, eroque sicut cæteri hominum, 532. 1

EX LIBRO RUTH.

Cap. 1. v. 20. Ne vocetis me Noemi, id est, pulchram, sed vocate me Mara, id est, amaram, quia amaritudine valde replevit me Omnipotens, 580. 1
3. 9. Expande pallium tuum super famulam tuam, quia propinquus es, 448. 1

EX LIBRO I. REGUM.

Cap. 3. v. 10. Loquere, Domine, quia audit servus tuus, 598. 2
9. 2. Et non erat vir de filiis Israel melior, ab humero et sursum eminebat super omnem populum, 603. 2

EX LIBRO III. REGUM.

Cap. 4. v. 26. Et habebat Salomon quadraginta millia præsepia equorum currilium, et duodecim millia equestrium, etc. 410. 2
19. 14. Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum; quia dereliquerunt pactum tuum filii Israel, 694. 2

EX LIBRO IV. REGUM.

Cap. 2. v. 12. Pater mi, Pater mi, currus Israel, et auriga ejus, 411. 2
4. 34. Posuit os suum super os ejus, et oculos suos super oculos ejus, etc. unde oscitavit puer septies: aperuitque oculos, 377. 2
6. 16. Nolite timere, plures enim nobiscum sunt, quam cum illis, 509. 2

EX LIBRO I. PARALIPOMENON.

Cap. 4. v. 22. Et qui stare fecit Solem, virique Mendacii, et Securus, et Incendens, 628. 2

EX LIBRO JUDITH.

Cap. 15. v. 10. Tu gloria Jerusalem, tu lætitia Israel, tu honorificentia populi nostri, quia fecisti viriliter, et confortatum est cor tuum, eo quod castitatem amaveris, etc. Et ideo eris benedicta in æternum, 646. 2
16. 11. Sandalia ejus rapuerunt oculos ejus; pulchritudo ejus captivam fecit animam ejus, 617. 1

EX LIBRO JOB.

Cap. 40. v. 11. Virtus illius in umbilico ventris ejus, 651. 1. 652. 2

EX PSALMIS.

Psal. 4. v. 9. In pace in idipsum dormiam et requiescam, 376. 1. 439. 1. 462. 2
6. 7. Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo, 657. 2
8. 3. Minuisti eum paulo minus ab Angelis, 463. 2
6. Gloria et honore coronasti eum, 522. 2
11. 7. Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum, 702. 2
15. 9. Caro mea requiescet in spe, 438. 2
10. Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem, 438. 2. 440. 1
11. Delectationes in dextera tua usque in finem, 460. 1
16. 4. Probasti cor meum et visitasti nocte; igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas, 373. 1

15. Satiabor cum apparuerit gloria tua, 405. 1
17. 5. Circumdederunt me dolores mortis, 693. 1
18. 5. In omnem terram exivit sonus eorum, 468. 1
6. In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo, 521. 2. Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo, 510. 2
20. 4. Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso, 605. 2
21. 15. Sicut aqua effusus sum et dispersa sunt omnia ossa mea, 385. 2
22. 5. Calix meus inebrians quam præclarus, 388. 1
24. 10. Universæ viæ Domini misericordia et veritas, 611. 2
27. 7. Et refloruit caro mea: et ex voluntate mea confitebor ei, 436. 2
30. 3. Accelera ut eruas me, 488. 1
30. 20. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, 378. 1. 381. 1. 596. 2. 33. 3. In Domino laudabitur anima mea: audiant mansueti, et lætentur, 394. 2
8. Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos, 509. 2
9. Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus, 393. 1
35. 8. Filii autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos, 449. 1
9. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos, 392. 2. 377. 2
10. Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen, 377. 2
36. 6. Revela Domino viam tuam, et ipse faciet: et educet quasi lumen justitiam tuam, et judicium tuum tamquam meridiem, 404. 2
40. 4. Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus: universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus, 494. 2
41. 1. Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus, 624. 1. 41. 2. Sitivit anima mea ad Dominum, quando veniam, et apparebo ante faciem Dei, 494. 2
44. 3. Speciosus forma præ filiis hominum, 435. 1
5. Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam, 525. 1
8. Unxit te, Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.
Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, 382. 2. 383. 1
9. Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filiæ regum in honore tuo, 421. 1
10. Astitit regina a dextris tuis, 390. 1
Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, 603. 1
14. Omnis gloria ejus filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta varietatibus, 431. 2
15. Adducentur regi virgines post eam, 388. 1
45. 5. Fluminis impetus lætificat civitatem Dei, 572. 1
11. Vacate, et videte, quoniam ego sum Deus, 587. 1
62. 2. Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea, 385. 2.
67. 14. Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, 413 2. 417. 1
18. Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium; Dominus in eis in Sina in Sancto, 411. 1
68. 10. Zelus domus tuæ comedit me, 399. 2
69. 2. Domine, ad adjuvandum me festina, 488. 2
71. 10. Reges Arabum et Saba dona adducent, 657. 2
72. 23. Ut jumentum factus sum apud te, 412. 1
25. Quid enim mihi est in cœlo, et a te quid volui super terram, 375. 2
26. Deus cordis mei et pars mea Deus in æternum, *ibid.*
Defecit caro mea et cor meum, Deus cordis, etc. 377. 1. 457. 2
29. Mihi autem adhærere Deo bonum est, 375. 2
73. 12. Deus autem rex noster ante sæcula, operatus est salutem in medio terræ, 632. 2
75. 7. Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam, 389. 2
79. 12. Extendit palmites suos usque ad mare, et usque ad flumen propagines ejus, 568. 1
80. 17. Cibavit illos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos, 654. 1
83. 6. Beatus vir cujus est auxilium abs te; ascensiones in corde suo disposuit, in valle lacrymarum, in loco quem posuit. Etenim benedictionem dabit legislator, ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus Deorum in Sion, 470. 1
8. Ibunt de virtute in virtutem; videbitur Deus deorum in Sion, 495. 1
11. Elegi abjectus esse in domo Dei magis, quam habitare in tabernaculis peccatorum, 530. 2
84. 5. Converte nos, Deus salutaris noster, 374. 1
85. 13. Eruisti animam meam ex inferno inferiori, 688. 2
88. 15. Misericordia et veritas præcedent faciem tuam, 611. 2
38. Thronus ejus sicut sol in conspectu meo; et sicut luna perfecta etc. 637. 1
90. 15. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, et glorificabo eum, 464. 2
91. 13. Justus ut palma florebit, 668. 2
16. Rectus Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo, 394. 2
92. 1. Dominus regnavit, decorem indutus est, 522. 2
93. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt animam meam, 370. 1
100. 1. Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine, 611. 1
101. 18. Respexit in orationem humilium, et non sprevit precem eorum, etc. 420. 2
20. Quia prospexit de excelso sancto suo, Dominus de cœlo in terram aspexit: ut audiret gemitus compeditorum, etc. *ibid.*
102. 5. Renovabitur ut aquilæ juventus tua, 625. 2
103. 15. Vinum lætificans cor hominis, 652. 2
Ut exhilaret faciem in oleo, 386. 1
109. 3. Tecum principium in die virtutis tuæ, 641. 1
5. Ex utero ante luciferum genui te, 616. 1
110. 1. Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in consilio justorum et congregatione. Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus, 614. 1
3. Confessio et magnificentia opus ejus, 613. 2
114. 7. Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi, 461. 1
118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum, 389. 2
103. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua! super mel ori meo, 398. 2
120. Confige timore tuo carnes meas, 691. 1
131. Os meum aperui, et attraxi spiritum, 544. 2
139. Tabescere me fecit zelus meus quia obliti sunt verba tua inimici mei, 399. 2. 694. 2
158. Vidi prævaricantes, et tabescebam. *ibid.*
119. 5 Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est, habitavi cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea, 398. 1
120. 6. Per diem sol non uret, te, neque luna per noctem, 399. 1
127. 8. Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ: Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ, 654. 1
131. 4. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam, 521. 2
138. 14. Mirabilia opera tua, et anima mea cognoscit nimis, 595. 1
16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur, 444. 1
141. 8. Educ de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo: me expectant justi, donec retribuas mihi, 458. 1
146. 1. Deo nostro jucunda sit decoraque laudatio, 674. 1
149. 6. Exaltationes Dei in gutture eorum, *ibid.*

EX PROVERBIIS SALOMONIS.

Cap. 1. v. 8. Audi, fili mi, disciplinam patris tui, et ne dimittas legem matris tuæ, ut addatur gratia capiti tuo, et torques collo tuo, 414. 2
24. Quia vocavi, et renuistis; extendi manum meam, et non fuit qui aspiceret: ego quoque in interitu vestro ridebo, etc. Tunc invocabunt me, et non exaudiam, mane consurgent, et non invenient me, 599. 1

3. 8. Sanitas erit umbilico tuo, et irrigatio ossium tuorum, 651. 1
16. Longitudo dierum in dextera ejus, et in sinistra ejus divitiæ et gloria, 459. 1
4. 18. Justorum semita quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectum diem, 401. 2
5. 3. Favus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur illius: novissima autem illius amara sunt ut absinthium, et acuta quasi gladius biceps, 612. 2
19. Cerva charissima et gratissimus hinnulus: ubera ejus inebrient te in omni tempore, 379. 2
Ubera ejus inebrient te, 583. 1
6. 20. Liga ea in corde tuo, et circumda ea gutturi tuo, 415. 1
34. Zelus et furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cujusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima, 693. 1
8. 25. Ante omnes colles ego parturiebar, 465. 2
31. Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum, 667. 2
9. 1. Sapientia ædificavit sibi domum, etc. Immolavit victimas suas miscuit vinum, et proposuit mensam suam, 450. 2
10. 20. Argentum electum lingua justi, 561. 2
21. Labia justi erudient plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur, 562. 1
16. 23. Cor sapientis erudiet os ejus, et labiis ejus addet gratiam, 561. 1
24. Favus mellis, composita verba; dulcedo animæ sanitas ossium, *ibid.* 582. 1
18. 10. Turris fortissima nomen Domini: ad ipsum currit justus, et exaltabitur, 703. 1
22. 9. Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur, 560. 1
23. 26. Præbe, fili mi, cor tuum mihi, 376. 2
29. Cui væ? cujus patri væ? cui rixæ? cui foveæ? cui vulnera sine causa? cui suffusio oculorum? nonne his qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis, 581. 1
25. 27. Scrutator majestatis opprimetur a gloria, 631. 1
26. 14. Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo, 493. 2
31. 13. Quæsivit lanam et linum, et operata est consilio manuum suarum, 521. 1
20. Multæ filiæ congregaverunt divitias, 415. 1

EX ECCLESIASTE.

Cap. 7. v. 2. Melius est nomen bonum, quam unguenta pretiosa, 382. 2
5. Cor sapientium ubi tristitia est, et cor stultorum ubi lætitia, 414. 1
29. Virum de mille unum reperi, 604. 1

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

Cap. 2. v. 8. Coronemus nos rosis, 521. 1
4. 12. Inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum, 407. 1
7. 26. Candor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius, 603. 2

EX ECCLESIASTICO.

Cap 4. v. 12. Funiculus triplex difficile rumpitur, 531. 2
6. 25. Et injice pedem tuum in compedes illius, et in torques illius collum tuum. Subjice humerum tuum, et porta illam, et ne acedieris vinculis ejus, 415. 1
7. 6. Noli quærere fieri judex, nisi virtute valeas irrumpere iniquitatem, 599. 1
11. 2. Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo, 398. 1
3. Brevis in volatilibus est apis, et initium dulcoris habet fructus illius, *ibid.*
19. 27. Ingressus hominis enuntiat de illo, 607. 2
24. 11. In omnibus requiem quæsivi, et in hæreditate Domini morabor: tunc præcepit, et dixit mihi creator omnium; et qui creavit me, requievit in tabernaculo meo, 510. 2
17. Quasi cedrus exaltata sum in Libano, 619. 2
Quasi cedrus exaltata sum in Libano, et quasi cipressus in monte Sion, 441. 1
18. Ego quasi plantatio rosæ in Jericho, 443. 1
20. Sicut cinnamomum et balsamum aromatizans odorem dedi: quasi myrrha electa, dedi suavitatem odoris, etc. 383. 2
Quasi myrrha electa, dedi suavitatem odoris, 431. 2
21. Quasi balsamum non mixtum odor meus, 427. 1
24. Ego mater pulchræ dilectionis, 378. 1
35. Qui implet quasi Phison sapientiam, et sicut Tigris in diebus novorum. Qui adimplet quasi Euphrates sensum; qui multiplicat quasi Jordanis in tempore messis. Qui mittit disciplinam sicut lucem, et assistens quasi Gehon in diebus vindemiæ, 572. 1
41. Ego quasi fluvii Dioryx, et sicut aquæductus exivi de paradiso. Dixi: Rigabo hortum meum, 573. 1
25. 28. Ne respicias in mulieris speciem, et non concupiscas mulierem in specie, 327. 1
26. 21. Sicut Sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamentum domus suæ, *ibid.*
31. 27. In omnibus operibus tuis esto velox; et omnis infirmitas non occurret tibi, 466. 1
28. Splendidum in panibus benedicent labia multorum, et testimonium veritatis illius fidele, 560. 2
33. 23. In omnibus operibus tuis, præcellens esto, 616. 2
34. 19. Oculi Domini super timentes eum; protector potentiæ, firmamentum virtutis, tegimen ardoris et umbraculum meridiani, 404. 1
36. 24. Species mulieris exhilarat faciem viri sui, et super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium, 527. 1
40. 17. Gratia sicut paradisus in benedictionibus, et misericordia in sæculum permanet, 560. 2
43. 22. Flavit Aquilo, et gelavit crystallus aqua: super omnem congregationem aquarum requiescet, et sicut lorica induet se aquis; et devorabit montes, et exuret desertum, et exstinguet viride sicut igne, 573. 2
48. 1. Et surrexit Elias Propheta quasi ignis: et verbum ejus quasi facula ardebat; 662. 2
9. Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum. Qui scriptus es in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, et restituere tribus Jacob. Beati sunt qui te viderunt, et in amicitia tua decorati sunt, *ibid.*
51. 34. Collum vestrum subjicite jugo, et suscipiat anima vestra disciplinam, 415. 1

EX ISAIA.

Cap. 1. v. 6. Vulnus, et livor et plaga tumens non est circumligata nec curata medicamine, neque fota oleo, 386. 1
2. 2. Mons domus Domini in vertice montium, 487. 2
3. De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, 400. 2. 404. 1
3. 16. Elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt extento collo, 543. 1
18. Auferet Dominus ornamentum calceamentorum, 617. 1
5. 1. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei, 706. 1
7. Vinea Domini Sabaoth, domus Israel est, 476. 1
Vinea Domini exercituum domus Israel est et vir Juda germen ejus delectabile: et exspectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas; et justitiam et ecce clamor, 400. 2
7. 14. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, 377. 1. 389. 1. 484 1
15. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum, 582. 2
11. 1. Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, 94. 2. 442. 2
6. Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hœdo accubabit; vitulus et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos, etc. 551. 1
12. 3. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris, 572. 1
16. 7. His qui lætantur super muros cocti lateris, 455. 1
19. 24. In die illa erit Israel tertius Ægypto et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens; Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio; hæreditas autem mea Israel, 633. 1
25. 4. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab æstu, 404. 1

26. 1. Urbs fortitudinis nostræ Sion Salvator, ponetur in ea murus et antemurale, 478. 1
35. 1. Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri, 503. 2
2. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron, 662. 1. 666. 1
40. 6. Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri, 381. 1
31. Qui autem sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt ambulabunt, et non deficient, 391. 1. 464. 2
41. 18. Aperiam in supinis collibus, flumina, et in medio camporum fontes, et terram invіam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ: ponam in deserto abietem, et ulmum, et buxum simul, 503. 2
43. 5. Noli timere, quia ego tecum sum; ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni: Da; et Austro; Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, et filias meas ab extremis terræ, 554. 1
19. Ecce ego facio nova, et nunc orientur, utique cognoscetis ea ponam in deserto viam, et in invio flumina, glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas flumina in invio, ut darem potum populo meo, 503. 2
20. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones, quia dedi in deserto aquas flumina in invio, ut darem potum populo meo electo meo. Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit, 676. 1
45. 8 Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum, 569. 1
48. 4. Scivi enim, quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, 414. 2
49. 15. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te. Muri tui coram oculis meis semper, 633. 2
18. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi; vivo ego, dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos, quasi sponsa, 551. 1
His omnibus velut ornamento vestieris, 562. 1
18. His omnibus velut ornamento vestieris, et circumdabis eos tibi quasi sponsa, 523. 1
23. Erunt reges nutricii tui, et Reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent, 633. 1
51. 1. Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis, 478. 2
16. In umbra manus meæ protexi te, ut plantes cœlos et fundes terram, 448. 1
52. 7. Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, 469. 2
53. 3. Despectum, et novissimum virorum, 465. 2
54. 11. Sternam per ordinem lapides tuos, et fundabo te in sapphiris, et ponam jaspidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Universos filios tuos doctos a Domino, et multitudinem pacis filiis tuis, 629. 2
57. 17. Abiit vagus in via cordis sui, 407. 2
20. Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum.
Non est pax impiis, dicit Dominus, 437. 1
58. 10. Orietur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, 377. 1
14. Tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, 376. 2
60. 8. Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas, 469. 1
61. 1. Spiritus Domini super me, eo quod unxit me: ad annuntiandum gentibus misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem; ut prædicarem annum placabilem, et diem ultionis Deo nostro; ut consolarer omnes lugentes. 469. 1
10. Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me, 552. 1
Gaudens gaudebo in Domino, etc. quia induit me vestimentis salutis, et indumento, etc. quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis, 373. 2
Quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis, *ibid.*
62. 3. Et gaudebit sponsus super sponsam, et gaudebit super te Deus tuus, 479. 2
Eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis ultra Derelicta; sed vocaberis, Voluntas mea in ea, quia complacuit Domino in te, etc. Et gaudebit sponsus, etc. 523. 1
63. 1. Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra? etc. Iste formosus in stola sua, etc. Quare ergo rubrum est vestimentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari, 601. 1
66. 11. Ut sugatis et repleamini ab ubere consolationis ejus, ut mulgeatis, et deliciis affluatis ab omnimoda gloria ejus, 380. 1

EX JEREMIA.

Cap. 1. v. 11. Virgam vigilantem ego video, 367. 1
14. Ab Aquilone pandetur omne malum, 573. 2
2. 2. Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, et charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto, 523. 1
Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, et charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto, in terra quæ non seminatur, 373. 2
13. Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi cisternas dissipatas, etc. 572. 2
8. 7. Turtur, et hirundo, et ciconia custodierunt tempus adventus sui, 414. 1
22. Numquid resina non est in Galaad? aut Medicus non est ibi? quare igitur obducta non est cicatrix filiæ populi mei, 531. 2
9. 2. Ascendit mors per fenestras nostras, 467. 1
22. 24. Vivo ego, si fuerit Jechonias annulus in manu dextera mea, inde evellam eum, 691. 1
30. Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur, 535. 2
49. 3. Ulula, Hesebon, quoniam vastata est Hai, clamate, filiæ Rabbath, etc. 657. 1
50. 6. Grex perditus factus est populus meus: pastores eorum seduxerunt eos, feceruntque vagari in montibus, de monte in collem transierunt, obliti sunt cubilis sui, 407. 1

EX THRENIS.

Cap. 1. v. 16. Idcirco ego plorans, et oculus meus deducens aquas, 657. 2
2. 15. Hæccine est urbs, dicentes, perfecti decoris gaudium universæ terræ, 651. 2
3. 11. Oculus meus deprædatus est animam meam, 401. 2
19. Consurge, lauda in nocte, in principio vigiliarum: effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum Domini, 511. 2
4. 5. Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora, 381. 1
7. Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores, 531. 2
8. Denigrata est super carbones facies eorum, et non sunt cogniti in plateis, 399. 1
20. Spiritus oris nostri Christus Dominus, captus est in peccatis nostris, cui diximus; In umbra tua vivemus in gentibus, 373. 2 404. 2. 425. 1
In umbra tua vivemus in gentibus, 437. 1. 448. 2

EX EZECHIELE.

Cap. 1. v. 12. Ubi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur, 696. 1
13. Aspectus eorum quasi carbonum ignis ardentium, et quasi aspectus lampadarum, *ibid.*
13. 4. Quasi vulpes in deserto, Prophetæ tui Israel erant. Videut

vana et divinant mendacium, dicentes: Ait Dominus, cum Dominus non miserit eos, 480. 2
16. 4. Et quando nata es, in die ortus tui non est præcisus umbilicus tuus, 652. 1
7. Et grandis effecta es, et pervenisti ad mundum muliebrem, ubera tua intumuerunt, 668. 1
8. Ecce tempus tuum, tempus amantium, et expandi amictum meum super te, 448. 1
12. Dedi inaurem super os tuum, 658. 2
25. Divisisti pedes tuos omnes transeunti, et multiplicasti fornicationes tuas, 642. 2
27. 10. Persæ, et Lydii, et Libyes erant in exercitu tuo viri bellatores tui, clypeum et galeam suspenderunt in te pro ornatu tuo, 542. 1
11. Filii Aradii cum exercitu tuo erant super muros tuos in circuitu tuo: sed et Pigmæi, qui erant in turribus tuis, pharetras suas suspenderunt in muris tuis per gyrum, *ibid.*
44. 2 Porta hæc clausa erit, etc. quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, 704. 1

EX OSEE.

Cap. 1. v. 9. Voca nomen ejus: Non populus meus, 641. 1. 2. 14. Ecce ego lactabo eam, et ducam in solitudinem, et loquar ad cor ejus, 373. 2
19. Et sponsabo te mihi in sempiternum, sponsabo te mihi in justitia, sponsabo te mihi in judicio, sponsabo te mihi in misericordia, sponsabo te mihi in fide, 373. 2
6. 6 Misericordiam volui, et non sacrificium, 560. 2
11. 4. In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis, 388. 2
13. 14. Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero inferue, 693. 1

EX JOELE.

Cap. 2. v. 28. Effundam spiritum meum super omnem carnem, 385. 1
Senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt, 386. 1

EX MICHÆA.

Cap. 2. v. 11. Stillabo tibi in vinum et in ebrietatem, 383. 1
4. 8. Turris gregis nebulosa filiæ Sion, 542. 2
7. 1. Præcoquas ficus desideravit anima mea, 474. 1

EX HABACUC.

Cap. 3. v. 3. Operuit cœlos virtus ejus, 382. 2
Deus ab Austro veniet, 403. 1
8. Qui ascendes super equos tuos, et quadrigæ tuæ salvatio, 411. 1
15. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum, *ibid.*

EX SOPHONIA.

Cap. 3. v. 14. Lauda, filia Sion, jubila, Israel, et lætare, et exsulta in omni corde, filia Jerusalem, 522. 1
15. Abstulit Dominus judicium tuum, avertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra, *ibid.*
16. In die illa dicetur Jerusalem: Noli timere, Sion, non dissolvantur manus tuæ, *ibid.*
17. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse salvabit: gaudebit super te in lætitia, silebit in dilectione sua, exsultabit super te in laude, *ibid.*

EX AGGÆO.

Cap. 1. v. 8. Desideratus cunctis gentibus, 620. 2
2. 24. Assumam te, Zorobabel serve meus, et ponam te quasi signaculum; quia te elegi, dicit Dominus exercituum, 691. 2

EX ZACHARIA.

Cap. 1. v. 3 Convertimini ad me, et ego convertar ad vos, 374. 1
Ego ero ei murus ignis in circuitu, et in gloria ero in medio ejus, 705. 1
8. Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei, 591. 2
4. 14. Isti sunt duo filii olei, qui assistunt dominatori universæ terræ, 384. 2
9. 1. Domini est oculus hominis, et omnium tribuum Israel, 434. 1
9. Noli timere, filia Sion, ecce rex tuus venit tibi mitis et mansuetus, sedens super pullum asinæ, 373. 2
17. Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines, 652. 1
11. 1. Aperi, Libane, portas tuas, 619. 2

EX NOVO TESTAMENTO.

EX EVANGELIO S. MATTHÆI.

Cap. 3. v. 1. Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum, 473. 1
7. Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, etc. 474. 2
4. 19. Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum, 468. 1
5. 2. Aperiens os suum docebat eos, dicens: Beati, etc. 374. 1
3. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum, 442. 1
4. Beati mites, etc. 419. 1. 442. 1
5. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur, 430. 2
9. Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur, 550. 1
6. 28. Considerate lilia agri quomodo crescunt, non laborant, neque nent. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut unum ex istis, 442. 1
8. 11. Dico autem vobis quod multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cœlorum; filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores, 554. 1
10. 16. Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ, 610. 1
10. 22. Eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum, 396. 1
37. Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus, 642. 2
11. 5. Pauperes evangelizantur, 676. 1
12. Regnum cœlorum vim patitur, et violenti rapiunt illud, 593. 1. 712. 1
13. 43. Fulgebunt justi sicut Sol in regno Patris eorum, 636. 2
16. 18. Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, 552. 1. 477. 508. 2
Et tibi dabo claves regni cœlorum, 543. 2
17. 4. Domine, bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula: tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum, 392. 2
18. 20. Ubi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum, 485. 2
19. 21. Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus, 441. 1
29. Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit, 709. 1
21. 19. Numquam ex te fructus nascatur in sempiternum, et arefacta est continuo ficulnea, 574. 2
25. 21. Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium Domini tui, 710. 2
Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi, *ibid.* 712. 2
34. Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi: esurivi enim, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi potum, etc. Quamdiu fecistis uni, etc. 578. 1
40. Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis, 479. 1
26. 25. Sanguis ejus super nos, et super filios nostros, 474. 2

29. Dico vobis, quia non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei, 475. 2
41. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma, 466. 2
45. Surgite, eamus: ecce appropinquat qui me tradet, 470. 2
28. 20. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi, 407. 2

EX EVANGELIO S. MARCI.

Cap. 7. v. 37. Bene omnia fecit, et surdos fecit audire, et mutos loqui, 613. 2
11. 23. Diligere proximum tamquam seipsum, majus est omnibus holocautomatibus et sacrificiis, 560. 2

EX EVANGELIO S. LUCÆ.

Cap. 1. v. 31. Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, 701. 2
32. Et dabit illi Dominus Deus sedem David Patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, 521. 2
35. Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei, 377. 1
Virtus Altissimi obumbrabit tibi, 448. 1
38. Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum Verbum tuum, 473. 2
42. Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui, 654. 1
44. Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultavit in gaudio infans in utero meo, 468. 1
47. Magnificat anima mea Dominum, etc. Quia fecit mihi magna qui potens est, 392. 2
48. Beatam me dicent omnes generationes, 685. 1
78. Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto, 616. 1
2. 7. Et reclinavit illum in præsepio, quia non erat ei locus in diversorio, 478. 1
9. Et ecce Angelus Domini stetit juxta illos, et claritas Dei circumfulsit illos, 403. 2
14. Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis, 522. 1
19. Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo, 537. 1
35. Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, 426. 2
48. Fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus et ego dolentes quærebamus te, 405. 2
4. 18. Spiritus Domini super me; propter quod unxit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum Domini receptum, et diem retributionis. Et cum plicuisset librum, reddidit ministris, et sedit, 421. 1
22. Et omnes testimonium illi dabant, et mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius, *ibid.*
37. Divulgabatur fama de illo in omnem locum regionis, 382. 2
7. 47. Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum, 558. 2
10. 16. Qui vos audit, me audit, 595. 2. 545. 2
41. Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, 634. 1
42. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea, 440. 2
11. 20. Si in digito Dei ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei, 615. 1
27. Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ suxisti, 381. 2
34. Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit, 434. 1
12. 49. Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur, 518. 2. 890. 1
13. 31. Ite, dicite vulpi illi, 482. 1
16. 16. Lex et Prophetæ usque ad Joannem, ex eo enim regnum Dei evangelizatur, et omnis in illud vim facit, 472. 1
21. 29. Videte ficulneam et omnes arbores: cum producunt jam ex se fructum, scitis quia prope est æstas: ita et vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei, 481. 2
22. 19. Accipite et comedite, etc. Hoc facite in meam commemorationem, 424. 2
30. Et ego dispono vobis regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam, 475. 2
32. Et ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua: et tu aliquando conversus confirma fratres tuos, 500. 1. 513. 2
23. 34. Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt, 601. 2

EX EVANGELIO S. JOANNIS.

Cap. 1. v. 14. Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, 391. 2
2. 19. Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de templo corporis sui, 619. 2
3. 16. Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam, 516. 2
4. 14. Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam, 652. 1
Fons aquæ vitæ salientis in vitam æternam, 465. 2
32. Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis, 577. 2
34. Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui misit me, ut perficiam opus ejus, 578. 2
5. 35. Ille erat lucerna ardens et lucens vos autem voluistis ad horam exultare in luce ejus, 474. 2
6. 44. Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum, 371. 1. 388. 1
56. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo, 518. 2
68. Numquid et vos vultis abire, 474. 2
69. Domine, quo ibimus? verba vitæ æternæ habes, 599. 2
7. 38. Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ, 852. 1
8. 44. Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis perficere, 400. 2
12. 24. Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet, 654. 1
26. Volo ut ubi ego sum, illic sit et minister meus, 478. 2
32. Et ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum, 388. 1. 668. 1
13. 1. Sciens Jesus, etc. cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos, 404. 2
14. 6. Ego sum via, 393. 2
18. Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos, 464. 2
15. 4. Sicut palmes non potest ferre fructum a semetipso, nisi manserit in vite: sic nec vos nisi in me manseritis. Ego sum vitis, vos palmites: Qui manet in me ego in eo, hic fert fructum multum, quia sine me nihil potestis facere, 505. 1
15. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis, 622. 1
16. 14. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis, 464. 1
28. A Deo exivi, 572. 1
17. 21. Sicut tu Pater in me, et ego in te, ita et isti in nobis unum sint, 390. 2
22. Ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum, 375. 2
19. 15. Tolle, tolle, crucifige eum, 474. 2
20. 15. Mulier, quid ploras? quem quæris? etc. Domine, si tu sustulisti eum etc. 372. 2
19. Dominus meus, et Deus meus, 477. 2

EX ACTIBUS APOSTOLORUM.

Cap. 2. v. 2. Factus est repente de cœlo sonus tamquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tamquam ignis, seditque supra singulos eorum etc. 464. 1.
37. Quid faciemus, viri fratres? Petrus vero ad illos: Pœnitentiam, inquit, agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi, in remissionem peccatorum vestrorum, et accipietis donum Spiritus Sancti, 472. 1
4. 12. Nec enim aliud nomen est sub cœlo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri, 385. 1
32. Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una, 530. 2
7. 59. Domine, ne statuas illis hoc peccatum, 601. 2

9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et regibus, et filiis Israel, 492. 2. 719. 2
10. 45. Quia et in nationes gratia Spiritus Sancti effusa est, 503. 2
38. Unxit eum Deus Spiritu Sancto et virtute, qui pertransiit benefaciendo, et sanando omnes oppressos a diabolo, quoniam Deus erat cum illo, 382. 2
11. 18. Ergo et gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam, 503. 2
12. 8. Calcea te caligas tuas, 617. 2
13. 46. Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce conconvertimur ad gentes, 474. 2
Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes. Sic enim præcepit nobis Dominus, 401. 1
20. 30. Et ex vobisipsis exsurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se, *ibid.*
26. 24. Insanis, Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt, 539. 1

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

Cap. 1. v. 13. Plenitudo autem legis est charitas, 671. 2
3. 23. Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem justitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum, etc. 428. 1
5. 3. Sed et gloriamur in tribulationibus, 430. 2
5. Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis, 374. 1
6. 9. Christus resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur, 593. 1
15. Quod enim operor, non intelligo: non enim quod volo bonum hoc ago, sed quod odi malum, illud facio, 388. 2
23. Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis, *ibid.*
24. Quis me liberabit de corpore mortis hujus, 468. 2
26. Ipse enim Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, 472. 2
29. Quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, 670. 1
35. Quis ergo nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? etc. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, etc. 453. 2. 501. 2. 691. 1
9. 3. Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, 519. 1
5. Cæcitas ex parte contigit in Israel: donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat et avertat impietatem a Jacob, 492. 2
10. 4. Finis enim legis Christus, ad justitiam omni credenti, 492. 2
15. Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, 469. 2. 593. 1
11. 26. Et sic omnis Israel salvus fieret. 625. 1
33. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus, 503. 2
12. 11. Sollicitudine non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, 470. 1
15. Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus, 381. 2. 426. 1
20. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus, 451. 1
13. 14. Induimini Dominum Jesum Christum, 562. 2. 691. 2

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

Cap. 1. v. 23. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis, atque Græcis, Christum, Dei virtutem, Dei sapientiam, 515. 1
30. Ex ipso vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio, 383. 1
3. 17. Templum Dei sanctum est, quod estis vos, 440. 1
4. 10. Nos stulti propter Christum, 550. 1
13. Tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc, *ibid.*
6. 13. Corpus autem non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori, 483. 1
17. Qui enim adhæret Domino, unus spiritus est, 373. 2
20. Glorificate et portate Deum in corpore vestro, 499. 2. 515. 1
7. 34. Ut sit sancta corpore et spiritu, 432. 1
10. 31. Sive ergo manducatis, sive bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite, 453. 1
11. 3. Caput autem Christi Deus, 605. 2
26. Quotiescumque manducaveritis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat, 424. 2
12. 3. Nemo enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu Sancto, 434. 1
31. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro, 571. 1
13. 4. Charitas patiens est, benigna est, etc. 454. 1
Charitas patiens est, benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, 519. 1
14. 40. Omnia honeste et secundum ordinem fiant, 439. 2
15. 48. Qualis terrenus, tales et terreni, et qualis cœlestis, tales et cœlestes, 691. 2
49. Igitur sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cœlestis, *ibid.*

EX EPISTOLA II. AD CORINTHIOS.

Cap. 1. v. 5. Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra, 430. 2. 613. 1
2. 14. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, 515. 1
3. 18. Nos vero revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tamquam a Domini spiritu, 479. 1
Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur, 626. 1
4. 8. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non destituimur; dejicimur, sed non perimus, 396. 1
10. Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris, *ibid.* 515. 1. 580. 1. 690. 2
5. 13. Sive mente excedimus, sive insanimus, 559. 1
14. Charitas enim Christi urget nos, etc. Et pro omnibus mortuus est Christus, ut et qui vivunt jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, 519. 1
8. 21. Providemus bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus, 440. 1
11. 2. Despondi enim vos uni viro, virginem castam exhibere Christo, 483. 1
29. Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror, 399. 2
12. 9. Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi, 397. 1
13. 12. Salutate invicem in osculo sancto, 373. 1

EX EPISTOLA AD GALATAS.

Cap. 2. v. 20. Christo confixus sum cruci. Vivo autem jam non ego, etc. 425. 1
Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus, 376. 1. 455. 2. 515. 2. 557. 1
4. 19. Filioli mei, quos iterum parturio, donec, etc. 548. 1. 691. 2
26. Illa quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra, 499. 2
5. 22. Fructus spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, etc. 447. 2
6. 14. Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini Jesu Christi per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo, 424. 1. 448. 1. 515. 1

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

Cap. 2. v. 4. Deus qui dives est in misericordia propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo, etc. 428. 2

6. Consedere nos fecit in cœlestibus in Christo Jesu, 504. 1

12. Quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi, 503. 2

19. Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives Sanctorum, et domestici Dei, 713. 2

4. 14. Ut jam non simus, etc. et circumferamur omni vento doctrinæ, etc. ad circumventionem erroris, 406. 2

5. 14. Surge qui dormis, et illuminabit te Christus, 374. 1

26. Christus dilexit Ecclesiam, et tradidit semetipsum pro ea, ut illam sanctificaret, mundans lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, 482. 2. 552. 1

31. Et erunt duo in carne una, 708. 2

32. Erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico in Christo et in Ecclesia, 482. 2

6. 13. Vivus enim est sermo Dei, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ, etc. 511. 1

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

Cap. 1. v. 23. Cupio dissolvi et esse cum Christo, 377. 2

2. 7. Semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo, 385. 2

8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, *ibid.* 511. 1

3. 8. Propter quem omnia detrimentum feci et arbitror ut stercora ut Christum lucrifaciam, 375. 1

13. Fratres ego me non arbitror comprehendisse; unum autem quæ retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens me ipsum ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo, 470. 1

20. Nostra conversatio in cœlis est, 532. 1

21. Qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ, 412. 1

4. 1. Fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea: sic state in Domino, 523. 1

5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus, 648. 1

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

Cap. 2. v. 2. Instructi in charitate, et in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei et Patris Christi Jesu, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi, 392. 1

9. In ipso enim inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, 443. 2. 606. 1

14. Delens quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: et expolians principatus et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso, 514. 1

3. 3. Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo, 418. 1. 529. 1. 532. 1

4. Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria, 418. 1. 523. 1

12. Induite vos sicut electi Dei sancti et dilecti viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Dominus donavit vobis, ita ut vos, super omnia autem hæc charitatem habete, quod est vinculum perfectionis, 561. 1

EX EPISTOLA I. AD THESSALONICENSES.

Cap. 2. v. 7. Cum possemus vobis oneri esse ut Christi Apostoli, facti sumus parvuli in medio vestri, tamquam si nutrix foveat filios suos. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis, 469. 1

19. Vos enim estis corona nostra, et gaudium, 523. 1

EX EPISTOLA II. AD TIMOTHEUM.

Cap. 1. v. 8. Noli erubescere crucem Christi, neque me vinctum ejus, 541. 1

2. 15. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis, 535. 2

3. 5. Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes, 406. 2

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Cap. 1. v. 31. Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, 604. 1

7. Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis, 412. 1. 466. 1

2. 6. Vidimus Jesum per passionem gloria et honore coronatum, 522. 2

4. 15. Non habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum per omnia pro similitudine absque peccato: oportebat enim ut nobis esset Pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus, 616. 1

5. 1. Omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro omnibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, 544. 1

10. 5. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi, etc. Tunc dixi: Ecce venio: in cap. lib. scriptum est de me, ut faciam Deus, voluntatem tuam, 578. 2

11. 24. Fide Moyses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem, 521. 1

37. Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt: circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis, et in cavernis terræ, 397. 1

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis, et in cavernis terræ, 532. 2

EX EPISTOLA S. JACOBI.

Cap. 1. v. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur, 524. 1

15. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum vero cum consummatum fuerit, generat mortem, 402. 1

4. 6. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, 389. 1

EX EPISTOLA I. S. PETRI.

Cap. 2. v. 1. Sicut modo geniti infantes, rationabile, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem, si tamen gustastis, quoniam dulcis est Dominus, 581. 2

9. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis; ut virtutes annuntietis ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum, 384. 2

4. 13. Communicantes Christi passionibus gaudete, 613. 1

14. Si exprobramini nomine Christi, beati eritis, quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus spiritus, super vos requiescit, 524. 1. 613. 1

15. Nemo autem vestrum patiatur ut homicida aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem ut Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine, 617. 1

5. 5. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, 465. 2

EX EPISTOLA II. S. PETRI.

Cap. 1. v. 5. Vos autem curam omnem subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem, in pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem, 650. 1

EX EPISTOLA I. S. JOANNIS.

Cap. 1. v. 1. Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod respeximus, et manus nostræ contractaverunt de verbo vitæ, etc. 392. 2

2. 16. Omne quod est in mundo concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitæ, 554. 2

19. Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis, 401. 1
4. 9. In hoc apparuit charitas Dei in nobis quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum 513. 1
10. Quia Deus prior dilexit nos, 494. 1
16. Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo, 697. 2

EX APOCALYPSI.

Cap. 3. v. 16. Sed quia tepidus es, et nec calidus, nec frigidus, incipiam te evomere ex ore meo, 598. 1
18. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum et probatum, ut locuples fias, 606. 1
20. Ego sto ad ostium et pulso: si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo et ille mecum, 577. 2. 589. 1
5. 6. Vidi agnum habentem oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, qui discurrunt super omnem terram, 610. 2
6. 2 Ecce equus albus, et qui sedebat super illum habebat arcum, et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret, 410. 2. 523. 1
7. 9. Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat ex omnibus gentibus, et tribubus, et populis, et linguis, stantes ante thronum, et in conspectu agni amicti stolis albis, et palmæ in manibus eorum, et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro, qui sedet super thronum, et agno, 707. 1
9. Et palmæ in manibus eorum, 669. 1
11. 4. Hi sunt duæ olivæ et duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes, 384. 2
5. Et si quis voluerint eis nocere, ignis exiet de ore eorum, et devorabit inimicos eorum, 662. 2
14. 13. Beati mortui, qui in Domino moriuntur, 509. 1
14. Et vidi, et ecce nubem candidam, et super nubem sedentem similem filio hominis, habentem in capite suo coronam auream et in manu sua falcem acutam, 620. 1
19. 6. Audivi quasi vocem turbæ magnæ, et sicut vocem aquarum multarum, et sicut vocem tonitruum magnorum, dicentium: Alleluia, quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens. Gaudeamus et exultemus, et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiæ agni, et uxor ejus præparavit se, 701. 1
8. Alleluia, quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens. Gaudeamus et exsultemus, et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiæ agni, et uxor ejus præparavit se, et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti, etc. 523. 2
Byssinum enim justificationes sunt SS. 562. 2
12. In capite ejus diademata multa, 523. 2
16. Habet in vestimento: et in femore suo scriptum: Rex regum, et Dominus dominantium. *ibid.*
21. 2. Vidi sanctam civitatem Jerusalem novam descendentem de cœlo a Deo, paratam sicut sponsam ornatam viro suo, 504. 1
4. Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce nova facio omnia, 377. 2
22. 13. Ego sum α et ω, primus et novissimus, 708. 2

INDEX

RERUM ET VERBORUM,

QUÆ

IN HOC CANTICI COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A.

Abstractum pro concreto in Scriptura, 394. 1
Acervus tritici, fertilitatis et fœcunditatis symbolum, 654. 2
Accubitus Christi varii et multiplices, 420. 2. 423. 1
Activa vita, primus est status animæ Deum amantis, 358. 1
Adolescentulæ Cantici quænam, 387. 1
Adolescentulæ sunt animæ perfectæ, item animæ castæ, *ibid* 366. 1
Adoperta vox in translatione LXX. Interpretum quid significet, 406. 1
Adventus Dei in animam signa, 483. 2
Adversæ res et prosperæ læva et dextera significantur, 459. 1
Ægri omnia implent, 601. 2
Ægidius (B.) S. Francisci rogatus: *Quæ esset perfectionis via?* respondit *una uni*, 375. 1
Æthiopes Judam et dæmones pingunt albos, Sanctos vero et Angelos pingunt nigros, 395. 1. 2
Albinus sive Alcuinus Flaccus Bedæ discipulus, Caroli Magni magister, 369. 2
Albi sunt cæslis oculis. Quare, 609. 1
Amana qualis mons, et ubi situs, 553. 1
Amantes præ amoris excessu verba confundere et quasi inepte loqui solent, 378. 2
Aminadab quid sit, 639. 2
Aminadab an Salomonis filius, 617. 1
Amœbum carmen in Cantico, ubi alternis contendunt Sponsus et Sponsa, 434. 2
Amoris emblema, 696. 1. 697. 2
Amor dilatat cor, phantasiam et mentem, 391. 2
Amor morti comparatur, 693. 2
Amor triumphat de Deo, 411. 1
Amor cœlo dominatur, *ibid.*
Amor dignitatis nescius reverentiam nescit, 372. 1
Amor est magnes Amoris, 562. 1
Amoris summus gradus est amentia, 565. 2
Amor vehemens causat languorem et mortem, 457. 2
Amoris vis quanta, 478. 1. 500. 1
Amor pudorem nescit, 372. 1
Amor et potestas ex æquo præsumunt ac cum auctoritate et imperio libere loquuntur, *ibid.*
Amoris violenti tres gradus, 457. 2. 458. 1
Amor omnipotentem reddit quasi impotentem, 500. 2
Amoris divini quatuor gradus, 368. 1
Amor Dei est gladius fidelium, 511. 2
Amor Dei sauciari quam optabile, 458. 1
Amor Dei est causa omnis boni et pulchri, 431. 2
Amoris Christi robur, 697. 2. 698. 1
Amor est languor, 601. 2
Amoris et invidiæ antitheta, 698. 1
Amygdalis amaris necantur vulpes, 480. 2
Angeli cur pingantur alati, 597. 2
Angeli montibus comparantur, 461. 1
Angeli sunt vineæ florentes, 478. 1
Angeli equis figurati, 411. 2
Angeli sodales Christi quo pacto, 406. 2
Animæ duplex pulchritudo, 432. 1
Anima vineæ comparatur, 402. 1
Anima pia est lilium inter spinas, 445. 2
Anima solis, id est, tentationis ardore decolorata opem Christi implorat, 404. 1
Anima fidelis quo sensu dicatur *nigra et formosa*, 395. 2. 396. 2. 397. 2. 398. 1. 2
Anima (quomodo) sancta debeat quærere Deum, 493. 2. 494. 2. 495. 1
Animæ cupientis trahi ad Deum pia suspiria, 390. 2
Anima ad cœlestia anhelans est virgula fumi, 507. 1
Animam sanctam quomodo Deus visitet, 488. 1. 2
Animæ Deum amantis quatuor status, 368. 1
Anima sancta est accubitus Christi, 423. 1
Animæ pius somnus qualis, 460. 2
Anima torporem excutiens similis Mandragoræ, 679. 2
Anima casta lilium, 441. 1
Anima charitate flagrans est Ferculum Christi, 515. 1
Annulum sponsæ cur dare soleat sponsus, 690. 2
Antichristum (contra) certabit Elias et multi Religiosi, 692. 2
Antonius (S.) vidit totum mundum laqueis obtensum, 467. 2
Antonio (S.) cum dæmonibus periculose certanti occultus aderat Christus, 408. 1
Apes copulam carnalem nesciunt, sed virgines concipiunt, pariuntque, 414. 1
Aponius quo tempore floruerit, 369. 2
Apostoli equis figurati, 411. 2
Apostoli similes columbis, 469. 1
Apostoli et Evangelistæ sunt ubera Christi, 380. 2
Apostoli qualiter formosi, 469. 1
Apparitio mira Christi et duorum Apostolorum Petri et Jacobi juveni cuidam ad Cisterciensem Ordinem vocato, sed jam intorpescenti, 419. 1. 2
Aquæ viventes quænam dicantur, 571. 2
Aquilo quasi aquas ligans, 572. 2
Aquilo arboribus saluberrimus, 574. 1
Aquilonis et Austri symbola, 574. 2

Arabiæ felicis fertilitas, 637. 1
Arabum in fine mundi conversio, *ibid.*
Aromata Doctores et Confessores significant, 579. 1
Aromata septem Cantici sunt septem Ecclesiæ status, 569. 1
Ascensus Ferculi purpureus quid, 512. 2. 513. 1. 2. 515. 1
Asisoth quid, 455. 1
Athletæ in stadio decertaturi oleo se ad majus robur perungebant, 386. 1
Aurelius Cassiodorus Consul Romanus præclarus Cantici interpres, 369. 2
Aurora quid significetur in Cantico, 636. 2
Auroræ et Deiparæ analogia, 637. 1
Aurum *Paz* quid, 605. 1
Auster quasi haustor aquarum, 574. 2
Auster arboribus noxius, 575. 1
Auster et Aquilonis symbola, 574. 2

B.

Baal cur multis urbibus præponatur in Scriptura, 706. 1
Baal-hamom quid, 707. 2
Balsamum in Engaddi copiosum, 428. 2
Balsamum ut vitis putatur, 471. 2
Recens baptizatis olim dabatur lac et mel, 562. 1
Bernardus (S.) lacte B. Virginis suavissime pascitur, 382. 1
Bethel est Monasterium, 487. 1. 2
Bether an sit idem quod *Bethel*; et quid significet, *ibid.*
Brigitta (S.) desponsa Christo, 675. 2
Bonaventura (S.) pie visitatur a S. Thoma Aquinate et de suo præcipuo libro interrogatur, 450. 1
Bona terrena læva manu indicantur, cœlestia vero dextera, 459. 1
Botrus Cypri quid, 427. 1. Eucharistiam repræsentat, 430. 1
Botri Cypri varia symbola, *ibid.*

C.

Cœlibatus in primitiva Ecclesia plurimus, 387. 2
Cæremoniæ Ecclesiasticæ marenulis figuratæ, 420. 1
Calceus typus peccati, 590. 1
Calvariæ (mons) et mons Sion sunt quasi duo ejusdem montis juga, 551. 1
Camphora quid, 427. 1
Cancelli, paries, fenestræ in Cantico quid portendant, 466. 2. 467. 2. 468. 1. 2
Canticum Canticorum est instar dialogi, in quo interlocutores sunt sponsus Christus, sponsa Ecclesia, sponsi sodales, puta Apostoli et animæ perfectæ, adolescentulæ comites sponsæ, id est, animæ in virtute teneræ et crescentes, 366. 1
Cantico (in) sicut in parabolis duplex est sensus litteralis, nempe grammaticalis, qui est corticis litteræ, et metaphoricus sive parabolicus qui est, rei per metaphoram vel paraboiam significatæ, 363. 1
Cantico (in) iis nominibus appellatur Deus, quæ cum suavissima sint, amorem sponsæ excitant, fovent, acuunt et augent, 365. 2
Canticum Canticorum est carmen metro adstrictum, quod nonnulli Elegiacum esse censent ex hexametris et pentametris versibus conflatum, *ibid.*
Capilli Ecclesiæ quinam, 530. 2
Capillis verecundia et pudicitia exprimitur, *ibid.*
Capilli sunt contemplativi, 531. 2
Capillis Christi quinam significentur, 646. 1
Capillis religiosi comparantur, 530. 2. 532. 1
Capilli sunt sanctæ cogitationes, 531. 1
Capilli Heroum flavi, 529. 2
Capræ pascendo ascendunt, 530. 1
Capræ et hinnulo comparatur Christus, 465. 1
Caput aureum Ecclesiæ est S. Petrus, 606. 1. item charitas, *ibid.* 2
Capitis moderata inflexio humilitatem modestiamque testatur, 416. 1
Cardinales sunt columnæ, 513. 2
Carmel, id est, agnus circumcisus est occisus, 662. 1. 2
Carmelitæ, a monte Carmelo dicti, 662. 1
Cassiodorus qualis auctor, quo tempore floruerit, 369. 2
Castitatis tres gradus, 637. 1
Castitas custos fidei, 639. 2
Castitas elephantem facit longævum, 655. 1
Catharina (S.) Senensis duabus sibi a Christo oblatis coronis aurea una, spinea altera, hanc elegit, 524. 1
Catharinæ (S.) Senensis pius languor, 476. 2
Caverna maceriæ est sacra Scriptura, 478. 1
Caverna cœtus beatorum, 478. 1. 2
Caverna uterus Deiparæ et Bethleem: item uterus Elisabethæ; etiam speculum Christi, *ibid.*
Cedar quid, 660. 1. 2
Cedar filius fuit Ismaelis et Pater Arabum sive Nomadum, *ibid.*
Cella et Cellarium dicuntur a celando, 391. 2
Cella vinaria Cantici quænam, 450. 2
Cellæ tres sponsi, aromatica, unguentaria et vinaria, 451. 2
Cellaria cantici quænam, 391. 1. 392. 1
Cellaria sunt secreta divinitatis, 391. 1
Cellariis (in) Dei exultat anima sancta, 392. 2
Cellariis, sacra Scriptura, mysteria incarnationis, mortis et resurrectionis Christi, cœlum, paradisus terrestris, revelationes, visiones, raptus consolationes spirituales, Sacramenta, præcipue Eucharistia, adumbrantur, 391. 2
Cellaria sunt attributa divina, 392. 1. 2
Cervus dicitur Græce ἔλαφος ab extrahendo serpente, quod halitu suo serpentes e cavernis extrahat, 465. 1
Cervos (per) et capreas cantici quinam intelligantur, 461. 2
Chaldæus paraphrastes cantici quisnam, 369. 1
Charitas est rectitudo amoris, 394. 2
Charitas est ignis, 696. 1
Charitas donum alienum facit suum, 519. 2
Charitas est lectulus Christi, 510. 1. 2
Charitas sumitur aliquando pro re chara et pretiosa, 517. 1. item pro effigie seu statua charitatis, *ibid.* 2. 2
Charitas vexillum erigit virtutum, 454. 1
Charitas virtutibus omnibus coronatur, 519. 1
Charitas meliores semper præponit in affectu, sed non in actu, 454. 2
Charitas collo comparatur, 544. 2
Charitas omnipotentem reddit quasi impotentem. 500. 2
Charitatis robur in ordine consistit, 452. 2
Charitas est turris sive arx, 545. 1
Charitas est caput aureum Ecclesiæ, 608. 1
Charitatis vulnus, 558. 2
Charitatis incipientis, proficientis et perfectæ signa, 699. 1. 2
Charitatis pulchra effigies, 517. 1
Charitatis ubera, 380. 2
Charitas populi Romani, 517. 2
Christianismus est imitatio deitatis, 563. 1
Christus nomen est officii, *Jesus* nomen personæ, 385. 1
Christus non tantum est Pater fidelium, sed et mater, unde vocatur πατρομήτωρ 378. 2
Christus est quasi mammilla Dei Patris, 378. 2
Christus (quomodo) omnibus et cuilibet totus intendit. 483. 1. 2
Christi (sub) nativitatem fons olei Romæ scaturiit, ex quo per integrum diem continue oleum fluxit, 385. 2
Christi in specie parvuli variæ apparitiones, 683. 1
Christus pulcherrimus, imo ipsummet pulchrum, 444. 2
Christi qualis erat vultus, 480. 1
Christus fuit coloris rosei, 603. 2
Christus flos campi et lilium convallium, 447. 2
Christus pascit et pascitur inter lilia, id est, inter animas puras et castas, 485. 1
Christus quemque pro suo statu pascit, 485. 2
Christus uberibus suis nos lactat in Eucharistia, 380. 1
Christus fasciculus est myrrhæ in Eucharistia, 424. 2
Christus est nardus, et quare, 422. 2
Christus est caprea et hinnulus, quo sensu, 465. 1
Christus salit in montibus tripliciter, *ibid.*

Deus non invenitur in foro, 495. 2
Deus in triplici creatura invenitur, 495. 1
Deo varia nomina varie tribuit Scriptura, 565. 1
Deus videtur fugere a contemplativis, sicut navigantibus videntur fugere montes et sylvæ, cum juxta navigant, 598. 1
Dexteræ manus, ut et levæ varia symbola, 458. 2. 459. 1
Diaconorum officia, 547. 2
Diaconi hinnulis comparati, cur, *ibid*. 2
Diadema quid, et unde dicatur, 521. 1
Diadema regium insigne quis primus invenerit, *ibid.*
Diadema Christi quintuplex, 521. 1. 2
Diei et umbræ varia symbola, 486. 1
Dies vitæ Christi, 403. 2
Dilectio fortis ut mors, 693. 1
Dilectionis et æmulationis antitheta, 695. 1
Dilectus meus mihi, et ego illi: insolentia verba, quo sensu, 482. 1
Discretionis elogia, 660. 2
Doctores sunt tigna Ecclesiæ, 389. 1. 2
Doctores sunt columnæ argenteæ ferculi Christi, 514. 2
Doctores dentibus comparantur, 534. 1
Doctoribus (e priscis Ecclesiæ) quam multi religiosi, 420 1
Dominicus (S.) cum in Missa Christi corpus purissimis manibus in altum elevaret, cunctis qui aderant, spectantibus, visus est cubiti unius altitudine a terra sublevatus, 626. 2
Dominicus (S.) prædicabat e libro charitatis, 519. 1
Domus apud Hebræos thecam significat, 382. 1
Domus matris animæ piæ est meditatio, 685. 1
Domus genitricis Ecclesiæ est synagoga, 499. 1
Item Ecclesia Romana, S. Scriptura, mens, *ibid.* 499. 2. 500. 2
Donatistæ meridiem de sua Ecclesia male interpretantes refelluntur, 404. 2
Dormit Christus negligentibus, 465. 1
Drama quid sit, 365. 2
Duce (sine) viam vitæ ingredi periculosum, 497. 1

E.

Ebrietas contemplantium, 574. 1
Ebrietas spiritualis ab Eucharistia, 583. 2
Ebrietas mentis quartus contemplationis gradus, 593. 2
Ecclesia dicitur flos campi et lilium convallium variis de causis, 462. 1
Ecclesia hortus conclusus et fons signatus, 564. 2
Ecclesiæ pulchritudo, 533. 1
Ecclesia cur similis dicitur Jerusalem et Terræ urbibus, 6.9. 1
Ecclesiæ infantia fuit ab ortu Christi usque ad Pentecosten, seu missionem Spiritus Sancti: inde vero incipit ejus adolescentia, 492. 1
Ecclesia, quomodo dicatur *nigra et formosa*, 305. 2
Ecclesia ascendit de deserto, 686. 2
Ecclesia sub arbore malo suscitata, 688. 1
Ecclesiæ pulchritudo ac fortitudo consistit in ordine hierarchico, 629. 2
Ecclesiæ vestimenta quænam, 562. 2
Ecclesia Gentium, palmes est Christo viti insectus, 501. 2
Ecclesia odore aromatum fumo cur comparata, *ibid.*
Ecclesiæ tunica quænam, 592. 1
Ecclesia, lilium inter spinas infidelitatis, hæresum, et malorum Christianorum, 445. 1
Ecclesia sub umbra Christi quomodo quiescat, 448. 2
Ecclesiæ duplex pulchritudo, 431. 1
Ecclesia (in) primitiva plurimus cœlibatus, 387. 2
Ecstasis est animæ somnus, 528. 2
Ecstasis quomodo fiat, 626. 2
Ecstaseos tres causæ, *ibid.*
Eduardo (de S.) rege Angliæ memorabile exemplum, 625. 2
Elatæ palmarum, quid, 607. 1
Eleemosyna puteus aquarum viventium, 573. 1
Elephas diu vivit, et quare, 654. 2
Elephas biennio in matris utero gestatur, *ibid.*
Elephantis castitas mira, *ibid.*
Elephas adulteris infestus, 655. 1
Elias auctor Religiosorum, 531. 2
Eliseus osculo puerum mortuum suscitavit, 377. 2
Eleazarii (S.) comitis Ariani mira patientia, 425. 2
Emissiones quid, 567. 1
Engaddi, 428. 2
Engaddi significat fontem incisionis, oculum tentationis, oculum vel fontem felicitatis, 429. 1
Engaddi, id est, fons hœdi, baptismi symbolum, 429. 2
Engadditanæ uvæ delicatissimæ, 428. 1
Engadditanum vinum, *ibid.*
Egadditanum balsamum, 429. 1. 2
Episcopi sunt oculi Ecclesiæ, 657. 1
Equa animæ justi symbolum, 412. 1
Equa repræsentatur Ecclesiæ velocitas, obedientia, amplitudo, fœcunditas, 410. 1
Equa anima et humanitas Christi adumbrata, 412. 1
Equitatus Pharaonis in Cantico quid significet, 410. 1. 2
Equitatus animæ sanctæ, 412. 1
Equitatus Apostolicus, 411. 2. Et Angelicus *ibid.*
Evæ et Mariæ antithesis, 471. 1
Evangelica præcepta et consilia murenulis aureis indicata, 418. 2
Eucharistia est botrus Cypri, 430. 1
Eucharistia dicitur umbra Christi, 449. 1
Eucharistia est favus mellis, 581. 1
Eucharistia (in) Christus ubera sua nobis præbet sugenda, 380. 1
Eucharistia (in) Christus stat post parietem prospiciens per cancellos, 466. 2
Eucharistia ferculum Salomonis, 471. 2
Eucharistiam in cœna primus sumpsit Christus, 581. 2
Eucharistia præit Pontificem proficiscentem, 518. 2
Exemplum juvenis cujusdam ad Cisterciensem Ordinem vocati, 419. 2
Exempla fugientium Episcopatus, 594. 1
Exercitiorum crebra mutatio profectui valde contraria, 494. 1
Exercitus robur in ordine consistit, 45.. 2

F.

Fabianus (S.) a columba capiti suo insidente Pontifex designatur, 471. 2
Facies decora puritas fidei et operum, 480. 1
Facies Christi qualis? *ibid.* 1. Item B. Virginis, *ibid.*
Fasciculus myrrhæ, Christus in Eucharistia, 424. 2
Fasciculus myrrhæ Christi passionem, et mortificationem significat, 425. 1
Favi varia symbola, 582. 1
Favus a fovendo dictus, 561. 1
Favus mellis est sermo Sanctorum, 562. 1
Feliculæ (S.) in tormentis constantia, 456. 2
Fœminæ dos, pulchritudo, 431. 1
Femorum symbola, 649. 2
Fenestras (per) in Cantico quid intelligitur, 468. 1
Ferculum Salomonis quid, 512. 2. 514. 1. 515. 1
Ferculum triplex, 512. 2
Ferculum Eucharistiæ, 513. 1
Ferculum deitatis est humanitas, 514. 1
Ferculum Salomonis est Romana Ecclesia, 513. 1
Ficus etymon, 474. 1
Ficus viti cur jungatur, *ibid.*
Ficus significat mansuetos, vitis zelosos, 475. 2
Ficum censent multi fuisse pomum Adamo vetitum, 475. 1
Ficus de Christo exponitur, *ibid.*
Ficus dicta, bursa mellis, 574. 1
Ficus et vitis suavitatem cœlestis patriæ figurant, 510. 1
Ficu crucem Christi fabrefactam opinatur Bellonius, 475. 2
Filias (per) Jerusalem in Cantico quinam intelligantur, 395. 1
Filii matris meæ in Cantico quinam dicantur, 400. 2

Fistula (aroma) symbolum justitiæ, humilitatis, temperantiæ, orationis, 570. 2
Flammei nuptialis etymon, 520. 1
Flores primo erumpentes in calice suo lætiores et nitidiores videntur, 466. 1
Floribus et malis Cantici quidnam significetur, 455. 2. 388. 2
Floribus et bonis odoribus reficiuntur vires, 453. 2
Fons signatus quis, 564. 1
Fons Sabbaticus, 571. 2
Fons sacramentorum, 572. 2
Fons regius, 564. 1
Fons hortorum qualis, 571. 2
Fons olei sub nativitatem Christi Romæ scaturiit, e quo per integrum diem continuo oleum manavit, 385. 2
Foraminis symbola, 593. 2. 594. 2. 595. 1. 2
Foramen animæ est voluntas, 594. 1
Foramina petræ, quinque vulnera Christi, 477. 1
Foramina petræ, quatuor Evangelia, 478. 1
Fortitudo, Prælatorum virtus, 509. 1
Fortitudo Ecclesiæ ac animæ piæ oritur ex ejus pulchritudine, 630. 1
Forum subinde est furtum, 496. 1
Foro (in) sponsus seu Christus non invenitur, 495. 2
Franciscus (S.) desiderio Dei et cœli languens moritur, 458. 1
Frigus torporis nocet vineæ animæ, 481. 2
Fructus contemplationis, 528. 2
Fructus Christi varii, 449. 2
Fructus cœlestis osculi, 375. 2
Fugere sumitur pro festinare, 711. 1. et pro invadere, *ibid.*
Fulbertus (S.) Episcopus Carnotensis lacte B. Virginis Deiparæ sibi ab eadem instillato sanatur, 381. 2
Fumus recta ascendens similis palmæ, 502. 2
Fumo aromatum bene odoro Ecclesia comparatur; et quare,
Fusci apud Æthiopes pulchri, alibi vero deformes, 394. 1

G.

Galaad mons fertilis, 529. 2
Gemelli fœtus Cantici quinam, 535. 2
Genæ quomodo similes areolis aromatum, 611. 2
Genarum symbola, 539. 2. 541. 1. 2. 611. 2
Genis recta intentio comparata, 411. 1
Genæ purpureæ notant Virgines, 539. 1. item martyres, 540. 2
Gentium conversio mira quadrupliciter, 503. 2
Gertrudis (S.) decies divinum osculum dulcissimum cum psalmodiæ tota intenderet, sensit, 376. 1
Gertrudis (S.) quomodo signata Christo, 691. 2
Gladius fidelium est amor Dei, 511. 2
Gladius angelorum qualis, 511. 1
Gladius super femur significat mortificationem appetituum carnalium, 511. 1
Godefridus Bullonius primus e Christianis Hierosolymorum rex noluit coronari corona aurea in urbe, in qua Christus spinis coronatus est, 522. 1
Gradibus septem ad contemplationem ascenditur, 393. 1
Gradus quindecim contemplationis, 458. 1
Gratiam magnam parvus impedit defectus, 598. 1
Gregorii (S.) Magni charitas in pauperes quanta, 518. 1
Grossus quidnam, 474. 1
Grossis Judæi comparati, *ibid.* 2
Gustus primus est contemplationis gradus, 393. 1
Guttur in Cantico quid significet, 672. 2. 674. 1. 2

H.

Hæretici Ecclesiam matrem suam oppugnant, affligunt, decolorant, 401. 1
Hæretici quidam censuerunt B. Virginem esse deam ac ut deam adorarunt, 390. 1
Hæretici vulpes sunt, 480. 2
Hæretici quo sensu sodales Christi appellentur, 406. 2
Hæretici sunt spinæ, 415. 1
Hæreticus (nullus) pontifex Romæ sedit, 513. 2
Hebræorum mores a Latinis et Græcis multum discrepabant, 367. 1
Hebræi carent casibus, 516. 2
Hebræi per futurum exprimunt optativum quo carent 372. 1
Heliotropium animæ Christum amantis symbolum, 677. 1
Hermannus Contractus comes de Vernigem sub annum Domini 1040 composuit Antiph. *Salve regina*, 382. 1
Hermon, quid, 553. 1
Hesebon quæ et qualis, 656. 1
Hinnulis quomodo apte ubera comparentur, 516. 2
Hœdis immundæ cogitationes expressæ, 409. 2
Hortus conclusus quid, 564. 2
Hortus conclusus, claustra religiosorum, 571. 1
Hortus nucum quid significet, 711. 1
Hortus Jovis, 566. 1
Humanitas est paries Verbi incarnati, 467. 1
Humilitas mundi laqueos evadit secura, 467. 2
Humilitas est virgula fumi, 506. 1
Hyacinthi moderni sunt Chrysoliti, 565. 2
Hyacinthus (S.) ducitur in cœlum a B. Virgine ipso suæ Assumptionis die, 530. 2
Hyeme rigor legis Mosaicæ indicatur, 472. 1. 2

I.

Ignatius (S.) Martyr dictus est Deifer et Christifer, 515. 1
Ignatii (S.) Societ. Jesu fundatoris extasis, 626. 2
Imber errorum et vitiorum, 472. 1
Indifferentia opera media sunt inter virtutem et vitium, 410. 2
Inferni dolores subire quidam optabant Sancti, ut ex eo animas liberarent, 694. 2
Inspirationes sanctæ murenulis aureis denotatæ, 418. 2
Intentio recta oculo figurata, 433. 2
Invidiæ et amoris antitheses, 695. 1

J.

Jehova nomen Dei quid significet, 384. 1
Jehova, nomen Dei, qualiter oleum effusum, *ibid.*
Jerusalem est umbilicus, sive medium terræ, 651. 1
Jesu (nomen) quam salubre! quot virtutibus pollet, 386. 1
Jesu (nomen) includit cætera Dei nomina, *ibid.*
Jesu (nomen) est oleum effusum, *ibid.* 2
Jesus nomen est personæ, Christus nomen officii, *ibid.* 1
Joannes (duo) Baptista et Evangelista, duo ubera Christi, 378. 2. 379. 1
Joannes (S.) Baptista fuit turtur, 472. 1
Joannes (S.) Evangelista specie pauperis petit eleemosynam a S. Eduardo rege suo cliente, ab eoque annulum e digito detractum accipit, quem postea remisit, diemque obitus per nuntium prædixit, 633. 1
Joannes Gerson Cancellarius Parisiensis, triduo post completam suam in Canticum expositionem, vitam finivit, anno ætatis suæ 66, 370. 2
Jordanis unde dicatur, 572. 1
Judæa hortus Christi, 695. 1
Judæa vulpibus abundat, 480. 1
Judæi ad Christum in fine mundi convertentur, 704. 2
Judæi grossis significantur, 474. 1. 475. 1
Judæi per montes *Bether*, id est divisionis significantur, 489. 2
Juncturæ, femorum notant modestiam incessus, castitatem, concordiam, consonantiam virtutum, amorem conjugum, 649. 2
Juramentum venatorium sponsi, velut Pastoris, 461. 1
Justinus (S.) Philosphus ubinam sapientiam, quam quærebat, invenerit, 492. 2
Justus Orgelitanus quo tempore floruerit, 369. 2
Juvenis cujusdam ad Ordinem Cisterciensem vocati pulchrum exemplum, 412. 2

L.

Labarum Constantini quid, et unde sic dictum, 453. 1
Labiorum tria ornamenta, 537. 1
Labia Christi ut lilia ob sex analogias, 612. 1
Lac post vinum est venenum: vinum post lac optabilia, 580. 2
Lac e virorum uberibus aliquando expressum, 378. 2
Lac pro vino albo sumptum, 580. 2
Lac est Christi divinitas, 581. 1
Lævæ manus varia symbola, ut et dexteræ, 458. 2. 459. 1. 2
Languor charitatis describitur, 457. 1
Languor amoris a desiderio vitæ æternæ, *ibid.*
Languor et morbus ab amore, 456. 1
Languoris definitio, 602. 1
Languor amoris oritur ex liquefactione, 456. 2
Laquearia Ecclesiæ quænam, 438. 1. 439. 1
Latria quædam an competat B. Virgini, 603. 1
Lectuli Christi varia symbola, 436. 1. 2
Lectulus Christi fuit uterus B. Virginis, 438. 1
Lectulus Christi est Ecclesia Antiochena et Romana, 508. 1
Lectulus animæ peccatricis qualis, 493. 2
Lectulus, animæ est oratio, 509. 2
Lectulus Christi quis, 493. 1. 509. 1. 2
Leonis etymologia Hebræa, 579. 1
Leænæ num semel tantum pariant, 652. 1
Libanus mons ubi situs, 630. 1. Cur sic dictus ille, *ibid.*
Liber divinitatis mundus dictus est a S. Antonio, 402. 2
Liber S. Bonaventuræ præcipuus qualis, 430. 1
Lieba (S.) virgo pulcherrima, unde sic dicta, 667. 1. a Carolo Magno et uxore ejus Hildegarde sæpius accersita ac in honore habita, *ibid.*
Ligna Libani (quinam per) intelliguntur in Cantico, 571. 1
Ligustrum qualis frutex, 427. 2
Lilium florum celsissimum, 443. 2
Lilio nihil fœcundius, *ibid.*
Lilium est symbolum Christi, 443. 1
Lilium adversus serpentes et venena remedium, 446. 2
Lilia symbolum sunt evectionis ex humili loco ad eximiam dignitatem et gloriam, 653. 1
Lilia Christi, 485. 1
Lilium spei symbolum, 612. 2
Lilium convallium convenit Ecclesiæ multis de causis, 432. 1
Lilia pura legum observantia, 485. 2
Lilium animam castam significat, 444. 1
Lilia (inter) id est animas puras et castas Christus pascit et pascitur, 485. 1
Liquefactio animæ quænam, 603. 2. Quomodo fiat, *ibid.*
Littera ש *schin* quæ media est nominis Jesu, speciem babet candelabri, sive lucernæ tricipitis, 385. 2
Lucia (S.) oculos sibi erutos Tyranno se persequenti misit velut virginitatis suæ obsides et tutores, 527. 1
Lugentes solent caput et faciem velo operire, 406. 1
Luna quid repræsentet in Cantico, 633. 2
Lydwina (S.) per 30. annos et amplius gravissimis afflicta doloribus et morbis, patientiæ corona nobilitatur, 524. 1

M.

Magnes amoris amor, 362. 1
Mahomet quo anno natus, 641. 1
Mahomet fuit Arabs et dux Arabum, 657. 1
Malum punicum unde dicatur, 539. 1
Mala punica quænam, 568. 1
Mammæ Ecclesiæ quænam, 560. 1
Mandragoræ quid, 678. 1. 2. 679. 1. 2
Mandragora mas et fœmina, 679. 1
Mandragora symbolum contemplationis, 680. 2
Mandragora vim habet conciliandi amorem, 678. 2
Manus tornatiles quid significent, 613. 2
Margaritæ Midleton egregia verba, 551. 1
Mariæ (B. Virginis) qualis fuit vultus, 480. 1. 532. 2
B. Virginis statura fuit procera, 670. 1. Similis palmæ, *ibid.*
B. Virginis facies describitur, 399. 2
B. Virgo num fuerit fusca, *ibid.*
Mariæ oculi pulcherrimi, 631. 2
B. Virgo quo sensu dicatur nigra et formosa, 396. 2. 397. 1
B. Virginis labia qualia, 538. 1
B. Virginis pulchritudo duplex, 432. 1
B. Virginis somnus qualis, 586. 1
B. Virginis languor, et mors ab amore, 457. 1
B. Virgo mox ut Christum peperit, eum profundissima reverentia adoravit, et illico osculum dedit pedibus ejus, quasi Deo; manibus, quasi Domino; ori, quasi filio, 377. 1
B. Virgini osculum Dei quadruplex proprie competit, *ibid.*
An B. Virgo viderit in hoc mundo divinam essentiam, 529. 1
B. Virginem quidam hæretici censuerunt esse deam, eamque ut deam adorarunt, 390. 1
B. Virgo meruit de congruo Christi incarnationem, imo ejus maternitatem, ut scilicet ipsa una ex omnibus fieret mater Christi, 377. 1
B. Virgo Apostolorum doctrix, 537. 1
Mariæ et auroræ analogia, 637. 1
B. Virgo lilium inter spinas, 446. 2
B. Virgo rosæ comparatur, *ibid.*
B. Virgo api comparata, 414. 1
Maria puteus aquarum viventium, 573. 1
B. Virgo est collum Ecclesiæ, 545. 2
B. Virgo templum fuit cedrinum, in quo habitavit Verbum, 440. 1
B. Virgo terribilis dæmonibus, hæreticis et impiis sicut castrorum acies ordinata, 630. 1
B. Virgo leæna, 652. 1
B. Virgo multoties martyr, 426. 2
B. Virgo prima virginitatis vexillum extulit, 537. 1
Mariæ (septem) dotes, septem vitiis adversæ, 548. 2
Deiparæ maternus amor in filium, 484. 1. 2
B. Virgo S. Bernardum lacte suo aspergit, 382. 1
B. Virgo S. Fulberti linguam sacro igno correptam lacte e suis sacris uberibus expresso sanat, 382. 1
B. Virgo visibiliter apparet clerico cuidam Nivernensi animam agenti, et e sacri uberis papilla lac exprimens, labiis ejus instillat, ac eum sanitati restituit, 336. 2
B. Virgo passa est plusquam martyres, et mortales cæteri, 699. 2
Mariæ et Evæ antitheses, 471. 1
B. Virginis sexaginta tres basilicas (quot nempe sunt in corona una salutationes Angelicæ) Roma pie ædificavit, 520. 2
Marinæ (S.) martyri cœlestem coronam imponit columba, 470. 2
Martyres genis purpureis similes, 637. 1
Martyres murenulis aureis signati, 418. 2
Martyrum robur ex cruce Christi, 478. 1
Meditatio est similis piscinæ, 658. 1
Membra corporis in Cantico sæpe laudata quomodo intelligenda, 366. 2
Mens ad se trahens Deum, trahitur ad Deum, 388. 1
Meretrices olim ex pudore se palliolo aut velo tegere solebant, 406. 1
Meridies claram et universalem fidei prædicationem, quæ una est ex Ecclesiæ Orthodoxæ notis, significat, 403. 2
Meridies symbolum ardentis persecutionis, 403. 1. Item summæ claritatis et charitatis, *ibid.*
Meridies Ecclesiæ Romanæ symbolum, 404. 1
Meridies in Eucharistia, *ibid.* 2
Meridies in cœlo, 405. 1
Meridies beatæ æternitatis, *ibid.*
Meridies, summus contemplationis gradus, *ibid.*
Meridies symbolum Jerusalem et Sionis, 403. 2
Meridies Christi nativitatem, et ejus crucifixionem adumbrat, *ibid.*
Meridies sunt charitate ferventes, 404. 2
Millenarius numerus est cubus denarii, 708. 2
Millenarius numerus symbolum virginitatis, 708. 1
Millenarius numerus Christo proprie competit, 708. 2. Significat consummationem mundi, *ibid.*

Osculi quatuor symbola, 373. 1
Osculo doctrina Christi significatur, 374. 1
Osculum Eucharistiæ, 376. 1
Osculum unionis mysticum, *ibid.*
Osculum resurrectionis, 377. 2
Osculum Christi ethicum est amor, 375. 1
Osculum Christi quam suave, 377. 2
Osculum SS. Trinitatis in principio Cantici, 373. 2
Osculum Dei et justi, 374. 2
Osculum Dei et pœnitentis, *ibid.* 1
Osculum Dei et amantis, 375. 1
Osculum Dei et orantis, 374. 2
Osculum Dei et B. Virginis quadruplex, 377. 1
Osculum Christi physicum est unio hypostatica, 372. 2
Osculum symbolum est reconciliationis, pacis et concordiæ, salutationis et bonæ apprecationis, amoris et intimæ conjunctionis, 373. 1
Osculo Eliseus puerum mortuum in vitam revocavit, 380. 1
Osculum pedum servorum, et subditorum, et osculum oris sponsarum et summe amantium, 372. 1
Osculo Spiritus Sanctus significatur, 374. 2
Osculum triplex pedis, manus et oris, 375. 1
Ostium cur dicatur sponsæ soror, 705. 1

P.

Palma describitur, 607. 1
Palmæ radix perfecta, 668. 1
Palmæ comparatur vir sanctus, *ibid.* 2
Palma est Crux Christi, 670. 1. 2
Paries Verbi incarnati est humanitas, 466. 2
Parvus defectus magnam impedit gratiam, 598. 1
Pascit quemque pro suo statu Christus, 485. 2
Pascere et pasci idem est Christo, *ibid.*
Patientia nuce figuratur, 658. 1
Paulus (S.) quam sæpe repetat in suis Epistolis nomen Jesu et nomen Christi, 385. 1
Paulus (S.) totus charitas, 519. 1
Peccatorum lectuli quales, 493. 2
Pectoris physiognomia, 615. 2
Pectus Christi et Salomonis quale, *ibid.* 1
Pedes lavabant antiqui dum ibant cubitum, 593. 1
Perfecti ad unum aspirent, 634. 1
Pessulus horti conclusi quis, 565. 1
Petrus (S.) caput aureum Ecclesiæ, 606. 1
Petrus Faber primus S. Ignatii fundatoris Jesu socius in obedientia moritur, 419. 2
Philippus (S.) Nerius charitate vulneratus languebat jugiter, 456. 2
Pietas populi Romani, 513. 2
Piscinæ meditatio, 657. 2
Piscina triplex oculorum significatur pulchritudo, 656. 2
Plateas (per) et vicos Cantici quidnam intelligatur, 496. 1
Polygamia olim erat licita apud Hebræos, 632. 1
Pomum commune multis fructibus vocabulum, 447. 1
Pomum Adamo vetitum, ficum fuisse multi censent, 475. 1
Pomo Christus apposite comparatur, 447. 1
Pomus est Crux Christi *ibid.* 2
Pomi umbra jucundissima, 448. 1
Prælati non debent esse tyrones, sed exercitati, et perfecti, 509. 2
Prælati sunt tigna Ecclesiæ, 438. 2
Prælatus sit subditorum suorum mater, 392. 1
Prælatis duo sint ubera, scilicet maternus affectus congratulationis et compassionis, 381. 2
Prophetarum de Christo Ecclesiæ sponso vota, 373. 2
Prophetæ oculi Ecclesiæ, unde videntes dicti, 527. 1
Prophetarum (in) lectione sapientiam et fidem Christianam reperit S. Justinus, 493. 2
Propugnacula argentea quid significent, 705. 1
Pulchritudo corporis externa templis Ægyptiorum comparata, 527. 2
Pulchritudo dos puellarum, 431. 1
Pulchritudo Ecclesiæ, 550. 2. 551. 1
Pulchritudo Ecclesiæ, duplex, 431. 1. 2. Ut et animæ, *ibid.* 2
Pulvis pigmentarius virtutes significat orationis et mortificationis comites, 503. 1
Puniceum malum unde sic dictum, 559. 1
Puteus aquarum viventium quis, 572. 1

Q.

Quadrigæ Aminadab quid significent, 639. 2. 640. 1. 2
Qui quærit Deum, jam aliquo modo eum habet, 495. 2
Quærit anima Deum septem de causis, *ibid.*
Quærendus est Deus, qua via et quomodo invenitur, 493. 2. 495. 1
Quies explicat, cura implicat, 495. 1

R.

Radegundis (S.) in specie columbæ navim periclitantem circumvolitans, eam a naufragio liberat, 470. 2
Reclinatorium aureum ferculi Salomonis quid sit, 512. 2
Rectitudinem (ad) duo requiruntur, nempe recta actio et recta intentio, 394. 1
Rectitudo amoris est charitas, 379. 2
Regulæ monasticæ sunt murenulæ aureæ, 419. 1
Relaxationes regulæ et disciplinæ sunt vulpes parvulæ quæ demoliuntur vineas, 481. 2
Religio dicitur a religando, 415. 1
Religiosi dentibus comparati, 536. 1
Religiosi sunt chori castrorum, 645. 2. Cur, 646. 1
Religiosi sunt laquearia Ecclesiæ cypressina, 439. 2
Religiosi fuere priscorum Ecclesiæ doctorum plurimi, 420. 1
Religiosos (per) Deus reformat Ecclesiam, 635. 2
Religiosorum scapulare obedientiæ admonet, 416. 1
Revelationibus (de) sanctarum Gertrudis et Brigittæ quid sentiendum, 693. 1
Roma quoad situm est munitissima, 508. 2
Roma (cur) est caput Ecclesiæ, *ibid.*
Roma, id est robur, fortitudo, *ibid.*
Romæ nullus sedit Pontifex hæreticus, 513. 2
Romæ calx ad ædificandum est tenacissima et solidissima, 436. 1
Roma sola magnificas basilicas et templa in B. Virginis honorem ad 63. quot salutationes Angelicæ recitantur in corona seu rosario, ædificavit, 530. 2
Romana Ecclesia quantum a Christo dilecta, 518. 1
Romani populi charitas et eleemosynæ, 518. 1
Romani populi pietas, 513. 2
Roris symbola, 590. 1. 591. 1
Roseus color pulcherrimus, 603. 1. Fuit heroum, *ibid.*

S.

Sabbati die majora beneficia confert B. Virgo, 575. 1
Saddai hoc est, mammeus dicitur Deus apud Hebræos, 378. 2
Salomon quot uxores habuerit, 632. 2
Salve Regina a quonam compositum, 382. 1
Sanctimonialis quædam effodit sibi oculos, quos ad adolescentem amasium misit, ne amplius ipsi essent scandalo, 527. 1
Saltus (plures) Christi, 482. 2
Salutem (ad aliorum) procurandam Christus animam perfectam urget quatuor stimulis, 656. 2
Sanctus est similis palmæ, 668. 2. 669. 1
Sancti sunt montes per virtutis eminentiam, et valles per humilitatem, 487. 2
Sancti dolores inferni subire optarunt, ut animas ex eo liberarent, 694. 2
Sanctior (quo quis) est, eo ad majorem sanctitatem aspirat, 470. 1
Sanir mons an idem quod Seir, 553. 1
Sapphirus qualis gemma, 615. 1
Satietas tertius contemplationis gradus, 392. 2

Scapulare monasticum obedientiæ admonet, 416. 1
Scholastica (S.) S. Benedicti soror specie columbæ in cœlum ascendere visa est, 470. 2
Scriptura (S.) est Christi lectulus, 510. 1
Scriptura sacra fons et puteus, 572. 2
Scriptura sacra est favus mellis, 562. 1
Scriptura sacra est caverna maceriæ, 478. 1
Scripturæ sacræ intelligentia murenulis aureis expressa, 417. 2
Scriptura (in) sacra res sæpe vocatur talis, qualis exterius apparet, 367. 1
Scriptura (in) sacra eidem personæ et rei diversa nonnumquam nomina dantur, *ibid.*
Scripturæ (in) parabolis adduntur subinde emblemata ad elegantiam parabolæ; quæ non est necesse, imo nonnumquam est impossibile applicare rei per parabolam significatæ, 365. 1
Securitas quintus contemplationis gradus, 393. 2
Sella purpurea quid, 513. 2
Sensuum distinctio in Cantico Canticorum, 566. 2
Sermo sanctorum favo mellis comparatur, 562. 1
Sexagesimus numerus perfectus est, et quare, 508. 1
Sexaginta fortes Ecclesiæ sunt Pastores, Doctores, et Sancti, *ibid.* 2
Signaculum quid, 690. 1. 2
Signa adventus Dei in animam, 433. 2
Simoni (R. P.) Carmelitarum Generali oranti habitus candidus datur a B. Virgine, 663. 1
Sodales sponsi in Cantico quinam, 406. 3
Sol quid significet in Cantico, 633. 2
Sol charitatis æstum significat, 399. 2
Somniare de virtute est signum perfectæ virtutis, 587. 1
Somnus Ecclesiæ, 586. 1
Somnus animæ est humanarum rerum oblivio, 461. 2. item oratio meditatio, extasis, *ibid.*
Somnus animæ vigilantis, 586. 2
Sotheris (S.) virginis et martyris constantia, 493. 1
Spina cito floret, cito arescit, aculeis pungit, 445. 1
Spinis coronatus est Christus duas ob causas, 522. 2
Spiritus Sanctus est umbra Christi, 523. 1
Spiritus Sanctus est osculum, 375. 1
Sponsa dum statim in initio Cantici postulat osculum, num sit inverecunda, 372. 1
Sponsa num fuerit filia Salomonis, 645. 1
Sponsa vocatur amor quia summe amabilis, 570. 2
Sponsæ soror cur dicatur murus, 702. 1. 2
Sponsus et sponsa Cantici quinam, 367. 2
Sponsus apud Hebræos non accedebat ad sponsam, nisi ubi traducta fuerat in domum sponsi, 491. 1
Sponsi apud antiquos corona redimiti, et unguentis delibuti nuptias inibant, 382. 2
Sponsus vocatur frater, cur, 682. 1
Sponsi olim coronabantur, 520. 2. Quare, *ibid.*
Stacte quid, 424. 1
Sulamitis, id est, Salomonis uxor, 612. 2
Sulamitis et Sunamitis an idem sint, *ibid.*
Sulamitis quæ sit moraliter, 613. 1
Sultani unde dicti, 543. 1
Sunamitis, id est, oriunda ex Sunam oppido, 612. 1
Susanna, id est, lilium, 442. 1
Susanna virgo in Japonia, 551. 1
Synagoga Christi noverca, 523. 2
Synagoga Mater Ecclesiæ Christianæ dicitur, eo quod primi Christiani, hoc est, Apostoli fuere oriundi a Judæis, 492. 2
Synagoga Judæorum est soror junior Ecclesiæ Gentium, 700. 2
Synagoga Judæorum in fine mundi conversa Christo credet, 701. 2

T.

Talpiijoth quid, 542. 2
Tarde respondentis Christo pœna, 693. 2
Tarditas tarditate punitur, 596.
Templa B. Virgini sacra quot Romæ, 520. 2
Tersa urbs admodum speciosa in tribu Manasse, alio in monte sita, ubi Jeroboam primus Rex Israel sive decem tribuum thronum suum collocavit, eamque regni caput effecit, 580. 1
Thadæus, id est uberalis; *Thad*, enim chaldaice significat uber, 380. 1
Theresiam vocat Christus sponsam suam, 675. 2
Theresia (S.) ex vehementi Christi desiderio moritur, amoris languore absumpta, 458. 1
Thomas (S.) Aquinas post mortem gemmatus et torquatus apparuit, 420. 1
Thus, aromatum est odoratissimum et lucidissimum, 503. 1
Thus orationis symbolum, 503. 1
Tigna et laquearia Ecclesiæ quænam, 438. 2
Tigna animæ sunt virtutes Cardinales, *ibid.*
Torquati quinam, 416. 1
Trahit Deus amore et timore, 388. 2
Trahere (Verbum) notat renitentiam appetitus, *ibid.*
Qui Deum ad se trahit, ipse trahitur ad Deum, *ibid.*
Tranquillitas sextus contemplationis gradus, 393. 2
Tres patres anonymi, qui sæpe apud Theodoretum citantur, quinam, 369. 1
Tribulationes et afflictiones sunt Christi dapes, 580. 1
Tritici acervus fertilitatis est symbolum, 655. 2
Tunica Ecclesiæ quænam, 592. 1
Turcarum imperii origo, 641. 2
Turris David quæ, 542. 1
Turris David sacra scriptura, 543. 2
Turris eburnea quid, 655. 2
Turris Libani quænam, 658. 2
Turris et nasi comparatio, 659. 1
Turtur veris indicium, 471. 1
Turtur amat solitudinem, 415. 2
Turtur gemebunda, 414. 1
Turtur sapientiæ symbolum, et quare, *ibid.*
Turtur Christi symbolum, 413. 2
Turturis et animæ piæ collatio, *ibid.* 1
Turtur symbolum monogamiæ, viduitatis et fidelitatis, 413. 1
Turtur perseverantis amoris simulacrum, 473. 1
Turtur pœnitentiæ symbolum, 472. 2
Item silentii et solitudinis, 473. 1
Turtur S. Joannem Baptistam et Apostolos symbolice repræsentat, 472. 1
Turtures plumis torquati, 474. 2

U.

Ubera amoris sedes ac symbolum, 560. 2
Ubera Christi quænam, 378. 2
Ubera charitatis, 380. 2
Ubera cœlestis sponsi duplicia, 378. 1
Ubera præbet Christus in Eucharistia, 380. 1
Ubera sponsi consolationes spirituales, 381. 1
Ubera in quo hinnulis similia, 547. 1
Uberum nomine suavem sponsi halitum expetit sponsa, 379. 1
Ubera quomodo dantur Christo, 378. 1
Ubera sponsi dilectio Dei et proximi, 381. 1
Ubera Christi interna, et externa quæ, 380. 1
Ubera (duo) novum et vetus testamentum, amorem Dei et proximi, congratulationem et compassionem indicant, 426 1
Ubera (duo) Christi, duo Joannes Baptista et Evangelista, 379. 1
Ubera (duo prælatorum) quænam, 381. 2
Ubera significant doctrinam Christi qua fideles lactat, 381. 2
Uberum varia symbola, 547. 1. 2. 548. 1. 2
Umbilicus quid, 651. 1
Umbilici natura, finis et significatio, *ibid.*
Umbilicus est mens sancta, 652. 1
Umbræ symbola, 486. 2
Umbra pomi jucundissima, 545. 1
Umbra (sub) Christi quiescit Ecclesia et anima sancta: quænam sit hæc umbra, 415. 1

Unctio Christi duplex, 384. 2
Unguenta animæ mystica tria, 383. 1
Unguentis charismata Spiritus S. significantur, 382. 2
Unguentis, Christi gratiæ, charismata, miracula figurantur, 390. 2
Unguentum gratiæ, 384. 1
Unguentum misericordiæ, *ibid.* 2
Unio fidelium Ecclesiam reddit invincibilem, 577. 2
Unio contemplantis animæ quomodo fiat, 370. 1
Unio realis sponsæ seu animæ fidelis cum Christo in Eucharistia, quæ, 451. 2. Quomodo fiat, *ibid.*
Unionis animæ contemplativæ effectus, 376. 2
Unum (ad) adspirent perfecti, 634. 1
Uxores a viris olim nomen accipiebant, 367. 1

V.

Velamen sponsarum ob modestiam, 406. 1
Velum est vallum virginitatis, 540. 1
Venatorium sponsi pastoris juramentum, 461. 1
Venter quid significet symbolice? 654. 1
Venter sumitur pro passionibus et affectibus, 615. 2
Venter pro visceribus misericordiæ, *ibid.*
Venter Christi sunt conjugati, 616. 1
Ventris mediocritas, et pectoris strictura significat altitudinem intellectus et boni consilii, 615. 1
Ver tempus vitæ Christi, 473. 2
Veris varia indicia, 471. 1
Vestimenta Ecclesiæ quænam, 562. 2
Veteri (a) homine exeat homo ac novum induat, 409. 1
Vexillare charitatem quid significet, 453. 1
Vexilla (duo) militaria, Christi et Luciferi. 454. 1
Vigiles in Cantico significant Pontifices et principes Hierosolymitanos, Angelos, Apostolos, præsules, pastores, etc. 719. 2. Item Prophetas, Philosophos, hæreticos, 497. 2
Vinea in Cantico quid significet? et cur ejus crebro fiat mentio, 366. 1
Vineæ comparatur Ecclesia tam Gentium, quam Judæorum, 706. 2. 707. 1.
Vineæ florentes sunt Angeli, 509. 2. Item Patriarchæ, *ibid.*
Vinea mentis justo excolenda, 481. 1
Vineis multum nocent vulpes, 480. 1
Vinum est lac senum, 580. 2
Vinum mulieribus Romanis olim probibitum, 373. 1
Vinum delicias corporeas significat, 380. 2
Vinum dulce cum lacte mixtum gratum et utile, 581. 1
Vinum Engadditanum, 427. 1
Vinum nota et causa est libidinis furentis, 379. 2
Vinum post lac est optimum, lac post vinum est venenum, 580. 2
Vinum charitatis et amoris symbolum, 451. 2
Vinum album lac dictum, 580. 2
Vinum austeritatem legis Mosaicæ figurat, 380. 2
Virorum (e) uberibus aliquando lac expressum, 378. 2
Virginitas est pomum pulcherrimum, 578. 1
Virginitas murenulis aureis figurata, 418. 1
Virginum elogia, 539. 2
Virgines Solymitanæ et Arabicæ ita faciem velabant, ut unum solum oculum liberarent, 556. 1
Virgula fumi, quid, 503. 2. 506. 1. 507. 1
Virtus vera et perfecta nihil est aliud quam ordo amoris, 452. 2. Vitium vero inordinatio, 454. 1
Vita ex actione et contemplatione mixta tertius est status animæ Deum amantis, 368. 1
Vitæ spiritualis perfectionis qualis status, *ibid.*
Vitis et ficus cur jungantur simul, 474. 1
Vitis et ficus suavitatem cœlestis patriæ innuunt, 475. 2
Vitis zelosos indicat, ficus vero mansuetos, *ibid.*
Vites et uva adsciscunt sibi saporem fruticum juxta radices suas crescentium, 428. 1
Vites in veris initio putandæ, 471. 2
Vox dulcis, prædicatio verbi divini, 479. 1
Vulnus charitatis quam amabile, 457. 1
Vulnera quinque Christi, foramina petræ, 477. 1
Vulpes in Judæa multæ, 480. 1
Vulpes quantum vineis noceant, *ibid.*
Vulpes parvæ quosnam indicet, 481. 1
Vulpes parvulæ quæ demoliuntur vineas sunt detractores, susurrones, adulatores, 481. 2
Vulpes parvulæ sunt relaxationes regulæ et disciplinæ *ibid.*
Vulpes sunt hæretici, 480. 2
Vulpes quomodo capiendæ, *ibid.*
Vulpes fuere duo Herodes, 482. 1
Vulpes parvulæ dicuntur dæmones, et quare, 481. 1
Vulpes amygdalis amaris necantur, 480. 2

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR.

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

"Erunt signa in sole et luna," etc. Ecclesiæ Christianæ initium, ortus, progressus et perfectio in sole et luna repræsentatur, 635 2

"Videte ficulneam." Ficus est symbolum crucis, et ipsiusmet Christi ob varias analogias, 475. 1. Suavitate ficus, quæ plane saccharea est, patriæ cœlestis suavitas insinuatur, *ibid*. 2

DOMINICA II. ADVENTUS.

"Pauperes evangelizantur." Christus quippe pauperculis et rusticis maxime prædicavit, 676. 1. Hinc etiam rure in suburbio Bethlehemitico voluit nasci, *ibid*. 2

"Arundinem vento agitatam." Talis non est justus; sed, si habeat virtutes solidas, hæ animæ ejus sunt velut tigna et laquearia cypressina, 439. 1. et seq. et maxime constantia, quæ arundini mobili adversatur, *ibid*.

Ut arundo recta, enodis, et subtilis est, ita et anima sancta recta, simplex et subtilis esse debet, ut in cœlum se extendat, 506. 2

DOMINICA III. ADVENTUS.

"Tu quis es?" Sic se unusquisque examinet oportet: cæterum ipsum conscientiæ examen, est velut enucleatio nucis, 639. 1. 2

"Elias es tu?" Similis fuit Joannes Eliæ, quoad spiritum, et vitam monasticam: Elias quippe fuit institutor Religiosorum cœtuum, 531. 1. 2. 532. 1. *Vide notata Dominica XXIV. post Pentecosten.*

"Neque Propheta." prophetæ sunt amici Dei, 583. 1

"Ego vox clamantis in deserto." Joannes proinde vere turtur fuit, qui sub initium veris auditur, tota hieme in antris latens, 472. 1. Ejus vox non aliud fuit quam gemitus et prædicatio pœnitentiæ, *ibid*. Joannes fuit præco et præcursori Christi, ejusque quodammodo vox, 621. 1. 2. Fovit quoque velut uber, doctrinæ lac emulgens, 379. 1

"In deserto." Joannes quippe in solitudine et silentio vixit, utriusque autem symbolum est turtur, 472. 2

FERIA IV. QUAT. TEMPOR. ADVENT.

"Rorate, cœli, desuper." Patrum veterum, tum Prophetarum, tum Patriarcharum, desiderium anxie adventum Christi in carnem optantium, 372. 2. 373. 1

Prophetarum de Christo, sponso Ecclesiæ votum, 373. 2

Beata Virgo ardentissime præ aliis Prophetis et Patriarchis Verbi divini incarnationem desiderabat, 377. 1

Hinc Dei Filius, gemitibus plorantis mundi, et suspiriis veterum Patrum motus, dignatus est ad nostram humilitatem descendere, 420. 2. Quis ejus in incarnatione fuerit accubitus, 421. 1. Amor illius erga genus humanum ipsum, cum esset omnipotens, fecit quodammodo impotentem, 500. 2

Incarnationis mysterium est cellarium animæ devotæ, in quo velut inebriatur, 391 2. 451. 1. Fuit ipsa velut saltus Christi salientis e cœlo in uterum et stabulum, 463. 2. 465. 1. 2. Dies incarnationis fuit ei velut dies desponsationis, 522. 1

Humanitas Christi est velut equa, cui insidens divinitas, mirabilia est operata, 412. 1. Unio hypostatica fuit physicum osculum Christi, 371. 1. 372. 2. Humanitas assumpta fuit ejus quodammodo lectus, 436. 1. Hæc ejus deitatis fulgorem temperabat, 466. 2. Est ferculum ejus deitatis, 514. 1. et ipsum quidem charitate constratum, 519. 1. Humanam naturam ipse velut stolam regiam et diadema assumpsit, 521. 1. 2. Ipsa est columba una, quam sibi Christus despondit, 635. 1. Ejus pulchritudo, *ibid*. 637. 1

Qualis fuerit B. Virgo, dum uterum ferret, 400. 1. Ipsa fuit velut hortus deliciarum, in quem Christus delicias capturus descendit, 625. 1. *Vide notata in festo Nativitatis Domini, et Annuntiationis B. Virginis.*

DOMINICA IV. ADVENTUS.

"Parate viam Domini." Joannes omne hominum genus, et sigillatim ipsos milites stipendiarios, in deserto ducebat, et suo quemque statui congrue monebat; quod et nostros verbi Dei præcones imitari, et unicuique ad captum accommodata dispertiri oportet, 563. 2

"Prædicans baptismum pœnitentiæ." Joannes nihil aliud Judæis prædicavit, quam dolorem de peccatis, et pœnitentiæ susceptionem, 472. 1. Turtur pœnitentiæ symbolum est, *ibid*. 2. item silentii et solitudinis, 472. 2. Turturis cantus est gemitus, 473. 1

"Erunt prava in directa." Duo ad rectitudinem requiruntur, 394. 1. Amor erga Deum omnia rectificat, *ibid*. 2

"Omnis vallis implebitur." Convalles denotant humiles, qui replentur et exaltantur, 487. 2. Sancti sunt valles per humilitatem, 487. 1. 2

"Omnis collis humiliabitur." *Vide notata Dominica post Pentecosten.*

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

"Bethleem." Habuit ea in suburbiis cavernam, in quam Deipara ingressa est, filium paritura, 480. 1

"Peperit." Vera ergo mater exstitit, uberaque nato in mundum Deo exhibuit: ejus autem ubera sunt vera Dei maternitas, 381. 2 Hæc ubera Deipara multis Sanctorum communicavit, *ibid*. et seq. Quia Christus de virgine sine viri opera provenit, idcirco dicitur flos campi, qui sponte sine semine et aratione nascitur, 443. 1. Lactavit Deipara filium suum quasi hinnulum gemellum, ob duplicem ejus naturam, 548. 2. Mystica ejus ubera sunt virginitas et fœcunditas, *ibid*. Habet et ubera compassionis, qua justis impetrat gratiam, peccatoribus veniam, *ibid*. Christus Deiparæ ubera sugens, bibit tum vinum cum lacte et melle, 582. 2

"Filium suum primogenitum," Speciosum forma præ filiis hominum, 435. 1. 5?2. 2. Forma Christi corporalis describitur, 603. 2. 607. 2. 611. 1. 613. 2. 615. 1. 617. 1. 2. 619. 1. 2. 620. 1. 434. 2. 435. 2. Sinus et brachia Deiparæ fuere tunc Christi ferculum ejusque reclinatorium, 518. 1. 2. Ipsa leænæ assimilatur, quia peperit leonem de tribu Juda, 556. 1

"Pannis eum involvit." Quin et recens natum osculata eum est

ceu mater filium, et simul adoravit, ceu creatura Deum, 377. 2. Tunc is de collo illius pependit, sicut monile ceu murenula de collo reginæ, 420. 1

"Reclinavit eum in præsepio." Lectulus Christi floridus et virens, multiplex est, 436. 2. et seq. In præsepio est Christus hieroglyphicum amoris, et Cupido Bethlehemiticus, 517. 1. 2

"Non erat ei locus in diversorio." Sicut hic Deipara prægnans adversarios experta Judæos est, ita et post filii ascensionem ab iisdem maxime fuit exagitata, 402. 1. 2

"Circumfulsit eos." Christi nativitas etsi nocte media contigerit, nox ea tamen ita luce cœlesti fuit illustrata, ut non tam nox, quam meridies esse videretur, 403. 2

"Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis." Animæ sanctæ pax quanta sit, 705. 2. 709. 1

"Salvator Christus Dominus." Christus est proprium nomen Salvatoris nostri, quia unctus est a Patre in summum Pontificem, Regem, Prophetam, redemptorem orbis, 384. 1. 2. Dupliciter porro unctus fuit, primo gratia unionis hypostaticæ: secundo, gratia habituali ejus animæ infusa, 384. 2

"Transeamus usque Bethleem." Alacriter nobis, ad imitationem horum Pastorum, ad Deum currendum est, 389. 2. Divinæ consolationes animam exstimulant, ut in via Dei currat festinanter, *ibid.* 2. 370. 1

IN FESTO S. STEPHANI PROTOMART.

"Ut gallina congregat pullos sub alis." Christus namque hujus animalculi exemplo Ecclesiam et animam sanctam semper protegit, 448. 2. 449. 1

"Facta est persecutio in Ecclesia." Ecclesia Hierosolymitana maximam a Judæis passa est persecutionem; Angelorum tamen præsidio tuta erat, 461. 1. et seq. Etenim Judæi videntes Synagogam suam abrogari, et Christi fidem crescere, indignantes in Christianos grassari cœperunt, 640. 1. 647. 2

"Vidit Jesum stantem a dextris," Sic Christus Dominus respicit e cœlo suorum agones, tametsi a nobis non videatur, 466. 1

IN FESTO S. JOANNIS EVANGEL.

Joannes Evangelista et Baptista fuerunt veluti duo ubera, 379. 1. Joannis Apostoli invocatio conducit ad virginitatis conservationem. 626. 1

"Qui in cœna recubuit." Joannes in sinu Christi in ultima cœna recubuit, quod signum summi erat amoris et dilectionis, 458. 1

IN FESTO SS. INNOCENTIUM.

"Apparuit in somnis Joseph." Signum perfectæ virtutis est de ea somniare, 587. 1. et nullis fœdis imaginibus aut somniis ludificari, sed sancta somniare, 366. 1

DOMINICA INFRA OCTAV. NATIV.

"Mirantes super his." Beata Virgo sæpe filii sui, Dei et hominis, pulchritudinem mirabatur, 435. 2. Anima sancta per omnia Christi mysteria quæ per annum recoluntur, se meditando circumagit, 675. 1

"Tuam ipsius animam pertransibit gladius." Verus vates senex hic Simeon fuit: anima namque Virginis acutissimo doloris gladio fuit transfixa, et ipsa multoties martyr, 426. 2. Tot ipsa dolores et tot ictus gladii sensit per compassionem, quot in filio vulnera et plagas prævidebat et videbat, 446. 1. Etiam eo mortuo, semper ejus passionis tragœdiam animo recolebat, 665. 2. Quo sensu martyr fuerit, *ibid.*

"Et hæc vidua erat." Viduarum est vultum et caput velare, 406. 1

IN FESTO CIRCUMCISIONIS.

"Vocatum est nomen ejus Jesus." Nomen Christi est velut oleum effusum, 381. 1. Quodnam sit hoc nomen, *ibid.* Nomen Jesus est proprium Christi nomen, 385. 1. Hujus nominis efficacia, *ibid.* Hoc includit cætera Dei nomina: id frequenter in ore habuit et S. Paulus Apost. et alii, *ibid.* Quos nomen Jesu effectus operetur, 386. 1. Nomen Christi habuit unguentum gratiæ et misericordiæ, 384. 1. 2. Id oleum suum effudit in circumcisione et passione, 385. 2

Varia nomina variis de causis Deo tribuit Scriptura, 365. 1

IN EPIPHANIA DOMINI.

"Ecce magi ab oriente venerunt." Dicuntur hi fuisse fusci, uti et omnes Orientales et Meridionales, 395. 1. Fuere enim Arabes, et proinde Arabum primitiæ: vice versa in fine mundi Judææ præsules Arabiam ad fidem convertent, 765. 1. 2

"Hierosolymam." Cur Jerusalem dicatur umbilicus terræ, 681. 1. 2

"Scribas populi." Hi magos Hierosolymam reduces haud dubie persecuti fuissent, nisi per aliam viam in patriam rediissent, 406. 2. Pontifices et Scribæ Judæorum debuerunt agnoscere et scire Messiam, et tamen eum scire noluerunt, 496. 1. 2. Synagoga Judaica mater est Ecclesiæ, 499. 1

"Herodes, clam vocatis." Hic Herodes alienigena fuit: Judæi quippe multi ad idola descivernnt tempore Judicum, Regum, et Machabæorum, etsi contribules suos veri Dei cultores oppugnaverunt, 400. 2

"Renuntiate mihi." Blande loquendo mentitur Herodes et vulpinat, vulpes quippe sunt adulatores, 482. 1. Uterque Herodes fuit vulpes, tam hic Ascalonita subdole agens cum Magis, quam Antipas ejus filius, qui diserte a Domino vocatus est vulpes, *ibid.*

"Et ecce stella, quam viderant," Uti stella hæc prius visa, illis Jerusalem ingressis, se subduxit, et egressis rursus apparuit: sic Deus animæ amanti suam præsentiam et gratiam illuminantem subtrahit, ut ejus desiderium magis accendat, 494. 1

"Stella antecedebat eos." Columna ignis Hebræos in deserto conducens et dirigens fuit figura Spiritus Sancti, 389. 1. Sine duce viam inire periculosum est, 497. 1. B. Virgo deducit fideles et clientes suos per hujus vitæ desertum ut columna ignis et nubis, 618. 2

"Obtulerunt ei aurum," etc. Tria hæc et nos Deo offerre oportet, et quomodo, 424. 2

"Thus." Thus est symbolum ferventis orationis, 422. 2. 503. 2. 505. 2. 519. 2. Orationi jungenda mortificationis myrrha est, 549. 2. 550. 1. 2. Thus adoletur Deo, 390. 1. Est aromatum omnium odoratissimum et mundissimum, hinc denotat redolentiam virtutum externarum, 562. 1. 2

"Myrrham." Myrrha describitur: ejus vis, 424. 1. 425. 2. Ipsa symbolum est Christi, propter ejus dolores, odoris suavitatem, incorruptionem, virtutes, 424. 2. Item symbolum est mortificationis, 425. 2. 549. 2. 503. 1. 505. 1. Mortificationis effectus, 425. 1. Quomodo myrrham collegerit et messuerit Christus, 579. 2. et seq. Desiderium mortificationis est purpurea coma animæ, 665. 1. Per eam fit anima sponsa Christi, 515. 2. Fuere hi magi primitiæ Gentium convertendarum: Ecclesia a Gentibus collecta quomodo sit nigra simul et formosa, 395. 2. et seq. Nigra fuit ob priorem idololatriam; sed jam ad Christum conversa, omni nigredine abluta, facta est formosissima, 398. 2. 399. 1. Hæc initio magnam spirabat sanctitatem, ita ut Judaica Ecclesia eam miraretur, 503. 1. 2. 504. 1. 2. Hæc Gentium Ecclesia, quatuor de causis mira est, 503. 2. Cur fumo aromatum similis esse perhibeatur, 504. 2. Est velut palmes Christo viti insertus, *ibid.* Judaica Gentium Ecclesiæ coadunanda prædicitur, 553. 2

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

"Post triduum invenerunt eum." Beata Virgo quæsitum anxie Christum cum gaudio invenit, 706. 2. 501. 1

"In templo." Templa sunt velut cella vinaria Dei, 430. 2. In templo Christus invenitur, non in foro, 495. 2. 496. 1

"Fili, quid fecisti nobis sic?" Suavis interrogatio: mira enim B. Virginis in loquenda suavitas, decor fuit et gratia, 538. 2

"Ego et pater tuus." Etsi Joseph pater verus Christi non esset, ut talis tamen nominatur: quia solet Scriptura rem vocare talem, qualis exterius apparet, 567. 1. Christus B. Virgini solus fuit et unicus filius, et ipsa ei mater simul et Pater; ille proinde pascebatur inter lilia virginitatis hujus, et Josephi mariti ejus, 484. 1

"Dolentes quærebamus te." Beatæ Matris in filium amor vere maternus erat, 484. 1. et seq.

"Quærebamus." Septem de causis anima quærit Deum, et quomodo is quærendus sit, 491. 2. Quomodo quæratur et inveniatur, 495. 1. 498. 2 Rerum temporalium oblivio facit Deum inveniri, 495. 1. In creaturis minime invenitur, 496. 1. 2. Ubi quærendus sit, 623. 2

"Conservabat in corde suo." B. Virgo sæpe secum tanta ruminabat, quæ in filio videbat et audiebat, 536. 2. Nam Christus se matri suæ præ aliis communicabat, 621. 2. Omnia mysteria divinitatis et humanitatis filii sui, quæ viderat alias, in corde conservabat, ac suo tempore Christianis ad eorum salutem, patefecit, 680.

2 Meditatio mysteriorum vitæ Christi suavissima est, et inducit, nauseam rerum omnium mundanarum et voluptatum, 449. 2. et seq.

"Erat subditus illis." Obediens est velut equitatus Dei, 412. 1. Obedientia cur monili colli repræsentetur, 414. 2. Ejus effectus et proprietates, *ibid.* Est ipsa Religioso velut portus, *ibid.* Obedientia sit humilis et patiens, 415. 1. Actus obedientiæ per murenulas aureas denotantur, 413. 1. Item obedientium charismata, 419. 2. Obedientia est velut lectus Christi, in quo requiescit, 437. 1. Obedientia collo repræsentatur, 545. 2

"Proficiebat." Perfectio hujus vitæ consistit in continuo profectu, 469. 2. Quo enim quis sanctior est, eo semper ad perfectionem majorem aspirat, *ibid.* Semper est Christiano in spiritu, et virtutum studio proficiendum, 476. 1. Triplex animæ in virtute progressus, 555. 1

"Sapientia et gratia." Doctrina et gratia Christi velut lac sunt, quibus fideles quoslibet lactat, 379. 2. Earum dulcor, *ibid.* Sermo Christi pietate et majestate plenus fuit, 611. 1

"Gratia." Christi Domini gratia excedit omnem gratiam datam omnibus sanctis, 382. 1. Est velut oleum effusum, 383. 2. 384. 1. Quia plurimæ in eo gratiæ fuere, ideo ab omnibus expetitur, 394. 1. Fuit pulcherrimus, pulcher in natura, decorus in gratia, 434. 2. 435. 2. Ob gratiam fuit velut flos campi, 442. 2. 444. 1. et talis est animabus sanctis. *ibid.* Est quoque ob eamdem velut pomus, 447. 1

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

"Nuptiæ factæ sunt." Initio Ecclesiæ plurimæ erant virgines, quia putabant neochristiani lege sancta Christi nuptias probiberi et conjugium, 392. 2. Conjugati sunt velut venter Christi, 616. 1

Sponsa manet deinceps sub sponsi protectione et umbra, 448. 1. Sponsus et sponsa censentur una persona, 482. 1. 2. Spiritualis connubii descriptio, 484. 1. Matres olim sponsos coronabant, 520. 1

"Vinum non babent." Quinquies tantum Deipara in toto Evangelii contextu legitur locuta, hinc apparet quam silentii fuerit amans, 416. 2. Fuit in loquendo rara; sed efficax, 542. 1. B. Virgo velut in cellam vinariam domus hujus introducta, sponsis pauperculis, vinum procuravit, 452. 1. Uti fuit ipsa causa primi miraculi a filio facti; sicerit etiam post Deum causa cur Judæi in fine mundi ab Elia ad fidem Christi sint convertendi, 501. 1. Ipsa est mediatrix Dei et hominum, 520. 1. et seq. Ejusque preces sunt vinum optimum, 674. 2. Ipsa est mater misericordiæ, 706. 1. et seq.

"Arcbitriclinus." Id est princeps triclinii, vel modi imperator. Triclinii et mensarum priscarum descriptio, 420. 1

"Gustavit vinum." Vinum quod Christus bibit, ut sponsus, quid denotet, 581. 2. 582. 1

"Vocat sponsum." Qui in Canticis nomine sponsi et sponsæ intelligantur, 367. 2

"Cum inebriati fuerint." Ebrietas spiritualis unde nascatur, 583. 2

"Bonum vinum." Vini boni præstantia salit in os, 673. 2. 674. 1

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

"Nam et ego bomo sum babens sub me milites." Principes et magnates præ reliquis sunt convertendi, 554. 1

"Non inveni tantam fidem in Israel." Pauci Judæi sunt ad Christi fidem conversi, et qui conversi etiam mox ab ea judaismum defecere, 474. 1. 2. 492. 1. 2

"Tantam fidem." Primi fructus fidei sunt velut grossi, 475. 2

Puritatem fidei et operum ab Ecclesia sua poscit Deus, 479. 1. 2

"Multi venient ab oriente et occidente." Ex quatuor orbis partibus plurimi fidem Christi amplectentur, 554. 1

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

"Jactabatur fluctibus." Qui sunt symbolum tribulationum, afflictionum, et pressurarum. *De quibus vide notata Dominica III. post Pascha et in festo Sanctorum.*

"Ipse vero dormiebat." Somnus Ecclesiæ quis sit, 586. 1. Quis item somnus Christi, 586. 2

"Domine, salva nos, perimus." Anima tentationibus oppressa et in periculis constituta opem Dei implorat, utque sibi cito succurrat, precatur, 488. 1. Tum se Deus ab anima seducit, cum peccat; ad eam redit, dum pœnitet, 376. 2

"Quid timidi estis, modicæ fidei?" Quomodo afflictam animam Deus visitet ac consoletur, 488. 2

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

"Superseminavit zizania." Mali Catbolici sunt in Ecclesia, at nulli bæretici, 566. 1. Pravi doctores, consultores, et socii sunt velut zizania, animam piam dispoliantes et vulnerantes, 601. 1

"Unde babet zizania?" Inter impios recte posse vivere laudabile est, 416. 1. Parvus defectus sæpe magnam impedit gratiam, 598. 2. 599. 1

"Sinite utraque crescere." Qui hoc mala intentione dicunt principes et prælati, bæreticos suis in ditionibus tolerantes et foventes sugillantur, et merito a Deo castigantur, 599. 1

"Triticum congregate in borreum." Justi et sancti comparantur tritico, 653. 2. 654. 1. Idque ob fœcunditatem, 653. 1

DOMINICA IN SEPTUAGESIMA.

"In vineam suam." Vinea quid in Cantico Canticorum significet, 366. 1. Anima enim vinea, item status uniuscujusque, quem quisque debet excolere, 402. 1. 475. 2. 481. 1. Vulpes nocent vineis, 480. 1

"Quid statis sic tota die otiosi?" Tarditas tarditate gratiæ punitur: sic bi otiosi non nisi circa vesperam sunt conducti, 596. 2. 597. 1. et seq.

"Ite et vos, etc. et quod justum fuerit dabo." Deus non imperiose mandat, sed amice invitat ad labores, 470. 1. Animam perfectam ad aliorum salutem procurandam urget quatuor stimulis, 589. 2

"Oculus tuus nequam est." Per oculos et genas recta intentio significatur, 414. 1. 433. 2. Servanda rectitudo intentionis, 528. 2. Recta intentio obsignat opus bonum animæ sanctæ, 565. 2. Vis oculorum muliebrium, 523. 2. et seq. In oculis habitat animus, 527. 1. Oculorum physiognomia, 609. 1. et seq. Oculi columbæ dotes quinque babent, 433. 1. Oculus symbolum est cognitionis, fidei, spei, amoris, 557. 1. Alia ejusdem symbola, 558. 1. 2. Item vigilantiæ et providentiæ, 610. 1. Oculi modesti indicant modestam mentem, 609. 2

"Quia ego bonus sum." Amor Dei est causa omnis boni et pulchri, 431. 2

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

"Est antem bæc parabola." In parabolis sæpe nonnulla dicuntur, quæ non tam parabolæ, quam rei per illam significatæ conveniunt, 378. 1. 379. 1. 2

"Semen est verbum Dei." Verbum Dei item gladius est, 511. 1

"Inter spinas." Anima pia est lilium inter spinas voluptatum, quia in Dei providentia conquiescens ab ea alitur, decoratur, illustratur, 445. 2. Vita nostra spinis tribulationum obsepta est, *ibid.*

"Et a curis hujus vitæ." Rerum temporalium nimia cura Deum ab anima excludit, 495. 1. 496. 1

"Cupiditatibus vitæ." Concupiscentia nobis innata, resistit rationi a virtuti, 388. 2. Sed ab amore Dei debet expugnari, *ibid.* 401. 2. Concupiscentia una ducit ad aliam, quia vaga est et insatiabilis, 407. 1

DOMINICA IN QUINQUAGESIMA.

"Ecce ascendimus Hierosolymam." His verbis suos Dominus instantis passionis suæ præmonet: passionis enim recogitatæ mirabiles sunt effectus, 424. 2. Ipsa est fasciculus myrrbæ, 425. 1. Cur dicatur fasciculus non fascis, *ibid.* Ejus memoria passiones mortificat, *ibid.* 2. Hæc passio animæ amanti assiduo consideranda est, 549. 2. Eam qui ruminat, invitatur quodammodo a Christo in bortum passionis, 580. 1. In ea B. Virgo messuit myrrbam dolorum et amaritudinum, 580. 1. Meditatio passionis Dominicæ est velut funiculus purpureus, 665. 1. *Vide notata Dominica in Palmis et in festo Inventionis S. Crucis.*

"Ecce ascendimus." Minime dubitandum, quin et matrem suam Redemptor imminentes passionis suæ commonefecerit, et actus singulos feralis illius tragœdiæ ei indicarit, 498. 2

Occasione instantium Bacchanalium agendum contra ebrios et cupedinarios. Peccator secure dormit in lecto peccati, 495. 2. Bacchantes suis dissolutionibus contaminant caput Christi frigida quasi injecta, illumque abs se ablegant, 591. 1

FERIA VI. POST CINERES.

" Estote perfecti." Status perfectionis meridie repræsentatur, 404. 2. et seq. *Vide notata Dominica post Pentecosten.*

" Noli tuba canere ante te." Bona opera sunt celanda, et silentio involvenda, 560. 1

" Te autem faciente eleemosynam." Eleemosyna secreto facienda, 541. 2. Eleemosyna duplex, corporalis et spiritualis, sunt velut duo ubera binnuli, 548. 1

" Misericordia pauperi impensa pretiosum unguentum est, 561. 1. Item puteus aquarum viventium, 573. 1. In ea requiritur pura intentio, 582. 2. Sit pura et perfecta, 614. 2

SABBATO POST CINERES.

" Videt suos laborantes in remigando." Christus eminus e cœlo Ecclesiam videt laborantem, eique succurrit, et de omnibus prospicit, 467. 1. 2. Item hominem in tentatione laborantem videt et juvat, 467. 2

" Confidite, ego sum." Anima a Deo corroborata et impulsa, omnia potest, 595. 1

DOMINICA I. IN QUADRAGESIMA.

" In desertum." Turtur silentii et solitudinis est symbolum, 468. 1. Desertum varia symbolice significat, 506. 1. et seq. Mundus verum desertum est, *ibid.*

" Ut tentaretur." Animæ sanctæ continuo cum dæmone, mundo, carne confligendum est, 454. 1. Mundus plenus est laqueis, 467. 2. Sed Deus hominem in tentatione laborantem videt, et auxilio est, 467. 2. 468. 2. Tentationes et suggestiones malæ elidendæ sunt cum adhuc parvæ sunt, 481. 1. Oratio contra tentationes præsens remedium est, 544. 2

" Tentator." Diaboli astutia in tentando, 481. 2. Cur vulpes parva dicatur, 481. 1

FERIA II.

" Hœdos a sinistris. Læva quam sponsa capiti suo vult supponi; et dextera, a qua petit amplexari, quid denotent, 458. 2. et seq. Læva denotat comminationem supplicii, dextera regni promissionem, 459. 2

" Venite, benedicti." Hac voce Christus animas justorum ad gloriam invitat, 469. 2

" Esurivi, et dedistis mihi." Christus spiritualiter pascitur et reficitur bonis operibus, 516. 1

FERIA IV.

"Quicumque fecerit voluntatem Patris mei, ipse meus frater est." Viri Apostolici sunt proprie fratres Christi, quia in idem cum ipso opus conspirant, 683. 2

FERIA V.

" Magna est fides tua." Fides charitate formata est velut lectus sponsi, 401. 1. *Vide notata Dominica III. post Epiphaniam.*

FERIA VI.

" Piscina probatica." Piscina est symbolum meditationis, 657. 2 et seq.

DOMINICA II. IN QUADRAGESIMA.

" In montem." Montes videtur Dominus adamasse ad præcipua fidei mysteria peragenda, 465. 2

" Transfiguratus est." Christus humanitate suam deitatem celabat, eam tamen subinde emicare faciebat, 466. 2. An beata Virgo viderit subinde divinam Christi essentiam, 529. 1

" Bonum est nos hic esse." In Dei cellaria manere gestit anima 392. 2. 393. 2. Exstasis quomodo contingat, 626 2

Septem gradus ad divinæ contemplationis cellaria perveniendi, 293. 1. et seq. *Vide notata de dulcedine contemplationis, in festo Assumptionis B. Mariæ.*

" Faciamus hic tria tabernacula." Tabernacula Cedar quid sint, 395. 1. et seq. Thabor et Hermon montes describuntur, 553. 1.

FERIA VI.

" Vineam locabit aliis agricolis." Judæi dum Apostolos exagitant, in causa fuere, ut hi ad Gentes se transtulerint, Judæa pulsi 401. 1. Vinea est Ecclesia tam Gentium quam Judæorum, 706. 2. 707. 1. Vinea Ecclesiæ laceratur ab hæreticis, et pravis Ecclesiæ Pastoribus, 401. 1. 2

SABBATO.

" Adolescentior." Animæ in virtute novellæ, item perfectæ, vocantur in Canticis adolescentulæ, 387. 1. 2

" Ibo ad Patrem, et dicam." Anima de peccatis pœnitens, optet Deo per gratiam conjungi, 374. 1

" Super collum ejus." Collum symbolum est obedientiæ 415. 2 Item circumspectionis fidei puri intellectus, 416. 1

" Osculatus est eum." Osculi symbola quatuor, 374. 1. *Vide notata in festo S. Mariæ Magdalenæ.*

" Date annulum." Monile et torques quarum rerum sit symbolum, 415. 2. 416. 1

DOMINICA III. IN QUADRAGESIMA.

" Beatus venter." Deiparam Virginem glorificant omnes tum angeli tum homines, 635. 1. *Vide notata in festo Assumptionis B. Mariæ.*

" Beatus venter, etc. et ubera quæ suxisti." Ubera B. Virginis sunt maternitas Dei, 384. 2. Hæc ipsa ubera multis Sanctorum communicavit, *ibid.* et seq.

FERIA IV.

" De corde exeunt cogitationes." Sanctæ cogitationes pulchris capillis comparantur, 531. 1. Signum perfectæ virtutis est de ea somniare, sancte cogitare, somno et nullis fœdis imaginibus aut somniis ludificari, 587. 1. 2. Cogitationes divinæ Christi, per capillos ejus denotantur, 651. 1

FERIA VI.

" Hora erat quasi sexta," id est meridies. Quarum rerum symbolum sit meridies, 403. 2. et seq.

" Puteus altus est." Puteus aquarum viventium et fons hortorum quid sint, 571. 2

" Salus ex Judæis est." Judæa fuit verus hortus Christi, 625. 2. Hortus nucum cur Synagogam Judæorum repræsentet, 6?8. 1

" Fiet in eo fons aquæ salientis." Mens justi est velut crater abundans vino sapientiæ, doctrinæ, gratiæ, consolationis, adeo ut fontem hujus aquæ cœlestis ventre mentis continere videatur, 652. 1

DOMINICA IV. IN QUADRAGESIMA.

"Sequebatur eum multitudo magna." Cur Christianorum multitudo capillis sponsæ assimiletur, 531. 1. et seq. *Vide notata Dominica post Pentecosten, est quippe idem Evangelium.*

FERIA III. POST DOMINICAM PASSIONIS.

"Ambulabat Jesus in Galilæam, non enim volebat in Judæam ambulare." Itinera Christi erant pura, fortia et valida, 520. 2

FERIA IV.

"Ambulabat in porticu Salomonis," et quidem concitatiore gressu, etsi alioquin modestia et gravitas incessus ei frequens esset, utpote viros sanctos decens, 648. 1. 649. 2

DOMINICA IN PALMIS.

"Asinum et Pullum ejus." Equa quid symbolice designet, 410. 1. Quia hodie solet a plerisque passio Domini pro suggestu prædicari, cum in Missæ sacrificio ea pro Evangelio legitur, visum fuit huic diei assignare, quæ huc spectant. *Vide simul notata Dominica in Quinquagesima, de memoria passionis Dominicæ.*

Christi pro nobis in cruce morientis amor, 380. 2. Verba et actiones ejus in crucem acti animam amore languentem sustentant et roborant, 456. 1. Fuit Christus in meridie crucifixus, 403. 2. Eadem die incarnatus et mortuus est, et tunc nos sibi perfecte despondit et copulavit: unde tunc velut sponsus coronatus est spinea corona, 522. 1. Duas ob causas est coronatus spinis, 522. 2. Fuit in cruce totus amabilis et desiderabilis, 621. 1

Beata Virgo nigra et formosa fuit in filii sui passione, 400. 1. Fuit in ea quodammodo offuscata, 397. 2. Ipsa Christo crucifixo ex intimo corde compassa est, 617. 2. Fuit rubicunda martyrio, 605. 1. Stetit juxta crucem celso animo, 669. 1. 674. 2. 676. 1. 689. 2. Unde fuit quasi palma procera, 669. 1. 2. Filium suum mortuum cum Nicodemo myrrha inunxit, 598. 2

S. Maria Magdalena sub cruce stans Christi purpureo sanguine defluente capillos suos inficit, 394. 1

FERIA II. MAJORIS HEBDOMADÆ.

"Accepit libram unguenti nardi pretiosi." Christus est nardus, quia ejus virtutum odore totus mundus repletus est, 423. 1

"Nardi." Fides, spes, charitas repræsentantur cypro, nardo, croco, 568. 2. 570. 1

FERIA V. IN COENA DOMINI.

"Lavare pedes." Cœnaturi olim pedes lavabant, item cubitum ituri, utrumque hic Redemptor præstitit, 593. 1

SABBATO SANCTO.

"Vespere autem sabbati." Cur sabbatum dedicatum honori B. Virginis, 573. 2

DOMINICA RESURRECTIONIS.

"Ut venientes ungerent Jesum." Myrrha corpora mortuorum condiuntur, 550. 1. Unguenta Magdalenæ Christo mortuo ungendo destinata, in quo præstent unguentis cæterorum, 561 1

"Surrexit." Christus a mortuis resurgens fuit velut botrus cypri ob corporis gloriosi dotes, 429. 1. Per balsamum denotatur Christi resurrectio, 429. 2. Balsami proprietates ei adaptantur, 427. 1. 429. 2. Christus resurgens est velut rex diademate gloriæ coronatus, 532. 2

"Non est hic." Ubi Christus quæsitus non inveniatur, 493. 2. et seq.

Christus a morte resuscitatus, Deiparæ matri ante alios omnes se exhibuit, itaque fuit ei botrus cypri, 431. 1. Adhæc, ipsa certissima fuit de ejusdem resurrectione, nec de ea ullatenus dubitabat, 460. 1. Quin etiam precibus suis tempus triduanæ sepulturæ petiit abbreviari, et impetravit, 489. 1. Ideo et prima eum meruit videre resuscitatum, 495. 2

Sepulcrum fuit Christo velut lectus floridus, 437. 1. 493. 1

Beata Virgo post filii resurrectionem, illius fidem omnibus, præsertim mulieribus prædicavit, 590. 1

FERIA II. POST PASCHA.

"Qui fuit potens in opera et sermone." Prædicator ea quæ docet, etiam opere debet exsequi, 479. 2. Sermo et actiones externæ inter se convenire debent, et alter alterum cohonestare, 563. 1. Utrumque hoc in se Christianus quilibet debet exprimere conari, *ibid.*

"In omnibus Scripturis." Scriptura sancta est velut cellarium Dei, in qua anima sancta bibit mustum divinæ consolationis, 391. 2. Ejus intelligentia est ceu murenula aurea, 417. 2. et seq. Ipsa est velut laquearia et tigna cedrina Ecclesiæ, 438. 2. Ac veluti caverna maceriæ, in qua anima adversus hostes secura latet, 478. 1. Est lectus Christi, quem doctores velut fortes Israel, ambiunt et tuentur, 510. 1. Est similis favo mellis, 562. 1. Est fons et puteus aquis redundans, 485. 1

FERIA III. POST PASCHA.

"Ostendit eis manus." Vulnera quinque Christi sunt velut foramina petræ, 477. 1. et seq. Suscepit ea vulnera ex amore, 655. 1

"Favum mellis." Favus quid proprie sit, 561. 1. Sermo suavis et placidus favo mellis assimilatur, *ibid.* Uti hunc favum Christus gustavit ab Apostolis porrectum, ita et Eucharistiam, quæ per favum denotatur, ipse primus manducavit, 581. 1. 2. Aliæ favi applicationes, 572. 2

FERIA V. POST PASCHA.

"Hortulanus." Recte apparat Dominus ut hortulanus; anima namqua Deum diligens, est hortus, 577. 2. 578. 1

"Domine, si tu sustulisti eum." Maria de amato sollicita, et velut ebria, hortulanum vocat impertinenter Dominum, quia nil nisi eum quem diligebat et quærebat, spirabat, 372. 2. Amor namque nescit quid dicat, 497. 1. Amoris summus gradus est insania, 558. 2. Sic insaniere multi sancti, 559. 1. et seq. et in primis hæc Maria, 559. 1. 2. Vulneratum esse ab amore Dei optabile est, 457. 1

"Maria." Nescit Dominus tot amoris argumentis provocatus ultra dissimulare, et se Mariæ patefacit; amor quippe facit amatum obedire amanti, 499. 2

"Rabboni." Perinde ut Maria dilectum suum anxie quæritans, eum mox videre digna fuit, ita qui Deum serio quærit, eum jam aliquo modo habet, 494. 2. 495. 1. Maria suo more languebat: ab amore autem languor et morbus oritur, et hic oritur a liquefactione, 456. 1 457. 1. Amor vehemens causat languorem et mortem, 457. 2. Amoris violenti tres gradus, 458. 1

DOMINICA IN ALBIS.

"Infer digitum tuum huc." *Vide notata feria III. post Pascha.*

"Dominus meus et Deus meus." *Vide notata de Christi divinitate in festo SS. Trinitatis.*

DOMINICA II. POST PASCHA.

"Ego sum Pastor bonus." Christus pascit suos, et vicissim pascitur ipse inter animas castas et puras, 485. 1. Pascit nos sua gratia et virtutibus, et iisdem pascitur, *ibid.* 2. Unumquemque porro pascit pro suo statu, *ibid.*

"Ego cognosco oves meas." Cognitas quoque ad læta pascua deducit, quin et suo eas pascit corpore ac sanguine; est quippe fidelium mater, et suis nos pascit uberibus, at quibus? 378. 1. et seq. *Vide notata in festo Corporis Domini.*

"Bonus Pastor ponit animam pro ovibus" Christus ita suos et Ecclesiam amavit, ut pro iis sit mortuus, quia se ab illis videt amari, 557. 1

DOMINICA III. POST PASCHA.

"Modicum videbitis me, et modicum non videbitis. Christus animæ afflictæ et Ecclesiæ nunc se ostendit, nunc se abscondit, 467. 1. 2. 468. 1. Deus subinde animæ amanti suam præsentiam et gratiam illuminantem subtrahit, quo ejus desiderium magis accendat, 494. 1

"Plorabitis et flebitis vos." Pressuræ et persecutiones Ecclesiam reddunt nigram; sed formosa est per invictam animi patientiam, 396. 1. 397. 1. Persecutio ardens meridie denotatur, 403. 1. Persecutiones hominem insigniter in virtute promovent, 418. 1. In persecutione invenitur Christus, non in prosperitate, 494. 1. Deus animam tentationibus et tribulationibus conterit atque humiliat, ut suavius flagret, 505. 1. 2. Tribulationes et afflictiones sunt dapes Christi, 580. 1. Pii quoque iisdem gaudent, 526. 1. 2. *Vide notata in festo omnium Sanctorum.*

"Tristitia vestra vertetur in gaudium." In tribulatione et tentatione exuberat Christi gratia et consolatio, 430. 2. 582. 1. Anima post hanc vitam invitatur a labore et tribulatione ad quietem et gaudium, 473. 1. Hinc ipsa ærumnis pressa subinde ad Deum suspirat, *ibid,* 2. Amaritudines et pressuræ pariunt gaudium in hac vita et futura, 526. 1. 2. Aquila et Auster sunt symbolum adversitatis et prosperitatis, 574. 2. Item consolationum et terrorum, persecutionum et tormentorum, 575. 1

"Gaudium vestrum nemo tollet a vobis." Consolationes divinæ post amaritudines, quam sint suaves, 381. 1. Conscientia bona est velut mollis lectus, 436. 2

DOMINICA V. POST PASCHA.

"Si quid petieritis Patrem." Orantes a Deo osculum quodammodo accipiunt, 374. 2

Orationis studium est quasi cella vinaria; in hac autem cella nil bibitur nisi amor et charitas, 451. 1. Oratio est animæ lectus, 509. 2. Item gladius, 511. 2. Optime vitæ coccineæ comparatur, 538. 1 et seq. Est animæ collum, 544. 2. *Vide de oratione notata in festo Assumptionis B. Mariæ.*

"Ipse Pater amat vos." Osculum ethicum Christi est amor, 372. 2. 373. 1

IN LITANIIS MAJORIBUS.

"*De oratione vide notata Dominica præcedente et in festo Assumptionis B. Mariæ.*

IN DIE ASCENSIONIS.

"Prædicate." Prædicatio verbi divini vox est Deum maxime exhilarans, 479. 1. 2

"Evangelium omni creaturæ." Uber Christi lex est, dulcedo ejus evangelium, 378. 1. 380. 2. Apostoli enim a Judæis, quibus evangelium prædicarant hactenus, exagitati, ad Gentes convertendas se accinxerunt. Novi orbis conversio in Scriptura innuitur, et is futurus abundans Christianis, 679. 1. 2.

"Qui crediderit et baptizatus fuerit." Baptismi effectus, 429. 2. Ipsa est fons aquarum viventium, 572. 2. Repræsentatur per myrrham, 578. 2

"Assumptus est in cœlum." Nostrum vero est animo eum in cœlos abeuntem sequi, et quo ipse pervenit, eo desiderii alis evolare, 390. 2. Animæ ad cœlum ferventer suspirantis desiderium, 682. 2. 683. 2. 684. 2. 685. 2. 687. 1. 709. 2. 713. 1. Animæ in cœlos ab angelis subvectæ gloria et triumphus, 686. 2. Christus in cœlum ascendens cedro proceræ assimilatur, 620. 1

"Prædicaverunt ubique." Judæis fidem repudiantibus, Apostoli ad Gentes convertendas transierunt, 492. 1. Synagoga ergo fuit

mater Ecclesiæ Christianæ e Gentibus collectæ, 492. 1. Ex quatuor orbis partibus ad Ecclesiam convertendi sunt, 554. 1

" Hodie Christus ascendit super omnes montes altius, 488. 2

DOMINICA INFRA OCTAV. ASCENSIONIS.

" Quem ego mittam vobis a patre." Christus in cœlo existens Apostolis orantibus Spiritum Sanctum, quem, promiserant, dedit, uti et Ecclesiæ universæ, 121. 2. Hinc Spiritus Sanctus est umbra Christi, utpote ab eo, quatenus Deo, procedens, 448. 2

IN VIGILIA PENTECOSTES.

" Et vos in me, et ego in vobis." Tres animæ potentias Christus sua gratia occupat, inde salit in manus et pedes, omnesque sensus et membra, 464. 2. Justi sunt amici Dei, 583. 1

IN FESTO PENTECOSTES.

"Si quis diligit me, et Pater meus diliget eum." Est mutuus amor inter Christum et Ecclesiam: ille hanc, et hæc eum diligit, 482. 1. et seq. Est quoque reciprocus amor inter Christum et animam sanctam, 483. 1. Hinc ipse tam uni, quam unicuique intendit, *ibid.* 1. 2. Amor amorem provocat, 563. 1

" Ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus," Una cum Spiritu Sancto in animam venit Filius et Pater, 374. 2. Signa adventus Dei in animam, 483. 2. Spiritualis connubii descriptio, 484. 1. Tunc fit anima domus Dei et sapientiæ æternæ, 500. 2. et seq. Talis quoque, est fons et puteus gratiarum divinarum, 574. 2. item hortus divina spirans aromata, 577. 2. 578. 1. Anima sancta per gratiam, auream Christi deitatem participat, 606. 1. Efficit animam Dei amicam, filiam, sponsam, hæredem, sive divinæ consortem naturæ, 552. 1. Anima Deum amans, ei indivulse adhæret, 677. 1. Spiritus Sanctus animam justam per gratiam suam osculatur, 374. 2. Quia ipse est osculum et amor Patris, et Filii, *ibid.* Oratio unionis fit per illapsum Dei in animam, et quomodo: quinque ejus effectus, 376. 1. et seq. Consolationes et revelationes divinæ sunt velut celiaria et secreta Dei, 392. 1. Mens sancta est lectus Dei, 437. 1. 2. Virtutes tam ad salutem requisitæ, quam ad ornatum facientes, sunt laquearia animæ, 439. 2. et seq. Sancti ex assidua cum Deo conversatione non nisi divina et cœlestia spirant et oquuntur. 713. 1

Charismata Spiritus Sancti sunt velut unguenta, 382. 2. Tria sunt animæ unguenta, contritio, devotio, pietas, 383. 1. Tanta Spiritus Sancti gratia in recentes baptizatos effusa est, ut plurimi ejus amore æstuantes, morti se libenter objicerent, 387. 2. Spiritus Sancti charismata et gratias accipiunt fideles in Baptismo, Confirmatione, et sacerdotes in Sacramenta Ordinis, 390. 2. Spiritus Sanctus trahit nos vi amoris, subinde vero velut catenis, vel flagris, 388. 2. Apostoli jam Spiritu Sancto pleni, omnes difficultates superarunt, minas Judæorum atque Pontificum parum morati sunt, et Gentes omnes Christo subegere, 464. 1. 2. Hoc accepto mox foras prodeunt ad Evangelium audacter et alacriter in Judæa per totum orbem deprædicandum, 469. 1. Quin et ad hoc opus a Christo evocantur, 471 2. 477. 1. 479. 1

Spiritus Sanctus est umbra Christi, quia qua Deus, eam spirat, 448. 2. et ob calorem quo animam calefacit, Austro comparatur, 574. 1. Cur et Aquilo dicatur, *ibid.* 2. Descendit super Christum dum baptizaretur, in specie columbæ, 610. 2. Hinc etiam columba symbolum est gratiarum ab eo in Sanctis descendentium, *ibid.* *Vide notata in festo Purificationis B. Virginis.*

Tempus legis novæ, quæ hac die promulgari cœpit, fuit ver evangelii, 472. 1. In hac quoque Ecclesiam e Judæis et Gentibus collectam per verba de præsenti sibi despondit, et connubio copulavit, 523. 1. B. Virgo post Spiritus Sancti missionem, cœpit fidelibus revelare mysteria in se vel per se peracta, et evangelistis ea patefacere, 673. 2

"Dispertitæ linguæ." Cur Spiritus Sanctus in specie linguarum ignearum in Apostolos et fideles missus sit, 696. 1

"Musto pleni sunt." Cœnaculum Sion proinde, in quo Apostoli de plenitudine Spiritus Sancti inebriati fuere, fuit velut cella vinaria, 450. 2. Mustum Spiritus, quod et quale sit, 673. 2. 674. 1. Ebrietas spiritualis unde proveniat, 486. 1

"Donum consilii." Consultatio et deliberatio hominis per dentes, quibus cibus ruminatur, designatur, 536. 1. Discretionis notæ et indicia, 660. 2

"Sapientiæ." Sapientiæ pars est providentia, quam Spiritus Sanctus suis dat, 660. 1. 2. Hæc per nasum designatur, *ibid.* et seq. Nasi utilitates in corpore, 639. 1

FERIA II. POST PENTECOSTEN.

"Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret." Osculum ethicum Christi, est ejus amor erga homines, 373. 2. Dei in nos amor immensus fuit, 380. 1. Ipse innumeris beneficiis animam ad se trahit, et velut obruit, 453. 1. 2. Amor et dilectio Christi erga genus humanum in morte crucis maxime emicuit, 671. 2. Hic amor fortis est ut mors et infernus, 693. 1. et seq. Idem amor fuit quasi ignis, 696. 1. Amoris hujus robur, 398. 1. Christus hominum amore captus, exinanivit semetipsum, 559. 1. Amor Dei est causa omnis boni, 431. 2. Amor Christi erga nos etiam post mortem ipsius duravit, et etiamnum durat, 697. 2

DOMINICA I. POST PENTECOSTEN.

" Nolite judicare, et non judicabimini." Non est ex exterioribus de interiori homine judicandum, 397. 2. 393. 1

" Perfectus autem erit," Anima perfecta est hortus conclusus, et fons signatus, 564. 2. 565. 1. Isque hortus, duplici pessulo obseratur, *ibid.* item aliis, 566. 1. 2. Perfectus est candidus per fidem, rubicundus per charitatem: aut candidus per innocentiam, rubicundus per patientiam, 601. 2. Tres sunt gradus piorum et virtutis, 636. 1. et seq. Anima sancta per viam mandatorum Dei currens pulchre incedit, rectaque tendit ad cœlum, 648. 1

IN FESTO SS. TRINITATIS.

" Docete omnes gentes." Barbari et deserti docendi sunt præ aliis fidem Christi, 676. 2. 677. 1

" Baptizantes." *Vide notata de Baptismo in festo Ascensionis Dominicæ.*

" In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti." Osculum SS. Trinitatis quod sit, 373. 2

Dei attributa sunt velut late patientia cellaria, in quæ animam Christus introducit, 392. 2

Deitas, est aureum caput Christi, 605. 2. 606. 1. Hæc a variis hæreticis hactenus fuit impugnata, 590. 1. 592. 1. Est hæc velut pyxis divina pretiosos thesauros includens, 616. 1. Christi divinitas lacte denotatur, 581. 1

IN FESTO SS. CORPORIS CHRISTI.

In Vener. Eucharistia dat Christus dilectis suis ubera sua, 381. 1. In ea est velut meridies ob incensam charitatem in ea relucentem, 404. 2. Ipsa est commemoratio passionis Christi ex amore nostri susceptæ, 424. 2. Varias ob rationes est botrus cypri, 430. 1. Est fructus gutturi animæ sanctæ suavissimus, 449. 2. Christus in ea est quasi stans post parietem et prospiciens per cancellos, 467. 1. Est ferculum Christi, 514. 1. Est charitate constrata, 518. 2. Præfertur ipsa Pontifici Rom. quopiam proficiscenti, *ibid.* Dat gratiam et charitatem pie communicantibus, *ibid.* Est fructus delicatissimus, 578. 2. et seq. Item favus sapidissimus, 581. 1. Ab ipsa provenit ebrietas spiritualis, 583. 2. Est enim vinum purissimum et spirituale, 674. 1. et seq.

Christum in Eucharistia sumere ardenter anima sancta expetit, ejusque amplexus desiderat, 375. 2. et quidem quasi fratrem amantissimum, 683. 1

Altare, in quo Eucharistia sumitur, est velut cella vinaria, 450. 2

" Caro mea vere est cibus." In Vener. Sacramento Christus vere est fructus et cibus, quo vescimur et pascimur, 447. 1. 2. Christus ipse Eucharistiam primus comedit, 581. 1. 2

" Qui manducat hunc panem, vivet in æternum." In Eucharistia fit realis unio animæ cum Christo, 451. 2. Eaque fit per illapsum Christi, 452. 1

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN.

" Uxorem duxi." *Vide notata Dominica II. post Epiphaniam de nuptiis et connubio.*

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

" Erant appropinquantes ad Jesum peccatores." Qui cum peccatoribus agit, ad eos convertendos, iis se aliquatenus accommodet oportet, 593. 1. et si quis hac e conversatione et adhæreat pulvisculus, facile decutitur et obruitur a tot ferventis charitatis actibus, et laboribus, 593. 2. Hunc vero metum piis viris Christus

adimit, robur iis et gratiam ad hoc benefaciendum suggerendo, 594. 1. et seq.

"Gaudium erit in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente." Anima enim fit formosa per pœnitentiam, ut fuit per culpam nigra, 396. 2. Animam a peccati statu ad gratiæ statum redeuntem, jamque sancte viventem angeli mirantur, eique applaudunt, 505. 1. 2. Tunc illa ascendit ad cœlestia, velut virgula fumi aromatici, 506. 2

"Pœnitentiam agente." Lacrymæ pœnitentium vinum sunt Angelorum, et ipsi Christo sapidissimæ, 579. 1

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

"In navem quæ erat Simonis." Hæc Ecclesiam Romanam designat, cui primus cum auctoritate Petrus, velut Christi vicarius, præsedit. *Vide notata in festo Cathedræ S. Petri, ubi pluribus de Ecclesia Catholica in genere, et singillatim de Romana agitur.*

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

"Qui irascitur fratri suo." Concordia fidelium et fratrum inter se per juncturas femorum denotatur, 651. 2

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

"Misereor super turbas." Misericordia et justitia sunt velut duo genæ Christi, 611. 2. Ejus fuit summa ac singularis erga omnes miseros misericordia, 615. 2

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

"A falsis prophetis." Hæretici spinæ sunt, Ecclesiam pungentes et lancinantes, 445 1

Pravi Episcopi depravarunt Ecclesiam, ejusque doctores orthodoxos vita et bonis spoliarunt, 600. 2

"Veniunt ad vos in vestimentis ovium." Hæretici mentiuntur fidem Christi, 406. 2. Hinc vulpes vocari possunt, ideoque nocent vineæ Ecclesiæ, 480. 1. Hæretici optime per vulpes denotantur, *ibid.* 2. Quomodo hæ vulpes capiendæ, *ibid.* 2

"Non potest arbor bona malos fructus facere." Christus est pomus ob varias analogias, 447. 1. et seq. Fructus Christi dulcis, multiplex est, 449. 2

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

"Cados olei." Solent hi condi in apothecis, ut et frumentum et vinum, quæ ideo vocantur cellaria, 391. 1

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

"Quia si cognovisses et tu." Cognitio sui est via ad cognitionem Dei, 408. 2. Per hanc cognitionem conciliat sibi anima Dei præsentiam, *ibid.*

"Ejecit vendentes, et mensas subvertit." Idque zelo quodam honoris divini: qui zelus et fervor vino forti et generoso denotatur, 430. 1

Non egit Redemptorem inordinata et infrænis aliqua passio, utpote qui omnes passiones et affectus habuerit compositos, puros et cœlestes, 614. 2. Passiones porro sunt quadrigæ, quæ animæ currum agunt, 641. 2

"Auferte ista hinc." Emicabat haud dubie e Redemptoris vultu veneranda quædam majestas et terribilis quædam vis, quæ omnem hanc turbam ita percellebat, ut quantocius se subduceret. In quo et cur, anima sancta sit terribilis, 630. 1. Ideo autem ea fortis et terribilis est, quia decora et cincta virtutibus, *ibid.*

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

"Duo homines ascendebant in templum ut orarent." *Vide de oratione notata Dominica V. post Pascha.*

"Qui se humiliat, exaltabitur." Anima nigra per defectus, fit formosa ob humilitatem, 396. 2. Humilitas est mons et vera celsitudo, 554. 2. Humilitas est clypeus amoris, 545. 1. Est velut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ et thuris, 506. 1

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

"Loquebatur recte." Sermo sanctorum est velut favus mellis, 561. 2. et seq. Quale cor hominis est, talia sunt ejus verba, 562. 1

Silentio et sensuum custodia recte anima obsignatur, 566. 1

"Bene omnia fecit." Opera Christi erant perfecta, 613. 2. 614. 1. Sic et nos omnia agere oportet perfecte, polite et exacte, 616. 2

DOMINICA XII. POST PENTECOSTEN.

"Diliges Dominum Deum tuum." Quatuor sunt gradus divini amoris, 368. 1. Mirabiles hinc in anima effectus operatur, 375. 2. et seq. Dilectio est rectitudo amoris, 394. 1. 2. Amoris fortitudo: triumphat de Deo et dominatur cœlo, 411. 1. Charitas in Deum est velut collum, 545. 1. Item turris et arx, *ibid.* Ejus clypei sunt humilitas et patientia, *ibid.* Est velut ignis, 695. 2. 696. 1. Zelus amoris Dei, quo anima tabescit, est velut sol eam colorans, 399. 2. Amoris ordo est virtus, vitium inordinatio, 454. 1. Ipse est lectus animæ, 510. 1. Item gladius, 511. 2

"Ex toto corde." Ardenter Deum amantes, ab eo osculum plenæ charitatis accipiunt, 374. 2. Est autem hoc osculum oris, 375. 1. Deum amantes nullis minis aut promissis se ab ejus amore divelli sinunt, 698. 1. et seq. Quæ sunt signa amoris in incipientibus, proficientibus et perfectis, 699. 1

"Proximum sicut teipsum." Charitatis robur in ordine consistit, 452. 2. Charitas exigit vexillum cæterarum virtutum, 454. 1. Amor provocat amorem, *ibid.* Charitas esse debet ordinata, *ibid.* 2. Meliores præfert in affectu, sed non in actu, *ibid.* Charitatis et invidiæ antitheta, 694. 2. 696. 2

Charitatem spiret concionator et discordes unire satagat, 538. 1. Concordia fidelium inter se denotatur juncturis femorum, 649. 2

"In his duobus universa lex pendet." Sine charitate nulla virtus prodest ad salutem, 519. 1. 2. Duplex hæc charitas est velut duo ubera animæ sanctæ, 548. 2

"Vinum et oleum." Oleum servit unguentis et aliis rebus, 383. 2.

"Oleum." Variarum rerum id symbolum est secundum varios ejus effectus, 385. 2. et seq.

"Curam illius habe." Cura proximorum vacantes, non possunt nou aliquo modo inquinari, 593. 1

"Tu fac similiter." Christianismus est imitatio divinæ naturæ, 563. 1. Anima Christum ejusque vitam in se imitando debet exprimere, velut signaculum in cera, 690. 1. 2

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

"Magnificans Deum." Vox laudis et confessionis est veluti vinum optimum, 674. 1

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

"Nonne anima plus est quam esca?" Mens est quasi mater et nutrix animæ, 499. 2

"Considerate lilia." Per creaturarum considerationem nobis ad creatorem ascendendum est, 409. 1. Ecclesia dicitur flos campi et lilium convallium ob diversos respectus, 442. 1. Christus quoque lilium est, 443. 2. Omnes lilii proprietates huic accommodantur, *ibid.* et seq. Hic item animabus castis et humilibus lilium est, 444. 1. et seq. Anima etiam lilium est, 445. 2. Quæ sint lilia agri, 485. 1. 2

"In omni gloria sua sicut unum, etc." Duplex animæ est pulcritudo, 450. 1. 2

"Et hæc omnia adjicientur vobis." Bona terrena per lævam, cœlestia per dexteram designantur, 459. 1

DOMINICA XVIII. POST PENTECOSTEN.

"Videns fidem illorum." *Vide de fide notata Dominica III. post Epiphaniam.*

"Cum vidisset cogitationes eorum." Quia Redemptor acutissimi est visus, hinc vocatur caprea, maxime autem talis futurus est in die judicii, 465. 1

"Glorificaverunt Deum." Deum laudans ob accepta beneficia propinat ei velut vinum delicatissimum, 674. 1

DOMINICA XIX. POST PENTECOSTEN.

"Fecit nuptias filio suo." Christi incarnatio, et ejus in carne conversatio, fuit quasi convivium nuptiale, 421. 1

"Vestem nuptialem." Nuptialis tunica est charitas, 592. 2

DOMINICA XXII. POST PENTECOSTEN.

"Date Cæsari quæ sunt Cæsaris." Zelosi Imperatores ac principes et militares ordines sunt velut chori castrorum, 645. 2

DOMINICA XXIII. POST PENTECOSTEN.

"Filia modo defuncta est." Ad mortem vocatus, illico se ad eam disponat, et libenter moriatur. 589. 2

"Exiit fama." Fama odore bono repræsentatur. 382. 2

DOMINICA XXIV. POST PENTECOSTEN.

"Fugiant ad montes." In tentatione qualibet et afflictione fugiendum ad montes, id est Sanctorum exempla, 713. 2. et ad B.

Virginem, 714. 1. Fugere ad montes aromatum, est festinanter rapi in cœlum, 711. 2. 712. 1

"A quatuor ventis." Aquilo in malam partem capitur, Auster in bonam, 573. 2

"His autem fieri incipientibus, levate capita vestra." Judæi, viso se ab Antichristo suo jam divino fulmine dejecto, ejusque asseclis delusos, ad fidem Christianam catervatim convertentur, 493. 1. 645. 1. 647. 2. 649. 1. 651. 2. 656. 2. 668. 1. 676. 1. 677. 2. 679. 1. 685. 1. 702. 2. 703. 1. 2. 704. 2. 707. 1

Jerusalem quoque in fine sæculi, post mortem Eliæ ad Dominum convertetur, 651. 2. et alios Judæos quocumque locorum sparsos edocebit. 651. 2

"Tunc quoque se Antichristo opponent varii Episcopi et præsules, 659. 2. 660. 1

Elias contra Antichristum prædicaturus assimilatur Carmelo, cur? 659. 1. et seq. *Vide de Elia notata Dominica III. Adventus.*

IN FESTO S. ANDREÆ APOSTOLI.

"Relictis omnibus, secuti sunt eum." Alis alacritatis ad Deum currendum est, 389. 2. Divinæ consolationes animam exstimulant, ut in via Dei currat, *ibid.* 390. 2

IN FESTO S. NICOLAI.

Vide notata in communi Pontificum et Confessorum.

IN FESTO CONCEPTIONIS B. VIRGINIS.

"Ab æterno ordinata sum." Fuit B. Virgo ab æterno præ omnibus mulieribus a Deo Patre præelecta in filiam, a Filio in matrem, a Spiritu Sancto in sponsam, 377. 1

"Liber generationis." Prisci Patriarchæ omnes fuerunt vineæ, at non dederunt odorem suum, nisi cum Christum ex se natum ediderunt, 476. 1

B. Virgo sine peccato originali concepta, et nata est rosa, quia e spinis sine spinis nascitur: nata quoque ex infecta et maligna prosapia, nihil ab ea asperum, aut horridum contraxit. 446. 2. Est secundum se totam desiderabilis, quia concupiscentiæ et peccati omnino expers fuit, et e contra omni gratia ac virtute plena, 622. 1. Fuit a peccato originali sua in conceptione liberata, 689. 2. Tota pulchra est carens omni macula culpæ vel pœnæ, sive originalis, sive mortalis, sive venialis, 552. 2.

IN FESTO NATIVITATIS ET RELIQUIS VICINIS.

Vide notata supra, post Dominicas Adventus.

IN FESTO CONVERSIONIS S. PAULI.

"Domine, quid me vis facere?" Anima sancta ad omnes Dei nutus se vertit et gyrat, 675. 1. 2

"Vas electionis est mihi iste." S. Paulus fuit ferculum Christi, 515. 1. Fuit totus charitas, et totus amore Christi ardens, 519. 1. et seq. 696. 2. Fuit uber abundantissimum Ecclesiæ, 546. 1

IN FESTO PURIFICATIONIS B. MARIÆ VIRGINIS.

"Ut sisterent eum Domino." Deipara hic se gessit ut cæteræ puerperæ; hinc nigra et peccato offuscata hominibus visa, sed formosa nihilominus fuit et purissima, 397. 1. et seq.

"Par turturum." Turtur symbolum est Christi, 413. 1. 414. 1. Ejus et animæ sanctæ comparatio, 413. 1. et seq. Turtur est symbolum monogamiæ, viduitatis, et fidelitatis, *ibid.* item sapientiæ et providentiæ, 414. 1. Turtures autem B. Virgo obtulit Domino, utpote castissima, *ibid.*

"Aut duos pullos columbarum." Oculorum columbæ dotes quinque sunt, 433. 1. Quinque columbarum proprietates. *ibid.*

"Nunc dimittis servum." Desiderium fruendi Deo languorem animæ inducit, 399. 2

IN FESTO CATHEDRÆ S. PETRI.

"Ædificabo Ecclesiam meam." Duplex Ecclesiæ pulchritudo, hic per gratiam, in futuro per gloriam, 452. 1. 2. Est lilium inter spinas vario sensu, 445. 1. et seq. Est velut cella vinaria, 451. 1. Est mons Domini in vertice montium, 487. 2. Ascendit decora et virtutum odorem spirans diversimode, 504. 1. Cur fumo aromatum comparetur, *ibid.* 2. Cur ejus caput sit Roma, 508. 2. Ipsa tota pulchra est, diversa pulchritudine, 551. 2. et seq. Est soror Christi, cur, 557. 2. Quæ sint ejus vestimenta, et quomodo redoleant, 562. 2. Est hortus conclusus et fons signatus, 564. 2. et seq. 565. 1. Duplici muro concluditur, 564. 2. 565. 1. Est fons hortorum et puteus aquarum viventium, 572. 1. Septem ejus status et ordines Sanctorum, 569. 1. Ecclesia hortus est omnigenis virtutum floribus vernans, 577. 2. Ætas Ecclesiæ quadruplex, 622. 2. 623. 1. Ejus initium progressio et perfectio, 635. 2. et seq. A quibus particulares Ecclesiæ sint instauratæ, 629. 1. Cur Ecclesia sit similis Tersæ et Jerusalem urbibus, *ibid.* et seq. In quo ejus pulchritudo consistat, *ibid.* 2. Unio fidelium reddit eam invincibilem, *ibid.* Ecclesiæ Catholicæ dignitas et præeminentia, 633. 2. Cur dicatur columba, *ibid.* Solum Christum agnoscit sponsum, de eo solo loquitur et cogitat, 413. 1. Ejus ordo hierarchicus denotatur in murenulis aureis, 419. 1. Duo ejus ubera quæ sint, 560. 1. Ei Deus semper de bonis Doctoribus et rectoribus prospexit, 610. 1. Equa quatuor dotes Ecclesiæ designat, 410. 1. Est velut bellatrix; hinc Deo duce freta orbem subigit, 410. 2. et seq. Omne ejus decus et meritum manat a Christo, 423. 1. Quæ sint laquearia cypressina, et tigna cedrina Ecclesiæ, 438. 2. et seq.

"Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam." Quia ipsa, Christo protegente, omnes adversariorum exagitationes et difficultates perstringit, 464. 2. Ecclesiæ robur, constantia et animositas, 513. 1. et seq. Pontifices Roman. invictum animæ robur contra hæreticos et tyrannos hactenus ostenderunt, *ibid.* 2

Ecclesia Romana est velut meridies, in qua clarissime lux veritatis effulget, 404. 1. Domus est matris Ecclesiæ: hæcque matrix est omnium Ecclesiarum, 499. 1. Est velut lectus Christi, in quo suavissime conquiescat, 508. 1. 2. Hujus Ecclesiæ elogium, *ibid.* 2. Est velut ferculum Christi, 513. 1. et seq. Nullus unquam sedit in ea Pontifex hæreticus, *ibid.* 2. Hujus columnæ sunt Cardinales, *ibid.* Populi Romani pietas, *ibid.* item in exteros et pauperes charitas, 518. 1. Romæ sunt diversæ Christi coronæ, et quo sensu, 522. 2. et seq. Amor Christi erga Rom. Ecclesiam, 517. 2. Est ipsa veluti pharos, quam omnes fideles in hoc mundo navigantes intuentur, 544. 1. Ab hac una aliæ Ecclesiæ derivatæ sunt, quæ vocantur emissiones paradisi, 568. 1. Ejus dignitas et primatus, 633. 1

IN FESTO ANNUNTIATIONIS B. VIRGINIS.

"Ave gratia plena." Habuit quippe Beatissima Virgo gratiæ plenitudinem, 431. 2. Gratiæ plenitudo designatur variis aromatibus, 570. 1. 2. Quia gratia et virtute plena fuit, ideo secundum se totam fuit desiderabilis, 622. 1. Plus habuit virtutum, quam omnes Sancti simul, 383. 2

"Benedicta tu in mulieribus." Deipara omnes fœminas gratia enormiter excessit, 663. 1

"Cogitabat qualis esset illa salutatio." Quales essent cogitationes B. Virginis, 532. 2

"Invenisti gratiam apud Deum." Quia Deipara unice præ cæteris creaturis placet SS. Trinitati, angelis et Sanctis, 630. 2. 631. 2. Ipsa sola præ reliquis angelis et Sanctis Deo cara est et placet, 633. 2

"Quoniam virum non cognosco." Nullum ad se ulli viro aditum dando, optime fons signatus et hortus conclusus appellabitur, 566. 2. 567. 1. Ejus virginitas monili comparatur, 650. 2

"Spiritus Sanctus superveniet in te." Spiritus Sanctus in incarnatione Filii Dei beatissimam Virginem accepit in sponsam, ut in ea, et e purissimo ejus sanguine, formaret corpus Christi, 377. 1. Ipse illam in Filii Dei conceptione obumbravit, 449. 1. Ejus virginitas fuit fœcunda, 542. 1. Quia Deipara in omnibus motibus animæ et corporis fuit composita; hinc tam solide calceata incedens, placuit Spiritui Sancto. 648. 2

"Virtus Altissimi obumbrabit tibi." Uti sponsa sub sponsi protectione et umbra semper est, sic Spiritus Sanctus Deiparam sua protectione semper obumbravit, 448. 1

"Ecce ancilla Domini, fiat mihi." Hoc dato consensu a Virgine, illico, cooperante Spiritu Sancto, Verbi divini peracta in ejus utero incarnatio est, et unio hypostatica, quæ physicum illius osculum fuit, 372. 2. Uterus Deiparæ, fuit velut lectus Christi in quo requievit, 510. 2. Ipsa Christum induit humanitate velut stola aurea, quia suo in utero corpus ei efformavit, obumbrante Spiritu Sancto, 521. 2. Eum fascia candidissima humanitatis induit, 524. 2. Coronavit quoque eum corona justitiæ, quæ consistit in ordinatione recta quatuor animi passionum, quas Christus habuit ordinatissimas, 525. 1

"Ecce." Hæc vocula incomparabilem ejus obedientiam innuit, 510. 1

"Ancilla." Incomparabilis Deiparæ humilitas Christum allexit, ut carnem ex ea sumeret, atque hinc per novem menses in ea velut in thalamo occubuit, 423. 2. Ejus humilis et Evæ superbientis antitheses, 471. 1. Humilitate meruit fieri Dei mater, 546. 1. Invitavit Christum in uterum suum velut in hortum deliciarum, ut ex ea carnem sumat, tum ut virtutibus suis angelicis se pascat, 578. 2. Humilitas reddidit ipsam instar turris eburneæ fortissimam æque ac robustissimam, 550. 2

Christus, quia tempore verno conceptus recte dicitur flos, et quidem rosa decus florum, 453. 1. Quia incarnatio sub initium veris fuit peracta, ideo vere hiems legis veteris tunc transisse, imber peccati abiisse, et ver vernans floribus gratiæ et reconciliationis apparuisse dicitur, 473. 1 2

IN FESTO INVENTIONIS S. CRUCIS.

"Sicut Moyses exaltavit serpentem," Serpens erectus in pertica fuit quasi vexillum: ita charitas erigitur in Ecclesia quasi vexillum, quo sensu, 453. 1. et seq.

"Sic exaltari oportet Filium hominis." An Christus in crucem ascenderit, an vero in terra jacenti affixus fuerit, itaque cum ea exaltatus, 670. 2. In ea mansit seu victor et triumphans, 671. 1

Crux Christi est velut arbor pomus, 447. 2. Ejus umbra Christianis afflictis jucundissima est, 448. 1. Crux vexillum est charitatis Christi, 453. 1. Ficus est Crux, et ipse Christus symbolice, varias ob analogias; an crux Christi fuerit e ficu, 475. 1. Crux est velut lectus Christi, 509. 2. Fuit ferculum et motus triumphalis Christi, 514. 1. et seq. Ipsa est charitate constrata, 518. 2. Ipsa velut sigillum Ecclesiæ fontem obsignat, 565. 1. Palma est symbolum crucis, 674. 1. 2. An crux fuerit e palma, 671. 1. 2. Hæc per antithesin opponitur arbori vetitæ Adamo, 688. 1. Hujus omnia damna Christus per crucem reparavit, *ibid.* 2

Christi crucifixi verba et actiones animam amore languentem sustentant et corroborant, 456. 1. Crux Christi recogitata animam ad amorem excitat, 689. 1. Docet carnales voluptates repudiare, *ibid.* Ex cruce dignoscuntur servi Christi, 690. 2. Christi crucifixi memoria jugiter præ oculis habenda, et in corde gerenda, 691. 1. 2. Qui vicissim nostri memor erit, nos curando, dirigendo, prosperando, *ibid.* Quod exemplis ostenditur, 691. 2. et seq. *Vide notata Dominica in Quinquagesima et Dominica in Palmis.*

IN FESTO VISITATIONIS B. MARIÆ VIRGINIS.

"Abiit cum festinatione." Alacriter ad Deum currendum, 389. 2. B. Virgo gratia Sancti Spiritus plena, currit in odorem unguentorum divinorum, 390. 1. 392. 2. Fuit candida virginitate, at rubicunda charitate et obsequio officioso, 605. 1

"Benedictus fructus ventris tui." Venter B. Virginis fuit ut acervus tritici vallatus liliis, id est stipatus virginibus, 654. 1

"Exsultavit infans in utero." Christus, etsi utero materno absconditus, Joannem et Elisabetham replevit Spiritu Sancto, 468. 1

"Magnificat anima mea Dominum." B. Virgo cantans fuit ceu turtur cantans sub initium veris, ejusque vox fuit amoris, 473. 2. Ipsa nonnisi divinas laudes eructabat, 674. 2

IN FESTO S. PETRI APOSTOLI.

S. Petrus est caput aureum Ecclesiæ Christianæ, 606. 1. *Vide notata in festo Cathedræ S. Petri.*

IN FESTO S. MARIÆ MAGDALENÆ.

"Ut cognovit quod accubuisset." Magdalena infamiam hominum nihil morata, in convivium palam irruit, quia amor nescit pudorem, 372. 1. Mirabiles in anima effectus operatur, 375. 2. et seq. Etsi meretricum sit se velare. Maria tamen se revelat, 406. 1. Exemplo hujus peccator surgat e lectulo peccati, et quærat Christum per vicos et plateas, 493. 2. Vetus homo nobis sua est tunica exuendus, 495. 2

"Accubuisset." Diversos accubitus Christus habuit, in incarnatione, prædicatione, morte, resurrectione, etc. 421. 1. et seq.

"Lacrymis cœpit rigare pedes ejus." Anima de peccatis pœnitens optat Deo per gratiam conjungi, 374. 1. Lacrymæ pœnitentis Christo vinum sapidissimum sunt, 579. 1. 2. Cœnaturi olim pedes lavabant, hoc officium Christo hic præstat. Maria aqua oculorum, 611. 1. Hinc oculi ejus recte comparantur piscinis et fontibus, 656. 1. 2

"Capillis suis." Capilli quid symbolice denotent, 530. 2. et seq. Crines ornamentum mulierum sunt, quos crispant, unguento perfundunt, pectunt, discriminant, et aureo torque implectunt, 556. 2

"Osculari Pedes." Osculi symbola quatuor, 373. 1. Osculum triplex est, pedum, manuum, oris, 375. 1

"Non unxisti." Convivæ olim in conviviis unguento odorato perfundebantur, 420. 2

"Unguento unxit." Charismata Spiritus Sancti sunt unguenta, 382. 2. Tria animæ unguenta, contritionis, devotionis, pietatis, et hoc triplici Magdalena unxit pedes et caput Christi, 383. 1. Unguenta Christi quæ sint, 390. 2. Pœnitentia unguentum Christo gratissimum est, 422. 2. Mariæ unguenta in quo præstent unguentis cæterorum, 561. 1

"Cui minus dimittitur, minus diligit." Christus nostri amans, amorem vehementem a nobis exigit, et est zelotypus, nihil in amato offensivum ferens, 693. 1. 698. 1. 2. Amor et dilectio similis est morti, et inferno, quod varie probatur, 693. 2 et seq. Charitas est insatiabilis, 695. 1

"Fides tua salvam te fecit." Fides nardo designatur, 422. 1. 2. Gratia efficit animam Dei amicam, filiam, sponsam, hæredem, imo divinæ consortem naturæ, 522. 1

"Vade in pace." Jam nitida et formosa per pœnitentiam, quæ fuisti nigra per culpam, 396. 2. Conversi ad Deum et pœnitentes, sunt velut equitatus Dei, 411. 2. et seq. 412. 1. Anima e triplici genere peccati ad pœnitentiam, virtutes et gratiam vocatur, idque similitudine trium Palestinæ montium, 554. 2

IN FESTO ASSUMPT. B. MARIÆ VIRGINIS.

B. Virgo hodie in cœlos assumpta de facto, vivens sæpe ad filium suum aspiravit, ut eum facie ad faciem gloriosum videret, 405. 2. 683. 2. 685. 2. et præ hoc desiderio liquefacta est, 600. 1. 602. 2. Est una cum corpore in cœlos assumpta, 440. 1. Mortua autem est præ amore et desiderii vehementia, sine morbo, 457. 2. 471. 1. 694. 2. Illius lætitia post Christi in cœlos ascensum, 460. 1. Visitabit interdum a morte illius loca in quibus passionem suam peregerat, 479. 1. 580. 1. 665. 2. Quoad vixit, fuit doctrix Apostolorum, 536. 2. Vitam contemplativam coluit, et similis fuit Cherubim ante et retro oculatis, 658. 1

Eam ad cœlos subvectam mirabantur omnes angeli et Sancti ob incomparabilem pulchritudinem virtutum ejus, 508. 2. et jam dudum desiderantissimo cupiciant videre speciem et pulchritudinem ejus in cœlo, eaque coram frui, 613. 2. Quid ei in cœlos subvectæ angeli accinuerint, 646. 2. In cœlos subvecta triplici coronata aureola est, virginitatis, doctoratus et martyrii, 555. 2

B. Virgo plus habuit virtutum quam omnes Sancti simul, 380. 1. Fuit vita imago Christi, 383. 2. Conterit hæreses et hæreticos, velut equitatus bellicus, 412. 2. Ejus invocatio singulare remedium est in tentationibus, præsertim carnalibus, 446. 2. Est puteus aquarum viventium, quia genuit nobis Salvatorem, et quia universa bona ab illa profluunt, 573. 1. In quo dicatur esse Libano similis, 620. 1. Ei parent omnes angeli et Sancti, eamque contra dæmones et hæreses pugnantem stipant, 630. 2. Ipsa post Christum caput est fidelium; et Carmelitæ ipsam in patronam elegerunt, 663. 1. Est janua cœli, 704. 1. Ad eam fugiendam in tentatione qualibet, velut ad montem, 714. 1

Duplex est pulchritudo animæ B. Virginis, 432. 2. Nihil ea est in terra et cœlo jucundius, amabilius et deliciosius, 667. 1. Latria quædam ei videtur competere, quia Dei fuit mater, 606. 2. et seq.

"Maria sedebat secus pedes Domini." Orationis studium est cella vinaria, in ea autem cella nihil bibitur, nisi amor et charitas, 451. 1. 2. Oratio quietis quæ sit, 462. 2. Columba est symbolum contemplationis, 470. 2. Interior mentis acies et contemplatio præferenda exteriori conspectui, 625. 1. Fructus contemplationis, 528. 2. Oratio et contemplatio est quasi favus cum lacte, 580. 2. Meditatio est piscina, 637. 2. et domus matris animæ, 685. 1. Anima se soli sponso servare debet, cæteris exclusis, eique se solam dare et dedicare, 690. 1. Varii contemplationis gradus, 458 2. 460. 1

"Secus pedes Domini." Erat quippe Christus desideratissimus et amabilissimus, a quo Maria divelli non poterat, 620. 2

"Dic ut me adjuvet." Contemplatio et meditatio non est exterioribus occupationibus interturbanda, 462. 1. et seq. Contemplativi debent se interdum saluti proximorum impendere, 470. 1. Capillis denotantur, 531. 2. Quæ sit illorum ebrietas, 583. 2. Eorum somnus spiritualis est, dum liberi sunt a curis et concupiscentiis sæcularibus, vigilia vero, dum uni Deo, ejusque amori et cultui intendunt, 586. 2. 587. 1. Anima est nigra ob labores, distractiones, immunditias vitæ activæ, sed decora per quietem vitæ contemplativæ, 398. 1

"Turbaris erga plurima, porro unum est necessarium." Perfecti ad unum aspirant, 634. 1. 2. Placet Deo sors Mariæ, præ Marthæ, 686. 1

"Maria optimam partem elegit." Contemplativi contemplando ingrediuntur in cœlestem gloriam, ejusque arcana rimantur, 478. 2. Interni affectus animæ sponsum quærentis: quænam ejus liquefactio, 599. 2. Hæc contingit per vehementiam contemplationis et amoris divini, 600. 1. Amor facit languescere, et præ languore crescit amor, 601. 2. 602. 1. 603. 1. Deliciæ sex animæ, 666. 2. Vita contemplativa est velut lectus Dei, in quo conquiescit, 437. 2

IN FESTO S. BARTHOLOMÆI.

"Sanabat omnes." Tota vita Christi fuit, hominum commodis deservire, et docere, 421. 1. Atque ideo Christus dicitur flos campi, quia omnibus hominibus passim expositus erat ad benefaciendum, 443. 1. Manus Christi ideo finguntur esse tornatiles, quia ad omne bonum, omnemque beneficentiam agiles erant, 613. 2

IN FESTO NATIVITATIS B. MARIÆ.

"Virum Mariæ." Deiparæ pulchritudo et forma describitur, 399. 2. 552. 2. 614. 1. Ejus forma humilitatem spirabat, nullum fastum, 480. 1

Fuit S. Mater aurora in sua nativitate, luna in Christi conceptione, sol in assumptione, 636. 2. Ejus et auroræ analogiæ, 637. 1

Qualis autem fuit Deiparæ forma et species, talem et Christi Domini filii ejus fuisse, verisimile est: fuit autem hic roseus et rubicundus, 603. 2. 605. 2. Candidus fuit mystice propter deitatem, et rubicundus ob humanitatem; candidus per innocentiam, rubicundus per passionem, 603. 2. 604. 1. Gessit comam prolixam, rotundam in humeros defluentem, 607. 2. Ejus roseæ genæ quid denotent, 611. 1.

IN FESTO EXALTATIONIS S. CRUCIS.

"Omnia traham ad meipsum." Christus omnes amore suo ad se trahit, 388. 1. et seq. Mens quæ Deum per orationem ad se trahit, ad Deum vicissim trahitur, *ibid.*

IN FESTO S. MATTHÆI APOSTOLI.

"Quare cum peccatoribus manducat magnum." *Vide notata de peccatoribus Dominica III. post Pentecosten.*

"Misericordiam volo et non sacrificium." Misericordia docendo proximo impensa præstat proprie dulcedini e contemplatione perceptæ, 560. 2. Mysticum sacrificium sunt externæ virtutes, oculis Dei gratissimæ, 562. 2

IN FESTO S. MICHAELIS.

Ex Angelorum pulchritudine cognoscitur Deus, 377. 2. 498. 1

Angeli homines custodiunt, et semper et ubique eos circumstant et ambiunt. Anima sancta proinde est velut lectus Salomonis custoditus a fortibus custodidus, 509. 1

IN FESTO S. LUCÆ.

"Nolite portare calceamenta." Calceus namque peccati typus est, 592. 1

Prisci nudis tibiis incedebant, 616. 2

S. Lucæ in primis præ aliis Evangelistis incepit Deipara post ascensionem filii sui revelare et patefacere mysteria in se et per se peracta, ut ea posteris scripto consignaret, 673. 2

IN FESTO OMNIUM SANCTORUM.

"Aperiens os suum, docebat." Doctrina Christi fuit osculum, 374. 1. Item lac ex ore ejus, velut uberibus, promanans, 378. 2. 379. 2. Ejus doctrina fuit suavissima et utilissima, 621. 1. Sermo illius pietate et majestate plenus fuit, 611. 1. Ejus labia utilia sunt ob sex analogias, 515. 1. Fuere lilia ob puritatem et stillant myrrham mortificationis, quia ejus doctrina directe mundi deliciis et commodis adversatur, 612. 2

Ut hic junctim omnes beatitudines a Christo proponuntur, nec una sine altera, sic et virtutes omnes inter se cohærere oportet, 650. 1. Octo hæ beatitudines, per murenulas aureas denotantur, 418. 1

"Beati pauperes spiritu." Consilia evangelica per murenulas aureas denotantur, *ibid.*

"Beati qui lugent." Lugentes olim faciem velabant, 406. 1. Lugentibus et pœnitentibus Christus est botrus cypri, 430. 2

"Beati pacifici," Animæ sanctæ pax, 705. 2. 709. 1

"Beati qui persecutionem patiuntur." Ardens persecutio meridie denotatur, 402. 1. Per eam fit insignis in virtute progressus, 418. 1. Pii gaudent spinis persecutionum, 623. 2. 624. 1. Patientia in persecutionibus, et in iisdem constantia denotatur genis purpureis, 541. 1. Hæc constantia collo repræsentatur, 544. 2. 545. 1. Persecutiones sunt quasi guttæ nocturnæ, quæ pios infrigidant, 591. 1. 592. 1. Patientiæ typus nux est, 638. 1. 2. 639. 1

Sancti viventes e conversatione cum Deo nonnisi divina et cœlestia spirant, 713. 1. Sunt montes per virtutis eminentiam, valles per humilitatem, 487. 1. 5. Eorum anima lectus est, in quo Deus suaviter requiescit, 500. 1. Similes sunt palmæ, 668. 2. *Vide notata in festo Pentecostes.*

Beati in cœlo osculum a Deo accipiunt, 377. 2. Christus illic iis velut corona coronatur, 523. 1. His Deus totus est amabilis et desiderabilis, 621. 2. In cœlo sunt velut lampades ignis et flammarum, quia fulgebunt quasi sol, 697. 1. Eorum amor erit ibi inextinguibilis, 698. 2. Ad Sanctorum exempla, velut ad montes, confugiendum in qualibet tentatione, 713. 1

Cœlum est velut cellarium, ac multas habet mansiones, 392. 1. Ibi est vera meridies, ubi Christus summum gloriæ suæ jubar exhibet, 404. 2. Ficus suavitate sua vitas patriæ cœlestis insinuatur, 475. 2. Vita hæc est umbra; cœlestis, clara dies, 486. 1. 2. Anima in hoc corpore misero et passibili nigra et informis, sed erit in cœlo formosa, 397. 2. 398. 1. Festinanter ad cœlum rapi est quodammodo ad montes aromatum fugere, 711. 2. 712. 1

IN DIE COMMEMORATIONIS FIDELIUM ANIMARUM.

Multi sancti zelo animarum accensi, quo eas igne infernali et purgatorio eriperent, inferni pœnas perpeti optarunt, 694. 2. et seq.

IN FESTO PRÆSENTATIONIS B. VIRGINIS.

Fuit Deiparæ conversatio et agendi ratio prope divina, et vitam in templo vixit prorsus angelicam, ob infinitam gratiæ quam acceperat plenitudinem: quæ gratia per actus plurimos habitibus gratiæ adæquatos in dies mirifice crescebat, maxime quoad mortificationem, orationem, cæterasque virtutes, 507. 1. 2

Dormiens corpore, vigilabat mente, Deoque intendebat, 587. 2. et seq.

Ejus opera erant perfecta, 614. 2. Cogitationes et affectus illius omnes erant purissimi, 617. 1. Quales ejus fuerint mores, et exterior compositio, 618. 2

Modestia et gravitas incessus, in sanctissima hac puella quam maxime commendatur, 648. 1. 649. 2

IN FESTO S. CATHARINÆ VIRG. ET MART.

Vide notata in Communi Virginum, et in communi Martyr.

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

Ecclesiæ omne decus, virtus et meritum manat a Christo, qui ei præsidet, 422. 2

Anima sancta est templum, sedes et solium, in quo Christus accumbit et sedet, 423. 1

Laquearia cypressina, et tigna cedrina Ecclesiæ quæ sint, 438. 1. 2

"In sycomorum." *Vide de ficu notata Dominica I. Adventus.*

"Quod ad hominem peccatorem divertisset." *Vide notata de peccatoribus Dominica III. post Pentecosten.*

IN COMMUNI APOSTOLORUM ET EVANGELISTARUM.

Apostoli et Evangelistæ sunt velut ubera, quibus suam Christi sponsus Ecclesiam lactat, 380. 1. Superant hi virtutum et operationum fragrantia priscos Patriarchas et Prophetas, 383. 1. Sunt quasi equi, quibus insidens Christus urbem subegit fidei, 411. 2. Sunt laquearia cypressina et tigna cedrina Ecclesiæ, 438. 2. 439. 1. Sunt columbis similes, 469. 1. Sunt formosi omni gratia et decore virtutum, 469. 2. Eorum prædicatio fuit velut vox turturis, 472. 1. Sunt velut capilli Christi, cur? 608. 1. 2. Denotantur per columnas marmoreas, 617. 2. et per crura Christi, 618. 1

"In mundo pressuram habebitis." Judæi Apostolos et Christianos exagitantes, in causa fuere, ut hi e Judæa excedentes, ad Gentes se contulerint convertendas, 401. 1. 2

Viri Apostolici, esto a pravis patiantur opprobria, solentur se eo quod a rectis diligantur, 394. 2. Ardeant zelo animarum et amore Dei, 519. 1. Sunt proprie fratres Christi, quia idem opus obeunt, quod vivens ipse obivit, et ipsi acceptissimum est, 683. 2. Quatuor stimulis Christus eos urget ad aliorum salutem, procurandam, 589. 2

IN COMMUNI PONTIFICUM.

Prælatorum et Episcoporum ubera duo sunt affectus maternus congratulationis et compassionis, 381. 2. 393. 1. Debent fidelibus Christum ostendere, 497. 1. Sed ab illis ad Christum transeundum est, 498. 1. In iis maxime requiritur fortitudo, 509. 2. Ipsis ante omnia appetitum carnalium mortificatio necessaria est, 511. 1. Episcopi sunt oculi et speculatores Ecclesiæ, 528. 1. Rectores Ecclesiæ quales esse debeant, 535. 2. Dentibus assimilantur, 534. 1. 2. et seq. Sunt velut collum Ecclesiæ, et turris, 545. 2. et seq.

IN COMMUNI MARTYRUM.

Martyres spe regni cœlestis in tormentis suis a Christo animati sunt, 459. 2. 460. 1. Eorum robur fuit e consideratione crucis Christi, 478. 1. Sunt velut fragmen mali punici, 540. 2. Per tyrannorum persecutionem multiplicantur, 541. 1. Consideratione gloriæ et præmii cœlestis ad omnes cruciatus generose perferendos excitati sunt, 551. 1. et seq. Ipsis debetur palma in signum victoriæ de morte relatæ, 671. 1. 672. 1

Quot Romæ fuerint Martyres; ipsi sunt velut ascensus purpureus Ecclesiæ Romanæ, quæ est ceu ferculum aureum, 515. 2

Initio Ecclesiæ tanta in novos Christianos recens baptizatos effundebatur gratia, ut plurimi eorum mortem pro Christo subire non dubitarent, 387. 1. In fine sæculi multi futuri sunt Martyres e discipulis et sectatoribus Eliæ et Henoch, 664. 1. 668. 1

B. Virgo est Martyrum antesignana, quia multoties fuit martyr, 426. 2. 699. 2

Christus est dux innocentiæ et patientiæ omnibus Sanctis, hinc dicitur electus e millibus, 604. 1. Est in martyribus rubicundus, *ibid.* 2. *Vide notata in Dominica III. post Pascha, et in festo omnium Sanctorum.*

Pontifices Romani robore invictissimi Ecclesiam Christi sanguine suo propugnarunt, eoque fidei veritatem obsignarunt, 508. 2. Martyribus jam morte sublatis, juniores Ecclesiæ Pastores, otio contemplationis addicti, hæreticis se opponere detrectabant, ne quietis suæ amittendæ periculis se exponerent, aut quod sordidari vererentur, 593. 2. 594. 1

Qui ad status eminentiores in Ecclesia promoventur, sensim et per gradus quosdam ad eos ascendant oportet, 511. 2

IN COMMUNI DOCTORUM.

Doctores et prædicatores Evangelii Christi, cur collo denotentur, 416. 2. Habebunt in cœlo specialem aureolam, 420. 1. Assimilantur columbis ob septem dotes, 433. 2. Sunt velut tigna et laquearia Ecclesiæ, 334. 1. Comparantur dentibus, 438. 2. et seq. Quid in iis requiratur, 535. 2. Qui eorum gemelli fœtus esse debeant, *ibid.* Similes sunt vittæ coccineæ, 537. 2. et seq. Repræsentantur per genas purpureas, 541. 1. Non debent esse steriles, sed plurimos Christo filios parere, 535. 2. Sunt velut turris David, 543. 2. 544. 1. et seq. Item ceu ubera hinnuli, 547. 2. 548. 1. Eorum labia sunt sicuti favus, 561. 2. et seq. Ipsi prius in se dicendorum affectum debent exprimere, 562. 1. Cuique auditorum pro captu sua sensa resque spirituales dispertiantur, 563. 2. Sunt velut genæ Ecclesiæ, qui cibos spirituales mandunt et ruminant pro fidelibus, 611. 2. Item lilia distillantia myrrham primam, 612. 2. Non debent otio indulgere, sed seduli et gnavi in prædicando esse, 588. 2. Sunt velut nasus Ecclesiæ, 660. 1

Plerique doctores veteris Ecclesiæ fuere simul Religiosi, 419. 2. Doctores et prædicatores zelosi sunt Christi ferculum, 518. 2. Christus semper suæ Ecclesiæ de bonis doctoribus prospexit, 610. 1

" Qui docuerit sic homines, maximus vocabitur in regno," etc. Doctrina et prædicatio meliores sunt sola contemplatione, 560. 1. 2. Doctrina sancta vinum est spirituale, 673. 2. et seq. Barbaris et desertis populis præ aliis fides est annuntianda, 676. 2. 677. 1. Verbum Dei est velut gladius Doctorum et Apostolorum, 511. 1

IN COMMUNI CONFESSORUM SACERDOTUM.

Sacerdotum et Diaconorum officium ac partes, 546. 2. 547. 1. Sunt diaconi similes hinnulis, cur, *ibid.* Atque ubera Ecclesiæ, *ibid.*

Religiosis in primis noxius est torpor, 481. 2. Per capillos denotantur, 530. 2. 531. 2. et seq. Item per dentes, 536. 1. et seq. Religiosi in communitate viventes optime per malum punicum repræsentantur, 569. 2. Sunt velut capilli Christi Domini, 608. 1. 2. Per illos solet suam Deus Ecclesiam *reformare*, 625. 2. *Ipsi* sunt symbolice turris eburnea, 655. 2. Vittæ purpureæ assimilantur, 664. 2. Quia hic modicum reliquerunt, centuplum post hanc vitam pro eo recipient, 709. 1. Eorum propria est obedientia. 415. 1. Hæc eorum est portus, *ibid.* Hujus eos commodet scapulare, 416. 1. Singulis hæresibus Religiosos antagonistas, opposuit Deus, 615. 1. 2. Religiosi Ordines sunt velut chori castrorum, 646. 1

Religio est hortus conclusus, et paradisus Dei, 587. 2. 625. 2. Religiones paulatim destruit parva regulæ relaxatio, ac disciplinæ neglectus, 481. 2. Religiosæ vitæ status denotatur per montes Amana, Hermon et Sanir, 554. 2. 555. 1

Consilia Evangelica optime per murenulas denotantur aureas, 418. 2. Item regulæ monasticæ, 419. 1

B. Virgo vitam egit religiosam concepto voto virginitatis vivens in paupertate et obedientia, instituitque omnes Religiosos Ordines, 537. 1

Monasteria sunt montes divisionum et sequestrationum, 437. 1 2. Sunt virginibus loco veli et valli, 540. 1. Claustra monastica sunt velut hortus conclusus, 571. 1

IN COMMUNI VIRGINUM.

Virgo casta est velut lilium, 44. 1. Virgines denotantur genis purpureis, cur, 548. 1. Virginum elogia, *ibid.* 1. 2. et seq. Velo se tegant virgines, 540. 1. Eas decet pudor et vitæ austeritas, ac sanctimonia, 541. 1. Virgo quælibet est hortus conclusus et fons signatus, et quare, 566. 2. 567. 1. Septem virtutes virginibus necessariæ, 569. 1. 2. Christus in virginibus dicitur candidus, 604. 2. Quin et iisdem mire delectatur, 625. 2. Pascitur inter animas castas et puras, 484. 2. 485. 1. Virgines olim velabantur, 406. 1

Virginitatis symbolum est apis, 414. 1. 2. Item murenula aurea, 418. 1. Ejus encomia, 539. 2. Ipsa Christo est acceptissima, 578. 1. Invocatio B. Virginis singulare remedium est in tentationibus contra castitatem, 446. 2. S. Joannis Evangelistæ invocatio conducit ad virginitatis conservationem, 695. 2. Castitas per juncturam femorum denotatur, 649. 2. Ut castitas elephantes facit longævos, sic et homines, 655. 1

Virgines plurimæ fuere initio Ecclesiæ, quia putabant neochristiani lege Christi connubium vetari, 387. 2. Multæ virgines sanguine suo virginitatem purpurarunt, 540. 1

" Moram faciente sponso, dormitaverunt " Tarditas in operando tarditate gratiæ punitur, 596. 2. 597. 1. et seq. Parvus defectus magnam impedit gratiam, 597. 2. 598. 1

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,

QUÆ

IN HOC IN SAPIENTIAM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX GENESI.

Cap. 1. v. 2. Terra autem erat inanis et vacua, *pag.* 954. *col.* 2
Spiritus Domini ferebatur super aquas, 752. 2
26. Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, ut præsit piscibus maris, et volatilibus cœli, etc. 926. 2.
2. 17. In quocumque die comederis, morte morieris, 761. 2
3. 15. Inimicitias ponam inter te et mulierem, 938. 1
4. 14. Omnis, qui invenerit me, occidet me, 1038. 2
5. 21. Cum trecentis sexaginta quinque annis vixisset, ambulavit cum Deo, et non apparuit, quia tulit eum Deus, 822. 1
9. 25. Maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis, 967. 2
15. 1. Ego protector tuus, et merces tua magna nimis, 830. 2
7. Ego Dominus, qui eduxit te de Ur Chaldæorum, 941. 1
22. 17. Benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, 925. 2
47. 9. Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt parvi et mali, 764. 2

EX EXODO.

Cap. 3. v. 14. Ego sum qui sum, 977. 1
15. Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob misit me ad vos, 925. 1
7. 19. Digitus Dei est hic, 1036. 2
9. 24. Et grando et ignis mista pariter ferebantur, 1023. 1
10. 23. Nemo movit se de loco in quo erat, 1034. 1
11. 7. Ut sciatis quanto miraculo dividat Dominus Ægyptios ab Israel, 1045. 2
15. 1. Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum et ascensorem dejecit in mare, 949. 2

EX LEVITICO.

Cap. 12. v. 44. Sancti estote quia ego sanctus sum, 886. 1
26. 36. Dabo pavorem in cordibus eorum, 1043. 2

EX NUMERIS.

Cap. 11. v. 4. Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo, 1026. 2

EX DEUTERONOMIO.

Cap. 6. v. 7. Meditaberis in eis, etc. dormiens atque consurgens, 1030. 2
18. 18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui, 775. 1
32. 10. Invenit eum in terra deserta in loco orroris, et vastæ solitudinis, 951. 1

EX JOSUE.

Cap. 1. v. 7. Esto robustus valde, ut custodias omnem legem, 740. 1
24. 12. Misique ante vos crabrones, et ejeci eos de locis suis, 966. 2

EX LIBRO I. REGUM.

Cap. 2. v. 30. Quicumque glorificaverit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles, 829. 2
18. 7. Percussit Saul mille, et David decem millia, 948. 1

EX LIBRO III. REGUM.

Cap. 3. v. 7. Ego autem sum puer parvulus, et ignorans egressum et introitum meum, 928. 1
11. 9. Iratus est Dominus Salomoni, quod aversa esset mens ejus a Domino Deo Israel, 899. 1
19. 10. Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, 754. 1

EX LIBRO I. PARALIPOMENON.

Cap. 28. v. 9. Tu autem, Salomon, fili mi, scito Deum patris tui et servito ei corde perfecto et animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, et universas hominum cogitationes intelligit, 750. 2.

EX LIBRO II. PARALIPOMENON.

Cap. 4. v. 1. Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, et viginti cubitorum latitudinis, 929. 2
19. 6. Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis judicium, sed Domini, 741. 1

EX LIBRO JOB.

Cap. 3. v. 3. Pereat dies, in qua natus sum, et nox in qua dictum est, Conceptus est homo, 868. 2
5. 19. In sex tribulationibus liberabit te, et in septima non tanget te malum, 947. 2
7. 9. Sicut consumitur nubes et pertransit: sic qui descenderit ad inferos non ascendet, 770. 1
10. 22. Ubi umbra mortis et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat, 759. 2
11. 17. Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam et cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer, 791. 2
14. 1. Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis, 928. 1
5. Constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt, 771. 1
21. 13. Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt, 762. 1
30. 19. Comparatus sum luto, et assimilatus sum favillæ et cineri, 1011. 1
31. 1. Pepigi fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine, 995. 1
12. Ignis est usque ad perditionem devorans et omnia eradicans genimina, 818. 1

EX LIBRO PSALMORUM.

Psalm. 7. v. 10. Scrutans corda et renes Deus, 750. 2
3. Justus Dominus, et justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus, 739. 1

13. 3. Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt, 835. 2
14. 3. Qui loquitur veritatem in corde suo, 756. 1
15. 5. Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei: tu es qui restitues hæreditatem meam mihi, 775. 2
18. 1. Cœli enarrant gloriam Dei, 752. 1
3. Lex Domini immaculata convertens animas; testimonium Domini fidele, 854. 2
20. 4. Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso, 810. 2
21. 9. Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum, 782. 2
24. Universæ viæ Domini misericordia et veritas, 906. 2
25. 2. Proba me Domine, et tenta me, ure renes et cor meum, 750. 2
30. 20. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, 963. 2
32. 10. Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, 745. 2
37. 1. Noli æmulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem, 772. 2
40. 5. Sana animam meam, quia peccavi tibi, 758. 1
48. 12. Sepulchra eorum domus illorum in æternum, 771. 1
15. Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos, 756. 2
50. 12. Et Spiritum Sanctum tuum ne auferas a me, 747. 1
52. 6. Ibi trepidaverunt timore, ubi non erat timor, 1037. 1
62. 2. Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo, 856. 1
63. 8. Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus, 748. 2
71. 2. Deus, judicium tuum regi da, etc. judicare pauperes in judicio, 739. 1
77. 7. Ut ponant in Deo spem suam et mandata ejus exquirant, 744. 1
77. 25. Panem Angelorum manducavit homo, 1066. 1
81. 1. Deus stetit in medio deorum, in medio autem deos dijudicat, 740. 2. 927. 2
89. 9. Anni nostri sicut aranea meditabuntur: dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni, 766. 2
90. 15. Cum ipso sum in tribulatione, 947 1
93. 9. Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat, 751. 2
101. 4. Defecerunt sicut fumus dies mei, 767. 1
106. 1. Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus, 741. 2
26. Ascendunt usque ad cœlos, et descendunt usque ad abyssos: anima eorum in malis tabescebat, 989. 2
110. 10. Intellectus bonus omnibus facientibus eum, 742. 2
111. 4. Misericors, et miserator, et justus Dominus, 972. 2
7. In memoria æterna erit justus, 813. 1
118. 139. Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei, 754. 2
131. 7. Adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus, 1031. 1
138. 7. Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam, 751. 2
8. Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades, 1006. 1
15. Et substantia mea in inferioribus terræ, 866 1
144. 16. Imples omne animal benedictione, 1029. 2

EX PROVERBIIS.

Cap. 8. v. 12. Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus, 718. 2
15. Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt, 916. 1
10. 4. Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat, 911. 1
13. 22. Custoditur justo substantia peccatoris, 949. 1
16. 12. Justitia firmatur solium, 970. 1
17. 3. Sicut igne probatur argentum, et aurum camino, ita corda probat Dominus, 791. 2
18. 3. Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit, 1020. 2
25. 27. Scrutator majestatis opprimetur a gloria, 746. 1
29. 4. Rex justus erigit terram, vir avarus destruet eam, 738. 2
31. 13. Operata est consilio manuum suarum. Manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum, 912. 1

EX ECCLESIASTE.

Cap. 1. v. 2. Vanitas vanitatum, et omnia vanitas præter amare Deum, et illi soli servire, 976. 1
7. 17. Noli esse justus multum, et noli argumentari plusquam oportet, 743. 1. 972. 2
10. 11. Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet, qui occulte detrahit, 1019. 2

EX CANTICO CANTICORUM.

Cap. 1. v. 1. Osculetur me osculo oris sui, 899. 2
3. Recti diligunt te, 739. 1
2. 9. En ipse stat post parietem nostrum respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos, 754. 1
3. 2. Surgam et circuibo civitatem: per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea, 857. 2
6. 4. Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare fecerunt, 875. 2
7. 1. Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum, 916. 2
8. 6. Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio, 908. 2

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

Cap. 2. v. 16. Gloriatur patrem se habere Deum, 777. 1. 779. 1
18. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, 777. 1
2. 20. Morte turpissima condemnemus eum, 777. 1
2. 23. Deus creavit hominem inexterminabilem, invidia autem diaboli mors introivit in orbem, 760. 1
5. 6. Ergo erravimus a via veritatis, 772. 2. 783. 2
8. 13. Habebo immortalitatem, et memoriam æternam his, qui post me venturi sunt, relinquam, 873. 1
11. 17. Quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur, 1001. 1

EX ECCLESIASTICO.

Cap. 1. v. 33. Fili, concupiscens sapientiam conserva justitiam, et Dominus præbebit illam tibi, 738. 2
12. 4. Et claudent ostia in platea in humilitate vocis molentis, 768. 1
15. 2. Obviabit quasi mater honorificata, et quasi mulier a virginitate suscipiet illum, 855. 1
6. Jucunditatem et exsultationem thesaurizabit super illum, 917. 1
19. 26. Ex visu cognoscitur vir, et ab occursu faciei cognoscitur insensatus, 883. 2
24. 23. Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris, et flores mei fructus honoris et honestatis, 774. 1
39. 19 Benedicite Dominum in operibus suis, date nomini ejus magnificentiam. 1001. 2
44. 14. Quorum corpora in pace sepulta sunt, et nomen eorum vivit in generationem et generationem, 781. 2
47. 16. Terram retexit anima tua, et replesti in comparationibus ænigmata, 914. 1

EX ISAIA.

Cap. 1. v. 14. Heu consolabor super hostibus meis, 757. 1
2. 22. Cavete ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, 767. 1
6. 3. Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, 717. 1
7. 9. Si non credideritis, non permanebitis, 743. 1
28. 15. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum, 761. 1
17. Ponam judicium in pondere, et justitiam in mensura, 956 1
18. Delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum cum transierit, eritis ei in conculcationem, 762. 2
40. 6. Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus sicut flos agri, 766. 2
42. 8. Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus, 1003. 1
44. 5. Iste dicet: Domini ego sum, et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribit manu sua, Domino, 1006. 2
45. 9. Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis, 968. 1
51. 16. In umbra manus meæ protexit te, 789. 2
55. 9. Sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris, 742. 2

57. 20. Impii autem quasi mare fervens quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum, 845. 1
65. 1. Quæsierunt me, qui non interrogabant; invenerunt, qui non quæsierunt me, 744. 2
14. Vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione cordis ululabitis, 833. 2

EX JEREMIA.

Cap. 2. v. 20. Sub omni ligno frondoso tu prosternaberis, meretrix, 775. 1
18. 11. Ecce ego fingo contra vos malum, 937. 1

EX BARUCH.

Cap. 3. v. 24. O Israel, quam magna est domus Dei, 1056. 2
3. 25. Magnus est, et non habet finem; excelsus et immensus, 959. 1
28. Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam, 976. 1

EX EZECHIELE.

Cap. 5. v. 13. Complebo furorem meum, et requiescere faciam indignationem meam in eis, et consolabor, 757. 1
16. 44. Sicut mater, ita et filia ejus, 800. 1
18. 4. Ecce omnes animæ, meæ sunt: ut anima patris, ita et anima filii mea est, 961. 2

EX DANIELE.

Cap. 7. v. 10. Fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie ejus, 753. 1
27. Regnum autem et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum, detur populo sanctorum Altissimi, 860. 1
12. 2. Evigilabunt alii in vitam æternam, alii in opprobrium ut videant semper, 829. 2

EX OSEA.

Cap. 10. v. 2. Divisum est cor eorum, nunc interibunt, 743. 1
11. 3. Et ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, 789. 1

EX MICHÆA.

Cap. 6. v. 8. Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te: utique facere judicium et diligere misericordiam, 740. 1

EX HABACUC.

Cap. 1. v. 3. et 4. Factum est judicium et contradictio potentior, quia impius prævalet adversus justum, 776. 2

EX SOPHONIA.

Cap. 1. v. 7. Silete a facie Domini mei, 1051. 1

EX ZACHARIA.

Cap. 1. v. 19. Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam et Israel, 956. 1
8. 2. Zelatus sum zelo magno, 754. 1

EX LIBRO I. MACHABÆORUM.

Cap. 2. v. 27. Omnis qui zelum habet statuens testamentum exeat post me, 754. 1

EX EVANGELIO S. MATTHÆI.

Cap. 3. v. 17. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui, 1007. 2
4. 3. Dic ut lapides isti panes fiant, 10.9. 2
5. 8. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt, 743. 1
48. Estote vos perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est, 971. 2
7. 1. Nolite judicare, et non judicabimini, 973. 2
11. 12. Regnum cœlorum vim patitur, et violenti rapiunt illud, 909. 1
27. Et nemo novit Filium, nisi Pater neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare, 778. 2
28. Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos, 778. 1
12. 41. Viri Ninivitæ surgent in judicio, et condemnabunt generationem hanc, 781. 2
15. 8. Populus hic labiis me honorat, cor autem longe est a me, 743. 1
19. De corde exeunt cogitationes malæ, falsa testimonia, blasphemiæ: hæc sunt, quæ coinquinant hominem, 756. 1
16. 18. Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, 922. 2
22. 18. Licetne censum dare Cæsari, an non, 777. 2
24. 22. Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro; sed propter electos breviabuntur dies illi, 822. 2
25. 41. Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus, 753. 1
26. 52. Omnes qui acceperunt gladium, gladio peribunt, 951. 1
27. 43. Liberet nunc, si vult, eum; dixit enim: Quia Filius Dei sum, 777. 1

EX EVANGELIO S. LUCÆ.

Cap. 1. v. 51. Dispersit superbos mente cordis sui, 953. 1
6. 7. Observabant autem scribæ et Pharisæi, si in sabbato curaret, ut invenirent, unde accusarent eum: ipse vero sciebat cogitationes eorum, 779. 1
11. 31. Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, et condemnabit illos, 798. 2
12. 1. Attendite a fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis, 781. 2
12. 20. Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te: quæ autem parasti, cujus erunt, 1010. 1
18. 19. Quid me vocas bonum? nemo bonus nisi solus Deus, 741. 2
19. 48. Omnis enim populus suspensus erat audiens illum, 918. 2

EX EVANGELIO S. JOANNIS.

Cap. 3. v. 14. Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, etc. 1019. 2
19. Lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem, 785. 1
3. 20. Qui male agit, odit lucem, 779. 1
7. 19. Nonne Moyses dedit vobis legem, et nemo ex vobis facit legem, 778. 2
37. Si quis sitit, veniat ad me et bibat, 873. 2
8. 32. Qui facit peccatum, servus est peccati, 10/. 2
44. Vos ex patre diabolo estis, 779. 1
15. 19. Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia vero de mundo non estis, propterea odit vos mundus, 780. 1
16. 8. Ille arguet mundum de peccato, de justitia, et de judicio, 749. 1

EX ACTIBUS APOSTOLORUM.

Cap. 2. v. 4. Cœperunt loqui variis linguis magnalia Dei, 888. 1
10. 38. Qui pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo, quoniam Deus erat cum illo, 778. 1
20. 35. Beatius est magis dare, quam accipere, 890. 2

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

Cap. 1. v. 20. Invisibilia enim ipsius per ea, quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, 980. 2
Sempiterna quoque ejus virtus et divinitas, 745. 1
2. 4. An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis, 960. 1
5. 3. Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, 783. 2
12. Per unum hominem peccatum in hunc mundum venit, et per peccatum mors, 757. 1

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

Cap. 4. v. 9. Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus, 872. 1
6. 19. An nescitis quia membra vestra templum sunt Spiritus Sancti, 958. 1
7. 29. Tempus breve est, reliquum est, ut et qui habent uxores tamquam non habentes sint, et qui flent tamquam non flentes, etc. præterit enim figura hujus mundi, 771. 1
9. 25. Qui in agone contendit ab omnibus se abstinet. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam, 775. 2
15. 42 Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur corpus animale, surget spiritale, 797. 2

EX EXISTOLA II. AD CORINTHIOS.

Cap. 6. v. 9. Quasi morientes, et ecce vivimus, 791. 1
8. 2. Altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum, 743. 2

2. 11. Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, 743. 2
11. 2. Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo, 818. 2

EX EPISTOLA AD GALATAS.

Cap. 3. v. 1. O insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, 826. 1
3. 13. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, 783. 2
6. 1. Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, 964. 1
6. 10. Dum tempus habemus, operemur bonum, 772. 2

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

Cap. 4. v. 12. Ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi, 744. 2
4. 3. Nolite contristare Spiritum Sanctum, 759. 1

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

Cap. 1. v. 8. Testis mihi est Deus, quomodo cupiam vos in visceribus Jesu Christi, 941. 2
2. 5. Hoc enim sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, 741. 2

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

Cap. 2. v. 3. In Christo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi, 874. 1

EX EPISTOLA II. AD TIMOTHEUM.

Cap. 2. v. 5. Qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit, 853. 2
3. 12. Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur, 778. 1

EX EPISTOLA AD TITUM.

Cap. 3 v. 4. Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei, 749. 2

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Cap. 11. v. 1. Fides est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 792. 2. 1007. 2
11. 3. Aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent, 955. 1
12. 5. Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, 799. 2

EX EPISTOLA JACOBI.

Cap. 1. v. 4. Patientia autem opus perfectum habet, 783. 2
1. 8 Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis, 743. 1
1. 13. Deus enim intentator malorum est, 793. 2
3. 6. Lingua ignis est, universitas iniquitatis, 768. 1

EX I. PETRI.

Cap. 1. v. 15. Secundum eum, qui vocavit vos, sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis, 958. 1
1. 24. Et omnis gloria hominis tamquam flos fœni, 773. 1

EX I. JOANNIS.

Cap. 3. v. 12. Quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem justa, 939. 2
4. 16. Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo, 901. 1

EX EPISTOLA JUDÆ.

Cap. 2. v. 9. Imperet tibi Dominus, 1054. 2

EX APOCALYPSI.

Cap. 6. v. 8. Et ecce equus pallidus, et qui sedebat super eum nomen illi mors, et infernus sequebatur eum, 759. 2
10. 2. Ponet pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, 1052. 1
14. 13. Audivi vocem de cœlo dicentem: Scribe: Beati mortui, qui in Domino moriuntur, 781. 2
16. 21. Et grando magna sicut talentum descendit de cœlo in homines, 814. 2
20. 3. Misit eum in abyssum, et clausit et signavit super illum, 771. 1
22. 12. Merces tua mecum est, reddere unicuique secundum opera sua, 839. 2
25. 27. Vincenti dabo manna absconditum, 1025. 1

INDEX

RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN HOC IN SAPIENTIAM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A

Abdicatio.

Abdicarunt Philosophi quidam opes et regna, ut vacarent sapientiæ, *pag.* 873, *col.* 2

Abraham.

Abraham natus anno ducentesimo nonagesimo secundo a diluvio, 941. 1

Acœmeta.

Acœmetæ qui, 876. 1

Actio.

Actionis (subtilitas sanctæ) est intentio, 888. 1

Adam.

Adam protoplastus: cur, 937. 1
Adam pater orbis terrarum. *ibid.* 2
Adam post culpam statim ejectus de paradiso: cur, 938. 1
Adam velut Dei vicarius in terra, 926. 1. 2
Adam (ad) et Cain usque ad diluvium mille sexcenti anni, 939. 2
Adam salvatus, 938. 1
Adam in monte Calvariæ sepultus: cur, *ibid.* 2
Adam an resurrexerit cum Christo, *ibid.*

Adulter.

Adulteri uxor fit adultera: cur, 801. 1

Ambrosia.

Ambrosia deorum esca: ejus etymon, 1066. 1
Ambrosia est Eucharistia, *ibid.*

Amicitia.

Amicitiam (requisita ad veram,) 878. 2

Amor.

Amoris (in Deo vere est actus,) quo amat creaturas, 960. 2

Angelus.

Angelus stans supra mare et terram, 1052. 1
Angelus percutiens bonusve, an malus, 1054. 2
Angeli percutientes Romæ, 1049. 1

Anima.

Anima (una in homine) virtute triplex, 1011. 2
Anima (an) una sit per se melior altera, 921. 1
Anima (variæ philosophorum de) sententiæ, 768. 2
Animam putant aliqui dici ab ἀνεμος, id est ventus, 769. 1
Animæ (vulnera) per contritionem et pœnitentiam sunt sanabilia, 758. 2
Animæ apparentes quorum, 1054. 2
Animam (nonnulli philosophi dixerunt) esse ignem vel igneum quid, unde Hebr. *isch*, id est vir, derivant ab *esch*, id est ignis, 768. 2

Arca.

Arcæ (Deus) gubernator, 940. 2

Augustinus (S.)

Augustini (elogia S.) 915. 2

Aurum.

Aurum (cur) igne non cremetur, 795. 1

Auxilium.

Suscipere in Scriptura est labenti succurrere, 782. 1

B.

Babel.

Babel Turris exstruebatur duce Nemrod, 940 2 anno centesimo septuagesimo a diluvio, crevitque usque ad annum ducentesimum nonagesimum secundum, 941. 1
Babel (Fabri turris) lingua puniti, quia lingua peccarunt, *ibid.* 1
Babel (Fabrica turris) præcessit nativitatem Abrahæ, centum viginti duobus annis, *ibid.* 2

Baptismus.

Baptismi (sacramentum) non confert gratiam ficte suscipientibus nisi sublata per pœnitentiam fictione, 748. 1
Baptisma ab hæreticis collatum validum est, et sanctificat baptizatos, 748. 1

Beatitudo.

Beatitudo Dei in quo sita, 839. 2. 1045. 1

Beneficentia.

Beneficentia proxime accedimus ad Deum, 890. 2
Benefacere (Dei est) 778. 1. 2

Bonitas.

Bonum triplex honestum, utile, et delectabile, 741. 2
Fruendum honestis, utendum utilibus, 772. 1
Bonitatis (descriptio) Dei, 741. 2
Bonitate (quid sentire de Deo in,) 742. 1

Bubalus.

Bubali irritantur viso colore rubro aut purpura, 883. 1
Bubalus quidam furibundus Romæ incurrit in Pontificem purpuratum, 883. 1

C.

Cain.

Cain orbem perdidit diluvio, 989. 2. 940. 2
Cainus a Lamech in venatione casu occisus, 939. 2
Caini (ira) duos perdidit, 939. 1
Cain impœnitens, 939. 2

Calvinus

Calvini error circa adorationes imaginum, ejusque refutatio, 986. 2

Canities.

Canities est symbolum prudentiæ, 820. 1. Exempla, *ibid.*

Carbonius.

Carbonii hospitalitas remunerata, 1063. 2

Carolus Magnus.

Caroli (mira posterorum) Magni sanctitas et gloria 861. 1

Castitas.

Castitas facit formosos, 922. 1
Castitatem (studium servat) cur, 802. 1

Cato.

Catonis (tres) dolores, 989. 2

Chamæleon.

Chamæleon non vixit ex aere, 1023. 3

Charitas.

Charitas est amicitia hominis cum Deo; cur, 878. 2
Charitatis (mystice vapor) est B. Virgo, 893. 2

Christus.

Christus (natus est noctu) cur, 1050. 2
Christus incarnatus in Paschate 25. martii, *ibid.*
Christus, qua homo, est servus Dei, 928. 1
Christus (cur) crucifixus, 784. 1
Christus in cruce medius; cur, 1055. 2
Christus, (ubi) ibi omnia, *ibid.*
Christus (serpentis ænei typus est,) 1019. 2
Christus (mystice) est generosissimus, 910. 1

Clementia.

Castigare (impios) in tutelam piorum, est vera clementia, 750. 1

Cleopatra.

Cleopatra in convivio suo in rosas expendit talentum, hoc est sex millia coronatorum Francicorum, 774. 1

Cogitatio.

Cogitationibus adhibenda cura, 744. 1
Cogitationes pravæ statim abigendæ, 745. 1
Cogitatio (nuda) prava, nisi sit volita, non separat a Deo, 745. 1
Hæc si volita sit, mortifera est, si ipsum opus mortiferum, 745. 1

Columna.

Columna nubis fuit sol boni hospitii, 1046. 2

Concupiscentia.

Concupiscentiæ (via) spinosa, 835. 2
Concupiscentiæ (iræ Dei signum, si) nostræ sua vota concedat; misericordiæ vero, si neget, 1018. 1
Concupiscentia est turbo, 826. 1

Conjux.

Conjugum donum electum est triplex; Fides, proles, et Sacramentum, 804. 2

Conscientia.

Conscientia strangulat reum, 1038. 1
Conscientia (mala) timet; cur, 1039. 1

Consummatus.

Consummatus quis, 827. 1

Continens.

Continens tria significat, 928. 1
Continet (Deus) omnia ut fundus, 752. 1
Continet (homo) omnia, 753. 1

Corona.

Christianorum est corona spinea, non rosea, 775. 1

Corpus.

Corpus obnubilat mentem; cur, 932. 2
Corpus instar echeneidis; cur, 934. 1
Corpus incoinquinatum tripliciter, 921. 2
Corporis (quatuor dotes) gloriosi, 797. 1. Earum origo, *ibid.*
Causa agilitatis est munditia, indeque subtilitas, 893. 2
Subtilitatis origo, 887. 2

Crabro.

Crabrones Deus in Chananæos præmisit: cur, 966. 1. 967. 1
Crabronum iræ exempla, 966. 2
Crabronis etymon, *ibid.*

Creatura.

Cur Deus creet homines, quos scit fore impios? et cur eos toleret, 815. 1
Creaturæ sunt muscipulæ fatuis, 993. 2
Creaturæ exprobrant impiis sua scelera, 843. 2

Culpa.

Culpa fit pœnæ, 954. 1

Cupiditas.

Cupiditas mater atheismi, 764. 1

D.

Delictum

Delictum (Moyses ob leve) exclusus a terra sancta; populus vero gravius peccans introductus est in eam: cur, 849. 2

Detractio.

Detractio (tribus de causis cavenda,) 784. 2. Hæc filia est murmurationis, *ibid.*

Deus.

Deus intuetur secretissima quæque; unde θεος, græce ab intuendo, 750. 2
Dei pulchra descriptio, 741. 1
Dei (nomen) est ens, 977. 1
Deus præmiator bonorum, et malorum ultor, 740. 2
Deus sincero corde quærendus, 743. 2
Deus omnia in mensura, numero, et pondere disponit, 956. 1
Dei (substantia) qualis, 1025. 2
Deus immensus, 959. 1
Dei dulcedo omnia amara dulcorat, 963. 2
Deo (Gnomæ Prophetarum, Theologorum, et Philosophorum de) 980. 2
Deus φιλόψυχος; cur, 964. 2. 963. 1
Deus cum punit, causam revelat, 1053. 1
Deus conservat res quadrupliciter, 961. 2
Deus quasi unitas in numero, 980. 2
Deus varie apparet, 744. 2
Dulcedo Dei mira, 963. 2
Deus creaturas transformat ad commodum piorum. Exempla, 1060. 1
Deus Dominus misericordiæ: cur, 925. 2

Disciplina.

Disciplinæ (laus,) 799. 2

Divinitas.

Divinitatis (lex) quæ, 1048. 1

E.

Elementum.

Elementa (omnia) in perniciem Ægyptiorum conspirabant, 1023. 1
Elementorum (homo) vitia trahit, 869. 2

Elementa (omnis creatura omniaque) in die judicii insurgent in impios, 842. 2

Eloquentia.

Eloquentiæ (apologus ventosæ,) 879. 2

Embryo.

Embryo (an) in utero matris respiret, 869. 2

Emericus S.

Emerici (Virginitas mira S.) 806. 1. Ejus historia, *ibid.*

Esca.

Escæ a Deo missæ sapidiores, 1018. 1

Eva.

Eva mater viventium: cur, 938. 1

Eucharistia.

Eucharistia mysterium mysteriorum, 785. 1. Hujus typus fuit manna, *ibid.*
Eucharistia reipsa exhibet verum Christi corpus, repræsentat, quod negant hæretici, 785. 2

Exitium.

Exitii (necessitas) Ægyptiorum, 1059. 1

Exterminium.

Exterminii (quid sit medicamentum), 758. 2

F.

Fascinium.

Fascinium quid, 825. 1

Fictio.

Fictio dedecet principes maxime et sacerdotes, 748. 1
Fictio in sacerdotes est peccatum sacrilegii, *ibid.*

Filius.

Filii sequuntur mores parentum, 801. 1
Filii adulterini imperfecti, 807. 1. Causa duplex, *ibid.* Illi, juxta canones, non sunt sacris initiandi, 807. 2
Filii (principum) degeneres, 931. 2

Flos.

Flores dicuntur quasi fluores, quod cito decidant, 774. 2

Fœtus.

Fœtus in utero materno gestatur decem mensibus, 867. 1

Fortitudo.

Fortitudinis (partes integrales), 913. 1

G.

Gemitus.

Gemitus et suspirii causa, est spiritus angustia et respirandi difficultas, 833. 2

Gratia.

Gratiam (de fide est) Dei prævenire hominis arbitrium, adeo, ut sine illa nil, quod ad salutem conducat, efficere queat, 744. 1
Gratia (mane excipienda orauti Dei), 1029. 2
Gratiæ (plenitudo) Virginis quanta, 900. 1
Gratia B. Virginis quasi infinita, 899. 1. Quo sensu, *ibid.* 2

Gregorius (S.)

Gregorius (S.) factus Pontifex ob eleemosynas, 1063. 2
Gregorii (visio S.) Nazianzeni, 802. 2

H.

Hebræorum murmura punita sunt in deserto, 754. 2
Hebræorum (dispar pœna) murmurantium et Ægyptiorum, 119. 1

Hebræarum vocum interpretatio.

Acchar, id est posterius, 1062. 2
Adon, id est Dominus, quasi *eden*, id est fulcrum, 852. 1
Ahabu græce ἀγαπήσατε, significat vehementem amorem, 758. 1
Bethel, id est domus Dei, 914. 2
Calla, id est perfecta: hinc græcum κάλλος, id est pulchritudo, 907. 1
Chuli, id est instar parturientis contremuit, 1062. 1
Dabar. id est verbum, aliis punctis fit *deber*, id est pestis, 967. 1
Enos, id est homo, 995. 2
Heber, per *ain*, id est, transitus: hinc Hebræus, id est, transiens, 997. 1
Jehova, est nomen soli Deo vero proprium, 899. 2
Melech, id est consultor, a radice *malach*, id est regnare, 847. 1
Pasach, id est transire, 1049. 1
Phaleg, id est divisio, 941. 1
Saddai, id est abundantia, 1045. 1
Scana, id est annus, græce ἐνιαυτός, quod in se redeat, 883. 1
Teraphim, id est simulacra hominis, 926. 2
Tsal maneth, id est umbra mortis, 760. 1
Tsira, id est vespa, derivatur a *tsara*, id est leprosus, 966. 1

Hermannus Contractus.

Hermanni Contracti votum sapientiæ, 875. 1

Historia.

Historia commoda, 914. 1

Hospitalitas.

Hospitalitas (cornicum), 1064. 1

I.

Idolum, Idololatria, Idololatra.

Idolum publicum Ninus primus patri erexit, 997. 1
Idola tingebantur colore rubeo: cur, 985. 2
Idolo (tentationi, id est) resistendum, 1020. 2. Exempla, *ibid.* 1000. 1. et seq.
Idolum (primum) posuit pater filio, 998. 1
Idolum (Synophanes primus filio) fecit, *ibid.*
Idola (an) fuerint ante diluvium, 995. 2
Idola (quando cœperunt) 996. 2
Idolum est cupiditas, 987. 2
Idolo (an Gentiles in) adorarint Deum verum, 986. 2
Idolum imago falsi Dei, 987. 2
Idololatria fuit ante idola, 997. 1
Ægyptii bestiolas coluerunt, iisdemque in genere, non in specie punili, 953. 1
Idololatria cœpit mox a diluvio, 997. 1
Idololatria causa omnis sceleris, 994. 2. 1002. 2
Idololatriæ (figulus causa efficiens), 1009. 1
Idololatriæ (causa et origo), 978. 1. 199. 1
Dii Græcorum et Latinorum vixere sub tempora belli Trojani, 999. 1
Idololatrarum spes inter mortuos, 983. 1

Impius, Impietas.

Impiis persequendo pium magis nocetur, 777. 2
Nec solum non obest, verum etiam prodest pio, *ibid.*
Impiorum (duplex) cæcitas, 785. 1
Impiorum (cavenda sunt) consortia, 781. 2
Impium (majus opus justificare), quam creare cœlum et terram, 969. 2
Impiorum (tres causæ metus), 1040. 2
Impius magis non est quam est, ejus ratio, 766. 1
Impii (vita) est ipsa mors, 762. 2
Impios (disrumpet Deus) multipliciter, 830. 1
Impios (quatuor acies insurgentium in) 843. 1
Fulmina Dei in die judicii insilient in reprobos, non vero in electos, 844. 2
Impiorum (lamenta) in inferno, 835. 1

Immortalis, Immortalitas.

Immortales (Deus creavit primos homines), ita ut mori non possent, quamdiu in obedientia Dei et justitia persisterent, 758. 1. 760. 2. 786. 1
Hominibus in peccatum lapsis suggessit remedium pœnitentiæ; angelis non item, 758. 1
Immortalitatis (merces justorum) est plenitudo, 791. 2

Impotens.

Impotens (nox) quæ, 1040. 2

Impudicitia.

Impudicitiæ (epitheta), 811. 1

Incarnatio.

Incarnatio opus proprium bonitatis Dei, 742. 2

Infans.

Infantem (Aristoteles docet) in utero attrahere alimentum per umbilicum, 869. 2
Romani pueros recens natos deponebant in terra quatuor de causis, 870. 1
Infantium (causæ vagitus) recens natorum, 870. 2
Infans cur fascietur, 871. 1
Nascens primo caput emittit, 870. 1

Infernus.

Infernus institutus est ad puniendu peccata hominum, 760. 2
Infernus regio tenebrarum, 1011. 1

Ingenium.

Ingenii genius quis, 918. 2

Inhospitalitas.

Inhospitalitas Ægyptiorum et Sodomitarum, 1063. 1
Busiris hospites immolabat, *ibid.*

Innocens.

Innocentem (Deus) damnare nequit, 969. 2

Invidia.

Invidia (an primum peccatum diaboli fuerit), 787. 1
Ejus epitheta ac damna, *ibid.*

Inscientia.

Inscientiæ bellum quod, 1000. 2

Ira.

Iræ (Sancti resistunt) Dei, 1054. 1

J.

Joannes Scotus.

Joannis Scoti (subtilitas), 887. 2

Judæa.

Judæa terra omnium pretiosissima: cur, 966. 1

Judex, Judicium.

Judices (paredri) qui, 927. 1
Judicis emblema, 739. 1. et justitiæ, *ibid.* 2
Judicium (galea Dei est) certum, 842. 1
Judicare est primum officium regum: unde judicare accipitur pro regere, 739. 1
Judicando (arguitur triplex vitium in) 848. 1
Judicium tria significat, 753. 1

Justus, Justitia.

Justi omnes in judicio universali judicabunt infideles et impios judicio non proprie dicto, 798. 2. proprie vero martyres suos reges ac judices, a quibus inique judicati sunt, 798. 2. 832. 2
Justorum (sex dona), 915. 2
Justus portatur manu Dei septempliciter, 789. 1
Justorum (crux) beata, 781. 2
Justitia est unicum medium ad sapientiam, 738. 2
Justitia (nosse Deum perfecta) qua ratione, 1007. 1
Justitia proprie est virtus, quæ cuique reddit jus suum: hanc principes tueri maxime debent, 739. 1
Justitia generatim est complexio virtutum, ita ut quælibet virtus sit pars ejus, 739. 2
Justitia virtus regum, 739. 1
Justitia (thorax Dei) cur, 842. 1

Juventus.

Juventus est quasi ver ætatum, 773. 1

L.

Labor.

Labor est via ad gloriam, 947. 1

Lethe fluvius.

Lethe fluvius quis, 1033. 2

Lex.

Lex incorrupta quæ, 1047. 1

Lignum.

Lignum (benedictum) quod, 990. 2. et seq.

Limbus.

Limbus patrum vocatur pax: cur, 791. 2

Ludovicus (S.)

Ludovicus (S.) rex Franciæ vetuit gestari rosas feria sexta, in honorem coronæ spineæ Christi Domini, 774. 1

Lusitania.

Lusitaniæ etymon et antiquitas, 1012. 2

Lusus.

Lusu ut somno utendum, 1012. 1

Lux.

Lux typus regni, 875. 2
Lux sapientiæ inextinguibilis, *ibid.*

M.

Magus.

Magi a dæmonibus ob leves sui neglectus graviter mulctantur, 1006. 1

Magnalia.

Magnalia patrum in Rationali quomodo, 1057. 1

Maligma.

Maligma quid? et unde derivetur, 1021. 2

Malitia.

Malitia (triplex) opposita bonitati Dei: malitia cordis, oris et operis, 750. 1
Malitia (sapientiam non vincit): quæ, 902. 2. Cur, *ibid.*
Vide verb. Impietas.

Manna.

Manna (Hebræi in deserto solo) vixerunt quadraginta annis, 1016. 1
Manna (an) mutarit substantiam, an tantum saporem, 1026. 1
Manna (sapor) quomodo cuique attemperatus, 1027. 1
Manna (verus sapor) apprehensus, *ibid.*
Manna (octo dotes) 1024. 2
Manna fuit substantia solida, 1026. 1
Manna sapiebat etiam malis id quod volebant, 1029. 2
Manna (Hebræi, pluente e cœlo), peccarunt gula et murmure, 1019. 2
Manna est oratio: cur, 1025. 1

Manus.

Manus symbola quatuor, 876. 2

Mare.

Maris (in) fundo sylvæ, 1041. 1
Mare rubrum Hebræis campus floridus, *ibid.*

Martyr, Martyrium.

Martyres sunt holocausta: cur, 796. 1
Martyrum exprobratio in tyrannos, 833. 1
Martyrio (exempla constantiæ in), 795. 2
Martyrium virtutum, 793. 1

Mendacium.

Mendacium maxime cavendum principibus, 756. 1
Mendacium (quid) materiale, et quid formale, 756. 1
Mendacium perniciosum est peccatum mortale, 755. 2. Officiosum veniale tantum, *ibid.*
Mendacium (quod dicatur) perniciosum, *ibid.*

Meritum.

Merces correlativa est meriti, 920. 2

Miraculum

Miracula Dei in deserto, 948. 1

Mons.

Montes exsilieruut Hebræis transeuntibus, 1.61. 2

Mors.

Mors hominis certa, et inevitabilis, 771. 1
Mors cita est purgatorium, 819. 2. Hæc prædestinationis est signum, 824. 2
Morte (Deus non gaudet de) peccatorum, 756. 1. 2. Hanc Deus non fecit per se, 757. 1
Mors, justis appetenda, 824. 2
Mors justis principium vitæ, 791. 1
Mors justo præmeditata, 818. 1
Mortis (exempla subitæ, sed sanctæ), 819. 1
Mors est peccati pœna, 757. 1. 759. 2
Mortis (nomen) quid, 1019. 2
Mori (dupliciter anima dicitur) per peccatum, 757. 1
Mors janua est immortalitatis: gnomæ, 872. 1. 2
Mors remedium est malorum, 766. 2
Mortis (portæ) quæ, 872. 1. 2
Mors viva in gehenna, 830. 1
Mortis (tormentum) quid, 790. 1

Mundus.

Mundus factus ex materia invisa: qua, 954. 2
Mundus coram Deo quasi gutta, 958. 2
Mundus est templum Dei, 1056. 1
Mundus umbra Dei, 880. 1
Mundus quasi navicula, 982. 2

N.

Navis, Navigans.

Navis inventor quis, 989. 1
Navigantium patroni, *ibid.*
Navigationis (guomæ de) periculis, 991. 1

O.

Odium.

Odii radix morum dissonantiæ, 780. 1
Odii (duodecim causæ) impiorum in Christum, 779. 2
Odii (causa) impiorum in pios est, quod eorum impietas horum pietate coarguatur, 778. 2
Odii (causæ) Judæorum in Christum, 779. 1

Omnipotentia.

Omnipotentia causa misericordiæ, 959. 2

Ophita.

Ophitæ dicuntur cultores serpentis, 1020. 1

Opus.

Opera alias bona ac meritoria in impio mercede carent, 800. 1
Operum scientia efficax, 881. 2
Opera (Dei silentia sunt) cur, 1051. 1
Opus (sanctum) sanctæ fieri debet: cur, 853. 1

Oratio.

Oratio (sapiens) tria poscit, 879. 2
Orant (Christiani conversi ad orientem) cur, 1031. 2
Oriente (adorandus Deus) sole, 1030. 1
Orantes (Deus illuminat), 744. 2

Orcus.

Orcus quis? *Vide verb.* Infernus, 760. 1

Ortygometra.

Ortygometra quæ? et unde dicatur, 1018. 1

P.

Pacificus.

Pacifice magni omnia agunt: quomodo, 972. 1

Pallas.

Pallas dea virginitatis armata olim pingebatur: cur, 806. 1

Panoplia.

Panoplia Dei, 841. 1. 2

Pascha.

Paschalis (noctis) elogia, 1051. 1

Passio.

Prophetia de passione Christi, 777. 1

Paternianus (S.)

Paternianus (Sanctus) pater urbis et orbis, 937. 2

Patientia.

Patientia est lapis lydius, quo probatur vera justitia, ac sanctitas, 783. 2

Peccatum.

Peccatum (nullum fuit in beata virgine) actuale, nec veniale, nec originale, 747. 1
Peccati (sex gradus), 762. 1. 2
Scelera Chananæorum ob quæ a Deo puniti, 964. 2
Peccata (Deus) priora castigat per sequentia turpiora, 749. 1

Pentapolis.

Pentapoles variæ, 942. 2

Perfectus.

Perfecti (idea), 854. 1

Perjurium.

Per (jurantes) falsos Deos duplicem Deo vero injuriam faciunt, 1004. 1
Perjuria (Deus vindicat,) *ibid.*
Pejerantes olim in ædibus sanctorum illico cœlitus castigabantur, *ibid.*

Philosophus, Philosophia.

Philosophia est via ad sophiam, 854. 1
Philosophi sapientiæ studiosi, *ibid.* 2

Phœnix.

Phœnicis (apologus) et viperæ, quo laudatur cælibatus, 802. 2

Pictura

Picturæ (origo) umbra, 1008. 1

Pietas.

Pietas (Angliæ regum prisca) 929. 1. Exempla, *ibid.*

Poderis.

Poderis est vestis talaris, eratque Pontifici duplex, 1056. 1
Pontifex podere induitur: cur, *ibid.*
Podere (in) erat totus orbis: quomodo, *ibid.*

Pœna.

Pœna et culpa correlativa, 968. 2

Pœnitentia.

Pœnitentiæ natura et etymon, 960. 1

Potentia.

Potentia obedientialis in creaturis activa, 1065. 1
Potentiæ (summæ) est peccata remittere, 1006. 1

Princeps, Principatus.

Principis (disceptatio septem sapientum de gloria), 853. 1
Principem oportet esse benignum et fortem, 016. 2
Principis (tres dotes), 898. 2
Principatus (fugiendi), 849. 1
Cur inviti ordinandi, *ibid.*

Priscillianista.

Priscillianistæ adorabant solem orientem, 1091. 1

Providentia Dei.

Providentiæ (in quo cernatur fortitudo et suavitas) Dei, 905. 1
Providentia est de essentia divinitatis, 968. 2
Providentiæ (fugitivi) Dei qui, 1033. 1
Providentiam (errores circa) Dei, 859. 2. et seq. et 990. 1

Puer.

Pueri triplices, 927. 1. 2

Pulmo.

Pulmonis (analogia) et follis, 768. 1

Pyrausta.

Pyraustæ in igne vivunt, 1023. 2

R.

Regnum cœlorum.

Regnum cœli felicissimum, ejusque graphica descriptio, 840. 1. Terrenum vero miserrimum, ejusque exempla, 840. 2

Religio.

Religio columen politiæ, 740. 2
Religiosus (an) perdat nobilitatem, 909. 2

Reverentia.

Reverentia (duplex) Christi, activa et passiva. Activa quæ, 783. 2. Quæ passiva, 783. 1
Reveretur (Deus quasi) homines: quo modo, 971. 1

Rex, Regnum.

Reges cogitent se esse mortales: exempla, 866. 2
Rector (qualis esse debeat), 863. 1
Rectoribus recte regendum, 971. 2
Rex similis angelo, 861. 2. Idem basis reip. 863. 2
Regendi (Mæcenatis) præcepta, 852. 2
Gubernandi modus sit fortis et suavis, 906. 1
Regnum (exempla eorum qui) cum monasterio commutarunt, 849. 1

Robur.

Robur Dei est initium justitiæ, 969. 1

Rosa.

Rosæ etymon, 775. 1
Rosa resistit ebrietati: cur, 773. 2. Hæc regina est florum, *ibid* Rosa virginis symbolum, 774. 1
Rosæ nocivæ sunt morituris, *ibid.* 2

S.

Sabinus.

Sabinus (Sanctus) Padum repulit, 1060. 2

Sacerdos.

Sacerdotis (arma) oratio et sacrificium, 1051. 2
Sacerdoti sit orbis vestium, id est virtutum, 1056. 2

Salamandra.

Salamandra igne consumitur, 1023. 2

Salomon.

Salomon anno ætatis vigesimo iniit regnum, 928. 1
Salomon (an) alchimista fuerit, 912. 1

Sancti.

Sancti in cœlo stant quasi victores, 832. 1. 2

Sanguis.

Sanguinolentii (Ægypti) sanguine potati, 951. 2

Sapiens, Sapientia.

Sapientes sunt candidi, 897. 2
Sapiens est securus: cur, 856. 2
Sapientiam (quid sit) attingere a fine ad finem, 901. 1
Sapientia omnes in se continet spiritus, 892. 2
Sapientia confertur cum sponsa carnali, illique præfertur, 912. 1
Sapientiæ symbolum est sal, 748. 2
Sapientiæ emblema, 860. 2. Aliud, 872. 1
Sapientia roboravit, Abrahamum, 911. 2
Sapientiæ forma, 908. 1. 2
Sapientiæ (tria officia), 931. 1
Sapientia inventrix operum Dei, 911. 1
Sapientia est quasi vapor: cur, 894. 1. 2. item candor, 896. 2
Sapientia (laboranti collaborat), 931. 1
Sapientia sua communicat, 877. 2. Exempla, *ibid.* 2
Sapientia fugit malevolum, et quæ illa sit, 746. 1. 2
Sapientiæ generositas, 908. 2
Sapientia comparatur vivo: cur, 896. 1

Sarug.

Sarug auctor imaginum, 997. 2

Saturnus.

Saturnus et Jupiter an et quando vixerint, 998. 2

Scientia.

Scientia (vera hominis) est scire Deum esse omnia, et se nihil, 1007. 2
Scientia sanctorum, 945. 1

Semen.

Semina plantarum præferuntur humano, 868. 1

Sepulcrum.

Sepulcra (priscorum) fuere ad mare, et portus, 836. 2

Silentium.

Silere in Scriptura est mori: hinc mors hebr. *duma*, id est silentium, 770. 1

Sodoma.

Sodomæ (conflagratio) magis bonitati, quam iræ Dei tribuenda, 942. 2

Sol.

Sol signat dies et loca, 1046. 2

Sonus.

Soni percellentes qui, 1034. 2

Spectrum.

Spectra Ægyptiorum quæ, 1034. 2

Spes.

Spes (manet) in purgatorio, 793. 1
Spes acuit martyres, 794. 1. Exempla, 792. 2

Spiritus.

Spirituum (regula discretionis), 963. 2
Spiritus sapientiæ multiplex: cur, 887. 1
Spiritus sapientiæ cur subtilis, *ibid.* 2. Cur disertus, 888. 1. Cur mobilis, *ibid* 2
Spiritus sapientiæ acutus: cur, 890. 1
Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter, 889. 2
Spiritus Domini quid sit essentialiter, 751. 1. 2. Quid notionaliter, *ibid.* 2

Spiritus Sanctus.

Spiritus Sanctus descendens in Apostolos in Pentecoste, cur apparuit supra eos in specie flammæ dissectæ, 887. 1
Spiritus Sanctus implet omnia, 752. 1. 2. Comparatur soli, *ibid.* 2
Spiritus Sanctus fugit fictum, 747. 1. 2. Quis sit Spiritus Sanctus, *ibid.*
Spiritus Sanctus est φιλάνθρωπος, 750. 1
Spiritus (epitheta) Sancti, 885. 2
Spiritus (corripitur) Sanctus, qualiter, 749. 1
Spiritus Sanctus osculum Dei, 890. 1
Spiritum (antipathia inter) sanctum et peccatum, 749. 1

Spurius.

Spurii etymon, 815. 2. Spuriæ plantæ quæ, 816. 1
Spurii salices: cur, 816. 1

Stella.

Stellæ pro diis habitæ: cur, 978. 2
Stella Magis fuit dux ad Christum, 1017. 1

Sterilis.

Sterilis incoinquinata quæ, 801. 2
Sterilium filii illustres, 806. 2

Studiosus.

Studiosi minus sani: cur, 874. 2

Stupor.

Pavidi obstupescunt, 1039. 2. *Vide* Timor.

Superbia.

Superbia mater libidinis, humilitas castitatis, 922. 2

T.

Tabernaculum.

Tabernaculi partes et vasa, 929. 2

Templum.

Templa Ægypti collapsa, 1050. 1

Tempus.

Tempora multa vocantur, quæ plena sunt bonis operibus, 827. 1
Tempus matutinum, velut aptissimum, dandum est rebus divinis, 856. 1
Tempus est velocissimum: ratio a priori, 838. 1

Tenebræ.

Tenebræ quadruplices, 1043. 2
Tenebræ, quæ Ægyptios velabant, triplices, 1035. 2

Tentatio.

Tentatur (Deus) tripliciter, 744. 1

Thalileus.

Thalileus per decem annos se rotæ inclusit, cur, 851. 1

Thecla (S.)

Thecla (Sancta) leonibus objecta, virgineo pudore, et reverentia eisdem reverenda, illæsa permansit, 783. 1

Theologia.

Theologia nobilitat, 911. 1
Theologia est speculum Dei, 899. 2

Thiasus.

Thiasus quid, 965. 1

Timor.

Timor (quantum malum sit), 1039. 2
Timor facit stupidos, 1034. 1
Timide (cogitationes hominum cur), 932. 2

Tribulatio.

Tribulatione (pii) purgantur ut aurum igne, 795. 1

Tyrannus.

Tyranni etymon, 852. 1

V.

Vanus.

Vani qui non norunt Deum, 976. 1

Vaticanus.

Vaticanus (unde dictus), 871. 1

Venenum.

Venena (an initio mundi nulla fuerint) a Deo creata, 759. 1
Venena non fuere homini ante peccatum noxia, saltem in actu secundo, *ibid.*

Ver.

Vernus (aer) saluberrimus est, ac jucundissimus, 772. 2

Vespasianus.

Vespasiani (votum) Imperatoris, 810. 2

Virgo, Virginitas.

Virgo angelo fortior, 805. 2
Virginis (generositas B.), 910. 1
Virgo (mystice B.) est sponsa, 908. 1
Virgines (in templis primo loco erant), 805. 1
Virginis (donum electum) quod, 804. 1
Virginum (elogia), 804. 2. item triplicis castitatis, 811. 1
Virginum (triumphi), 814. 1. et seq. Triplex earum corona, 815. 1
Virginitatis (pulchræ) exempla, 811. 2
Virginitas est flos et fructus, 811. 1. 2

Virtus.

Virtutis (initium) est ejus desiderium, 858. 1
Virtutes (quatuor) Cardinales manebunt in cœlo, 761. 1
Virtutis (symbola), 794. 1
Virtutis (Deus dominator) dupliciter, 970. 2

Vita.

Vita (comparatur) humana navi, 836. 2. 837. 1. item avi volanti, *ibid.* item sagittæ emissæ, *ibid.* 2
Vita (mundo) Sanctorum est insania: cur, 851. 1
Vita humana est comœdia, 872. 1
Vita humana ludus, 1012. 2
Vita humana nundinatio, 1013. 1
Vita hominis est umbra, 770. 1. 2
Vitæ (novem emblemata brevitatis), 839. 1
Vitæ ærumnæ, 764. 2

Vitulamen.

Vitulamen unde dictum, 815. 1

Voluntas.

Voluntas (Dei) norma justitiæ, 922. 1

Voluptuarius, Voluptas.

Voluptuarii æstimant omnia in morte finiri, 761. 2. Ideoque voluptati, dum vita suppetit, indulgendum, 762. 1. 764. 1. 771. 1. 775. 2
Voluptatis filia est sævitia: cur, 775. 2

Z.

Zelus.

Zelus dicitur Deus in abstracto ob fervidum zelum animarum, quo pollet, 754. 1
Zeli (mens Dei est auris), cur, 754. 1

INDEX
MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

HIS IN SAPIENTIAM COMMENTARIIS CITANTUR,

Et quæ ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

"Sole et luna." Horum uti et mundi pulchritudo fecit ut homines creaturas adorarint, 979. 1. 2. Ex ea tamen perspici potest, esse aliquem Deum, a quo illæ conditæ, et quidem unum, 980. 2. 981. 2. 982. 1

"Sole." Sol denuntiat tempestates et tempora, eaque causat et producit, 1046. 2

"Et stellis." Hæ olim a Gentibus pro diis habitæ, 978. 2

"Pro confusione sonitus maris." Sub tempus extremi judicii horrendas mare ciebit tempestates, fluctus quoque ad invicem terrifice concutientur, aqua denique effervescet et exundabit, 844. 2

"Virtutes cœlorum movebuntur." Fulmina a solo Deo producuntur, 844. 1. Torquebuntur hæc in impios tempore judicii, e cœlis per angelos administros, *ibid.* Eorum pernicitas et violentia sunt sagittæ Dei, *ibid.* 2. Eorum effectus, *ibid.*

In die judicii horrenda quoque et numerosa ingruet grando, 845. 1. Terra item insolitis motibus tunc concutietur, *ibid.* 2. Venti denique et procellæ passim omnia destruent et subvertent, *ibid.*

"His fieri incipientibus respicite, et levate." Sapiens et pius signa rerum futurarum prognostica novit, et cavet, 914. 1

"Cœlum et terra transibunt." Cœlum et terra quomodo sint condita e materia invisa, 955. 1. Facta sunt in numero, pondere et mensura; et tamen transitura sunt, 957. 1

DOMINICA II. ADVENTUS.

"Renuntiate Joanni quæ audistis et vidistis." Opera scilicet mea: hæc enim, uti et exempla, optime altos docent, 881. 2

"Claudi ambulant." Sapientia reddit suos agiles, et ad omne bonum expeditos, 887. 2

"Quid existis in desertum videre?" Christus in Joannis laudes cœpit prorumpere, quia ob vitam sanctam vere laudabilis erat: virtus quippe hominem reddit illustrem, 812. 2. et immortalem, 813. 1. et seq. Virtutis quod sit etymon, 812. 2

"Arundinem vento agitatam." Arundo symbolum est impii quolibet vento mobilis, 798. 1. Ventosa sapientia inutilis est, 879. 2. Ut arundo recta, enodis et rigida est, sed mobilis, sic nemo superbiat viribus, sed clementia eas emolliat, 970. 1

"Plusquam Prophetam." Justi sunt salus totius orbis, 863. 1. 2

DOMINICA III. ADVENTUS.

"Joannes in vinculis." Quam gravia scelerum sunt vincula, et quæ sit peccatorum catena, 1012. 1

"Ego vox clamantis in deserto." Eloquentia ventosa parum prodest, sed sapiens eloquentia, 879. 2

Clamabat autem Joannes Judæis nequam: "Genimina viperarum!" Filii namque parentum mores et vitia plerumque consectantur, ut vipera viperæ, 801. 1

FERIA III. QUAT. TEMPOR. ADVENT.

Incarnatio Filii Dei, quæ hodierna die solemniter recolitur, est proprium opus bonitatis Dei, 742. 2. Incarnationi suæ Christus per varias in veteri testamento prælusit apparitiones, 1024. 1. 2

"Ecce concipies in utero." Conceptio et formatio hominis in utero describitur, qualiter a Deipara Virgine conceptus fuerit Filius Dei, 867. 1

DOMINICA IV. ADVENTUS.

"Tetrarcha autem Galilææ Herode." Ut Judaicum regnum in varias tetrarchias dissectum fuit, sic et Alexandri Macedonis mortui regnum quatuor primarii duces inter se diviserunt, 756. 1

"Baptismum Pœnitentiæ." Homini lapso necessaria est pœnitentia, ne pereat, 758. 1

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

"Cum quietum silentium contineret omnia." Natus est Christus, nocte media, et qua de causa, 1050. 2. et seq.

"Peperit, et posuit eum in præsepio." Hominis nativitas est criminosa, 869. 1. Ipse elementorum trahit vitia, *ibid.* 2. Cur recens nati in terra ponerentur, 870. 1. Hominis nativitas et situs in utero, *ibid.* Puerorum vagitus et ploratus ortum habet a peccato originali, *ibid.* 2. et seq. Cur vita vocetur introitus, et quotuplici sensu, 872. 1

"Pannis eum involvit." Cur infans natus fasciis involvatur, 871. 1

"Invenietis infantem." A pastoribus, et hominibus simplicibus invenietur Deus, 74 . 2

"Et Verbum erat apud Deum." Deus Filius est quasi vapor Patris, 895. 1. Ejus nobilitas ex eo quod a Deo Patre sit genitus, 910 1

"Erat lux vera." Christus est oriens, et sol, 834. 2. Est lux, qui a Patre procedit, sicut splendor et radius a sole, 897. 1. Est speculum sine macula majestatis Dei, 898. 1

IN FESTO S. STEPHANI PROTOMART.

"Sicut gallina congregat pullos." Deus sub umbra alarum suarum suos protegit sicut gallina pullos, 811. 1

IN FESTO SS. INNOCENTIUM.

"Joseph." Fuit Joseph patriarcha speculum castitatis, 946. 2. Ejus elogium et protectio a Deo, *ibid.* et seq.

"Surge, et accipe puerum." Justi tolluntur cito e vita, ne videant afflictionem sibi suisve imminentem, 823. 1

"Et fuge in Ægyptum." Exemplo hoc Josephi discamus oportet, quantum parentes subeant laborem in liberis educandis, 871. 2

"Secessit in Ægyptum." Christo autem Ægyptum primum intrante, omnia simulacra Ægyptiorum, quæ varia habebant (maxime bestias et serpentes) ad terram collapsa sunt, 954. 1

DOMINICA INFRA OCTAV. NATIV.

"Non discedebat de templo obsecrationibus serviens." Preces sunt arma sacerdotum in templis agentium, 1054. 2. Oratio ceu manna quoddam animam pascit, et est cœlestis, 1027. 1. 2

IN EPIPHANIA DOMINI.

"Ecce magi." Ut hi stellæ conspectu exciti, venerunt cum muneribus adorare recens natum Deum, sic et omnibus regibus religio Deique cultus cordi esse debet: ipsa namque politiæ est columen, 740. 1. 2. Proinde justitiæ eam jungat oportet, *ibid.*

"Vidimus stellam." Gentes idolorum cultui addictas prævenit Deus luminis et gratiæ suæ immissione, 744. 1. Quibus vlis electos Deus in hac vita deducat, 948 2

"Turbatus est, et omnis Hierosolyma eum illo." Turbationes et murmura Deo summopere displicent, 754. 2. Semper sibi metuunt reges et principes, 818. 1. 2

"Congregans omnes principes sacerdotum." Viri docti fuere amici, consultores et magistri principum, 878. 2

"Sciscitabatur ab eis, ubi Christus nasceretur." Historias priscas nosse et facta patrum, confert ad recte instituendam vitam, 913. 1

"Clam vocatis magis, didicit ab eis tempus stellæ." Gentiles magi cœlitus illustrati sunt; Herodes, inter pios habitans, minime: sapientia fugit malevolam animam, et eos qui sincere non procedunt, 746. 2. Sapientiam practicam scelesti non habent, etsi sæpe speculativam, *ibid.*

"Ut et ego veniens adorem eum." Mentitur, nihil enim minus cogitabat: cæterum reges dedecet fictio, 748. 1

"Stella antecedebat eos." Deus suorum dux est, 880. 2. Columna Hebræos per desertum deducens describitur, 948. 1. 2. 1036. 2. Stellæ olim habitæ pro diis, 977. 2

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

"Cum factus esset Jesus annorum duodecim." A primis annis pietatis studendum est, 906. 2

"Audientem et interrogantem." Exemplo Christi, qui notionalis Dei erat Sapientia, omnes, etiam doctissimi, discere et audire alios debent, 847. 1. Philosophi multi fuere sapientiæ comparandæ studiosissimi, 863. 1. Deus est sapientium emendator, 881. 1

"Stupebant autem omnes." Sapientia suos cultores reddit admirabiles, et eos loquentes nemo non miratur, 915. 1

"Super doctrina." Sapientia et doctrina regit orbem, 862. 2. Ejus emblema, 863. 1. Reges, qualis erat Christus, maxime decet doctrina, 860. 2. Varii effectus doctrinæ, 913. 2. et seq. 914. 1. 915. 1. et seq. Disciplinæ laus, et quid proprie sit, 799. 2

"Dolentes quærebamus te." Dolorem includit amor, et inducit languorem; et talis erat amor Deiparæ erga filium, 835. 1

"Jesus proficiebat." Qualem scientiam habuerit Christus, Adam et Salomon; an ea per actus adaucta sit, 882. 1. 2. et seq. Filius Dei est notionalis sapientia, 884. 2

"Sapientia." Sapientia quid sit, quæ toto Sapientiæ libro deprædicatur: ipsa non tam speculativa, quam practica est et sanctitas, 735. 1. Sal est sapientiæ symbolum, 748. 2. Ipsa est immarcescibilis, 854. 1. 2. Est dos regendi, 860. 2. Est melior opibus, auro et gemmis, 873. 2. Est laboriosa, 875. 2. Est munda, 893. 2. 894. 1. et seq. Eximia ejus pulchritudo, 901. 1. 2. Illius æternitas, *ibid.* 2. Manet illæsa et inconcussa, 902. 1. et seq. a malitia non superatur, quomodo, *ibid.* et seq. Attingit a fine usque ad finem, 717. 1

Philosophia vera in quo consistat, et quid complectatur, 735. 1

"Et gratia." Christus erat ingeniosus et sortitus animam bonam, 917. 1. 918. 2

"Conservabat conferens in corde suo." Hinc elucet B. Virginis generositas, quod habuerit filium, qui Dei esset sapientia, quique eam hic in templo patefecit, 910. 1

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

"Nuptiæ factæ sunt." Sapientia cuilibet in sponsam assumenda est, idque ob pulchritudinem, 907. 1. 908. 1. In quo illa aliis sponsis præstet, 918. 1

"Vocatus est autem et Jesus." Ubi Christus est, ibi nihil deest, sed adsunt omnia, 966. 2

"Tu servasti bonum vinum usque adhuc." Ut vinum hoc fuit optimum, sic ea quæ Deus dat, esse solent sapidissima, 1018. 1. 2

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

"Homo sum habens sub me milites." A potentibus opprimuntur minores, 766. 1. 2. Dominatus terrenus miserrimus est, 840. 2

"Dico huic: Vade, et vadit." Providentiæ divinæ suavitas et fortitudo, 905. 1. et seq. Attemperat se Deus causis secundis, 906. 1. Idque suaviter. Sic etiam dispensat res supernaturales, 906. 1

"In tenebras exteriores." Describuntur densæ, horrendæ et palpabiles tenebræ Ægypti, 1033. 1. et seq. 1040. 2. 1043. 1. In iis horrenda spectra Ægyptiis occurrebant, horrendique fragores exaudiebantur, 1034. 2. 1040. 1. 2. Infernus est regio tenebrarum, 1041. 1. 1043. 1. Peccatores quoque in densissimis tenebris versantur, 1043. 1. 2

Impiorum damnatio ad inferos, et eorum vita ibi vitalis, 830. 1. Inferni regnum describitur, 759. 2. et seq.

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

"Motus factus est." Ventus vehemens erit circa finem mundi, qui omnia evertet et destruet, 845. 2

"Navicula operiretur fluctibus." Navis symbolum est vitæ et voluptatis, 836. 2. 837. 1. Hominis et navis analogia, 837. 1. Navium inventor primus fuit Noe, 989. 1. 991. 2. Cur arca vocetur lignum benedictum, *ibid.* Navium quæ sit utilitas et fructus, 991. 1

"Operiretur fluctibus." Navigantium quanta sint pericula, 836. 2. 989. 2. 991. 1

"Domine, salva nos." Diversimode Deus suos et res quaslibet conservat, 961. 1. 2. Dei providentia in navigantibus et navibus singulis in mari gubernandis, 889. 2

"Ipse vero dormiebat." Ita Noe per arcæ fabricam diluvii periculа evasit, tametsi desuper jactatus ventis et undis, 940. 1. Deducit Deus ad portas mortis, et reducit, 1022. 1. 2

"Quid timidi estis modicæ fidei." Justi autem in omnibus casibus et periculis Deo fidunt, 799. 1. Peccati formido unde proveniat, 1043. 1. 2

"Facta est tranquillitas." Modestia et morum compositio præferenda in incessu et conversatione vitæ, 957. 2

"Venti et mare obediunt ei." Ventorum vis et indoles, 883. 2. Hos prisci putarunt esse deos, 978. 2. Aqua quoque iis pro deo habita, 979. 1. Sancti homines maria et flumina furentia compescuerunt, 1050. 2

"Obediunt ei." Creaturæ quælibet exactissime Deo obtemperant, et quidem contra naturam propriam, 1065. 1. et seq.

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

"Sinite utraque crescere." Cur impii a Deo vivere permittantur, 893. 1

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

"Simile est regnum cœlorum." Regnum cœlorum felicissimum est, 840. 1. At regnum terrenum misera servitus, 840. 2

"Sine parabolis non loquebatur." Parabolæ sunt gnomæ et sententiæ, 879. 2

DOMINICA IN SEPTUAGESIMA.

"Exiit conducere operarios." Gratia primo nos prævenit et præoccupat, 854. 2. A qua qui præventus est, rogat sibi infundi majorem, 855. 1. Veri sancti quærunt quibus sapientiam suam communicent, 857. 2

"Operarios." Opera optime docent et exempla, 881. 2

"Primo mane." Gratia primo mane ipsam quærentibus se sponte offert, 856. 1. Qui vero eam sic quæsierit, securus esse potest de illa invenienda, 856. 2. Mane et sub auroram oranti, Dei gratia excipienda est, 1030. 1. 2. Diei initium Deo dicandum, 1030. 2

"Quid statis otiosi." Neque enim otiandum est, cum sapientia ipsa laboriosa sit, 877. 1

"Ite in vineam meam." Invitat ad laborem, quia hic unica via est ad gloriam, 917. 1

"Et quod justum fuerit dabo vobis." Justi merentur mercedem gloriæ ex condigno, 792. 1. Operi bono debetur merces, 859. 2. Deus de bono opere remunerando sollicitus est, *ibid.*

"Murmurabant." Murmura Deo displicent, eaque semper acriter castigavit, 754. 2

"Portavimus pondus diei." Vita quippe nostra gravis et laboriosa est, 763. 1. et seq.

"Non facio tibi injuriam." Deus omnibus de necessariis providet, quia ejus providentia res omnes æqualiter gubernat, 851. 1. Varii errores circa æqualem Dei gubernationem, 850. 2. et seq.

"Non licet mihi, quod volo facere?" Deus cognoscit futura, etiam conditionata, 823. 1. Dei voluntati nemo resistere potest, 968. 1. et seq. Etsi bonus sit, potest et tenetur peccantes castigare, 1006. 1

"An oculus tuus nequam est." Oculus nequam symbolum est invidiæ: invidia autem diaboli mors in mundum intravit, 786. 2. An ipsa primum diaboli peccatum, 787. 1. Epitheta et damna invidiæ, *ibid.* Ea caret Deus et sapientia, 862. 2. Fascinatio contingit per oculos, qui vere sunt oculi nequam, 825. 1. et seq. Mundi perversa judicia, 828. 1. 2. Intentio, quæ per oculos denotatur, est subtilitas rectæ actionis, 887. 2

"Quia ego bonus sum." Bonitas Deo propria est, 898. 2. 899. 1. Necessitas exitii impiorum an procedat a Deo, 1059. 2. et seq. Ejus bonitas et benignitas erga homines, 711. 2. 712. 1

"Multi sunt vocati, pauci electi." Causis secundis in vocatione et prædestinatione sese Deus attemperat, 906. 1

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

"Inter spinas." Concupiscentiæ via spinosa est, 835. 2. Quin et ipsa, spina est, 774. 1

"Et a voluptatibus vitæ." Cupiditas et voluptas hominem reddunt atheum, 764. 1. Voluptas in suos sectatores velut carnifex est, 776. 1. Concupiscentia turbo est, 826. 1. et seq. Voluptates sunt mystica idola, 983. 2. 786. 1

"Suffocantur." Res mundanæ sunt fascinatio nugacitatatis, 825. 1. et seq. Corpus grave obnubilat mentem, 932. 2. 933. 1. et seq.

DOMINICA IN QUINQUAGESIMA.

"Ecce ascendimus Hierosolymam." Incipit Dominus suos de instante passione sua commonefacere, ut hinc discant Christiani non esse sibi his diebus voluptates consectandas, sed passionis Dominicæ memoriam assumendam. Hinc fiebat ut prisci Christiani coronas rosaceas gestare nollent, sed spineas deligerent, 775. 1

"Cæcus sedebat secus viam." Cæcitas peccatorum, et undenam ea ortum habeat, 784. 2

"Occasione Bacchanalium instantium argui possunt gulones et lurcones, et quilibet cupedinarii. Cupiditas mater est atheismi, 784. 1. Carnales negant resurrectionem, et quidquid de alia vita dicitur, fabulam esse dictitant, 765. 1. Mundanorum et Christi antitheses, 781. 1. Peccator peccando sibi mortem accersit, 756. 2. 757. 1. Tam animæ quam corporis, uti et protoplasti sibi et posteris eam accersivere, 761. 1. 2. Peccatoris vita mors est, 762. 2. Magis non est, quam sit, 766. 1. Peccatum invexit infernum, 759. 2. Sex peccati gradus, 762. 1. Voluptates sæculi quam sint breves, 771. 2. 773. 1. 775. 1. 839. 1. Voluptatum spinosarum symbolum est rosa, 774. 2. Voluptas crudelis est, 776. 1

FERIA IV. CINERUM.

"Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum," Qui terram amat terra est: qui Deum Deus, 1011. 1

FERIA VI. POST CINERES.

"Audistis quia dictum est antiquis." Christi opera et doctrina contraria erant operibus et traditionibus Pharisæorum, 759. 1. 760. 1

"Ego autem dico vobis." Christi et mundanorum antitheses quoad res agendas, 781. 2. Pharisæorum doctrina et Christi toto cœlo discrepabat, *ibid.*

"Estote perfecti." Perfecto, et cuilibet Christiano, ass'due adhibenda mortificatio est, 933. 1. Initium perfectionis et virtutis, est ipsum ejus desiderium, 858. 1. 873. 1. Abstinere ab omnibus vitiis, virum reddit perfectum, 923. 2

"Sicut Pater vester cœlestis perfectus est." Sanctitas quippe Deo propria est, a quo omnis in alios derivatur, 886. 1

SABBATO POST CINERES.

"Vidit eos laborantes in remigando." Per adversa hominem Deus tentat, et sic eorum virtutem facit inclarescere, 793. 2. Perque eadem illum expurgat, 794. 2

"Vidit." Et tacuit; tacendo tamen, illis succurrere paratissimus fuit: quia silentia sunt Dei opera, 1031. 1. 2

"Quotquot tangebant eum, salvi fiebant." Deus et maxime Spiritus Sanctus, beneficus est et nulli non gestit benefacere, 890. 2

DOMINICA I. IN QUADRAGESIMA.

"Ut tentaretur a diabolo." Tripliciter tentatur Deus, 714. 1. Ut Satan hic cum Redemptore duellum suscepit, sic vitia pugnant cum virtutibus 1001. 1

Diabolus videbat mirabilem Christi in jejunando patientiam; hinc eam miratus aggressus est eum tentare. Singularis quippe illius in adversis fuit patientia, 782 2

"Non in solo pane vivit homo." Quadraginta continuis diebus sine omni prorsus cibo Christus in deserto egit, 1029. 2

"In pinnaculum templi." Templi Salomoniei descriptio per omnes suas partes, 929. 1. 2

"Ostendit ei omnia regna mundi." Omnia regna, atque adeo orbis totus coram Deo quasi gutta roris antelucani, 938. 2. Eorumdem parvitas et inanitas, 959. 1. Sic etiam vestes Pontificis Judaici totum terrarum orbem repræsentabant, 1056. 1. Tres hujus rei causæ, *ibid.* 2

"Hæc omnia tibi dabo." Talis promissio si homini fieret, illico auscultaret, quia creaturæ sunt ei in laqueum et muscipulam, 993. 2. et seq.

"Vade Satana." Tentationibus fortiter et generose reluctandum est, 1000. 1

FERIA II.

"Agnos statuit a dextris." Deus in die judicii defensor erit justorum et protector, 841. 1. Ejus zelus pro piis et sanctis contra impios tunc elucescet, 842. 2. Sancti tunc erunt in cœlo quasi victores, et de oppugnatoribus suis triumphum agent, 832. 1

FERIA IV.

Venit audire sapientiam Salomonis." Salomon quippe ardentissimus fuit sapientiæ amator, eamque a Deo postulavit ad regendum populum, et templum construendum, 926. 2. 927. 1. 928. 1

SABBATO.

"Quotquot tangebant eum, salvi fiebant." Christus omnibus benefacere gestiebat, 777. 2

DOMINICA II. IN QUADRAGESIMA.

"Nubes lucida obumbravit eos." Nubis origo: est ea symbolum principum et gubernatorum, 770. 1

FERIA IV.

"Et qui majores sunt." Rector qualis esse debeat, 745. 2

"Benefici vocantur." Dei summi regis beneficentia et bonitas, 741. 2. Ipsa describitur, *ibid.* Beneficentia proxime ad Deum accedimus, 890. 2

FERIA V.

"Ut moreretur mendicus, et portaretur ab angelis in sinum Abrahæ." Mors sanctorum est vitæ janua, 861. 1. Limbus patrum, et sinus Abrahæ vocantur pax, 791. 2. Justorum mors etiam præoccupatorum, ponit eos in quiete et refrigerio; ipse eam meditando prævertunt, 818. 1. Rapiuntur ante diem ad cœtum sanctorum, 822. 1. Sancti in cœlo stant quasi victores, 740. 1

"Mortuus est autem et dives." Impiorum funesta mors post lætam vitam, 829. 2. Multipliciter tunc illos Deus disrumpit, 830. 1

"Elevans autem oculos." In die mortis agnoscent rerum quas amarunt vanitatem et fugacitatem, 836. 1

"Mitte Lazarum." Frustra: quia in inferno nullum solatium, 765. 2. Impii post mortem nullum habentes advocatum desperabunt, 808. 2

"Refrigeret linguam." Ut epulo in lingua tortus fuit, sic in eadem torquebuntur detractores ac maledici, 755. 1. Ut epulo gula et lingua peccavit, ita in eadem se clamavit cruciari: nam per quæ quis peccat, per hæc et punitur, 954. 1

SABBATO.

"Adolescentior." Juvenes tamen sæpe sunt prudentiores multis senibus, 820. 1

"Vivendo luxuriose." Libido mentem excæcat et obnubilat, ut spiritum sapientiæ percipere non possit, 746. 2. Luxuria quid proprie sit, 775. 1. 2. Fornicatio hominem mire dementat, 995. 1. Principum et heroum filii sæpe degeneres sunt, 9'1. 2. Fornicatio, speciosa puella velut speciosum idolum est, 995. 1

FERIA III. POST DOMINICAM III. IN QUADRAGESIMA.

"Corripe eum inter te et ipsum solum." In fratribus corripiendis Dei suavitatem imitari oportet, 963. 2

FERIA IV.

"Qui transgrediuntur traditiones seniorum?" Christus contra Pharisæos taxavit, quod legem divinam traditionibus humanis adulterarent, 781. 1

"Cogitationes malæ." Cogitationes perversæ separant a Deo, 745. 1. Sunt quasi scintillæ, et baccæ arborum, *ibid.* 2

"Falsa testimonia." Tribus de causis cavenda detractio est, 754. 2. Mendax os animam occidit, 755. 2. Mendacium perniciosum, est peccatum mortale; jocosum, veniale, 754. 2. Quid sit mendacium, 756. 1. Lingua maledica et detractrix graviter in inferno torquebitur, 755. 1. Cur idololatræ facile pejerent, 1003. 2. et seq. Deus vindicat perjuria ad oratoria Sanctorum concepta, 1004. 1

FERIA V.

"Quia et aliis civitatibus oportet me evangelizare." Sapientia libenter sua communicat, 877. 2. Ejus rei ratio est, quia quo plus effundit, eo plus recipit, 878. 2

FERIA VI.

"Numquid tu major est patre nostro Jacob?" Jacobi Patriarchæ elogium, 944. 1. et seq.

"Sitiet iterum." Aqua petræ an Hebræos in deserto secuta sit, 943. 1. 2. Ægyptiorum sitis ob aquas Nili cruentas, cum Hebræi ex eo tunc puras biberent, 943. 2. 944. 1

"Nemo tamen dixit: Quid quæris"? ut Apostoli hic de Christi facto non inquisiere, ita nec Dei majestas indaganda. 743. 1

SABBATO.

"Deprehensam in adulterio." Adulteri justo Dei judicio habent uxores adulteras, 800. 1. 801. 2. Adulterium injustum est, 808. 1. Spurii sunt testes nequitiæ parentum, et ipsi salaces et fallaces, 818. 1. Non sunt plerumque vivaces, vitæque diuturnæ, 815. 1. et seq.

"Nec ego te condemnabo." Rectores modeste se gerant, 971. 2. Magni agunt omnia pacifice, 972. 1. Justitiam Judex benignitate temperet, 972. 2. 973. 2

"Nec ego te condemnabo." Deus nequit condemnare innocentem, imo nec, ut hæc mulier erat, nocentes semper condemnat, 969. 1. Neminem ante peccati prævisionem destinat ad damnationem, *ibid.*

DOMINICA IV. IN QUADRAGESIMA.

"Fugit in montem ipse solus." Dignitates ecclesiasticas multi fugerunt, nonnulli etiam sacerdotium, 849. 1. Exempla eorum qui regnum cum monasterio commutarunt, *ibid.*

FERIA III.

"Justum judicium judicate." Reges jus dicere debent subditis, 738. 2. Judex est jus animatum, 739. 1. Judicis quod sit emblema, 739. 1. Olim reges et principes controversias suorum judicabant, 847. 1. Proinde illorum est, recte judicare, 848. 1. Tria sunt judicum vitia, 848. 1. 2

FERIA IV.

"Quis peccavit, ut hic cæcus nasceretur?" Culpa vertitur in pœnam, et peccata per similes pœnas castigantur, 954. 1

FERIA V.

"Misericordia motus." Omnipotentia, causa est summæ misericordiæ, qualis hoc in facto necessaria erat, 959. 2

FERIA VI.

"Vade ut a somno excitem eum." Mors sanctorum est vitæ initium, 790. 2

SABBATO.

"Ego sum lux mundi." Christus sol est lucidissimus, 831. 2. Sapientia lux est, 875. 1. Ejus lumen est inexstinguibile, *ibid.* 2. Deus lux est omnia illuminans, quin et omne lumen ab eo derivatur, 997. 1

DOMINICA PASSIONIS.

"Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?" Christus docuit scientiam sanctorum, 905. 1

"Abraham pater vester exsultavit, ut videret." Magna fuit Abrahæ fides et singularis obedientia, 941. 2

FERIA III.

"Tempus autem vestrum semper est paratum." Tempus est velocissimum, 838. 1

"Murmur multum erat de eo in turba." Christi patientia in adversis, multos ea in admirationem rapuit et convertit, 783. 1

FERIA IV.

"Opera quæ ego facio." Opera quæ redemptor fecit, fuerunt admiranda, 911. 1

"Quia non estis de ovibus meis." Odium generare plerumque solet in moribus et agendi ratione discrepantia, 779. 2

"Ego et Pater unum sumus." Christus dicit se patrem habere Deum, Judæos diabolum, 782. 1

FERIA VI.

"Quid facimus, quia hic homo multa signa facit?" Consilia Pharisæorum de Christo opprimendo, 776. 2. Quia eorum moribus contrarius erat, 777. 2. Opera justorum et impiorum contraria sunt, 780. 1. 2. Odii radix est morum dissonantia, 779. 2

DOMINICA PALMARUM.

Solet hodie plerisque locis pro concione passio Dominica exponi, unde ea et in sacris Missarum solemniis legi consuevit, 782. 2

Christi patientia in adversis, et maxime in crucem actus, multos coegit admirari, et ad ipsum convertit, ut centurionem et milites, 783. 1

Cur Redemptor cruci fuerit affixus, 784. 1. Adam sepultus videtur in monte Calvariæ, in quo Redemptor crucifixus est, 9382.

DOMINICA RESURRECTIONIS.

Noctis Paschalis elogia, 1051. 1. Nocte paschali, anno recurrente, contigit Christi incarnatio, 1050. 2

Adam resurrexit, Christo resurgente, 938. 2. Unde consequitur, ipsum una cum Eva salvatum esse, 938. 1. Resurrectionem negabant Sadducæi, uti et apparitionem spirituum, 737. 1. Item homines carnales et animales, qui quidquid de alia vita profertur, fabulosum esse ajunt, 765. 1. Sed eos refutant multi qui a mortuis resurrexere, et Sanctorum apparentium exempla, *ibid.* et seq. Ex inferno nulli ad vitam resurrexere, 765. 2

"Nolite expavescere." Pavidi fiunt quoque meritis inopes, ignorantes quid aut agere aut dicere debeant, 1039. 1. Timor hominem perdit aut prodit. *ibid.* 2

FERIA II. POST PASCHA.

"Appropinquans ibat cum illis." Quemadmodum Redemptor hic se discipulorum horum colloquio ultro et de repente inseruit, quod de ipsius gestis hi loquerentur, ita de Deo et gratia sollicitis, ipse et hæc ultro sese offerunt, 857. 1

"Crucifixerunt eum." Cur cruci Christus affixus fuerit, 784. 1

"Interpretabatur illis in omnibus Scripturis." Scriptura autem sacra universas animæ plagas curat et quaslibet ægritudines, 1024. 2. Ipsa velut manna est, 1025. 1

FERIA III. POST PASCHA.

"Nolite timere." Merito quia impii semper timent, 1037. 2. Conscientiæ vis in utramque partem, *ibid.* Tres sunt causæ metus impiorum, 1038. 1. 1040. 2

"Favum mellis." Apis ob puritatem symbolum est sapientiæ, 889. 1

DOMINICA IN ALBIS.

"Intravit Jesus." Diversimode Deus apparet suis, 744. 2

"Quorum remiseritis peccata." Pœnitentia homini lapso necessaria est et salutaris, 758. 1. 2

"Noli esse incredulus." Incredulitas S. Thomæ unde habuerit originem, 744. 1

DOMINICA II. POST PASCHA.

"Ego sum pastor bonus." Episcopi et reges sunt subditorum suorum veluti pastores; id denotatur per pedum pastorale et sceptrum regale, 860. 1

DOMINICA III. POST PASCHA.

"Plorabitis et flebitis." Patientia explorat opera justorum, 793. 2. Vita justorum mera est afflictio, 790. 2. Virtus habet suum agonem, omnesque justi martyres sunt, 793. 1. Deus tentat suos per adversa, ut sic eorum virtutem faciat elucescere, *ibid.* 2. Per hæc eosdem purgat, 791. 2. Hi iis purgantur ut aurum igne, *ibid.* Cur aurum igne non cremetur, 795. 1

"Mundus gaudebit." Mundani ducunt vitam Sanctorum, quos exagitant et vexant, velut insaniam, 834. 1

"Gaudium vestrum nemo tollet." Undenam lætitia Sanctorum in hac vita oriatur, 917. 1

DOMINICA IV. POST PASCHA.

"Paraclitus non veniet." Spiritus Sanctus est consolatorius et suavis, 889. 2. Est osculum et suavium Dei, *ibid.* Est paracletus, 914. 2

"Arguet de peccato." Peccata Spiritus Sancti gratiam ab homine excludunt, 747. 1. Spiritus Sanctus odit peccatum et corripit, 749. 1. Fugit fictum, 747. 1. 2. 748. 1

"De justitia." Virtutum quarumlibet exercitium vocatur in sacra Scriptura nomine justitiæ, 739. 2. Justitia manebit in cœlo, 761. 1. Robur Dei est initium justitiæ, 969. 2. Justitia est regum virtus, et præstantissima dos, 739. 1. Ejus emblema, *ibid.* 2. Voluntas Dei norma est justitiæ, 932. 1

IN LITANIIS MAJORIBUS.

"Petite, et accipietis." Gratiam primum qui accepit, petit deinde sibi majorem infundi, 855. 1. Per Filium omnia petita nobis a Patre concedi solent, 930. 2. Oratio porro manna quoddam est, 1025. 1. 1027. 1. 2

Irati Dei signum est, si animæ noxia concedat rogantibus, et vota sua, concupiscentiæ, et vice versa, misericordiæ, si neget, 1018. 1

"Nostis bona data dare filiis vestris." Filii parentum mores et vitia sequuntur, 800. 2. 801. 2

IN DIE ASCENSIONIS.

"Omni creaturæ." Per omnem creaturam S. Gregorius hominem vult significari, utpote qui omnes rerum creatarum reliquarum gradus et species in se continet, 752. 2. Ejus creatio non est fortuita, sed destinate a Deo peracta, 766. 1

"Nubes suscepit eum." Nubis origo, ea est symbolum principum et gubernatorum, 770. 1. Ascendens Christus, ad ortum ferebatur, 1031. 1

IN FESTO PENTECOSTES.

"Spiritus vehementis." Anima nostra merus est spiritus, 767. 1

"Venientis." Nihil enim Spiritum Sanctum potest remorari, 890. 2. Concupiscentia velut vehemens turbo est, 826. 1. et seq.

"Dispertitæ linguæ tamquam ignis." Sermo lingua prolatus, est velut scintilla e silice excussa, 767. 1. 2. 768. 1. Cur Spiritus Sanctus in specie linguarum dispertitarum descenderit, 887. 1

Anima nostra ignis est, 768. 2. Variæ Philosophorum de ea sententiæ, 768. 2

"Replevit totam domum." Est quippe Spiritus Sanctus summe agilis et mobilis, 893. 1. Apostoli Spiritum Sanctum ardentissime desiderantes, eum præ aliis recipere digni fuere, 873. 858. 1. Spiritus Dei est incorruptibilis, quo sensu, 963. 1. Spiritus Sanctus est auctor libri Sapientiæ, 733. 1. 734. 1. Odit, fugit et exsecratur fictum, 747. 1. Per peccata contristatur, et quodammodo corripitur, 749. 1. Est singularis hominum amator, 750. 1. Replet orbem, et continet omnia, 751. 2. et seq 752. 2. Est beneficus, et omnibus benefacere gestit, 890. 2. Omnibus prospicit et providet, 891. 2. Quo sensu omnes spiritus capiat, 892 1. 2. 893. 1. Suos facit agiles, 893. 2. Ejus divitias adstruit, 885. 1. Ejus dotes, *ibid*. Est sanctus. et omnis sanctitatis fons et dator, 886. 1. Avitus et zelans pro Dei honore, 890. 1. Est consolator, 914. 2

"Sapientia." Ejus dona. *De qua vide notata Dominica infra Octavam Epiphaniæ.*

Deus est sapientum emendator, 881. 1. Sapientia fluit e Deo, et maxime e Spiritu Sancto, sicut aqua limpida e fonte, 896. 1. et quidem pure et liquide, *ibid*. Est illa candor et splendor lucis æternæ, 897. 2. et seq.

"Fortitudo." Spiritus Sanctus enim fortis est et potest omnia, omnemque habet virtutem, 891, 2. Sapientiæ generositas, reddit quoque suos generosos, 908. 2. Robur est initium justitiæ, 969. 2

"Sapientia." Theologia, et scientia de rebus divinis est speculum Dei, 899. 1. Ejus elogium, 910. 2. Sapientia docet quatuor virtutes Cardinales, 912. 2

"Timor Domini." Deum timere et de illo cogitare, sensus est consummatus, 856. 2. De illo et de gratia sollicitis ipse et hæc se ultro offerunt, 857. 1

FERIA II. POST PENTECOSTEN.

"Sic Deus dilexit mundum." Dei bonitas et benignitas erga humanum genus, et mundum, 742. 1. Spiritus Sanctus erga homines mirifice afficitur, 750. 1. 891. 1. In Deo vere est actus amoris, quo diligit creaturas, 960. 2

"Odit lucem." Odii Judæorum in Christum duodecim sunt causæ, 779. 2

IN FESTO SS. TRINITATIS.

Dei opt. max. descriptio per suas proprietates, 740. 1. 977. 1. et seq. Ejus nomen est ens, 976. 2. Ejus majestas non est hominibus indaganda, 743. 1. Ejus natura et efficacia universa replet per essentiam, potentiam et præsentiam, 750. 2. Ipse continet omnia, ut fundus, 751. 1. Omniaque fovet ceu ventus favonius, *ibid*. Est sapientia increata, 884. 2. Ejus quæ propria est Deo, et tribus SS. Trinitatis personis communis, epitheta, 885. 2. 886. 1. 887. 1. 2. 888. 1. 2. 889. 1. 2. 890. 1. 2. 891. 1. Hæc est quasi vapor potentiæ Dei, 894. 2. et seq. Deo propria est sanctitas, 886. 1. Ipse in se simplex simul est et multiplex ob immensitatem perfectionis, 886. 2. 887. 1. Sic quoque diversimode mentem visitat, 886. 2. Subtilis est, et omnia penetrans, 887. 2. Eum esse negant athei, et maxime cupedinarii, 764. 1. Sua essentia omnia implet, 894. 1. Propria illi est bonitas, 898. 2. Est ubique locorum, 934. 1. Pari sollicitudine curat tam summa, quam infima, *ibid*. Ejus pulchritudo, 908. 1. 979. 2. Mira ejus dulcedo, cum et omnia amara dulcoret, 963. 2. Deum esse et quidem unum docet rerum creatarum pulchritudo et varietas, 980. 2. 981. 2. 982. 1. Ejus beneficentia et bonitas, 741. 2

"Baptizantes eos." Baptismus ficte suscipiendus non est, 747. 2

DOMINICA I. POST PENTECOSTEN.

"Mensuram bonam." Omnia in mensura, numero et pondere disposuit Deus, 966. 2

IN FESTO SS. CORPORIS CHRISTI.

"Non sicut manducaverunt patres vestri manna." Manna proprietates et dotes, 1021. 2. Fuit panis Angelorum, *ibid*. Hoc quotidie Hebræis a Deo parabatur, 10 5. 2. Hinc vocatur Dei substantia, 976. 2. In sumente tantum mutabat saporem suum, non substantiam, 977. 1. et seq. Sapiebat etiam malis quodcumque gustare volebant, 1029. 2. Cur vocetur ambrosia, 1065. 2. 1066. 1

"Qui manducat hunc panem, vivet in æternum." Quam Ven. Eucharistia animæ devotæ sit sapida, 1027. 2. et seq. Ipsa sanctis velut ambrosia est, 1066. 1. Est mysterium mysteriorum, 744. 2. et seq.

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN.

"Uxorem duxi." Res uxoria ita mentem excæcat et obnubilat, ut spiritum sapientiæ nequeat percipere, 746. 2. Filii adulterini sunt plerumque imperfecti, 807. 1. Stirps et posteritas impiorum cito deficit, estque vilis, *ibid*. 1. 2. *Vide notata Dominica in Sexagesima, Sabbato post Dominicam II. in Quadragesima et Sabbato post Domin. III.*

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

"Qui dicit fratri suo raca." Cain fratrem Abelem interfecit atque ideo male periit, 939. 1

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

"A fructibus eorum cognoscetis eos." Sanctum opus fieri debet sancte et perfecte. 853. 1

"Non potest arbor bona malos fructus facere." Anima est vitæ et vitalis operationis fons, 1011. 1.

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

"Filii hujus sæculi prudentiores filiis lucis. In hoc sæculo quidem illi laudentur; sed non in altero: nam potentes et aliorum vafri oppressores, ibi potenter tormenta patientur, 849. 2

"Prudentiores." Subtilitatis origo et commendatio, 887. 2. Subtilitas in practicis laudabilis est: sanctæ actionis subtilitas est intentio, 888. 1

"Facite vobis amicos de mammona iniquitatis." Bene quidem, non tamen muneribus se corrumpi patiatur judex, 848. 1. 2

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

"Quia si cognovisses et tu." Deus futura etiam conditionata, perspecta habet, 823. 1. Deum non cognoscentes, vani sunt, 976. 1. At illum nosse perfecta justitia est, 1008. 2

"Ejecit vendentes." Non tamen iratus, sed honoris divini zelo motus: iræ namque passio non cadit in Deum, sed ejus effectus, 842. 2, Hinc castigat moderate. 933. 2. Potest tamen, cum vult, *ibid*. Alius Evangelista addit Dominum flagello e funiculis facto hic usum esse: flagellatio autem divina hominem sapere docet, 853. 2

"Zelus domus tuæ comedit me." Auris zeli vocatur mens Dei, 754. 1. Zelosi semper omnibus exosi sunt, 781. 1. Zelus tamen benignitate debet temperari, 972. 1. 2. et seq.

"Fecistis illam speluncam latronum." Causam aperit Christus, cum negotiatores exegerit, et mensas subverterit: solet quippe Deus causam et culpam, ob quam castigat et flagella intentat, revelare, 1033. 1

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

"Duo homines ascenderunt in templum." Mundus est templum Dei, in quem omnes ascendere cogitatione quotidie oportet, 1056. 1

"Deus, propitius esto mihi peccatori." Peccatoribus converti volentibus propitium semper se præbet Deus, nam misericors dici gaudet, 925. 1. 2. Deus dissimulat peccata hominum, ut ipsi pœnitentiam agant, 960. 1. 961. 2

"Qui se exaltat." Superbia mater est libidinis, humilitas castitatis, 922. 2

"Qui se humiliat." Habet homo satis multum unde se humiliet, imprimis si respiciat ad vilitatem suæ conceptionis et nativitatis, 808. 1. et seq.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

"Tetigit linguam ejus." Verba et sermones nostri omnes sunt in manu Dei, 881. 2

"Solutum est vinculum linguæ." Linguæ omnes confusæ sunt in Babel, 911. 1

"Loquebatur recte." Sapientes sunt tam in verbis quam operibus suis valde candidi et sinceri, 897. 2. Sapientes sint etiam silentes, 1051. 1. 2

"Bene omnia fecit." Bonitatem hanc Dei imitantur Sancti, 899. 1

DOMINICA XII. POST PENTECOSTEN.

"In lege quid scriptum." Legis custodia plenam causat immortalitatem, 859. 1. Cur lex vocetur incorrupta, 1047. 1

"Diliges Dominum Deum tuum." Charitas est amicitia hominis cum Deo, 878. 2. Amoris divini efficacia, 907. 2. Amor fortis est et martius, 908. 1. Cur idola pro Deo adorata sint, 978. 1

"Proximum sicut teipsum." Quin imo proximus amore præveniendus est, 855. 2

"Qui fecit misericordiam in illum." Omnipotentia est causa summæ misericordiæ, 959. 2

"Cujus filius est." Salvator ubique et qualibet in occasione Judæis se Dei esse filium comprobabat, 770. 1

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

"Ostendite vos sacerdotibus." Sacerdos omnigenarum virtutum ornatu circumdatus sit, 1056. 2

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

"Non potestis Deo servire et mammonæ." Qui terrena diligit, fit terrenus et terra; qui divina, Deus, 1011. 1

"Ne solliciti sitis." Sancti secure in Dei providentia conquiescunt, 891. 1. Errores Gentilium circa providentiam, 990. 1

"Considerate lilia agri." Quidquid creatum pulchrum est atque hinc mundi pulchritudo in causa fuit, ut homines creaturas adorarint, 979. 1. 980. 1. Deus curat etiam minima, 990. 1. et seq.

"Quærite primum regnum Dei." Serio virtutem quærentes, invenient eam, 858. 1. Pietas opes conciliat, 911. 2

"Primum." Virtus primo quærenda, quæ si habeatur, mox reliqua omnia adjicientur, 977. 1

DOMINICA XV. POST PENTECOSTEN.

"Defunctus efferebatur." Mortem Deus ipse non fecit, sed invecta per peccatum, 757. 1. Justorum mors etiam ab ea præoccupatorum, ponit eos in quiete et refrigerio, 818. 1. 2. et ipsi illam meditando prævertunt, *ibid.* Subitæ sed sanctæ mortis exempla, 819. 1. Cita mors loco purgatorii est, 819. 2. Mors tempestiva signum est amoris Dei, 823. 1. 2. Homo ab ortu ad mortem rapitur, 837. 2. 838. 1. Vitæ brevitas per varia emblemata ostenditur, 839. 1. et seq. Mors janua æternitatis est, 973. 1

"Manu tetigit loculum." Manus quatuor rerum symbolum est, 877. 1

"Adolescens." Hic in flore ætatis sublatus, ostendit ad oculum, vitam esse umbram, 770. 2. Ejus brevitas nobis ad omnem virtutem esse debet stimulus, 771. 1. Juventus apte respondet veri vernæque amœnitati, 773. 1. Juvenes sæpe sunt prudentiores multis delirls senibus, quod per varias docetur gnomas, 820. 1. et seq. et exempla, 821. 2

"Adolescens, tibi dico, surge." Carnales homines mortuorum resurrectionem negant; eos tamen confutant multi, qui ad vitam resuscitati sunt, 765. 1. et seq.

"Surge." Deus hominem ad mortis portas ducit, et mox inde reducit, 1022. 1. 2

DOMINICA XVIII. POST PENTECOSTEN.

"Cum vidisset cogitationes eorum." Cogitationi adhibenda cura, et illi invigilandum est, 750. 2. In omnes cogitationes et sermones inquirit Deus, 754. 1. Etenim omnia cordis penetralia acutissime pervidet, 753. 2. Scribarum cogitationes in lucem proferebat Christus, 779. 1. Qualiter angeli hominum cogitationes norint, 883. 2

"Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris." Simplicitas in Dei obsequio necessaria est, 712. 2. Non solum opus externum, sed interna etiam volitio est mortiferum peccatum, 733. 1

DOMINICA XIX. POST PENTECOSTEN.

"Simile est regnum cœlorum homini regi." Beati in cœlo erunt velut reges, 840. 1. Reges virtutibus omnigenis præcellere suis oportet, 740. 1. Suis ne imperent impotenter et tyrannice, 852. 1. Quænam ipsis in regendo sint observanda, *ibid.* 2. In primis sint docti et sapientes, 860. 2. Posterorum Caroli Magni gloria et sanctimonia, 861. 1. Reges sapientiam a Deo in oratione petant, *ibid.* 2. Cogitent se mortales esse, 866. 2. Eos decet sapiens eloquentia, non inanis aut ventosa, 880. 1. Regum et principum peccata graviora sunt, quam privatorum, tres ob causas, 848. 2. Sapientes reges bene regnum regunt, 916. 1. 2. Sint benigni et fortes in bello, *ibid.* 2. Qui secundum Dei voluntatem regunt recte regunt, 932. 1. Rex similis est primo angelo, 861. 2. Est quasi basis reipubl. 863. 1. Sit sapiens, potens, bonus, 898. 1. Ejus gubernatio sit fortis et suavis, 906. 1

"Amice, quomodo huc intrasti." Uti hic ad nuptias admissus ab iisdem dein defectu vestis nuptialis expulsus est, ita et justi excidere possunt gratia, nisi a Deo præserventur, 824. 1

DOMINICA XXII POST PENTECOSTEN.

"Abeuntes Pharisæi cum Herodianis." Sectæ Pharisæorum et Sadducæorum quæ fuerit origo et discrepantia, 737. 1

"Ut caperent eum in sermone." Tripliciter Deus tentatur, 744. 1. Impii satagunt justos subvertere, 822. 2

"Scimus quia verax es." Adulantur hi Christo, adulatio porro fugienda, quia noxia, 738. 1. Sacerdotes dedecet fictio, quales hi erant, *ibid.*

"Non est tibi cura de aliquo." Judicis recti emblema quid sit, 739. 1. 2. Deus nullius potentis rationem habet, nec enim metuit, 850. 2. Circa æqualitatem ejus in regendo multi errarunt, *ibid.* et seq.

"Cognita nequitia eorum." Deus scrutatur et corda et renes, 750. 1. 2

"Quid me tentatis, hypocritæ?" Spiritus Sanctus fictum omne fugit, 747. 1. 2. 748. 1

"Cujus est imago hæc?" Imaginum cultus licitus est, 983. 2. Idololatria qualis primitus fuerit, 985. 1. et seq. Non ita Christiani venerantur imagines, ut ethnici idola, 986. 2. 987. 1. Dei figura vix exprimitur, nisi eo modo quo sanctis aliquando apparuit, 987. 2. Idola maledicta sunt et fœda, 992. 2. 993. 1. 2. Quomodo a Deo puniantur, 993. 1. Idololatria omnis nequitiæ causa est, 994. 2. An ea ante diluvium passim in usu fuerit, 995. 2. Ea fuit ante idola, 997. 1. Illius inventores, *ibid.* Illius causa, 959. 2. et seq. Quænam scelera invexerit, 1001. 2. 1002. 1. Ejus vilitas, 1009. 1. et seq. 1010. 1. Idololatræ spem habent inter mortuos, quomodo, 983. 1. Sapientiores inter gentes quid de idolis senserint, *ibid.* 985. 1. 987. 1. 2. Idolorum vanitas, 983. 2. 984. 1. et sequent. 985. 1. 986. 1. et seq.

"Date quæ sunt Cæsaris Cæsari." Sic et Cæsar debita suis dare debet, maxime jus administrare, 738. 2. Dei bonitatem imitetur, 741. 2. *Vide notata Dominica XIX. post Pentecosten.*

"Quæ sunt Dei Deo." Religio cultusque divinus regibus imprimis curæ sit, utpote quæ est basis omnis rectæ politiæ, 740. 2. Est hæc justitiæ conjungenda, *ibid.*

DOMINICA XXIII. POST PENTECOSTEN.

"Filia mea modo defuncta est." Luctus patris ob filium immatura morte sublatum, causa prima fuit idololatriæ, 996. 1. et seq. *Vide de morte et brevitate vitæ notata Dominica XV. post Pentecosten.*

DOMINICA XXIV. POST PENTECOSTEN.

"Sol obscurabitur." Omnes quippe creaturæ tunc servient creatori ad vindictam de impiis sumendam, 841. 2. 843. 1

"Venientem cum potestate magna." Christum ad judicium approperantem stipabunt viri Apostolici, et velut assessores una cum ipso judicaturi sunt, 798. 2. Justitia tunc erit lorica Dei, quia in die illo assumet pro misericordia justitiam, 842. 1. Futurus est judex sincerus et incorruptus, *ibid.* Non e passione, sed sanctitate movebitur ad tam atrocem de impiis vindictam sumendam, 842. 2. Non nisi ex æqualitate justitiæ sententiam proferet, 851. 1. 2

"Montes, cadite super nos." Terror impiorum in die judicii, 833. 1. Maxime ob gloriam justorum, *ibid.* Tunc vero damnabunt semetipsos erroris, 835. 1. et sero ingemiscent et pœnitebunt, 836. 2. 838. 1. Eorum quæ tunc futura expostulatio, 838. 2

Postquam vero damnationis in impios prolata sententia erit, il-

lico creaturæ omnes et elementa in eos insurgent, 843. 1. Eæque ipsis scelera exprobrabunt, 842. 1

IN FESTO S. NICOLAI.

"Tradidit illis bona sua." Anima nostra nobis concredita est ceu talentum, 1000. 2. Cui plus datum, plus ab eo postea exigetur, 150. 2

IN FESTO CONCEPTIONIS B. VIRGINIS.

B. Virgo caruit omni veniali peccato, imo et originali, 741. 1

IN FESTO PURIFICATIONIS B. MARIÆ VIRGINIS.

"Nunc dimittis." Senex Simeon senibus omnibus illustre speculum est. Senectus informis quæ sit, 808. 1. Senectus duplici nomine honorabilis, ob experientiam multi temporis, et ob honestos mores, quæ duo si deficiant, contemptibilis est, 320. 1. Prudentia proprie senum est, *ibid.* et seq.

IN FESTO S. MATHIÆ APOSTOLI.

"Sors cecidit super Mathiam." Vita nostra ludus est, et aleæ jactus, in qua ludimus de æternitate, 1012. 2

IN FESTO ANNUNTIATIONIS B. VIRGINIS.

Incarnatio est opus proprium bonitatis Dei, 742. 2. Contigit ea nocte paschali xxv. Martii, quando et Christus resurrexit, 1052. 2

"Quoniam virum non cognosco." Quomodo sterilis beata sit? Maxime B. Virgo, quæ propterea canit. *Ex hoc beatam me dicent omnes generationes,* 801. 2

"Quod nascetur ex te, sanctum vocabitur." Christus in sua incarnatione animam optimam assumpsit, 920. 1. 2. Anima quippe una melior est altera per se, 921. 1

IN FESTO INVENTIONIS S. CRUCIS.

"Sicut exaltavit Moyses serpentem." Serpentes et omnia venenata fuere initio mundi creata, sed Adæ non nocuissent, si non peccasset, 759. 1. Serpentes et crocodilos adorarunt Ægyptii, 1018. 1. 2. Serpentes igniti immissi sunt cœlitus in murmurantes Hebræos, 1019. 1. 2. Serpens a Mose erectus fuit figura Christi, *ibid.* 2. 1020. 1. Crux Christi benedicta est, 992. 1

IN FESTO S. MARIÆ MAGDALENÆ.

Maria sæpe Christum excepit hospitio, ideoque ab eo gratiis fuit cumulata, 1063. 2

"Oleo caput meum non unxisti." Unguenta olim adhibita in conviviis, 772. 2

IN FESTO ASSUMPT. B. MARIÆ VIRGINIS.

B. Virgo præoccupat eos, qui ipsam desiderant, 835. 2. Ipsa est vapor charitatis, 895. 2. Habet gratiam quodammodo infinitam, 899. 1. et seq. Quanta gratiæ ipsius plenitudo fuerit, 900. 1. et seq. Ipsa quoque sponsa est, et ut talem ipsi eam deligere debemus, 907. 2. Ejusdem nobilitas, 909. 2. 910. 1

IN FESTO S. BARTHOLOMÆI.

"Virtus exibat et sanabat omnes." Christus quippe omnibus quibus poterat, benefaciebat, 777. 2

IN FESTO OMNIUM SANCTORUM.

Sancti fulgent mirifice in cœlo, 797. 1. Stant ibi quasi victores, 832. 1. 2. et sunt velut reges, 810. 1. Sancti in hac vita septupliciter manu Dei portantur, 789. 1. Sunt holocausta ac templum Dei, 796. 2. Eorum vita mundanis fuit velut insania, 834. 1. Sunt specula, in quibus resplendet Dei bonitas, charitas, puritas, sanctitas, 898. 1. Resistunt iræ Dei, 1053. 2. Sunt salus et incolumitas totius orbis, 864. 1. 2. Vita sua imitatur bonitatem Dei, et Dei gratia facit eos bonos, 898. 2

Corporis gloriosi quatuor sunt dotes, et quæ earum sit origo, 797. 2. et seq. Virtus reddit homines claros, 812. 2. et immortales, 813. 1. et seq. Regnum cœlorum beatissimum est, 810. 1. Beatitudo cœlica reddit homines incorruptibiles, 859. 1. 2. Virtutes hujus vitæ manent et in altera, 760. 2. 761. 1

"Beati mundo corde." Qui mundo sunt corde, divinæ contemplationis dulcedinem in primis percipiunt, 746. 2. Cordi munditiæ in Dei obsequio in primis est necessaria, 743. 1

"Quoniam filii Dei vocabuntur." A peccato revocare nos debet, quod filios Dei, et cœli hæredes nos esse sciamus, 1006. 2. 1007. 1

"Qui patiuntur propter Justitiam." Patientia explorat opera justorum, 783. 2. Per adversa justi probantur et purgantur, 793. 2. 794. 2. et sic fiunt Dei victimæ, 796. 2

IN DIE COMMEMORATIONIS FIDELIUM ANIMARUM.

In purgatorio existentes habent spem, virtutem theologalem, 792. 1

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

"Hodie me oportet in domo tua manere." Hospitalitas semper Deo cara existit et amplissime remunerata est, 1063. 2

IN COMMUNI APOSTOLORUM.

Quia Apostoli Spiritus Sancti adventum ardentissime desiderarunt, hinc ab eo quam cumulatissime repleti sunt, 858. 1. Apostolici viri proprie in die judicii mundum judicabunt, 798. 2

IN COMMUNI MARTYRUM.

Martyrum invicta patientia et animæquitas in gravissimis tormentis, 783. 1. Etsi a tyrannis ex hac vita sublati sunt, eorum tamen animæ in manu sunt Dei, 788. 2. 789. 1. Non sentiebant tormenta et mortem, divinitus corroborati, 780. 2. Tormenta eos consecrant, 791. 1. In iis sperabant immortalem gloriam, 791 2. Quæ ob hanc parum morati sunt, 792. 1. Sunt holocausta, 791. 1. Persecutores suos judicabunt, 796. 2. Tyrannis in die judicii exprobrarunt, 833. 1. Certamen arduum ipsis Deus objecit, 945. 2. Variorum martyrum in tormentis constantia refertur, 795. 2. Omnes justi hac in vita martyres sunt, 793. 1

"Terræmotus magni erunt per loca, etc. Terroresque de cœlo." *Vide notata Dominica I. Adventus.*

"Mittitur foras sicut palmes, et arescet." Impiorum stirps cito deficit, 807. 1. et est vilis, *ibid.* 2. et quæ hujus rei causa sit, 807. 1

"Capillus de capite non peribit." Dei providentia res omnes æqualiter gubernat, 851. 1

"Ego enim dabo vobis os et sapientiam cui non poteritis resistere." Sapientia et sanctitas suos facit disertos et in loquendo confidentes, 888. 1. 2

IN COMMUNI CONFESSORUM.

Episcopi sunt velut ovium suarum pastores, 860. 1. 2. Sacerdos debet omnigenis virtutibus cinctus esse, 1058. 2. Religiosus sacrum Dei holocaustum est, 796. 1. Item templum Dei, *ibid.* 2. Religiosos conducit ad castitatem studium sacrarum litterarum, 802. 1. An per ingressum in religionem nobilitatem generis sui amittant, 909. 2. Eorum vitam habent mundani ut insaniam, 834. 1

IN COMMUNI DOCTORUM.

"Vos estis sal terræ." Sal symbolum est sapientiæ, 748. 2. Quæ dicatur scientia Sanctorum, 945. 1. Sancti doctores ultro quærunt, quibus suam sapientiam communicent, 858. 1. Doctores sapientiæ præ cæteris sanctis, sunt amici Dei, 879. 1. Cur studiis incumbentes minus sunt sani, 874. 2. Doctrina ventosa et evanida parum prodest, sed sapiens eloquentia, 879. 2. Docti norunt præterita, et ex iis de futuris conjecturam faciunt, 913. 1. 2. Item versutias sermonum, et dissolutiones argumentorum, 913. 2. 914. 1

IN COMMUNI VIRGINUM.

Phœnix symbolum cœlibatus, 802. 2. Studio bonarum artium conservatur castitas, 802. 1. Virginitatis encomium, viguit ea in veteri testamento, 803. 1. Castitatis proles et fructus, 806. 1. 2. Castitas illiberis est dignior fœcunditate illicita et infami, 810. 1. Utriusque antitheses, *ibid.* Triplex est castitas, et ejus elogia, 810. 2. Pudicitiæ elogium, 811. 1. Virginitas est flos et fructus, ejus exempla, 811. 1. 2. Ejus nomen est immortale, 813. 1. et seq. Facit formosos, 921. 2. Est individua comes sapientiæ, 922. 1. Ejus mater est humilitas, *ibid.* Est donum Dei, 923. 2. Atque ideo totis præcordiis ab eo petenda, 924. 1. Apis casta symbolum est sapientiæ, 889. 1. Virgo habet suas proles spirituales, 803. 1. Quod donum fidei electum virgini a Deo detur, *ibid.* Christus est justus, et quæ ejus rei ratio, 818. 2. Virginum elogia, 804. 2. Olim virgines in templo simul in parthenone degebant, 805. 1. Illis olim in templo primus assignabatur locus, *ibid.* Quod earum esse debeat studium, *ibid.* 2. 806. 1. Earum certamen et triumphi, 814. 1. Triplex earum corona, 815. 1.

"Qui se castraverunt propter regnum cœlorum." Sterilium initio filii plerumque illustres sunt, 806. 2. Contra adulterini filii sunt imperfecti, 807. 1. et quæ hujus rei causa, *ibid.*

"Oleum in lampadibus." Lampas charitatis oleo operum bonorum est fovenda, 876. 1.

"Quærenti bonas margaritas." Quærentes et serio desiderantes virtutem, inveniunt eam, 858. 1

FINIS.